

МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

Илимий-методикалық журнал

2024

5/2-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоқарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз ҳам хабар агентлиги тәрепинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

Нөкис

5/2-сан 2024

октябрь

Шөлкемлестіріушілер:

Қарақалпақстан Республикасы Халық билимлендириу Министрлиги,
ӨЗПИИ Қарақалпақстан филиалы

Редактор:

А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ	Захия НАРИМБЕТОВА
Нағмет АЙЫМБЕТОВ	Хушбоқ НОРБҰТАЕВ
Айтмурат АЛЬНИЯЗОВ	Уролбой МИРСАНОВ
Сапардурды АБАЕВ	Сафо МАТЧОН
Адхамжон АБДУРАШИТОВ	Шукурилло МАРДОНОВ
Хайрулла АЛЯМИНОВ	Абдулхамид МИРЗАЕВ
Мавлюда АЧИЛОВА	Камаладин МАТЯКУБОВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ	Алима МАТКАРИМОВА
Алишер АЛЛАМУРАТОВ	Арзы ПАЗЫЛОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ	Барлықбай ПРЕНОВ
Интизар АБДИРИМОВА	Қалыбай ПРИМБЕТОВ
Тўлқин АЛЛАЁРОВ	Раъно ОРИПОВА
Марифжон АХМЕДОВ	Бахтиёр РАХИМОВ
Умида БАҲАДИРОВА	Норим РАХМАНОВ
Фархад БАБАШЕВ	Мукаддас РАХМАНОВА
Ботир БОЙМЕТОВ	Дурдона РАХМАТУЛЛАЕВА
Гулзода БОЙМУРОВОДА	Светлана СМЕРНОВА (Москва, Россия)
Шахло БОТИРОВА	Феруза САПАЕВА
Комил ГУЛЯМОВ	Мухаббат САЛАЕВА
Маманазар ДЖУМАЕВ	Қаххор ТУРСУНОВ
Асқар ДЖУМАШЕВ	Амина ТЕМИРБЕКОВА
Дилдора ДАВРОНОВА	Нурзода ТОШЕВА
Мухтар ЕРМЕКБАЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Куанишбек ТУРЕКЕЕВ
Алишер ЖУМАНОВ	Тажибай УТЕБАЕВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА	Саодат ТОШТЕМИРОВА
Холбой ИБРАГИМОВ	Амангелди УТЕПБЕРГЕНОВ
Шохида ИСТАМОВА	Мамбеткерим ҚУДАЙБЕРГЕНОВ
Умида ИБРАГИМОВА	Амангелди КАМАЛОВ
Алима КЕНЖЕБАЕВА (Тараз, Қазақстан)	Ризамат ШОДИЕВ
Джавдод ПҰЛАТОВ	Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Ярмухаммат МАДАЛИЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Рустам ФАЙЗУЛЛАЕВ
Меруерт ПАЗЫЛОВА	Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Пердебай НАЖИМОВ	Тармиза ХУРВАЛИЕВА
Асқарбай НИЯЗОВ	Умид ХОДЖАМҚУЛОВ
Сабит НУРЖАНОВ	Жавлонбек ХУДОЙБЕРГЕНОВ
	Гулрухсор ЭРҒАШЕВА
	Гавхар ЭШЧАНОВА
	Қонысбай ЮСУПОВ

МАЗМУНЫ

ТИЛ ХАМ АДЕБИЯТ

Alniyazov A.I. Ana tilinde ózinshe pikirlewdi rawajlandırıw máseleleri	8
Suyunov B.T. Lakunar birliklar tezaurusi	16
Shofqorov A.M. Kelishik kategoriyasining o'rganilish tarixiga doir	20
Xudaykulov Sh.U. Xorijiy til ta'limida kognitiv-kommunikativ yondashuv	26
Hafizova M.A. Tarjima va badiiy mahorat	34

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Abdullayeva M.R. Pedagogik yo'nalishdagi talabalarning huquqiy kompetensiyalari muhim xususiyatlari	41
Baxodirova U.B. Bo'lajak biologiya o'qituvchilarini tayyorlashda virtual ta'lim texnologiyalardan foydalanish muammolari	47
Shonazarova S.R. O'quv jarayonida falsafiy aksiologik yondashuvni takomillashtirishning pedagogik shart - sharoitlari	55
Sabirova O. Sh. Zamonaviy ta'limda sun'iy intellektdan foydalanish	61
Bozorov H.N. Nofizik ta'lim ta'lim yo'nalishlarining malakaviy tavsiflari tahlili, kasbiy kompetensiyalar tuzilmasi va ierarxiyasi	66
Nigmanova U.B. Bo'lg'usi o'qituvchilarda milliy o'zlikni anglash kompetensiyasini rivojlantirish mexanizmini tadbiq etish yo'llari	72
Alimov M. Iqtidorli yoshlar-kelajagimiz poydevori	77
Qurbonova M.E., Abdulaxatova M.A. Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri usulida talabalarga kimyo fanini o'qitishda o'quv faoliyatini tashkil etish va takomillashtirish masalalari	81
Qurbonova M.E., Abdulaxatova M.A. Klaster yondashuvi asosida bo'lajak kimyo fani o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish	85
Arslonova G.K. Individual ta'lim muhitida talabalarning kasbiy-ijodiy ko'nikmalarini rivojlantirishning zamonaviy texnologiyalari	90
Matkarimova M.K. Ingliz tili fanini o'qitishda o'quvchilarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish	96
Umirova N. J. Individual yondashuv asosida bo'lajak maktab o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi	101
Эшанев Н.Ж. Замонавий инновацион таълим муҳитида мобил мутахассис тайёрлашнинг ижтимоий зарурат эканлиги илмий тадқиқотларда акс этиши	105
Sa'dullayeva M.H. Mukammal xotira va eslab qolish sirlari	114
Mirzakarimov X.Yu. Talabalarda vatanparvarlik fazilatini rivojlantirishning konseptual jihatlari	122
Eshnaev N.J. OTMlarda mobil mutaxassis tayyorlash va kasbiy yo'nalganlikning ilmiy tadqiqot natijalariga asoslanishi hamda samaradorligi	129
Dehqanova M.G'. Daktilema paydo bo'lishi va uning foydalanish turlari	135
Karatayeva L.U. Sharq mutafakkirlarining ta'lim-tarbiya borasidagi qarashlari	141
Yuldasheva S.M. Shaxsning kasbiy faoliyatida uchraydigan asosiy psixologik muammolar	150
Amangeldiyev S.N. O'smirlarda kuzatilayotgan irodasizlikni keltirib chiquvchi sabablar	156
Dilmurodova Z.D. Shaxsda qobiliyat rivojlanishining pedagogik-psixologik omillari	159
Ибадуллаева Ш.Н. Махсус педагогларни касбий фаолиятга тайёрлаш механизмларини такомиллаштириш ижтимоий-педагогик муаммо сифатида	162
Tojiboev M.N. Talabalar tafakkurini rivojlantirishda innovatsion yondashuv	168
Meyliyeva M.S. Tafakkurning innovatsion rivojlanishiga pedagogik hamda psixologik faktorlarning ta'siri	176
Mirzaraximova G.I. Nutq faoliyati va ularning xususiyatlari	179
Yunusova X.Sh. O'zbekiston respublikasida inklyuziv ta'limni tadbiq qilish masalalari	185

Abdurasulov J. Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fanining bugungi kundagi pedagogik va psixologik dolzarbligi	191
Ozodqulov O.B. Ta'lim muassasalari rahbarlarining samarali boshqaruv faoliyatida sog'lom va ijodiy muhitni rivojlantirish omillarining kognitiv tahlili	196
Kobilova Sh.X. Inklyuziv ta'limni uzluksizligi ta'minlash va uni pedagogik-psixologik qo'llab-quvvatlashning nazariy jihatlarini	201
Turakulov B.N. Ekopsoxologik kreativ qobiliyatini rivojlantirishning psixologik omillari	206
Vafoyeva G.B. Pedagogik jamoada sog'lom muhitni shakllantirish va rivojlantirishning afzalliklari	210
Burxanova M.B. Muomala odobi – axloqiy va muomala madaniyatning muhim elementi sifatida	214
Raxmanova D.U. Talabalarining intellektual faoliyatini optimallashtirishning psixologik determinantlari	220
Abduqodirova D.E. Talabalarda emotsional kreativlik sifatlarini rivojlantirish	224
Xurramov K.M. Personalni korporativ boshqarishning ilmiy-nazariy asoslari	230
Kadirova X.A. Jadid adabiyoti namondalarining ta'lim tarbiyaga oid asarlaridan samarali foydalanish	235
Janbayeva M.S. Interfaol metodlar asosida bo'lajak o'qituvchilarining kasbiy mobilligini shakllantirish	241
Temirbekova A.O., Yusupbayeva L. Inklyuziv ta'lim sharoitida ona tili o'qitishning innovatsion pedagogik usullari	248
Rustamov B.X. Falsafa kategoriyalari asosida pedagoglarning prognozlash ko'nikmalarini shakllantirish texnologiyasi	253
Qazoqova D.Q. Umumta'limda biologiyani vitagenlashtirilgan ta'lim texnologiyalari asosida o'qitishni takomillashtirish metodikasi	257
Abduvaliyev N.A. "Tarbiya" fanini o'qitishda kundalik-amaliy topshiriqlarning pedagogik zarurati:tajriba va zamonaviy yondashuvlar	264
Usmonova D. O'quvchilarda bag'rikenglik munosabatini shakllantirish	274
Abduvaliyev N.A. Kundalik-amaliy topshiriqlar va uning o'quvchilar kognitiv mustaqilligini rivojlanishdagi ahamiyati	280
Turdiyeva Sh.A., Toshlanova M. Yosh avlodni oilaviy hayotga tayyorlashning ijtimoiy-pedagogik jihatlarini	290
Абдуллаев А.А. Халқ ўйинлари узлуксиз таълимда жараёнида	297
Abdullayev E.Z. Bo'lajak o'qituvchilarni sun'iy intellekt vositasida o'quvchilarni tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish faoliyatiga tayyorlash	302
Narimbaeva L.K., Musaeva G.M. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarning muloqot xususiyatlari	309
Xamrayeva A.F. Talabalarda o'ziga ishonch tuyg'usini shakllantirishning psixologik determinantlari	316
Ўролбоева Д.С. Педагог тарбиячиларда компетентликни ривожлантириш	321
To'lanova M.M. Bo'lajak pedagoglarda kasbiy deformatsiya psixodiagnostikasi va psixokorreksiyasi masalasi	328
Sayfiyeva Y.O., Fayzullayev R.X. Oliy ta'lim muassasalarida talabalar bilimini baholash	333
Бегимкулов Х. Ш. Рақамлаштириш муҳитида педагогнинг ахборот компетентлиги мазмуни ва ривожлантириш муаммолари	338
Холмухамедов Т.М. Техникум талабаларининг кўникмаларни ривожлантиришда шахсга йўналтирилган таълимни амалга оширишнинг аҳамияти	344
Djumaniyazov I.I. Tarixni o'qitish jarayonida talabalarda vatanparvarlik tuyg'usini rivojlantirish texnologiyasi	349

Шин А.В. Управление кадрами в высшем образовании: эффективные модели и подходы	355
Чориев И.Р. Современное состояние реализации воспитательной деятельности в высших образовательных организациях	368
Канлыбаева И.М. Теоретические аспекты развития творческих способностей будущих психологов	375
Джумагулов З.У. Методика развивающего обучения в подготовке будущих учителей технологий	382
Kodirov O. Reflective teaching perspectives of el teaching in uzbek schools	386

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ХАМ РУЎХИЙЛИҚ ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

Adilkariyev X.T., Rasulova A.M. Konstitutsiya – yangi madaniy-huquqiy renessans poydevori	391
Talipova Yu.Sh. Sharq allomalari nigohida “Ustoz-shogird” an’anasining o’rni	404
Nomozov M. M., Nuraliyev. X. X. Raqamli kompetentlikning tarix darslaridagi ahamiyati	413
Xushmatova N. Konfliktologiya fanining tarixi	417

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Pulatova D.A. Aralash ta’lim sharoitida talabalarni tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorlashning zamonaziy yondashuvlari	423
Raximova X.K. Media ta’lim metodlari orqali talabalarni kreativ fikrlashga o’rgatish mexanizmlarining nazariy asoslari	433

БАСЛАЎЧИ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТАРБИЯ

Нарманов А.Х. Бошланғич таълим ёшидаги болалар тарбиясида халқ оғзаки поэтик ижодининг ўрни ва аҳамияти	444
Achilova M.S. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar emotsional sohasi psixofiziologiyasining asosiy xususiyatlari	448
Egamberdiyeva N.A. Inklyuziv ta’limga jalb qilingan autizm sindromli bolalar bilan ishlashda o’qituvchi va tyutorning birgalikdagi faoliyati	452
Tag’onova G.B. Aqliy rivojlanishda nuqsoni bo’lgan bolalarning o’ziga xos xususiyatlari	457
Madgapilova N.T. Maktab va MTT ta’limida innovatsion logistikasini boshqarish va uning pedagogik kontseptual masalalari	461
Mirkosimova H.M. Boshlang’ich sinf o’qish savodxonligi darslarida nutq o’stirishning psixologik xususiyatlari	469
Xusanova N.B. 6-7 yoshli bolalardagi xavotirli holatlarning psixologik xususiyatlari	475
Abduraxmanova Sh.B. Intelлектida muammolari bo’lgan zaif eshituvchi bolalarning predmetli amaliy faoliyatini rivojlantirish metod va vositalari	478
Saparova U.B. Tarbiya fani asosida bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarida iqtisodiy tarbiya ko’nikmalarini shakllantirishda sharq mutafakkirlari tarixiy merosining o’rni	484
Shonazarova S.R. Boshlang’ich sinf o’quvchilarida falsafiy aksiologik yondashuvni takomillashtirish metodikasi	492
Ziyaqulova M.Sh. Boshlang’ich sinf o’quvchilarida shaxslararo muloqot madaniyatini shakllantirish	498
Bobomurotov S.M. Boshlang’ich ta’limda variativ tushunchalarni shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari	503
Gimazutdinov R.G. Boshlang’ich sinf o’quvchilariga badminton o’yni texnikalarini o’rgatish metodikasi	508

Raxmonov A. R. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ijtimoiy pedagogik faoliyatga tayyorlashning zaruriy shart-sharoitlar	514
Kodirova M.E. Harakatli o'yinlar orqali tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarining axloqiy va irodaviy sifatlarini shakllantirish	520
Tursunboyeva Z. U. Atrof-olam bilan tanishtirishga oid didaktik o'yinlar	526
Xamidova G. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy va intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish mezonlari	532
Xamidova G. Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni shakllantirish mexanizmlari	538
Калмуратов Т.Н. Maktabgacha ta'lim tizimi rahbar va pedagog xodimlarining uzluksiz kasbiy rivojlantirish b'yicha mexanizm	547
Эшчанова Г. А., Кузиева Р. Р. Образовательно – воспитательное значение жанра басни в начальных классах	558
Азизова Э.А. Готовность ребенка к школе: важность обучения в дошкольном возрасте	563
Kadirova N.R. The need for social-pedagogical assistance to form the social adjustment of children educated individually at home	569

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

Kurbanova A.T. San'at ta'limida raqamli transformatsiyani joriy etish dolzarb pedagogik muammo sifatida	575

СОЦИАЛҲЫҚ ПЕДАГОГИКА

Нормуродова Б.А. Оилада болаларни меҳнатсеварлик руҳида тарбиялашда халқ миллий анъаналаридан фойдаланиш	582
Sultanova D.A. Boshqaruvning mohiyati: boshqaruv psixologiyasi va boshqaruv pedagogikasi	593
Hakimova I.X. Bo'lajak maktab menejerlarida ijtimoiy kompetentliklarini shakllantirish shart-sharoitlari	598
Karimova S.P. Oila - ta'lim muassasasi va ijtimoiy borliqda o'sib kelayotgan avlodni shakllantiruvchi muhim ijtimoiy institutlar sifatida	603
Xamrayeva A.F. Bolalarda ijtimoiy ongini shakllantirish	609
Xushmatova N.A. Mojaroning signallari – inqiroz va tomonlar o'rtasidagi keskinlik	615
Муродова У.Д. Ҳамшираларнинг ижтимоий-эмоционал муносабатини шакллантириш механизмлари билан боғлиқ тренинглари қўлланилиши	622
Абдужаббаров М. Глобаллашув шароитида этномаданият ва трансформацион жараёнлар	628
Умарова Ш.А. Психологическая поддержка мигрантов и их семей в обществе	631

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ҲАМ СПОРТ

Djurabayeva D.E. Maktabgacha yoshdagi serebral falaj bolalarni maxsus jismoniy mashqlar orqali harakat faolligini oshirish samaradorligi	636
Halimova F.K. Biatlonchilarning jismoniy rivojlanganlik ko'rsatkichlarining tuzilishi	642
Tunyan A.A. Voleybol o'yini texnikasini o'rganishda o'yinchilarga qo'yilgan talabalar	649
Ataxanov H.K. Sog'lom turmush tarzini shakllantirish	655
Tursunov A. O'zbekistonga voleybolning kirib kelishi va rivojlanishi	660
Arislanov I.T. Futbol sportini rivojlantirishning maqsad va vazifalari	664
Ergashev R.Q. Kurashchilarning jismoniy harakatlari va texnik tayyorgarligi	668
Yusupov E.T. Kurash sportini rivojlantirish hamda takomillashtirish	672

Shukurllayev J.M. Kichik voleybol sport turiga tayyorlash akmeologiyasini voleybolga integratsiyalash mexanizmining determinantlari va tamoyillari	676
Xo'janiyozov B. I., Zokirov R.O. Barkamol shaxsni voyaga yetkazishda oilaviy muhitning o'rni	680
Shermatov M.N. Yosh futbolchilarning jismoniy tayyorgarligini o'rganish va tezkorlikni rivojlantirish xususiyatlari	685
Nazarov A. I Umumta'lim maktablarida voleybolchilarni jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish asoslari	689
Achilov T. S. Kurash harakatlari texnika va taktikasi o'rgatish metodikasi	694
Норкулов Ш.М. Болалар спортида машғулотларга ўргатишнинг дастлабки босқич ва услублари	698
Turg'unov B. O'. Voleybol ta'lim yo'nalishida taxsil oluvchi talaba qizlarda kasbiy mahoratni rivojlantirish	702
Тургунов Б. Волейбол таълим йўналишида тахсил олувчи талаба қизларда касбий маҳоратларнинг шаклланишининг назарий-методик жиҳатлари	708
Arabjonov Sh.Sh. Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha iqtidorli bolalar bilan ishlash texnologiyasini	712
Abdullaev G'A. O'rta masofalarga yuguruvchilarning musobaqa oldi mashg'ulotlarida qayta tiklanish jarayonlarini boshqarish	717
Usmonova Sh.T. Jismoniy tarbiya darslarida innovatsion ta'lim texnologiyalarini foydalanish	724
Xurramov E.E. Jismoniy madaniyat o'qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlashda xalqaro tajribalardan foydalanish	727
Allabergenov Z.U. Jangovor samboni texnik-taktik usullardan foydalanish masalasi	733
Raxmatullayev T.A. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisini kasbiy faoliyatga tayyorlash	739
Tursunqulov M.M. Yosh futbolchilarda tezlik fazilatini rivojlantirish uslublari	744
Tursunqulov M.M. 10-11 yoshgacha bo'lgan yosh futbolchilarning tezkorlik sifatini va texnikasini rivojlantirish masalasi	749
Худайберганов З.Б. Анализ влияния разнообразия стилей вольной борьбы на стратегии и результаты соревнований	754

ANA TILINDE ÓZINSHE PIKIRLEWDI RAWAJLANDÍRÍW MÁSELELERI

Alniyazov A.I.

*ÓzR IA QQB Qaraqalpaq gumanitar ilimler
ilim-izertlew instituti*

Таянч сўзлар: она тили, нақл-мақоллар, вакт, сўз, шоир, ўқув жараёни, қорақалпоқ адабиёти, доналик сўзлар, тил, ёшлар тарбияси.

Ключевые слова: родной язык, пословицы, время, слово, поэт, образовательный процесс, каракалпакская литература, мудрые слова, язык, воспитание молодежи.

Key words: native language, proverbs, time, word, poet, educational process, karakalpak literature, wise words, language, education of youth.

Резюме:

Ушбу мақолада она тилида мустақил фикрлашни ривожлантиришнинг масалалари ўрганилган. Шунингдек, ҳозирги кунда ёшларимизнинг она тилини ўзлаштириш ва чуқур ўрганиш муаммолари таҳлил этилган.

Резюме:

В данной статье рассматриваются вопросы развития самостоятельного мышления на родном языке. Также анализируются проблемы освоения и глубокого изучения родного языка нашей молодежи.

Summary:

This article examines the development of independent thinking in the native language. It also analyzes the problems of mastering and deeply studying the native language of our youth.

Ana tilinde erkin hám ózinshe pikirlew barlıq dáwirlerde de tildin kommunikativlik-funksionallıq áhmiyetli mashqalalarının biri bolıp kelgen hám ohan ayırıqsha dıqqat awdarılğan. Óytkeni kúndelikli turmistin san álwan tarawlarında til arqalı pikirlesiw sóylewshinin de, tınlawshının da pikirleriniń eki tárepke teńdey túsinikli, dál hám anıq, kerek ornında hátteki tásirli bolıwın talap etedi. Olay bolmağan jaǵdayda pikir anıq hám túsinikli bolmaydı, kerisinshe, anıqlıq ornına biymániliktiń payda bolıwı da túsinikli nárse. Sonlıqtan da dana xalqımız arasında turmıstaǵı qálegen waqıya-hádiyse yaki háreketlerge baylanıslı aytılatuǵın aqıl-násiyatlar, danalıq sózler, naqıl-maqallar áwladtan-áwladqa miyras bolıp kelmekte: jaqsı sóz – jarım ırıs; hár

bir sózdiń tıp mánisin serlegil; hár bir gápiń bir danalıq sóz bolsın; sózdiń parqın bilip sóyle hár waqıt; sóz benen sheshiler aqıldıń kózi; adam mártбели sózi arqalı; oylanbay sóylegen ókiner, oylasıp sóylegen ósip-jetiler; bilimsiz tayaq jer bárha tilinen; til kórki – sóz, júz kórki – kóz; tildi iske salarda oylas aqılğa; ańlamay sóylegen awırmay óler hám t.b.

Bunday danalıq sózler, naqıl-maqallar ana tiliniń qádir-qımbatın tolıq bahalawğa, tilden durıs paydalanıwğa járdem beredi. Ullı shayır Áliysheer Nawayı ana tiliniń adamzat ómirindegi xızmetin, ornın, áhmiyetin joqarı bahalap, «til ruwxıy dúnyanıń qulpı bolsa, sóz onıń gilti» dep jazğan edi.

Haqıyqatında da, ana tili biziń tiykarǵı qatnas quralımız xızmetin atqarıw menen birge, ruwxıy dúnyamızdıń da tiykarı, bas gáziynesı. Onıń esigi sóz benen ashıladı. Demek, ana tilin qásterlew biziń hár birimizdiń ádiwli insanıyılıq wazıypamız bolıwı tiyis.

Ásirese, oqıw orınlarında oqıwshı hám talabalardı ana tiliniń qádir-qımbatın jetik túsiniwge baǵdarlaw, bunıń ushın eń aldı menen tildiń júdá bay ishki múmkinshiliklerinen óz ornında puxta paydalanıwğa, ózara sóylesiw, pikirlesiw halatlarında sóz, sóz dizbegi hám gápler járdeminde oy-pikirdi anıq hám dál beriwge úyretiw búgingi kúndegi oǵada áhmiyetli máseleler qatarına kiredi.

Oqıtıw protsessinde óz betinshe pikirlewge úyretiwde jazıwshı hám shayırlarımızdıń shıǵarmalarınan keltirilgen mısallar úlken orın tutadı. Máselen, I.Yusupovtıń xalqımız miymandoslıǵın táriplewge arnalǵan tómendegi qosıq qatarlarında mazmun, soǵan sáykes poetikalıq oylaw, mazmunǵa say sóz hám gáplerdiń orınlı hám júdá sheberlik penen tańlanganın kóriwimiz múmkin:

*Miriwbetlik elge qanday jarasıq,
Awılına qonaq barsa, talasıp,
Úylerine úsh kún miyman kelmese,
Jigitleri turar jolǵa qarasıp.*

Qanday kórkem súwretlew! Qanday ushqır oy-pikir! Kewillerdi terbendiretuǵın tásirli mazmun! Haqıyqatında da, miyman kútiw, miriwbetlik bolıw qaraqalpaq xalqınıń qan-qanına sıńıp ketken qásiyet, mentalitetimizdiń ózine tán bir belgisi. Usı pikirlerdi jetik hám tolıq beriw ushın shayır til baylıqların joqarı sheberlik penen tańlaǵan hám orınlı paydalanǵan. «Qonaq» – shıǵısı boyınsha ulıwma túrkiy sóz, «miyman» – parsı tilinen awısıp, óz sózimizdey bolıp ketken, olar – mánisi bir sinonimler, ańlatatuǵın denotatı ortaқ, tek stillik jaqtan ǵana parq qıladı. Sonlıqtan da bir shuwmaqtıń ishinde ekewiniń de qollanılıwına qaramastan, bir denotattı ańlatatuǵını derlik sezilmeydi, ekewi eki sóz. Bul jerde tek ǵana ya qonaq, ya miyman sózi paydalanılǵanda, orınsız qaytalaw bolıp, usı poetikalıq qatarlarda súwretlengen pútin mazmunǵa keri

tásirin tiygizer edi. Tekstte, kerisinshe, usı qatarlar ushın eki sóz de eń kerekli kórkem bayanlaw birligi sıpatında qollanılğan.

Al I.Yusupovtıń «Ekinshi esik» qosıǵı da qonaqqa, qaraqalpaqlardıń qonaqshılıǵına, miymandoslıǵına arnalğan:

*Úyge shaqırtıwsız qonaq kelgeni,
Bul hám azamatlıq abıroyıń seniń,
Shaqırmay kelgeni – zeyni ilgeni,
Adam adam ushın miyman ekenin...
Qásterleybiz qonaqtıń qay-qaysısın,
Nawqan qurttay pille-pillege orap...
Qonaqtıń jamanın kórmedik.
Shaqırtıwsız qonaq –
Biymillet qonaq,
Kel, tórle, biradar,
Azamat insan,
Bir ájayıp esik ashayın sizge!*

Bunda da qaraqalpaqlardıń miymandoslıǵı úlken azamatlıq yosh penen, miymandoslıq sezimler menen jeterli dárejede poetikalıq oy kórkem súwretlengen, oqılğan adamdı súysindiredi.

Shayır súwretlewde «qonaq», «miyman» sózleriniń ekewin de paydalangan, biraq «qonaq» sózi túrkiy «qonaq» mánisinde, al «miyman» sózi bolsa awıspalı mánide, adam adamǵa miyman, waqtınsha, bir ómirge degen mánide.

Tilekke qarsı, geypara jaǵdaylarda sóz hám sóz mánilerin, olardıń basqa sózler, mániler menen úylesimlilik esapqa almaw, sonıń saldarınan orınsız qollanıwdıń kórinisleri de ushırasıp qaladı. Máselen, qaraqalpaq tiliniń sózlik quramında júz, jamal, túr, shıray, ápshe, sıqıl, báháre degen mánileri jaǵınan bir-birine jaqın mániles sózler bar. Olar sinonimler sıpatında qansha mániles bolǵanı menen, qálegen jaǵdayda biriniń ornına ykinshisi qollanıla bermeydi, óytkeni hár biriniń ózine tán mánilik ózgesheligi bar, eń kem degende bunday ózgeshelik stillik boyawınan kelip shıǵadı. Sonlıqtan da júz jamal emes, jamal diydar emes, diydar ápshe emes, sekil túr emes, sıyq jamal emes. Olardıń hár qaysısı ádebiy tildıń ólshemine sáykes belgili bir uǵımlar atamaları menen mánilik baylanısqa túsiw qásiyetine iye, sonda ǵana ólshemli durıs qollanıw boladı, bolmasa túsiniksizlikke duwshar bolatuǵınıımız sózsiz. Aqırı, kórset jamalıń degenimiz durıs boladı da, kórset ápsheiniń dew naǵız orınsızlıqtıń, biymániliktiń ózi boladı! Túri, sımbatı kelisken adam eken dep atsaq ta, sekili kelisken adam eken demeymiz. Sebebi sıqılı, sekili sózleriniń mánilerinde unamsız, jaǵımsız, jek kóriw sezimine baylanıslı stillik mánilik boyaw bar.

Usınday mánilik ózgesheliklerge, boyawlarǵa qaramastan, ayırım jaǵdaylarda sóz hám sóz dizbekleriniń quwatlaw, kótermelew ornına, unamsız sezim, jaǵımsız máni boyawları menen beriliwi de ushırasıp turadı. Bul qas qoyaman dep kóz shıǵarıw, biymánilikke alıp keliw degendi ańlatadı.

Oristıń ullı shayırı A.S.Pushkin ámeliy tájiriybede ushırasıp qalatuǵın pikirdiń nadırıs beriliwine baylanıslı jaǵdaylar tuwralı ayta kelip, «biymánilik eki jaǵdayda júz beredi, birinshisinde oy jetispeydi, ekinshisinde oy bolǵanı menen, soǵan sáykes sóz jetispeydi, eger ekewi de bolsa, dúrdana dóreydi» dep kórsetken edi.

Haqıyqatında da, orınlı sóz, máni, gáp arqalı tolıq berilgen pikir – dúrdana. Ol ana tilinde pikir alısıwshınıń niyeti, talpınıw baǵdarı bolıwı lazım.

Jaslar, oqıwshılar ushın oy salıwshı sóz, sóz mánileri, gápler olardıń kúndelikli turmısında sóylew ortalıǵında jiyy qollanıladı, aytıladı. Joqarıda sóz etkenimizden belgili bolǵanıday, miymandoslıq hár bir shańaraqqa tán. Ol qonaqtı kútip alıwdan baslanadı, úy iyesi dásturxan jayadı, kútedi, as-suw beredi.

Qaraqalpaq jaslarınıń barlıǵı da qonaqtıń, miymannıń bir jaǵında bolǵan, húrmet kórsetken, sıylaǵan, xızmet etken. Qonaq dásturxansız atqarılmaydı. Dásturxan degen sóz qulaqlarına sińgen. Dásturxan – azıq-awqat qoyılatuǵın, jaylastırılatsuǵın arnawlı zattıń ataması, tuwra mánisi sol. Biraq ol tildıń tariyxıy rawajlanıwı barısında tuwra, dáslepki mánisine qosımsha ekinshi bir mánini de ózlestirgen. Házir dásturxan degende azıq-awqat, iship-jewge arnalǵan zatlar jaylastırılatsuǵın arnawlı buyım da, sol taǵamlar da túsiniledi. Dásturxan jayıw arnawlı buyımdı jayıw degendi ǵana ańlatpay, oǵan qosımsha iship-jewge arnalǵan zatlar, taǵamlar degen mánilerdi de ańlatatuǵın boldı.

Jaslarǵa, oqıwshılarǵa keńnen tanıs usınday sózler, sóz dizbekleri hám gápler mısalınan-aq ózinshe pikirlew tájiriybelerin, shınıǵıwların, ámeliy jumıslar tiykarında ótkeriw, kónlikpege aynaldırıw múmkinshiliklerin jaratıw múmkin.

Usıǵan tekles ana tilinde sabaq halatında da, sabaqtan tıs waqıtlarda da jaslardıń ana tili baǵdarlaması tiykarında ózinshe pikirlew qábiletin qalıplestiriw hám rawajlandırıwǵa baǵdarlangan paydalı ilajlardı, jumıslardı alıp barıw hár túrli. Olardıń sheńberi de, túrleri de kóp hám keń. Jaslarǵa tálim-tárbiya beriwshi qánigeler dóretiwshilik penen sanalı túrde úzliksiz shuǵıllanıwdı ádetke aynaldırса, gózlangen nátiyjelerge erisiwi sózsiz.

Mámleketimizde biziń keleshegimiz bolǵan jaslarǵa úlken ǵamxorlıq qaratılıp, jaslar bizlerden de aqıllı, bilimli bolıp erjetiwi zárúr ekenin, hámmebiz sol ádiwli maqsetke umılıwımız zárúrligi názerde tutılǵan keń kólemli jumıslar ámelge asırılmaqta. Sonıń menen birge, bunda jaslardıń gózzal ana tilimizde

duris, anıq, ózinshe pikirlew qábletin qáiplestiriw hám rawajlandırıwğa da ayırıqsha áhmiyet berilmekte. Ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde, orta arnawlı hám joqarı oqıw orınlarında zaman talaplarına say jańa oqıw baǵdarlamaları menen sabaqlıqlar islep shıǵılmaqta. Qaraqalpaq tili pání boyınsha sol baǵdarlamalar menen sabaqlıqlar tiykarında tálim hám tárbiya, qánigelik berilip atır. Házirgi kúnde bilim mazmunı tiykarınan sol sabaqlıqlar arqalı ǵana berilmekte. Olarǵa qosımsha oqıw quralları, járdemshi metodikalıq oqıw quralların jaratıp, oqıw orınlarına usınıw máselesi tolıq sheshildi dep aytıw qıyın, oqıtıw protsessi kóbinese tek ǵana sabaqlıqlar menen sheklenip qalmaqta.

Sabaqlıqlar bar dep shekleniwshilikke beriliw, biziń pikirimizshe, jetkiliksiz, tek sabaqlıqlar menen tolıq bilim beriw múmkin emes.

Duris, jańa oqıw baǵdarlamaları tiykarında islengen házirgi sabaqlıqlarda oqıwshınıń ana tili baǵdarlamasına sáykes tildiń fonetikasına, orfografiyasına, leksikasına, grammatikasına, stilistikasına baylanıslı tálimniń mazmunı boyınsha teoriyalıq maǵlıwmatlar menen bir qatarda sol máseleler dógeresinde ámeliy shınıǵıw jumısları da sabaqlıqlarda berilgen. Biziń pikirimizshe, ol ámeliy jumıslar menen shınıǵıwlarında oqıwshınıń ana tilinde ózinshe pikirlew tájiriybesin qáiplestiriw hám rawajlandırıw barlıq waqıtta da tolıq esapqa alına bermeydi. Máselen, kóp mánili sózler hám olardıń qollanıw ózgeshelikleri boyınsha sabaq mazmunın alıp qarayıq. Sózdıń tuwra mánisi, sol tiykarda onda kóp mániliktiń payda bolıwı tuwralı da teoriyalıq maǵlıwmat beriledi, sózdıń dáslepki mánisin, keyin onıń ekinshi bir mánini ózlestirip, kóp mánili sózge aynalǵanı ayıladı. Máselen, tuńǵış – birinshi tuwılǵan perzent, bul usı sózdıń dáslepki tuwra mánisi. Al «tuńǵış muhabbat» degende «tuńǵış» sózi perzent mánisin ańlatıp turǵan joq, usalıq tiykarında adam sezimine baylanıslı ekinshi bir mánini bildirip, kóp mánilik payda etip tur.

Usınday teoriyalıq maǵlıwmattı sabaqta berip, keyin shınıǵıw ushın qosıqtan úzindi túrindegi qatarlar beriw múmkin. Mısalı:

...Jurt tappaǵan sóz marjanın tabadı...

Men quyash mákanı Ózbekstanman,

Jer jáhánge dańqı túsken bostanman. (I. Yusupov)

Bundaǵı «sóz marjanın», «quyash mákanı» degen sóz dizbeklerindegi sózlerdiń mánilerin bilip alıwdı usınıs etiw múmkin.

Bul tálim alıwshınıń ana tilinde pikirlew qábletin rawajlandırıw ushın oǵada qolaylı tema. Oqıwshılardıń ózlerine kóp mánili sózler bar ǵapler taptırıp, dúzdirip, talqılaw islew de maqsetke muwapıq boladı.

Bunday jaғdayda ańlı oqıtıwshı tek sabaqlıq penen sheklenip qalmastan, ózinshe dóretiwshilik islep, oqıwshınıń ózi isleytuǵın shınıǵıw jumısların ya úyinde, ya klastan tıs waqıtta isletedi.

Sabaqlıqta barlıq maǵlıwmatlardı, shınıǵıwlar menen tapsırmalardı tolıq beriw imkanıyatı da joq. Lekin oqıtıwshı sabaqlıqta ne kórsetilgen bolsa, tek sonıń menen ǵana sheklenip qalıwı múmkin emes. Solay eken, ol ózi de talapqa sáykes basqa da paydalı jumıslardı dóretiwshilik penen shólkemlestiriwi zárúr boladı. Sáykes materialar tawıp, yamasa aldın-ala mektep kitapxanasınan paydalanıp, ámeliy islerge say ámeliy jumıslardıń maqsetke muwapıq túrlerin shólkemlestiriw maqsetke muwapıq. Máselen, joqarıdaǵı temaǵa sáykes T.Jumamuratovtıń «Tashkent» qosıǵında:

Kúniń – quyash, túniń – juldız, jariq ay,

Júz kórseń hám mın kóriwge jalıppay...

«Maqtaw» qosıǵında:

Maqtaw – samal, qoltıǵına

Shambır-shambır kiredi,

Menmenliktiń keseline

Shalıǵadı júredi – degen qatarlar bar.

Bunday materiallar klassikalıq poeziyamızdıń sultanı Ájiniyaz shıǵarmalarında kóplep ushırasadı:

Kirpigi oq anıń, qashları káman,

Yúzleri qırmızı, húrshiydi taban...

Mısallar sıpatında paydalanılatuǵın materiallardı qálegen kórkem sóz sheberiniń dóretpelerinen ańsat tabıwǵa boladı, qıyınshılıq tuwdırmaıdı, oqıtıwshıǵa da, oqıwshıǵa da tek tayarlıq, inta hám izleniw kerek.

Házirgi jaslarǵa tálim-tárbiya beriwshi oqıtıwshılardıń oǵada mashaqatlı islerinde gózlengen nátiyjelerge erisiw hám xoshametlew baǵdarında mámleketimiz tárepinen olarǵa keń múmkinshilikler jaratılıp atır. Hár qanday klastan tıs jumıslar da esapqa alınıp, xoshametlenip atır. Usıǵan sáykes qosımsha klastan tıs jumıslardı, pán dógerekleriniń jumısların janlandırıwǵa jeterli kewil awdarılıp, onda ana tili pánine baylanıslı dáwir talaplarına say paydalı islerdi dóretiwshilik penen maqsetke muwapıq úzliksiz júrgiziwge baǵdar alınıwı zárúr boladı. Sebebi sabaqta da, sabaqtan tıs jumıslarda da, pán dógereklerinde de ana tili boyınsha tálimniń mazmunına sáykes onda oqıwshınıń ózinshe pikirlewin rawajlandırıwǵa ayırıqsha itibar beriwdiń, ilajlar islewdiń zárúrligi ayqın sezilip qalmaqta.

Qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha sabaqlarda da bul mashqalanıń iske asırılıwında múmkinshilik jetkilikli. Aytayıq, kórnekli kórkem sóz sheberi

I. Yusupov oqıw baǵdarlaması tiykarında portret sıpatında ádebiyat sabaqlarında úyreniledi, qaraqalpaq tiliniń barlıq sabaqlıqlarında tálimniń mazmunına qaray jetkilikli dárejede onıń kórkem dóretpelerinen poetikalıq qatarlar, úzindiler berilmegen sabaqlıq joq. Onıń ústine, shayırdıń shıǵarmaların súyip oqımaytuǵın oqıwshı da bolmasa kerek. Onıń dóretpeleri ishinde «Ájiniyazdıń monologı» atlı keń tarqalǵan qosıǵı bar. Ol hámmege tanıs, hámme biledi, kórkemligi de júdá ájayıp. Onda minaday poetikalıq qatarlardı oqıymız:

*Ah, qırq órim shashlar, qos-qos burımlar,
Moynıma oralsa, berer-em jandı,
Átteń, alma moyın, aq bilek qollar,
Sol shash penen artqa qayrılıp baylandı.*

Bunda qırq órim shashlar, qos-qos burımlar, alma moyın, aq bilek qollar dizbeklerinde awısqaq mánilerde «qos-qos burımlar», «qollar» ibaraları paydalanılǵan. Bul jerde gáp shash, burım yaqı qol tuwralı baratırǵan joq, kerisinshe, Ájiniyazdıń «Bozataw» poemasında zalım basqınshılar tárepinen tutqın qurbanı bolǵan hayal-qızlar, gózzallar haqqında baratır, yaǵnıy bul sózler awısqaq, metonimiyalıq mánide paydalanılǵan. Qos-qos burımlar da, aq bilek qollar da metonimiyalıq hayal-qızlar, gózzallar degen mánini ańlatıp tur. Oqıwshıǵa oy salıw arqalı shayırdıń «Bozataw» shıǵarmasında tutqın bolǵan gózzallardıń bılayınsha súwretlengenini esletiledi:

*Kimseniń qız uǵlı, arızılı yarı,
Kimniń qashı qara, kózi quńqarı,
Qara kóz, qıpsha bel qız bilen jawan,
Yúzleri gúl kibi, kózleri mástan.*

«Bozataw» poemasını yadqa bilmeytuǵın oqıwshı joq. Nátiyjede oqıwshı: «He, qollar sózi tutqınǵa aynalǵan hayal-qızlar, gózzallar eken» degen juwmaqqa keledi. Ózinshe pikirlew arqalı I. Yusupovtıń poetikalıq qatarlarında bul sózdiń sol mánide paydalanǵanın tanıw arqalı pútkil shıǵarmanıń mazmunın tolıq ózlestiriwge múmkinshilik aladı.

Muǵallım usılargá qosımsha qaraqalpaq kórkem sóz sheberleriniń kópshilik dóretpelerinde bunday súwretlewlerdiń jiyi ushırasatuǵına da oqıwshılardıń názerin awdarǵanı paydalı boladı, bul oqıwshılardıń sózge degen dıqqat-itibarın, múnásibetin, oylaw iskerligin keńeytiwge, tereńlestiriwge járdem beredi. Máselen, oqıwshılar Sh. Seytovtıń «Tas bala» atlı poeması ústinde oy juwırtıwı múmkin:

*Jamannan jaqsı at qalar ma?
Ushtı góy talay monshaqlı moyın,
Talay arıw shayqaǵan besik,*

Talay qarıw qıyratqanyesik...

Bunda «monshaqlı moyın» – hayal-qız, «qarıw» – adam qırıwshı, óltiriwshı qural-jaraq (mıltıq, qılısh) mánilerin anlatıp tur.

Bunday mısallar «Qaraqalpaq tili» sabaqlıqlarında da orın alğan. Olardı oqıwshılardıǵa oylanıw, pikirlew ushın usılsa da boladı.

Sózdiń awısqaq mánilerine baylanışlı tálim mazmunı ulıwma orta bilim beriw mektepleriniń joqarǵı klaslarında dawam ettiriledi, orta arnawlı oqıw orınlarında stilistikalıq tálim mazmunına sáykes sóz, sóz mánileri, awısqaq mánilerdiń túrleri úyretiledi. Bul jaǵday oqıwshılardıń ózinshe pikirlewin sáykes materiallar bazasında úziksiz kónlikpege aynaldırıw hám rawajlandırıw múmkinshiligin jaratadı.

Kóp mániliktiń keń tarqalǵan túrleriniń biri – metaforalar. Olardıń sóylew tájiriyesinde qollanıw órisi oǵada keń, júdá jiyi paydalanıladı, qálegen kórkem sóz sheberiniń dóretpeleri tilinde jiyi ushırasadı. Ásirese jaslardıń esine salatuǵın T.Jumamuratov dóretpeleriniń taǵı birewinde mına úzindini ushıratıwǵa boladı:

*Balası júz bir jerlerde suw iship,
Ana otır uyqılamastan uw iship,
Jigit kelip kórsetken soń konsertin,
Júrek qaldı muzday bolıp suwısıp.*

Bunda «suw», «uw» sózleri ózleriniń tuwra mánilerinde emes, awısqaq mánilerde qollanılgan. Suw – araq, uw – azap. Olay bolsa, bul poetikalıq qatarlarda qollanılgan bul sózler ózinshe pikirlewdiń tolıq ob’ekti bola aladı. Demek, oqıtıwshı oqıwshılardıń usı sózler, olardıń mánileri boyınsha pikirlew júrgiziwine itibar qaratıwı kerek. Oqıwshılar sózlerdiń tuwra mánisi hám awısqaq metaforalıq mánileri ústinde pikirleydi, salıstıradı, oy juwırtadı, anıqlaydı, juwmaq shıǵaradı.

Juwmaqlap aytqanda, jaslarǵa tálim-tárbiya beriw islerinde házirgi kúnde kún tártibine orınlı qoyılıp otırǵan ana tilinde oylaw, ózinshe pikirlew kónlikpelerin qalıplestiriw hám rawajlandırıw oqıtıw islerinde ayırıqsha dıqqatqa miyasar, sheshiwshı ilajlar kóriw talap etiledi. Bunıń ushın ana tili boyınsha járdemshı oqıw quralları islep shıǵılıwı lazım.

Әдебиятлар:

1. Пушкин А.С. Полное собрание сочинений в десяти томах. Т. 7. – Ленинград: «Наука», 1978. – С. 35.
2. Бердимуратов Е., Пирниязов Қ. Орта мектептерде қарақалпақ тилин оқытыу методикасы. Нөкіс, Қарақалпақстан, 1988.
3. Қарақалпақ фольклоры. Нөкіс, 1981.

LAKUNAR BIRLIKLAR TEZAVURUSI

Suyunov B.T.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti,
filologiya fanlari doktori (DSc)*

Tayanch soʻzlar: leksika, termin, tezaurus, lakuna, etnografiya, kommunikatsiya, ekvivalent, tibbiy, fenomen, lingvistika, faktor.

Ключевые слова: лексика, термин, тезаурус, лакуна, этнография, коммуникация, эквивалент, медицинский, феномен, языкознание, фактор.

Key words: vocabulary, term, thesaurus, gap, ethnography, communication, equivalent, medical, phenomenon, linguistics, factor.

Резюме:

Ushbu maqolada oʻzbek tili lakunar birliklar tezavrusi va ularni amaliyotga tatbiq etish masalalari oʻz aksini topgan. Unda mavzuga oid bir qator xorijiy adabiyotlar, ilmiy-nazariy manbalar tahlilga tortilgan. Xususan, bir tilda mavjud boʻlgan leksik birlik yoki soʻz boshqa tilda mavjud boʻlmasligi, shuningdek ayni soʻzga ekvivalent birlik yoʻqligi sababli oʻzga tilda shu soʻzni ifodalash imkoniyati yoʻqligi, bunday birliklar, odatda izohlash yoki tasvirlash orqali yoki noekvivalent soʻzlar orqali ifodalanishi – lakuna tushunchasi ostida tadqiq qilingan.

Резюме:

В данной статье рассматривается тезаурус лакунарных единиц узбекского языка и их применение на практике. Анализируется ряд зарубежной литературы, научных и теоретических источников по данной теме. В частности, отсутствие лексической единицы или слова одного языка в другом языке, а также невозможность выразит это слово в другом языке из-за отсутствия эквивалентной этому же слову единицы, такие единицы обычно выражаются толкованием или описанием, или неэквивалентными словами.

Summary:

This article discusses the thesaurus of lacunar units in the Uzbek language and their application in practice. A number of foreign literature, scientific and theoretical sources on this topic are analyzed. In particular, the absence of a lexical unit or word of one language in another language, as well as the impossibility of expressing this word in another language due to the lack of a unit equivalent to the same word, such units are usually expressed by interpretation or description, or by non-equivalent words.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 2-oktyabrda
“Mamlakatimizda oʻzbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini
takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi PF-6884-son Farmonida davlat
tilini yanada rivojlantirish, uning xalqaro nufuzini oshirish, maishiy xizmat,

harbiy, tibbiyot va boshqa sohalarida keng qo'llanilayotgan xorijiy so'z va terminlarning o'zbekcha muqobillari va ularning lug'atini yaratish, o'zbek tiliga ilg'or texnologiyalarni tatbiq etish va bu boradagi ilmiy tadqiqot ishlarini qo'llab-quvvatlash singari dolzarb masalalar ko'zda tutilgan.

Ularning sirasiga mamlakatimiz ta'lim tizimida davlat tili sifatida o'zbek tilining qo'llanilish doirasini yanada kengaytirish, ona tilimizni xalqaro miqyosda muomala va aralashuvning faol vositasiga aylantirish, o'zbek tiliga yetishib kelayotgan yosh farzandlarimizning mehr-muhabbati va qiziqishini oshirish, ayni paytda, tildagi ilmiy termin va tushunchalarni to'g'ri tizimlashtirish hamda ularni amaliyotga keng tatbiq etish kabi muhim vazifalarni ham kiritish mumkin.

Dunyodagi tillar, madaniyatlar o'zaro doimiy aloqada va hamkorlikda bo'lib, bu jarayon ularning uzluksiz rivojlanishini ta'minlaydi. Shu bilan birgalikda, turli til va madaniyatlar orasida o'zaro nomutanosibliklar, farqli jihatlar ham vujudga keladi.

Hozirgi zamon tilshunosligida bunday o'zaro farqli jihatlarni ko'rsatish uchun terminologik vositalar turfa xil. Qiyoslanayotgan tillar va madaniyatlar o'rtasidagi farqni asoslash uchun ilmiy tadqiqotlarda keng qo'llanilayotgan terminlardan biri – bu lakuna terminidir.

Lakuna bugungi kunda qiyoslanayotgan tillar o'rtasidagi o'zaro nomutanosiblik, tizimli farqlashni belgilashda faol ishlatilmoqda.

Til hodisalarini chuqur va atroflicha o'rganish XX asrlardan boshlangan bo'lsa-da, hozirgi kunda zamonaviy tilshunoslikda lakuna terminining talqini ilmiy tadqiqotlarni sintez qilish yo'liga o'tdi. Va bu tasodif emas, chunki til muomala vositasi sifatida ijtimoiy hayot va madaniyat bilan uzviy bog'liq. Tilning istalgan sohasi madaniy, etnografik, ijtimoiy, psixologik faktorlarsiz mavjud bo'la olmaydi.

Lakuna – LACUNA – lotincha 1. Ichida suyuqlik bo'lgan chuqurcha, botiqlik, bo'shliq joy. 2. Biror narsani o'tkazuvchi joy .

Lakunar birliklar biror bir tilda boshqa tildagi tushunchaning so'z ko'rinishidagi ifodasi mavjud bo'lmasligi natijasida yuzaga keladi. Lakunar birliklar muayyan til yoki madaniyatda mavjud bo'lgan tushunchani nomlaydi, aslida bu tushuncha boshqa til yoki madaniyatda ham mavjud bo'lib, biroq mazkur tushuncha leksik birlik sifatida o'sha madaniyatning tilida voqelanmaydi. Lakuna tushunchasi ilmiy termin sifatida o'tgan asr, ya'ni XX asrning 70-yillaridan boshlab qo'llanila boshlaganligi ilmiy manbalarda qayd etilgan.

Rus tilshunosi I.A.Sternin bu haqda shunday deydi: “Har bir tilda ko‘p sonli til ichidagi lakunar birliklar mavjud, ya’ni garchi ma’nosiga ko‘ra yaqin leksemalar mavjud bo‘lsa-da, tilning leksik tizimida bo‘sh, to‘ldirilmagan joylar uchraydi” .

Lakuna terminini ishlatmagan bo‘lsa-da, biroq ushbu hodisaga birinchilardan bo‘lib asos solgan alloma, o‘zbek tili va adabiyotining asoschilaridan biri, buyuk mutafakkir Alisher Navoiy hisoblanadi. U o‘zining “Muhokamat-ul lug‘atayn” (“Ikki til muhokamasi”) asarida turkiy til bilan fors-tojik tilini o‘zaro qiyosiy tahlil qilib, turkiy tildagi ayrim so‘z va tushunchalarning fors-tojik tilida mavjud emasligini, ya’ni madaniy bo‘shliq haqidagi ilk g‘oyalarni ilgari surdi.

Masalan, “*Va xo‘blarning ko‘z va qoshlari orasinki, qabog‘ derlar. Forsiyda bu uzvning oti yo‘qtur*”, “*Va husn ta’rifida ulug‘roq xolg‘akim, turklar meng ot qo‘yupturlar; alar ot qo‘ymaydurlar*” (A.Navoiy. MAT. 16-tom, 16-17-betlar).

Zamonaviy fanda ushbu terminning izohlari har xil. Lakunani an’anaviy tushunish quyidagicha:

Lakuna – biror bir tilda ekvivalent tushunchaning mavjud emasligi natijasida yuzaga keladigan “oq dog‘lar”, “bo‘shliq”dir . Bunday yondashuv faqat tor ma’noda, tilning leksik qatlami doirasida tushuniladi. Masalan, tilshunos olim L.S.Barxudarov ekvivalentsiz leksikani tasnif qilar ekan, bir guruh “tasodifiy lakunalar”ni ajratadi va tillarning biridagi bu leksik birlik qaysidir sabab bilan boshqa tilda so‘z shaklida yoki turg‘un birikma shaklida mavjud bo‘lmaydi.

V.A.Muravyov tildagi lakunalarni asliy va nisbiy lakunalarga ajratish bilan birga, ularni stilistik, etnografik va assotsiativ lakunalarga ham ajratadi. Stilistik lakunalar ikki til o‘rtasida biror sabab bilan stilistik planda o‘zaro mos kelmagan holatlarda yuzaga keladi.

Yuqorida ta’kidlangan *asliy lakuna* deganda, bir til yoki madaniyatda mavjud bo‘lib, boshqa til va madaniyatda mutlaqo uchramaydigan birlik (element) tushuniladi. *Nisbiy lakuna* deganda, qiyoslanayotgan til va madaniyatlarda o‘zaro qisman mos kelmaydigan tushuncha va hodisalar anglashiladi.

Ta’kidlash joizki, ko‘pgina mutaxassislar tillararo va madaniyatlararo turli xil nomutanosibliklarni ifodalashda lakuna terminidan foydalanmaydilar. Ularning o‘rniga biror tilda yo‘q bo‘lgan leksik birlikning o‘rniga boshqa tildagi mavjud tushunchadan to‘g‘ridan-to‘g‘ri foydalanishadi. Bunday paytlarda voqea-hodisa unga ekvivalent termin yo‘qligi sababli yuqoridagicha holat takrorlanadi. Bular esa umumiste’moldagi lakuna terminini mazmunan yanada murakkablashtiradi.

Shulardan kelib chiqib, lakuna terminiga quyidagicha aniqlik kiritish mumkin:

Lakuna – qiyoslanayotgan tillar yoki madaniyatlar o‘rtasida o‘zaro bir-biriga teng (mos) kelmasik, har xillik bo‘lib, ayni voqea-hodisa yoki tushunchaning biror tilda yoki o‘zga tilda mavjud emasligi yoxud o‘ziga xos ifodalanishidir (Eynullayeva Y.A).

Lakuna – har xil til va madaniyat birliklari vakillarining o‘zaro tushunishlari qiyin bo‘lgan o‘ziga xos tushunchalardir. Umuman, lakuna tushunchasini til birliklarining barcha sohasiga tegishli fenomen, deb qarash maqsadga muvofiq. Lakuna terminiga tilshunoslikda o‘ziga xos ko‘p qirrali tushuncha deb qaraladi, lekin uning ichki shaffofligi o‘z-o‘zidan til ilmida aniqlik va bir ma’nolilikni ta’minlaydi.

Shunday qilib, *lakuna* termini keng ma’noda qiyoslanayotgan til va unumadaniyat vakillarining o‘ziga xos milliy xususiyatlarini o‘zida mujassam etsa, tor ma’noda bir til yoki tillar doirasida mavjud bo‘lmagan so‘z yoki leksik birliklarni o‘zida qamrab oladi. Yana shuni ham ta’kidlash kerakki, lakuna terminining fanda va falsafada umumnazariy qoidasi hali mavjud emas. Ayniqsa, falsafa tarixida uning turlicha fenomenlari talqin va tadqiq qilingan.

Adabiyotlar:

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – Москва: 1975.
2. Быкова Г.В. Феноменология лексической лакунарности русского языка. – Благовещенск, 2001
3. Махонина А.А. К вопросу о классификации межъязыковых лакун // Язык и национальное сознание. Вып. 4. – Воронеж, 2002
4. Стернин И.А. Концепты и лакуны. Лингвистические основы межкультурной коммуникации. // – Нижний Новгород: 2003
5. Suyunov B.T. Termin va boshqa til birliklari masalasi. O‘zMU xabarlari. 2022, № 1/11.
6. Тўрақулов Ё.Х., Усмонхўжаев А. ва бошқалар. Русча-лотинча-ўзбекча тиббий терминлар изоҳли луғати. – Тошкент: 1996
7. Эйнуллаева Е.А. Лакуны в структуре языковой личности и их заполнение в межкультурной коммуникации (на примере английского и русского языков). // Автореф. дисс. на соискание уч.степени канд... фил... наук.– Москва: 2000

KELISHIK KATEGORIYASINING O'RGANILISH TARIXIGA DOIR

Shofqorov A.M.

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti dotsenti

Tayanch so'zlar: morfologiya, morfologik kategoriya, so'z tarkibi, qo'shimcha, yordamchi so'zlar, grammatik shakl, grammatik ma'no.

Ключевые слова: морфология, морфологическая категория, структура слова, суффикс, вспомогательные слова, грамматическая форма, грамматическое значение.

Key words: morphology, morphological category, word structure, suffix, auxiliary words, grammatical form, grammatical meaning.

Резюме:

Maqolada kelishik kategoriyasi, uning o'rganilish tarixi yoritilgan. Shuningdek, kelishiklarning tilshunoslikda, xususan, o'zbek tilshunosligida o'rganilishi, tarixiy taraqqiyoti, kelishik shakllari, ularning miqdori masalalari haqida fikr yuritilgan.

Резюме:

В статье описывается категория падежа и история ее изучения. Также обсуждались вопросы изучения падежей в языкознании, в частности в узбекском языкознании, их исторического развития, форм падежа, вопросов их количества.

Summary:

The article describes the category of agreement and the history of its study. Also, the study of agreements in linguistics, particularly in Uzbek linguistics, their historical development, forms of agreement, and issues of their quantity were discussed.

Tilshunoslik maktablari dastlab qadimgi Hindiston, Yunoniston, Rim va keyinchalik Xitoy mamlakatlarida paydo bo'lib, O'rta Asrlardan bu boradagi qarashlar Yevropa, Arabiston, O'rta Osiyoda taraqqiy qilgan. Tilshunoslik mustaqil fan sifatida XIX asrning boshlariga kelib shakllangan.

Qadimgi hind tilshunosligida morfologiya chuqur o'rganilgan. Ular bu yo'nalishda yunon tilshunoslaridan ancha ilgari ketgan. Hind tilshunoslari morfologiyani so'zlar tasnifi – so'z turkumlari, so'z yasalishi va so'z o'zgarishi qismlariga bo'lib o'rganadi. Hindlar tilda mavjud so'zlarni to'rt so'z turkumi doirasida o'rgangan. Bular: ismlar, fe'llar, old ko'makchilar va yordamchilar.

Soʻz turkumlarini oʻrganish mana shu davrdan boshlangan. Ular soʻz tarkibini oʻzak, suffiks va qoʻshimcha (turlovchi qoʻshimcha)ga boʻladi.

Hind tilshunoslarining yutuqlaridan yana biri ular kelishiklarni ajratgan va yettita kelishikni – bosh kelishik, qaratqich kelishigi, joʻnalish kelishigi, tushum kelishigi, qurol kelishigi, chiqish kelishigi va oʻrin kelishigini farqlagan.

Yunonistonda ham bu boradagi kuzatishlar ancha qadimiy. Yunon tilshunosligining taraqqiyoti “Falsafiy davr” va “Grammatik davr” kabi ikki bosqichga boʻlinadi. Qadimgi yunon faylasuflari Anaksimenes, Pridik, Protakor, Platon, Aristotellar olib borgan izlanishlar natijasida morfologiyaning oʻziga xos jihatlari, kelishiklar haqida qimmatli maʼlumotlar bayon etilgan. Xususan, stoiklar soʻzlarni besh turkumga – feʼl, bogʻlovchi, artikl, atoqli otlar va turdosh otlarga ajratgan va kelishiklarning ham beshta turini farqlagan. Bular: bosh kelishik, qaratqich kelishigi, joʻnalish kelishigi, tushum kelishigi va chaqirish kelishigi.

Xitoy tilshunosligida, xususan, Xan davrida (miloddan oldingi 206-yillardan milodiy 220-yillargacha) leksikologiya, leksikografiya, iyeroglifika, fonetika, grammatika va dialektologiya masalalariga katta eʼtibor berilgan. Ular mustaqil soʻzlarni yordamchi soʻzlardan farqlagan. Mustaqil soʻz turkumlariga ot, sifat va feʼllarni kiritishgan.

Yevropa tilshunoslari soʻz tarkibini oʻzak, soʻz yasovchi va soʻz oʻzgartiruvchilarga ajratadi.

Arab tilshunoslari uchta soʻz turkumini – ismun (ot), feʼlun (feʼl) va harfun (yuklama, yordamchi soʻzlar va affikslar)ni farqlaydi. Otning tarkibiga ot, sifat, son, olmoshlarni ham kiritadi.

Mahmud Koshgʻariyning “Devonu lugʻotit turk” (Turkiy soʻzlar devoni) asarida soʻzlar arab tilshunosligi anʼanalariga tayanilib uch turkumga ajratiladi: ot, feʼl, yordamchi soʻzlar. Mahmud Az-Zamaxshariyning “Muqaddimat ul-adab” asarida soʻz turkumlari ism (ot), feʼl, bogʻlovchilarga boʻlib oʻrganilgan.

Oʻrta Osiyoning qomusiy olimlari ham tilshunoslik fani taraqqiyotiga munosib hissa qoʻshgan. Abu Nasr Forobiy soʻz turkumlarini ot, feʼl va harflar (yordamchilar)ga ajratadi.

XIV asrda yaratilgan muallifi nomaʼlum “At-tuhfatuz zakiyati fillugʻatit turkiya” (Turkiy til haqida noyob tuhfa) asarida turkiy tillarning koʻpgina xususiyatlari haqida qimmatli maʼlumotlar beriladi. Turkiy tillarning son, egalik, kelishik grammatik kategoriyalari haqida maʼlumotlar berilgan. Unda beshta kelishik farqlangan – tushum kelishigi, joʻnalish kelishigi oʻrin-payt kelishigi, chiqish kelishigi va birgalik kelishigi.

Alisher Navoiyning “Muhokamat ul-lug‘atayn” asarida ham morfologik kategoriyalar haqida qimmatli ma’lumotlar berilgan.

O‘zbek tilining morfologiyasi va sintaksisi birinchi marta alohida fan sifatida Abdurauf Fitrat tomonidan o‘rganilgan va uning “Sarf”, “Nahv” nomli qo‘llanmalari nasr etilgan.

G‘. Abdurahmonov va A. Rustamovlarning “Qadimgi turkiy til” darsligida kelishiklarning quyidagi turlari berilgan: qaratqich kelishigi, tushum kelishigi, jo‘nalish kelishigi, o‘rin-chiqish kelishigi, chiqish kelishigi, vosita kelishigi.

N. Rahmonov va Q. Sodiqovlar “O‘zbek tili tarixi” darsligida qadimgi turkiy tilda yettita kelishik bo‘lganligini yozadilar.

O‘zbek tilining kelishik kategoriyasi haqida dastlabki tadqiqot A. G‘ulomov tomonidan olib borildi va “O‘zbek tilida kelishiklar” nomi bilan 1941-yili nasr etilgan. Shuningdek, A.N. Kononovning o‘zbek tili grammatikasi bo‘yicha ikki qismdan iborat kitobi mavjud. 1962-yili M.Mirzayev, S.Usmonov, I.Rasulovlarning “O‘zbek tili” darsligi nasr etildi. 1966-yili taniqli tilshunos olim G‘.Abdurahmonovning umumiy tahriri ostida “O‘zbek adabiy tili” (Fonetika. Leksikologiya. Morfologiya) kitobining 1-jildi bosmadan chiqdi. 1975-yili “O‘zbek tili grammatikasi” (I tom, Morfologiya; II tom, Sintaksis) nasr etildi. 1980-yilda “Hozirgi o‘zbek adabiy tili” darsligi nasr etildi. Ushbu qo‘llanma va darsliklarda morfologiya va morfologik kategoriyalar haqida batafsil ma’lumotlar berilgan.

Ushbu manbalardan shunarsa ayonki, tilshunoslik fan tarixida so‘z turkumlari, ot so‘z turkumi va uning kelishik kategoriyasi haqidagi qarashlar miloddan avvalgi davrlarga borib taqaladi. Ot so‘z turkumi barcha tillarda mavjud bo‘lib, uning grammatik kategoriyalari har bir tilning o‘z ichki qonuniyatlaridan kelib chiqqan holda farqlanadi. Xususan, rus tilida oltita kelishik mavjud bo‘lsa, tojik tilida kelishik mavjud emas. Bu tilda kelishiklarning vazifasini ko‘makchilar bajaradi.

Turkiy tillarda, jumladan, o‘zbek tilida qadimda 4 ta kelishik mavjud bo‘lgan bo‘lsa, keyinchalik 7 ta kelishik va hozirgi vaqtda 6 ta kelishik farqlanmoqda.

Kelishik kategoriyasi morfologik kategoriyalar sirasiga mansub. Sh.Shahobiddinova morfologik kategoriyalarni son kategoriyasi, egalik kategoriyasi, kelishik kategoriyasi, subyektiv munosabat kategoriyasi, qiyoslash kategoriya, nisbat kategoriyasi, o‘zgalovchi kategoriyasi, kesimlik kategoriyasi kabi turlarga bo‘ladi.

Kelishik kategoriyasi ma’lum formalar sistemasi orqali ifodalanadi va alohida bir paradigmani (kelishik paradigmasini) hosil qiladi. Kelishik kategoriyasi olti shaklning sistemasi bilan shakllanadi, ularning har biri ma’lum ma’nolar

kompleksini ifodalaydi. Bu shakllar: bosh kelishik, qaratqich kelishigi, tushum kelishigi, jo‘nalish kelishigi, o‘rin-payt kelishigi, chiqish kelishigi.

Kelishik kategoriyasi sintaktik qurilmada tobe so‘zni hokim so‘zga bog‘lash uchun xizmat qiladi. Bosh kelishikdan tashqari har bir kelishik maxsus qo‘shimcha bilan ifodalanadi. Lekin otning kelishik qo‘shimchasini olmagan shakli boshqa kelishiklarga nisbatan alohida shakl sanaladi. Kelishik shakllari orqali bir so‘zning boshqa so‘z bilan tobe aloqasi ifodalanadi.

Azim Hojiyev “O‘zbek tili va adabiyoti” jurnalining 2007-yil 6-sonida e‘lon qilingan “O‘zbek tilshunosligining dolzarb muammolari” nomli maqolasida “bosh kelishik haqida aytilgan gaplar o‘zbek tilida kelishikning shunday turi borligidan ko‘ra yo‘q ekanligini isbotlashga yordam beradi,” – degan fikrni bayon etgan va buni quyidagicha izohlaydi:

1. Bosh kelishikning shakl ko‘rsatkichiga ega emasligi (shakl yasovchisining yo‘qligi) shuningdek, turkiy tillar tarixiga oid adabiyotlarda bu kelishikning tarixan maxsus shakli bo‘lmaganligi.

2. Bosh kelishikning boshqa kelishiklar kabi muayyan ma‘no va vazifaga, shu ma‘no va vazifadan kelib chiqadigan o‘ziga xos, o‘ziga mos nomga ega emasligi.

3. Bosh kelishikning boshqa kelishiklar kabi kelishtirish, bog‘lash, moslashtirish kabi vazifalarni bajarmasligi.

4. Bosh kelishikning semantik jihatdan juda boyligi, gapda xohlagan gap bo‘lagi vazifasida kela olishi. Bosh kelishikdan tashqari birorta kelishikning bunday xususiyatga ega emasligi. [5. 35-b.]

Ot, olmosh va otlashgan so‘zlarga qo‘shilib, ularni boshqa so‘zlarga bog‘lash uchun xizmat qiluvchi grammatik shakllar tizimi kelishik shakllari sanaladi. Kelishik shakllari kelishik kategoriyasini tashkil etadi.

“Hozirgi o‘zbek adabiy tili” o‘quv qo‘llanmasida kelishik kategoriyasining o‘ziga xosliklari quyidagicha talqin qilinadi. “Kelishik kategoriyasining umumiy grammatik ma‘nosi sintaktik qurilmada tobe so‘zni hokim so‘zga bog‘lash. Bu bilan u egalik kategoriyasiga qarama-qarshi tursa, fe‘lning o‘zgalovchi kategoriyasi, bog‘lovchilar va ko‘makchilarga yaqin turadi. Ammo ulardan farqli jihatga ega. Ko‘makchidan morfologik ko‘rsatkich (qo‘shimcha) ekanligi bilan farqlanadi. Ko‘makchilar grammatik ma‘no ifodalash, so‘zlarni bir-biriga bog‘lash vazifasini bajarsa-da, leksik birlik hisoblanadi. O‘zgalovchi kategoriya shakllaridan barcha mustaqil so‘zni sintaktik aloqaga kiritish, so‘zning lug‘aviy ma‘nosiga ta’sir etmasligi bilan ajraladi. Holbuki, o‘zgalovchi kategoriyasi faqat fe‘lga xos va fe‘llarning lug‘aviy ma‘nosiga ta’sir etishi bilan lug‘aviy sintaktik mohiyatga ega. Shuning uchun ular “Fe‘l kelishiklari”

deb ham yuritiladi. Bog‘lovchilardan esa tobe aloqa uchun xizmat qilib so‘z birikmalariga xosligi hamda grammatik ko‘rsatkich (qo‘shimcha) ekanligi bilan farqlanadi”. [10.173-b.]

Kelishik, avvalo, turkumni emas, balki sintaktik vazifalarni belgilovchi shakl. Demak, bu jihatdan kelishik asli turkumlararo forma hisoblanadi. Lekin kelishik barcha turkumlarga, aniqrog‘i barcha bo‘laklarga xos emas. Masalan, bu grammatik kategoriya tabiiy ravishda otlarga mansub, ot leksemaning nutqda namoyon bo‘lishi uchun zaruriy shakllardan biridir.

Ayrim kelishiklar so‘zshakli tarkibida ko‘makchi kabi muayyan presuppozitsiyaning shakllanishiga yo‘l ochadi. Bunday holatda kelishiklarning pragmatik vazifa bajara olishi kuzatiladi. Bunda kelishiklarning nutq vaziyati, kontekst bilan bog‘liq vazifaviy imkoniyatlari yuzaga chiqadi.

Pragmatika (pragma – ish, harakat) aslida falsafiy tushuncha bo‘lib, u Sokratdan oldingi davrlarda ham qo‘llanishda bo‘lgan va keyinchalik uni J.Lokk, E.Kant kabi faylasuflar Aristoteldan o‘zlashtirganlar. Ushbu falsafiy tizimning asosiy g‘oyasi semiotik belgining ma‘no-mazmunini ushbu belgi vositasida bajarilayotgan harakatning samarasi, natijalari, muvaffaqiyati bilan bog‘liq holda o‘rganishdir.

Pragmalingvistika tilshunoslikning mustaqil yo‘nalishi sifatida o‘tgan asrning 60-70-yillarida shakllangan. O‘zbek tilshunosligida ham ushbu yo‘nalishda ma‘lum tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, M. Hakimov tadqiqotida “Pragmatika lingvistik belgilarning nutqdagi funksional qo‘llanishini o‘rganadi”, – deb yozadi. [3. 6-b.]

Til birliklarini pragmatik yo‘nalishda tadqiq etish ularning bevosita ko‘zga tashlanmaydigan, faqat nutqda yuzaga chiquvchi ichki imkoniyatlarini aniqlashga yo‘l ochadi. Natijada til birliklarining nutqiy vaziyat bilan bog‘liq holda reallashuvchi pragmatik vazifalarini aniqlash muammosi yuzaga keladi.

Keyingi yillarda lingvistik pragmatika tilning barcha sath birliklari doirasida o‘rganila boshlandi. Buning natijasida tilshunoslikda pragmatikaning fonopragmatika, morfopragmatika, leksopragmatika, sintaktik pragmatika kabi yo‘nalishlari yuzaga keldi.

Presuppozitsiya pragmatik hodisa sifatida til belgisining nutq bilan bog‘liq jihatlarini namoyish qiladi. Presuppozitsiya termini lotincha sub-osti, tagi va ponere-joylashtirmoq, joylashmoq so‘zlaridan olingan bo‘lib, asosga o‘zakka joylashtirmoq ma‘nolarini anglatadi. Presuppozitsiya gapda nutqiy vaziyat bilan bog‘liq holda yashirin tarzda reallashuvchi hodisa, uning to‘g‘ri ta‘minlanishida nolisoniy omillar – nutqiy vaziyat, kontekst, so‘zlovchi va tinglovchiga oldindan

ma'lum bo'lgan umumiy bilimlar hamda nutq egalarining nutq ko'nikmalari yordamga keladi.

Kelishikli so'zshakllarning gap tarkibida presuppozitsiyaga ishora qilishi muayyan nutqiy vaziyat bilan bog'langan lingvistik qonuniyat – tejash tamoyili asosida ham amalga oshadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, kelishik kategoriyasi tilshunoslikning eng qadimgi davrlaridan o'rganila boshlangan va turli tillarda o'ziga xos shaklda qo'llanish xususiyatiga ega bo'lgan. Ba'zi tillarda esa kelishik mavjud emasligini ham kuzatishimiz mumkin. O'zbek tilining tarixiy taraqqiyotida kelishiklar miqdori turlicha bo'lsada, hozirgi o'zbek adabiy tilida oltita kelishik mavjudligi aytiladi. Tilshunos olimlarning hozirgi o'zbek adabiy tilida kelishiklar miqdori masalasidagi fikrlari kelishik kategoriyasini ilmiy jihatdan o'rganishni taqozo etadi.

Adabiyotlar:

1. Ashirboyev S. Azimov I. O'zbek tilining tarixiy grammatikasi. – T.: TDPU, 2012. – 96 b.
2. Бурханов З. Ўзбек тилида кўмакчилар ва уларга вазифадош келишиклар прагматикаси. (пре-суппозицион аспект): Филол. фан. номз. ... дис. автореф. – Т.: 2008. – 27 б.
3. Hakimov M. O'zbek pragmalingvistikasi asoslari. – T.: Akademnashr, 2013. – 176 b.
4. Hojiyev A. O'zbek tilining morfologiyasi, morfemikasi va so'z yasalishining nazariy masalalari. – T.: Fan, 2010. – 256 b.
5. Hojiyev A. O'zbek tilshunosligining dolzarb muammolari. (to'qqizinchi maqola) // O'zbek tili va adabiyoti, 2007. 6-son.
6. Jamolxonov H.A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – T.: Talqin, 2005.
7. Mengliyev B. Morfologik vositalarning ma'noviy xususiyatlari va sintaktik imkoniyatlari. – T.: NDA, 1996. – 214 b.
8. Nurmonov A., Shahobiddinova Sh., Iskandarova Sh., Nabiyeva D. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. Morfologiya. – T.: Sharq, 2001. – 164 b.
9. Safarov Sh. Pragmalingvistika. –T.: O'zME, 2008. – 285 b.
10. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunusova Z., Abuzalova M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – T.: Fan va texnologiya, 2009. – 414 b.
11. Ўзбек тили грамматикаси. Академнaшр. I том. Морфология. – Т.: Фан, 1975. – 612 б.

XORIJIY TIL TA'LIMIDA KOGNITIV-KOMMUNIKATIV YONDASHUV

Xudaykulov Sh.U.

*Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi huzuridagi
Respublika ta'lim markazi direktori*

Tayanch so'zlar: ta'lim mazmuni, metodik tayyorlash, o'rgatish – o'rganish bosqichlari, kommunikativ kompetentsiya, mashqlar sistemasi, kommunikativ – kognitiv metod.

Ключевые слова: содержание обучения, методическая подготовка (методическая организация), стадии обучения и изучения, коммуникативная компетенция, система упражнений, коммуникативный – когнитивный метод.

Key words: content of teaching, methodological preparing, stages of teaching and learning, communicative competence, the system of exercises, communicative and cognitive method.

Резюме:

Maqola chet til o'quv predmeti mazmunining tarkibiy qismlarini qayta ko'rib chiqish va amaliyotga uni tatbiq etishning zamonaviy muammolarini hal etishga bag'ishlanadi.

Резюме:

Статья посвящается установлению составляющих содержания обучения иностранному языку и практике обучения в рамках современных учебных образовательных технологий.

Summary:

The article is dedicated to solve the problems of establishing constituents of content of teaching foreign languages and to work out modern technologies of practical learning the prepared content of teaching.

Yoshavlodningning intellektual salohiyatini yuksaltirishda chettillarni o'qitish alohida ahamiyatga molikdir. Zamon talablariga javob beradigan mutaxassislar tayorlash uchun esa ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish, o'qitish metodikasini xalqaro standartlar doirasida ishlab chiqish zaruratini yuzaga chiqardi. Ta'lim mazmuni masalasi har qanday o'quv predmetini o'rgatish metodikasida eng muhim tushunchalardan biri hisoblanadi. Chunki, ushbu sohada kimga, nimani, qay usulda o'rgatamiz, degan savolga javob izlanadi. Bu esa, o'z navbatida ta'lim maqsadlari oddiy qilib aytganda nima uchun o'rgatamiz, savoliga javob bo'ladi. Bu ikki lingvodidaktik muammoni hal qilish orqali qanday qilib o'rgatamiz (ta'lim metodlari) degan nazariy va amaliy

ahamiyatga molik lingvodidaktik tushunchaga oydinlik kiritish mumkin bo'ladi. Bir so'z bilan aytganda, chet til o'qitish mazmuni o'ta muhim metodologik masala hisoblanadi.

Amaliyot, ma'lumki, faoliyat, jarayon bilan bog'liq tushuncha, buni chet tilga tatbiq etilganda, o'rganilayotgan tilda nutq faoliyati turlarini egallash jarayoni tushuniladi. Nazariya esa fan-texnika sohasidagi bilimlar majmuidan iborat. Demak, chet til o'qitish nazariyasi u yoki bu begona tilni o'rgatish/o'rganish amaliyotidan umumlashtirilgan qoida, qonuniyat, soddaroq aytganda, xorijiy tilni egallashga oid mavhumot (bilim)lar yig'indisidan iborat. Til o'rganish deganda nimani tushunamiz? Ushbu masalada mutaxassislar orasida turli qarashlar va noto'g'ri talqin etishlar kuzatiladi. Masalan, ikkinchi til degan termin ayrim tilshunoslarimizda noto'g'ri munosabat uyg'otmoqda, ya'ni bir paytlardagi ikkinchi ona tilimiz degan psevdoilmiy, yaqin tariximizda bo'lgan hodisani tushunishmoqda. Aslida, hech qaysi shaxs yoki millatning ikkinchi ona tili bo'lmaydi. Ikkinchi va chet tillar esa birdan ortiq bo'lishi mumkin [4].

Tilni nutq faoliyati sifatida egallash chog'ida psixologiyaning, yanada aniqrog'i psixolingvistikaning nutqiy faoliyat nazariyasi, ya'ni nutqning sodir bo'lishi va idrok etilishi qonuniyatlari asosida ish olib boriladi, tilni o'qitish nazariyasi esa pedagogik psixologiya, didaktika, lingvodidaktika va, muayyan darajada, lingvistika ma'lumotlariga suyanadi.

Mazkur fanlarning ilmiy yutuqlari asosida chet til o'qitish metodikasi fan sifatida shakllanadi. Chet til o'qitish metodikasining tarixi, nazariyasi va amaliyoti tadqiqot ob'ekti bo'lishi mumkin. Metodika tarixi retrospektiv aspektda o'rganiladi, ya'ni hozirgacha o'tgan turli bosqichlarida qanday metodlardan foydalanilganligi ko'rib chiqiladi. Jahon miqyosida chet tilni asosan uch yo'nalishda o'rgatib kelingan va shartli holda ularni quyidagicha nomlashadi: 1. To'g'ri metodik yondashuv (natural metod–M.Val'ter, M.Berlits, F.Guen; to'g'ri metod – V.Fietor, O.Espersen; og'zaki metod–H.Palmer; audiovizual metod – K.Guberina, P.Rivan, R.Mishea, J.Gugeneym; audiolingval metod – Ch.K.Friz, R.Lado va b.). 2. Ongli metodik yondashuv (grammatika-tarjima metodi – V.Humboldt, K.D.Ushinskiy va b.; ongli-amaliy metod – B.V.Belyaev; ongli-qiyosiy metod – L.V.Shcherba, I.V.Raxmanov, V.D.Arakin, A.A.Mirol'yubov va b.). 3. Faoliyatga mo'ljallangan metodik yondashuv (aralash metodlar: o'qishni o'rgatish metodi – M.Uest; kommunikativ metod – E.I.Passov; intensiv metodlar: suggestopediya – G.Lozanov; shaxs va jamoa imkoniyatlarini ishga solish – K.A.Kitaygorodskaya; katta yoshdagilarga og'zaki nutqni jadal o'rgatish metodi – L.Sh.Gegechkori va b.).

Har uchala yondashuvda nutq faoliyatini (malakani) egallash va til materialini o'zlashtirish tartiboti turlicha kechadi. Ularning barchasi chet til o'rgatish amaliyotida aralash-quralash tarzda qo'llanib kelinmoqda. Shu bilan birga, o'tgan asrning oxirgi choragida jahon chet til o'qitish nazariyasida kommunikativ-kognitiv metodikaning ilmiy asoslari ishlab chiqildi va amaliyotga tatbiq etilmoqda. Kommunikativ-kognitiv metodikaning asosiy g'oyalari lingvistikadan olingan va psixolingvistika va lingvomadaniyatshunoslik ma'lumotlariga tayanadi. Shu munosabat bilan, kommunikatsiya bir paytning o'zida, ham jarayon, ham natija hisoblanadi. Metod nomidagi "kognitiv" qismiga ko'ra til o'rganuvchi ushbu tilda yangi axborot olishi nazarda tutiladi. Chet til o'rganish madaniyatlararo muloqot maqomini oladi: talabalar tili o'rganilayotgan xalq (mamlakat)larning keng ma'nodagi madaniyati haqida muhim axborot oladilar.

Kognitivizm - bu ong tomonidan ma'lumot qanday qabul qilinishi, tashkil etilishi, saqlanishi va olinishiga qaratilgan o'rganish nazariyasi. U aqldan kompyuter kabi axborotni qayta ishlash vositasi sifatida foydalanadi. Shuning uchun kognitivizm kuzatilishi mumkin bo'lgan xatti-harakatlardan tashqariga qaraydi, o'rganishni ichki aqliy jarayonlar sifatida ko'radi. Shu nuqtai nazardan, o'quvchilar axborotni qayta ishlashda faol ishtirok etadilar. Bilim, xotira, fikrlash va muammolarni hal qilish rivojlanish sohasidir.

Oliy ta'limni modernizatsiyalashning hozirgi bosqichi mazmun, tuzilma, natija-maqсадli asos, shakllardagi o'zgarishlar bilan xarakterlanadi, bu esa chet tillarini o'qitish konsepsiyasini tubdan o'zgartiradi. Bu fakt chet til ta'limining asosiy metodologik tamoyillaridan biri bo'lgan kognitiv-kommunikativ yondashuv hodisasiga e'tibor qaratishga imkon beradi. Rus tiliga tarjima qilingan "kognitiv" atamasi "bilish" degan ma'noni anglatadi. Chet tillarni o'qitishda u o'qitishda ongliklik tamoyiliga tayanadi. Kognitiv ko'nikmalar - bu bilim jarayoni bo'lib, uning davomida olingan ma'lumotni idrok etish, anglash, uni keyinchalik o'zlashtirish va bilimga aylantirish, kasbiy sohada va muloqotda olingan bilim va ko'nikmalardan keyingi foydalanishni amalga oshiradi.

To'g'ri o'qitish bilan kognitiv xorijiy til ko'nikmalarini yaxshilash, jarayonning samaradorligini oshirish mumkin. Agar kognitiv qobiliyatlar zaif bo'lsa, ularni kerakli maxsus texnika yordamida mustahkamlash mumkin. Kognitiv ko'nikmalarni shakllantirish nutq faoliyatining barcha turlarining kommunikativ mohiyatidir: ijtimoiy va maxsus lug'at, grammatik qoidalar va til formulalarini o'zlashtirgan holda gapirish, o'qish, tinglash, yozish. Til tizimini nutq orqali izchil maqsadli o'rgatish o'z tilingizni o'rganish imkonini beradi. Zero, aynan nutqda, ya'ni lug'atda ma'nolar qo'yiladi, uning yordamida va ular

asosida odamlar bir-biri bilan muloqot qiladi. Chet tili o'qituvchisi kognitiv ko'nikmalarni shakllantirishning barcha bosqichlarida o'quvchilarning maxsus atamalarini, kundalik va ijtimoiy lug'atni, grammatik va stilistik materialni, o'quv dasturiga muvofiq mashqlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirishini ta'minlashi shart.

Mazkur metodik nazariya turli darajada ishlab chiqilgan. Masalan, kommunikativ metodika nazariyotchilari asarlarida (rus tilida [10] E.I.Passov; Yu.N.Abdullaev, A.M.Bushuy; A.N.Shukin; M.A.Abdullaeva; ingliz tilida [2] C.Brumfit) chet tilda faqat nutqiy muloqot jarayoniga e'tibor qaratiladi. Kognitiv nazariya esa metodik aspektda hali etarlicha asoslab berilgan emas. Biroq ayrim o'quv qo'llanmalari [3] kommunikativ-kognitiv metodika g'oyalari asosida tuzilganligini ta'kidlash joizdir. Nazariya va amaliyotning birligi ta'minanmaganligi oqibatida chet til o'qituvchilari nazariy jihatdan kommunikativ-kognitiv metodikadan xabardor bo'lishsa-da, ular qo'llaydigan darslik va qo'llanmalar bu metodikaga asoslangan emas. Yana bir muhim muammo shundan iboratki, aksariyat darsliklar mualliflari tilning kognitiv jihatini mamlakatshunoslik materiallari sifatida taqdim etishmoqda. Aslida esa til haqidagi (lingvomamlakatshunoslikka oid) ma'lumotlar ham qo'shimcha berilishi talab etiladi. Masalan, grammatik qoidalar, so'z yasalishi haqida tushunchalar va h.k.z.

Chet tilda oliy ma'lumotli pedagog – o'qituvchi ixtisosiy (lisoniy, lingvistik, kommunikativ, lingvokulturologik) va kasbiy (til o'rgatuvchilik) kabi kompetensiyalar sohibi bo'lmog'i darkor. Kompetensiya – “competence” atamasini amerikalik tilshunos olim N. Chomsky [1] ilmiy muomalaga kiritgan, o'zbekchada u turli atamalar bilan qo'llab kelingan layoqat (J. J. Jalolov), omilkorlik (T.Sattorov), maxorat (pedagogika va lingvistikada O'.Yusupov) malaka (psixologiyada).

Kasbiy kompetensiya deganda o'qituvchi uchun o'zgalarga muayyan sohani, bizning xolatda chet tilni o'rgatishga qodirlilik tushuniladi. Boshqacha aytganda, bo'lajak chet tili o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda o'zi uchun o'rgangan tilni o'zgalarga o'rgatish sharoitiga moslashtirish demakdir. Chet til muallimidan asosan to'rt sohani bilish talab etiladi: (1) tildan amalda foydalanish (nutq faoliyati turlarida muloqot qila olish), ya'ni tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozuv malakalariga ega bo'lish; (2) mazkur tilga oid nazariy fanlardan bilimlarni o'zlashtirish; (3) chet til o'qitish metodikasini nazariy va amaliy jihatdan egallash va nihoyat, pedagogika va psixologiya fanlaridan yetarli va zaruriy ma'lumotlarga ega bo'lish va ularni chet til ta'lim jarayoniga tatbiq etish. Xorijiy tillarni o'qitish uchun ajratilgan akademik soatlar sonini

cheklanganligi xorijiy tillarni yaxshi biladigan mutaxassis-o'qituvchilarga bo'lgan talabning oshib borishi iqtisodiyot oliy ta'lim muassasalarida talabalarga xorijiy tildagi ilmiy so'z va iboralarni o'qitish usulini takomillashtirishni dolzarb mavzuga aylantirdi. Xorijiy tillarni o'zlashtirish talabalarni barkamol shaxs qilib tarbiyalashdagi eng ahamiyatli ishlardan hisoblanadi, chunki xorijiy tilni o'rganish, bilim egallash va aqliy qobiliyatni faollashtirish demakdir. Kasbiy mahoratning ajralmas qismi bo'lgan xorijiy tillarni egallash orqali egallangan bilim va ko'nikmalar talabalarning kelgusidagi ilmiy va kasbiy faoliyatlarini amalga oshirish imkoniyatini yaratadi.

Ma'lumki, keng ko'lamdagi ilmiy ma'lumotlar asosan ingliz tilida yaratilgan bo'lib, mazmunan boy va turli konferentsiyalar, simpoziumlar va ilmiy mavzudagi seminarlar ham ingliz tilida olib borilishi sir emas. Odatiy o'rta umumta'lim maktabini hisobga olmaganda, talabalarning kasbiy muloqotga kirishlari uchun ingliz tilini o'rta darajada bilish, hatto ingliz tilida so'zlashiladigan mamlakatda yashash natijasida olingan malakaga ega bo'lish ham yetarli emas. Hatto ingliz tilida yaxshi gaplasha oladigan talabalar ham ilmiy hamda kasbiy mavzularda suhbat qilganda qator qiyinchiliklarga duch keladi.

Yuqorida keltirilgan misollardan xulosa qilish mumkinki, kasbga yo'naltirilgan va xorijiy til o'qitiladigan fakultetlarda o'quv jarayonini yuqori saviyada tashkil etish va xususan, ingliz tilidagi terminlar, so'z va iboralarni o'zlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Uzoq yillar mobaynida xorijiy tilni egallashning asosiy mezonini grammatika bo'lib, buning natijasida yangi so'z va iboralarga (leksikaga) nisbatan oddiy birliklar deb qaralgan va ular vaqti kelganda o'rganuvchi tomonidan o'zlashtirilgan strukturalar o'rnini tildagi boshqa so'zlar egallaydi, deb ishonishgan. So'zlashuvchilarda til to'sig'i yuzaga kelishiga sababchi bo'lgan leksik xatoliklar ko'payib borib, chet tilni o'rganayotgan o'rganuvchilar so'z boyligi yetishmovchiligidan shikoyat qilishlariga qaramasdan xorijiy tillarni o'qitishda ayni shunday yondashuv hukmronlik qilib kelgan. "So'z yetishmasligi" muammosi va ingliz tilida fikr-mulohazalarni to'g'ri shakllantirilishga ishonchsizlik eng tajribali o'qituvchilarga ham tanish muammo. O'qitiladigan tilning lug'at boyligini yetarli darajada bilmaslik, o'z nutqini yetarli darajada ifodalay olmaslik oliy ta'lim muassasalarida chet tilni o'qitishda yuzaga keladigan asosiy muammo sanaladi [7].

Bo'lajak pedagoglar ingliz tili mashg'ulotlarida ilmiy lug'atlarni o'zlashtirishlari chet tilni o'qitishdan ko'zlangan asosiy maqsad hisoblanadi. Qabul qilingan o'quv standartlariga binoan, bo'lajak iqtisodichilar, birinchi

kursning o'zidayoq so'z va iboralar bilan bosqichma-bosqich tanishib borib, muntazam ravishda ilmiy nutqiy savodxonlikka oid matnlarni o'qib, ikkinchi kursning oxiriga borib esa, ingliz tilida o'z fikr-mulohazalarini erkin va ravon ifoda etishi va kasbiy faoliyati bilan bog'liq mavzularda bemalol suhbat qurishlari kerak. Bo'lajak pedagoglarga qoida bo'yicha, ingliz tili uchun ajratilgan dars soatlarini kamligidan, ingliz tilida kasbiy muloqot qilishlari uchun kerakli terminlar, so'z va iboralarni yetarli darajada bilmasligidan, kam lug'at zahirasiga egaligidan (faol va nafaol lug'at boyligi), ingliz tilida o'z fikrini teran va ravon ifodalay olmasligidan va nutq ifoda etish jarayonining murakkablashuvidan shikoyat qiladi. Ingliz tilida mutaxassislikka oid darsda qo'llanishi mumkin bo'lgan qiziqarli va ma'lumot beruvchi matnlarning yo'qligi ham shikoyatlarga sababchi bo'ladi.

Tilda yuritiladigan nutq uch funksiyani bajarishi bu psixolingvistika malumotlaridan malum (A.A. Leontev) [4]: nominativ, kommunikativ va kumulyativ. Nominativ nutq - voqelikdagi ob'ekt (predmet va xodisa)larning nomlarini atash bilan chegaralanadi. Ma'lum bir sohaga tegishli potensial leksikani kommunikativ-kumulyativ metod orqali o'rgatish ensiklopedist olim J. J. Jalolov [2] tomonidan ilmiy-istemolga kiritilgan bo'lib, muallif bunda amerikalik olim E. Sepirning "Til – madaniyat ko'zqusidir" degan fikriga asoslanadi. "Kommunikativ nutq – axborot almashish (uzatish, olish) ni ifodalaydi.

Kumulyativ nutq deganda, o'rganilayotgan tilda to'plangan tom ma'nodagi madaniyatga oid bilimlar majmuidan iborat nutqiy jarayon va hosila tushuniladi. Madaniyatlararo muloqot ayni kumulyativ nutq orqali ro'yobga chiqariladi" [6].

"Kommunikativ xulq-atvor" termini ilk bora I. A. Sternin [3] tomonidan muomalaga kiritilgan bo'lib, uning fikriga ko'ra, u yoki bu xalqning umumlashgan holda tasvirlanadigan muloqot xususiyatlari ushbu xalqning kommunikativ xulq-atvoridir. Bu ta'rif shunisi bilan diqqatga sazovorki, u ayni paytda komunikativ ong tushunchasi bilan chambarchas bog'liq. Biz kommunikativ ong tushunchasiga gapirish, o'qish, yozish, tinglash va tarjima qilish kabi muhim jihatlar bilan birga, chet tilni bilish va egallash omillaridan biri sifatida qaraymiz. Shundan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, umumiy ma'noda kommunikativ xulq-atvor u yoki bu xalqning muloqot qilish me'yorlari va an'alarining yig'indisidir.

Kommunikativ xulq-atvor masalasiga to'xtalib o'tishimiz yana shunisi bilan ahamiyatliki, bugungi kunda millatlararo munosabatlar tez rivojlanmoqda, bu esa ko'plab holatlarni umumlashtirishni talab qiladi. Shuningdek, qiyosiy va madaniyatlararo tadqiqotlar ko'lami kengaygan bo'lib, bu madaniyatlararo

aloqalarda ba'zi jihatlarni kengroq yoritishni talab qilmoqda. Shu o'rinda I. A. Sternin [3] tadqiqotlaridagi qiziqarli ta'kidni keltirib o'tish joiz. Guruhiy me'yorlar ma'lum kasbiy, gender, ijtimoiy va yosh guruhlari uchun madaniyat tomonidan belgilab qo'yilgan muloqot xususiyatlarini aks ettiradi. Erkaklar, ayollar, pedagoglar, yuristlar, shifokorlar, bolalar, ota-onalar, "gumanitarlar", "texnarlar" va h.k.larning kommunikativ xulq-atvorida o'ziga xos xususiyatlar mavjud.

Kommunikativ = aloqa oqimini modellashtirish
so'zlovchi → kontekst → maqsad → leksik/grammatik tushunchalar → shakl
Kognitiv = inson ongi tomonidan har bir bosqichni qayta ishlash

Yuqorida keltirilganlar asosida ta'kidlash mumkinki, kommunikativ xulq-atvor faqat xushmuomalalik, qat'iy shakllangan muloqotnigina emas, balki real kommunikativ amaliyotni ham ifodalaydi. Kommunikativ xulq-atvor tarkibiy qism sifatida nutq madaniyatini ham o'z ichiga oladi. Kommunikativ kompetensiya to'g'risidagi keyingi ta'riflarida, Sandra J. Savignon [4] quyidagi jihatlarni ta'kidlaydi:

1. Kommunikativ kompetensiya faqat og'zaki nutqni o'z ichiga olmasligi kerak. Bunga ham yozma, ham og'zaki nutq tegishli.

2. Kommunikativ savodxonlik matnga asoslangan bo'lib, muayyan nutq holati yoki matn mazmunida namoyon bo'ladi. Kommunikativ jihatdan savodli kishi har doim muayyan holatda qanday muloqot usulini tanlashni bila oladi.

3. Har doim savodxonlik va uning namoyish qilinishi kabi nazariy tushunchalarning farqini anglash muhim. Savignonning fikricha, "Savodxonlik bu kimdir biladigan narsa bo'lsa, uning namoyon qilinishi esa birovning amaliy harakatini anglatadi".

4. Kommunikativ kompetensiya nisbiy bo'lib, muloqotga kirishgan tomonlarning o'zaro hamkorligiga bog'liqdir

Shuni aytish joizki, kasbiy yo'naltirilgan o'qitish texnologiyasi - ta'lim oluvchilarga ularning bo'lajak kasbiy faoliyati uchun shaxs sifatlarini, shuningdek vazifasi bo'yicha funksional majburiyatlarni bajarishni ta'minlaydigan bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantira oladigan texnologiyalar deb izohlanadi.

Navbatdagi metodik muammo shundan iboratki, grammatik qoida berishda muallif-metodistlar katta xatoga yo'l qo'yishmoqda, ya'ni nazariy va normativ grammatikadagi bilimlarni bayon etishmoqda. Bu, albatta, kommunikativ-kognitiv metodikaga zid uslubiy yondashishdir. Chet tilni amaliy o'rgatish/o'rganish jarayonida asosan algoritmik qoidalar (V.S. Tsetlin ta'rifida: operativ qoidalar) qo'l keladi. Kommunikativ-kognitiv metodikaga binoan chet til o'qitishda quyidagi masalalarni hal etishni tavsiya etamiz: 1. Vashington va

Sidney metodik maktablarida ishlab chiqilgan “janr yondashuvi”ga yuqori bosqichlarda e’tiborni kuchaytirish. 2. Til materialiga oid lisoniy qoidalarning metodik chegaralash (grading); 3. Turli o‘quv yurtlarida o‘tkaziladigan korrektiv kurslar xususiyatini farqlash [8].

Xulosa o‘rnida quyidagi tavsiyalarni berishni lozim topdik: 1) har qanday ta’lim jarayoni u yoki bu ta’lim mazmunini o‘rgatishni taqozo etadi. Yuqorida biz taklif qilgan ta’lim mazmunini eng so‘nggi innovatsion g‘oya sifatida maqbul ko‘rdik; 2) o‘rgatilmish ta’lim mazmunida verbal va noverbal vositalarni farqlasa, ularni madaniyatlararo muloqot nazariyasiga bo‘ysundirish va chet til o‘quv predmeti yordamida kognizant (til vositasida madaniyatlararo bilim sohibi)ni shakllantirishga erishiladi; 3) o‘qitish mazmunini tayyorlash va amalda tatbiq etish Evropa ittifoqi ishlab chiqqan CEFR ma’lumotlaridan foydalanish ham o‘rinli deb o‘ylaymiz.

Adabiyotlar:

1. Adilbekovna R. D. Challenges in Teaching English as a Specific Purpose //Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science. – 2021. – T. 2. – №. 6. – С. 93-97.
2. Anderson, J. R. (1990) Cognitive Psychology and its Implications. 3rd edition. New York:
3. Стернин И.А. Когниция, коммуникация, дискурс. – 2016. – №12. – С. 98–107.
4. Jack C. Richards and Theodore S.Rodgers. Approaches and Methods in Language Teaching: Third Edition.: 2014. 270–P.
5. Ruzmetova D.A. Matn mutolaasi savodxonlikni oshirish omilidir // Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari.–Тошкент, 2021. – №10. –Б. 38-44.
6. Maksudova, G. O., Ilkhamova, I. N., Ruzmetova, D. A., Mamadzhanova, N. A., & Allamuratov, G.A. (2022). Research of Modern Technologies of Education. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 2483-2485.
7. Пассов Е.И. Программа - концепция коммуникативного иноязычного образования. –М.: Просвещение, 2000. – 174 с.;
8. Рузметова Д. А. Об экономической потенциальной лексике //Молодой ученый. – 2012. – №. 4. – С. 455-457.

TARJIMA VA BADIY MAHORAT

Hafizova M.A.

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD)

*O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, O'zbek tili va adabiyoti
kafedrasi katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: badiiy asar, ijod, ijodkor, shakllanish, she'riyat, tarjima, tafakkur.

Ключевые слова: художественное произведение, творчество, творец, становление, поэзия, перевод, мышление.

Key words: work of art, creativity, creator, formation, poetry, translation, thinking.

Резюме:

Maqolada Erkin Vohidov ijodi shakllanishida Yesenin she'riyatining roli va ahamiyati haqida ko'rsatib berilgan.

Резюме:

В статье показаны роль и значение поэзии Есенина в становлении творчества Эркина Вахидова.

Summary:

The article shows the role and importance of Yesenin's poetry in the formation of Erkin Vahidov's work.

Erkin Vohidovning poetik ijodi o'zining turfa mavzu va yo'nalishlari, rang-barang uslubi bilan adabiyot ixlosmandlari hamda adabiyotshunos olimlar e'tibori va e'tirofini qozonib kelmoqda.

O'zbek tarjima maktabi taraqqiyotida E.Vohidov tarjimonlik faoliyatining o'rni va ahamiyati g'oyat katta. U qisqa vaqt ichida jahon va rus adabiyotining eng yuksak namunalarini o'zbek tiliga tarjima qilib, Cho'lpon va Abdulla Qodiriy asos solgan o'zbek tarjima maktabini o'zining yuksak badiiy saviyadagi tarjimalari bilan boyitdi.

Har bir ijodkorning badiiy olami o'zgacha tarovatga ega. Xususan, shoir Erkin Vohidov tarjima jarayonida faqat tarjimon – oddiy tarjimon bo'libgina qolmay, bu asarlarni o'zi yozganidek taassurot qoldiradi. Ayni paytda tarjima qilinayotgan asar muallifining poetik tili va uslubini saqlab qolishga intiladi. Originalga xos barcha badiiy tasvir usullarini, birinchi navbatda, asar ruhini saqlashga erishadi. U

tarjima qilgan asarni o'qigan kitobxon bu asarni Abdulla Oripov yoki Jumaniyoz Jabborov emas, balki Erkin Vohidov tarjima qilgan, deb dadil ayta oladi. Ya'ni u asar muallifining soyasida qolib ketmay, o'z chehrasini ham ko'rsatib, o'zining mayin ovozi eshittirib turadi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, E. Vohidov rus she'riyatining namoyandalaridan biri Sergey Yeseninning ijodiga murojaat etganida hali qalami charxlanmagan, endigina adabiyot olamiga tetapoya qilib kirib kelayotgan edi. O'zi va zamondoshlarining aytishlaricha, u shu vaqtda universitet filologiya fakultetining ikkinchi kursida ta'lim olayotgan edi. Uning shu vaqtda Yesenin ijodiga murojaat qilishi va "Fors taronalari"ni tarjima qilishga jur'at etishi katta jasorat edi. Yosh shoir o'z oldiga qo'ygan ijodiy maqsadga erishibgina qolmay, "Fors taronalari"ning mohir tarjimoni sifatida shuhrat ham qozondi. Biz zamondoshlarning xotiralari orqali Yesenin durdonasini hatto paxta dalalarida ham mutolaa qilib, rus shoiri ruhiga kirishga intilganini bilamiz. Ammo u mazkur turkumga kirgan har bir she'rning tarjimasi ustida qattiq mehnat qilgan, qanchadan-qancha qog'ozlarning tagiga yetgan bo'lishi – biz uchun qorong'u. Bizga eng muhimi shuki, uning tarjimasidagi "Fors taronalari"ni asarning rus tilidagi originalini she'riyat tarozi pallalariga qo'ysak, bu pallalardan birontasining vazminroq ekani sezilmaydi.

Aytish mumkinki, E.Vohidov Yesenin asarini katta mahorat bilan tarjima qilibgina qolmay, uning ijod maktabi "sir"larini ham o'rgandi. Rus she'riyatining durdonalaridan biri – "Fors taronalari"ni tarjima qilish E.Vohidov ijodining shakllanishida muhim bosqich bo'ldi.

1937-yildan keyin o'zbek adabiyoti xazinasining oltin fondini tashkil etgan Fitrat, Cho'lpon singari "xalq dushmanlari"ning asarlari qatori, "xalq dushmani" bo'lganlikda ayblangan rus shoiri Yeseninning asarlarini ham o'qish qat'iy taqiqlangan edi. E.Vohidov "Fors taronalari"ni tarjima qilish jarayonida Yeseninning ham, xuddi Cho'lpon bilan Fitratdek "xalq dushmani" emas, balki katta san'atkor ekaniga amin bo'ldi. E.Vohidov "Fors taronalari"ning har bir satridan katta she'riyatning nafasini eshitdi va o'zi ham tarjimada Yeseninning yurak urishlari eshutilib turishi uchun jon kuydirdi. Natijada u "Fors taronalari"ni o'zbek tiliga qoyilmaqom qilib tarjima qilgan, balki S.Yesenninni o'zbek kitobxonlariga tanishtirgan birinchi o'zbek shoiri sifatida ham shuhrat qozondi.

Yeseninning 1921-yil 19-maydan qariyb may oyining so'nggi kunlariga qadar Toshkentda bo'lgani, shahar manzaralari va uchrashuvlar "Fors taronalari"ning maydonga kelishida muhim ahamiyatga molik. Lekin Yesenin Shagane bilan uchrashuvi Toshkentda emas, balki Toshkent safarining davomi – Batumida ro'y bergan. O'tgan asrning 50-yillariga qadar rus adabiyotshunoslaridan birortasi Shaganening kim ekanligini bilmagan. Ustoz Naim Karimovning aytishicha,

50-yillar rus matbuotida e'lon qilingan maqolalarda Yesenin hatto Chagin familiyasi o'rtog'ini erkalab Shagane deb atagan va "Fors taronalari"dagi Shagane obrazi orqasida biror arman qizi emas, ushbu Chagin janoblari turadi degan gaplar yozilgan. Haqiqiy Shagane esa Bokuda tug'ilgan maktab o'qituvchisi ekan! Ana shu haqiqat ayon bo'lganidan keyin "Fors taronalari"ga boshqacha nazar bilan qaray boshlangan.

"Yoshlikda orttirilgan do'st, – yozgan edi Erkin Vohidov, – umrning ko'rki, qalbning suyanchig'i bo'ladi. Kishi shodligini ham, dardini ham avvalo shu do'sti bilan baham ko'rgisi keladi, har gal uchrashganda bamisoli yoshlikning beg'ubor olamiga qaytgandek bo'ladi. Tasavvurimda Sergey Yesenin she'riyati mening shunday – yoshlik do'stim. Esimda, ikkinchi kurs studenti edim. Paxta terimiga hasharga chiqqan kunlarimiz ishdan so'ng yotoqda, xira chiroq nurida yarim kechagacha yeseninxonlik qilar edik. O'shanda "Eron taronalari"ning bir qancha she'rlari o'zbek tiliga tarjima qilindi"[1.50].

Shoirning bu so'zlaridan ma'lum bo'lishicha, u Yesenin she'rlarini universitetda tahsil olayotgan kezlarda tarjima qila boshlagan. Agar shoir o'sha vaqtdayoq Yesenin she'rlarini katta ilhom va mahorat bilan tarjima qilganini eslasak, uning she'riy iste'dodi shoirga barvaqt shunday barkamol asarlarni yaratish imkonini bergani kundek ravshan bo'ladi.

Yosh shoir qalbida kurtak ochgan iste'dod sekin-asta shunday tansiq mevalarni bera boshlaydi. Shoir Yesenin ijodi bilan tanishish va uning "Fors taronalari" turkumini tarjima qilish jarayonida katta badiiy tajriba orttiradi. Yillar o'tgani sayin shoirning tafakkur ufqi yuksalib va kengayib boradi. Tarjima jarayonida tug'ila boshlagan tajriba shoirning o'z ijodiga ham kuchli ta'sir ko'rsata boshlaydi.

"Biz, – deb yozgan edi shoir, – adabiyotlarning o'zaro ta'siri benihoya kuchaygan davrda yashayapmiz. Bizning davrimizda tarjima ishi faqat oddiy san'atkorlik emas, balki katta vatanparvarlik ishi hamdir. Badiiy tarjimaning yana bir jihati bor. Tarjima ishiga qo'l urgan yozuvchi ma'lum darajada o'z ijodini qurbon qiladi. U boshqa yozuvchi ijod etgan asarga vaqtini, kuchini, iste'dodini bag'ishlaydi. Shu ma'noda tarjima internatsionalizmga xizmat qiluvchi fidoyilik mehnatidir" [2.32]. Ha, shoir rostdan ham fidoyilarcha she'riyatni sevib, betakror tarjimalarni amalga oshirdi. Jumladan, fors adabiyoti klassiklari Hofiz Sheroziy, Bedil, rus adabiyoti klassiklari Pushkin, Blok, Svetlov, Tvardovskiy asarlarini ham tarjima qildi.

E.Vohidovning yozishicha, kunlarning birida shoira Zulfiya yosh shoirning Yesenin she'rlarini tarjima qilganini kimdandir eshitib, uni chaqirtirgan va undan Yesenindan qilgan tarjimalarini o'qib berishni so'ragan. "Ma'qul bo'ldi, – deb eslagan o'sha kunni E.Vohidov – Nashriyotga aytirib, kitob chiqarishga bosh bo'ldi. Bu – mening ikkinchi kitobim edi! Meni, oddiy bir studentni, taniqli

shoirimiz chaqirtirib, yordam qo‘lini uzatganligi bilan juda faxrlanib ketdim. Buning uchun men Zulfiya opadan bir umrga minnatdorman”[2.172].

Yesenin she‘rlarining E.Vohidov e‘tiborini qozongani tasodifiy emas. Bu she‘rlar boshdan-oyoq Sharq she‘riyati buloqlaridan ozuqa olgan, badiiyat unsurlari bilan to‘yingan durdonalardir. Ularning yaratilish tarixi ham g‘aroyib. 20-yillarning boshlarida Turkistonga ko‘chib kelgan qalam ahli orasida V. Volpin va A. Shiryayevech degan kishilar ham bo‘lishgan. Ular Yesenin bilan g‘oyibona tanishganlaridan so‘ng rus shoirida Sharq bilan yaqindan tanishish orzusi borligini eshitib, uni Toshkentga taklif qilishadi. Yesenin uchun Moskvadan Turkistonga qadar bo‘lgan uzoq yo‘lni poyezd derazasidan ko‘rib ketish qiziqarli bo‘lmagani uchun shoirning tanishlaridan biri Butun Rossiya evakuatsiya komissiyasining xodimlaridan biri G.K.Kolobov unga Moskva – Toshkent poyezdining maxsus vagonida ketishni taklif etadi. Poyezd qaysi shaharga borsa, vagon shu shahar vokzalining bir chekkasida “tunar” va sayyohlar tushgan vagon xohlagan paytlarida xohlagan poyezdlariga ulanar ekan. Xullas, vagon ular uchun ham yotoqxona, ham ijodxona, ham suhbatxona bo‘lgan.

1921-yil 16-aprelda Moskvadan yo‘lga chiqqan poyezd 14-mayda Toshkentga yetib keladi. Yesenin Samarqandda bo‘lganidek, Toshkentda ham Yangi va Eski shahar manzaralari bilan tanishadi, she‘riyat muxlislari bilan uchrashib, rus teatrining spektakllarini ko‘radi. Lekin unga Toshkentning Shayxontahuri manzur bo‘ladi. U ko‘proq shu yerga kelib, ko‘k choy ichishni xush ko‘radi. O‘zbek xalqining o‘ziga xos hayoti, bozori, odamlari bilan tanishadi. Toshkentlik boylardan Azimboy, ziyolilardan, aka-uka Norbekovlarning mehmoni bo‘ladi...

Shuni aytish kerakki, Yeseninning “Fors taronalari”ni yozgunicha kechgan va undan keyingi hayotini baxtli, deb bo‘lmaydi. Ichkilikka berilgan shoirning atrofini o‘ragan muhit vijdonli kishilardan iborat emas, aksincha, shu yillardagi rus jamiyatining chiqindilari uning atrofini qurshagan edilar. Shu ma’noda Yesenin 1921-yili Turkistonga kelib, bu yerda ijtimoiy va ijodiy ish bilan band bo‘lgan rus va o‘zbek ziyolilari bilan uchrashuvlar, mashhur Sharq bozorlari va bedanalar sayrab turgan choyxonalar uning qalbidagi jarohatlarning bitishiga yordam beradi. U hatto sog‘ayib, yangilana boshlaydi.

Yesenin oradan bir necha yil o‘tgach, Ozarbayjon va Armanistonga boradi va shu yerda “Eron taronalari”ning bosh qahramoni Shagane Nersesovna Talyan bilan uchrashib qoladi. Shagane shu yillarda Batum (Batumi)dagi maktablarning birida adabiyot o‘qituvchisi bo‘lib xizmat qilayotgan edi. Shagane jurnalistlardan biriga bunday degan: “Uchrashganimizning uchinchi kuni u menga bag‘ishlangan she‘rining qo‘lyozma nusxasini berdi. Shoir menga yana bir kitobni ham hadya qildi. Unda: “Shaganexon, azizam, Sizga maftun bo‘ldim man” so‘zlari yozilgan edi”.

Bizning maqsadimiz garchand E.Vohidovning S.Yesenin ijodining gultoji – “Fors taronalari”ni o‘zbek tiliga tarjima qilishi va bu katta ijodiy ishning o‘zbek shoirining shakllanishidagi ahamiyatini ko‘rsatish bo‘lsa-da, dastlab ijodi boshqa o‘zanda ketayotgan Yeseninda Firdavsiy va Umar Xayyomlar vatani Eronga borish orzusining uyg‘onishi va “Fors taronalari”ning yozilish sabablarini o‘rganish taqozo etiladi.

Jurnalist N.K.Verjbiskiy Yeseninning Kavkazdagi hayotiga doir xotiralarida yozishicha, “Kunlarning birida uning qo‘liga akademik Korsh tarjimasidagi “X–XV asrlardagi fors liriklari” degan jild qo‘limga tushib qoldi. Men uni o‘qigani uyga olib ketdim. Keyin u Yeseninning qo‘lida paydo bo‘lib qoldi va u bu kitobdan ajralib qolishni istamasdi. Bu she‘rlardagi nimadir Sergeyni maftun qilgan edi. U uyida yod o‘qib, u yoqdan – bu yoqqa yurardi”[3.2]. Fors shoirlarining rus tiliga tarjima qilingan shu asari bilan tanishgan Yesenin halovatini yo‘qotadi-qo‘yadi. Unda shu ajoyib shoirlar yashagan vatan – Eronni ko‘rish orzusi tug‘iladi. Yesenin 1925-yil 8-aprelda Bokudan G.A.Benislavskayaga yo‘llagan xatida o‘zining Eronga borajagi haqida bunday yozadi: “Men o‘qish-o‘rganish uchun boraman, hatto Sherozga ham borishga tayyorman. O‘ylaymanki, albatta, boraman. Eng yaxshi fors shoirlari o‘sha yerda dunyoga kelishgan”[4.11].

Akademik Korsh tarjimasida nashr etilgan asardan tashqari, Yeseninda Eronga borish istagini uyg‘otgan yana bir sababchi bo‘lgan bu Yeseninning do‘sti P.I.Chaginning akasi V.I.Boldovkin bo‘lib, u SSSRning Tehrondagi vakolatxonasida bir necha yil ishlagani uchun Eron adabiyoti va san‘ati to‘g‘risida yaxshi tasavvurga ega kishi bo‘lgan. Uning fors shoirlari she‘rlaridagi falsafiy va badiiy latofat haqidagi so‘zlari Yeseninning qalbi va shuuridan joy olib, uning yuragiga Eronga va fors shoirlariga bo‘lgan hurmat tuyg‘ularini payvand qilayotgan edi.

Lekin Yesenin qancha borishga intilgan, hatto tarjimayi holiga oid qaydlarida Eronga borganini yozgan bo‘lsa-da, u Eronga hech qachon bormagan. Barcha yeseninshunoslardan kelgan birdan-bir haqiqat shudir!

Ha, chindan ham, Yesenin Eronni – Umar Xayyom tug‘ilgan va ijod qilgan vatanni ko‘rish orzusi bilan yashagan. Ammo ko‘pincha sarxush holatda bo‘lgan rus shoirini inqilobiy tala-to‘plar davridagi Eronga yuborish yoki olib borishning iloji yo‘q edi. Shuning uchun ham Turkiston Yesenin do‘stlarining xohish-irodasi bilan “Eron roli”ni o‘ynashga “majbur bo‘ldi”.

Demak, E.Vohidov Yeseninning Turkiston tarixi, tabiati va madaniyati bilan uchrashuvi, keyin Ozarbayjon va Armanistonga qilgan safarlaridan olgan ilhomining go‘zal mevalarini o‘zbek tiliga tarjima qilgan.

Shoirning tarjima jarayonida turli-tuman muammolarga duch kelgan bo‘lishi tabiiy. Shulardan biri, lirik turkum qahramonining Shagane deb atalganidir.

Turkumdagi qariyb barcha she'rlarda Sharqqa xos o'zbekona nomlar (La'li, Sa'diy, Shahrizoda kabi) va poetik detallar (choyxona, mezbbon, karvon, sarrof, sambitgul kabi) o'zbekona jilva berib turgan bir paytda lirik qahramon muhabbatini qozongan qizning Shagane deb atalgani tarjimonga manzur bo'lmagan. U lirik qahramon muhabbatiga sazovor bo'lgan qiz nomini o'zgartirib, unga o'zbekona ruh bag'ishlab va ko'klarga ko'tarib, "Shahina" deb atashni lozim topgan. Shuning natijasida o'zbek kitobxoni Yeseninning bu asarini Turkiston hayotidan, hatto o'zbek xalqi hayotidan olingan asardek qabul qilgan bo'lishi mumkin.

Ma'lumki, har bir barkamol asar qaysi tilda yozilgan bo'lishidan qat'iy nazar, ingliz kitobxoni tomonidan ingliz tilida, o'zbek kitobxoni tomonidan o'zbek tilida yozilgan asardek sevib o'qilsa, shu asarga berilgan eng yuksak baho bo'ladi.

Agar E.Vohidovning Yesenindan qilgan tarjimalarini o'qisak, Cho'lponning "Go'zal" she'ri xotiramizga keladi. Cho'lpon garchand go'zalning ismini kitobxondan yashirgan bo'lsa ham, uning Go'zali bizga Yeseninning Shaganesini eslatadi. To'g'rirog'i, biz "Шаганэ ты моя Шаганэ..." she'rini o'qiganimizda Cho'lponning "Go'zal"i, Pushkining "Я помню чудное мгновение..." she'rlari ko'z oldimizga keladi. Bu uchala she'r jahon ishqiy lirikasining shoh namunalaridir. Ammo Yesenin she'ri Pushkin va Cho'lpon she'rlaridan shu jihati bilan farq qiladiki, Shagane bir emas, balki o'ndan ziyod she'rlarni o'z qamroviga olgan she'riy turkumning bosh qahramonidir.

E.Vohidov shu turkumni o'zbek tiliga yonib, zavq-shavq bilan tarjima qildi. O'zbek tiliga katta mahorat bilan tarjima qilingan bu asar tufayli Yesenin o'zbek xalqining eng sevimli shoirlaridan biriga aylandi. Bunda E.Vohidovning xizmatlari g'oyat kattadir.

Shunday qilib, Yeseninning qisman Turkiston shaharlari bo'ylab qilgan sayohati natijasida "Fors taronalari" she'rlar turkumi yaratildi. Sharqona ruh bilan sug'orilgan va turkumning asosiy badiiy "yuk"ini ko'tarib turgan she'rlardan biri "Shahinam, o mening Shahinam" she'ridir. Erkin Vohidov bu she'rni quyidagicha tarjima qilgan:

*Shahinam, o mening Shahinam,
Bilsang, shimol vatandir menga.
Dalalardan so'ylaymi senga,
Oy nur sepgan boshhoqlardan ham.
Shahinam, o mening Shahinam.[5.156].*

Bizningcha, eng qitmir tanqidchi ham bu tarjimadan birorta nuqsonni, asliyatdagi badiiy fikr o'zbek tiliga noto'g'ri tarjima qilingan yoki birorta poetik obraz tarjimada xiralashib qolgan, deb ayta olmaydi. E. Vohidovning hatto yeseninona biror murakkab ifoda yoki murakkab obrazning o'zbek tiliga tarjima

qilishda qiynalganini mutlaqo sezmaydiz. Hatto sizga E. Vohidov rus shoiri she'rlarini badohatan tarjima qilgandek ham bo'ladi.

Boshqa shahar va mamlakatlarga borgan o'zbek shoirlarining she'rlarida ularning shu manzillarda yashagan go'zal qizlarga bo'lgan muhabbati tasvir etiladi. Yeseninning Shaganega bag'ishlangan she'rlarini o'qiganingizda lirik qahramonning arman qiziga bo'lgan muhabbatidan ko'ra kuchliroq tuyg'uning ifoda etilayotgani sizni hayajonga soladi. Bu tuyg'u shimolda, Ryazan kengliklarida tug'ilgan shoirning ona Vataniga bo'lgan muhabbat tuyg'usidir.

Odatda shoirlar sevgi va muhabbatdek buyuk mavzuga murojaat etib, o'zlarining ma'shuqaga bo'lgan muhabbatlarini izhor qilganlarida yuraklarida boshqa bir ulug' tuyg'u – Vatanga muhabbat tuyg'usi ham javlon urayotganini unutib qo'yadilar. Bu balki, to'g'ridir. Lekin sersevgi shoirlardan biri hisoblangan Yesenin bu she'rida Sheroz go'zaliga qanchalik mahliyo bo'lmasin, "Sheroz qancha bo'lmasin ko'rkam, Aziz o'lka Ryazandir menga", deyishga jur'at etadi. Shu satrlar jaranglashi bilan she'rga sevgi tuyg'ulari bilan birga Vatanga muhabbat tuyg'usi ham kirib keladi. Ana shu ikki tuyg'u uchrashgan nuqtada shoir o'zi turgan zamindan kamida bir qarich yuqori ko'tarilgandek bo'ladi.

Yeseninning "Fors taronalari" she'riy turkumi shoir ijodining gultoji hisoblanadi. Bu turkumning E.Vohidov e'tiborini qozonishi uning Sharq mavzusida yozilgani va Sharq she'riyati motivlarining bu turkumda yorqin badiiy mujassamlanganidir. E.Vohidov ushbu she'rlar turkumini o'zbek tiliga tarjima etar ekan, undagi barcha sharqona poetik intonatsiya va obrazlarni aynan saqlagan bo'lsa-da, turkum qahramonining nomi Shagane ismi Sharq qizlarining ismi emasligini e'tiborga olib, uni Shahina ismi bilan almashtirgan. Sharq she'riyatining talabi asosida, lirik qahramonni shu tarzda ulug'lagan. "Fors taronalari" turkumi E.Vohidov tomonidan tarjima qilinishi, bir tomondan, shoir iste'dodining muhim qirrasini – uning tarjimonlik san'atini mukammal egallashiga yordam bergan bo'lsa, ikkinchi tomondan, muhabbat mavzusidagi lirik she'rlarida "yeseninona" ohang paydo bo'lishiga sabab bo'ldi.

Adabiyotlar:

1. Вохидов Э. Шоир у ше'ру шуур: Адабий эсселар. – Тошкент: Ёш гвардия, 1987. – Б. 50.
2. Вохидов Э. Шоир у ше'ру шуур: Адабий эсселар. – Тошкент: Ёш гвардия, 1987. – Б. 32.
3. Вержбицкий. Сергей Есенин билан учрашувлар // Звезда Востока, - Тошкент, 1958. № 2.
4. Есенин. Собрание сочинений в пяти томах. Т. 5. – М.: 1962. – С.11
5. Вохидов Э. Тўла асарлар тўплами. 8-жилд: Таржималар. – Тошкент: Шарқ, 2021. – Б. 156.

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

PEDAGOGIK YO'NALISHDAGI TALABALARNING HUQUQIY KOMPETENSIYALARI MUHIM XUSUSIYATLARI

Abdullayeva M.R.

*Urganch davlat universiteti "Pedagogika va psixologiya" kafedrası
mustaqil tadqiqotchisi*

Tayanch so'zlar: pedagogik yo'nalish, talaba, huquqiy kompetensiya, shakllantirish, metodika, bo'lajak o'qituvchilar, kognitiv ta'lim-tarbiya jarayoni, loyihalashtirish, o'qituvchi, shaxsiy taraqqiyot.

Ключевые слова: педагогическая направленность, студент, правовая компетентность, формирование, методика, будущие педагоги, познавательный учебно-воспитательный процесс, проектирование, педагог, личностное развитие.

Key words: pedagogical orientation, student, legal competence, formation, methodology, future teachers, cognitive educational process, design, teacher, personal development.

Резюме:

Mazkur maqolada pedagogik yo'nalishdagi talabalarning huquqiy kompetensiyasini shakllantirish metodikasi, bo'lajak o'qituvchilar huquqiy kompetensiyalarini shakllantirishda kognitiv ta'lim-tarbiya jarayonini loyihalashtirishda birinchi navbatda, o'qituvchilarning shaxsiy taraqqiyotlarini ta'minlash nazarda tutilishi haqidagi fikrlar bayon qilingan.

Резюме:

В данной статье изложена методика формирования правовой компетенции студентов педагогического направления, высказаны соображения о том, что при проектировании познавательного учебно-воспитательного процесса формирования правовой компетенции будущих учителей в первую очередь предполагается обеспечить личностный прогресс учителей.

Summary:

This article describes the methodology for the formation of the legal competence of students of the pedagogical direction, and suggests that when designing the cognitive educational process of forming the legal competence of future teachers, it is primarily intended to ensure the personal progress of teachers.

Zamonaviy davrning o'ziga xos xususiyatlaridan biri bu inson huquqlari, shaxsiyati va uning sivilizassiya asoslari doimiy ustuvorlik bilan jamiyatda tez sur'atda rivojlanishidir, Sivilizatsiyalar jarayonida qadriyatlar, g'oyalar, ilm-fan bilan bir qatorda, san'at, ta'lim va huquq eng muhim tarkibiy qism hisoblanadi.

Bugungi kunda jamiyatning asosiy ustuvor vazifalari, ehtiyojlaridan biri ta'lim tizimining bitiruvchisini sifatli yetuk kadr sifatida tayyorlashdir. Ta'lim

tizimining asosiy vazifasi bo'lgan insonni o'qitish va tarbiyalash doimiy o'zgarishlarga uchraydi. Butun tizimni huquqiy sohada global modernizatsiya qilish, turli xil miqyosda ta'limdagi innovatsion jarayonlar, me'yoriy-huquqiy hujjatlardagi tub o'zgarishlar rivojlanishidan tortib ta'lim muassasalari ichidagi mahalliy qayta qurishgacha bo'lgan individual innovatsiyalarni joriy etishni huquqiy baza sifatida qat'iy talab etadi.

Bu shuni anglatadiki, ta'lim tizimiga rahbarlik faoliyati ko'rsatayotganda ijtimoiy - huquqiy munosabatlarni tartibga solish holati har qanday ijtimoiy jamoaning ta'lim faoliyatini, jamiyat yoki davlat ijtimoiy jihatdan tartibga solishga ehtiyoj mavjuddir. tartibga solishga erishiladi. sifatida - ma'lum standartlar, ijtimoiy ishtirokchilarning xulq-atvori namunalari, standartlari, modellari aloqa va individual. Ijtimoiy tartibga solish normalari jamiyatdagi munosabatlar - huquq, axloq, urf-odatlar, urf-odatlar, siyosiy, iqtisodiy, jamoat tashkilotlari va boshqalar. – quyidagilar ta'lim sub'ektlarining munosabatlarini tartibga soluvchi normalar.

Respublikamizda yosh avlodni har tomonlama barkamol va yetuk shaxs sifatida voyaga yetkazishda ta'lim tizimining o'zni nihoyatda katta. So'nggi yillarda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish yo'lidan borayotgan Hozirgi kunda huquqiy ong hamda huquqiy komponentni rivojlantirish dolzarb muammo hisoblanadi. Yoshlarning huquqiy ongi va huquqiy komponent darajasi mamlakatning rivojlanishi va istiqbolini belgilab beradi.

Huquqiy davlat sharoitidagi kasbiy faoliyatga fuqarolar huquqlari va erkinliklarini bilish va rioya qilish, fuqarolik jamiyati manfaatlarida axloqiy va huquqiy, joiz va nojoiz xulqning o'zaro nisbatini to'g'ri aniqlash xosdir. Jamiyatdagi huquqiy fe'l-atvor asoslariga siyosiy-huquqiy va falsafiy tafakkur klassiklari T.Gobbs, M.Veber, A.Kamyu, N.Makkiavelli, Sh.L.Monteske, L.I.Petrajiskiy, J.-J.Russo, B.Spinoza, B.C.Solovev, S.L.Frank, Sitseron, V.F.Shelling, A.Shopengauer va boshqalarning ilmiy tadqiqotlari natijasida metodologik asos yaratilgan.

Globallashuv jarayoni avvalgidek huquqiy mukammallikdan uzoq, lekin qonunlar bilan mustahkamlangan, hamma qabul qilgan me'yorlarga rioya qilishni taqozo qiladi. Ayni paytda ijtimoiy tizimlarni, xususan, bunday tizimlarga ta'lim ham kiradi, rivojlantirish qonunning nafaqat rasmiy tomoniga, balki uning mohiyatiga ham amal qilishni talab etadi, bu prognostik ta'lim berishni, ilgarida boruvchi tajribaga qaratilganlikni ta'minlaydi.

Pedagogik yo'nalishda tahsil olayotgan talabalarning huquqiy bilimdonligi ta'lim jarayonining turli xil munosabatlarida muvaffaqiyatli qatnashishni ta'minlashni nazarda tutadi. Shuning uchun ham "ta'lim berish huquqiy

munosabatlari” va “ta’lim sohasidagi huquqiy munosabatlar” tushunchalarini farqlash lozimdir. “Ta’lim sohasidagi huquqiy munosabatlar” tushunchasi jamiyat va davlatning har qanday predmet - amaliy faoliyati kabi kompleks xususiyatga ega ta’lim sohasida mavjud bo’lgan barcha turdagi huquqiy munosabatlarni tavsiflaydi, unga tegishli munosabatlar deyarli hamma huquq tarmoqlarining me’yorlari bilan tartibga solinadi. Masalan, “ta’lim berish huquqiy munosabatlari” tushunchasi ta’lim berish huquqining bevosita predmetini, huquq tizimining mustaqil tarmog’i sifatida uning negizini tashkil etadi va huquqiy munosabatlarni belgilab beradi. Ta’lim berish huquqiy munosabatlarining obyekti shunchaki bilimlar, ko’nikmalar va malakalar emas, balki faqat saviyasi davlat ta’lim standartlariga mos keladigan, o’qish jarayonida egallangan bilimlar, ko’nikmalar va malakalar majmuidan iboratdir. Bunda ta’lim oluvchini yakuniy attestatsiyalash davomida aniqlanadi va belgilangan ma’lumot to’g’risidagi hujjatlar bilan tasdiqlanadi. Ma’lumki, ta’lim berish huquqiy munosabatlarining subyektlari tarkibi, bir tomondan, ta’lim oluvchilarni, tarbiyalanuvchilarni, bir qator hollarda esa ularning qonuniy vakillarini ham, ikkinchi tomondan, ta’lim muassasalarini, ularning pedagog xodimlarini va boshqa ishchilarini nazarda tutadi.

Keyingi yillarda bo’lajak pedagogning huquqiy tayyorgarligini A.C. Anikina, C.B. Gurin, Yu.V. Yeroxina, S.A. Kupriyanova, M.V. Motexina, N.R. Nuriaxmetova, P.A. Musinov, O.Yu. Nazarova, S.A. Rudix, Ye.A. Russkix, N.M. Shibanova va T.I. Shamovalar tadqiqotlarida o’rganilgan.

Pedagogik jarayonning turli xil jihatlarini o’rganar ekan, olimlar huquqiy bilimlar, huquqiy komponent, huquqiy ong, huquqiy bilimdonlik, huquqiy malakalar kabi tayanch tushunchalarni turlicha ifodalaganlar. Huquqiy bilimdonlik tushunchalar sohasining tayanch ta’rifi huquqiy komponentdir. “Huquqiy komponent – bu huquqni bilish va tushunish, uning talablarini, o’z faoliyatida huquqni o’zlashtirishning individ tomonidan sub’ektiv tarzda shakllantirilgan darajasi bo’lmish individual huquqiy komponentni ongliravishda ado etish”. Mana shu tadqiqotning o’zida aniqlanganki, bo’lajak pedagogda shakllangan huquqiy bilimlarning birinchi darajali ahamiyati va yuqori darajasi rivojlangan huquqiy ong, huquqiy komponent, huquqiy dunyoqarash, huquqiy mas’uliyat, ijodiy tafakkur va huquqiy-kasbiy bilimdonlik mavjud bo’lishini taqozo qiladi.

Huquqiy komponentning tuzilishi asosiy unsur sifatida o’z ichiga huquqiy ongni, ya’ni huquqqa va uning qo’llanishiga nisbatan yuridik bilimlar, baholash munosabatlari shaklidagi huquqiy voqelikni, yuridik jihatdan ahamiyatli vaziyatlarda inson fe’l-atvorini tartibga soluvchi huquqiy munosabatlar va

qadrlash maqsadlarini aks ettiruvchi huquqiy ijtimoiy, guruhii va individual ongni o'z ichiga oladi.

Pedagog huquqiy komponenti darajasini uning huquqiy bilimlari, ko'nikmalari, huquqiy munosabatlari, qadrlash maqsadlari ko'rsatib beradi. Bular quyidagilarda namoyon bo'ladi: pedagog o'z vazifalarini huquq nuqtai nazaridan to'g'ri tushunishida; u yoki bu huquqiy ahamiyatga ega vaziyatlarda pedagogning hatti-harakatlarini tartibga soluvchi huquq me'yorlarini talqin qila olishida; pedagog qonun talablarini aniq bajarishida; ta'lim jarayoni ishtirokchilarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta'minlashida; pedagogik jarayonda ishlatiladigan vositalarni qonun nuqtai nazaridan baholashida; huquqiy jihatdan ahamiyatli muammolarni hal qilish variantini to'g'ri tanlashida [C.B. Gurin, 52]. Huquqiy komponentni egallaganlik to'g'ri huquqiy harakatlarda va malakalarda namoyon bo'ladi.

Kompetentsiyani ko'pgina omillar, xususan, ta'lim, oila, ma'lumot guruhi, ijtimoiy-madaniy, iqtisodiy, siyosiy yashash sharoitlari, amalga oshirilayotgan faoliyat va boshqalar ta'siri ostida shakllantirish va takomillashtirish global xarakterga ega. Kompetentsiyani o'zlashtirish asosiy maqomga ega bo'lgan muhim kundalik muammolarni hal qilishga imkon beradi. Kompetentsiyani ushbu turdagi takomillashtirish shaxsdan intellektual sohani rivojlantirish xususan, mavhum fikrlash, o'z-o'zini aks ettirish, uning ta'rifi o'z qarashi, o'zini o'zi qadrlashi, tanqidiy fikrlash, o'z-o'zini rivojlantirish va boshqalarni talab qiladi.

Umuman kompetentsiya va vakolatlar haqida gapirganda, biz G.P.Shchedrovitskiyning quyidagi qarashlarga asoslanamiz: "Faoliyatni amalga oshirish uchun ta'lim muassasasi bitiruvchisining muayyan sohalarida tayyorgarlik natijasi shaxsiy xususiyatlarining ajralmas tavsifini belgilaydi. Kompetentsiya, uning tushunchasida, shaxs yaxshi biladigan va u faoliyat ko'rsatadigan sohada tayyorgarlik predmetidir".

Huquqiy kompetentlik esa davlat tomonidan belgilangan yoki tasdiqlangan umumiy, majburiy, ijtimoiy normalarni bilish, ushbu normalarga amal qilgan holda ulardan to'g'ri foydalanish va shaxsiy hayotda qo'llay olishdir.

Talabalarda tayanch kompetensiyalar asosida huquqiy kompetensiyalarni tarkib toptirishga, kompetensiyalarni shakllantirish jarayonida zamonaviy yondashuvlarga asoslanib, erishib boriladi. Pedagogik yo'nalishda tahsil olayotgan talabalarda ijtimoiy-huquqiy kompetensiyalarni shakllantirish tamoyillarini quyidagi tarzda izohlash mumkin:

Birinchidan, talabada huquqiy kompetensiyalarning mavjudligi uning umri davomidagi muvaffaqiyatli faoliyatini kafolatlashga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, talaba hayotida shaxsiy harakatlarining yetarlicha tanloviga imkon yaratib, shaxsga xos bo'lgan ijtimoiy rollarni bajarish samaradorligi oshiriladi.

Uchinchidan, talabaning Vatanga, oilaga, insonlarga, tabiatga, qadriyatlarga nisbatan e'tiqodini hamda shaxslararo munosabatlari takomillashib boradi.

To'rtinchidan, huquqiy kompetensiya ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy, estetik qadriyatlar va o'z-o'zini rivojlantirishda asosiy o'rinda turadi.

Beshinchidan, talabalarda ijtimoiy muhit, oilasi, mahallasidagi jamoaviy munosabatlar ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Oltinchidan, ta'lim muassasasidagi ochiq ijtimoiy-pedagogik tizim, sog'lom muhit, o'qituvchilarning kasbiy darajasi ham e'tiborda bo'lishi lozim.

Yettinchidan, talabalarining hayotiy qadriyatlarini aniqlash, ochiqlik, bag'rikenglik, o'zaro mehr-oqibatlilik, axloqiy fazilatlar, hayotiy maqsadlar, kasb

tanlash motivlari, o'z-o'zini tarbiyalash, ijtimoiy harakatchanlik va faollik kabi

omillar e'tiborga olinishi maqsadga muvofiq.

Biz ta'lim jarayonida talabalarda huquqiy kompetensiyalarni shakllantirish metodikalarini izlab topishga harakat qildik va ta'limning turli interfaol usullarini tajribamizda qo'lladik. "Pedagogika" faninini tashkil etishda quyidagi interfaol o'qitish shakllaridan foydalandik:

- 1) o'qituvchi – talaba (juftlikda ishlash);
- 2) o'qituvchi - talabalar guruhi (jamoada ishlash);
- 3) talaba - talaba (juftlikda ishlash);
- 4) talaba - talabalar guruhi (guruh yoki kichik guruhda ishlash)
- 5) talabalar - talabalar guruhi (kichik guruhlarda ishlash)

Bizga ma'lumki, pedagogik faoliyat huquqning faqat ayrim jihatlariga duch kelishi sababli, bo'lajak pedagoglarning kasbiy-huquqiy malakalari tadqiq qilinadi va ular bo'lajak pedagogga talabalarni huquqiy tarbiyalash, huquqiy o'qitish va mustaqil huquqiy ta'lim olish bo'yicha masalalarni hal qilishda bo'lajak kasbiy faoliyati uchun zarur bo'ladigan tayyorgarlik hamda umumpedagogik va huquqiy qobiliyatlarning o'ziga xos xususiyatlarni aniqlashda yordam beradi.

Xulosa o'rinda ta'kidlash lozimki, fuqarolarning huquqiy ongi va huquqiy komponentining rivojlanganligi mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilayotganligining isbotidir. Globalalashuv sharoitida mamlakatning har bir a'zosi o'z huquq va burchlarini hamda mas'uliyatini puxta bilishi, buni hayotiy ehtiyoj sifatida anglamog'i

muhim komponentlardan biri hisoblanadi. Bunda yoshlarning tafakkur va dunyoqarashi, huquqiy komponent darajasi bevosita huquqiy komponent tushunchasi bilan bevosita bog‘liqdir. Biz tadqiqot ishimizni amalga oshirish jarayonida mavjud adabiyotlarni o‘rganish va tahlil etish natijasida, “huquqiy ong”, “huquqiy komponent” tushunchalari talabalarda, bo‘lajak pedagoglarda vatanparvarlik tuyg‘usi masalalari dunyo faylasuflari, pedagog va psixolog olimlari tomonidan turli yo‘nalishlarda o‘rganilganligini aniqladik.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020- yil 23- sentyabrdagi O‘RQ-637-sonli “Ta’lim to‘g‘risidagi” Qonuni. <https://lex.uz/docs/5013007>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023-yildagi “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi PF-158-sonli farmoni. <https://www.lex.uz/uz/docs/-6600413>.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019- yil 8 - oktyabr PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” Farmoni. <https://lex.uz/doss/4415478>
4. Волох, Т. С. Развитие социально-правовой компетентности будущего учителя : на материале педагогических дисциплин : дис. . канд. пед. наук : 13.00.08 / Т. С. Волох. Омск, 2006. - 182 с.
5. Гурин, С. В. Формирование правовой компетентности будущего учителя в учебно-воспитательном процессе вуза: дис. . канд. пед. наук : 13.00.01 / С. В. Гурин. Мурманск, 2004: - 144 с.
6. Козловцев, М. П. Юридические знания как фактор развития правовой компетентности будущих педагогов: диссертация кандидата педагогических наук : 13.00.01 / М. П. Козловцев. Оренбург, 2007. - 197 с.
7. Левитан, К. М. Юридическая педагогика: учебник / К. М. Левитан. -М. : Норма, 2008. 432 с.
8. Salayeva M.S. Umumiy pedagogika. Darslik.: “Nodirabegim” nashriyoti, – Toshkent 2021. – 598 b.
9. Юридическая педагогика: Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности 021100 «Юриспруденция» / Под ред. В. Я. Кикотя, А. М. Столяренко. М. : ЮНИТИ - ДАНА; Закон и право, 2004. - 895 с.

BO‘LAJAK BIOLOGIYA O‘QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA VIRTUAL TA’LIM TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH MUAMMOLARI

Baxodirova U.B.

Navoiy davlat universiteti dotsenti

Tayanch so‘zlar: axborot-kommunikatsion texnologiya, raqamli texnologiya, virtual ta’lim texnologiyasi, kreativ, kasbiy kompetentlik.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, цифровые технологии, виртуальные образовательные технологии, креативность, профессиональная компетентность.

Key words: information and communication technology, digital technology, virtual educational technology, creativity, professional competence.

Резюме:

Ushbu maqolada biologiya ta’limiga raqamli texnologiyalarning joriy etish holati tahlil etilgan hamda bo‘lajak biologiya o‘qituvchilarini tayyorlashda virtual ta’lim texnologiyalaridan foydalanish muammolari keltirilgan.

Резюме:

В статье анализируется состояние внедрения цифровых технологий в биологическое образование и подчеркиваются проблемы использования виртуальных образовательных технологий в процессе подготовки будущих учителей биологии.

Summary:

This article analyzes the state of the implementation of digital technologies in biology education and highlights the challenges of using virtual educational technologies in the training of future biology teachers.

Raqamli texnologiyalar jadal sur’atlar bilan rivojlanib, takomillashib borayotgan bugungi kunda oliy ta’lim muassasalarining ta’lim va tarbiya jarayonini axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida tashkil etishni zamonaviy yondashuvlarini ishlab chiqish zarurati paydo bo‘lmoqda [1, 8].

Chunki oliy ta’lim muassasalarining auditoriyalari zamonaviy o‘quv jihozlari (texnologiyalari) bilan, xususan o‘quv materialini vizuallashtirish va tushuntirish uchun Miro, AMW doska, WhiteboardFox, Webwhiteboard kabi onlayn doskalar, modernizatsiya qilingan. Bu esa o‘z navbatida oliy ta’lim muassasalarida mutaxassislarni tayyorlashda o‘qitiladigan fanlarni, jumladan, bo‘lajak biologiya

o'qituvchilarini tayyorlashda o'quv rejalar mazmuniga kiritilgan kasbiy fanlarini o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanishga oid izlanishlar ko'lamini kengaytirish zarurligini anglatadi. Shu bois, biologiya ta'lim-tarbiya jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etishning yangicha yondashuvlarini tadbqiq etish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Shuning uchun oliy ta'lim muassasalarida biologiya turkumiga kiruvchi fanlarni o'qitish metodikasini raqamli o'quv vositalar, virtual ta'lim texnologiyalari yordamida takomillashtirish, unga oid didaktik materiallarni ishlab chiqish va ularni imkoniyatlaridan foydalangan holda o'quv mashg'ulotlari samaradorligini oshirish, talabalarning biologiyaga oid kreativ sifatlarini rivojlantirish davr talabiga aylandi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, oliy ta'lim muassasalarida biologiya turkumiga kiruvchi fanlarni o'qitish metodikasini takomillashtirishda raqamli ta'lim texnologiyalaridan, jumladan virtual ta'lim texnologiyalarini kengroq tatbqiq etish muammosi paydo bo'lmoqda.

Ushbu muammoni yechish uchun, dastlab ta'lim va tarbiya jarayonida raqamli ta'lim texnologiyalarni joriy etishga oid olimlarning tadqiqotlarini tahlil etish asosida ilmiy asoslangan nazariyani biologiya ta'limiga tadbqiq etish lozim.

Bu borada, ya'ni uzluksiz ta'lim tizimida fanlarni o'qitish samaradorligini oshirishda raqamli ta'lim texnologiyalarni joriy etish muammolari va yechimlariga doir mamlakatimiz, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi va xorijda N.A.Kayumova [1], H.I.Xanbabayev [8], B.Dendeva [2], B.A.Kondratenko [3], Benjamin Clément [4], L.F.Adriana [5], Andrija Bernik [6], Adriano Del Pino Lino [7] kabi olimlar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Yuqorida qayd etilgan olimlarning ilmiy asarlarida ta'lim va tarbiya jarayonini samarali tashkil etishda ochiq onlayn kurslardan, axborot-ta'lim muhitlaridan, ta'lim portallaridan, bulutli xizmatlardan, masofaviy o'qitish tizmlaridan va kompyuterning zamonaviy pedagogik dasturiy vositalaridan foydalanish hamda ular yordamida mashg'ulotlarni loyihalashga doir tadqiqot ishlarini olib borgan. Ularning ishlarida biologiya ta'limida raqamli texnologiyalardan foydalanishga e'tibor qaratilmagan.

Shu bilan birga mamlakatimizda biologiya fanlarini o'qitish metodikasi, bo'lajak biologiya o'qituvchilarini tayyorlash nazariyasi va amaliyotiga doir tadqiqotlar J.O.Tolipova [9], M.S.Usmonova [10], A.K.Raximov [11], Z.A.Mardanov [12], S.F.Salimova [13]lar tomonidan tadqiq etilgan.

Xususan, biologiya o'qituvchisining ilmiy-metodik tayyorgarligini orttirish nazariyasi va amaliyotiga oid izlanishlar J.O.Tolipova [9], M.S.Usmonova [10] lar tomonidan amalga oshirilgan. Innovatsion ta'lim muhiti sharoitida talabalarda tabiiy-ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish nazariyasi va amaliyotiga doir tadqiqotlar A.K.Raximov [1] tomonidan tadqiq etilgan. Bo'lajak biologiya o'qituvchilarining

innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlashda modul texnologiyalaridan foydalanishga oid izlanishlar Z.A.Mardanov [12]ning ishlarida keltirilgan. Bo'lajak biologiya o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalari shakllanganlik darajasini baholashning metodikasiga bag'ishlangan tadqiqot S.F.Salimova [13] tomonidan tadqiq etilgan.

Shuningdek, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligida biologiya fanlarini o'qitish nazariyasi va amaliyoti, biologiya fanlariga oid mashg'ulotlarni loyihalash metodikasiga bag'ishlangan tadqiqotlar N.P.Stepanova [14], C.B.Baxvalova [15], T.A.Bespamyatnix [16], N.B.Fipsova [17], E.N.Arbuzova [18]lar tomonidan amalga oshirilgan.

Jumladan, biologiyani o'qitish metodikasini takomillashtirishga oid tadqiqotlar N.P.Stepanova [14] tomonidan olib borilgan. Pedagogik oliy ta'lim muassasalarida biologiya turkumiga kiruvchi fanlarni o'qitishning integratsion-modulli usulidan foydalanish metodikasi bo'yicha izlanishlar S.B.Baxvalova [15] tomonidan tadqiq etilgan. Biologiyani chuqur o'rganishda talabalarning o'quv-tadqiqot ishlari metodikasini takomillashtirish yuzasidan izlanishlar T.A.Bespamyatnix [16] tomonidan amalga oshirilgan. Talabalarning ekologik faoliyatini tashkil etish asosida biologiya o'qitish sifatini oshirishga oid ilmiy-izlanishlar N.B.Fipsova [17]ning ishlarida o'z aksini topgan. Biologiyadan refleksiv ta'lim tizimini loyihalashga qaratilgan tadqiqot E.N.Arbuzova [15] tomonidan tadqiq etilgan.

Yuqorida qayd etilgan olimlarning tadqiqotlarida oliy ta'lim muassasalarida biologiya fanlarini o'qitish metodikasi, biologiya mashg'ulotlarni turli o'qitish usullari yordamida loyihalash texnologiyalari, bo'lajak biologiya o'qituvchilarini tayyorlashda ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanishga qaratilgan. Ammo ularning ishlarida biologiya fanlarini o'qitish samaradorligini oshirishda va talabalarining biologik kompetentligini rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanishga e'tibor qaratilmagan.

Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi bilan ta'limni o'ziga xos xususiyatlari o'zgarib, o'quv jarayoni obrazli, innovatsion shaklda tashkil etish imkoniyatga erishiladi. Shuningdek, talabalarning fanga bo'lgan qiziqishini oshirishga, mustaqil ta'lim olishga, kasbiy kompetentligini shakllantirish va rivojlantirishda zamonaviy pedagogik dasturiy vosita hisoblanadi. Bu esa oliy ta'lim muassasalarining ta'lim va tarbiya jarayoni samaradorligini oshirish uchun muhim vosita bo'lib xizmat qiladi [81].

Ammo oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan bo'lajak biologiya o'qituvchilariga an'anaviy ma'lumot manbalari, masalan darslik yoki professor-o'qituvchining nutqi yordamida mashg'ulotlar tashkil etilishi tufayli o'z ta'sirini yo'qotmoqda, bu esa o'quv jarayoniga qiziqishning pasayishiga olib keladi [164];

35-b.].Agap bo'lajak biologiya o'qituvchilarining ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etishda raqamli ta'lim texnologiyalardan, shu jumladan virtual ta'lim texnologiyasidan foydalanilsa, ularda axborotlar bilan ishlash qobiliyati oshadi, mustaqil izlanish va ijodkorlik qobiliyati rivojlanadi[164; 36-b.]. Shuningdek, professor-o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi munosabatlar o'zgaradi, hamkorlik muhiti paydo bo'ladi hamda muammoli evristik ta'lim va tabaqalashtirilgan o'qitish, rivojlantiruvchi talabalarga yo'naltirilgan ta'lim muhiti hosil bo'ladi [22].

Shuning uchun bo'lajak biologiya o'qituvchilarni tayyorlashda raqamli ta'lim texnologiyalar, shu jumladan virtual ta'lim texnologiyalardan foydalanish lozim. Buning uchun bu sohaga oid, ya'ni biologiya ta'lim va tarbiya jarayoniga raqamli ta'lim texnologiyalarni, shu jumladan virtual ta'lim texnologiyalarni joriy etishga oid olib borilgan olimlarning tadqiqotlarini o'rganishni taqozo etadi.

Ushbu masalalar bo'yicha, ya'ni oliy ta'lim muassasalarida biologiya ta'lim va tarbiya jarayoniga raqamli ta'lim texnologiyalarning joriy etish nazariyasi va amaliyotiga oid tadqiqotlar mamlakatimizda G.S.Ergasheva [167], G.V.Sharapova [20], D.T.Yaxshiboyeva [21]lap tomonidan amalga oshirilgan.

Jumladan, G.S.Ergashevapedagogika oliy ta'lim muassasalarida «Biologiyada axbopot-kommunikatsion texnologiyalar», «Biologiyani o'qitishda innovatsion texnologiyalar» fanlarini o'qitish samaradorligini oshirishda interaktiv dasturiy vositalardan foydalanish metodikasiga oid tadqiqot ishlari olib borgan [19].

G.V.Sharapova immunologiya fanini o'qitishda talabalarning tahlil va sintez qilish, kreativ, kognitiv fikrlashini vakonvergent, divergenttafakkurini rivojlantirish hamda kasbiy kompetentligini rivojlantirish bosqichlari vebga moslashtirilgan elektron ta'lim resurslar va mobil ilovalar asosida takomillashtirilgan [20].

D.T.Yaxshiboyeva bo'lajak biologiya o'qituvchilarining biotexnologiya fanidan mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish tuzilmasi Case Study texnologiyasi, virtual laboratoriyalar, vizual stendlar kabi didaktik o'quv vositalari asosida takomillashtirgan. Shuningdek, biotexnologiya fanidan mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etishga qaratilgan ilg'or pedagogik texnologiyalar va axborot texnologiyalari vositalari asosida masofaviy ta'lim xizmatlarini rivojlantirishga oid virtual laboratoriyalar hamda axborot-ta'lim muhiti yaratilgan hamda foydalanish metodikasini ishlab chiqqan [21]

Shuningdk, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligida, jumladan biologiyani o'qitishda axborot-kommunikatsion va multimediya texnologiyalaridan foydalanish metodikasi bo'yicha A.S.Lisenko[22], V.A.Smironova [23]lar tomonidan olib brilgan.

Xususan, A.C.Lisenko[89] umumiy biologiya kursida an'anaviy o'quv qurollari va yangi axborot texnologiyalarini kompleks qo'llash metodikasiga

oid tadqiqot ishlarini olib borgan. V.A.Smironova [134] axbopot-ta'lim muhitida biologiyani o'qitish jarayonida kognitiv ta'lim harakatlarini shakllantirish metodikasi qaratilgan tadqiqot ishlarini amalga oshirgan.

Shu bilan birga xorijda biologiyani o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish metodikasi, talabalarning biologiya fanidan kompetetligini rivojlantirish mexanizmiga doir izlanishlar Sven Warris [24], Harm Nijveen [25], E.P.Maria [96] kabi olimlar tomonidan amalga oshirilgan.

Jumladan, Sven Warris bioinformatika fanini raqamli texnologiyalarni qo'llab o'qitish mexanizmlarini ishlab chiqqan. [24], Harm Nijveen biologiya fanlarini kompyuterning pedagogik dasturiy vositalaridan foydalanish o'qitish metodikasini takomillashtirigan [25], E.P.Maria biologiya va geologiya fanlarini o'qitishda elektron ta'lim resurslardan va virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalanish muammolarini o'rgangan [26].

Yuqorida qayd etilgan pedagogik tadqiqotlar oliy ta'lim tizimida biologiya turkumiga kiruvchi fanlarni o'qitish samradorligini oshirishda raqamli ta'lim texnologiyalardan va virtual ta'lim texnologiyalardan foydalanish metodikasiga bag'ishlangan bo'lsa-da, ularning ishlarida bo'lajak biologiya o'qituvchilarni tayyorlashda o'qitiladigan kasbiy fanlarning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda yondashish metodikasi maxsus monografik tadqiq etilmagan.

Virtual ta'lim asosida modul prinsipi yotadi. Butun o'quv kursi dasturining tarkibi alohida har-xil mustaqil kurslardan (modullardan) tashkil topgan. Professor-o'qituvchilar ta'limning har bir bosqichida talabalarga samarali sinovlarini o'tkazishlari mumkin. Bu esa biologiya ta'limida muhim rol o'ynaydi, ya'ni kunduzgi va sirtqi bo'limlarda mustaqil ta'lim oluvchi talabalarning fanga oid egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini oshirishda zamonaviy pedagogik dasturiy vosita hisoblanadi [16; 355-b.].

Olib borilgan nazariy izlanishlarimiz asosida aytish mumkinki, bugungi kunda biologiya o'qituvchilarni tayyorlashda virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalanishga yetarlicha e'tibor qaratilmayapdi degan fikrga keldik. Shu bois bugungi oliy ta'lim muassasalarida virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalanish dolzarb muammolardan biri sanaladi.

Tadqiqotimiz mavzusi ayni ushbu muammoga bag'ishlanganligi uchun bo'lajak biologiya o'qituvchilarning kasbiy fanlarini o'qitish holatini tahlil qilish maqsadida dastlab kuzatish ishlarini olib bordik. Kuzatish Navoiy davlat universitetida, Navoiy innovatsiyalar universitetida bo'lajak biologiya mutaxassislarini va o'qituvchilarning kasbiy fanlarni o'qitish jarayoni bilan bog'liq. Mazkur ta'lim yo'nalishlarida biologiya fanlaridan dars beruvchi professor-o'qituvchilar bilan turli qiziqarli o'quv rejalar, o'qitish usullari ishlab chiqildi. Talabalarning fan yuzasidan bilim darajasini aniqlash uchun 15 dan ortiq

darslar kuzatildi. Kuzatish jarayoni (2021-20224 yillarda) yuqorida e'tirof etilgan oliy ta'lim muassasalarining biologiya fanlariga oid mashg'ulotlar tahlil etildi. Professor-o'qituvchilar har bir mashg'ulotga (ma'ruza, amaliy va laboratoriya) ijodiy yondashib, innovatsion texnologiyalar yordamida o'tayotgani ma'lum bo'ldi. Kuzatilgan oliy ta'lim muassasalarida biologiya fanlaridan ma'ruza darslari kompyuterning taqdimot dasturlari va elektron ta'lim resurslaridan foydalanilib, o'tilayotganligining guvohi bo'ldik. Amaliy mshg'ulotlar raqamli vositalar yordamida tashkil etilayotgani aniqlandi. Laboratoriya mashg'ulotlarini tashkil etishda esa asbob-uskunalar va reaktivlarning yetishmasligi tufayli, ushbu ta'lim yo'nalishidagi ba'zi bir talabalarining fanga bo'lgan tasavvurlari to'liq shakllanmaganligi aniqlandi. Buning asosiy sababi professor-o'qituvchilarning faqatgina darslik bilan chegaralangan holda mashg'ulotlarni tashkil etganligi ma'lum bo'ldi. Shuningdek, kompyuter texnologiyalaridan foydalanishda ilmiy-pedagogik, metodik, psixologik, psixofiziologik talablar asosida tayyorlanmagan virtual ta'lim texnologiyalardan foydalanilayotganligiga ishonch hosil qildik. Biz kuzatish olib borgan guruhlardagi ba'zi bir talabalar darslarda zerikib qolganligi hamda professor-o'qituvchilar mashg'ulotlar davomida ko'zlangan maqsadlarga to'liq erisha olmadilar va talabalar bayon qilingan mavzu yuzasidan yetarli ko'nikmaga ega bo'lmadilar. Fikrimizcha, ilmiy jihatdan asoslangan talablar va tamoyillarga mos virtual ta'lim texnologiyalari yaratilmagani, ularning o'qitish texnologiyalari bilan integratsiyalash asosida takomillashtirilgan metodika ishlab chiqilmaganligi hamda laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazishdagi texnik qurilmalar, reaktivlar yetishmasligi tufayli talabalarining biologiya fanlariga bo'lgan qiziqishlarining pasayishiga ham sabab bo'lmoqda.

Tadqiqotimizga oid normativ-huquqiy hujjatlarni, ilmiy-metodik manbaalarni hamda oliy ta'lim muassasalaridagi mavjud o'qitish holatining tahlil natijasiga ko'ra, biologiya fanlarini o'qitish samaradorligini oshirishga oid pedagogik muammoning yechimi quyidagi asosiy vazifalarning bajarilishiga bog'liq ekanligi ma'lum bo'ldi: *biologiya fani professor-o'qituvchilarida raqamli texnologiyalar sohasidagi malakalarini yetarli darajada shakllantirish; biologiya fanlarini o'qitishda an'anaviy usullar bilan bir qatorda, zamonaviy o'quv vositalaridan foydalanish (virtual ta'lim texnologiyalari, bulutli texnologiyalar); ayrim murakkab biologik jarayon va hodisalarni namoyish etishda virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalanish; talabalar mustaqil ravishda laboratoriya ishlarini bajarishlari uchun virtual laboratoriyalarni yaratish; talabalar mustaqil ravishda laboratoriya ishlarini olib borishi uchun virtual laboratoriyalarni yaratish; talabalarining Internet texnologiyalari hamda tarmoqda joylashtirilgan ta'lim portallari, virtual ta'lim platformalaridan*

foydalanish madaniyatini shakllantirish; bo'lajak biologiya o'qituvchilarini tayyorlashda VR auditoriyalarini yaratish.

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak biologiya o'qituvchilarini tayyorlashda virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalanib (virtual video ma'ruzalar, laboratoriyalar, stendlar, ko'rgazmali qurollar) VR xonalaridan foydalanish shakl va usullarini yanada takomillashtirish lozim. Bunda bo'lajak biologiya o'qituvchilarini tayyorlashda o'qitiladigan kasbiy fanlariga oid o'quv materiallarni vizual shaklda o'rganish va laboratoriya topshiriqlarini virtual laboratoriyalar yordamida bir necha bor tajribalar o'tkazish imkoniyatiga hamda fanga oid hodisa va jarayonlarni virtual shaklda ko'rishga, kuzatishga ega bo'ladilar. Natijada, bo'lajak biologiya o'qituvchilarining kasbiy fanlarga nisbatan yanada qiziqishi va motivatsiyasi oshadi. Shu bilan birga, bo'lajak biologiya o'qituvchilarining bo'sh vaqtini unumli o'tkazishga, fikrlash doirasini yanada kengaytirishga, kasbiy kompetentligini rivojlantirishga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. Каюмова Н.А. Электрон таълим муҳитида бўлажак информатика ўқитувчиларини интегра-тив ёндашув асосида тайёрлаш методикасини такомиллаштириш // Педагогика фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. Тошкент – 2022. – 70 с.
2. Дендева Б. Информационные и коммуникационные технологии в образовании // Монография. – Москва, 2013. – 320 с.
3. Кондратенко Б.А. Персонализация профессионального обучения с использованием инфор-мационно-коммуникационных технологий // Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Калининград, 2015. – 205 с
4. Benjamin Clément. Adaptive Personalization of Pedagogical Sequences using Machine Learning. Artificial Intelligence [cs.AI]. – Université de Bordeaux, 2018. – 139 p.
5. Adriana L.F. A dinâmica de relacionamento entre as Tecnologias da Informação e o Desempenho Organizacional no contexto da indústria da hotelaria // Tese especialmente elaborada para obtenção do grau de Doutor em Ciências e Tecnologias da Informação. – Dezembro, 2017. – 273 p.
6. Andrija Bernik. Uvođenje elemenata računalne igre u online poučavanje sadržaja informatičkih nastavnih predmeta // Doktorski RAD. – Varaždin, 2017. – 416 p.
7. Adriano Del Pino Lino. Labder - laboratório virtual de ensinoaprendizagem de banco de dados relacionais: uma abordagem de avaliação automática de diagramas er e SQL. Maio de 2021. – 350 p.,
8. Xanbabayev H.I. Pedagogika yo'nalishi talabalarining raqamli texnologiyalarga oid kompetentligini rivojlantirishning metodik asoslarini takomillashtirish // Pedagogika fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Qo'qon, 2024. – 271 b.
9. Толипова Ж.О. Биология ўқитувчисининг илмий-методик тайёргарлигини ортиришнинг назарияси ва амалиёти // Педагогика фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация.– Тошкент, 2006. – 305 б.
10. Усмонова М.С. бўлажак биология ўқитувчиларининг методик тайёргарлигини такомил-лаштириш // педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Фарғона, 2020. – 44 б.
11. Рахимов А.К. Инновацион таълим муҳити шароитида талабаларда табиий-илмий ду-нёкарашни ривожлантириш назарияси ва амалиёти // Педагогика фанлари бўйича докторлик (DSc) Диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2019. – 46 б.

12. Марданов З.А. Бўлажак биология ўқитувчиларини касбий тайёрлашда модуль технологияларини такомиллаштириш // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Чирчиқ, 2020. – 49 б.

13. Салимова С.Ф. Бўлажак биология ўқитувчиларининг касбий компетенциялари шаклланиш даражасини баҳолашнинг методик тизимини такомиллаштириш // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Чирчиқ, 2021. – 48 б.

14. Степанова Н.П. Методика развивающего обучения биологии в условиях научного общества учащихся // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Астрахань, 2006. – 18 с.

15. Бахвалова С.Б. Интегративно-модульная методика биологической подготовки на этапе довузовского образования в педагогическом вузе // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – СПб.: ООО1. Академ Принт, 2003. – 21 с.

16. Беспмятных Т.А. Методика учебно исследовательской работы учащихся при углубленном изучении общей биологии // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – СПб.: РГПУ. Академ-Принт, 2002. – 20 с.

17. Фирсова Н.Б. Повышение качества обучения биологии на основе организации природоохранной деятельности учащихся // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Астрахань, 2009. – 20 с.

18. Арбузова Е.Н. Проектирование рефлексивной системы обучения с применением инновационного учебно-методического комплекса по методике обучения биологии // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Москва, 2015. – 46 с.

19. Эргашева Г.С. Биология таълимида интерактив дастурий воситалардан самарали фойдаланишни такомиллаштириш // Педагогика фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2018. – 56 б.

20. Шарапова Г.В. Иммунология фанини ўқитиш самарадорлигини оширишда электрон таълим ресурслардан фойдаланиш методикасини такомиллаштириш (педагогика олий таълим муассасалари мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. – Тошкент – 2022. – 159 б.

21. Яхшибоева Д. Т. Бўлажак биология ўқитувчиларининг мустақил ўқув фаолиятини ташкил этиш методикасини такомиллаштириш (биотехнология фани мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. – Тошкент, 2022. – 144 б.

22. Лысенко А.С. Методика комплексного применения традиционных средств обучения и средств новых информационных технологий в курсе общей биологии // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Санкт-Петербург, 2007. – 18 с.

23. Смирнова В.А. Методика формирования познавательных учебных действий в процессе обучения биологии в предметной информационно-образовательной среде // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Москва, 2019. – 24 с.

24. Sven Warris. Application of high performance compute technology in bioinformatics, 159 pages. PhD thesis, Wageningen University, Wageningen, the Netherlands (2019). With references, with summaries in English and Dutch ISBN: 978-94-6395-112-8. DOI: <https://doi.org/10.18174/499180>

25. Harm Nijveen. Applications in Computer-Assisted Biology 114 pages. PhD thesis, Wageningen University, Wageningen, NL (2013). With references, with summaries in Dutch and English. ISBN 978-94-6173-781-6.

26. Maria E.P. O ensino da biologia e geologia com recurso às tecnologias da informação e comunicação: implicações para a aprendizagem. doutoramento em educação. Especialidade em Tecnologias de Informação e Comunicação na Educação. 2013. – 428 p.

O'QUV JARAYONIDA FALSAFIY AKSIOLOGIK YONDASHUVNI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK SHART- SHAROITLARI

Shonazarova S.R.

*Termiz pedagogika instituti boshlang'ich ta'lim
kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: boshlang'ich sinf, falsafiy tushuncha, aksiologik yondashuv, didaktik imkoniyatlar, jarayon, amaliy metodologik muammolar, pedagogika, mazmun, o'qitish, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, pedagogik shart-sharoitlar, takomillashtirish.

Ключевые слова: начальная школа, философская концепция, аксиологический подход, дидактические возможности, процесс, практически-методические проблемы, педагогика, содержание, обучение, национальные и общечеловеческие ценности, педагогические условия, совершенствование.

Key words: elementary school, philosophical concept, axiological approach, didactic possibilities, process, practical methodological problems, pedagogy, content, teaching, national and universal values, pedagogical conditions, improvement.

Резюме:

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida aksiologik yondashuv asosida falsafiy tushunchalarni shakllantirish, unda inson hayoti, pedagogik faoliyatning inson hayotidagi ahamiyati, boshlang'ich sinflarda aksiologik yondashuv asosida falsafiy tushunchalarni shakllantirishning nazariy asoslari, ijtimoiy taraqqiyot jarayonida qadriyatlar sohasidagi o'zgarishlar, qadrlash va qadrsizlanish muammolari, tarixni aksiologik tushunish, qadriyat tizimlarining amal qilish xususiyatlari to'g'risidagi masalalar haqida so'z yuritiladi.

Резюме:

В данной статье рассматривается формирование философских представлений на основе аксиологического подхода у учащихся начальных классов, в том числе о жизни человека, значении педагогической деятельности в жизни человека, теоретические основы формирования философских представлений на основе аксиологического подхода в начальных классах. обсуждаются изменения в сфере ценностей в процессе общественного развития, оценка и проблемы девальвации, аксиологическое понимание истории, вопросы функционирования систем ценностей.

Summary:

In this article, the formation of philosophical concepts based on the axiological approach in primary school students, including human life, the importance of pedagogical activity in human life, the theoretical foundations of the formation of philosophical concepts based on the axiological approach in primary classes, changes in the field of values in the process of social development,

appreciation and problems of devaluation, axiological understanding of history, and issues of functioning of value systems are discussed.

Zamonaviy ta'lim sharoitida uzluksizlik tamoyilini amalga oshirishda ayniqsa, boshlang'ich ta'limni takomillashtirish muhim vazifa bo'lib qolmoqda. Davomiylik ta'limda bu asosiy vazifalarning o'zaro ta'sirini ta'minlaydigan aloqalar tizimi yagona ta'limni yaratish maqsadiga intilib kelgan va nihoyat bugungi kunga kelib, o'qitish va tarbiya usullari o'quvchi rivojlanishining muhim omili ekanligiga e'tibor qaratilmoqda.

Jumladan, umumta'lim muassasalarida o'quv jarayonini aksiologiya ya'ni qadriyatlarga asoslangan holda o'qitishga bo'lgan ehtiyojning kuchayishi va bizni o'rab turgan olamni o'rganuvchi fan sifatidagi g'oyaning shakllanishi tufayli amalga oshirilishi mumkin. Ushbu jarayonlarni bilish va tushunish shaxsning kelajakdagi kasbiy faoliyati uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni shakllantiradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Bolalarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz", - degan fikrlari yosh avlodni milliy qadriyatlar asosida yetuk, barkamol etib tarbiyalashda barchamizga kuch-g'ayrat bag'ishlamoqda.

Darhaqiqat, aksiologik fikrlash markazida dunyodagi voqea-hodisalarning o'zaro ta'siri va o'zaro bog'liqligi konseptsiyasi turadi. U tasdiqlaydiki, bizning dunyo - bu butun insoniyat dunyosi, shuning uchun umumiylikni ko'ra bilish lozim, faqatgina insoniyatni birlashtirib qolmay, balki har bir alohida shaxsni tavsiflaydi. Insondan tashqaridagi ijtimoiy taraqqiyotni qarash - uning insonparvarlik poydevoridan alohida fikrlashi demakdir. Aynan, ana shunday tarzda fikrlash zamonaviy jamiyat taraqqiyoti global tendensiyada insonparvarlik kasb etadi, umuminsoniy qadriyatlarni ma'qullashi uning mazmunini tashkil etadi.

Bilimlar tizimi tushunchalar, g'oyalar, qonunlar va faktlar kabi o'zaro bog'langan elementlardan tashkil topgan murakkab tuzilmadir. Bu elementlar odatda maktab o'quv dasturida taqdim etiladigan har bir bilim tizimini o'quvchilar ongida shakllanishini ta'minlash uchun har bir mavzuni ko'rib chiqish jarayonida namoyon bo'ladi.

Ilmiy bilimlar shakliga ko'pincha muammolar, farazlar nazariyalar, tamoyillar, kategoriyalar, qonun va dalillar kiritiladi. Lekin, shu narsa ma'lumki ba'zan yangilash dalillar ham bo'ladi, masalan, ko'p asrlar davomida quyosh

er atrofida aylanadi, degan yanglish ta'limot hukmron bo'lgan (aslida esa teskarisi). Dalil deb haqiqiy hodisa emas, balki uning mavjudligi tog'risida xabar beruvchi bilimlar tushuniladi. Shuning uchun ham ilmiy bilimlarning hamma shakllari va birinchi holda dalillarning haqiqiyliqi qattiq tekshirishdan o'tishi lozim.

Ilmiy bilimlarning asosiy xususiyati uning tizimli bo'lishi, ya'ni bir bilimning ikkinchisi orqali mantiqiy isbotlanishidir. Ma'nosi bo'yicha ilmiy bilimlar haqiqatga intilishligi, umumiy hodisalarni hamda butun olamni tadqiq etishga qaratilganligi bilan belgilanadi.

Milliy qadriyatlarning o'ziga xos belgilaridan biri, u millatning ijtimoiy ideallari orzu-intilishlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, uning negizida kishilar va jamiyatning kelajak haqidagi ijtimoiy sog'lom fikrlari, tasavvurlari, orzu-umidlari, hayotiy andozalari yotadi. Milliy qadriyatlar har bir millatning mohiyatini, o'ziga xos fazilatlarini va tarixiy taraqqiyotini ko'rsatib beruvchi mezon hisoblanadi.

O'z maqsadiga etish uchun har bir fan nazariy jihatdan tizimlashgan bilimlar yig'indisi sifatida tadqiqot jarayonida xilma xil ilmiy usullardan foydalanadi. Fanning asosiy maqsadi shundan iboratki, haqiqatni yanglishishdan, obyektiv bilimni subyektiv fikrdan, aniqlikni mavhumlikdan ajratishdir. Bu maqsadga erishish fikrlash mantiqini rivojlantirishni, atamalar va ramzlar kiritishni, aniq asboblar va tajriba qurilmalari yaratishni taqazo etadi.

Binobarin, Zamonaviy pedagogika fanining asosiy tendentsiyasi - uning shaxsni "anglash", o'z dunyoqarashiga asoslanishga e'tibor qaratganligidir. Bu esa, zamonaviy pedagogik amaliyotning muhim jihatiga aylandi. Pedagogika va inson amaliyotida insonparvarlik an'analarning rivojlanishi, uning hayotiy faoliyat jarayonida o'z oldiga qo'ygan muhim vazifalarni o'zida aks ettiradi.

Inson hayoti har doim bo'lib o'tgan voqealarni baholash, vazifalarni qo'yish, izlash, xulosalar qabul qilish, dunyoqarash vaziyatlarida kechadi. Bunda uning atrof-muhit bilan munosabatlari ikkita farq bilan o'zaro bog'liq: amaliy va abstrakt-nazariy (bilish). Bundan kelib chiqadiki, pedagogika metodologiyasi ta'lim falsafasiga haqiqiy insonparvarlikning mohiyati, borliqning yangilanishi va pedagogik bilish haqidagi nazariy qoidalar yig'indisi sifatida qaraydi.

Bunday metodologiyaga muvofiq, fanlarning, shu jumladan, pedagogikaning insonparvarlik mohiyatidan kelib chiqadigan vazifasi o'zida insonga bilish, muloqot, ijod subyekti sifatida yondashishni aks ettiradi. Atrof-muhitni kuzatish bilan chambarchas bog'liq bo'lgan falsafiy bilimlarga asoslangan holda atrof-muhitdagi mavsumiy o'zgarishlarni kuzatib borishadi, ob-havo belgilarini anglashni o'rganishadi va tabiatga pragmatik, lekin ko'pincha g'amxo'rlik bilan

munosabatda bo'lishadi. O'qitish usullarini katta hayotiy tajribaga, pedagogik mahoratga ega bo'lgan kishilar sifatida shakllantirgan.

Boshlang'ich sinflarda aksiologik yondashuv asosida falsafiy tushunchalarni shakllantirishning nazariy asoslari, shuningdek, ijtimoiy-pedagogik zaruratini yoritib berish maqsadida aksiologiyani mazmunini ochib berish lozim. Jumladan, aksiologiya (yunoncha "axio"-qadriyat va "logos"- fan, ta'limot) - qadriyatshunoslik ya'ni qadriyatlar haqidagi fan. XIX asrning ikkinchi yarmida nemis qadriyatshunosi E.Gartman va fransuz olimi P.Lapilar tomonidan fanga kiritilgan. Hozirgi davrda qadriyatlarni o'rganishda falsafa, sotsiologiya, madaniyatshunoslik, siyosatshunoslik, antropologiya, psixologiya va pedagogika fanlarini yanada takomillashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda.

Bir qator tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlarda aksiologiya fani, aksiologik yondashuv bo'yicha tadqiqotlar olib borilgan. Aksiologiya fani qadriyatshunoslik deb tarjima qilinadi. Inson nimaniki qadriga etsa, o'sha uning uchun qadriyatga aylanadi. Bir narsaning qadriga etish uchun uning mohiyatini anglab yetish lozim. Inson avvalo o'zligini anglashga urinadi. Kichik maktab yoshidagi bola o'zligini anglagan sari shaxsga aylanib boradi. Demak, inson ma'naviyatiga oid tushunchalar markazida shaxs turadi.

Qadriyatshunoslik asosan qadriyatlar, ularning namoyon bo'lish shakllari, qadrlash hissi, qadrlash tuyg'usi, reallikka qadriyatli munosabat va aksiologik yondashuv, ijtimoiy taraqqiyot jarayonida qadriyatlar sohasidagi o'zgarishlar, qadrlash va qadrsizlanish muammolari, tarixni aksiologik tushunish, qadriyat tizimlarining amal qilish xususiyatlari to'g'risidagi masalalarni o'rganadi. Shuningdek, qadriyatlar ijtimoiy xususiyatga ega bo'lib, kishilarning amaliy faoliyati jarayonida paydo bo'ladi va rivojlanadi.

Aksiologik munosabat faqat yakka, alohida shaxsgagina tegishli hodisa emas. Balki u ijtimoiy guruh, qatlam, millat, davlat, jamiyatga ham tegishli bo'lishi mumkin. Unda aksiologik yondashuv bilan qadriyatli munosabatlarning individual va ijtimoiy namoyon bo'lish darajalarini ajratib ko'rsatish mumkin. Demak, aksiologiya kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda nafaqat ilmiy dunyo qarashni takomillashtirish balki, millatga xos qadriyatlarni o'rganishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Aksiologik yondashuv keng o'rganilgan. Masalan, V.A.Slastyonin pedagogik jarayonni va uning subyektlari bilan o'zaro ta'sirini, aksiologik yondashuvlardan foydalanishning ijobiy jihatlarni o'rgangan.

Aristotel falsafada qaror topgan va barcha aksiologik ta'limotlar asosini belgilab bergan konsepsiyani ilgari surgan. Mazkur konsepsiya uning quyidagi

g'oyasida o'z ifodasini topgan: "Qancha imkoni bo'lsa, shuncha yuqoriga ko'tarilish lozim va barcha narsani, o'zingdagi eng oliy narsa - hayot uchun qilish darkor, agar u o'z ko'lamiga ko'ra oz miqdorda bo'lsa-da, o'zining quvvati va qadriga ko'ra, u hamma narsadan yuqoridir". Demak, barcha xatti-harakatlar, amallar hayotga xizmat qilishi, uni e'zozlashi, ulug'lashiga muvofiq qadrlidir.

Qadriyatlar falsafasining shakllanishiga I.Kant katta hissa qo'shgan. Uning "har qanday ongli mavjudot o'zi o'ziga maqsaddir" degan g'oyasi negizida insonga vosita emas, oliy qadriyat sifatida qarash zarur, degan fikr yotadi. Shu ma'noda milliy urf - odat va an'analarni yoshlar ongiga singdirish har qanday millat uchun o'z taraqqiyotining maqsad va vazifasi bo'lib qolgan.

T.Abdullayev "Turmush sohasida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning dialektikasi" nomli doktorlik dissertatsiyasida milliy va baynalminallik munosabatlar bilan bog'liq qadriyatlarni o'rgangan.

N.A.Astonovanning "Pedagogik aksiologiyaning kontseptual asoslari" maqolasida pedagogik aksiologiyaning predmeti sifatida shaxsning madaniy munosabatini rivojlantirish e'tirof etiladi. Maqolada qayd etilishicha, ana shu jihat bilan pedagogik aksiologiyaning funksiyalari uning o'ziga xosliklarini belgilashga imkon beradi.

Pedagogik aksiologiyaning asosiy tushunchalari qatoriga quyidagilar kiradi: qadriyat, aksiologik ong, aksiologik dunyo qarash, aksiologik baholash, aksiologik munosabat, qadriyatli xulq atvor, qadriyatli ustanovka, aksiologik yo'nalganlik, ta'lim, tarbiya. Qadriyatlar qachonki, insonda aksiologik ong va aksiologik munosabatlar shakllantirilgan sharoitdagina, uning faoliyati va xulq-atvorini mo'ljalga olishga imkon beradi.

Aksiologik yo'nalganlik yaxlitlikda shaxsning faoliyat va xulq atvordagi aniq qadriyatlarga yo'nalganligini aks ettiradi, har bir aniq vaziyatlarda esa shaxs qadriyatli ong va qadriyatli munosabatlarga rahbarlik qiladi.

Shuningdek, pedagogik hodisalarga ijtimoiy-sotsiologik yondashilganda voqea va jarayonlar orasidagi o'zaro bog'liqlik, tarixiy aloqadorlik, sabab va oqibat bog'lanishining ifodasi bo'lgan uzluksizlikning ahamiyati ortadi. Bunday yondashuv qadriyatlarga, ular bilan bog'liq jarayonlarga nisbatan qo'llanilganda ijobiy ilmiy va amaliy natija beradi.

Bunda pedagogik qadriyatlar tartibsiz namoyon bo'ladigan va bir-biri bilan bog'lanmagan ijtimoiy hodisa sifatida emas, balki u yoki bu davr, ijtimoiy subyekt va boshqalar bilan bog'langan aksiologik tizimlar hamda ularning elementlari sifatida namoyon bo'ladi. Qadriyatlarga bunday yondashishda

ijtimoiy fanlarning yutuq lari, tarix, etnografiya, demografiya va sotsiologik tadqiqot laming natijalariga tayanish yaxshi natija beradi.

Ammo qadriyatlarni o'rganishda faqat ana shular bilan chegaralanib qolish yaramaydi. Balki reallik, uning namoyon bo'lish shakllari, voqea-hodisa va jarayonlarning qadri, ijtimoiy ahamiyatini anglash ham nihoyatda muhim. Bunda ularning ijtimoiy funktsiyalari, o'ziga xos tashqi ta'simi anglash katta ahamiyat kasb etadi. Faqat aksiologik yondashuv asosida qadriyatlarning ilmiy kategoriya sifatidagi mohiyati, boshqa tushunchalardan farqi, obyektiv asoslari va subyektiv anglab olinishi, namoyon bo'lish shakllari haqida to'g'ri ma'lumotlar olish mumkin. Bunda narsa, voqea-hodisalar, kishilar va ularning faoliyatiga qadr hamda qadrlanish darajasi nuqtai nazaridan qaraladi.

Shuningdek, falsafiy tushunchalarni aksiologik yondashuvga asoslangan holda kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga tabiatda yuz berayotgan tashqi va ichki jarayonlarning asosiy holatini o'rganish, tahlil qilish, muhofaza qilish ya'ni qadirlash lozim. Bu mashg'ulot o'quvchining yosh imkoniyatlarini hisobga olgan holda uning hayotiy va kognitiv salohiyatiga asoslanishi kerak.

Adabiyotlar:

1. Ataqulova N.A. Ta'lim jarayonida o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish tizimi: pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD): diss. avtoref. - Namangan, 2019. -21 b.
2. Davronov Z.D. "Falsafa", o'quv qo'llanma. - T.: "Iqtisod Moliya", 2006. - 123 b.
4. Imomnazarov M. Milliy ma'naviyatimiz nazariyasiga chizgilar // Mas'ul muxarrir: N. Komilov // - T.: "Sharq", 1998. -240 b.
5. Mardonov Sh. Pedagogik ta'lim tizimida ta'limiy qadriyatlar asosida pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish.- T.: Fan, 2006. -232 b.
6. Ma'murov B.B. O'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan o'quv-biluv jarayonini tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari. Monografiya. - T.: "Nihol", 2014. -94-b.
7. Temirova N.E. Qadriyatlar va bolalar kamoloti. -T : Falsafa va huquq instituti. 2008. B.26
8. Tomenov J. Qadriyatlar falsafasi.- T.: O'zbekiston, 1998.- 335 b.

ZAMONAVIY TA'LIMDA SUN'IY INTELEKTDAN FOYDALANISH

Sabirova O. Sh.

*Namangan muhandislik-texnologiya instituti,
"Informatsion texnologiyalari" kafedrası katta o'qituvchi
texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Tayanch so'zlar: AI, sun'iy intellekt, individual o'rganish, ta'lim algoritmlari, innovatsion ta'lim, intensive ta'lim dasturi.

Ключевые слова: АИ, искусственный интеллект, индивидуальное обучение, образовательные алгоритмы, инновационное образование, интенсивная образовательная программа.

Key words: AI, artificial intelligence, individual learning, educational algorithms, innovative education, intensive educational program.

Резюме:

Bugungi kunda sun'iy intellect misli ko'rilmagan darajada jadallik bilan rivojlanib bormoqda va u deyarli barcha sohalarni qamrab olmoqda, xususan ta'lim sohasini ham. Ushbu maqolada AI (Artificial Intelligence sun'iy intellekt)ning ta'lim sohasida foydalanish afzalliklari, ta'lim sifatiga ijobiy ta'siri, uning yordamida ta'lim jarayonini sifatli tashkil etish hamda ta'lim jarayonida ko'plab qulayliklar yaratishi haqida so'z boradi.

Резюме:

Сегодня искусственный интеллект развивается беспрецедентными темпами и охватывает практически все сферы, особенно сферу образования. В данной статье рассказывается о преимуществах использования ИИ (искусственного интеллекта) в сфере образования, его положительном влиянии на качество образования, о том, как он может помочь организовать учебный процесс и создать множество удобств в образовательном процессе.

Summary:

Today, artificial intelligence is developing at an unprecedented rate, and it covers almost all fields, especially the field of education. This article talks about the benefits of using AI (Artificial Intelligence) in the field of education, its positive impact on the quality of education, how it can help organize the educational process and create many conveniences in the educational process.

Kirish. So'nggi yillarda mamlakatimizda barcha sohalarda keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. Aniq maqsad va ko'rsatkichlar belgilab berilgan uzoq muddatli strategiyalar qabul qilinib, izchillik bilan hayotga tatbiq etib kelinmoqda. Davlatimiz rahbari tomonidan tasdiqlangan «Raqamli O'zbekiston - 2030» strategiyasi hamda sun'iy intellect texnologiyalarini jadal

joriy etish va ularni mamlakatimizda keng qo'llash raqamli ma'lumotlardan foydalanish imkoniyatini va ularning yuqori sifatini ta'minlash, ushbu sohada malakali kadrlar tayyorlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratish belgilab berildi.

Axborot texnologiyalari sohasi oxirgi o'n yilliklarda ulkan transformatsiyalarni o'z boshidan kechirdi va butun hayotimizni o'zgartirib yubordi. Bulutli texnologiyalar, 5G va internet, milliardlarni qamrab olgan ijtimoiy tarmoqlar, medianing aql bovar qilmas taraqqiyoti. Bu mislsiz kashfiyotlarni yana davom ettirish mumkin. Shubhasiz, butun dunyo miqyosida shov-shuv ko'tarishga ulgurgan sun'iy intellect va u bilan bog'liq holda qalqib chiqqan mutlaqo yangi yo'nalishlar bu texnologik yangiliklarning eng cho'qqisi bo'ldi. [1].

Zamon shiddat bilan o'zgarib borayotgan bir vaqtda sun'iy intellect texnologiyalari asosidagi innovatsion biznes-modellar, mahsulotlar va xizmat ko'rsatish usullari rivojlanishi uchun qulay va maqbul ekotizim yaratish, ularni belgilab berilgan ustuvor tarmoqlar va sohalarda tezkorlik bilan joriy etish va amaliyotga tatbiq etish bo'yicha harakatlar boshlab yuborildi. Sababi, sun'iy intellect texnologiyalari raqamli texnologiyalarning eng tez rivojlanayotgan istiqbolli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Yildan-yilga jamiyat hayotiga kompyuter va u bilan birga axborot kommunikatsion texnologiyalari jadal rivojlanib bormoqda. Ta'lim siyosatining hozirgi asosiy maqsadi ta'lim oluvchi shaxs, jamiyat va davlat ehtiyojlarini qondiruvchi muhim va kelajakdagi rivoji uchun zarur yuqori samaradorlikka ega bo'lgan zamonaviy ta'lim berishga qaratilgan. [2].

Ta'limda sun'iy intellektning afzalliklari haqida yetakchi yozuvchilardan biri Metyu Linch («Ta'limdagi sun'iy intellektning kelajagi haqida mening qarashlarim») foydalari bilan bir qatorda potentsial tuzoqlarni ham o'rganib, «Sun'iy intellektdan foydalanish» ta'limda qandaydir ma'noda qimmatlidir, lekin biz uning rivojlanishini va dunyomizdagi umumiy rolini kuzatishda juda hushyor bo'lishimiz kerak.» deb yozadi.

The Atlantic jurnalidagi maqolaga ko'ra, («Sun'iy intellect hamma uchun shaxsiy ta'limni va'da qiladi»), sun'iy intellect «Inson o'qituvchilarining dars jadvalini buzmasdan har bir talabaga moslashtirish qobiliyatini oshirish» potentsialiga ega. O'qituvchilarga «o'rta qadar o'rgatish» zarurati ko'pincha ularning o'quvchilari bir qator mahorat darajalari va o'rganish qobiliyatiga ega bo'lganda sodir bo'ladi. [3].

London Universitet kollejining o'rganishga yo'naltirilgan dizayn professori Rouz Lakkinning so'zlaridan iqtibos keltiriladi: Sun'iy intellektning ta'lim uchun haqiqiy kuchi shundan iboratki, biz undan o'quvchilar, o'qituvchilar haqidagi katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlashda foydalana olamiz. Oxir oqibat, sun'iy intellect «o'qituvchilarga o'z talabalarini aniqroq va samaraliroq tushunishga yordam berishi mumkin».

Sun'iy intellektning (SI) ta'lim tizimiga integratsiyalashuvi O'zbekistonda ta'limni qayta tiklashda ulkan salohiyatga ega. Sun'iy intellektga asoslangan platformalar, moslashuvchan ta'lim tizimlari va simulyatsiyalar o'quvchilarga shaxsiylashtirilgan va chuqur o'rganish tajribasini taklif qilish qobiliyatiga ega transformative vositalar sifatida paydo bo'ladi. Resurscheklovlari va professor-o'qituvchilar taqchilligi keng tarqalgan. O'zbekiston ta'lim muhitida sun'iy intellect ta'lim sifati va qulayligini oshirishga tayyor bo'lgan istiqbolli mayoq sifatida ajralib turadi. So'rov natijalari bunday innovatsiyalar zarurligini ta'kidlab, hozirgi laboratoriyalar va o'quv materiallaridan jiddiy norozilikni ta'kidlab, professor-o'qituvchilarning nisbatan qoniqishini ta'kidlaydi. Bu SI bilan integratsiyalashgan metodologiyalar uchun unumdor zamin va tayyor auditoriyani namoyish etadi. [5].

Muhokama. So'nggi yillarda yosh avlodni sifatli ta'lim bilan taminlashga bo'lgan e'tibor yanada kuchaydi. XXI asrga kelib ilm-fan shu darajda rivojlanib ketdiki, hech bir kunni fan yutuqlari va texnikalarsiz tasavvur etish imkonsiz bo'lib qoldi. Ayniqsa axborotlashgan jamiyat va sun'iy intellect kabi tushunchalar hayotimizning asosiy bo'lagiga aylanib ulgurdi. AI (inglizcha: Artificial Intelligence - sun'iy intellekt) atamasi kundalik hayotimizda tez-tez uchraydi va uni qo'llash butun dunyoda rivojlanib bormoqda. So'nggi paytlarda sun'iy intellect turli tarmoqlar va ijtimoiy infratuzilmalarga kiritilmoqda.

Texnologiya har doim ta'limda muhim rol o'ynagan, ammo aqlli qurilmalar va veb-ga asoslangan o'quv dasturlari mavjudligi tufayli uning hozirgi qo'llanilishi har qachongidan ham keng tarqalgan. Ta'limda sun'iy intellektning kuchayishi bilan talabalarga o'rganishga yordam berish uchun turli xil usullardan foydalanilmoqda.

Bugunga kelib odamlar allaqachon ushbu kashfiyotdan matn (maqola, dissertatsiya va hatto she'r) yozish, rasm, video, audioni qaytaishlash va yangilarini yaratish, murakkab kasalliklarga diagnoz qo'yish, kompyuter dasturlari yozish, korxonalarni boshqarish, marketing, suhbatlashish, veb-saytlar yaratish singari maqsadlarda foydalanmoqda. Bu – sun'iy intellect texnologiyalari yaratib bergan imkoniyatlarga bitta misol.

Oddiy soʻzlar bilan aytadigan boʻlsak, sunʼiy intellekt (ingl. Artificial intelligence) – kompyuter tizimlarining shu vaqtgacha insonlarga xos boʻlgan ijodkorlik va intellectual faoliyatni bajarish qobiliyatidir. U neyron tarmoqlar, mashinani oʻqitish (machine learning), tabiiy tilni qaytaishlash, kognitiv (ongli) hisob-kitoblar, kompyuterning tasvirni koʻrishi singari fanning oʻta murakkab yangi yoʻnalishlarini oʻzida birlashtiradi.

Yana misol keltiradigan boʻlsak, mashinani oʻqitish texnologiyasi maʼlumotlarni qayta ishlash uchun bilimlarni chuqur “oʻrgana oladigan” kompyuter tizimlaridir. Bu tizimlar uni yaratgan dasturchi yozib bergan algoritmdan chiqib, ulkan maʼlumotlar va tajribalarni mustaqil tahlil qiladi, umumiylik va qonuniyatlarni topadi va shu asosda “bilimini boyitib boradi”.

SI talabalarga bilimlarni ortirish, tengdoshlari bilan hamkorlik qilish va istalgan content sohasida yangi narsalarni yaratish imkonini berish uchun ishlatilishi mumkin. Agar biz 3C ni rivojlantiradigan SI vazifalarini ishlab chiqaolsak, biz undan oʻrganish va fikrlash vositasi sifatida foydalanishimiz mumkin. Bundan tashqari, sunʼiy intellect sinfnig ajralmas qismiga aylangani sayin, oʻqituvchilar har bir talaba uchun individual taʼlim tajribasini taklif qilish uchun yaxshi jihozlangan boʻladi, degan gʻoya atrofida sezilarli optimism mavjud.

Sunʼiy intellekt (SI) kompyuter sistemalari va dasturlashning yorqin boʻlgan bir sohasidir. Bu texnologiya, kompyuterlarga odamlar kabi oʻrganish, qaror qabul qilish, maʼlumotlar analizi qilish, muammolarni hal qilish, tilni oʻrganish, tasavvur qilish, soʻzlashish va boshqa shaxsiy rivojlanish imkoniyatlarini bermoqda. Sunʼiy intellect dasturlari, maʼlumotlarni oʻrganish va qabul qilish, algoritmlarni ishlab chiqish va test qilish, tahlil qilish va asosiy maʼlumotlar bilan ishlash, yangi maʼlumotlarni oʻrganish, taqdimotlar tuzish va boshqa bir qator amaliyotlarni bajarish uchun ishlatiladi. [6].

Bu texnologiya turli sohalar, shu jumladan taʼlim, kasb-hunar taʼlimi, tibbiyot, biznes va koʻp boshqa sohalar uchun keng qoʻllaniladi. Sunʼiy intellect talabalarning kuchli va zaif tomonlarini tahlil qilishi, ular yaxshilash kerak boʻlgan sohalarini aniqlashi va oʻquv materiallarini ularning shaxsiy ehtiyojlariga moslashtirishi mumkin. Ushbu individual yondashuv oʻquvchilarning toʻgʻri darajadagi qiyinchiliklar va yordam olishlarini taʼminlaydi, bu esa oʻrganishni yanada samarali va qiziqarli qiladi.

Xulosa. Xulosa qiladigan boʻlsak, sunʼiy intellect talaba va oʻqituvchilarga innovatsion taʼlim uslubidan foydalanish, taʼlim materiallarini ishlab chiqish, individual shugʻullanish tajribalarni va taʼlim sifatini oshirishda samarali yordam beradi.

Ta'lim sohasida sun'iy intellect texnologiyasini qo'llashning ijobiy va salbiy tomonlari, jumladan depersonalizatsiya bilan bog'liq xavotirlar va yuqorida keltirilgan axloqiy mulohazalar bo'yicha keng ko'lamli munozaralar davom etayotgan bo'lsa-da, hozirgi kun va kelajakdagi imtiyozlarning favqulodda diapazoni olib kelishi haqida konsensus mavjud. Ta'limdagi sun'iy intellect dolzarb mavzuga aylandi, chunki u bizning tez o'rganishimizni o'zgartiradi. Xo'sh, bu talabalar uchun nimani anglatadi? SIning o'quv jarayoniga kiritilishi tufayli bolalar uchun biron bir o'zgarish bormi? Ta'limdagi sun'iy intellect har bir bola uchun o'yinni o'zgartirish imkoniyatiga ega. Ko'pgina maktablar allaqachon mamlakat bo'ylab SIDan foydalanmoqda va siz SI bolangizga qanday foyda keltirishini bilishingiz kerak.

Adabiyotlar:

1. Интеллектуальное управление процессом обучения. Анализ и проектирование систем [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://habrahabr.ru/post/194240/>
2. Carbonell J.R. AI in CAI: an Artificial Intelligence Approach to ComputerAided Instruction/IEEE Transactions on Man-Machine Systems. Vol. MMS-11. №4, San Mateo, CA: 1970. Pp. 190-202.
3. Sh.O.Mamayoqubova. Pedagogical conditions of professional development of higher Educational establishment teacher Xalqaro so'z san'ati jurnali. ISSN 2181-9297Doi Journal 10.26739/2181-9297. 2022 5 son, 48 p
- 4.F.A.Nurmuxamedova. «Sun'iyintellekt dunyo nigohida» Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS) jurnali. 2022 7 son 53p
5. M.A. Islomova «Sun'iy intellektni chet tilini o'rganishdagi afzalliklari» Pedagos journal. ISSN: 2181-4027_SJIF: 4.995 . 2023 37 son 27-29 p
- 6.N.G'.To'ychiyeva «Oliy Ta'limda sun'iy intellektning ahamiyati» "Computer science and engineering technologies" 2022 3 son 254-255 p.

NOFIZIK TA'LIM TA'LIM YO'NALISHLARINING MALAKAVIY TAVSIFLARI TAHLILI, KASBIY KOMPETENSIYALAR TUZILMASI VA IERARXIYASI

Bozorov H.N.

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika univrsiteti fizika va
uni o'qitish metodikasi kafedrasi v.b dotsent*

Tayanch so'zlar: fizik jarayon, ishlar tavsifi, bilish sharti, ishlar namunalari, kasbiy faoliyat, kompetensiya, kasbiy kompetensiya, an'anaviy o'qitish, ierarxik kuzatuv, sintez qilish, taqqoslash, abstraktlashtirish, umumlashtirish, eksperimental-tadqiqotchilik, o'z-o'zini nazorat qilish, refleksiya, baxolash.

Ключевые слова: физический процесс, описание труда, состояние знаний, примеры работы, профессиональная деятельность, содержание, профессиональное содержание, традиционное обучение, иерархическое наблюдение, синтез, сравнение, абстрагирование, обобщение, экспериментально-исследовательское, обучение самоконтроль, размышление, оценка.

Key words: physical process, description of work, state of knowledge, examples of work, professional activity, content, professional content, traditional training, hierarchical observation, synthesis, comparison, abstraction, generalization, experimental research, self-control training, reflection, assessment.

Резюме:

Ushbu maqolada nofizik ta'lim ta'lim yo'nalishlarining malakaviy tavsiflari tahlili, kasbiy kompetensiyalar tuzilmasi va ierarxiyasi haqida fikr yuritiladi.

Резюме:

В данной статье рассматривается анализ квалификационных характеристик нефизических областей образования, структура и иерархия профессиональных компетенций.

Summary:

This article examines the analysis of qualification characteristics of non-physical fields of education, the structure and hierarchy of professional competencies.

Mamlakatimizda bugungi kunda oliy ta'lim tizimida tor yo'nalishdagi mutaxassis emas, balki individuallikka ega, kasbiy tayyorgarligi yuqori darajada rivojlangan, o'zining kasbiy va ijtimoiy faoliyati usullarini takomillashtirish va o'zgartirish qobiliyatiga ega shaxs bo'ladi, biroq pedagogika OTMdagi nofizik ta'lim yo'nalishlar talabalarida fizik jarayon va hodisalar haqida tushinchalarni shakllantirish muammosi dolzarbligicha qolmoqda.

Pedagogika OTMlarida tehsil olayotgan nofizik ta'lim yo'nalishlari talabalarga fizikani o'qitish jarayoni qanday bo'lishini tushunish uchun talabalar ushbu fanni qanday maqsadlarda o'rganayotgani va o'quv kursi yakunida qanday natijaga erishish lozimligini tushunish zarur. Buning uchun talabalar kelajakda hal qilishi kerak bo'ladigan muammoli kasbiy masalalarni, shuningdek ular bajarishni bilishi kerak bo'lgan faoliyat turlarini ajratib ko'rsatish zarur. Ta'lim jarayonda professor – o'qituvchi va talabalar faoliyati yakuniy natija bilan muvofiqlashtirilgan bo'lishi hamda ta'limning oldindan aniqlangan maqsadlariga erishishga qaratilgan bo'lishi lozim.

Pedagogika OTM bitiruvchisining kasbiy tayyorgalik sifatini baxolash uchun uni ma'lum bir avvaldan belgilangan mezonlar bo'yicha etalon bilan taqqoslash zarur. Bunday etalon sifatida aniq mutaxassislik bo'yicha bitiruvchi modeli xizmat qilishi mumkin. Turli ilmiy manbalarda bitiruvchilarning ko'plab modellari tavsiflab berilgan, ular bilimlar, malaka va ko'nikmalarni ajratish, malakaviy tavsif, ta'lim jarayonida talabalar o'zlashtirishi kerak bo'lgan kompetensiyalar ro'yxati kabi turli tamoyillarga asoslangan. Ularning har biri o'zining ma'lum bir afzalligi va kamchiliklariga egadir. Ayrim modellar DTSlarida aniq mutaxassisliklar bo'yicha keltirilgan. Mazkur holatda odatda, taqqoslash uchun mezon sifatida alohida malakaga yoki malaka darajasiga qo'yiladigan talabalar xizmat qiladi, ular kasbiy faoliyatning turlari doirasida OTM bitiruvchisi tayyorlanadigan namunaviy masalalar ro'yxatidan iboratdir.

Malaka aniq faoliyat turida ma'lum bir darajada murakkab mehnat funksiyalarini bajarish imkoniyatini beradigan ishchanlik qobiliyatlarining rivojlanganlik darajasi, mehnatning muayyan turiga kasbiy tayyorgarlik darajasi hisoblanadi.

Malakaviy tavsiflar ta'lim dasturlarini tuzish va talabalar ta'limining maqsadlarini aniqlash uchun asosiy hujjat hisoblanadi. Ular odatda "ishlar tavsifi", "bilish sharti", "ishlar namunalari" kabi uch bo'limga muvofiq quriladi. Shunday qilib, malakaviy tavsiflarda ta'lim oluvchilarning bilim va ko'nikmalariga qo'yiladigan asosiy talabalar ko'rsatilgan, ya'ni, ular faoliyatining faqat predmetli va operatsional qatlamlari tavsiflab ko'rsatilgan. Bundan tashqari, malakaga moslikning aniq miqdoriy mezonlari bugungu kunga qadar hali ishlab chiqilmagan.

Biroq, ta'lim sifati alohida fanlar bo'yicha bilimlar va DTSlarda sanab o'tilgan aniq masalalarni yechish ko'nikmalarning o'zi bilan aniqlanmaydi. U asosan talabaning turli fanlarni, shu jumladan fizikani o'rganish jarayonida kelajakda bajarishi kerak bo'ladigan faoliyatining butun bir soxasiga qo'shilganlik darajasi orqali aniqlanadi.

N.A.Kleshyovanning fikrlariga ko'ra, bitiruvchini deyarli har qanday mutaxassislikni o'zlashtirishga tayyorligining mezoni uning tomonidan kasbiy faoliyat metodologiyasini, ya'ni barcha fanlar ixtiyoridagi nazariy va instrumental vositalarni egallashi hisoblanadi. Bitiruvchi talaba belgilangan oquv yilidagi ta'lim jarayonida, bo'lajak kasbiy faoliyatida uchraydigan hodisalar va jarayonlarni har tomonlama o'rganish va masalalarni hal qilish uchun har bir fandan integrativ bog'lanishda foydalanishni bilishi zarur.

Mutaxassis modeli bilim va ko'nikmalarning oddiy to'plami emasligi, u mutaxassisning o'zaro integratsiyalangan tavsiflariga ega bo'lishi, ular esa mutaxassisning tanlangan faoliyat sohasida o'zini ro'yobga chiqara olish qobiliyatini o'zida refleksiylaydi.

Faoliyatning predmetli va operatsional darajasidan tashqari, bilim, ko'nikma malaka, ya'ni kompetensiyaviy yondashuvga asosiy urg'u beriladi, kompetensiyaviy yondashuv doirasida fikrlash faoliyatining yuqori darajalarini tashkil qiluvchi refleksiv va shaxsiy darajalar aniqlanadi, ular fizika ta'limi jarayonida shakllantiriladi. Bunda ta'lim oluvchi nafaqat bilimlarga ega bo'lishi kerak, balki ularni tushunishi, ularni aniq vaziyatlarda qo'llashi lozim.

Kompetensiyaviy yondashuv ta'limning kompetensiyaviy mazmunini aniqlashni nazarda tutadi:

1) Kompetensiyalarni DTSlarda, o'quv fan dasturlarida, o'qitish metodikalarida refleksiylanishi (buning uchun avvalo mavjud o'quv rejalar va dasturlarni qayta ko'rib chiqish, shuningdek mazkur yondashuv doirasida fizikani o'qitish metodikasini ishlab chiqish zarur).

2) Talabada kasbiy kompetensiyalarning namoyon bo'lishi (buning uchun fizika ta'limi doirasida shakllanishi kerak bo'lgan kasbiy kompetensiyalarni aniqlash zarur);

V.I.Baydenkononing yozishicha, kompetensiyalar "an'anaviy o'qitishda" jarayonida, predmetli – mazmunli darajada generatsiya qilinishi mumkin emas. Ularni ta'lim jarayoniga tizimli integratsiya qilish yo'li bilan shakllantirish mumkin. Kompetensiyaviy yondashuvga mos ustuvor ta'lim texnologiyalari va usullari sifatida muammoli o'qitish, tanqidiy fikrlash va refleksiyaning rivojlantirish, hamkorlik texnologiyalari, loyihalar usuli, modulli o'qitish va boshqalar ko'rilmogda.

Ta'limning kompetensiyaviy mazmunini aniqlash ierarxik darajada invariantni aniqlash maqsadida ko'plab ta'limiy kompetensiyalar tahlil qilindi, ular "Fizika" o'qish orqali rivojlanadigan kompetensiyalar hamda pedagogika OTMning turli yo'nalishlari ta'lim standartlariga kiradigan kasbiy kompetensiyalardan iborat. Fizikani o'rganishdagi asosiy kompetensiyalarni

pedagoglik kasbiy kompetensiyalariga o‘zaro mosligi aniqlandi. Ierarxik kuzatuvlar natijasi umumkasbiy va ixtisoslik fanlarga oid kompetensiyalar kasbiy kompetensiyalarga mos ekanligini ko‘rsatadi. Kompetensiyalarning ierarxik tuzilmasi 1–jadvalda ko‘rsatilgan.

1-jadval

**Pedagogika OTM nofizik ta’lim yo‘nalish talabalari tomonidan
o‘zlashtirilishi shart bo‘lgan asosiy kompetensiyalar**

Talabalarni fizikaga o‘qitishda shakllantiriladigan ta’limiy kompetensiyalar	Nofizik ta’lim yo‘nalish talabalari egallaydigan kasbiy kompetensiyalar
KOMPETENSIYALAR	
ASOSIY	UNIVERSAL
umumkasbiy fanlar bo‘yicha	ixtisoslik fanlar bo‘yicha

Biz tadqiqotimizda pedagogika OTMlar talabalariga fizikani o‘qitish doirasida shakllantirilishi mumkin bo‘lgan kognitiv kompetensiyalar doirasini belgilashga harakat qildik. Ularga quyidagilar kiradi:

matematik va tabiiy – ilmiy fanlarning asosiy qonuniyatlaridan foydalangan holda, turli ko‘rinishdagi masalalarni qo‘yish va yechish qobiliyati (loyihaviy – konstruktorlik, eksperimental – tadqiqotchilik, ishlab chiqarish va sozlash, tadqiqotchilik);

bilish faoliyatiga tayyorgarlik: o‘ziga o‘zi ta’lim berish, turli manbalardan turli ko‘rinishdagi ma’lumotlarni olish va unga ishlov berish, muammolarning yangi yechimlarini topishga tayyorlik;

baxolash qobiliyati (o‘z-o‘zini nazorat qilish, refleksiya, baxolash vositalaridan foydalanishni bilish);

mantiqiy fikrlash qobiliyatlariga egalik;

mustaqil qaror qabul qilish, o‘z fikrini himoya qilish qobiliyati.

Fizika mashg‘ulotlarida ajratib ko‘rsatilgan asosiy kompetensiyalar bilan bir qatorda fanga doir kompetensiyalar ham shakllantirilishi shart. Ularga fizika fanidan masalalarni yechish uchun qonunlar, formulalar, modellarni qo‘llashni, fizikaviy hodisalarni kuzatishni, fizikaviy kattaliklarni o‘lchashdagi xatolarni baxolashni bilish va boshqalar kiradi.

Kompetensiyaviy yondashuv doirasida aniq kasbiy vazifalardan tashqari, ta’limning fundamental maqsadlariga erishishning muhimligini ta’lim jarayonining modelini qurishda hisobga olish maqsadga muvofiq.

Fikrlash jarayonini S.L.Rubinshteyn quyidagicha ta’kidlagan: fikrlash jarayoni bu – avvalo, tahlilda ajratilgan ma’lumotlarni sintez qilish bo‘lib, so‘ngra abstraktlashtirish va umumlashtirishdir.

Mazkur jarayonlar qonuniyatlari ularning o‘zaro ta’sirida ifodalanadi va tafakkurning asosiy qonuniyatlari hisoblanadi, bunda fikrlash umumlashtirishda sodir bo‘ladi va umumlashtirishning yanada yuqori pog‘onalariga olib chiqadi [100].

Pedagogika OTM nofizik ta’lim yo‘nalish talabasining fikrlash faoliyati biron masalani hal qilishga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak [100]. Bunda mantiqiy fikrlash masalani hal qilish vositasi hamda bunda shakllantiriladigan pedagoglik kompetensiyalarining komponentlari sifatida ifodalanadi.

Ko‘pchilik mantiqshunoslar tahlil qilish, sintez qilish, taqqoslash, abstraktlashtirish, umumlashtirish, aniqlash – tirishni asosiy mantiqiy fikrlash usullari deb hisoblaydilar.

S.L.Rubinshteyn ularni jarayonlar deb nomlaydi va ularni tafakkurning asosiy jarayoni – “vosita bo‘lib xizmat qilishning” yoki yanada jiddiy aloqa va munosabatlarning ochib berishning turli usullari deb hisoblaydi. Ba’zi mualliflar har qanday fikrlash fikrlash jarayonlaridir deb ta’kidlaydi. Boshqa mualliflar yuqorida sanab o‘tilgan barcha usullarni umumdidaktik va ratsional usullarga tegishli deb hisoblaydilar. Falsafada mantiqiy fikrlash usullari nazariy bilish shakllari deb nomlanadi, ular qatoriga ajratib ko‘rsatilganlardan tashqari matematik usullar, modellashtirish, tarixiy, mantiqiy va bilishning boshqa usullari kiritiladi .

N.I.Kondakovning tadqiqotlarida mantiqiy usulga quyida keltirilgan ta’rif beriladi – bu mavjud fikr – mulohaza va tushunchalarga tegishli ishlov berish (solishtirish, bo‘lish, birlashtirish, chiqarish) asosida yangi, yanada chuqur va har tomonlama bilimga ega bo‘lish imkonini beruvchi fikrlash faoliyatidir. Mantiqiy fikrlash usullarini, avvalo, taqqoslash, tahlil qilish, sintez qilish, abstraktlashtirish, umumlashtirish kabi usullar tashkil qiladi .

Psixologik lug‘atda ikki turdagi jarayonlar ajratib ko‘rsatilgan: 1) moslashish bevosita taqlid qilish yo‘li bilan paydo bo‘ladi; ular deyarli anglanilmaydi va ularni xatto maxsus harakatlar yordamida ham ongda yuzaga keltirib bo‘lmaydi; 2) harakatlarni avtomatlashtirish yo‘li bilan paydo bo‘ladi; ular ong chegarasida turadi va osonlik bilan anglanishi mumkin.

Psixolog A.N.Leontyev jarayonni faoliyat birligi deb nomlaydi va jarayonlar darajasi ko‘nikmalar hamda avtomatik harakatlar bilan to‘ldirilgan deb hisoblaydi. Jarayonlarning asosiy xususiyati – ular kamdan – kam yoki umuman anglanilmasligi hisoblanadi. Bu bilan ular ham anglangan maqsadni, ham unga anglangan holda erishishni nazorat qilishni ko‘zda tutuvchi harakatlardan jiddiy farq qiladi. Faylasuflar alohida fikr – mulohazalarni tafakkur jarayonlari deb hisoblaydilar.

Shunday qilib, har qanday mantiqiy usul uni tashkil qiluvchi elementar harakatlarga bo'linishi mumkin, ularning har biri mantiqiy jarayon bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Бозоров Х.Н. Физикадан амалий дарсларда педагогика ОТМ номутахассис таълим йўналиш талабаларининг мантикий фикрлашини ва зарурий касбий компетенцияларини ривожлантириш моделини амалга ошириш методикаси. // Science and Innovation International Scientific Journal. – Ўзбекистон, 2022. № 8. Р. 2314-2318. (импакт фактор UIF-2022: 8.2).
2. Bozоров H.N. Uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirish sharoitlari va tashxislash jarayoni uslublari. // Fizika, matematika va informatika. – Toshkent, 2022.- №2. В. 138-144. (13.00.00 №2).
3. Bozоров H.N. Fizika o'qitish orqali nomutaxassis ta'lim yo'nalish talabalarini mantiqiy
4. Усаров Ж.Э., Бозоров Х.Н. Таълимга компетенциявий ёндашув педагогик таълимнинг инновацион кластерининг функционал блоки сифатида // Aniq va tabiiy fanlarni o'qitishning zamonaviy metodologiyasi: muammo va yechimlari mavzusida respublika ilmiy-amaliy anjumani – 2022 yil 20 aprel, В. 20-23.
5. Джораев М. Физика ва астрономия ўқитиш методикаси – Т.: Фан. 2013. – 244 б.
6. Карлыбаева Г.Е. Физика ўқитиш методикаси фанининг самарадорлигини ошириш йўллари. –Т.: Фан ва технологиялар. 2014. – 80 б.

BO'LG'USI O'QITUVCHILARDA MILLIY O'ZLIKNI ANGLASH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMINI TADBIQ ETISH YO'LLARI

Nigmanova U.B.

*pedagogika fanlari buyicha falsafa doktori (PhD), v.b.professor
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiti*

Tayanch so'zlar: talaba, kompetentlik, islohot, milliy o'zlikni anglash, tashabbuskorlik, ijtimoiy – professionallik, barkamollik, ma'naviy-ahloqiy fazilatlar, tarixiylik, mantiqiylik, kuzatish, qiyosiy taqqoslash.

Ключевые слова: студент, компетентность, реформа, осознание национальной идентичности, инициатива, социально-профессионализм, совершенство, духовно-нравственные качества, историчность, разумность, наблюдательность, сравнительное сравнение.

Key words: student, competence, reform, awareness of national identity, initiative, social and professionalism, perfection, spiritual and moral qualities, historicity, reasonableness, observation, comparative comparison.

Резюме:

Mazkur maqolada o'quv-tarbiyaviy mashg'ulot jarayonini innovation pedagogik tenologiyalardan foydalanib olib borishda avvalo, bo'lajak o'qituvchining mustaqil egallangan bilim, ko'nikma va malakalari, ma'naviy-tarbiyaviy ahloqiy jihatdan keng ma'lumotlarni tahlil qilish qobiliyati, pedagogik tafakkur va pedagogik odob, pedagogik texnika, milliy o'zligini anglaganligi, ma'naviy barkamolligi, tashkilotchilik, matonat, pedagogik layoqatga ega bo'lish, talabchanlik, qat'iy intizom kabi sifatlarni tarkib toptirishning pedagogik ta'sir vositalari orqali yoritilgan.

Резюме:

В данной статье при проведении учебно-тренировочного процесса с использованием инновационных педагогических технологий в первую очередь учитываются самостоятельно приобретаемые будущим учителем знания, умения и навыки, умение анализировать обширную информацию с духовно-этической точки зрения, педагогическое мышление и педагогические манеры. , педагогическая техника, осознание национальной идентичности, нравственное совершенство, организованность, настойчивость, наличие педагогических способностей, требовательность, строгость. Такие качества, как дисциплинированность, выдвигаются на первый план средствами педагогического воздействия.

Summary:

In this article, when conducting the educational and training process using innovative pedagogical technologies, the knowledge, skills and abilities independently acquired by the future teacher, the ability to analyze extensive information from a spiritual and ethical point of view, pedagogical thinking and pedagogical manners, pedagogical technique, awareness of national identity, moral perfection, organization, persistence, the presence of pedagogical abilities, exactingness, rigor are

primarily taken into account. Such qualities as discipline are brought to the forefront by means of pedagogical influence.

O'zbekiston Respublikasi ta'lim va fan sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning bosh negizida yosh-avlodni ya'ni bo'lajak kadrlarni kompetentli qilib tarbiyalash eng birinchi masala sifatida qaralmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 yanvarda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatlari hamda xalqiga qilgan Murojaatnomasida yosh-avlodning zamonaviy kasb egasi va kompetentli shaxs sifatida tarbiyalanishi masalasiga to'xtalib: shunday ta'kidlagan edi, "har qanday jamiyat taraqqiyotida uning kelajagini ta'minlaydigan yosh avlodning sog'lom va barkamol bo'lib voyaga yetishi hal qiluvchi o'rin tutadi. Shu sababli biz islohotlarimiz ko'lami va samarasini yanada oshirishda har tomonlama yetuk, zamonaviy bilim va hunarlarni puxta egallagan, azmu shijoatli, tashabbuskor yoshlarimizga tayanamiz" deb ilgari surgan tashabbus va g'oyalarining asosida kompetentli shaxs maslasi muhim hisoblanadi.

Jamiyat hayoti sohalarining keskin globallashuvi jamiyatda-ijtimoiy hayotning turli jarayonlarida keskin namoyon bo'lishi bilan xalq, millat hayotini, uning qadriyatlarini, mentalitetini chetlab o'tgani yo'q. Shunday ekan millat ma'naviy-ahloqiy, tarbiyaviy-ijtimoiy hodisa sifatida qanday shakllandi, qay darajada rivojlanib keldi, uning yuksalib kelishini ta'min etgan omillar globallashuv sharoitida qay darajada ahamiyat kasb etishi, bu omillardan zamonaviy tarbiyaviy ishlarda qay darajada foydalanish kabi masalalar alohida ahamiyat kasb etgan holda o'z dolzarbligi chiqmoqda. Demak, ijtimoiy-falsafiy, ilmiy adabiyotlarda ular qaysi nuqtai nazardan yoritilganidan qat'i nazar bu boradagi tadqiqotlarni tahlil qilmasdan turib, millat hayotining buguni xususida, uning barhayotligini ta'min etuvchi omillar, vazifalar haqida fikr yuritish qiyin.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishganidan keyin jamiyat ma'naviy hayotini sog'lomlashtirish va rivojlantirish, inson omiliga katta e'tibor berish asosiy vazifa sifatida kun tartibiga qo'yildi. Jumaladan, bo'lajak o'qituvchilarda milliy o'zlikni anglash kompetensiyalarini rivojlantirish mexanizmini tadqiqot jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish orqali qurish muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, o'quv-tarbiya jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo'llash talabalarida mashg'ulot jaryonida xosil bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va amaliy faoliyat tajribasi kompetensiyaning uyg'unlashuvi bilan bog'liq holda tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Biz tadqiqot ishimizda bo'lajak o'qituvchilarda milliy o'zlikni anglash kompetensiyalarini rivojlantirish mexanizmi ta'lim-tarbiya jarayonida talabalarning ma'nviy-ahloqiy tarbiyalanganligi, milliy ongi, g'ururi, iftixori, millat taqdiri uchun

qayg'urishi orqali muammoning yechimi to'g'risida o'z mustaqil qarashlari bilan javob bera olish psixologik sifatлари, mashg'ulot olib borish jarayonida interfaol metodlar va pedagogik texnologiyalarning to'g'ri tanlangani, talabalarda kompetensiyaviy motiv va motivasiyaning mavjudligi bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanib boradi.

Bo'lajak o'qituvchilarda milliy o'zlikni anglash kompetensiyasini rivojlantirish mexanizmini ta'limda pedagogik texnologiyalar asosida qurish masalasiga alohida to'xtalar ekanmiz. Avvalo, uning rivojlanish jarayoni masalasiga respublikami hamda xorij olmilari tomonidan bildirilgan ilmiy mulohazalarga alohida to'xtalib o'tishimiz lozim. Demak, «Pedagogik texnologiya» atamasi olimlar tomonidan turlicha talqin etib kelingan: O'.Q.Tolipov, D.Ro'zieva, G.Selevkolar tomonidan ta'lim jarayonida qo'llashning kommunikasiya jarayoni yoki o'qitishni yaxshilash uchun bixevioristik ta'limiy metodlar va tizimli tahlilni qo'llashdan iborat bo'lgan o'quv vazifasini bajarish usuli deb takidlashga asos bo'ladji deb ifodalangan.

Jumaldadan, xorij olimlaridan, O.Grebenyuk o'z ilmiy mulohazalarida quydagicha ifodalagan: «pedagogik texnologiya – bu qoidalar va ularga muvofiq bo'lgan o'quvchining rivojlanishi, ta'limi va tarbiyasiga ta'sir etishning pedagogik usullari majmui» deb takidlashgan».

G.Selevko pedagogik texnologiya masalasida o'z fikrlarini ifodalar ekan: «pedagogik texnologiya – bu ilmiy asosda qurilgan, vaqt va fazoda dasturlashtirilgan va belgilangan natijalarga olib keluvchi pedagogik jarayonning barcha komponentlarining ishlash tizimidir» deya takidlaydi». shuningdek, ushbu atamaning mazmun-mohiyatini etimologik tahligi to'talib o'tar ekan: pedagogik texnologiya bu, ta'lim jarayonida qo'yilgan maqsadlarga mos ravishda bilimlar, ko'nikma va munosabatlarni loyihalash, shakllantirish va nazorat qilish operatsiyalari tizimidir» deb takidlaydi.

Respublikamiz pedagog olimlaridan N.X.Avliyaqulov, pedagogik texnologiya masalasida: «pedagogik texnologiya – bu o'z oldiga ta'lim shakllarini maqbullashtirish vazifasini qo'yishni, texnika va inson resurslarini va ularning o'zaro ta'siri aloqasini hisobga olgan holda butun o'qitish va bilimlarni o'zlashtirish jarayonini yaratish, qo'llash va aniqlashning tizimli yondashuvidir» deb ta'kidlaydi. Olimlar tomonidan pedagogik texnologiyaning maqsadi va bosh vazifasiga ham alohida to'xtalib o'tgan.

O'.Q.Tolipov, D.I.Ro'zievalar ta'lim tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalarni qo'llashning afzalliklari to'g'risida o'z tadqiqotlarida alohida urg'u berib o'tgan bo'lib, texnologik yondashuv orqali ta'limiy,

pedagogik, ijtimoiy faoliyat qirralarini ochish masalasida quyida keltiriladigan imkoniyatlarga to'xtalgan:

- pedagogik samarali boshqarish;
- mavjud amaliy tajribani ilmiy asosda tahlil etish va qo'llash;
- ta'limiy va ijtimoiy - tarbiyaviy muammolarni yaxlit hal etish;
- shaxs rivojlanishi uchun qulay sharoitni ta'minlash;
- shaxsga nisbatan bo'ladigan salbiy ta'sirlarni kamaytirish;
- resurslardan oqilona foydalanishni yo'lga qo'yish;
- kadrlar tayyorlash milliy modeliga muvofiq samarador texnologiyalarni yaratish;
- ijtimoiy pedagogik muammolarni muvaffaqiyatli hal qilish;
- natijalarni yuqori aniqlikda hal etish kabi, vaziflariga alohida to'xtalib o'tgan.

Pedagogik ta'lim-tarbiyada jarayonning muhim xususiyat-laridan yana biri bo'lajak o'qituvchilar egallaydigan bilim, ko'nikma va malakalar hamda nazariy bilim va tushunchalar, qoidalar tizimi kundalik xizmat faoliyatining asosini tashkil etadi. Ular Ma'naviyatshunoslik fani orqali ta'lim - tarbiya jarayonida egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini ma'naviy – tarbiyaviy, ma'rifiy kechalar, seminar – treninglar, ijtimoiy loyihaviy tadbirlarda qo'llaydilar. Ma'naviyatshunoslik fanining ta'limda sifat – samaradorligini oshirishda o'qitishda pedagogik texnologiyadan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim texnologiyasi, avvalo ta'lim-tarbiya jarayonining yaxlit mazmunini hamda oldindan loyihalashtirish orqali yagona tizim asosida, bosqichma-bosqich, amaliyotga joriy qilish, aniq maqsadga yo'naltirilgan ta'lim metodlari, usullari va ta'lim vositalarini tizimini ishlab chiqish, ulardan samarali foydalanish va ta'lim jarayonini yuqori darajada tashkil etish imkonini beradi. Pedagogik texnologiyaning maqsadi – “ommaviy ta'lim sharoitida ta'lim jarayonning zaruriy samaradorligini ta'minlash va talabalar tomonidan o'qishning ko'zlangan natijalariga erishish kafolatidan iboratdir”. Pedagogik texnologiyaning bosh vazifasi – “ommaviy ta'lim sharoitida “oddiy” pedagoglarga o'qitishning yetarli samarasiga erishishni ta'minlovchi o'quv jarayonini yaratish hisoblanadi” debodalaganlar.

O'quv-tarbiyaviy mashg'ulot jarayonini innovasion pedagogik texnologiyalardan foydalanib olib borishda avvalo, bo'lajak o'qituvchining mustaqil egallangan bilim, ko'nikma va malakalari, ma'naviy-tarbiyaviy ahloqiy jihatdan keng ma'lumotlarni tahlil qilish qobiliyati, pedagogik tafakkur va pedagogik odob, pedagogik texnika, milliy o'zligini anglaganligi, ma'naviy barkamolligi, tashkilotchilik, matonat, pedagogik layoqatga ega

bo‘lish, talabchanlik, qat’iy intizom kabi sifatlarni tarkib toptirish eng asosiy sifatlarni muhim hisoblanadi. Bo‘lajak o‘qituvchilarda o‘quv mashg‘ulotlarini o‘zlashtirishda psixologik tayyorgarlik muhim o‘rin tutadi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni // PF-5847-son .
2. Халқ сўзи. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий Мажлисга Мурожаатномаси” 2020 й. 25 январь №-19 сон
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси
4. Толипов Ў., Рўзиева Д. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат: “Инновацион”.:Т-2019 й, 16 бет
5. Селевко Г. Педагогические технологии на основе дидактического и методического усовершенствования.-М.: 2005 г. 224-288 с
6. Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti. Pedagogik atamalar lug‘ati. T.: 2008 y. b – 28-29.
7. Гребенюк О. Общие основы педагогики .: учеб. для студ. высш. учеб. заведений //. - М.: ВЛАДОС -ПРЕСС, 2003.-160
8. Авлиякулов Н.Х., Н.Н.Мусаева Педагогик технология.: “Тафаккур Бўстони”.: 2012 й. 17 -19 б.
9. Холиқов Э., Худойкулов Х.Ж. ва бошқалар. Таълим жараёнида янги педагогик технологиялардан фойдаланиш. Ўқув-услубий қўлланма. – Т.: ТДАИ, 1999. – 98 б

IQTIDORLI YOSHLAR-KELAJAGIMIZ POYDEVORI

Alimov M.

*Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti
katta ilmiy xodimi*

Tayanch soʻzlar: iqtidor, ta'lim-tarbiya, tizim, qobiliyat, talant.

Ключевые слова: талант, образование, система, способности, талант.

Key words: a gift, education and upbringing, system, skill and talent.

Резюме:

Ushbu maqolada iqtidorli yoshlarni aniqlash masalalariga doir pedagog olimlarining ishlari tahliliy oʻrganilgan. Iqtidorli yoshlarni aniqlash hozirgi kunda ta'lim-tarbiya jarayonidagi muhim muammoli mavzulardan biri ekanligi toʻgʻrisida fikrlar bildirilgan.

Резюме:

В данной статье аналитически изучаются работы ученых-педагогов по вопросам выявления талантливой молодежи. Высказывались мнения, что выявление талантливой молодежи сегодня является одной из важных проблемных тем в образовательном процессе.

Summary:

The article describes the approximate analysis of scientists in the field of pedagogy. The purpose of analysis is to identify the talented youth as at this time it is becoming one of the challenging issues in the process of upbringing and education.

Yurtimizda yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini mustahkamlash, ularning mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarga daxldorligini oshirish borasida ulkan ishlar olib borilmoqda. Zero, zamonaviy bilim va koʻnikmalarga ega, mamlakatning munosib kelajagi uchun javobgarlikni oʻz zimmasiga ola biladigan barkamol, maqsadga intiluvchan va sergʻayrat, iqtidorli yoshlarni tarbiyalash bugunning eng muhim vazifalaridan biridir.

Insoniyat er yuzida paydo boʻlgandan to bugungi kunga qadar inson hayotini engillashtirishga koʻmak bergan shart-sharoitlardan tortib misli koʻrilmas yaratuvchanliklar inson tafakkuri mahsuli asosida roʻy berishi hech kimga sir emas. Biror kashfiyotni yuzaga keltirish uchun insondan tafakkur va iqtidor kerak boʻladi.

Iqtidor – inson ruhiyatining butun hayoti davomida tizimli rivojlanadigan psixikaning imkoniyati boʻlib, insonning boshqalarga nisbatan noanʼanaviy

va favqulodda natijalarga erishishini ta'minlaydi. Iqtidor insonning barcha imkoniyatlarini va fikrlashini hayotning yangi talablarini hal qilishga va yangi sharoitlarga moslashishga yo'naltiradi

Har bir bola iqtidor egasi bo'lib tug'iladi. Bu iqtidorni yuzaga chiqarish faqat alohida shaxs uchun emas, balki jamiyat va uning taraqqiyoti uchun zarurdir. SHuning uchun zamonaviy malakali pedagoglarga qo'yiladigan asosiy talablardan biri iqtidorli o'quvchilarni aniqlash, iqtidorni kerakli yo'nalishda rivojlantirish uchun ijodiy yondashish va uni yuzaga chiqarish uchun zarur shart-sharoitni yaratish, o'quvchi yoshlar ruhiyatini tushuna olish va malakali yordam bera olishdir.

Iqtidorli yoshlar deganda avvalo har tomonlama yetuk sog'lom farzandlarni tushunamiz. Shu bois o'tgan yillar mobaynida yoshlarimizda nafaqat yuksak intellektual salohiyat, mustaqil fikr, keng dunyoqarashni shakllantirishga, balki ularni jismonan chiniqtirishga, ommaviy sportni rivojlantirishga, mamlakatimizning barcha hududlarida, hususan, chekka qishloqlarida ham zamonaviy sport majmualarini bunyod etishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Iqtidorli yoshlarni tarbiyalash insoniyatning eng yorqin orzusi bo'lib kelgan. Bunday orzudagi insonlar azaliy ma'rifatga, madaniyatga mansub bo'lgan yurtlarning donishmandlari – eng mo'tabar ziyolilari, hukmdorlari hisoblanganlar. Ularning orasida O'zbekiston deb atalmish muazzam zaminimizda yashagan bobolarimizning o'z o'rnini, hurmati bor. Bu jahon hamjamiyati tomonidan qabul qilingan haqiqatdir. Iqtidorli yoshlarni tarbiyalash orzusiga o'z tariximizdan ko'p dalillar keltirishimiz mumkin. Al-Farobiyning – «Fozil odamlar shahri» asarida jamiyatning har bir fuqarosi – mansabi, tutgan o'rnini, ya'ni kim bo'lishidan qat'i nazar, fozil kishi, fozil inson - o'z davlatining barcha qonun – qoidalarini yaxshi biladi, unga amal qiladi, fikrlaydi, o'z kasbining ustasi, lozim bo'lganda Vatani uchun jon fido qiladi. Fozillar shahri aholisi bir-biriga hurmatda bo'ladi. Ota-ona va farzand, ustozu shogird o'rtasida sharqona nazokat, mehr va ehtirom bo'ladi. Avvalo, bunday fikr yuritishning o'zi bobolarning ma'naviy darajasi naqadar yuksak bo'lganligini va albatta, bunday fikr aytish bu borada ko'p asrlik meroslarni o'rganish natijasida vujudga kelishini ta'kidlash joiz.

Shunday ekan, zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda yoshlarni bilimli, kuchli, sog'lom, irodali va dunyoning barcha yoshlari bilan bimalol bellasha oladigan qilib o'qitish va tarbiyalash lozim. Hozirgi kunda yoshlar har tomonlama etuk, raqobatbardosh kadr bo'lib etishishida o'z mutaxassisliklaridan tashqari zamonaviy axborot texnologiyalaridan erkin foydalanishlari hamda chet tillarini mukammal o'rganishlari lozim.

Mutaxassisliklariga doir masalalarni kompyuter yordamida echish usullarini bilishlari va amaliy dasturlardan keng foydalana olishlari kerak. Biz ertaga jahonda o'z so'zimizni aytishimiz uchun ham bu zarur. Inson ma'naviyatini yuksaltirmasdan turib, hamda mamlakatimiz taraqqiyotida muvaffaqiyatlarga erishish qiyin. Ma'naviy erkin va ozod xalq teran va komil tafakkur tufayli har sohada katta yutuqlarga erishishi mumkin. Boshqacha aytganda, ma'naviy sog'lom, kuchli jamiyatgina islohotlarga tayyor bo'lishi mumkin. Qadimda ham biror mamlakatni bosib olishni ko'zlaganlar avvalo, uning ma'naviyatini yo'q qilishga uringanlar. Chunki, ma'naviyati yo'q xalq o'z-o'zidan ma'naviy qashshoq, qaram bo'lib qoladi. Erk sevar xalqimiz mustaqillik tufayli o'z yeri, o'z tili, o'z diniga ega bo'ldi, milliy g'ururi, izzat obro'si tiklanib, endilikda qadriyatlarimiz, ma'naviy merosimizdan bahramand bo'lmoqdamiz.

Buyuk ajdodlarimiz ma'naviy-ruhiy kamolotga erishishni, doimo ogoh va hushyor yashashni, Vatan, el-yurt sha'ni, tinchligi uchun hatto jonfido etishni hayotining mazmuni deb bilgan. Avlodlarini ham ana shu ezgu amallar ruhida tarbiyalashga intilgan. Bu an'analar dunyo manzaralari kun sayin o'zgarib, tinchlik-totuvlikka tahdidlar tobora kuchayayotgan bugungi davrda yanada dolzarblik kasb etmoqda. Yoshlarning ta'lim-shu bois mamlakatimizda yoshlarning puxta ta'lim-tarbiya olishi uchun qulay sharoit yaratish masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Chunki jamiyatimiz osoyishtaligi, mamlakatimiz taraqqiyotiga raxna solmoqchi bo'lganlar ko'p hollarda yoshlarni o'z tomoniga og'dirishga harakat qiladi. Shu bois yigit-qizlarning turli g'arazniyatli guruhlariga qo'shilib qolishining oldini olish, bunday kuchlarga qarshi kurashish, ularning ma'naviyatini yuksaltirish borasida izchilishlar olib borilmoqda.

Ma'naviyatni yuksaltirish – avvalambor, yoshlarning iymon-e'tiqodini mustahkamlash, irodasini baquvvat qilish, ularni o'z mustaqil fikriga ega bo'lgan iqtidorli insonlar qilib tarbiyalash, ularning tafakkurida o'zligini unutmaslik, ota-bobolarning muqaddas qadriyatlarini asrab-avaylash va hurmat qilish fazilatlarini qaror toptirish, ularning men o'zbek farzandiman deb g'urur va iftixor bilan yashashga erishishdir.

Ma'naviyatli va e'tiqodli kishilar o'z maslagi, vatani uchun jonini fido qilishga ham tayyordirlar. O'zbek nomini, o'zbek ilm-fani va madaniyatini, bir so'z bilan aytganda, xalqimiz yuksak salohiyatini, uning qanday buyuk ishlarga qodir ekanligini butun dunyoga namoyish qilish albatta biz yoshlarning qo'lida. Shunday ekan, yurtimizda hukm surayotgan tinch va osuda hayotni asrash, uning mustaqilligi va barqarorligiga munosib hissamizni qo'shish – har birimizning, shu aziz Vatanda yashayotgan barcha yoshlarning, eng asosiy vazifalaridan bo'lib qolmog'i lozim. Faxr bilan aytish joizki, ko'plab

yoshlarimiz o‘zlarining intellektual salohiyati bilan xalqaro olimpiadalar, sport musobaqalari, qolaversa, barcha sohalarda katta muvaffaqiyatlarga erishib, yurtimiz bayrog‘ini, Vatanimiz sharafigini himoya qilib kelayotganligi barchamizni dildan quvontiradi.

Iqtidorli yoshlarni jismonan va ruhan sog‘lom, Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash, ularni kelajagimizning munosib vorislari etib voyaga etkazishga ko‘maklashish davlatimiz siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Bir so‘z bilan aytganda, yurtimizning yorqin kelajagi va xalqimizning umidu ishonchi iqtidorli qora ko‘zlarimizga bog‘liq. O‘z navbatida, kelajagimiz egalari ham yaratilayotgan keng imkoniyatlardan foydalangan holda, mukammal bilim olish va kasb-hunar egallash, shuningdek, xalqimizning orzu-istaklarini amaliy ishlar bilan ro‘yobga chiqarishni o‘z oldiga maqsad qilishlari lozim.

Adabiyotlar:

1. Hasanova Navbahor Hamraqulovna. (2020). Bo'lajak o'qituvchilarning o'zbek mumtoz musiqasida kasbiy malakasini oshirish muammolari. Xalqaro ilg'or fan va texnologiyalar jurnali, 29(08), 3489-34953495. [Http://sersec.org/journals/index.php/IJAST/article/view/25558](http://sersec.org/journals/index.php/IJAST/article/view/25558)

2. Urinova S.Sh. Musiqiy fanlarda pedagog kreativligi. "Yangilanayotgan O'zbekistonda fan, ta'lim va innovatsiya uyg'unligi" mavzusidagi 6-son 2-qism Respublika ko'p tarmoqli ilmiy konferensiyasi VIII bo'lim Toshkent 2021. 677 bet. Udk. 001.895 (575.1).

PEDAGOGIK TA'LIM INNOVATSION KLASTERI USULIDA TALABALARGA KIMYO FANINI O'QITISHDA O'QUV FAOLIYATINI TASHKIL ETISH VA TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Qurbonova M.E.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Abdulaxatova M.A.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

Tayanch so'zlar: talaba, kimyoviy bilim, o'quv faoliyati, innovatsion klaster, pedagog kadrlar, kompyuter texnologiyalari, intellektual maydon.

Ключевые слова: студент, химические знания, образовательная деятельность, инновационный кластер, педагогические кадры, компьютерные технологии, интеллектуальное поле.

Key words: student, chemical knowledge, educational activity, innovative cluster, pedagogical personnel, computer technologies, intellectual field.

Резюме:

Ushbu maqolada talabalarga kimyo fanini o'qitishda pedagogik ta'lim innovatsion klasteri usulida o'quv faoliyatini tashkil etish va takomillashtirish masalalari xususida ma'lumoylar berilgan.

Резюме:

В данной статье представлена информация по вопросам организации и совершенствования учебной деятельности при преподавании химии студентам с использованием инновационного кластерного метода педагогического образования.

Summary:

This article provides information on the issues of organizing and improving educational activities in the teaching of chemistry to students using the innovative cluster method of pedagogical education.

Klaster tizimida ta'lim ishlanmalari yaratish, ularni qisqa muddatda sinovdan o'tkazish, ishlab chiqarish va ilmiy izlanishlardagi xodimlar hamda mutaxassislar mehnatlarini ko'proq rag'batlantirish, yangi tovarlarni O'zbekiston brendi bilan ixtiro qilish uchun keng imkoniyatlar va sharoit paydo bo'ladi.

Ta'limda zamonaviy klaster tizimi, shaxsni kamol topishi va yetuk kadr bo'lishiga qaratilgan bo'lib, uning bog'liqligi – bog'cha, maktab, litsey, kolledj,

oliy o'quv yurti, doktorantura, malaka oshirish kabi jarayonlarni qamrab oluvchi butun umr davomidagi ta'lim zanjirini bir-biriga bog'langandir.

Shuning uchun ham yurtboshimizning hozirgi kunda milliy iqtisodiyotimizni "Klaster usuli"da rivojlantirish bo'yicha qo'ygan maqsad va rejasiga asoslangan holda, huddi shu usul bilan OTM va boshqa o'quv yurtlarida "Raqobatbardosh kadr tayyorlash klasteri" tashkil etish hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Pedagogik ta'lim rivojlanishining klaster tizimi ta'lim berish, o'quv adabiyotlarini yaratish, pedagog kadrlar ilmiy salohiyatini oshirish, ta'lim va tarbiya uzviyligi bilan bog'liq umumiy yo'nalishlarda faoliyat olib boradi.

Ilm-fan, ta'lim hamda ishlab chiqarish integratsiyasi chuqurlashadi, yangi innovatsion texnologiyalarni amaliyotga jadal joriy etishga qulay sharoit yaratadi.

Klaster tizimi har biri alohida faoliyat olib boradigan sub'ektlarni umumiy maqsad atrofida birlashtiradi va ayni paytda har bir sub'ekt umumiy maqsaddan kelib chiqqan holda xususiy manfaatdorlik asosida ish yuritadi.

Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri aloqadorlik, uzviylik, izchillik, vorisiylik, zamonaviylik, yo'naltirilganlik, manfaatdorlik tamoyillariga asoslanadi.

Kimyo fanini o'qitishni takomillashtirish masalasini, X.T.Omonov, kimyo ta'limining falsafiy-pedagogik asoslari va uni takomillashtirish, Sh.A.Mamajonov, oliy o'quv yurtlari "Kimyo o'qitish metodikasi" kursining tuzilishi va mazmuni, M.B.Ajjeva, kimyo fanini o'qitish mazmuni va metodikasini takomillashtirish, E.U.Eshchanov organik kimyo fanini o'qishda mustaqil ishlardan foydalanish metodlarini ishlab chiqqan. Anvarova Nodira Alievna. Kasb-xunar kollejlari kime darslarini kompyuter texnologiyalari asosida o'qitish metodikasi. Islamova M.Sh. Umumta'lim maktablari o'quvchilarini kimyoviy bilimlar asosida kasbiy dunyoqarashini shakllantirish metodikasini ishlab chiqqan

Klaster tizimi sub'ektlari bir-birini qo'llab-quvvatlaydi va nazorat qiladi, har biri alohida klasterning ma'naviy va intellektual maydonini yaratadi, ijtimoiy ta'siri hamda ahamiyatini kengaytiradi.

Zero, pedagogik ta'lim innovatsion klasteri uzluksiz ta'lim tizimidagi barcha ta'lim turlari, ilmiy tadqiqot institutlari va markazlari, amaliyot bazalari, ilmiy va ilmiy-metodik tuzilmalarning bir butunligi bo'lib, ularning birgalikdagi vazifalar taqsimlangan faoliyati pedagogik ta'lim tizimini sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish imkonini beradi. Binobarin, klasterning asosiy maqsadi o'z tarkibiga kiruvchi ta'limiy-ilmiy-innovatsion salohiyatni nafaqat yuqori

fuqarolik va kasbiy layoqatlilik darajasi bilan, balki raqobatbardoshligi, yangiliklarni qabul qila olish qobiliyati, yangi ta'lim dastur va texnologiyalarini loyihalash hamda amalga oshira olish qobiliyatiga ega zamonaviy ta'lim mutaxassislarini tayyorlash jarayonini takomillashtirish imkonini beradi, shu sababli ushbu tadqiqot ishi dolzarb nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Pedagogik ta'limning jamiyat barqaror rivojlanishidagi yuqori ijtimoiy ahamiyatidan kelib chiqqan holda zamonaviy talablar, tizimdagi muammolar va ularni hal qilishda fan va ta'lim bo'g'inlari o'rtasidagi aloqadorlikni ta'minlash uzluksiz pedagogik ta'limni klaster rivojlanish tizimiga o'tkazish zaruratini taqozo etmoqda.

Klaster yondashuvi uzluksiz ta'lim tizimidagi barcha ta'lim turlari, ilmiy tadqiqot institutlari va markazlari, amaliyot bazalari, ilmiy va ilmiy-metodik tuzilmalarning bir butunligi bo'lib, ularning birgalikdagi vazifalar taqsimlangan faoliyati pedagogik ta'lim tizimini sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish imkonini beradi.

Binobarin, klaster yondashuvining asosiy maqsadi o'z tarkibiga kiruvchi ta'limiy-ilmiy-innovatsion salohiyatni nafaqat yuqori fuqarolik va kasbiy layoqatlilik darajasi bilan, balki raqobatbardoshligi, yangiliklarni qabul qila olish qobiliyati, yangi ta'lim dastur va texnologiyalarini loyihalash hamda amalga oshira olish qobiliyatiga ega zamonaviy ta'lim mutaxassislarini tayyorlash uchun birlashtirishdir.

Klaster yondashuvida mavjud intellektual resurslarni pedagogik ta'limni rivojlantirishning dolzarb muammolari atrofida integratsiyalash, pedagogik sohada oqilona vorisiylik tamoyilini yo'lga qo'yish, manfaatdor shaxslarning qoniqish darajasi haqida tezkor fikr-mulohazalar bilan talabalarni amaliy yo'naltirilgan holda tayyorlash bilan bog'liq muhim masalalar atrofida faoliyat olib boradi [27].

Respublikamizda ta'limda klaster yondashuvining sub'ektlari sifatida quyidagilarni qayd qilish mumkin:

- barcha turdagi maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta maxsus, oliy va qo'shimcha ta'lim muassasalari talabalar, magistrantlar va doktorantlarining ta'limiy, ilmiy tadqiqotchilik, innovatsion va loyihalashtirish faoliyatini olib boradigan, pedagogik amaliyotlar olib boriladigan, o'quv va tajriba-eksperimental baza vazifasini o'tashi;

- barcha turdagi maktabgacha, umumiy o'rta, professional ta'lim, oliy va qo'shimcha ta'lim muassasalari, pedagogik kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish muassasalarining o'zaro hamkorlikda faoliyat yuritishi;

- ilmiy va ilmiy-metodik tuzilmalar, markazlar, ilmiy tadqiqot institutlarining pedagogik faoliyatga bevosita yoki bilvosita aloqador bo'lgan va uning rivojlanish tamoyillarini belgilaydigan o'zaro ilmiy tadqiqot faoliyati bilan shug'ullanishi;

- pedagogik hamjamiyatlar, tashabbuskor jamoalar, jamoat birlashmalari, davlat va nodavlat tashkilotlari ta'lim klasteri modelining sub'ektlari bo'lishi kabilar.

Umuman olganda, pedagogik ta'lim klasteri pedagogika sohasiga iqtisodiy modellarni tatbiq qilish natijasida samaradorlikka erishishni nazarda tutadi. Uni amalga oshirish mexanizmlari, yo'nalishlari, tamoyillari, maqsad va vazifalarini ilmiy asosda tavsiflash ayni paytda soha mutaxassislari oldidagi dolzarb muammolardan hisoblanadi. Pedagogik ta'lim klasterini muvofaqqiyatli amalga oshirish uchun quyidagilar muhim ahamiyatga ega:

«Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri» mavzusiga ilmiy jamoatchilikning e'tiborini tortish;

Pedagogik ta'limni klasterlashtirishning strategik yo'nalishlari va tamoyillarini ishlab chiqish;

Mavjud me'yoriy hujjatlarga pedagogik ta'limni klasterlashtirish bilan bog'liq o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish;

Ta'lim klasterlari borasida ilg'or xorijiy tajribalarni ijodiy o'zlashtirish;

Pedagogik ta'lim innovatsion klasterlarini amaliyotga tatbiq etishning mexanizmlarini ishlab chiqish.

Ushbu muammolarni yechish pedagogik ta'lim tizimida integratsiyani ta'minlash va samaradorlikni oshirishga nisbatan innovatsion klaster yondashuvini qaror toptirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. 2020 yil 12 avgustdagi PQ-4805-son "Kimyo va biologiya yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori.
2. Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 14 apreldagi 213-son "Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" Qarori.
3. Omonov Xojiqul Tovbovich. Kimyo ta'limining falsafiy-pedagogik asoslari va uni takomillashtirish masalalari// ped. fan. nomz. ... diss. avtoreferati. – T.: 1994. - 32 b.
4. Qurbonova M.E. Organik kimyo darslarida pedagogik metodlardan foydalanishni o'rgatish). Mug'allim hem uzliksiz bilimlendirio' ilmiy-metodikaliq jurnal N6/3 // N6/3 Nykys-2022./12/01 10-12-B. (13.00.00; №23).

KLASTER YONDASHUVI ASOSIDA BO‘LAJAK KIMYO FANI O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Qurbonova M.E.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi

Abdulaxatova M.A.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

Tayanch so‘zlar: kimyo, mutaxassis, oliy ta'lim, kasbiy-texnologik, modellashtrish, talabalar, xususiyatlar, tadqiqotlar o‘tkazish.

Ключевые слова: химия, специалист, высшее образование, профессионально-технологическое, моделирование, студенты, характеристики, проведение исследований.

Key words: chemistry, specialist, higher education, vocational-technological, modeling, students, characteristics, conducting research.

Резюме:

Ushbu maqolada bo‘lajak kimyo fani mutaxassislarini kasbiy kompetentligini shakllantirish masalalari yoritib o‘tilgan.

Резюме:

В данной статье рассмотрены вопросы формирования профессиональной компетентности будущих специалистов-химиков.

Summary:

This article describes the issues of forming the professional competence of future specialists in chemistry.

Jahonda bo‘lajak mutaxassislarni kasbiy tayyorlashning muhim yo‘nalishi sifatida variativlik potentsialini rivojlantirishning didaktik shart-sharoitlarini takomillashtirish, klaster yondashuvi asosida ta'lim mazmunini innovatsion tashkil etishning mutaxassis asoslarini ishlab chiqish, ayniqsa, muhim dolzarblik kasb etmoqda. Ayniqsa, talabalarning kasbiy qobiliyatini rivojlantirish mexanizmini takomillashtirish, pofessionallikni pedagogik jarayonda namoyon bo‘lishiga ta'sir ko‘rsatuvchi ijtimoiy omillarni aniqlashtirish, kasbiy yo‘nalganlik diagnostikasini amalga oshirish va talabalarning individual-kasbiy-intellektual xususiyatlarini o‘rganishga doir qator ilmiy loyihalar amalga oshirilmoqda. Shu jumladan, “Kimyo” fani mazmunini zamonaviy bilimlar

bilan boyitishning metodik tizimini takomillashtirish, oliy ta'lim jarayonida kasbiy-texnologik variativlikni rivojlantirishning didaktik shart-sharoitlarini ishlab chiqishga doir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari, Qarorlari va Vazirlar Mahkamasining Qarorlari hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mazkur dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi. Misol uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida", 2018-yil 5-sentyabrdagi PF-5538-son "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida", 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida", 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risidagi" farmonlari, 2020-yil 12-avgustdagi PQ-4805-son "Kimyo va biologiya yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori, Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 14-apreldagi 213-son "Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" Qarori hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-xuquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda muayyan darajada xizmat qiladi.

Talabalar zamonaviy jamiyatning eng ilg'or qismi. Ular tanlagan kasbi bo'yicha chuqur bilim olib, kelgusi pedagogik faoliyatga tayyorlanadi. Ularni kasbiy kompetentligini shakllantirishni shartli ravishda uch davrga bo'lish mumkin. Birinchi davr-talabalikkacha bo'lgan davr. Bu bevosita maktab davrini qamrab oladi. Unda o'quvchilar fan o'qituvchisining kasbiy mahoratini baholaydi va o'zlari ham bevosita kelgusida o'qituvchilik kasbini tanlash bilan bog'liq tayyorgarlik ishlarini olib boradi. Bu bosqichda o'qituvchining kasbini yaxshi bilishi, nutqi, tashqi ko'rinishi, pedagogik muomala madaniyati o'quvchilarga namuna, etalon bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, bu davrda, ayniqsa o'rta va yuqori sinflarda bolalarga, butun insoniyatga mehr-muhabbat shakllanadi va pedagogik kasbni tanlashga chuqur poydevor qo'yiladi. O'z kasbi orqali insoniyatga, Vatanga xizmat qilish, yosh avlodni tarbiyalashda ishtirok etish motivlari yuqori bo'ladi.

Ikkinchi davr - oliy ta'lim muassasasida o'qish davri. Bu davr ham o'z xususiyatlariga ega. O'quvchilar o'zlari tanlagan oliy ta'lim muassasasi

to'g'risida oldindan ma'lumotga ega bo'ladi. Kasbga yo'naltirish maqsadida tashkil etilgan tadbirlar orqali ular tanlagan oliy ta'lim muassasasiga bir-necha bor kelib, undagi o'quv-tarbiya jarayoni bilan qisman tanishadi. Bu yerda ular o'ziga va kelgusi tanlagan kasblariga oid bilimlarini yanada oshiradi. Talabalar o'rtasida olib borilgan tajribalar shuni ko'rsatadiki, har bir talaba birinchi olti oylik davrida o'ziga xos qiyinchiliklarga duch keladi. Yangi tartib-qoidalar, yangi kun tartibi talabalardan jarayonga moslashish bilan bog'liq turli muammolarni keltirib chiqaradi. Kasbini ongli tanlagan va yaxshi tayyorgarlik ko'rgan talabalar bu davrdan osonlik bilan o'tadi. Aksincha, kasbni tavakkal tanlagan talabalar ko'plab qiyinchiliklarga duch keladi va ularni jarayonga moslashishi uzoq vaqt talab qiladi, ayrim talabalar o'qishni tashlab ketishiga majbur bo'ladi. Kam bo'lsada bu holatlar maktabda kimyo fani o'qituvchisi kasbi bo'yicha yetarli darajada kasbiy targ'ibot ishlari olib borilmaganligidan dalolat beradi.

Kimyo yo'nalishi talabalari o'quv yillari davomida, o'quv reja bo'yicha 50 ga yaqin fanlarni o'zlashtirish belgilab qo'yilgan. Bunda ijtimoiy gumanitar fanlar, umumkasbiy fanlar va mutaxassilik fanlari alohida o'rin tutadi. Oliy ta'lim muassasalarining o'z faoliyatlarini mustaqil tashkil qilish bo'yicha imtiyozlari o'quv rejasidagi fanlarni majburiy va tanlov fanlarga bo'lib, tanlov fanlar bugungi kunda eng dolzarb bo'lgan fan yo'nalishlari va ularni o'rganishga bo'lgan ehtiyojlarni hisobga olib rejalashtirmoqda. Bu xorijsda ko'p yillar oldin keng joriy qilingan tizim bo'lishiga qaramasdan, bizda bu kimyo mutaxassislari tayyorlashga bo'lgan yangicha yondoshuv, yangicha texnologiyalardir. Bu ta'lim sifatini va samaradorligini yanada oshiradi, talabalarni oldindan kimyo fani faoliyatiga ixtisoslashib borishini ta'minlaydi. Tanlov fanlar kelgusida yanada takomillashib, o'quv jarayonini asosini, katta qismini tashkil qiladi. Tanlov fanlarini tanlash mutaxassislik kafedrasi jamoasidan katta tajriba va bilim, ilmiy salohiyat talab qiladi.

Bugungi kun talabidan kelib chiqib, tanlov fanlarga quyidagi muhim va dolzarb yo'nalishlarni taklif etish mumkin:

kimyo mutaxassislari tayyorlashda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish;

kimyo faniga oid yuqori natijalarini modellashtirish;

kimyoda xususiy tadbirkorlik;

kimyoviy tadbirlarini molyalashtirish;

o'quvchi va talaba-yoshlarni kimyo fani bilan mustaqil shug'ullanishni tashkil qilish va boshqarish;

kimyoga oid ilmiy tadqiqotlar o'tkazish metodikasi va b.

Bo'lajak kimyo mutaxassislarning kasbiy kompetentligini shakllantirishda pedagogik amaliyotning o'rni beqiyosdir. Amaliyotni tashkil qilish va o'tkazish muhim tashkiliy metodik tadbir.

Uchinchi davr - bu bevosita oliy ta'lim muassasasini bitirib, pedagogik faoliyatga kirishish davri. Bu davr mutaxassislarning ta'kidlashicha 5-7 yilgacha bo'lgan davrni qamrab oladi va ular haqiqiy pedagog sifatida to'liq shakllanadi, faoliyatga moslashadi hamda kasbiy kompetensiyaga ega bo'ladi. Albatta, bu davrda ham kasbiy kompetensiyani oshirib borish talab etiladi. Bular o'z-ustida ishlash, malaka oshirish, tanlovlarda ishtirok etish, seminarlar, taqdimotlar o'tkazish, ilg'or tajribalarni ommalashtirish jarayonida qatnashish, ilmiy, uslubiy tadqiqotlar o'tkazish, ilmiy, uslubiy adabiyotlar tayyorlash va chop etish jarayonida yanada mukammallashib boradi.

Talabalarning o'zlari tomonidan o'zlarining ta'lim ehtiyojlarini qondirish uchun tanlangan talabalarning individual ta'lim dasturlari zamonaviy inson faoliyatining asosiy yo'nalishlariga mos keladigan ta'lim yo'nalishlarini tanlash orqali amalga oshiriladi.

Shu bilan birga, olib borilgan tadqiqotlar ko'rib chiqilayotgan muammoning barcha jihatlarini tugatmaydi. Ilm-fan va o'quv amaliyoti ehtiyojlariga muvofiq, shuningdek olingan va asoslangan natijalarni hisobga olgan holda, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim mazmunining uslubiy asoslarini ishlab chiqish va ularni maktabning barcha darajalari va bosqichlarida amalga oshirish kabi mahalliy ta'lim bilan bog'liq sohalarida ilmiy-tadqiqot ishlarini davom ettirish kerak. Ta'lim texnologiyasining muhim qismi bo'lgan ta'lim mazmuni asosan uning protsessual qismini belgilaydi. Ko'pincha, mashg'ulotning protsessual jihatlarini turlicha bo'lib, tarkib faqat tuzilish, dozalash va mantiqda o'zgaradi. Biroq, usullarning tubdan o'zgarishi maqsadlar, tarkib va shakllarning o'zgarishiga olib keladi va maqsadlar va tarkibning tubdan o'zgarishi ta'limning protsessual tomonini qayta ko'rib chiqishga olib keladi. Shunday qilib, ta'lim texnologiyasi va mazmuni bir-birini yetarli darajada aks ettiradi.

Kasbiy ta'lim texnologiyasi deganda, kasbiy ta'lim sharoitida insonni shakllantirishning ta'limiy, tarbiyaviy va tashkiliy yondashuvlari, tamoyillari, usullari, texnikasi va shakllari to'plami bilan tavsiflangan va izchillik, takrorlanuvchanlik, mahsuldorlik belgilariga ega bo'lgan ijtimoiy va pedagogik texnologiyalarning ajralmas qismi tushuniladi.

Xulosa qilib aytganda talabalarni kasbiy munosabatlarga kirishish ko'nikmalarini tayyorlashga qaratilgan pedagogik faoliyat ijtimoiy-iqtisodiy yoki ishlab chiqarish munosabatlari jarayonini qamrab olishi, kasbiy-

texnikaviy, ijtimoiy - iqtisodiy va kimyo sanoati ishlab chiqarish jarayoniga faol jalb etish asosida ularning ruhan, irodaviy, axloqiy, jismoniy hamda estetik jihatdan kamolotga yetishishini ta'minlovchi pedagogik jarayon hisoblanadi

Adabiyotlar:

1. G.O.Ernazarova, Q.I.Isroilov, M.E.Qurbonova, Pedagogik kompetentlik. O'quv qo'llanma.T.2023 y.
2. Islamova Maftuna Sharofiddinovna, Qurbonova Muattar Erkinovna, Kimyoviy bilimlar asosida umumta'lim maktablari o'quvchilarining kasbiy dunyoqarashini shakllantirish. Monografiya. Toshkent. ZEBO PRINT. 2023.
3. Qurbonova M.E. Malakali pedagog kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish. Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash va ta'lim-tarbiya jarayonlarini takomillashtirishning strategik modellari" Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. 2022-yil 17-dekabr 321-323- betlar.
4. Qurbonova M.E., Abdulaxatova M.A. Bo'lajak kimyo fani mutaxassislarini kasbiy kompetentligini shakllantirish masalalari. Муғаллим ҳәм ўзликсиз билимлендириў Илимий-методикалық журнал 2024 2-сан Нөкис 370 – 374 bet
5. Курбонова Муаттар Эркиновна, Абдулахатова Манзура Акрамжоновна. Педагог кадрлар тайёrlash тизимини такомиллаштиришда кимё фанининг айрим масалалари хусусида. 66-71 бет
6. Qurbonova Muattar Erkinovna, Abdulaxatova Manzura Akramjonovna Klaster metodi orqali talabalarning individual va shaxsiy rivojlanishi asosida kasbiy-texnologik variativligini takomillashtirish. Yangi O'zbekiston; fan, ta'lim va innovatsiya mavzusidagi Respublika ilmiy-tehnika anjuman materiallari to'plami (2024-yil 9-10 aprel) 809-811 bet.

INDIVIDUAL TA'LIM MUHITIDA TALABALARNING KASBIY-IJODIY KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARI

Arslonova G.K.

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: zamonaviy, shaxs, ta'lim, tadqiqot, kreativ, texnologiya, talaba, kasbiy.

Ключевые слова: современный, человек, образование, исследование, творчество, технология, студент, профессионал.

Key words: modern, person, education, research, creative, technology, student, professional.

Резюме:

Maqolada Individual ta'lim muhitida talabalarning kasbiy-ijodiy ko'nikmalarini rivojlantirishning zamonaviy texnologiyalari haqida qisqacha mazmuni bayon etilgan.

Резюме:

В статье представлено краткое изложение современных технологий развития профессионально-творческих способностей студентов в индивидуальной образовательной среде.

Summary:

The article provides a summary of modern technologies for developing students' professional and creative skills in an individual educational environment.

Ma'lumki, so'nggi yillarda ta'lim-tarbiya jarayonlarida rivojlantiruvchi, muammoli, hamkorlikdagi, dasturli, blok-modulli, shaxsga yo'naltirilgan, o'yinli va axborot texnologiyalar keng qo'llanilmoqda. Har qanday ta'lim texnologiyasi uzluksiz ta'limning qaysi bo'g'inida joriy etilmasin, uning markazida ta'lim oluvchi shaxsi ya'ni talaba va uning qiziqishlari, ehtiyojlari ko'zda tutilishi kepak. Zamonaviy olim ta'lim jarayonida talabalarni kasbiy va ijodiy faoliyatga yo'naltiruvchi texnologiyalardan foydalanish tadqiqotni asoslovchi bosqichida o'z isbotini topdi. Tadqiqotimizda ta'lim jarayonida sanab o'tilgan texnologiyalar asosida dars mashg'ulotlari ishlab chiqildi va amaliyotga tatbiq etildi. Shuningdek, kasbiy-ijodiy ko'nikmani rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari tizimlashtirildi. Ushbu texnologiyalarning asosiy maqsadi talabalarning pedagogik tayyorgarligini rivojlantirish, kelajakda

tarbiyachi sifatida o‘z-o‘zini shakllantirish hamda pedagogik imidjini yaratishga yo‘naltirishdan iborat.

Shu nuqtai nazardan tadqiqot davrida talabalarda kasbiy-ijodiy ko‘nikmani rivojlantirishning pedagogik xususiyatlari aniqlandi:

- tarbiyachilik faoliyatiga qiziqish hamda kreativ fikrlash qobiliyatning mavjudligi;

- kasbiy va ijodiy faoliyatga yo‘naltirishda talabaning imkoniyati va ehtiyojini qondirish;

- kasbiy va ma‘naviy fazilatlarga ega bo‘lish;

- o‘z-o‘zini tahlil qilish va kelajakdagi faoliyatini rejalashtirish;

- kasbiy faoliyatga yo‘naltirish faoliyatida sub‘ektiv va ob‘ektiv omillarni hisobga olish;

- kasbiy-pedagogik faoliyatga motivatsiya berish;

- pedagogik amaliyotda uchraydigan ta‘limiy vaziyatlarni anglash va yechim izlash.

Maktabgacha ta‘lim yo‘nalishi 1-bosqich talabalarida kasbiy-ijodiy ko‘nikmani rivojlantirish maqsadida qator vazifalar amalga oshirildi:

- maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida o‘quv-tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish bo‘yicha malakalar shakllantirildi;

- pedagogik imidj va pedagogik mahorat elementlari rivojlantirildi;

- ijodiy to‘garaklar tashkil etildi;

- “Tillar va maktabgacha ta‘lim” kafedrası qoshida “Pedagogik-metodik klinika” tashkil etildi va talabalarga kasbiy faoliyatni tashkil etish bo‘yicha maslahatlar uyushtirildi.

“Maktabgacha pedagogika” o‘quv modulini o‘qitish jarayonida 1-bosqich talabalarida kasbiy-ijodiy ko‘nikmani rivojlantirishga yo‘naltirilgan zamonaviy o‘qitish texnologiyalar amaliyotga joriy etildi. “Maktabgacha pedagogikaning asoslari.”, “Tarbiya tamoyillari va turlari.”, “Maktabgacha tarbiya tashkilotida ta‘lim-tarbiya dasturi.”, “Maktabgacha ta‘lim yoshidagi bolalarning rivojlanishi sohalari.”, “Kasbiy kompetensiya”, “Tarbiya-ijtimoiy hodisa”, “Maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzi asoslari” mavzulari tanlab olindi.

Tajriba-sinov davrida maktabgacha ta‘lim yo‘nalishi talabalari bilan o‘quv tarbiyaviy jarayonni faollashtiruvchi “Evristik dialog” texnologiyasini tatbiq etdik. Mazkur texnologiya bilish faoliyatini rivojlantiradi, talabalarni ilmiy izlanishga yo‘naltiradi va psixologik jihatdan erkin bo‘lishini ta‘minlaydi. Muammo echimini izlash hamda ijodiy jarayon bo‘lib, talabalardagi mavjud bilimlarni chuqurlashtiradi, turlicha alternativ qarashlarni yuzaga kelishiga turtki beradi.

1-bosqich maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalari bilan "Evristik dialog" texnologiyasi "Tarbiya tamoyillari va turlari" mavzusida tatbiq etildi.

Maqsad: talabalarga tarbiya turlari va tamoyillari haqida ma'lumot berish. Maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasida qo'llash bo'yicha ko'nikma va malakalarni shakllantirish.

Mazkur texnologiya uch bosqichda amalga oshirildi.

1.Motivatsion bosqich. O'quv mashg'ulotiga qiziqish uyg'onadi, yangi ma'lumotlar bilan ishlashga intiladi. Ushbu bosqichning asosiy vazifasi yangi mavzuga oid bilimlar asosida talabalardagi mavjud tajribalarni umumlashtirish va rivojlantirishdan iborat.

Talabalarga tarbiya turlari taqdimot asosida namoyish etiladi.

Aqliy tarbiya, iqtisodiy tarbiya, huquqiy tarbiya, gigienik, jinsiy tarbiya, g'oyaviy-siyosiy tarbiya, baynalminal, gender, ijtimoiy, axloqiy, nafosat, mehnat, jismoniy, vatanparvarlik, ekologik tarbiya. Professor-o'qituvchi tarbiya turlari bo'yicha talabalarni juft-juft bo'lib o'zaro dialog o'tkazishlarini taklif qiladi. So'ngra talabalarga o'z fikrlarini bayon etishlari suraldi. Barcha talabalarning tarbiya turlariga oid shaxsiy mulohazalari muhokama qilindi.

2.Axborot bosqichi. Tarbiya mazmuniga oid ma'lumotlar o'qituvchi tomonidan mini ma'ruza shaklida bayon etildi. Tarbiya qo'yilgan maqsad va vazifalarga ko'ra bolalar egallashi zarur bo'lgan qat'iy xulq-atvor me'yorlari, bilim, e'tiqod, ko'nikma, malaka va shaxsga xos axloqiy-ma'naviy sifatlar hamda xususiyatlar tizimidir. Tarbiya shaxsda- muayyan, jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogik jarayon. Talabalarga tarbiyaga oid olim va buyuk mutaffakirlarning g'oyalariga oid metaplan karta (2-ilova) tarqatildi. Ular tarbiya bo'yicha ma'lumotlar bilan tanishish yordamida, yangi bilimlarini rivojlantiradi va baholaydi. O'zlashtirgan bilimlarini tahlil qiladi. Kelgusida kasbiy faoliyatida qo'llash bo'yicha o'zaro munozara o'tkazildi.

3. Refleksiv bosqich. Talabalar tarbiya bo'yicha maktabgacha yoshdagi bolalar bilan uchraydigan muammoli vaziyat tuzadi (3-ilova) va erkin va mustaqil tarzda fikrlari bilan bayon etadi. Bu bosqichda o'zlashtirgan yangi ma'lumotlarni ehtiyojiga ko'ra qabul qiladi va o'z hatti-harakatlarini to'g'ri tanlaganligi haqida o'z fikrlarini bayon etadi. Tarbiya qonuniyatlari va qoidalari bilan tanishib o'z mulohalarini bildiradi. Tarbiya qoidasi-pedagog ta'lim va tarbiya jarayonini yaxshiroq tashkil etish maqsadida foydalanadigan boshlang'ich holat, rahbarlik asosidir. Tarbiya qoidalari tarbiyachilarga yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi qoidalar hisoblanadi va tarbiyaviy jarayonda bu qoidalarga amal qilish uning samarasini oshiradi, yaxshi natijalarga olib keladi. tarbiyaning

bir maqsadga qaratilganligi tarbiyaning insonparvarlik va demokratik qoidasi, tarbiyani hayot bilan, mehnat bilan bog'liqligi, tarbiyada milliy-madaniy va umuminsoniy qadriyatlarning ustivorligi, tarbiyada tarbiyachilarning yoshi va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish, izchillik, tizimlilik, tarbiyaviy ta'sirlarning birligi va uzluksizligi qoidasi va boshqalar. Talabalar keltirilgan qoidalar bo'yicha o'z munosabatini bayon qiladi.

Darsyakunidatablaryangimavzuniqanchalikdarajadao'zlashtirganliklarini aniqlash maqsadida "Tarozi" mashqi o'tkaziladi. Doskaga ikkita doira shakli yopishtiriladi qizil va yashil rangda. Kim mavzuni yaxshi o'zlashtirgan bo'lsa, qizil rangdagi doiraga nuqta qo'yadi. Yaxshi tushunmagan bo'lsa, yashil rangdagi doiraga nuqta qo'yadi.

O'qituvchi "Tarozi" mashqi orqali talabalaryangi mavzuni o'zlashtirganligini aniqlab oladi. Keyingi o'quv mashg'ulotini rejalashtirish bo'yicha dars xaritasini tuzib oladi.

Uyga vazifa: Maktabgacha yoshdagi bolalarga tarbiya berish bo'yicha esse yozib kelish.

"Maktabgacha ta'lim tashkilotida ta'lim-tarbiya dasturi" mavzusi "PRESS" konferensiya texnologiyasi asosida olib borildi. Mazkur texnologiya ma'lumotlarni qisqa shaklda bayon etish, shaxsiy fikrlarini bayon etishga qaratilgan.

Maqsad: talabalarga "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi maqsadi, mazmuni, tamoyillari, pedagog-tarbiyachiga qo'yilgan talablar, yillik va haftalik mavzular bo'yicha ma'lumot berish.

Kerakli jihozlar: Takomillashtirilgan "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi, proektor, kompyuter

O'qituvchi talabalarga "Ilk qadam" Davlat o'quv dasturini taqdimotini namoyish etadi va mini ma'ruza o'tkazadi. Texnologiya to'rtta bosqichda amalga oshirildi. Ma'ruzadan so'ng o'qituvchi, talabalarga o'z qarashlarini bildirishlarini taklif qiladi.

1-bosqich. Talabalar shaxsiy nuqtai nazarini bildiradi. Davlat o'quv dasturi ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablariga muvofiq ishlab chiqilgan me'yoriy-huquqiy hujjat. Men shunday o'ylayman. Davlat o'quv dasturining asosiy vazifasi kompetensiyaga asoslangan yondashuv asosida bola shaxsini rivojlantirish hisoblanadi.

2-bosqich. O'z mulohazasini asoslash, demak... davlat o'quv dasturi O'zbekiston Respublikasining quyidagi maktabgacha ta'lim tashkiloti va muassasalarida qo'llanilishi majburiydir. Davlat maktabgacha ta'lim takshilotlarida; maktabgacha ta'lim sohasida xizmatlar ko'rsatuvchi nodavlat MTT, ta'lim va tarbiyaning muqobil shakllarida, "Mehribonlik" uylari maktabgacha ta'lim guruhlari, monitoring va uzluksizlikni ta'minlash maqsadida maktabgacha va boshlang'ich ta'limni nazorat qiluvchi boshqaruv organlarida. Davlat o'quv dasturi muqobil, parsial, moslashtirilgan o'quv dasturlarini yaratishda majburiy tayanch hujjat hisoblanadi.

3-bosqich. Shaxsiy qarashlariga misol, namuna va faktlar keltirish. Talabalar takomillashtirilgan "Ilk qadam" davlat o'quv dasturining maqsad va vazifalari ni bayon etadi. Bolaning shaxsiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yilgan davlat talablari asosida hamda MTT davlat o'quv dasturiga muvofiq uning har tomonlama va barkamol rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etish va amalga oshirishni ko'zda tutadi. Bolalarning ilk rivojlanishi masalalarida oila va mahalliy jamoatchilik o'rtasida o'zaro hamkorlikni tashkil etish va amalga oshirishdan iborat.

4-bosqich. Umumlashtirish va xulosa chiqarish. Davlat o'quv dasturida bolaning o'yin o'ynash huquqi tan olinadi, o'yinning bola uchun ahamiyati, uning pedagogik imkoniyatlari ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etishda inobatga olinadi.

O'yin maktabgacha yoshda yetakchi faoliyatdir. O'yin orqali ta'lim olish bolalarni ta'lim olishi va rivojlanishining yondashuvlaridan biridir. Bolalar o'yinini tashkil etishda pedagogning o'rni quyidagilar o'yinlari uchun sharoit yaratish (vaqt, joy, resurslar), bolalar o'yinini rivojlantirish, o'zaro munosabatda bo'lishiga yordam berish, o'zlarini va qobiliyatlarini namoyish qilish imkoniyatini berish. Dars yakunida faol talabalar rag'batlantiriladi.

Uyga vazifa. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturini afzalligi va kamchiliklarini tahlil qilish.

"Raqamli savodxonlik" texnologiyasi "Kasbiy kompetensiya" mavzusida tatbiq etildi.

Maqsad. Talabalarda kasbiy kompetensiya haqidagi yangi ma'lumotlar berish, tarbiyachida didaktik kompetensiyani rivojlantirishning samarali yo'llarini o'rgatish.

Kerakli jihozlar: marker, qalam, oq qog'oz, skoch, proektor, kompyuter, metaplan xarita.

Talabalarga kasbiy kompetensiya haqidagi taqdimot havola etiladi.

Taqdimot mazmuni quyidagicha bo'ladi. Kompetensiya-sohaga doir bilim, ko'nikma, malaka, qarashlar yig'indisi, shaxsning qadriyati va shaxsiy sifatlari. «Kompetensiya» tushunchasini yuzaga kelish bosqichlari: 1-bosqich. (1960-1970 yillar) kompetensiya kategoriyasini ilmiy tasniflanishiga kirish, kompetensiya tushunchasining kelib chiqishi. 2-bosqich. (1970-1990 yillar.) O'qitish jarayonida kasbiy kompetensiyaning nazariy va amaliy tomondan qo'llanila boshlanishi. 3-bosqich. (1993-1996 yillar). Kasbiy kompetensiya ta'limga qaratilgan ilmiy kategoriya sifatida ko'plab olimlar tomonidan aniqlanib, maxsus fan sifatida qo'llanila boshladi. Kasbiy kompetensiya sirasiga quyidagilar kiradi: pedagogika va psixologiyaga doir bilimlarga ega bo'lish, o'z ustida ishlash, ta'lim jarayonini rejalashtirish, baholash va qayta aloqa o'rnatish, bolalarda motivatsiyani shakllantirish, ta'lim muhitiga yangilik kiritish, maktabgacha ta'lim sohasini mukammal bilish, xorijiy tillardan birini bilish. Maxsus kompetensiya faniga doir maxsus metodlarni tanlay bilish, ta'limni tabaqalashtirish, individual yondashish, turli yosh xususiyatlarini bilish va bolalar ehtiyojini anglashdan iborat.

Talabalar taqdimotdan so'ng, metaplan xarita tarqatiladi va har bir blok bo'yicha nimalarni o'zlashtirishi lozimligini mustaqil ravishda to'ldiradi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi PF-5847-sonli Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami.-№6(766)-modda. –Toshkent, 2019 -yil 8-oktyabr.
2. Ушинский К.Д. Педагогическая антропология. В 2 томах. Учебник для вузов М.: 2024- 439 с.
3. Макаренко А.С. Педагогическая поэма. – М.: 2019-257 с
4. Ковалева Т.М Тьюторское сопровождение как ресурс развития процесса индивидуализации. М.:2009.7-15с. <https://elibrary.ru/item.asp?id=20888972>.; 45
5. Валлон А. От действия к мысли. Очерк сравнительной психологии. 1996. — 240 с.

INGLIZ TILI FANINI O'QITISHDA O'QUVCHILARNING KREATIVLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

Matkarimova M.K.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Pedagogika va Psixologiya
mutaxassisligi 2 –kurs magistranti,
Chirchiq shahar 18-umumiy o'rta ta'lim maktabi ingliz tili fani o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: o'quvchi, kreativlik, ijodkorlik, bashorat qila olish, ingliz tili fani, mustaqil topshiriqlar daftari, qobiliyat.

Ключевые слова: студент, креативность, креативность, предсказуемость, английский язык, самостоятельная рабочая тетрадь, способности.

Key words: student, creativity, creativity, predictability, english, independent workbook, ability.

Резюме:

Ushbu maqolada umumta'lim maktabi 9- sinf o'quvchilarining ingliz tili fani bo'yicha kreativlik qobiliyatlarini darsdan tashqari mashg'ulotlarda rivojlantiruvchi ijodiy topshiriqlar haqida ma'lumot berilgan.

Резюме:

В данной статье представлена информация о творческих заданиях, развивающих творческие способности учащихся 9 классов английского языка во внеклассной деятельности.

Summary:

This article provides information about creative tasks that develop the creative abilities of 9th grade students of the English language in extracurricular activities.

Bugungi jadal tezlik bilan rivojlanayotgan davrda mamlakatimizda asosiy e'tibor o'sib kelayotgan yosh avlodning ta'lim –tarbiyasiga, ularning mustaqil fikrlaydigan, yuksak tafakkurli va ma'nan yetuk inson bo'lib yetishishlariga qaratilgandir. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, "Yoshlar imizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz. Insoniyat shiddat bilan rivojlanayotgan texnologiyalar va innovatsiyatlar davrida yashamoqda, bu davr imkoniyatlaridan to'liqroq foyalanish uchun xorijiy tillarni bilish bilish zarur. Shuningdek, xorijiy tillarda gaplasha olish insonlarga dunyo

eshiklarini ochib beradi, o'zaro fikr almashish, muloqat qilish imkoniyatini yaratadi va bamisoli ko'prikin singari maqsadlarga yaqinlashtiradi. Shu sababdan xorijiy tillar birinchi sinfdan boshlab pedagogik va psixologik asoslar, kreativ yondashuv asosida o'qitish har qachongidanda muhimdir.

O'qituvchi o'z fanidan o'quvchilarda kreativ qobiliyatlarni oshiruvchi topshiriqlar bilan ishlash mahoratini shakllantirish, ijodkorlikni oshiruvchi metodlarni qo'llash hamda o'qitishning pedagogik-psixologik imkoniyatlari doirasida faoliyatini yo'lga qo'yishi kerak. Buning uchun maktab o'quvchilarda fikrni tog'ri maqsadga muvofiq qo'llay olish, o'ziga xoslik, qiziquvchanlik, farazlar yaratish, xayol qila olish qobiliyatlarini muntazam oshirib borish, ushbu qobiliyatlarni dars jarayonlarida rivojlantirish imkoniyatlarini yaratib berish uchun o'qituvchi ham ijodkor bo'lishi kerakligi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shuningdek, pedagoglarda ham kreativlik qobiliyati rivojlangan bo'lishi – bugungi davr talabidir.

XXI asr shiddat bilan rivojlanib bormoqda va bunday jadal jarayonlar yurtimizdagi ta'lim sohasida olib borilayotgan ishlarni yanada rivojlantirishga asos bo'lmoqda. Xususan, ingliz tili fanini o'qitishda o'quvchilarning kreativ qobiliyatlarini yanada rivojlantirish ehtiyoji tug'ilmoqda. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi 187-son qarori 3-ilovasi bilan tasdiqlangan. "Umumiy o'rta va o'rta maxsus kasb-hunar ta'limining umumta'lim fanlari bo'yicha malaka talablari" mazmuniga va Xalq ta'limi vazirligining 2018 yil 20-iyundagi 01-02/2-2-194 –son ma'lumotnomasida ham umumta'lim maktablari o'quvchilarning kreativ qobiliyatlari, qiziqishi va ehtiyojlari to'g'risidagi tasavvurlar boyitilgan. O'quvchilarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish masalalari bilan xorijda ko'plab universitetlar jumladan, AQSH (University of California), Germaniyada (Technische Universitat Darmshtadt), Chexiyada (University of Ostrava) Angliyada (Cambridge University), Rossiyada (Moskva davlat universiteti, Sankt Peterburg) kabi rivojlangan yetakchi mamalakatlarining universitetlarida tadqiq qilinmoqda.

Mustaqil hamdo'stlik davlatlari olimlaridan L.Vigotskiy, A.Leontyev, D.Elkonin, O.Vasilchenko, E.Melkumova, V.Mireskaya, kabilarning ilmiy ishlarida shaxs ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning nazariy asoslari o'rganilgan. Shuningdek, yurtimi olimlaridan E.G'oziyev, M.Davletshin, D.Muxamedova, S.Safayev kabilarda o'quvchi shaxsining kreativ qobiliyatlarini shakllantirishning psixologik va akmeologik xususiyatlarini o'rgananganlar.

Umumta'lim maktablari 9- sinf o'quvchilariga ingliz tili fani bo'yicha sinfdan tashqari mashg'ulotlarda kreativlik qobiliyatlarini oshirish uchun quyidagicha

“Mustaqil topshiriqlar bajarish daftari”ni berish mumkin. Jumladan, quyida beriladigan topshiriqlar 9-sinf I chorak darslari uchun mo‘ljallangan.

Birinchi bo‘lim (It’s a challenge!) yuzasidan o‘tilgan Grammatik va lug‘atga oid mavzulardan foydalanib yakka tartibda o‘quvchi o‘zi va rishgan yutuqlari haqida kamida 50 ta so‘zdan iborat matn tuzishi lozim. Matn tuzishda o‘quvchi o‘rganilgan bilimlardan foydalana olishi va yodlagan so‘zlari yordamida gap tuza olishi lozim. Ushbu topshiriqning ijodiyligi shundaki, o‘quvchi o‘zi haqida, kelgusida erishmoqchi bo‘lgan maqsadlari haqida ma’lumot beradi. Har bir bo‘lim yuzasidan matnlar tuzish o‘quvchilarning ijodiy fikrlashiga olib keladi. Ushbu ijodiy topshiriq orqali ingliz tilida o‘quvchining nafaqat yozma balki og‘zaki nutqini o‘stirishga, ijodiy fikrlashni o‘stiradi.

Ikkinchi bo‘lim (Our changing planet) bo‘yicha barcha 2 bo‘lim asosida berilgan Grammatik mavzular, so‘zlar qamrab olinadi va o‘quvchi o‘zining sevimli hayvoni haqida yakka tartibda kichik maqola yozishi lozim. Albatta, gaplar tuzishda Grammatik mavzular va so‘zlardan foydalanish talab qilinadi. O‘quvchi topshiriqqa ijodiy yondashishi va o‘zining sevimli hayvoni haqida ma’lumot izlashi va uni yoritish olishi shuningdek, tanlagan hayvonining rasmini chizishi yoki rasmlardan ham foydalanishi mumkin. Bu topshiriqni bajarish yangi g‘oyalarni yaratish kabi kreativlikning komponentlarini o‘z ichiga oladi.

Uchinchi bo‘lim (On holiday) o‘quvchilar uchun qiziqarli va ijodiy mavzulardan hisoblanadi. Ushbu topshiriq ham yakka tartibda bajarilish talab qilinadigan ish turi hisoblanadi. Berilgan so‘zlar va Grammatik mavzularni topshiriqni bajarish jarayonida ijodiy qo‘llash talab etiladi. O‘quvchi Turistlar ma’lumot olish markazida suhabatlasha olish bilimlar va ishdagi kreativlik baholanadi. O‘quvchi real vaziyatlarga tayyor bo‘lishni va ijodiy fikr yuritib o‘zi tanlagan markazda bo‘lib o‘tadigan suhbatga matn tayyorlaydi.

To‘rtinchi bo‘lim (My place) ham ijodiy tasavvur boyligini ishga solishga va o‘tilgan grammatik mavzular va yod olingan so‘zlar yordamida bajarilishi lozim. Topshiriq sharti uyni tasvirlash, bunda o‘quvchi o‘z uyini yoki orzusidagi uyni tasvirlashi mumkin va ushbu ish turi ham yakka tartibda bajariladi va keng ma’noda go‘zallikni his etishga undaydi. Topshiriq uchun o‘quvchi rasm chizishi yoki rasmlardan foydalanishi ham mumkin bo‘ladi.

Beshinchi bo‘lim (School) deb nomlanadi va o‘quvchilar o‘tilgan Grammatik mavzular va o‘rganilgan so‘zlar yordamida gapirish ko‘nikmasini oshirish uchun vazifa bajaradilar. O‘quvchilar bu topshiriq jarayonida kreativlik komponentlaridan muammolarni ijobiy hal qilish ustida ishlashadi. O‘quvchilar o‘zlarining orzusidagi maktab qanday bo‘lishi haqida ijodiy fikr

yuritadilar va gapirish jarayoniga tayyorlanadilar. Adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, shaxsning ijodiy salohiyati muammoga mustaqil qarash, qarama-qarshiliklar, tanqidiy fikrlash; har qanday muammolarni tahlil qilish qobiliyati, analitik fikrlash; ular uchun yechim topish qobiliyati; bilim olish, malaka va ta'lim berish usullarini yangi holatga o'tkazish imkoniyati; ilgari o'rganilgan usullarni yangilarga birlashtira olish kabi ko'nikmalarda namoyon bo'lishi mumkin. Tafakkurning egiluvchanligi – jamiyatda qabul qilingan va an'anaviy mavjud bo'lgan, aslida, to'g'ri deb o'ylangan shablon yo'nalishlar va tamoyillarning zamonaviy taraqqiyot uchun javob bera olmay qolganligini anglash, yangi yo'nalish va choralarni sezish, ularni tafakkur qila olish va shakllantira bilish, o'z faoliyatini yangidan qura olish va masala yechiminining yangi yo'nalishlariga o'zini safarbar eta olishdir.

Prognoz, bashorat qila olish esa o'z sohasi rivojidadagi istiqbol o'zgarishlar mohiyati, kelib chiqish sabablari va yuzaga kelish muddatlarini tafakkur tahlili orqali oldindan anglash tafakkuri hisoblanadi. Masalan, mehnat unumdorligining ko'tarilishi va pasayishi, konyuktura yoki bozorning o'zgarishi hamda mazkur o'zgarishlarning sohaga bo'lgan ta'siri, narxlarning ko'tarilishi, pasayishi va b. Ta'lim oluvchilarda kreativlikni rivojlantirish ta'lim mazmunini o'zlashtirishda ta'lim oluvchilarning bilim saviyasi, o'zlashtirish darajasi, ta'lim manbai, didaktik vazifalariga qarab, munosib ravishda o'qitish jarayonini tashkil etishni talab qiladi. Bunda quyidagi pedagogik shart-sharoitlarga amal qilish lozimligi nazarda tutiladi:

Xulosa qiladigan bo'lsak, ingliz tili fanini o'qitishda o'quvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish katta ahamiyatga bo'lib, "Mustaqil topshiriqlar daftari" yordamida ijobiy natija olish mumkin. Kreativlik juda keng tushuncha va berilgan ijodiy topshiriqlar yordamida o'quvchilarning tasavvur boyligi, qiziquvchanlik, ijodiy qiziqish, keng ma'noda go'zallikni his etish, o'ziga ishonch, shaxs sifatida yetuklikka yetaklash kabi hislatlarni yanada rivojlantiradi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni//O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017y., 6-son, 70-modd.
2. Guilford J.P. (Creativity, American Psychologist, Volume 5, Issue 9, 444-454).
3. Ibragimova G.N. Interfaol o'qitish metodlari va texnologiyalari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish. / Monografiya. - T.: "Fan va texnologiyalar", 2016. - B. 77
4. Lucy Frino. "Guess what!" Teacher's book 6. / O'qituvchi kitobi. - Cambridge University Press., 2022. - B. 71.

5. Abduqodirova D., Pardaboyeva M. The role of emotional creativity in students' decision-making // international conference of natural and social-humanitarian sciences. – 2024. – Т. 1. – №. 7. – С. 27-30.
6. Xusanova, N. . (2024). Factors influencing the psychological characteristics of preschool children with different temperaments. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 4(10), 17–20. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejsspc/article/view/37667>
7. Amangeldiyev, S. . (2024). The importance of social activity in old age: a key factor for psychological well-being. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 4(10), 12–16. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejsspc/article/view/37666>
8. Абдусаматова Шахло Саитмуратовна. (2024). Роль психологии в формировании толерантности у студентов. IMRAS, 7(7), 39–43. Retrieved from <https://journal.imras.org/index.php/sps/article/view/1664>
9. Ozodqulov, O. . (2024). Vatanparvarlik ruhini talabalarda rivojlantirish pedagogik muammo sifatida. Центральноеазиатский журнал академических исследований, 2(10 Part 2), 37–41. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/cajar/article/view/38469>
10. Burieva, K. E., & Kamilova, Z. A. (2022). The psychology of adolescence. Scientific progress, 3(4), 923-929.
11. Zukhra Mirzotilloevna Radjabova. (2023). Features Of Adolescent And Teacher Cooperation In The Current Period In Choosing A Profession. Diversity Research: Journal of Analysis and Trends, 1(3), 210–215. Retrieved from <https://academiaone.org/index.php/2/article/view/131>
12. Abdurasulov J. (2024). Harbiy pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqasi. Молодые ученые, 2(6), 48–52. извлечено от <https://inacademy.uz/index.php/yo/article/view/28164>
13. Abdurasulov J., & Pardabayeva, M. (2024). Musobaqadan oldin sportchilarni psixologik tauyorlash. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 4(6 Part 2), 73–76. извлечено от <https://inacademy.uz/index.php/ejsspc/article/view/34717>

INDIVIDUAL YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK MAKTAB O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Umirova N. J.

CHDPU mustaqil izlanuvchisi

Tayanch so‘zlar: individual yondashuv, professionallik, metodika, muloqot, usul, maktab.

Ключевые слова: индивидуальный подход, профессионализм, методика, общение, метод, школа.

Key words: individual approach, professionalism, methodology, communication, method, school.

Резюме:

Ushbu maqolada individual yondashuv asosida bo‘lajak maktab o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi haqida ilmiy qarashlar bayon etilgan.

Резюме:

В данной статье изложены научные взгляды на методику формирования профессиональной компетентности будущих учителей школы на основе индивидуального подхода.

Summary:

This article presents scientific views on the methodology for developing the professional competence of future school teachers based on an individual approach.

Individual yondashuv asosida bo‘lajak maktab o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligi – ta‘lim tizimining muvaffaqiyatli ishlashi uchun asosiy omil hisoblanadi. Maktab ta‘limining sifatini oshirish, yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish va ta‘lim jarayonini optimallashtirish maqsadida o‘qituvchilarning kasbiy malakasini va kompetentligini doimiy ravishda rivojlantirish zarur.

Ushbu maqolada, Individual yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi to‘g‘risida tahlil qilinadi.

O‘qituvchining professionalligi va malakasi, ta‘lim tizimining muvaffaqiyatli ishlashida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Maktab ta‘limi tizimida o‘qituvchilar, faqat darslarni o‘tish bilan cheklanib qolmasdan, o‘quvchilar bilan samarali muloqotda bo‘lishi, ularning individual ehtiyojlarini qondirish va innovatsion pedagogik usullarni qo‘llash orqali ta‘lim sifatini oshirishlari lozim. Shu sababli,

bo'lajak maktab o'qituvchilarining kompetentligini rivojlantirish masalasi har qachongidan ham dolzarb hisoblanadi. Har bir o'qituvchining shaxsiy xususiyatlari, tajribasi va o'qituvchilik faoliyatiga bo'lgan ehtiyojlari bir-biridan farq qiladi. Shuning uchun, o'qituvchilarni rivojlantirishda individual yondashuv asosida ularning kasbiy kompetentligini oshirishda, amalga oshirilgan metodikalar ularning shaxsiy imkoniyatlarini ochish va malakalarini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Hozirgi kunda ta'lim tizimida global o'zgarishlar va innovatsiyalar, shu jumladan raqamli texnologiyalar va yangi pedagogik metodologiyalar jadal rivojlanmoqda. Bu jarayon o'qituvchilardan doimiy ravishda yangi bilim va ko'nikmalarni talab qiladi. Shu bilan birga, individual yondashuv yordamida o'qituvchilarning professional rivojlanishi uchun zarur bo'lgan resurslar va imkoniyatlar yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchilarni rivojlantirish jarayonida individual yondashuv orqali ta'limning sifatini oshirish va yangi pedagogik texnologiyalarni muvaffaqiyatli joriy etish mumkin. Shuningdek, o'qituvchilarning professional taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan, motivatsiyani oshiradigan va ularning o'z-o'zini baholash qobiliyatini rivojlantiradigan metodikalarni ishlab chiqish, ta'lim tizimini yanada samarali va sifatli qilish uchun zarurdir.

Kompetentlik-ta'lim jarayonida o'qituvchining ma'lum bir sohada bilim, ko'nikma, malaka va tajribaga ega bo'lishini anglatadi. U bir necha asosiy komponentlardan tashkil topadi: nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar va professional tajriba. O'qituvchilarning kompetentligini oshirish orqali, ularning o'quvchilar bilan samarali muloqotda bo'lishlari, innovatsion pedagogik usullarni qo'llashlari va ta'lim sifatini yaxshilashlari mumkin. Ta'lim jarayonida kompetentlikning o'rni beqiyosdir, chunki u nafaqat o'qituvchining pedagogik qobiliyatini, balki o'quvchilar bilan samarali muloqot qilish, innovatsion usullarni qo'llash va ta'lim sifatini oshirish qobiliyatini ham belgilaydi. Kompetentlik ta'lim tizimida o'qituvchining faoliyatini tashkil etish va unga yanada sifatli yondashish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Kompetentlik tushunchasining nazariy asoslari bir necha yirik nazariyalar va konseptual yondashuvlarga tayanadi:

1. Kompetentlik paradigmasi: Kompetentlik paradigmasi ta'limda bilimlarni o'rganishdan ko'ra, ularni qanday qilib amalda qo'llashni ta'kidlaydi. Bu yondashuvga ko'ra, o'qituvchi nafaqat nazariy bilimlarga ega bo'lishi, balki ularni real ta'lim sharoitida qanday qo'llashni bilishi kerak. Bu paradigmanning asoschilaridan biri - David L. L. Browne bo'lib, u kompetentlikni nafaqat bilimlar, balki amaliy ko'nikmalar to'plami sifatida tavsiflaydi.

2. Shaxsiy kompetentlik teoriyasi: Manfred Kets de Vries tomonidan ilgari surilgan bo‘lib, shaxsiy kompetentlik nazariyasi, individning o‘z salohiyatini to‘liq namoyon etishi uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalar va malakalar majmuini ifodalaydi. Ushbu nazariya o‘qituvchining professional rivojlanishi va ta‘lim jarayonidagi samaradorligini oshirishda individual xususiyatlarning ahamiyatini ta’kidlaydi.

3. Transformatsion ta‘lim teoriyasi: Jack Mezirow tomonidan ishlab chiqilgan transformatsion ta‘lim nazariyasi, o‘quvchilar va o‘qituvchilarning tajribalarini yangi ma’lumotlar va tushunchalar bilan to‘ldirish orqali ularning dunyoqarashini o‘zgartirishni maqsad qiladi. Bu nazariya kompetentlikni rivojlantirishda individual yondashuvni, tajribalar orqali o‘rganishni va o‘z-o‘zini baholashni muhim deb hisoblaydi.

Kompetentlikning ta‘lim tizimidagi muhimligi

Kompetentlikning ta‘lim tizimidagi ahamiyati quyidagi jihatlarida namoyon bo‘ladi:

1. O‘qituvchining professional qobiliyati: Kompetentlik, o‘qituvchining nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko‘nikmalar va pedagogik malakalar bilan ham ta’minlanishini talab qiladi. Bu, o‘qituvchining ta‘lim jarayonida samarali bo‘lishi, talabalarni eng yaxshi tarzda o‘qitishi va ularning ehtiyojlariga moslashishi uchun zarurdir.

2. Talabalarining ta‘lim sifatini oshirish: Kompetent o‘qituvchilar ta‘lim jarayonida yangi pedagogik texnologiyalarni qo‘llash, interaktiv usullarni joriy etish va individual yondashuvni tatbiq etish orqali talabalar bilan samarali muloqot qilishadi. Bu, o‘z navbatida, talabalar ta‘limining sifatini oshiradi va ularning bilim va ko‘nikmalarini yaxshilaydi.

3. Innovatsiyalarni integratsiya qilish: Kompetentlik, o‘qituvchilarga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni va innovatsion metodlarni muvaffaqiyatli joriy etish imkonini beradi. Bu, ta‘lim tizimida yangiliklarni qo‘llash va ularning samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

4. Professional rivojlanish: O‘qituvchilarning kompetentligini oshirish, ularning professional rivojlanishiga yordam beradi. Shaxsiy ehtiyojlarga mos keladigan rivojlanish rejalari, mentorlik dasturlari va professional taraqqiyot dasturlari orqali o‘qituvchilar o‘z malakalarini doimiy ravishda oshiradilar va professional darajalarini yaxshilaydilar.

Individual yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish, ta‘lim tizimining samaradorligini oshirish va pedagogik sifatni yaxshilash uchun juda muhimdir. Individual yondashuv asosida rivojlantirish metodikasi, o‘qituvchilarning shaxsiy ehtiyojlari va qobiliyatlarini

hisobga olib, ularning malakasini oshirishga yordam beradi. Shaxsiy rivojlanish rejalaridan tortib, mentorlik va texnologiyalarga qadar bo'lgan metodik usullar, o'qituvchilarning professional darajasini oshiradi va ta'lim jarayonining samaradorligini yaxshilaydi. Kompetentlik tushunchasi ta'lim jarayonida o'qituvchilarning professional qobiliyatini, pedagogik malakalarini va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishda asosiy rol o'ynaydi. Kompetentlikning nazariy asoslari va uning ta'lim tizimidagi ahamiyati, o'qituvchilarni malaka oshirish va ta'lim sifatini yaxshilashda muhim yo'nalishlarni ko'rsatadi. Shuning uchun, o'qituvchilarning kompetentligini rivojlantirish, ta'lim tizimining samaradorligini oshirish va innovatsiyalarni muvaffaqiyatli integratsiya qilish uchun juda zarurdir. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish esa, o'qituvchilarning kompetentligini oshirishda katta rol o'ynaydi. Onlayn ta'lim platformalari, ta'lim texnologiyalari va ilovalar, virtual va amentatsiya qilingan haqiqat, pedagogik analitika, blended learning metodlari va rivojlanish platformalari orqali o'qituvchilar ta'lim jarayonini samarali tarzda boshqarishlari, yangi metodlarni o'rganishlari va o'z bilimlarini kengaytirishlari mumkin. Bu texnologiyalar o'qituvchilarni professional rivojlantirishda va ta'lim sifatini oshirishda yordam beradi, shuningdek, ta'lim jarayonini yanada interaktiv va samarali qiladi.

Bo'lajak maktab o'qituvchilarining kompetentligini rivojlantirish, ta'lim tizimining sifatini oshirish uchun muhimdir. Individual yondashuv asosida rivojlantirish metodikasi, o'qituvchilarning shaxsiy ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olib, ularning malakasini oshirishga yordam beradi. Shaxsiy rivojlanish rejalaridan tortib, mentorlik va texnologiyalarga qadar bo'lgan metodik usullar, o'qituvchilarning professional darajasini oshiradi va ta'lim jarayonining samaradorligini yaxshilaydi.

Adabiyotlar:

1. Slastenin V.A. *Общая педагогика*. -М.– 2002.
2. Bolotov V.A., Serikov V.V. *Kompetentnostnaya model: Ot idei k obrazovatelnoy programmy*. Pedagogika. 2003. № 3.
3. Bondorevskaya Ye.V., Kulnevich S.V. *Pedagogika*. 2004. № 10.
4. Blinov V.I. *Prakticheskaya podgotovka budущих uchiteley: progmatika, prespektivy*. Moskva. IOO. MONRF. 2004.

ЗАМОНАВИЙ ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМ МУҲИТИДА МОБИЛ МУТАХАССИС ТАЙЁРЛАШНИНГ ИЖТИМОЙ ЗАРУРАТ ЭКАНЛИГИ ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАРДА АКС ЭТИШИ

Эшанев Н.Ж.

ЧДПУ Психология кафедраси доценти

Таянч сўзлар: мобил мутахассис, таълим тизими, анъанавий таълим, замонавий инновацион дастур, трансформацион кесишув, деформацион омиллар, эмоция, илмий тадқиқот, мобиллик сифатлар, касбий йўналганлик, индивидуал қобилият, талаба, инновацион педагогика.

Ключевые слова: мобильный специалист, образовательная система, традиционное образование, современная инновационная программа, трансформационный перекрёсток, факторы деформации, эмоции, научные исследования, качества мобильности, профессиональная направленность, индивидуальные способности, студент, инновационная педагогика.

Key words: mobile specialist, educational system, traditional education, modern innovative program, transformational intersection, deformation factors, emotion, scientific research, mobility qualities, professional direction, individual ability, student, innovative pedagogy.

Резюме:

Мазкур мақолада мобил мутахассис тайёрлаш таълим тизими бир қатор барқарор хусусиятларга эга бўлиб, анъанавий таълим ва замонавий инновацион дастурлар билан трансформацион кесишувда деформацион омилларни инкор этмаслиги, илмий тадқиқотларга мувофиқ мобиллик сифатларни ўрганиш, касбий йўналганликда индивидуал қобилиятларни ҳар томонлама ўрганиш ва уларни психокоррекциясини амалга ошириш мобиллилик талаба шахсида ижтимоий психологик ва индивидуал хусусиятларини шакллантиришга йўналтирилган таълим ва тарбия мувофиқлашувини ўзида акс эттирган инновацион педагогик жараёнинг маҳсули эканлиги ёритилган.

Резюме:

В данной статье образовательная система подготовки мобильных специалистов имеет ряд устойчивых особенностей, не отрицает факторов деформации на трансформационном пересечении с традиционным образованием и современными инновационными программами, изучением качеств мобильности в соответствии с научными исследованиями, комплексное изучение способностей личности в профессиональном направлении и реализация их психокоррекционной мобильности. Пояснено, что это продукт инновационного педагогического процесса, отражающий координацию воспитания и обучения, направленную на формирование социальных, психологических и индивидуальных особенностей личности. студент.

Summary:

In this article, the educational system of mobile specialist training has a number of stable features, it does not deny the deformation factors at the transformation intersection with traditional

education and modern innovative programs, the study of mobility qualities in accordance with scientific research, the comprehensive study of individual abilities in the professional direction and the implementation of their psychocorrection mobility. It is explained that it is a product of the innovative pedagogical process, which reflects the coordination of education and training aimed at forming social, psychological and individual characteristics of the student.

Бугунги кунда мақсадли ташкил этилаётган таълим ҳар бир давлатнинг дунёдаги ўрнини ҳамда инсоннинг жамиятдаги мақоидини белгилаб берса, олий ўқув юртларида талабаларни тайёрлаш даражаси эса мамлакатнинг кейинги технологик ютуғи учун сармоявий жозибадорлиги намоён этиб, ички ва ташқи меҳнат бозори учун мобил рақобатбардош кадрларни тайёрлаш имкониятини оширади.

Шу нуқтаи назардан, мамлакатимиз ОТМларида замонавий талаблар доирасида кадрлар тайёрлаш масаласи кун тартибидаги асосий масала сифатида эътироф этилиб, бугунги кунда мобил мутахассисларни тайёрлаш ва бунинг учун зарур бўлган барча таълим ресурсларини мақсадли мувофиқлаштиришга алоҳида эътибор берилмоқда. Шунингдек, ОТМларда кадрларни тайёрлаш тушунчасидан мутахассис тайёрлаш тамойилига устуворлик берилиб, унинг касбий мобиллилик сифатларини ривожлантиришга ҳамда интеллектуал салоҳиятидан мақсадли фойдаланишга устуворлик берилмоқда. Бунда асосан инсон капиталини шакллантириш жараёнига эътибор қаратилиб, мазкур ёндашувни давлат ва жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасини белгиловчи мезонлардан бири сифатида баҳоланмоқда.

Замонавий таълимга илмий нуқтаи назардан ҳамда ижтимоий кадрият сифатида ёндашиш, ҳар бир давлат ва жамиятнинг миллий манфаатларини ўзида ифодалаб, таълим тизимида амалга оширилаётган реформатик ёндашув ҳамда мобил мутахассисларни тайёрлашнинг технология ва усуллари таълим мазмунига сезиларли таъсир кўрсатади. ОТМлар таълим хизматларини кўрсатиш соҳасида мобил мутахассис тайёрлаш тизимини педагогик-психологик жиҳатдан қўллаб-қувватланиши бугунги кунда муҳим ўрин тутаяди. Мобил мутахассис тайёрлаш таълим тизими бир қатор барқарор хусусиятларга эга бўлиб, анъанавий таълим ва замонавий инновацион дастурлар билан трансформацион кесишувда деформацион омилларни инкор этмаган ҳолда мақсадли мувофиқлашган педагогик дастурларни янги авлодини яратишда муҳим аҳамият касб этади.

Шу нуқтаи назардан, таълимда мобиллиликнинг ўзига хослигини эътироф этиш ва илмий таҳлил этиш мақсадга мувофиқ. Таълимда мобиллик - бу замонавий таълимда тезкор билим олиш ва муқобил касб танлаш жараёнида тезкор ҳаракат қилиш, жамият ҳаётида рўй берадиган вазиятларни

олдидан касбий ва илмий прогнозлаштириш, касбий фаолиятда профессионал манёврларни бажариш қобилиятини талабалар шахсида шакллантириш билан тавсифланади. Шунингдек, таълимда мобиллилик талаба шахсида ижтимоий психологик ва индивидуал хусусиятларини шакллантиришга йўналтирилган таълим ва тарбия мувофиқлашувини ўзида акс эттирган инновацион педагогик жараённинг маҳсули ҳамдир.

Инновацион педагогик жараён таълимда мобилликнинг горизонтал ва вертикал жиҳатларини аниқлаштиришга хизмат қилиб, таълим ва тарбияни замонавий омилларини мувофиқлаштиришнинг асосини яратади. Горизонтал ҳаракатчанлик, талабани ижтимоийлашуви учун зарур бўлган барча психологик ва педагогик омилларни улар шахсида шакллантириш дастурларини таълим-тарбия мазмунига сингдиришга хизмат қилса, вертикал ҳаракатчанлик, талабанинг ўзлаштириш жараёнида билмларни олиш, ижтимоий мақомини жамият кўз ўнгида юқорига ёки пастга ҳаракатланишига олиб келишини педагогик – психологик омилларини аниқлаштиришга асос бўлади.

Таъкидлаш лозимки, талаба шахсида шакланган мобиллик сифати, ўзлаштирилган билим ва касбий кўникмаларни тезлик билан амалий жараёнга қўллаш олиш кўникмасини шакллантириш, мақсад сари ҳаракатланиш, самарасиз фаолиятга нисбатан ҳаракатланмаслик, фаолиятни назорат қилиш малакасини барқарорлаштириш ва уни ривожлантириб боришнинг индивидуаллиги билан тавсифланади. Шунингдек, мобиллик, талабани таълим олиш жараёнида ортиқча руҳий ва ақлий зўриқиши ҳамда жисмоний толиқишини камайтирувчи омил бўлиб, психологик “жароҳатлар” эҳтимолини камайтиради ҳамда мотивацион ёндашув методларини классификациялаштиришнинг ўзига хос афзалликларни намоён этиш имкониятини ошириб, ижтимоий мобиллик сифатларини шакллантиради.

Ижтимоий мобиллик, талабани ижтимоий тузилмадаги ўрнини ўзгартиришга йўналтирувчи омилдир. Бунда ҳар бир талаба келиб чиқиши ва ижтимоий мақомидан қатъий назар яхши таълим олиб касбий кўникмаларни мутахассис сифатида эгаллаши юқори даромадли ишга ишлаши ва жамиятнинг энг фаол шахсига айланишини кафолатлайди. Шунингдек, ижтимоий мобиллик, талабанинг хулқ-атвори ва мослашувига таъсир қилиш воситаси бўлиб, бу ҳар бир индивидуал ижтимоий мақомга хос бўлган маълум бир намунанинг мавжудлиги, шунингдек, талабани ижтимоий шароитдаги ўзгаришларга мослашиш қобилиятини юзага чиқариб уни ривожлантириш имкониятларини оширади.

Касбий фаолиятга нисбатан мобиллик, талабани ишга жойлашиш имкониятларини баҳолаш, қобилиятларини аниқлаштириш, йўналтириш, ҳар қа-

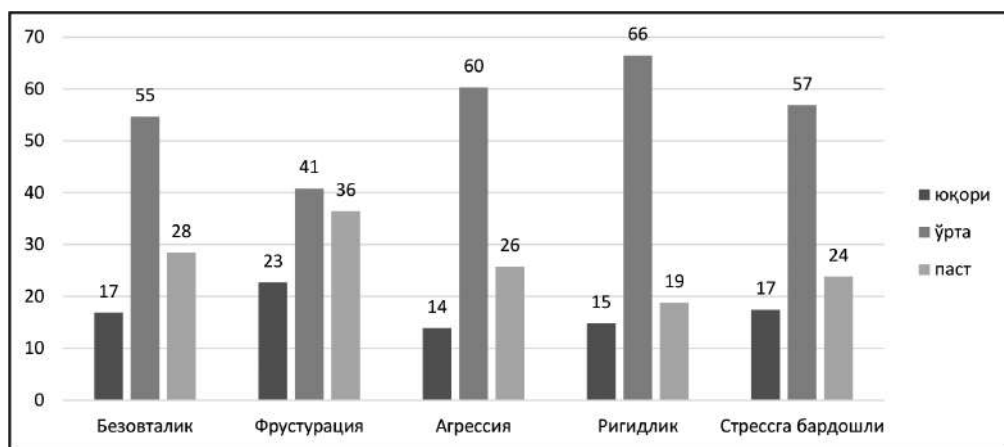
нақа шароитда мослашувчанлик кўникмасини шакллантириш, янги меҳнат шароитларига мослашишнинг адаптив сифатларини ва эмоционал ҳолатлари барқарорлаштириш билан тавсифланади.

Мазкур масалани илмий тадқиқ этиш учун 2021 йилнинг март ойида ТВЧДПИ педагогик Илмий Кенгаш қарорига мувофиқ “Талабаларнинг ижтимоий-психологик портретини яратиш” дастури асосида 1,2,3-курс талабалари ўртасида психологик тест-сўров ўтказилди.

Олинган натижалар илмий нуқтаи назардан педагогик-психологик жиҳатдан таҳлил этилиб ўрганилди.

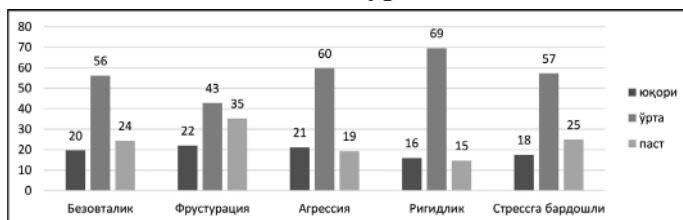
Институт талабаларининг эмоционал ҳолатлари

1-курс

1-курсда таҳсил олаётган талабаларнинг 17% да безовталик юқори натижани қайд этган бўлса, фрустрациянинг юқори даражаси (режаларни бузилиши ёки истаклар мос келмайдиган вазиятда пайдо бўладиган руҳий ҳолат) 23%, агрессиянинг юқорилиги 14%, ригидликнинг юқорилиги 15%, стрессга бардошлиликнинг паст даражаси 24% ни ташкил этганлигини кузатишимиз мумкин. Бу албатта 1-курс талабаларида эмоционал ҳолат барқарор дегани эмас. Бу борада ўз вақтида психопрофилактик ишларни олиб бориш лозимлигини тақозо этади.

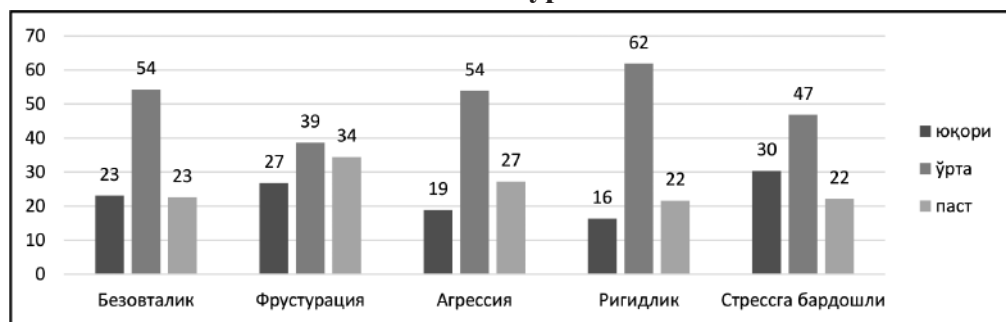
2-курс

2-курсда таҳсил олаётган талабаларнинг 20% да безовталиқ юқори натижани қайд этган бўлса, фрустрациянинг юқори даражаси (режаларни бузилиши ёки истаклар мос келмайдиган вазиятда пайдо бўладиган руҳий ҳолат) 22%, агрессиянинг юқорилиги 21%, ригидликнинг юқорилиги 16%, стрессга бардошлиликнинг паст даражаси 25% ни ташкил этганлигини кузатишимиз мумкин. Бу албатта 2-курс талабаларида эмоционал ҳолат барқарор дегани эмас. Бу борада ўз вақтида психопрофилактик ишларни олиб бориш борасида чора-тадбирлар дастурин ишлаб чиқишни тақозо этади.

3-курс

3-курсда таҳсил олаётган талабаларнинг 23% да безовталиқ юқори натижани қайд этган бўлса, фрустрациянинг юқори даражаси (режаларни бузилиши ёки истаклар мос келмайдиган вазиятда пайдо бўладиган руҳий ҳолат) 27%, агрессиянинг юқорилиги 19%, ригидликнинг юқорилиги 19%, стрессга бардошлиликнинг паст даражаси 22% ни ташкил этганлигини кузатишимиз мумкин. Бу албатта 3-курс талабаларида эмоционал ҳолат барқарор дегани эмас. Бу борада ўз вақтида психопрофилактик ишларни олиб бориш лозимлигини тақозо этади.

Институт кесимида безовталиқнинг юқорилиги ўртача 20%, фрустрациянинг юқори даражаси ўртача 24%, агрессиянинг юқорилиги ўртача 18% ни ташкил этди. Бу кўрсаткич талабалар эмоционал ҳолат қониқарли ёки барқарор деб бўлмади. Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, уларнинг эмоциясига доимий таъсир этиб келаётган психологик омилларни объектив ва субъектив жиҳатларини психологик диагностика қилиш зарур.

Бу тоифадаги талабалар билан психологик диагностик ишларни амалга оширишда қуйидагиларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ:

- Безовталиқ ва эмоционал беқарорлик омилларини ўрганиш ҳамда унинг табиати ва динамикасини таҳлил қилиш;

- сурункали психоэмоционал таранглик ва барқарор хавотир ҳамда кўрқувни манбасини диагностика қилиш;

- шахсий ёки яқинлари билан боғлиқ муаммоларининг мавжудлиги;

- олий таълимда ёшига ва ақлига нисбатан материалларнинг кўплиги ёки мукамаллиги, мураккаблиги нероэмоционал юкни ортишига олиб келганлиги;

- ўқув маълумотлари ҳажмининг доимий равишда ортиб бориши, ухлаш учун вақт етмаслиги, вазифаларни топшириш ва баҳоланиш бора-сида доимий ўй-хаёлнинг доминантлигини негатив омиллари;

- безовталиқ таҳдид солувчи, безовта қиладиган ҳис-туйғуларнинг онгсиз равишда келиб чиқадиган ички эмоционал тўқнашуви эканлиги;

- хавотир пайдо бўлиши билан хулқ-атворда салбий эмоционал ҳолатнинг кучайишини юз бериши;

- хулқ-атвордаги салбий эмоционал ҳолатнинг фаолиятга таъсирини ортиши ва мавжуд шарт-шароитга (дезадаптация) нисбатан негатив ёндашувнинг пайдо қилиши;

- безовталиқ невротик жараёнларни хуруж қилишига олиб келиши;

- безовталиқ англамаган норозиликни юзага келтириши ва фаолиятга таҳдид сифатида қабул қилиши;

- безовталиқ кундалиқ турмуш тарзида ниманидир етишмаслиги ҳамда самарасиз фаолият тури сифатида баҳоланиши ҳамда стресс синдромини шакллантириши;

- безовталиқ руҳий зўриқиш билан бирикиши—экстремал шароитда рационал ёндашувни издан чиқариши.

Ригидликнинг юқорилиги ўртача 15,6% кўрсаткичини намоён қилди. Бу тоифадаги талабаларда:

- Қотиб қолишнинг мавжудлиги, яъни ташқи таъсирнинг элементар жиҳатларига ҳам деформацион психологик ҳолатни намоён этаолмаслиги (ижобий ва муносиб жавоб реакциясини тормозланишининг доимий доминантлиги);

- қайсарликни ҳаддан ошиб кетиши оқибатида, ўз руҳий ҳолати ва индивидуал сифатларидаги камчиликларни кўрмаслик;

- эскича фикр ва мулоҳазаларни доминант сифатида тутиб туриш ҳамда аналитик ва оптимистик мулоҳазали таҳлилга эга эмаслик;

- турғунлик ва бир томонлама ёндашувни фаолият турига айланиб қолиши;

- ўзини ҳиссий жиҳатдан ўрганишда қийинчиликларнинг мавжудлиги, бунинг оқибатида гуруҳ ва ижтимоий жамиятда қаршиликларга кўп учраши, оқибатда бошқаларни айблаш ҳиссининг юқорилигини ортиб кетиши;

- ўз фаолияти ҳамда маълум вазият ва ҳолатдаги муваффақиятсизликнинг омилини бошқаларни айбдор сифатида баҳолаши кузатилади.

Шуни таъкидлаш мумкинки, айрим тоифадаги талабаларнинг ўқиш фаолияти, соғлиги, моддий-маънавий ҳолати ва ўзларига маълум бўлган бошқа психологик ҳолатлар билан боғлиқ бўлган руҳиятига таъсир этувчи ностандарт ҳолатлар таъсирида эканлигини кузатиш мумкин. Стрессга бардошлилик даражасининг 23,7% да паст кўрсаткични қайд этилганлиги, бу тоифадаги талабалар ўзлари билан содир бўлиши мумкин бўлган кўнгилсиз ҳолатларга нисбатан иродасизликни намоён этиш ва оқибатда улар ўзларига нисбатан зарар етказадиган фаолиятни англамаган ҳолда амалга ошириш эҳтимоллиги мавжуд. Ушбу 23,7% талабалар стрессга тез тушиши, маълум вақт ичида уларда депрессия симптомлари кузатилиши ёки унга ўтиб қолиши суицидал ҳолат, ўз фаолиятига ва хатти-ҳаракатига жавоб беролмай қоладиган даражадаги психологик англамаган ҳаракатларни амалга ошириши мумкин.

Ушу масалалар билан боғлиқ муаммоларни олдини олиш ва бартараф этиш юзасидан таклиф:

- Психология кафедраси ва институт (ҳозирги университет) психологи ҳамкорликда безовталиқ ва эмоционал беқарорлик омилларини ўрганиш юзасидан психологик тестлар блогини яратиш ва уни амалга ошириш механизмини ишлаб чиқиши;

- сурункали психоэмоционал таранглиқ ва барқарор хавотир ҳамда кўрқувни бартараф этиш юзасидан психологик коррекцияни амалга ошириш юзасидан индивидуал ва гуруҳий ишлаш юзасидан чора-тадбирлар дастури ва “Йўл харитасини” ишлаб чиқиш;

- гуруҳ мураббийлари (түтор) ва институт (ҳозирги университет) психологи ҳамада психология кафедраси тизимли ҳамкорликни мақсадли дастурини ишлаб чиқиш ва чора-тадбирлар режасини динамик хусусиятга эга бўлган вариантини ностандарт ва мобиллик асосида яратиши;

- институт (ҳозирги университет) хотин-қизлар кўмитаси, институт ёшлар иттифоқи етакчиси, институт мураббийлар кенгаши раис, институт беш ташаббус масъули, талабалар турар жойи тарбиячиси ва институт психологи ўзаро фаолият ҳамкорлик дастурини яратиши ҳамда амалда тўлиқ ишлайдиган механизмни ишлаб чиқиш;

- ёшлар билан ишлаш борасидаги декан ўринбосарлари, мураббийлар кенгаши ва психология кафедраси мураббийларни талабалар билан ишлаш юзасидан психологик семинар дарсларини ташкил этиши;

- психология кафедраси, институт профессор-ўқитувчиларга талабаларда безовталиқ, агрессия ва фрустрацияни вужудга келтирадиган муомала ва муносабатни психологик омиллари юзасидан психологик консульм ва тренинглар ўтиб бериши;

- ҳар бир фан ўқитувчиси талабада ностандарт фикрлашга шарт-шароит яратиб беришнинг замонавий механизмидан индивидуал ҳолда фойдаланиш маҳорати ва кўникмасини касбий компетентлигига айлантириш;

- педагогик инновацион таълим кластери асосида педагогика ва психология кафедралари мактабда экспрементал тадқиқотларни амалга оширган ҳолда, ўқувчида мавжуд ригидликни бартараф этиш ва деформацион характер хусусиятни вужудга келтириш борасида ҳамкорлик қўшма дастурини ишлаб чиқиши (бунда МТМ, оила ва мактабни кластер схемасига киритиши, сабаби, ригидликнинг келтириб чиқарувчи манба оила, МТМ ва мактаб муҳитидаги нофаол ва ностандарт ёндашув маҳсули ҳисобланади);

- педагогик инновацион таълим кластери доирасида МТМ, мактаб ва оила механизми асосида бола эмоциясига таъсир ўтказиш орқали, унда креатив фикрлашни рўёбга чиқаришнинг манфаатли тизимини яратиш;

- ҳар хил психологик ўйин (сурункали ва доминант бўлмайдиган таъсир доирага эга бўлган) фаолияти билан болада сунъий стрессларни юзага келтириш ва уни бартараф этишга хос бўлган индивидуал иродавий бардошлилигини ўрганиш, психологик маслаҳатлар бериш;

- стрессга бардошлилик даражасини ошириш борасида ижтимоий психологик тренинглари ташкил этиш;

- институт (ҳозирги университет) миқёсида ушбу масалани доимий ва тизимли тадқиқ этиш юзасидан йилда 2 марта психологик тест-сўровларни амалга ошириб бориш ва натижасига кўра чора-тадбирлар режасини ишлаб чиқиш.

Хулоса қилиб айтганда, мамлакатимизда мобил мутахассис тайёрлаш билан боғлиқ таълимни ривожлантириш стратегиясига доир кенг қўламли таълим хизматларини ривожлантириш, ОТМда таҳсил олувчи талабаларда мобил функцияни қарор топтиришнинг ижтимоий педагогик ва психологик омилларини ривожлантириш билан тавсифланади. Мазкур масалаларни ижобий ҳал этишда мобиллик омилларини классификациялашда этнопсихологик, ижтимоий психология, ёш даврлар психологияси

ва креативлик психологияси методлари (тарихий, маданий ва маънавий омиллари, иқтисодий-ижтимоий ривожланиш ҳамда демографик - ёш, жинс, туғилиш даражаси, никоҳ даражаси, ўлим даражаси, ажралиш масалаларига эътибор қаратиш)дан самарали фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлиб, замонавий психологик ёндашувларни педагогик технологиялар билан амалиётда уйғунлигини таъминлаш муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, талабаларнинг ахборот билан ишлаш компетентлигини шакллантиришда информацион мобиллик омилларидан мақсадли фойдаланиш лозим. Информацион мобиллик, талабаларининг ахборотни олиш ва ўзлаштиришга бўлган қобилияти, ундан фаол фойдаланишга йўналтириш, маълумотни қўйилган вазифаларга мувофиқ мослаштириш, информацион оқимлар тезлиги ва ранг-баранглигига барқарор соғлом ёндашув компетентлигини шакллантиришга нисбатан кўникмаларни замонавий талабанинг шахс хусусиятига айлантиришни психологик омилларини таълим мазмунга сингдирилганлиги билан тавсифланади.

Адабиётлар:

1. Eshnaev N.J. Character as an individual and psychological feature // Fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi. 2021. №2 Issn, 2181-1776.
2. Eshnaev N.J. Negative impact of discriminatory factors on mobile and adaptive relationships of students // science and innovation international scientific journal volume 2 issue 5 may 2023 Uif-2022: 8.2 | issn: 2181-3337 |
3. Заславская Т.И., Рывкина Р.В. (ред.) Трудовая мобильность как предмет экономико-социологического исследования. Методологические проблемы социологического исследования мобильности трудовых ресурсов. Новосибирск, 1974.
4. Зеер Э.Ф., Кормильцева М.В. Социальноличностные компетенции и профессиональная мобильность как целевая ориентация образования // Сибирский педагогический журнал, 2009, no. 10, с. 72-78.
5. Игошев Б.М. Организационно-педагогическая система подготовки профессионально мобильных специалистов в педагогическом университете. Москва, ВЛАДОС, 2008. 201 с.
6. Никитина Е.А. Педагогические условия формирования профессиональной мобильности будущего педагога. Дис. Иркутск, 2007.
7. Панкова Т.Н. Профессиональная мобильность как неотъемлемая характеристика современного специалиста в системе непрерывного профессионального образования // Вестник Воронеж. гос. унта. Сер.: Проблемы высшего образования, 2013, no. 1, с. 99-102.
8. Солоненко В.А. Формирование профессиональной мобильности будущих экономистов-менеджеров в образовательном процессе вуза. Дис. Брянск, 2010.
9. Стариченко Б.Е. Синхронная и асинхронная организация учебного процесса в вузе на основе информационно-технологической модели обучения // Педагогическое образование в России, 2013, no. 3, с. 23-31.
10. Эшнаев Н. Ж. Бўлажак педагог мутахассисларнинг касбий мобиллигини шакллантирувчи омилларни илмий-назарий таҳлили / Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў. 3/2-сан. 2023.- Б.102-108.
11. Эшнаев Н.Ж. ОТМда замонавий мобил мутахассис тайёрлашнинг ижтимоий педагогик-психологик омиллари / Kasb-hunar ta'limi. Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal. 3-son, 2023. –Б.221-225.

MUKAMMAL XOTIRA VA ESLAB QOLISH SIRLARI

Sa'dullayeva M.H.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

“Umumiy tarix va ta'lim metodikasi” kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: texnologiya, pedagog, mnemonika, individual, interfaol, tendentsiya, evolyutsiya, postmodern, analizator tizim, parak, epos, postmodern, visual, mnemotexnika.

Ключевые слова: технология, педагог, мнемоника, индивидуальный, интерактивный, тенденция, эволюция, постмодерн, анализатор система, парак, эпос, постмодерн, визуальный, мнемотехника.

Key words: technology, pedagogue, mnemonics, individual, interactive, trend, evolution, postmodern, analyzer system, parak, epos, postmodern, visual, mnemonics.

Резюме:

Ushbu maqolada ta'lim jayonlarida xotirani o'tkirlash va charxlash mnemonik usullardan foydalanish va mukammal xotira shakillantirish usullari haqida so'z ketadi. Shu bilan bir qatorda mukammal xotira egalari va ularning usullariga bir qator to'xtalib o'tamiz. xotira tarixiy ma'lumotlarni saqlash, ularni bajargan hodisalar, shaxslar va muddatlar bo'yicha tahlil qilishda zarur va muhimdir. Yuqori sifatli ta'lim materiallari, interaktiv ta'lim vositalari va individual ta'lim texnologiyalari xotira ko'nikmasini rivojlantirishdagi o'rni va tarix fanlarining o'qitish sohasini kengaytirishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan jarayonlar, talabalar va ularda mavjud xotira bilan bog'liq muammolarni bartaraf etish yo'llari ustida biroz to'xtalib o'tdik.

Резюме:

В данной статье речь пойдет об отточке и заточке памяти в учебных заведениях с использованием мнемонических приемов и методов формирования отличной памяти. В качестве альтернативы остановимся на ряде обладателей отличной памяти и их методах. память необходима и важна при хранении исторических данных, анализе их по событиям, лицам и срокам их выполнения. Мы немного коснулись роли высококачественных учебных материалов, интерактивных образовательных инструментов и индивидуальных образовательных технологий в развитии навыков памяти и процессов, которые имеют решающее значение для расширения области преподавания исторических дисциплин, а также способов решения проблем, связанных с памятью учащихся и имеющейся у них памятью.

Summary:

This article talks about the use of mnemonic methods for sharpening and sharpening memory in educational settings and methods of forming perfect memory. Along with this, we will touch on a number of owners of perfect memory and their methods. memory is necessary and important in the storage of historical data, analysis of the events, persons and periods that performed them. The role of high-quality educational materials, interactive learning tools, and individualized learning technologies in developing memory skills and processes that are important in expanding the scope

of history education, students, and their existing memory. We have touched a little on the ways to eliminate these problems.

Kirish. Zamonaviy ta'limda ta'lim muassasalardagi o'qitish sifatini ta'minlashga qaratilgan tizimli islohotlar zamidagi bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahorati, ularning zamonaviy ta'lim va innovatsion texnologiyalar, ilg'or xorijiy tajribalarni o'zlashtirish borasidagi zamonaviy bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish dolzarb vazifalardan sanaladi. Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev ta'biri bilan aytganda "Biz ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o'zimizning birinchi darajadagi vazifamiz deb bilamiz".[1] Mamlakatimizda pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonini modernizatsiyalash, sohadagi zamonaviy rivojlanish tendensiyalari, ilg'or xorijiy tajribalar va innovatsion yondashuvlar asosida ta'lim mazmuni va o'qitish sifatini takomillashtirish muhimligi sababli u davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Bundan tashqari har qanday o'qitish usulida Minemonika yani xotirani mustahkamlash alohida o'ringa ega. chunki tarixda eslab qolish mumkin bo'lgan ma'lumotlar ko'p. Shu o'rinda minemonika bizga zarur. Interaktiv usullar orqali o'quvchilarda qiziqishini yanada oshirish, o'sha davrga oid tushuncha hosil qilish innovatsion usullar orqali dars jarayoni hozirgi zamon talabi hisoblanadi, bunda xotira muhim va asosiy vazifani bajaradi.

Adabiyotlar tahlili. Eslab qolinadigan ma'lumotlar bizning xotiramizni u uchun juda qulay shaklda taqdim etishi kerak. Yodlashdan oldin ma'lumotni yorqin va g'ayrioddiy bo'ladigan tarzda qayta ishlashga harakat qiling — bu holda xotira (miya) uni o'zlashtirish ehtimoli ko'proq va kamroq harakat bilan. Samarali yodlashning ko'plab usullari aynan shu xotira xususiyatiga asoslangan.[2]

1. Xotira rivojlanishining evolyutsiyasi X asrning boshlarida kognitiv psixologiya va ma'lumotlar nazariyasi sohasidagi yangi tushunchalarga asoslangan. Xotiraning yuqori darajada rivojlanishi, tarixiy ma'lumotlarni saqlashda, ularga qayta o'rganishda va ta'lim jarayonlarini rivojlantirishda zarur ahamiyatga ega. Yangi ta'lim texnologiyalari va individual ta'lim yo'llari xotirani kuchaytirish, ma'lumotlarni o'rganish jarayonlarini samarali qilish va o'quvchilarga yangi o'rganish tajribasi bera oladigan imkoniyatlar yaratishda muhim xizmatlar ko'rsatadi. Bu esa tarix fanlarining o'qitish metodlarini va mahsulotlarini rivojlantirishga olib keladi.

Boshqacha aytganda, xotira tarixiy ma'lumotlarni saqlash, ularni bajargan hodisalar, shaxslar va muddatlar bo'yicha tahlil qilishda zarur va muhimdir. Yuqori sifatli ta'lim materiallari, interaktiv ta'lim vositalari va individual ta'lim texnologiyalari xotira ko'nikmasini rivojlantirishda katta o'rin egallaydi va tarix fanlarining o'qitish sohasini kengaytirishda muhim ahamiyatga ega.

Tarixiy fanlarni o'qitishda xotiraga bo'lgan ehtiyoj asosiy va muhimdir. Bu talabalarga tarixiy voqealar, davrlar, raqamlar va tushunchalar bilan bog'liq ma'lumotlarni saqlash va tahlil qilish imkonini beradi. Yaxshi xotira egasi bo'lmagan talabalar mavjud ma'lumot va dalilarni o'zlashtirishda, shuningdek, tanqidiy fikrlash va o'tmish haqida fikr yuritishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin.

Tarixiy fanlarni o'qitishda xotira rivojlanishining evolyutsiyasi yangi texnologiyalar va o'qitish usullarining paydo bo'lishi bilan sezilarli o'zgarishlarga duch keldi. Faol o'qitishning zamonaviy usullari, interfaol o'quv materiallari, Internet orqali ma'lumotlarning mavjudligi va raqamli manbalar talabalar xotirasini rag'batlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Evolutsiya, shuningdek, o'qitishning o'zi bilan bog'liq, jumladan, ma'lumotni taqdim etish uchun turli texnologiyalardan foydalanish, interaktiv topshiriqlarni yaratish, vizual vositalar va interaktiv o'quv platformalaridan foydalanish. Ushbu yangiliklar tarixiy fanlarni o'rganishni yanada qiziqarli va samarali qilish orqali talabalar xotirasini rag'batlantirishga yordam beradi.

Biroq, o'qitish usullarining evolyutsiyasi va yangi texnologiyalarning mavjudligiga qaramay, xotira hali ham tarixiy bilimlarni o'zlashtirishda asosiy vosita bo'lib qolmoqda. Buning sababi shundaki, asosiy voqealar, sanalar, faktlar, sabab-oqibat munosabatlari va tendentsiyalarni eslab qolish tarixni tushunish va uning zamonaviylikka ta'sirini yaratish juda muhimdir.

Aristotel tajribalarga va klassik fikrlarga ega bo'lgan filosof va ilm-falsafiy bo'lib, uning yodlash qobiliyati va xotirasi an'anaviy ravishda mukammal deb hisoblanadi. Aristotelning xotirasiga misol sifatida, o'zgacha bilimlar sohasida yirik muvaffaqiyatlar qozongan va kabi ilmiy qo'llanmalarni yaratgan tarixiy ishtirok etishlari kelyapti.

Aristotel eng mashhur asarlarini yozish bilan bilim vijdonida mukammal xotira egasimi ekanligi ham uning ma'rufdirligi uchun bir sabab deb ko'rsatiladi. U tarixiy hadisalarni, fikr, nazariya va ko'nikmalarini tajribalari asosida shakllantirgan va mavzu bilan bog'liq matnlarni muvaffaqiyatli tarzda yaratish bilan ajralganligi bilan taqdirlanadi.

Diqqat bilan e'tibor qaratsak, xotiraga ega bo'lish insonning ma'lumotlarni o'rganish, ularga e'tibor qaratish va ularni tahlil qilish usullarida muhim ahamiyatga ega. Buni hisobga olganda, Aristotelning tajribalari, yozishlari va ilmiy janrlar bo'yicha yirik muvaffaqiyatlarga erishishi uning mukammal xotirasining aniqligidan ko'rsatiladigan holat emas. Ayni paytda, uning tarixiy vujudida ko'nikma, ma'lumotlar va fikrlarini yozish bilan bog'liq vaziyatlariga e'tibor qaratish adolatli bo'lishi lozim.

Platon, mukammal xotira egasi sifatida ta'riflangan. U yozuvchi sifatida esa eng mashhur asarlarini yozgan shaxslardan biridir. Platon xotirasi haqida turli ta'rif-hikoyalar mavjud, uning ilmiy faoliyatlarida yuqori intellektual daraja va aytgan fikrlarining teran va chuqurki, uni o'rganishga va tadqiq qilishga boshlaydi.

Platonning nutqida keng og'ir fikrlarini ifodalab o'rgangan va idealizm, adolat, insoniy maqom-makonlari kabi muhim mamlakatlar bo'yicha nazariy tushunchalarni tahlil qilgan. Uning sirlari va falsafa shakllari asosan uning xotirasida saqlanib qolgan. Shuningdek, uning tarixiy eposlarida, fikr-falsafa to'plamlarida keltirilgan maqbul tushunchalar va nazariyalar uning mukammal xotirasini ajratib ko'rsatish uchun ma'lum bir sabab deb ko'rsatiladi. U qadimda birinchilar qatorida mnemotexnik usullar yordamida xotirasini o'ta mustahkamlab o'z nazariyalarini targ'ib qilgan. Platonning mukammal xotiraga ega bo'lish haqida juda ko'p yozilgan, lekin undagi ma'lumotlar boshqa insonlarning o'yiganlari va e'tiroflari asosida qolgan. Juda ko'plab faylasuflar, olimlar tarix va xotirani umumiy bog'lashga urinishgan. Ular oz davri uchun ham, kelajak uchun ham yozib qoldirishgan.

"Tarix, shubhasiz, odamlar xotirasida eng muhim o'rinni egallagan faktlar to'plamidir. Ammo kitoblarda o'qilgan, maktablarda o'rganilgan va yodlangan holda, o'tmishdagi voqealar uzoq vaqt davomida ularning tirik xotirasini saqlab qolgan doiralar uchun ahamiyatsiz bo'lgan ehtiyojlar yoki qoidalarga qarab tanlanadi, taqqoslanadi va tasniflanadi. Gap shundaki, tarix odatda an'ana tugagan paytda, ijtimoiy xotira susayib yoki parchalanib ketganda boshlanadi. Xotira mavjud bo'lishda davom etar ekan, uni yozma ravishda yozib olishning hojati yo'q va haqiqatan ham qandaydir tarzda tuzatish kerak. Shu sababli, ma'lum bir davr, jamiyat va hatto inson tarixini yozish zarurati, ular allaqachon o'tmishga qaytganlarida paydo bo'ladi, biz atrofimizda ular haqida har qanday xotirani saqlaydigan ko'plab guvohlarni topish imkoniyatiga ega emasmiz. "[3,22c] ushbu iqtibosdan ko'rinib turibdiki, muallif Postmodern "nutq" nazariyasini kutgan: tarix fanining "ob'ektivligi" ortida u yozma tarix mazmunini belgilaydigan "ehtiyotlar va qoidalar" to'plamini ko'radi. Ilm-fan hali ham jamoaviy xotirada saqlanib qolgan o'tmish tasvirini saqlab qolishga intilsa ham, "u faqat bizning jamiyatimizni qiziqtiradigan narsani saqlab qoladi".[4,23c] Ushbu so'zlar o'z davrida nafaqat bizning zamonamizda ham mnemonika va xotirani kuchaytirish, mukammal xotira ustida bosh qotirish uchun asos bo'ladi. Mnemotexnik usullar esa bunda juda qo'l keladi. Mnemonika bir nechta oddiy printsiplarga asoslanadi. Yodlash vizual analizator tizimida amalga oshirilsa, yodlash jarayoni ongli ravishda boshqarilishi mumkin. Tasvirlarni xotiraga yozish "tasvirlarni birlashtirish"ning oddiy aqliy operatsiyasi bilan amalga oshiriladi. Har qanday ma'lumotni tezda tasvirga aylantirish uchun cheklangan kodlash usullari

qo'llaniladi. Ma'lumotni xotirada saqlash muddati eslab qolgan ma'lumotlarning faollashuv chastotasiga bog'liq. Agar kerak bo'lsa, vizual tasvirlardagi ushbu ma'lumot refleksi (avtomatik) eslab qolish darajasiga o'tkazilishi mumkin. Bunday holda, yodlangan ma'lumotlar juda tez esga olinadi va yordamchi vizual tasvirlardan ozod qilinadi. [5,173c]

Xotira saroyi. Bunda yod olishimiz kerak bo'lgan so'zlarni keltiramiz

AQSH ning birinchi 20 ta prezidentini ketmaketlikda eslab qolish uchun ularni xorita saroyimizga joylaymiz.

Xorira saroyi

1. Eshik (J. Vashington)	11. Turnik (Jeyms K. Polk)
2. Podez (Jon Adams)	12. Sushilka (Zakari Teylor)
3. Zina (Tomas Jefferson)	13. Telifon (Millard Fillmor)
4. Qo'shning eshigi (Jeyms Medison)	14. Xontaxta (Franklin Pirs)
5. Eshik ruchkasi (Jeyms Monro)	15. Stol (Jeyms Buchanan)
6. Oyoq kiyim shkafi (Jon.K. Adams)	16. Kondisaner (A. Linkoln)
7. Oyna (E. Jekson)	17. Telvizor (E. Jonson)
8. Telvizor (M.V.Buren)	18. Xolodelnik (U.S. Grant)
9. Lyustra (U.G.Xarrison)	19. Tarelka (R.B. Xeys)
10. Parda (Jon Tayler)	20. Kir moshina (Jeyms A. Garfild)

Biz yuqorida qayd etilgan ushbu tanlagan makonimizga (obeykt tanish bo'lishi kerak) ketma-ketlikda tanlangan oddiy so'zlarga AQSH prezidentlarini turli hajviy yoki esimizda qoladigan so'zlar bilan hikoya tuzib assosatsiya qilib chiqamiz. tuzgan hikoyamizda prezidentlarning nomlariga shunday bog'lashimiz kerakki bu bog'liqlik hech qachon yodimizdan chiqmasligi kerak. Majoziy o'xshatish qiladigan bo'lsak, har bir so'zimiz bir-biriga bog'bonning belkuragiga yopishgan loy kabi yopishishi kerakdir.

Muhokama va natijalar. Mnemonik usullar yordamida eslab qolinadigan ma'lumotlar hajmi past yodlash tezligi (bitta tasvirni yodlash uchun standart - 6 soniya) va yodlash jarayonida yuzaga keladigan charchoq bilan cheklangan. Biroq, amaliyot shuni ko'rsatadiki, bu tezlik o'quv jarayonida va kundalik hayotda uchraydigan ma'lumotlarni eslab qolish uchun etarli bo'lmadi zero, mnemonika aniq ma'lumotlarni eslab qolish uchun mo'ljallangan. Shuning uchun, ma'lumot qanchalik murakkab va hajmli bo'lsa, uni mnemonika texnikasi yordamida eslab qolish osonroq bo'ladi.

O'quv jarayonida inson yodlash ko'nikmalarini rivojlantiradi, ularsiz mnemonik usullar juda sekin ishlaydi. Masalan, chet el so'zlarini yodlash texnikasi juda sodda, ammo faqat odam ma'lumotni tasvirlarga kodlashning asosiy usullariga ishonchli egalik qilishi va tasvirlar orasidagi aloqalarni etarlicha tez va ishonchli shakllantirishi sharti bilan.

Yodlashni xotira jarayoni deb ta'riflash mumkin, buning natijasida yangisini ilgari sotib olingan bilan bog'lash orqali mustahkamlash mumkin.

Voqealarning (rasmlar va raqamlar) oddiy tutashuvi o'z-o'zidan yodlashning aniq natijalarini bermaydi. Muhimi, odam material bilan nima qiladi. Shu bilan birga, faoliyatning bir xil tashqi shartlari turli odamlarda yodlashning mutlaqo bir xil natijalariga olib kelmaydi, chunki bu shartlar har doim insonning o'tmishdagi tajribasi, uning individual xususiyatlari orqali sinadi. [6,496 c] Shu bilan birga har bir jarayonni o'ziga xos belgi va xususiyatlarga bog'lash muhimdir.

Yodlangan ma'lumotlar tanlangan qo'llab-quvvatlovchi tasvirlar ketma-ketligiga assotsiativ aloqalar bilan bog'langan. Vizual tasvirlar sodda va aniq bo'lishi kerak. Qo'llab-quvvatlovchi tasvirlar noyob bo'lishi va takrorlanmasligi muhimdir. Ma'lumotli assotsiatsiyada unga kiritilgan barcha tasvirlar doimo aniq ko'rinishi kerak. Siz bir tasvirni birin-ketin yashirolmaysiz yoki bitta tasvirni boshqa yopiq ichida tasavvur qila olmaysiz. Masalan, “Amir Temur loyga botib qolgan qovunni qo'liga olib pichoq bilan parak-parak qilib kesdi”. Ushbu loy so'zi bilan bog'liq voqea esizga juda tez qoladi. “loy jangi” esizga tushadi va bu jang Parak daryosi bo'yida bo'lganini eslab qolasiz va hokazo. 1365 yilda bolgan bu jang sanasini eslab qolish uchun ham raqamlarni kodlaymiz. 13, 65 raqamlarini: 13. 1-Raz, 3- Tri (ReTro), 65. 6-SHest, 5-Piyat (ShiPildoq), Amir Husayin A.Temur kesgan qovunni yemasdan ReTro qoshig'ini kuylab laganda turgan ShiPildoqqa qo'l cho'zdi. Ushbu hazilga boy hikoyamizda ReTro hamda ShiPildoq so'zlari o'z-o'zidan ajralib eshitaladi va avvaldan kodlangan raqamlarni chiqaramiz. 1365 yilda “Loy jangi” Parak daryosi bo'yida ro'y bergan. Bu kabi asosatsiya usullari orqali biz mavjud ma'lumotlarni uzoq mudatga xotiramizda muhrlaymiz. buyuk faylasuf daholar Arestotel, Platon, J. Bruno kabilar shu usullarni qo'llashi, ulardagi mukammallik oshdi.

Yodlashning mustahkamligi inson ongida o'rnatilgan paradigmatic aloqalar bilan ta'minlanadi va leksik birliklarning xotiradan chaqirilishi va boshqa birliklar bilan birgalikda foydalanish darajasi bilan boshqariladi. [7,238 b]

Xulosa. Bilasizmi biz yashab turgan olam ma'lumotlardan iborat ha hamma-hammasi raqamlar, shaxslar, jarayonlar ularni davom ettirishim mumkin shunchalik ko'p narsalarni eslab qolishning yagona yo'li ularni visual yoki asosasiya yo'li orqali bog'lab xotiramizda saqlab qola olamiz. Shunday ekan sizga ayrim tavsiyalarimni bermoqchiman:

Xotirani yanada mustahkam va oddiy shakllantirish, hamda muvaffaqiyatli bo'lishi uchun ushbu xotira qonunlarini tavsiya qilib unga amal qilishingizni istar edim, chunki men aynan undan foydalanaman:

- Qiziqish kerak, zero qiziqarli qonun va qiziqarli narsalarni eslab qolish osonroq.

- Tushunish o'ta zarur chunki, qonun va yodlangan ma'lumotni anglash qanchalik chuqur bo'lsa, u shunchalik yaxshi esda qoladi.
- O'rnatish muhimdir, sababi qonuni-o'zingizga kerakli tarzda o'rnatib olsangiz, yodlash osonroq bo'ladi.
- Harakat asosdir, harakat qonuni faqat faoliyatda ishtirok etadigan ma'lumotlarni yaxshiroq eslab qola oladi.
- Kontekst qonuni-ma'lumotni biz tanish bo'lgan tushunchalar bilan assotsiativ bog'lab yangi narsalar yaxshiroq o'rgatadi.
- Inhibitsion qonuni-shunga o'xshash tushunchalarni o'rganishda eski ma'lumotlarning yangisiga "ustma-ust tushishi" ta'siri mavjud.
- Optimal qator uzunligi qonuni-yodlangan qatorning uzunligi qisqa muddatli xotira hajmidan oshmasligi kerak.
- Hudud qonuni-boshida va oxirida taqdim etilgan ma'lumotlar yaxshiroq esda qoladi.
- Takrorlash qonuni-bir necha marta takrorlangan ma'lumotlar eng yaxshi esda qoladi.
- Tugallanmagan qonun-tugallanmagan harakatlar va aytilmagan iboralar eng yaxshi esda qoladi.

Ushbu texnika va printsiplardan foydalanish tufayli talabalar yodlash qobiliyatini rivojlantiradilar va o'rganish yanada samarali bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoyev O'zbekiston respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish" концепцияси. 2019 у.
2. Yekaterina Yevgeniyevna Vasilieva, pedagogika fanlari doktori, Rossiya tabiiy fanlar akademiyasi professori. "Xotira qonunlari va samarali yodlash texnikasi".
3. Халбвакс, М. Коллективная и историческая память неприкосновенный запас. — 2005. № 2—3. Страница 22
4. Халбвакс, М. Коллективная и историческая память неприкосновенный запас. — 2005. № 2—3. Страница 23
5. Зиганов М. А. Мнемоника. Запоминание на основе наглядного мышления. М., 2000. 173 С.
6. Петровский А. В. введение в психологию: учебник. М., 1996. 496 с.
7. Solovova N. V. chet tillarni o'qitish metodikasi: asosiy ma'ruza kursi. M., 2002 yil. 238 s.
8. Sa'Dullayeva, M. H. (2023). Raqamli tarix mukammal xotira asosi sifatida. Academic research in educational sciences, 4(CSPU Conference 1), 73-75.
9. F.Sh.Ilmurodova.Requirements of the modern teacher. "PEDAGOG" международный исследование. 24 April 26, 2022.p-63-6711.
10. Ильмуродова Ф. The foundation of the era of awakening in Central Asia: alchemy, succession, and historicism //Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире. – 2022. – Т. 1. – №. 3. – С. 213-216.
11. Shokirovna I. F. Trends in the Formation and Development of Professional Competences of a Future History Teacher //World of Science: Journal on Modern Research Methodologies. – 2023. – Т. 2. – №. 3. – С. 27-31.

12. Mahfuza Sa'dullayeva "Tarix ta'limida mnemonika: xotiradan to'g'ri va noto'g'ri foydalanish" Ta'lim, fan va innovatsiya. 2-SON 2023 473-B
13. Shokirovna I. F. Zamonaviy oqituvchi davr talabi //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – T. 8. – №. 3. – С. 68-72.
14. Sadullayeva Mahfuza Husenovna. (2022). The significance of mnemonic technologies in the teaching of specialized sciences. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(12), 270–277.
15. Саъдуллаева, М. Х. (2022). Ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish pedagogik muammo sifatida: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.10.10.021> Sa'dullaeva Mahfuza Husenovna Chirchiq davlat pedagogika universiteti "O'zbekiston tarixi" kafedrasida o'qituvchisi. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (10), 189-195.
16. Umirzoq Y. Tarix fanida axborot texnologiyalarining qo'llanilishi //Innovations in Technology and Science Education. – 2023. – T. 2. – №. 15. – С. 441-448.
17. Zilola Normurodovna Haydarova (2023). Maktab o'quvchilariga raqamli o'rganish ko'nikmalarini shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari. Academic research in educational sciences, 4 (CSPU Conference 1), 1008-1013.

TALABALARDA VATANPARVARLIK FAZILATINI RIVOJLANTIRISHNING KONSEPTUAL JIHALTLARI

Mirzakarimov X. Yu.

*Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash
va malakasini oshirish institutining Farg'ona filiali o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: vatanparvarlik fazilatlari, or-nomus, g'urur, qat'iyatlilik, halollik, iroda, rostgo'ylik, samimiylik, vijdon.

Ключевые слова: патриотические качества, честь, гордость, решительность, честность, воля, правдивость, искренность, совесть.

Key words: patriotic qualities, honor, pride, determination, honesty, will, truthfulness, sincerity, conscience.

Резюме:

Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalarida yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash tizimini takomillashtirish jarayonini muvaffaqiyatli tashkil etishning asosiy konseptual jihatlari haqidagi fikrlar bildirilgan.

Резюме:

В данной статье представлены основные концептуальные аспекты успешной организации процесса совершенствования системы воспитания молодежи в духе военного патриотизма среди студентов высших учебных заведений.

Summary:

This article presents the main conceptual aspects of the successful organization of the process of improving the system of education of youth in the spirit of military patriotism among students of higher educational institutions.

Kirish. Bugun mustaqil O'zbekiston davlatining talabasi – kasbiy faoliyatda qobiliyatli, ijodkor, ishbilarmon, milliy madaniyat va umuminsoniy qadriyatlarni, dunyoviy bilimlarni mukammal egallagan, diniy ilmlardan ham xabardor, ma'naviy barkamol, O'zbekiston mustaqil davlat sifatida taraqqiy etishiga ishonadigan, vatanparvarlik burchini to'g'ri anglagan, e'tiqodli fuqaro, ixtisosga doir bilimlarini va mahoratni mukammal egallagan, o'z kasbini yaxshi ko'radigan erkin va ijodiy fikrlay oladigan, o'ziga talabchan, adolatli, odobli bo'lmog'i darkor.

Adabiyotlar tahlili. Harbiy vatanparvarlik tarbiyasi yoshlarda harbiy xizmat va vatan ximoyasiga bo'lgan ijobiy munosabatni rivojlantirish, harbiy

kasblarni egallash masalalari bo'yicha yurtimizdagi bir qator mutahassislar ilmiy tadqiqot ishlarini olib borganlar, jumladan: vatanparvarlik tarbiyasining metodik jixatlari va yoshlarning vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirishda tarbiyaning o'rni, Vatanparvarlik tarbiyasining milliy xususiyatlari masalalarida Sh.M.Mirzaxmedov, S.A.Axatov, A.Sotvoldiyev, S.X. Xabibullayev, Sh.Ubaydullayev, Sh.X.Tilavoldiev, U.Z.Melikuziyevlar tomonidan olib borilgan taqiqotlarda o'z ifodasini topgan.

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi mamlakatlarida harbiy vatanparvarlik tarbiyasi ishlarida yoshlarda harbiy pedagogik jarayonni takomillashtirishda A.V. Baraban, V.I. Vdovyuk, N.F. Fedenko, N.I. Kiryashov, V.N. Gerasimov va boshqalar bo'yicha o'rganilgan.

Xorijiy davlatlarda V.F. Shatalov, E.N.Ilyin, N.N.Paltyshev, V. Ya.Slepov, S. M. Kirov, A. V. Kozlov tomonidan yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning o'ziga xos shakllari sifatida namoyon bo'lish masalalari tadqiq etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalarida yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash tizimini takomillashtirish jarayonini muvaffaqiyatli tashkil etishning asosiy konseptual jihatlar haqidagi taklif va g'oyalar, ularni amalga oshirning zaruriyati, usullari haqida nazariy ma'lumotlar ilgari surilgan.

Tahlil va natijalar. Innovatsion yondashuv asosida talabalarda vatanparvarlik fazilatini rivojlantirish, qadriyat sifatida shakllantirish va rivojlantirish vatanimiz taraqqiyotiga o'zini daxldor deb biladigan, Vatan va xalq manfaatlarini o'zining manfaatlar bilan uyg'un holda ko'radigan, fidoyi va jonkuyar, mustaqil ong va tafakkurga hamda o'zining faol fuqarolik pozitsiyasiga ega tamomila ma'rifatli, yuksak ma'naviyatli shaxslarni tarbiyalash va kamolga yetkazish vazifalarini ko'zlaydi.

Innovatsion yondashuv asosida talabalarda vatanparvarlik fazilatini rivojlantirish, vijdon, jonkuyarlik, ma'rifat, munosabat, nafsni tiyish, samimiyat, farosat, shaxsiy takomillashuv hissi kiradi (1-rasm).

Shu bilan birga talabalarni kasbiy ma'naviyati konseptual jihatlar o'zlari tanlagan kasblariga sadoqat ruhini shakllantirish, ona Vatanga muhabbat, boy tariximizga, ota bobolarimizning moddiy ma'naviy merosiga chuqur hurmat tarbiyalash, ularning qalbi va ongida mehr-oqibatni, odobni, hurmat-izzatni, halollik va poklik tushunchalarini singdirishdan iborat.

Shu bilan birga tarbiya ta'lim bilan egizak bo'lgani kabi ma'naviy-ma'rifiy tarbiya ishlarining ibtidosida ta'lim oluvchilarning ma'naviy qiyofasini belgilovchi konseptual jihatlar turadi. Konseptual degangda odatda o'rganilayotgan hodisa,

1-rasm. Talabalarda shakllantirilishi lozim bo'lgan vatanparvarlik fazilatlarlari.

tushuncha, fikrlarni ikki va undan ortiq jihatlarini bo'yicha tahlil etish, taqqoslash nazarda tutiladi.

Shunday qilib, innovatsion yondashuv asosida talabalarda vatanparvarlik fazilatini rivojlantirishning konseptual jihatlarini quyidagi insoniy xususiyatlarni qamrab oladi:

Or-nomus. Bu tushunchaga o'zbek tilining izohli lug'atida quyidagicha ta'rif beriladi: Xijolat tortish, uyalish tuyg'usi; kishini ulug'laydigan, unga nisbatan hurmat tug'diradigan ish, narsa yoki xislat-fazilat; shon-sharaf. Nomus – burch va qadr-qimmat tushunchalari bilan bog'liq bo'lgan hissiyot, shaxsning o'z qadr-qimmatini anglab yetishi, shu qadr-qimmatning jamiyat tomonidan tan olinishi yoki olinmasligiga bo'ladigan munosabati bilan belgilanadigan tuyg'u. Gohida nomusni "Or" tushunchasi bilan chalkashtirish hollari ham uchraydi. Lekin, aslida, nomusga nisbatan or ancha tor qamrovli, nisbatan zalvorsiz tushuncha. Chunonchi, oriyatli odam deganda, o'z so'zining ustidan chiqadigan, sadaqa tarzida qilingan muruvvatlardan baland turadigan shaxs tushuniladi. Nomusning esa "Toshi og'ir" – u ijtimoiylik xususiyatiga ega, keng qamrovli. Nomus yo'lida inson hatto o'z hayotidan kechishi mumkin, odamlar o'z nomusi, oila nomusi, millat nomusi deb kurashadi. Harbiy jamoa singari sohalarida jamoa nomusi ham alohida ahamiyatga ega, bunda nomus "Obro'" tushunchasi bilan bog'lanib ketadi. Bularning hammasi o'zini hurmat qilish, o'ziga nisbatan atrofdagilarning hurmat-izzatini yo'qotmaslik uchun o'z-o'zini nazorat qilish hissidan kelib

chiqadi. Nomussizlik insonni pastkash, tuban, aldamchi kimsaga aylantirib qo'yadi, unday odamdan qarindosh-urug'lar ham, jamoa ham nafratlanadi. Shu sabab o'zini anglab yetgan har bir shaxs hech qachon nomussizlikka yo'l qo'ymaydi. Nomus kishining o'z mavqeini saqlash, ulug'lash va ardoqlash, xijolat tortish tuyg'ularini oila, keng ma'noda xalqi va yurti, ajdodlar sha'niga dog' tushirmaslik ma'nosini ham ifodalaydi.

G'urur. G'ururli inson o'z shaxsini kamsitishga yo'l qo'ymaydi, g'ururini yo'qotmaslik yo'lida u har qanday qiyinchiliklardan, jazolanishdan cho'chimaydi. G'urur insonning yuksak ma'naviyat egasi ekanidan dalolat beradi. G'urur ayni paytda nafaqat insonning o'zi bilan, balki o'zi mansub bo'lgan jins yoki etnik kelib chiqishi bilan faxrlanish hissini ham anglatadi. Masalan, yigitlik g'ururi, qizlik g'ururi, milliy g'urur. Lekin g'urur me'yorida bo'lishi, ya'ni kishining asl qadr-qimmatiga mos kelishi lozim. G'ururdagi me'yorning buzilishi kishining kibrga berilishiga olib kelad. Odatda davlatning qanchalik tez rivojlanishi, bu borada odamlarga kuch-quvvat baxsh etish, mamlakatning dunyo hamjamiyatida munosib o'rin egallashi, avvalambor, xalqning ma'naviy saviyasi, g'ururi va faxri nechog'lik yuksak bo'lishiga bog'liqdir. Har bir fuqaroda mana shunday tuyg'ularni shakllantirish milliy g'ururning shakllanishiga xizmat qiladi.

Ogohlik. Ogoh bo'lishlik, hushyorlik. O'z vataniga sodiq, halqi va millati kelajagi va uning rivojlanishiga butun vujudi bilan xizmat qila oladigan har bir fuqaroning eng muhim bo'lgan fazilatlaridan biridir. Bugun biz hayot sur'ati beqiyos darajada tezlashgan shunday zamonda yashayapmizki, insoniyat hozirga qadar bunday davrni boshidan kechirgan emas. Hozirgi zamonda mafkuraviy xatarlar toboro kuchayib bormoqda. Darhaqiqat bugungi tezkor ahborot almashinuvi davrida halqimiz va mamlakatimizning tinch hayotiga rahna solishi mumkin bo'lgan turli ahbort hururjlaridan ogoh bo'lish, tinch hayotimizni ko'ra olmayotgan ayrim kishilar yoki guruhlarining asl maqsadlarini tezkor anglab yetish, ularga qarshi kurasha olish bugungi kun fuqarosining yuksak insoniylik burchidir.

Qat'iyat va iroda. Maqsadni yuzaga chiqarish uchun kishida bo'lgan matonat va qat'iyat. Ixtiyor, xohish. Iroda – odamning ichki va tashqi intilishlari, imkoniyat va salohiyatini maqsad yo'lida safarbar etish, qat'iyat bilan harakat qilish, sinov va mashaqqatlarni yengib o'tishga, har qanday sharoitda ham ruhiy muvozanatni saqlashga asos bo'ladigan ma'naviy fazilat. Harbiy kasb sirlarini o'rganish jarayonida, harbiy xizmat mashaqqatlari oldida bosh egmaslik, uni matonat bilan yengib o'tish, qiyinchiliklardan cho'simaslik. Shunday qiyinchiliklarni yengib o'tgan insongina vatan ximoyachisi degan sharaflı nomga munosib bo'la oladi.

Axloq. Kishilarning bir-birlariga, oilaga, kasbiga, jamiyatga bo'lgan munosabatlarida namoyon bo'ladigan xatti-harakatlari, xulq-atvorlari, odoblari

majmui. Muayyan ma'naviy – axloqiy sifatlar (kamtarlik, mehnatsevarlik, odoblilik, samimiylik, mehribonlik, halollik, atrofda qilarga yordam qo'lini cho'zish, qo'llab quvvatlash, mas'uliyatlilik, oqibatlilik, e'tiqodlilik, insonparvarlilik, sadoqatlilik, jamoani, odamlarni ajratib yuboradigan illatlarga qarshi tura olish va boshqalar) haqida aniq tushunchalarga egalik kiradi. Axloqiy baho omillariga ko'ra, kasb axloqini har bir kasb-hunarning ijtimoiy hayotda tutgan o'rni va vazifalariga qarab bir necha turga ajratish mumkin: o'qituvchilik ixtisosiga qarab – pedagog axloqi, tibbiyot ixtisosiga qarab – shifokor axloqi, harbiy etika, huquqni muhofaza qilish ixtisosiga qarab - yurist axloqi, xizmat ko'rsatish ixtisosligiga qarab – xizmat ko'rsatish etikasi va hakazo

Vijdon. Faqat inson zotiga xos narsa. Vijdon bu insonning ichki olami, o'zi va botiniy quvvatidir. Vijdon bu hayotga va kasbga bo'lgan his-tuyg'ular, reaksiyalar, xohish-istaklar, biror narsani yaxshi ko'rish, yomon ko'rish, moyil bo'lish, nafratlanish, biror holatdan ma'naviy lazzat olish yoxud alamlanish kabi insoniy tuyg'ular majmuasidir. Parvarishlanmagan narsa halokatga yuz tutgani kabi vijdon ham agar etibor ko'rmasa zaiflashib boradi va kun kelib butkul yo'qoladi. Vijdonni yo'qotmaslikning sababi kishining yaxshi oilada, kasbiy ta'limda ma'naviyati boy oliyjanob ustozning qo'lida kamol topishidir.

Ma'rifat. Bilim-ilm, kasb egallash ma'nosida u yoki bu insoning tabiat, jamiyat, inson mohiyati haqidagi bilim va ilmlarni egallaganlik darajasi va kasbga aloqadr bo'lgan jihatlarni targ'ibot eta olishi, ma'naviy ruhiy qoniqish bayoni. Ma'rifatli degani esa – muayyan sohada ma'lumoti bor, ko'p narsani biladigan, mushohada qiladigan, bilimli, o'qimishli, qobiliyatli demakdir. Kasbiy ma'rifat - turli kasblar, ixtisosliklar, mansab lavozimlari, tanlangan kasbni, ixtisoslikni egallash mumkin bo'lgan ta'lim turlari to'g'risida shuningdek, kasbning insonga, uning jismoniy, psixologik va shaxsiy sifatlariga, salomatligiga qo'yadigan talablari haqida ma'lumotlar berish

Vatanparvarlik. Vatanparvarlik – yurt mustaqilligini mustahkamlash, vatandoshlarining baxt-saodati yo'lida mehnat qilish. Vataniga muhabbatli bo'lish, uning yutuqlaridan quvonish. Vataniga, millatiga xiyonat qilgan kimsalarga nisbatan faol salbiy fuqarolik pozitsiyasi mavjudligi, Vatan salohiyatini oshirish va uni muhofazasi uchun jonkuyarlik qilish (Vatan mulkini avaylab-asrash, uning yuksalishi uchun halol mehnat qilish, o'zini bag'ishlash, bu yo'lda tama'ni yaqinlashtirmaslik va h.k.)

Mexnatsevarlik ruhida tarbiyalanganlik. Mehnatning ijtimoiy – iqtisodiy ahamiyatini bilish. O'zida aqliy va jismoniy mehnat ko'nikma va malakalarini rivojlantirish. Talabalar o'zini – o'zi boshqarishda, hasharlarda ishtirok etish. O'zining va boshqalarning mehnat mahsuli bo'lgan, moddiy, ma'naviy

ne'matlarni asrash. Jamoada yashash, mehnat qilish ko'nikma va malakalarini o'zlashtirish

Millatlararo totuvlik va dinlararo bag'rikenglik ruxida tarbiyalanganlik. Millatlararo totuvlik, milliy va kasbiy xususiyatlar g'oyasining mohiyatini tushinish. Boshqa xalqlar madaniyati, turmush tarzi, hayotiy intilishlariga nisbatan hurmatda bo'lish. O'zga millat vakillari bilan do'stlashish, ahil bo'lish. O'zga dinga e'tiqod qiluvchilarning haq-xuquqlarini hurmat qilish, diniy urf-odatlarini hamda marosimlariga to'g'ri munosabatda bo'lish. Boshqa xalqlar dini, madaniyati, turmush tarziga nisbatan hurmatda bo'lish

Nafsni tiyish. Inson ma'naviyatiga dahildor xodisa. Aslida nafsni tiyish degan narsani oilada ham o'rgatish kerak. Boshqalarning kasbiy qobiliyatlarini ko'ra olmaslik yoki o'z kasbidan foydalanib o'zgalar haqqiga hiyonat qilish kasbiy ma'naviyatsizlikdir. Inson nafsni hamisha tarbiyaga muxtoj. Inson o'z nafsini tiyish va uni tarbiya toptirishi bilan kamolga yetadi. Komil insonlarning barchalari o'z nafsini tiyib, uni tarbiyalab kamolga yetkazgan kishilardur. Zero o'z nafsini tiyolmagan odamdan komil inson chiqishi qiyin. Millatimizda nafsni poklash, inson o'zini-o'zi tergap, ertangi kunga nima tayyorlaganiga nazar solishi muhimdir. Nafsni tiyish kasbiy ma'naviyatining gultoji bo'lib korrupsiyaga tamoman qarshi turadi.

Samimiylik. Qachon insonda samimiylik paydo bo'ladi? Qachonki, uning qalbida g'araz, gina-kudurat kabi birovga nisbatan adovat uyg'otuvchi xislat qolmasagina u samimiy bo'la oladi. Shuning uchun ham odamlar bunday kishining gapini quloqqa olib, unga ishonib, uni hurmat qilishadi. Kasbiy ma'naviyat rivojida samimiy inson deganda har bir ishini chin dildan bajaradigan, aytgan gapi bilan ishi to'g'ri keladigan, birovga nisbatan qalbida hech qanday g'ashlik va adovati bo'lmagan, kek saqlamaydigan kishi tushuniladi.

Xalollik. Har bir insoning o'z kuchi bilan mehnat qilishi, shuning evaziga topgan mol-mulki, obro'si, jamiyatga tutgan o'rni, hulqining to'g'riligi, so'zida qat'iylilik va sadoqatining majmuasidir. Halollikni uning dastlabki tor diniy mazmunida qaysi taom haromu, qaysinisi halol, degan ma'noda tushunmaslik lozim. U allaqachon umuminsoniy, dunyoviy mano kasb etgan me'yorga aylangan.

Rostgo'yilik. Halollikning bir ko'rinishi bo'lib, haqiqatni gapirish, o'zining ham, o'zgalarning ham qadr-qimmatini to'g'ri baholash, yaxshini yaxshi, yomonni yomon deb ochiqchasiga aytishdir. Rostgo'yilik vijdon tushunchasi bilan bog'liq, insonning o'zgaga munosabati o'ziga munosabatidek sof bo'lishini talab etuvchi meyorlardir.

Insofilik. Insonni odam qiladigan ham, ado qiladigan ham insof degan ajoyib xikmat bor. Insof xaddan oshmaslikdir. Hazrat Alisher Navoiyning "Insof ila adl qasrini qur" degan ishorasida qancha ma'no va mazmun yashiringan. Har

bir insonning insofli bo'lishida, avvalambor, uning oilasidagi muhit, ota-ona va maktabdagi o'qituvchi ustozlarning ta'lim-tarbiyasi katta ahamiyat kasb etadi. Insonni har bir ishda ham, gapda ham, kasbida ham insofli bo'lishi kerak. Insof bu faqat haqiqatni aytish emas, balki xalol mehnati, kishilarning ko'nglini topa bilish va ularga mexribonlik ko'rsatishdir. Insof hayotning hamma jabhalariga tegishli bo'lgan munosabatlardir. Bu munosabatlar orasida kasbiy xalollik, savdo-sotiq va oldi-berdilar, tarozi va o'lchovlardan urib qolmaslik musulmon axloqining ajralmas qismi ekaniga etibor qaratiladi va xaridor haqiga xiyonat qilmaslik aloxida ahamiyatga ega.

Shuningdek, innovatsion yondashuv asosida talabalarda vatanparvarlik fazilatini rivojlantirishning asosiy konseptual jihatlariga sobitqadamlik - niyat qilingan ishga jiddiy kirishish va oxiriga yetmaguncha undan chekinmaslik, boshlangan ishni oxiriga yetkazish, sabr qanoat – boshga tushgan qiyinchiliklarni chidam bilan yengish, kamtarlik kishining o'zini tabiiy holda qanday bo'lsa shundayligicha hamma bilan teng bab-barobar tutishi, shijoat – botirlik, jasorat, dovyuraklik, mardlik va pokizalik ham kirib, u kasb ahloqining normasi sifatida har bir hodimdan kiyim-kechagining, aft-atvorining, ish joyining pokiza bo'lishini hamda qalbining pok bo'lishini, yeyiladigan taomlariga harom aralashmasligining, halol bo'lishi kabi talablarni qo'yadi.

Xulosa. Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda aytish mumkinki vatanparvarlik tushunchasi keng qamrovli masala bo'lib, uni birgina meъzon bilan o'lchash qiyin. Vatanparvarlik fazilatini tarkib toptirishda shaxsning barcha xususiyatlari e'tiborga olinishi zarur.

Adabiyotlar:

1. R.Mavlonova va boshqalar. Pedagogika nazariyasi va tarixi. T.: "Fan va texnologiyalar" 2010 yil.
2. A.Minovarov. Pedagogika. T.: "O'qituvchi" 1996 yil.
3. Sh.Tilavoldiyev, A.Akbarov. Harbiy vatanparvarlik tarbiyasi asoslari. Farg'ona. 2003 yil 1.
- R.Mavlonova va boshqalar. Pedagogika nazariyasi va tarixi. T.: "Fan va texnologiyalar" 2010 yil.
5. Sh.Tilavoldiyev, A.Akbarov. Harbiy vatanparvarlik tarbiyasi asoslari. Farg'ona 2003 yil.
6. З.Г.Нуриддинов. Педагогические идеи Абу Райхана Беруни. - Ташкент: Фан, 1989 год.
7. М.Г.Тайчинов. Воспитание и самовоспитание школьников -М.: Просвещение. 1982 год.
8. N.Ortiqov. Ma'naviyat: milliy va umuminsoniy qadriyatlar. –Toshkent, 1997 yil.
9. G.K.Masharipova. Xorazm Ma'mun akademiyasi allomalari tabiiy-ilmiy, ijtimoiy-falsafiy va ma'naviy meъrosining ijtimoiy tafakkur taraqqiyotiga ta'siri. Monografiya. – Toshkent: Navro'z, 2019 yil.
10. O.Musurmonova. Talabalarining ma'naviy madaniyatini shakllantirish. – Toshkent: Fan, 1993 yil.
11. N.E.Muhammadiev. Ichki ishlar idoralari xodimlarining kasb etikasi va estetik madaniyati. - Toshkent, 2005 yil.

OTMLARDA MOBIL MUTAXASSIS TAYYORLASH VA KASBIY YO‘NALGANLIKNING ILMIY TADQIQOT NATIJALARIGA ASOSLANISHI HAMDA SAMARADORLIGI

Eshnaev N.J.

ChDPU Psixolgiya kafedrası dotsenti

Tayanch so‘zlar: mobillilik, kasbiy yo‘nalganlik, ta‘lim, sohalar drayveri, aniq tizim, barqaror rivojlanish trayektoriyasi, ilmiy tadqiqot, intellekt, soha, istiqbolli strategiya, prognozlash, innovatsion omillar, uzluksiz muvofiqlashtirish.

Ключевые слова: мобильность, профессиональная ориентация, образование, драйверы отрасли, четкая система, траектория устойчивого развития, научные исследования, разведка, промышленность, перспективная стратегия, прогнозирование, инновационные факторы, непрерывная координация.

Key words: mobility, professional orientation, education, industry drivers, clear system, sustainable development trajectory, scientific research, intelligence, industry, forward-looking strategy, forecasting, innovation factors, continuous coordination.

Резюме:

Mazkur maqolada, jamiyat miqyosida raqobatbardosh iqtisodiyotni, barqaror ijtimoiy infratuzilmalarni, bo‘shliqsiz madaniy muhitni, jamiyatni harakatga keltiruvchi va faoliyatlar muvofiqligini ta‘minlovchi mobil mutaxassislarni tayyorlashni ilmiy tadqiqotga hamda ta‘lim-tarbiya muhitini zamonaviy innovatsion pedagogik omillarga muvofiqlashtirish va ta‘limdagi mobillilik omillarini rivojlantirishning strategik jihatlari yoritilgan.

Резюме:

В данной статье в научных исследованиях и координации деятельности обсуждаются конкурентоспособная экономика на уровне общества, стабильные общественные отношения, культурная среда без разрыва, подготовка мобильных специалистов, которые мобилизуют общество и обеспечивают совместимость деятельности. выделена образовательная среда с современными инновационными педагогическими факторами и в образовании стратегические аспекты развития факторов мобильности.

Summary:

In this article, the competitive economy at the level of society, stable social relations, a cultural environment without a gap, the training of mobile specialists who mobilize society and ensure the compatibility of activities are discussed in scientific research and the coordination of the educational environment with modern innovative pedagogical factors and in education. strategic aspects of the development of mobility factors are highlighted.

Informatsion jamiyatda barcha sohalarida bo'layotgan o'zgarish va rivojlanish, zamonaviy ilg'or g'oya va loyihalarni yuzaga kelishi hamda ularni real hayotda realizatsiya etishning tez sur'atlar bilan o'sib borishi, ijtimoiy-madaniy hayotning barcha sohalarida innovatsion jarayonlarning rivojlanishi bilan tavsiflanadi.

Bugungi dunyoda innovatsiyalar, jamiyat hayoti madaniy jarayonining umumiy mohiyatini o'zida aks ettirib, ijtimoiy tashkil etilgan tizimlarning innovatsion salohiyatini rivojlantirishning strategik maqsadiga aylanmoqda hamda iqtisodiy sohalar drayverini harakatga keltiruvchi omil bo'lib xizmat qilmoqda. Mazkur jarayon, bevosita aniq tizimga asoslangan va barqaror rivojlanish trayektoriyasiga ega bo'lgan ilm-fan moduli bilan tavsiflanadi. Bugungi kun jamiyatning barcha sohaları taraqqiyoti va ertangi kunning istiqbolli strategiyasini belgilash va prognozlash innovatsion omillar bilan tavsiflangan ta'lim jarayonini uzluksizligini qanday tashkil etish va muvofiqlashtirish bilan izohlanadi.

Shu nuqtai nazardan, jamiyat miqyosida raqobatbardosh iqtisodiyotni, barqaror ijtimoiy infratuzulmalarni, bo'shliqsiz madaniy muhitni, jamiyatni harakatga keltiruvchi va faoliyatlar muvofiqligini ta'minlovchi, davlat va jamiyat manfaatlariga muvofiqlashtiruvchi yuksak ma'naviy dunyo qarashga ega bo'lgan yosh avlodni tarbiyalash, innovatsion g'oya va loyihalarni tizimli shakllantirish hamda vatanparvarlik elementlarini shaxs xususiyatida qaror toptirish bugungi kunda tashkil etiladigan ta'lim va uni amalga oshiradigan pedagog hamda ta'lim-tarbiya muhitini qanchalik zamonaviy innovatsiyalar bilan uyg'unlashganligiga bog'liq.

Darhaqiqat, XXI asr dunyoda ijtimoiy rivojlanish istiqbollari va madaniy-ma'naviy barqarorlik, istiqbolli iqtisodiy yuksalish asosan ta'lim tizimining holatiga hamda uning shaxs va jamiyatning yuqori sifatli ta'lim xizmatlariga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish qobiliyatiga bog'liq.

Shu nuqtai nazardan, bugungi kunda davlat ta'lim standartlarini qayta ko'rib chiqish hamda zamonaviy o'quv jarayon talab va tamoyilidan kelib chiqqan holda ta'lim jarayonining asosiy elementlarini yangilash maqsadga muvofiq. Bunda asosan, zamonaviy ta'lim mazmuni, uning o'qitish texnologiyasi, nostandart ta'limni qo'llab-quvvatlash fondlarni ko'paytirish va huquqiy bazalarni liberallashtirish, shuningdek, ta'lim tizimining barcha elementlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni innovatsion omillarga muvofiqlashtirgan holda, ta'limdagi mavjud buyrokratik yondashuvni ta'lim "hayotidan" siqib chiqarish taqozo etiladi.

Mazkur yondashuv, ta'lim muhitini va unda sodir bo'layotgan jarayonlarni o'zgartirishni taqozo etgan holda, ta'limda kompleks o'zgarishlarni o'zida aks ettirgan innovatsion loyihalarni joriy etishni hamda professor-o'qituvchilarning innovatsion faoliyatiga bo'lgan kasbiy kompetensiyasini zamon talabi nuqtai

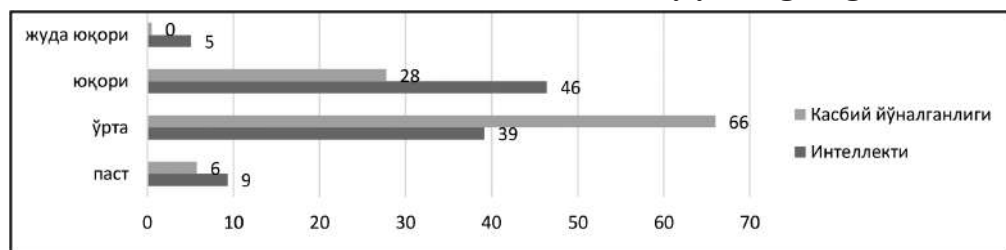
nazaridan o'zgartirishini, shuningdek, zamonaviy ta'lim samaradorligi mezonini ishlab chiqish kun tartibiga qo'yadi.

Bugungi kunda innovatsion ta'lim muhitini shakllantirishning konseptual g'oyasi davlat ta'lim siyosatini zamonaviy kompleks taraqqiyot trayektoriyasiga asoslanishini, maqsadli ta'limni tashkil etish hamda xalqaro standartlarga javob beradigan yuqori natijalarga erishishga qaratilgan ta'lim tizimini barqaror innovatsion rivojlanish omillari bilan tavsiflanishi va uning zamonaviy mexanizmlarini yaratish bilan tavsiflanadi.

Shu nuqtai nazardan, ta'lim tashkilotlarida innovatsiyalarni joriy qilish "yangi", "innovatsiya" va "innovatsion jarayon" kabi tushunchalarni olib kirilishi hamda mazkur tushuncha va yondashuvlarning mohiyatiga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq. Shuningdek, oliy ta'lim dargohlari jamiyat uchun mobil mutaxassislarni tayyorlashda inson kapitali bilan bog'liq masalalarni mintaqa va butun mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasining mezonini belgilovchi aspekt sifatida e'tirof etish hamda ilmiy tadqiqot asosida o'rganish lozim.

2021 yilda Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogik instituti (hozirgi Chirchiq davlat pedagogika universiteti) talabalarini kasbiy ko'nikma va malakalarni muvaffaqiyatli mustaqil o'zlashtirish hamda intellekti va kasbiy yo'nalganligi (N.J.Eshnaev tomonidan) o'rganilganda quyidagi natijalar qayd etildi.

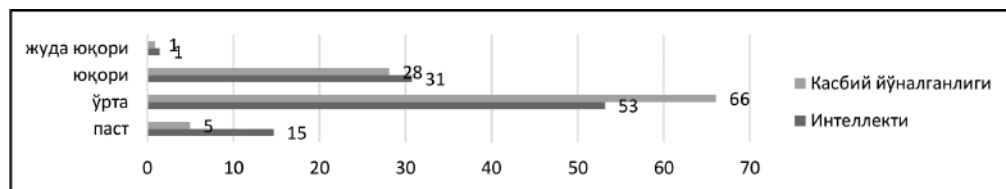
Institut talabalari intellekti va kasbiy yo'nalganligi

Institut talabalari intellekti va kasbiy yo'nalganligi

1-kursda tahsil olayotgan talabalarining 66% da kasbiy yo'nalganlik o'rta darajada bo'lsa (6% past), intellekt 39% o'rta darajani (9%past) qayd etdi.

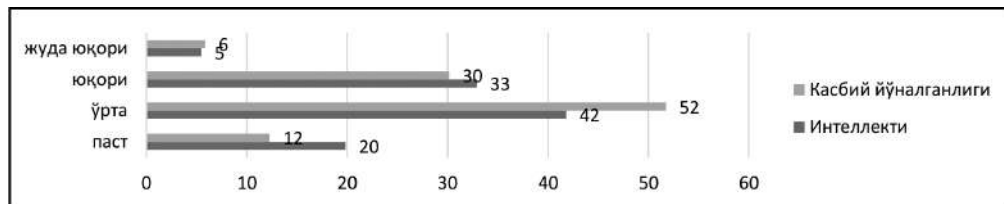
2-kurs

2-kursda tahsil olayotgan talabalarning 66% da kasbiy yoʻnalganlik oʻrta darajada boʻlsa (5% past), intellekt 53% oʻrta darajani (15%past) qayd etdi.

3-kurs

3-kursda tahsil olayotgan talabalarning 52% da kasbiy yoʻnalganlik oʻrta darajada boʻlsa (12% past), intellekt 42% oʻrta darajani (20%past) qayd etdi.

Tahlillar natijasi shuni koʻrsatadiki, institutda tahsil olayotgan umumiy talabalarning 61,3% da pedagogik kasbiy yoʻnalganlik oʻrta darajada, 44,6% da intellekt oʻrta darajada ekanligi aniqlangan hamda 7,6% kasbiy yoʻnalganlikning past darajasi qayd etilgan. 7,6% kasbiy yoʻnalganlikning past darajasini qayd etilishi bu normal holat deb qabul qilinishi mumkin. Sababi bu toifadagi talabalar OTMni tamomlagandan keyin xalq taʼlimi tizimida faoliyat olib bormasligini oʻzlari ham yaxshi bilishadi. Ammo institutda tahsil olayotgan talabalarning kasbiy yoʻnalganligi 61,3% da oʻrta darajani qayd etishi respublika OTMlar orasida reytingini tushib ketishiga olib kelishi mumkin. Bizning nuqtai nazarimiz va ilmiy prognozimizga koʻra kelgusida har bir OTMning reytingi uning kadrlar bandligi va xalq taʼlimi tizimida erishgan yutuqlari bilan belgilanadi. Shu nuqtai nazardan kelib chiqadigan boʻlsak bu borada oʻz vaqtida zaruriy chora-tadbirlar rejasini ushbu ilmiy prognoz nuqtai nazaridan kelib chiqib tashkil etish maqsadga muvofiq boʻladi.

Ahamiyatli jihati shundaki, kasbiy yoʻnalganlik va intellektning oʻrta darajasini yuqoriligi tadqiqotda oʻrganilgan 3 ta bosqich talabalarida kichik farqlar bilan namoyon boʻlmoqda. Aytmoqchimizki, birinchi kurs boʻlgani uchun ham shunday boʻlgan boʻlishi mumkin degan tushuncha ham baʼzi mutaxassislar tomonidan eʼtirozli fikrlarni bildirilishga sabab boʻlishi mumkin. Biroq bizning fikrimizcha bu pedagogika institutiga kelgan talabalarda kasbiy yoʻnalganlik 95%dan kam boʻlmasligi kerak. Kasbiy yoʻnalganlikning negizida, kasbiy qiziqish, layoqat va bu kasbdan oladigan moddiy va maʼnaviy manfaatdorlik, jamiyatda pedagog maqomning yuqoriligi yotadi.

Kasbiy yoʻnalganlikning past darajasini keltirib chiqaruvchi asosiy ijtimoiy - psixologik sabablari sifatida quyidagilarni koʻrsatish mumkin:

- Shu kungacha oʻqituvchi kasbining ijtimoiy-maʼnaviy jihatda maqomi tushib ketganligi;

- xalq ta'limi tizimida faoliyat olib borayotgan o'qituvchilarning kasbiy faoliyatidaijtimoiyahamiyatgaegabo'lganyetarliyutuqlargaerishmaganligi(uning shaxsiy va kasbiy maqomini oshirish va motivatsiya beradigan); o'qituvchining jamiyatda ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik darajasini ta'minlanmaganligi (qonun va qarorda ko'rsatilgan bo'lsada amalda o'z natijasini bermaganligi); o'qituvchiing – o'quvchi nigohida obro'si va maqomi ba'zi sabablarga ko'ra sun'iy ravishda tushirib yuborilganligi (davlat va nodavlat tashkilotlarni o'qituvchi va o'quv faoliyatga noqonuniy aralashuvining ko'payib ketganligi); o'qituvchining obodonlashtirish ishlariga jalb etilganligi (ta'lim beruvchi pedagogni yoshlarga sinfdan ta'lim va tarbiya berish bilan bog'liq funksional vazifasi qolib ketib, ko'cha ishlariga jalb etish orqali USTOZ degan "Buyuk unvon"dan jamiyat yoshlari ko'z o'nida mahrum qilganligi); o'qituvchi shaxsi va kasbini jamiyatda qadr topmaganligi (Yoshlar nazdida o'qituvchi kasbi eng nufuzi past kasb sifatida e'tirof etilishi, hamda ularning miyasida ongsiz va anglanmagan holda ushbu kasbga nisbatan ikkinchi qolaversa oxirgi ilojisizlikdan egallanishi lozim bo'lgan kasb darajada dasturlanib qolganligi); o'qituvchi faoliyati davlat va jamiyat tomonidan moddiy va ma'naviy rag'batlantirilmaganligi; o'qituvchi faoliyati davlat va jamiyat tomonidan noqonuniy tarzda qo'shimcha faoliyatlarga muntazam jalb etib kelinganligi; ustoz va shogird munosabatlarining yo'q bo'lib ketishi; jamiyatda o'qituvchi o'z kasb bilan o'quvchi va boshqa kasb egalari oldida jamiyatdagi maqomi va nufuzi bilan faxrlana olmaganligi; o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi subordinatsiyaning yo'qolganligi; o'qituvchilik kasbi bilan oila boqish va farzandlarni munosib tarbiyalab hamda shakllantirish borasida yoshlarda mavjud shubhalarining ustunligi; jamiyatning boshqa sohalari tomonidan o'qituvchi kasbiga past nazar bilan qaralganligi bularning bari yoshlarda o'qituvchilik kasbiga bo'lgan qiziqishning pasayishiga, qobiliyatlarning so'nishiga olib kelgan (Sh.M.Mirziyoyev Prezident bo'lib hokimiyat tepasiga kelgan ilk kunda boshlab o'qituvchi maqomi davlat va jamiyat tomonida yuksak darajada e'tirof etilib, barcha kasblar toji hamda davlat va jamiyat taraqqiyotini belgilab beruvchi yagona soha ekanligi, unda faoliyat olib borayotgan professor-o'qituvchi maqomi oshirilib, moddiy va ma'naviy rag'bat davlat darajasidagi siyosiy ustuvor vazifa etib belgilandi).

Ushu masalalar bilan bog'liq muammolarni oldini olish va bartaraf etish yuzasidan taklif: har bir o'quvchi(talaba)da pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish oliy sharaf ekanligini innovatsion ta'lim klasteri asosida ya'ni hududiy klasterning tizimli modelini ishlab chiqish orqali oila, MTM va maktab kesimida milliy qadriyat darajasiga olib chiqishning ma'naviy-ma'rifiy va psixologik mexanizmini ishlab chiqish va amalga oshirish; yoshlar (ba'zi ota-onalar) ongida o'rnashib qolgan o'qituvchi kasbiga bo'lgan eskicha qarash (hurmatsizlik, jamiyatda qadr

topmagan kasb sifatida e'tirof etilganligini) larni ijtimoiy-psixologik treninglar asosida bartaraf etish va bu kasbga nisbatan simpatiyani yuqori darajasini qaror toptirish; ta'limda amaliyotchi psixolog kasbini joriy etish barcha soha uchun kasbiy yo'nalganlik va intellekt bilan bog'liq bo'lgan muammolarning oldini oladigan asosiy va yagona yechim ekanligini ilmiy-amaliy tadqiqot yoki maqsadli grant doirasida ochib berish; OTMda talabalarining o'z kasbiga bo'lgan qiziqishni oshirish va unga mas'uliyat bilan yondashish borasida ijtimoiy-psixologik seminar va treninglar tashkil etish; OTM professor-o'qituvchilari talabalar bilan ishlash jarayonida ularga ko'proq kasbiy motivatsiya berishi; OTMda sohaviy kurslar o'rtasida intellektual o'yinlarni joriy etish va ommalashtirish; individual va guruhviy mas'uliyatni shakllantirish; OTMning kelgusidagi istiqboli va reytingi shu joyda tahsil olgan talabalarining jamiyatda faoliyati va kasbiy yutuqlari bilan belgilanishini barcha fan professor – o'qituvchilari ta'sirchan metodlardan foydalangan holda talabalar ongiga dasturlashi; OTMdagi psixologiya kafedrası professor-o'qituvchilari metodik ko'rsatma va tavsiyalarni ishlab chiqishi hamda talabalar bilan bu boradagi treninglarni o'tkazib borishi.

- OTM va xalq ta'limi tizimida pedagogik kasbiy kompetentlik fanini joriy etish va o'qitish borasida chora – tadbirlar dasturini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish lozim.

Mazkur yondashuv pedagogika sohasiga yo'naltirilgan OTMlar faoliyat istiqbolini belgilab, kelajakda davlat va jamiyat uchun xizmat qiladigan yosh avlodni ma'nan va aqlan yetuk hamda mobil ko'nikma va malaka bilan kamolotga yetishini ta'minlovchi mutaxassislarni tayyorlashga zamin bo'lib, barcha sohada o'z qobiliyati va iste'dodini namoyon etish kompetentligini yuzaga chiqarishni ta'minlaydi.

Adabiyotlar:

1. Eshnaev N.J. Character as an individual and psychological feature // Fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi. 2021. №2 Issn, 2181-1776.
2. Eshnaev N.J. Negative impact of discriminatory factors on mobile and adaptive relationships of students // science and innovation international scientific journal volume 2 issue 5 may 2023 Uif-2022: 8.2 | issn: 2181-3337 |
3. Pankova T.N., Larina E.B. The influence of immersive learning on professionally mobile specialists // Sovremennaya ekonomika: problemy i resheniya, 2015, no. 2 (62), s. 82-89.
4. Pankova T.N. Professionalnaya mobilnost kak neot'emlemaya xarakteristika sovremennogo spetsialista v sisteme nepreryvnogo professional'nogo obrazovaniya // Vestnik Voronej. gos. un-ta. Ser.: Problemy vysshego ob-razovaniya, 2013, no. 1, s. 99-102.
5. Solonenko V.A. Formirovaniye pro-fessionalnoy mobilnosti budushix ekonomistov-menedjеров v obrazova-telnom protsesse vuza. Dis. Bryansk, 2010.
6. Eshnaev N.J. Bo'lajak pedagog mutaxassislarning kasbiy mobilligini shakllantiruvchi omillarni ilmiy-nazariy tahlili // Mug'allim ham yzliksiz bilimlendiriw. 2023. №3/2.-B. 102-108
7. Eshnaev N.J. OTMda zamonaviy mobil mutaxassis tayyorlashning ijtimoiy pedagogik-psixologik omillari // Kasb hunar ta'limi. 2023. №3. –B.221-225

DAKTILEMA PAYDO BO'LISHI VA UNING FOYDALANISH TURLARI

Dehqanova M.G'.

CHDPU, Maxsus pedagogika kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar, daktilema, individual, yondoshuv, o'ng qo'l qoidasi.

Ключевые слова: слабослышащие дети, типирование, индивидуум, подход, правило правой руки.

Key words: hearing-impaired children, typing, individual, approach, right-hand rule.

Резюме:

Ushbu maqolada eshitishida nuqsoni bo'lgan farzandlari bor ota onalar uchun daktilemani oson usulda o'rgatishlari uchun ko'rsatmalar berilgan.

Резюме:

В этой статье приведены советы родителям детей с нарушениями слуха, как легко научить их печатать.

Summary:

This article provides tips for parents of children with hearing impairments on how to easily teach them to type.

Daktilologiya (boshqa yunon. Δάκτυλος - barmoq + boshqa yunoncha. Λόγος - ta'lim berish) nutqning o'ziga xos shakli bo'lib, u barmoq izlari ishlatganligi sababli nutq so'zining imlo shaklini barmoq bilan takrorlaydi. Barmoqlar yordamida harflarni ma'lum bir belgilar bilan ifodalash **daktilologiya** deyiladi va so'zlarni barmoqlar vositasida yoziladi. Asosan zaif eshituvchi, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar maktablarida o'qitiladi va ular tomonidan qo'llaniladi. Daktil imo-ishoradan farqli ravishda har bir harf bir belgi bilan belgilangan. Imo-ishorada esa bir belgi bir so'zni anglatishi mumkin.

Harflarning qo'ldagi belgisi **daktilema** deyiladi. Daktilema orqali ma'lumot berish **daktillash** deyiladi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan insonlar ma'lumotini qo'l belgilari bilan ma'lumot yetkazib berish va uni o'rganish sohasi daktilologiya deyiladi. Daktillash orqali asosan o'zini tanishtirish (ism, familiya, otasining ismi) manzilgohlar, ishorasi mavjud bo'lmagan jestlar tushuntiriladi.

Maxsus daktil alifbosi karlarni o‘qitish uchun tuzilgan bo‘lib, 1629-yilda Boneta bosma shaklda nashr tabog‘i bosgan. Boneta daktil alifbosi birinchi bor 1698 yilda bosib chiqilgan u boshqa asosda tuzilgan. Bu ispancha, fransuzcha, amerikacha va boshqa ko‘pgina alifbolardan 2 qo‘lligi bilan farqlanadi. Uning zamonaviy ko‘rinishi buyuk Britaniya, Avstraliya, Janubiy Afrikada keng tarqalgan. Rus daktil alfaviti 1835 yilda V.Ifleri bosib chiqqan bo‘lib, u pedagogik jarayonda qo‘llangandan keyin ishab chiqqan. Bu daktil alfaviti, shuningdek, daktil harflar Peterburg kar soqovlar internati direktori kotibi G.A.Gursevaning “Ensklopedik kurs” 1938 da e‘lon qilingan. Uning Boneta farqi harflarni qo‘l yordamidagi grafik tasviridir. Daktil tufayli Gurseva kitobida ko‘rsatilgandek zamonaviy rus dakti alfaviti kelib chiqdi. O‘z zamonasida tuzilib va keng tarqalgan daktil alifbosi milliy tillarda, ya‘ni o‘zbekcha, Armancha, ukraincha, beloruscha, (G.A.Gerankina 1972; I.F. Geyman 1981) 43 ta daktil alifbosi dunyoning 59 ta davlatida foydalaniladi. Butun dunyo karlar federatsiyasi konferensiyasida 1963 –yili daktil alfaviti ishlab chiqilgan .

O'zbek daktil alifbosi

 A	 B	 D	 E	 F	 G
 H	 I	 J	 K	 L	 M
 N	 O	 P	 Q	 R	 S

 T	 U	 V	 X	 Y	 Z
 O'	 G'	 SH	 CH	 NG	

Eslatma: hech qachon daktil harflarni o'zingizga qarab, pastga qarata, qo'lni ozingizdan uzoqlatgan holatda qilmang. Bu noto'g'i daktillashga va tushunarsiz so'zni ko'rsatishga olib keladi.

A

Qo'llar musht holatda, bosh barmoq tashqi tarafda qoladi.

B

Bosh barmoq kaft ichida, ko'rsatkich barmoq tekis holatda, o'rta barmoq yarim buklangan holda, nomsiz va jimjiloq barmoq esa kaft ichida buklangan holda bo'ladi.

D

Bosh barmoq, nomsiz barmoq, jimjiloq kaft ichida. Ko'rsatkich barmoq va o'rta barmoq birgalikda yopishadi, yarim spiralsimon harkatlanadi.

E

Bosh barmoq ochiq holatda, ko'rsatkich barmoq yarim buklangan, o'rta barmoq, nomsiz va jimjiloq barmoq kaft ichiga buklangan holatda. Bosma *E* harfini eslatadi.

F

Bosh barmoq 45 gradusga diagonal holatda, ko'rsatkich, o'rta, nomsiz va jimjiloq barmoq 90 gradus holatda buklangan.

H

Bosh barmoq kaftga yopishgan, oʻrta, nomsiz va jimjiloq barmoq bosh barmoqni ustida, koʻrsatkich barmoq esa yarim buklangan holda.

I

Bosh, koʻrsatkich, oʻrta barmoq kaftga yopishgan holda, nomsiz va jimjiloq barmoq vertikal holatda turadi.

J

Bosh barmoq 65 gradusga diagonal holatda, koʻrsatkich, oʻrta, nomsiz va jimjiloq barmoq 90 gradus holda barcha barmoq birlashtiriladi.

K

Bosh barmoq, nomsiz barmoq, jimjiloq kaftga yopishib turadi. Koʻrsatkich hamda oʻrta barmoq vertikal holatda yopishib oʻng tarafga shiddat bilan bir marotaba qimirlatiladi.

L

Bosh barmoq, nomsiz barmoq, jimjiloq kaftga yopishib turadi. Koʻrsatkich hamda oʻrta barmoq 90 gradus qayrilib orasi ochiladi va rus alifbosidagi *Л* harfini eslatadi.

M

Bosh barmoq va jimjiloq kaftga yopishib turadi. Koʻrsatkich, nomsiz hamda oʻrta barmoq 90 gradus qayrilib orasi ochiladi va bosma *М* harfini eslatadi.

N

Bosh barmoq va nomsiz barmoq birlashib kaftga yopishadi. Koʻrsatkich, oʻrta va jimjiloq tik holatda turadi.

O

Bosh barmoq va koʻrsatkich barmoq birlashib *О* holatini eslatadi. Oʻrta barmoq, nomsiz barmoq, jimjiloq birlashib tik holatda turadi.

P

Bosh barmoq, nomsiz barmoq, jimjiloq kaftga yopishib turadi. Koʻrsatkich hamda oʻrta barmoq vertikal holatda yopishib tik turadi.

Q

Bosh barmoq, nomsiz barmoq, jimjiloq kaftga yopishib turadi. Ko'rsatkich hamda o'rta barmoq vertikal holatda yopishib yarim aylana holatida harakatlanadi.

R

Bosh barmoq va o'rta barmoq birlashib kaftga yopishadi. Ko'rsatkich barmoq, nomsiz barmoq va jimjiloq tik holatda turadi.

S

Rus alifbosidagi *C* harfi holati qaytariladi.

T

Bosh barmoq va jimjiloq barmoq kaftga yopishadi. Ko'rsatkich, o'rta, nomsiz barmoq 90 gradus buklangan holda turadi.

U

Bosh va jimjiloq barmoq ochiq holatda, ko'rsatkich, o'rta, nomsiz barmoq kaftga yopishgan holatda bo'ladi.

V

Barcha barmoqlar vertikal holatda, ochiq bo'ladi.

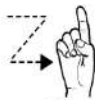
X

Bosh barmoq kaftga yopishgan, o'rta, nomsiz va jimjiloq barmoq bosh barmoqni ustida, ko'rsatkich barmoq esa yarim buklangan holda.

Y

Bosh, ko'rsatkich, o'rta barmoq kaftga yopishgan holda, nomsiz va jimjiloq barmoq vertikal holatda turadi. *I harfi konfiguratsiyasi*. Yarim aylana harakatlanadi.

Z

Bosh barmoq, o'rta, nomsiz, jimjiloq barmoq kaftga yopishgan holatda. Ko'rsatkich barmoq yuqoriga ko'tarilgan holatda. Havoda *Z* harfi chiziladi.

Bosh va jimjiloq barmoq ochiq holatda, ko‘rsatkich, o‘rta, nomsiz barmoq kaftga yopishgan holatda bo‘ladi. Biroz shiddat bilan aylana harakatlanadi. *O* harfi konfiguratsiyasi eslatadi.

Bosh va ko‘rsatkich barmoq teskari holda shiddat bilan bir necha marotaba harakatlanadi. *G* harf konfiguratsiya eslatadi.

Ko‘rsatkich, o‘rta, nomsiz barmoq birlashtirilgan holatda tepaga qaratiladi. Barmoq ichki qismi o‘zingizga qaraydi.

Bosh barmoq, ko‘rsatkich barmoq, o‘rta barmoq birlashtiriladi. Nomsiz va jimjiloq barmoq kaftga yopishiladi.

Dastlab N keyin esa G harflari tezlik bilan qilinadi.

O‘zbek daktil alifbosi aytilayotgan vaqtda tik qaddi qomatda turgan holatda yekkalar tikka, bo‘yin ko‘tarilgan, qo‘llar buklangan holda yelkada 20-25 sm uzoqlikda qo‘l qarama qarshi turgan insonga qaragan holatda bo‘ladi.

Daktillash elementi bajarilayotgan vaqtda ikkita bir xil harflar kelib qolganda, masalan, *muallim, muassasa, tabiiy, metall* so‘zlarida harflarni 0.5 sekund emas ozgina vaqt 0.7 sekundga cho‘zib harakatlanish taklif etiladi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev SH.M., O‘zbekiston Respublikasi prezidentining 407 sonli qarori.22.10.2022 yil
2. Denis Draga, “RJY”, Moskva 2011 yil.
3. R.Fradkina, “Gapiruvchi qo‘llar” Moskva 2001.
4. Qodirova F.U. va boshqalar “Daktilologiya va imo-ishora metodikasi” O‘quv qo‘llanma ZEBO-PRINTS 2024.
5. Qodirova F.U. va boshqalar “Surdotarjimonlik praktikumi” O‘quv qo‘llanma ZEBO-PRINTS 2024.
6. Qodirova F.U. va boshqalar “Maxsus pedagogika asoslari” O‘quv qo‘llanma ZEBO-PRINTS 2023.
7. Avvalboyeva D., Imo-ishora tili, Toshkent 2021.
8. Qodirova F.U. va boshqalar “Inklyuziv va maxsus ta‘limning filologik asoslari” O‘quv qo‘llanma ZEBO-PRINTS 2022.
9. Inagamov M. “O‘zbekiston karlarining imo-ishora nutqi”, 2011 yil
10. Fayziyeva U.Y. “Ko‘ring, eshiting, gapiring” O‘quv metodik qo‘llanma Chashma-print.

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING TA'LIM-TARBIYA BORASIDAGI QARASHLARI

Karatayeva L.U.

CHDPU Psixologiya kafedrasining o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: ta'lim, tarbiya, odob, barkamol inson, insonparvarlik, ma'naviy fazilat, umuminsoniy qadriyatlar, milliy qadriyat, milliy tafakkur.

Ключевые слова: образование, образование, порядочность, идеальный человек. духовная достоинство, общечеловеческие ценности, национальная ценность, национальное мышление.

Key words: education, education, decency, perfect person, humanitarianism, spiritual dignity, universal human values, national value, national thinking.

Резюме:

Sharq mutafakkirlarining ta'lim-tarbiya borasidagi qarashlari to'g'risida kiskacha bayon etilgan.

Резюме:

Кратко изложены взгляды восточных мыслителей на образование.

Summary:

The views of Eastern thinkers on education are briefly described.

O'zbek xalqi o'zining uzoq tarixi davomida yaratilgan ta'lim-tarbiyaga oid boy merosga ega. Bundan tashqar, avlodlarga insonparvarlik, kamtarlik, mehnatsevarlik, do'stlik, iymon-e'tiqod, mehr-oqibat kabi umuminsoniy fazilatlarni shakllantirishning o'ziga xos tajribasini to'plagan. Bizga ma'lumki, ma'naviy-axloqiy fazilatlar hech qachon o'z-o'zidan vujudga kelmaydi, balki ularning kelib chiqishining haqiqiy manbai, ularni keltirib chiqargan sabablar va harakatga keltiradigan kuchlar mavjuddir. Zero, har qanday axloqiy qoidalar muayyan tarixiy zaruriyat natijasida vujudga keladi va muayyan qonuniyat asosida rivojlanib boradi. Shuni alohida ta'kidlab o'tish kerakki, Sharq mutafakkirlarining ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari bu tajribaning shakllanishiga ulkan ta'sir ko'rsatgan.

Sharq mutafakkirlarining ta'lim-tarbiyani rivojlantirish borasidagi qarashlarining dolzarbligi. Sharq mutafakkirlarining ta'lim-tarbiya haqidagi qarashlari o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q va hozirgi zamonda ham qimmatli

hikmat va yo‘l-yo‘riq manbai bo‘lib qolmoqda. Ularning kontseptsiyalari va falsafiy e’tiqodlari zamonaviy ta’lim tizimlari va amaliyotlarini modellashtirishga muhim hissa qo‘shadi. Sharq mutafakkirlari qarashlarida ham bilimning universalligi va uni nafaqat tarbiyaviy vazifalarda, balki kundalik hayotda ham qo‘llash ta’kidlangan. Ushbu kontsepsiya zamonaviy ta’limda dolzarb bo‘lib, bu erda nafaqat akademik ko‘nikmalarni, balki zamonaviy dunyoda muvaffaqiyatli moslashish uchun amaliy ko‘nikmalarni ham rivojlantirish muhimdir.

Shunday qilib, Sharq mutafakkirlarining ta’lim-tarbiya haqidagi qarashlari barkamol va taraqqiyparvar jamiyatni shakllantirishda qadriyatlar, bilim va ma’naviy kamolotning ahamiyatini eslatib, zamonaviy ta’lim amaliyotiga ilhom va ta’sir ko‘rsatishda davom etmoqda.

Zamonaviy ta’limda «Subyekt va subyekt», «Shaxs va shaxslar» tamoyilida o‘qituvchi ijtimoiy maqomining mustahkamlanishida qator ijobiy o‘zgarishlar amalga oshirildi. O‘zbekistonda ilm-fan rivoji aholi turmush farovonligini ta’minlash omillaridan biridir. Chunki kelajak avlod tarbiyasi, avvalo, o‘quvchilarning ilmiy savodxonlik darajasiga bog‘liq bo‘lib, bu o‘qituvchilar zimmasiga ulkan vazifalar yuklaydi. Ammo mamlakatimizda ilm-fan va ta’lim sohasidagi muammolar, unga nisbatan bee’tiborlik, korrupsion xatti-harakatlar natijasida «katta jarlik» yuzaga keldi. O‘tgan davr davomida muammolarning izchil yechimi berilmagan bo‘lsa-da, bugungi kunda uzluksiz ta’limning har bir bo‘g‘inidagi o‘qituvchilarning kasbiy axloqiy qiyofasi va qadriyatlari takomillashdi. «Ustoz-shogird» munosabatlari asosida an’anaviy va zamonaviy ta’lim qadriyatlarining hayotga joriy etilishi natijasida mamlakatimizda ta’lim, ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasiga innovatsion yondashuv barqarorlashdi.

Bu kabi talablar zamonaviy qonunchiligimizda ham o‘z aksini topgan, jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50-moddasida “Har kim ta’lim olish huquqiga ega. Davlat uzluksiz ta’lim tizimi, uning har xil turlari va shakllari, davlat va nodavlat ta’lim tashkilotlari rivojlanishini ta’minlaydi. Davlat maktabgacha ta’lim va tarbiyani rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratadi. Davlat bepul umumiy o‘rta boshlang‘ich professional ta’lim olishni kafolatlaydi. Umumiy o‘rta ta’lim majburiydir. Maktabgacha ta’lim va tarbiya, umumiy o‘rta ta’lim davlat nazoratidadir. Ta’lim tashkilotlarida alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta’lim va tarbiya ta’minlanadi.” deb belgilangan.

Sharq mutafakkirlarining ta’lim-tarbiya, oila va oilaviy tarbiya haqidagi qarashlari islom mafkurasi va uning qobig‘ida shakllangan. Sharq mutafakkirlari ijodida aks etgan umuminsoniy g‘oyalar islomiy ma’naviyat bilan hamohangdir.

Sharq mutafakkirlari o'z ilmiy meroslarida oila va oilada farzand tarbiyasi masalalariga katta e'tibor berganlar. Muhammad ibn Muso al Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Muhammad Qoshg'ariy, Yusuf Xos Hojib, Kaykovus, Alisher Navoiy, Husayn Voiz Koshifiy kabi mutafakkirlarning qator asarlarida bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash masalalari o'rtiga qo'yilgan va ularni hal etish yo'llari ko'rsatib berilgan.

Bu borada Abu Nasr Forobiyning qarashlari, ayniqsa, muhim. Chunki Forobiy «Muallimi-soniy» («Ikkinchi muallim») nomiga sazovor bo'lib, yoshlarning ta'lim-tarbiyasi haqida «Agar yoshlar kasb-hunar egallashga moyil bo'lsalar, qiziqsalar, ushbu qiziqish ularni butunlay shunga jalb etsa, demak, ular kasb-hunarning chinakam oshig'i bo'ladilar, uning sirlarini mukammal o'zlashtiradilar», deydi. Alloma yoshlarni kasb-hunar egallashga o'rgatishda ikki xil usuldan foydalanish lozimligini taklif etadi:

1) Ilhomlantirish usuli- samarali usul bo'lsa,

2) Majburlash usuli- qaysar, dangasalarga nisbatan ishlatiladi. Chunki bunday yoshlar o'z hohishistaklari bilan so'z va g'ayratga kirmaydilar, intilmaydilar va ularga nisbatan majburlash usuli qo'llanilishi kerak.

Forobiy ham tabiatga mansublik tamoyiliga amal qiladi. Uning fikricha, tabiatning oliy mahsuli bo'lgan insongina tabiatning mohiyatini bilish va haqiqatga intilish qobiliyatiga ega. Bular o'zicha vujudga kelmasdan o'z-o'zini tarbiyalash va ta'lim olish orqali insonning mohiyatiga aylanishi kerak. U bir qancha ta'lim-tarbiya uslublarini ko'rsatib beradi va asoslaydi. Quyidagilar u ko'rsatgan bilish uslublari kompleksi bilan bog'langan:

- ishontirish,
- idrok qilish;
- o'rganish;
- tadqiq qilish;
- bilish;
- o'rgatish.

Albatta, «Ikkinchi muallim» nomiga sazovor bo'lgan buyuk ustoz, o'qituvchi va o'quvchi munosabatlariga alohida e'tibor qaratadi. O'qituvchi juda qattiqqo'l yoki juda yumshoq ko'ngil bo'lmasligi kerak. Qattiqqo'llik o'quvchilarni unga qarshi qaratadi, ortiqcha oqko'ngillilik, yumshoqlik ustoz shaxsini, uning fanini hurmat qilmaslikka olib keladi. O'qituvchi va o'quvchi munosabatlari hamisha hurmat va ishonchga asoslanishi lozim.[1]

Qomusiy olim Abu Ali ibn Sinoning ta'lim va tarbiya haqidagi qarashlari, avvalo, inson aqli to'g'risidagi ta'limot bilan bog'liq. U maktabda bolalarni jamoa bo'lib o'rgatishning ahamiyatini quyidagicha ko'rsatib beradi:

1) Agar bolalar birgalikda ta'lim olsalar, ularda zerikish bo'lmaydi. Ularning fanni o'rganishga bo'lgan qiziqishi kuchayadi. Ular bir-birlaridan qolmaslik uchun musobaqalashadi;

2) Suhbatlarda ular bir-birlariga kitoblarda o'qigan yoki kattalardan eshitgan qiziqarli hikoyalarni aytib beradilar. Bu ularning nutqini o'stiradi va xotirasini mustahkamlaydi;

3) Bolalar bir-birlarini hurmat qilishni ham bir joyga to'planishganda yaxshi o'rganishadi. Faqat musobaqalashish emas, o'rtoqlariga o'quv materiallarini o'zlashtirishga ham ko'maklashadilar, bir-birlaridan yaxshi odatlarni o'rganadilar. Umuman olganda, Ibn Sinoning ta'lim dasturiga ko'ra, bolalar 14 yoshgacha maktabda Qur'oni Karimni, til, pand-nasihati, axloq, sport va hunarni o'rganishi lozim. Ibn Sino an'anaviy ta'limning gumanistik mohiyatini inson axloqiy-estetik tarbiyasini aqliy tafakkur rivoji bilan uzviy aloqadorlikda, deb bildi. Yuzlab shogirdlarni tarbiyalab voyaga yetkazgan mohir pedagog, ustoz «Shayx ur-raisi» pedagogik mahorat, pedagogik faoliyatda ularni qanday aks etishi haqida va har bir pedagog amal qilishi kerak bo'lgan o'ziga xos tavsiyalarni bergan.

Bular: - bolalar bilan muloqotda bosiq va jiddiy bo'lish;

- o'quv material o'zlashtirilishini kuzatish;
- dars berayotganda asosiy bilimlarni ikkinchi darajalilardan ajratish;
- o'qitishning turli metod va usullaridan foydalanish;
- o'quvchining qobiliyatini bilish, uning xotirasi va shaxsiy sifatlariga tayanish;
- o'quvchiga topshiriqlarni uning aqliy qobiliyatlarini hisobga olgan holda berish;
- o'qituvchining har bir so'zi o'quvchining fikrini uyg'otishi zarur.

Forobiy pedagogik qarashlarini, ta'lim-tarbiya haqidagi ta'limotini o'rganishda inson xislatlari to'g'risidagi falsafiy fikrlari nihoyat muhim ahamiyat kasb etadi. Forobiy o'zining falsafiy qarashlarida odamning tuzilishini, ruhiyatini, madaniy va ma'naviy olamini o'rganishga ahamiyat beradi. Uning ta'limotida, inson barcha boshqa jismlarda bo'lmagan qobiliyat va kuchga, ruhiy quvvatga, aql va so'zlash qobiliyatiga egaligi bu kuch uni tabiatdagi boshqa jismlardan ajratib turishi va uning ustidan hokim bo'lish imkoniyatini berganligi namoyon bo'ladi.

Forobiy bu dunyoqarashida narsa-hodisalarni bilish, inson aqlini bilim bilan boyitish uni ilimli, ma'rifatli qilish uchun xizmat qiluvchi ruhiy jarayonlarga alohida e'tibor beradi. U o'zining "Baxt-saodatga erishuv haqida", "Fanlarning tasnifi", "Falsafani o'rganishdan oldin nimani bilish kerakligi to'g'risida",

”Ilmlar va san’atlar fazilati” kabi koplab risolalarida insonning ma’naviy rivojlanishi ilm-ma’rifatga bog’liqligini ta’kidlaydi.

Abu Rayhon Beruniy bilim umuminsoniy qadriyatlarni o’rganishning kaliti ekanligini alohida ta’kidlaydi. Ilm-ma’rifatli odam jamiyat taqdiri, insonlar taqdiri uchun kurashuvchan, barcha yomonliklardan uzoqdir. ”Ilmning foydasi ochko’zlik bilan oltin-kumush to’plash uchun bo’lmay, balki u orqali inson uchun zarur narsalarga ega bo’lishdir”³

Umuman, Abu Rayhon Beruniy ilm-fanning buyuk homiysi va muxlisi sifatida mamlakatning obodonchiligi ilm-fanning gullashida, odamning baxti esa uning bilim va ma’rifatida deb bildi. Yaratgan asarlarida u ta’lim-tarbiyaga doir she’r va hikmatlardan misollar keltirib, ular orqali har bir inson o’z qalbining farmoyishiga ko’ra xayr-ezgulikka intilishi, sun’iy obro’, shuhrat qozonish uchun muruvvat va sharofat ko’rsatmasligi kerakligini ta’kidlaydi.

Yusuf Xos Hojibning ”Qutadg’u bilig” asarida aqliy, axloqiy, mehnat, jismoniy va nafosat tarbiyasiga doir fikrlari katta tarbiyaviy ahamiyatga egadir. U insonni ulug’laydi. Uning fikricha, insonning ulug’ligi aql-idroki, so’zlash qobiliyati, bilimi, uquvi, hunarga egaligidadir. Adib o’quv va bilimni farqlaydi: o’quv tug’ma ravishda inson ruhiyatida mavjuddir, bilim esa o’qish-o’rganish va mehnat tufayli egallanadi. Agar ularning har ikkisi o’zaro birlashsa, insonning qadri ortadi:

Zakovat qayerda bo’lsa, ulug’lik bo’ladi,

Bilim kimda bo’lsa, buyuklik bo’ladi.

Zakovatli uqadi, bilimli biladi,

Bilimli, zakovatli tilakka yetadi.

Yusuf Xos Hojib ta’lim va tarbiyaning uzviy bog’liq holda bo’lishini tavsiya etadi, o’g’il bolalarning bir necha san’at turlarini va hunarlarni tugal o’rganmog’i lozimligini ta’kidlaydi. Bu, ularning kelajak hayotlari, jamiyat rivoji uchun zarurligini aytadi.

Pedagogikaning fan sifatida shakllanishi yosh avlodni hayotga tayyorlash, ular tarbiyasini samarali amalga oshirish ehtiyojidan kelib chiqadi. Bu ehtiyoj tarbiya borasida orttirilgan tajribalar to’plangandan keyin o’sha tajribalarni umumlashtirish, yoshlar tarbiyasi haqida qonun-qoidalarni ishlab chiqish zaruratini taqozo etadi.

Avvalo pedagogikaning nazariy kurtaklari falsafa negizida paydo bo’ladi. Ta’lim-tarbiya masalalari hamisha mutafakkir, yozuvchi, olimlar xayolini band qilib kelgan. Ular o’zlarini bola tarbiyasi, ularni barkamol inson qilib tarbiyalash haqidagi yorqin mulohazalari bilan pedagogik fikrlar ravnaqiga ulush qo’shganlar. Masalan: Nizomulmulkning «Siyosatnoma», Nosir Xisravning

«Saodatnoma», Ahmad Yugnakiyning «Hibatul-Haqoyiq», Alisher Navoiyning «Mahbub - ul qulub», Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig» asarlari bevosita odob, axloqqa daxldordir.

Bu asarlarda insonparvarlik, halol mehnat, do'stlik, chin muhabbat, sadoqat kabi yuksak axloqiy fazilatlar o'z aksini topgan. Yosh avlodlarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish hamma davrlarda millatning ilg'or kishilari diqqat markazida bo'lib kelgan.

Kaykovusning «Qobusnoma», IV asrda yashab o'tgan hind faylasufi Beydaboning «Kalila va Dimna» asarlari, «Ramayana», «Mahobxorat» dostonlari, Sa'diyning «Guliston» va «Bo'ston», Jomiyning «Bahoriston», Ahmad Donishning «O'g'illarga nasihat», bundan tashqari Qur'oni Karim, Hadisi Sharif, «Chor darvesh», «Ming bir kecha» kitoblari ham qimmatbaqo ma'naviy-madaniy meros bo'lib, Sharqu g'arb xalqlari ming yillar mobaynida bulardan bahramand bo'lganlar va komillik tog'risida uning qirralarini yoritib berganlar.

O'rta asrda Yaqin va O'rta Sharqda diniy o'quv muassasalari - madrasalar ta'lim va fan markazlari bo'lgan. O'zbekistonlik, Rossiyalik va chet el sharqshunos tadqiqotchilari tomonidan madrasa turidagi o'quv muassasalari aynan Markaziy Osiyoda yuzaga kelgani va shu yerdan boshqa mamlakatlarga tarqalgani isbotlangan.

Somoniylar davrida (X asr) faqat Samarqandning o'zida 20 ga yaqin madrasalar mavjud bo'lgan. Abu Ali ibn Sino (980-1037) o'zining «Donishnoma» («Bilimlar kitobi») nomli asarida mazkur madrasalarda faqat musulmonchilikka oid bilimlar berilibgina qolmay, balki dunyoviy ilmlar ham o'rganilganligi, ilmiy tadqiqotlar olib borilganligi, ularning negizida ilmiy maktablarning yuzaga kelganligi qayd etib o'tiladi. O'z davrida madrasalarda o'qitilishi yo'lga qo'yilgan fanlarni Abu Ali Ibn Sino quyidagi tizimlar bo'yicha ajratadi: odob (xulq etikasi), astronomiya, tibbiyotshunoslik, til va uning grammatikasi, fikx (musulmon qonunchiligi). Alloma tomonidan taklif etilgan tarbiya turlar esa quyidagilardan iborat: 1) aqliy tarbiya; 2) jismoniy sog'lomlashtirish; 3) estetik tarbiya; 4) ma'naviy tarbiya; 5) hunarga o'rgatish. Abu Ali Ibn Sino tomonidan taklif etilgan tarbiya turlari Markaziy Osiyoda Uyg'onish davridagi ta'limning insonparvarlik va shaxsning barkamol rivojlanishi borasidagi g'oyalariga asoslangan edi, deyishiga imkon beradi.

Sharqdagi Uyg'onish davri Sharq mutafakkirlari - Muhammad Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniylar o'zlarining ta'limiy qarashlarida birinchi o'ringa inson shaxsini qo'yadilar hamda bolalarni har tomonlama, jismoniy va estetik kamolotga erishishlari,

shuningdek, tillarni bilishlarini zarur deb hisoblaydilar. Aqliy ta'limni tashkil etuvchi fanlar sirasiga matematika, astronomiya, mexanika va tabiatshunoslik kabi tabiiy-ilmii fanlarni kiritadilar.

Tarbiyani keng ma'noda tushungan Abdulla Avloniy uni birgina axloq tarbiyasi bilan chegaralab qo'ymaydi. U, avvalo, bolaning sog'lig'i haqida g'amxo'rlik qilish lozimligiga e'tibor qaratadi. Avloniyni fikricha, sog'lom fikr, yaxshi axloq, ilm ma'rifatga ega bo'lish uchun, avvalo, tan salomatligi zarur. Avloniy fikricha, «badanning salomat va quvvatli bo'lmog'i insonga eng kerakli narsadur. Chunki o'qumoq, o'qutmoq, o'rganmoq va o'rgatmoq uchun insonga kuchlik, kasalsiz jasad lozimdur». Abdulla Avloniy bolaning badantarbiyasi, salomatligi masalasida ota-onalarga murojaat qilsa, uning fikr tarbiyasi borasida asosiy mas'uliyat muallimlar zimmasida ekaniga urg'u beradi. Bolalarda fikrlash qobiliyatini o'stirish, dunyoqarashini shakllantirish muallimlarning «diqqatlariga suyanan, vijdonlariga yuklangan muqaddas vazifadur... Negaki, fikrning quvvati, ziynati, kengligi, muallimning tarbiyasiga bog'liqdur», – deydi alloma. Shu bilan birga, mutafakkir Abdulla Avloniy: «Ta'lim va tarbiya uzviy bog'liq jarayonlardur, dars ila tarbiya orasida biroz farq bor bo'lsa ham, ikkisi bir-biridan ayrilmaydurgan, birining vujudi biriga boylangan jon ila tan kapidur», — deya ta'kidlaydi. Avloniy insonga yaxshilik va ezgulik faqat ilm egallash orqali singadi, degan qat'iy fikrni bildiradi. Ilmli, ezgu g'oya ruhida tarbiyalangan kishidagina Vatan tuyg'usi shakllanadi, ona yurti va ona tiliga muhabbat uyg'onadi, sadoqati qaror topadi. Bu fazilatlarisiz komil insonni tasavvur etib bo'lmaydi, degan fikrlarni ilgari suradi. Yurt ravnaqi, avvalo, uning farzandlariga, ularning ma'naviy va jismoniy kamolotiga bog'liqdir. Shu bois Abdulla Avloniy yoshlarni ilm, foydali hunar egallashga, kitob mutolaasiga undaydi. Shuningdek, Avloniy ilmsizni jaholat bilan tenglashtirib, shunday fikrlarni bildiradi: «Jaholat deb o'qimagan, bilimsiz, hech narsaga tushunmaydurgan nodonlikni aytilur», – deydi. «Ilm sahroda – do'st, hayot yo'llarida – tayanch. Yolg'izlik damlarida – yo'ldosh, baxtiyor daqiqalarda – rahbar, qayg'uli onlarda – madadkor, odamlar orasida – zebu ziynat, dushmanlarga qarshi kurashda – qurol- dir». Mutafakkir: «Go'zallik yuzda ermas, ey birodar, so'zi shirin kishi har kimga yoqar», «So'zing oz bo'lsinu, ma'noli bo'lsun, eshitganlar qulog'i durga to'lsun,» — deb insonlarni xushsuxan bo'lishga chorlaydiki, toki so'zlarimiz farzandlarimiz uchun namuna bo'lsin.

Ta'lim-tarbiya o'z navbatida oiladan boshlanar ekan, biz o'z farzandlarimizni baxti-saodatini, kamolini, iqbolini, buyuk inson bo'lib etishganligini va hayot abadiyligi avlodlar davomiyligini ta'minlaydigan ma'naviy qo'rg'oni

bo'lmish o'z oilamizning mustahkamligini ko'rishni istar ekanmiz, demak oilada tarbiyalanuvchilarimizni har tomonlama sog'lom va barkamol etib tarbiyalashda ta'lim-tarbiyaning barcha turlariga e'tiborni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ota-bobolarimizdan qolgan boy ma'naviy merosning yosh avlodni har tomonlama yuksalishi tizimidagi o'rni va roli o'ziga xos xususiyatga va ko'rinishlarga ega. "Darhaqiqat, ajdodlar tomonidan yaratilgan ta'limiy-tarbiyaviy qadriyatlarni o'rganishda ta'lim tizimi imkoniyatlarga alohida e'tibor qaratish lozim. Sharq mutafakkirlarining asarlarini o'rganish, tahlil qilish, ularning ijodi va ta'lim-tarbiyaga oid qarashlarini pedagogik nuqtai nazardan tadqiq etish muhim amaliy ahamiyatga ega. Ular o'z asarlarida shaxs ma'naviyati, insonda odob-axloqning yuksak namunalarini tarkib toptirish, oila, nikoh, farzand tarbiyasi, halol mehnat bilan kun kechirish, atrof-muhitga nisbatan oqilona munosabatda bo'lishga oid qarashlarni bayon qilganlar.

Shunday qilib, inson va uni tarbiyalash masalalari Sharq mutafakkirlari va allomalari o'z asarlarida insonning bilim olishi, hunar egallashi, undagi yuksak ma'naviy-ahloqiy sifatlarni ulug'laydilar va shunday fazilatlarga ega bo'lishga barchani chorlaydilar. Ma'naviy yuksak, zamonaviy ilm-fanni egallagan, ajdodlarimizning boy ma'naviy merosga sohib chiqqan avlodni hech qanday tashqi kuch, g'oya yoki mafkura aslo o'z ta'siriga tushira olmaydi. Bunday avlodni voyaga etkazgan xalqning istiqboli porloq, kelajagi buyukdir.

Shunday qilib, Sharq mutafakkirlarining asarlarini o'rganish, tahlil qilish, ularning ijodi va ta'lim-tarbiyaga oid qarashlarini pedagogik nuqtai nazardan tadqiq etish muhim amaliy ahamiyatga ega. Ular o'z asarlarida shaxs ma'naviyati, insonda odob-axloqning yuksak namunalarini tarkib toptirish, oila, nikoh, farzand tarbiyasi, halol mehnat bilan kun kechirish, atrof-muhitga nisbatan oqilona munosabatda bo'lishga oid qarashlarni bayon qilganlar.

Shunday qilib, inson va uni tarbiyalash masalalari Sharq mutafakkirlari va allomalari o'z asarlarida insonning bilim olishi, hunar egallashi, undagi yuksak ma'naviy-ahloqiy sifatlarni ulug'laydilar va shunday fazilatlarga ega bo'lishga barchani chorlaydilar.

Insoniyat tarixiy tajribasi asosida Sharq mutafakkirlari tomonidan zamonaviy ta'lim tizimi, uning asosiy subyektlari roli va vazifalari tizimlashtirilgan. Yuqoridagi misollarda ham yurtimizda dastlabki uyg'onish davrida ham ta'lim-tarbiyaga qanday ahamiyat berilganini ko'rishimiz mumkin. Jamiyatda ta'lim-tarbiya to'g'ri yo'lga qo'yilmas ekan ijtimoiy soha oqsayveradi. Ayniqsa hozirgi globallashtirish va texnika zamonida yoshlarni oqni qoradan ajratib olishlari uchun ham ta'lim va tarbiyaning o'rni juda muhim va bunga davlat ham insonlar ham

katta e'tibor qaratishlari zarur. Shuning uchun ham yurtimizda keying yillarda ta'lim va tarbiyaga katta e'tibor qaratilayotgani bejiz emas, buning uchun avvalo o'qituvchining roli ko'tarilaydi, pedagoglar jamiyatda oldingi o'ringa olib chiqilaydi. Chunki ilm-fan taraqqiyoti jamiyat rivojlanishining eng asosiy bo'g'inidir.

Takliflarimiz quyidagilardan iborat; ta'limda natijaga erishish uchun avvalo erkinlik ta'minlanishi kerak. Bu borada ishlar olib borilib, yangilangan konstitutsiyamizda ham o'qituvchining maqomi alohida belgilanib qo'yildi. Ta'limda yuqori tajribaga ega mamlakatlar tajribasi o'rganilib hayotga tatbiq etilishi kerak. Tarbiya jaroyida ham jamiyatning har bir sinfiy bo'g'inini o'z vazifasini bajarishi lozim. Bizdagi yana bir muammo har soha o'z sohasida erkin bo'lishi, ya'ni tashqi kuchlar ulargga aralashmasligi kerak. Shundagina ko'zlangan maqsad va natijaga erishiladi.

Adabiyotlar:

1. Abu Nasr Forobiy. "Fozil odamlar shahri".-T: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.-183 b.
2. Abu Homid al-G'azzoliy. Ihyou ulumiddin. - Toshkent: Toshkent Islom universiteti, 2014. - 511b.
3. Axunova G. "O'zbekistonda ta'lim xizmatlari marketing muammolari"-T: "Iqtisod-moliya", 2005. - 244 b.
4. Abu Hamid G'azzoliy. Mukoshafatul qulub (Qalblar kashfiyoti). -T: Movarounnahr, 2014. - 480 b.
5. Buyuk yurt allomalari.-T: O'zbekiston, 2016. - 324b.
6. Muhammadjonov A. "Temur va temuriylar saltanati".-T: "Qomuslar bosh tahririyati". 1996. -94 b.
7. Safarov, M.K. (2023). Abu bakr ar-Roziyning "Tibbi Ruhoniy (Ruh tibbiyoti) asarida g'azabni va insonning o'z kamchiliklarini bartaraf qilish haqida mulohazalar. Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari, 2(3), 214-219.
8. Safarov, M.K. (2023). Ar-Roziyning falsafiy nazariyalari va ular haqida mulohazalar." Falsafa va huquq", 1,183-186.
9. Shodmonov A. "Zamonaviy ta'lim va mas'uliyat" Xalq so'zi. 2015. <https://xs.uz/uz>.

SHAXSNING KASBIY FAOLIYATIDA UCHRAYDIGAN ASOSIY PSIXOLOGIK MUAMMOLAR

Yuldasheva S.M.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
“Psixologiya” kafedrasi katta o‘qituvchisi*

Tayanch soʻzlar: shaxs, kasbiy faoliyat, kasbiy intilishlar, kasbiy taʼlim, kasbiy moslashish, kasbiy oʻz-oʻzini aniqlash, kasb tanlash.

Ключевые слова: человек, профессиональная деятельность, профессиональные устремления, профессиональное образование, профессиональная адаптация, профессиональное самоопределение, выбор карьеры.

Key words: person, professional activity, professional aspirations, professional education, professional adaptation, professional self-determination, career choice.

Резюме:

Мазкур мақолада шахс касбий фаолиятнинг асосий психологик муаммолари назарий жиҳатдан таҳлил қилинган.

Резюме:

В данной статье с теоретической точки зрения анализируются основные психологические проблемы профессиональной деятельности человека.

Summary:

In this article, the main psychological problems of a person's professional activity are analyzed from a theoretical point of view.

XXI asrning boshidagi kasb-korlikka doir axborotlar koʻlamining ortganligi, inson ehtiyojlarining oʻsib borayotganligi, yangi sohalarning paydo boʻlayotganligi, kasb yoʻnalishlarining oʻzgarib borishi va shaxsning hayotga munosabatining oʻzgarayotganligi sifatlari bilan xarakterlanadi.

Shunday ekan, har bir shaxs farovonlikda va yaxshi taʼminlangan sharoitda yashashni istaydi. Shu sababli ham insonlar farovon turmushni taʼminlashga xizmat qiluvchi mehnat faoliyati bilan shugʻullanishga intiladilar va moddiy boyliklarni oʻzlashtirishga imkon yaratuvchi kasb-hunar sohalari va mutaxassisliklarni egallashga harakat qiladilar. Baʼzi holatlarda maʼlum bir kasbni tanlash va uni egallashda shaxsning imkoniyati etarli boʻlmaydi. Insonning qiziqishlariga va psixologik imkoniyatlariga toʻgʻri kelmaydigan

kasbning tanlanishi, tabiiyki, uning shaxs sifatida kamol topishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan shaxsning ichki intilish va imkoniyatlariga u tanlagan kasbi bilan shaxsi orasidagi munosabati o'ta dolzarb masala hisoblanadi. Biz quyida shu masala bo'yicha psixolog olimlarning qarashlarini, o'tkazgan tadqiqotlarini tahlil qilamiz.

Ma'lumki, shaxsning kasbiy shakllanishi to'rt asosiy bosqichdan iborat bo'lib, ularga quyidagilarni kiritish mumkin: a) kasbiy intilishlarning shakllanishi; b) kasbiy ta'lim; v) kasbiy moslashish; g) shaxsning kasbiy faoliyatda qisman va to'liq o'zini-o'zi bag'ishlashi. Mazkur bosqichlarga mos holda kasbiy o'zini o'zi aniqlash jarayoni ham sodir bo'ladi. Kasbiy o'zini o'zi aniqlash jarayoni psixologik adabiyotlarda etarli darajada chuqur yoritilgan bo'lib, ayniqsa, psixologlar kasbiy intilishning shakllanishi va kasb tanlash bosqichlariga alohida e'tibor qaratganlar.

Respublikamizda olib borilayotgan ijtimoiy – iqtisodiy islohotlar aholidan yuksak madaniyatni, o'z kasbining mohir ustasi bo'lishni talab etadi. Shu nuqtai nazardan kasbiy faoliyatning ikki xil jihati psixologik va pedagogik jihatlari farqlanadi. Kasbiy faoliyatning psixologik jihatlari xodimlarning kelajakda o'z burch va majburiyatlarini samarali bajarishlari uchun ularga zarur bo'lgan psixologik – pedagogik tamoymlar, kategoriyalar va tushunchalarni singdirish hamda kasb madaniyati va etikasi talablariga muvofiq hatti – harakatlarini izohlash, xizmat vazifalarini to'g'ri bajarishga o'rgatish, o'z kasbiga mehr – muhabbat, insonga hurmat bilan qarashni tarbiyalashda namoyon bo'ladi.

Kasbiy faoliyatning pedagogik jihatlari esa xodimlar xulqidagi mavjud axloqiy – siyosiy xususiyatlarda aks etib, axloqiy prinsiplar va me'yorlarning shaxs ongida qanday hosil bo'lishi bilan belgilanadi. Axloqning shakllanishida atrofda turli xulq – atvordagi kishilar, shaxsiy tajriba, muayyan tiplar to'g'risidagi ma'lumotlar, ommaviy axborot vositalarida yoritilayotgan faktlar katta ahamiyatga ega.

Kasbiy ta'limning muhim vazifalaridan biri kasbiy tayyorgarlik bo'lib, bunda tayyorgarlik ikki xil ko'rinishda amalga oshiriladi: mustaqil o'rganish (qo'shimcha ta'lim yoki mustaqil ta'lim) va maxsus kasbiy ta'lim muassasalarida ta'lim olish orqali. Kasbiy ta'limning muvaffaqiyatini belgilaydigan muhim psixologik jarayon "ma'lum bir kasbga tayyorgarlik" holati hisoblanadi. Bu holat emotsional va motivatsion tayyorgarlikni ham nazarda tutadi. Kasb tanlash inson hayotidagi muhim bir bosqich hisoblanib, bunda inson hayoti uchun muhim qaror qabul qiladi va u jamiyatda o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqaradi. Bu jarayon inson tomonidan o'z ichki imkoniyatlari tahlil qilish natijasida ma'lum kasbning talablariga uning imkoniyatlarining mos kelishiga

qarab sodir bo'ladi. Kasb tanlash ma'lum bir kasbni tanlayotgan inson (tanlov sub'ekti) bilan tanlanayotgan kasb (tanlov ob'ekti) munosabatlarini o'zida aks ettiruvchi faoliyat hisoblanadi. Tanlov sub'ekti va tanlov ob'ekti o'rtasidagi munosabatlar xarakteristikasini o'rganish davrimizning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Kasb tanlash qisqa vaqtda hal etiladigan ish bo'lmasdan, balki qator bosqichlardan iborat jarayondir. Bu bosqichlarning davoimiyligi tashqi omillarga va kasb tanlash sub'ekting individual xususiyatlariga bog'liq holda kechadi.

Kasbiy jihatdan o'z o'zini aniqlash katta maktab yoshiga kelib inson uchun dolzarb mazmun kasb etadi va bir qancha bosqichlarni o'z ichiga qamrab oladi. Biz quyida shu bosqichlarga qisqacha to'xtalib o'tamiz. Bundan ko'zlangan maqsad shundaki, biz ko'rib chiqayotgan mavzuni, ya'ni shaxsning kasb tanlashi, kasbiy shakllanishi va kasbiy faoliyati muammolarini chuqurroq yoritish orqali shaxsni aynan kasbiy o'z o'zini aniqlash jarayonini bosqichma bosqich ko'rib chiqishimiz zarur bo'ladi. Shunday qilib, kasbiy o'z o'zini aniqlash beshta bosqichni o'z ichiga qamrab oladi:

1. Kasbni ilk tanlash bosqichi. Bu bosqichda bola kasblar olami haqida etarlicha tasavvurga ega bo'ladi, o'z ichki imkoniyatlari haqida kam biladi, uning kasbiy intilishi hali sust darajada bo'ladi. Bu bosqich kichik maktab yoshiga taalluqli bo'lib, unda kasbning mazmuni va ish sharoitlari haqida bolada savollar tug'ilmaydi.

2. Kasbiy jihatdan o'z-o'zini aniqlash bosqichi katta maktab yoshiga to'g'ri keladi (15-17 yoshlar). Bu bosqichda ilk professional intilishlar paydo bo'ladi va rivojlanadi hamda mehnatning turli xil sohalari ichidan o'ziga ma'qulini tanlash jarayoni kuzatiladi.

3. Kasbiy ta'lim bosqichida tanlangan kasbni o'zlashtirish jarayoni sodir bo'ladi.

4. Kasbiy moslashish bosqichi kasbiy faoliyatning individual uslubining paydo bo'lishi hamda kishining ishlab chiqarish va ijtimoiy munosabatlar tizimiga bog'lanishi bilan xarakterlanadi.

5. Mehnatda o'zini ko'rsatish bosqichi (qisman yoki butunlay) kasbiy mehnatga taalluqli bo'lgan talablarning (kutilmalarning) bajarilishi yoki bajarilmasligi bilan bog'liq holda kechadi.

Shunday qilib, kasbiy jihatdan o'z o'zini aniqlash - shaxs kasbiy faoliyatining barcha davrlarini, ya'ni kasbiy intilishning paydo bo'lishidan tortib to mehnat faoliyatidan butunlay ozod bo'lgungacha bo'lgan davrlarni o'zida mujassamlashtirgan jarayondir. Aytish mumkinki, u insonning butun

hayot yo'lini qamrab oladi. Albatta, bu jarayonning eng muhim bosqichlaridan biri kasb tanlash amalga oshiriladigan bosqichdir. To'g'ri tanlangan kasb, bir tomondan, shaxsning ichki imkoniyatlariga mos tushadi va uning insoniy baxti hamda kamolotini belgilaydi, ikkinchi tomondan esa yaxshi kasb egasining samarali mehnati ta'sirida jamiyat rivoji jadallashadi.

Biz shaxsning kasbiy shakllanishida o'zaro aloqadorlik masalasini tadqiq etar ekanmiz, izlanishlar bugungi kunda o'zining keskin pallasiga kirganligini e'tirof etishimiz kerak. Chunki ko'pgina tadqiqotlar mavjudki, ularda kasb tanlash, kasbga yo'naltirish, kasbiy kamolot, kasbiy faoliyatni boshqarish va kasbiy kamolotning boshqa masalalari tadqiq etiladi va h.z.

Ilmiy manbalarining tahlili shundan dalolat beradiki, kasb tanlash, kasbga yo'naltirish, kasbiy o'zlikni anglash va aniqlashga taalluqli umummetodologik va nazariy muammolar borasida qator izlanishlar olib borilgan, bular: L.A.Aza, G.M. Belokrilova, A.E. Golomshtok, V.I. Jukovskaya, Ye.A. Klimov, M.X. Titma, P.A. Shavir, M.G. Davletshin, N.Sh. Shodiev, B.R. Qodirov, E. G'. G'oziev va boshqalar[1-14].

Qator tadqiqotlar kasb tanlash, kasbiy faoliyatga yaroqlilik va shaxsning kasbiy o'zligini anglashi masalalari, kasbiy faoliyatning psixologik talablari va individ faoliyatining psixofiziologik asoslari, kasbiy qiziqishlarning shakllanishini o'rganishga bag'ishlangan. Bu yo'nalishlarda M.X.Titma, Ye.A.Klimov, V.G.Maksimov, A.P.Chernyavchkaya, Ye.A.Golomshtok, K.M. Gurievich, N.D.Levitov va boshqalarning olib borgan tadqiqot ishlarini misol qilib keltirish mumkin[7-10].

O'spirinlarning kasbiy o'zlikni anglashi borasidagi holatlari tahlil qilinganda, ularning kasblar to'g'risidagi tushunchalarida sayozlik mavjudligi ko'zga tashlandi. Bundan tashqari, kasbiy o'zligini anglash bilan ma'lum kasbni tanlash jarayoni o'rtasida ta'lim-tarbiya muhiti va atrofdagilarning ta'siri omillarini nazardan chetda tutmasligimiz lozim bo'ladi. Mazkur o'zaro ta'sir jarayonlaridagi dialektik bog'liqlikning o'ziyoq ushbu masalaning naqadar murakkabligidan dalolat beradi. Masalan, birgina kasbiy maslahatni tashkil etishning o'zining bir qator bosqichlari mavjud:

a) kasbiy ma'lumot bosqichida shaxs o'zi uchun mehnatni tashkil etish, ishga qabul qilish talablari, turli kasblarni egallashi, ularni tayyorlash bosqichlari va ta'lim olish muddati, mehnat haqi va kasbning istiqboli xususida ma'lumotlar oladi.

b) diagnostik bosqichda shaxsning o'z tanlagan kasbiga nisbatan qiziqishlari, layoqati, qobiliyati va maqsadlarining mosligi o'rganiladi;

v) shakllantiruvchi bosqichda kasb tanlagan o'quvchi yoki shaxsga rahbarlik qilinadi, kasb tanlashdagi og'ishlarning oldi olinadi va tuzatishlar kiritiladi;

g) tibbiy jihatdan salomatligining kasbga mos kelishini aniqlash va psixologik bosqichda shaxs sifatlarining o'z tanlagan kasbiga muvofiqligi masalalari muhokama qilinadi.

P.A. Shavirning mulohazalariga ko'ra, shaxsning kasbiy o'zligini aniqlashi qobiliyatning bo'lg'usi kasbiy talablarga mos kelishi, kasbga yaroqliligi bo'yicha o'zini to'g'ri baholashi, irodaviy sifatlar saviyasini o'stirishi, mehnatga muhabbatli bo'lishi va hayotiy tajriba singari shaxslilik asoslari talab etilar ekan. Kasb muammosini o'rganish jabhalarining keng ko'lamdagi o'z tadqiqot predmetiga egaligi bugunga qadar amalga oshirilgan tadqiqot ishlarida kuzatiladi. Ushbu tadqiqotlarning bir necha yil davomida olib borilganligi va ulardan olingan natijalar ko'laminig kengligi e'tiborga molikdir. Ularning bugungi kungi izlanishlar yakunlari bilan qiyoslanishi bu boradagi qo'lga kiritilgan yutuqlarimizni boyitadi. Ammo talabalar kasbiy tasavvurlarining kasbiy shakllanishga va kasbiy faoliyatga muvofiqlashuviga ta'siri masalasi bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, qator tadqiqotlar mavjud bo'lib, ularda shaxs kasbiy rivojlanishining psixologik jihatlariga asosiy e'tibor qaratilgan. Mazkur masalalarga biz quyida alohida to'xtalib o'tamiz[13].

Ularning bugungi kungi izlanishlar yakunlari bilan qiyoslaniyoi bu boradagi qo'lgakiritilganyutuqlarimizni boyitadi. Ammotalabalar kasbiy tasavvurlarining kasbiy shakllanishga va kasbiy faoliyatga muvofiqlashuviga ta'siri masalasi bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, qator tadqiqotlar mavjud bo'lib, ularda shaxs kasbiy rivojlanishining psixologik jihatlariga asosiy e'tibor qaratilgan.

Demak, kasbiy o'z-o'zini aniqlash kasb tanlash, kasbiy tayyorgarlik masalalaridan xabardorlik, kasbiy yo'nalganlik, kasbiy yaroqlilik muhim komponentlarga bo'linadi. Quyida ularga alohida-alohida qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Kasbiy yo'nalganlik inson shaxsi yo'nalganligining bir ko'rinishi hisoblanib, bu holat uning chuqur shaxs tuzulmalarigacha kirib boradi. Kasbiy yo'nalganlik insonning individual-psixologik va individual-tipologik xususiyatlarigacha, uning qadriyatlar tizimiga, steriotiplariga, qobiliyatlari va qiziqishlariga borib taqaladi.

Kasbiy yo'nalganlik tizimining quyidagi funksiyalarini ajratib ko'rsatsak bo'ladi:

Shunday qilib, kasbiy o'zini-o'zi aniqlash o'zida quyidagi psixologik muammolarni mujassamlashtiradi: kasb tanlash, kasbiy yo'nalganlik, psixologik tayyorgarlik masalalaridan xabardorlik.

Xulosa va tavsifiya. Umuman olganda kasb tanlash muammosi bilan bog'liq barcha jarayonlar quyidagi holatlarda o'z echimini topishi ko'zda tutiladi:

1. Kasb tanlash, kasbga o'zining mosligini aniqlash, kasbiy shakllanish, kasbiy rivojlanish uzluksiz davom etuvchi muammo bo'lib, davrning o'zgarishiga qarab unga ta'sir ko'rsatuvchi omillarning rolini aniqlash zarurdir.

2. Kasb tanlash, kasbga o'zining mosligini aniqlash, kasbiy shakllanish, kasbiy rivojlanish uzluksiz davom etuvchi muammo bo'lib, davrning o'zgarishiga qarab unga ta'sir ko'rsatuvchi omillarning rolini aniqlash zarurdir.

3. Talabalarning kasb tanlash va kasbiy shakllanishdagi tasavvurlari atrofda gilarining ta'sirida va mustaqil qaror qabul qilish layoqatiga ega emasligi tufayli yuz bermoqda. Natijada kasbiy shakllanish yo'nalishi bilan kasbiy maqsad o'rtasida moslik yo'qolgan.

Adabiyotlar:

1. Авлаев О. У. Гендер дифференсес оф сосиал интеллигенсе ин студент девелопмент. Ссиентифис жоурнал "Псйчологй". 2021. № ПаГЭС 1, 34-41.
2. Абрамова Г.С. Практическая психология. Учебник для студентов вузов. – Изд., 6-е., перераб. и доп..- М.: Академический Проект, 2001.- 480 с.
3. Аза Л.А. Особенности профессионального самоопределения молодёжи. Философская и социологическая мысль.-1989.-№ 6.-С 3-10.
4. Ананев Б.Г. О проблемах современного человекознания. -М., 1977. -287 с.
5. Буркханов А., Авлаев О., Абдужалилова Ш. Респонсбилитй ас а критерийн фор детермининг персонал матуригй / ЭЗС Веб оф Сонференсес 2021.
6. Давлетшин М.Г. , Захарина М.С. Профессиональная ориентация учащихся. –Ташкент: Укитувчи, 1986.-82 с.
7. Зеер Э.Ф. Психология профессий. Екатеринбург, 1999.-184 с.
8. Клумов Е.А. Психология профессионального самоопределения. Ростов. Н.Д., 1996.-382 с.
9. Кондаков И.М., Сухарев А.В. Методологические основания зарубежных теорий профессиональной развития//Вопросы психологии. 1989. №5. С.157-164
10. Кудрявцев Т.В. Исследование психологических особенностей профессионального становления. -М., 1988.-145 с.
11. Стрелков Ю.К. Операционально-смысловые структуры профессионального опыта.- Вест. Московск. ун-та. Сер. 14, Психология. 1990. № 3.-С. 32-38.
12. Столяренко Л.Д. Педагогическая психология. Ростов н/Д: «Фенекс»,
13. Шавир Н.Ш. Психология профессионального самоопределения в ранней юности.-М., 1980-96 с.
14. Ғозив Э.Ғ., Жабборов А.М. Фаолият ва хулқ-атвор мотивацияси.-Тошкент, Университет, 2003.-167 б.

O'SMIRLARDA KUZATILAYOTGAN IRODASIZLIKNI KELTIRIB CHIQUVCHI SABABLAR

Amangeldiyev S.N.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti psixologiya kafedrasi
stajor-o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: o'smirlar, irodasizlik, ota-onalar ta'siri, ijtimoiy munosabatlar, o'z-o'zini anglash, stress, psixologik muammolar, do'stlar, texnologik ta'sir, motivatsiya, shaxsiy rivojlanish, o'ziga ishonch, identitet, hayotiy maqsadlar.

Ключевые слова: подростки, отсутствие воли, влияние родителей, социальные отношения, самосознание, стресс, психологические проблемы, друзья, технологическое влияние, мотивация, личное развитие, уверенность в себе, идентичность, жизненные цели.

Key words: adolescents, volatility, parental influence, social relationships, self-awareness, stress, psychological problems, friends, technological impact, motivation, personal development, self-confidence, identity, life goals.

Резюме:

Ushbu maqolada o'smirlarda kuzatilayotgan irodasizlikning sabablarini tahlil qilinadi.

Резюме:

В данной статье будут проанализированы причины наблюдаемой у подростков воли.

Summary:

This article analyzes the causes of the volatility observed in adolescents.

O'smirlik davri - inson hayotida muhim va qiyin bosqichdir. Bu vaqt ichida shaxsiyat rivojlanadi, o'z-o'zini anglash jarayoni davom etadi va ijtimoiy munosabatlar shakllanadi. Afsuski, ko'plab o'smirlar irodasizlik, ya'ni o'z maqsadlariga erishishda, qarorlar qabul qilishda va muammolarni hal qilishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Ushbu maqolada o'smirlarda irodasizlikni keltirib chiqaruvchi asosiy sabablarga, ularning ta'siriga va bu masalani hal etish yo'llariga e'tibor qaratamiz.

Ota-onalar ta'siri. Ota-onalar o'smirlarning irodasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ularning tarbiyasi, fikrlash uslubi va munosabatlar o'smirlar uchun asosiy ta'sir ko'rsatadi. Agar ota-onalar o'z farzandlariga ortiqcha bosim o'tkazsalar yoki qarorlarda erkinlik bermasa, o'smirda ishonchsizlik va qo'rquv hissi paydo bo'lishi mumkin. Masalan, ota-onalar doimo farzandlaridan

mukammal natijalar kutishlari, ularni ta'lim, sport yoki boshqa sohalarda yuqori darajada muvaffaqiyatga erishishlariga undashlari mumkin. Bunday sharoitda o'smirlar o'z fikrlarini bildirishdan qochishadi, bu esa irodasizlikka olib keladi.

Jamiyat va do'stlar ta'siri. O'smirlar ijtimoiy muhitdan va do'stlaridan ko'p narsani o'rganadilar. O'smirlik davrida do'stlar ko'pincha o'smirlarning hayotidagi eng muhim shaxslar bo'lib qoladi. Agar o'smirlar o'z do'stlari orasida irodasiz, faol bo'lmagan yoki salbiy ta'sir ko'rsatuvchi insonlar bilan vaqt o'tkazsalar, bu ularning o'zlarini namoyon etishlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'smirlar bunday do'stlar orasida o'zlarini qoniqtirish va qabul qilinish uchun irodasizlikka yo'l qo'yishadi. Bunday holat, ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarda o'zini ko'rsatish va boshqalar tomonidan qabul qilinish istagi kuchli bo'lganda yuzaga keladi.

O'z-o'zini anglash qiyinchiliklari. O'smirlik davrida shaxsiy identitet va o'z-o'zini anglash jarayoni davom etadi. O'smirlar o'z qobiliyatlari, xohishlari va hayotdagi maqsadlarini aniqlashga harakat qilishadi. Agar o'smir o'z qobiliyatlarini aniq anglamasa yoki o'ziga nisbatan yuqori talablar qo'yilsa, o'z maqsadlariga erishishda qiyinchiliklarga duch keladi. Bu holat o'zini ishonchsiz his qilishga va irodasizlikka sabab bo'ladi. O'smirlar o'zlarini boshqa insonlar bilan solishtirishadi, bu esa o'zlarida muvaffaqiyatsizlik hissini kuchaytiradi.

Stress va psixologik muammolar. O'smirlar ko'pincha stress va psixologik muammolarga duch keladilar. O'qish, do'stlar bilan munosabatlar, oilaviy masalalar va kelajakdagi rejalarga bo'lgan xavotirlar o'smirlarning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bunday vaziyatlar irodasizlikka olib kelishi mumkin, chunki o'smirlar o'z hissiyotlarini boshqarishda qiynalishadi. Ular o'z muammolaridan qochishga harakat qilishlari mumkin, bu esa irodasizlikni kuchaytiradi. Stressni boshqarish qiyin bo'lganligi sababli, o'smirlar ko'pincha o'zlariga nisbatan ishonchsizlik hissi bilan kurashayotganlarini his qilishlari mumkin.

Texnologik ta'sir. Bugungi kunda o'smirlar ko'p vaqt internet va ijtimoiy tarmoqlarda o'tkazadilar. Texnologiya orqali o'zlarini namoyon etish va boshqalar bilan aloqada bo'lish oson bo'lsa-da, bu irodasizlik hissini kuchaytirishi mumkin. O'smirlar virtual muhitda o'zlarini ko'rsatishga harakat qilishadi, ammo haqiqiy hayotda o'z fikrlarini ifoda etishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Ijtimoiy tarmoqlarda muvaffaqiyatga erishgan o'smirlarning hayoti ko'rsatilib, boshqalar bilan solishtirilishi, o'z-o'zini kamsitishga olib kelishi mumkin. Bu holat o'smirlarning o'zlarini ishonchsiz his qilishiga va o'z maqsadlariga erishishda qiyinchiliklarga duch kelishlariga sabab bo'ladi.

Irodasizlikning o'ziga xos belgilari. O'smirlarda irodasizlikning bir necha ko'rinishlari mavjud. Bular orasida qaror qabul qila olmaslik, o'z fikrlarini ifoda eta olmaslik, harakat qilishdan qochish va o'z hissiyotlarini boshqarishda qiyinchiliklar mavjud. Irodasiz o'smirlarning hayotida motivatsiya yetishmovchiligi, o'ziga nisbatan ishonchsizlik va umidsizlik kabi belgilar ko'rinadi. Ular ko'pincha hayotdagi muammolarni hal qilishda o'zlarini qiyinchilikda his qiladilar va bu holat ularni yanada passivlashtiradi.

Xulosa. O'smirlarda irodasizlikni keltirib chiqaruvchi sabablar ko'p qirrali va murakkabdir. Ota-onalar, do'stlar, o'z-o'zini anglash, stress va texnologik ta'sir kabi omillar o'smirlarning irodasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu masalalarni e'tiborga olish va o'smirlarni qo'llab-quvvatlash, ularning irodasini rivojlantirishga yordam beradi. O'smirlar o'z maqsadlariga erishish uchun kuchli va irodali shaxslar bo'lishlari mumkin, agar ularga to'g'ri yo'l ko'rsatilsa. O'smirlar uchun irodasizlikni yengib o'tish yo'llarini topish va ularga yordam berish har bir jamiyatning vazifasidir.

Adabiyotlar:

1. Ergashov, A. "O'smirlik davrida psixologik rivojlanish". Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti, 2020.
2. Khalilov, N. "Ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi munosabatlar". Tashkent: O'zbekiston Ta'lim Muassasalari, 2019.
3. Ismoilova, D. "O'smirlarda stress va uning ta'siri". Journal of Psychology and Education, 8(1), 2021, 45-52
4. Toshpulatov, M. "Ijtimoiy tarmoqlar va o'smirlar: Ta'sir va oqibatlar". Tashkent: Yoshlar nashr, 2022.
5. Ruziev, B. "Ko'ngil ochish va motivatsiya: O'smirlar uchun qo'llanma". Tashkent: O'zbekiston Yoshlar Ittifoqi, 2018.
6. Mirzayeva, S. "O'z-o'zini anglash va identitet". Tashkent: O'zbekiston Psixologiya Jamiyati, 2020.
7. Karimov, U. "O'smirlar va ijtimoiy muhit: Irodasizlik sabablari". Tashkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi, 2023.
8. Shodiev, R. "O'smirlar psixologiyasi: Teoriya va amaliyot". Tashkent: O'qituvchi, 2017.
9. Abdullaeva, L. "Texnologiyalar va o'smirlar: Ijtimoiy ta'sirlar". Journal of Social Sciences, 5(2), 2021, 112-119.
10. Yusupov, A. "O'smirlik va psixologik muammolar: Tahlil va yechimlar". Tashkent: O'zbekiston Psixologik Tadqiqotlar Markazi, 2019.

SHAXSDA QOBILIYAT RIVOJLANISHINING PEDAGOGIK- PSIXOLOGIK OMILLARI

Dilmurodova Z.D.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti psixologiya kafedrası
o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: qobiliyat, usul, shaxs, omil, rivojlanish, iste'dod, iqtidor, malaka, bilim, amaliyot, individual psixologik xususiyat.

Ключевые слова: способность, метод, личность, фактор, развитие, талант, склонность, умение, знание, практика, индивидуально-психологическая характеристика.

Key words: ability, method, personality, factor, development, talent, aptitude, skill, knowledge, practice, individual psychological characteristic.

Резюме:

Ushbu maqolada qobiliyatning shakllanishi varivojlanishi haqida bayon etilgan.

Резюме:

В данной статье описывается развитие формирования способностей.

Summary:

This article describes the development of ability formation.

Qobiliyat - insonning individual salohiyati, imkoniyatlari. Qobiliyat bilimdan keskin farqlanadi, bilim mutolaa natijasi hisoblanadi, Qobiliyat shaxsning psixologik va fiziologik tuzilishining xususiyati sanaladi. Qobiliyat ko'nikma, malakadan farq qiladi. Qobiliyat insonga berilgan in'om sifatida qaraladi. Aksariyat ilmiy manbalarda mohirlik bilan qobiliyat aynanlashtiriladi. Qobiliyat inson tomonidan ko'nikma va malakalarning egallanishi jarayonida takomillashib boradi. Har qanday qobiliyat turi shaxsga tegishli murakkab psixologik tushunchadan tashkil topgan bo'lib, u faoliyatning talablariga mutanosib xususiyatlar tizimini o'z ichiga oladi. Shuning uchun qobiliyat deganda birorta xususiyatning o'zini emas, balki shaxs faoliyatining talablariga javob bera oladigan va shu faoliyatda yuqori ko'rsatkichlarga erishishni ta'minlashga imkoniyat beradigan xususiyatlar sintezini tushunmoq lozim. Barcha qobiliyat uchun tayanch xususiyat - kuzatuvchanlikda, ya'ni insonni fahmlash, obyektдан u yoki bu alomatlarni ko'ra bilish, ajrata olish

ko'nikmasidir. Qobiliyatning yetakchi xususiyatlaridan biri - narsa va hodisalar mohiyatini ijodiy tasavvur qilishdir. U shaxsning shakllanishi va rivojlanishi natijasi bo'lishi bilan birga, tabiiy manbaga ham ega. Bu tabiiy manba ko'pincha zehn tushunchasi bilan yuritiladi. Zehn muayyan bir faoliyatga yoki ko'pgina narsalarga nisbatan ortiqcha qiziquvchanlikda, moyillikda, intilishda namoyon bo'ladi. Zehn nishonalari deganda qobiliyat ichki imkoniyatlarining tabiiy asosini tushunish lozim. U ishtiyoq, moyillik, mehnatsevarlik, ishchanlik, talabchanlik kabilarning mahsulidir. Qobiliyat umumiy va maxsus turkumlarga ajratiladi. Umumiy qobiliyat deganda yuksak aqliy imkoniyat va taraqqiyot tushuniladi. Qobiliyat tabiiy ravishda shakllanishi va muayyan reja asosida rivojlantirilishi mumkin. Qobiliyatni ma'lum faoliyatga moyillik yoki intilish orqali, tabiiy zehn nishonalarini aniqlash, mutaxassis rahbarligida uzluksiz faoliyatga jalb etish, qobiliyatni takomillashtirishning maxsus vositalarini qo'llash, shaxsning faollik alomatlarini maksimal darajada rivojlantirish, inson shaxsiga alohida yondashuvni umumiy talablar bilan uyg'unlikda olib borish va boshqa orqali rivojlantirish yo'llari mavjud. Qobiliyatning yuqori darajasi iste'dod va daholik (qarang Daho) namoyon bo'ladi. Qobiliyatlar, aslida, tug'ma bo'ladi. Qobiliyat tug'ma bo'lsada uning rivojlanishi ijtimoiy muhitga ham bog'liq bo'ladi.

B.M.Teplov, K.K.Platonov, A.N.Leontiev, L.S.Vygotskiy emperik tarzda rivojlangan qobiliyatlarni o'rganishga hissa qo'shganlar. B.M.Teplov "Qobiliyat" tushunchasi har doim uchta belgini o'z ichiga oladi deb ishongan:

1. Qobiliyat tushunchasi bir odamni boshqa odamdan ajratib turadigan individual psixologik xususiyatlarni tushunamiz.

2. Barcha individual xususiyatlar qobiliyat deb atalmaydi, ko'plab faoliyatlarning muvaffaqiyati bilan bog'liq.

3. Qobiliyat tushunchasi faqat ma'lum bir shaxs tomonidan ishlab chiqilgan, ko'nikmalar bilan chegaralanib qolmaydi.

K.K.Platonova esa qobiliyatni shunday ta'riflaydi: "Qobiliyatlar – bu ma'lum bir faoliyatni o'zlashtirish va uni takomillashtirish muvaffaqiyatini belgilaydigan shaxsiyat sifati"

Qobiliyat to'g'risida ko'plab olimlarimizning, psixologlarimizning fikrlarini ko'rishimiz mumkin. Darhaqiqat qobiliyat individual psixologik xususiyat bo'lib insonga tug'ma ravishda beriladi va uni shaxsda namoyon bo'lishi bilan rivojlantirishga qaratilgan ishlar ayni muddao bo'ladi albatta. Bilamizki barcha insonlarda qobiliyat shakllanadi lekin shaxsning aynan o'zi yoki atrofdagilar tomonidan anglanishi qobiliyatni rivojlantirishning eng muhim dastlabki omili hisoblanadi.

Qobiliyat rivojlanishining yana bir omili bu aniqlangan qobiliyat turi bilan muntazam rivojlantiruvchi mashg'ulotlarda bo'lish, aynan shu aniqlangan qobiliyat turi bilan shug'ullanishni talab qiladi. Biz yuqorida aytgan birinchi omil ya'ni barcha insonlarda qobiliyat mavjud va u shakllanadi lekin shaxsning aynan o'zi yoki atrofdagilar tomonidan anglanganligi bilan uni rivojlanishi uchun olib boriladigan mashg'ulotlar amalga oshirilmasa bu qobiliyatning uyg'onmay uxlab qolishiga zamin bo'ladi. Albatta bu jarayonda mutaxassis pedagog-psixolog bilan ota-ona, bola birgalikda hamkorlik asosida ishlashi kutilgan natija beradi.

Adabiyotlar:

1. Pedagogical and psychological nature of ability. Dilmurodova Zilola Davron qizi // European Journal of Interdisciplinary Research and Development 27, 1-4, 2024.
2. Qobiliyat rivojlanishiga ta'sir qiluvchi psixologik omillar. Sharapova Dildora Baxtiyarovna // Международный научный журнал «Научный импульс» № 3 (100), часть 1 Октябрь, 2022
3. Дилмуродова З. Развитие способностей детей младшего школьного возраста //Актуальные проблемы обучения социально- гуманитарных наук в медицинском образовании. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 487-493.
4. Dilmurodova, Z. D. (2023). Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning psixologik xususiyatlari va ularning qobiliyat darajalari aniqlash. Научные исследования и общественные проблемы, 1(1), 33-37.
5. Dilmurodova, Z. (2023). Bola qobiliyatini barvaqt aniqlash muhim!. Youth, science, education: topical issues, achievements and innovations 2023 Prague, Czech.
6. Bekmurodovna, Z. D. (2022). Matematik tushunchalarning ta'riflash metodikasi. Journal of new century innovations, 11(5), 173-175.
7. Dilmurodova, Z. D. (2022). Psixologiyada qobiliyat muammosi. Актуальные проблемы обучения, 1(2), 15-25.
8. Jumayevich, E. N., & Talipjanovna, M. N. (2023). Characteristics of implementing the cluster approach in the educational system. International Journal of Pedagogics, 3(02), 44-47.
9. Ходжамкулов, У. Н., Мадгапилова, Н. Т. (2020). Необходимость и условия формирования кластера педагогического образования (на примере системы образования Узбекистана). Европейский журнал исследований и рефлексии в образовательных науках, (8), 4.
10. Madgapilova, N. T. (2023). Social-psychological cooperation of educational organizations and theoretical basis of the cluster approach. Экономика и социум, 11(114), 554-560.
11. Madgapilova, N. T. (2022). Kasbiy kompetentlik o'rganish ijtimoiypsixologik fenomen sifatida. Development and innovations in science, 1(1), 7-12.

МАХСУС ПЕДАГОГЛАРНИ КАСБИЙ ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ИЖТИМОЙ-ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА

Ибадуллаева Ш.Н.

*Чирчиқ давлат педагогика университети
“Махсус педагогика” кафедраси ўқитувчиси*

Таянч сўзлар: махсус педагог, касбий фаолият, механизм, такомиллаштириш, ижтимоий-педагогик муаммо, имконияти чекланган болалар таълими тизими.

Ключевые слова: специальный педагог, профессиональная деятельность, механизм, совершенствование, социально-педагогическая проблема, система образования детей с ограниченными возможностями здоровья.

Key words: special educator, professional activity, mechanism, improvement, social and pedagogical problem, education system for children with disabilities.

Резюме:

Ушбу мақола педагогларни касбий амалиётга тайёрлаш мақсадида олий таълим амалиётига инновацион таълим технологиялари ва оптимал механизмларни тадқиқ этиш, педагогик амалиёт жараёнида ахборот муҳитини яратиш ҳақида маълумотлар берилган

Резюме:

В статье представлена информация об исследовании инновационных образовательных технологий и оптимальных механизмов практики высшего образования с целью подготовки педагогов к профессиональной практике, создания информационной среды в процессе педагогической практики.

Summary:

The article provides information on the study of innovative educational technologies and optimal mechanisms for the practice of higher education with the aim of preparing teachers for professional practice, creating an information environment in the process of teaching practice.

Янги Ўзбекистонда ижтимоий сиёсатнинг муҳим йўналишларидан бири имконияти чекланган болалар таълими тизимини такомиллаштириш ҳисобланади. Мазкур таълимни сифатли кадрлар билан таъминлаш масаласи махсус педагогиканинг марказий масаларидандир. Чунки олий таълим узлуксиз таълимнинг муҳим бўғини ҳисобланиб, кадрларга бўлган ижтимоий буюртмани амалга оширишдек долзарб вазифани бажаради.

Махсус педагогларни касбий амалиётга тайёрлаш мақсадида олий таълим амалиётига инновацион таълим технологиялари ва оптимал механизмларни тадқиқ этиш, педагогик амалиёт жараёнида ахборот муҳитини яратиш, талабаларнинг мустақил таректориясини самарали ташкил этиш, улар эришган натижаларни баҳолашнинг халқаро мезонларини амалиётга татбиқ этиш каби масалалар давлатнинг қатор ҳужжатларида алоҳида вазифалар сифатида белгилаб қўйилган. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармонида, жумладан, “...таълимнинг узлуксизлигига эришиш мақсадида умумий ўрта, ўрта махсус ва олий таълим дастурларининг уйғунлиги ва изчиллигини таъминлаш; индивидуал таълим траекторияларига асосланган, талабаларда креатив фикрлаш, амалий кўникмаларни шакллантиришга қаратилган ўқув режалар ишлаб чиқиш; талабаларнинг мустақил таълим соатларида, назарий ва амалий машғулотлар ўқув жараёнида компетенцияларни кучайтиришга қаратилган методика ва технологияларни жорий этиш”- каби вазифаларга алоҳида эътибор қаратилган. Мазкур вазифалар олий таълимнинг барча йўналишлари қаторида махсус педагогика йўналишида ҳам ўқув жараёнига замонавий педагогик технологиялар, вариатив ўқув режаларсиз, касбий йўналган дастурларсиз ва адаптивлаштирилган ўқув-методик материалларни манзилли жорий этишсиз, профессор-ўқитувчиларнинг инновацион фаолиятини ташкил этишсиз амалга ошмайди. Қачонки, олий таълим педагогида янгиликка интилиш, етакчи тенденцияларни ўрганиш ва жорий этишга йўналганлик, ижтимоий буюртма талабларини қадрият даражасига кўтариш ҳисси шакланмас экан, бўлажак мутахассис-педагогларда касбий мотивация, ўқитиш методикаларини ўрганиш, педагогик-психологик диагностика инструментларини қўллашга интилиш, модуларни тўлиқ ўзлаштиришга масъулиятни таркиб топтириб бўлмайди. Бундан ташқари давлатимиз раҳбарининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”, 2020-йил 29-октябрдаги ПФ-6097-сон “Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmonlari, 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ-2909-сон «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2018 йил 5 июндаги ПҚ-3775-сон «Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарорлари ҳамда бошқа олий таълимга доир норма-

тив-хукукий ҳужжатларда белгиланган вазифаларнинг аксарияти, асосан, олий таълим мазмунини жаҳон тенденциялари асосида модернизациялашни, кадрлар тайёрлаш амалиётига илғор халқаро тажрибаларни олиб киришни, назария ва амалиёт уйғунлигига асосланган таълимни ташкил этишда самарали технологиялардан фойдаланишни кўзда тутди.

Маълумки, инклюзив таълим, коррекцион таълим, уйдаги таълим ва бошқа имконияти чекланган болалар учун мўлжалланган таълимга интегратив компетенцияларга эга кадрларни тайёрлашга диор ислохотлар нафақат Ўзбекистонда, балки етакчи мамлакатларда ҳам тез суръатларда амалга оширилмоқда. Чунки узлуксиз таълимнинг ҳар бир бўғинида трансформация жараёни тезлашмоқда. Бу вазият замон талаби, ахборотлашган муҳит, инсон ва жамият тафаккури имкониятларининг кенгайиб, кўп қирралилик тавсифга эга бўлиб бораётганлиги билан боғлиқдир.

Ҳозирги кунда педагогик ёндашувлар, жамоатчилик дунёқарашидаги ўзгаришлар ҳамда кундалик ҳаёт фаолиятини ахборотлаштириш шароитида ХХI аср талабасининг академик-ижтимоий эҳтиёжларига мослашувчан инновацион ёндашувлар татбиқ этилмоқда. Жумладан, ўқитиш жараёнида замонавий технологияларнинг қўлланилиши, аввало, талаблар ўзгариши, талаба ҳамда педагог ўртасидаги фаолиятнинг дўстона муносабатга асосланиши, мустақил қарор қабул қилишга ундовчи муҳит яратишга эҳтиёжнинг кучайиши билан боғлиқдир. Бундан ташқари давлат ва жамият ҳаётидаги иқтисодий ва ижтимоий ўзгаришлар интервалининг қисқалиги ва мунтазамлиги талабаларни мустақил таълим олиш, касбий амалиёт моделларини яратишга имкон берувчи ўқитиш шакли ва ёндашувларидан фойдаланишга ундамоқда. Айнан мана шундай ёндашувларнинг кенг қамровли қўлланилиши учун ҳамда талабаларда касбий компетенцияларни назария ва амалиёт уйғунлигида шакллантириш учун мос ва қулай муҳит педагогик амалиёт жараёнидир. Педагогик амалиёт мазмунини такомиллаштириш, оддий ҳисоботлар учун мўлжалланган тизимдан, амалий йўналган ва касбий йўналганликни намоён этишга мотивацияловчи жаарёнга ўтиш биз танлаган муаммонинг бош илмий мўлжали ҳисобланади. Шунинг учун махсус педагогика йўналишида сифатли кадрлар тайёрлаш имконини берувчи индивидуал йўналган таълимий фаолиятни педагогик амалиёт жараёнида ташкил этишнинг шакл ва усуллари танлашда олий таълим педагогларида касбий сезгирлик ва педагогик масъулият тақозо этиляпти. Биз олий таълимда талабаларнинг академик-ижтимоий траекториясини самарали ташкил этишнинг дидактик ҳамда психологик имкониятларини алоҳида ўрганиш мақсадга мувофиқ деб ҳисобладик. Чунки педагогик амалиёт

даврида талабаларнинг жараёнга психологик тайёр бўлиши муҳим шартлардан ҳисобланади. Педагогик амалиётда талабалар касб эгалари билан, ўзлаштириши турлича ва ўзига хос индивидуал хусусиятларга эга ҳамда ривожланишида муаммолари бўлган ўқувчилар (мактабгача ёшдаги болалар) билан мулоқотга киришадилар. Ушбу мулоқот асосида улар касбий фаолият моделларини бевосита ўзлаштирадилар. Шунинг учун биз тадқиқот доирасида турли давлатларнинг бу борадаги тажрибаларини ўрганишга эътибор қаратдик.

Маълумки, охириги ўн йилликда Англия, Германия, Франция, Жанубий Корея, Япония ва Америка Қўшма Штатлари ва бошқа ривожланган давлатларнинг олий таълимида қўлланилувчи кредит-модуль тизими мазмунан ва шаклан такомиллаштирилди. Жаҳон олий таълим амалиётида самарали ва етакчи тенденция сифатида Европа ягона таълим муҳитининг Болонья тизими устуворлик қилмоқда. Ҳозирги кунда жаҳон миқёсида кредит-модуль тизими кенг қўлланилиб келинмоқда. Буннинг бош сабаби замонавий, инновацион фаолиятга тайёр мутахассисдан касбий компетентлик ва турли вазиятларда тезкор қарор қабул қилиш, жамоавий ҳаракатланиш ва унда ўзини намоён этиш, касбий ва ижтимоий ахборотларни мустақил излаш, топиш, олиш, таҳлил қилиш, қайта ишлаш, манзилли фойдаланиш, трансформацион вазиятларга мослашувчанлик талаб этилишидир. Санаб ўтилган касбий, шахсий, махсус сифатларга эга мутахассисни тайёрлаш эса, олий таълим муассасалари олдида турган долзарб ижтимоий-педагогик масалалардандир.

Олий таълимда ўқитишнинг кредит-модуль тизимидан фойдаланиш санаб ўтилган жиҳатларга эга кадрларни тайёрлашда кенг имкониятлар яратди. Касбий етилиш жараёнини қулайлаштириш ва самарадорлаштиришда ҳамда меҳнат бозорининг ўзгарувчан эҳтиёжларини қоплашда мазкур тизим энг оптимал механизм сифатида намоён бўлмоқда. Яъни кредит-модуль тизими олий ўқув юртлари битирувчиларининг академик мобиллигини таъминлайди. Кредит тизимининг аҳамияти шундаки, академик дастурлар меҳнат бозори талабларига мос ҳолда тузилади. Айниқса, мустақил таълим ва амалиётнинг алоҳида компонент сифатида ажратилишида ҳам талабаларни касбий фаолиятга эрта тайёрлашни кўзда тутувчи механизм эканлигини намоён этади.

Мазкур тизим доирасида ўқув режадаги фанларнинг 50 фоизи танлов фанларига ажратилади. Бундан ташқари, таълим олувчиларни ўқитиш ва меҳнат бозорига комплекс тайёрлашга индивидуал ёндашилади. Талабалар мустақил таълим олишга мақсадли йўналтирилади. Бунинг учун олий таъ-

лимда назарий ва амалий машғулотлар ҳамда педагогик амалиёт интеграциясини мазмунан таъминлаш мақсадида ахборот муҳити тақозо этилади.

Бўлажак махсус педагогларни касбий фаолиятга тайёрлашнинг амалий йўналган жараёнида индивидуаллашган ва дифференциаллашган ёндашувлардан фойдаланиш таълим муассасаларининг муқобиллиги, ўқув-дастурий ҳужжатларнинг тизимлараро ҳаракатчанлиги, трансформацион ижтимоий-иқтисодий шароитга мослашувчанлигини оширади.

Педагогик амалиёт жараёнида талаба йўналган педагогик таъсир инструментларидан фойдаланиш ҳар бир киши учун тенг равишда таълимни таъминлаш, интеллектуал, маданий, ижтимоий, илмий ва технологик салоҳиятни шакллантириш ва мустаҳкамлаш, таълим сифатини такомиллаштириш имконини беради. Бу тизимнинг олий таълимга жорий қилиниши субъектлар фаолиятида шаффофликни таъминлаш, коррупция ҳолатларига барҳам бериш ва олдини олиш, ўқитиш-тарбиялаш сифатини ошириш, талабаларнинг ҳаққоний потенциалини юзага чиқаришга имкон беради ва уларни мустақил ўқиб-ўрганиш, ўз устида ишлашга йўналтириш учун замин яратади.

Ҳозирги кунда Европа кредит-модуль тизими қитъанинг деярли барча олий таълим муассасаларида қўлланилмоқда. Кредит-модуль тизимида олий таълим ўқитувчиси ва талабаларнинг ҳамкорликда-бир чизикда иш олиб боришлари муҳим омил саналади. Ушбу таълимда ўқитувчи талабаларнинг ўзлаштириш жараёнини мувофиқлаштиради, йўналтиради ва амалий йўналган тарзда ташкил этади, узликсиз равишда маслаҳат беради, бошқаради ва текширади. Талаба эса, ўз ўрнида академик-ижтимоий йўналтирилган, креатив ёндашган ҳолда мустақил ҳаракат қилади. Асосий эътибор талабаларнинг мустақил таълим олишига, қарор қабул қилишига, креатив фикрлашига, касбий компетенцияларни намоён этишига қаратилади.

Педагогика фанида билим билан амалиётнинг ўзаро боғлиқлиги масаласи тасодикий эмас. Мазкур масала шахс ривожланишининг турли босқичларида ўрганиш (кашф этиш, тақлид...) га бўлган ижтимоий эҳтиёж билан боғлиқ равишда ойдинлашади. Касбий билимларни ўрганиш, соҳага оид кўникма ва малакаларни эгаллашга мақсадли йўналганлик натижаларини намоён этишда амалиёт муҳим шартлардан ҳисобланади. Бунда талаба турли хил ижтимоий, иқтисодий ва маданий шароитларда фаолият юритиш учун тайёрланиши, дунёқарашлари, ўқитиш ва ўрганиш имкониятларини кенгайтириши жуда муҳим. Чунки у ўқитиш ва ўргатишга доир зарур ҳа-

ракатларни турли вазиятларда, қутилган ва қутилмаган ҳодисалар оқидамида бажаришига тўғри келади.

Адабиётлар:

1. Ибадуллаева Ш.Н. Педагогик амалиёт жараёнида бўлажак махсус педагогларни касбий фаолиятга тайёрлашнинг механизмларини такомиллаштириш// Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў. Илимий-методикалык журнал. 2023. 2/1.105-110 б.
2. Ибадуллаева Ш.Н. Педагогик амалиёт талабаларни касбий фаолиятга комплекс тайёрлаш жараёнида// Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў. Илимий-методикалык журнал 2023. 3/3.156-161 б.
3. Ибадуллаева Ш.Н. Бўлажак махсус педагоглар учун амалиётнинг ўрни / “Таълим ва тарбия жараёнида шахс креатив қобилиятини шакллантиришнинг долзарб масалалари” мавзусидаги республика илмий-амалий конференция, 2023, Жиззах, 47-49 б.
4. Ибадуллаева Ш.Н. Бўлажак махсус педагогларни касбга тайёрлашда амалиётнинг аҳамияти / “Таълим ва тарбия жараёнида шахс креатив қобилиятини шакллантиришнинг долзарб масалалари” мавзусидаги республика илмий-амалий конференция, 2023, Жиззах, 443-446. б.
5. Ибадуллаева Ш.Н. Бўлажак махсус педагоглар учун педагогик амалиётнинг вазифалари/ “Таълим ва тарбия жараёнида шахс креатив қобилиятини шакллантиришнинг долзарб масалалари” мавзусидаги республика илмий-амалий конференция, 2023, Жиззах, 67-69. б.
6. Ибадуллаева Ш.Н., Бўранбоева Ш.Қ. Имконияти чекланган шахслар учун яратилган имтиёзлар / “Таълим тизимида янги методикалар ва улардан фойдаланишнинг амалий асослари” мавзусидаги республика илмий-амалий конференция, 2023, Навоий, 320-323. б.
7. Ибадуллаева Ш.Н., Бўраева.Д.А. Ҳозирги кунда ривожланиб бораётган сурдопедагогика / “Таълим тизимида янги методикалар ва улардан фойдаланишнинг амалий асослари” мавзусидаги республика илмий-амалий конференция, 2023, Навоий, 228-231. б.
8. Ибадуллаева Ш.Н., Боқиева С. Моҳир мутахассис бўлиб етишишда касбий амалиётнинг аҳамияти / “Таълим тизимида янги методикалар ва улардан фойдаланишнинг амалий асослари” мавзусидаги республика илмий-амалий конференция, 2023, Навоий, 111-114.б.
9. Ибадуллаева Ш.Н., Тўраева.Ж. Ўқитиб –ўзимиз ҳам ўрганамиз / “Таълим тизимида янги методикалар ва улардан фойдаланишнинг амалий асослари” мавзусидаги республика илмий-амалий конференция, 2023, Навоий, 365-369.б.
10. Ибадуллаева Ш.Н., Маҳкамova.Н. Инклюзив таълим:муаммо ва ечимлари / “Таълим тизимида янги методикалар ва улардан фойдаланишнинг амалий асослари” мавзусидаги республика илмий-амалий конференция, 2023, Навоий, 365-369.б.
11. Ибадуллаева Ш.Н., Рихситиллаева Ў. Махсус педагогика йўналишида сифатли таълим беришнинг ўзига ҳослиги / “Сифатли таълим-тараққиёт пойдевори” мавзусидаги республика илмий-амалий конференция, 2023, Апрель, 366-370.б.
12. Ибадуллаева Ш.Н., Абдуазизова.Ш. Сифатли таълим беришда инклюзив таълимнинг ўзига ҳослиги/ “Сифатли таълим-тараққиёт пойдевори” мавзусидаги республика илмий-амалий конференция, 2023, Апрель, 7-10.б.
13. Ибадуллаева Ш.Н., Ахрарова.Г. Талабаларга сифатли таълим беришда касбий фаолиятга йўналтирилган амалиёт даврининг аҳамияти / “Сифатли таълим-тараққиёт пойдевори” мавзусидаги республика илмий-амалий конференция, 2023, Апрель, 146-149.б.
14. Ибадуллаева Ш.Н. Етук мутахассис бўлиб етишишда педагогик амалиётнинг ўрни / “Инсон фаравонлиги ўрганишда фанлараро ёндашув” мавзусидаги республика илмий конференция, 2023, Октябр, 176-179.б.
15. Ибадуллаева Ш.Н., Сафарова.Ф. Талабаларни касбий амалиётга ерта ва мақсадли тайёрлаш / “Сифатли таълим-тараққиёт пойдевори” мавзусидаги республика илмий-амалий конференция, 2023, Апрель, 186-188.б.

TALABALAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION YONDASHUV

Tojiboev M.N.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Psixologiya kafedrasi katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: texnologiya, fikrlash, tuzilma, munosabat, hodisa, tamoyil, tafakkur, dars.

Ключевые слова: технология, мышление, структура, отношение, явление, принцип, мышление, урок.

Key words: technology, thinking, structure, attitude, phenomenon, principle, thinking, lesson.

Резюме:

Inson tafakkuri - bu uning miyasining mahsuli va qobiliyati, aqliy operatsiyalar yordamida real voqelikni aks ettirish va idrok etish, tabiat, jamiyat va intellektual faoliyatning rivojlanish qonuniyatlarining mohiyatiga kirib borishdir. Maqolada inson ob'ektiv dunyoning qaysi sohasini bilishiga qarab, uning tafakkuri, undagi narsa va hodisalarning rivojlanish dialektikasining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettirishi, ma'lum xususiyatlarga ega bo'lishi va shakllanishida fikrlash madaniyatining ahamiyati, shuningdek talabalarning pedagogik tafakkurini rivojlantirishga innovatsion yondashuvlarni qo'llash masalalari yoritilgan.

Резюме:

Мышление человека – это продукт и способность его мозга, с помощью мыслительных операций отражать и воспринимать реальную действительность, проникать в суть законов развития природы, общества и интеллектуальной деятельности. В статье в зависимости от того, какую область предметного мира знает человек, его мышление отражает особенности диалектики развития вещей и событий в нем, значение культуры мышления в приобретении и формировании определенных знаний. характеристики, а также инновационные подходы к развитию педагогического мышления студентов. Освещены вопросы реализации.

Summary:

Human thinking is the product and ability of his brain, to reflect and perceive real reality with the help of mental operations, to penetrate into the essence of the laws of development of nature, society and intellectual activity. In the article, depending on what area of the objective world a person knows, his thinking reflects the specific characteristics of the dialectic of development of things and events in it, the importance of the culture of thinking in the acquisition and formation of certain characteristics, as well as innovative approaches to the development of pedagogical thinking of students. The issues of implementation are covered.

Kirish. Fan va jamiyatning hozirgi rivojlanish davrida innovatsion ta'limni qo'llash haqida so'z borganda, oxirgi o'n yillikda bu yo'nalishda olib borilgan

yangi tadqiqotlar haqida gapirish maqsadga muvofiq, ular ushbu yondashuvni amalda qo'llash doirasini nazariy boyitadi va kengaytiradi.

Ta'lim maqsadiga o'qituvchi harakatlarining aniq algoritmi, metodlari, usullari, ta'lim vositalari mavjud bo'lganda erishiladi, ularning yordami bilan ta'lim natijasi olinishi kerak. Maqsadlarga erishish uchun ta'limga kompleks yondashuvni amaliyotda qo'llash muhimdir. Uning ma'nosi pedagogika fanida mavjud bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni qo'llashdir. Ular o'zaro bog'langan bo'lishi va biror ob'ektga biriktirilgan ma'lum bir mexanizmni tashkil qilishi kerak.

Inson tafakkuri - bu uning miyasining mahsuli va qobiliyati, aqliy operatsiyalar yordamida real voqelikni aks ettirish va idrok etish, tabiat, jamiyat va intellektual faoliyatning rivojlanish qonuniyatlarining mohiyatiga kirib borishdir. Bu insonning dunyoga munosabati, bilimi, o'zlashtirilishi, voqelikni o'zgartirishining asosidir. Inson ob'ektiv dunyoning qaysi sohasini bilishiga qarab, uning tafakkuri, undagi narsa va hodisalarning rivojlanish dialektikasining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi, ma'lum xususiyatlarga ega bo'ladi, muhim bir turga aylanadi va shakllanadi.

Talabalarning pedagogik tafakkurini rivojlantirish mulohaza yuritishda qayd etilgan o'z tajribasini rivojlantirish bilan bog'liq, u talabalarning o'quv faoliyati va ular shaxsiga pedagogik ta'sir ko'rsatishning tayyor usullarining asoslarini topish, yangi uslublar asoslarni qat'iy rasmiylashtirish va ularni texnologik shaklda ifodalash, shuningdek, muayyan pedagogik qarorlarni ma'lum bir vaqtda qabul qilish va hodisalarni oldindan ko'rish bilan bog'liq.

Tafakkur pedagogik faoliyatning turli qismlariga kiradi, shuning uchun uning mazmuni talabani harakati va in'ikosiga aylanadi. Pedagogik tafakkurning xilma-xilligi o'qituvchidan ma'lum mahorat va madaniyatni talab qiladi.

Pedagogik tafakkur madaniyati o'qituvchining o'z fikrlash jarayonlari haqida fikr yuritishi, tanqidiy fikr yuritishi va rasmiylashtirilgan tafakkurni loyihalashtirishida namoyon bo'ladi. Fikrlash madaniyati mutaxassisning kasbiy fikrlash uslubi orqali amalga oshiriladi, bu stereotipik tuzilma bo'lib, nihoyatda sekin va katta qiyinchilik bilan o'zgaradi. Bu o'qituvchining ishida "ta'lim-tarbiya" munosabatlari tizimidagi to'siqlar hodisalarining namoyon bo'lishi tufayli yuzaga keladi (Yu.V.Senko). Ushbu to'siqlar ta'limni insonparvarlashtirish va zamonaviy pedagogik tafakkur tamoyillari: tushunish, dialogiklik, refleksivlik, metaforani amalga oshirishni rad etish sifatida paydo bo'ladi.

Bunday to'siqlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- o'qituvchining pedagog uchun qat'iy munosabat kuchiga ega bo'lgan pedagogik hodisalarning aniq ta'riflariga moyilligi;

- "o'rganish" va "o'qitish" tushunchalarining mazmunli tomonlarini aniqlash asosida talabalar qiyofasi, ularning haqiqiy ta'lim imkoniyatlarini birlashtirish.

Bular:

- o'qituvchining amaliy faoliyatida mavjudlik va rivojlantiruvchi ta'lim tamoyillari bilan o'quv material tarkibidagi metodologik komponent o'rtasida hech qanday bog'liqlik yo'qligiga;

- o'qituvchi tomonidan yaratilgan bo'lajak mutaxassisning kasbiy modelida uning kasbiy faoliyatining me'yoriy - qiymat tuzilishiga qo'yiladigan talablarning yo'qligiga;

- o'qituvchi faoliyatining bir tomonlamaligi va parchalanishiga olib keladi, bu ba'zan unga butun pedagogik jamoaning birgalikdagi faoliyati zarurligini tushunishga imkon bermaydi;

- o'qituvchining turli tushunchalarni texnologiyalar yig'indisi sifatida tushunishga olib keladi.

O'qituvchi uchun didaktik qonuniyatlar uni metodik tavsiyalarni asoslash mantig'iga kirmasdan amalga oshirishga majbur qiladi.

Metod. Pedagogik faoliyatning real sharoitida tafakkur paydo bo'lishining to'rtta motivi aniqlangan, ular ma'lum darajada ijodkorlikka ta'sir qiladi (O.M.Krasnoryadseva).

1. Tafakkur nima sodir bo'layotganining sabablarini aniqlash va muammo, muvaffaqiyatsizlik yoki qiyinchiliklar yuzaga kelsa, o'qitish faoliyatini ko'zda tutilgan yo'nalishga qaytarish uchun paydo bo'ladi. O'qituvchi dars rejasida aks ettirilgan narsaga qaytishga, darsning rejalashtirilgan yo'nalishini tiklashga intiladi.

2. Motiv o'qituvchining pedagogik monotonlik holatidan chiqish istagi bo'lishi mumkin. Monotonlikdan chiqish o'qituvchining "dunyoning kasbiy qiyofasi", o'quv materialining xususiyatlari yoki talabalarining tayyorgarlik darajasi haqidagi tasavvuriga asoslanadi.

3. O'qituvchining axloqiy va kasbiy qadriyatlari ijodiy fikrlash motiviga aylanadi. Bunday holda, bu qadriyatlar o'qituvchining va uning talabalarining kasbiy o'zini o'zi rivojlantirish imkoniyati rolini o'ynaydi.

4. Motiv - bu o'qituvchi tomonidan o'zi tomonidan shakllantirilmagan, ammo shu o'qituvchi tomonidan bajarilishini talab qiladigan vazifani qabul qilish zaruratidir. Masalan, pedagogik kengash yoki fan kafedralarida pedagogik jamoa oldiga qo'yilgan vazifalar bo'lishi mumkin.

Tafakkur yetukligi haqida gapirganda, o'qituvchi madaniyati va mahoratining muhim ko'rsatkichi bo'lgan ilmiy tafakkur uslubining xususiyatlarini aniqlash zarur:

- tizimli fikrlash - hodisalarni ko'p o'lchovli tarzda qamrab olish, ularning quyi tizimlardagi o'zaro bog'liq komponentlari majmualarini aniqlash, muammolarni hal qilish uchun keng bilim olish qobiliyati;

- tafakkurning determinizmi - sabab-oqibat munosabatlarini o'rnatish, pedagogik tizimdagi hodisalar o'rtasidagi bog'liqlikni anglash qobiliyati;

- fikrlash ehtimoli - ta'lim jarayonini rivojlantirishning mumkin bo'lgan yo'llarini, shaxslar, guruhlar va jamoalarning harakatlarini aniqlash va bashorat qilish qobiliyati;

- fikrlashning konkretligi - nazariyaning umumiy qoidalarini joriy fakt va vaziyatlarni tushuntirish, ularni tahlil qilish va tezkor xulosalar chiqarish uchun uzatish (foydalanish) qobiliyati;

- istiqbolli fikrlash - voqealar istiqbolini ko'rish, "yaqin rivojlanish zonasi"ni modellashtirish qobiliyati;

- iqtisodiy fikrlash - eng kam kuch va vaqt, muammolarni hal qilishning eng qisqa usullarini talab qiladigan yo'lni tanlash qobiliyati;

- fikrlashning refleksivligi - o'z faoliyatini tashqi tomondan, xuddi talabalarning ko'zlari bilan baholash qobiliyati;

- evristik fikrlash - gipotezalarni shakllantirish va sinab ko'rish, turli mezonlar asosida muqobillarni filtrlash, ma'lumot yaratish, xulosalar chiqarish qobiliyati (L.F.Spirin).

Natijalar va muhokamalar. Pedagogik tafakkurning muhim xususiyatlarini tavsiflash asosida shuni ta'kidlash kerakki, u kasbiy pedagogik faoliyatni tushunishga yordam beradi, uni ijodkorlik darajasiga ko'tarishga imkon beradi, paydo bo'lgan atipik pedagogik vaziyatlarning oldini oladi va bartaraf etadi, shuningdek, pedagogik faoliyatni rag'batlantiradi.

Talabalarining pedagogik tafakkurini rivojlantirishga innovatsion yondashuvlarni qo'llashda pedagogik texnologiyalarni qo'llash maqsadga muvofiq. Ta'limdagi zamonaviy innovatsiyalar qarama-qarshiliklarining mohiyatini tushunish uchun, eng avvalo, bizning davrimizda ta'lim institutlarini isloh qilishga turtki bo'lgan ijtimoiy motivlarning mohiyatini aniqlab olish uchun kerak. Motivlarning birinchisi - maktabning rivojlanish sur'atlari bilan jamiyat taraqqiyoti sur'atlari o'rtasidagi nomuvofiqlikdir. 20-asrning oxiriga kelib, sanoat va axborot inqilobi natijasida bu tafovut keskin oshdi. Boshqacha aytganda, 20-asr texnikasi va g'oyalari bilan 21 asr boshida maktab bolalarini hayotga tayyorlab bo'lmaydi. U jamiyatda o'zining shakllantiruvchi rolini

o'ynamaydi. Ba'zi holatda, u talabalarni hayotga emas, balki imtihonlarga tayyorlaydi.

Ta'lim sohasidagi islohotlarning ikkinchi, uncha kuchli bo'lmagan ijtimoiy motivi nafaqat sur'atlarning nomutanosibligi, balki ijtimoiy taraqqiyotning mohiyatini tubdan o'zgartirishdir. Ijtimoiy va ilmiy-texnik inqiloblar bilan birga insoniyat jamiyati «tezkor» taraqqiyot davriga kirdi. Ijtimoiy tizimlar raqobati va axborot inqilobi iqtisodiy mexanizmning o'ta tez ishlashi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratdi.

Shunday qilib, “tezkor” rivojlanish jamiyati “yangi” odamlarga, ijtimoiy hayotning barcha sohaları rivojlanishining jadallashuviga javob berishga qodir bo'lgan “yangi” ta'lim tizimiga ehtiyojni keltirib chiqaradi. Ta'lim tizimidagi innovatsion jarayonlar ana shu ijtimoiy talablarga ozmi-ko'pmi ongli javob beradi.

“Innovatsiya” (yangilik kiritish) tushunchasining o'zi birinchi marta 19-asrda madaniyatshunoslarning ilmiy izlanishlarida paydo bo'lgan va bir madaniyatning ayrim elementlarini boshqasiga kiritishni bildirgan. Pedagogik innovatsion jarayonlar 50-yillarning oxiridan boshlab ta'lim tizimini isloh qilish an'alarining paydo bo'lishi bilan G'arb olimlari S.Frene va R.Galya, guruhda ishlash metodi R.Kuzin (Fransiya); shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, “Iste'dodlarni izlash” dasturi (AQSh), Valdorf maktablari, M. Montessorining “Bolalar uyi” va boshqalarning maxsus tadqiqot ob'ektiga aylandi.

Ta'limdagi innovatsion jarayonlar aynan 60-80-yillarda keng rivojlangan. Maktab ta'limining yangi islohotlari, vositalari va mazmunini izlash bilan bog'liq ommaviy harakat maktab o'quvchilarining intellektual va axloqiy rivojlanishini boshqarish usullari haqidagi g'oyalarni kengaytirdi. Mualliflik o'quv dasturlarining paydo bo'lishi, ularda ijodkorlarning yuksak kasbiy madaniyati va ma'naviy intilishlari ifodalanganligi maktabda ta'lim mazmunini belgilab beruvchi an'anaviy tuzumni buzishning muhim asoratiga aylandi. Rassomlar va musiqachilar tomonidan ishlab chiqilgan dasturlar: (B.M.Nemenskiy, D.D.Kabalevskiy), faylasuflar (V.S.Bibler, G.S.Batishev), yozuvchilar va matematiklar (E.N.Ilin, P.M.Erdniev va boshqalar) o'quv dasturlari mazmunini butun zamonaviy madaniyat miqyosi bilan bog'liq holda qayta ko'rib chiqish kabi yangi g'oyalarning kirib borishi uchun kanal bo'lgan. Innovatsiyalar nafaqat o'quv faoliyatini, balki bolalarning darsdan tashqari vaqtini ham qamrab oldi. Madaniy va ishlab chiqarish loyihalari (tiklash, xayriya, ekologiya, tarixiy-ma'rifiy turizm, shaxslararo muloqot) bilan birlashtirilgan bolalar va kattalarning birgalikdagi hayotining turli tashkiliy shakllari aniqlangan. Yopiq bolalar muassasalari - mehribonlik uylari,

imkoniyati cheklangan bolalar internatlarini insonparvarlashtirishga qaratilgan harakatlarning innovatsion shakllari ishlay boshladi. Turli ko‘rinishdagi hissiy va aqliy nuqsonlari bo‘lgan bolalarni tarbiyalashga bo‘lgan separatizm munosabatlari buzila boshladi, oddiy bolalar muhitiga aralashgan bunday bolalarning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun yangi tajribalar paydo bo‘ldi.

Islohotlar amaliyoti innovatsion jarayonlarni rivojlantirishga bo‘lgan mavjud ehtiyoj va o‘qituvchilarning ularni amalga oshirishga tayyorligi o‘rtasidagi jiddiy qarama-qarshiligiga duch keldi. Bunda birinchi navbatda, bizning nuqtai nazarimizga ko‘ra, “yangi”, “yangilik”, “yangilik kiritish”, “innovatsion jarayon”, “innovatsion faoliyat” tushunchalarini erkin yo‘naltirish kerak.

Talabalarining pedagogik tafakkurini rivojlantirishga innovatsion yondashuv doirasida shaxsning individual ijodiy hissasi, shaxsiy tashabbusi, o‘zini o‘zi rivojlantirish erkinligi huquqi amalga oshiriladi.

Ko‘rinib turibdiki, zamonaviy psixologiya va pedagogikada ham innovatsion ta‘limning turli modellari mavjud, ammo ta‘lim jarayonidagi innovatsion strategiyasining asosiy xususiyati shaxsni rivojlantirishdir. Bunday modellarning asosini o‘qituvchi va talabalarining birgalikdagi ijodiy faoliyati tamoyili tashkil etadi, u rivojlanishning ikkita sharti bo‘yicha amalga oshiriladi: a) talabaning faoliyati; b) uning o‘qituvchi bilan hamkorligi. Ta‘lim kelajakka tayyorlikni oshirish, kutishni shakllantirish bilan bog‘liq ijodiy muammolarni hal qilish orqali amalga oshiriladi.

Demak, innovatsiyalar yuqori darajadagi sifatga erishishga imkon beruvchi prinsipial jihatdan yangi faoliyat shakllaridir.

Talabalarining pedagogik tafakkurini rivojlantirishga innovatsion yondashuv agar yangilanishning yaxlit nazariy, texnologik konsepsiyasi bo‘lsa, ijodkor, sog‘lom, yuksak ma‘lumotli shaxsni rivojlantirish uchun asos bo‘ladi.

An‘anaviy ta‘limdan innovatsion ta‘limga o‘tish o‘qituvchilar va o‘qituvchilarning talabalar bilan munosabatlarni demokratlashtirishga, ta‘lim sharoitida “o‘qituvchi – talaba” ijtimoiy rollarining qat‘iy birlashuvidan voz kechishga, hamkorlikning (avtoritar boshqaruvdan – hamkorlikdagi faoliyatga o‘tish; reproduktiv ta‘lim vazifalaridan - samarali va ijodiy aqliy faoliyatga yo‘naltirish) yangi ijtimoiy pozitsiyalarini qabul qilishga tayyorligi muammosini kuchaytiradi. O‘qituvchining ijodiy qobiliyati va kasbiy mahorati yuqori bo‘lgan taqdirda ham, shaxsiy munosabatni o‘zgartirish, talabalar bilan munosabatlarni va muloqotni demokratlashtirish usullarini o‘zlashtirish qiyin vazifadir.

Xulosa.Ijodiy tafakkur, hamkorlik, muloqot madaniyati va faoliyat madaniyati, o‘z-o‘zini anglash qobiliyati va talabaning o‘zini o‘zi anglashiga

bo'lgan ehtiyoj, kasbiy kompetentlik - bu o'qituvchining innovatsion maktabda kasbiy faoliyatining asosidir.

Bularning barchasi ta'limni innovatsion o'zgartirishda ta'lim-tarbiya jarayonining vazifalari o'zaro boyitish, bir-birini hurmat qilish, o'qituvchilar, talabalar, ota-onalar, ma'muriyatning hamkorligi tamoyillari asosida kompleks tarzda hal qilinadigan innovatsion ta'lim maydonini yaratish kerakligini bildiradi. Shuningdek, bolalarni shaxsning o'zini o'zi boshqarish amaliyotiga (ularning his-tuyg'ularini, sezgilarini, muloqotlarini, xatti-harakatlarini va o'z "Men"ini loyihalash usullarini boshqarish) kiritadigan ta'limning maxsus mazmunini o'ylash va ajratib ko'rsatish muhimdir.

Bundan tashqari, talabalarining pedagogik tafakkurini rivojlantirishga innovatsion yondashuv ilg'or texnologiyalarni rivojlantirish, maqsad va strategiyani isloh qilish, joriy qilingan innovatsiyalarni tahlil qilish va baholash, ularni ishlab chiqish va qo'llash uchun shart-sharoitlar yaratishni aniq bilishni ta'minlaydigan yana bir jihati – boshqaruv madaniyati va demokratlashuvini alohida ta'kidlash lozim.

Talabalarining pedagogik tafakkurini rivojlantirishga innovatsion yondashuvning asosiy yo'nalishlari:

- maktabning ta'lim sohasini rivojlantirish;
- ilmiy-metodik ishlar;
- ta'limning uzluksizligi va izchilligi (ta'limning 1 va 2 bosqichlari);
- tilshunoslik, modulli ta'lim;
- universitet bosqichlari, "iqtidorli bolalar" va ixtisoslashtirilgan maktablar;
- integratsiya;
- tuzatuvchi-rivojlantiruvchi ta'lim;
- ekologik ta'lim va tarbiya;
- maktab televideniyasi;
- harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi;
- qobiliyat va iste'dodlarni rivojlantirish;
- talabalar va o'qituvchilar salomatligi;
- psixologik-pedagogik diagnostika;
- "Men-odam", "Men-shaxs" tarbiyaviy dasturi orqali tarbiya ishini birgalikda boshqarish va o'zini o'zi boshqarish.

Ta'lim sohasining rivojlanishini ta'minlaydigan prognoz qilingan pedagogik shartlarning samaradorligi quyidagi mezonlar bo'yicha nazorat qilindi:

- bolaning sog'lig'i (kompleks tibbiy diagnostika);
- jismoniy rivojlanish darajasi;
- bolaning ruhiy holati;

- o'rganish motivatsiyasi;
- ta'lim darajasi;
- shaxsning rivojlanish dinamikasi;
- ijodiy laboratoriya va guruhlarda ishtirok etishi;
- faollik va o'z-o'zini baholash;
- ta'lim samaradorligi;
- o'quv dasturlari va o'qituvchilar faoliyatini ilmiy ekspertizadan o'tkazish;
- o'qituvchining ilmiy va innovatsion ishini sifat.

Ma'lumotlarning qiyosiy tahlili o'zlashtirish samaradorligi dinamikasini, integratsiyalashgan, tezlashtirilgan, modulli, shaxsga yo'naltirilgan, rivojlantiruvchi ta'limning jismoniy va ruhiy salomatlik holatiga ta'sirini, tabaqalashtirish asosida intellektual rivojlanish darajasining hissiy holati, maktab intererining o'rni, maktab o'quvchilarini yangi ta'lim sharoitlariga moslashtirishdagi muloqot uslubi, sog'lomlashtirish-davolash va profilaktika choralarining samaradorligi va boshqalar asosida sinflarni birlashtirishning ta'sirini aniqlash imkonini berdi.

Ta'limning yangi muammolari: insonparvarlashtirish, tabaqalash, individuallashtirish, integratsiyani amalga oshirish sharoitida talabalarning shaxs va uning rivojlanishidagi asosiy ahamiyatga ega bo'lgan ta'lim modelini yaratish zarurati dolzarb bo'lib qoldi.

O'qituvchilar jamoasining ijodiy imkoniyatlarini har tomonlama tahlil qilish, ta'lim mazmunini yangilash yo'nalishlari: bilimlarning yaxlitligini nazarda tutadigan rivojlantiruvchi ta'lim tizimini yaratish, fanlarni chuqur o'rganish, fanlararo aloqalarni o'rnatish, integratsiya, modulli ta'lim, erta mutaxassislik sinflari orqali dunyoqarashning yaxlit tasvirini aniqlashga imkon berdi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: O'zbekiston, 2017. – 488 b.
2. Normadovich, Tojiboyev Marat. "A model for designing individual educational trajectories of students-future teachers of school organizations." *Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence* 2.5 (2023): 548-554.
3. Тожибоев Марат Нормадович. "Талабаларнинг педагогик тафаккурини ривожлантиришга инновацион ёндашув" *Science and innovation*, vol. 2, no. Special Issue 10, 2023, pp. 147-153. doi:10.5281/zenodo.10035426.
4. Djuraev R.X. Ta'limda interfaol texnologiyalar. Sano-standart, – T., 2010.- 87 b.
5. Ibragimov X., Abdullaeva Sh. Pedagogika. O'quv qo'llanma. –T., Fan, 2004. -182 b.
6. Кабалевский Д.Б. Сила искусства. - М.: Мол. гвардия, 1984. - 142 с.

TAFAKKURNING INNOVATSION RIVOJLANISHIGA PEDAGOGIK HAMDA PSIXOLOGIK FAKTORLARNING TA'SIRI

Meyliyeva M.S.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti "Psixologiya"
kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: konstruktiv fikrlash , innovatsiya, ekzistentsializm , innovatsion tafakkur, individual-tipologik, pertseptiv.

Ключевые слова: конструктивное мышление, инновация, экзистенциализм, инновационное мышление, индивидуально-типологическое, перцептивное.

Key words: constructive thinking, innovation, existentialism, innovative thinking, individual-typological, perceptive.

Резюме:

Ushbu maqolada tafakkurning innovatsion rivojlanishiga pedagogik hamda psixologik faktorlarning ta'siri o'rganilgan va tegishli xulosalarga kelingan.

Резюме:

В данной статье исследовано влияние педагогических и психологических факторов на инновационное развитие мышления и сделаны соответствующие выводы.

Summary:

This article examines the influence of pedagogical and psychological factors on the innovative development of thinking and draws appropriate conclusions.

Dunyo miqyosida olib borilayotgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda bolajak mutaxassislar uchun jahon sivilizatsiyasi yutuqlari va axborot resurslaridan keng foydalanish, xalqaro hamkorlik va muloqotni rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytirish, ta'lim mazmunini xalqaro standartlar asosida tashkil etish masalalari alohida dolzarblik va ahamiyat kasb etmoqda.

Bunda innovatsion texnologiyalar qatoridan o'rin olgan loyihalash texnologiyalarining ahamiyati beqiyosdir.

Bugungi kunda talabalik davrida innovatsion tafakkur rivojlanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy psixologik omillarni shakllantirish muammosi davlat siyosati darajasiga kotarilgan. Bo'lajak o'qituvchilarni ta'lim jarayonini loyihalashga o'rgatish, kasbiy-shaxsiy sifatlarni shakllantirish, ularni istiqboldagi pedagogik

faoliyatga tayyorlash, o'qituvchilarda innovatsion tayyorgarlikni shakllantirish, ulardagi kasbiy ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish muammolari ko'pgina ilmiy izlanishlarda o'z ifodasini topgan.

Ekzistentsializmning asoschisi bo'lmish nemis faylasufi Martin Xaydeger (1889-1978) tushunish uchun o'z diqqatimizni qarata olsak biz fikrlashga o'rganamiz - deb yozadi. Uning fikricha, narsa va voqealarning mohiyatini tushunish, anglab yetish, inson fikrlash jarayonida muhim o'rin egallaydi. Tushunishni talab qiladigan narsa insonni fikrlashga undaydi. Tushunishni talab qiladigan narsa hech qachon biz tomonimizdan yaratilmaydi. Xaydegerning fikricha, tafakkur mavjudligining asosiy xislati bu tasavvurdir. Tafakkur haqidagi ta'limotga asosan tasavvur fikrda ifoda etiladi. Shuning uchun ham tafakkur haqidagi ta'limotni logika, mantiq deb ataydi.

K.R.Megrelidzening ta'kidlashicha, insondagi biror bir ruhiy hodisa ijtimoiy omilni hisobga olmasdan turib, to'g'ri tushuntirilishi mumkin emas. Bu narsa birinchi navbatda tafakkurga taalluqlidir. Tafakkurning ijtimoiy hayotning boshqa ko'rinishlarisiz o'rganish mumkin emas.

Talabalarda innovatsion tafakkur shakllanishining psixologik shart-sharoitlarini ularning talim jarayonini loyihalashga oid ko'nikmalarini shakllantirish, psixologik intellektni rivojlantirish, ularda o'z kasbiy faoliyatiga nisbatan ijobiy munosabatni tarkib toptirishning ayrim jihatlari ochib berilgan.

Xorijlik tadqiqotchilarning maxsus tadqiqotlarida garchand kreativlik qobiliyati sohasida yaqqol gender tafovutlar kuzatilmasligi aniqlangan bo'lsa ham, ammo ba'zi tadqiqotlarning natijalariga ko'ra o'z innovatsion salohiyatini talaba yigitlar quyi kurslarda, talaba qizlar esa yuqori kurslarda namoyon etadilar.

Biografik ma'lumotlar tahlili, maxsus so'rovlar natijalaridan ma'lum bo'lishicha, innovatsion tafakkuri yuqori darajada rivojlangan talabalar ota-onalari orasida musiqiy asboblarga chala oladigan, muntazam ilmiy-ommabop nashrlarni o'qiydigan odamlar ko'pchilikni tashkil etadi.

Umuman, innovatsion tafakkurning rivojlanishida oilaning rolini tadqiq etgan tadqiqotchilar bu jarayonda oiladagi moddiy ta'minlanganlik darajasi katta ahamiyatga ega emasligi, bunda ko'proq ota-onaning farzandiga nisbatan bo'lgan munosabatiga xos xususiyatlar muhim ekanini qayd etadilar.

Innovatsion tafakkur muammosini o'rganishda O'zbekistonlik tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlari asosan, texnikaviy ijod sohasida tafakkur kreativligi namoyon bo'lish xususiyatlarini tekshirishga (M.G.Davletshin), innovatsion fikrlash jarayonining ichki psixologik mexanizmlarini ochib berishga (E.G'.G'oziev), innovatsion qobiliyatlarning psixofiziologik asoslarini

tadqiq etishga (B.R.Qodirov), innovatsion fikrlashning individual-tipologik sifatlar bilan bog'liq jihatlarini yoritishga (R.I.Sunnatova), kreativlikning turli yosh davrlarida ta'lim tarbiya va boshqa ijtimoiy omillar ta'sirida shakllanishi va rivojlanishi xususiyatlarini aniqlashga (Z.T.Nishonova), innovatsion tafakkur qobiliyatini rivojlantirishning psixologik imkoniyatlarini aniqlashtirishga (SH. Shoimova), iqtidorli o'quvchi va talabalarni aniqlash ishida kreativ tafakkur psixodiagnostikasi masalalarini o'rganishga (M.Po'latova), innovatsion tafakkur muammosini konstruktiv fikrlash qobiliyatini rivojlantirish imkoniyatlari nuqtai nazaridan tadqiq qilishga (N.Xasanxonova) qaratilgan.

Tafakkur psixologiyasini tadqiq etish sohasida uzoq yillar davomida samarali ilmiy izlanishlar olib borgan hamda bu yo'nalishda o'z ilmiy maktabini yarata olgan yetakchi o'zbekistonlik olimlardan biri E.G'.G'oziev bo'lib, uning tadqiqotlarida innovatsion tafakkur fenomenologiyasi, tarkibiy tuzilishi, inson kognitiv sohasida tutgan o'rni, o'quvchi va talabalar o'quv faoliyatidagi ahamiyati va rivojlanish xususiyatlari chuqur yoritib beriladi. O'rganishga uquvchanlik, bizning fikrimizcha, ta'lim olishga uquvchanlikdan ko'ra kengroq tushuncha bo'lib, uni o'z ichiga oladi. Tadqiqot ishimizda bevosita talabalar ta'lim jarayonidagi faoliyatining qanchalik muvaffaqiyatli ekani tekshirilmagani va turli nazariy-metodologik chalkashliklarga yo'l qo'ymaslik uchun o'rganishga uquvchanlik tushunchasidan asosiy kategoriya sifatida foydalanishga qaror qilindi. Tadqiqot natijalari bayoniga kirishar ekanmiz, avvalo, tadqiqotimizda umumiy ravishda innovatsion tafakkur va o'rganishga uquvchanlik o'rtasida ahamiyatli aloqadorlik mavjudligi haqidagi ko'pgina tadqiqotlarda tasdiqlangan dalillarga monand natija qayd etilganini ta'kidlash kerak.

Haqiqatdan ham, talabaning yaxshi rivojlangan innovatsion qobiliyati odatda barqaror diqqat, muammoning yechimini topishga kuchli yo'nalganlik, pertseptiv sohada o'zini o'zi samarali boshqarish, faoliyat davomida emotsional ko'tarinkilik bilan uyg'un bo'lishi, uning o'zi uchun yangi amallarni tez o'zlashtirib olishida qo'l keladi.

Adabiyotlar:

1. Арутюнова, Н.Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы [Текст]: Монография / Н.Д. Арутюнова. –М.: Наука, 2007.-384 с.
2. Гальперин, И.Р. Текст как объект лингвистического исследования [Текст]: Монография / И.Р. Гальперин. –М.: Наука, 1981. -138 с.
3. Гордон, В.М. Структурно-функциональный анализ психической деятельности [Текст] / В.М. Гордон, В.П. Зинченко // Системные исследования -1978. –М.: Наука, 1978. –С. 136-151.
4. Леонтьев, А.А. Язык, речь, речевая деятельность [Текст]: Монография / А.А. Леонтьев. –М.: Просвещение, 1969 а. -216 с.

NUTQ FAOLIYATI VA ULARNING XUSUSIYATLARI

Mirzaraximova G.I.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti. Psixologiya
kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: egosientrik nutq, nozologik, simptomologik, nutq defekti, dizartriya, motor alamiyasi, motor afaziyasi, duduqlanish, sensor afaziya.

Ключевые слова: личная речь, речевая деятельность, внешняя речь, внутренняя речь, устная речь, письменная речь, речевое расстройство, словесно-смысловая речь.

Key words: personal speech, speech activity, external speech, internal speech, oral speech, written speech, speech disorder, verbal-semantic.

Резюме:

Mazkur maqolada nutq faoliyati va ularning xususiyatlari to'g'risida so'z yuritiladi. Mavzu yuzasidan tadqiqotlar olib borgan olimlarning ilmiy ishlariga sharh beriladi.

Резюме:

В данной статье говорится о речевой деятельности и ее особенностях. Дан обзор научных работ ученых, проводивших исследования по данной теме.

Summary:

This article discusses speech activity and its features. It provides an overview of the scientific works of scientists who conducted research on this topic.

Olimlar tashqi moddiy dunyoning ichki, ideal, sub'ektiv modellari haqida gapirishadi (V.F. Venda, 1977; A.N. Kryukov, 1988). Bu "ob'ektning psixik modeli" bo'lishi mumkin, (V.F. Vendning), shuningdek voqelikning fragmenti yoki vaziyatining ham (A.N. Kryukov) yoki matnning ideal, psixik obrazi (A.E. Babaylova) ham bo'lishi mumkin. Ular tajribaning sub'ektiv klasterlariga kiradi va ular bilan bog'liq va biror bir vazifaning bajarilishi fursatiga kelib inson tomonidan to'plangan va faollashtirilishi mumkin bo'lgan, uzoq muddatli xotira blokidan chaqirib olingan barcha bilimlarni qamrab oladi (3; 27-b). Bunda, dunyoning umumiy manzarasi haqida insonning dunyo, o'zi, qadriyatlar va hokazolar haqidagi bilimlari tizimining ba'zi strukturalangan yig'indisi singari gapirar ekan, uning modeliga dunyoning voqelikni belgilar yordamida ifodalaydigan tilga oid manzarasi (6; 70-86 b) va ongning kommunikasiya aktlarida fikrlash, voqelik

va tilning o‘zaro ta’siri natijasida paydo bo‘ladigan, fikrlash-til faoliyati uchun muqarrar bo‘lgan mahsuloti ham kiritiladi (7; 177-b).

Yuqorida yuritilgan fikrlarga asoslanib, N.A.Fomina shunchaki shaxsning emas, balki tilga ega bo‘lgan shaxsning ko‘rinishlarini tadqiq qilish zarur va mumkin ekanligi haqida xulosa qiladi.

“Tilli shaxs” («yazikovaya lichnost») tushunchasi paydo bo‘lishining o‘zi tilning alohida inson faoliyatida va umuman jamiyat hayotida nihoyatda muhim ekanligidan, shuningdek “inson omili”ning ham tildagi o‘rni, boshqacha qilib aytganda tilning insonda va insonning tilda muhimligidan dalolat beradi (T.G. Vize, 1989).

Tilli shaxs tushunchasini ishlab chiqishda Yu.N. Karaulov katta hissa qo‘shgan. U tilli shaxs deganda insonning strukturaviy-til murakkabligi darajasi, voqelikni aks ettirishning chuqurligi va aniqligi, hamda ma’lum maqsadga yo‘nalganligi bilan ajralib turuvchi nutq bayonlarini (mantlarni) yaratishni va idrok qilishni shartlaydigan qobiliyatlari va xarakteristikalarini yig‘indisini tushunadi. Uning fikriga ko‘ra, mazkur ta’rifda inson individualligining xarakteristikalarini va u yaratadigan matnlarning o‘ziga xos xususiyatlari birlashtirilgan. (5; 3-b). Tilli shaxsni tahlil qilish uchun uni tashkillashtirishning semantik-tuzilish darajasining xarakteristikasi, dunyo til modelining yoki mazkur shaxs tezaurasining rekonstruksiya, shuningdek matnlarning yaratilishi jarayonlarida va ularning mazmunida o‘z aksini topadigan uning hayotiy yoki situativ dominantlari, ustanovkalari, motivlari zarur.

N.A.Fominaning asarida (8; 10-14 b) Yu.N. Karaulovning “tilli shaxs modelining uch darajali tasavvuri” konsepsiyasi ko‘rib chiqilgan va unda quyidagilar ajratilgan:

- a) leksikon - verbal-semantik daraja, tilning leksik-grammatik fondini egallaganlikni aks ettiradi;
- b) tezaurus - lingvo-kognitiv daraja, dunyo manzarasining darajasi;
- v) pragmatikon – strukturasi spetsifik namunali elementlardan tashkil topadigan kommunikativ rollar, motivlar, maqsadlar tizimi bo‘lib, ular kommunikatsiya jarayonida shaxsni boshqaradi.

Verbal-semantik darajada birlik sifatida alohida so‘zlar chiqadi, stereotiplari esa eng ko‘p ishlatiladigan, standart so‘z birikmalari, o‘ziga xos klishealar hisoblanadi. Modomiki bizning boshqa odamlar bilan o‘zaro ta’sirimizning umumiy yig‘indisida kattagina qism shablon o‘zaro ta’sirlarga tegishli, so‘zlashuvning shablon mavzulariga birlashtirilganga o‘xshash butun bir shablon jumlarlar hosil bo‘ladi (9; 123-b). Bu demak, inson bir so‘zni talaffuz qilgan ekan, boshqalarning javob izhori uchun o‘z zimmasiga ma’lum “majburiyat” oladi

(4; 307-b). Bunday jumla-shablonlar tilli shaxs verbal-semantik (nulevoy) darajasining aksi vazifasini bajaradi va bunda birliklar oʻrtasidagi munosabatlar stereotiplangan nutq aktlarida faollashadi.

Nutq faoliyati, har qanday boshqa faoliyat singari, ikki tomonning birligi bilan belgilanadi: tashqi, ijrochi, faoliyatning oʻzini amalga oshiradigan, va ichki, tashqaridan kuzatib boʻlmaydigan, uning tashkillashtirilishini, rejalashtirilishini va dasturlashtirilishini amalga oshiradigan.

Nutqni insonlarning muloqot jarayoni va fikrlash faoliyati mexanizmi sifatida koʻrib chiqar ekan, psixologlar nutqning bir-biri bilan chambarchas bogʻliq ikkita funksiyani – muloqot qilish (kommunikativ funksiya) va fikrlash vazifasini (nutq-fikrlash funksiyasi) ajratishadi. Kommunikativ funksiyada, oʻz navbatida, harakatga undash va xabar qilish funksiyalarini farqlash qabul qilingan. Nutq, u yoki bu predmetlar, hodisalar, ularning orasidagi sifatlar va munosabatlarni bildirganligi tufayli fikrlarni ifodalash vositasi, shakliga aylanadi. Shu sababli nutqning semantik yoki signifikativ funksiyalari haqida gap yuritiladi. Biroq nutq, fikrlash jarayonida bu bilan cheklanib qolmaydi. Tilni ijtimoiy-belgili tizim sifatida oʻzlashtirar ekan, inson fikrlashning u bilan chambarchas bogʻliq boʻlgan mantiqiy shakllari va operatsiyalarini egallaydi, nutq predmetlar va voqelik hodisalarini tahlil va sintez qilish, taqqoslash va umumlashtirish vositasiga aylanib boradi. Nutqni bir nechta turga differensiasiyalash qabul qilingan: ogʻzaki, yozma, ichki, avtonom, egosentrik, daktil, hatti-harakat nutqi.

Ogʻzaki nutq deb, eshitish orqali qabul qilinadigan til vositalari yordamida amalga oshiriladigan verbal (soʻzlar yordamidagi) muloqotga aytiladi. U nutq muloqotining alohida komponentlari birin-ketin tugʻilishi va anglashinishi bilan xarakterlanadi. Ogʻzaki nutqning tugʻilishi jarayonlari orientirovka boʻgʻinlari, bir vaqtda rejalashtirish (dasturlash), nutqni amalga oshirish va nazorat qilishni oʻz ichiga oladi; bunda rejalashtirish, oʻz navbatida, ikkita parallel kanallar boʻyicha sodir boʻladi va mazmun va motor-artikulyasiya jihatlariga tegishli. Ogʻzaki nutq dialogik va monologik nutqlarga boʻlinadi.

Yozma nutq deb, yozma matnlar yordamida amalga oshiriladigan verbal (soʻzlar yordamidagi) muloqotga aytiladi. U ham muddati oʻtgan (masalan, xat), ham bevosita (yigʻilish paytida yozishmalar almashish) boʻlishi mumkin. Yozma nutq ogʻzaki nutqdan nafaqat grafikadan foydalanishi bilan, balki grammatik (avvalambor sintaksis) va uslubiy jihatlar bilan ham – oʻziga xos tipik sintaksisga oid konstruksiyalari va spesifik funksional uslublari bilan ajralib turadi. Unga nihoyatda murakkab kompozision-strukturaviy tashkillashtirish xos boʻlib, uni maxsus egallash kerak boʻladi, va shu sababli — maktabda yozishni oʻrgatish muhim vazifa hisoblanadi. Yozuvni anglash ogʻzaki nutqni anglashdan farq

qiladi, chunki matn bir vaqtning o'zida anglanishi, yoki ko'pincha, katta-katta "bo'laklar" shaklida anglanishi mumkin.

Ichki nutq — bu real kommunikasiya jarayonidan tashqarida til belgilaridan foydalanishning har xil turlaridir. Uchta asosiy tip ajratiladi: a) ichki gapirish — tashqi nutq strukturasi saqlagan holda, biroq fonasiyaga ega bo'lmagan, ya'ni tovushlarni talaffuz qilmasdan "o'zicha gaplashish" bo'lib, u qiyin sharoitlarda fikrlash masalalarini echish uchun tipik hisoblanadi; b) sof ichki nutq bo'lib, undan fikrlash vositasi sifatida foydalaniladi, spesifik birliklardan foydalanadi va tashqi nutq strukturasi bilan farq qiladigan spesifik strukturaga ega; v) ichki dasturlash - nutq izhori, butun bir matn va uning qismlarini o'ylab qo'yishning spesifik birliklarida (tip, dasturlar) shakllantirish va mustahkamlash (A. N. Sokolov. N. I. Jinkin va boshqalar). Ontogenezda ichki nutq tashqi nutqning interiorizatsiya jarayonida shakllanadi.

Bolalar nutqi rivojlanishining kattalar nutqini egallashga o'tishidagi erta bosqichlaridan biri bolalar avtonom nutqi deb ataladi. Shakliga ko'ra bolalar nutqining "so'zlari" kattalar so'zlarining buzib aytilishi natijasi yoki ularning ikki marta qaytarilgan qismlaridir (masalan, "moloko" o'rniga "koko", "kiska" o'rniga "kika" va hokazo). Bolalar nutqining xarakterli xususiyatlari: 1) vaziyatlilik bo'lib, so'zlar ma'nosining beqarorligi, ularning noaniqligi va ko'p ma'noliligini keltirib chiqaradi; 2) o'ziga xos "umumlashtirish" usuli bo'lib, predmetning ob'ektiv belgilari yoki funksiyalariga emas, balki sub'ektiv hissiy taassurotlarga asoslanadi (masalan, bitta "kika" so'zi bilan barcha yumshoq va paxmoq buyumlar – po'stin, sochlar, yumshoq ayiqcha, mushukni aytishi mumkin); 3) so'zlar o'rtasida fleksiya va sintaksik munosabatlarning bo'lmasligi.

Bola nutqi ko'proq yoki kamroq yoyilgan shaklda bo'lishi va uzoq vaqt davomida saqlanib qolishi mumkin. Bu istalmagan hodisa nafaqat nutqning shakllanishini, balki umuman aqliy rivojlanishni ham to'xtatib turishi mumkin. Bolalar bilan olib boriladigan maxsus nutqni rivojlantirish ishlari, atrofdagi kattalarning bolaning hali rivojlanmagan nutqiga "moslashgan" taqlidni inkor etuvchi to'g'ri nutqi profilaktika va korreksiya vositalari bo'lib xizmat qiladi.

Egosentrik nutq — o'z-o'ziga qaratilgan, amaliy faoliyatni boshqaradigan va nazorat qiladigan nutq. L. S. Vigotskiy o'zining J. Piaje bilan polemikasida ko'rsatib bergandek, uning kelib chiqishi genetik jihatdan tashqi (kommunikativ) nutqga borib taqaladi va uning qisman interiorizatsiyasi mahsuli hisoblanadi. Egosentrik nutqni tashqi nutqdan ichki nutqga o'ziga xos o'tish deb hisoblash mumkin. "Egosentrik nutq" tushunchasidan, qoidaga ko'ra, patopsixologiyistikada muvofiq sindromlarni tasvirlashda foydalaniladi.

Daktil va ishoralar nutqidan surdopedagogikada karlarni so‘zlashuv nutqiga o‘rgatishda yordamchi nutq vositasi sifatida, shuningdek karlarning shaxslararo kommunikasiyasida va eshitadiganlarning karlar bilan muloqotida ham foydalaniladi.

Nutqdagi buzilishlar - turli kasalliklar sababli yuzaga keladigan shakllanib bo‘lgan nutqning buzilishi (kattalarda) yoki bolalarda uning normal rivojlanishidagi buzilishlardir. Buzilishlar turli xil sabablarga ko‘ra vujudga keladi: markaziy nerv sistemasining olinadigan signallarni tahlil va sintezini, ularni qayta ishlash va o‘zining nutq izhorlarini tashkil qilishni amalga oshiruvchi ba’zi bo‘linmalari shikastlanganda, eshitish analizatorining periferik qismidagi defektlar sababli, shuningdek nerv impulslarini po‘stloqdan periferik nutq organlariga uzatuvchi sistemalar patologiyasida, hamda bu organlarning anatomo-fiziologik defektlari mavjud bo‘lganda tovushli nutqni normal idrok etishning buzilishlari.

Normal nutq faoliyati uchun miyaning barcha strukturalarining saqlanib qolishi va yaxlitligi zarur, eshitish, ko‘rish va motor analizatorlarining periferik va markaziy bo‘linmalarining shikastlanishi nuqtadagi u yoki bu buzilishlarni keltirib chiqaradi. Buzilishlar organik va funksional genezisning turli xil buzilishlari bilan taqdim etilgan (Mitrinovich-Modjievskaya A., 1965; Bekker K. P., Sovak M., 1981; Asatiani N.M., Belyakova L. I., Vlasova N. A. va boshqalar, 1983; Volkova L. S., Lalaeva R. I., Mastyukova E.M., 1995). Ularning tabiati birlamchi buzilish, uning xarakteri, og‘irlik darajasi va nutqning shakllanish va ishlatilishi sharoitlari bilan shartlangan (atrofdagilar nutqining sifati, nutq orqali muloqotning hajmi va xarakteri va hokazo). Shunday buzilishlar borki, bunda idrok qilish jarayoni (eshitishning buzilishi, sensor afaziya) yoki nutq oqibatlarini buziladi (dizartriya, motor afaziya, motor afaziya, duduqlanish). Nutq sifatidagi o‘zgarishlar nihoyatda xilma-xil — alohida tovushlarni buzib talaffuz qilishdan tortib to fikrlashning buzilishiga olib keladigan butun nutq strukturasining total buzilishigacha.

Nutqdagi buzilishlarning murakkab strukturasini tushunish, ularning birlamchi va ikkilamchi belgilarini aniqlash, keyin esa korreksion va terapevtik yordam usullarini belgilash faqatgina nutq buzilishlarining klassifikatsiyasi asosida amalga oshirilishi mumkin.

Kompleks yondoshuv asosida konkret tadqiqotlar olib borishda (M.E.Xvatsev, F.A.Rau, O.V.Pravdina, S. S.Lyapidevskiy, B. V. Grinshpun) u yoki bu buzilishlarning xarakteri haqidagi an’anaviy tasavvurlarni qaytadan jiddiy ko‘rib chiqish zarur ekanligi ko‘rinib qoldi. Atama va tushunchalar korpusining o‘zi uzoq vaqt mobaynidagi empirik topilmalar asosida va turli xil bilim sohalarida shakllangan ekan, bu atamalar tizimlar tashkil qila olmagan. 1960-1980 yillar

logopediyasining asosiy vazifalaridan biri – buzilishlar klassifikasiyasiga oʻz munosabatini ishlab chiqish boʻldi. Komplekslik prinsipidan kelib chiqib, klinik va pedagogik xarakter mezonlariga tayangan holda yagona klassifikasiya yaratishga urinib koʻrildi. Biroq maʼlum boʻlishicha, bir tomondan, medisina logopedik oʻrganish jarayonida aniqlangan nutq defektlari uchun izohlovchi kuchga ega boʻlgan ishonchli koʻrsatkichlarga ega emas, boshqa tomondan esa -aynan bitta nutq defekti (logoped nuqtai nazaridan) oʻzining patofiziologik mexanizmi va klinik manzarasiga koʻra (vrach nuqtai nazaridan) har xil boʻlib chiqdi.

Nozologik (klinik-pedagogik) va simptomologik (psixologik-pedagogik) yondoshuvlarning ilmiy asoslangan nisbati hozirgi kunda nutq buzilishlarining ikkita asosiy klassifikasiyasida – psixologik-pedagogik (M.E.Xvatsev, F.A.Rau, O.V.Pravdina, S.S.Lyapidevskiy, B. V. Grinshpun) va klinik-pedagogik klassifikasiyalarida (R.E.Levina) ifodalanadi va nutq buzilishlarini turli jihatlardan koʻrib chiqadi. Shu bilan birga ikkala klassifikasiya ham, bir-birini toʻldirgan holda, nutq patologiyasi kuzatiladigan bolalar guruhlarini shakllantirish imkonini beradi va simptomatika va nutq buzilishlarini hisobga olgan holda, tizimli differensiyalangan logopedik taʼsir koʻrsatishni taʼminlaydi.

Adabiyotlar:

1. Avlaev O., Butaeva Yu. Psychological determinants of personal maturity. Scientific-methodical journal of public education. 2021. No. Page 6, 87-92.
2. Avlaev O. U. Pedagogik innovatsiyalarni talaba ijtimoiy intellekt dinamikasiga taʼsiri. Taʼlim va innovatsion tadqiqotlar (2021 yil №5) 333 -341 b.
3. Арутюнова, Н.Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы [Текст]: Монография / Н.Д. Арутюнова. –М.: Наука, 2007.-384 с.
4. Гальперин, И.Р. Текст как объект лингвистического исследования [Текст]: Монография / И.Р. Гальперин. –М.: Наука, 1981. -138 с.
5. Гордон, В.М. Структурно-функциональный анализ психической деятельности [Текст] / В.М. Гордон, В.П. Зинченко // Системные исследования -1978. –М.: Наука, 1978. –С. 136-151.
6. Леонтьев, А.А. Язык, речь, речевая деятельность [Текст]: Монография / А.А. Леонтьев. –М.: Просвещение, 1969 а. -216 с.
7. Локалова Н.П. Познавательное и личностное развитие учащихся в системе современного школьного образования [Текст]: Учебно-практическое пособие/Н.П.Локалова –М.: Педагогическое общество России, 2013.-141 с.
8. Микк, Я.А. Методика измерения трудности текста [Текст] / Я.А. Микк // Вопросы психологии. –1975. –№ 3. –С. 147-156.
9. Пустосмехова Н.А. Развитие языковой компетентности учащихся / [Текст] Н.А. Пустосмехова, Е.М.Безгодова //Культура образования =The Culture of Education: сб. материалов VIII Ежегодной междунар. науч.-практ. конф. Ассоциации школ Международного бакалавриата стран СНГ (Пермь, 24-26 апр. 2014 г.) / Мин.обр.и науки РФ, ФГБОУпроф. образования "Пермский гос. гуманитарно-педагогический ун-т", Ассоц. школ Междунар. бакалавриата стран СНГ; редкол.: К. Э. Безукладников [и др.]. -2014. -С. 211-213.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA INKLYUZIV TA'LIMNI TADBIQ QILISH MASALALARI

Yunusova X.Sh.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti "Maxsus pedagogika" kafedrası
p.f.f.d., (PhD)*

Tayanch so'zlar: inklyuziv ta'lim, imkoniyati cheklangan bola, aqli zaiflik, zaif eshituvchi, zaif ko'ruvchi, integratsiya, umumta'lim maktabi.

Ключевые слова: инклюзивное образование, ребенок с ограниченными возможностями здоровья, умственная отсталость, нарушение слуха, нарушение зрения, интеграция, общеобразовательная школа.

Key words: inclusive education, child with disabilities, mental retardation, hearing impairment, visual impairment, integration, comprehensive school.

Резюме:

Ushbu maqolada inklyuziv ta'limning tatbiq etilishi hamda O'zbekistonda insonparvar ta'lim shakli sifatida rivojlanish bosqichlari, inklyuziv sinflarda tahsil olayotgan imkoniyati cheklangan bolalarning o'ziga xos xususiyatlari bayon etilgan.

Резюме:

В данной статье описывается внедрение инклюзивного образования и этапы его развития как формы гуманного воспитания в Узбекистане, а также особенности обучения детей с ограниченными возможностями здоровья в инклюзивных классах.

Summary:

This article describes the implementation of inclusive education and the stages of its development as a form of humane education in Uzbekistan, as well as the specific characteristics of children with disabilities studying in inclusive classes.

Imkoniyati cheklanganlik – qobiliyatsizlik emas. Har qanday holatda ham kamchilikda ham bola rivojlanishda davom etadi. Imkoniyati cheklangan bolalar normal rivojlanishdagi bolalarga nisbatan ko'proq e'tibor va yordam talab qiladi holos. Ular topshiriq va vazifalarni tez, mukammal bajaramasliklari mumkin, lekin imkoniyat darajasida bajara oladilar.

Hozirgi kunda inklyuziv ta'lim jadal sur'atlar bilan rivojlanib kelayotgan ta'lim turi hisoblanadi. Inklyuziv ta'lim intensiv ravishda amaliyotga kirib keladi va buning oqibati ko'plab savollar tug'ilishiga sabab bo'ladi. Inklyuziv

ta'lim xorij mamalakatlarida sezilarli darajada rivojlangan bo'lib, ilmiy-amaliy jihatlarini turli tadqiqotlar orqali asoslab berilgan.

Inklyuziv ta'limni tadbiq etish masalalari Ferguson D.L, Meyer G, Jeanchild L, Juniper L, Loshakova I.I, Yarskaya-Smirnova Y.R, Zadorin I.V, Mixalyuk V.I, Kolesnikova Y.Y, Novikova Y.M, Fedorov A.Slar tomonidan asoslangan.

Imkoniyati cheklangan bolalar shaxsini o'ziga xos rivojlanish qonuniyatlari Akatov L.I, Basov M.S, Lebedinskiy V.V, Mastyukova Y.M, Pevzner M.V kabi olimlar tomonidan o'rganilgan. Ta'lim jarayoniga bo'lajak pedagoglarni tayyorlash masalalari Levitov N.D, Platonov K.K, Kovalyov A.G, Kandibovich L.A, Chamata P.R, Dyachenko M.I, Kandibovich L.A lar tomonidan tadqiqot ishlari asosida o'rganib chiqilgan.

Integratsiya jarayoni bugungi kunga kelib dunyo iqtisodiy taraqqiyoti globallashuviga o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Geografik jihatdan o'zaro hamkor tashkilotlarni o'z ichiga olgan "Klaster" larni barpo etish, integratsiyalashuv jarayonining rivojlanganlik darajasi mamlakat iqtisodiyotida yangi tizimni shakllantirish bilan bog'liqdir. Klaster g'oyasi muassasa hamda tashkilotlarning kelajak iqtisodi uchun kadrlar salohiyatini tubdan rivojlantira olishning innovatsion samarali usuli hisoblanadi. Ma'lum bir hududning raqobatbardosh pedagoglarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan "Pedagogik ta'lim klasteri" ya'ni bir-biri bilan o'zaro aloqadagi teng huquqli subyektlarning texnologiya hamda integratsiyalashuv natijasida inson resurslarining ta'minlab beruvchi mexanizm sifatida asoslanmoqda. Oliy ta'lim tashkilotlarida bo'lajak defektologlarning inklyuziv ta'limga tayyorgarlik darajasini rivojlantirishda, pedagogik shart-sharoitlar mazmun-mohiyatini asoslab berish talab etiladi.

Ta'lim jarayoniga inklyuziv ta'lim amaliyotini joriy etish murakkab jarayon hisoblanib, ijtimoiy-ruhiy ta'sir doirasi, subyektiv va obyektiv ta'sir o'tkazish, o'rganilayotgan fanning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda kasbiy hamda pedagogik xususiyatlar, vazifalar asosida, prinspl va yondashuv xususiyatlarini inobatga olgan holda amalga oshiriladi. Yuqorida ta'kidlanganidek, inklyuziv ta'lim har bir alohida yordamga muhtoj o'quvchining psixologik- pedagogik, ijtimoiy, jismoniy, fiziologik va yosh xususiyatlari inobatga olgan holda tadbiq qilinadi. Shaxsiy rivojlanishi uchun esa pedagogik shart-sharoitlar yaratish taqazo etiladi. Bunday muhitni yaratib olish birmuncha murakkab hamda vaqt talab etadigan jarayon hisoblanib, maxsus ta'lim uchun dasturlar ishlab chiqishga tayangan holda o'qitish va ta'lim usullarini, maxsus adabiyotlar, darsliklar hamda o'quv qo'llanmalar, texnik-dasturiy vositalari, yordamchi xizmat turlaridan foydalanish, alohida yordamga muhtoj bolalarni kerakli texnik hamda metodik yordam bilan ta'minlab berish, guruhli, bolani

o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda individual va mustaqil ta'lim mashg'ulotlarini tashkil etishni taqazo etadi.

L.S.Suyov hamda V.A.Slaystinning izlanishlari asosida, ketma-ket bosqichlarni shakllantirib olish orqali o'qituvchini tayyorlash mumkin: shaxsning ijodiy taraflama rivojlanishi; pedagogik tadqiqotlar metodologiyasini o'zlashtirish orqali; innovatsion texnologiyalardan foydalana olish, pedagogik jarayonda innovatsiyalarni joriy etish yuzasidan amaliy ishlarni bajarish. Bu vaqtda o'qituvchining diqqati faqat imkoniyati cheklangan bolaga qaratilgan bo'ladi.

P.Sabelnikova fikriga ko'ra, psixologik-pedagogik bilimlarga tayangan holda, bo'lajak o'qituvchilarda shaxsiy tayyorgarliklari asosida professional rivojlanish uchun quyidagilar zarur: inklyuziv ta'limni tushunish hamda taqdim etish orqali uning an'anaviy ta'lim shaklidan farqli o'laroq; inklyuziv o'quv muhitida o'quvchilarning yoshi hamda yoshining psixologik shakllari va xususiyatlarini bilib olishi; sog'lom bolalar qatorida imkoniyati cheklangan bolalarni birgalikda o'qitish uchun psixologik va didaktik dizayn usullarini o'quv jarayoniga tadbiiq eta olish.

Zamonaviy pedagogika asosida o'qituvchining inklyuziv ta'limga tayyorligini aniqlash maqsadida professional kompetensiya konsepsiyasini (V.I.Kashnitskiy, A.Akova, L.A.Petrovskaya) pedagogik faoliyatini tashkil etishni hamda ularning mahoratini yuzaga chiqaradi. Shu asosda ilmiy tadqiqot ishlarida "O'qituvchining kasbiy malakalari" kabi tushunchalarga turlicha izoh berilgan. Hozirgi kunga kelib kasbiy faoliyatni rivojlantirish hamda o'qituvchi tashabbusi asosida professional pedagogik faoliyatni joriy etishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Respublikamiz oliy ta'lim tizimida fanlarni o'qitish jarayoniga jahonning ilg'or tajribalarini joriy etish, uzluksiz ta'lim tizimida o'zaro manfaatdor hamkorlikni kuchaytirish bo'yicha, maqsadlarni integratsiyalashtirish, ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etishning me'yoriy asoslari yaratildi. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi"da "Fan, ta'lim, ishlab chiqarish integratsiyasi asosida turli ta'lim xizmatlari sifatini takomillashtirish, ta'lim mazmunini individuallashtirish, variativlashtirish" ustuvor vazifalar sifatida belgilab olindi.

Bundan tashqari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yilning 1- dekabrda "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5270-sonli farmonida Harakatlar strategiyasida belgilangan vazifalarga muvofiq, imkoniyati cheklangan shaxslarni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan

ishlarning samarali yechimlari nazarda tutilgan bo'lsa, 2019-yil 29-apreldagi "Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida"gi PF-5712-sonli farmoniga ko'ra ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish, o'qitish metodikalarini takomillashtirish, alohida yordamga muhtoj bolalarga ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash hamda mazkur toifa har bir bolaning inklyuziv ta'lim olishiga bo'lgan huquqlarini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni belgilash kabi vazifalar belgilab olindi.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasining rivojlanishi davlat siyosati umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi tamoyillari, inson huquqlari yuqori darajada ekanligi, ta'limning gumanistik mazmun mohiyati, har bir insonning bilim olishga bo'lgan konstitutsiyaviy huquqlarining ta'minlab berilganligi, ta'lim olishdagi teng huquqlilikning kafolatlanishiga tayanadi.

Ta'lim sohasini rivojlantirish ustuvor yo'nalishlari quyidagilar hisoblanadi:

- ta'lim sohasidagi fuqarolarning huquq, erkinliklari va qonuniy manfaatlarining kafolatlanganligi;
- ta'lim olishdagi tenglik, shu bilan birga, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan shaxslarga, ularning sog'lig'i hamda bilim qobiliyatlariga asosan, asosiy ta'limning barcha jabhalarida va qo'shimcha ta'lim olishda shart-sharoitlar yaratilganligi; ruhiy va jismoniy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan shaxslarga maxsus ta'lim olish uchun shart-sharoitlar yaratish va ularga pedagogik-psixologik hamda korreksion ko'mak berish;
- shaxsning ta'lim olishga bo'lgan ehtiyojlarini, shuningdek shaxsni kamol topishida, yetuk kadrlarni tayyorlashda jamiyat bilan birga davlatning ehtiyojlarini qondirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish.

Zamonaviy jamiyatda kasbiy kompetensiyalar shakllanganligining yuqori darajasiga ega, pedagogik muammolarini hal ega oluvchi mutaxassislar talab etiladi. Bu asosda, imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy tarbiyalash orqali amalga oshiriladigan defektologlarning kasbiy faoliyatining ijtimoiy-pedagogik funksiyalari kengaymoqda.

«Maxsus pedagogika» ta'lim yo'nalishi bo'yicha bakalavr talabalar quyidagi kasbiy faoliyat turlarini amalga oshirishga tayyor bo'lishi kerak: korreksion-pedagogik, diagnostik-konsultativ, tadqiqotchilik, madaniy-ma'rifiy va ma'naviy. Ular yaxlit korreksion jarayonning mazmunini ta'minlash imkonini beradi.

Bo'lajak defektologlarning kasbiy faoliyati turlari va ijtimoiy yo'naltirilgan faoliyatga yo'налganligiga muvofiq quyidagi vazifalarni belgilab olish mumkin: korreksion-pedagogik faoliyatda:

- alohida ehtiyojga ega bo'lgan shaxslar rivojlanishiga shaxsiy yo'naltirilgan yondashuv sharoitlarida nutq nuqsonlarini bartaraf etilishi;

- ta'lim tashkilotlari, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoyalash tashkilotlarida alohida ehtiyojga ega bo'lgan shaxslarni o'rganish, rivojlantirish, ta'lim-tarbiya berish, reabilitatsiyasi va ijtimoiy moslashuvi;

- alohida ehtiyojga ega bo'lgan shaxslarning ijtimoiylashuvi, kasbiy o'z-o'zini aniqlashi jarayonlarida pedagogik-psixologik ko'makni amalga oshirilishi;

Ta'lim sohasidagi davlat siyosatiga o'z ta'sirini o'tkazuvchi ustuvor yo'nalishlari:

Davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishi yosh avlodni aqlan teran, jismonan sog'lom, ma'nan yetuk, har tomonlama rivojlangan komil shaxs sifatida voyaga yetkazish hisoblanadi. Buyuk mutafakkir olimlarimizning asarlarni tahlil qilar ekanmiz, ular o'z ma'naviy meroslari orqali imkoniyati cheklangan bolalar ta'lim tarbiyasi

mazmun mohiyatining boy metodologik asoslari yaratilganligi fikrimiz dalilidir. Abu Nasr Forobiy, Abu Ali Ibn Sino, Mir Alisher Navoiy kabi buyuk mutafakkirlarimizning barchasi jamiyat yaxlit bir butunlik deb qarab, barcha insonlarni teng deb hisoblaganlar. Binobttarin, alohida yordamga muhtoj bolalarga ham jamiyatning teng huquqli a'zosi deb ta'lim tarbiya berish hozirgi zamonga o'xshab, XI-XII asrlardayoq buyuk Sharq mutafakkirlarining diqqat markazidan chetda qolmagan. Juda ko'plab mamlakatlarda alohida yordamga muhtoj bolalarga tarbiya berishda kompensator imkoniyatlarga tayanish va ijtimoiy moslashtirishni to'raligicha yo'lga qo'yish maqsadida umumta'lim maktablarida o'qitish davlat siyosati rejasiga kiritildi. Buning natijasida esa 1990- yilda Tailand shahrida Umumjahon Konferensiya bo'lib o'tdi. Bu konferensiyada "Ta'lim hamma uchun" Umumjahon Dekloratsiyasi qabul qilindi.

"Inklyuziv ta'lim" ingliz tilidan, inclusive, inclusion-uyg'unlashmoq, uyg'unlashtirish, qamrab olish, ma'nolarini bildiradi.

Inklyuziv ta'lim – bu rivojlanishida va ta'limda alohida ehtiyoji bo'lgan bolalarning umumta'lim maktabida alohida sinfda emas, balki sog'lom tengdoshlari bilan bir sinfda ta'lim olish jarayonidir.

Hamkorlikdagi (inklyuziv) ta'lim butun dunyo hamjamiyati tomonidan eng insonparvar va eng samarali ta'lim sifatida tan olingan. Respublikamizda inklyuziv ta'lim jahon tajribasi va siyosati kabi eng muhim, zamonaviy siyosat bo'lib kelmoqda.

Inklyuziv ta'lim – bu shunday ta'lim-tarbiya jarayoni-ki unda jismoniy, ruhiy, aqliy va boshqa muammolaridan qat'iy nazar barcha bolalar umumiy tarzda o'z uyi va hududida ularning ehtiyojlariga mos barcha sharoitlar yaratilgan, ularning ta'limdagi ehtiyojlari hisobga olingan holda maxsus yordam ko'zda tutilgan maktablarda o'z tenqurlari bilan ta'lim olishi demakdir.

Adabiyotlar:

1. Шумиловская, Ю.В. Подготовка будущего учителя к работе с учащимися в условиях инклюзивного образования : дисс ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Шумиловская Юлия Валерьевна. - Шуя, 2011. 175 с.
2. Токарь, И.Е. Инклюзивное образование: опыт и перспективы развития / И.Е. Токарь // Социальная педагогика. - 2011. - №5. - С. 93-105.
3. Shomahmudova R.Sh "Maxsus va inklyuziv ta'lim".-Toshkent.-2011. Uslubiy qo'llanma.
4. Yunusova X.Sh "Innovatsion ta'lim klasteri muhitida bo'lajak defektologlarni inklyuziv ta'limga tayyorlash" p.f.f.d (PhD) dissertatsiya avtoreferat 15-18 betlar.

CHAQIRUVGA QADAR BOSHLANG'ICH TAYYORGARLIK FANINING BUGUNGI KUNDAGI PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK DOLZARBLIGI

Abdurasulov J.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistranti

Tayanch soʻzlar: chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik, harbiy kadrlar, metodika, harbiy-vatanparvarlik, amaliy ko'nikmalar, burch, sadoqat.

Ключевые слова: начальная предпривычная подготовка, военнослужащие, методика, военный патриотизм, практические навыки, долг, лояльность.

Key words: initial training before conscription, military personnel, methodology, military patriotism, practical skills, duty, loyalty.

Резюме:

Jahonda turli yovuz kuchlar o'zining mustaqil rivojlanish yo'lini tanlagan yosh davlatlar uchun xavf solib turgan hozirgi davrda Vatan himoyachilariga yuqori darajadagi talablar qo'yilmoqda. Shunday ekan, haqiqiy Vatanparvar, mard va jasur o'g'lonlarni shakllantirish maktabdan boshlanadi.

Резюме:

В настоящее время, когда различные силы зла в мире представляют угрозу молодым странам, выбравшим свой независимый путь развития, к защитникам Родины предъявляются высокие требования. Поэтому в школе начинается формирование настоящих патриотов, смелых и отважных мальчиков.

Summary:

At the present time, when various evil forces in the world pose a threat to young countries that have chosen their independent development path, high demands are placed on the defenders of the Motherland. Therefore, the formation of true patriots, brave and brave boys begins at school.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlikni tashkil qilish va uning metodikasi bugungi kunda o'quvchi-yoshlarni vatnparvarlik ruhida tarbiyalashdagi muhim fan sifatida milliy o'quv dasturiga kiritilgan. Mazkur fanni o'qitishdan asosiy maqsad – o'quvchilarni Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash, ajdodlarga munosib avlod qilib kamol toptirish, jismoniy barkamollik, favqulodda vaziyatlarda to'g'ri harakatlanish, zarur holatlarda birinchi tibbiy yordam ko'rsata olish bo'yicha amaliy

ko'nikmalarni shakllantirish va mamlakatimiz Qurolli Kuchlari tarkibida mavjud qurol-aslaha va harbiy texnikalar bo'yicha bilimga ega bo'lgan avlodni tarbiyalashga qaratiladi.

Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik faninig vazifalari: O'zbekiston Respublikasining Qurolli Kuchlari safidagi harbiy xizmat huquqiy asoslarining talablari hamda mohiyatini o'rgatish; harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash va harbiy burchga sadoqatli bo'lish, mas'uliyat va javobgarlikni shakllantirish; Vatan mustaqilligi va ravnaqi yo'lida fidokorona kurashgan milliy qahramonlarimiz bilan faxrlanish, ularga munosib voris bo'lish tuyg'usini shakllantirish; umumharbiy nizomlarning harbiy xizmatchilar hayotidagi ahamiyatini, Vatanga qasamyod va uning talablarini anglash; favqulodda vaziyatlarda harakatlanish, zaruriyat tug'ilganda o'ziga hamda yon atrofdagilarga birinchi tibbiy amaliy yordam ko'rsatish ko'nikmalarini o'rgatish; yosh avlodga qat'iy hayotiy pozitsiy va Vatan taqdiri uchun daxldorlik mas'uliyatini shakllantirish; yoshlarni o'z fuqarolik burchi va konstitutsion majburiyatlarini bajarishga, jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qilishga qodir shaxslar etib tarbiyalashga yo'naltirish; harbiy burchga va Prezidaentga sadoqatli bo'lish, xalq taqdiri uchun javobgarlik tuyg'usini shakllantirishdan iborat.

Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fanini o'rganish O'zbekiston Respublikasining «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida»gi Qonun talablarini, O'zbekiston Respublikasining yoshlarni chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarligi bo'yicha Nizomini, O'zbekiston Respublikasi Mudofaa Vazirligining buyruqlari va direktivalarini, chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlikni tashkil qilish va olib borish, o'quvchi-yoshlarni vatanparvarlik tarbiyasi ishlarini, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari safiga xizmatga tayyorlash bo'yicha masalalarni, chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarligi (chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fani) bo'yicha o'quv jarayonini rejalashtirish tamoyillarini, ta'lim muassasalarida chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fani dasturining barcha bo'limlari bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil qilish va olib borishda yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llashni, zamonaviy o'quv texnika vositalaridan foydalana bilishni, ta'lim muassasasi direktori va Chaqiruvga qadar tayyorgarlik o'qituvchisining majburiyatlarini, hamkorlikda bo'lgan tashkilotlar bilan aloqa shakllarini, chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fani bo'yicha o'quv-moddiy bazaga qo'yiladigan talablarni bilishlari va 66 66 ularni amalda qo'llay olishlari uchun yetarli ilm-malaka va ko'nikmalar berishdan iborat. O'quvchi-yoshlar ta'lim olayotgan paytlarida o'zlarida askarning yoshlarni O'zbekiston Respublikasi

Qurolli Kuchlari safiga xizmatga tayyorlash masalalari bo'yicha majburiyatlarini bajarishida zarur bo'lgan siyosiy, ahloqiy, ruhiy tayyorgarliklarini yuqori bo'lishini va Vatan himoyachisi sifatlarini mujssamlashtirishlari shart.

Hozirgi kunda Qurolli kuchlarimiz tarkibidagi harbiy qism va bo'limlarni puxta bilimga ega bo'lgan shaxsiy tarkib bilan to'ldirish, uning siyosiy, manaviy, axloqiy ruxiy, vatanparvarlik tarbiyasiga alohida e'tibor berish muhim shartlardan biri hisoblanadi. Shaxsiy tarkibning yuqoridagi qayd etilgan sifat va fazilatlarini shakllantirishni, tarbiyalashni faqat harbiy kadrlar tayyorlash bilim yurtlari, qism komandirlari va harbiy boshliqlarning vazifasi deb hisoblash to'g'ri bo'lmaydi. Ma'lumki armiya safida o'z bo'ysunuvchilarining faoliyatlariga komandir va boshliqlar ma'suldirlar. Lekin sifat va fazilatlarini shakllantirishga kelganda armiya safigacha bo'lgan ta'lim tarbiya o'rning ahamiyati katta. Ayniqsa umumta'lim maktablari, o'rta-maxsus va o'rta kasb-hunar ta'limi muassasalarida chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fanini sifatli va samarali o'qitilishini ahamiyati bu borada muhim.

Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek «Eng katta boylik – bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik – bu bilimsizlikdir». Umumiy o'rta maxsus va boshlang'ich professional ta'lim muassasalarida «Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik»ni o'qitilishi haqida O'zbekiston Respublikasining «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida»gi Qonunning 13-moddasida quyidagicha qayd qilingan: «Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik, shu jumladan fuqaro mudofaasi va tibbiy bilim asoslari bo'yicha tayyorgarlik o'quv dasturidagi majburiy fan bo'lib, umumiy o'rta, o'rta maxsus va boshlang'ich professional ta'lim muassasalarida chaqiruvga qadar tayyorgarlik fani o'qituvchilari tomonidan bitirish yili arafasidagi kurslardan yoki sinflardan boshlab o'tiladi». Bundan tashqari ushbu ustuvor vazifalar O'zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi», «Mudofaa to'g'risida»gi Qonunlarida, Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 29-iyun kunidagi qarori bilan tasdiqlangan «2023-2027-yillarda yoshlarni harbiyvatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlari samaradorligini oshirish Konsepsiyasi», 2023-yil 8-noyabr kunidagi Qarori bilan tasdiqlangan «Ta'lim muassasalarida chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlikni tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizomi» va O'zbekiston Respublikasi Mudofaa Vazirligining buyruq va talablarida ham o'z ifodasini topgan. Ko'rinib turibdiki 1999-yil yanvaridan e'tiboran Qurolli Kuchlarda boshlangan harbiy islohotlar strategiyasining nazarda tutgan, mamlakatimiz tinch, osoyishtaligini ishonchli va samarali himoya qilishga qodir tezkor, yaxshi ta'minlangan Qurolli Kuchlarni tuzish maqsadini amalga oshirish

faqat oliy harbiy o'quv muassasalarining vazifasi deb o'ylash, masalaga faqat bir tomonlama qarashdir. Bu borada chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik muhim ahamiyat kasb etadi. Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fanini takomillashishi va rivojlanishi, Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fanining maqsad va vazifasi borasida bir qancha ilmiy izlanishlar olib borilayotganligi, davlat chegaralarining o'z qo'shinlarimiz tomonidan hushyorlik bilan qo'riqlanayotganligi mamlakatimizda olib borilayotgan ilmiy ishlar natijasi desak adashmaymiz. Yoshlarimizni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Yoshlarimizni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash borasida biz nimalarga e'tibor berishimiz kerak? Qanday ilmiy izlanishlar olib borishimiz kerak? Bu borada birinchi masala yoshlarimizga ota-bobolarimiz bosib o'tgan yo'llarini to'g'ri tushuntirish (ishontirish usuli) dir. Buyuk tariximiz, ulug' ajdodlarimizning boy ma'naviy merosi,

Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi sarkardalarning jahon sivilizatsiyasi hamda harbiy san'at rivojiga qo'shgan hissalarini yoshlar o'rtasida keng targ'ib qilishimiz, shuningdek Vatan ozodligi va mustaqilligi yo'lida jon fido qilgan yurtdoshlarimiz ko'rsatgan vatanparvarlik va qahramonlik, ulardagi sadoqat, fidoiyluk, matonat hamda jasorat kabi xislatlarni, qolaversa yurt, oila, ota-ona va farzandlar himoyasi xalq va ajdodlar xotirasi oldida muqaddas burch ekanini yoshlar ongiga singdirishimiz lozimdir. Ikkinchi masala (tarbiya) agar biz yoshlarimizni vatanparvarlik ruhida tarbiyalay olsak kelajakga ko'chmas poydevor qo'ydim deb ayta olamiz. Hozirgi kunda yoshlarni turli ko'rinishdagi vayronkor g'oyalar ta'siridan asrash, ularni milliy g'oya va Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash, ularning ongida Vatan himoyasi sharaflari va muqaddas burch ekanligini singdirish eng muhim vazifalarimizdan biridir. O'quvchi-yoshlarda yon-atrofimiz va jahonda ro'y berayorgan siyosiy-ijtimoiy jarayonlarga milliy mamfaatlarimizdan kelib chiqqan holda yondashish ko'nikmalarini, ommaviy axborot vositalari, shu jumladan Internet jahon axborot tarmog'i orqali tarqatilayotgan g'arazli axborotlar, odobaxloqni yemiruvchi illatlar, yoshlarni zalolatga boshlovchi buzg'unchi g'oyalarga qarshi sog'lom dunyoqarashni shakllantirishimiz muhimdir. Uchunchi masala (o'qitish o'rgatish) bu eng dolzarb masalalardan biridir. Biz qanchalik yoshlarimizni to'g'ri o'rgatsak, o'qitsak ularda o'zlariga bo'lgan ishonchlarini yana bir bor uyg'otgan bo'lamiz. Yoshlarimizni harbiy-vatanparvar qilib tarbiyalashda avvalambor biz ularga milliy qadriyatlarimizni o'rgatamiz va o'qitamiz. Bu yoshlarimizni harbiy-vatanparvar bo'lib tarbiyalanishida katta samara beradi. Hozirgi shiddat bilan o'zgarib borayotgan zamonning

o'zgarishiga katta tasir ko'rsatayotgan fan, texnikalar borasidagi o'zgarishlar, ularni boshqarish masalalarini to'g'ri tushuntirish orqali biz ularda harbiy texnikalarni boshqarishga bo'lgan qiziqishlarini oshirib boramiz. Bu borada bizga Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fani katta yordam beradi. Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fani O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining tarkibiy qismi ekanligi nazariy bilimlarga asoslanib isbotlangan. Chunki, ushbu fan O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining asosiy zaxirasini tayyorlash uchun yordam beradigan fan hisoblanadi va uni ilmiy, bilimli haqiqiy vatanparvar yoshlar bilan to'ldirishga xizmat qiladi. Shuning uchun ham mazkur fan o'quv dasturi o'quvchilarning maktabni bitirgach, mamlakat Qurolli Kuchlari safiga chaqirilar ekan, qisqa vaqt ichida zamonaviy qurollar va jangovar texnikalarni o'zlashtira olishi uchun ularni yosh askar ega bo'lishi lozim bo'lgan darajadagi bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirishni ko'zda tutadi. Xulosa o'rnida, Haqiqiy mustaqil davlat shunday ish tutadi, o'z mudofaasini o'zgalar qo'lga topshirib qo'ymaydi. Xalqning umumiy harbiy ruhini ko'tarishda, harbiylarni matonatli, shijoatli qilib tarbiyalashda ajdodlarimizdan bizga meros qolgan harbiy bilimlarni ommalashtirish, harbiy san'at sirlarini umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'qitish ham samara beradi.

Adbiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi . T.: 2023-y.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni. 2020 -y.
3. O'zbekiston Respublikasining «Mudofaa to'g'risida»gi qonuni.2018-y.
4. O'zbekiston Respublikasining «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida»gi qonuni. 2002-y.
5. «Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik» (10-sinf) o'quv dasturi 2022-y.
6. «O'smirlarni chaqiriqqacha tayyorlash to'g'risidagi Nizomi» 2014-y.
7. Абдурасулов , Ж. (2024). Харбий жамоанинг психологик аспекти. Бюллетень педагогов нового Узбекистана, 2(2), 59–65. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/yopa/article/view/28149>
8. Jurayev , S., & Abdurasulov , J. (2024). Psychological problems of a military officer . International Conference on Management, Economics & Social Science, 2(1), 26–29. Retrieved from <https://aidlix.org/index.php/fi/article/view/547>

TA'LIM MUASSASALARI RAHBARLARINING SAMARALI BOSHQARUV FAOLIYATIDA SOG'LOM VA IJODIY MUHITNI RIVOJLANTIRISH OMILLARINING KOGNITIV TAHLILI

Ozodqulov O.B.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistranti*

Tayanch soʻzlar: psixologik xususiyatlar, menejment, ish joyining dinamikasi, etakchilik.

Ключевые слова: психологические характеристики, менеджмент, динамика рабочего места, лидерство.

Key words: psychological characteristics, management, workplace dynamics, leadership.

Резюме:

Ushbu maqola boshqaruv sharoitida rahbarlar va xodim ularning jamoa aʼzolari oʻrtasida ijobiy va samarali ish munosabatlarini rivojlantiradigan muhim jihatlarni yoritishga qaratilgan.

Резюме:

Целью данной статьи является освещение важных аспектов, которые развивают позитивные и эффективные рабочие отношения между руководителями и сотрудниками в управленческой среде.

Summary:

This article aims to highlight the important aspects that develop positive and effective working relationships between leaders and employees in the management environment.

Ta'lim mazmuni ta'lim jarayonining tarkibiy qismlaridan biridir. Bu ilmiy bilimlar, nazariyalar, ko'nikmalar tizimi, mushuklarni o'zlashtirish aqliy va jismoniy maktab o'quvchilarining har tomonlama rivojlanishini, dunyoqarash, axloq va xulq-atvorni shakllantirishni, ijtimoiy hayotga, mehnatga tayyorlanishni ta'minlaydi. Ta'lim mazmuni inson tomonidan to'plangan ijtimoiy tajribaning barcha elementlarini o'z ichiga oladi. Ta'lim olish jarayonida odam ma'lum darajada va sifatga erishishi mumkin. Ta'lim darajasi haqida gapirganda, boshlang'ich, o'rta, boshlang'ich kasb-hunar (NNT), o'rta maxsus (SSO), to'liq bo'lmagan oliy va oliy ta'lim darajalarini ajratib ko'rsatish. Tatariston Respublikasidagi (davlat va nodavlat va ularning filiallari) oliy ta'lim muassasalarining umumiy soni 10 yil ichida 6 barobar

ko'payib, 84 taga yetdi, talabalar soni esa 3 barobar ko'payib, 200 ming kishiga yetdi. Bularning barchasi jamiyatning oliy kasbiy ta'limga bo'lgan talabining keskin o'sishi natijasidir.

Respublika oliy o'quv yurtlarida ular uchun ilmiy bo'lmagan mutaxassisliklar soni (masalan, yurisprudensiya, tarix, texnik oliy o'quv yurtlarida psixologiya) paydo bo'ldi va sezilarli darajada oshdi, bu esa ular bo'yicha sifatli ta'limni juda qiyinlashtiradi. Ko'plab nodavlat (tijorat) ta'lim muassasalari va universitetlarning filiallari (jami 57 ta), shuningdek, kontingenti 2 mingdan kam talaba bo'lgan kichik (mitti) universitetlar ochildi. Tari shahrida kunduzgi byudjet bo'limida 49 nafar o'qituvchi bo'lgan 450 nafar talaba bor. O'nlab universitetlar iqtisodchilar, huquqshunoslar, psixologlar va mene-Jerni tayyorlaydilar, ularning umumiy soni ushbu kadrlarga bo'lgan ehtiyojdan 20-30 baravar ko'p. O'qituvchilar kadrlari, uchta pedagogika oliy o'quv yurtidan tashqari (Qozon, Elabuga, N. Chelny) va 9 ta pedkollej tatar gumanitar institutini, shuningdek madaniyat va san'at Universitetini, ijtimoiy ta'lim akademiyasini, tatar-Amerika regio-nal institutini, Almetyev va Nijnekam munitsipal institutlarini va boshqalarni bitiradilar.

Uzluksiz ta'limni rivojlantirish asosiy faoliyat mavzusi bo'lishi mumkin, ya'ni: ta'lim sohasidagi boshqaruv harakatlarini dasturlash; ta'lim muassasalarini loyihalash va modellashtirish; ta'lim sohasidagi yangi ta'lim islohotlari va innovatsiyalarning madaniy, tarixiy va ijtimoiy oqibatlarini bashorat qilish; ta'lim mazmuni va yosh ijodkorlikni tarbiyalashda yangi ijtimoiy-madaniy vaziyatlarni sahnalashtirish.

Bugungi kunda ta'lim muassasalari turlarining bir xilligi buzilmoqda, maktablar negizida, litseylar, komplekslar, markazlar tashkil etilmoqda. Aniq ta'rif berishni maqsad qilmasdan, — bu yuqori darajadagi ta'lim, keng gumanitar ta'lim beradigan va o'z bitiruvchilarini (11-sinf) universitetlarda o'qishni davom ettirishga yo'naltiradigan muassasa ekanligini ta'kidlaymiz. "Texikum" nomi — ko'pincha o'rta ma'lumotdan tashqari, u yoki bu kasbni beradigan ta'lim muassasasiga beriladi. Keyinchalik "litsey" nomi bilan sezilarli chalkashliklar yuzaga keladi. Har qanday ijtimoiy institutdan tashqari, bu o'rta ta'lim muassasasining bir turi; ammo, elita maktablari va sobiq kasb-hunar maktablari litseylar deb ataladi. Ta'lim muassasasi nomidagi "markaz" va "kompleks" so'zlari odatda ma'lum bir birlashma mavjudligini ko'rsatadi (maktab + bolalar bog'chasi, maktab + qo'shimcha ta'lim muassasasi va boshqalar). Maktabda o'quv faoliyatini boshqarish bo'yicha faoliyat o'qituvchilar yoki sanoat korxonalari rahbarlarining ishlaridan sezilarli darajada farq qiladi. U faqat haqiqiy pedagogik tarkib bilan to'ldirilganda va o'quv

jarayonini takomillashtirishga qaratilgan bo'lsa va yakuniy natija-o'quvchining shaxsiyatini rivojlantirishga qaratilgan bo'lsa, aniq ma'noga ega bo'ladi.

Maktab amaliyotida turli xil boshqaruv turlari mavjud: ijtimoiy, huquqiy, iqtisodiy, ma'muriy va boshqalar. ularning barchasi bir-biri bilan bog'liq, bir-biriga kirib boradi va ba'zida ularni farqlash qiyin. Biroq, ularning maktabda o'qitilishini belgilaydigan asosiy narsa shundaki, ularning barchasi uning etakchi ijtimoiy funksiyasini shakllantirishga, ta'lim va ta'lim muammolarini hal qilishga qaratilgan bo'lishi kerak. Ehtimol, shuning uchun maktabshunoslik – bilim sohasi-maktabni boshqarishni integral jarayon deb biladi. Maktabning boshqaruv ob'ekti sifatida yana bir xususiyati shundaki, maktabda amalga oshiriladigan barcha boshqaruv turlari bir qator tayinlanmagan. Maktabning asosiy ijtimoiy vazifasiga ko'ra, uning ishida ta'lim va tarbiya zarur. Demak, maktabda boshqaruvning boshqa turlari qatorida ta'lim va ta'limni boshqarish, o'quvchining shaxsini rivojlantirish uchun sharoit yaratish ustunlik qilishi kerak.

Maktabdagi asosiy tuzilma bu boshqaruv tuzilmasi (rejalashtirish – tashkil etish – boshqarish – nazorat) va boshqaruv aloqalari. Boshqaruv tushunchasining mohiyatini eslaylik-bu sub'ektlarning maqsadga muvofiqligini ta'minlaydigan faoliyati (ya'ni ular yaratmoqchi bo'lgan tasvirning ravshanligi, ma'lum bir vaqtgacha erishmoqchi bo'lgan natijasi) va tashkilotchilik (ya'ni odamlarning sa'y-harakatlari va harakatlarining yaxlitligi). Aynan shu ikki omil, avvalambor, tizimni tashkil etuvchi, birlashtiruvchi omillardir. Boshqaruv faoliyati yuqorida aytib o'tilgan tuzilishga asoslanadi. Agar g'oya dolzarb, realistik va kelajakka yo'naltirilgan bo'lsa, u darhol boshqaruvning bir qismiga aylanadi va undan tashqarida endi mavjud emas.

Maktabni boshqarish bo'yicha xizmatlarni tushunish menejerlarni maktabni boshqarishga emas, balki "yuqorida" qabul qilingan qarorlarni oddiy efirga uzatishga emas, balki uning muvaffaqiyatli ishlashi va rivojlanishi uchun maktabga xizmat ko'rsatishga, maktab jamoasining barcha a'zolarining samarali, yuqori motivatsiyali boyo'g'li faoliyati uchun eng yomon sharoitlarni yaratishga qaratilgan. Rejalar va dasturlarni, xususan, maktabni rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish, muhim qarorlarni tayyorlash va qabul qilish, maktab tuzilishini takomillashtirish, o'qituvchilar faoliyatining motivatsiyasi, o'qituvchilarning huquq va erkinliklarini o'z vaqtida va buzmaydigan nazoratni amalga oshirish, maktab ichidagi boshqaruv tizimi boshqariladigan ob'ektlarni taqdim etadi-zarur va juda qimmatli boshqaruv xizmatlari mavjud. Alohida sinflar ajratilgan o'quv xonalari mavjud. Ushbu maktablar o'quvchilarga har qanday mutaxassislik bo'yicha, masalan, tibbiyot, iqtisodiyot va biznes,

huquqshunoslik, harbiy ishlar, qishloq xo'jaligi va boshqalar bo'yicha kasbiy tayyorgarlik berilganligi bilan ajralib turadi.:

- 1) maktabni boshqarish tizimini tubdan o'zgartirish orqali takomillashtirish;
- 2) mavjud boshqaruv tizimidagi tub o'zgarishlar orqali takomillashtirish;
- 3) maktab ichidagi boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish.

Ta'lim tizimini boshqarishning ijtimoiy tabiati shundan iboratki, davlat hokimiyati organlari bilan bir qatorda o'qituvchi va talabalar jamoalari, ota-onalar va jamoatchilik vakillarini o'z ichiga olgan ijtimoiy organlar ham tuziladi. Ularning boshqaruvdagi ishtiroki maktab jamoasida ilmiy izlanishlar va uzoq muddatli psixologik muammolarni yaratish uchun haqiqiy shart-sharoitlarni yaratadi. Ta'limni boshqarishning ijtimoiy ha-rakterining haqiqiy timsoli kollektiv boshqaruv organi-maktab Kengashining faoliyatidir. Kengash ishining funktsiyalari va mazmuni " Vaqtinchalik Nizom"bilan belgilanadi.

Maktabning yuqori boshqaruv organi yiliga kamida bir marta o'tkaziladigan konferentsiyadir. Konferentsiya shi-halokatli vakolatlarga ega: maktab miqyosidagi konferentsiyada maktab kengashi, uning raisi saylanadi va ularning faoliyat muddati belgilanadi. Har bir ta'lim muassasasi konferentsiyada uning rivojlanishining haqiqiy holati, maqsadlari, vazifalari, istiqbollarini hisobga olgan holda ta'lim muassasasining Nizomini qabul qiladi. Shunday qilib, bitta umumta'lim maktabining Ustavi boshqa maktabning Ustavidan farq qilishi mumkin, ammo Ustavning umumiy yo'nalishi "davlat umumta'lim o'quv yurtlari to'g'risidagi vaqtinchalik Nizom"bilan belgilanadi. Kollegial organ sifatida maktab kengashi rivojlanishning asosiy yo'nalishlarini, o'quv jarayoni sifatini oshirish yo'llarini tasdiqlaydi, o'quv tilini belgilaydi. Maktab kengashi vaqtincha yoki doimiy komissiyalar, shtablar, ta'lim muassasasi faoliyatining turli yo'nalishlari bo'yicha kengashlar tuzishi va ularning huquqlari, majburiyatlari, vakolatlari chegaralarini belgilashi mumkin. Talabalar, o'qituvchilar va boshqa o'quv muassasalari xodimlari, ota-onalar (ularning o'rnini bosuvchi shaxslar) va jamoatchilik vakillari jamoalar yig'ilishlarida hal qiluvchi ovoz berish huquqiga ega konferentsiya delegatlari etib saylanadi. Konferensiyalar o'rtasidagi davrda maktab (o'quv yurti) kengashi oliy rahbar or-gan rolini o'ynaydi.

Maktab Kengashining faoliyati quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha amalga oshiriladi: konferentsiyalar qarorlarining bajarilishini tashkil qiladi; ota-onalar (ularning o'rnini bosuvchi shaxslar) bilan bir qatorda davlat va jamoat organlarida ushbu o'quvchilarning manfaatlariga ta'sir ko'rsatadigan masalalarni ko'rib chiqishda talabalarning ijtimoiy himoyasini ta'minlaydi; 1-sinfga kirishda talabalarning yoshini, zarurligini va talaba shaklining turi;

byudjet mablag'larini sarflash to'g'risidagi hisobotlarni ko'rib chiqadi, o'z fondini shakllantiradi, ta'lim muassasasining byudjet va byudjetdan tashqari mablag'laridan foydalanish yo'nalishini belgilaydi; maktab direktori, uning o'rinbosarlari, individual o'qituvchilarning ishi to'g'risida hisobot berishga loyiqdir; ta'lim muassasasi ma'muriyati va uning jamoat tashkilotlari bilan birgalikda ota-onalarning pedagogik ta'limi uchun sharoit yaratadi.

Adabyotlar:

1. Абдурасулов, Ж. (2024). Ҳарбий жамоанинг психологик аспекти. Бюллетень педагогов нового Узбекистана, 2(2), 59–65. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/yopa/article/view/28149>
2. Jurayev, S., & Abdurasulov, J. (2024). Psychological problems of a military officer. International Conference on Management, Economics & Social Science, 2(1), 26–29. Retrieved from <https://aidlix.org/index.php/fi/article/view/547>
3. Usarboeva, D. (2024). Development of the mechanism for forming academic mobility of students. Бюллетень педагогов нового Узбекистана, 2(8), 40–43. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/yopa/article/view/37442>
4. Zilola Dilmurodova. (2024). Pedagogical and psychological nature of ability. European Journal of Interdisciplinary Research and Development, 27, 1–4. Retrieved from <https://ejird.journalspark.org/index.php/ejird/article/view/1092>
5. Abduqodirova, & Pardaboyeva, M. (2024). The role of emotional creativity in students' decision-making. international conference of natural and social-humanitarian sciences, 1(7), 27–30. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13819583> <https://universalconference.us/universalconference/index.php/ICNSHS/article/view/2371>
6. Тожибоев Марат Норматович. Талабаларнинг педагогик тафаккурини ривожлантиришга инновацион ёндашув // SAI. 2023. №Special Issue 10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/talabalarning-pedagogik-tafakkurini-rivozhlantirishga-innovatsion-yondashuv>.
7. Умаров Б.М., Назаров А.С. Низоли вазиятларда бошқарув қарорларини қабул қилишнинг ташкилий ва ижтимоий-психологик механизмлари // Молодой ученый. – 2020. – № 7. – С. 352-353.
8. Nazarov A.S. Psychological analysis of levels of administration of management decisions // Вопросы экономики и управления. – 2020. – № 3. – С. 1- 5.
9. Abdulayeva G'. Bozor iqtisodiy aloqalari. T.:1997 472-B

INKLYUZIV TA'LIMNI UZLUKSIZLIGI TA'MINLASH VA UNI PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK QO'LLAB-QUVVATLASHNING NAZARIY JIHATLARI

Kobilova Sh.X.

*ChDPU Pedagogika fakulteti, Maxsus pedagogika
kafedrası v.b.dotsenti (PhD)*

Tayanch so'zlar: uzluksiz ta'lim, iklyuziv ta'lim, ta'lim traekktoriyasi, maxsus o'qitish, pedagogik-psixologik qo'llash, ilmiy-nazariy g'oya, inklyuziv jarayonni rivojlanishini konstruktiv tavsiflash.

Ключевые слова: непрерывное образование, инклюзивное образование, образовательная траектория, специальное образование, педагогико-психологическое применение, научно-теоретическая идея, конструктивное описание развития инклюзивного процесса.

Key words: continuous education, inclusive education, educational trajectory, special education, pedagogical-psychological application, scientific-theoretical idea, constructive description of the development of the inclusive process.

Резюме:

Mazkur maqolada muallif uzluksiz inklyuziv ta'limni tashkil etishning ilmiy-nazariy jihatlariga doir o'z ilmiy mulohazalarini ilgari surib, alohida ta'limga muhtoj ta'lim oluvchilarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish ijtimoiy dolzarb masala ekanligini yoritgan.

Резюме:

В данной статье автор излагает свои научные взгляды на научно-теоретические аспекты организации непрерывного инклюзивного образования, создания необходимых условий для психолого-педагогического сопровождения учащихся, нуждающихся в специальном образовании, уточняет данную проблему.

Summary:

In this article, the author puts forward his scientific opinions on the scientific and theoretical aspects of the organization of continuous inclusive education, creating the necessary conditions for the psychological and pedagogical support of students who need special education. clarified that the issue.

Bugungi kunda uzluksiz ta'limda, inklyuziv ta'lim jarayoni haqidagi ilmiy-nazariy g'oyalar xilma-xil bo'lib, inklyuziv ta'lim to'liq standartlar asosida joriy etish yuzasidan aniq va tayyor o'qitish modellari mavjud emas. Shuningdek,

ta'lim muassasalarida inklyuziv jarayonni rivojlanishini konstruktiv tavsiflash imkonini beruvchi mexanizmlar to'liq shakllantirilmagan.

Ta'kidlash lozimki, bugungi kunda imkoniyati cheklangan bolalar uchun o'quv mashg'ulotlarga tez moslashish elementlarini o'zida shakllantirgan trening mashg'ulotlar majmuasini tashkil etish, uni qo'llash faoliyatini amalga oshirish yuzasidan ilg'or pedagogik texnologiyalar dasturini ishlab chiqish zarur. Inklyuziv ta'lim jarayonida maxsus o'quv sharoitlarini yaratish, ularni amaliyotga joriy etish, har qanaqangi ziddiyat va ijtimoiy muammolarni chetlab o'tgan holda har bir imkoniyati cheklangan bolalarni, nogironlik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda o'qitish uchun o'quv dastur va o'quv-uslubiy rejalarini shakllantirish kerak.

Shu nuqtai nazardan, zamonaviy dunyoda uzluksiz ta'lim hayotiy zaruratga aylanmoqda. Mazkur masala YUNESKO tomonidan ham dozlarb omil sifatida e'tirof etilib, ushbu g'oya bugungi kunda dunyoning barcha mamlakatlarida innovatsiyalar yoki ta'lim islohotlarining asosiy yo'nalishlarini belgilashi [4] hamda bolalar bog'chasidan boshlab imkoniyatlari cheklangan shaxslarni oliy ta'lim hamda oliy ta'limdan keyingi ta'lim bosqichlarini o'zida aks ettirishi belgilangan.

Shuningdek, BMTning nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyani qabul qilinishi [2], imkoniyati cheklangan va nogironligi bo'lgan bolalarni uzluksiz ta'limga jalb etish, inklyuziv ta'lim siyosatini barcha davlatlar to'liq o'zlarida joriy etish va mavjud xalqaro huquqlarga asoslangan inson manfaatlarini ijtimoiy-siyosiy hamda pedagogik-psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlashning zarur shakllarini belgilab, ta'lim gumanizmini jamiyat hayotida to'liq realizatsiya etish nazarda tutilgan.

Zamonaviy ta'limni rivojlantirishning asosiy strategiyasi va yo'nalishlarini ishlab chiqishda mamlakatimiz Birlashgan Millatlar tashkiloti tomonidan 2030 yilgacha qabul qilingan barqaror rivojlanish maqsadlaridan biri - "inklyuziv va adolatli sifatli ta'limni ta'minlash va hamma uchun umrbod teng ta'lim imkoniyatlarini targ'ib qilish" ga erishish [7] konsepsiyasini jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylantirishni ustuvor ta'lim maqsadlaridan biriga aylantirish lozimligiga e'tibor qaratildi.

Shu nuqtai nazardan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarorga muvofiq "2020 - 2025 yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi" ishlab chiqilib, uni amalga oshirish mexanizmlari va yo'l xaritasi shakllantirilgan. Unda uzluksiz ta'limga mas'ul bo'lgan vazirliklar, davlat va nodavlat tashkilotlari o'z vakolatlari doirasida ushbu konsepsiyani amalga oshirishi belgilab qo'yilgan [6].

O'zbekistonda imkoniyati cheklangan bolalar uchun jadal rivojlanayotgan va takomillashtirilayotgan umumiy ta'lim tizimi keyingi kasbiy ta'lim (OTM

va undan keyingi ta'lim bosqichlari) uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi, bu an'anaviy ravishda ularni umrbod ta'lim tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida talqin etiladi. Shuningdek, imkoniyati cheklangan va nogironligi bo'lgan o'quvchi va talabalarni istiqbolda kasbiy faoliyatni tanlash, kelajakda ishga joylashish imkoniyatlarini sezilarli darajada oshirishda hamda jamiyatni barcha sohalarida to'liq va adekvat ijtimoiy faolligini ta'minlaydi.

Uzluksiz ta'limda inklyuziv jarayonni rivojlantirish g'oyasi va uni amalga oshirish, alohida ehtiyojli ta'lim oluvchilar uchun individual ta'lim traektoriyasini belgilash va arxitekturasini yaratish zamon talabi bo'lib mazkur toifadagi ta'lim oluvchilarni qiziqishi, iqtidor va qobiliyatidan kelib chiqib ularni barvaqt bosqichma – bosqich kasb-hunarga yo'naltirishni ham ustuvor masala etib belgilanishi maqsadga muvofiq. Shu nuqtai nazardan, uzluksiz ta'limda inklyuziv ta'limning asosiy vazifalaridan biri, imkoniyati cheklangan har bir ta'lim oluvchini individual tipologik xususiyati, o'qish va kasbiy yo'nalganlik darajasi hamda kasbiy faoliyat bilan shug'ullanish imkoniyati, mazkur jarayonni ta'minlashga xizmat qiluvchi obektiv omillarni o'ziga xosligi, asosiy prinsiplari hamda yondashuv uslublari ilmiy jihatdan o'rganilishi ham muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur yondashuv, uzluksiz ta'limda inklyuziv jarayonni realizatsiya etish bugungi kun ta'limning maqsadi emas, balki imkoniyati cheklangan ta'lim oluvchilarni iqtidori va qobiliyati doirasida kasbga yo'naltirish hamda mustaqil hayot kechirish imkoniyatini sifat darajaga olib chiqishni ustuvor masala etib belgilagan. Shuningdek, imkoniyati cheklangan ta'lim oluvchilarni boshqalarga bo'lgan qaramlik darajasini minimallashtirish, o'ziga va ertangi kunga bo'lgan ishonchini oshirish informatsion jamiyatda ta'lim-tarbiyaning ustuvorlik traektoriyasi va istiqbolli arxitekturasini beligilashda ijtimoiy adolat mezonini asosi bo'lib xizmat qiladi.

Imkoniyati cheklangan ta'lim oluvchilarni ta'lim olish traektoriyasi va kasbiy yo'nalganlik arxitekturasini shakllantirish uzluksiz inklyuziv ta'limda maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan ta'lim oluvchilarni xohish irodasini to'liq namoyon etishlar uchun qonunlar bilan tartibga soluvchi muammolar borligidan dalolat beradi.

-Birinchidan, alohida ta'limga ehtiyojmand ta'lim oluvchilar uchun uzluksiz ta'limning barcha darajalarida tizimli inklyuziv jarayonni rivojlantirish;

- uzluksiz inklyuziv ta'limni rivojlantirishda yuzaga keladigan muammolarni hal qilishda zamonaviy ta'limning sun'iy intellekt imkoniyatlarini ta'lim mazmuniga singdirish va eskicha ta'lim texnologiyalarni modernizatsiya qilish;

- uzluksiz inklyuziv ta'limni maxsus o'qitish mexanizmlarini rivojlantirish va kasbiy yo'nalganlikning intensiv yaxlit tizimga muvofiqlashgan dasturini yaratish.

Uzluksiz ta'limning turli darajalari o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rib chiqish va inklyuzivlik bilan muvofiqlashuvi, ta'limning yaxlitligini saqlashga qaratilgan va yo'naltirilgan ijtimoiy institutni harakatlar traektoriyasini belgilovchi dastur hisoblanadi.

Mazkur dasturni qurish alohida ilmiy mulohazani, nazariy va uslubiy vositalarni ishlab chiqishni talab qiladi, bu bizga alohida ehtiyojli ta'lim oluvchining ta'lim traektoriyasini uzluksizligi uchun zarur shart-sharoitlar va shartlarni o'rganishga imkon beradi.

Inklyuziv ta'limning uzluksizligi muammolarini hal qilishda xorijiy va mahalliy tajribaning yondashuvlari tahlili shuni ko'rsatadiki, ta'limning uzluksizligi tushunchasining mazmuni o'quv jarayonida, uni tashkil etishda "bo'shliqlar" yo'qligida, har bir bosqichdagi faoliyat natijasi keyingi davrning boshlanishini ta'minlaydi.

Uzluksiz inklyuziv ta'limni tashkil etishning pedagogik-psixologik omillarini o'rganishning ilmiy tahlili shuni ko'rsatdiki, bu jarayon ko'p funksiyali xususiyat bilan tavsiflanadi. Uzluksiz inklyuziv ta'limning pedagogik-psixologik jihatlari imkoniyati cheklangan ta'lim oluvchilarning individual shaxsiy sifatlarini diagnostika qilish orqali ijtimoiy integratsiyani yuzaga chiqaradi. Shuningdek, ijtimoiy muhit bilan faol kommunikativ o'zaro ta'sirga yo'naltiradi hamda olingan bilim va ko'nikmalarni o'z faoliyatlarida qo'llash imkoniyatini oshiradi.

N.M.Nazarova nuqtai nazaricha inklyuziv ta'limda ijtimoiy-pedagogik va psixologik yondashuv, imkoniyati cheklangan ta'lim oluvchilarning individual jihati va emotsional hayoti tajribasini aniqlashga va yo'naltirishga xizmat qiladi [5].

A.V.Suvorov nuqtai nazaricha, uzluksiz inklyuziv ta'lim imkoniyati cheklangan ta'lim oluvchilarning ijtimoiy-madaniy dunyoqarashini shakllanishiga xizmat qilib, hayot davomida o'z-o'zini tarbiyalash xususiyatini ular shaxsida shakllantirib, individual madaniyat namunasini rivojlantiradi [9]. Mazkur masalada o'z ilmiy qarashiga ega bo'lgan, A.Yu.Shemanov imkoniyati cheklangan ta'lim oluvchilarni o'qitishda "maxsus madaniy ehtiyojlarini" hisobga olish zarurligini ta'kidlaydi. Uning ilmiy mulohazasiga ko'ra, bunday ehtiyojlarni hisobga olish muayyan munosabatlar tizimlari va identifikatsiyalarni tashkil etuvchi elementlarning o'ziga xos xususiyatlarini nomoyon etib, imkoniyati cheklangan ta'lim oluvchilar uchun mos keladigan madaniy muhitni tavsiflash imkoniyatini oshiradi [8].

Xulosa qilib aytganda, uzluksiz inklyuziv ta'limni madaniy omillar asosida tashkil etish, gumanistik yondashuv sifatida e'tirof etilib, imkoniyati cheklangan ta'lim oluvchilarni etnopsixologik qadriyatlar negizida shakllantirishga yo'naltirilgan ijtimoiy-pedagogik jarayon hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, bugungi kunda uzluksiz inklyuziv ta'lim interaktiv yondashuv orqali amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etib, ekzistensializm, pragmatizm, postmodernizm va fenomenologiya kabi g'oyalari asosida uning nazariy va uslubiy asosini tashkil etish maqsadga muvofiq.

Ta'kidlash lozimki, mazkur yondashuv uzluksiz inklyuziv ta'lim imkoniyatlarini pedagogik va psixologik jihatlarini ochib berishda alohida ahamiyat kasb etadi. Uzluksiz inklyuziv ta'limni amalga oshirish hamda qo'llab-quvvatlash uchun tashkil etilgan psixologik xizmat, psixologik-pedagogik markazlar va psixologik-tibbiy pedagogik komissiyalar faoliyati ta'limning uzluksizlik vazifasini to'laqonli amalga oshirish resurslari mavjudligini ta'minlab, zaruriy omillarni muvofiqligini istisno qilinmaydi. Aks holda, nogiron bolalarning maxsus va inklyuziv ta'lim sharoitida erishilgan ta'lim darajasini yo'qotish xavfi ortish ehtimolligi yuqori bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Kobilova Sh.X. Pedagogik innovatsion ta'lim klaster asosida xalq ta'limida inklyuziv muhitni yaratish yuzasidan ijtimoiy-pedagogik yondashuv / Mug'allim ham yzliksiz bilimlendiriw. №6/3.2022.-B.52-57.
2. Konvensiya OON o pravax invalidov: prinyata rezolyusiey 61/106 Generalnoy Assamblei ot 13 dekabrya 2006 g.
3. Kobilova Sh.X. Inklyuziv ta'lim makonini barqarorlashtirish hamda uning pedagogik shart-sharoitlarini muvofiqlashtirishning muammo va yechimlari // Ta'lim, fan va innovatsiya. 6-son, 2022.-B. 118-119.
4. Lopatkina Ye.V. Neprerivnoe obrazovanie - fenomen XXI veka // Neprerivnoe obrazovanie - strategiya jizni sovremennogo cheloveka: materialy II Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii (g. Vladimir, 26–27 marta 2014 g.) / Vladimirskiy gosudarstvenniy un-t imeni A.G. i N.G. Stoletovix; Pedagogicheskii in-t. Vladimir: Izd-vo VIGU, 2014. S. 14-15.
5. Nazarova N.M. K probleme razrabotki teoreticheskix i metodologicheskix osnov obrazovatelnoy integratsii / N.M. Nazarova // Psixologicheskaya nauka i obrazovanie. – 2011. – № 3. – S. 5-11
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 13 oktabrdagi PQ-4860-son qarorga muvofiq "2020 — 2025 yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi" <https://lex.uz/docs/5044711>
7. Rezolyusiya «Preobrazovanie nashego mira: Povestka dnya v oblasti ustoychivogo razvitiya na period do 2030 goda»: prinyata Generalnoy Assambleey OON 25 sentabrya 2015 g.
8. Shatrova N.V., Sichev V.V. Bezopasnost obshestva i lichnosti v povsednevnoy jizni i chrezvichaynix situatsiyax: uchebnoe posobie dlya studentov s ogranichenimi vozmojnostyami zdorovya po dissipline «Bezopasnost jiznenedayatelnosti» po spetsialnosti «Lechebnoe delo». Ryazan: OTS i OP, 2018. 312s.
9. Suvorov, A. V. Inklyuzivnoe obrazovanie i lichnostnaya inklyuziya / A.V. Suvorov // Psixologicheskaya nauka i obrazovanie. – 2011. – № 3. – S. 27-31

EKOPSOXOLOGIK KREATIV QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

Turakulov B.N.

psixologiya fanlari bo'yich falsafa doktori (PhD)

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, "psixologiya" kafedrası dotsenti

Tayanch so'zlar: bo'lajak, boshlang'ich sinf, o'qituvchib motivatsiya, ijodiy fikrlash, ekopsoxologiya, ekologik madaniyat, innovatsion ta'lim.

Ключевые слова: будущее, начальная школа, мотивация учителя, творческое мышление, экопсихология, экологическая культура, инновационное образование.

Key words: future, primary class, teacher motivation, creative thinking, ecopsychology, ecological culture, innovative education.

Резюме:

Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning ekopsoxologik kreativ qobiliyatini rivojlantirishning motivatsiya usullari, ijodiy fikrlashning ekopsoxologik omillar, innovatsion ta'lim, masalalari haqida fikr yuritilgan.

Резюме:

В статье рассматриваются мотивационные методы развития эколого-психологических творческих способностей будущих учителей начальной школы, экопсихологические факторы творческого мышления, инновационное образование, проблемы.

Summary:

This article discusses motivational methods of developing eco-psychological creative ability of future elementary school teachers, eco-psychological factors of creative thinking, innovative education, issues.

Kirish. Ekologik muammolar keskinlashib borayotgan zamonaviy dunyoda kelajak avlodlar o'rtasida ekologik madaniyat va xabardorlikni shakllantirish muhimdir. Ushbu jarayonda asosiy rollardan birini bolalarning ekologik tafakkuri va xulq-atvorini shakllantirishga ta'sir qilish uchun noyob imkoniyatga yega bo'lgan boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'ynaydi. O'quvchilarning ekologik madaniyatini samarali rivojlantirish uchun bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik va psixologik ijodiy qobiliyatlarini innovatsion rivojlantirishga yordam beradigan psixologik omillarga ye'tibor qaratish lozim. Ushbu omillar o'qituvchilarning ekologik ta'limda innovatsion yondashuvlarni

qo'llash uchun zarur bo'lgan o'ziga xos ko'nikmalari, qobiliyatlari va motivatsiyasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Yangi O'zbekistonda zamonaviy ta'lim muassasalaridagi integratsiyalashgan ta'lim, o'quvchining bilim faoliyati va mustaqillik fikrlash hamda o'quv amaliyotida yo'naltirish ta'lim sifatida yangi natijalarga erishishga yordam beradi. Atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasida belgilab berilgan atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi yangi O'zbekistonning ekologik ta'lim-tarbiyasida "Yangi O'zbekistonni barpo ekologik tarbiyalashda atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasida belgilangan «Aholining ekologik madaniyatini oshirish, atrof muhitni muhofaza qilish sohasida davlat organlari faoliyatining oshkoralik darajasini oshirish va fuqarolik jamiyatining rolini kuchaytirish". Shu munosabat bilan O'zbekistonda iqlim o'zgarishi bo'yicha Parij kelishuvini amalga oshirish bo'yicha Milliy harakatlar rejasi, 2019-2030, 2030-yillarda "yashil" iqtisodiyotga o'tish bo'yicha strategiyalar, yangi davlat boshqaruvini shakllantirish bo'yicha Milliy harakatlar rejasi ishlab chiqildi va qabul qilindi [1] tizimi Barqaror rivojlanish sohasida ekologik ofatlarning oldini olish kabi ulkan maqsadlarni amalga oshirishda o'quvchilariga ekologik ta'lim berish texnologiyasini taqdim etish.

1. Psixologik omillar, shu jumladan hissiy, kognitiv va motivatsion jihatlar boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik ongini, ijodiy tafakkurini va ekologik muammolarni hal qilish qobiliyatini shakllantirishga ta'sir qiladi. Ular o'qituvchilarga tabiat bilan hissiy aloqani rivojlantirishga, tahliliy ko'nikmalarni yaxshilashga va ularni amalga oshirishda ijodiy g'oyalar va jasoratni targ'ib qilishga yordam beradi.

2. Ushbu ishning maqsadi kelajakdagi boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik va psixologik ijodiy qobiliyatlarini innovatsion rivojlantirishga yordam beradigan psixologik omillarning maqsad va vazifalarini ko'rib chiqishdan iborat. Biz ularning ekologik ongni shakllantirish, ijodiy fikrlashni rag'batlantirish, tabiat bilan hissiy aloqani rivojlantirish, ekologik muammolarni tahlil qilish va hal qilish qobiliyatini rivojlantirish, ijodkorlikni qo'llab-quvvatlash, boshlang'ich maktab o'qituvchilarining o'z-o'zini samaradorligi va motivatsiyasini oshirishdagi roliga ye'tibor qaratamiz.

1. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik va psixologik ijodiy qobiliyatlarini innovatsion rivojlantirishning psixologik omillarining maqsadlaridan biri kelajakdagi boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ijodiy fikrlashni rivojlantirishdir. Bu ularga ekologik ta'limga yangi va innovatsion yondashuvlarni topishga, o'quvchilarning ekologik madaniyatini rivojlantirishga hissa qo'shadigan qiziqarli va samarali o'quv materiallari va

texnikalarini yaratishga imkon beradi. Maqsad atrof-muhit muammolarining ahamiyatini bilishlari, o'z harakatlarining atrof-muhitga ta'sirini tushunishlari va bu xabardorlikni o'z o'quvchilariga yetkazishlari.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik va psixologik ijodiy qobiliyatlarini innovatsion rivojlantirishning psixologik zarurati bir qator omillarga bog'liq. Zamonaviy jamiyat shoshilinch va innovatsion yechimlarni talab qiladigan tobora ortib borayotgan ekologik muammolarga duch kelmoqda. Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari bolalarning ekologik ongi va barqaror xulq-atvorini shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi. Ekologik va psixologik ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish o'qituvchilarga yekologiya sohasida samarali va qiziqarli o'rganishga yordam beradigan yangi yondashuvlar va innovatsion usullarni topishga imkon beradi. Bu bizga bolalar atrof-muhit muammolarida faol ishtirok yetadigan va ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradigan rag'batlantiruvchi ta'lim muhitini yaratishga imkon beradi. Shu borada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik va psixologik ijodiy qobiliyatlarini innovatsion rivojlantirish atrof-muhitdan xabardor va mas'uliyatli yangi avlodni tarbiyalashga qodir yuqori sifatli va tegishli ekologik ta'limni ta'minlash uchun zarurdir.

O'qituvchilarining ekopsixologik ijodiy qobiliyatlarini innovatsion rivojlantirishning psixologik omillarining innovatsion usullarini qo'llash tajribasi sezilarli ijobiy natijalarni ko'rsatdi. Ushbu tajriba doirasida muammoli ta'lim, loyiha faoliyati, ijodiy vazifalar va yeksperimental usullar kabi turli xil yondashuvlar qo'llanildi. Bunday usullar tufayli boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'zlarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va ularni ekologik pedagogika sharoitida qo'llash imkoniyatiga yega. Bu bolalarni ilmiy-tadqiqot va ijodiy faoliyatga jalb qilgan holda interaktiv darslar yaratish imkonini berdi, shuningdek, ularning tabiat va atrof-muhit muammolariga qiziqishini uyg'otdi. Innovatsion usullar tufayli bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari ekologik madaniyatni o'qitishga tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismi bo'lgan tanqidiy fikrlash, tahlil qilish va muammolarni hal qilish ko'nikmalariga yega bo'ldilar. Ushbu tajriba boshlang'ich sinf o'qituvchilarining yekopsixologik ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda innovatsion usullardan foydalanish samaradorligini tasdiqlaydi va ularning zamonaviy ekologik ta'lim amaliyoti uchun ahamiyatini ta'kidlaydi.

O'qituvchilarining Bu sizga talabalar tashabbusi, ijodiy fikrlash, muloqot qobiliyatlari va muammolarni birgalikda hal qilish qobiliyatini rivojlantirishga imkon beradi. Bundan tashqari, virtual haqiqat va onlayn resurslar kabi texnologiyalardan foydalanish ekologik ta'limga ijodiy yondashuvni

rag‘batlantiradigan yanada interaktiv va jozibali o‘quv muhitini yaratishga imkon beradi. Umuman olganda, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining yekopsixologik ijodiy qobiliyatlarini innovatsion rivojlantirish usullari tabiat bilan faol hamkorlik qilish, loyiha faoliyati, yangi texnologiyalardan foydalanish va ijodiy fikrlashni rag‘batlantirishga qaratilgan bo‘lib, bu o‘quvchilarning ekologik madaniyatini samarali shakllantirishga yordam beradi.

Natijada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ekologik va psixologik ijodiy qobiliyatlarini innovatsion rivojlantirish natijalari interaktiv, amaliy va samarali ta‘lim muhitini yaratishga yordam beradi. O‘qituvchilar o‘zlarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish orqali bolalarni ekologik muammolarni tadqiq qilish va hal qilish jarayoniga faol jalb qiladigan innovatsion o‘qitish usullarini qo‘llay oladilar. Shuningdek ularning tanqidiy fikrlash, muammolarni ijodiy hal qilish va hamkorlik qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Ekologik va psixologik ijodiy qobiliyatlarning rivojlanishi tufayli bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari ekologik yo‘naltirilgan o‘quv dasturlarini yaratish va ekologik tadbirlarni tashkil yetishda yanada malakali bo‘lishadi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ekologik va psixologik ijodiy qobiliyatlarini innovatsion rivojlantirish natijalari ekologik ta‘lim sifatini oshirishga va o‘quvchilarda atrof-muhitga mas‘uliyatli munosabatni shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda motivatsiya o‘qituvchilar o‘rtasida ekologik xabardorlik va ko‘nikmalarni rivojlantirishga qiziqish va istakning harakatlantiruvchi kuchidir. O‘z-o‘zini samaradorlik o‘z qobiliyatiga bo‘lgan ishonchni va yekologiyani o‘qitishning ijodiy usullarini ishlab chiqishda muvaffaqiyatga yerishishga ishonchni aks yettiradi. Ijodiy fikrlash ekologik ta‘limda innovatsion yondashuvlar va yechimlarni izlashga, shu jumladan o‘yin yelementlaridan foydalanishga, tadqiqot faoliyati va loyiha ishlariga yordam beradi. O‘qituvchilar jamoasi va menejmentning hissiy qo‘llab-quvvatlashi kelajakdagi o‘qituvchilar o‘rtasida ishonch va ilhomni rivojlantirishga yordam beradi, ularning ekologik sohada ijodiy o‘sishiga hissa qo‘shadi. Ushbu psixologik omillarning barchasi o‘zaro ta‘sir qiladi va ekologik va psixologik ijodiy qobiliyatlarning innovatsion rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi, bu yesa boshlang‘ich maktablarda yuqori sifatli ekologik ta‘limni shakllantirishga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2030-yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5863-son farmoni Toshkent, 2019-yil 30-oktyabr.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5538-сон фармони, 05.09.2018 йил.

PEDAGOGIK JAMOADA SOG'LOM MUHITNI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNING AFZALLIKLARI

Vafoyeva G.B.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Pedagogika nazariyasi
va tarixi yo'nalishi 24/1-guruh magistratura talabasi*

Tayanch so'zlar: sog'lom muhit, pedagogik jamoa, ta'lim sifati, ochiq muloqot, jamoaviy ish, emosional barqarorlik, motivatsiya, ijtimoiy aloqalar, innovatsiyalar, o'z-o'zini rivojlantirish, psixologik qo'llab-quvvatlash, tashkiliy faoliyat, qayta aloqa, jismoniy faoliyat.

Ключевые слова: здоровая окружающая среда, педагогический коллектив, качество образования, открытое общение, командная работа, эмоциональная устойчивость, мотивация, социальные отношения, инновации, саморазвитие, психологическая поддержка, организационная деятельность, обратная связь, физическая активность.

Key words: healthy environment, pedagogical team, quality of education, open communication, teamwork, emotional stability, motivation, social relations, innovation, self-development, psychological support, organizational activity, feedback, physical activity.

Резюме:

Ushbu maqolada pedagogik jamoalarda sog'lom muhitni shakllantirish va rivojlantirishning afzalliklari ko'rib chiqiladi.

Резюме:

В данной статье рассматриваются преимущества создания и развития здоровой среды в педагогических коллективах.

Summary:

This article examines the benefits of creating and developing a healthy environment in pedagogical teams.

Pedagogik jamoalar ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Darslar, seminarlar va boshqa ta'lim faoliyatlari davomida o'qituvchilar va talabalar o'rtasida sog'lom muhitni shakllantirish, nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki jamoa ruhini kuchaytirish uchun ham zarurdir. Ushbu maqolada pedagogik jamoalarda sog'lom muhitni shakllantirish va rivojlantirishning afzalliklari ko'rib chiqiladi.

Sog'lom muhit, avvalo, o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi ijtimoiy va emosional aloqalarni anglatadi. Bu muhit faqat akademik bilimlar bilan

cheklanmaydi, balki o'zaro hurmat, ishonch va qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga oladi. Sog'lom muhit pedagogik jarayonlar samaradorligini oshiradi va o'qituvchilarning hamda talabalarining motivatsiyasini kuchaytiradi. Sog'lom muhit ta'lim sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi ochiq muloqot, fikr almashish va o'zaro fikrlarni hurmat qilish, darslarning samaradorligini oshiradi. O'qituvchilar o'z pedagogik uslublarini takomillashtirish imkoniga ega bo'ladilar, bu esa talabalar uchun yanada qiziqarli va samarali darslar tashkil etish imkonini beradi.

Sog'lom muhit pedagogik jamoalarda jamoaviy ish faoliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Jamoa a'zolari bir-birini qo'llab - quvvatlagan holda, yangi g'oyalar va yechimlar ishlab chiqishlari mumkin. Bu esa talabalar o'rtasida hamkorlikni kuchaytiradi va ularning jamoaviy ish qilish qobiliyatlarini oshiradi. Sog'lom muhit, shuningdek, emosional barqarorlikni ta'minlaydi. O'qituvchilar va talabalar o'rtasida ijobiy munosabatlar yaratilganda, stress darajasi pasayadi va shaxsiy rivojlanish uchun qulay sharoitlar yaratiladi. Bu esa talabalar o'zlarini xavfsiz his qilishlariga va o'z maqsadlariga erishishlariga yordam beradi.

Sog'lom muhit motivatsiyani oshiradi. Talabalar o'z fikrlarini erkin ifoda etishlari, o'qituvchilardan qo'llab-quvvatlash olishlari natijasida o'z-o'zini rivojlantirishga intilishlari kuchayadi. O'qituvchilar esa, talabalarining muvaffaqiyatlarini kutish va ularga yordam berish orqali o'z motivatsiyalarini oshiradilar. Sog'lom muhit ijtimoiy aloqalarni kuchaytiradi. Talabalar va o'qituvchilar o'rtasida yaxshi munosabatlar o'rnatilganda, jamoa a'zolari bir-biriga yordam berishga tayyor bo'ladilar. Bu esa o'z navbatida, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga va muammolarni hal etishga yordam beradi.

Sog'lom muhit innovatsiyalar va yangi g'oyalarni rivojlantirishga imkon beradi. O'qituvchilar va talabalar o'rtasida erkin fikr almashinuvi, yangi metodlar va texnologiyalarni sinovdan o'tkazishga yordam beradi. Bu jarayon ta'lim sifatini oshirishga va zamonaviy talabalar ehtiyojlariga javob berishga xizmat qiladi.

Sog'lom muhit, shuningdek, jamoa a'zolarining jismoniy va ruhiy salomatligini ta'minlaydi. Stress darajasining pasayishi, jismoniy faoliyatning ko'payishi va ijobiy psixologik muhit, jamoada umumiy farovonlikni oshiradi. Bu esa o'qituvchilar va talabalar o'rtasida sog'lom munosabatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Sog'lom muhitni yaratish uchun bir qator usullar va strategiyalarni qo'llash mumkin. Quyida ulardan ba'zilar keltirilgan:

1. Ochiq muloqotni rag'batlantirish

- Ochiq va samimiy suhbatlar: O‘qituvchilar va talabalar o‘rtasida ochiq muloqot muhimdir. Fikrlar va g‘oyalarni erkin almashish imkoniyatini yaratish.
 - Feedback tizimi: Talabalardan va o‘qituvchilardan muntazam ravishda fikr olish, ularning ehtiyojlarini va muammolarini tushunishga yordam beradi.
2. Ijobiy munosabatlar o‘rnatish
- Hurmat va e‘tibor: Har bir jamoa a‘zosining fikriga hurmat bilan yondashish, ijobiy munosabatlarni rivojlantiradi.
 - Qo‘llab-quvvatlash: Jamoada bir-birini qo‘llab-quvvatlash madaniyatini shakllantirish.
3. Jamoaviy faoliyatlar
- Tadbirlar va o‘yinlar: Jamoani birlashtiruvchi tadbirlar, sport musobaqalari yoki boshqalar orqali jamoa ruhini oshirish.
 - Hamkorlik loyihalari: Talabalar va o‘qituvchilar o‘rtasida jamoaviy ishlarni tashkil etish, hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.
4. Ta’lim Usullarini Yangilash
- Interaktiv darslar: Talabalarni faol ishtirok etishga undovchi darslar o‘tkazish.
 - Innovatsion metodlar: Zamonaviy ta’lim metodlarini qo‘llash, talabalarning qiziqishini oshiradi.
5. Sog‘lom hayot tarzini rag‘batlantirish
- Jismoniy faoliyat: Sport mashg‘ulotlari va jismoniy tarbiya darslarini joriy qilish.
 - Sog‘lom ovqatlanish: Sog‘lom ovqatlanish bo‘yicha ma’lumot berish va o‘quv muassasalarida sog‘lom tanlovlar taqdim etish.
6. Psixologik qo‘llab-quvvatlash
- Psixologik xizmatlar: Talabalar va o‘qituvchilar uchun psixologik yordam va maslahat xizmatlarini taqdim etish.
 - Stressni boshqarish: Stressni kamaytirish bo‘yicha seminarlar va treninglar o‘tkazish.
7. O‘z-o‘zini rivojlantirish
- Tarbiyaviy dasturlar: O‘z-o‘zini rivojlantirish va shaxsiy o‘sish bo‘yicha dasturlarni tashkil etish.
 - Mentorlik tizimi: Tajribali o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasida mentorlik aloqalarini o‘rnatish.
8. Muhitni qurish

– Ergonomik joylar: Tashqi ko‘rinish va joylashuv

Pedagogik jamoalarda sog‘lom muhitni shakllantirish va rivojlantirish ta’lim jarayonining muvaffaqiyatli bo‘lishiga xizmat qiladi. Bu nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki jamoa ruhini kuchaytiradi, ijtimoiy aloqalarni rivojlantiradi va jamoa a’zolarining salomatligini ta’minlaydi. Shuning uchun, ta’lim muassasalari bunday muhitni yaratishga e’tibor qaratishlari zarur. Sog‘lom muhit, nafaqat o‘qituvchilar va talabalar, balki butun jamiyat uchun foydali bo‘ladi.

Adabiyotlar:

1. Bandura, A. (1997). *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. New York: W.H. Freeman.
2. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25(1), 54-67.
3. Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. New York: Bantam Books.
4. Hattie, J. (2009). *Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement*. New York: Routledge.
5. Katz, L. G., & Chard, S. C. (2000). *Engaging Children’s Minds: The Project Approach*. Stamford, CT: Ablex Publishing.
6. Senge, P. M. (2006). *The Fifth Discipline: The Art & Practice of The Learning Organization*. New York: Crown Business.
7. Topping, K. J., & Ehly, S. W. (1998). *Peer Assisted Learning: A Practical Guide for Teachers*. New York: Routledge.
8. Zins, J. E., Weissberg, R. P., Wang, M. C., & Walberg, H. J. (2004). *Building Academic Success on Social and Emotional Learning: What Does the Research Say?*. New York: Teachers College Press.

MUOMALA ODOBI – AXLOQIY VA MUOMALA MADANIYATNING MUHIM ELEMENTI SIFATIDA

Burxanova M.B.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: muomala, madaniyat, bilim, ko'nikma, malaka, shirinso'z, odob, ma'naviy-axloq, oila, suhbat, muloqot, munosabat.

Ключевые слова: обращение, культура, знания, умение, компетентность, милость, манеры, мораль, семья, разговор, общение, отношение.

Key words: behavior, manners, conversation, communication, attitude, knowledge, skills, competence.

Резюме:

Muomala odobi-axloqiy va muomala madaniyatining muhim elementi sifatida tahlil qilingan. Unda asosiy e'tibor muomala odobining xususiyatlariga qaratilgan. Muallif maskur masalada o'z yondashuvlarini taqdim qilgan.

Резюме:

Поведенческий этикет анализируется как важный элемент морально-поведенческой культуры. В ней основное внимание сосредоточено на особенностях этикета. Автор изложил свой подход к проблеме.

Summary:

Behavioral etiquette is analyzed as an important element of moral and behavioral culture. In it, the main attention is focused on the characteristics of etiquette. The author has presented his approach to the issue.

Oiladagi tarbiyaviy jarayon o'ziga xos xususiyatga ega. Uni oxiri va boshi yo'q. Biz bolani tug'ilgandan boshlab tarbiyalaymiz. Bola ota-onasining hatti-harakatlarini taqlid qilish orqali o'rganadi, hatto og'zidan nima chiqsa o'shani qaytaradi. Demak, ota-ona bola shaxsini shakllanishi uchun ideal tarbiyachi bo'lishi kerak. Oiladagi tarbiyaviy jarayon avvalo bola bilan ota-ona o'rtasidagi doimiy muloqot, hamda ular o'rtasidagi muomala madaniyatidir.

Muomala madaniyati insonning butun hayoti va faoliyati davomida tarbiyalanadigan jarayon bo'lib, u oilada, jamiyatda, jamoada shakllanadi. Muomala madaniyati insonning ijodiy kuchi va aqliy qobiliyati, tafakkur salohiyati va dunyoqarashining muayyan darajasi hisoblanadi[1]. Muomalaning

“madaniyat” atamasi bilan bog‘liqligi ham uning ma‘naviy hayot sohasiga daxldorligidadir. Zero, har bir xalq o‘ziga xos madaniyat yaratadi va shu madaniyat tufayli o‘zligini anglaydi, jahon taraqqiyotiga hissa qo‘shadi.

“Muomala” so‘zi zamirida butun insoniyat taqdiri mujassam ekanligini e‘tirof etgan adabiyotshunos olim N.Bekmirzaev muomala va shirinso‘zlikning inson hayotidagi o‘rni, ahamiyati, qimmatiga doir qiziqarli ma‘lumotlarni keltiradi. “Har bir odam o‘zining shaklushamoyil go‘zalligiga vaqt va pul sarflash hisobiga erishadi. Agar odamlardagi shakl go‘zalligiga ma‘naviy-axloqiy go‘zallik, muomala madaniyati ham qo‘shilsa bormi, nur ustiga a‘lo nur bo‘lardi. Bundaylarni komillikka intilish yo‘lidan borib, odamlarga shirin so‘zlari bilan ruhiy madad beradiganlar safiga kiritish lozim” deydi.

Oila tarbiyasida chiroyli va ma‘noli, beg‘araz insonlarga qarashni shakllantirish va rivojlantirishga, har qanday muammo, kayfiyat yomon bo‘lishiga qaramasdan, boshqalarga o‘qrayib, yomon qaramaslikka o‘rgatishga katta ahamiyat berish zarur. M.Umarova «O‘zbek milliy oilala-riga xos bo‘lgan muomala madaniyati, oilaviy an‘analar, udum, rasm-rusumlar o‘sib kelayotgan avlod ongiga tushunchalar, aniq bilimlar, anglangan munosabatlar tarzida singdirilsa, ular o‘smirda oilaviy qadriyatlarga nisbatan mutanosib ijtimoiy tasavvurlarning shakllanishi-da muhim rol o‘ynaydi».

Muomala madaniyati oila sharoitida ota-ona va farzandlar o‘rtasidagi eng muhim aloqa, o‘zaro axborot almashish, hissiy kechinmalarni bayon qilish vositasi sanaladi. Oila a‘zolarining barcha munosabatlari bevosita yoki bilvosita muomala yordamida amalga oshiriladi. Ijtimoiy-psixologik nuqtai nazardan esa ota-ona va farzandlar munosabatida muomala madaniyati katta tarbiyaviy ta‘sirga ega. Shu sababli ota-ona va farzandlar, umuman olganda, oilaning barcha a‘zolari o‘rtasida tashkil etiladigan muomalaning ijobiy ahamiyat kasb etishini ta‘minlashga alohida e‘tibor qaratish zarur. Bu borada asosiy mas‘uliyat shubhasiz ota-onaning zimmasiga yuklatiladi. Ota-onalarning o‘zlari samarali muomala qilish uslublarini o‘zlashtirgan holda farzandlarga ham shaxslararo munosabatlar jarayonida ushbu vositadan o‘rinli, maqsadli foydalanish ko‘nikmalarini tarbiyalab borishlari lozim.

A.S.Makarenko besh yoshgacha bo‘lgan tarbiya bolaning shaxsiyati shakllanishida o‘ta muhim ahamiyatga ega ekanini qayd etib o‘tgan. Bu haqda u shunday deb yozgan: “..tarbiyaning bosh asosi besh yoshda nihoyasiga yetadi, demak, siz besh yoshgacha nima qilgan bo‘lsangiz, bu tarbiyaviy jarayonning 90 foizini tashkil etadi, keyingi tarbiya esa qayta tarbiyalash negizida davom etadi” [2].

Darhaqiqat, chiroyli muomalaning qudrati inson bilimi bilan ham belgilanadi. Zero, oqilonalik soʻz, nutq bevosita tafakkur mahsuli, tafakkur esa bilimsiz vujudga kelmaydi. Shu bois, bilimsizlik oʻzaro muomalada, insonlararo munosabatda pand berib qoʻyishi, aksincha, oqil kishining tili soʻzda erkli, mushohadali boʻlib, koʻplarga naf keltirganligi haqida pandnomalarda bitilgan.

Aytish mumkinki, muomala psixologik jarayon sifatida tugal natijani obʻektiv ehtiyojlar, aniq manfaatlar, tuzilmalar, vositalar muomala texnikasi nuqtai nazaridan koʻrib chiqadi. U paydo boʻlgandan boshlab ilmiy tavsiflanadigan qator daraja va bosqichlardan oʻtib kelgan. Rus psixologlari L.S.Vigotskiy, A. N. Leontev, A.R. Luriya, D.B.Elkonin, A. V.Zaporojets, M. I.Lisina tadqiqotlarida koʻrsatilishicha, bolaning dastlabki ijtimoiy ehtiyojlaridan biri - bu muomalaga nisbatan ehtiyojdir.A.V.Zaporojets va M.I. Lisinalar tadqiqotlarida taʼkidlanishicha, bolalarning kattalar bilan muomalaga kirishish ehtiyoji 7 yoshgacha bir nechta bosqichlar tarzida rivojlanib boradi:

- 1) eʼtibor va hayrixohlikka ehtiyoj paydo boʻladi;
- 2) kattalar bilan hamkorlik qilish ehtiyoji tugʻiladi;
- 3) avvalgi barcha ehtiyojlarga kattalar tomonidan hurmat qilish ehtiyoji tugʻiladi;

4) maktabgacha tarbiya yoshidagi bolada atrofdagilar bilan oʻzaro bir-birini tushunish ehtiyoji vujudga keladi [3].

Bundan tashqari tinglash madaniyatini shakllantirish ayni paytda qiyin kechayapti. Agarda bola oʻz ota-onasini tinglay olsa va aytganlariga amal qilsa uning tarbiyasi yomon boʻlishi mumkin emas. Bolaga salomlashish odobidan tortib tinglash madaniyatigacha oʻrgatmasak keyin bu qusurni toʻgʻirlash bir muncha qiyin kechadi. Mana shu jarayonda bola tarbiyasiga oʻta eʼtiborli boʻlish lozim.

Oilada ota-onalar bolalar bilan muomala jarayonida muntazam tarbiyaviy taʼsir oʻtkazish metodlari bilan ishlaydi. Masalan: biror-bir voqea, hodisaning mohiyatini tushuntirishda, bolaga u tomonidan sodir etilgan biror-bir notoʻgʻri xatti-harakat uchun dashnom berishda.

Bolalar hurmat qilinadigan oilalar. Bunday oilalarda bolalarga hurmat bilan yondashiladi, ularga mehr-muhabbat koʻrsatiladi .

Rahmdil oilalar. Ota-onalar va farzandlar oʻrtasidagi munosabatlar oʻrtacha darajada ijobiylik kasb etadi. Ota-onalar farzandlarning qiziqish va ehtiyojlaridan xabardor boʻlishadi. Shu bilan birga farzandlar oʻzlarining muammolarini ota-onalari bilan muhokama qilishadi.

Iqtisodiy yoʻnalgan oilalar. Bu kabi oilalarda asosiy eʼtibor oilaning iqtisodiy taʼminlanganligiga qaratiladi. Ota-ona va bolalarning maʼnaviy dunyosi

qashshoq. Oilaviy munosabatlarda bolalarning qiziqishlari hisobga olinmaydi, faqat “foydali” tashabbuslari qo‘llab-quvvatlanadi.

Adovatli oilalar. Farzandlar uchun oila – ular yoqtirmaydigan maskan. Farzandlar bir-birlari bilan ahil emas, shu bilan birga ota-onalariga yomon munosabatda bo‘lishadi. Oilada farzandlar o‘zaro hamda tengdoshlari bilan hamjihat bo‘la olishmaydi. Ta’lim muassasasiga nisbatan salbiy munosabat shakllangan. Oila a’zolari o‘rtasidagi munosabatlar shunday mexanizmga asoslangan: farzandlarning xulq-atvori, hayotiy qarashlari oilada ziddiyatlarning kelib chiqishiga sabab bo‘ladi, munosabatlar jarayonida hamisha ota-onalar haq bo‘ladi, aynan shu holat, bir tomondan, farzandlarning o‘qishlariga ziyon yetkazsa, ikkinchi tomondan, ularning amoral xulq-atvorga ega bo‘lishlariga sabab bo‘ladi.

Notinch, baxtsiz oilalar. Ota-onalar hamda farzandlarning ijtimoiy moslashuv imkoniyatlari nihoyatda past. Shu sababli bunday oilalarda bolalarni tarbiyalash jarayoni juda qiyinchilik bilan sekin boradi, ustiga ustak kam holatlarda kutilgan natijaga erishiladi.

Shunday qilib, ijtimoiy muhit bolalar psixikasining taraqqiy etishiga faol ta’sir etadigan muhim omillardan biridir. Shuningdek bolaning psixik taraqqiyotida ta’lim va ta’rbiya ham juda katta ahamiyatga ega omillardan biridir. Shuningdek, bolaning psixik taraqqiyotida birinchi navbatda irsiyat va tashqi muhit ta’sir etsa, ikkinchi navbatda bolaga uzoq muddatga sistemali ravishda beriladigan ta’lim va tarbiya kuchli ta’sir etadi [4].

Bolaning his-tuyg‘ulari va hissiyotlari sohasining rivojlanishi oiladagi muomala tajribasiga bog‘liq. Oila a’zolari o‘rtasidagi hissiy aloqalarning buzilishi bolaning munosabatlar normalari va axloqiy pozitsiyalarini egallashiga to‘sqinlik qiladi.

Shuningdek, muomala hamkorlik faoliyatining muhim omili ekanini alohida ta’kidlash lozim. Muomalaning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy sohalardagi hamkorligi ikkala tomonning manfaatiga asoslanadi. Shunday bo‘lgan taqdirdagina, muloqot samarali yakunlanishi mumkin.

Ma’lumki, axloqiy madaniyatning eng muhim elementlaridan biri muomala odobidir. Muomala odobi bizning fikrimizcha, 3 ta jihatni o‘z ichiga oladi:

- 1) salom berish va salomga javob berish odobi;
- 2) suhbatlashish odobi;
- 3) nigoh, ya’ni insoniy qarash odobi.

Muomala salomlashishdan boshlanib, salom berish odobiga rioya etishni taqozo etadi. Bu xususan Husayn Voiz Koshifiy shunday degan: «Agar salom berish odobi nechta deb so‘rasalar, yettita deb aytgil: birinchidan, salom

beruvchi kishi pok bo'lishi kerak, ikkinchidan, su-voriy kishi yayov odamga salom bersin, uchinchidan, yoshi kichik odam yoshi ulug'roqqa salom berish, to'rtinchi, salom berayotgan odamning chehrasi ochiq va xursand bo'lsin, beshinchi, ishora yoki imo (boshini qimirlatib, qo'lini ko'krakka qo'yib) emas, balki ovoz chiqarib: «As salomu alayka» yoki «Salomu alayk» desin va agar jamoat bo'lsa «As salomu alaykum» deb aytsin. Yettinchidan, ikki kishi bir-biriga yaqinlashganda, qo'l berib ko'rishsin, bu odobga kiradi»[5].

Salomga javob berish odobi: ochiq chehra bilan xursand bo'lib «Va alaykumu salom» (ma'nosi arabcha «sizga ham tinchlik bo'lsin degani») deb javob berish, salom berganga rahmat aytish, salomga imo-ishora bi-lan emas, balandroq ovozda alik olish, salom bergan odam javobingizni eshitishi lozim, boshqa millat vakili o'z tilida salom bersa shu tilda javob berish. Muomala, avvalo, so'z, nutq vositasida amalga osha-di. Shuning uchun so'zlash, suhbatlashish, boshqalarning so'zini tinglay bilish muomala odobining muhim sharti hisoblanadi.

Bizning fikrimizcha, suhbat jarayonida muomala odobiga quyidagilarni kiritish mumkin: muloyimlik bilan, tabassum qilib, ochiq, samimiy gapirish, ovozni baland ko'tarmasdan, ma'noli, foyda-li, har kimning qiziqishiga, ahvoliga, yoshiga munosib so'zlarni gapirish, insonni masxara qiladigan, ichini og'ritadigan kinoyali, g'arazli so'zlarni so'zlamaslik, odamlarning gapini bo'lmaslik, betgachoparlik qilmaslik, o'ylab gapirish, ko'p gapirmaslik, ya'ni oz bo'lsa ham, soz gapirish, ilmiy, tajribali, hurmatli insonlar bilan suhbatlashish.

Muomala jamiyat, inson uchun za-rurat, ehtiyoj, usiz rivojlanish bo'lmaydi. Muomala odobi oila a'zolarini bir-birini hurmatlashni, qadr-qimmatini joyiga qo'yib, milliy va umuminsoniy axloqiy madaniyat qoidalariga rioya etishni talab etadi.

Oila tarbiyasida muomala madaniyatini bolaning tili chiqayotgan paytdan nutqini shakllantirib, asta-sekin rivoj-lantirish lozim. Buning uchun bolani so'zlarni to'g'ri ta-laffuz etishiga, ma'noli so'zlarni bog'lab gapirishiga va nutqi boy bo'lishi uchun yoshiga mos kitoblar o'qishga, o'qigan kitobining ma'nosini gapirib berishiga, ijobiy va salbiy obrazlarga mustaqil fikr bildirishiga kat-ta e'tibor berish, ya'ni axloqiy tarbiyani aqliy tarbiya bilan bog'lab olib borish lozim, ertaklar o'qib berish, bola bilan ko'proq suhbatlashish, bergan savollariga vazminlik bilan o'ylab javob berish, bolaga yoshligidan nutq madaniyatini, suhbatlashish odobini o'rgatish, so'z boyligi boy bo'lishi uchun kitoblar o'qish, she'rilar yod ol-dirish. Ma'lumki, inson qancha ko'p she'r yod olsa, uning xotirasi shuncha kuchli bo'ladi.

Oiladagi tarbiyaviy jarayon o'ziga xos xususiyatga ega. Uni oxiri va boshi yo'q. Biz bolani tug'ilgandan boshlab tarbiyalaymiz. Bola ota-onasining hatti-harakatlarini taqlid qilish orqali o'rganadi, hatto og'zidan nima chiqsa o'shani qaytaradi. Demak, ota-ona bola shaxsini shakllanishi uchun ideal tarbiyachi bo'lishi kerak. Oiladagi tarbiyaviy jarayon avvalo bola bilan ota-ona o'rtasidagi doimiy muloqotdir. Bolani tarbiyasi yaxshi bo'lishi uchun uni sevish kerak. Biz bola bilan muloqotga necha minut vaqt ajratamiz? SHuni o'ylab ko'rish kerak. 1 soat vaqt ajratsak, bu yaxshi. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, ota-ona va bola o'rtasidagi muomala bir sutkada 1,8 soatni tashkil qilar ekan. Ona 35 minut muloqotda bo'lar ekan: "qorning ochmi? Nima yeysan?" kabilar tarzida. Bola savol bersa ayrim ota-onalar javob bergisi kelmaydi. Ona ovqat tayyorlash bilan ovora, ota gazeta o'qish bilan. Turli yoshdagi farzandlarda u yoki bu muammo bo'lishini biz kattalar bilishimiz, unga vaqt ajrata olishimiz kerak. Moddiy g'amxo'rlik bolaga, uning tarbiyasi uchun, muomala madaniyatini shakllanishi uchun yetarli emas. Bolani qalbiga quloq sola bilishimiz muhim. Ota-ona o'rtasidagi nizolarning kelib chiqishining sabablaridan biri bolaga e'tibor bermasligidadir. Nima uchun biz hamkasblarimiz bilan, do'stlarimiz bilan qancha muloqotda bo'lsak ham qoniqmaymizu, lekin farzandimiz bilan kam muloqotda bo'lamiz? Ota-onaning e'tibori oilada hissiyot madaniyatini tarbiyalashga yordam beradi. Aksincha, farzandni tuyg'ulari bilan hisoblashmaslik, uning fikrlarini tinglamaslik farzandni ijtimoiylashuviga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 6-jild. Toshkent: "O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 1998.
2. Умарова М.М. Ўсмирларда оилавий кадриятлар тўғрисидаги тасаввурлар шаклланишининг ижтимоий-психологик шарт-шароитлари: Дис. ... Пси-хол. фан. номзоди: 19.00.05/ ЎзР Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. М.Улугбек номидаги ЎзМУ. – Т., 2004.
3. М.Махсудова."Мuloqot psixologiyasi". Toshkent: "Turon-Iqbol", 2006.
4. М.Норбосхева "Bolalar psixologiyasi", Toshkent, 2002, 31-32 b.
5. Husayn Voiz Koshifiy. Futuvvatnomai Sultoniy yoxud javonmardlik tariqati. – Toshkent: 1994

TALABALARNING INTELLEKTUAL FAOLIYATINI OPTIMALLASHTIRISHNING PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI

Raxmanova D.U.

*Chirchiq davlat Pedagogika universiteti Pedagogika fakulteti
Psixologiya kafedrasi katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: motivatsiya, bilish jarayonlari, shaxsiy sifatlar, psixologik holatlar, o'qishga ichki va tashqi motivatsiya, bilish ehtiyoji, bilimga qiziqish, o'z-o'zini rivojlantirish, idrok, diqqat, xotira, tafakkur, yangi bilimlarni o'zlashtirish, muammolarni hal qilish, ijodiy fikrlash, mustaqillik, ijodkorlik, mantiqiylik, tashabbuskorlik, mas'uliyat, ruhiy sog'liq, emotsional barqarorlik, stressga chidamlilik, samarali o'zlashtirish, ijodiy yondashuv.

Ключевые слова: мотивация, познавательные процессы, личностные качества, психологические состояния, внутренняя и внешняя мотивация к учебе, потребность в знаниях, интерес к знаниям, саморазвитие, восприятие, внимание, память, мышление, приобретение новых знаний, решение задач, творческое мышление, самостоятельность, креативность, рациональность, инициативность, ответственность, психическое здоровье, эмоциональная устойчивость, стрессоустойчивость, эффективное обучение, творческий подход.

Key words: motivation, cognitive processes, personal qualities, psychological states, internal and external motivation to study, the need for knowledge, interest in knowledge, self-development, perception, attention, memory, thinking, acquiring new knowledge, problem solving doing, creative thinking, independence, creativity, rationality, initiative, responsibility, mental health, emotional stability, stress resistance, effective learning, creative approach.

Резюме:

Ushbu maqolada talabalarning intellektual faoliyatini optimallashtirishning asosiy psixologik omillari yoritilgan.

Резюме:

В данной статье описаны основные психологические факторы оптимизации интеллектуальной деятельности студентов.

Summary:

This article describes the main psychological factors of optimizing students' intellectual activity.

Kirish. Ko'p asrlar davomida, turli davrlarda intellekt muammosi ko'plab tadqiqotchilar va mutafakkirlarning e'tiborini o'ziga tortib kelgan. Uning ko'rinishlari turli-tuman va bir ma'noli emas, strukturalari esa har xil omillar majmuasidan iborat bo'lib, bu uni tushunishga bo'lgan turli xil yondashuvlarga

asos bo'ladi. Dastlab u fikrlashga, masalalarni yecha olish qobiliyatiga o'xshatiladi, oqibatda shaxsiy moslashuvchanlik qobiliyatiga borib taqaladi.

Talabalarning intellektual faoliyatini optimallashtirishda quyidagi psixologik omillar muhim ahamiyat kasb etadi:

1. Motivatsiya. Talabalarning o'qishga, bilim olishga bo'lgan ichki va tashqi motivatsiyasi ularning intellektual faoliyatini yuksaltiradi. Motivatsiya talabalarda bilish ehtiyojini, bilimga bo'lgan qiziqishni, o'z-o'zini rivojlantirish intilishini shakllantiradi.

2. Bilish jarayonlari. Talabalarning idrok, diqqat, xotira, tafakkur kabi bilish jarayonlarining rivojlanganligi ularning intellektual faoliyatini samarali tashkil etishga imkon beradi. Bu jarayonlarning yaxshi rivojlanganligi talabalarga yangi bilimlarni tez va samarali o'zlashtirishga, muammolarni mustaqil hal qilishga, ijodiy fikrlashga yordam beradi.

3. Shaxsiy sifatlar. Talabalarning mustaqillik, ijodkorlik, mantiqiylik, tashabbuskorlik, mas'uliyatlilik kabi sifatleri ularning intellektual faoliyatini yuksaltiradi. Bu sifatlar talabalarga o'z-o'zini boshqarish, o'z-o'zini rivojlantirish, ijodiy yondashish imkonini beradi.

4. Psixologik holatlar. Talabalarning ruhiy sog'ligi, emotsional barqarorligi, stressga chidamliligi ularning intellektual faoliyatini samarali tashkil etishga yordam beradi. Ruhiy sog'lom va emotsional jihatdan barqaror talabalar bilimlarni samarali o'zlashtiradi, muammolarni hal qilishda ijodiy yondashadi.

Talabalarning motivatsiyasini oshirish uchun quyidagi strategiyalarni qo'llash mumkin:

1. "Ichki motivatsiyani rivojlantirish":

- Talabalarning o'qishga, bilim olishga bo'lgan ichki qiziqishini oshirish
- Ularning o'z-o'zini rivojlantirish intilishlarini qo'llab-quvvatlash
- Maqsadlar qo'yish va ularni amalga oshirish uchun yordam berish

2. "Tashqi motivatsiyani rag'batlantirish":

- Talabalarni mukofotlar, e'tiborlar, maqtovlar orqali rag'batlantirish
- Ularning yutuqlari va hissalarini doimiy ravishda e'tirof etish
- Talabalardan minnatdorchilik va hurmat ko'rsatishni so'rash

3. "O'qituvchilar tomonidan ilhom berish":

- O'qituvchilarning o'z-o'zini rag'batlantirishi va ilhomlanishi
- O'qituvchilarning talabalar hayotiga qilgan ta'sirini eslatib turish
- Ilhomlovchi kitoblar, suhbatlar va iqtiboslardan foydalanish

4. "Ijtimoiy-emotsional rivojlanishni qo'llab-quvvatlash":

- Talabalarning boshqa odamlarni tushunish qobiliyatini rivojlantirish.
- Murakkab his-tuyg'ularni boshqarish ko'nikmalarini o'rgatish.
- Stressli vaziyatlarni engib o'tish strategiyalarini taklif qilish.

Talabalarining ichki motivatsiyasini oshirish uchun quyidagi amaliyotlar qo'llanilishi mumkin:

1. "Maqsadlar qo'yish va ularni amalga oshirish":
 - Talabalarni o'z maqsadlarini aniq belgilashga undash
 - Ularning maqsadlarga erishish yo'llarini rejalashtirish va amalga oshirishlariga yordam berish
 - Maqsadlarga erishish jarayonida ularni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish
2. "Mustaqil o'rganishni rag'batlantirish":
 - Talabalarni o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga undash
 - Ularning qiziqishlariga mos mavzular bo'yicha mustaqil izlanishlarini rag'batlantirish
 - Mustaqil o'rganish jarayonida ularni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish
3. "Muammoli vaziyatlarni yechish":
 - Talabalarni real hayotdagi muammolarni hal qilishga jalb qilish
 - Ularning muammolarni mustaqil yechish ko'nikmalarini rivojlantirish
 - Muammolarni yechish jarayonida ularni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish
4. "Ijobiy qaytarilish va rag'batlantirish":
 - Talabalarining yutuqlari va hissalarini doimiy e'tirof etish
 - Ularni mukofotlar, e'tiborlar, maqtovlar orqali rag'batlantirish

Talabalarining ichki motivatsiyasini oshirish uchun qo'llaniladigan amaliyotlarni sinfdagi quyidagicha amalga oshirish mumkin:

1. "Maqsadlar qo'yish va ularni amalga oshirish":
 - Talabalarni o'z maqsadlarini aniq belgilashga undash. Buning uchun ularni maqsadlar qo'yish bo'yicha seminarlar o'tkazish, namunalar ko'rsatish mumkin.
 - Ularning maqsadlarga erishish yo'llarini rejalashtirish va amalga oshirishlariga yordam berish. Buning uchun ularni guruh bo'lib ishlashga jalb qilish, individual rejalalar tuzishga undash mumkin.
 - Maqsadlarga erishish jarayonida ularni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish. Buning uchun ularning kichik yutuqlarini e'tirof etish, rag'batlantiruvchi so'zlar aytilish, mukofotlar berish mumkin.
2. "Mustaqil o'rganishni rag'batlantirish":
 - Talabalarni o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga undash. Buning uchun ularni mustaqil loyihalar, tadqiqotlar olib borishga jalb qilish mumkin.

- Ularning qiziqishlariga mos mavzular bo'yicha mustaqil izlanishlarini rag'batlantirish. Buning uchun ularni qiziqitirgan mavzular bo'yicha mustaqil ishlar bajarishga undash, kerakli resurslarni taqdim etish mumkin.

3. "Muammoli vaziyatlarni yechish":

- Talabalarni real hayotdagi muammolarni hal qilishga jalb qilish. Buning uchun ularni guruh bo'lib ishlashga undash, real hayotdagi muammolarni tahlil qilish va yechish usullarini o'rgatish mumkin.
- Ularning muammolarni mustaqil yechish ko'nikmalarini rivojlantirish. Buning uchun ularni muammolarni mustaqil tahlil qilish, yechimlar izlash va taqdim etishga undash mumkin.
- Muammolarni yechish jarayonida ularni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish. Buning uchun ularning kichik yutuqlarini e'tirof etish, rag'batlantiruvchi so'zlar aytish, mukofotlar berish mumkin.

4. "Ijobiy qaytarilish va rag'batlantirish":

- Talabalarning yutuqlari va hissalarini doimiy e'tirof etish. Buning uchun ularning kichik yutuqlarini e'tirof etish, rag'batlantiruvchi so'zlar aytish, mukofotlar berish mumkin.
- Ularni mukofotlar, e'tiborlar, maqtovlar orqali rag'batlantirish. Buning uchun ularning yutuqlarini e'tirof etish, mukofotlar berish, maqtovlar aytish mumkin.

Ushbu amaliyotlarni sinfda qo'llash uchun o'qituvchilar talabalarning yoshi, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olishlari kerak. Shuningdek, bu amaliyotlarni dars jarayonida, sinfdan tashqari faoliyatlarda va individual suhbatlarda qo'llash mumkin.

Xulosa qilib aytganda, talabalarning intellektual faoliyatini optimallashtirishda ularning motivatsiyasi, bilish jarayonlari, shaxsiy sifatlari va psixologik holatlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. Abduqodirov, A.A. Talabalarning intellektual faoliyatini rivojlantirish omillari. O'zbekiston Milliy universiteti axborotnomasi, 1(47), 2018, 45-50.
2. Karimova, V.M. Talabalarning bilish faoliyatini faollashtirish usullari. Xalq ta'limi, 3, 2020, 78-84.
3. Mirzaev, S.S. Talabalarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish. Pedagogika, 2(98), 2021, 35-41.
4. Nishonova, Z.T. Talabalarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish. Xalq ta'limi, 4, 2019, 67-72.
5. Raxmatov, A.R. Talabalarning intellektual salohiyatini oshirish omillari. O'zbekiston Milliy universiteti axborotnomasi, 2(42), 2017, 55-60.
6. Saidov, M.X. Talabalarning bilish faolligini rag'batlantirish usullari. Xalq ta'limi, 1, 2018, 84-89.
7. Xoliqov, A.N. Talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish. Pedagogika, 1(95), 2020, 28-34.
8. Yusupov, U.I. Talabalarning intellektual faoliyatini tashkil etish texnologiyalari. O'zbekiston Milliy universiteti axborotnomasi, 3(50), 2019, 40-46.

TALABALARDA EMOTSIONAL KREATIVLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH

Abduqodirova D.E.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
psixologiya kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: emotsional kreativlik, hissiy tartibga solish, o'quvchilarning farovonligi, ijodiy muammolarni hal qilish, hissiy ifodalash, ijtimoiy-emotsional o'rganish, o'quvchilarda chidamlilik.

Ключевые слова: эмоциональная креативность, эмоциональная регуляция, благополучие учащихся, творческое решение проблем, эмоциональное выражение, социально-эмоциональное обучение, устойчивость у учащихся.

Key words: emotional creativity, emotional regulation, student well-being, creative problem-solving, emotional expression, social-emotional learning, resilience in students.

Резюме:

Ushbu maqolada o'quvchilarda emotsional kreativlikni rivojlantirishning ahamiyati hamda uning chidamlilik, empatiya va shaxslararo munosabatlarni rivojlantirishdagi roli o'rganiladi. Emotsional kreativlik hissiyotlarni innovatsion va konstruktiv tarzda boshqarish qobiliyatini anglatadi. Maqolada o'qituvchilarning emotsional kreativlikni rivojlantirishning asosiy strategiyalari keltirilgan. Ushbu yondashuvlarni guruhga kiritish orqali o'qituvchilar o'quvchilarni hissiy jihatdan yanada xabardor, moslashuvchan va hissiy qiyinchiliklarga qarshi turishda qo'llab-quvvatlashlari mumkin.

Резюме:

В данной статье рассматривается важность развития эмоционального творчества у студентов и его роль в развитии устойчивости, эмпатии и межличностных отношений. Эмоциональная креативность означает способность управлять эмоциями инновационными и конструктивными способами. В статье представлены основные стратегии развития эмоционального творчества учителей. Включив эти подходы в группу, учителя могут помочь ученикам стать более эмоционально осознанными, гибкими и способными справляться с эмоциональными проблемами.

Summary:

This article examines the importance of developing emotional creativity in students and its role in developing resilience, empathy, and interpersonal relationships. Emotional creativity refers to the ability to manage emotions in innovative and constructive ways. The article presents the main strategies for developing emotional creativity of teachers. By incorporating these approaches into the group, teachers can support students to become more emotionally aware, flexible, and able to cope with emotional challenges.

Emotsional kreativlik bugungi tez o'zgaruvchan dunyoda muhim mahoratdir. Bu hissiy vaziyatlarga innovatsion, moslashuvchan va konstruktiv usullarda javob berish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Emotsional kreativlik o'quvchilarga shaxsiy va ijtimoiy muammolarni hal qilishda, chidamlilikni oshirishda va sog'lom shaxslararo munosabatlarni rivojlantirishda yordam beradi. Ta'limda emotsional kreativlikni rivojlantirish kognitiv va akademik o'sish kabi muhimdir. Emotsional kreativlikni tarbiyalash orqali o'qituvchilar o'quvchilarni stressni yengishga, munosabatlarni boshqarishga va jamiyatga ijobiy hissa qo'shishga tayyorlashlari mumkin.

Emotsional kreativlik hissiy tajribalarga yangi va moslashuvchan javoblarni yaratish qobiliyatini anglatadi. Hissiyotlarni tan olish va boshqarishga qaratilgan hissiy intellektdan farqli o'laroq, hissiy ijodkorlik murakkab vaziyatlarga yangi hissiy reaksiyalarni yaratish qobiliyatini anglatadi. Bu hissiy aql, kognitiv moslashuvchanlik va ijodiy fikrlashning uyg'unligini o'z ichiga oladi. Hissiy ijodkorlikni rivojlantiradigan talabalar muammolarga kengroq nuqtayi nazar bilan yondashishlari, bir nechta yechimlarni ko'rib chiqishlari va hissiy javoblarini turli kontekstlarga moslashtirishlari mumkin.

Emotsional kreativlik uchta asosiy komponentdan iborat: hissiy ong, hissiy moslashuvchanlik va hissiy innovatsiya. Hissiy ong - bu o'z his-tuyg'ularini tan olish va tushunish qobiliyati, hissiy moslashuvchanlik esa odamlarga o'zlarining hissiy reaksiyalarini vaziyatga qarab o'zgartirishga imkon beradi. Hissiy innovatsiya, hatto qiyin yoki stressli vaziyatlarda ham ijodiy va konstruktiv hissiy javoblarni yaratishni o'z ichiga oladi. Bu xususiyatlarni o'stirish orqali o'quvchilar hissiy jihatdan mustahkamroq va boshqalar bilan o'zaro munosabatlarda moslashuvchan bo'lishi mumkin.

Talabalarda emotsional kreativlikni rivojlantirishning ahamiyati

Zamonaviy dunyoda talabalar akademik bosimlardan tortib, ijtimoiy stresslarga qadar turli xil hissiy qiyinchiliklarga duch kelishadi. Emotsional kreativlikni rivojlantirish talabalarga ushbu muammolarni sog'lom va konstruktiv usullarda boshqarishga yordam beradi. Emotsional kreativlik hissiy barqarorlikni rivojlantiradi, bu o'quvchilarga muvaffaqiyatsizliklardan qaytishga va stressni yanada samarali boshqarishga imkon beradi. Shuningdek, u shaxslararo munosabatlarni yaxshilaydi, talabalarga murakkab ijtimoiy vaziyatlarda harakat qilishda yordam beradi va tengdoshlari, o'qituvchilari va oila a'zolari bilan mustahkam munosabatlar o'rnatishga yordam beradi.

Guruhda emotsional kreativlik ta'lim natijalarini oshirishi mumkin. Hissiy jihatdan ijodiy bo'lgan talabalar hamkorlikda muammolarni hal qilishda ishtirok etishlari, guruh muhokamalarida ishtirok etishlari va sinf loyihalariga

hissa qo'shishlari mumkin. Shuningdek, ular fikr-mulohazalarga ko'proq ochiq va muammolarga o'sish nuqtayi nazari bilan yondashishlari mumkin, muvaffaqiyatsizliklarni o'rganish va rivojlanish imkoniyatlari sifatida ko'rishadi.

O'quvchilarda emotsional kreativlikni rivojlantirish uchun o'qituvchilar foydalanishi mumkin bo'lgan bir qancha samarali strategiyalar mavjud. Ushbu strategiyalar talabalar o'z his-tuyg'ularini ifodalash, yangi hissiy reaksiyalarni o'rganish va ijodiy muammolarni hal qilishda ishtirok etish uchun o'zlarini xavfsiz his qiladigan qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratishga qaratilgan.

1. Hissiy ifodani rag'batlantirish

Emotsional kreativlikni rivojlantirishning birinchi qadamlaridan biri o'quvchilarni o'z his-tuyg'ularini ochiq va halol ifoda etishga undashdir. Hissiy ifoda talabalarga o'z his-tuyg'ularini o'rganishga, ularning hissiy javoblarini tushunishga va o'z ehtiyojlarini boshqalarga etkazishga imkon beradi. Guruhda o'qituvchilar va o'quvchilar o'zlarining his-tuyg'ularini bayon qilish yoki tanqid qilishdan qo'rqmasdan baham ko'rishlari mumkin bo'lgan xavfsiz joy yaratishi mumkin.

2. Empatiya va istiqbolga ega bo'lishni targ'ib qilish

Empatiya, boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va baham ko'rish qobiliyati hissiy ijodkorlikning asosiy tarkibiy qismidir. Empatiyani rivojlantiradigan talabalar boshqalarning his-tuyg'ulariga ijodiy va rahm-shafqat bilan javob berishlari mumkin. Empatiyani rivojlantirish orqali o'qituvchilar o'quvchilarga kuchli shaxslararo munosabatlarni o'rnatishga va ijtimoiy muammolarni samaraliroq hal qilishga yordam berishi mumkin.

3. Ijodiy muammolarni yechish qobiliyatini oshirish

Ijodiy muammolarni hal qilish hissiy ijodkorlikning muhim jihati hisoblanadi. Bu hissiy qiyinchiliklarga bir nechta echimlarni ishlab chiqarishni va eng moslashuvchan va konstruktiv javobni tanlashni o'z ichiga oladi. O'quvchilarni hissiy muammolarga ijodiy yondashishga o'rgatish orqali o'qituvchilar hissiy moslashuvchanlik va chidamlilikni rivojlantirishga yordam beradi.

4. Hissiy tartibga solishga o'rgatish

Hissiy tartibga solish - bu o'z his-tuyg'ularini konstruktiv tarzda boshqarish va nazorat qilish qobiliyati. Bu emotsional kreativlik uchun muhim mahoratdir, chunki u o'quvchilarga hissiy qiyinchiliklarga o'ylangan va moslashuvchan tarzda javob berishga imkon beradi. O'qituvchilar hissiy tartibga solishni o'rgatish orqali o'quvchilarga hissiy vaziyatlarni ijodiy boshqarish uchun zarur bo'lgan o'zini o'zi boshqarish va moslashuvchanlikni rivojlantirishga yordam beradi.

5. O'sish tafakkurini tarbiyalash

O'sish tafakkuri, qobiliyatlarni harakat va amaliyot orqali rivojlantirish mumkinligiga ishonish emotsional kreativlik uchun juda muhimdir. O'sish tafakkuriga ega bo'lgan talabalar hissiy qiyinchiliklarni shaxsiy rivojlanish imkoniyatlari sifatida ko'rishadi va muammolarni ijodiy hal qilishda qatnashish ehtimoli ko'proq. O'sish tafakkurini rivojlantirish orqali o'qituvchilar o'quvchilarning hissiy jihatdan bardoshli va moslashuvchan bo'lishiga yordam berishlari mumkin.

Talabalarda emotsional kreativlik fazilatlarini rivojlantirish ularning hissiy erkinligi, akademik muvaffaqiyati va shaxslararo munosabatlari uchun juda muhimdir. O'qituvchilar hissiy ifodani rag'batlantirish, empatiyani rivojlantirish, ijodiy muammolarni hal qilishni kuchaytirish, hissiy tartibga solishni o'rgatish va o'sish tafakkurini rivojlantirish orqali o'quvchilarning hissiy jihatdan ijodiy va chidamli bo'lishiga yordam beradi. Emotsional kreativlik talabalarga murakkab hissiy vaziyatlarda moslashuvchanlik va innovatsiyalar bilan harakat qilish imkonini beradi, bu esa sog'lom munosabatlarga va hayotga yanada ijobiy qarashga olib keladi. Emotsional kreativlikni rivojlantirish orqali talabalar tobora dinamik va hissiy jihatdan murakkab bo'lgan hayot qiyinchiliklariga qarshi turishga yaxshiroq tayyorlanishadi.

Talabalarda emotsional kreativlik fazilatlarining rivojlanishini tahlil qilganda, emotsional kreativlik ham shaxsiy, ham akademik o'sishda hal qiluvchi rol o'ynashi aniq. Guruhlarda qo'llaniladigan his-tuyg'ularni ifodalashni rag'batlantirish, empatiyani rivojlantirish va hissiy tartibga solishni o'rgatish kabi strategiyalar o'quvchilarda hissiy ijodkorlikni oshirishga yordam beradi. Biroq, bu strategiyalarning samaradorligi bir qancha omillarga, jumladan, ta'lim muhiti, o'quvchilarning faolligi va ushbu yondashuvlarni qo'llashning izchilligiga bog'liq.

Talabalarda emotsional kreativlikni rivojlantirishning turli strategiyalarini tahlil qilish bir nechta asosiy yo'nalishlarda ijobiy natijalarni ko'rsatadi:

Hissiy ongni oshirish: Talabalar, ayniqsa, hissiy ifoda va ochiq muloqotni birinchi o'ringa qo'yadigan sinflarda yuqori darajadagi hissiy ongni namoyish etdilar.

Kengaytirilgan empatiya: hamdardlik va istiqbolli faoliyat talabalarning boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va ijodiy javob berish qobiliyatini sezilarli darajada yaxshiladi.

Ijodiy muammolarni hal qilish: Ijodiy muammolarni hal qilishga qaratilgan mashqlar ko'proq hissiy moslashuvchanlikni keltirib chiqardi, talabalar hissiy dilemmalarga bir nechta echimlarni ishlab chiqdilar.

Yaxshilangan hissiy tartibga solish: Ehtiyotkorlik va kognitiv qayta ishlash amaliyotlari o'quvchilarga his-tuyg'ularini yanada samarali boshqarishga yordam berdi, bu esa ko'proq moslashuvchan va ijodiy hissiy javoblarga olib keldi.

O'sish tafakkurini rivojlantirish: O'sish tafakkurini rivojlantirish hissiy barqarorlik uchun juda muhim edi, talabalar hissiy qiyinchiliklarni shaxsiy o'sish va ijodkorlik imkoniyatlari sifatida ko'rishdi.

Ushbu natijalar shuni ko'rsatadiki, emotsional kreativlikni hissiy ifoda, empatiya, ijodiy muammolarni hal qilish, hissiy tartibga solish va o'sish tafakkurini rivojlantiruvchi strategiyalar kombinatsiyasi orqali muvaffaqiyatli rivojlantirish mumkin. Doimiy ravishda qo'llanilganda, ushbu strategiyalar o'quvchilarning hissiy farovonligini, chidamliligini va shaxslararo munosabatlarini sezilarli darajada oshirish potentsialiga ega bo'lib, ularning barchasi guruhda ham, guruhdan tashqarida ham muvaffaqiyatga erishish uchun juda muhimdir.

Xulosa. Talabalarda emotsional kreativlikni rivojlantirish ham akademik, ham shaxsiy sohalarida chidamlilik, empatiya va moslashuvchanlikni rivojlantirish uchun juda muhimdir. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, hissiy ifodani rag'batlantirish, empatiyani rivojlantirish, ijodiy muammolarni hal qilishni kuchaytirish, hissiy tartibga solishni o'rgatish va o'sish tafakkurini rivojlantirish kabi maqsadli strategiyalar hissiy ijodkorlik xususiyatlarini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Ushbu yondashuvlarni guruhda qo'llash orqali o'qituvchilar o'quvchilarga hissiy muammolarni hal qilishda hissiy jihatdan xabardor, moslashuvchan va innovatsion bo'lishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, emotsional kreativlik o'quvchilarni tobora murakkab bo'lgan hissiy manzarada harakat qilish uchun zarur vositalar bilan jihozlaydi, ularning qiyinchiliklarga konstruktiv javob berish, mazmunli munosabatlar o'rnatish va o'z jamoalariga ijobiy hissa qo'shish qobiliyatini oshiradi. Ta'limda emotsional kreativlikka ustuvor ahamiyat berish orqali biz nafaqat intellektual qobiliyatli, balki hissiy jihatdan ijodiy va chidamli bo'lgan o'quvchilar avlodini shakllantirishga yordam bera olamiz.

Adabiyotlar:

1. Xudoyberdiyeva M.Sh. Emotsional kreativlik va uning rivojlanish omillari. -Toshkent: O'qituvchi, 2020. – 245 b.
2. Abduqodirova D., Pardaboyeva M. The role of emotional creativity in students' decision-making // International conference of natural and social-humanitarian sciences. – 2024. – T. 1. – №. 7. – C. 27-30.
3. Mirzayeva L.J. Psixologik kreativlik asoslari. - Toshkent: Akademnashr, 2018. - 198 b.
4. Abdullayev S.A. Emotsional intellekt: nazariy va amaliy jihatlar. - Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2021. - 180 b.

5. Yuldoshev A.X. Yoshlarda ijodiy faoliyat va uning psixologik asoslari. - Toshkent: Ma'rifat, 2019. - 220 b.
6. Komilov R.N. Psixologik tadqiqotlarda innovatsion metodlar. - Toshkent: Fan, 2020. - 156 b.
7. Islomov M.T. Kreativlikni rivojlantirishda ta'lim metodlarining ta'siri. - Toshkent: Navoiy universiteti nashriyoti, 2021. - 175 b.
8. Guilford J.P. Ijodkorlik // Amerikalik psixolog. - 1950. - T. 5, №9. - B. 444-454.
9. Nurmetov J. B. Yoshlarda emotsional intellekt va uning ijtimoiy rivojlanishi. - Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti, 2020. - 185 b.
10. Runco M.A. Ijodkorlik: nazariyalar va mavzular: tadqiqot, ishlanma va amaliyot. - Elsevier Academic Press, 2007.
11. Jo'rayev Q.K. Emotsional kreativlikni rivojlantirish texnologiyalari. - Qarshi: Qarshi davlat universiteti nashriyoti, 2020. - 144 b.
12. Murodova Z.U. Ta'lim jarayonida yoshlarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish. - Toshkent: Istiqbol nashriyoti, 2019. - 165 b.
13. Fredrikson B. L. Ijobiy psixologiyada ijobiy his-tuyg'ularning roli: ijobiy his-tuyg'ularni kengaytirish va qurish nazariyasi // Amerikalik psixolog. - 2001. - T. 56, №3. - B. 218-226.
14. Axmedov Sh. M. Ijodiy ta'lim va kreativ fikrlash. - Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2021. - 212 b.

PERSONALNI KORPORATIV BOSHQARISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Xurramov K.M.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
“Maktab menejmenti” kafedrasi katta o‘qituvchisi*

Tayanch so‘zlar: personal, xodim, boshqarish, personalni boshqarish, korporativ boshqarish, iqtisodiyotni boshqarish, bozor munosabatlari.

Ключевые слова: персонал, работник, менеджмент, управление персоналом, корпоративный менеджмент, экономический менеджмент, рыночные отношения.

Key words: personnel, employee, management, personnel management, corporate management, economic management, market relations.

Резюме:

Maqolada personalni korporativ boshqarishning ilmiy-nazariy asoslari bo‘yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

Резюме:

В статье приводятся предложения и рекомендации по научно-теоретическим основам корпоративного управления персоналом.

Summary:

The article presents proposals and recommendations on the scientific and theoretical foundations of corporate personnel management.

Korxonalarda personalni boshqarish, shu jumladan korporativ boshqarish nazariyasi yaxlit ijtimoiy-iqtisodiy tizim sifatidagi xo‘jalik yurituvchi sub’ektda inson omili roli xususidagi bilimlar tizimini tashkil etadi. Bu bevosita menejment, ya’ni ishlab chiqarish samaradorligini oshirish maqsadi ko‘zlanadigan boshqarish strategiyasi va taktikasi, prinsiplari, usul va uslubi, shakllari bilan bog‘liqdir.

O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov “Boshqarish tizimini takomillashtirish, ...barcha darajadagi rahbarlar menejmentning zamonaviy usullariga ega bo‘lishi alohida e’tiborga loyiq” ekanligini ta’kidlaganlar.

Insoniyat boshqaruvni tashkil etish usullariga o‘tmishda ham katta e’tibor berilganligidan dalolat beradi. Xususan, Amir Temur markazlashgan ulkan

saltanatini idora etish tartibi o'sha davr boshqaruvining namunasi hisoblangan. Buyuk Sohibqiron hokimi mutlaq bo'lgan, markaziy ma'muriyat esa Devonbegi (Bosh vazir) boshchiligidagi etti vazirdan iborat edi.

Bu haqda Amir Temurning o'zi: "Amr qildimki, to'rt vazir har kuni devonxonada hozir bo'lsinlar. Birinchisi mamlakat va raiyat vaziri... Ikkinchisi – sipoh vaziri... Uchinchisi - ... daromadni omonat tarzida saqlovchi vazirdir. To'rtinchisi – saltanat ishlarini yurgizuvchi vazir... Yana amr qildimki, chegara erlar va menga tobe mamlakatlarga oid (ishlarga mas'ul) uch vazirdan iborat davlat hay'ati (xolisa) tuzilsin... Bu etti vazir Devonbegiga bo'ysunishi lozim..."

Ya'ni vazirlarning birinchisi – mamlakat va raiyat ishlari vazir viloyat va tumanlardan to'planadigan hosil, soliq-o'lponlar hamda obodonchilik ishlari bilan shug'ullangan. Ikkinchisi – harbiy ishlar bo'yicha, uchinchisi – tijorat, to'rtinchisi – moliya vazirlari hisoblangan.

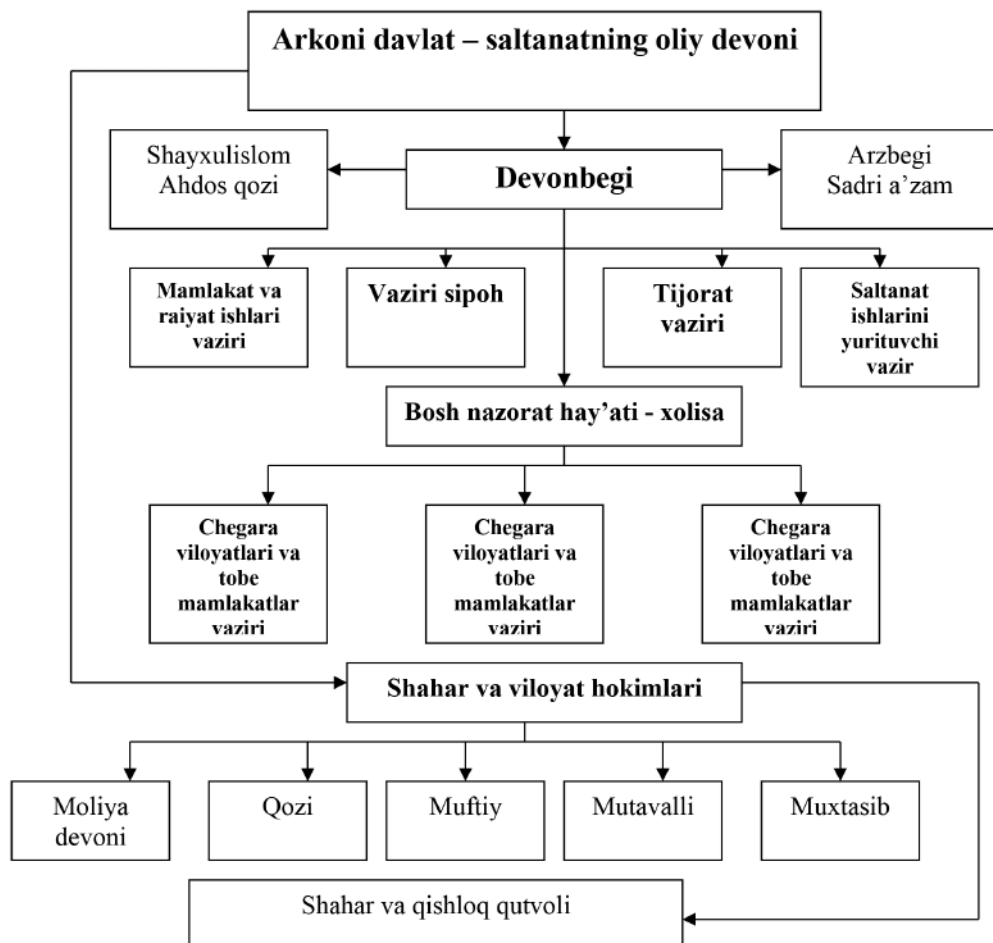
Yana uch vazir chegara viloyatlar va tobe mamlakatlar ishlarini nazorat qilib turish uchun tayinlangan. Ular mazkur viloyat va mamlakatlardan davlat xazinasiga kelib tushadigan daromadlarni nazorat qilish hamda shu vazifalar bilan bog'liq moliyaviy ishlar bilan shug'ullangan. Bu uch vazir saltanatning bosh nazorat hay'ati – "xolisa"ni tashkil etgan.

Shu bilan birga markaziy ma'muriyat huzurida arz-shikoyatlar, saltanatdagi ahvol to'g'risida ma'lumot to'plab, oliy mahkamaga muntazam axborot etkazib turadigan Arzbegi, vaqflarni boshqaruvchi Sadri a'zam, shariat ahkomlari va din aqidalari bajarilishini nazorat qiluvchi Shayxulislom, adliya ishlari bo'yicha belgilangan Ahdos (bosh) qozi lavozimlari joriy etilgan.

Amir Temur saltanati ma'muriy jihatdan ulus, viloyat va tumanlarga bo'lingan, ularni tegishli ravishda hokim, noib va tumanboshilar boshqargan. Har bir shahar va viloyatda o'z hokimi, moliya devoni, qozisi, muftiysi, mutavvallisi va muxtasibi (moliyaga xilof ishlarni tekshiruvchi) bo'lgan. Har bir shahar va qishloqda qutvol (harbiy komendant) tayinlanib, unga mudofaa vazifalari yuklatilgan. Mahalliy ma'murlar Arkoni davlat – saltanatning oliy devoniga bo'ysungan.

Iqtisodiyotda boshqarish deyilganda "xo'jalik ob'ektlarining iqtisodiy tizimi holatini tartibga solish va yo'naltirish jarayoni; sub'ektlar, idoralar, tashkilotlar, kishilar va iqtisodiy ob'ektlarga ongli maqsadga muvofiq ta'sir ko'rsatish" anglanadi. Boshqarish "ularning faoliyatini yo'naltirish va ko'zlangan natijalarga erishish maqsadlarida amalga oshiriladi".

Bozor iqtisodiyoti sharoitlarida xodimlar mehnat faoliyatini tashkiliy jihatdan ta'minlash personalni boshqarish deyiladi. Personalni boshqarish

Rasm. Amir Temur saltanatida davlat boshqaruvi

(Personal management) tadrijiy rivojlanishi natijasida inson resurslarini boshqarish (Human resource management), keyinroq esa Insonni boshqarish (Human being management) nomlarini ham oldi.

Personalni boshqarishning ilmiy ta'riflari ko'p. Masalan, Yu.I.Muxin fikriga ko'ra: "Personalni boshqarish – bu o'zaro bog'liq iqtisodiy, tashkiliy va ijtimoiy-psixologik usullar majmuasi (tizimi) bo'lib, u mehnat faoliyati samaradorligi va korxona raqobatbardoshligini ta'minlashga qaratilgan", deb izoh beriladi.

Odegov Yu.G. esa "Personalni boshqarish - ish kuchi salohiyatini rivojlantirilishi hamda tashkilot darajasida undan samarali foydalanish uchun shart-sharoitlar yaratish bo'yicha o'zaro bog'liq tashkiliy-iqtisodiy va ijtimoiy chora-tadbirlar tizimidir", degan xulosa chiqaradi.

Professor Q.X. Abdurahmonov ta'rifiga ko'ra: "Personalni boshqarish alohida har bir xodim va umuman korxona manfaatlarini ta'minlash maqsadida inson salohiyatidan samarali foydalanishga qaratilgan tashkiliy, ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik, axloqiy va huquqiy munosabatlar tizimidir".

Iqtisodiyot fanida personal deyilganda korxonada qonuniy rasmiylashtirilgan, xo'jalik faoliyatini amalga oshirishda ishtirok etayotgan jismoniy shaxslar jamoasi, ya'ni yuridik shaxs bo'lgan korxona bilan munosabatlarini mehnat shartnomasi orqali tartibga soladigan, korxona maqsadiga erishishni ta'minlash imkonini beradigan muayyan sifat salohiyatlariga ega xodimlar jamoasi tushuniladi.

O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligida personal mehnatga oid munosabatlar sub'ekti sifatida "xodim", deb ataladi.

Iqtisodiyot fanida "korporativ boshqaruv" deyilganda boshqaruvning kollegialligi tushuniladi.

O'zbekiston Respublikasida bozor munosabatlari shakllanishi bilan mamlakat iqtisodchi olimlarining korxonalarda personalni korporativ boshqarish muammolariga e'tibori kuchaydi. Xususan, Berkinov B.B. xulosasiga ko'ra: "Korporativ boshqaruv – boshqaruv tizimi bo'lib, u bir-biriga bog'liq ko'plab tashkil etuvchilar, jumladan qonunchilik, qonunosti hujjatlari hamda korporatsiyani mulkdorlar, boshqaruvchilar va kreditorlar tomonidan nazorat qilishning ichki mexanizmi hisoblanuvchi ichki me'yoriy hujjatlar majmunini o'z ichiga oladi".

Tadqiqotchi Xoshimov A.A. korporativ boshqaruvga tor va keng ma'noda ta'rif bergan: "Tor ma'noda korporativ boshqaruv menejerlarning korxonani mulkdorlar – aksiyadorlar manfaatlarini yo'lida boshqarish bo'yicha faoliyatini ta'minlashdan iborat", "Keng ma'noda korporativ boshqaruv – korporatsiya faoliyatiga ulush qo'shuvchi ham moliyaviy, ham nomoliyaviy sarmayadorlarning manfaatlarini hisobga olish va himoyalash tizimidir".

Korporativ boshqaruv xususida mamlakatimiz yana bir olimi Xamidulin M.B. fikri e'tiborga sazovor. U: "Korporatsiya – iqtisodiyot sub'ektlari (fuqarolar va yuridik shaxslar) kapitali investitsiyasiga asoslangan, xo'jalik faoliyati yuritish uchun zarur bo'lgan yuridik mustaqillik va kiritgan kapitali ko'payishidan manfaatdor bo'lgan mulk egalari va investorlarga hisob beradigan, tegishli vakolatlarga ega, boshqaruv organlari tomonidan boshqariladigan va tartibga solinadigan yagona ishlab chiqarish kompleksidir. Korporativ boshqarish ob'ekti umuman kompaniya (firma, korxona) xo'jalik faoliyati va uning aniq bir sohasi (ishlab chiqarish, moliya va hokazolar)dir. Agar bu faoliyat foyda

olishga va daromadni ko'paytirishga yo'naltirilgan bo'lsa, u korporativ boshqarish orqali amalga oshiriladi".

Jahon banki esa "Korporativ boshqaruv xo'jalik jamiyatlariga qonun hujjatlari asosida investitsiyalarni jalb etish va samarali ishlab chiqarish faoliyatini amalga oshirish imkonini beradigan faoliyat", deb hisoblaydi.

Xulosa. Korporativ boshqaruv bo'yicha yuqorida qayd etilgan ta'riflarni umumlashtirgan holda, fikrimizcha, quyidagi xulosa chiqarish mumkin:

1. Korporativ boshqaruv qonun hujjatlari asosida amalga oshiriladi.
2. Korporativ boshqarish - xo'jalik yurituvchi sub'ektni mulkdorlar (aksiyadorlar, paychilar, investorlar) manfaatlarini ko'zlagan holda boshqarish.
3. Korporativ boshqarish - mavjud inson, moliyaviy, moddiy resurslardan eng yuqori iqtisodiy samara olinishini ta'minlashga asoslangan boshqarish.
4. Mulkdorlar(aksiyadorlar, paychilar, investorlar)ga korxona moliya-xo'jalik faoliyati natijalari to'g'risida muntazam hisob berib borish.
5. Korxona ichki nazoratining samarali tizimini yaratish.

Bu xulosalar asosida biz korporativ boshqaruvga quyidagicha ta'rif beramiz: "Korporativ boshqaruv – qonun hujjatlari, kollegiallik prinsipi asosida, mulkdor(investor)lar manfaatlarini ko'zlagan, ularga hisob berib boradigan, resurslardan eng samarali foydalangan holda ishlab chiqarish (xizmat ko'rsatish) samaradorligini oshirish, foyda olishni ko'paytirish maqsadi ko'zlangan boshqaruv faoliyatidir".

Adabiyotlar:

1. Abdurahmonov Q.X., Xolmo'minov Sh.R., Zokirova N.Q. Personalni boshqarish: –T.: "O'qituvchi" nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2008. -9, 304 b.
2. Davlat qurilishi va boshqaruv. –T.: G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2007. -22 b.
3. Suyunov D.X. Korporativ boshqaruv mexanizmi: muammo va echimlar. –T.: Akademiya. 2007. -54 b.
4. Temur tuzuklari. –T.: Sharq. 2005. -103-104 b.
5. Xurramov K.M. Ta'limdagi zamonaviy innovatsion texnologiyalar. «Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў» Илмий-методикалық журнал. 2023 yil № 5/3 267-271 b.

JADID ADABIYOTI NAMONDAYALARINING TA'LIM TARBIYAGA OID ASARLARIDAN SAMARALI FOYDALANISH

Kadirova X.A.

CHDPU. Umumiy pedagogika kafedrası dotsenti

Tayanch so'zlar: jadidchilik, xalq, qatag'on, jadidchilik harakati, jaded adabiyoti, ma'rifat, ozodlik.

Ключевые слова: джадидизм, народ, репрессии, джадидское движение, джадидская литература, просвещение, свобода.

Key words: jadidism, people, repression, jadidism movement, jadid literature, enlightenment, freedom.

Резюме:

Ushbu maqolada dunyo rivojlanishida ta'lim-tarbiyaning oid asarlarini ahamiyati, jadidlarning o'rni, hozirgi yosh avlodga ularni yetqazish masalalari ko'rilgan.

Резюме:

В данной статье рассмотрено значение просветительских работ в мировом развитии, роль прошлого и вопрос их передачи нынешнему молодому поколению.

Summary:

In this article, the importance of educational works in the world development, the role of the past, and the issue of their transmission to the current young generation were considered.

Vatanining mustabidlar zulmidan ozod bo'lishini, millati farzandlarini sharafiga to'lganlar qatorida ko'rishni orzulagan xalqimizning qalbi uyg'oq farzandlari - «jadid adabiyoti namoyandalari» bugun yana o'z o'quvchilari bilan yuzlashmoqda. Xalq ma'naviyatini boyitish yo'lida olib borilgan kurashlar, milliy matbuot, adabiyot va teatrning odamlar tafakkurini oshirishdagi ahamiyati haqida asarlarida kuyunib yozgan, bu borada fidoyilik ko'rsatgan, alaloqibat qatag'onga uchraganlar haqida so'z borarkan, Abdulla Qodiriy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon, Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvar qori Abdurashidxonov, Usmon Nosir, Is'hoqxon Ibrat siymolari ko'z oldimizda gavdalanadi. Ular o'z asarlarida ko'targan muammolar hamon bizning qarshimizda bo'y ko'rsatib turibdi. Biz hamon «millatni uyg'otish uyg'onganlarning vazifasi» degan chorlovga munosib javob qaytarolganimiz

yo'q. «Jadid adabiyoti namoyandalari» ruknida tayyorlangan kitoblarmizni o'qir ekan, kitobxon o'zini shu vatanning ongli fuqarosi, vatani va millati taqdiri uchun mas'ul inson sifatida namoyon qilishga o'zida jur'at topadi. XIX asr oxirlari va XX asr boshlarida Turkistonda vujudga kelgan jadidlik harakatlarining tepasida Maxmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid CHO'lpon, Munavvar qori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Abdulla Qodiriy, So'fizoda, Xamza, Sadridin Ayniy, Tavallo singari xalqimizning o'nlab fidoiy farzandlari, shoiru adiblari, davlat va siyosat arboblari turgan edilar. Behbudiy o'z uyida ochilgan "usuli jadid" maktabining butun moddiy xarajatlarini o'z gardaniga oladi «Padarkush»ning sahnaga qo'ilishidan kelgan asosiy daromadni Samarqand, Qo'qon, Namangan, Toshkent, Kattaqo'rg'on va boshqa shaharlardagi "usuli jadid" maktablariga hadya qildi, bu maktablar uchun o'zi «Muntaxabi jo'g'rofiya umumiy» («Qisqacha umumiy jo'g'rofiya»), «Madxali jo'xrofiya umro-qiy» («Ahli jo'g'rofiyasiga kirish»), «Muxtasari jo'g'rofiyai Rusiy» («Rusiyaning qisqacha jo'g'rofiyasi»), «Kitobul aftol» («Bolalar maktubi»), «Muxtasari tarixi islom» («Islomning qisqacha tarixi»), «Amaliyati islom» va «Yangi hisob» darsliklarini yaratdi va o'z mablag'iga matbaa ochib, maktab uchun darslik va qo'llanmalarini tekinga bosib tarqatadi. Samarqanddagi birinchi musulmon kutubxonasi va qiroatxonaning asosiy mablag'i ham uning hisobidan chiqqan edi.

Abdulla Avloniy (1878-1934) A.Avloniy mehnatkash xalq farzandlarining kelajagiga butun borlig'i bilan ishongan holda, ularning savodini chiqarish, sinfiy ongini o'stirish maqsadida yangi usuli savtiya maktablari uchun darslik va qo'llanmalar ham yaratdi. Ayniqsa, uning «Muallimi avval» (1911), «Muallimi soniy» (1912), «Turkiy Guliston yoxud axloq» (1913), 6 qismdan iborat «Adabiyot yoxud milliy she'rlar» (1909-1917), «Maktab guliston» (1915) va boshqa asarlari o'zbek milliy tarbiyashunosligi tarixida muhim o'rin egallaydi. Bu borada pedagog A. Avloniy hizmatlari beqiyosdir. Ayniqsa uning "Turkiy guliston yoxud axloq" nomli yuqori sinflar uchun yozilgan "Tarbiya" darsligida bolalar, o'smirlar uchun xulq, tarbiya haqida atroflicha yoritilib o'tilgan. "Inson ikki narsda murakkabdur. Biri jasad, ikkinchisi nafsdur. Jasad ko'z ila bor narsalarni ko'rur. Ammo nafs idrok ila yaxshini yomondan, oqni qoradan ayirur". Bolalar tarbiyasi haqida so'z borar ekan, adib asarini maktab yuqori sinf o'quvchilari uchun go'yoki darslik o'rnida edi deya ta'riflaydi. Tarbiya ikki xillikdir: jasad(badan) tarbiyasi va fikr tarbiyasi bo'ladi. Komil insonda har ikkisi mujassamligi haqida so'z yuritadi. Xulqni ikkiga ajratadi: yaxshi xulqlar va yomon xulqlar. Har ikkisida rivoyatlar, hikoyatlar, hadislardan namunalar keltirib o'tadi. Bola tarbiya qilinmas ekan, unga ta'lim nberishning

hech qanday ahamiyati yo'q ekanligi to'g'risida bot-bot eslatadi. Ilm va uning ortidan keladigan yaxshiliklarni sanab o'tar ekan, shijoatli bo'lishga, qo'rqmaslikka, say-g'ayratli bo'lishlikka chorlaydi. Jadidchilikning asosiy g'oya va maqsadlari quyidagilar edi: Turkistonni o'rta asrlarga xos qoloqlik va diniy xurofotdan ozod etish, shariatni isloh qilish, xalqqa ma'rifat tarqatish, Turkistonda muxtoriyat hukumatini barpo etish uchun kurash, Buxoro va Xivada konstitutsiyaviy monarxiya va parlament, keyinchalik demokratik respublika tuzumini o'rnatish orqali ozod va farovon jamiyat qurish, barqaror milliy valyutani joriy qilish va milliy qo'shin tuzish. Jadidlar o'z gazeta va jurnallari, yangi usul maktablari, turli kutubxona va qiroatxonalar, havaskor teatr truppalari tevaragida to'planishar edi. Ularning ko'pchiligi shu davrning ko'zga ko'ringan ijodkorlari - shoir-u yozuvchilar edi. Ular o'z asarlari bilan tarixan yangi milliy adabiyot yaratdilar. Adabiyot davr voqealariga hamohang bordi. 1910 - yillardayoq ma'rifat va ozodlik g'oyalari uning markaziy mavzuiga aylandi. Adabiyotga „millat“ va „vatan“ tushunchalari kirib keldi. Milliy she'rlarga rag'bat kuchaydi. Yangi zamonaviy dostonchilik maydonga keldi, publitsistika (Behbudiy, Fitrat, Munavvarqori, Mirmuhsin) rivojlandi, realistik proza shakllandi. Shuning uchun ham bu davr adabiyoti O'zbekiston mustaqilligidan keyin milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti deb davrlashtirildi. Jadid matbuoti o'z vakillarining fikrlarini e'lon qilar ekan, xalqni «Har vaqt g'aflet uyqusidan uyg'otuvchi millat ongining ochqichi» ekanligini namoyon etish bilan birga Turkiston xalqini hur fikrlashga va katta siyosiy kurashga hozirlay oldi. Bu davrda „Erk“, „Turon“, „O'qituvchilar jamiyati“ kabi uyushmalar paydo bo'ldi. Munavvarqori aytganidek, „Ularning butun umidi Rossiyadagi inqilob jarayonida mahalliy aholini milliy, diniy cheklash va jabrlashdan ozod qilish, ularning haququqlarini ovrupoliklar bilan tenglashtirish, xilma-xil maktab va matbuot ishlari hamda turli-tuman jamiyatlar tashkil etishga keng imkoniyat yaratib berishga qaratilgan edi“. Jadidchilik harakatining so'nggi yillari faol siyosiy kurashlar bilan ajralib turmaydi. Bu davrda sovet rejimi turli siyosiy ishlar („O'n sakkizlar guruhi“, „Inog'omovchilik“, „Qosimovchilik“, „Badriddinovchilik“ va boshqa) tuzib, milliy ziyolilarni ommaviy ravishda qatag'on qilishga kirishdi. 1929-yil noyabrda Munavvarqori boshchiligidagi 38 kishining qamoqqa olinishi (keyinchalik ularning soni 87 kishiga yetgan) bilan jadidchilik harakatiga kuchli zarba berildi. Jadidchilik harakati siyosiy ma'rifatparvarlikdan jadid taraqqiyparvarlar firqasi darajasiga ko'tarila oldi. Bu harakat hamda firqa a'zolari o'z faoliyati va dasturiga ko'ra, sho'ro adabiyotlarida aytilganidek, „bir hovuch boylar manfaatiga xizmat qiluvchi liberal burjuaziya vakillari“ emas, balki Turkistonning barcha xalqlari taqdirini

o'ylab ish ko'rgan demokratik jarayonning namoyandalari edi. Avloniy 1878-yil 12-iyulda Toshkent shahrining Mergancha mahallasida tavallud topgan. Ijodkor o'zbek xalqining san'ati va adabiyoti hamda milliy madaniyatini, xalq ta'limi ishlarini yo'lga qo'yishda kata xizmatlar qilgan adib, jamoat arbobi va iste'dodli pedgogdir. U birinchilardan bo'lib o'zbek teatrini professional teatrga aylantirdi, matbuot, maorif sohasi rivojiga hissa qo'shdi. U Turkistonda ma'naviy-ma'rifiy ishlarni amalga oshirgan jadidlar harakatining ko'zga ko'ringan vakillaridan biri bo'lib hisoblanadi. Avloniyning mehnati yuksak qadrlanib unga o'zbek madaniyati va adabiyotini yuksaltirishda, xodimlar tayyorlashda uzoq yillik mehnati uchun 1925-yilda "Mehnat qahramoni" unvoni, 1930-yilda "O'zbekiston maorifi zarbdori" unvoni berilgan. Shuningdek, adib milliy ta'lim-tarbiya tizimini yaratishga beqiyos hissa qo'shganligi uchun 2020-yil 30-sentyabr sanasida "Buyuk xizmatlari uchun" ordeni bilan taqdirlandi.² Avloniy "Usuli jadid" maktablari uchun to'rt qismdan iborat "Adabiyot yoxud milliy she'rlar" hamda "Birinci muallim" (1912), "Turkiy guliston yoxud axloq" (1913), "Ikkinchi muallim" (1915), "Maktab gulistoni" (1917) kabi darsliklar yaratdi. Bu asarlarida hamda publitsistik maqolalarida dunyo xalqlari madaniyatini, ilm-fanni, maktab va maorifga chorlaydi. XX asr boshlarida yangi maktablar uchun yozilgan alifbelar anchagina edi. Shular orasida Avloniyning "Birinci muallim" asari ham o'ziga xos o'ringa ega. Avloniy uni yozishda Saidrasul Aziziyning "Ustozi avval" asariga suyanadi. Avloniyning "Ikkinchi muallim" asari "Birinci muallim" kitobining uzviy davomidir. Biz birinchi kitobni shartli ravishda, alifbe deb, ikkinchi kitobni xrestomatiya deb atashimiz mumkin. Shuning uchun tarbiya maskani ham maktab ekani ta'kidlanadi. Avloniyning ta'lim-tarbiyaga oid asarlari ichida "Turkiy guliston yoxud axloq" asari katta ahamiyatga molik axloqiy va ta'limiy tarbiyaviy asardir. Asarda insonlarni yaxshilikka chaqiruvchi, yomonliklardan qaytaruvchi ilm-axloq haqida fikr haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, u bola tarbiyasining roli haqida fikr yuritib: "Agar bir kishi yoshligida nafsi buzulib, tarbiyasiz, axloqsiz bo'lib o'sdimi, bunday kishilardan yaxshilik kutmoq, yerdan turib yulduzlarga qo'l uzatmak kabidir"³, deydi. Uning fikricha, bolalarda axloqiy xislatlarning tarkibi to'g'risida ijtimoiy muhit, oilaviy sharoit va bolalarning atrofidagi kishilar ahamiyatga ega. O'zbek pedagogikasi tarixida Avloniy- birinchi "Pedagogika", ya'ni bola tarbiyasining fanidir" deb ta'rif berganlar. Avloniy bola tarbiyasini nisbiy ravishda 4 bo'limga ajratadi:

1. Tarbiyaning zamoni.
2. Badan tarbiyasi.
3. Fikr tarbiyasi.

4. Axloq tarbiyasi hamda uning ahamiyati xususida fikr yuritadi. “Tarbiyaning zamon” bo’limida tarbiyani yoshlikdan berish zarurligini bu ishga hammani: ota-ona, muallim, hukumat va boshqalarning kirishishi kerakligini ta’kidlaydi. Avloniy, tarbiya xususiy ish emas, milliy ijtimoiy ishdir. “Alhosil, tarbiya bizlar uchun yo hayot- yo mamot, yo najot- yo halokat, yo saodat- yo falokat masalasidir”, 4-deb ta’kidlaydi. Har bir xalqning taraqqiy qilishi, davlatning qudratli bo’lishi avlodlar tarbiyasiga ko’p jihatdan bog’liq, deb ta’kidlaydi adib Tarbiya zurriyot dunyoga kelgandan boshlanib, umrning oxiriga qadar davom etadi. U bir qancha bosqichdan – uy, bog’cha, maktab va jamoatchilik tarbiyasidan iborat bo’ladi. Avloniy tarbiyaning doirasini keng ma’noda tushunadi. Uni birgina axloq bilan chegaralab qo’ymaydi. U birinchi navbatda bolaning sog’ligi haqida g’amxo’rlik qilish lozimligini uqtiradi. “Turkiy guliston yoxud axloq “asari ma’rifatparvarlik g’oyalarini targ’ib qiladi. Adib kitobda ilm haqida shunday deydi: “ Ilm dunyoning izzati, oxiratning sharofatidir. Ilm inson uchun g’oyat oliy, muqaddas bir fazilatdir. Zeroki, ilm bizga o’z ahvolimizni, harakatimizni oyina kabi ko’rsatur” 5,-deydi.

Mahmudxo’ja Behbudiy 1875-yilning 19-yanvarida (hijriy 1291 10-zulhijja) Samarqand yaqinidagi Baxshitepa qishlog’ida ruhoniylar oilasida dunyoga kelgan. Otasi Behbudxo’ja Solihxo’ja o’g’li Turkistonlik, Ahmad Yassaviyning avlodlaridan, ona tomondan bobosi Niyozxo’ja Urganchlik bo’lib, amir Shohmurod zamonida (1780 – 1785) Samarqandga kelib qolgan.

U dastlab Samarqand madrasasida, so’ngroq Buxoroda yaxshigina tahsil ko’rgan. An’anaviy tahsil, so’ng esa o’z ustida qunt va sabot bilan ishlash orqali u shariatning yuksak maqomlari – qozi, mufti darajasigacha ko’tariladi. 1899-1900-yillarda Behbudiy buxorolik do’sti Hoji Baqo bilan haj safariga chiqadi. Behbudiy safar chog’ida ko’p ajobiy xodisalarga guvoh bo’ldi. Xususan safarda u yangi maktab haqidagi qarashlarini mustahkamlaydi. Uning tashabbusi va g’ayrati bilan 1903-yilda Samarqand atrofidagi Halvoyi (S. Siddiqiy), Rajabamin (A. Shakuriy) qishloqlarida yangi maktablar tashkil topadi. Adib ushbu maktablar uchun darsliklar tuzishga kirishadi. Ketma-ket uning «Risolai asbobi savod» (1904), «Risolai jug’rofiyai umroniy» (1905), «Risolai jug’rofiyai Rusiy» (1905), «Kitobat-ul atfol» (1908), “Amaliyoti islom” (1908), “Tarixi islom” (1909) kabi kitoblari paydo bo’ladi. Mahmudxo’ja 1903-1904-yillarda Moskva, Peterburgga boradi, 1906-yilda Qozon, Ufa, Nijniy Novgorodda bo’ladi. Bular sayohat emas, xizmat safari edi. Masalan, Nijniy Novgorodda 1906-yilning 23-avgustida Rusiya musulmonlarining turmush va madaniyati muammolariga bag’ishlangan qurultoy chaqiriladi. Behbudiy bu qurultoyda Turkistonlilar guruhini boshqaradi va katta nutq so’zlaydi. Behbudiy nazarida

ma'rifat uchun birgina maktab kifoya qilmasdi. Zamon va dunyo voqealari bilan tanishib bormoq, millat va Vatanning ahvolidan, kundalik hayotidan ogoh bo'lish kerak edi. Binobarin, millat uchun shunday oyna kerak ediki, unda u o'z qabohatini ham, malohatini ham ko'ra olsin. Mana shu ehtiyoj va zarurat Behbudiyni teatr va matbuot sari boshladi. "Padarkush" shu tariqa maydonga keldi. Xullas, 1911-yilda yozilgan "Padarkush" dramasi 1913-yildagina bosilib chiqadi. Kitob jildidagi «Borodino jangi va Rusiyaning fransuzlar bosqinidan xalos bo'lishining yubiley sanasiga bag'ishlanadi», degan yozuv va uning Tiflis senzurasining ruxsati bilan chop etilishi shuni ko'rsatadiki, ish oson ko'chmagan. Pyesa bosilib chiqqandan keyin ham uni sahnaga qo'yish uchun yaqin bir yil vaqt ketdi. Muallif bu haqdagi xatlarga javoban kinoyaomuz: "Turkistonda bekor odam yo'qki, xalq uchun ishlasa. Bekor kishi yo'qki, teatru sahnasiga chiqib, "masxarabozlik" qilsa", deb yozgan edi. "Padarkush" – o'zbek dramachiligining hamma yakdil e'tirof etgan birinchi namunasidir. Mutaxassislar uni ham janr, ham mazmuniga ko'ra yangi o'zbek adabiyotini boshlab bergan bir asar sifatida baholaydilar. Muallif "Milliy fojia" atagan, 3 parda 4 manzarali bu drama hajman juda ixcham, mazmunan nihoyatda sodda va jo'n. U jaholat va nodonlik, o'qimagan bolaning buzuvchi yo'llarga kirib, o'z otasini o'ldirgani haqida hikoya qiladi.

Adabiyotlar:

1. Michael Ferber. (1999). A Dictionary of Literary Symbols. New York:Cambridge University Press.
2. F. Абдурахмонов., С. Мамажонов.(2002). Ўзбек тили ва адабиёти Тошкент: "Ўзбекистон".
3. Amy L.Tigner and Allison Carruth. (2018). Literature and Food Studies.London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.
4. B.Jamilova. (2020). O'zbek bolalar adabiyoti. Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo".
5. Anita Mannur. (1992). Culinary Fiction. [Food in South Asian DiasporicCulture]. Philadelphia: Temple University Press.

INTERFAOL METODLAR ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARINING KASBIY MOBILLIGINI SHAKLLANTIRISH

Janbayeva M.S.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Umumiy pedagogika kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: interfaol, interfaol ta'lim, metod, texnologiya, teskari aloqa, mexanizm, tajriba, trening, model, loyiha, refleksiya, kollaj.

Ключевые слова: интерактив, интерактивное образование, метод, технология, обратная связь, механизм, опыт, обучение, модель, проект, рефлексия, коллаж.

Key words: interactive, interactive education, method, technology, feedback, mechanism, experience, training, model, project, reflection, collage.

Резюме:

Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarining kasbiy mobilligini shakllantirishda interfaol metodlarni qo'llash samarali vosita ekanligi hamda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mobilligi, bilimlari va kasbiy kompetensiyalarini muntazam rivojlantirishga, bo'lajak kasbiy faoliyatga oid nostandart vaziyatlarni modellashtirishga, o'zini pedagogik jarayonning faol subyekti sifatida idrok etishiga, har bir harakati va qarori uchun mas'uliyatni his etish va muvaffaqiyatga erishishda ko'maklashishi haqida fikr yuritilgan.

Резюме:

В данной статье показано, что использование интерактивных методов является эффективным инструментом формирования профессиональной мобильности будущих учителей, а также нестандартных ситуаций, связанных с систематическим развитием профессиональной мобильности, знаний и профессиональных компетенций будущих учителей. Учителя, моделирование будущей профессиональной деятельности, восприятие себя как активного субъекта педагогического процесса, чувство ответственности за каждое действие и решение и помощь в достижении успеха.

Summary:

This article shows that the use of interactive methods is an effective tool for the formation of professional mobility of future teachers, as well as non-standard situations related to the systematic development of professional mobility, knowledge and professional competencies of future teachers. Teachers, modeling future professional activity, perceiving oneself as an active subject of the pedagogical process, a sense of responsibility for each action and decision and assistance in achieving success.

Hozirgi kunda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashning mavjud tizimi bilan bo'lajak o'qituvchi faoliyatining kasbiy-ijodiy tavsifi orasida ham nomutanosibliklar kuzatilmoqda. Shu bilan bir qatorda, o'qituvchilar aksariyat hollarda asosan o'quv dasturlari va darsliklarga bog'lanib qoldilar, ularning kasbiy mobilligini, kompetentligini va kreativ faoliyatlarini rivojlantirishga yetarlicha e'tibor berilmadi. Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash tizimi jamiyat ehtiyojlari va uning o'tkir muammolaridan sal uzoqlashgan edi. Ushbu nuqtai-nazardan, erkin va shaxsga yo'naltirilgan interfaol ta'lim muhitini shakllantirish, bugungi kunda pedagogik tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tiborga olinmoqda.

Interfaol ta'lim – bo'lajak mutaxassislardagi kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirishning eng samarali shakllaridan sanalib, unda talabalarda kreativ qobiliyatlarni rivojlantirishning muhim omili bo'lgan shaxs mustaqilligi ta'minlanadi va rivojlantiriladi. Tadqiqotchilardan T.S.Banina va L.N.Vavilovalar interfaol ta'limning samarali jihatlarini baholaydilar. Ular quyidagicha:

- √ 1. *Interfaol ta'lim* talabalarining bilish ko'nikmalarini va o'quv-o'rgnish jarayonlarini faollashtirish, o'zlashtirilgan bilim va ko'nikmalarni aniq vaziyatlarda qo'llash olish, o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, ijodiy izlanish imkonini beradi;
- √ 2. *Interfaol ta'lim* metodlari va texnologiyalari – ta'lim oluvchilardagi motivatsiyani, nostandart vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qila olish ko'nikmalarini, tadqiqotchilik faolligi, kreativ fikrlash ko'nikmasini rivojlantiradi;
- √ 3. *Interfaol ta'lim* muhiti talabalarda muammolarni ko'ra bilish, tahlili qilish, faol hayotiy pozitsiyani shakllantirish, tolerantlik, o'zgalar fikriga hurmat, jamoadagi hamkorlik, hayotiy qadriyatlarini rivojlantirishga qulay shart-sharoitlarni yaratadi.

Bundan tashqari, interfaol (*interactive*) o'qitish jarayonining tarkibiy qismlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: o'quv fanining mazmuni; ta'limiy ta'sirning shakllantirilishi; talabalarining o'quv faoliyati; talabalar o'quv faoliyatining nazorati; talabalar o'quv faoliyati natijalarining bahosi; teskari aloqa. Mazkur tizimning tarkibiy qismlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq hisoblanadi. Ular bir-biridan mustaqil tarzda mavjud bo'la olmaydi. Shuning uchun ham interfaol o'qitishning barcha tarkibiy qismlari o'zaro aloqadorlikda tahlil etilishi zarur. Ta'lim oluvchilarga nisbatan ta'sirning shakllanishi muayyan o'quv fani doirasidagi nazariy materiallar bilan muvofiq tarzda amalga oshiriladi. Ta'limiy ta'sir yangi o'quv materialining bayoni yordamida

vujudga keladi. Bu jarayonda amaliy topshiriqlar, mashqlar, misollar, metodik ko'rsatmalar, yo'l-yo'riqlar, tushuntirishlar, o'rganilayotgan materiallardan olingan ma'lumotlarning namoyishi katta ahamiyatga ega. Talabalarning o'quv faoliyati ularning o'quv materiallarini idrok etishlari, esda saqlashi, fikrlashi, o'z bilimlarini amaliy faoliyatlarida qo'llash jarayonida mustahkamlanib boriladi. Shuningdek, interfaol o'qitish jarayonining o'ziga xos farqli jihati bu tizimda talabalarning o'quv faoliyati o'z-o'zidan nazorat qilinishidadir. Nazorat natijalari talabalar bilim darajasini baholashda hisobga olinadi. Shu asosda teskari aloqa orqali navbatdagi o'quv faoliyatining samarali amalga oshishi ta'minlanishi mumkin. Shu tarzda interfaol o'qitishning boshqa bir farqli jihati muayyan o'quv faoliyati jarayonidagi teskari aloqa orqali talabalar faoliyatiga tezkorlik bilan tuzatishlar kiritish imkoniyatining mavjudligi bilan xarakterlanadi. Bu esa talabaning bilim darajasi, u yo'l qo'ygan xatolar, uning ehtiyojlari bilan bevosita bog'liq.

Interfaol metodlarni ta'lim jarayonida qo'llash dastlab XIV asrda ilmiy jihatdan asoslanib, XX asrning 70 yillaridan boshlab o'qitish jarayoniga kirib keldi va o'qituvchilar tomonidan qo'llanila boshlangan. Ta'lim jarayonida juft-juft yoki guruhli tarzda o'qitish asosida tashkil etish XII asrda paydo bo'lib, XX asrning oxirlarida ushbu g'oya negizida bilim-tajriba-ta'lim oluvchi modelining shakllanishiga asos yaratdi. Ushbu model mohiyatini yorituvchi ta'lim paradigmasi guruhli o'qitish tarzida nomlanib, u talabalarning o'quv faoliyati doirasida o'z-o'zini anglash, vaqtning samarali o'tishiga erishish, teskari aloqa sifati va miqdorini orttirish, didaktik materiallar sifatini yaxshilash, o'z-o'zini boshqarish tizimini kengaytirish, rivojlantiruvchi ta'lim paradigmasini tatbiq etish, yangi kurslar mazmunini loyihalashtirish, o'quv rejasini takomillashtirish, ta'lim jarayoni subyektlarining o'quv imkoniyatlarini kengaytirish, shuningdek, ular faoliyatini baholashda qulay vositalardan foydalanishga xizmat qiladi. Interfaol o'qitishning xarakterli jihatlari o'qituvchi bilan talabaning muntazam tarzda amalga oshiriladigan birgalikdagi faoliyati muhim o'rin egallashi bilan ko'rinadi. Chunki har bir talabaning o'ziga xos imkoniyatlari va ehtiyojlari mavjud hisoblanadi.

Interfaol ta'lim jarayoni o'zida har qanday usullar, yo'llar, metodlari, o'quv jarayonini tashkil etish va takomillashtirish mexanizmlarini mujassamlashtiradi. Chunki mazkur jarayon quyidagi didaktik talablarga javob berishi zarur. Ular quyidagilardan iborat:

1	interfaol ta'lim jarayonini tashkil etish hamda uning sifatini tekshirish va nazorat qilishda talabalarning tavsifnomalari, talablari, ehtiyojlari, o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish;

2	interfaol ta'lim jarayonining barcha bosqichlarini amalga oshirishda talabalar va o'qituvchilarning hamkorligini tashkil etish;
3	talabalarining o'zlari uchun zarur bo'lgan kasbiy kompetensiyalarni egallashlaridagi faolliklari, tashabbuskorliklari, ijodkorliklari, yaratuvchiliklarini ta'minlash;
4	interfaol ta'lim jarayonini bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy faoliyatiga imkon qadar yaqinlashtirish;
5	interfaol ta'lim jarayoni natijalarini amaliyotga tatbiq etish orqali talabalarining istiqboldagi kasbiy faoliyatini rivojlantirish;
6	talabalarining kasbiy-pedagogik faoliyat sohasiga xos bo'lgan kompetensiyalarni egallash va o'zlarini mustaqil rivojlantirishlarini ta'minlash.

Interfaol ta'lim jarayoni ta'lim oluvchilar faoliyatini ta'limning turli yo'nalishlari bo'yicha tashkil etish imkonini beradi. Asosan ular quyidagilardan iborat: tashkiliy yo'nalish: interfaol mashg'ulotlar, treninglar, munozaralar, ishchan o'yinlar, matbuot konferensiyalarini tashkil etish va o'tkazish;

Demak, interfaol o'qitish metodlari quyidagilarni ta'minlashga xizmat qiladi:

yuqori darajadagi kasbiy ko'nikmalarni hosil qiladi;
olingan bilimlarning mustahkamligini ta'minlaydi;
talabalarda ijodkorlik va kognitiv qobiliyatni shakllantiradi;
talabalarining muloqotga kirishuvchanligini shakllantiradi;
talabalarining faol hayotiy-kasbiy mavqeni egallashlariga ko'maklashadi;
talabalar orasida hamkorlik va jamoaviylik ruhini vujudga keltiradi;
talabalarining o'ziga xosliklarini qadrlashlariga zamin yaratadi;
talabalarining o'zlarini erkin tarzda namoyon qilishlariga xizmat qiladi;
talabalarda o'z kasbiy faoliyatlariga urg'u berish ko'nikmasini tarkib toptiradi;
talabalarda o'zaro hurmat hissini qaror toptiradi;
talabalar bilan o'qituvchilar orasida demokratik munosabatlarni shakllantiradi.

Bu esa o'z navbatida talabalarni kasbiy mobilligi, bilimlari va kasbiy kompetensiyalarini muntazam rivojlantirishga, bo'lajak kasbiy faoliyatga oid nostandart vaziyatlarni modellashtirishga, talabalarni pedagogik jarayonning faol subyekti sifatida idrok etishiga, har bir harakati va qarori uchun mas'uliyatni his etish va muvaffaqiyatga erishishda ko'maklashadi. Interfaol metodlarning bir nechta turlarini keltirib o'tamiz:

“TO‘RT (4) TARAF” metodi. Metodning maqsadi: berilgan muammoni 4 taraflama o'ylab ko'rib, muammo yuzasidan bilimlarni oshirish va mustaxkamlash. Bu metoddan foydalanish uchun kerakli vositalar: A4 yoki A3 formatli oq qog'oz va marker. Metoddan foydalanish uchun o'tilgan

mavzu yoki o‘tilgan fandagi biron bir bo‘lim tanlab olinadi va shu mavzu yoki bo‘limni yorituvchi 4 ta savol o‘qituvchi tomonidan tuziladi. (3 ta savol va 1 ta amaliy topshiriq ham bo‘lishi mumkin). Oq qog‘oz quyidagi shaklga keltiriladi. Shundan so‘ng markazdagi oval shakl ichiga tanlab olingan mavzu yoziladi. Atrofidagi 4 ta katakka savol va topshiriq beriladi. Masalan, “mavzu” qismiga “O‘zbekiston” deb yozamiz. 4 ta katakka:

1. *Poytaxti.*
2. *Viloyatlari.*
3. *Chegaradosh davlatlar.*
4. *Ramzlaridan birini chizing.*

Daraxt metodi. Bu metodning maqsadi o‘quvchilarning mashg‘ulotga bo‘lgan qiziqishlarini oshirish. Bunda asosan katta o‘lchamdagi daraxt rasmi va mevalar shaklidagi rangli qog‘ozlar (stikerlar) zarur bo‘ladi. Daraxt metodini maqsadlarga ko‘ra turli nomlar bilan qo‘llash mumkin. Masalan: “Kutuvlar” daraxti metodi. Metodning maqsadi: jarayonni refleksiya va tahlil qilish. Zarur vositalar: katta formatdagi oq qog‘ozda daraxtning rasmi, olma shaklidagi rangli, yopishadigan (stikerlar) qog‘ozlar. O‘tkazish bosqichlari:

1. Daraxt rasmi doskaga yopishtiriladi va olma shaklidagi rangli qog‘ozlar (stikerlar) tinglovchilarga tarqatiladi.

2. Rejalashtirilgan jarayon bilan o‘quvchilar tanishtiriladi.

3. O‘quvchilarga vazifa beriladi. Ushbu olma shaklidagi rangli stikerlarga olib borilishi rejalashtirilgan jarayon bo‘yicha kutuvlaringizni yozing (1-2 daqiqa).

4. O‘qituvchi yozilgan kutuvlarni ketma-ket o‘qib eshittiradi va ketma-ket “Kutuvlar daraxti”ga yopishtiradi.

5. O‘qituvchi rejalashtirgan o‘quv jarayoni olib boriladi.

6. O‘quv jarayoni yakunida kutuvlar o‘qituvchi tomonidan yana bir bor o‘qib eshittiriladi, agar kutuvlar “oqlangan” bo‘lsa, “daraxt”da qoladi, agar “oqlanmagan” bo‘lsa, “yerga to‘kiladi”. Shu o‘rinda aytib o‘tish joizki, ayrim metodlarni o‘qituvchi o‘z tajribasi va ijodkorligidan kelib chiqqan holda metodni qo‘llashdagi yangi maqsadlarni, qo‘llash bosqichlarini hattoki metodni qisman nomini o‘zgartirib foydalanish uchun reja tuzishlari mumkin.

“Qadamma-Qadam” (Step By Step) metodi. O‘qituvchi biron bir ma’lumotni ketma-ket, qadamma-qadam berish lozim bo‘lgan vaziyatlarda shu metoddan foydalansa bo‘ladi. Bunda rangli qog‘ozlarga bir nechta (bolalar poyabzali shakli) berilishi joiz bo‘lgan ma’lumotlar sonida qadamlar chiziladi va ma’lumotlar birin ketin shu qadamlar ichiga yoziladi. Doskaga ma’lumotlar birin-ketin dars paytida mavzu bayoni bilan xamohang tarzda ilinadi. Ilinganda

oyoq izlari ketma ketligida yopishtiriladi. Bu o'quvchilarni jalb etishga, ma'lumotlarni tizimlashtirishga, muntazam jalb etish orqali ma'lumotlarning yodda saqlanilishiga, istak-xohish qiziqishi, motivatsiyaning oshishiga, har bir ma'lumotning ketma-ketligini aniqlash ko'nikmasini rivojlantirishga yordam beradi.

“Kollaj” metodi. Kollaj metodi qo'llanilganda bajarish lozim bo'lgan topshiriqni har turli tasvirlar, belgilar, shakllar, harf, raqam va shu kabilardan foydalangan holda bajarish nazarda tutiladi. Bu metod o'ziga xos universal xususiyatga ega bo'lib turli yoshdagi ta'lim oluvchilar bilan har xil mavzular bo'yicha mashg'ulotlarda qo'llanilishi mumkin. Quyida ayrim namunalarni keltiramiz.

“Men orzu qilgan maktab” mashqi. Mazkur mashg'ulot kichik guruhlarda olib boriladi. Ularga bu jarayonni boshlashlari uchun har bir guruhga bitta flipchart va turli xil rangli marker beriladi. Vazifa: orzu qiling va orzu qilgan maktabingiz tasvirini chizing. Buning uchun 15 daqiqa vaqt beriladi. Ish yakunlangach, har bir guruhdan bir ishtirokchi taqdimot o'tkazadi. Taqdimot uchun reglament 3-5 daqiqa. Boshlang'ich sinflarda savod o'rgatish jarayonidan boshlab interfaol metod va texnologiyalar yordamida ta'lim jarayonini tashkil qilish, olib borish maqsadga muvofiq bo'lishi bilan birga o'qituvchi o'quvchining lug'ati va nutqida yangi tushunchalarni shakllantiradi. Ta'lim jarayonida foydalanilayotgan metod va texnologiyalarda o'quvchilar va o'qituvchining bajarayotgan vazifasiga ko'ra nomlanadi.

“A4 format” metodi. A4 format metodini qo'llash uchun hech qanday kompyuter, doska kerak bo'lmaydi, bu metod o'quvchilarning o'ylash, fikrlash, chaqqonlik bilan harakatlanishga undash uchun xizmat qiladi. A4 format metodini barcha dars turlarida qo'llash mumkin, ya'ni o'tilgan mavzuni takrorlash va mustahkamlash, yangi mavzuni mustahkamlash, o'tilgan mavzularni umumlashtiruvchi darslarda o'quvchilarning mavzuga oid ma'lumotlarni eslash, takrorlash va tahlil qilish asosida bilim, ko'nikma, malakalarini rivojlantiradi. “A4 format” metodi uchun bizga oddiygina A4 formatidagi 3 dona oq qog'oz kerak bo'ladi. O'qituvchi darsga kirganidan so'ng o'tilganlarni takrorlash maqsadida o'quvchilarni 3 ta guruhga bo'ladi hamda har bir guruhga bir dona A4 formatdagi qog'ozni beradi. O'qituvchi metod shartlarini o'quvchilarga tushuntiradi. Bu metod sharti shundan iboratki, har bir guruh qatnashchisi o'tilgan mavzularga oid bir dona formula yoki bir dona ma'lumotni yozadi va ikkinchi qatnashchiga uzatadi, ikkinchi qatnashchi ham ma'lumot yozib uchinchi o'quvchiga uzatadi. Bunda har bir yozilgan ma'lumot qayta yozilmaslik sharti ham kiritiladi. Qaysi guruh birinchi bu vazifani tez,

xatosiz, bajarsa shu guruh g'olib bo'ladi. Bu metod orqali o'quvchilar nafaqat mavzuni takrorlaydilar, balki o'zlarining yodlaridan chiqqan ma'lumotlarni ham qayta eslash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Xulosalar shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilar uchun interfaol metodlar asosida ta'lim jarayonini tashkil etish kasbiy mobillikni shakllantirishda mustahkam va samarali asos bo'lishi mumkin. U bo'lajak o'qituvchilarning o'z kasbining talablariga ishonch, malakali va uzluksiz ta'lim olishga intilish bilan tayyorgarlik ko'rishlarini ta'minlaydi. Bunday yondashuv nafaqat individual o'qituvchilarga, balki boshlang'ich ta'limda umumiy sifatni oshirishga ham hissa qo'shadi.

Adabiyotlar:

1. Банина Т. С., Вавилова Л. Н. Современные способы активизации обучения. — М.: Академия, 2008. - 176 с.
2. Бондаревская Е.В. Педагогическая культура как общественная и личная ценность//Е.В.Бондаревская//журнал Педагогика, 1999.№ 3.- С.37-43.
3. Борулава, М. Н. Теоретические основы интеграции образования / М.Н.Борулава. - М.: Совершенство, 1998. - 192 с.
4. Janbayeva M.S., Qorayev S.B. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish "Экономика и социум" №5(84) 2021 www.iupr.ru. Academic research in educational sciences, 2(4).
5. Janbayeva M.S "Innovatsion jamiyat sharoitida zamonaviy o'qituvchilarga bo'lgan ehtiyojlar" Муғаллим ҳэм ўзликсиз билимлендирий. <https://lib.cspi.uz/index.php?newsid=8093> 130-132 b
6. Janbayeva M.S Development of the national etiquette culture of future teachers based on a synergistic approach Diversity Research: Journal of Analysis and Trends Xalqaro ilmiy jurnal <https://academiaone.org/index.php/2/article/view/75/65> 5-7 b.
7. Khimmataliyev D.O., Abdijalilova Sh.A., Elmurzaeva N.X., Turaev M.F., Janbayeva M.S., Allayorova S.B. Formation of a cluster system in the sphere of education in Uzbekistan: problems and prospects Journal of Pharmaceutical Negative Results Volume 13 Special Issue 7 2022 SKOPUS <https://www.pnrjournal.com/index.php/home/about> 5634-5638 b.

INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA ONA TILI O'QITISHNING INNOVATSION PEDAGOGIK USULLARI

Temirbekova A.O.

*NDPI Umumiy pedagogika va psixologiya kafedrası
dotsenti, (PhD)*

Yusupbayeva L.

*Nukus davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2 "v" – guruh talabasi*

Tayanch so'zlar: innovatsion ta'lim, pedagogik innovatsiyalar, interaktiv yondashuv, inklyuziv ta'lim, kreativ metodlar, samaradorlik, ta'lim texnologiyalari, o'quvchi ehtiyojlari, metodikalar, zamonaviy ta'lim.

Ключевые слова: инновационное образование, педагогические инновации, интерактивный подход, инклюзивное образование, креативные методы, эффективность, образовательные технологии, потребности учащихся, методы, современное образование.

Key words: innovative education, pedagogical innovations, interactive approach, inclusive education, creative methods, efficiency, educational technologies, students' needs, methods, modern education.

Резюме:

Ushbu maqolada innovatsion pedagogik usullar va texnologiyalarni ta'lim jarayonida qo'llashning samaradorligi va ta'limning sifatini oshirishga ta'siri tahlil qilingan. Innovatsiya, ya'ni yangi texnologiyalar va metodlarni ta'lim tizimida qo'llash, o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshirish, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish va umumiy natijadorlikni oshirishga xizmat qiladi. Pedagogik innovatsiyalar, jumladan interaktiv usullar, o'yinlar va multimedia materiallari yordamida o'quvchilarni ta'lim jarayoniga faol jalb qilish, o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan o'qitish yondashuvlari ta'kidlangan.

Резюме:

В данной статье анализируется эффективность использования инновационных педагогических методов и технологий в образовательном процессе и влияние на повышение качества образования. Инновации, то есть использование новых технологий и методов в системе образования, служат повышению интереса учащихся к обучению, развитию навыков творческого мышления, повышению общей продуктивности. Подчеркнуты педагогические инновации, включающие интерактивные методы, игры и мультимедийные материалы, активное вовлечение учащихся в учебный процесс, подходы обучения, адаптированные к индивидуальным потребностям учащихся.

Summary:

This article analyzes the effectiveness of using innovative pedagogical methods and technologies in the educational process and the impact on improving the quality of education. Innovations, that is, the use of new technologies and methods in the education system, serve to increase students' interest in learning, develop creative thinking skills, and increase overall productivity. Pedagogical innovations, including interactive methods, games and multimedia materials, active involvement of students in the educational process, and teaching approaches adapted to the individual needs of students, are emphasized.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlisga Murojaatnomasida 2018-yilga faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llab quvvatlash yili deb nom berishni taklif etdi. Davlatimiz rahbari innovatsiyaning ahamiyati tog'risida quyidagilarni ta'kidladi: «Innovatsiya bu kelajak degani. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni bugundan boshlaydigan bo'lsak, uni aynan innovatsion g'oyalar, innovatsion yondashuv asosida boshlashimiz kerak». 2018-yilda respublikamizda innovatsiyalarni rivojlantirishning asosiy vazifalari qatorida quyidagilar belgilandi: «Kelgusi yilda ilmiy tadqiqot va innovatsion faoliyatni rivojlantirish, buning uchun zarur moliyaviy resurslarni safarbar etish, ushbu jarayonda iqtidorli yoshlar ishtirokini, ijodiy g'oya va ishlanmalarni har tomonlama qo'llab quvvatlash vazifasi e'tiborimiz markazida bo'ladi» [1]

Innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llash asosida o'qitish samaradorligini oshirish davrning asosiy vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Shu sababli innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llash asosida o'qitish samaradorligini oshirish yuqori saviyada o'qitishni ta'minlash va malakali kadrlarni zamonaviy ta'lim dasturlari asosida tayyorlashdan iborat.

Innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llash asosida o'qitish samaradorligini oshirish ob'ekti – barcha uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida faoliyat yuritayotgan ta'lim muassasalari bo'lib, unda amalga oshiriladigan asosiy ta'lim-tarbiya jarayonlari hisoblanadi. Ta'lim muassasi o'sib kelayotgan shaxsni o'qitish jarayonida ularga ta'lim olish sharoitlari va imkoniyatlarini yaratadi. O'quvchilarning bilimga ehtiyojlari va qobiliyatlarini shakllantirish hamda rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi o'qituvchi faoliyatini va mas'uliyatini oshiradi. Lug'aviy jihatdan **“innovatsiya”** tushunchasi ingliz tilidan tarjima qilinganda (**“innovation”**) **“yangilik kiritish”** degan ma'noni anglatadi. Mazmunan esa tushuncha negizida **“innovatsiya”** tushunchasi muayyan tizimning ichki tuzilishini o'zgartirishga qaratilgan faoliyatni ifodalaydi.

Innovatsion pedagogik usullar - bu ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalar va metodlarni qo'llash orqali o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshirish, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish va

natijadorlikni oshirishga qaratilgan yondashuvlar. Bu usullar an'anaviy dars berish shaklidan farq qilib, faol, interaktiv va o'quvchiga yo'naltirilgan yondashuvlarni o'z ichiga oladi.

Hozirgi kunda ta'lim tizimida qo'llanilayotgan innovatsion texnologiya va metodlar o'quvchilarning yuksak bilim cho'qqilarni egallab, ularni fikrlashga, o'z shaxsiy va mustaqil qarashlarga ega bo'lishidan katta ahamiyat kasb etmoqda. Har bir o'qituvchi dars o'tishidan oldin darsda qo'llaydigan innovatsion pedagogik texnologiyalarning har bir elementigacha puxta o'rganishi va tadqiq qilinishi lozim. Asosiy pedagogik texnologiyalar imperik, kognitiv, evristik, kognitiv, inversion, adattiv, inklyuziv va boshqa texnologiyalardir.

Pedagogik innovatsiya bu pedagogik faoliyatdagi yangilik, o'qitish va tarbiya mazmuni va texnologiyasidagi o'zgarishlar, ularning samaradorligini oshirishga qaratilgan. Innovatsiya -innovatsiya natijasi sifatida tushuniladi va innovatsion jarayon uchta asosiy bosqichning rivojlanishi sifatida qaraladi: g'oyani yaratish (ma'lum bir holatda, ilmiy kashg'iyot), amaliy jihatlarida g'oyalarni rivojlantirish va yangiliklarni amaliyotga tatbiq etish.

Ona tili o'qitish esa har bir o'quvchining lingvistik ko'nikmalari va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan muhim fanlardan biridir. Biroq, inklyuziv ta'lim sharoitida ona tilini o'qitish jarayonida o'qituvchilar duch keladigan qiyinchiliklar ta'lim jarayoniga innovatsion pedagogik yondashuvlarni tatbiq etishni talab qiladi. O'quvchilar o'rtasidagi individual farqlarni inobatga olgan holda samarali dars tashkil qilish uchun yangi texnologiyalar, kreativ metodlar va interaktiv o'qitish usullaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, ushbu mavzu zamonaviy ta'lim jarayonining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Inklyuziv ta'limda samarali dars o'tish uchun o'quv materiallari va mashg'ulotlarni har bir o'quvchining ehtiyojlariga moslashtirish muhimdir. Bu jarayon o'quvchilarning qiziqishlari, bilim darajalari va o'zlashtirish imkoniyatlarini inobatga olgan holda amalga oshiriladi. Quyidagi usullar bu borada yordam beradi:

1. Matn va topshiriqlarni moslashtirish: Matnlarni soddalashtirilgan yoki kengaytirilgan shaklda taqdim etish. Masalan, aniq grammatik qoidalarni qisqa hikoyalar yoki oddiy muloqot shaklida tushuntirish. Topshiriqlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirib, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasiga moslashtirish.

2. Multimodal materiallardan foydalanish: Vizual (rasmlar, diagrammalar), audio (eshitish mashqlari), va kinestetik (amaliy harakat talab qiluvchi) materiallarni qo'llash orqali darsni qiziqarli qilish. Video darslar va

animatsiyalardan foydalanib, mavzularni yanada tushunarli va esda qolarli qilish.

3. Ko‘rgazmali materiallar tayyorlash: Turli xil kartochkalar, plakatlar, interaktiv doska materiallari va slaydlardan foydalanish. Masalan, so‘z boyligini oshirish uchun mavzuga oid so‘zlarning rangli kartochkalari bilan ishlash. Nutq va yozuv ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun o‘yinlar, masalan, krossvord yoki so‘z topish mashqlarini o‘tkazish.

4. Mashg‘ulotlarni o‘yin va ijodiy faoliyat bilan boyitish: O‘quvchilarga she‘r yoki kichik hikoyalar yozish, matnni davom ettirish kabi ijodiy topshiriqlar berish. Guruhlarda ishlashni tashkil qilish orqali hamkorlik muhitini yaratish va bir-biridan o‘rganishni ta‘minlash.

5. Maxsus ehtiyojlarga ega o‘quvchilar uchun moslashtirish: Zaruratga qarab, braille yozuvi, audiokitoblar yoki yirik shriftli materiallardan foydalanish. Matnlarni qisqartirilgan shaklda taqdim etish yoki ma‘lumotni audio yozuv tarzida yetkazish.

Ma‘lumki, bugungi kunda dars jarayonida “Aqliy hujum”, “Krassvord”, “T-sxemasi”, “Sinkveyn”, “Muzyorar”, “Keys stady”, “Insert”, “Venn diagrammasi” va “BBB” texnologiyalaridan o‘quv jarayonini tashkil qilishda foydalanilmoqda. Mazkur maqolada dars jarayonining samarasi va sifatini ta‘minlashga xizmat qiluvchi yana bir nechta innovatsion metodlarni tavsiya qilamiz.

“Juft barmoqchalar” metodi ona tili darslarida qo‘llash mumkin bo‘lgan samarali metodlardan biridir. Mazkur metodning nomi bolada uni bajarishga nisbatan qiziqish uyg‘otadi. Metodni darsning turli bosqichlarida qo‘llash mumkin. Masalan, ona tili darslarida son mavzusini uyga vazifa sifatida berishda foydalanish samaralidir. “Juft barmoqchalar” metodi ona tili va amaliy san‘atning integratsiyasini o‘zida aks ettiradi. Metodning qo‘llanilishida o‘quvchilarning barmoqlari ishlatiladi. Bunda, o‘qituvchi tomonidan o‘quvchilarga qo‘l mehnati yordamida o‘ng qo‘l barmoqlariga sonlar va hisob so‘zlarni yozishni tushuntiradi, chap qo‘l barmoqlariga esa miqdori ko‘rsatilgan shaxs -narsalarning rasmlarini chizish kerakligi va oxirgi bosqichda ikki qo‘l barmoqlarini qovushtirganda, son va miqdori ko‘rsatilgan narsa o‘rtasida muvofiqlik hosil bo‘lishi ta‘kidlanadi. O‘qituvchi tomonidan oldindan tayyorlangan “Juft barmoqchalar” namuna sifatida ko‘rsatiladi va tasvir orqali tushuntiriladi: chap qo‘l ko‘rsatkich barmog‘iga 2 soni hamda hisob so‘z yozilgan qog‘ozchalar yopishtirilgan, o‘ng qo‘l ko‘rsatkich barmog‘iga esa piyozning rasmi chizilgan. Ikki barmoqni juftlashtirganimizda “Ikki

bosh piyoz” degan soʻz hosil boʻladi. Shunday davom etgan holda qolgan barmoqlarimizga ham rasmlarni chizamiz va sonlarni yozamiz.

“Kamalak jilosi” metodini boshlangʻich sinflar uchun qoʻllash maqsadga muvofiqdir. Mazkur metoddan ona tili, matematika va oʻqish darslarida ham foydalanish mumkin. Masalan: ona tili darslarida soʻzlarni turkumlarga ajratishda qoʻgʻirchoq, mashina, kuldi, yigʻladi, sariq, katta, kichik, toʻqqiz kabi soʻzlarni turkumlarga ajratish va ot soʻz turkumiga doir soʻzlarni koʻk rangli chiziqqa joylashtirish, sifat soʻz turkumidagi soʻzlarni havo rang chiziqqa joylashtirish vazifasi beriladi.

Xulosa qilib aytadigan boʻlsak, innovatsion pedagogik usullarni qoʻllashning taʼlim jarayonidagi ahamiyati va uning samaradorligi koʻrsatilgan. Innovatsion texnologiyalar va metodlar yordamida oʻquvchilarning taʼlim olishdagi qiziqishini oshirish, ijodiy fikrlashini rivojlantirish, va oʻqitishning samaradorligini oshirish mumkin. Inklyuziv taʼlim sharoitida innovatsion yondashuvlar yordamida har bir oʻquvchining ehtiyojlariga moslashtirilgan taʼlim tizimini yaratish muhimdir. Bu usullar oʻquvchilarning bilim olishdagi muvaffaqiyatlarini yanada oshirishi, shuningdek, oʻqituvchilarni oʻz faoliyatida yangiliklarga olib kelishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. // «Xalq soʻzi» gazetasi, 2017 yil 23 dekabr
2. Ibragimova G.N. Interfaol oʻqitish metodlari va texnologiyalari talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish. I Monografiya. - T.: «Fan va texnologiyalar», 2016. - 77-b.
3. Ishmuhammedov.R. “Pedagogik texnologiyalar” Mochalova N.M. Maktabning metodik ishini tashkil etishning innovatsion yondashuvlari: Oʻquv qoʻllanma. - Ufa, 2002. - 86 bet Slastenin V.A., Podimova L.S. Pedagogika: innovatsion faoliyat. - M., 1997
4. Panfilova A.P. Innovatsion pedagogik texnologiyalar: Faol oʻrganish: Oliy oʻquv yurtlari talabalari uchun darslik / A.P. Panfilov. - M., Akademiya, 2009 y.
5. X.K. Muxammadiyeva, FR Ismatullayeva. ”Boshlangʻich sinflarda didaktik jarayonda bolaning rivojlanishini taʼminlovchi texnologiyalarni takomillashtirishning ilmiy-pedagogik tahlili”. 2022. Jurnal.
7. Karimov, O. (2020). Inklyuziv taʼlimning nazariy va amaliy asoslari. Toshkent: Maʼnaviyat nashriyoti.
8. Usmonov, R. (2017). Ona tili darslarida interfaol metodlarni qoʻllash usullari. Samarqand: Fan nashriyoti.

FALSAFA KATEGORIYALARI ASOSIDA PEDAGOGLARNING PROGNOZLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH TEKNOLOGIYASI

Rustamov B. X.

ChDPU "Ta'lim menejmenti" kafedrası katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: kategoriyalar, prognozlash ko'nikmalarini, ilg'or ta'lim tizimi, sub'yekt-tsentrizm, modernizatsiya.

Ключевые слова: категории, навыки прогнозирования, прогрессивная система образования, субъект-центризм, модернизация.

Key words: categories, forecasting skills, advanced educational system, subject-centrism, modernization.

Резюме:

Ushbu maqolada falsafa kategoriyalari asosida pedagoglarning prognozlash ko'nikmalarini shakllantirish texnologiyasi ilmiy-nazariy jixatdan asoslab o'tildi.

Резюме:

В данной статье научно-теоретически обоснована технология формирования прогнозных умений педагогов на основе философских категорий.

Summary:

in this article, the technology for the formation of forecasting skills of Educators based on the categories of philosophy was based on the scientific and theoretical treatise.

Mamlakatimiz ta'lim sohasini islohatini amalga oshirishda o'qituvchi yuksak o'rinda turadi. O'qituvchi zimmasidagi barcha vazifalar kelajak avlodning beg'araz ta'lim olishi bilan bog'liq hisoblanadi. Shu jihatdan hozirgi yangi davrda insonning ta'lim, tarbiyasi, rivojlanishi va o'z-o'zini rivojlantirishdagi holatini ortiqcha baholab bo'lmaydi. Har qanday mamlakat fuqarosining farovonligi va muvaffaqiyati, shuningdek, firma va tashkilotlarning raqobatbardoshligi, birinchi navbatda, ushbu mamlakat fuqarolari oladigan ta'lim sifatiga, tarbiyasiga, yosh avlod rivojlanishi va o'z-o'zini rivojlantirishiga bog'liq. Faol rivojlanayotgan va o'z fuqarolarining ta'lim va tarbiyasi sohasida yangi va ilg'or yutuqlarga tayanadigan mamlakatlarda hayot sifati yuqori ekanligi tobora ayon bo'lmoqda.

Falsafa kategoriyalari asosida pedagoglarning prognozlash ko'nikmalarini shakllantirish texnologiyasi haqida so'z yuritar ekanmiz ta'lim va tarbiya sifati hamda inson hayoti sifati o'rtasidagi munosabatlar modelini yanada mazmunli muhokama qilish va asoslash zarur. Yangi va ilg'or ta'lim tizimi va texnologiyalari o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, balki ular yangi pedagogik g'oyalar va tushunchalar asosida vujudga keladi va rivojlanadi.

Falsafa kategoriyalarini ilk bor, Arastu tomonidan ta'riflanib "Kategoriyalar" degan asarida ularni obyektiv voqelikning umumlashgan inikosi sifatida qarab, turkumlashtirishga harakat qilingan. Xususan, uningcha quyidagi kategoriyalar mavjud: "mohiyat" (substansiya), "miqdor", "sifat", "munosabat", "o'rin", "vaqt", "holat", "mavqe", "harakat", "azob-uqubat". Bu turkumlashtirish, o'z vaqtida ilmiy bilishda juda katta ahamiyatga ega bo'lgan. Keyinchalik, Arastu "Metafizika" asarida "mohiyat", "holat" va "munosabat" kategoriyalarini ham izohlagan.

O'sha davrdan boshlab falsafa o'z qonunlari, tamoyillari, kategorial tushunchalariga ega bo'lgan fanga aylangan. Sharqda bu masalaga Forobiy, Beruniy va Ibn Sinolar ham katta ahamiyat berganlar.

XVII-XIX asrlarga kelib, falsafiy kategoriyalar tahlilida yangi davr vujudga keldi. Ya'ni, I.Kant qarashlarida kategoriyalar "sifat" (reallik, inkor, chegaralash), "miqdor" (birlik, ko'plik, yaxlitlik), "munosabat" (substansiya va xususiyat, sabab va harakat, o'zaro ta'sir), "modallik" (imkoniyat va imkoniyatsizlik, vokelik va novokelik, zaruriyat va tasodif) tarzida izohlangan. Kantdan farqli o'laroq, Xegel' esa mantiqiy kategoriyalarni: "borliq" (sifat, miqdor, me'yori), "mohiyat" (asos, hodisa, mavjudlik), "tushuncha" (obyektiv, sub'yektiv, absolyut g'oya) tarzida izohlandi. Demak, falsafadagi kategoriyalar fikrlash va harakat qilish, dunyoga yo'naltirish imkonini beruvchi vositadir. Shu bilan birga, toifalar inson uchun yaratiladi, ular dunyoni uning ramkasi sifatida tashkil qiladi, ya'ni ular "to'g'ri dunyo" va undagi harakatlar uchun "vosita"dir.

Falsafa fanining kategoriyalari haqidagi turli qarashlarni umumlashtirib aytganda, ularning mantiqiy tushunchalar sifatidagi quyidagi tavsiflari bor:

- 1) obyektiv voqelikning in'ikosi;
- 2) narsa va hodisalarning o'zaro bog'lanish va aloqadorligini mantiqiy umumlashtiruvchi usuli;
- 3) narsa va hodisalarning rivojlanishi bilan o'zgarib turuvchi mantiqiy tushuncha;
- 4) borliqning mavjudligidan kelib chiqadigan tarixiy - mantiqiy bilish darajalaridan biri.

Ko'pchilik mutaxassislar kategoriyalar olami, undagi narsa va voqealar, ularning asosiy va takrorlanib turuvchi aloqadorligini ifodalaydigan keng mazmundagi tushunchalardir, degan fikrga qo'shiladilar. Bu ma'noda borliq, vokelik, harakat, makon, zamon, miqdor, sifat va boshqalar falsafaning ana shunday kategoriyalaridir.

Falsafa kategoriyalari asosida pedagoglarning prognozlash ko'nikmalarini shakllantirish texnologiyasi o'qituvchini bilimlarni tayyor, aniq mantiqiy sxemalar asosida uzatuvchi qilib tayyorlaydi.

Kasbiy funksiyalar tufayli o'qituvchining falsafiy madaniyati zamonaviy ta'lim turining asosiga aylanadi. Falsafiy madaniyat u yoki bu darajada insoniyat tomonidan to'plangan madaniy ma'nolarni o'zlashtirish, uslubiy tayyorgarlik va mafkuraviy o'zini o'zi belgilash qobiliyatidan iborat. Bu atrofimizdagi dunyoda mustaqil shaxsiy yo'nalishni targ'ib qiladi, odamlar bilan muloqot qilishning maqbul shakllarini aniqlashga yordam beradi: muloqot har doim ma'lum bir qadriyatlar tizimini amalga oshirishni, o'z qadriyatlarini anglashni va ularni boshqalar bilan bog'lash qobiliyatini nazarda tutadi.

O'qituvchining kasbiy xulq-atvori, uning o'quvchilar, hamkasblari va o'quvchilarning ota-onalari bilan muloqot qilish uslubi u faol o'zlashtirgan madaniy merosini va shu asosda shakllangan pedagogik, ijtimoiy, axloqiy va intellektual qadriyatlar tizimini aks ettiradi. Bu muloqotning maqsadlarini tushunishda, vaziyatni baholashda, muayyan pedagogik usul va texnologiyalardan muayyan pedagogik vaziyatda shaxsiy, individual pozitsiyaga kasbiy xatti-harakatlarning o'ziga xos usullarini tanlashda namoyon bo'ladi. Shunday qilib, falsafa kategoriyalari asosida pedagoglarning prognozlash ko'nikmalarini shakllantirish texnologiyasi sub'yekt-tsentrizm, yagona bilimlar majmuasining tor bo'linishi, dunyoning yaxlit tasvirini yo'qotish, uning alohida, bir-biriga bog'liq bo'lmagan bo'laklarga bo'linishi bilan ajralib turadi. Shuning uchun zamonaviy sharoitda o'qituvchining falsafiy va pedagogik madaniyatini shakllantirish masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda.

Falsafa kategoriyalari asosida pedagoglarning prognozlash ko'nikmalarini shakllantirish ta'lim sohasi va ijtimoiy muhitning rivojlanish tendensiyalari va istiqbollari to'g'risidagi prognostik, doimiy yangilanadigan ma'lumotlar doimiy ravishda muayyan boshqaruv qarorlarini qabul qilish zonasida bo'lishi kerak.

Mamlakatimizda ham, xorijda ham ta'lim sohasida strategiya, prognozlash va uzoq muddatli rejalashtirish masalalariga qiziqish ortib borayotganiga qaramay, "ta'lim va pedagogik prognozlash" tushunchasining o'zi hali yetarlicha aniq, umume'tirof etilgan ta'rifni olmagan. Shu bilan birga, bunday

ta'rif muhim texnologik ahamiyatga ega, chunki ta'lim sohasidagi barcha prognostik faoliyatning yo'nalishi ko'p jihatdan uning mazmunli talqiniga bog'liq.

Adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoyev "Yangi O'zbekiston strategiyasi." Toshkent-2021y 112 b
2. Azizxo'jayeva N.N. "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat." Toshkent. 2006y.
3. Allayarova M.M. "Badiiy-estetik tarbiya va ma'naviyat" (Monografiya) Samarqand – 2016.
4. Xonazarov K.X. Globallashuv va til falsafasi. Toshkent: Falsafa va huquq instituti nashriyoti, 2009. 136 b.
5. Ergashev SH. Qadimgi sivilizatsiyalar. – T; "O'zbekiston", 2016- yil 360 bet.

UMUMTA'LIMDA BIOLOGIYANI VITAGENLASHTIRILGAN TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA O'QITISHNI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

Qazoqova D.Q.

Buxoro davlat universiteti doktranti

Tayanch so'zlar: biologiya, o'quvchi, o'qituvchi, vitagen texnologiya, o'qitish metodikasi, texnologiya, o'qitish, innovatsion ta'lim texnologiyasi, samaradorlik, takomillashtirish, motivatsiya, o'qitish.

Ключевые слова: биология, ученик, учитель, витагенная технология, методика обучения, технология, обучение, инновационная технология обучения, эффективность, улучшение, мотивация, обучение.

Key words: biology, student, teacher, vitagen technology, teaching methodology, technology, teaching, innovative educational technology, efficiency, improvement, motivation, teaching.

Резюме:

Mazkur maqolada umumta'lim maktablarida biologiyani vitagenlashtirilgan ta'lim texnologiyalari asosida o'qitishning samaradorligini oshirish va takomillashtirishga bag'ishlangan. Tadqiqot davomida vitagen texnologiyalardan foydalangan holda biologiyani o'qitishda o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish va vitagen texnologiyalari asosida o'quv jarayoniga jalb qilishning yuqori darajasini ta'minlash vositasi sifatida qo'llanilish jarayoni, taqdim etilgan natijalar, shuningdek, ta'lim sifatini oshirishda va o'quvchilar o'quv faoliyatini oshirishda muhim o'rin tutishi bayon etilgan.

Резюме:

Данная статья посвящена повышению эффективности и совершенствованию преподавания биологии в общеобразовательных школах на основе витагенизированных образовательных технологий. В ходе исследования описан процесс применения в преподавании биологии с использованием витагенных технологий как средства повышения мотивации учащихся и обеспечения высокого уровня вовлеченности в учебный процесс на основе витагенных технологий, представленные результаты также играют важную роль в повышении качества образования и повышении успеваемости учащихся.

Summary:

This article is devoted to improving the effectiveness of teaching biology in secondary schools based on vitagenized educational technologies. During the study, it was stated that the application process, presented results, as a means of increasing the motivation of students in teaching biology using vitagen technologies and ensuring a high level of involvement in the educational process based on vitagen technologies, also play an important role in improving the quality of education and improving the educational activities of students.

Ta'limni innovatsion ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda moslashtirish zarurati bilan bog'liq. Zamonaviy o'qituvchilar o'zlarining kasbiy faoliyatida ham an'anaviy, ham innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanadilar. An'anaviy ta'lim tizimida o'quvchi u yoki bu tarzda o'qituvchi tomonidan berilgan bilimlarni idrok yetishi va takrorlashi kerak bo'ladi. Innovatsion ta'lim texnologiyalariga asoslangan darslar jarayonida o'quvchilar mavzuni tushunishlari va tasavvur qilishlarini osonlashtiradi. Vitagenlashtirilgan ta'lim texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida biologiyani o'qitishda vitagenlashtirilgan ta'lim dasturlardan foydalanish ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning o'quv faoliyatiga bo'lgan qiziqishini oshirishga yordam beruvchi istiqbolli yondashuv hisoblanadi.

Vitagen ta'lim texnologiyasi o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida haqiqiy hamkorlik o'rnatilishiga qaratilgan amaliy yo'l hisoblanadi. Vitagen-inson boshidan o'tkazgan ya'ni, idrok xotirasi, hissiy xotira va xulqiy xotira bilan bog'liq va uning uchun yetarlicha qiymatga yega bo'lgan fikrlar, tuyg'ular, harakatlar yig'indisi hisoblanadi. Vitagen exnologiya o'quvchilarning hayotiy tajribalarini o'rganishni yaxshilash va o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida hamkorlik muhitini yaratishga qaratilgan jarayondir.

Shaxs boshidan kechirgan fikr, his-tuyg'u va harakatlarni o'zida mujassam yetgan va uzoq muddatli xotira zaxiralari saqlanadigan vitagenik tajriba konsepsiyasi o'quv jarayonida shaxsiy dolzarblik va qiymatning muhimligini ta'kidlaydi. Bu yondashuv asosida o'quvchilarning bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarini boyitadi va ta'lim mazmundorligini oshiradi.

Vitagen ta'lim texnologiyasini qo'llash o'quvchilarning olgan bilimlari, shuningdek, axborotning kengroq ahamiyatini chuqurroq tushunishlari mumkin. Bu texnologiyani o'rganishga yanada yaxlit va amaliy yondashuvni rag'batlantiradi va tanlangan materialning o'quvchilar hayoti va tajribasiga mosligini ko'rsatadi.

Ta'kidlash joizki, vitagen texnologiya nafaqat bilimlarni yegallashga, balki o'quv jarayonini boyitish uchun o'quvchilarning hayotiy tajribasiga tayangan holda uni real senariylarda mazmunli qo'llashga ham ustuvor ahamiyat beradi.

Maktab o'quvchilarida biologiyadan tadqiqot ko'nikmalarini shakllantirish maqsadida vitagenlashtirilgan ta'lim dasturlari va vositalaridan foydalanishning samarali metodikasi ta'limning samaradorligini oshirishga qaratilgan. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun quyidagilarga ye'tibor qaratish lozim:

1. Biologiyani o'qitishning mavjud vitagenlashtirilgan ta'lim dasturlarini tahlil qilish.

2. O'quvchilarda tadqiqotchilik malakalarini rivojlantirish xususiyatlarini aniqlash.

3. O'quv jarayonida vitagenlashtirilgan ta'lim dasturlardan foydalanish usullarini ishlab chiqish va sinovdan o'tkazish.

4. Ta'lim natijalarini qiyosiy tahlil qilish asosida ishlab chiqilgan metodikadan foydalanish samaradorligini baholash.

Biologiyani o'qitishda o'quvchilar bilimini rivojlantirishning vitagen vositalari o'qituvchilar tomonidan rag'batlantiruvchi va samarali ta'lim muhitini yaratishda foydalaniladigan vositalardir. Ular o'quvchilarda kuzatish, tahlil qilish, ma'lumotlarni sharhlash, tajribalar o'tkazish va olingan natijalar asosida xulosalar chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Asosiy vitagen texnologiyalardan biri laboratoriya ishi hisoblanadi. Ular o'quvchilarga nazariy bilimlarni amalda qo'llash, shuningdek, biologik o'quv materiallari va laboratoriya jihozlari bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish uchun noyob imkoniyat yaratadi. Laboratoriya ishi klassik tadqiqot usullarini (masalan, mikroskopiya, mikroorganizmlarni yetishtirish) va zamonaviy biotexnologik usullarni (polimeraza zanjiri reaksiyasi, DNK ketma-ketligi va boshqalar) o'z ichiga olishi mumkin. Bundan tashqari, anatomik modellar, rasm va animatsiyalar kabi ko'rgazmali qurollar muhim vositadir. Ular organizmlarning anatomik va fiziologik xususiyatlarini, biokimyoviy reaksiyalar jarayonlarini, shuningdek, molekulalar va hujayralarning o'zaro ta'sirini aniq ko'rsatishga imkon beradi.

Kompyuter stmulyatorlari va virtual laboratoriyalar kabi interfaol texnologiyalar va vitagenlashtirilgan ta'lim muhitda tajribalar o'tkazish imkoniyatini beradi, bu ayniqsa, real laboratoriyalarga kirish cheklangan hollarda muhimdir. Turli o'quv materiallari, jumladan, darsliklar, maqolalar, ilmiy nashrlar va videofilmlar ham vitogen bazaning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ular o'quvchilarda biologiya sohasidagi innovatsion ilm-fan yutuqlari va tadqiqot usullari bilan tanishish imkoniyatini beradi.

Demak, biologiyani o'qitishda turli vitagen texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarda mustaqil ishlash, tanqidiy fikrlash, ma'lumotlarni tahlil qilish, ilmiy ma'lumotlar va bilimlar asosida asosli qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Bu biologiya sohasida malakali mutaxassislarni tayyorlashga qaratilgan zamonaviy o'quv jarayonining muhim tarkibiy qismidir. Biologiyani o'qitishda o'quvchilarning olingan bilimlarini yanada oshirish uchun vitagenlashtirilgan ta'lim dasturlari quydagilar;

1. Vitagen anatomik atlaslar. Bu dasturlar inson yoki boshqa organizmlar a'zolari va to'qimalarining batafsil 3D modelini taqdim yetadi. Unda

o'quvchilar haqiqiy anatomik namunalardan foydalanmasdan ichki anatomiyani o'rganishlari va organlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishlari mumkin bo'ladi.

2. Biologik modellashirish va simulyatsiya. Biologik jarayonlarni modellashirishni taklif qiluvchi dasturlar o'quvchilarga turli sharoitlarda biologik tizimlar dinamikasini tahlil qilish imkonini beradi. Masalan, kompyuter dasturlari populyatsiya dinamikasini, evolyutsiya jarayonlari yoki biokimyoviy reaksiyalarni simulyatsiya qilish uchun ishlatilishi mumkin.

3. Virtual laboratoriya muhitlari o'quvchilarga vitagenlashtirilgan ta'lim muhitida turli tajribalar o'tkazish imkoniyatini beradi. Masalan, vitagen mikroskoplar yordamida ular hujayra tuzilmalari va organellalarni o'rganishlari mumkin, biokimyoviy reaksiyalarning simulyatsiyasi esa molekulyar o'zaro ta'sirlarni tahlil qilish imkonini beradi. Ushbu vitagen laboratoriyalar jismoniy kirish imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun laboratoriya jihozlariga nisbatan xavfsizlik va foydalanish imkoniyatini ta'minlaydi.

4. Molekulyar modellashirish. Molekulyar modellashirish dasturidan foydalangan holda o'quvchilar oqsillar, nuklein kislotalar va boshqa molekulalarning uch o'lchovli tuzilmalarini o'rganishlari mumkin. Bu bizga hujayra ichidagi molekulalarning o'zaro ta'siri tamoyillarini tushunishga imkon beradi. Shuni ta'kidlash kerakki, vitagen dasturlar haqiqiy laboratoriya mashg'ulotlarini to'ldiradi, lekin o'rnini bosa olmaydi.

Biologiya faniga qiziqishni uyg'otish uchun darslarda o'quvchilarga biologiyaning fan sifatidagi o'ziga xosligini ochib berish va o'quvchilar e'tiborini, uning amaliy hayotdagi ahamiyatiga qaratish zarur. Biologiyani o'rganishga kognitiv qiziqishni rivojlantirishga vitagen ta'lim texnologiyasi yordam beradi.

Shuningdek, vitagen texnologiya o'quvchilarga yangi bilimlarni taklif qilishdan oldin ularning qanday bilim zahiralarga ega yekanligini aniqlaydi va yangi ma'lumotlarni olishga psixologik munosabatni yaratadi. Ushbu texnikadan foydalanish texnologiyasi o'quvchilar faoliyatini tashkil yetishning bir nechta mumkin bo'lgan shakllariga bog'liq bo'ladi [5].

Ta'lim jarayonida o'qituvchining bevosita rahbarligida, ta'lim mazmuni, metodlari, vositalari va shakllari yordamida organik olamning qonuniyatlari, hodisa va voqealarning mohiyati, o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi. Unda o'quvchilar bilim, ko'nikma, malakalarga ega bo'ladi. Biologiyani o'qitishda ta'lim samaradorligini oshirishda maktab o'quvchilarining bilish faoliyatini tashkil yetishning quyidagi yo'llari ko'rsatilgan:

1. Bilimlarni o'zlashtirish jarayonida o'quvchilarning bilish faoliyati quyidagi bosqichlarda tashkil yetiladi:

- o'quv material bilan dastlabki tanishish;
- o'quv materiallarini o'rganish; www.ziyouz.com kutubxonasi;
- o'zlashtirilgan bilimlarni avval o'zlashtirilgan bilimlar bilan taqqoslash;
- bilimlarni tizimga solish va mustahkamlash;
- o'zlashtirilgan bilimlarni yangi holatlarda qo'llash.

2. O'quvchilarning bilish faoliyatini mustaqil ish asosida tashkil yetish:

- muammoli vaziyatlarni keltirib chiqarish;
- o'quv topshiriqlarining maqsadini aniqlash;
- mustaqil izlanish orqali savollarga javob topish;
- nazariy bilim va amaliy ko'nikmalar asosida javoblarning to'g'riligini tekshirib ko'rish;

- bilimlarni tizimga solish va mustahkamlash;
- bilim, ko'nikma va malakalami yangi vaziyatlarda qo'llash.

3. O'quvchilarning bilish faoliyatini shakllantirish maqsadida tashkil yetish:

- o'quv faoliyatini amalga oshirish maqsadini aniqlash;
- o'quv faoliyatning modelini tuzish;
- faoliyatni takrorlash va topshiriqlarni bajarishni o'rganish.

4. O'quvchilarning bilish faoliyatini axloqiy sifatlar asosida shakllantirish:

- tavsiya yetilgan adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish;
- qo'shimcha o'quv adabiyotlar bilan tanishish;
- o'rganilgan axborotlarni tahlil qilish va baholash;
- o'quvchining o'z xulqi va axloqiy sifatlarini rivojlantirish yuzasidan umumiy xulosasi.

Biologiyani o'qitish samaradorligini oshirishda quyidagilar e'tiborga olinishi lozim:

- o'qitish jarayonining maqsadiga erishish uchun uning mazmuniga mos holda, shakl, metod va vositalarni tanlash. Ularning tahsil oluvchilarining motivi, ehtiyoji va qiziqish uyg'unligini ta'minlash;

- o'qitish jarayonini loyihalash, o'qitish mazmuni va maqsadga yerishish, o'quv materialini turli usullar yordamida tadbqiq etish va ongli o'zlashtirishga yerishish;

- tahsil oluvchilarning o'quv jarayonlarini bajarish, o'qituvchi va o'quvchilarning o'quv ishlarini samarali tashkil etish;

- o'qitish jarayonida teskari aloqani tashkil etish, nazorat va o'quv materialini o'zlashtirish jarayoniga tegishli o'zgartirishlar kiritish va o'z-o'zini nazorat qilish;

- tahlil va o'z-o'zini tahlil qilish, o'qitish natijasini baholash.

Bundan tashqari, samaradorlikni oshirishda o'qitish jarayonining tashkilotchisi va boshqaruvchisi bo'lgan o'qituvchi faoliyati muhim rol o'ynaydi. O'qituvchining faoliyati yosh avlodning aqliy, axloqiy, ruhiy, jismoniy qobiliyatlarini uyg'un ravishda rivojlantirish maqsadida ta'lim mazmuniga mos holda ularning o'quv-bilish faoliyatini tashkil qilish va boshqarish sanaladi.

Shuningdek, o'qitish jarayonining natijasiga muvofiq mazkur jarayonni tashkil yetish va boshqarish yuzasidan tegishli o'zgartirishlar kiritish, o'qituvchining ta'lim jarayonini boshqarish vazifasi o'qitish jarayoniga faqat tegishli o'zgartirishlar kiritish bilan cheklanmasdan balki, mazkur jarayonning subyekti bo'lgan o'quvchilar shaxsida axloqiy sifatlarining shakllanishi, ma'naviy yuksalishni ko'zda tutadi. Bunday faoliyatni boshqarish uchun o'qituvchi avvalo faoliyat turlari, unga ta'sir etuvchi tashqi va ichki omillar, istiqboldagi maqsad va vazifalarni loyihalashi, olinadigan natijalarni faraz qilishi zarur bo'ladi.

Vitagen ta'lim o'quvchilarning hayotiy tajribasini ta'limda qimmatli manba sifatida tan olishi va undan foydalanishni bildiradi. Ushbu konsepsiya o'quvchilarning noyob hayotiy tajribalarini ta'lim jarayoniga o'zgartirish kiritish imkoniyatini beradi. Jamiyatdagi yoki insonlarning muayyan guruhlaridagi turli xil hayotiy tajribalarni tan olgan holda, o'qituvchilar ushbu asosiy tajribalarga asoslangan ta'lim mazmuni, shakllari va usullarini loyihalashlari mumkin.

Biologiyani o'qitishda Vitagen ta'lim texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilardan tanqidiy fikrlash, tahliliy ko'nikma va innovatsion texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi, bu esa ularni biologiya faniga tayyorlashning muhim jihatlari hisoblanadi. Tadqiqotda biologiyani o'qitishning mavjud pedagogik vositalari har tomonlama tahlil qilindi, unda o'quvchilarning olgan bilimlarini rag'batlantirish va rivojlantirish imkoniyatlari hisobga olindi. Ushbu fan yo'nalishida olingan ma'lumotlardan foydalanib rivojlantirishning asosiy jihatlari aniqlandi, ular vitagen texnologiyalardan foydalanishni yanada rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Umumta'limda vitagen ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning yangi yondashuvlarini sinab ko'rish natijasida o'quvchilar o'rtasida ilmiy-tadqiqot ishlarining faolligi sezilarli darajada oshgani qayd yetildi. Vitagen ta'lim texnologiyalarni rivojlantirish orqali kuzatilgan ijobiy o'zgarishlar yuqori samaradorlikdan dalolat beradi. Shunday qilib, vitagen ta'lim texnologiyaga asoslanib, biz biologiyani o'qitish jarayonida pedagogik vositalardan foydalanish usullarini takomillashtirish o'quvchilarning bilim ko'nikmalarini samarali rivojlantirishga yordam beradi, degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Ishlab chiqilgan uslubiy tavsiyalar pedagogik amaliyot sohasiga qo‘shilgan qimmatli hissa bo‘lib, biologiyani o‘qitish sifatini oshirish va ushbu sohada yuqori malakali mutaxassislarni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi.

Adabiyotlar:

1. Averchuk A.S., va boshqalar. Genlarni ifodalash jarayonini modellash tirish misolidan foydalangan holda tibbiyot universitetining o‘quv jarayonida 3D animatsiyasidan foydalanish imkoniyatlari // Tahririyat kengashi. - 2016. - B. 14.
2. G‘afforov, Y., Nafasov, A., & Nafasova, Z. (2020). From the History of the Beginning of the “Great Game”. *Journal of Critical Reviews*, 7(11), 2798-2802.
3. Inogamova D.R., Shigakova L.A., Umarova Z.X. Tibbiy biologiyani o‘qitishda virtual dasturlardan foydalanish// pedagogical sciences and teaching methods.- 2023. - Toshkent, 2023. -B.58-62.
4. Rustamova N.R., Ta’lim jarayonida vitagen tajribaning ahamiyati. “Maktabgacha ta’lim: xalqaro tajriba va zamonaviy yondashuvlar” Xalqaro ilmiy-amaliy masofaviy anjuman materiallari, 2021-yil, 27-may, Toshkent, B.192-193-b.
5. Rustamova NR. (2021). Vitagenik education and the holographic approach in the educational process. Таълим ва инновацион тадқиқотлар (2021 йил №1). -B. 23-29.
6. Tolipova J.O., G‘ofurov A.T. Biologiya o‘qitish metodikasi. O‘quv-metodik qo‘llanma. - Toshkent, “Bilim”, 2004. -B.30-35.
7. Подзорова М.И., Бахтиярова О.Н. Виртуальная реальность в образовательном процессе современного вуза //Замонавий Европа тадқиқотлари. - Toshkent, 2021. - 109-118-б.
8. Пономарева И.Н. Общая методика обучения биологии: Учеб. пособие для студ. пед. вузов. - М.: Издательский центр.- «Академия», 2003. -272 с.
9. Раимова, А. (2020). Эвакуация центров науки и культуры в Узбекистан в годы Второй мировой войны. *Science and Education*, 1 (7), 600-609.

“TARBIYA” FANINI O‘QITISHDA KUNDALIK-AMALIY TOPSHIRIQLARNING PEDAGOGIK ZARURATI:TAJRIBA VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Abduvaliyev N.A.

*Andijon davlat universiteti boshlang‘ich ta‘lim metodikasi kafedrası
katta o‘qituvchisi*

Tayanch so‘zlar: ta‘lim tizimi, XXI asr ko‘nikmalari, ijtimoiy-emotsional ta‘lim (SEL), “Tarbiya” fani, kelajak uchun tayyorgarlik, tanqidiy fikrlash, kreativ fikrlash, maktab islohotlari, mustaqil hayotga tayyorgarlik, xalqaro tajriba.

Ключевые слова: система образования, навыки XXI века, социально-эмоциональное образование (СЭО), наука «Образование», подготовка к будущему, критическое мышление, креативное мышление, школьные реформы, подготовка к самостоятельной жизни, международный опыт.

Key words: educational system, 21st century skills, social-emotional education (SEL), "Education" science, preparation for the future, critical thinking, creative thinking, school reforms, preparation for independent life, international experience.

Резюме:

Ushbu maqolada ta‘lim tizimining rivojlanishi va kelajakka tayyorlanish muhimligi haqida so‘z yuritiladi. XXI asrning murakkab va tez o‘zgaruvchan sharoitlariga moslashish uchun maktablar o‘quvchilarni noaniqlikda yashashga tayyorlashi kerakligi ta‘kidlanadi. O‘zbekiston ta‘lim tizimida olib borilayotgan islohotlar, yangi metodikalar, jumladan, ijtimoiy-emotsional ta‘lim (SEL) va “Tarbiya” fanining ahamiyati, yoshlarni kelajakdagi hayotga tayyorlash, ularni kreativ va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalariga ega bo‘lishga undash masalalari ko‘tariladi. Tarbiya fani va metodikalarining xalqaro tajribalar asosida ishlab chiqilishi, o‘quvchilarning mustaqil hayotga tayyorlashdagi o‘rni tahlil qilinadi.

Резюме:

В данной статье говорится о развитии системы образования и важности подготовки к будущему. Подчеркивается, что для адаптации к сложным и быстро меняющимся условиям XXI века школы должны готовить учащихся к жизни в условиях неопределенности. Реформы, проводимые в системе образования Узбекистана, новые методы, в том числе социально-эмоционального воспитания (СЭО) и значение науки «Образование», готовящие молодых людей к будущей жизни, вооружающие их навыками творческого и критического мышления, вопросы мотивация повышена. Анализируется развитие педагогической науки и методики на основе мирового опыта, их роль в подготовке студентов к самостоятельной жизни.

Summary:

This article talks about the development of the education system and the importance of preparing for the future. It is emphasized that in order to adapt to the complex and rapidly changing conditions

of the 21st century, schools should prepare students to live in uncertainty. The reforms carried out in the education system of Uzbekistan, new methods, including socio-emotional education (SEL) and the importance of the science of "Education", preparing young people for future life, equipping them with creative and critical thinking skills issues of motivation are raised. The development of educational science and methods based on international experiences, their role in preparing students for independent life is analyzed.

Jamiyatda ta'lim sohasidagi vaziyatga ta'sir qiluvchi asosiy o'zgarishlar uning rivojlanish sur'atlarini tezlashtirish natijasida amalga oshiriladi. Pirovardida umumta'lim maktablari o'z o'quvchilarini o'zi kam biladigan kelajak hayotiga tayyorlashi lozim bo'ladi. 2024-yilda birinchi sinfga kirgan bolalar mehnat faoliyatini taxminan 2080-yilgacha davom ettiradilar. XXI asr o'rtalarida dunyo qanday bo'lishini nafaqat pedagoglar, balki futurologlar uchun ham tasavvur qilish qiyin. Shuning uchun maktab o'quvchilarini noaniqlik sharoitida hayotga tayyorlashi, ularda harakatchanlik, dinamizm, konstruktivlik, axborot bilan ishlash qobiliyati kabi fazilatlarni rivojlantirishi lozim bo'ladi. Bu esa o'quvchilarning mustaqil hayotida eng zaruriy qobiliyat hisoblangan o'zini-o'zi tarbiyalashning tarkibiy qism hisoblanadi.

Respublikamizda yoshlar tarbiyasi sohasini ilmiy-metodik ta'minotini amalga oshirish, buyuk allomalarimiz va jadidlarning ushbu yo'nalishdagi qarashlarini ilmiy tadqiq etish asosida zamonaviy metodikalarni ishlab chiqish, o'quvchilar tarbiyasi masalasida mahalla va ota-onalar o'rtasidagi samarali hamkorlikni ta'minlash, ota-onalar va o'qituvchilar uchun ushbu mavzuga oid o'quv va ommabop adabiyotlar yaratishni tizimli yo'lga qo'yish borasida keng qamrovli ilmiy-metodik tadqiqotlar olib borilmoqda.

"Maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Prezident qarori bilan pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikalarga o'rgatish milliy-tadqiqot instituti tashkil etildi. Shuningdek, "Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy institutini tashkil etish to'g'risida" Prezident qarori qabul qilindi. Qarorga ko'ra, Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tashkil etildi. Institut yangi tarbiya metodikalarini yaratish va amaliyotga joriy qilish bo'yicha oliy ta'limdan keyingi ta'limni amalga oshiruvchi davlat muassasasi hisoblanadi hamda tarbiya sohasini takomillashtirishga oid ilmiy asoslantirilgan istiqbolli takliflar ishlab chiqadi.

Ta'limning asosiy vazifasi o'quvchida jamiyatda muvaffaqiyatli hayot kechirishi uchun bugun va kelajakda kerak bo'ladigan ko'nikmalarni shakllantirishdir. Buning uchun kreativ fikrlash bugungi yoshlar ega bo'lishi kerak bo'lgan muhim ko'nikmadir. Bu ko'nikma ularga doimiy tarzda va shiddat

bilan o'zgarayotgan, oddiy savodxonlikdan tashqari "XXI asr" ko'nikmalariga ega kadrlarni taqozo etayotgan dunyoga moslashishga ko'maklashadi. Umuman olganda, bugungi o'quvchi kelajakda hozir hatto mavjud bo'lmagan sohalarida ishlashi, yangi muammolarni yangi texnologiyalar orqali hal etishi kutilmoqda. O'quvchilarda kognitiv mustaqillikni rivojlantirish ularga tobora murakkablashayotgan mahalliy va global muammolarni noodatiy yondashuv orqali hal etish imkonini beradi. Yuqoridagi talablar ta'lim tizimi uchun juda muhim ekanligi, aksariyat xorijiy mamlakatlardagi kabi, ta'lim va fan sohalarini rivojlanishini baholash va monitoring qilish orqali ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan ilg'or tajribalarni sohaga jalb qilish kerakligini anglatadi.

Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining 2025-2026-o'quv yilidan boshlab umumiy o'rta ta'lim muassasalarida tajriba-sinov tariqasida bosqichma-bosqich jahonda tan olingan ijtimoiy-emotsional ta'lim (Social and Emotional Learning – SEL) metodikalarini joriy qilish nazarda tutilgan. Ijtimoiy-emotsional ta'lim 5quyida keltirilgan 5 ta kompetentsiyalarni qamrab oladi:

- o'z-o'zini anglash;
- o'z-o'zini boshqarish;
- ijtimoiy xabardorlik;
- tengdoshlari bilan munosabatlarni shakllantirish;
- mas'uliyatli qaror qabul qilish.

Ijtimoiy-emotsional ta'lim metodikalari umumiy o'rta ta'lim hamda pedagog kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash dasturlariga kiritilmoqda. Shuningdek, pedagogik oliy ta'limda bo'lajak o'qituvchilarni ham tayyorlash mazmuniga mazkur ta'lim ham o'z aksini topadi.

Hozirgi kunda Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi hamda Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi bilan birgalikda tarbiya sohasidagi ilmiy tadqiqotlarni muvofiqlashtiruvchi respublika kengashi faoliyatini tashkil etish borasida faoliyat olib borilmoqda. Tarbiya sohasidagi mavjud muammolar institutning ilmiy-tadqiqot yo'nalishlarini belgilab beradi. Tarbiya metodikalarini ishlab chiqish bo'yicha yetakchi xorijiy universitetlar va ilmiy markazlar bilan hamkorlik o'rnatilishini, qo'shma tadqiqotlar olib borilishi Tarbiya fani sohasidagi tadqiqotlarning dolzarbligi hamda ahamiyatini belgilaydi.

Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi, respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi, Yoshlar ishlari agentligi, O'zbekiston mahallalari uyushmasi hamda Milliy gvardiya bilan hamkorlikda umumiy o'rta ta'lim muassasalarida "Farzand tarbiyasida ota-onaning mas'uliyati" mavzusida tarbiya haftaliklarini o'tkazib

borish borasida ilmiy-tashkiliy ishlar amalga oshirilmoqda. Shuningdek, ota-onalarning farzand tarbiyasi borasidagi bilimni oshirishga qaratilgan “Namunali ota-onalar maktabi” loyihasini amalga oshirish, milliy tarbiyaning hududiy an’analarini o‘rganish, tiklash va zamonaviy ma’naviy-axloqiy tarbiya tizimiga joriy qilishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirishga e’tibor qaratimoqda.

Amalga oshirilayotgan islohotlarning tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchi-yoshlarni har tamonlama komil inson bo‘lishi asosiy maqsad ekanligini anglash mumkin bo‘ladi.

Jumladan:

- o‘quvchilarda “huquqbuzarlikka qarshi immunitet”ni shakllantirishda “maktab – ota-ona – mahalla” hamkorligi zanjirini yaratish bo‘yicha ilmiy asoslangan o‘quv va ommabop uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish;

- ota-onalarning farzand tarbiyasiga oid dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladigan xalqchil tildagi adabiyotlar yaratilishini tashkil etish;

- ota-onalar, o‘qituvchilar va o‘quvchilar uchun yoshlar tarbiyasiga oid raqamli kontentlarni joylashtirish maqsadida “milliytarbiya.uz” elektron platformasi, uning mobil versiyasini ishlab chiqsin hamda uni zamonaviy, qiziqarli kontentlar bilan to‘ldirib borish;

- yoshlar ta’lim-tarbiyasiga bag‘ishlangan podkast, videokontentlar yaratish va ommaviy axborot vositalari orqali yoritish ishlarini tizimli tashkil qilish.

Tarbiya fani integrativ xususiyat kasb etib, fanlararo aloqadorlikni ta’minlaydi. Tarbiya fani falsafa, siyosatshunoslik, madaniyatshunoslik, sotsiologiya, psixologiya, huquqshunoslik, mantiq, etika va estetika, ma’naviyat asoslari, tarix, etnografiya, etnomadaniyat, etnopedagogika kabi bir qator fanlar bilan uzviq aloqadorlikka ega.

Globallashuv jarayonlarining bugungi jarayonlari, fan-texnika taraqqiyoti, innovatsion jamiyatga bo‘lgan ehtiyoj yoshlar uchun ko‘plab imkoniyatlar yaratmoqda. Bu esa ular oldiga tezkor qarorlar qabul qilish, innovatsion tafakkurni shakllantirish, intellektual salohiyatni oshirish hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik hayotiy talablarni qo‘ymoqda. Bu esa Tarbiya fani mazmunini belgilab beradi. O‘zbekiston Respublikasida Tarbiya fani kontseptsiyasi davlatning ta’lim-tarbiya sohasidagi siyosatini amalga oshirishda mavjud bo‘lgan dolzarb muammolarni hal etishga yo‘naltiradi. Kontseptsiya yosh avlod tarbiyasidagi ishlarni yuqori bosqichga olib chiqishga yo‘naltirilgan vazifalarni, maqsadlarni aniqlab beradi.

Tarbiya fani kontseptsiyasida belgilangan yo‘nalishlar mamlakat yoshlarini ma’nan va jismonan barkamol qilib tarbiyalash, iqtidori va salohiyatini ro‘yobga

chiqarish, ularni davlat va jamiyatning rivojiga keng jalb etish, tashabbuslarini yetarli darajada qo'llab-quvvatlash maqsadida huquqiy asoslar, iqtisodiy imkoniyatlar va tashkiliy mexanizmlarni yanada kengaytirishga xizmat qiladi. Tarbiya fanini o'qitishdan maqsad yoshlarni ma'nau va jismonan barkamol qilib tarbiyalash, iqtidori va salohiyatini ro'yobga chiqarish, ularni davlat va jamiyatning rivojiga keng jalb etish, tashabbuslarini yetarli darajada qo'llab-quvvatlash maqsadida huquqiy asoslar, iqtisodiy imkoniyatlar va tashkiliy mexanizmlarni yanada kengaytirishga xizmat qilishdir. Ta'lim oluvchilarning yoshi, rivojlanishi hamda psixofiziologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ularning ongiga umuminsoniy qadriyatlar va yuksak ma'naviyatni yanada chuqur singdirish, ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ta'lim muassasalaridagi ma'naviy-tarbiyaviy ishlarni yangicha asosda tashkil etishdan iborat.

Tarbiya fani o'quvchilarni kasbga tayyorlash mexanizmlarini takomillashtirish, mustaqil hayotda zarur bo'ladigan zamonaviy bilimlarni shakllantirish, o'quvchilarni hayotiy ko'nikmalarga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

Tarbiya fanining vazifalari quyidagicha belgilangan:

- komil insonni voyaga yetkazishning bir butun holatdagi muammolarini hal qilish;

- ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlarni amalga oshirish sharoitida o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish va dunyo talablari darajasiga olib chiqish masalalariga ijobiy yondashish;

- nazariy bilimlarni ta'lim muassasalarining amaliy hayoti bilan bog'lab o'quvchilarning dunyoqarashini shakllantirish;

- rivojlangan xorijiy mamalakatlardagi ta'lim-tarbiya jarayoniga doir eng ilg'or tajribalarni bo'lajak o'qituvchilarga chuqurroq o'rgatish va amaliyotga qo'llashni tashkil etish.

Tarbiya fanini o'qitishning pedagogik zarurati hozirgi davrdagi o'quvchilar bilan bog'liq vaziyat tahlili bilan izohlanadi. Aksariyat o'quvchilar XXI asrda yashashga tayyor emaslar, ya'ni zamonaviy jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqqan kompetensiyalariga to'laqonli ega emas. Maktab ta'limi esa ko'p jihatdan bu kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilmagan. O'quvchilar egallagan bilim va ko'nikmalarni qayerda ishlatishni bilishmaydi, ko'p maktablarda eskicha usulda ta'lim berilyapti sir emas. Aslida maktab o'quvchilarini "o'rganishga o'rgatish" lozim, ya'ni mustaqil bilim olishga o'rgatishi kerak bo'ladi. Darsliklar va undagi o'quv topshiriqlari mazmuni ham bunday topshiriqlarni bajarishga mo'ljallanmagan.

Tadqiqotchi M.Altibaevaning fikriga ko'ra, umumta'lim maktabi bitiruvchisi ta'lim muassasasida o'qish natijasida olingan, uning shaxsiy va kasbiy fazilatlarini o'zida mujassam etgan bo'lajak mutaxassis shaxsiyatining shakllanganligi bilan tavsiflanadi.

Patrick O'Donnell maqolasida "umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilari mustaqil hayotga o'tishda qanday fazilatlarga ega bo'lishi kerak"? savoliga bir nechta tadqiqotchilarning fikrlarini jamlagan holda, ularni quyidagilar deb ko'rsatadi: asosiy ko'nikmalar va bilimlar: savodxonlik, arifmetik hisoblash va texnologiya; kengaytirilgan tarkib: ijtimoiy tadqiqotlar, fanlar, tillar, san'at, kodlash va boshqalar; tanqidiy bilimlar: fikrlash, muammolarni hal qilish, dizayn fikrlash, ijodkorlik, axborot tahlili; ijtimoiy-hissiy: o'sish tafakkuri, qat'iyatlilik, o'z-o'zini anglash, jamoada ishlash va hamkorlik.

Ma'lumki, kishiik jamiyatida ta'lim madaniyatning tarkibiy qismi sifatida shakllanib kelgan ekan, o'quvchining kundalik-amaliy kompetentsiyalari maktabdan tashqari vaqtda ham jamiyatdagi ko'plab sohalarga bog'liq ravishda shakllanib, rivojlanib boradi. Oilada ta'limga munosabatlarning shakllanganligi, akademik resurslarning mavjudligi, ta'lim olishga shart-sharoitlar va ota-onaning ta'lim olishga yuqori prioritetdagi qadriyat sifatida qarashi muhim mezonlar hisoblanadi.

Hozirgi kunda Tarbiya fanidan milliy o'quv dasturi ishlab chiqilmoqda. Milliy o'quv dasturi doirasida o'quvchilarga endi nazariy bilim emas, hayotiy ko'nikma va malaka berish ustida ish olib borilmoqda. Tarbiya fanida amaliy mashg'ulotlar, shaxsning motivatsiyasiga ta'sir etuvchi metodlarning ahamiyati yuqoriligini ko'rsatadi. Shuningdek, jamoaviy, hamkorlikda ishlash, keys, muammoli vaziyatlar yordamida o'qitishning o'quvchilarda tasavvurlarning shakllanishi analiz-sintez fikrlash qobiliyatining ortishiga va amaliy mashg'ulotlarni ishlash ko'nikmasining boyishiga xizmat qiladi.

Umumta'lim maktablari Tarbiya darsligi tahlili quyidagi xulosalarni shakllantirishga sabab bo'ldi:

1. Tarbiya darsligi "Odobnoma", "Vatan tuyg'usi", "Milliy istiqlol g'oyasi va ma'naviyat asoslari" hamda "Dunyo dinlari tarixi" fanlarini birlashtirdi.

2. Darsliklarini tayyorlashda Yaponiyaning "Axloq ta'limi", Singapurning "Fe'l-atvor va fuqarolik ta'limi", Buyuk Britaniyaning "Tafakkur", "Xulq ta'limi" fanlari va darsliklari yaqindan o'rganildi.

3. Ilk marotaba darsliklarda XXI asr ko'nikmalari deb nom olgan "yumshoq ko'nikmalar" joriy qilindi. Darslik orqali o'quvchida bilim berishdan tashqari ko'nikma shakllantiriladi. Yangi fan darsliklaridagi amaliyotga yo'naltirilgan mashg'ulotlar va mavzular o'quvchida muvaffaqiyat motivlarini uyg'otadi,

faol fuqarolik pozitsiyasi shakllantiriladi. O'quv fani mohiyati 50% nazariy, 50% amaliy asosga qurilgan.

4. Tarbiya darsliklarida "role-model", ya'ni "namuna keltirish" zamonaviy pedagogik metodidan unumli foydalanilgan. Unda milliy va xalqaro miqyosda yuksak natijaga erishgan insonlar yutuqlari tahlil qilinadi.

Xalqaro pedagogik amaliyotda o'quvchilarning ta'limdagi muvaffaqiyatini ta'minlashda fan dasturlari uzviyligi va uzluksizligi muhim o'rin tutadi. Tahlillar bu sohada quyidagi birlamchi muammolar uchrashini ko'rsatadi:

- uzluksiz ta'lim turlariaro fan xususiyatidan kelib chiqqan holda obyekt va subyekt tanlovi va mazmunida nomutanosibliklar mavjudligi;
- uzluksiz ta'lim turlariaro bosqichlarda mavzularning aynan yoki mazmunan takrorlanish borligi;
- takrorlanish va ortiqcha vaqt sarflash evaziga o'qituvchi hamda o'quvchining vaqti besamar sarflanishi;
- ta'lim bosqichlarida ayrim mavzularga ortiqcha vaqt ajratilganligi, nazariy mashg'ulotlarga amaliyga nisbatan ko'p vaqt ajratilganligi va h.

Tarbiya fani o'quv darsliklari tahlili shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning o'rganilgan bilimlarning amalda qo'llay olish qobiliyatiga e'tibor qaratilmoqda, Finlandiya tajribasi asosida ishlab chiqilgan yangi o'quv darsliklarida 4K tamoyilini qo'llagan holda shakllantirilgan. Tabiiy fanlar bo'yicha yangi avlod darsliklarining o'quv-metodik komplekslari aynan 4K tamoyili asosida shakllantirilmoqda. 4K tamoyili quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- kritik (tanqidiy) fikrlash;
- kollaboratsiya (jamoaviy ishlash);
- kreativlik (ijodkorlik);
- kommunikatsiya (muloqot ko'nikmalari).

2024-2025-o'quv yilidan boshlab Tarbiya fanida "5E" yondashuvi singdirilmoqda. 5E yondashuvi konstruktivizm ta'lim nazariyasiga asoslangan metodlardan biri. Konstruktivizmga ko'ra, o'quvchilar bilimni samarali o'zlashtirishlari uchun ularga bilimni tayyor holda berish kerak emas, balki shu bilimni (tushunchani) o'zlari yaratishlariga (construct), kashf qilishlariga imkon berish kerak. 5E metodining nomi bu metoddagi bosqichlarning birinchi harflaridan kelib chiqqan:

1. Engage (jalb qilish, qiziqtirish) – o'quvchilarning o'tilayotgan mavzu haqida nimani bilish va bilmasliklarini aniqlash, ularni mavzuga qiziqtirish bosqichi.

2. Explore (tadqiq qilish) – o‘quvchilar konkret vazifalar orqali (masalan, tajriba o‘tkazish, kuzatish, muammoni hal qilish) orqali yangi mavzuni tadqiq qiladilar.

3. Explain (tushuntirish) – o‘qituvchi o‘quvchilarning oldingi bosqichidagi tajribasiga tayangan holda mavzuni tushuntiradi.

4. Elaborate (ishlab chiqish) – o‘quvchilar yangi bilimni yangi vaziyatda qo‘llab ko‘radilar.

5. Evaluate (baho berish) – o‘qituvchi o‘quvchilarni baholaydi.

Konstruktivizm nazariyasiga asoslangan bunday metodlar ko‘p va ularning nomlari xilma-xil bo‘lishi mumkin, lekin bunday metodlarning muhim xususiyatlari – bilimni o‘quvchiga tayyor holda bermaslik hamda o‘quvchining mavjud bilimi va hayotiy tajribasiga (schema) tayanish.

Hozirgi zamonaviy ta‘lim o‘quvchilarni majburiy mavzular, o‘quv materiallari bilan o‘quv jarayoniga jalb eta olmaydi. O‘quvchilarning qiziqishi, dunyoqarashini hisobga olgan holda turli topshiriqlar, didaktik o‘yinlar, interfaol metodlar, hayotiy-amaliy faoliyatga bog‘liqligini keltirib chiqaruvchi emotsional-labilizatsiyani rivojlantirish, mavzuni nima maqsadda o‘rganish zarurligini tushuntirish orqali dars mashg‘ulotlarini tushuntirishni taqozo etadi.

Ma‘lumki, so‘nggi yillarda yuz berayotgan keskin yangilanish va tub o‘zgarishlar insoniyat hayotidagi barcha sohalarini globallashtirish va integratsiyalashtirish jarayonlari nuqtayi nazaridan yangicha qarashlar, tushunchalar va munosabatlar bilan qayta ko‘zdan kechirishni taqazo etmoqda, jumladan ta‘lim sohasida ham. Hozirgi kunda butun dunyo bo‘ylab har bir sohada globallashtirish va integratsiya jarayonlari o‘z aksini ko‘rsatmoqda, shu jumladan ta‘lim ham davlat siyosatining dolzarb va ustuvor sohasiga aylandi. Ta‘lim sohasini yangicha innovatsion g‘oyalar asosida rivojlantirish bo‘yicha islohotlar amalga oshirila boshlandi. Jamiyat va hayotda sodir bo‘layotgan yangilanishlar ta‘lim tizimiga ham yangicha innovatsion yondashuvni, ta‘lim, fan va ishlab chiqarish o‘rtasidagi integratsiya jarayonlarini yanada tezlashtirishga zamin yaratadi, natijada yangicha innovatsiyalarni ta‘lim jarayoniga tatbiq etish dolzarb masalalar qatoridan joy oldi.

Umumta‘lim maktablari uchun o‘quv-metodik majmualarni ishlab chiqishda “davlat ta‘lim standartlari talablari asosida o‘quvchilar tomonidan bilim, ko‘nikma, malaka hamda kompetentsiyalarning to‘liq o‘zlashtirilishiga erishish”, “o‘quvchilarda mustaqil va erkin fikrlashni hamda ularning ijobiy qobiliyatlarini rivojlantirish”, “o‘quvchilarda ilmiy dunyoqarash va global tafakkur yuritish kompetentligini shakllantirish” kundalik-amaliy

kompetentsiyani rivojlantirishda kompetentsiyaviy yondashuvning muhimligini ko'rsatadi.

O'quvchilarning Tarbiya fanidan bilimlarini rivojlantirishda o'quv-metodik majmualarga qo'yiladigan didaktik talablar hal qiluvchi ahamiyatga ega. Didaktik talablar "matnlar axborot berishga emas, balki o'quv fanining mazmun-mohiyatini tushuntirish maqsadlariga xizmat qilishi", "qiziqarli, lo'nda va hamma uchun qulay va tabaqalashtirilgan bo'lishi", "ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, vatanparvarlik va millatlararo totuvlik talablariga javob berishi, aniq dalillarga asoslangan materiallardan tarkib topishi" belgilab beradi.

Fanlar mazmunini "kundalik hayot va amaliyot o'rtasidagi bog'liqligini ta'minlashga, olingan bilimlarni amaliyotga qo'llay olish layoqatlari shakllantirilishiga, boshqa o'quv fanlari bilan uzviy bog'liqlikni ta'minlashga yo'naltirilgan bo'lishi" asosiy didaktik talablarni qamrab oladi. O'quv-metodik majmualar tarkibiga rasmlar ko'rinishidagi illyustratsiyalar, xaritalar, chizmalar, sxemalar, jadvallar, diagrammalar va fotosuratlar bilan boyitilishi asosiy didaktik talablardan biridir.

Tarbiya fanida qo'llaniladigan kundalik-amaliy topshiriqlar o'quvchilarning kognitiv mustaqilligini rivojlantirishi uchun o'quv fani mavzularining mazmunan yaxlitligi ta'minlangan bo'lishi, savol va topshiriqlar aniq ifodalangan bo'lishi va o'quvchilarni fikrlashga, yozishga, tasvirlashga, chizma chizishga, hisoblashga, amaliy ishlarni bajarishga, tajribalar o'tkazishga o'rgatishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish nazarda tutilgan bo'lishiga urg'u berish lozim. Shuningdek, topshiriqlar o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishga oid matnlar va rasmlar, izohli lug'at, texnik ijodkorlik va mantiqiy tafakkurni o'stirishga qaratilgan loyihalash hamda modellastirishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.

Tarbiya – shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogik jarayon, shuningdek insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarga ega bo'lishini ta'minlash yo'lida ko'riladigan chora-tadbirlar yig'indisi. Tarbiya insonning insonligini ta'minlaydigan eng qadimiy bo'la olmaydi. Chunki odam va jamiyatning mavjudligini ta'minlaydigan qadriyatlar tarbiya tufayligina bir avloddan boshqasiga o'tadi. Tarbiya – ish, hunar, odob-axloq o'rgatishga va umuman kishining g'oyaviy va ma'naviy qiyofasini shakllantirishga qaratilgan ta'lim sistemasi. Shunday ta'lim sistemasi natijasida singdirilgan xislat, fazilat, odob-axloq.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda ta'limning pirovard maqsadi umumta'lim maktabi o'quvchilarni jamiyatda muvaffaqiyatli hayot kechirishi

uchun zaruriy kundalik-amaliy kompetentsiyalarni rivojlantirishdan iborat ekanligini ta'kidlash mumkin. Kognitiv mustaqillik doimiy tarzda va shiddat bilan o'zgarayotgan, "XXI asr" ko'nikmalari uchun muhim hisoblanib, o'quvchilarning potentsial yosh mutaxassis sifatida jamiyatga moslashishga ko'maklashadi. Bugungi o'quvchidan yangi muammolarni yangi texnologiyalar orqali hal etishi kutilmoqda. O'quvchi kognitiv mustaqilligi rivojlanganligi bilan tobora murakkablashayotgan mahalliy va global muammolarni innovatsion yondashuv orqali hal etish imkonini beradi. O'z navbatida bu talablar ta'lim tizimi uchun juda muhim bo'lib, aksariyat xorijiy mamlakatlardagi kabi, ta'lim va fan sohalari rivojlanishini baholash hamda monitoring qilish orqali ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan ilg'or tajribalarni sohaga jalb qilish kerakligini anglatadi. Umumiy o'rta ta'lim o'quvchilarini egallashi lozim bo'lgan kompetentsiyalarini shakllantirish tizimni tubdan o'zgartirish lozim, ya'ni, o'quvchilarning layoqati va mehnat bozori talablaridan kelib chiqib, kundalik-amaliy topshiriqlardan foydalanish lozim.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi "Maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi PQ-231-son Qarori // <https://lex.uz/uz/docs/-6981085>.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi "Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy institutini tashkil etish to'g'risida" gi PQ-232-son Qarori // <https://lex.uz/uz/docs/-6981166>.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi "Umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining Davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida" gi 187-son Qarori / "Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi", 30.09.2019 y., 09/19/821/3833-son; 30.09.2019 y., 09/19/822/3840-son.
4. Алтыбаева М.А., Турдубаева К.Т. Формирование профессиональной компетентности в курсе методики преподавания математики / Вестник Томского государственного педагогического университета 2 (117), 2012. – С. 53-57.
5. Масалимова А.Р., Терещенко А.Г., Бубнова И.С. Гуманистическая стратегия процесса современного обучения в высшей школе // Казанский педагогический журнал, 2019. № 5(136). – С. 52–56.
6. Tarbiya o'quv darsligi: 11-sinf uchun darslik / D.Kenjaye, N.Ismatova, Z.Islomov, D.Rahimjonov, D.Ruziyeva, Z.Zamonov, O.Mahmudov, S.Shermuhammedova, S.Akkulova, N.Xolmuxamedova, Z.Jabborova. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2021. – 128 b.
7. Tillayeva Z.Y. O'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligini rivojlantirish: "Ta'limdagi xalqaro tadqiqotlarning Yangi O'zbekiston taraqqiyotidagi o'rni" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiya maqolalar to'plami. – Toshkent, Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi, 2022. – 46-52 b.

O'QUVCHILARDA BAG'RIKENGLIK MUNOSABATINI SHAKLLANTIRISH

Usmonova D.

QVPYMO 'MM pedagogika psixologiya ta'lim menijmenti kafedrasi dotsenti.

Tayanch so'zlar: ksenofobiya, jamiyat, konfliktologiya, psixologiya, antic, metod.

Ключевые слова: ксенофобия, общество, конфликтология, психология, антик, метод.

Key words: xenophobia, society, conflictology, psychology, antic, method.

Резюме:

Bag'rikenglik - bu yon berish, kamsitish yoki da'vo qilish emas, balki, eng avvalo, insonning umuminsoniy huquqlari va asosiy erkinliklarini tan olish asosida shakllangan faol munosabatdir. Ushbu maqolada o'quvchilarda bag'rikenglik munosabatini shakllantirish va rivojlanish haqida so'z boradi.

Резюме:

Толерантность – это не уступка, дискриминация или притязание, а, прежде всего, активная позиция, формируемая на основе признания всеобщих прав человека и основных свобод. В данной статье говорится о формировании и развитии толерантного отношения у студентов.

Summary:

Tolerance is not concession, discrimination or pretension, but above all, an active attitude formed on the basis of recognition of universal human rights and fundamental freedoms. This article talks about the formation and development of tolerant attitude among students.

Millatlararo munosabatlar va millatlararo bag'rikenglik muammosi eng dolzarb muammolardan biridir. Ksenofobiya yoshlar, shu jumladan talabalar orasida eng keskin namoyon bo'lmoqda, buni yoshlar sotsiologiyasi va ta'lim sotsiologiyasi tasdiqlaydi. Binobarin, barcha olimlar, madaniyat va ma'rifat arboblari aholini o'zaro hurmat va milliy bag'rikenglik ruhida tarbiyalash, xalqlarning tarixi, madaniyati va milliy xususiyatlarini anglashga intilish muammolari uchun mas'uliyat qanchalik ko'p ekanini yaxshi anglashi kerak. Asrlar davomida mahallada yashab kelganlar. Masalan Yurtimiz zamonaviy dunyoning eng yirik ko'p millatli davlatlaridan biri bo'lib, turli millatlarni o'ziga xos madaniyati bilan birlashtirgan. Keyingi payta yurtimiz yoshlar ongida musulmonchilik jamiyati va madaniyatiga xos bo'lmagan axloqiy qadriyatlar

tarbiyalana boshladi. Yoshlar, ayniqsa talabalar g'ayriijtimoiy hodisalarning (millatchilik, zo'ravonlik, giyohvandlik, jinoyatchilik, fohishalik, OITS va boshqalar) shafqatsiz ta'siri ostida qoldilar. Bunday holatga ommaviy axborot vositalarining targ'ibot-tashviqot ishlarining samarasizligi, oilalar, ta'lim muassasalaridagi ta'lim-tarbiya darajasining tushib ketgani sabab bo'lmoqda. Bugun yoshlar elitasini tashkil etuvchi talabalar ertaga ijtimoiy, jumladan, millatlararo munosabatlarni shakllantirish ustida ishlashlari kerak. Shu bois milliy madaniyatlar va xalq an'analarini rivojlantirish, o'quvchilar bilan etnik madaniyatlar va bag'rikenglik tamoyillarini targ'ib qilish bo'yicha ishlashning shakl va uslublarini takomillashtirishga qaratilgan mavzuli tadbirlarni o'tkazish eng dolzarb hisoblanadi. Bag'rikenglik - bu yon berish, kamsitish yoki da'vo qilish emas, balki, eng avvalo, insonning umuminsoniy huquqlari va asosiy erkinliklarini tan olish asosida shakllangan faol munosabatdir. Bag'rikenglik – bu o'zining haqiqat sari muloqot, fikr va pozitsiyalar xilma-xilligiga shubha qilmaydigan kuchli va ziyolilarning imtiyozidir. Binobarin, eng ilg'or, tashkilotchi, intellektual va ijodiy rivojlangan yoshlar talabalar ekanligini e'tirof etish zarur. Talaba yoshlar asosan jamiyatining kelajakdagi o'zgarishlar vektorini belgilaydi. Talabalar har qanday davlat darajasidagi muammolarni hal qilishda shaxsiy potentsial, professionallik va qobiliyatlarni rivojlantirishni namoyish etadilar. Shu bois, turli xalqlar va madaniyatlar o'rtasida dialogik aloqalarni yanada o'rnatishga chaqirilgan eng faol ijtimoiy guruh sifatida talabalar o'rtasida bag'rikenglik g'oyalarini targ'ib qilish eng dolzarb ishdir. Talabalar yuqori darajadagi kasbiy va shaxsiy madaniyatga ega bo'lganligi, yurtimizni o'zgartirish jarayonida amaliy ishtirok etishga tayyorligi va davlat organlari, qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlarning haqiqiy hamkori sifatida harakat qilishlari sababli jamiyatda alohida o'rin tutadi. Ijtimoiy, ta'lim va boshqa xarakterdagi muammolarni hal qilishning barcha darajalari, davlat, o'z navbatida, yoshlarga nisbatan ularning yuksak salohiyatidan foydalangan holda, hozirda to'liq amalga oshirilmayotgan pozitsiyasini ochiq e'lon qilishi kerak. U ta'lim muassasalarida o'quvchilarni salbiy hodisalarning oldini olish, o'quvchilarning g'ayriijtimoiy va qo'shimcha xatti-harakatlarini zararsizlantirish, ma'naviy-axloqiy tarbiya tizimini rivojlantirishda faol fuqarolik pozitsiyasini ifodalash uchun qo'llab-quvvatlash dasturlarini ta'minlashi kerak. Shunday qilib, millatlararo munosabatlar va milliy ozchiliklar muammosi nihoyatda murakkab bo'lib, uni hal qilish uchun butun davlat apparatini, maktab va oliy ta'lim tizimini, fuqarolik jamiyati institutlarini safarbar etish zarur. Yoshlar bag'rikenglik maktabini tashkil etish esa yoshlar o'rtasida madaniyatlararo o'zaro hamkorlik modelini yaratish va sinovdan o'tkazishda, fuqarolik jamiyatini shakllantirish

jarayonida, yoshlarni turli xalqlar madaniyatiga hurmat ruhida tarbiyalashda muhim qadam bo'ladi. Bu ijtimoiy faol talaba yoshlarni shakllantirish uchun zamin yaratadi va talabalarning fuqarolik faolligini oshiradi.

Dastlab, bu atama biror narsaga yoki kimgadir bag'rikenglik va qabul qilishni anglatadi. Ushbu kontekstda ushbu atamani o'rganayotganda, bag'rikenglik va qabul qilishning ba'zi chegaralarini belgilash kerak. Bag'rikenglik yoki bag'rikenglik, ustun turdan ma'lum darajada farq qiladigan yoki umumiy qabul qilingan fikrlarga rioya qilmaydigan odamlar bilan hamjamiyat o'rnatish va saqlash istagi va qobiliyati, Tolerantlik qiyin va kamdan-kam yutuqdir, chunki jamoaning asosi qabila ongidir. Biz bir etnik guruhga mansub bo'lganlar bilan bir jamoada birlashamiz. Aslini olganda, umumiy til va etnik yaqinlik tuyg'usi insoniyat tarixi davomida jamiyatning asosi bo'lib xizmat qilgan. Shu bilan birga, biz "boshqalarga" - bizdan farq qiladiganlarga nisbatan dushmanlik yoki qo'rqinchli munosabatda bo'lamiz. Farq biologik, madaniy yoki siyosiy voqelikning istalgan darajasida yuzaga kelishi mumkin [1, 46-b.]. Tolerantlik - tizim yoki organizmning kiruvchi ta'sirlarning ma'lum bir diapazonda nosozliklarsiz va ishlash qoidalarini buzmasdan o'zgarishiga bardosh berish qobiliyati, xorijiy so'zlarning zamonaviy lug'ati bag'rikenglik ta'rifini beradi: "Tolerantlik" - (lot. Tolerantia - sabr) - bag'rikenglik, kimgadir yoki biror narsaga nisbatan yumshoqlik. Bu ta'rif ancha keng bo'lib, juda keng doiradagi muammolarni, shu jumladan talabalarni ham qamrab oladi. Talabaning o'qituvchiga nisbatan bag'rikeng munosabati, turli kurs talabalari o'rtasidagi munosabatlar (masalan, "yangi va eski" o'rtasidagi qarama-qarshilik), mutaxassisliklar - umuman, har qanday kichik guruhlarda, elementar xushmuomalalik haqida gapirish mumkin. Ammo bu holda biz tolerantlikning ijtimoiy hodisa sifatida mohiyatini ochib beruvchi aniqroq ta'rifni ko'rib chiqishimiz kerak: bag'rikenglik – bu samimiy, ongli ravishda hurmatli bag'rikenglik, o'zganing etnik, diniy mustaqilligini, boshqa madaniyatlarni hurmat bilan qabul qilishga qaratilgan o'ziga xos psixologik munosabat, urf-odatlar va turmush tarzi, axloqiy qadriyatlar, mafkuraviy e'tiqod va qarashlar, inson individuelligining namoyon bo'lishi, hurmatga sazovor bo'lgan, faol psixologik jarayon bilan bog'liq bo'lib, dinlararo, millatlararo va har qanday noqulay omillarni ichki mustaqil psixologik engish yoki zaiflashtirishga qaratilgan, umumiy, shaxslararo munosabatlar va tinch-totuv yashash va o'zaro tushunish istagi, va yana bir ta'rifga e'tibor qaratish kerak: BMT hujjatlarida "bag'rikenglik" - bu ijtimoiy, sinfiy, diniy, etnik va boshqa xususiyatlardan farq qilmasdan, barcha odamlarning huquq va erkinliklarini tan olish, hurmat qilish, ularga rioya qilishdir. Tolerantlikni tarbiyalash ekstremizm, natsizm, diniy

nizolar muammolarini hal qilish bilan bevosita bog'liq. Ushbu mavzuni ko'rib chiqish zarurati yurtimizda o'sib borayotgan ijtimoiy xilma-xillik sharoitida bag'rikenglik va murosasizlikning namoyon bo'lishi bilan bog'liq bir qator holatlar bilan bog'liq. Bu holatlarning birinchisi shundan iboratki, fuqarolik jamiyatini qurish holati individual va ijtimoiy miqyosda ham shaxslar, ham ijtimoiy guruhlarining o'z o'rnini atrofda dunyoda, birinchi navbatda, ijtimoiy-siyosiy munosabatlar tizimida anglash darajasini oshirishni belgilab berdi. Iqtisodiy, etnik, madaniy va konfessiyalararo munosabatlar. Bunday anglash jarayoni har doim alohida shaxs yoki ma'lum bir ijtimoiy guruhning qadriyatlari va maqsadlarini boshqa odamlar, boshqa ijtimoiy va etnik guruhlar, boshqa madaniyatlar, konfessiyalar va boshqalarning maqsad va qadriyatlari bilan taqqoslash orqali amalga oshiriladi. Bu jarayon ommaviy ongda turli xil noto'g'ri qarashlar va qo'rquvlar namoyon bo'lishining kuchayishi bilan birga bo'lishi mumkin: begona odam yoki madaniyat bilan uchrashishga reaksiya sifatida ksenofobiya, etnofobiya, kavkaz fobiyasi va antisemitizm, migrantlar fobiyasi, millatchilik, kamsitish va murosasizlik. Shunday qilib, jamiyatida o'sib borayotgan ijtimoiy xilma-xillik sharoitida millatlararo, dinlararo, ijtimoiy-iqtisodiy, avlodlararo va siyosiy murosasizlikning kuchayishi xavfli tendentsiya mavjud. Bunday murosasizlik shakllari ko'pincha jamiyatda nafrat, milliy adovat va ijtimoiy nizolarni qo'zg'atuvchi ekstremistik oqimlar tomonidan qo'llaniladi. Ekstremistlar uchun ko'pincha odamning boshqacha bo'lishi, boshqacha o'ylashi, boshqacha qarashi, boshqacha ishonishi, boshqacha sevishi etarli. Butun asrlar davomida mutaassiblar va ekstremistlar Yuliy Kim tomonidan qisqacha ta'riflangan formula bo'yicha harakat qilishgan: "Ular bizni yashayotganimiz uchun o'ldiradilar". Ular butun xalqlarni, birinchi navbatda, bag'rikenglik solihlarini, ochiq fikrli odamlarni anatematizatsiya qildilar, ustunga va gaz kameralarida yondirdilar. Ular orasida Lev Nikolaevich Tolstoy, Mahatma Gandi, Martin Buber, Mixail Baxtin, Albert Eynshteyn, Niels Bor va Andrey Dmitrievich Saxarov, Lev Vygotskiy, Albert Shvaytser, Yanush Korchak, Solomon Mixolz va boshqalar bor (Tolerantlik yuzlari). Ularning xatti-harakatlari insoniyat tarixi taraqqiyotining dvigateli sifatida bag'rikenglik va zo'ravonlik qilmaslik namunasidir [3, 52-bet]. Ikkinchi holat, davlat darajasida mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi ko'p jihatdan muzokaralar madaniyatining muvaffaqiyatli shakllanishiga, murosaga kelish san'atiga, turli moliyaviy va sanoat guruhlari, kichik va o'rta korxonalar o'rtasidagi samarali raqobatga bog'liq. Yurtimiz iqtisodiyotini modernizatsiya qilish sharoitida korxonalar. Iqtisodiy sohada raqobatdosh tomonlar manfaatlari muvozanatini belgilovchi ijtimoiy me'yor sifatida bag'rikenglikning pragmatik

funksiyasi alohida aniqlik bilan namoyon bo'lmoqda. Masalan, muzokaralar jarayonida har qanday murosasizlik yoki oddiygina bag'rikenglikka tayyor bo'lmaslik muvaffaqiyatsizlikka olib keladi. Shunday qilib, ijtimoiy bag'rikenglik me'yorlarining namoyon bo'lishi sifatida muzokaralar madaniyati rolining ta'sirini tahlil qilish nafaqat jamiyatning turli qatlamlarining bir-biriga nisbatan bag'rikengligini oshirish va ijtimoiy strategiyani ishlab chiqish uchun talab qilinadi. Ekstremizmga qarshi kurash, balki zamonaviy iqtisodiyot samaradorligini sifat jihatidan oshirish uchun ham. Uchinchi holat xalqaro huquqiy makonda diskriminatsiya, irqchilik, ksenofobiya va ular bilan bog'liq bo'lgan murosasizlik, ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashdagi roliga taalluqlidir, bu bag'rikenglik tamoyillari deklaratsiyasiga rioya qilmasdan mumkin emas. Talabalar o'rtasidagi bag'rikenglik muammosi eng hayratlanarli muammolardan biridir, chunki odamlar universitetlarda o'qishni boshlaganlarida, ular turli e'tiqodlarga, madaniyatlarga, tashqi ko'rinishga va hayotga qarashga ega bo'lgan ko'plab xorijiy odamlarga duch kelishadi. Shu sababli, bolaga dunyoda juda ko'p odamlar borligini tushuntirish kerak, ularning barchasi bir-biridan farq qiladi, lekin ayni paytda ular erta bolalikdan yashash uchun teng huquqlarga ega. Boshqa tomondan, 1-7-sinflarda kimda boshqa millat yoki dinga nisbatan murosasizlik masalasi bor edi? Biroq, inson hayotining dastlabki 3 yilida dunyo haqida asosiy bilimlarni oladi, shuning uchun bu vaqtda bolaga bag'rikenglikni o'rgatish kerak, chunki bu keyingi yoshda namoyon bo'ladi. Bolaga bag'rikenglikni o'rgatish, lekin o'zingizga toqat qilmaslik samarasizdir. Tasavvur qiling, ota o'g'liga turli millat vakillari borligini, ularga bag'rikenglik bilan munosabatda bo'lish kerakligini tushuntirsa-da, bir vaqtning o'zida bozor ishchilarini so'kib, boshqa millatiga mansub fuqarolarga nisbatan behayo so'zlarni ishlati! Ehtiyotkorlikdan kelib chiqqan holda, bola har qanday otaning ko'rsatmasi kabi bu ma'lumotni tinglaydi, lekin uni hayotda bajarishi dargumon. Talabalar muhitida tolerantlikni talabalarning birgalikdagi mehnati orqali rivojlantirish kerak, yaxshisi raqobatbardosh emas, balki jamoaviy tarzda! Bu faol mashq qilinadigan narsa bo'lishi mumkin, yigitlar doimo elkama-elka bo'lib, birga o'qiydilar va eng muhimi, imtihondan o'tadilar, bu shubhasiz talabalarni birlashtiradi. Universitetning jamoat hayotidagi ishtiroki ham talabalarni birlashtiradi: bular turli KVNlar, talabalar kengashlari, kasaba uyushma qo'mitalari va turli ijodiy to'garaklardir. Yurtimizda bag'rikenglik ongini shakllantirishga ko'maklashish va ekstremizm va zo'ravonlik tarqalishining oldini olish uchun, birinchi navbatda, odamlarda turli dunyo madaniyatlari, sivilizatsiyalari va xalqlarining xilma-xilligiga hurmat, tushunish va hamkorlik qilish istagini rivojlantirish kerak. Tashqi ko'rinishi, tili, e'tiqodi

bilan farq qiladigan odamlar bilan jamiyatdagi xilma-xillik g'oyalarini aks ettirish. Avvalo, bu yerda, albatta, ta'lim-tarbiya ishlari ham birdek muhim rol o'ynaydi. Tolerantlikni imkon qadar erta singdirish kerak, ammo bunday tushunchalar shunchaki qiziq bo'lmagan va tushunarsiz bo'lgan maktab yoshi haqida gaplashish dargumon. Psixologik tadqiqotlarga ko'ra, ijtimoiy-madaniy tolerantlikni shaxsning axloqiy sifati sifatida shakllantirish uchun optimal yosh davri o'quvchilarni o'z ichiga olgan o'smirlik davri hisoblanadi. Shuni e'tirof etish kerakki, yoshlarning eng ilg'or, uyushqoq, intellektual va ijodiy rivojlangan qismi talabalar jamoasidir. Talaba yoshlar asosan jamiyatining kelajakdagi o'zgarishlar vektorini belgilaydi. Talaba uchun bag'rikenglik talaba muhitidagi va, albatta, undan tashqaridagi munosabatlarni nazarda tutadi. Bu munosabatlarni nazorat qilish juda qiyin, chunki ular har bir insonning shaxsiy madaniyatiga bog'liq.

Shunday qilib, nafaqat bag'rikenglik g'oyasini targ'ib qilish, balki talabalarning umumiy madaniy rivojlanish darajasini oshirish kerak. Talabalar keksa avlod vakillariga qaraganda tengdoshlarini tezroq tinglashadi. Tolerantlik munosabatlarini o'rnatishning eng yaxshi yo'li yoshlarni eshitish va ular bilan tenglikda gaplashish, eng samarali yo'ldir. Bu yo'ldan samarali foydalansak kelajakda yurtboshimiz aytgan avlodni tarbiya qilaolamiz.

Adabiyotlar

1. Kjell L. A. Shaxsiyat nazariyalari: asosiy tamoyillar, tadqiqot va qo'llash: universitetlar uchun darslik / L. A. Kjell, D. Ziegler. Sankt-Peterburg: Peter, 1997. 606 p.
2. Shabolina V.V. Qaram xatti-harakatlar psixologiyasi: giyohvand moddalar va boshqa psixoaktiv moddalarni iste'mol qilish bilan bog'liq xatti-harakatlarning namunasi –/ V.V. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburg nashriyoti. Univ., 2004. 336 b.
3. Shakurov R. X. Pedagogik jamoalardagi ziddiyatlarning sabablari –va ularni bartaraf etish usullari / R. X., B. S. Alisherov // Psixologiya masalalari. 1986. No 6. B. 67-76.

KUNDALIK-AMALIY TOPSHIRIQLAR VA UHING O'QUVCHILAR KOGNITIV MUSTAQILLIGINI RIVOJLANISHDAGI AHAMIYATI

Abduvaliyev N.A.

*Andijon davlat universiteti «Pedagogika» kafedrası dotsent
vazifasini bajaruvchisi*

Tayanch soʻzlar: taʼlim jarayoni, topshiriqlar, oʻquvchilarning bilimlarini rivojlantirish, hayotiy-amaliy faoliyat, real vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar, rivojlantiruvchi topshiriqlar, tanqidiy fikrlash, taʼlim tizimi.

Ключевые слова: учебный процесс, задачи, развитие знаний учащихся, жизненно-практическая деятельность, задачи, основанные на реальных ситуациях, развивающие задачи, критическое мышление, образовательная система.

Key words: educational process, tasks, development of students' knowledge, life-practical activity, tasks based on real situations, developmental tasks, critical thinking, educational system.

Резюме:

Maqola taʼlim jarayonida qoʻllaniladigan topshiriqlarning ahamiyati, ulardan samarali foydalanish usullari va ularning oʻquvchilarning bilim va kompetentsiyalarini rivojlantirishdagi oʻrnini tahlil qiladi. Unda asosiy eʼtibor oʻquv va nazorat topshiriqlarining mazmuni, ularning hayotiy-amaliy faoliyatga tayyorlashdagi rolga qaratilgan. Mualliflar oʻquv jarayonida murakkablashib boruvchi topshiriqlar, real vaziyatlarga asoslangan kundalik-amaliy topshiriqlar va rivojlantiruvchi topshiriqlarning oʻrni haqida bahs yuritadilar. Maqolada shuningdek, zamonaviy taʼlimda tanqidiy fikrlash, mustaqil axborot izlash va tadqiqotchilik kompetentsiyalarini rivojlantirishning dolzarbligi taʼkidlanadi. Maqola umumiy taʼlim tizimida oʻquvchilarni hayotiy-amaliy faoliyatga tayyorlash uchun zarur boʻlgan topshiriqlar va ularning taʼlim jarayonidagi oʻrni haqida ilmiy-amaliy tavsiyalarni oʻz ichiga oladi.

Резюме:

В статье анализируется значение заданий, используемых в образовательном процессе, методы их эффективного использования, а также их место в развитии знаний и компетенций учащихся. В ней основное внимание сосредоточено на содержании учебных и контрольных заданий, их роли в подготовке к жизнепрактической деятельности. Авторы рассуждают о роли усложняющихся задач, повседневно-практических задач, основанных на реальных ситуациях, и развивающих задач в образовательном процессе. В статье также подчеркивается актуальность развития критического мышления, самостоятельного поиска информации и исследовательских компетенций в современном образовании. В статье содержатся научно-практические рекомендации о заданиях и их месте в учебном процессе, необходимых для подготовки учащихся к жизнедеятельности в системе общего образования.

Summary:

The article analyzes the importance of tasks used in the educational process, methods of their effective use, and their place in the development of students' knowledge and competencies. In

it, the main attention is focused on the content of educational and control tasks, their role in preparing for life-practical activities. The authors argue about the role of increasingly complex tasks, everyday-practical tasks based on real situations, and developmental tasks in the educational process. The article also emphasizes the relevance of developing critical thinking, independent information seeking and research competencies in modern education. The article contains scientific and practical recommendations about the assignments and their place in the educational process necessary for preparing students for life-practical activities in the general education system.

O'quv jarayonida qo'llaniladigan topshiriqlarning asosiy maqsadi olingan bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, turli holatlarda qo'llab ko'rish, egallangan bilimni baholashdan iborat. Aksariyat topshiriqlar bir bosqichli topshiriqlardan iborat bo'lib, bir savol yoki atamani izohlash, bir amalni bajarishdan iborat bo'ladi. O'quv va nazorat topshiriqlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'p topshiriqlar o'quvchining tayanch va fanlarga kompetentsiyalarini shakllanishiga yetarli vosita vazifasini bajarmaydi hamda ularni hayotiy-amaliy faoliyatga tayyorlashiga xizmat qilmaydi. Amaliyotda topshiriqlar savol tariqasida tahrir qilinadi va faqat o'zlashtirilgan mavzuga mos ravishda ishlab chiqiladi. O'quv topshiriqlari dars mashg'ulotining maqsadiga erishishini belgilab beruvchi indikator vazifasini o'taydi. O'quv va nazorat topshiriqlari o'quv natijalariga erishilganlikni tekshirish imkoniyatini belgilab beradi. Nazorat topshiriqlari o'quvchidan topshiriqlarni "o'quv jarayonida emas, sinov jarayonida deb qabul qilish talab etiladi va o'quvchining hozirgi holatdagi bilim darajasi belgilanadi".

C. Aufschnaiter "topshiriqlarning o'quv mashg'ulotida tizimli qo'llash optimal o'quv jarayoniga hal qiluvchi ta'sir"ga ega ekanligini ta'kidlaydi hamda o'z mulohazalarini davom ettirib "topshiriqlar an'anasi"ni rivojlanishiga yana bir muhim omil bu o'quvchilarning mustaqil tushuntirib berish ko'nikmalarini rivojlantirishdan iborat ekanligini bayon qiladi. Topshiriqlarda o'quvchilarga taqdim qilinadigan ma'lumotlar tayyor holatda emas, balki mustaqil ravishda qidirish, takrorlash va boshqa topshiriqlar bilan taqqoslash orqali ma'lumotlar topishi nazarda tutilishi kerak. Topshiriqlar o'quv jarayonining davom etishiga qarab murakkablashib borishi lozim.

X. Gudjons "murakkab bo'lib boruvchi topshiriqlarni bajarish orqali bilimlar yangidan tizimlashib boradi. Amaliyotda qo'llanilishiga oid topshiriqlarni bajarish orqali esa boshqa bilimlar bilan mujassamlashib, tayanch bilimlarga bog'lanib boradi" degan xulosaga kelgan.

O'qituvchi yangi dars mavzusini tushuntirish, o'quvchilarga shu mavzuga oid topshiriqlarni bajarishda mustaqil topshiriq namunalaridan yechish, o'z yechimini taqdimot qilish imkoniyatini berishi lozim bo'ladi. Bu orqali o'qituvchi o'quvchining "hozirgi holati" va "potentsial holati"ga baho beradi.

Hozirgi kunda o'quv jarayonida keng qo'llaniladigan topshiriqlar quyidagi jihatlari bilan tavsiflanadi:

1. O'quv mashg'ulotlarida ma'lum fanga oid bilimlar tizimli o'qitiladi va mavzular oddiydan murakkabga qarab tizimlab chiqilgan. Bu ketma-ketlik o'quvchilarning tizimli bilim olishini ta'minlaydi, birinchi mavzu bilan ikkinchi mavzu uzviy bog'langan bo'ladi. Topshiriqlar ham shu tamoyilga mos ravishda shakllantiriladi. Bu tizimlilikning kamchiligi esa o'quvchida fan hamda fanning ma'lum bo'limlari bo'yicha umumiy tasavvuri mazkur fan bo'limi yoki bobni yakunlanganida ifodalanadi.

2. O'quv mashg'ulotida tizimlilikdan tashqari, imtihon va sinovlarga oid bilimlar, savollar, atamalarga katta e'tibor qaratiladi. Bu mavzular, atamalar va imtihon topshiriqlariga o'xshash topshiriqlar imkon qadar qayta-qayta tekshiriladi.

3. Uy vazifasi sifatida ham mustahkamlash topshiriqlari beriladi. O'quvchi o'qituvchi tomonidan berilgan barcha topshiriqlarni to'liq va sifatli bajarishi yaxshi baho uchun shart-sharoit hisoblanadi.

4. O'quvchilarga amaliyotga, hayotiy yoki global hayotga oid mustaqil izlanish, o'quvchining kreativligini va tadqiqotchilik kompetentsiyalarini rivojlantiruvchi topshiriqlar kamdan-kam holatlarda tavsiya etiladi. Bunday topshiriqlarning berilmasligi sababi hamma vaqt ham yakuniy yechimga erishmaslik, dars mavzulariga bevosita aloqadorlikka ega emasligi va o'quv jarayoni qat'iy reja asosida tashkil etilishi bunday topshiriqlardan foydalanishga imkon bermaydi. O'qituvchi o'quv darsligiga va berilgan mavzuga bog'liq bo'lmagan topshiriqlardan foydalanishi amaliyotda kam kuzatiladi. Hozirgi kundagi o'quv mashg'ulotlari axborotni yodlash va band qilishga qaratilgan bo'lib, tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish ko'nikmalari va boshqa malakalarni rivojlantirishga to'sqinlik qilmoqda. O'quvchilarga o'quv mashg'ulotlarda ko'p holatlarda to'liq, kompleks topshiriq ustida emas, balki shu kompleks topshiriqning bo'laklari yoki "qism topshiriqlari" beriladi. Aksariyat hollarda topshiriqlar o'quvchilarni baholash maqsadidagina foydalaniladi.

Pedagogikaga oid so'nggi ilmiy-tadqiqot ishlari shundan dalolat beradiki, kundalik-amaliy topshiriqlarni o'quv jarayoniga keng tatbiq qilish va shu orqali o'quvchilar tayanch kompetentsiyalarini shakllantirish milliy ta'lim tizimining ta'lim strategiyalaridan biri hisoblanib, bunday topshiriqlar yuzasidan bir qancha ilmiy tadqiqotlar o'tkazilmoqda. Kundalik-amaliy topshiriqlar ko'plab ilmiy-amaliy tadqiqotlarning obyekti bo'lib kelmoqda. Bundan tashqari, ta'lim standartlari, o'quv rejasi va dasturlarning mazmuniga bevosita kundalik-amaliy

topshiriqlarining murakkablik darajasidagi topshiriqlarning bajarilishi zaruriy bilim, ko'nikma, malaka va kompetentsiyalar shaklida belgilanmoqda.

Kundalik-amaliy topshiriqlar atamasi quyidagicha izohlanadi: "umumta'lim fanlariga oid bilimlarni amalda qo'llay olish, kundalik, hayotiy muammolarni tushunish, yechim topish strategiyalarini bilish va qo'llash, xulosalar shakllantirishga yo'naltirilgan topshiriqlar" deya tavsiflanganini aytishimiz mumkin. Kundalik-amaliy topshiriqlarning asosiy markazida real vaziyatlar turadi va bu o'quvchilarni kognitiv mustaqilligini rivojlantirishga yo'naltiriladi. O'quv jarayonida bu kabi topshiriqlardan keng foydalanish o'quvchilarni hayotiy-amaliy faoliyatga tayyorlashning zaruriy sharti sifatida qaraladi. Kundalik-amaliy topshiriqlar kontseptual jihatdan o'quvchilar bilimlarining real vaziyatda qo'llanilishiga, fanlararo bilimlarning o'zaro integratsiyasiga, qaror qabul qilish ko'nikmasiga, o'z yechimini baholashga, qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'ladi.

Kundalik-amaliy topshiriqlar aynan bir o'quv mashg'uloti mavzusi bilan chegaralanmaydi, balki real muammo yoki vaziyatga doir topshiriqlar orqali o'quvchilarni hayotiy-amaliy faoliyatga tayyorgarligi uchun zaruriy bo'lgan kompetentsiyalarning rivojlanganlik holatini baholaydi. Kundalik-amaliy topshiriqlar jamiyat, atrof-muhit, tabiat hodisalari, texnika va texnologiya, insoniyat taraqqiyoti, salomatligi, global va hayotiy hayot, zamonaviy fanlarga oid vaziyatlar, holatlar, ma'lumotlar va muammolarga bog'lagan holda shakllantiriladi. Misol tariqasida hozirda dolzarb bo'lgan global iqlim o'zgarishi, epidemiya, digitalizatsiya (axborotni raqamli shaklga o'tkazish) va shu kabilar topshiriqlar kontekstida qo'llanilishi mumkin.

O'quv jarayonida qo'llaniladigan topshiriqlar bo'yicha jahon tajribasi tadqiq qilinar ekan, amerikalik olim R.Xavigxurstning "development task" ya'ni rivojlantirish topshiriqlari tamoyili muhim ahamiyatga egadir. O'quvchilarni hayotiy-amaliy faoliyatga tayyorlash mazmuni nazariy jihatdan R.Xavigxurstning "rivojlanish topshiriqlari" nazariyasi bilan ko'p jihatdan uzviyligi yaqqol ko'rinib turadi. Shaxs voyaga etishi orqali jamiyatda, oilada yangi vazifalarni o'z zimmasiga oladi. Bu vazifalarga R.Xavigxurst "rivojlanish topshiriqlari" deb tasnif bergan.

R.Xavigxurst "development task" atamasini quyidagicha ta'riflaydi: "rivojlantirish topshiriqlari hayotning har bir qismida bajariluvchi topshiriqlar bo'lib, shaxsning jamiyatdagi muvaffaqiyatiga katta ta'sir ko'rsatadi, jamiyatda o'z o'rnini egallashi va erkin yashashini ta'minlaydi". Olim mazkur rivojlantirish topshiriqlarining uchta komponentini ko'rsatib o'tadi: fiziologik yetilganlik; madaniy bosim (jamiyatdagi talablar) va shaxsiy maqsadlar; qadriyatlarining

shakllanishi hisoblanadi. Zamonaviy fanlarda mazkur manbalar shaxsiy ko'nikmalarning rivojlanishi, ijtimoiy-madaniy rivojlanish me'yorlari va shaxsiy maqsadlarning rivojlanishi deb ham tavsiflanadi.

Rivojlanish psixologiyasi shaxsning atrof-muhit, jamiyat bilan aloqasi va shu orqali shaxsning rivojlanishida faol positsiyasini shakllanishini o'rganadi. R.Xavighurst "rivojlanish" atamasiga ta'rif berar ekan, rivojlanish "yashab o'tgan hayotining natijasi, shu bilan birga kelajak vazifalarini qay darajada qabul qila olishi ko'nikmasi" deb ta'riflaydi. U kelgusi hayotiy, mehnat va shaxsiy faoliyatidagi vazifalarni qabul qilish, shu vazifalarni bajarish uchun zaruriy bilimlarni egallash va qabul qilish ko'nikmasini "insoniyat rivojlanishining motori" deb ta'riflagan. Rivojlanish har doim oldingi hayot bosqichidagi vazifalarning mukammal bajarilishi bilan ta'minlanadi.

Pedagogika va psixologiya fanlarida "Scaffolding" tushunchasi mavjud bo'lib, topshiriqlarni shakllantirishda o'quvchining "hozirgi holati"ni hisobga olingan holda "potentsial holati"ga yetkazilishi tushuniladi. Taniqli rus pedagogi L.S.Vigotskiy esa mazkur tushunchani "rivojlanishning keyingi zonasi" deb ta'riflagan. Topshiriqlar avval o'tilgan darslar bilan vertikal bog'liqlikka ega bo'lishi, ularni takrorlashi va mustahkamlashi kerak. Shuningdek, o'quv jarayonida qo'llaniladigan topshiriqlar gorizontal ravishda turdosh fanlar, hayotiy va real vaziyatlar bilan bog'liqlikni aks ettirishi va shu orqali o'quvchilarni hayotiy-amaliy faoliyatga tayyorgarligini rivojlantirishi lozim.

Ma'lumki, o'quv jarayonida foydalanadigan topshiriqlar orqali egallangan bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, turli real vaziyatlarda qo'llab ko'rish, egallangan bilimni baholash maqsadida keng qo'llaniladi. Pedagogik amaliyotda topshiriqlar bir bosqichli hisoblanadi. Topshiriqlar asosan bir savol yoki atamani izohlash, bitta savolga javob berishdan iborat bo'ladi. Topshiriqlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, bu turdagi topshiriqlar o'quvchilarning ilmiy savodxonligini rivojlanishiga yetarli imkoniyat yaratmaydi. Pedagogik amaliyotda topshiriqlarlardan ko'ra savollardan keng foydalaniladi va bu savollar faqat o'zlashtirilgan mavzuga mos ravishda ishlab chiqiladi. Topshiriqlar dars mashg'ulotining maqsadiga erishishini belgilab beruvchi vosita vazifasini o'taydi. Topshiriqlar o'quvchilarning o'quv natijalariga erishilganlikni tekshirish imkoniyatini belgilab beradi. Shuningdek, nazorat topshiriqlari o'quvchidan topshiriqlarni "o'quv jarayonida emas, sinov jarayonida deb qabul qilish talab etiladi va o'quvchining hozirgi holatdagi bilim darajasi belgilanadi".

O'quv jarayonida foydalanadigan topshiriqlar quyidagicha o'quv va nazorat topshiriqlariga bo'linadi:

O'quv topshiriqlari yangi mavzuni mustaqil yoki sinfda o'rganish maqsadida tuziladi. O'quvchilar o'quv topshiriqlarini o'zaro almashishlari va taqqoslashlari, topshiriqning yechish usullarini muhokama qilishlari va yechimlarini taqqoslashlari mumkin bo'ladi. O'quv topshiriqlari oldindan ko'rsatilgan usullarni o'quvchining mustaqil qo'llash ko'nikmasini shakllantirish uchun qo'llaniladi. O'quv darsliklarida o'quv topshiriqlari murakkablik darajasiga qarab belgilab qo'yilgan. Yuqori murakkablik darajasidagi topshiriqlarning bajarilishi o'quvchining mazkur mavzu bo'yicha yaxshi o'zlashtirganligini belgilaydi.

Nazorat topshiriqlari orqali o'quvchining individual savodxonligi baholanadi. Nazorat topshiriqlari ko'phollarda bir qancha o'quv topshiriqlarining birlashmasidan iborat bo'lib, ma'lum vaqtda o'tilgan mavzularga oid bir qancha topshiriqlarni o'z ichiga oladi. Mazkur topshiriqlarda mavzulararo topshiriqlar kamdan-kam uchraydi va asosan mavzularga oid topshiriqlardan iborat bo'ladi. O'quvchilar ko'p holatda bunday topshiriqlarni chorak yakunlari yoki sinfdan sinfga ko'chish imtihonlarida yechishadi.

Ma'lumki, umumta'lim maktablarida Tarbiya fani o'quv dasturi kompetentsiyaviy yondashuv asosida shakllantirilgan. Kompetentsiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim jarayonida o'qituvchi o'quvchilarga faoliyat maqsadini ochib beradi, uni o'quvchilar anglashlariga sharoit yaratadi, yetakchi g'oyalarni tahlil etadi. O'quv fanining mazmuni o'quvchilarga tushunarli bo'lishi uchun zarur vaziyatlarni yaratadi, taqdim etiladigan bilimlarning qiymatini ochib beradi. O'quv jarayoni mantiqi va bu jarayonda yangi bilimlarni o'zlashtirish, amaliy ko'nikmalarni faollashtirishning ahamiyatli jihatlarini tahlil qiladi. Davlat ta'lim standartida o'quvchilarda umumta'lim fanlarini o'zlashtirish natijasida quyidagi kompetentsiyalar rivojlanishi belgilab qo'yilgan: kommunikativ kompetensiya; axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi; o'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyasi; ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi; milliy va umummadaniy kompetensiya; matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi.

Kundalik-amaliy topshiriqlar umumta'lim maktab o'quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini, egallagan bilimlarini hayotda qo'llay olish layoqatiga turli xil topshiriqlar orqali baho berish va mustaqil hayotda qo'llay olish ko'nikmalarini rivojlanishiga turtki berishga xizmat qiladi. Hozirgi zamon

axborot jamiyati umumta'lim maktab o'quvchilaridan quyidagi qobiliyatlarga ega bo'lishni taqozo etadi:

- o'zgaruvchan hayot sharoitlariga moslashish, zaruriy bilimlarni mustaqil o'zlashtirish, turli-tuman muammolarni hal etish uchun ulardan mohirona foydalanish, butun umri mobaynida hayotda o'z o'rnini topishga qodir bo'lish;
- mustaqil tanqidiy fikrlash, tabiat, global muammolar, real voqelikda yuz berayotgan muammolarni ko'ra bilish va ularni oqilona hal etish yo'llarini zamonaviy texnologiyalar yordamida topish;
- o'zi o'zlashtirayotgan bilimlardan qaerda va qay tarzda foydalanish mumkinligi haqida aniq tasavvurga ega bo'lish;
- axborot bilan mohirona ishlay olish: muayyan muammoni hal etish uchun zarur faktlarni to'plash, ularni tahlil qilish; muammoni hal etishga doir gipotezalarni ilgari surish; zaruriy xulosalar chiqarish; qonuniyatlarni aniqlash; dalillangan xulosalar chiqarish; olingan xulosalardan yangi muammolarni aniqlash va hal etishda foydalanish;
- kundalik-amaliy kompetentsiya doir muzokaralarda ishtirok etishi, o'z munosabatini ilmiy dalillarga asoslanib bildira olishi, turli sohalar va vaziyatlarda boshqalar bilan bahamjihat ishlay olish, har qanday ziddiyatli vaziyatlarning oldini olish yoki ulardan mohirona chiqqa bilish.

Kundalik-amaliy topshiriqlar o'quvchilarda kundalik-amaliy kompetentsiyalarni rivojlantirishda vosita vazifasini bajaradi. Kundalik-amaliy kompetentsiya atamasi ham pedagogik amaliyotda keng ishlatiladi. Bu o'quvchilarning kundalik-hayotiy vaziyatlarda o'zini munosib tutishi, qaroq qabul qilishi, kundalik hayot, jamiyatdagi turli ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy masalalarga o'z positsiyasini bildira olish qobiliyatini ifodalaydi. Kundalik-amaliy kompetentsiya bilvosita kundalik hayot, jamiyatdagi turli ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy masalalarga bog'liq tarzda shakllanadi va o'quvchidan mustaqil fikr bildira olishi, qaror qabul qilishi va o'z natijalariga baho berish talab etiladi. Umumlashtirgan holda quyidagicha ta'rif berish mumkin: kundalik-amaliy kompetentsiya – real holat va vaziyatlarda o'z ijtimoiy tajribalaridan foydalangan hal qilinishi mumkin bo'lgan muammolarni tushunish, mohiyatini tahlil qilish, kuzatish hamda tajribaga asoslangan xulosalar chiqarishda o'z bilim va tajribalarini qo'llay olish qobiliyatidir.

O'quvchilarda kognitiv mustaqillikni ta'minlashda kundalik-amaliy topshiriqlar asosiy pedagogik shart-sharoitlardan biri hisoblanadi. Topshiriqlar ishlab chiqishda aynan bir mavzu bilan chegaralanmaslik zarur, topshiriqlar mavzulararo va fanlararo bilimlarni o'z ichiga olgani ma'qul bo'ladi. Shu bilan birga, "ta'lim jarayonida fanlararo bog'liqlik qonuniyati mavjud. Obyektiv

olamning bir butunligi fanlarni uzviy bog‘liqlikda o‘rganishni taqozo etadi”. Shuningdek, fanlararo bog‘liqlik “biri-ikkinchisini to‘ldiradi, barkamol shaxsni shakllantirish, yoshlarni hayotga tayyorlash samaradorligini oshiradi”. Bir fanning turli qismlari kompetensiya tarkibiy qismi bo‘lishi mumkin va tizimli ravishda yillar davomida shakllanib boradi.

O‘quvchilarda kognitiv mustaqillikni rivojlantirishda ular tomonidan topshiriqlarni bajarishda yo‘l qo‘yilgan xatolar bilan samarali ishlash topshiriqlar ishlab chiqishda e‘tibor talab qiladigan jihatlaridan biri hisoblanadi. O‘quvchilar yo‘l qo‘ygan xatolar o‘qituvchi uchun topshiriqlarni takomillashtirish va mazmunini boyitish uchun xizmat qiladi. O‘quvchilarning topshiriqni yechishda xato qilishidan qo‘rqmaslikka, xatolar orqali yakuniy to‘g‘ri yechimga kelishga rag‘batlantirish kerak. P.Xeyslur va G.Lind o‘zining ilmiy tadqiqotlarida “kimki qanday xato kelib chiqishini bilsa, to‘g‘ri yechim qanday bo‘lishini biladi”, degan qat‘iy xulosaga kelganlar. Pedagogik nuqtai nazardan dars jarayonida xatolar yo‘q qilinishi zarur bo‘lgan yoki yo‘l qo‘yib bo‘lmas yechim sifatida qabul qilinmaydi, balki xatolardan va xatolar orqali o‘rganish mumkin, deb qarash lozim bo‘ladi.

Pedagogik amaliyotda qo‘llaniladigan topshiriqlar kundalik-amaliy topshiriqlardan quyidagi jihatlar bilan farq qiladi:

1. O‘quv mashg‘ulotlarida ma‘lum fanga oid bilimlar tizimli o‘qitiladi va mavzular oddiydan murakkabga qarab tizimlab chiqilgan. Bu uzviylik o‘quvchilarning tizimli bilim olishini ta‘minlaydi hamda avvalgi mavzu bilan uzviy bog‘langan bo‘ladi. O‘z navbatida topshiriqlar ham shunga mos ravishda shakllantiriladi. Bunday yondashuvning kamchiligi o‘quvchilar fan yoki fanning boblarida yuzasidan yakuniy dars arafasida umumiy tasavvurlari shakllanadi.

2. O‘quv jarayonida imtihon va sinovlarga oid bilimlar, savollar, atamalarga katta e‘tibor qaratiladi. Shundan kelib chiqqan holda, mazkur mavzular, atamalar va imtihon topshiriqlariga o‘xshash topshiriqlar imkon qadar qayta-qayta o‘quvchilarga taqdim etiladi.

3. O‘quvchilarga uy vazifasi sifatida mustahkamlash topshiriqlari berilib, o‘quvchi berilgan barcha topshiriqlarni to‘liq va sifatli bajarishi yaxshi baho uchun asos bo‘ladi.

4. O‘quvchilarga kundalik-amaliy kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan, real hayotga, kundalik vaziyatlarga yoki global muammolarga oid mustaqil izlanish, kreativlik va tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantiruvchi topshiriqlar deyarli kamdan-kam holatlarda tavsiya etiladi. Albatta, bu kabi topshiriqlarning o‘quv jarayonida qo‘llanmasligiga sabab,

topshiriqlarda hamma vaqt ham yakuniy yechimga erishish ko'p vaqt hamda qayta aloqani taqozo etadi. Boshqa tomondan esa bu kabi topshiriqlarning qo'llanilmasligi dars mavzulariga bevosita aloqadorlikka ega emasligi bilan izohlanadi. Boshqa tomondan esa o'quv jarayoni qat'iy reja asosida tashkil etiladi va topshiriqlar ba'zan ko'p vaqt talab etadi. Topshiriqlar o'quvchilarga jamiyatda, kundalik hayotda, kasbiy hayotda turli vazifalarni mazmun-mohiyatini tushunishi, bu orqali ularda mas'uliyat va javobgarlik hissini his etish etishiga yordam beradi, fanlararo bog'liqlik va mustaqil o'rganishning ahamiyatini anglash imkonini beradi.

Tarbiya fanidan topshiriqlar aksariyat hollarda o'quv mashg'ulotlarining takrorlash va imtihon bosqichlarida ishlatiladi. Topshiriqlar ko'p hollarda asosan o'quvchilarni baholash uchun qo'llaniladi. Baholash esa o'qituvchi uchun o'quvchilarni faollikka undovchi, rag'batlantiruvchi vosita sifatida ko'riladi.

Kundalik-amaliy topshiriqlar odatda o'quvchilarning kundalik hayotni kuzatishi, o'quv mashg'ulotlarida o'rganayotgan bilimlari bilan bog'lashi va ularning muammolarni hal qilish kompetentsiyasining rivojlanishiga yordam beradi. Bir qancha javoblari mavjud topshiriqlar esa deyarli uchramaydi. Faqat bilim so'rashga yo'naltirilgan topshiriqlar o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishi kamayishiga, ular uchun fan abstrakt, hayotda kam qo'llaniladigan fan degan xulosaga kelishiga sabab bo'ladi. O'quvchilar uchun berilgan topshiriqlar ularning hayoti, qiziqishi doir ma'lumotlar bilan bog'lansa, fanning muhimligini anglash oson bo'ladi.

N.Sheker va J.Gerdes fikricha, "sxemaga solingan doimiy takrorlanuvchi topshiriqlar o'rganilgan bilimning chegaralangan miqdorda qo'llash imkoniyatini beradi". Tadqiqotchilar "o'quvchilar topshiriqlarni yechishni o'rganishadi, ammo muammolarni hal etishni esa kamdan-kam holdagina o'rganishadi" degan qat'iy fikrni ta'kidlab o'tadilar. Bayon etilgan ilmiy tahlillar asosida o'quv mashg'ulotlarida beriladigan topshiriqlarning funktsiyasi o'quvchilarning muammoli vaziyatlarni hal qilishga bo'lgan munosabatlarini o'zgarishini taqozo etishi lozim degan fikrimizni bayon etishga asos bo'ladi.

Umuman olganda, ijtimoiy-gumanitar fanlarda keyingi yillarda ko'p yechimli topshiriqlar shakllantirishga keng e'tibor berilmoqda. Ko'p yechimli topshiriqlarda bir yoki bir qancha qonuniyatlar asosida yondashishni nazarda tutadi. Topshiriqni yechishni bitta usul bilan tushuntirish oddiy, boshqa tomondan maqsadga muvofiq bo'lmagan usuldir. Albatta bu orqali o'qituvchi qisqa vaqt ichida maqsadga erishadi. Natijada o'quvchilarning bir topshiriq bo'yicha kam miqdordagi ma'lumotlar keltirilgan topshiriqlar bo'yicha

yechim topish, mulohaza yuritish, mantiqiy fikrlash, qiyosiy solishtirish kabi asosiy ko'nikmalari rivojlanmasligiga sabab bo'ladi. Bunday topshiriqlar "o'quvchilarning tor fikrlashga va birgina yechim orqali topshiriqlarni echish va boshqa yechim yo'llarini qidirmaslikka undaydi".

Adabiyotlar:

1. Выготский Л.С. Психология развития человека. – М.: Смысл Экасто, 2005. – С. 220.
2. Gudjons H. Intelligent practice. Methods and strategies // <https://www.fachportal-paedagogik.de/literatur/vollanzeige.html>, 26 (2006) 138-139. – P. 13.
3. Gibbons P. Unterrichtsgespräche und das Erlernen neuer Register in der Zweitsprache // In: Mecheril, P., Quehl, Th. (Hrsg.): Die Macht der Sprachen. Englische Perspektiven auf die mehrsprachige Schule. Münster u. a.: Waxmann 2006. – P. 269-290.
4. Kulgemeyer C. PISA tasks in comparison. Structural analysis of the natural science items from the PISA runs 2000 to 2006 // Books on Demand GmbH, 2009. – P. 312.
5. Reiss K., Weis M., Klieme E., Köller O. Basic education in an international comparison // 1st edition. Münster: Waxmann, 2019. – P. 266.
6. Riedl A. Didactics of vocational training // Stuttgart: Steiner (pedagogy) 2004. – P. 121.
7. Havighurst R. Human Development and Education // David McKay, New York 1953. – P. 312.
8. Stangl W. The structure of development tasks // 2020 https://Arbeit_blaetter.stangl-taller.at/Psychologieentwicklung/Developmenttasks.html. – P. 45-61.
9. Lethiger H. Learning and performance tasks in competence-oriented teaching // <https://www.budrich-journals.de/index.php/HiBiFo/article/view/File/10123/8722>. – P. 12-24.
10. Xaliyov J.X. Maktab fizika kursini o'qitishda zamonaviy energiya manbalariga oid kompetentsiyalarni shakllantirish metodikasi: pedagogika fanlari bo'yicha fals. dok. dissertatsiya avtoref. – Termiz, 2023. – B. 11 (48).
11. Haeußler P., Lind G. "Task Culture" - What is that? // In: Practice of Natural Sciences - Physics 49 (2000) No. 4. – P. 2-10.
12. Schelten A., Riedl A. Cross-curricular and action-oriented teaching: teaching of prerequisites for the ability to act in professional practice // In: VLB-akzente 6 (2), 1997. – P. 11-13.
13. Schecker H., Gerdes J. Interviews about experiments on movement processes // In: Journal for Didactics of Natural Sciences 4, 1998. – P. 61-74.

YOSH AVLODNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING IJTIMOIY-PEDAGOGIK JIHATLARI

Turdiyeva Sh.A.

Andijon davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

Toshlanova M.

Andijon davlat pedagogika instituti 3-bosqich talabasi.

Tayanch so'zlar: oila, oilaviy hayot, ma'naviy, o'smir, o'quvchi, ijtimoiy maqom, psixologik moslashuv, iqtisodiy, madaniy, vaziyatli rolli moslashuv.

Ключевые слова: семья, семейная жизнь, духовная, подростковая, студенческая, социальный статус, психологическая адаптация, экономическая, культурная, ситуативно-ролевая адаптация.

Key words: family, family life, spiritual, adolescent, student, social status, psychological adaptation, economic, cultural, situational role adaptation.

Резюме:

Yosh avlodni oilaviy hayotga tayyorlash jarayoni murakkab, serqirra va uzluksiz bo'lib, ularning kelgusi oilaviy hayotga to'laqonli tayyor bo'lishi uchun eng muhim talablarni, insoniy xislatlarni shakllantirish muhim va zarurdir. Mazkur maqolada muallif aynan o'quvchi yoshlarni bolalik davridan ayniqsa o'smirlik davridan ularni oilaviy hayotga ma'naviy tayyorlash kerak ekanligi haqida fikr yuritgan. Zero, hozirgi davirda oilalarning buzilishi, bolalarning ota yoki ona mehridan erta judo bo'lishining asosiy sabablari ham oila qurish va o'z tengini tanlashda savodxonlikning etishmasligi, xulq-odob hamda oilaviy munosabatlar me'yorlariga rioya etmaslik, oila xo'jaligini yuritishda uquvsizlik, ma'naviy qashshoqlikning natijasi ekanligini ko'rsatishga harakat qilgan.

Резюме:

Процесс подготовки молодого поколения к семейной жизни сложный, увлекательный и непрерывный, и важно и необходимо сформировать у них важнейшие требования и человеческие качества, чтобы они были полностью готовы к будущей семейной жизни. В данной статье автор задумался о том, что готовит младших школьников к семейной жизни необходимо с детства, особенно с подросткового возраста. Вед он пытался показать, что основными причинами распада семей, раннего отрыва детей от любви отца или матери являются неграмотность в создании семьи и выборе партнера, несоблюдение норм поведения и семейные отношения, необразованность в ведении семьи и духовная нищета.

Summary:

The process of preparing the young generation for family life is complex, exciting and continuous, and it is important and necessary to form the most important requirements and human qualities for them to be fully ready for the future family life. In this article, the author thought about the fact that it is necessary to prepare young students spiritually for family life from childhood, especially from adolescence. After all, he tried to show that the main reasons for the breakdown of families, the

early separation of children from the love of a father or mother are the lack of literacy in starting a family and choosing one's partner, not observing the norms of behavior and family relations, lack of education in managing a family, and spiritual poverty.

Yosh avlodni oila va oilaviy hayotga tayyorlash masalalari hamma davrlarda ham eng muhim muammolardan sanalib kelingan. Bu muammo jamiyatimizda ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy islohotlar amalga oshirilayotgan, yangilanish jarayoni kechayotgan hozirgi davrda, ayniqsa, dolzarblik kasb etmoqda. Chunki ana shunday olamshumul voqealarga boy davrda oilaviy munosabatlarda uning har bir a'zosidan yuqori darajadagi ma'naviy madaniyatga ega bo'lish talab etiladi. Buni shakllantirishni esa bolalikdan, ayniqsa, ularning o'smir yoshidan boshlash maqsadga muvofiq.

Yosh avlodni oilaviy hayotga tayyorlash jarayoni murakkab, serqirra va uzluksiz bo'lib, ularning kelgusi oilaviy hayotga to'laonli tayyor bo'lishi uchun eng muhim talablarni, insoniy xislatlarni shakllantirish muhim va zarurdir. Zero, hozirgi davrda oilalarning buzilishi, bolalarning ota yoki ona mehridan erta judo bo'lishining asosiy sabablari ham oila qurish va o'z tengini tanlashda savodxonlikning etishmasligi, xulq-odob hamda oilaviy munosabatlar me'yorlariga rioya etmaslik, oila xo'jaligini yuritishda uquvsizlik, ma'naviy qashshoqlik va tekinko'rlikdir.

Yosh avlodni oilaviy hayotga tayyorlash asosan, ikki yo'nalishda olib boriladi:

1. Ota-onalar tomonidan, oila muhitida.
2. O'qituvchilar tomonidan, ta'lim muassasalarida.

Bu har ikki yo'nalishning yana o'ziga xos tomonlari, shahobchalari ham bo'lib, ular mahalla, jamoatchilik, maktabdan tashqari muassasalar va hokazolar hisoblanadi. Bularning barchasi bir umumiy maqsad – yosh avlodni oilaviy hayotga tayyorlashda bir umumiy zanjirni tashkil etadi. Ushbu ishda, asosan maktabda, o'smir yoshida bevosita o'quvchilarni, oilaviy hayotga ma'naviy tayyorlash yo'nalishi o'ta muhim yo'nalish bo'lib hisoblanadi. Zero, jamiyat taraqqiyoti biz tarbiyalayotgan yosh avlodga bog'liq ekan, ikkinchi tomondan ana shu jamiyatning ma'naviy va moddiy boyliklarini yaratuvchi asos ham oiladir.

Ilmiy adabiyotlarda faylasuf, psixolog, pedagog, sotsiolog tadqiqotchilarning ta'rifiga ko'ra (A.Q.Minavvarov, O.Musurmonova, M.Inomova, G'.B.Shoumarov, V.Karimova v.b.) oila – kishilarning tabiiy, iqtisodiy, xuquqiy, ma'naviy munosabatlariga asoslangan ijtimoiy guruhdir. Oilaning barcha a'zolari: er-xotin, ota-ona va bolalar, aka-uka, opa-singillar, qarindoshlar

o‘zaro turmushi, iqtisodiy, huquqiy, axloqiy, psixologik jihatdan bir-biri bilan munosabatda bo‘ladi.

Oila – jamiyat asosi ekan, u ana shu jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, mafkuraviy darajasi bilan bog‘liq bo‘ladi. Bunda tabiiy munosabatlarga er-xotin o‘rtasidagi munosabatlar, farzand ko‘rish; iqtisodiy munosabatlariga oilani boshqarish, mulkni taqsimlash v.h., ma‘naviy munosabatlariga oila a‘zolari o‘rtasidagi axloqiy munosabatlar kiradi. Lekin har bir oila jamiyat tarkibida yashar ekan, jamiyatdagi o‘zgarishlar bevosita oilaning ijtimoiy-iqtisodiy, maishiy, ma‘naviy hayotiga ta’sir etib, uning darajasi ham o‘zgarib boradi.

Xaqiqatan ham, “Milliy istiqlol g‘oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar” risolasida: “Jamiyatda har bir oilaning mustahkamligi, farovonligini, o‘zaro hurmat-ahillikni ta’minlash – milliy mafkurada ko‘zda tutilgan maqsadlarni amalga oshirishda tayanch bo‘ladi” deyilishi bejiz emas.

Chunki oilada har tomonlama kamol topgan barkamol shaxs shakllanadi. Shaxs shakllanishiga esa oilaning ham ijtimoiy-iqtisodiy, ham ma‘naviy darajasi katta ta’sir etadi. Buning uchun avvalo har bir oilaning mustahkamligini ta’minlovchi turli umumiy jihatlari bilan birga o‘ziga xos hususiyatlarni ham hisobga olmoq zarur.

Barcha tadqiqotchilar oila mustahkamligi va barqororligini ta’minlashning turli jihatlari bo‘lib, har bir oila ana shu jihatlarning o‘zaro birligida rivojlanadi, barqaror bo‘ladi, deydi. Bular:

1. Oilaning ijtimoiy manfaatlarini ta’minlash.
2. Oilada sog‘lom psixologik muhit yaratish.
3. Oilaning huquqiy savodxonligini oshirish.
4. Fiziologik-gigienik yordam.
5. Oilaning pedagogik ta’minoti.
6. Oilani estetik boyitish.
7. Xo‘jalik-iqtisodiy ahvolini yaxshilash.
8. Oilani ma‘naviy-axloqiy shakllantirish.

Bu jihatlar, ayniqsa jamiyatimizda tub islohatlar o‘tkazilayotgan, yangilanish jarayoni kechayotgan hozirgi sharoitda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki mustaqillikka erishgunimizga qadar milliy ma‘naviyatimizning ildizlariga berilgan zarbaning oilalarga ta’siri natijasida ma‘naviy qashshoqlashishning paydo bo‘lishi bugungi kunda milliy istiqlol g‘oyalari, ularga oid ilk tushunchalarni oila muhitiga singdirish, har bir oilaning mustahkamligi, farovonligini, o‘zaro hurmat va ahillikni ta’minlashni talab etmoqda.

Bu esa oilalarni ijtimoiy hayotga uyg‘unlashtirish muammosini muhim etib qo‘ymokda. Chunki aynan oila shaxsni shakllantirishga faol ta’sir etadigan

ijtimoiy guruhdir. Zero, oilada tabiiy-biologik va ijtimoiy aloqalar o'zaro bog'lanib ketib, bu aloqalar bolalarning go'daklik davridayoq ruhiy rivojlanishi hususiyatlarini hamda dastlabki ijtimoiylashuvini aniqlash bilan muhim xisoblanadi.

Oila ijtimoiy ta'sirning muhim jihatlaridan bo'lib, aniq bir mikromuhit sifatida bola rivojlanishining jismoniy, ruhiy, ijtimoiy tomonlariga ta'sir ko'rsatadi.

Bunda oila bolani ijtimoiy hayotda ishtirok etishga tayyorlar ekan, bu jarayonda bolaning hayotga kirib kelishi, uning tabiat bilan u yashab hayot kechirayotgan jamiyat madaniyati, ma'naviyati bilan uyg'un kechishiga erishish muhim.

Demak, ota-onaning eng muhim vazifasi ham bolani insoniyat tomonidan yaratilgan, u yashab kelayotgan jamiyat madaniyati, uning axloq me'yorlari, xalq an'analari tajribalarini o'rganishga yo'naltirishdan iboratdir.

Oila muammolaridan eng muhimi uning jamiyatga moslashuvidir. Bu jarayon oilaning tuzilmasi va oila a'zolarining o'ziga xos hususiyatlari bilan bog'liqdir. Bu tuzilma:

- nikohning mavjudligi: nikohda, rasman nikohda yoki to'liq bo'lmagan nikoh;

- oilaviy hayot bosqichlari (yosh, etuk, keksa oila);
- nikoh soni (birinchi, ikkinchi v.h. nikoh);
- oilada avlodlar soni (bir yoki bir necha avlod);
- bolalar soni (kam bolali, serfarzand oila) v.h.

Oila a'zolarining o'ziga xos hususiyatlari uning tuzilmasi va talablari bilan birgalikda oila maqomini belgilaydi. Oila maqomini tadqiqotchilar to'rt turkumga bo'ladilar. Birinchisi, ijtimoiy-iqtisodiy moslashuv, ikkinchisi ijtimoiy-psixologik moslashuv, uchinchisi ijtimoiy-madaniy hamda to'rtinchisi vaziyatli-rolli moslashuv v.h. Buni jadvalda quyidagicha ifodalash mumkin.

Oilaning ijtimoiy moslashuvi. Oilaning jamiyatga ijtimoiy-iqtisodiy moslashuvi deganda oilaning moddiy ahvolini belgilaydigan hamda uning kirimi darajasi, uy-joy bilan ta'minlanganligi, jihozlari, oila a'zolarining ahvoli tushuniladi. Agar bularning barchasi oilani ta'minlamasa, bunday oilalar oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-joy harajatida qiynalib yashaydi va ijtimoiy-moddiy jihatdan past darajadagi oila sanaladi.

Agar oilaning moddiy ahvoli eng kam darajada ijtimoiy me'yorlar talablariga javob bersa, bunday oilalar kam ta'minlangan oila bo'lib, ijtimoiy-iqtisodiy darajasi o'rtacha bo'ladi.

Serdaromad va uy-joy bilan ta'minlangan oilalar esa yuqori darajadagi ijtimoiy-iqtisodiy maqomga ega bo'ladi. Oilaning ijtimoiy moslashuvida muhim bo'lgan jihatlaridan yana biri oiladagi psixologik muhitdir.

Bunga oila a'zolarining kayfiyati, ularning his-tuyg'ulari, bir-biriga va boshqalarga, o'z atrofida sodir bo'layotgan voqea-xodisalarga munosabati kiradi va bularning barchasi er-xotin, ota-ona va bolalar, ularning yaqin odamlari bilan munosabatga kirishishlari bilan belgilanadi.

Oila psixologik muhitning qay darajada yuqori yoki pastligi oila a'zolarining his-tuyg'ulari, o'zaro bir-birini tushunishi, hurmat qilishi, yordam berishi, g'amho'rliqi va bo'sh vaqtini qanday tarzda o'tkazishi, ochiq-ko'ngilligi bilan belgilanadi.

Agar oila a'zolari hamkorlikda yashab, o'zaro bir-birini hurmat qilish asosida qurilgan bo'lsa, his-tuyg'ulari yaqin va bu munosabatlardan har bir oila a'zosi qanoat hosil qilsa, bunday oilaning ijtimoiy-psixologik maqomi yuqori bo'ladi va bu oilalar sog'lom oilaga kiradi.

Agar oilada oilaviy munosabatlarda ziddiyatlar yoki ba'zi qiyinchiliklar bo'lib, uning asosida oila a'zolari doimiy ravishda tashvishli hayot kechirsa, bunday oila nosog'lom bo'lib, ijtimoiy-psixologik maqomi past darajada bo'ladi. Agar oiladagi nosog'lom muhitning oldi olinmasa, oila inqirozga yuz tutishi va natijasi ajralish, bolalarning oiladan, ota-onadan bezish holatlari yuz berishi mumkin.

Yuqoridagi nosog'lom psixologik muhitda ham oila a'zolarining bir qismi chidam bilan bardosh berib, uning surunkali davom etishining oldini olishga harakat qilib borsa, bunday holatda oilaning ijtimoiy-psixologik maqomi o'rtacha bo'ladi.

Oilaning ijtimoiy moslashuvi tuzilmasining uchinchi turi – bu ijtimoiy-madaniy moslashuvidir. Bunda oila a'zolarining ma'lumoti, turmush tarzi va xulqi bolalar tarbiyasiga bevosita ta'sir etish jihatlari bilan alohida ahamiyatga ega.

Agar oilada oila qadriyatlari, an'ana va odatlarini saqlagan holda uni kelgusi avlodlarga etkazishga harakat qilinib, bolalarning qiziqishlari va ma'naviy talablarini hisobga olgan holda sog'lom turmush tarzini yuritib, bo'sh vaqtni hilma-xil va qiziqarli tashkil eta olsa hamda bolalarning estetik, jismoniy, ruhiy, mehnat tarbiyasi maqsadga muvofiq amalga oshirilsa, bunday oilalarning madaniy darajasi yuqori bo'ladi.

Agar oilaning ma'naviy talablari rivojlangan, qiziqishlari chegaralangan, turmushi to'g'ri tashkil etilmagan, oilani birlashtiradigan madaniy-ma'rifiy, mehnati, bo'sh vaqtini tashkil etishga doir faoliyati yo'q darajada bo'lsa

va tarbiya zo'rama-zo'rakilikka asoslangan bo'lsa va oila axloqsiz hamda nosog'lom hayot kechirsa, bunday oilaning ijtimoiy-madaniy darajasi past sanaladi.

Oilaning ijtimoiy moslashuvining to'rtinchi turi bu vaziyatli rolli moslashuvi bo'lib, bu bolaning oilaga munosabati bilan bog'liq bo'ladi. Bola muammolarini hal etishda yuqori darajali madaniyat hamda faollikni namoyon etish – vaziyatli-rolli maqomning yuqori darajada ekanligini ko'rsatadi. Agar vaziyatli-rolli moslashuvda bolaga nisbatan e'tibor berilsa, bunday oila o'rtacha sanaladi; agar bolalar muammolari e'tiborga olinmay, unga nisbatan salbiy munosabat kuchli bo'lsa, bunday oilalarning vaziyatli-rolli maqomi past darajada bo'ladi.

Har bir oilaning ijtimoiy maqomi uning huquqiy, fizilogik-gigienik, pedagogik, estetik, ma'naviy-axloqiy jihatlar bilan ham bog'lanib ketadi. Ayniqsa, oilada huquqiy tarbiya pedagogika sohasida ham yangi bo'lib, oila tarbiyasida nazardan chetda qolmoqda. Aynan oilada, o'smir yoshida bolalarda huquqiy bilimning etishmasligi juda ko'p salbiy holatlarga olib kelmoqda. Mas'uliyatni his etmaslik, ijtimoiy hayotda qonun ustuvorligini tushunmaslik yoki qonunlardan faqat o'z manfaati nuqtai nazarida foydalanish shular jumlasidandir. Buning asosiy sabablari oilada ota-onalar, maktabda o'qituvchilarning xuquqiy me'yorlarni o'quvchi ongiga singdirmasligi, qonun oldida hammaning bab-baravar javobgar ekanligi, shaxsning qonun oldida javobgarligi va qonunlarning dahlsizligi masalalarining etarli darajada etkazilmasligidir.

Ma'lumki, huquqiy tarbiya intizomlilikni tarbiyalashdan, bolaning o'z xatti-harakatlari uchun javob berishi kerakligini tushunishdan boshlanadi. Qolaversa, jinoiy, ma'muriy, mehnat, oilaviy huquq va burchlarni ham bilishini taqozo etadi. Demak, har bir o'smirning kelgusi oilaviy hayot yo'lini to'g'ri tanlashda huquq va burchlarini bilishi shu oilaning tayanchi bo'lgan mustaqil, huquqiy, demokratik davlat qurishning asosiy omili ekanligini tushunishga yo'llaydi.

O'quvchilarni oilaviy hayotga tayyorlashda gigienik-fiziologik tarbiya ham o'ta muhimdir. Ma'lumki, tarbiyaning bu muhim jihatiga ko'p ham e'tibor berilmay oilaga moddiy-iqtisodiy tomondan tayyorlash bilangina cheklanib qoladi. Vaholanki, oilaviy hayotga qadam qo'yar ekan, ko'p yoshlarning oilanikoh masalalarida savodsizligi, to'liq bo'lmagan oilalarning mavjudligi juda ko'p ota-onalarning oilada jinsiy tarbiyani olib borishga tayyor emasligi, o'zini bo'lg'usi oila boshlig'i yoki bekasi o'rniga qo'yib ko'ra olmasligi, oilada va maktabda fiziologik-gigienik va jinsiy tarbiyani ham muhim etib qo'yimoqda.

Yosh avlodni oilaviy hayotga tayyorlashning pedagogik jihatlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Oilada har tomonlama kamol topgan shaxsni tarbiyalash

oilaviy tarbiyaning muhim tomonlaridan biridir. Buning samarali yo'llari, mazmuni, shakl va metodlari, vositalarini izlab topish va yangicha yondashish muhim pedagogik muammodir. "Oilaviy tarbiya deganda ota-onalarning o'z hayotlari, turmush tarzlari asosida bola shaxsida dunyoqarash asoslari, siyosiy, axloqiy, estetik va boshqa ijtimoiy omillarni shakllantirish maqsadida muntazam, izchil g'oyaviy va ma'naviy ta'sir ko'rsatish jarayoni tushuniladi". Yosh avlodni oilaviy hayotga tayyorlashda ota-onalarning pedagogik madaniyati, ya'ni ota-onalar bolalarni tarbiyalashda ijtimoiy, psixologik, fiziologik bilimlarni egallashi bilan birga o'z bilimini qo'llashda samarali metod, vosita, usullar, pedagogik faoliyat natijalari haqidagi bilimlarning malaka va ko'nikmalarga aylanish zarurati paydo bo'ladi. Lekin keyingi o'n yillarda faqat ota-onalarni emas, balki o'quvchilarni ham ilk bolalik yillaridan oilaviy hayotga tayyorlash muammosi kun tartibiga qo'yildi. Chunki bolalar ota-onalarini kuzata borib, oila a'zolariga pedagogik ta'sir etishning juda ko'p usullarini egallab oladi va ulg'ayganda buni o'z bolalari tarbiyasida qo'llaydi. Shuningdek, bu tarbiya usullariga o'z tajribalaridan kelib chiqib, ijodiy yondashadilar. Shuning uchun ham faqat ota-onalarni emas, barcha maktab o'quvchilarini ham oilaviy hayotga tayyorlash, ularni pedagogik bilim bilan qurollantirish muhim va zarurdir.

Adabiyotlar:

1. Alimova J. Qizlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ma'naviy-axloqiy tarbiyaning o'rni. xalq ta'limi. J. - T.: 2001
2. Azarov Yu.P. Oila pedagogikasi. Qayta ishlangan va to'ldirilgan ikkinchi nashridan tarjima. - T.: O'qituvchi, 1988.
3. Vohidov M. Bola shaxsi va uning shakllanishi.- T.:O'qituvchi, 1972.
4. Minavarov A.Q. Oila pedagogikasi. - T.: O'qituvchi, 1994.
5. Musurmonova O. Oila ma'naviyati – milliy g'urur: O'quv qo'llanma. - T.: O'qituvchi, 1999.
6. Musurmonov O., M.Qarshiboev. Milliy istiqlol g'oyasi va ma'naviyat asoslari. 9-sinf. – T.: ma'naviyat. 2001.
7. To'raeva O. Oilaviy hayot etikasi va psixologiyasi. - T.: O'qituvchi, 1990.
8. Uzoqov X., G'oziev E., Oripova A. Oila axloqi va odobi. - T.: O'qituvchi, 1995.
9. Qurbonov T. Odobnoma. - T.: O'qituvchi, 1991.

ХАЛҚ ЎЙИНЛАРИ УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМДА ЖАРАЁНИДА

Абдуллаев А.А.

ЧДПУ “Болалар спорти” кафедраси мудири доцент, п.ф.ф.д (PhD)

Таянч сўзлар: узлуксиз таълим, жисмоний тарбия, халқ ўйинлари, соғлом турмуш тарзи, ўқувчилар соғлом турмуш тарзи.

Ключевые слова: непрерывное образование, физическая культура, здоровый образ жизни, здоровый образ жизни учащихся.

Key words: continuing education, physical training, national education, healthy way of life, means, exercises (lessons), pupils.

Резюме:

Мақолада халқ ўйинлари узлуксиз таълимда соғлом турмуш тарзини шакллантирувчи асосий воситалардан бири сифатида таҳлил қилинган бўлиб, унда халқ ўйинлари ҳақидаги маълумотлар илмий адабиётлар ва дарсликларга киритилмаганлиги, аммо Фарғона, Наманган вилоятларида болалар томонидан ўйналиб келинаётган ўйин машғулотларга тадбиқ қилиниб келинмоқда.

Резюме:

В статье речь идет о народных играх, которые способствуют здоровому образу жизни и сведения о них нет в научной литературе и учебниках, однако такие народные игры очень распространены в Ферганской и Наманганской областях.

Summary:

The article is about the national games that they are analyzed as a means of forming the healthy way of life in continuing education. The games which are played by children in Fergana and Namangan regions are recommended to use during the lessons as well.

Республикаимизда ёш авлодни ҳар томонлама баркамол этиб тарбиялаш масаласи долзарб аҳамият касб этиб борди. Таълим соҳасида кенг қўламдаги ислохотлар амалга оширилиб, унинг сифати ва мазмунини тубдан янгилаш ва такомиллаштириш борасида мамлакатимиз раҳбарияти томонидан бир қатор ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар қабул қилинди. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонунида,[4] Ўзбекистонда таълим-тарбия ишлари самарадорлигини ошириш борасида зарур мақсад-вазифалар белгиланган бўлиб, ҳозирда мазкур масалалар ўз ечимини топмоқда. Шунингдек, Мактаб таълимини ривожлантириш юзасидан исқитқоблли режалар ишлаб чиқилган бўлиб, унда ҳар томонлама етук авлодни тарбиялаш

ва уларни соғлом турмиш тарзига риоя этиш қоидаларни ўргатиш вазифаси кўзда тутилган. Бу борада мамлакатимиз Президентнинг 5 та ташаббуснинг 2-чи ташаббусида назарда тутилган “Ёшларни жисмоний чиниқтириш, уларнинг спорт соҳасида қобилиятини намоён қилишлари учун зарур шароитлар яратишга йўналтирилган” амалга оширишда унинг ҳар бир параметрларни амалга оширишда аввало, мактаб тизимида таълим олувчиларни бу жараёнга тайёрлаш заруратини белгилайди. Бу эса XXI аср талабларига тўлиқ жавоб берадиган баркамол авлод бўлиб вояга етиши учун зарур барча имконият ва шароитларни яратишни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйганмиз.

Шундай экан, жисмоний тарбия ва спорт машғулотларида халқимиздан мерос бўлиб қолган халқ ўйинлари воситасида соғлом турмуш тарзини яратиш вазифаси ҳам муҳим йўналишлардан саналади. Ўйинлар болаликдан оламни таниш, воқеа-ҳодисаларни фарқлаш, меҳнатга ўргатиш, онгни шакллантириш, жисмоний қувватни, ҳаракатларни кучайтириш воситаси сифатида ривожланиб, мураккаблашиб борган. Оилада, маҳаллада, жамоатчилик орасида боланинг (катталарнинг ҳам) эпчиллиги, дадиллиги, топқирлиги, зукколиги, тиришқоқлиги, кучлилиги, иродалилиги, чидам-бардоши, диди, меҳнатга ва одамларга муносабати ўйинлар орқали аниқланган. Оилада, кўчада, қишлоқда, туманда, мамлакатда ўтказилган ўйин тарзидаги баҳслар, мусобақалар кучлиларни, ғолибларни аниқлаб берган ва улар ўзи яшаётган оила, маҳалла, юртнинг қаҳрамонига айланган.

Тадқиқотларда келтирилганидек, доимий ўтказиладиган ўйинлар билан бирга ҳар бир фаслга хос ўйинлар ҳам мавжуд. Масалан, баҳорда дарахтлар уйғониб, тоғлар куртак чиқарганда – “Тол баргак”, дала гуллари очилганда – “Гул ўйини”, пишиқчилик пайтида данак, ёнғоқ ўйинлари, арғимчоқ училар севиб ўйналган. Кеч куз, қишда ёғингарчилик бошланиб, ер юмшаганда қозик, ошиқ, тош ўйинлар одат тусига кирган. Қор ёққанда “Қорхат”, “Қорбўрон”, ёмғир ёққанда “Ёмғир ёғалоқ”, кучли шамол эсганда “Бўрон-бўрон” ўйинлари, совуқ ўз кучини кўрсатганда барча сандал атрофида йиғилиб: “Топишмоқ топ”, “Тез айтиш”, “Ким айтди”, “Оёғингни торт” кабилар ўйналган. Кеч куздан то баҳоргача “Улоқ” мусобақалари ўтказилган.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 13 январдаги “Алпомиш” достонининг минг йиллигини нишонлаш тўғрисидаги қарорига асосан ҳар икки йилда бир маротаба “Алпомиш ўйинлари” Республика фестивалининг ўтказилиши халқ ўйинларига бўлган эътиборни янада оширди. Биргина миллий курашимизнинг бутун дунёда тан олинishi ватанимиз довуғини оламга ёйди. Чиндан-да, ўзбек курашида аجدодларимиз руҳиятига, асл фазилатларига хос бўлган мардлик, жасур-

лик, бағрикенглик, рақибига нисбатан олийжаноблик, ҳалоллик, инсонпарварлик хислатлари мужассам.

Ҳозирги замонавий педагогик технологиялар асосан ўқитувчи эмас, балки ўқувчиларнинг машғулотдаги фаол иштирокини назарда тутлади. Машғулот давомида унда қатнашаётган ўқувчиларнинг ҳаммасини баҳолаш ва уларни иштирок этишга чорлаш педагогнинг асосий вазифаси ҳисобланади. Шу томонни ҳисобга олиш ўқитувчининг мақсади бўлиши керак. Чунки янги дарсга катта иштиёқ билан тайёрланган ва уй вазифасини бажарган ўқувчига эътибор қаратиш, унинг саъй-ҳаракатларини муносиб баҳолаш, рағбатлантириш керак. Аксинча йўл тугиладиган бўлса, бу ҳол ўқувчидаги шижоат ва қизиқишнинг сўнишига олиб келиши мумкин. Бу борада ўқитувчидан зийраклик ва эҳтиёткорлик талаб этилади.

Халқ ўйинларини бир-биридан ажратиш, уларнинг тарихи, ўзига хослигини чуқур англаш ўқувчиларда ушбу ўйинларни иштиёқ билан ўйнашларига замин яратади. Бунда эса кўргазмалиликдан фойдаланиш кутилган самараларни беради. Халқимизда юз марта эшитгандан бир марта кўрган афзал, деган доно мақол бор.

Демокчимизки, халқимизнинг миллий ўйинлари акс этган бир қанча бадиий фильмлар, сахна асарлари, тасвирий санъат намуналари бор. Масалан, бадиий фильмлардан “Дилхирож”, “Тоғлик куёв”, “Чавандоз” каби телевизион асарларни мисол қилиш мумкин. Халқ ўйини қондаси, моҳиятини тушунтиришда агар ана шу асарлардан парчалар кўрсатилса ёки тасвирий санъат намуналари намойиш этилиб, улар ўқитувчи ва ўқувчилар ҳамкорлигида шарҳланса, бу фаолият ўқувчиларни халқ ўйинларининг амалий қисми учун тайёрлашда етакчи омиллардан бири бўлади.

Машғулот бошида ўқувчилар ўйинларга ҳам руҳан, ҳам жисмонан тайёрлангандан сўнг уларни ўйинларга фаол жалб қилиш зарур. Фақат уларда бирдан кучли руҳий ва жисмоний қўзғалиш юз беришининг олдини олишни унутмаслик даркор. Ўқувчиларнинг жисмоний имкониятларини ҳисобга олиб, дастлабки ўрганишда ўқувчиларнинг организмни тенг даражада ҳаракатга келтирувчи, органларнинг ўзаро мувофиқ ҳаракатини таъминловчи, эгилиш, букилиш, сакраш, қайрилиш каби ҳаракат амалларини тақозо қилувчи ўйинларни ўйнатиш уларни кейинги мукаммал даражадаги ўрганиш ҳамда ҳаракатларни амалий тақрорлаш босқичларига тайёрлайди.

Бунда ўйинларнинг тезлиги, суръати, кўлами ва даражасини ҳисобга олиш керак. Машғулотдаги шароитга қараб ҳаракатлар баъзида тез ўйналадиган ўйинлардан бошланса, баъзи вақтларда уларни секин ҳаракатларни тақозо қиладиган машқлар билан бошлашга тўғри келади. Ҳаракатлар суръати ва тезлигига қараб ўйинларни қуйидагича тизимлаш мумкин:

Секин ўйналадиган ўйинлар
Ўртача ўйналадиган ўйинлар
Тез ўйналадиган ўйинлар

Миллий ўйинларни ўргатишда халқ анъаналаридан фойдаланиш қуйидагиларни назарда тутати:

1. Ўқувчи-ёшларнинг жисмоний баркамоллиги, чиниқиши;
2. Умумий иш қобилиятининг ўсиши;
3. Ҳар хил шароитларда эркин ҳаракат қила олиш имконини берадиган билимлар ва ҳаракат малакаларини ҳосил қилиш;
4. Ҳаётий фаолиятга ёрдам берадиган ақлий ва иродавий фазилатларни, одоб-ахлоқ нормаларини таркиб топтириш.

Педагогика фанлари доктори профессор Т.С.Усмонхўжаев раҳбарлигида нашрдан чиқарилган “Минг бир ўйин” (1001 ўйин), “Ҳаракатли ўйинлар” ва “Кураш” дарслиги (А.Қ.Атоев) ва қатор илмий-назарий оммабоп рисоалар Халқ миллий ўйинларининг мазмуни ва тарбиявий жиҳатларини ўз ичига олади. У.Қорабоевнинг “Ўзбек халқ ўйинлари” китоби қадимги аجدодлардан мерос бўлиб келган турли туман ўйинларни, улани ўрганиш ва қўллаш йўллари бағишланганлиги билан олқишга сазовордир. Айнан шу китобда Халқ миллий ўйинларининг соҳавий турлари ва уларнинг келиб чиқиш жараёнлари ҳақида жуда бой материаллар баён этилган.

Бу, албатта, машғулотларда халқ ўйинларидан фойдаланиш учун кенг имкониятлар яратади. Шу билан бирга, ҳозирда халқ орасида дарслик ва қўлланмаларга кирмаган қадимий ўйинлар ҳам мавжуд бўлиб, улар республикамизнинг турли ҳудудларида ўйналмоқда. Уларни ўрганиш, жисмоний тарбия ва спорт машғулотларига тадбиқ қилиш лозим.

“Тандирпиш”, “Мерган таёқча”, “Оёқ босар” шундай ўйинлардан бўлиб, Фарғона, Наманган вилоятларида ўйналиб келинади.

“Тандирпиш” ўйини қумли ёки тупроқли жойда ўйналиб, ўйновчилар нам қум ёки тупроқни қўли устига тўкадилар, унинг устидан уриб “пиширадилар”. Обдон қотирилгач, улар бир-бириларидан “тандиринг пишди-ми?”-деб сўрашади. Тандирим пишди деб, улар аста-секин “тандир” ичидан қўлларини оладилар. Ҳосил бўлган манзара гўё нон ёпиладиган тандирни эслатадиган шаклда қолиши керак. Шундай шаклда қолган ҳолда ғолиб, аксинча, “тандири” пишмай, қулаб тушган иштирокчи ютказган ҳисобланади.

“Мерган таёқча” ўйинида болалар ўзларига нишонга олиш учун мерган таёқчалар танлайдилар. Таёқчалар бир хил ўлчамда бўлиши керак. Нишон учун дарахтнинг йўғонроқ шохидан кесиб олиб, уни вертикал ҳолатда ўрнатадилар. Барча ўз таёқчасини нишоннинг орқа томонидан туриб олд тарафига қаратиб отади. Кимнинг таёқчаси нишондан узоқда жойлаш-

ган бўлса, ўша биринчи бўлиб нишонга таёқчасини отади. Кимнинг мерган таёқчаси нишонга тегиб, уни йиқитса, ўша ғолиб бўлади ва ўйин янгитдан бошланади.

“Оёқ босар” ўйинида 4-5 бола бирлашиб, елкама-елка туради. Икки қўлини икки ёнидаги шеригининг елкасига ташлаб туради. Сўнг барчаси бирданига орқага қадами етганча сакраб, бир-биридан ажралади. Иштирокчи соат стрелкаси бўйлаб сакраган ҳолда ёнидагисининг оёғини босишга ҳаракат қилади. Аммо шериклари унга чап бериши керак бўлади. Ким оёғини рақибига бостириб олса, у ютқазган ҳисобланади ва ўйиндан чиқади. Шу тариқа ўйин бир нафар иштирокчи қолғунига қадар давом эттирилади.

Ушбу ўйинлар ўқувчиларда ўзаро аҳил-иноқлик, чаққонлик, мерганлик, бунёдкор ғоялар сари ташаббускорлик фазилатларини тарбиялаши билан ғоят характерли ҳисобланади.

Хулоса қилиш мумкинки:

- бир неча асрлардан буён ёш авлодни ҳар томонлама баркамол этиб тарбиялашда асосий омиллардан бўлиб келаётган халқ ўйинлари узлуксиз таълим тизимида таълим-тарбия самарадорлигини оширишда, умуман, соғлом турмуш тарзини яратишда етакчи аҳамият касб этади;

- Республикамизнинг Фарғона, Наманган вилоятларида ўйналиб келинган **“Тандирпиш”**, **“Мерган таёқча”**, **“Оёқ босар”** ўйинлари ўқувчиларда ўзаро аҳил-иноқлик, чаққонлик, мерганлик, бунёдкор ғоялар сари ташаббускорлик фазилатларини тарбиялаб, соғлом турмуш тарзини яратишга муайян ҳисса қўшади.

Адабиётлар:

1. Усмонхужаев Т.С.Хужаев Ф. "Ҳаракатли ўйинлар" 1991 "Ўқитувчи"
2. Г.Йўлдошева. “Ҳаракатли ўйинлар ва уни ўқитиш методикаси”. Бухоро давлат университети. Ўқув-услубий қўлланма. Тузувчи к.ўқитувчи.
3. “Миллий ҳаракатли ўйинлар”. Навоий Давлат педагогика институти фанидан марузалар матни 2010 й.
4. А.Исроилов. “Ёшларни ўзбек халқ миллий ўйинлари асосида чиниқтириш”. “Соғлом авлод учун” журнали. 2005 й. № 7-сон.
5. М.Аслонова. “Таълим жараёнида ҳаракатли ўйинлардан фойдаланиш.(бошланғич синфларнинг жисмоний тарбия дарслари мисолида)”. Номз.дисс. Навоий. 2008 йил. 155 б.
6. Усмон Қорабоев. “Ўзбек халқ ўйинлари” Тошкент 2001 й.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI SUN’IY INTELLEKT VOSITASIDA O‘QUVCHILARNI TADQIQOTCHILIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH FAOLIYATIGA TAYYORLASH

Abdullayev E.Z.
ADU tayanch doktoranti.

Tayanch so‘zlar: sun’iy intellekt, raqamlashtirish, texnik taraqqiyot, axborot texnologiyalari, global dunyo, robototexnika, internet, texnologiya, kompetensiya, o‘quvchi.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровизация, технический прогресс, информационные технологии, глобальный мир, робототехника, Интернет, технологии, компетентность, студент.

Key words: artificial intelligence, digitization, technical progress, information technology, global world, robotics, internet, technology, competence, student.

Резюме:

Ushbu maqolada sun’iy intellekt, uning pedagogik jarayondagi zaruriyati, bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlashda sun’iy intellektning imkoniyatlari, shuningdek zamonaviy sharoitda dunyoda amalga oshirilayotgan ilmiy-amaliy tadqiqotlarda sun’iy intellektga e’tiborning ortib borayotgani xususida fikr yuritiladi.

Резюме:

В данной статье рассматривается искусственный интеллект, его необходимость в педагогическом процессе, возможности искусственного интеллекта при подготовке будущих учителей к профессиональной и педагогической деятельности, а также возрастающее внимание к искусственному интеллекту в научных и практических исследованиях, проводимых в мире в современных условиях.

Summary:

This article discusses artificial intelligence, its necessity in the pedagogical process, the possibilities of artificial intelligence in preparing future teachers for professional and pedagogical activities, as well as the increasing attention to artificial intelligence in scientific and practical research carried out in the world in modern conditions. is conducted.

Kirish. So‘nggi yillarda mamlakatimizda barcha sohalarda keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, aniq maqsad va ko‘rsatkichlar belgilab berilgan uzoq muddatli strategiyalar qabul qilinib, izchillik bilan hayotga tatbiq etib kelinayotgani barchamizga ayon. O‘zbekiston respublikasi Prezidenti tomonidan tasdiqlangan “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi hamda

sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish va ularni mamlakatimizda keng qo'llash – raqamli ma'lumotlardan foydalanish imkoniyatini hamda ularning yuqori sifatini ta'minlash, ushbu sohada malakali kadrlar tayyorlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratishni belgilab berdi.

Muhokama va natijalar. Pedagogik oliy ta'lim sifatini oshirish, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish, ilmiy tadqiqotchilik kompeteniyaalari rivojlantirish davlat siyosatini amalga oshirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish masalalarini hal qilishni ta'minlaydigan tizimli o'zgarishlarning umumiy asosidir [1]. Shunga muvofiq, O'zbekistonning yangi taraqqiyyoti davrida ilm-fanni iqtisodiyootning asosiy harakatlantiruvshi kuchiga aylantirish, ilmiy tadqiqotlar ko'lamini kengaytirish, iqtidorli yosh olimlarning innovatsion faoliyatini rag'batlantirish, mavjud ilmiy tashkilotlar salohiyatini yuksaltirish, ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohasini yanada rivojlantirishning asosiy yo'nalishi sifatida belgilandi.

Intellektual axborot texnologiyalari – informatikaning kelajagi porloq va tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan ilmiy va laboratoriya sohasi hisoblanadi. Intellektul axborot texnologiyalarining ilmiy fundamentidagi kalit komponent – sun'iy intellekt (SI) hisoblanadi.

Sun'iy intellekt (SI) – hisoblash mashinalari(HM)ning insonlarga intellektli bo'lib ko'rinadigan narsalarga imkon beradigan konsepsiyalar haqidagi fan. Intellekt – bu ma'lumotlarni qayta ishlash va tasvirlash sohasidagi bilimlarning jamlanmasidir [7]. “Sun'iy intellekt” tushunchasi dastlab AQSHda paydo bo'ldi va sekin-asta boshqa davlatlarda ham keng qo'llanila boshlandi. Hozirgi kunda ko'pgina davlatlarda sun'iy intellektni yaratish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Sun'iy intellekt haqidagi tasavvur va bu sohadagi izlanishlar, “aqliy mashinalar” ishlab chiqarishga ilmiy yondashish, u birinchi bo'lib Stanford universitetining (AQSH) professori Djon Makkarti tashabbusi asosida 1956-yili tashkil topgan ilmiy to'garakda paydo bo'ldi.

Intellekt – insonning tafakkur yuritish qobiliyati. Sun'iy intellekt – inson intellektining ba'zi vazifalarini o'zida mujassamlashtirgan avtomatik va avtomatlashtirilgan tizimlar xususiyati. Sun'iy intellekt shaxsning nisbatan barqaror bo'lgan, masalan, axborotni qabul qilish va undan ma'lum masalalarni hal qilishda foydalana olishi kabi aqliy qobiliyatini ifodalaydi.

Bugungi kunda talabalar hayotimizda keng tarqalgan sun'iy intellekt mahsulotlari, masalan, ovozli vositalar, grafiklar, identifikatsiya, barmoq izini aniqlash haqida ko'proq ma'lumotga egadirlar. Sun'iy intellekt mahsulotlaridan bo'lajak o'qituvchilar orasida eng ko'p foydalaniladiganlari, misol tariqasida

turli o'qitish uchun yaratilgan mobil Applarni, shuningdek o'qituvchilar va o'quvchilar uchun onlayn o'quv platformalari (Hemis, Moddle)ni keltirib o'tishimiz mumkin. Amazon Prime, Apple Plus, Netflixlar esa butun dunyodagi eng yorqin intellektlarning na'munalaridir [2].

Pedagogik amaliyotda aqlli sinflar, robot yordamchilari va boshqa asosiy kelajak smart mahsulotlari qo'llanilishi ommalashib bormoqda. Sun'iy intellekt o'qitish, o'rganish jarayonida ish yukini kamaytiradi va axborot savodxonligini oshiradi. Albatta, sun'iy intellektning bo'lajak o'qituvchilar kasbiy rivojlanishida ahamiyati katta bo'lib, kelajakda uning salmog'i ortib boradi. Hozirgi global dunyoda pedagogik amaliyotda sun'iy intellektning o'rni, roli, ahamiyati, imkoniyatlarini ilmiy tushunib, kundalik-amaliy faoliyatning ajralmas qismi ekanligi tan olinmoqda. Dunyo bo'ylab o'tkazilgan statistik so'rovnomalarga ko'ra ta'lim beruvchilarning 52,1 foizi sun'iy intellekt o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga katta yordam beradi deb, 32,3 foizi esa sun'iy intellekt ularning ish yuklama darajasini o'rtacha yengillashtiradi deb hisoblaydi. Ta'limda ishlovchilarning 12,5 foizi sun'iy intellektni butunlay tan oladi [6]. Umumiy olganda, o'qituvchilarning atigi 3,1 foizi sun'iy intellektni umuman tan olmas ekan. So'nggi yillarda butun dunyoda sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi rag'batlantirilayotgani sir emas. Akademik konferensiyalar, ilmiy tadqiqotlar va sun'iy intellekt sohasidagi texnik musobaqalar kabi tegishli tadbirlar butun dunyoda shiddatli tarqalmoqda. Ta'limdagi texnologiyalar va ilovalar tezda yangilanib, kengaytirilmoqda. Bundan tashqari, aqlli mahsulotlarning uzluksiz rivojlanishi odamlarning o'qishi, ishi va hayotiga katta qulaylik va innovatsiyalar olib kelyapti. Robototexnika sohasidagi tadqiqotlar ko'plab sun'iy intellekt g'oyalarini rivojlantirishga yordam bermoqda va sun'iy intellekt tadqiqotlarida dunyo davlat modellarini qurish va dunyo davlatlarining o'zgarishi jarayonini tasvirlash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan ba'zi texnologiyalar vujudga kelyapti[5]. Sun'iy intellektda robototexnikaning holati va ta'sirini hisobga olgan holda, robotlarni dasturlash va xatti-harakatlarni rivojlantirish kabi amaliy tarkibni joriy qilish lozim. Bu esa professional ta'limda talabalarni dasturlashga yanada qiziqishining ortishiga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, ta'lim oluvchilar sun'iy intellektidagi g'oyalar va texnologiyalarni bundanda yaxshiroq tushunishlari uchun imkoniyat yaratadi[4].

Internet texnologiyasining rivojlanishi bilan odamlarning axborotlarni qabul qilish usullari, muloqot usullari va o'rganish usullari juda katta o'zgarishlarga duch keldi. Sun'iy intellekt odamlar hayotini boyitdi va odamlarning dunyo haqidagi tasavvurini o'zgartirdi. Avlodlar almashinuvi sharoitida ta'lim

oluvchilarning ongi, tafakkuri, pozitsiyalari ham zamonga mos ravishda dinamik ravishda o'zgarib bormoqda. Avvalgiga nisbatan yangi davrda til axborotni uzatishning yagona tashuvchisi emas. Og'zaki tildan tashqari, fikr va ma'lumotni yetkaza oladigan tashuvchilarga grafiklar, tasvirlar, tovushlar, imo-ishoralar, belgilar va formulalar kiradi. Sun'iy intellektning rivojlanishi ta'lim va o'qitish uchun yangi yo'llarni ochdi va ta'lim oluvchilarga yangi ko'nikmalarni egallashga yordam bermoqda. Sun'iy intellektning paydo bo'lishi universitetlarda ko'plab mutaxassisliklar tomonidan qo'llaniladigan vositalarni yangiladi. Ko'pgina professional kurslar talabalarga bilimlarni o'rganish va xotirani rivojlantirish uchun multisensorli ko'rsatmalar beradi va talabalarga raqamli matn, videolar, rasmlar va tovushlar kabi sun'iy intellekt resurslari haqida ma'lumot yetkazadi. O'zlashtirish, tasavvur, his-tuyg'u, ijodkorlik kabi boy fikrlashni ta'minlaydi. Sun'iy intellekt davrida ta'lim innovatsiyasi talabalarning raqamli ko'nikmalarini kengaytirdi. Sun'iy intellekt ta'lim uchun ommaviy axborot vositalarining yangi shaklini olib keldi. Yangi ommaviy axborot vositalari talabalardan yuqori rasm chizish va o'rganish qobiliyatiga ega bo'lishni talab qiladi, shuningdek, talabalardan ma'lum fotografik qobiliyatlarga ega bo'lishni talab qiladi. Sun'iy intellektning paydo bo'lishi ta'limning yangi rivojlanish yo'lini ochib berdi, lekin shu bilan birga, ta'lim oluvchilarda ta'lim va tarbiyaning ijodiy rolini kuchaytirish talab etiladi. Masalan, ta'lim jarayonida fikrlash mashqlarini kuchaytirish va ijodiy mahoratni oshirish uchun "eskini yangiga o'zgartirish" mazmuni qo'shilishi mumkin bo'ladi. Son-sanoqsiz dalillarni, minglab ko'rsatkichlarni alohida-alohida o'rganib chiqish va ular borasida ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish o'ta qiyin vazifadir. Ta'lim tizimiga sun'iy intellektni joriy etish bu tushunchalar haqida ma'lumot olishni ya'nada osonlashtiradi.

Ma'lumki, inson kapitali mamlakatning muhim milliy boyligi hisoblanib, uning har tomonlama ko'payishi va taraqqiy etishi – zamonaviy fikrlaydigan, intellektual rivojlangan, professional tayyorgarlikka ega bo'lgan, yangi avlod kadrlarini tayyorlash jarayonida dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bunda oliy ta'lim muhim vazifani bajarib, redagog kadrlar tayyorlashda zamonaviy innovatsion texnologiyalarni tadbqiq etish, jahon pedagogik amaliyotining ilg'or tajribalarini joriy etish orqali yosh avlodga ta'lim va tarbiya beruvchi mutaxassislarni tayyorlash kabi vazifalarni bajaradi. Sun'iy intellektning imkoniyatlari o'quvchilar tadqiqotchilik qobiliyatini rivojlantirishda ulkan pedagogik imkoniyatlarni taqdim etadi. O'quvchilarni ilmiy g'oya, ilmiy tadqiqot, ilmiy yangiliklarni o'rganish, ularga qiziqish uyg'otish va bunda sun'iy intellekt imkoniyatlarini to'g'ri yo'naltira olish – bo'lajak o'qituvchilarning metodik,

didaktik jihatdan professional tayyorgarligiga bog'liq. Bo'lajak o'qituvchilar nafaqat sun'iy intellekt to'g'risidagi umumiy ma'lumotlarni bilishi, balki ularni turli vaziyatlarda, kontekstlarda qo'llay olishi, kasbiy-pedagogik faoliyat mazmuniga keng qamrovli va maqsadli singdira olishi zamonaviy ta'limning asosiy vazifasi bo'lib bormoqda.

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda tez sur'atlar bilan rivojlanib borayotgan sun'iy intellekt mazmuni, imkoniyatlarini ta'lim sohasiga maqsadli tatbiq etish murakkab vazifalardan biridir. Bu esa bu sohada ko'plab va muntazam ravishda ilmiy-amaliy tadqiqotlar o'tkazishni taqozo etadi. Jumladan, sun'iy intellektning fanlar mazmuniga singdirish, uning imkoniyatlaridan oqilona va mas'uliyatli ravishda foydalanish, sun'iy intellektning ijtimoiy-pedagogik aspektlari dolzarb ahamiyat kasb etadi. Pedagogik oliy ta'limda hozirgi texnologik jarayonlar rivojlanishiga hamohang ravishda sun'iy intellektni ta'lim jarayoniga tadbiq etishga doir ilmiy laboratoriyalarni shakllantirish g'oyat muhimdir. Sun'iy intellektni tadbiq etish sharoitida pedagogik oliy ta'lim jarayonida faqat mavjud bilimlarnigina o'zlashtirib, so'ngra ilm bilan shug'ullanish emas, balki ta'lim jarayonini ilmiy tadqiqot ishlari bilan bir vaqtda va bir-biri bilan bog'lagan holda olib borish maqsadga muvofiqdir. Chunki sun'iy intellektni tatbiq etgan holda tashkil etilgan ta'lim jarayoni juda ko'p ma'lumotlarga asoslanilgan tarzda amalga oshirilishi tufayli o'quvchi barcha ma'lumot yoki axborotlarni o'zlashtira olmaydi hamda ularni tizimlashtirish imkoniyatiga ham ega bo'lmaydi. Umumta'lim maktabi o'quvchilarining tadqiqotchilik qobiliyati – bu ilgari noma'lum natijaga ega bo'lgan ijodiy tadqiqot muammosini hal qilish bilan bog'liq, ilmiy sohaga tegishli bo'lgan asosiy bosqichlarni qamrab oluvchi o'qituvchi rahbarligidagi o'quvchilar faoliyatini anglatadi. O'quvchilarning tadqiqotchilik faoliyati pedagogik jihatdan murakkab, keng qamrovli faoliyat hisoblanadi. Jumladan, tadqiqotchilik faoliyati ilmiy-kreativ faoliyatning sifat xususiyatlaridan biri bo'lib, u o'quvchilar faoliyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Tadqiqotchilik faoliyati insoniyat madaniyatining har qanday sohasida mustaqil, ijodiy o'zlashtirish va yangi faoliyat usullarini qayta qurish jarayonini ham tavsif etadi. Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda o'quvchilarni tadqiqot faoliyatiga tayyorlash ta'lim va zamonaviy o'qituvchining eng muhim kasbiy-pedagogik vazifasidir. Umumta'lim maktablarida o'quvchilarning tadqiqotchilik qobiliyati o'quv-tadqiqot va ilmiy-tadqiqot faoliyatlarida ko'zga tashlanadi. O'quv-tadqiqot bilish bilan bog'liq, ilmiy-tadqiqot ijod bilan bog'liq bo'lib, o'quv-tadqiqot faoliyati tayyor bilimlarni o'zlashtirishdan mustaqil yangi bilimlarni olish, ma'lumotlarni qayta ishlash usullarini o'zlashtirishni anglatadi. Ilmiy-tadqiqot faoliyati esa ijodiy qobiliyatlarini chuqurlashtirishga

qaratilgan ixtiyoriylik, qiziqish tamoyillariga asoslangan ilmiy ish shaklini tavsif etadi. Fanlar negizida o'quv-tadqiqot faoliyati tavsif etilsa, ilmiy-tadqiqot ma'lum bir ilmiy muammo negizida amalga oshiriladi.

Sun'iy intellekt bu – maqsadga muvaffaqiyatli erishish imkoniyatlarini maksimal darajada oshirish uchun harakat qila oladigan, ma'lumotlarni o'rganadigan va rivojlanishga moslashadigan, tahlil qiladigan tizimdir. Sun'iy intellektning imkoniyatlari keng bo'lib, tibbiyot, sanoat, mashinasozlik, qishloq xo'jaligi, ta'lim, kundalik hayotda keng qo'llanilmoqda, tinimsiz ravishda yangi imkoniyatlari kengayib bormoqda. Axborot texnologiyalari sohasiga tegishli sun'iy intellekt cheksiz imkoniyatlarni beradi, insoniyatga qulaylik tug'diradi. Sun'iy intellekt aniq dalillar bilan ishlaydi.

Ta'lim va tarbiya jarayonida sun'iy intellektidan foydalanish bir qator axloqiy muammolarni yuzaga keltiradi. Sun'iy intellektning kundalik-hayotiy faoliyatda tadbqiq etish qamrovi ortib borishi salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin va axloqiy tamoyillar buzilishi xavfini ham oshirib bormoqda. Sun'iy intellektidan foydalanish orqali inson huquqlari, shaxsiy hayot va xavfsizlikning buzilishi kabi axloqiy muammolar yuzaga kelmoqda. O'z navbatida sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish foydalanuvchi maqsadiga bog'liq masala bo'lib, bunda foydalanuvchilarda mas'uliyatli munsabatni shakllantirish va rivojlantirish bo'lajak o'qituvchilar oldida turgan vazifalardan biridir.

Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlashda sun'iy intellektning imkoniyatlarini quyidagi misollarda keltirib o'tish mumkin:

- imtihonlarni va uy vazifalarini avtomatlashtirilgan baholash;
- shaxsiylashtirilgan ta'lim yo'llari va moslashuvchan ta'lim tizimlari;
- chatbotlar va virtual repetitorlar;
- o'quv jarayonini kuzatish uchun o'rganish tahlili va ma'lumotlarni tahlil qilish.

Zamonaviy sharoitda dunyoda amalga oshirilayotgan ilmiy-amaliy tadqiqotlar sun'iy intellektning imkoniyatlarini yanada kengligini o'rganib, pedagogik amaliyotga tadbqiq etib bormoqda. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik faoliyati uchun sun'iy intellektning quyidagi ustuvor jihatlarini keltirib o'tish mumkin:

- o'qituvchilar faoliyatiga sarflanadigan vaqtini tejash, ta'lim oluvchilarga individual yordam ko'rsatish, o'quv jarayonini monitoring qilish, keng ta'lim resurslariga kirish imkoniyati;
- dars rejasini tuzish imkoniyati, nazorat ishlarini tekshirib berish, uy vazifalarini shakllantirish, ta'lim oluvchilarga individual yordam ko'rsatish;

- o‘quv jarayonini monitoring qilish, o‘quv loyihalarini shakllantirish; -
- ta’lim metodlarini tanlash, til o‘rganishda ko‘maklashish;
- o‘quvchilarning individual o‘zlashtirishini tizimli nazorat qilish, yozma ishlarni (insho, bayon va diktant) tekshirish, o‘quvchilarni baholash;

Kasbiy-pedagogik faoliyat doirasida sun’iy intellektdan foydalanishda asosiy xavflar sifatida quyidagilarni keltirib o‘tish mumkin:

- ta’lim oluvchilarning ma’lumotlarining maxfiyligi va xavfsizligini ta’minlash;
- ta’lim oluvchilar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning kamayib ketishi;
- raqamli texnologiyalarga qaramlik;
- sun’iy intellekt vositalarining ishonchligi va aniqligi.

Xulosa. Hozirgi kunda oliy pedagogik ta’limda bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlashda sun’iy intellekt mazmunini faoliyat mazmuniga singdirishda quyidagi chora-tadbirlar maqsadli hisoblanadi: sun’iy intellekt vositalarini qo‘llash bo‘yicha amaliy seminarlar; sun’iy intellekt foydalanishga doir nazariy kurslar; sun’iy intellekt mutaxassislar va amaliyotchilar bilan amaliy mashg‘ulotlar; onlayn kurslar va vebinarlar.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrda “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida“ gi PF-6079-son Farmoni / Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 06.10.2020-y., 06/20/6079/1349-son; 31.10.2020-y., 06/20/6099/1450-son; 02.04.2021-y., 06/21/6198/0269-son.
2. Abdulkarimov A., Rashidov A. Ma’lumotlar bazalarida biznesni tashil etish / “Computer Science And Engineering Technologies” International scientific and technical conference on October 14-15, 2022. Web: <http://journal.jbnuu.uz/>
3. Bekmuratov Q.A., Bekmuratov D.Q., Axrorov M. Sun’iy intellekt: oliy o‘quv yurti talabalari uchun uslubiy qo‘llanma. – Samarqand: TATU Samarqand filiali, 2021. – 88 bet.
4. Vickers E. “The strange child: education and the psychology of patriotism in recessionary Japan by Andrea Gevurtz Arai” Monumenta Nipponica, vol. 72, no. 1, pp.146–152, 2017.
5. Makridakis S. “The forthcoming artificial intelligence (AI) revolution: its impact on society and firms” Futures, vol. 90, no. jun., 2017. – Pp. 46-60.
6. Fernandez P. “Through the looking glass: envisioning new library technologies” how artificial intelligence will impact libraries [J],” Library Hi Tech News, vol. 33, no. 5, 2016. – Pp. 5-8.
7. Xo‘jaqulov T.A., Malikova N.T. Sun’iy intellekt. O‘quv qo‘llanma. – T.: “Innovatsion rivojlanish” nashriyot matbaa uyi”, 2020. – 216 bet.

KATTA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING MULOQOT XUSUSIYATLARI

Narimbaeva L.K.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti, ptdagogika fanlari
bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Musaeva G.M.

ChDPU Maktabgacha ta'lim fakultetining 21.9 guruh talabasi

Tayanch so'zlar: kommunikativ, qobiliyat, aqliy jarayonlar, rivojlanish, ko'nikma, motivatsiya, хотира, идрок, компоненти, bilim sohasi, muloqot, kollektiv.

Ключевые слова: коммуникативность, способности, психические процессы, развитие, умение, мотивация, память, восприятие, компонент, область знаний, общение, коллектив.

Key words: communication skills, abilities, mental processes, development, skill, motivation, memory, perception, component, area of knowledge, communication, team.

Резюме:

Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish xususiyatlari yoritilgan. Kommunikativ qobiliyatlarning komponenti - bilim sohasi - bolaning samarali muloqot qilish normalari va qoidalari keng yoritilgan.

Резюме:

В статье описаны особенности развития коммуникативных способностей детей дошкольного возраста. Компонент коммуникативных способностей - область знаний - широко освещены нормы и правила эффективного общения ребенка.

Summary:

The article describes the features of the development of communicative abilities of preschool children. The component of communicative abilities - the area of knowledge - is widely covered by the norms and rules of effective communication of the child.

Zamonaviy jamiyat shaxsning kommunikativ faoliyatiga yuqori talablar qo'yadi. Jamiyatga o'z fikrini to'g'ri ifoda eta oladigan, har qanday hayotiy vaziyatlarda yechim topa oladigan ijodkor shaxslar kerak. Maktabgacha yoshdagi bolalar osonlik bilan yangi bilimlarni egallaydilar, rivojlangan ko'nikma va qobiliyatlarni saqlab qoladilar va saqlab qoladilar. Ijtimoiy-madaniy makonning dinamizmi zamonaviy odamdan moslashuvchan adaptiv mexanizmlar asosida harakat qilishni talab qiladi, ularning shakllanishi

va rivojlanishi maktabgacha yoshdagi bolalik davridan boshlanadi. Ushbu mexanizmlardan biri muloqot qilish qobiliyatidir.

Aloqa sohasi inson mavjud bo'lgan ijtimoiy makonning zaruriy qismidir. Zamonaviy sharoitda, keskinlik va beqaror barqarorlik sub'ekt hayotining barcha sohalarini tavsiflaganda, kommunikativ faoliyat alohida ahamiyatga ega.

Rus tili lug'atiga murojaat qilib, biz aloqaning quyidagi ta'riflarini oldik. S.I.Ozhegovning rus tilining izohli lug'atida "muloqot" xabar, aloqa sifatida talqin qilinadi. Nutq aloqa vositasi sifatida [6].

"Aloqa" va "muloqot" tushunchalarining sinonimlari lug'atida yaqin sinonimlar sifatida tavsiflanadi, bu bizga bu atamalarni ekvivalent deb hisoblash imkonini beradi [5].

Keling, muloqotga oid boshqa qarashlarni ko'rib chiqaylik. O. M. Kazartsevaning fikriga ko'ra, muloqot "o'zaro ma'lumot almashish va suhbatdoshlarning bir-biriga ta'siri, ular o'rtasidagi munosabatlar, munosabatlar, niyatlar, maqsadlar, nafaqat ma'lumotlarning harakatiga olib keladigan, balki hamma narsani hisobga olgan holda bir-biriga ta'sir qilishdir. odamlar almashadigan bilim, ma'lumot, fikr-mulohazalarni aniqlashtirish va boyitish» [9].

Psixolog S. L. Rubinshteyn muloqotni "birgalikda faoliyatga bo'lgan ehtiyojlar va ma'lumot almashish, o'zaro ta'sirning yagona strategiyasini ishlab chiqish, boshqa shaxsni idrok etish va tushunishni o'z ichiga olgan ehtiyojlar natijasida yuzaga keladigan odamlar o'rtasida aloqalarni o'rnatish va rivojlantirishning murakkab, ko'p qirrali jarayoni" deb hisoblaydi. [16, b. 56].

Muloqot ijtimoiy faoliyatning birinchi turi bo'lib, uning yordamida bola o'zining shaxsiy rivojlanishi uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni oladi. U bilim va ko'nikmalarni egallash vositasi bo'lib xizmat qiladi; shaxsning qobiliyatlari, xarakteri, o'z-o'zini anglashi va shaxsiy fazilatlarini shakllantiradi va rivojlantiradi. Inson jamiyatga kirib kelganda muloqot jarayonida shaxsga aylanadi, u bilan o'z mavjudligining har bir daqiqasida o'zaro munosabatda bo'ladi.

Bola hayotining birinchi kunlaridanoq muloqot uning psixologik rivojlanishidagi eng muhim omillardan biridir. Shunga o'xshash ta'sirni bolaning aqliy rivojlanishining turli sohalarida kuzatish mumkin: muloqot sohasida, bolalarning qiziqishi sohasida; ularning hissiy tajribalari sohasida; kattalarga muhabbatni shakllantirishda; nutqni o'zlashtirish sohasida; bolalarning shaxsiyati va o'zini o'zi anglash sohasida.

Bolaning bir-biri bilan muloqotga bo'lgan ehtiyoji uning hayotining 3-yilida allaqachon paydo bo'ladi. L.M.Shipitsinaning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, muloqotning dastlabki shakllari ko'p jihatdan ularning keyingi rivojlanishini belgilaydi va shaxsning shaxsiyatiga, uning atrofidagi odamlarga, o'ziga, dunyoga bo'lgan munosabatiga ta'sir qiladi.[10].

Faqat boshqa bolalar bilan muloqotda bola odamlar bilan til topishishni o'rganadi va shu bilan birga o'z huquqlarini himoya qiladi. Bunday munosabatlarning birinchi tajribasi shaxsiy rivojlanishning keyingi poydevori bo'ladi. Tengdoshlarga bo'lgan qiziqish kattalarnikiga qaraganda biroz kechroq paydo bo'ladi. Bolaning tengdoshlari bilan muloqoti turli uyushmalarda sodir bo'ladi. Boshqa bolalar bilan aloqalarning rivojlanishi faoliyatning tabiati va bolaning uni amalga oshirish qobiliyatiga ta'sir qiladi.

Psixologiya fani kommunikativ faoliyat katta maktabgacha yoshda boshlanadi va eng jadal rivojlanadi. Bu shuni anglatadiki, bu davrda bolalar kichik maktab o'quvchilariga qaraganda muloqotga ko'proq ehtiyoj sezadilar. Bundan tashqari, bu yoshda bolalar o'z xatti-harakatlarini ixtiyoriy ravishda nazorat qilish qobiliyatiga ega bo'ladilar, kommunikativ faoliyatning barcha tarkibiy qismlari shakllanish bosqichida;Aynan tengdoshlar bilan muloqotning o'rnatilishi va uning maktabgacha yoshdagi rivojlanishi munosabati bilan odamlar o'rtasidagi munosabatlar normalarini yanada o'zlashtirish zarurati yanada keskinlashadi. Kattalar bilan muloqot qilishda bola ijtimoiy tajribaga ega bo'ladi va tengdoshlari bilan aloqada bo'lib, uni boyitadi. Bundan tashqari, tengdoshlari bilan muloqot qilishda, katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bola turli xil aloqa muammolarini hal qilish imkoniyatiga ega va ma'lum qoidalarga muvofiq boshqalar bilan munosabatlarni o'rnatishni o'rganadi. Bola o'zini ijtimoiy munosabatlar tizimidagi sub'ekt sifatida taniy boshlaydi.

Kommunikativ qobiliyatlarning ikkinchi komponenti - bilim sohasi - bolaning samarali muloqot qilish normalari va qoidalarini qanchalik tushunishi bilan belgilanadi. Bu bilim, shuningdek, kattalar bilan o'zaro munosabatda shakllanadi, ular o'zlarining namunasi bilan bolaga boshqa odam bilan qanday aloqa qilishni, suhbatni qanday davom ettirish va yakunlashni, yuzaga keladigan nizolarni qanday hal qilishni ko'rsatadilar. Bolaning muloqot usullari va vositalari haqidagi ichki g'oyalari ota-onalar, o'qituvchilar va boshqa bolalar bilan kundalik o'zaro munosabatlarda sezilmaydigan tarzda shakllanadi.

Har qanday faoliyatni, shu jumladan muloqotni tashkil etish maktabgacha yoshdagi bolalardan ma'lum ko'nikmalarni talab qiladi. Agar mahorat "ma'lum qoidalarga muvofiq har qanday harakatni amalga oshirish qobiliyati" bo'lsa, A. A. Maksimovanning fikriga ko'ra, kommunikativ ko'nikmalar "sub'ektlarning

ongli kommunikativ harakatlari va ularning xatti-harakatlarini to'g'ri tuzish va uni vazifalarga muvofiq boshqarish qobiliyati" deb tushunish mumkin. aloqa" [7, p. 3].

Binobarin, bolalarni o'z muloqotini muloqot darajasiga olib chiqish yoki boshqacha aytganda, ularning muloqotiga ma'no berishni o'rgatish maqsadini qo'ygan o'qituvchi bolalarda ma'lum muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishi kerak.

Bizning fikrimizcha, maktabgacha yoshdagi bolalarda kommunikativ qobiliyatlarni shakllantirishning ahamiyati mashhur bolalar psixologi M.I.Lisina tomonidan belgilanadi: "Agar bolalik davrida bolaning muloqot qilish qobiliyati etarli darajada rivojlanmagan bo'lsa, unda kelajakda u shaxslararo munosabatlarga ega bo'lishi mumkin. Voyaga etgan odamda ularni hal qilish va tuzatish juda qiyin va ba'zan imkonsiz bo'lgan shaxsiy ichki nizolar" [7].

A. A. Maksimovaning fikriga ko'ra, muloqot qobiliyatlari - bu uch guruh ko'nikmalarini o'z ichiga olgan murakkab, yuqori darajadagi qobiliyatlar:

axborot va aloqa (muloqot jarayoniga kirish, sheriklar va vaziyatlarni boshqarish, og'zaki va og'zaki bo'lmagan aloqa vositalarini o'zaro bog'lash qobiliyati), tartibga solish-kommunikativ (o'z harakatlarini, fikrlarini, munosabatlarini aloqa sheriklarining ehtiyojlari bilan muvofiqlashtirish qobiliyati; ularga ishonish, yordam berish va qo'llab-quvvatlash qobiliyati; birgalikdagi muammolarni hal qilishda individual ko'nikmalarni qo'llash, shuningdek, birgalikdagi muloqot natijalarini baholash), affektiv-kommunikativ (muloqot sheriklari bilan his-tuyg'ularingizni, qiziqishlaringizni, kayfiyatingizni baham ko'rish qobiliyati; sezgirlik, sezgirlik, hamdardlik, g'amxo'rlik ko'rsatish; bir-birining hissiy xatti-harakatlarini baholash) [9].

L.A.Dubinaning so'zlariga ko'ra, maktabgacha yoshdagi bolaning muloqot qobiliyatiga quyidagilar kiradi: hamkorlik qilish qobiliyati;

idrok etish va tushunish qobiliyati (ma'lumotni qayta ishlash); tinglang va eshitish; o'zingiz uchun gapiring [3].

Muallif O. N. Somkova maktabgacha yoshdagi bolalarning muloqot qobiliyatlarini "atrofdagi odamlar bilan o'zaro munosabatlarning konstruktiv usullari va vositalariga ega bo'lish, muloqot qilish qobiliyati va muloqot orqali paydo bo'lgan o'yin, kognitiv, kundalik va ijodiy muammolarni muvaffaqiyatli hal qilish" deb ta'riflaydi. Muallif quyidagi ko'nikmalarni kommunikativ deb hisoblaydi:

1. Nutq qobiliyatlari: suhbatdoshni tinglash va uning fikrlarini to'g'ri tushunish, javobda o'z mulohazalarini shakllantirish, savollar berish, fikrni til orqali to'g'ri ifodalash, suhbatdoshning fikriga ko'ra og'zaki o'zaro ta'sir

mavzusini o'zgartirish, muloqotning hissiy ohangini saqlash, nutqni kuzatish. fikr yuritadigan til shaklining to'g'riligi, nutqingizni tinglang va uning me'yoriyligini nazorat qiling, kerak bo'lganda o'zgartirishlar kiriting.

2. Noverbal malakalar: mimika, imo-ishoralar, pozalardan o'rinli foydalanish; suhbatdoshning his-tuyg'ularini tushunish qobiliyati.

3. Nutq odob-axloq qoidalari: suhbatga kirishish qobiliyati (do'stlar va notanishlar bilan qachon va qanday boshlash kerak); muloqotni davom ettirish va yakunlash qobiliyati (eshitish va tinglash, tashabbus ko'rsatish, yana so'rash, o'z nuqtai nazarangizni isbotlash, suhbat mavzusiga munosabatingizni bildirish, taqqoslash, misollar keltirish, e'tiroz bildirish, baholash); suhbatdoshga murojaat qilish shakllaridan foydalaning [4].

Muloqot qobiliyatlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

boshqalar bilan aloqa o'rnatish istagi ("Men xohlayman"), muloqotni tashkil qilish qobiliyati ("Men qila olaman"), bu o'z navbatida suhbatdoshni tinglash, empatiyani his qilish va ziddiyatli vaziyatlarni hal qilish qobiliyati bilan tavsiflanadi;

boshqalar bilan muloqot qilishda rioya qilinishi kerak bo'lgan me'yorlar va qoidalarni bilish ("Men bilaman") [5]. Birinchi komponent ("istak sohasi") bolaning boshqalar bilan aloqa qilish istagini belgilaydigan muloqotga bo'lgan ehtiyojni o'z ichiga oladi. Unga ega bo'lmagan yoki kam rivojlangan bolalar chekinadilar. Ular ko'pincha vaqtlarini yolg'iz o'tkazishadi. Muloqotga bo'lgan ehtiyojning etishmasligi jiddiy kasallik - erta bolalik autizmi asosida.

Samarali muloqot haqida mavjud g'oyalardan foydalanish qobiliyati muloqot qobiliyatlarining uchinchi komponentidir ("mahorat sohasi"). U xabarlariga murojaat qilish va suhbatdoshning e'tiborini jalb qilish qobiliyatini, do'stona va asosli muloqotni, suhbatdoshni o'z fikri bilan qiziqtirish va uning nuqtai nazarini qabul qilish qobiliyatini, o'z fikriga tanqidiy munosabatda bo'lish qobiliyatini, tinglash qobiliyatini o'z ichiga oladi. va hissiy jihatdan empatiya qilish qobiliyati.

M. M. Alekseev va M. I. Yashinning asosiy muloqot qobiliyatlari quyidagilardan iborat: muloqotdagi faollik, nutqni tinglash va tushunish qobiliyati, vaziyatni hisobga olgan holda muloqotni qurish qobiliyati, bolalar va o'qituvchi bilan osongina aloqa qilish qobiliyati, aniq va aniq. o'z fikrlarini izchil ifoda etish, nutq odob-axloq shakllaridan foydalanish qobiliyati [7].

Katta maktabgacha yoshdagi bolalar kommunikativ faoliyat sub'ektlari, uning faol tashuvchilari hisoblanadi. Muloqotda o'z xatti-harakatlarini nazorat qilishda o'zboshimchalikning paydo bo'lishi ularning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatini beradi. Muloqotni muloqotning

semantik yadrosi sifatida tushunish o'qituvchilarni maktabgacha yoshdagi bolalarda kommunikativ qobiliyat va ko'nikmalarni shakllantirish, shakllantirish va rivojlantirish zarurligini tushunishga olib keladi - bu juda murakkab jarayonning elementar birliklari. Bu ehtiyoj katta maktabgacha yoshdagi bolalar muloqotini rivojlantirish uchun sezgir davr emas, balki bola o'z muloqotini tashkil qilish uchun yangi talablarga duch kelganda, bolalar bog'chasi va maktab o'rtasidagi o'ziga xos "ko'prik" ekanligini anglash bilan kuchayadi.

Boshqalar bilan munosabatlarning ahamiyati juda katta va ularning buzilishi aqliy rivojlanishdagi og'ishlarning nozik ko'rsatkichidir. Tengdoshlari bilan kam muloqot qiladigan va muloqotni tashkil eta olmagani va boshqalarga qiziq bo'lmagani uchun ular tomonidan qabul qilinmagan bola o'zini yarador va rad etilgan his qiladi. Bu o'z-o'zini hurmat qilishning keskin pasayishiga, aloqalarda qo'rqqulikning oshishiga, izolyatsiyaga yoki aksincha, tajovuzkorlik va mojaroga olib kelishi mumkin[1]. Deyarli har bir bola hayotining muayyan davrlarida muloqot bilan bog'liq ba'zi qiyinchiliklarni boshdan kechiradi. Bu unda biror narsa noto'g'ri ekanligini anglatmaydi. Asosan, u muloqot qobiliyatlarini rivojlantirdi. Lekin ularni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish kerak. Albatta, bu bolaning o'zi uchun ham kundalik hayotida mavjud, ammo biz, kattalar, unga muammosiz muloqot qilish uchun qiyin, ammo zarur yo'ldan o'tishga yordam berishimiz kerak. Shu sababli, bu omil shaxsiy rivojlanish yo'lida tormoz bo'lib qolmasligi uchun bolaga yordam berish, boshqalar bilan munosabatlarni o'rnatish kerak.

Kattaroq maktabgacha yoshdagi bolalar kattalar va tengdoshlar bilan munosabatlarida yangi xususiyatlarni rivojlantiradilar. Mustaqillik va xulq-atvorni anglashning o'sishi o'rganilgan axloqiy me'yorlar bo'yicha harakatlarda rahbarlik qilish qobiliyatini rivojlantirishga olib keladi. Kattaroq maktabgacha yoshdagi bolaning harakatlarini aniqlashni boshlaydigan ichki "axloqiy hokimiyatlar" paydo bo'ladi. Kattalarga munosabat shakllanayotgan hurmat tuyg'usida ifodalanadi. Bolalar kattalar bilan muloqot qilishda faol qiziqish bildiradilar. Turli tadbirlarda tengdoshlar bilan muloqot qilishning faol istagi "bolalar jamiyati" ni shakllantirishga yordam beradi.

Tengdoshlar bilan mazmunli muloqot katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolaning shaxsiyatini har tomonlama rivojlantirishda muhim omil bo'ladi. Kollektiv faoliyatda (o'yin, samarali, mehnat, musiqiy va badiiy, vosita, kognitiv va tadqiqot) 5-6 yoshli bolalar jamoaviy rejalashtirish ko'nikmalarini egallaydilar, o'z harakatlarini muvofiqlashtirishni, nizolarni adolatli hal qilishni o'rganadilar va umumiy natijalarga erishadilar. Vazifa bolalarning

o'zaro munosabatlarida kollektivizm va insonparvarlik tuyg'usining asoslarini rivojlantirishdir: bolalarda bir-biriga do'stona munosabat, sezzirlik, g'amxo'rlik, hamkorlikka intilish, umumiy maqsadlarga erishish, yordam berishga tayyorlik.

Shunday qilib, biz kattalar va bolalar bilan muloqot katta maktabgacha yoshdagi bolalarning mustaqil faoliyati va boshqa faoliyat turlarining ajralmas qismi ekanligini aniqladik: o'yin, ishlab chiqarish, mehnat, musiqiy va badiiy, vosita, kognitiv va tadqiqot, o'qish.

Adabiyotlar:

- 1 O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari. Maktabgacha ta'lim vazirligi MH-1-son buyrug'i. T.: 2018. 18 iyun.-31b.
2. Adilova S. Multimedia va ularni ta'lim jarayonida qo'llash // Pedagogika'tim-T.: TDPU, 2001. № 2. -B. 20-21/
3. Babaeva D. R. Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi moduli bo'yicha o'quv-uslubiy majmua. Nizomiy nomidagi TDPU .T.:2018.-139 b.
4. Berdalieva G. Bolalar she'riyati va maktabgacha yoshda mustaqil fikrlash // Til va adabiyot ta'limi. T.: 2018 - №11. B.40-43.
5. Доронова Т.Н. Развитие детей от 4 до 7 лет в театрализованной деятельности // Ребенок в детском саду. 2001. №2. С. 15-17
6. Дыбина О.В. Педагогическая диагностика компетентностей дошкольников. Для работы с детьми 5-7 лет: пособие. М.: изд-во Пресса, 2008. 64 с.
7. Краева А.А. Формирование коммуникативных умений у детей дошкольного возраста / А.А. Краева, С.Е. Привалова // Педагогическое мастерство и педагогические технологии: материалы X Междунар. науч. практ. конф. / редкол.: О. Н. Широков. - Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2016. -227 с.
8. Кулигина Е.А. Коммуникативные способности дошкольников как фактор социальной адаптации. / Е.А. Кулигина, Е.В. Кислякова // Воспитатель дошкольного образовательного учреждения. 2010. № 5. 61-64.
9. Леонтьев А.А. Психология общения. М.: Смысл, 1997. 365 с
10. Максимова А.А. Развитие коммуникативных умений младших школьников в сюжетно-ролевых играх // Начальная школа плюс До и После. 2005. № 2. С. 3-7.

TALABALARDA O'ZIGA ISHONCH TUYG'USINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI

Xamrayeva A.F.
JDPU p.f.f.d

Tayanch so'zlar: ishonch, determinant, imkoniyat, qobiliyat, kategoriya, ijtimoiy-ong, yosh davrlari, o'ziga xoslik.

Ключевые слова: уверенность, детерминанта, возможность, способность, категория, общественное сознание, возрастные периоды, идентичность.

Key words: confidence, determinant, opportunity, ability, category, social consciousness, age periods, identity.

Резюме:

Ushbu maqolada talabalarda o'ziga ishonch tuyg'usini shakllantirishning psixologik determinantlari haqida fikr yuritilgan.

Резюме:

В данной статье рассматриваются психологические детерминанты уверенности студентов в себе.

Summary:

This article discusses the psychological determinants of students' self-confidence.

So'nggi yillarda jahon psixolog olimlari tomonidan ishonch fenomenini o'rganish tobora ko'payib bormoqda. Bu atama 1971 yilda S. Djurardom tomonidan taklif qilingan bo'lib, ishonch tushunchasini u shunday ta'riflaydi: "shaxsning o'zi haqida boshqa insonlarga nisbatan shaxsiy ma'lumotlarga ega bo'lishi, ya'ni "xabar" ma'nosini bildiradi". Birinchi marta P. Laskou tomonidan "ishonch" hissini o'rganish uchun dastlabki qadamlar qo'yildi. U ishonchni o'z-o'zini anglash jarayonida o'zini namoyon qiladigan hodisa deb hisoblagan. Uning fikriga ko'ra, ishonch hissi insonning boshqa odamlarga va butun dunyoga nisbatan ochiq munosabat bildirishini ifodalaydi.

Uning nazariyasiga ko'ra, ishonch hissining shakllanishi dastlab bolalik davrida sodir bo'lib, u psixologik jihatdan sog'lom shaxsning eng muhim ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. E. Erikson shaxsning chaqaloqlik davrida ishonch va ishonchsizlik hissini shakllantirishga e'tibor qaratdi. E. Erikson yosh

davrlari bo'yicha insonning rivojlanish nazariyasida har bir yosh bosqichida rivojlanishi kerak bo'lgan fazilatlarni tasvirlab berdi. Uning nazariyasiga ko'ra, 1 yoshdagi bola, ijobiy-psixologik ijtimoiy vaziyatda bo'lishi, insonning hayotga bo'lgan asosiy ishonch hissini rivojlantirishga, keyinchalik esa boshqa barcha fazilatlarni shakllantirishga xizmat qilishini lozim. Agar ishonch hissi shakllanmagan bo'lsa, bunga qarama-qarshi tarzda ishonchsizlik hissi paydo bo'ladi. Bundan tashqari E. Erikson ishonch hissini shakllantirishda nafaqat boshqalarga, balki o'z-o'ziga bo'lgan ishonch, o'z ehtiyojlari va istaklarini amalga oshirish qobiliyatiga ega bo'lish kerakligi eng muhim omil deb hisoblaydi. Bolaning dunyoga bo'lgan ishonch hissini anglashi, uni his qilishi shaxsning odamlar bilan uyg'unligining asosi sifatida, ular bilan muloqot qilish va parallel ravishda o'zini shaxs sifatida ta'kidlash qobiliyatining asosi sifatida belgilab, E. Erikson sog'lom shaxsning ko'rsatkichlaridan biri sifatida ishonch hissiga alohida ahamiyat beradi. Gumanizm psixologiyasining asoschisi A. Maslou ishonch hissini o'z-o'zini ang'latadigan shaxsni shakllantirish uchun zarur psixologik omillardan biri deb hisoblaydi. U o'z-o'zini anglash nazariyasida ishonch hissini dunyoga bo'lgan munosabat shakli sifatida ko'radi va bolaning asosiy ehtiyojlarini qondirish natijasida ishonch hissi paydo bo'ladi, deb ta'kidlaydi. A. Maslou, o'z-o'zini namoyon qiladigan shaxs birinchi navbatda dunyoga ishonchli munosabatda bo'lishi kerakligini aytadi. Bundan tashqari, u ishonchni nafaqat atrofdagi dunyoga nisbatan munosabatsifatida, balki o'z-o'ziga bo'lgan munosabat sifatida ham ko'rib chiqish kerak deb hisoblagan. XX asrning 80-yillari oxirida psixologlar ishonch hodisasini o'rganishga dastlabki harakatlarni boshladi. Ishonch - bu inson psixikasini o'rganish uchun asosiy sub'ektiv yondashuv bo'lib, u shaxs shakllanishining hayot jarayonida mustaqil ravishda amalga oshiriladigan psixologik xususiyat sifatida tadqiq qilindi. Shu bilan birga, ishonch hissi o'z-o'ziga bo'lgan ishonch va atrofdagi dunyoga bo'lgan ishonchning mustahkamligi sifatida ham qaraladi. V. A. Petrovskiy o'zining kontseptsiyasida o'z - o'ziga bo'lgan ishonch hissini tuzilishini shunday tasvirlaydi: "ishonch - bu insonning voqea-hodisalarga bo'lgan munosabati bilan o'z imkoniyatlarini aks ettiruvchi ko'rsatkich, shaxsda ishonch hissi Ijtimoiy psixologiyada ishonch hissi do'stlik munosabatlari bilan bog'liq holda ko'proq rivojlanadi. A. N. Leontev "agar, shaxsda kuchli irodali harakatlar bilan birgalikda o'zigabo'lgan ishonch hissi rivojlantirilsa, inson har qanday faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishda "asos" bo'lib xizmat qilishini ta'kidlaydi. Faoliyatga nisbatan ishonchsiz munosabatda esa, shaxs faoliyatda rivojlanishga erisha olmaydi" deb ta'kidlagan T. P. Skripkina uzoq yillar davomida ishonch hissini o'rganish bilan shug'ullandi. Uning fikriga ko'ra, ishonch hissi shaxsning

qiymat-semantik tuzilmalariga berilgan asosiy rolni anglash va shaxsning empirik tuzilmasining asosiy manbai sifatida belgilanadi. Uning ta'kidlashicha, har qanday shaxslararo munosabatlarda muloqot jarayoniga semantik maqom beradigan hodisa bu- ishonchdir. Ta'kidlash joizki, ishonch hissini o'rgangan olimlar fikrlariga ko'ra, ishonch hissi- shaxs munosabatlarining dastlabki asosi hisoblanadi. Ishonch va ishonchsizlik hodisalarini o'rganishda olimlar iqtisodiy vaziyatga vaboshqalarga qarab, qiymat yo'nalishlarini tanlash bilan, shaxsning yo'naltirilganligi bilan bog'liq holda ularning namoyon bo'lishining turli xususiyatlarini ko'rib chiqdilar. Ishonch va ishonchsizlik namoyon bo'lishining o'ziga xos xususiyatlaridan birigender farqdir. T. P. Skripkin tomonidan birinchi marta ishonch hissini namoyon qilishning gender xususiyatlari muammosi tadqiq etildi. Ishonch va ishonchsizlik hissi namoyon bo'lishining gender xususiyatlari haqidagi qiziqishlar va ko'plab savollarga javob topish maqsadida ishonch hissining jins xususiyatlarga bog'liqligini o'rganish maqsadida inson obrazi o'rganib chiqildi. Biz tomondan o'tkazilgan tadqiqotning dolzarbligi ushbu hodisaning odamlar o'rtasida psixologik yaqinlikni yaratish va saqlab qolish uchun muhimligini nazariy asoslashda, ishonchning gender jihati, uning sifatli shaxslararo munosabatlarni qurishga ta'siri olimlar tomonidan to'liq o'rganilmaganligi bilan belgilanadi. Tadqiqotning maqsadi OTM talabalarida ishonch va ishonchsizlik namoyon bo'lishining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishdir. Tadqiqot ob'ekti-shaxsda ishonch va ishonchsizlik muammosi. Tadqiqotning predmeti-yigit va qizlarda ishonch va ishonchsizlik hissining namoyon bo'lishi. Nazariy tadqiqotlar asosida biz ishonch va ishonchsizlik hissining namoyon bo'lishida gender farqlar borligini taxmin qildik. Tekshiriluvchilarning o'zlariga bo'lgan ishonch ko'rsatkichkari - yuqori ishonch darajasi; 2 - o'rta ishonch darajasi; 3 - past ishonch darajasi.

Tadqiqot natijalaridan talabalarining ishonch darajasi asosan pastligini ko'rish mumkin. Keyin biz ishonch va ishonchsizlik hissini ajratib, izlanishlarimizni davom ettirdik. Buning uchun biz A.B. Kupreychenkoning "Dunyodaga, boshqa odamlarga, o'ziga bo'lgan ishonch va ishonchsizlikni o'rganish" metodikasidan foydalandik. Keltirilgan matematik mezondan foydalangan holda yigitlar va qizlarda ishonch va ishonchsizlik hissining ko'rsatkichlarini taqqoslab tahlil qilib, quyidagilarni aniqladik: Tekshiriluvchilarning ishonch va ishonchsizlik bo'yicha jinsiy tafovurlari Ushbu tadqiqotda ishtirok etgan qizlar va yigitlar o'rtasida ishonch darajasida bo'yicha statistik jihatdan sezilarli farq bor; shuning uchun ishonch fenomenining mazmuni va namoyon bo'lishi ular uchun har xil bo'ladi. 2. Ushbu

tadqiqotda ishtirok etayotgan qizlar va yigitlar o'rtasida ishonchsizlikdarajasini taqsimlashda statistik jihatdan sezilarli farq bor.

Shunday qilib, matematik mezonlardan foydalangan holda, biz yigit va qizlar o'rtasidagi ishonch va ishonchsizlik hodisalarining namoyon bo'lishida farqlar borligi haqidagi faraz tasdiqlandi, ishonch va ishonchsizlik hodisalarini o'rganishda insonning jins xususiyatlari kata ahamiyatga ega.

Mamlakatimizda kasbiy o'z-o'zini rivojlantirish muammosi, uni shakllantirishning psixologik-pedagogik shartlari bugungi kunda o'zgarib borayotgan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, ta'lim sohasidagi yangiliklar, ayniqsa, kasbiy, shuningdek, mehnat sub'ektining uning kasbiy faoliyatiga munosabatini o'zgartirish zarurati bilan belgilanadi. Zamonaviy professionallikning yangi ma'nosi va uning shakllanishidagi shaxsning roli kasbiy rivojlanish qadriyatlarini tubdan qayta baholashni talab qiladi. Mutaxassisga, uning tayyorgarligi va bilimiga, sub'ektning o'z kasbi, kasbiy kelajagi va hayotiy g'oyalari, kasbiy rejalari uchun mas'uliyatiga talablar ortdi. "Bugungi kunda mustaqil Respublikamiz dunyo hamjamiyati tomonidan tan olinayotgan ekan, uning kelgusidagi rivoji, gullab – yashnashi bugungi kun yoshlariga bog'liqdir. Demak, bugungi yoshlar har tomonlama rivojlangan o'ziga, boshqa insonlarga, jamiyatga, tabiatga va mehnatga o'z to'g'ri munosabatini bildiradi oladigan, ijodkor va tadbirkor bo'lmog'i lozim". Respublikamizda zamonaviy mutaxassislarni tayyorlashdagi asosiy tamoyillar sifatida ta'limni insonparvarlashtirish va ijtimoiylashtirish ularni asosi sifatida esa, milliy va umuminsoniy madaniy qadriyatlar aniq belgilab olingan. Shu bilan birga, bugungi kunda kadrlarni kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishga qaratilgan yaxlit ta'lim jarayoni "Ta'limning jahon miqiyosidagi zamonaviy yutuqlarini hisobga olgan holda" amalga oshirish lozim. Ta'lim tizimini takomillashtirishga unga mukammal madaniy kasbiy, ijtimoiy yo'naltirilgan amaliy va ijodiy mazmun berishga xizmat quluvchi zamonaviy ta'lim paradegmlaridan biri madaniy insonparvarlik yondashuvidir. Shaxsning o'z-o'zini rivojlantirish muammosi va uning mohiyatining turli ko'rinishlari shaxs bilan birga paydo bo'ldi. Ushbu muammo uzluksiz rivojlanib, muammoli doirasini kengaytirib, jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy o'zgarishlarga mos ravishda o'zgarib, o'zgarib bordi, bu esa ushbu hodisani o'rganishning farqlanishiga olib keldi. Shunday qilib, 1950-yillardan beri psixologlar o'z tadqiqotlarida shaxs hayotiy faoliyatining o'ziga xos turlariga qarab o'z-o'zini rivojlantirishni o'rganishga, kasbiy o'zini-o'zi rivojlantirishni o'rganishga murojaat qiladilar. Mutaxassislarni tayyorlash, kasbiy ko'nikma va malakalarni egallashning turli tizimlari mavjud. Kasbiylashtirish - mutaxassis shaxsini shakllantirishning

uzluksiz uzluksiz jarayoni bo'lib, u kelajakdagi kasbni tanlagan va qabul qilgan paytdan boshlanadi va shaxs faol mehnat faoliyatini to'xtatganda tugaydi. Kasbiylashtirishning eng qizg'in davri universitetda o'qitish hisoblanadi. Kasbiylashtirishda eng muhim rolni kasbiy shaxsda ifodalangan kasbiy o'zini-o'zi rivojlantirishni shakllantirish o'ynaydi. Kasbiy o'ziga xoslik - bu "shaxsga kasbiy faoliyatda yaxlitlik, o'ziga xoslik va ishonchni ta'minlaydigan ko'p o'lchovli va integral psixologik hodisa". Shaxsning o'z qobiliyati, samaradorligi va shaxsiy ta'sirini his qilish kasbiy shaxsning shakllanishi haqida gapirish mumkin.

Adabiyotlar:

1. Леонтьев А. А. Психология общения. Тарту, 1974.
2. Ильин Е. П. Психология доверия. СПб.: Питер, 2013. 288 с.
3. Маслоу А. Самоактуализация. Психология личности. М., 1982.
4. ALIMOVA, G.(2020). Kichik maktab yoshida o'quvchi shaxsining psixologik pedagogic rivojlanish xususiyatlari. Pedagogik mahorat, 103-107.
5. Alimova G., & Alimova, A. (2020). Socio-economic conditions foreffective entrepreneurial activity. Імператив соціального партнерства освітньо-науковому просторі:євроінтеграційні та регіональні виклики сьогодення, 246-250.
6. Jalilova S. X. (2020). Shaxs iste'molchilik xulqining psixologikxususiyatlari.Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiyaxborotlari ilmiy-nazariy jurnali, 240-244.
7. Taskarayevna N. Z. (2020). Maktabgacha yosh davridagi bolalarda milliyxususiyatlarni shakllantirish yo'llari.Oriental Art and Culture, (II), 79-85.
8. Nishanova Z. T. (2020). Ommaviy axborot vositalari xodimlarining shaxs milliytarbiyasi oldidagi vazifalari.Science and Education,1(2), 358-363.
9. Нишанова Х. В. (2019). Развитие интеллектуальных способностей устудентов вузов.Наука и образование сегодня, (6-2 (41)), 58-59.

ПЕДАГОГ ТАРБИЯЧИЛАРДА КОМПЕТЕНТЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Ўролбоева Д.С.

*ЖДПУ Мактабгача таълим методикаси кафедраси
стажёр ўқитувчиси*

Таянч сўзлар: бўлажак тарбиячи, педагогик фаолият, инновацион янгилик, фаол, ижодкор, муаллифлик ғоялари, педагогик вазият, қобилият, креатив компетентлик, глобаллашув жараёни, технология, методик, инновацион, касб, дидактика, билим, кўникма, малака.

Ключевые слова: будущий педагог, педагогическая деятельность, инновационная инновация, активный, творческий, авторские идеи, педагогическая ситуация, способности, творческая компетентность, процесс глобализации, технология, методический, инновационный, профессия, дидактика, знания, умения, квалификация.

Key words: future teacher, pedagogical activity, innovative innovation, active, creative, author's ideas, pedagogical situation, abilities, creative competence, globalization process, technology, methodological, innovative, profession, didactics, knowledge, skills, qualifications.

Резюме:

Мазкур мақолада бўлажак тарбиячиларнинг креатив компетентлигини ривожлантиришнинг педагогик имкониятлари илмий назарий жиҳатдан ёритиб берилган. Шунингдек мақолада, бўлажак тарбиячиларнинг янгиликларга бўлган интилиши, уларни ўзлаштириш ва ўзининг педагогик фаолиятида фойдалана олиш жараёнида учрайдиган қийинчиликларни енгиб ўтиш, инновацион янгиликларни ўзининг фаолиятида фаол, ижодкорлик билан қўллай олиш, ўзининг муаллифлик ғояларига эга бўлиш ҳамда турли педагогик вазиятларда ижобий ечимларни эвристик йўл топа олиш қобилиятлари билан боғлиқ бўлган креатив компетентликка эга бўлиш масалалари атрофлича ёритиб берилган.

Резюме:

В статье описаны педагогические возможности развития творческой компетентности будущих педагогов с научно-теоретической точки зрения. В статье также обсуждается стремление будущих педагогов к инновациям, преодолению трудностей в их усвоении и использовании в своей педагогической деятельности, активно и творчески применять инновационные инновации в своей работе, иметь собственные авторские идеи и находить эвристические решения в различных педагогических ситуациях. Подробно освещены вопросы творческой компетентности.

Summary:

The article describes the pedagogical possibilities of developing the creative competence of future teachers from a scientific and theoretical point of view. The article also discusses the desire of future teachers to innovate, overcome difficulties in their assimilation and use in their pedagogical activities, actively and creatively apply innovative innovations in their work, have their own

author's ideas and find heuristic solutions in various pedagogical situations. Issues of creative competence are covered in detail.

Техноген цивилизация, акцелерация ва глобаллашув жараёни давлат ва жамиятнинг ривожланиши илм - фан, техника ва технологиялар соҳасида эришилган ютуқлар, 2030 йилгача мактабгача таълимни ривожлантириш концепциясини ишлаб чиқилиши, олий таълим муассасалари инновацион ва технологик ғоялар билан фикр алмашадиган мулоқот марказларига айлантериш, ёш олимлар ва талабаларнинг ташаббус кўрсатишлари учун зарур шарт - шароитлар яратиш зарурияти олий таълим тизимида фаолият юритаётган илмий кадрлар салоҳияти, уларнинг келажак истикболлари, ижодкорлиги ва ташуубускорлиги билан боғлиқлигини ижтимоий ҳаётнинг ўзи кўрсатмоқда.

Дарҳақиқат бугунги кунда таълим ва тарбия ишларининг сифат даражасини кўтариш бирламчи ўринни эгаллайди. Таълимнинг сифатини таъминлашга жуда кўп омиллар ўзининг таъсирини кўрсатади. Булардан бири, бўлажак тарбиячиларнинг креатив компетентлигини ривожлантириб боришидир. Касб – бу биринчидан, инсоннинг яшаш манбаи бўлса, иккинчидан унинг ўз-ўзини ривожлантириб бориш воситаси ҳисобланади.

Креативлик тарбиячиларда ўз-ўзидан пайдо бўлиб қолмайди. У тарбиячининг янгиликларга бўлган интилиши, уларни ўзлаштириш ва ўзининг педагогик фаолиятида фойдалана олиш жараёнида учрайдиган қийинчиликларни енгиб ўтиш, инновацион янгиликларни ўзининг фаолиятида фаол, ижодкорлик билан қўллай олиш, ўзининг муаллифлик ғояларига эга бўлиш ҳамда турли педагогик вазиятларда ижобий ечимларни эвристик йўл топа олиш қобилиятлари билан боғлиқ бўлган креатив компетентликга эга бўлишни талаб этади. Яъни барча педагоглар ҳам ўзининг педагогик фаолиятида маълум креативлик компетентлик кўрсаткичларига эгадир. Бу уларнинг реал креативлик компетентлиги ҳисобланади. Лекин уни идеал даражасига кўтариш ишлари маълум саъи ҳаракатларни, шарт-шароитларни талаб этади.

Креатив потенциални кўтариш идеал креатив компетентликга эришишнинг илк қадами ҳисобланади. Олимларнинг фикрича, креативлик потенциал ўзгариб турувчи жараён ҳисобланади. Педагогларнинг ҳам креативлик потенциалини ривожлантириб бориш даврнинг ижтимоий талаби бўлиб бораверади. Чунки педагогик фаолиятни самарали ташкил этиш жамият тараққиёти билан ҳамнафас тарзда педагоглардан ўз устида

ишлашини, ўзини креатив бойитиб боришини, илм-фаннинг ютуқларидан бохабар бўлиб, уларни ўз фаолиятига сингдириб боришини талаб этади.

Педагогнинг ўз педагогик фаолиятини юксалтиришга доир креатив потенциалини ривожлантириш:

Биринчидан тарбиячининг шахсий эҳтиёжи, мақсади, ниятлари, иродавий сифатлари ҳамда «Мен» концепцияси билан, яъни педагог шахсининг бевосита ўзига боғлиқдир. Бунда педагог онгли равишда:

- ўзининг касбий билимини доимо ошириб бориши;
- ўзининг педагогик тажрибаларини доимо бойитиб бориши;
- ўз соҳасидаги сўнгги инновацион янгиликларни билиши ва уларни ўзининг фаолиятида ўринли ва унумли қўллай олиши;
- маълумотларни ижодий қайта ишлаш малакаларига эга бўлиш;
- педагогик фаолият жараёнида болаларнинг ёш, индивидуал ва психологик ўзига хос жиҳатларига мос тарзда иш тутиши;
- новаторлик ҳусусиятларга эга бўлиши муҳим.

Ю.А.Сергиенко билан Т.В.Сунякиналар педагогларнинг креативлигини ошириш билан боғлиқ бўлган фаолият турларини қуйидагича белгилайди. Булар:

- педагогнинг информацион фаолияти. Яъни педагог жамиятда, ўз соҳасида бўлаётган янгиликлардан доимо бахабар бўлиб бориши талаб этилади;
- ташкилий-прогностик фаолият, яъни педагог ўз фаолиятида муваффақиятларга эришиш учун унинг мавжуд аҳволини ҳамда истикболини белгилаш;
- ташкилий фаолият;

Илмий изланишлар ва тадқиқотларимиз жараёнида бир қатор педагог олимларимизнинг мазкур соҳага оид илмий изланишлари тўғрисидаги фикрларини мушоҳада қилдик ва бўлажак тарбиячиларининг креатив компетентлигини ривожлантиришнинг педагогик мазмунини: таълим-тарбия жараёнига дидактик ёндашадиган бўлсак, бу жараённинг асосий компонентлари (таълим мақсади, таълим мазмуни, ўқитиш методи, ўқитиш воситаси, таълим натижаси) асосида қуйидагича гуруҳлашимиз мумкин:

- таълим мақсади билан боғлиқ инновацион таълим интеграцияси;
- таълим мазмуни билан боғлиқ педагогик инновациялар: янги дастур, дастурни такомиллаштирувчи, ўқув материални тўлдирувчи;
- таълим мазмунини лойиҳалашга кўра – меъёрий ҳужжатлар ўзгариши асосида режали, олдиндан ўйланган, ички ва ташқи;
- ўқитиш методи билан боғлиқ педагогик инновацион муҳит;

- олий таълим тизимида ўқув машғулотли шакли ва турида: даражасига кўра такомиллаштириш, кўринишини ўзгартириш, маълум услубиёт элементларини янгича талқинда ишлаб чиқиш;

- ўқитиш воситаси билан боғлиқ таълим мазмуни;

- таълим натижаси билан боғлиқ таълим мазмуни;

Фикримизча, олий таълим муассасалари мактабгача таълим йўналиши бўлажак тарбиячиларнинг креатив компетентлигини ривожлантириш дидактик имкониятларини такомиллаштиришда таълим мазмунига мос, шунингдек таълим жараёнининг бошланғич босқичида талаб этилган замонавий креатив компетенцияларга эга бўлган рақобатбардош кадрларни етиштириш шарт - шароитларини тўғри ташкил этиш муҳим деб ҳисоблаймиз.

Педагогик луғатларда креатив компетентлик (инг. «create» яратувчанлик, ижодкорлик). Компетентликнинг бу тури тарбиячининг янгилик яратиш, ижодкорлик ва ташкил этиш сингари кўникмаларга эга бўлиши билан боғлиқ. Креативлик фақатгина янги ғояларни яратиш учунгина эмас, балки шахснинг турмуш тарзи ва маънавиятини юксалтириш учун ҳам катта аҳамиятга эга.

Креативлик - (лот. «creare»; ингл. creativity- «яратиш», «бунёд қилиш») – бу ижодий қобилиятлик даражаси, шахснинг барқарор сифати ҳисобланадиган ижод қилишга бўлган қобилияти бўлиб, у креатив тафаккур билан боғлиқ. Креатив тафаккур – бу шахснинг ўз олдида турган вазифаларини ностандарт ҳал этиш ҳамда ўз мақсадларига эришишнинг янги, янада самаралироқ йўллари топиш қобилиятидир. Яъни креативлик асосан бошқаларга ўхшамаган ғояларни ўйлаб топиш, анъана тусига кириб қолган фикрлашдан қочиш ҳамда муаммоли вазиятларни тез ҳамда самарали ҳал этиш йўллари билиш ҳисобланади. Креативлик инсондаги ижодкорлик қобилиятини шакллантириш ва ривожлантиришга асос яратадиган индивидуал сифатларининг ҳамда фикрлаш қобилиятларининг бирлигидан иборат бўлади.

Креативлик термини Англия-Америка психологиясида 60-йилларда пайдо бўлиб, бунда креативликнинг интеллект билан боғлиқлиги масалалари ҳамда креативликнинг психологик жиҳатлари ва унинг ҳар бир шахснинг индивидуал ўзига хусусиятларига боғлиқлиги ўрганилган. Масалан, 1950-йилларда Ж.Гилфорд ва унинг тарафдорлари томонидан интеллектуал омилларни таълимий йўналишларда қўллаш, креативлик хусусиятларни ўрганиш ҳамда баҳолаш масалалари таҳлил этилиб, натижада 16 гипотетик интеллектуал қобилиятларни ажратиб кўрсатган.

М.Н.Гнатько эса креативликнинг механизмери бўйича изланишлар олиб борган ва уларни қўйидаги иккита турга ажратган:

- потенциал креативлик - бу креативликнинг зарурий шарти бўлиб, қандай шароит бўлмасин инсоннинг креативликга тайёр туриши, шунинг натижасида ўз ғояларини амалга оширишидир.

- фаолиятдаги креативлик – бу муайян бир соҳадаги креативлик ҳисобланади.

Ж.Гилфорд креативликнинг белгиларини аниқлаган бўлса, М.Н.Гнатько эса креативликнинг компонентларини умуллаштирган.

Бу эса, бўлажак тарбиячиларнинг креатив компетентлигини ривожлантириш жараёниларида ҳар бир педагог белгиланган таълим бериш мақсадига эришиш бўйича таълим берувчи ва таълим олувчилар ўзаро фаолиятини тартибли ташкил этиш йўлини танлайди деган илмий ҳулосага келишимизга сабаб бўлади. Масалан анъанавий методлар (Унинг асосида фалсафий ва педагогик тизимлар ташкил этади), кўргазмали методлар, акс эттирувчи методлар, китоб билан ишлаш методи, видео методлар.

Бу борада мақсадига кўра методларнинг турларини таҳлил этар эканмиз уларни икки тоифага ажратишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

- дидактик мақсади бўйича методларнинг турлари;
- қабул қилиш - билиш фаолияти характери бўйича методларнинг классификацияси.

Бўлажак тарбиячиларнинг креатив компетентлигини ривожланишининг дидактик имкониятларини такомиллаштиришда мазкур методлар ўзига хос вазифаларни бажаради яъни: мотивлаштирувчи, ташкиллаштирувчи, ривожлантирувчи, билим берувчи (таълим берувчи), тарбиявий.

Демак, бўлажак тарбиячиларнинг креатив компетентлигини ривожлантиришда таълим методларини ҳам мақсадга мувофиқ танлаш ва ўз ўрнида қўллаш талаб этилади. Шунингдек таълим (ўқитиш) воситалари (дидактик воситалар): тарбиячилар ва талабалар томонидан билимларни ўзлаштириш учун қўлланиладиган моддий ва идеал объектлар таълимий ва тарбиявий вазифаларни ҳал этишга ёрдам беради; иккинчидан тарбиячи ва талаба томонидан таълим жараёнида қўлланиладиган турли объектлари; қўйидагиларни таъминлайдиган жиҳозлар, ёрдамчи таълим воситалари ва ўқув-креатив материаллар:

- ўқув материални намоиш этиш ва визуализациялаш, уни тушуниш ва эслаб қолиш;

- ўқув материални мустақил тарзда мустаҳкамлаш ва қўлаш учун имконият яратади.

Бўлажак тарбиячиларнинг креатив компетентлигини ривожлантиришда ривожлантиришда ўқув - методик қўлланмалар, методик тавсиялар, методик ишланмалар, ўқув дастурлари, ўқув режаси, маъруза матнидан оқилона фойдаланиш муҳим педагогик омил бўлиб ҳисобланади. Алоҳида таъкидлаш ўринлики, яна бир муҳим омил бўлажак тарбиячиларнинг креатив тайёргарлигига қўйиладиган малака талаблари ДТС ва намунавий фан ва ишчи дастурлари талабларига мос келиш даражаси. Бу борада тадқиқот доирасида ўтказилган сўровнома натижаларининг таҳлилига эътибор қаратадиган бўлсак, олий таълим тизимида мактабгача таълим йўналишида бўлажак тарбиячиларнинг креатив компетентлигини ривожланишига, яъни тарбиячилар ўртасида компетенциялар тизимини баҳолашда асосий эътиборни креативлик, ижодий тафаккурни шакллантириш билан боғлиқ компетенцияларга алоҳида эътибор қаратилганлиги аҳамиятлидир. Бу эса, ўз навбатида бўлажак тарбиячиларнинг креатив компетентлигини ривожланиш мазмуни, билим, кўникма ва малакалари ҳамда компетентлигига қўйиладиган малака талабларида мазкур жиҳатларни алоҳида эътиборга олиш заруратини юзага келтиради.

Шунингдек, бўлажак тарбиячиларнинг креатив компетентлигини ривожланишига қўйилаётган талаблар ва таълим конъюнктураси тез ўзгараётган шароитда мактабгача таълим соҳасидаги бакалаврият йуналишлари бўйича таълим дастурларининг сафарбарлиги ва мослашувчан бўлишини таъминланиши зарур.

М.Т.Мирсолиеванинг таъкидлашича, бугунги кунда олий таълим муассасаларининг рақобатбардошлиги инновацион фаолият муҳитида таълимнинг интеграциясида улардан фақат ўз ижтимоий-маданий вазифасини бажаришнигина талаб қилмай, балки уларни илмий-таълим халқаро марказларига айлантиришни тақозо этади. Олий таълимда таълим ва илмий-тадқиқот фаолиятини интеграция қилишнинг мақсадлари илмий тадқиқотларни кадрлар билан таъминлаш, олий таълим ўқув дастурлари бўйича таълим олувчиларни тайёрлаш сифатини ошириш, таҳсил олувчиларни илмий ходимлар раҳбарлигида илмий тадқиқотлар олиб боришга жалб қилиш, таълим фаолиятида фан ва техника соҳасидаги янгиликлар ва ютуқлардан фойдаланишдан иборатдир.

Олиманинг фикрларига таянган ҳолда айтиш мумкинки, таълимни модернизациялаш шароитида инновация фаолият муҳитини амалга ошириш механизми ва ташкил этишнинг истиқболли технологияси, замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш, инновацион жараённинг муваффақиятли бориши бўлажак тарбиячиларнинг креатив

компетентлигини ривожланишига бевосита боғлиқ. Биламизки, таълим тизимидаги ҳар қандай янгилик, ғоя, фикр, инновация бўла олмайди. Бунинг учун ислохот фаолиятининг аниқ шакли, мазмуни ва қўлами асос бўлиб хизмат қилади. Бўлажак тарбиячиларнинг креатив компетентлигини ривожланиш технологияси бевосита инновация асосида амалга оширилади, яъни методлар янгиланади, тизимли ва давомли бўлади, маълум амалиётда янги фаолият тизимини лойиҳалайди, амалиёт субъектлари позицияларини тўла янгилайди. Бунда фаолиятнинг йўналишлари очилади, замонавий технологиялар яратилади, фаолиятнинг янги сифат самараларига эришилади, натижада амалиётнинг ўзи ҳам янгиланади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 30 сентябрдаги ПҚ - 3955-сонли Қарорига 3-илова 2018-2019 йилларда мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар дастури.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 05.06.2018 й. ПҚ-3775 Қарори.
3. Мирсолиева М.Т Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг касбий компетентлигини ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш : Пед.фанл.доктори. ... дисс. автореф. – Т.: 2019. – 24 б.

BO'LAJAK PEDAGOGLARDA KASBIY DEFORMARSIYA PSIXODIAGNOSTIKASI VA PSIXOKORREKSIYASI MASALASI

To'lanova M.M.

*Andijon davlat pedagogika instituti pedagogika va psixologiya
kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: psixodiagnostika, psixokorreksiya, kasbiy deformatsiya, bo'lajak o'qituvchilar, ta'lim, psixologik test, o'quv dasturlari.

Ключевые слова: психодиагностика, психокоррекция, профессиональная деформация, будущие учителя, образование, психологическое тестирование, образовательные программы.

Key words: psychodiagnostics, psychocorrection, professional deformation, future teachers, education, psychological test, educational programs.

Резюме:

Ushbu maqola psixodiagnostika va psixokorreksiya texnikasi orqali kelajakdagi o'qituvchilarda kasbiy deformatsiyani aniqlash va tuzatishning muhim masalasini o'rganadi. Adabiyotlarni tahlil qilish, usullar, natijalar va munozaralarni o'rganish orqali ushbu ish ushbu muammolarni hal qilishning samarali strategiyalariga oydinlik kiritadi, o'qituvchilarni tayyorlash dasturlarini takomillashtirish bo'yicha xulosalar va takliflarni taklif qiladi.

Резюме:

В данной статье рассматривается важный вопрос выявления и коррекции профессиональных деформаций у будущих учителей посредством психодиагностических и психокоррекционных методик. Посредством обзора литературы, методов, результатов и обсуждения эта статья проливает свет на эффективные стратегии решения этих проблем, предлагает выводы и предложения по совершенствованию программ подготовки учителей.

Summary:

This article examines the important issue of identifying and correcting professional deformation in future teachers through psychodiagnostic and psychocorrective techniques. Through a literature review, methods, results, and discussion, this paper sheds light on effective strategies to address these challenges, offers conclusions, and suggestions for improving teacher education programs.

Kirish. Ta'lim sohasi kelajak avlodlarni tarbiyalash orqali jamiyatlarni shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shuning uchun o'qituvchilar yuqori darajadagi professionallik, hamdardlik va malakani talab qiladigan ulkan mas'uliyatni o'z zimmalariga oladilar. Biroq, samarali o'qituvchi bo'lish uchun sayohat qiyinchiliklardan holi emas. Ko'pgina izlanuvchan o'qituvchilar kasbiy deformatsiyaga duch kelishadi, bu muvaffaqiyatli o'qitish uchun muhim

ko'nikmalar va munosabatlarning kamchiliklari bilan tavsiflanadi. O'quv jarayonining boshida ushbu deformatsiyalarni bartaraf etish talabalarning turli ehtiyojlarini qondirishga qodir bo'lgan malakali o'qituvchilarning rivojlanishini ta'minlash uchun juda muhimdir. Ushbu maqola kelajakdagi o'qituvchilarda kasbiy deformatsiyalarni aniqlash va bartaraf etish vositasi sifatida psixodiagnostika va psixokorreksiya tushunchalarini o'rganishga qaratilgan.

1. Diagnostika so'zi grekcha dia – o'zaro, orqali va gnosis-aniqlash (tashxis) so'zlaridan olingan bo'lib, diagnostikos - aniqlash usullari ma'nosini anglatadi. XX asrning 20- yillarida psixodiagnostika fan sifatida XIX asr ohirida eksperimental asosda vujudga keldi. Psixodiagnostikaning paydo bo'lishining asosiy sabablari aqli zaif va ruhiy kasalliklarni tashxislash va davolash ehtiyojidir. Aqli zaiflik masalalariga bag'ishlangan birinchi nashr Fransuz shifokori J.Eskiroлга tegishli bo'lib, u aqli zaiflik darajalarini farqlagan[1].

2. Dastlabki psixologik bilimlar qadimgi davlarda to'plana brogan va uni bir ko'rinishi sifatida ilmiy b'olmagan bir qator sohalar yuzaga kelgan:

3. Fiziognomiya-odamning yuz tuzilishiga qarab harakterini aniqlash. Boshqa ta'rifga ko'ra, fiziognomiya bu insonning yuzini idrok etish va "o'qish" orqali uning xatti-harakatlarini belgilaydigan va hayotning individualligini aks ettiruvchi shaxsiy xususiyatlari to'g'risida ma'lumot olishga imkon beradigan bilim sohasi. Frenologiya- asoschisi Frensiz Galton. ("Fren" aql) Odamni intellektual va psixologik holatini bosh chanog'iga qarab aytib beradi.

4. Xiromantiya-kaftdagi chiziqlarga qarab taqdirni aniqlaydigan yo'nalish. Grafalogiya-odam yozuviga qarab uni xarakteristikasini aniqlash.

5. Dermatoglifika-kaft va oyoq terisidagi naqsh belgilarini o'rganishga asoslangan soha.

Ammo bu kabi sohalar o'z ilmiy isbotini topmaganligi sabali keyinchalik rivojlanmay qolib ketgan.

6. "Psixodiagnostika" termini 1921-yilda psixiatr Rorshax tomonida kiritilgan bo'lib u o'zining bemorlarda shizofreniya darajasini aniqlash uchun "Rorshaxning siyoh dog'lari" metodikasini ishlab chiqdi. Psixodiagnostika atamasi psixologik tashxis qo'yish degan ma'noni anglatib, shaxsning ruhiy holati, to'liq biror-bir alohida xususiyati haqida xulosa chiqarishdir, bunda "tashxis" shaxsning taraqqiyot ko'rsatkichi va tavsifnomalarni birgalikda tahlil qilish asosida sinaluvchining holat va xususiyatlari haqidagi xulosalardan iborat. «Psixodiagnostika» atamasi Rorshaxning «Psixodiagnostika» asari chop etilishidan so'ng psixiatriyada qo'llanilgan bo'lib, u tez orada tibbiyotdan tashqarida ham keng miqyosda ommalasha boshladi. «Diagnoz», ya'ni

«tashxis» esa shaxs rivojlanishidagi har qanday og'ishlarni, hattoki uning holat va xususiyatlarining konkret taraqqiyot darajasini aniqlash demakdir [2].

7. Rus olimlarining psixodiagnostika haqida bir qancha qarashlari bo'lgan shular jumlasidan, K.K.Platonov psixologik diagnostikani psixik hodisalarning xossa va hususiyatlarini o'rganadigan fan deya qaragan, K.N.Gurichev insonlarni psixologik va psixofiziologik belgilari bo'yicha ajratish, tavsiflash to'g'risidagi fan deya qaragan bo'lsa, V.V.Stolin, A.G.Shmelev psixodiagnostikani psixologik diagnoz qo'yish haqidagi fan deya bilishgan [3].

Muhokama. Kelajakdagi o'qituvchilar orasida kasbiy deformatsiyani yumshatishda psixodiagnostika va psixokorreksiyaning samaradorligini o'rganish uchun aralash usulli yondashuv qo'llanildi. Miqdoriy ma'lumotlar turli xil professional sohalarda qabul qilingan kuchli va zaif tomonlarini baholab, xizmatdan oldingi o'qituvchilarga o'tkazilgan so'rovlar orqali to'plandi. Sifatli ma'lumotlar intervyular va fokus-guruhlar orqali aniqlangan deformatsiyalarning asosiy sabablarini chuqurroq o'rganish va psixokorreksiya uchun potentsial strategiyalarni o'rganish uchun to'plandi [4]. Tadqiqot namunasi bir nechta muassasalarda ta'lim dasturlariga qabul qilingan oldindan xizmat ko'rsatuvchi o'qituvchilardan iborat edi.

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy deformatsiyaning psixodiagnostikasi va psixokorreksiyasi masalasi ta'lim va psixologiya sohasidagi ko'p qirrali va murakkab masaladir. Mana asosiy fikrlarning taqsimoti:

Kasbiy deformatsiyani tushunish: kasbiy deformatsiya deganda o'qituvchilarning kasbiy munosabatlari, xatti-harakatlari va malakalaridagi og'ish yoki buzilishlar tushuniladi, bu ularning o'quvchilarga ta'lim berish va ular bilan muloqot qilishdagi samaradorligiga to'sqinlik qiladi. Ushbu deformatsiyalar charchash, kinizm, empatiya etishmasligi, samarasiz muloqot yoki o'qitish usullarini talabalarning turli ehtiyojlariga moslashtira olmaslik kabi turli shakllarda namoyon bo'lishi mumkin.

Psixodiagnostika: Psixodiagnostika o'qituvchilarda kasbiy deformatsiyaga olib keladigan psixologik omillarni baholash va baholashni o'z ichiga oladi. Bu jarayon psixologik test o'z ichiga olishi mumkin, intervyular, kuzatishlar, va bunday stress kabi asosiy masalalarni aniqlash uchun o'z-o'zini hisobot chora-tadbirlar, kishilik xususiyatlari, engish mexanizmlari, shaxslararo ko'nikmalar, va chidamlilik darajasi.

Xavf omillarini aniqlash: bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida kasbiy deformatsiyaga olib keladigan xavf omillarini aniqlash juda muhimdir. Bu yuqori ish yuklarni o'z ichiga olishi mumkin, etarli qo'llab-quvvatlash tizimlari,

ish norozilik, xayoliy taxminlar, kambag'al ish va hayot balansi, va qiyin sinf muhitga ta'sir.

Moslashtirilgan psixokorreksiya strategiyalari: Psixokorreksiya kasbiy deformatsiyaga olib keladigan muayyan muammolarni hal qilish uchun maqsadli tadbirlarni amalga oshirishni o'z ichiga oladi. Ushbu strategiyalar kognitiv-xulq-atvor terapiyasi, ongga asoslangan aralashuvlar, stressni kamaytirish texnikasi, muloqot qobiliyatlarini o'rgatish, nizolarni hal qilish strategiyalari va o'z-o'zini parvarish qilish amaliyotlarini o'z ichiga olishi mumkin.

Ijobiy maktab madaniyatini targ'ib qilish: o'qituvchilarning farovonligi, hamkorligi va doimiy kasbiy o'sishini qadrlaydigan ijobiy maktab madaniyatini yaratish kasbiy deformatsiyaning oldini olish va hal qilish uchun juda muhimdir. Ta'lim rahbarlari o'qituvchilar vakolat his qo'llab-quvvatlovchi muhitlar tarbiyalashda muhim rol o'ynaydi, qimmatli, va ularning rollari excel undadi[5].

Doimiy Monitoring va qo'llab-quvvatlash: Psixodiagnostika va psixokorreksiya bir martalik aralashuvlar emas, balki doimiy jarayonlar bo'lishi kerak. O'qituvchilarning farovonligi, ishdan qoniqish va kasbiy rivojlanish ehtiyojlarini muntazam ravishda kuzatib borish paydo bo'layotgan muammolarni aniqlashga yordam beradi va ularni samarali hal qilish uchun o'z vaqtida qo'llab-quvvatlash va resurslarni taqdim etadi[6].

Natijalar.Kelajakdagi o'qituvchilarda kasbiy deformatsiyani hal qilish psixodiagnostikani, erta aralashuvni, moslashtirilgan psixokorreksiya strategiyasini va o'qituvchilarning farovonligi va kasbiy o'sishini ta'minlashga qaratilgan qo'llab-quvvatlovchi maktab madaniyatini birlashtirgan kompleks yondashuvni talab qiladi [7]. O'qituvchilarning psixologik salomatligi va kasbiy rivojlanishiga ustuvor ahamiyat berib, ta'lim muassasalari talabalarning muvaffaqiyati va akademik mukammalligi uchun qulay muhit yaratishi mumkin[8].

Natijalar kelajakdagi o'qituvchilarda kasbiy deformatsiyani bartaraf etish uchun maqsadli aralashuvlarga bo'lgan ehtiyojni ta'kidlaydi[9]. Psixodiagnostika zaiflikning o'ziga xos sohalarini aniqlash uchun qimmatli asosni taklif etadi, bu shaxsiy aralashuv strategiyalarini ta'minlaydi. Psychocorrection yondashuvlar, murabbiylik dasturlari, shu jumladan,, peer hamkorlik, va o'ychan amaliyoti, oldindan xizmat o'qituvchilar professional o'sishini ko'maklashish va'da ushlab turing. Bundan tashqari, ushbu amaliyotlarni o'qituvchilarni tayyorlash dasturlariga samarali kiritish uchun institutsional qo'llab-quvvatlash va o'quv dasturlarini takomillashtirish zarur[10].

Xulosa. Kelajakdagi o'qituvchilarda kasbiy deformatsiyani bartaraf etish ta'lim sifati va talabalar natijalarini ta'minlash uchun zarurdir. Psixodiagnostika

va psixokorreksiya bu ishda qimmatli vositalarni ifodalaydi, kamchiliklarni aniqlash va bartaraf etish uchun tizimli yondashuvni ta'minlaydi [11]. Ta'lim muassasalari ushbu yondashuvlarni o'qituvchilarni tayyorlash dasturlariga kiritishni birinchi o'ringa qo'yishlari, xizmatdan oldingi o'qituvchilar o'rtasida doimiy takomillashtirish va aks ettirish amaliyotini rivojlantirishlari kerak [12]. Bundan tashqari, psixodiagnostika texnikasini takomillashtirish va psixokorreksiya tadbirlarining uzoq muddatli samaradorligini baholash uchun doimiy tadqiqotlar zarur[8].

Adabiyotlar:

1. Z.Nishanova, Z.Qurbanova, S.Abdiev "Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya" "Tafakkur bo'stoni" Toshkent 2011y.
2. Laziz Yarashovich Olimov "Umumiy psixodiagnostika" darslik. Buxoro- 2020 y.
3. Jalilova S.X, G'ayibova N.A, "Umumiy psixodiagnostika" Toshkent, "Fan va texnologiya" – 2018 y.
4. G'aniyeva X.A. Psixodiagnostika. 2007 y.
5. B. Vadivel, "Using music for developing language skills in the English language classroom," Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT), vol. 12, no. 12, pp. 501–507, 2021.
6. D. S. Isaacs, M. Tehee, J. Green, K. J. Straits, and T. Ellington, "When psychologists take a stand: barriers to trauma response services and advocacy for American Indian communities," Journal of Trauma & Dissociation, vol. 21, no. 4, pp. 468–483, 2020.
7. B. Vadivel and P. V. Beena, "The impact of multimedia in English language classroom of undergraduate students in engineering colleges," International Journal of Advanced Science and Technology, vol. 28, no. 2, pp. 194–197, 2019.
8. O. V. Borzenko, V. V. Sokhranov-Preobrazhensky, O. I. Donina, and I. V. Aryabkina, "The study of readiness of future teachers psychologists to sense making professional activities," Revista Espacios, vol. 33, no. 40, pp. 1–29, 2019.
8. Madumarov Talatbek Tolibjonovich, & Gulomjonov Odiljon Rahimjon o'g'li. (2021). Prerequisites for the development of a leasing mechanism in public - private partnership. International Engineering Journal For Research & Development, 6(SP), 5. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/7MXR3>
9. Abdullayev Akmal Nasriddinovich (2020). The features of appearing family in modern society. European science review, (3-4), 69-72.
10. Z.Nishanova, D.Abdullayeva, G.Baykunusova. O'smirlik davri psixodiagnostikasi va psixokorreksiyasi. 2012 y.
11. G'aniyeva.X.A. Psixodiagnostika. 2007 г.

OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA TALABALAR BILIMINI BAHOLASH

Sayfiyeva Y.O'.

“TIQXMMI” Milliy tadqiqot universiteti

“Professional ta'lim” kafedrasi 2-bosqich tayanch doktoranti

Fayzullayev R.X.

TIQXMMI” Milliy tadqiqot universiteti “Professional ta'lim” kafedrasi dotsenti

Tayanch so'zlar: baho, baholash, summativ, formativ, maqsad, ta'lim, jarayon, kamchilik.

Ключевые слова: оценка, выставление оценок, сумматив, форматив, цель, образование, процесс, недостаток.

Key words: grade, assessment, summative, formative, goal, education, process, disadvantage.

Резюме:

Ushbu maqola oliy ta'lim muassasalari talabalarini baholashda yuz berayotgan jarayonlar, kamchiliklar va talabalar tomonidan o'quv maqsadlarini rivojlantirish uchun bajarilishi kerak bo'lgan ishlar ketma ketligiga bag'ishlangan hamda professor-o'qituvchilar tomonidan baholash jarayonida e'tiborga olinishi nkerak bo'lgan jihatlarga to'xtalib o'tilgan. Baholashda aniq bir maqsadlarning oldindan qo'yilishi talabalarning rivojlantiruvchi va samarali bilim olishlariga juda katta yordam beradi.

Резюме:

Данная статья посвящена процессу оценивания студентов высших учебных заведений, недостаткам и последовательности работы, которые должны быть выполнены студентами для разработки образовательных целей и должны быть учтены профессорами и преподавателями в процессе оценивания. затронуто. Предварительная постановка четких целей при оценивании во многом поможет учащимся получить развивающее и эффективное образование.

Summary:

This article is devoted to the process of evaluating students of higher education institutions, shortcomings and the sequence of work that should be done by students to develop educational goals and should be taken into account by professors and teachers in the evaluation process. aspects are touched upon. Setting clear goals in advance in the evaluation will greatly help students to get a developing and effective education.

Talabalarni baholash, shubhasiz, ta'lim va ta'lim jarayonining ajralmas asosiy qismi hisoblanib ta'lim tizimida ko'p muhokamalarga sabab bo'ladigan mavzudir. Talabalarning darslarni o'zlashtirishi haqidagi ba'zi usullarisiz biz hech qachon talabalarga berayotgan ta'lim ularga o'zgarishlar kiritayotganligini

va ularni rivojlantirayotganligini bila olmaymiz. O'qitish esa ma'lum bir jarayonni talab qiladi. Ya'ni, bu orqali biz berayotgan dars talabalarda kerakli bilim va ko'nikmalarni rivojlantiradimi yoki yo'qmi, bizning ko'rsatmalarimiz samara berayaptimi yoki yo'qligini bilib olamiz.

Talabalarni baholash nima va u nima uchun muhim?

Baholash-“o'quvchilarning bilimini yaxshilash uchun ma'lumotlarni tizimli to'plash va tahlil qilish” (2001, 5-bet).

Talabalar bilimini oldindan va har tomonlama baholash juda muhim, chunki u o'qituvchilarga ham talabalarga ham o'quvchilarning o'quv maqsadlariga qay darajada muvaffaqiyatli erishayotgani haqida foydali fikr-mulohazalarni beradi. Baholash o'qituvchilarga talabalarning dars maqsadlarini tushunishi va malakasi uchun o'lchov ko'rsatkichlarini aniqlash imkonini beradi. Baholash mazmunli o'rganish sodir bo'lganligini hujjatlashtirish va tasdiqlash uchun zarur bo'lgan dalillarni taqdim etadi. Samarali baholash nafaqat talabalarning o'sishini qo'llab-quvvatlash uchun bizga qimmatli ma'lumot beradi, balki tanqidiy fikrlash orqali o'qitish imkonini beradi. Stiven Brukfeld “Tanqidiy fikr yurituvchi o'qituvchi bo'lish” asarida o'z ta'limoti haqida tanqidiy fikr yuritish o'qituvchi sifatida rivojlanish va o'quvchilarning ta'lim tajribasini oshirishning muhim qismi ekanligini ta'kidlaydi (1995). Tanqidiy fikrlaydigan o'qituvchi hamkasblari va talabalari bilan (shuningdek o'zi bilan) o'z tajribasi ortidagi mantiqiy ma'lumotlarni yetkazish uchun ancha ko'proq ishlaydi. Chunki u ma'lumotli majburiyat pozitsiyasida ishlaydi. Ushbu mulohaza o'qituvchilarga o'qitish maqsadlariga erishishda qayerda samarali bo'lganini va qayerda u yaxshilanmaganligini aniqlashga imkon beradi. Shunday qilib, talabalarni baholash pedagogik tanlovlar uchun mantiqiy asoslarni ishlab chiqadi va o'qituvchilarga o'qitish samaradorligini o'lchash imkonini beradi. Masalan oliy ta'lim muassasalarida baholashda yuz berayotgan ayrim tizimli kamchiliklar ko'zga yaqqol tashlanmoqda. Masalan, amaliyot hamda ma'ruza fanlaridan dars berayotgan o'qituvchilarga talabalar yakuniy imtihonlarga kirgunga qadar 30 ball bilan hemis tizimida baholash imkoni beriladi. Agar amaliyot o'qituvchisi talabani darslarni o'z vaqtida bajarmaganligi va topshiriqlarni oxiriga yetkazib topshirmaganligi uchun 6 ball bilan baholasa, ma'ruza o'qituvchi esa talabani 30 ball bilan baholadi deylik. Bunda talaba umumiy 36 ball to'playdi. Hemis tizimi yakuniyga kirayotgan talaba minimum 36 ball to'plasa yakuniy imtihonlarga kirish uchun ruxsat beradi. Shu sababli taklif o'rnida aytib o'tishim kerakki amaliyot va ma'ruza fanlaridan yakuniyga kiradigan talabalar kamida 36 ball yig'ib kirishi uchun ham amaliyot ham ma'ruza fani professor-o'qituvchilaridan minimum 18 ball olish kerakligini taklif o'rnida kiritib o'tmoqchiman.

Bundan tashqari o'qitish va o'rganish baholashning ikkita umumiy shaklini muhokama qiladi. Birinchi, summativ baholash - o'quv kursi oxirida, masalan, yakuniy imtihonlar yoki maqolalar orqali amalga oshiriladigan baholashdir. Uning asosiy maqsadi talabalarning o'rganishini "jamlovchi" baholashni ishlab chiqarishdir. Summativ baholash har tomonlama xarakterga ega bo'lib, asosan ta'lim natijalari bilan bog'liq. Summativ baholash ko'pincha o'quvchilar yutuqlarining yakuniy baholarini yetkazish uchun foydali bo'lsa-da, buni talabalarga o'z yutuqlari haqida fikr yuritish, o'rganishlarini o'zgartirish va o'sish yoki yaxshilanishni namoyish qilish imkoniyatini bermasdan amalga oshiradi; Shuningdek, u o'qituvchilarga kursda talabalar o'rganish tugagunga qadar o'z o'qitish strategiyalarini o'zgartirishga ruxsat bermaydi. Ya'ni talabalar semestr oxiriga qadar o'zlari yo'l qo'yayotgan kamchilklar haqida aniq ma'lumotga ega bo'lmasliklari bir qancha noqulay vaziyatlarni yuzaga keltirish ehtimolini oshiradi. Misol tariqasida sirtqi ta'lim shaklida o'qiydigan talabalar summativ baholanadilar.

Ikkinchi shakl, ya'ni formativ baholash, har qanday summativ shakldan oldin oraliq nuqtalarda o'quvchilarning o'rganishini baholashni o'z ichiga oladi. Uning asosiy maqsadi talabalarga ta'lim jarayonida o'z muammolari va o'sishi haqida fikr yuritishga imkon berish orqali yordam berishdir. Formativ baholash orqali talabalarning faoliyatini tahlil qilish va natijalarni ular bilan baham ko'rish orqali o'qituvchilar talabalarga o'zlarining kuchli va zaif tomonlarini tushunishga va qolgan o'qishlari davomida qanday yaxshilash kerakligi haqida fikr yuritishga yordam beradi. Formativ baholash o'quvchilarga o'zlari uchun zarur bo'lgan o'sish va rivojlanish uchun muhim yo'nalishlarni aniqlash imkoniyatini beruvchi fikr-mulohazalar, professor-o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi muhokamalar va bo'lim yakuni bo'yicha imtihonlarni o'z ichiga olgan barcha kurs ishlarini o'z ichiga oladi.

Baholar yutuq yoki maqomning eng keng ko'rsatkichlari bo'lsada, talabalarning bilim yoki ko'nikmalarni o'rganishi, ularni qanday rivojlanganligi va nima yaxshilanishi mumkinligi haqida juda aniq ma'lumot bermaydi. Afsuski, cheklangan ma'lumotlarga qaramay, baholar talabalarga o'qishlari haqida ma'lumot beradi. Masalan baholar talabalarga ularning maqomining muhim ko'rsatkichlarini beradi - ularning ilmiy darajasi, bitiruv uchun kreditlari, bitiruvdan keyingi imkoniyatlari, grantlar va yordam olish huquqi va boshqa bir qancha imkoniyatlar.

Agar aniq reja mavjud bo'lsa kursda yoki butun o'quv dasturida o'rganishni baholash samarali bo'ladi. Avvaldan tayyorlangan puxta reja bo'lmasa, baholash noaniq maqsadlarga qaratilgan, noaniq mezonlarga asoslangan yoki

talabalar noto'g'ri hamda ishonchsiz baholash, baholashda adolatsizlik, yetarli darajada bilimga ega bo'lmashlik qurboni bo'lishi mumkin. Ushbu rejalashtirish jarayonida bir necha bosqichlar mavjud.

1. O'quv maqsadlarini aniqlash. Baholash rejasi odatda aniq ifodalangan o'quv maqsadlari to'plamidan boshlanishi kerak.

2. Baholash usullarini belgilash. Maqsadlar aniq bo'lgach, professor-o'qituvchilar talabalarning maqsadlarga erishganliklarini aniqlaydigan o'ziga oldindan ma'lum bo'lgan ya'ni yechimga ega bo'lgan aniq dalilli topshiriqlar berishlari kerak.

3. Baholashni rivojlantirish. Keyingi qadam, talabalarning samarali tayyorgarlik ko'rishlarini va ularning o'rganishlari to'g'risida ishonchli dalillarni taqdim etishlarini ta'minlaydigan aniq formatlar, takliflar va ishlash mezonlarini shakllantirish bo'ladi. Keling, misol orqali bu amalda qanday ishlashi mumkinligini ko'rib chiqaylik. O'zbekistonda "Professional ta'lim" yo'nalishlari talabalarini "Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi" kursini o'rganish maqsadiga o'qituvchi turli xil ta'lim va metodlarning tarixiy asoschilari va ularning qanday asarlar yozganlari yoki ta'lim oluvchilarni himoya qilish to'g'risidagi qonunlar va o'sha vaqtda ishlab chiqilgan bu qonunlarning hozirgi ta'limga ta'sirini tushunishga ega bo'lishi mumkin. Shuning uchun professor-o'qituvchilar kursni bir qator qisqa qog'ozlar atrofida tashkil etishga qaror qiladi, ular to'liq metodika hisobotini tuzish uchun birlashtiriladi, ular kursning oxirgi uchdan bir qismida talabalar taqdimotlari va muhokamalari mavzusi bo'ladi. Har bir talaba o'zi tanlagan metod yoki metodika haqida yozadi, birinchi maqola uning tarixiy prekursorlariga bag'ishlangan, ikkinchisi metodni shakllantirish jarayoniga qaratilgan, uchinchi esa uning ta'limga yoki talabalarga ta'siri darajasini tahlil qiladi. Bu talabalarning tadqiqot, yozish va og'zaki taqdimot ko'nikmalarini oshirish maqsadlaridan tashqari, talabalarga kursning mazmuni bilim maqsadlariga erishishga yordam beradi.

Keyin kafedra talabalarni ushbu ishni eng yaxshi tayyorlash uchun kursning boshqa elementlariga qo'shimcha ravishda talabalar ko'nikmalarini baholashda qo'llaniladigan ko'rsatmalar va uslubiy qo'llanmalardan foydalanish mezonlarini ishlab chiqadi yoki viktorinalar, o'qishlar, ma'ruzalar, bahslar va boshqalar bilan jihozlangan tadbirlar, ochiq darslar tashkil etishi mumkin. Kurs boshlangandan so'ng, professor-o'qituvchilar talabalar bilan o'quv maqsadlari, topshiriqlari va ularni baholash uchun qo'llaniladigan mezonlar to'g'risida muloqot qiladilar, ularga o'quv rejasida zarur kontekstni (maqsadlar, baholash rejasi), me'yoriy hujjatlar bo'yicha tarqatma materiallar, rubrikalar beradi. Keyin kafedra hujjatlarni tegishli muddatlarda to'playdi, ularning kontseptual

va yozma sifatini mezon va sohalariga muvofiq baholaydi, so'ngra yozma fikr-mulohaza va baholarni talabalarga yaxshilanishlari uchun oqilona tezkor va yetarlicha puxta bo'lgan tarzda taqdim etadi. Keyin professor-o'qituvchilar baholash usuli samarali bo'lganligi va qanday o'zgarishlar zarur bo'lishi mumkinligi haqida qaror qabul qilishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Valvord, Barbara. Baholash tushunarli va oddiy: muassasalar, bo'limlar va umumiy ta'lim uchun amaliy qo'llanma. Ikkinchi nashr. San-Fransisko, CA: Jossey-Bass, 2010. Chop etish.
2. Bass, Rendi va Heidi Elmendorf. 2019. "Qiyinchiliklar uchun loyihalash: ijtimoiy pedagogika kursni loyihalash uchun asos sifatida". Ijtimoiy pedagogika: Teagle fondi oq qog'ozi. Jorjtaun universiteti, 2019. Veb.
3. Brufild, Stiven D. Tanqidiy fikrlaydigan o'qituvchiga aylanish. San-Fransisko: Jossey-Bass, 1995. Chop etish
4. Braun, Sally va Piter Knight. Oliy ta'limda o'quvchilarni baholash. 1 nashr. London; Filadelfiya: Routledge, 1998. Chop etish.
5. Gibbs, Grem va Kler Simpson. "Baholash o'quvchilar bilimini qo'llab-quvvatlaydigan shartlar. Oliy ta'limda o'qitish va o'qitish 1 (2004): 3-31. Chop etish.

РАҚАМЛАШТИРИШ МУҲИТИДА ПЕДАГОГНИНГ АХБОРОТ КОМПЕТЕНТЛИГИ МАЗМУНИ ВА РИВОЖЛАНТИРИШ МУАММОЛАРИ

Бегимқулов Ҳ. Ш.

Педагогик инновациялар институти таянч докторанти

Таянч сўзлар: сифат, функция, малака, касбий малака, ахборот компетентлиги, компетенция.

Ключевые слова: качество, функция, квалификация, профессиональная квалификация, информационная компетентность, компетентность.

Key words: quality, function, qualification, professional qualification, information competence, competence.

Резюме:

Ушбу мақолада XXI аср таълимида педагогга таълимни ахборотлаштириш муҳитида қўйиладиган замонавий компетенция талаблари келтирилган бўлиб мақолада педагогнинг ахборот компетентлиги мазмуни, тузилмаси ёритиб берилган. Шунингдек педагогнинг ахборот компетентлигини шакллантириш борасида хулоса ва тавсиялар келтирилган.

Резюме:

В статье представлены современные требования к компетентности учителя в образовании XXI века в информационной среде образования, содержание и структура информационной компетентности учителя. Также представлены выводы и рекомендации по формированию педагогической информационной компетентности.

Summary:

This article presents the modern competence requirements for teachers in the information environment of education in XXI st century education, the content and structure of the teacher's information competence. It also provides conclusions and recommendations for the formation of pedagogical information competence.

XXI-асрда педагогнинг ахборот компетентлиги даражасини юқари бўлиши муҳим саналади. Ҳозирда жаҳон миқёсида таълимнинг барча жараёнларни ахборотлаштириш, рақамлаштириш шиддат билан ривожланиб бормоқда. Кўпгина педагоглар компьютердан матнларни тайёрлаш учун, уяли телефондан эса қисқа хабарларни юбориш учун фойдаланадилар. Педагоглар турли шаклдаги машғулотларни ташкил этишда проектордан фойдаланадилар, ўқувчиларга интернетда маълумот излаш билан боғлиқ

топшириқлар берадилар, ота-оналарга электрон почта орқали маълумот юборадилар.

Таълим муассасаларида электрон журналлар ва кундаликларга рухсат этилади ёки директив тарзда киритилади, бу эса ўқув жараёнининг ахборот муҳитига (АМ) қисман кириб боришини таъминлайди. Тўлиқ ахборот муҳитга кириб бориш (таълим жараёнининг асосий маълумотларини АМга жойлаштиришни назарда тутган ҳолда) кўшимча педагогик имкониятларни тақдим этади, клавиатурадан матнни устомонлик билан киритиш ва интернетдан маълумот қидириш учун сўровни шакллантириш қобилияти билан бирга бундай имкониятларга эга бўлиш – педагогнинг ахборот компетенциясини асосий элементи ҳисобланади.

Таълимни ахборотлаштириш – бу қулай ва соғлиқни асрайдиган шароитларда қўлланиладиган ахборот-коммуникация технологиялари воситаларининг имкониятларини юзага чиқаришга йўналтирилган илмий-педагогик, ўқув-методик ишланмаларни яратиш ҳамда улардан оптимал равишда фойдаланишнинг методологияси, технологияси ва амалиёти билан таълим соҳасини таъминлашнинг мақсадга қаратилган ташкилий жараёнидир [1].

Таълимни ахборотлаштириш ўз навбатида педагоглар тайёрлаш тизими олдида янги-янги талабларни қўяди, ва албатта педагогдан ахборот компетентлигига эга бўлиши талаб этилади.

Ахборот компетентлиги ривожланган мамлакатларда профессионал соҳада кенг тарқалган АКТ(ахборот коммуникация технологиялари) воситаларидан профессионал муаммоларни ҳал қилишда мохирона фойдаланиш билан белгиланади.

Ахборотларни ўзлаштириш ва улардан таълим жараёнида етарлича ҳамда самарали фойдаланиш учун қулай воситалардан фойдаланишга зарурат туғилмоқда. Бугунги технологияда юз бераётган инқилобий ўзгаришлар айнан ахборотлардан таълим жараёнида етарлича фойдаланишни таъминлашда компютер ва техник воситалар, умуман олганда, таълимни ахборотлаштириш шароитларида ташкил этишни тақозо этмоқда. Шу нуқтаи назардан ўқув муассасаларида таълим жараёнига ахборот коммуникация технологияларини киритиш, ахборот коммуникация технологиялари асосида электрон таълим сифатини ошириш, ахборот коммуникация технологиялари соҳасида кадр потенциалини ривожлантириш, мутахассисларни тайёрлаш соҳа ривожининг асосий устунидир [2]. Бироқ, мавжуд бўлган инфраструктурани ишлата оладиган, техник кўникмаларга эга педагоглар камлиги сезилиб туради.

Юқорида келтирилган мулоҳазалардан келиб чиқиб, биз педагогнинг ахборот компетентлигини ташкил этувчи компонентларни таркиби ва мазмунини тизимлаштиридик.

Педагогнинг ахборот - компетентлиги таркибига қуйидагилар киради:

Умумфойдаланишдаги ахборот компетентлиги;

Умумпедагогик ахборот компетентлиги;

Предмет-педагогик ахборот компетентлик (инсон фаолиятининг тегишли соҳасидаги АКТнинг профессионал компетентлигини акс эттиради).

Компонентларнинг ҳар бири АКТ ресурсларини қўллаш қобилиятига эга бўлган АКТ малакасини ўз ичига олади.

ЮНЕСКО тавсиялари асосида "Педагогларнинг АКТ компетентлиги тузилмаси" (2011 йил) педагогнинг касбий стандартнинг барча таркибий қисмларида мавжуд деб қаралади. Таълим жараёнига таъсир кўрсатади ва мутахассислар томонидан, одатда, педагог фаолиятини кузатиш ва унинг ахборот муҳитида фиксациясини таҳлил қилиш жараёнида баҳоланади.

Педагог АКТ-компетентлигининг компонентлари қуйидагиларга бўлинади:

Умумтаълимий компонент.

1. АКТ воситалари билан ишлашни бошлаш, тўхтатиб туриш, давом эттириш ва тугатиш, муаммоларни бартараф этиш, сарфланадиган материалларни таъминлаш, эргономика, хавфсизлик техникаси ва асосий таълим муассасасида АКТни ривожлантириш натижаларига киритилган бошқа масалалар бўйича техникадан фойдаланиш ва қоидаларга риоя қилиш.

2. АКТдан фойдаланишнинг ахлоқий ва ҳуқуқий нормаларига риоя қилиш(шу жумладан рухсатсиз фойдаланиш ва ахборотни қўллашга йўл қўйилмаслиги).

3. Атроф-муҳит ва таълим жараёнида жараёнларни видео-аудио қайд этиш.

4. Аудио-визуал матнли алоқа (икки томонлама алоқа, конференция, тезкор ва кечиктирилган хабарлар, матнни автоматлаштирилган тузатиш ва тиллараро таржима).

5. Интернет ва маълумотлар базаларида қидириш қўникмалари.

6. Қундалик ва профессионал контекстда мавжуд бўлган қўникмалардан мунтазам фойдаланиш.

Умумий педагогик компонент.

1. Ахборот муҳитида (АМ) педагогик фаолият ва унинг қуйидаги вазифаларига мувофиқ АМда доимий акс эттирилиши:

2. Таълим жараёнини режалаштириш ва объектив таҳлил қилиш.

3. Атроф-муҳитга таълим жараёнининг шаффофлиги ва тушунарли-лиги (ва тегишли кириш чекловлари).

4. Таълим жараёнини ташкил этиш:

- ▶ ўқувчиларга топшириқлар бериш,
- ▶ кейинги машғулотдан олдин топшириқларни текшириш, оралиқ ва якуний натижаларни кўриб чиқиш ва аниқлаш, шу жумладан белги-ланган мезонларга мувофиқлигини кўриб чиқиш,
- ▶ ўқувчилар ва ўзининг портфолиосини яратиш ва изоҳлаш,
- ▶ топшириқни бажаришда талабаларга масофадан туриб маслаҳат бе-риш, ўқувчининг тьютор билан ўзаро алоқасини қўллаб-қувватлаш.

Ўқув жараёнини ташкил этиш, унда ўқувчилар тизимли, таълим мақ-садларига мувофиқ куйидагиларни бажарадилар:

- ▶ фаолият олиб борадилар ва очик, назорат қилинадиган ахборот май-донида натижаларга эришадилар,
- ▶ ҳавола ва мурожаатлар нормаларига амал қиладилар (агар педагог плагиатга қарши тизимлардан фойдалана олса),
- ▶ уларга тақдим этилган ахборот воситаларидан фойдаланадилар.

5. Телекоммуникация муҳитида, шу жумладан, компьютер ёрдами билан тақдимотлар, мунозаралар ва консултациялар тайёрлаш ва ўтказиш.

6. Телекоммуникация муҳитида гуруҳ (шу жумладан мактаблараро) фа-олиятни ташкил этиш ва ўтказиш.

7. Фаолиятни лойиҳалаштириш (шу жумладан жамоавий), рольларни ва ҳодисаларни тасаввур қилиш воситаларидан фойдаланиш.

8. Визуал коммуникация жараёнида кўргазмали объектлардан фойдала-ниш, шу жумладан концептуал, ташкилий ва бошқа диаграммалар, виде-ороликларни таҳрирлаш.

9. Ўқувчининг ҳозирги ҳолати, шахсият хусусиятлари, олдинги тари-хи, турли ўқувчилар ҳақида илгари тўпланган статистик маълумотларга асосланиб, ўқувчининг индивидуал тараққиётини таҳмин қилиш, лойиҳа-лаштириш ва нисбий баҳолаш.

10. Рақамли таълим ресурслари (манбалари, воситалари) сифатини улардан фойдаланишнинг белгиланган ўқув вазифаларига нисбатан баҳо-лаш.

11. Ижтимоий ахборот маконини, хусусан, ёшлар ахборот маконини ҳи-собга олиш.

12. Ўқувчилар ишида умумий фойдаланиш компонентини шаклланти-риш ва улардан фойдаланишни қўллаб-қувватлаш.

13. Ўқувчиларнинг саломатлик ҳолати мониторингини ташкил этиш .

Предмет-педагогик компонент

- Ўз фанидан виртуал лабораторияларида (табiiй-математика фанлари, иқтисодиёт, экология, социология) тажрибалар ташкил этиш ва ўтказиш.
- Видео тасвирларни белгилайдиган рақамли ўлчаш мосламаларидан (датчиклардан) автоматик ўқиш ёрдамида рақамли маълумотларнинг бир қаторини олиш, кейинги ўлчовлар ва экспериментал маълумотларни тўплаш (табiiй ва математик фанлар, география).
- Компьютер статистикаси ва визуализация воситалари (табiiй ва математик фанлар, иқтисодиёт, экология, социология) ёрдамида рақамли маълумотларни қайта ишлаш.
- Геолокация. Геоахборот тизимларига ахборот киритиш. Хариталар ва космик тасвирлардаги объектларни таниб олиш, хариталар ва расмларни (география, экология, иқтисодиёт, биология) бирлаштириш.
- Рақамли аниқлагичлардан фойдаланиш, уларнинг тўлдирилиши (биология).
- Ўз фанининг юқори сифатли маълумот манбаларини, шу жумладан: бадиий матнлар ва филмларга мослаштиришларни, тарихий ҳужжатларни, шу жумладан тарихий хариталарни (барча мавзулар) билиш.
- Ахборотни шажара дарахтлари ва вақт чизиқларида (тарих, ижтимоий фанлар) тақдим этиш.
- Мусиқий композиция ва ижронинг (мусиқа) рақамли технологияларидан фойдаланиш.
- Визуал ижоднинг рақамли технологиялардан, шу жумладан анимация, мультипликация, уч ўлчамли графика ва прототип (санъат, технология, адабиёт) дан фойдаланиш.
- Рақамли бошқарувга эга виртуал ва реал қурилмаларни лойиҳалаш (технология, информатика).
- Ўқувчилар ишида фаннинг предмет-педагогик таркибий қисмининг барча элементларини амалга оширишда педагогнинг қўллаб-қувватлаши.

Юқорида келтирилган таҳлиллар ва фикрларга таяниб педагогларни ахборот компетентлигини шакллантириш йўллари ва усуллари борасида қуйидаги тавсияларни келтириб ўтамиз:

Педагог томонидан АКТ компетентлигига эришишнинг оптимал модели қуйидаги омилларнинг комбинацияси билан таъминланади, яъни

Давлат таълим стандартлари мазмунига АКТ компетентлигини эгаллаш талабини киритиш (ҳар қандай таълим даражасида);

- етарлича технологик базанинг мавжудлиги (ДТС талаби): кенг пол-
лосали Интернет канали, мобил компьютерга доимий кириш, таълим
муассасасида ахборот муҳити воситалари ўрнатилган бўлиши;
- таълим муассасасининг АМ даги фаолиятини эксперт баҳолаш
орқали, аттестациядан ўтган ҳолда малака ошириш тизимида педа-
гогнинг асосий АКТ компетентлигини дастлабки ўзлаштириши;
- малака ошириш курсларида ахборот компетентлигини ривожланти-
ришга қаратилган модуллар блокинни киритиш.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки таълимни ахборотлаштириш шароити-
да ахборот коммуникация технологияларини тадбиқ этишнинг замонавий
босқичида нафақат анъанавий таълим технологиялари, балки электрон
таълим ҳам қаноатлантира олмайдиган эҳтиёжлар юзага келмоқда.

Адабиётлар:

1. Роберт. И. В. Современные информационные технологи в образовании: дидактические про-
блемы; перспективы использования/ И. В. Роберт. – М.: ИИОРАО.2010.- 140 с.
2. Information and communication technologies in education: UNESCO Institute for information
technologies in education, 2013.

ТЕХНИКУМ ТАЛАБАЛАРИНИНГ КЎНИКМАЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ШАХСГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ТАЪЛИМНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Холмухамедов Т.М.

Профессионал таълимни ривожлантириш институти

Таянч сўзлар: талабалар, техникум, кўникма, ривожлантириш, шахс, таълим, амалга ошириш, касбий кўникма, касбий таълим тизимида таълим натижалари.

Ключевые слова: студенты, техникум, умения, развитие, личность, образование, реализация, профессиональный опыт, образовательные результаты в системе профессионального образования.

Key words: students, technical school, skills, development, personality, education, implementation, professional experience, educational results in the system of professional education.

Резюме:

Ушбу мақолада техникумларда талабалар касбий ва юмшоқ кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантиришда шахсга йўналтирилган таълимни амалга оширишнинг аҳамияти ёритилган.

Резюме:

В данной статье подчеркивается важность реализации личностно-ориентированного образования в формировании и развитии профессиональных и социальных навыков студентов технических вузов.

Summary:

This article emphasizes the importance of implementing personality-oriented education in the formation and development of professional and social skills of students of technical universities.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 16 октябрдаги қабул қилинган “Касбий таълимда малакали кадрлар тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш ва халқаро таълим дастурларини жорий қилиш чора-тадбирлари тўрисидаги ПФ-158-сонли Фармонида [1], “Касбий таълим ташкилотлари битирувчиларининг кўникма ва компетенцияларини баҳолаш тизимини тубдан янгилаш, ушбу жараёнда иш берувчилар вакиллари фаол иштирок этишлари учун қулай шарт-шароитлар яратиш” вазибалари белгилаб берилди. Бу билан касбий таълим ташкилотлари битирувчиларининг кўникмалари компетенциялар билан бир қаторда

алоҳида таълим натижалари сифатида баҳоланиши белгилаб қўйилди. Кўникмаларнинг касбий таълим ташкилотлари битирувчиларининг баҳоланадиган алоҳида категория сифатида ажратилиши битирувчиларда кўникмаларни ривожлантириш методикасини такомиллаштириш борасидаги илмий тадқиқотларнинг олиб бориш долзарблигини кўрсатди.

Касбий таълим тизимида таълим натижалари асосида режалаштирилган билим, кўникма ва шахсий фазилатлар, яъни таълим натижалари касбий компетенцияларни шакллантиришга йўналтирилган бўлади. Бу эса, битирувчиларнинг таълим дастури тугагандан сўнг назарий билимларнинг чиқурлиги ва кенглиги ҳамда кўнималарнинг мураккаблиги ва мукаммаллик даражаларини эгаллаганлиги касбий функционалликка қодир бўлишлари кераклигини аниқлайди. Техник кўникмаларни тавсифлаш бўйича профессионал таълим тизими натижаларини касбий кўникмалар (Hard skills), яъни маҳсулот, жараёнлар ва тизимларни тушуниш, янги ғояларни ўйлаб топиши, лойиҳалаш ва бунёд этиш кўникмаларини қамраб олади.

Бундан ташқари, таълим олувчиларнинг шахсий ривожланишини таъминловчи юмшоқ кўникмалар (Soft skills) форматидаги таълим натижалари ҳар бир битирувчининг билим ва ҳиссий ривожланишига, масалан, техник муаммоларни қўйиш ва муаммоларни ҳал қилишга, тажриба ўтказиш ва янги билимларга эга бўлишга, тизимли фикрлаш, ижодий фикрлаш, танқидий фикрлаш ва касбий одоб-ахлоққа қаратилган бўлади. Шахсий ривожланиш жамоавий иш, етакчилик, алоқа ва тил билан алоқа қилиш каби индивидуал ва гуруҳли ўзаро муносабатларнинг маҳоратини тавсифлайди.

Замонавий таълим тизими шундай концепция асосида қурилар экан, келгусида ҳам иш берувчи ва таълим муассасалари тармоғининг таълим натижасига қаратилган, сифатли маҳсулот олиш (иш берувчи учун моддий қийматга эга маҳсулот, таълим берувчи учун малакали мутахассис)га йўналтирилган мақсадларини амалга оширишда “soft” юмшоқ кўникмалар ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлади.

Чунки айнан шу жараёнлар шахснинг (меҳнат бозорига кириб бораётган ҳар қандай мутахассиснинг) ўз хоҳиш иродасига кўра юмшоқ кўникмалар (soft-skills) ҳамда қаттиқ кўникмалар (hard-skills)га эга бўлишини тақозо қилади. Ҳозирги вақтда юмшоқ “soft” кўникмаларга (умумий сони, таркиби, номланиши, тоифаси, таснифланиши) бўлган ягона ёндашув мавжуд бўлмаса-да, бир қатор тадқиқотчилар ва олимлар томонидан талқин этилаётган кўникмаларни таснифлашда ўзаро уйғунлик мавжуд.

В.О. Виноградова, А.Е.Цымбалюк [243]лар талқинига кўра “Soft-skills” куйидаги йўналишларда тавсифланади:

- муайян касбий фаолиятга тўғридан - тўғри тааллуқли бўлмаган муҳим фазилатлар мажмуи;
- профессионал фаолият сифатида унинг самарадорлигига таъсир ўтказадиган муҳим фазилатлар мажмуи; умумий профессионал ва метапрофессионал ечимлар билан боғлиқ муҳим фазилатлар мажмуи;

Юмшоқ кўникмалар “Soft-skills” касбий фаолиятнинг барча турлари учун бир хилда тааллуқлидир, айти пайтда мутахассисликлар кесимида куйидагича таснифланиши мумкин:

Шахснинг ўзига боғлиқ омиллар:

- Ўз ҳис-туйғуларини бошқара олиши, ўзини ривожлантириши, шахсий ўсишга интилиши, мустақил ўрганиш кўникмалари;

бошқа шахслар билан боғлиқ омиллар:

- шахслараро мулоқот кўникмалари,
- жамоада ишлаш кўникмалари,

Етакчилик кўникмалари,

- музокара кўникмалари ,
- ҳамдардлик кўникмалари ;
- кенг кўламли умумкасбий вазифаларни ҳал қилиш,
- фикрлаш кўникмалари (танқидий, стратегик, тизимли ва бошқалар),
- қарор қабул қилиш,
- муаммоларни тизимли ҳал қилиш,
- масъулиятни ҳис қилиш,
- мослашувчанлик,
- меҳнатсеварлик .

М.А.Лукашенко [2], талқинига кўра, “Soft-skills” шахсини ривожлантириш, қарорлар қабул қилиш ва кўзланган натижаларга эришиш, ностандарт вазиятларда белгиланган вазифаларни ҳал қилиш, алоқа қобилиятлари, шахслараро, ҳиссий ақл ва бошқа кўникмаларни ўз ичига олиши алоҳида таъкидланган.

Юмшоқ кўникмаларнинг касбий фаолиятда аҳамиятли бўлган куйидаги шакллари алоҳида қайд этамиз:

- мулоқот қобилиятлари, шу жумладан бошқаларни ишонтириш, ҳамжиҳатликда ишлаш қобилиятлари;
- жамоада низоли вазиятларни ҳал қилиш; етакчилик қобилиятлари, бошқариш кўникмалари;

- режалаштириш, вақтни бошқариш, қарор қабул қилиш ва улар учун жавобгарликни ҳис қилиш, масъулият;
- шахсий ривожланишни бошқариш қобилиятлари;
- ўзини ўзи тақдим этиш, мослашувчанлик қобилиятлари;
- ўзгарувчан шароитларда ўзини ўзи бошқариш қобилиятлари.

Юмшоқ кўникмаларни ривожлантиришга қаратилган тадқиқотларни умумлаштириш ва таснифлашнинг нисбатан тўлиқ шакли Жаҳон Иқтисодёт форуми томонидан тақдим этилган Мазкур ҳужжатда муаммоларни ҳал қилиш қобилияти, қийин вазифаларга ечим топа олиш, танқидий фикрлаш, ижодкорлик, ижодий фикрлаш, одамларни бошқариш, мувофиқлаштириш, ҳиссий интеллект, қарор қабул қилиш, миждозларга эътибор, музокаралар ўтказиш қобилиятлари, когнитив мослашувчанлик, бир вақтнинг ўзида бир нечта нарсалар ҳақида фикрлай олиш каби кўникмаларга алоҳида урғу берилади [3].

Юқоридагиларга асосланиб хулоса қилиб айтиш мумкинки, “Soft-skills” юмшоқ кўникмалар сифатида шахс аслияти ва характерида табиатан мавжуд бўлган шахсий сифат ва фазилатлари мажмуи, унинг ҳулқ атвори, ўзини тутиши, ташқи муҳит билан ижтимоий алоқалар ва муайян психологик муносабатлар таъсири остида шаклланган ички ресурслари, бошқалар билан уйғун ва самарали фаолият олиб бориш учун имкон берувчи туғма ёки орттирилган кўникма, қобилият ва малакалар мажмуидир.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, техникум талабаларида кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантиришда биз шахсга йўналтирилган таълимнинг аҳамиятига алоҳида тўхталдик.

Психология ва педагогикага доир қатор илмий тадқиқот ишларида шахсни ривожлантириш таълимига кўпроқ эътибор берилмоқда. Шахсни ривожлантириш профессионал таълимда мутахассисларнинг ўз касбий компетенцияларини максимал даражада рўёбга чиқаришга қодир бўлган мутахассисларни тайёрлашдан иборатдир.

Профессионал таълимнинг шахсга йўналтирилган моделига мувофиқ – шахсга йўналтирилган таълимнинг марказий элементи ишчи касб эгалари ва ўрта бўғин мутахассислари шахсининг узлуксиз ривожланишидир.

Профессионал таълимнинг ушбу парадигмаси очик таълим фалсафасига энг мос келади, у нафақат таълимни, балки ўз-ўзини тарбиялашни, нафақат ривожланишни, балки шахсининг ўзини-ўзи ривожлантиришни назарда тутди ва қуйидаги тамойилларга асосланади:

- дастлаб касбий жараённинг субъекти бўлган битирувчининг индивидуаллиги, ўз кадр-қиммати устуворлигини тан олади;
- касб-хунар таълимининг барча даражасида шахснинг шаклланиши;
- профессионал таълимнинг мазмунида ишлаб чиқариш технологиялари ва шунга мос равишда келажакдаги касбий фаолиятнинг ривожланиш даражасини белгилайди;
- профессионал таълимда ишлаб чиқариш жараёнида ишчи касб эгалари ва бўлажак ўрта бўғин мутахассисининг ижтимоий-касбий компетенциясини шакллантириш ва қўшимча функционал сифатларини ривожлантиришни таъминлайди.

Шахсга йўналтирилган профессионал таълим максимал даражада индивидуал тажрибага ва шахснинг ўз-ўзини ривожлантиришга бўлган эҳтиёжига қаратилган.

Шахсга йўналтирилган таълимда таълим мазмуни профессионал таълимда ишчи касб эгалари ва ўрта бўғин мутахассисларининг субъектив тажрибасига асосланиши керак.

Юқоридагилардан шундай хулоса қилиш мумкинки, шахсни ривожлантирувчи касбий таълимнинг асосий омили - бу касбий таълим, касбни ўзлаштириш ва амалий фаолиятни амалга ошириш жараёнида шахснинг ривожланиши ҳисобланади. Касбий камолотнинг кейинги босқичларида шахсий ва касбий ривожланиш ўзаро боғлиқликда амалга ошади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 16 октябрдаги қабул қилинган “Касбий таълимда малакали кадрлар тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш ва халқаро таълим дастурларини жорий қилиш чора-тадбирлари тўрисидаги ПФ-158-сонли Фармони.
2. М.А.Лукашенко. Профессиональные компетенции руководителя как фактор конкурентоспособности компании. – М.: 2009. – 233 с.
3. М.Холмухамедов. Таълим натижалари концепциялари асосида профессионал таълим мазмуни модернизация қилишнинг илмий-методик асослари. Педагогика фанлари бўйича фан доктори (DS) илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. 2023 й.

TARIXNI O'QITISH JARAYONIDA TALABALARDA VATANPARVARLIK TUYG'USINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Djumaniyazov I.I.

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti «O'zbekiston va Qoraqalpogiston tarixi» kafedrasi mustaqil tadqiqodchisi. (Yoshlar bilan ishlash buyicha dekan urinbosari)

Tayanch so'zlar: vatanparvarlik, tarix darslari, mavzuga doir tushunchalar, izohlash, o'quvchilar tafakkurini o'stirish, milliy tarix, o'qitish metodikasi, mustaqil ishlash, izlab topish, qiyoslash, taqqoslash, ajdodlar tarixi, yo'nalishlari, bosqichlari.

Ключевые слова: патриотизм, уроки истории, концепции по теме, интерпретация, развитие мышления учащихся, национальная история, методика преподавания, самостоятельная работа, поиск, сравнение, сопоставление, История предков, направления, этапы.

Key words: patriotism, history lessons, concepts on the topic, interpretation, development of students' thinking, national history, teaching methods, independent work, search, comparison, juxtaposition, History of ancestors, directions, stages.

Резюме:

Маколада тарих ўқитиш орқали талабаларда ватанпарварлик туйғусини шакллантириш босқичлари, ўқув материалларини танлаш ва тақдим этиш тамойиллари, берилган маълумотлар билан қандай ишлаш, маълумотларни қандай ва қайердан қидириш, қандай солиштириш, солиштириганда нимага асосланиш каби билим ва коникмалар ўргатилиши ҳақида фикр юритилган.

Резюме:

В статье рассматриваются этапы формирования чувства патриотизма у учащихся посредством преподавания истории, принципы отбора и представления учебного материала, обучение таким знаниям и умениям, как работать с предоставленной информацией, как и где искать информацию, как сравнивать, на чем основываться при сравнении.

Summary:

The article discusses the stages of forming a sense of patriotism among students through teaching history, the principles of selection and presentation of educational material, teaching such knowledge and skills as how to work with the information provided, how and where to look for information.

Kirish. Vatan qiyofasini chizishda Vatan uchun muhim yoki muhim bo'lgan o'tmishdagi individual voqealarni va o'zlarini Vatanga bag'ishlagan yoki hatto buning uchun o'z hayotlarini qurbon qilgan shaxslarni ulug'lash muhim o'rin tutadi. Vatan nafaqat ma'lum topografik va hatto qadriyat xususiyatlari, balki uni personifikasiya qiladigan odamlardir. Bular ham ulug'vor ajdodlar, ham muhim zamondoshlar, ularning tasvirlari mifologizasiya qilingan. Qahramon odatda buyuk shaxs, ma'naviy va axloqiy qadriyatlar nomidan madaniyatda o'zini anglash (va hatto fidoyilik) orqali tarixiy jarayonning yo'nalishi va yo'nalishiga qat'iy ta'sir ko'rsatgan shaxs sifatida tushuniladi. Erkinlik va o'zlikni anglash, ichki yaxlitlik, uyg'unlik va baxtga intilayotgan qahramon inson dunyoning nomukammalligini engishga majbur bo'lib, shu bilan muhim qadriyatlarni, shu jumladan vatanparvarlikni shakllantirishga hissa qo'shadi. O'z ona yurtini himoya qilib jon bergan qahramonlar obrazlari Vatan obrazining ramziy ifodasi bo'ladi. Qahramonlar Vatanni ifodalaydi, ijtimoiy-madaniy jamoaning birligini ta'minlaydi. Ularning tasvirlari mifologiya qilingan. Zamonaviy qahramonlik mifologiyasi antik davr mifologiyasi bilan bir xil qonunlarga muvofiq qurilgan. Qahramonlik afsonalari orasida biz o'lmaslikka erishadigan qahramonlar haqidagi afsonalarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin.

Oliy ta'limda tarix o'quv predmetining mazmuni ham takomillashtirilmoqda. Darsliklar ham o'quvchilarning fikrlash doirasini kengaytirish, mustaqil ishlay olish ko'nikmalarini rivojlantirishga moslashib bormoqda. Zero, "yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz"[1], – deya ta'kidlanishi tarix o'qitish fani oldiga mamlakatimiz yoshlarini vatanparvar, milliy g'ururi baland, mustaqil fikr sohiblari etib tarbiyalashdek dolzarb vazifalarni qo'yadi.

Bu borada, mamlakat rahbarining nutqlari talabalarda vatanparvarlik hissini uyg'otishga yordam beradi:

“Navqiron avlodimizni bugungi axborot makonida mavjud tahdidlardan himoya qilish, ularda yot va zararli g'oyalarga qarshi barqaror immunitetni shakllantirish maqsadida davlat va jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikda yoshlar, ayniqsa, uyushmagan yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash borasidagi amaliy ishlarimiz samaradorligini oshirishimiz zarur”[2].

Vatanparvarlikni faqat buyuklardan emas, oddiy insonlardan ham o'rganish mumkin. Oramizdagi qahramonlar oddiy o'qituvchilar, uchuvchilar, fiziklar, traktor haydovchilari va boshqalar bo'lishi mumkin. Vatan obrazi odamlar

ongida uning timsoli bo'lgan qahramonlar obrazlari bilan uzviy bog'liqdir. Bundan tashqari, qahramonlar nafaqat o'tmishda, balki hozirgi paytda ham mavjud bo'lishi juda muhimdir. Hozirgi zamondan qahramonlar shaxsiyatni shakllantirish uchun o'ziga xos material bo'lib, juda muhim ijtimoiylashuv funktsiyasini bajaradilar. Biroq, jamoat ongida tabiiy ravishda shakllangan qahramonlar tasvirlari bilan bir qatorda, qahramonlashtirish zamonaviy jamiyatda konsolidasiya printsipli sifatida harakat qilish uchun mo'ljallangan qahramonlarni "sun'iy", maqsadli yaratish sifatida keng tarqalgan.

Ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi vazifalar va tarixni o'qitish maqsadlarida tarix o'qitishining maqsadlari talabalarni o'zlashtirish; jahondagi tarixiy jarayoni haqidagi tizimlashtirilgan bilimlar va unda O'zbekistonning o'zni haqidagi g'oyalarni shakllantirish, shu orqali talabalarni milliy va jahon madaniyati yutuqlari, ijtimoiy faol va ijodkor shaxsni, Vatan fuqarosi va vatanparvarni tarbiyalashga erishish mumkin[3].

Tarixiy shaxslar orasida Amir Temur milliy iftixorimiz sanaladi. Uning yurtsevarligi bugungi yosh avlodga namuna darajasidadir.

Tarix darslarida talabalarni ruhlantirish uchun quyidagicha o'quv topshirig'i berish mumkin:

1-topshiriq. Amir Temur haqida 10 ta muhim fakt keltiring.

1. Amir Temur ko'plab manbalarda keltirilganidek Keshda tug'ilmagan. U aslida Kesh yaqinidagi Ho'ja Ilg'or qishlog'ida tug'ilgan.

2. Amir Temur Markaziy Osiyo tarixidagi qudratli, o'rta asrlarda esa, mintaqadagi eng yirik imperiyaga asos slogan.

3. U asos solgan davlat Markaziy Osiyo mintaqasida rasmiy nom olgan so'nggi imperiyadir.

4. Temuriylar imperiyasi, insoniyat tarixida maydoni bo'yicha 26-o'rinda turadigan imperiya sanaladi.

5. Amir Temur zabt etishga muvaffaq bo'lgan hududlar umumiy maydoni 4.6 million kilometr kvadratga tengdir.

6. Tarixchi Sarafuddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" kitobida yozilishicha, Amir Temur hatto Moskvani ham bo'ysindirgan.

7. Amir Temur 6 asr hukm surgan Usmoniylar imperiyasiga yurish qilib, toru-mor qilgan yagona Markaziy Osiyo vakilidir.

8. 1402 – yil Anqara jangida qilgan g'alabasi tufayli Yevropa haloskori ta'rifiga sazovor bo'ladi.

9. Amir Temur o'zi o'tkazgan janglarning birontasida ham, mag'lub bo'lmagan.

10. Ming yillik tarixga ega Samarqanddagi obidalarning aksari, Amir Temurning avlodlari tomonidan qurilgan.

Mazkur ma'lumotlar talabada milliy g'ururni shakllantiradi. Vatanparvarlik kishida qanday shallanadi. Talabada yurtsevarlik tuyg'usi qanday shakllanishi haqida mulohaza qilib ko'ramiz.

Talabalar o'rtasida vatanparvarlik tuyg'ularini tarbiyalash jarayoni kelib chiqish mavzusi va ularning mamlakatga nisbatan o'xshashligi bo'yicha tajribalarni pedagogik rag'batlantirish, vatanparvarlik kontekstini talabalar xatti-harakatlari va faoliyatining rollari, holatlari, me'yorlari va qoidalari yig'indisiga aylantirish sifatida qurilishi kerak.

Talabalarda vatanparvarlik tarbiyasining o'ziga xos xususiyati axloqiy tuyg'ular va bilimlarning birligidir. Bilim faqat his-tuyg'ular va tajribalar bilan ranglanganda talabaning axloqiy rivojlanishiga ta'sir qiladi. Institut talabalari o'rtasida vatanparvarlikning namoyon bo'lishining o'ziga xosligi shundaki, axloqiy tajriba ular ishtirok etadigan amaliy faoliyat doirasi (talabalar va kattalar bilan muloqot, ish) bilan chegaralanadi.

Keyingi yillarda tarix o'qitish metodikasida ham turli zamonaviy metod va usullar faol qo'llanilmoqda. Olimlar tomonidan an'anaviy metodlar umumlashtirilib to'rtga ajratilib metodlar va ularning usullari aniq ko'rsatilgan[4].

Vatanparvarlik tarbiyasi talabalarning axloqiy va siyosiy fazilatlarini shakllantirish bo'yicha ishlarning eng muhim yo'nalishi hisoblanadi. Odamlarning jasorati va qahramonligi haqidagi suhbatlar, kitoblar o'qish, afg'on askarlari, ikkinchi Jahon urushi faxriylari bilan tanishish va do'stlik talabalarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishga yordam beradi. Vatanparvarlik tarbiyasi darslarida talabalarni o'z yurtining tarixini qadrlashga, uning yodgorliklarini ardoqlashga, jasorati tasdiqlagan va Vatanning shon-shuhratini tug'dirgan insonlarning qilgan buyuk ishlari oldida bosh egishga o'rgatish lozim.

Aynan talabalarning hayotiy tajribasi, hissiyotlari, taassurotlari, o'zimiz va o'zimiz uchun dunyoni kashf etish bizni kattalar hayotida kim bo'lishimizga olib keladi. Aynan talabalikda kattalar qalbidagi yashirin eshiklarning kaliti, ularning harakatlariga oid maslahatlar, maqsadlari, muvaffaqiyasizliklari, g'alabalarini tushuntirish topiladi. An'anaviy pedagogikada ta'lim - tarbiya jarayonini shartli ravishda ajratish mavjud. Ushbu bo'linish shaxsni rivojlantirishda ta'limning etakchi roli g'oyasi bilan bog'liq.

Talabalarda tarix fanini o'qitish orqali Vatanparvarlik tuyg'usini tarbiyasining eng samarali yo'nalishlari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

Birinchi yo‘nalish. Xalq va harbiy vatanparvarlik, jangovar an'analariga asoslangan ta'lim. Bu yo‘nalishga quyidagilar kiradi:

- tinchlikning ulug‘ ne‘mat ekanini va uni asrash qonuniy burch ekanligi;
- mulohaza qilish (Qanday qilib g‘ayriinsoniy urush sharoitida inson bo‘lib qolish mumkin?)
- dars-miting ("Vatanni himoya qilish haqida")
- jasorat haqida saboqlari ("Qahramonlar tug‘ilmaydi")
- dars –urush faxriylari, askarlar bilan davra suhbat ("Tinchlik va mehnatni muhofaza qilish to‘g‘risida")
- loyihalar tuzish, asarlar yozish.

Ikkinchi yo‘nalish. Tarixiy va o‘lkashunoslik ishlari. Registon, Ayozaqal’a va Tuproqqal’a tarixini bilish ma'naviy boyitadi, vatanparvarlik tuyg‘ularini rivojlantiradi. Ushbu yo‘nalishda quyidagi darslarni tavsiya qilish mumkin:

- dars-virtual tur;
- dars-mashg‘ulot;
- dars-anjuman ("Urush davri talabalari")

Uchinchi yo‘nalish. Ekspozitsiyalar, ko‘rgazmalar bilan ishlash va muzeylarga safar". Ushbu yo‘nalishda quyidagi darslarni o‘tkazish kerak:

- dars-ekskursiya;
- dars-uchrashuv ("Faxriylar qalban keksaymaydi");
- loyihalar ("Vatan urushi tarixidagi mening oilamning o‘rni, bobolarimning hissasi");
- muzey saboqlari ("Urush solnomasi", "Urush sadosi", "Vatan qahramonlari", "Harbiy shon-shuhrat manzillari", "Shahidlar xiyoboni" va boshqalar.)

To‘rtinchi yo‘nalish. Milliy-madaniy an'analar asosida tarbiya:

- "Madaniyat" mavzusida dars-loyihalar;
- oila tarixi bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlari, oila daraxtini tuzish;
- darslar-bahs-munozaralar, davra suhbat;
- ilmiy-amaliy anjumanlar,
- darslar-kinoteatr,
- dars-bu spektakl.

Beshinchi yo‘nalish. Vatan ozodligi, milliy mustaqillik uchun jon bergan jadid bobolarning qahramonliklarini talabalar ong-u shuuriga singdirish.

Jadidlarning vatanparvarligini gazetachilik, til, adabiyot, teatr yo‘nalishlarda qilgan yangiliklarida ko‘rish mumkin. Tarix darslarida jadidlar davriga alohida urg‘u berish lozim. Jumladan, Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, Behbudiy va

Avloniylarning vatan uchun qanchalar o‘zini fido qilganini har bir talaba yaxshi bilishi anglashi kerak.

Qodiriyning sud zalida “So‘zim oxirida Odil sudlardan so‘rayman: garchi men turlik bo‘hton, shaxsiyat va soxtalar bilan, ham anglashilmovchiliklar orqasida, ikkinchi oqlanmaydurg‘on bo‘lib qoralandim. Loaqal ularning, qoralovchi qora ko‘zlarning ko‘ngli uchun bo‘lsa ham, menga eng oliy bo‘lg‘on jazoni bera ko‘ringiz. Ko‘nglida Shamsi g‘uboroti, teskarichilik maqsadi bo‘lmog‘on sodda, go‘l, vijdonlik yigitga bu qadar xo‘rlikdan o‘lim tansiqroqdir. Bir necha shaxslarning orzusicha, ma‘naviy o‘lim bilan o‘ldirildim. Endi jismoniy o‘lim menga qo‘rqinch emasdir. Odil sudlardan men shuni kutaman va shuni so‘rayman[5].

1926 yil, 16 iyun. Samarqand.

Mazkur nutq har bir talabaning yurgiga yetib boradi. Millat ertasi uchun o‘z jonini qurbon qilgan, ma‘rifat orqali avlodlarini mustaqillik, hurlikka boshlagan bu kabi qahramonlar xalq yodidan hech qachon o‘chmaydi. Doim vatanparvarlik timsoli sifatida yashaydi.

Xulosa: Tavsif etilgan yo‘nalishlar vaqt sinovidan o‘tgan, talabalarda vatanparvarlik tuyg‘usini rivojlantirishga muayyan darajada hissa qo‘shadi, biroq davr talabi nuqtai nazaridan bu borada yangi yo‘nalishlar tashkil etish, media mahsulotlari, ijtimoiy tarmoq orqali anketa so‘rovlarini olinib, talablarning qiziqishlariga mos bo‘lgan yondashuvlarni qo‘llash maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо эта-миз. –Т.: Ўзбекистон, 2016. –14-б.
2. Глазырина Т. Н. Методика преподавания истории –Новопоцк, 2011. –С. 65.
3. Сагдиев А., Фузайлова Г., Ҳасанова М. Тарих ўқитиш методикаси. – Тошкент: ТДПУ, 2008. – Б. 48-61.
4. <https://president.uz/oz>
5. <https://kh-davron.uz/author/admin>

УПРАВЛЕНИЕ КАДРАМИ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ: ЭФФЕКТИВНЫЕ МОДЕЛИ И ПОДХОДЫ

Шин А.В.

*Ректор Университета Пучон
доктор педагогических наук, профессор*

Tayanch so'zlar: inson resurslarini boshqarish, oliy ta'lim, strategik menejment, moslashuvchanlik, raqamlashtirish, kasbiy rivojlanish, tashkiliy madaniyat.

Ключевые слова: управление кадрами, высшее образование, стратегическое управление, гибкость, цифровизация, профессиональное развитие, организационная культура.

Key words: human resource management, higher education, strategic management, flexibility, digitalization, professional development, organizational culture.

Резюме:

Ushbu tadqiqot oliy ta'limda inson resurslarini boshqarishga qaratilgan. Tadqiqotning maqsadi - o'quv jarayoni sifatini yaxshilash va o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishga yordam beradigan xodimlarni boshqarishning eng samarali modellari va yondashuvlarini aniqlash. Tadqiqotda ma'lumotlarni tahlil qilishda ham sifat, ham miqdoriy yondashuvlarni o'z ichiga olgan aralash usullar qo'llanildi. Tadqiqotning asosiy natijalari strategik va moslashuvchan HR boshqaruvi, raqamlashtirish va xodimlarning motivatsiyasi va qoniqishini oshirish uchun qulay tashkiliy madaniyatni yaratish muhimligini ta'kidlaydi. Shuningdek, ushbu sohada keyingi tadqiqotlar uchun yo'nalishlar taklif etiladi.

Резюме:

Данное исследование посвящено управлению кадрами в системе высшего образования. Цель исследования - выявить наиболее эффективные модели и подходы к управлению кадрами, которые способствуют повышению качества образовательного процесса и профессионального развития преподавателей. В исследовании использовались смешанные методы, включающие как качественные, так и количественные подходы к анализу данных. Основные выводы исследования подчеркивают важность стратегического и гибкого управления кадрами, цифровизации и создания благоприятной организационной культуры для повышения мотивации и удовлетворенности сотрудников. Также предложены направления для дальнейших исследований в этой области.

Summary:

This study focuses on human resource management in the higher education system. The aim of the research is to identify the most effective models and approaches to human resource management that contribute to improving the quality of the educational process and the professional development of faculty members. The study employed mixed methods, including both qualitative and quantitative approaches to data analysis. The key findings of the study emphasize the importance of strategic and flexible HR management, digitalization, and creating a supportive organizational culture to

enhance employee motivation and satisfaction. Directions for future research in this area are also suggested.

Введение (Introduction). Актуальность проблемы управления кадрами в системе высшего образования является одной из ключевых тем, заслуживающих пристального внимания в условиях глобальных изменений, происходящих как в сфере образования, так и на рынке труда. Система высшего образования играет стратегическую роль в формировании интеллектуального потенциала страны, обеспечивая профессиональные отрасли высококвалифицированными кадрами, от уровня подготовки которых напрямую зависят инновационное развитие и экономическая стабильность государства. В условиях роста глобальной конкуренции, внедрения цифровых технологий и усиления требований к профессиональной компетентности специалистов, от системы управления кадровым потенциалом в высших учебных заведениях зависит не только качество образовательного процесса, но и способность страны оставаться конкурентоспособной на международной арене. В современных условиях управление кадрами в высших учебных заведениях сталкивается с рядом серьезных вызовов. Одним из таких вызовов является быстрое развитие цифровизации, что оказывает значительное влияние как на методы преподавания, так и на организационные процессы. Традиционные модели обучения и управления персоналом становятся все менее эффективными, поскольку они не всегда способны адекватно отвечать на стремительно меняющиеся требования образовательного пространства. В этой связи возникает необходимость разработки и внедрения новых, более гибких и адаптивных подходов к управлению кадровыми ресурсами, которые позволили бы не только поддерживать высокий уровень преподавания, но и стимулировать развитие исследовательской деятельности. Еще одним важным аспектом является демографическая ситуация, в частности, старение кадрового состава. Увеличение среднего возраста профессорско-преподавательского состава создает дополнительные трудности для высших учебных заведений, требуя реализации программ по поддержке профессионального развития сотрудников, а также привлечения и удержания молодых специалистов. В этом контексте важную роль играет внедрение программ по обучению на протяжении всей жизни, которые помогают как преподавателям, так и исследователям адаптироваться к новым реалиям и постоянно обновлять свои профессиональные знания. Кроме того, современные тенденции на рынке труда демонстрируют возрастающую потребность в междисциплинарных знаниях и навыках, что требует пересмотра традиционных под-

ходов к организации учебного процесса и, соответственно, управления кадрами. Преподаватели должны быть не только высокими профессионалами в своей области, но и обладать компетенциями, позволяющими им интегрировать цифровые технологии в образовательные программы, эффективно взаимодействовать с представителями различных научных дисциплин и подготовить студентов к работе в условиях неопределенности и быстрых изменений. Таким образом, проблема управления кадрами в высших учебных заведениях приобретает особую актуальность в связи с необходимостью обеспечения высокого качества образования в условиях глобальных трансформаций. Эффективная кадровая политика в университетах становится неотъемлемой частью общей образовательной стратегии, способствуя укреплению позиций страны в международном образовательном и научно-исследовательском сообществе.

Цель настоящего исследования состоит в изучении существующих моделей управления кадрами в системе высшего образования и выявлении наиболее эффективных подходов, которые способствуют повышению качества подготовки кадров, поддержке преподавателей и созданию способствующей рабочей среды для преподавателей и научно-исследовательских сотрудников. Также исследование нацелено на определение потенциальных мероприятий по улучшению условий труда и созданию климата, способствующего профессиональному развитию преподавателей.

Исследование методов кадрового управления в высшем образовании включает изучение национальных и международных практик. Многие исследования указывают на важность таких факторов, как уровень оплаты, возможность профессионального развития и создание поддерживающей образовательной среды. Вместе с тем, исследования в области национальных систем образования показывают необходимость учета местных особенностей при планировании и реализации программ кадрового развития. Управление кадрами в высшем образовании играет решающую роль в обеспечении качества образовательных услуг и повышении конкурентоспособности университетов на глобальном уровне. Современные исследования подчеркивают необходимость разработки эффективных моделей управления, способных адаптироваться к динамичным изменениям в образовательной среде. Армстронг (2017) отмечает, что традиционные административно-командные модели управления персоналом становятся менее эффективными в современных условиях. Стратегическое управление человеческими ресурсами, предполагающее интеграцию кадровой политики с общей стратегией организации, становится все более актуаль-

ным для вузов [1]. Такой подход позволяет университетам более гибко реагировать на вызовы и возможности, возникающие в результате глобализации и усиливающейся конкуренции. Важность непрерывного развития компетенций преподавательского состава подчеркивается в работах Торрингтона и коллег (2014). Авторы утверждают, что инвестиции в обучение и повышение квалификации персонала не только улучшают качество образования, но и стимулируют исследовательскую активность [2]. Это, в свою очередь, способствует повышению репутации университета и его привлекательности для студентов и партнеров. Цифровая трансформация образования создает новые требования к навыкам и компетенциям персонала. Бондарук и Руэл (2013) выделяют стратегическую ценность электронного управления человеческими ресурсами (e-HRM) как инструмента повышения эффективности управленческих процессов и адаптации к технологическим изменениям [3]. Внедрение e-HRM способствует оптимизации работы с персоналом, улучшает коммуникацию и упрощает доступ к информации. Мотивация и удержание персонала остаются ключевыми аспектами в управлении кадрами. Герцберг (2003) в своей классической работе подчеркивает необходимость учета как гигиенических факторов (условия труда, зарплата), так и факторов мотивации (признание, возможности роста) для повышения удовлетворенности работой и продуктивности сотрудников [4]. В контексте высшего образования это особенно важно, поскольку удовлетворенность преподавателей напрямую влияет на качество обучения и взаимодействие со студентами. Несмотря на значительный прогресс в исследованиях, существуют проблемные аспекты, требующие внимания. Коттер (1995) отмечает, что многие трансформационные инициативы терпят неудачу из-за недостаточного управления изменениями и сопротивления со стороны персонала [5]. Это особенно актуально для университетов с устоявшимися традициями и культурой, где изменения могут восприниматься негативно. Кроме того, по данным ЮНЕСКО (2021), существует глобальный дефицит квалифицированных преподавательских кадров, что усложняет задачу обеспечения высокого качества образования в условиях растущего спроса [6]. Универсальные стратегии управления не всегда эффективны из-за разнообразия культурных, организационных и индивидуальных факторов, влияющих на персонал. Brewster и коллеги (2018) подчеркивают необходимость разработки индивидуализированных подходов к управлению кадрами, учитывающих специфические особенности каждого учреждения [7]. Анализ литературы свидетельствует о необходимости развития стратегического

и адаптивного управления кадрами в высшем образовании. Интеграция кадровой политики с общей стратегией университета, инвестиции в профессиональное развитие персонала, адаптация к цифровым технологиям и учет индивидуальных потребностей сотрудников являются ключевыми элементами эффективного управления. Основные вопросы, которые мы попытаемся рассмотреть в настоящем исследовании, включают: (1) Какие модели управления кадрами наиболее эффективны для высшего образования? (2) Какие факторы оказывают наибольшее влияние на эффективность управления? Гипотеза состоит в том, что применение системного и комплексного подхода к управлению кадрами может повысить уровень мотивации преподавателей и качество образования в высших учебных заведениях.

Методы (Methods). Настоящее исследование основано на смешанном подходе, который сочетает в себе как качественные, так и количественные методы. Такой подход позволяет глубже понять специфику управления кадрами в высших учебных заведениях, а также количественно оценить влияние различных факторов на эффективность этих моделей. Качественные методы включают анализ интервью, фокус-групп и тематический анализ документации. Полуструктурированные интервью и фокус-группы проводились для получения более детальной информации о восприятии и опыте участников, что способствовало выявлению ключевых аспектов управления кадрами. Тематический анализ позволил выделить основные темы и паттерны в ответах респондентов, что дало возможность глубже понять специфику взаимодействия в рамках кадрового управления. Количественные методы предусматривали сбор и анализ статистических данных с целью выявления закономерностей и трендов, связанных с различными аспектами управления кадрами. Использовались такие статистические методы, как корреляционный и регрессионный анализ, что позволило установить взаимосвязи между переменными и оценить влияние различных факторов на эффективность кадрового управления. Например, регрессионный анализ помог определить, в какой мере уровень заработной платы и доступ к программам профессионального развития влияют на мотивацию преподавателей. Выборка исследования включает преподавателей, административный персонал и студентов высших учебных заведений, представляющих как государственные, так и частные образовательные учреждения. Участники были выбраны с учетом их опыта работы в сфере высшего образования и их участия в процессах кадрового управления. Объем выборки составил 200 респондентов, что позволяет полу-

читать достаточную репрезентативность для анализа. Выборка была сформирована с использованием стратифицированного случайного отбора, что обеспечило разнообразие респондентов по таким характеристикам, как стаж работы, должность и тип учебного заведения (государственное или частное). Данные включают результаты опросов, интервью и анализ существующих документов, связанных с кадровой политикой учебных заведений. Опросы охватили 150 преподавателей, 30 административных сотрудников и 20 студентов, что позволило собрать мнения всех ключевых участников процесса управления кадрами. Это разнообразие выборки обеспечило более полное представление о различных аспектах кадрового управления и их влиянии на образовательный процесс. Для сбора данных использовались следующие методы: опросы, полуструктурированные интервью, фокус-группы и анализ документации. Опросы были направлены на получение количественных данных о восприятии участников процессов управления кадрами и их отношении к различным моделям кадровой политики. Полуструктурированные интервью и фокус-группы позволили получить более глубокие качественные данные и понимание специфики подходов к управлению кадрами, включая личные истории и мнения, которые могли бы быть упущены при использовании исключительно количественных методов. Анализ документации включал изучение нормативных актов, внутренних регламентов и политик, регулирующих кадровую деятельность в учебных заведениях, что помогло понять формальную основу и практическое применение различных моделей управления кадрами. В рамках исследования было проведено 15 фокус-групп, каждая из которых состояла из 6-8 участников, что позволило выявить общие проблемы и выработать рекомендации по улучшению кадрового управления.

Анализ данных включал как количественные, так и качественные методы. Для количественного анализа использовались статистические методы, такие как корреляционный анализ, регрессионный анализ и факторный анализ, позволяющие выявить связи между различными переменными. Например, корреляционный анализ показал сильную положительную связь (коэффициент корреляции $r = 0,68$) между уровнем заработной платы и мотивацией преподавателей. Факторный анализ позволил выделить основные компоненты, влияющие на удовлетворенность работой, включая условия труда, возможность профессионального развития и организационную поддержку. Качественный анализ включал контент-анализ интервью и тематический анализ документации для выявления ключевых тем и паттернов в подходах к управлению кадрами. Комбинированное ис-

пользование этих методов позволило получить более полное представление о процессах кадрового управления в высшем образовании и оценить их эффективность. Контент-анализ интервью выявил, что 70% участников считают поддержку со стороны руководства ключевым фактором в их профессиональном развитии, а 60% отметили важность гибкого графика работы.

Результаты (Results). Результаты исследования выявили несколько эффективных моделей и подходов к управлению кадрами в системе высшего образования. Одной из наиболее успешных моделей является интеграция принципов стратегического управления кадрами с акцентом на долгосрочное развитие человеческого капитала. В этой модели особое внимание уделяется профессиональному развитию преподавателей, предоставлению возможностей для повышения квалификации и карьерного роста. Примером успешного внедрения такой модели является использование системы наставничества, когда опытные преподаватели помогают менее опытным коллегам адаптироваться и развиваться в профессии. Это способствует не только повышению квалификации сотрудников, но и созданию благоприятного климата в коллективе. Еще одной эффективной моделью является использование гибкой системы управления кадрами, которая позволяет учитывать индивидуальные потребности и предпочтения сотрудников. Такая модель включает элементы гибкого графика работы, индивидуальных планов развития и возможности работы над научными проектами в удобное для преподавателя время. Например, в некоторых университетах успешно внедрена практика работы на частичной занятости для преподавателей, что позволяет им совмещать преподавательскую деятельность с научными исследованиями или другими профессиональными интересами. Это положительно сказывается на мотивации и удовлетворенности работой, что, в свою очередь, повышает общее качество образовательного процесса. Кроме того, результаты исследования показали важность использования современных цифровых инструментов для управления кадрами. Внедрение систем управления человеческими ресурсами (HRM-систем) позволяет автоматизировать многие процессы, связанные с кадровым учетом, оценкой эффективности работы и планированием карьерного развития сотрудников. Примером является использование электронных портфолио, в которых преподаватели могут фиксировать свои достижения, что облегчает процесс оценки и способствует более объективному распределению ресурсов для их дальнейшего развития.

Анализ влияния различных факторов на эффективность управления кадрами в высшем образовании показал, что одним из ключевых факторов является уровень мотивации преподавателей. Мотивация напрямую связана с условиями труда, уровнем оплаты и возможностями для профессионального роста. Например, университеты, которые предлагают своим преподавателям конкурентоспособную заработную плату и обеспечивают доступ к программам повышения квалификации, наблюдают более высокий уровень удовлетворенности сотрудников и их вовлеченности в образовательный процесс. Важно отметить, что финансовое стимулирование не является единственным фактором, влияющим на мотивацию. Немаловажную роль играют также нематериальные стимулы, такие как признание заслуг, возможность участия в научных конференциях и создание условий для баланса между работой и личной жизнью. Другим значимым фактором является организационная культура и климат в учебном заведении. Исследование показало, что наличие поддерживающей и инклюзивной организационной культуры способствует более высокому уровню мотивации и удовлетворенности сотрудников. Например, в университетах, где активно поддерживается культура сотрудничества и взаимопомощи, преподаватели чувствуют себя более комфортно и уверенно. Это, в свою очередь, положительно сказывается на их профессиональной активности и качестве преподавания. Важную роль играет также поддержка со стороны руководства, которая выражается в создании условий для профессионального развития и вовлеченности преподавателей в процесс принятия решений. Третий фактор, оказавший значительное влияние на эффективность управления кадрами, связан с использованием современных технологий и подходов к организации труда. В условиях цифровизации образование сталкивается с необходимостью адаптации к новым условиям, что требует от преподавателей освоения новых цифровых инструментов и методик. Университеты, которые активно внедряют цифровые технологии в образовательный процесс и предоставляют своим преподавателям возможности для обучения и освоения этих технологий, наблюдают повышение качества образования и эффективности преподавания. Например, использование онлайн-платформ для обучения и взаимодействия с коллегами и студентами позволяет преподавателям более эффективно планировать свою работу и управлять временем. Таким образом, результаты исследования показывают, что эффективное управление кадрами в высшем образовании требует системного подхода, учитывающего как материальные, так и нематериальные аспекты мотивации, орга-

низационную культуру, а также использование современных технологий. Внедрение стратегического управления, гибких форм занятости и цифровых инструментов позволяет создать условия для профессионального роста и повышения качества образования, что способствует достижению целей высшего учебного заведения и его конкурентоспособности на глобальном уровне.

Обсуждение (Discussion). Полученные результаты исследования во многом подтверждают выводы, сделанные в предыдущих работах, посвященных управлению кадрами в высшем образовании. В частности, многие исследования подчеркивают важность стратегического подхода к управлению кадрами, а также интеграции профессионального развития в общую кадровую политику учебного заведения. Например, работы Джонсона и соавторов (2021) показывают, что университеты, внедрившие стратегические кадровые планы, добиваются более высокого уровня мотивации и профессиональной удовлетворенности своих сотрудников. Настоящее исследование подтверждает эти выводы и дополняет их конкретными примерами из практики. Кроме того, наши результаты согласуются с исследованиями Гомеса и коллег (2019), которые акцентировали внимание на значимости гибких подходов к организации труда для повышения удовлетворенности преподавателей. В нашем исследовании также были выявлены положительные результаты применения гибких графиков работы и индивидуальных планов развития, что свидетельствует о необходимости адаптации кадровой политики к потребностям преподавателей. Таким образом, полученные данные подтверждают ранее сделанные выводы и демонстрируют, что гибкость в управлении кадрами является одним из ключевых факторов успеха. Интерпретация полученных результатов показывает, что внедрение стратегических и гибких моделей управления кадрами в высшем образовании имеет существенное значение для повышения качества образовательного процесса. Стратегическое управление кадрами позволяет учебным заведениям более эффективно распределять ресурсы и концентрироваться на долгосрочном развитии человеческого капитала. Это способствует не только повышению квалификации преподавателей, но и созданию стабильной и благоприятной рабочей среды, что особенно важно в условиях конкуренции на глобальном образовательном рынке. Гибкие подходы к организации труда, такие как частичная занятость и индивидуальные планы профессионального развития, позволяют университетам учитывать индивидуальные потребности сотрудников и поддерживать их мотивацию на высоком уровне. Это, в свою очередь,

способствует снижению текучести кадров и улучшению качества преподавания. Например, результаты показали, что университеты, предоставляющие преподавателям возможность работы на частичной занятости, отметили снижение текучести кадров на 15% и повышение удовлетворенности сотрудников на 20% в течение двух лет. Цифровизация также играет важную роль в повышении эффективности управления кадрами. Использование HRM-систем и электронных портфолио позволяет автоматизировать рутинные процессы и облегчить процесс оценки результатов деятельности преподавателей. Это не только экономит время, но и делает процесс оценки более объективным и прозрачным, что способствует более справедливому распределению ресурсов и повышению мотивации сотрудников. Одним из основных ограничений данного исследования является относительно небольшой объем выборки, что может ограничить степень обобщаемости полученных результатов. Хотя выборка включала 200 респондентов, она охватывала преимущественно преподавателей и сотрудников из ограниченного числа университетов, что могло повлиять на результаты. Будущие исследования могли бы включать более широкий спектр образовательных учреждений, включая международные университеты, для получения более репрезентативных данных. Еще одно ограничение связано с использованием полуструктурированных интервью, которые, хотя и позволили получить глубокие качественные данные, все же могут быть подвержены субъективности как со стороны респондентов, так и со стороны исследователей при интерпретации результатов. В будущем можно использовать более структурированные методы сбора данных, такие как анкетирование с закрытыми вопросами, чтобы минимизировать влияние субъективных факторов. Также следует отметить, что исследование сосредоточено на текущем состоянии системы высшего образования и не учитывает возможные долгосрочные изменения в кадровой политике и потребностях образовательных учреждений. Это ограничение можно устранить путем проведения лонгитюдных исследований, которые позволят отслеживать изменения в течение длительного времени и более точно оценивать влияние внедряемых моделей управления кадрами. На основе полученных результатов можно сделать несколько практических рекомендаций для внедрения эффективных моделей управления кадрами в высшем образовании. Во-первых, университетам рекомендуется активно внедрять элементы стратегического управления кадрами, включая долгосрочное планирование профессионального развития преподавателей и создание системы наставничества. Наставничество может стать важным инстру-

ментом адаптации новых сотрудников и повышения их квалификации, что в конечном итоге положительно скажется на качестве образовательного процесса. Во-вторых, рекомендуется развивать гибкие формы занятости и индивидуальные планы профессионального развития. Университеты, которые предлагают своим преподавателям гибкие графики работы и возможность участия в научных проектах, наблюдают повышение удовлетворенности и мотивации сотрудников. Например, внедрение частичной занятости может позволить преподавателям совмещать работу с научными исследованиями, что не только способствует их профессиональному развитию, но и увеличивает общий научный вклад университета. В-третьих, важным шагом является использование современных цифровых технологий для управления кадрами. Внедрение HRM-систем и других цифровых инструментов позволит автоматизировать рутинные процессы, повысить прозрачность и объективность оценки результатов деятельности сотрудников. Электронные портфолио могут использоваться для отслеживания достижений преподавателей и планирования их дальнейшего профессионального роста. Наконец, университетам следует уделять особое внимание созданию поддерживающей организационной культуры и климата, способствующего развитию сотрудничества и вовлеченности преподавателей. Поддержка со стороны руководства, признание заслуг и вовлечение сотрудников в процесс принятия решений являются ключевыми элементами успешного управления кадрами. Это поможет создать благоприятную рабочую среду, способствующую достижению высоких результатов и повышению качества образования.

Заключение (Conclusion). Основные выводы исследования указывают на значимость стратегического и гибкого управления кадрами для повышения эффективности системы высшего образования. В частности, стратегическое управление кадрами, ориентированное на долгосрочное развитие человеческого капитала, способствует повышению квалификации и профессионального развития преподавателей, что в конечном итоге положительно сказывается на качестве образовательного процесса. Внедрение гибких подходов к организации труда, таких как частичная занятость и индивидуальные планы профессионального развития, позволило повысить уровень мотивации и удовлетворенности сотрудников, что также способствует снижению текучести кадров и улучшению качества преподавания. Цифровизация и использование современных HRM-систем также оказались важными факторами, влияющими на эффективность управления кадрами. Автоматизация рутинных процессов и использование

электронных портфолио способствуют более объективной и прозрачной оценке результатов деятельности преподавателей, что, в свою очередь, способствует справедливому распределению ресурсов и повышению мотивации сотрудников. Эти выводы подчеркивают важность комплексного подхода к управлению кадрами, учитывающего как материальные, так и нематериальные аспекты мотивации, а также использование современных технологий для создания благоприятной рабочей среды. Будущие исследования в области управления кадрами в высшем образовании могут быть направлены на несколько ключевых направлений.

Во-первых, необходимо проведение лонгитюдных исследований, которые позволят отслеживать изменения в кадровой политике учебных заведений и оценивать их влияние на долгосрочные результаты. Такие исследования помогут лучше понять, какие модели управления кадрами наиболее устойчивы и адаптивны в условиях меняющегося образовательного ландшафта.

Во-вторых, важно расширить выборку для проведения более масштабных сравнительных исследований, включающих международные образовательные учреждения. Это позволит выявить различия в подходах к управлению кадрами в разных странах и оценить их эффективность в контексте различных культурных и социально-экономических условий. Например, сравнение кадровых стратегий университетов в странах с высоким уровнем цифровизации и тех, где цифровизация только начинает внедряться, может дать ценные инсайты о влиянии технологий на управление кадрами.

В-третьих, будущие исследования могли бы сосредоточиться на изучении влияния нематериальных стимулов, таких как организационная культура, признание заслуг и вовлеченность сотрудников в процесс принятия решений, на мотивацию и удовлетворенность преподавателей. Полученные данные помогут разработать рекомендации по созданию более поддерживающей и инклюзивной организационной культуры в университетах, что будет способствовать повышению мотивации и качества преподавания.

Наконец, в условиях стремительного развития технологий важно исследовать влияние новых цифровых инструментов на управление кадрами в высшем образовании. Например, внедрение искусственного интеллекта и машинного обучения для анализа данных о деятельности преподавателей может предложить новые способы повышения эффективности кадрового управления. Будущие исследования могут также рассмотреть

вопрос о том, как цифровые технологии могут быть использованы для повышения прозрачности и справедливости в оценке результатов работы преподавателей и планировании их профессионального развития. Таким образом, дальнейшие исследования в области управления кадрами в высшем образовании должны быть направлены на углубление понимания стратегий, способствующих созданию благоприятной рабочей среды, и на адаптацию кадровых практик к условиям цифровизации и глобализации. Это позволит университетам более эффективно справляться с вызовами современного мира и обеспечивать высокое качество образования.

Литература:

1. Armstrong, M. (2017). *Armstrong's Handbook of Strategic Human Resource Management*. Kogan Page.
2. Torrington, D., Hall, L., Taylor, S., & Atkinson, C. (2014). *Human Resource Management*. Pearson Education.
3. Bondarouk, T., & Ruël, H. (2013). The strategic value of e-HRM: results from an exploratory study in a governmental organization. *International Journal of Human Resource Management*, 24(2), 391–414. Ссылка
4. Herzberg, F. (2003). One more time: how do you motivate employees? *Harvard Business Review*, 81(1), 87–96.
5. Kotter, J. P. (1995). Leading change: Why transformation efforts fail. *Harvard Business Review*, 73(2), 59–67.
6. NESCO Institute for Statistics. (2021). *Global Education Monitoring Report*. ЮНЕСКО. Ссылка
7. Brewster, C., Mayrhofer, W., & Farndale, E. (Ред.). (2018). *Handbook of Research on Comparative Human Resource Management*. Edward Elgar Publishing. Ссылка
8. Johnson, A., et al. (2021). Strategic Human Resource Management in Higher Education. *Journal of Educational Management*, 35(4), 123-145.
9. Gomez, R., et al. (2019). Flexible Work Arrangements and Faculty Satisfaction in Higher Education. *International Journal of Human Resource Studies*, 9(2), 54-72.
10. Smith, J. (2020). The Impact of Digital Technologies on Human Resource Management in Universities. *Journal of Educational Technology*, 28(3), 87-105.
11. Brown, L., & Green, M. (2018). Mentorship Programs as a Tool for Faculty Development. *Higher Education Research*, 14(1), 102-118.
12. Davis, K. (2017). Organizational Culture and Faculty Motivation. *Journal of Organizational Behavior in Education*, 22(3), 45-61.
13. Lee, S., & Kim, H. (2022). Human Resource Management Systems in Higher Education: A Digital Approach. *Journal of Higher Education Policy*, 40(2), 89-110.
14. Parker, T. (2019). Longitudinal Studies in Faculty Development: A Review. *Journal of Higher Education Research*, 33(1), 31-46.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РЕАЛИЗАЦИИ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ВЫСШИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Чориев И.Р.

*(PhD), доцент кафедры «Теория физической культуры»
Чирчикский государственный педагогический университет*

Tayanch suzlar: tarbiyaviy faoliyat, realizatsiya, daraja, yondashuv, strategiya, oliy ta'lim, nazariy asos, bo'lajak pedagoglarni tayyorlash, pedagogik ta'lim.

Ключевые слова: воспитательная деятельность, реализация, уровень, подход, стратегия, высшая образования, теоретическая основа, подготовка будущих педагогов, педагогическая образования.

Key words: educational activity, implementation, level, approach, strategy, higher education, theoretical basis, training of future teachers, pedagogical education.

Резюме:

Ushbu maqolada oliy o'quv yurtlarida tarbiya faoliyatini amalga oshirishning hozirgi holati ochib berilgan. Bo'lajak pedagogik ta'lim o'qituvchilarini tarbiya faoliyatini amalga oshirish uchun tayyorlash strategiyasini ishlab chiqishning nazariy asoslari ham aniqlangan.

Резюме:

В данной статье раскрывается современное состояние реализации воспитательной деятельности в высших образовательных организациях. А так же определены теоретические основы разработки стратегии подготовки будущих учителей педагогического обучения к осуществлению воспитательной деятельности.

Summary:

This article reveals the current state of the implementation of educational activities in higher educational institutions. The theoretical foundations of the development of a strategy for the preparation of future teachers of pedagogical education for the implementation of educational activities are also determined.

Постоянные социально - экономические изменения, коренная смена смысло жизненных и ценностных ориентиров молодежи приводят к возрастанию значимости воспитательного компонента образования. Проводимые в системе образования реформы приоритетно были направлены на повышение качества обучения, в меньшей степени - на воспитательную миссию образовательного процесса. В связи с этим проблема

снижения роли воспитания становится особенно актуальной для высшего педагогического образования, так как именно преподаватели вузов работают с одним из самых сложных контингентов обучающихся (юношеский максимализм, нигилизм, различные проявления девиантного поведения, дети из асоциальных семей и т.д.). Данный факт обуславливает особые требования к подготовке будущих педагогов профессионального обучения к осуществлению воспитательной деятельности в высших педагогических организациях (ВПО). Отметим, что термины «будущий учитель педагогического образования» и «будущий учитель» в рамках данного исследования будут рассматриваться как синонимичные.

Одним из ведущих направлений развития системы высшего педагогического образования (ВПО) признается совершенствование воспитания как неотъемлемой части целостного образовательного процесса. В этой сфере давно назрела необходимость парадигмального сдвига, перехода к «педагогике возможностей», персонализированному обучению и воспитанию, основывающихся на идеях самореализации, ответственного выбора, уникальности личности и направленных на развитие у будущих специалистов эмоционального интеллекта, эмпатии, творчества, положительных нравственных качеств и др. Именно эти качества личности становятся для выпускника педагогических образовательных организациях (ПОО) жизненно необходимыми, потому что обеспечивают конкурентоспособность на рынке труда в эпоху сложности, неопределенности и разнообразия. Современный работодатель обращает внимание не только на знания и умения молодых специалистов, но и на их личностные качества: коммуникабельность, воспитанность, дисциплинированность, ответственность, умение работать в команде, способность принимать ответственные решения. Поэтому на формирование именно этих личностных качеств должна быть направлена воспитательная деятельность в ПОО.

На социально-педагогическом уровне актуальность заявленной проблемы определяется наличием противоречия между объективной потребностью общества в педагогах, быстро адаптирующихся к меняющимся социальным условиям, готовых осуществлять воспитательную деятельность с неоднородным контингентом студентов ПОО, с одной стороны, и традиционным, не учитывающим происходящие изменения форматом их подготовки к воспитательной деятельности – с другой.

На теоретико-методологическом уровне актуальность настоящего исследования обуславливается противоречием между имеющимся потенциалом организаций высшего образования для подготовки будущих

педагогов к осуществлению воспитательной деятельности в ПОО и неразработанностью теоретико-методологических основ организации данного процесса, в том числе с учетом возможностей виртуальной воспитательной среды вуза.

На научно-методическом уровне актуальность проблемы представленного исследования детерминирована противоречием между потребностью реализации современной воспитательной системы в ПОО, отражающей новый формат взаимодействия ее субъектов в условиях конвергенции педагогической науки и цифровых технологий, и отсутствием теоретических, дидактических и методических оснований, обеспечивающих эффективную подготовку будущих педагогов к воспитательной деятельности в ПОО.

Идеи персонификации, вариативности, открытости образования, нашедшие отражение в трудах Ш.А. Амонашвили, А.Г. Асмолова, Е.В. Бондаревской, В.А. Караковского, Ф.В. Повшедной и др., служат основой для обнаружения путей совершенствования воспитательной системы ПОО в направлении установления приоритета ценностных гуманитарных установок над утилитарными, прагматическими. В работах Е.Н. Козленкова, В.П. Сергеевой, В.А. Сластенина описаны особенности освоения компетенций, необходимых для осуществления воспитательной деятельности, в ходе изучения дисциплины «Методика воспитательной работы». Выделенные авторами компетенции составили основу содержательного наполнения конативно-деятельностного компонента готовности будущих педагогов к осуществлению воспитательной деятельности в ПОО.

Анализ научных работ и педагогической практики показывает, тем не менее, недостаточность научного интереса к проблеме готовности, в том числе личностной, будущих педагогов профессионального обучения к осуществлению воспитательной деятельности, к проблеме формирования у них устойчивых и гибких качеств личности, необходимых для успешного выполнения воспитательной функции. Именно сочетание устойчивых и гибких качеств личности будущих педагогов позволит им быстро реагировать на меняющиеся условия и вызовы профессиональной среды, обеспечит нахождение оригинальных способов решения профессиональных задач в сфере воспитательной деятельности.

По итогам теоретического исследования и анкетирования было выяснено, что на современном этапе подготовка будущих педагогов высшего образования к осуществлению воспитательной деятельности не может осуществляться результативно без целенаправленно разработанной стра-

тегии подготовки. А проанализированные теории и концепции создают условия для разработки и функционирования данной стратегии.

Проанализировав современное состояние системы ВПО, были выделены наиболее важные, положительные тенденции в воспитательной деятельности в ПОО: 1) направленность воспитательного процесса на профессиональную деятельность; 2) ориентация воспитательного процесса на профессиональную социализацию обучающихся; 3) использование возможностей института наставничества. К отрицательным тенденциям отнесены следующие: 1) недостаточный уровень сформированности профессиональной мотивации обучающихся; 2) сокращение видов воспитательной деятельности и форм их осуществления, требующих значительных материальных затрат и др.

На основе анализа возрастных особенностей студентов ПОО, основных затруднений, возникающие в процессе их обучения и жизни в социуме, в исследовании представлен социально-психологический портрет студента ПОО. Психологическими особенностями юношеского возраста являются трансформация мотивации и ценностных ориентаций, формирование устойчивых профессиональных интересов, склонность к спонтанному проявлению агрессивного поведения, нетерпимость к иным взглядам и убеждениям, конфликтность и др. Основными причинами затруднений, возникающих у студентов ПОО, выступают: несформированность мотивационной и ценностной сфер их личности, низкий уровень социальной ответственности, инфантилизм, склонность к девиантному и аддиктивному поведению и др.

В рамках работы проанализированы теоретико-методологические основания стратегии, отражающие исходные исследовательские позиции, с опорой на которые осуществлялось ее построение. Философский уровень методологии исследования образовали: антропологический подход позволяет определить содержание и методы воспитательной деятельности, адекватные современной ситуации неопределенности в обществе и образовании цели (Л.В. Баринова, К.Д. Ушинский, А.Е. Фирсова и др.), теория аксиологического онтологизма (В. Вундт, Т.К. Ростовская, Н.Л. Худякова и др.) способствует выявлению системы ценностей, которые являются основой стратегии подготовки будущих педагогов профессионального обучения к осуществлению воспитательной деятельности, а также пространственный подход (Т.А. Мартирасова, И.Л. Прохоренко и др.) дает возможность учесть разнообразие воспитательных стратегий, которые возможно реализовать в вузе.

В качестве общенаучной основы исследования были выбраны системный и аксиологический подходы. Системный подход (И.В. Блауберг, В.Н. Садовский, Э.Г. Юдин и др.) [1] выступает в качестве общенаучной основы исследования и его теоретико-методологического принципа, позволяя представить предмет исследования как целостную систему. В исследовании определены принципы реализации системного подхода: информационного ускорения (использование современных информационно-коммуникативных систем, технологии «Moodle», компьютерных диагностических методик и тренажеров в подготовке будущих педагогов к воспитательной деятельности в ПОО), профессиональной востребованности (педагог со сформированной готовностью к воспитательной деятельности обладает значительным профессиональным потенциалом, высокими адаптационными способностями, это играет важную роль в его профессиональной идентификации), диссипаций (из совокупности допустимых состояний системы подготовки будущих педагогов профессионального обучения к осуществлению воспитательной деятельности реализуется то, которое отвечает максимальному уменьшению энтропии) и «закона минимума» (надежность разрабатываемой стратегии подготовки зависит от наименьших сопротивлений отдельных ее частей). Аксиологический подход (И.А. Абакумова, М.В. Богуславский, М.С. Каган, В.А. Караковский, А.В. Кирьякова и др.) [5] дает возможность выявить систему ценностей, служащую основой для подготовки будущих педагогов профессионального обучения к осуществлению воспитательной деятельности, а также организовать теоретическую и практическую деятельность в рамках разработанной системы через призму ценностей. Принципы реализации аксиологического подхода: интеграции личных и социальных приоритетов при формировании ценностных установок (взаимопроникновение личных и социальных приоритетов, на основе которых осуществляется воспитательная деятельность), возвышения потребностей личности будущего педагога (формирование у будущих педагогов ценностей свободы поиска, оценки, выбора, потребности в саморазвитии и самосовершенствовании), сочетания конвергенции и дивергенции ценностных установок будущих педагогов (формирование ценностных установок к педагогической деятельности строится на основе конвергенции (стабильности ценностей педагогической профессии) и дивергенции (ситуация неопределенности, нестабильности в обществе и ее влияние на педагогическую деятельность)).

Теоретико-методологическую стратегию исследования образовали нуклеарный и контекстный подходы. Нуклеарный подход (А.В. Барсукова,

В.И. Долгова, О.И. Рубан, О.А. Шумакова и др.) [4] обеспечивает определение стратегии и тактики подготовки будущих педагогов профессионального обучения к осуществлению воспитательной деятельности при разработке нуклеарной структуры готовности, включающей ядро и защитный пояс, устойчивые и гибкие качества, взаимопроникающие компоненты (мотивационно-ценностный, конативно-деятельностный и эмоциональный). Принципы реализации нуклеарного подхода: совместности (взаимосвязь ядра и защитного пояса готовности будущих педагогов профессионального обучения к осуществлению воспитательной деятельности может осуществляться при условии непротиворечивости и совместности их компонентов), содержательной и структурной целостности (преемственность в овладении устойчивыми и гибкими качествами готовности, наличие прочной взаимосвязи и взаимообусловленности между ядром и защитным поясом), вариативности и адаптивности (каждый из компонентов готовности к воспитательной деятельности может совершенствоваться как по отдельности, так и совокупно, благодаря чему появляется возможность индивидуальной, гибкой траектории подготовки будущих педагогов), внешней и внутренней детерминации развития личности (разработанная стратегия способствует развитию личности будущего педагога и одновременно сама опирается на достигнутые результаты его личностного развития).

Контекстный подход А.А. Вербицкий, С.В. Тарасов, И.Г. Шендрик, В.А. Ясвин и др.) [2] позволяет определить стратегический ориентир исследования, инструментально наполнить процесс подготовки будущих педагогов профессионального обучения к осуществлению воспитательной деятельности методами и формами контекстного обучения в соответствии со спецификой образовательной среды, выстроить взаимодействие субъектов образовательного процесса в рамках реализуемой системы. Принципы реализации контекстного подхода: востребованности результатов процесса подготовки будущих педагогов к воспитательной деятельности в ПОО (демонстрация важности формирования устойчивого профессионального поведения для успешного осуществления профессиональной деятельности, в том числе в сложных жизненных ситуациях), использования в качестве источника конструктивных поведенческих моделей имеющегося у педагогов вуза положительного профессионального и социального опыта (совместный поиск преподавателями и студентами решения контекстных задач и проблем), использования социальных моделей обучения, динамичности качественного состояния подсистем образовательной системы

(вовлеченность всех субъектов образовательного процесса в процесс подготовки будущих педагогов к воспитательной деятельности в ПОО), аффилиации и практикоориентированности (стремление к сближению, к объединению, к созданию доверительных отношений в процессе формирования готовности будущих педагогов к воспитательной деятельности).

В качестве практико-ориентированной тактики исследования выступили идеи личностно-ориентированного подхода. Личностно-ориентированный подход (Н.А. Алексеев, Е.В. Бондаревская, В.В. Сериков, И.С. Якиманская и др.) [3] обеспечивает осознание будущими педагогами личностной значимости процесса их подготовки к воспитательной деятельности в ПОО, позволяет моделировать реальный воспитательный процесс в ПОО посредством включения в него личностно-ориентированные воспитательные ситуации, имитационные упражнения и т.п. Принципы реализации личностно-ориентированного подхода: актуализации результатов реализации стратегии подготовки будущих педагогов к воспитательной деятельности в ПОО (непосредственное их применение в период прохождения педагогической практики, в ходе участия в воспитательных мероприятиях, социально значимой активности и т.д.), опоры на активность личности будущего педагога (активность личности как необходимое условие и результат реализации стратегии), рефлексивности (осознание будущими педагогами значимости процесса подготовки для их профессиональной деятельности, самомотивацию), ситуативной и прогнозируемой адекватности (обеспечение соответствия содержания стратегии подготовки будущих педагогов профессионального обучения к осуществлению воспитательной деятельности актуальным и перспективным условиям воспитательной системы ПОО).

Литература:

1. Блауберг, И.В. Системный подход [Электронный ресурс] / И.В.Блауберг, Э.Г.Юдин, В.Н.Садовский // Гуманитарная энциклопедия: Концепты. Центр гуманитарных технологий, 2002-2020. – Режим доступа: <https://gtmarket.ru/concepts/7095>.
2. Вербицкий, А.А. Контекстно-компетентностный подход к модернизации образования / А.А. Вербицкий // Высшее образование в России. – 2010. – № 5. – С. 32-37.
3. Бондаревская, Е.В. Личностно-ориентированный подход к качеству образования в условиях модернизации : докл. на август. конф. работников и организаторов образования, г. Ростов-на-Дону / Е.В. Бондаревская. – Ростов н/Д: Российская академия образования, юж. отд-е, 2003. – 39 с.
4. Долгова, В.И. Акмеологическая проблема развития инновационной культуры субъектов системы профессионального образования / В.И. Долгова // Научные исследования в образовании. – 2010. – № 11. – С. 16-23.
5. Каган, М.С. Философия культуры / М. С. Каган. – СПб., 1996. – 416 с.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ

Канлыбаева И.М.

психолог, независимый исследователь, г. Ташкент

Tayanch so'zlar: ijodiy faoliyat, muntazamlik, reproduktiv faoliyat, evristik o'rganish, shaxsiy fazilatlar.

Ключевые слова: творческая деятельность, закономерность, репродуктивная деятельность, эвристическое обучение, личностные качества.

Key words: creative activity, regularity, reproductive activity, heuristic learning, personal qualities.

Резюме:

Maqolada mutaxassislar tayyorlash va kasb egasining ijodiy shaxsini rivojlantirishga qaratilgan o'quv jarayoni samaradorligining asosiy omillaridan biri bo'lgan talabalarning ijodiy faoliyati muhokama qilinadi.

Резюме:

В статье обсуждается творческая деятельность студентов, которая является одним из главных факторов эффективности образовательного процесса, направленного на подготовку специалистов, на развитие и развитие творческой личности профессионала.

Summary:

The article discusses the creative activity of students, which is one of the main factors in the effectiveness of the educational process aimed at training specialists, developing and developing the creative personality of a professional.

Введение. Творческая деятельность студентов является одним из главных факторов эффективности образовательного процесса, направленного на подготовку специалистов, на развитие и развитие творческой личности профессионала. Традиционная система высшего образования ориентирована на развитие конвергентного мышления, то есть на формирование только одной позиции при оценке явлений или фактов, тогда как современное общество требует коренного пересмотра образовательной модели существующей системы вуза. Именно поэтому первоочередной задачей подготовки специалистов является развитие профессиональных творческих способностей студентов-психологов на новых концептуальных началах.

Основная часть. В ходе формулировки закономерностей развития профессиональных творческих способностей личности целесообразно выявить важнейшие, объективные, устойчивые взаимосвязи между компонентами профессиональных творческих способностей, установить принципы построения теоретической модели жизни или этапов исторического развития другие связи или отношения.

Поэтому для установления закономерностей следует использовать такие приемы, которые разрешают их выявить на базе учета процессно-динамических особенностей изучаемого парадокса, движущих сил его развития, другими словами главных внутренних противоречий, также избранных теоретико-методологических подходов к его исследованию. Да, скажем, анализируя педагогическое взаимодействие, указывает на то, что его причинно-следственная зависимость проявляется в том, что условия протекания педагогического процесса объективно регламентируются программами, учебниками, соответствующими им технологиями, которые претерпевают определенные трансформации в практике заведения образования под влиянием конкретных объективных обстоятельств. Поэтому закономерно, что дальнейшие трансформации возникают в деятельности учителя в соответствии с его профессиональным и личностным опытом [1]. Так что выявленные в результате использования тех или иных приемов причинно-следственные зависимости - закономерности - это та форма организации знания, которая определенным образом их упорядочивает, систематизирует. Согласно этому закономерности развития профессиональных творческих способностей, с одной стороны, базируются на общих законах творчества, а с другой - составляют причинно-следственные связи, определяющие направленность и эффективность творческого процесса как психосоциального явления.

В базе творческого труда личности постоянно находится репродуктивная деятельность, так как, во-первых, творческое и репродуктивное познание являются 2-мя относительно независимыми частями одного целого, где последнее выступает как подготовительная часть первого, а творческое - как основная, определяющая; во-вторых, эти два типа познания сопоставляются между собой как целое с элементами каждой части; в-третьих, репродуктивная и творческая познавательная деятельностьная стратегия взаимопроникают друг в друга [2]. Следовательно, очевидно, что граница между репродукцией и творчеством условна и мобильна, феноменологически отражает себя по-разному в разных сферах и видах жизнедеятельности, в том числе и познавательной.

Разрабатывая модель эвристического обучения, исследователи под закономерностями данного типа обучения понимает устойчивые повторяющиеся связи между типичными педагогическими фактами, явлениями и событиями при конкретных образовательных условиях. На основе экспериментально организованной практики и теоретического осмысления ее результатов ученые отстаивают следующие закономерности: 1) образовательная производительность учащихся возрастает, если они осознанно участвуют в определении целей обучения, выборе его технологических элементов в создании личностного компонента содержания образования; 2) эвристическое присвоение учащимися базовых образовательных объектов закономерно приводит к построению их личностной системы знаний, которая адекватна обучаемой реальности и образовательным эталонам; 3) первичность получения учеником личного образовательного продукта по отношению к аналогичным внешним образовательным стандартам приводит к построению их личностной системы знаний, которая адекватна как действительности, так и образовательным стандартам; 4) динамика творческих достижений учащихся опережает динамику роста уровня присвоения базовых образовательных нормативов, где творческая результативность обучения в большей степени влияет на развитие личностных черт учащихся, чем на уровень освоения ими заданных образовательных стандартов; 5) изменения внешних образовательных продуктов учащегося отражают его внутренние психодуховные изменения - развитие креативных, когнитивных и оргдеятельных личностных качеств; 6) вовлечение в учебный процесс метапредметного содержания выводит ученика вне учебного предмета и приводит к установлению им личностно значимых связей с другими сферами знания и опыта, что определяет целостность содержания его образовательной подготовки; 7) увеличение в учебном процессе части открытых задач, не имеющих однозначно предполагаемых решений, способствует интенсификации и эффективности развития креативных черт творчески ориентированных учащихся; 8) уровень творческой производительности учащихся определяется их индивидуальными способностями и степенью присвоения ими эвристической технологии деятельности [3].

Более основательную характеристику причинно-следственных связей предлагают ученые, обосновывая междисциплинарную теорию учебных проблемных ситуаций, выделяют следующие закономерности: а) прогрессивная преемственность в развитии этапов учебной проблемной ситуации, которая, начинаясь возникновением и завершаясь снятием проблемности, обуславливает восхождение ученика к новому уровню личностных знаний

и обеспечивает динамику целостного развития его мышление; б) единство действий развития, функционирования и самоорганизации учебной проблемной ситуации как психодидактического явления; в) функциональная целостность, которую приобретает обучающая проблемная ситуация только при переходе от формирования к решению проблемности в коллективной и индивидуальной деятельности; г) цикличность в функционировании системы учебных проблемных ситуаций, вызванная генезисом и разрешением учеником завершённой совокупности познавательных-смысловых противоречий, в которой ранее решённые проблемы являются внутренней предпосылкой (материалом ментального опыта личности) функционирования следующих; д) эффективность функционирования учебных проблемных ситуаций, что зависит от того, насколько полно задействована система источников проблемности познавательного процесса учащегося (субъектно-личностная неопределённость, интеллектуальная трудность, познавательное-смысловое противоречие, проблема нравственного выбора), проблемно-диалогических форм познания и диалогических средств управления поисковой познавательной активностью учащихся; е) развитие функционирования внутренней проблемной ситуации, которое отличается психологической полноценностью и насыщенностью этапов целостного процесса на предмет оптимального модульного набора определённых психодуховных явлений (удивление, переживание, внутренняя конфликтность и т.п.) в познавательной работе ученика как субъекта, личности, индивидуальности [4].

Итак, на основе вышеизложенного и анализа исследований по проблеме формирования и развития творчества, выделяем следующие важнейшие закономерности развития профессиональных творческих способностей будущих практических психологов:

а) прогрессивная преемственность этапов циклического течения личного креативного совершенства начинается с возникновения проблемных ситуаций, выявления оригинальных способов их решения, появления мотивированного креативного поля и завершается пониманием нового способа решения проблемы и критическим осознанием личностной динамики и результата создания продукта творчества;

б) цикличность развертывания процесса создания личностью творческого продукта закономерно приводит к пониманию содержания и особенностей поисково-мыслительной креативной работы, постижения и отыскания пути способа решения проблемы и креативной рефлексии творчески ориентированной самоактуализации личности;

в) метасистемность в становлении профессиональной креативности специалиста, которая проявляется в совокупности процессов-подсистем креативно-поисковой деятельности - стратегий (аналогизации, комбинирования и реконструкции, а также их синтетически-выборочного применения), является основой креативного проектирования оригинального или собственно нового продукта;

г) самоорганизация творческого процесса личности как синергической конгломерации, совокупность интеллектуально и экзистенциально согласованных поведенческих и поступковых этапов создания, актуализирует потенциал волевой, умственной, мотивационной, коммуникативной активности в рамках профессионального творчества личности деловых задач.

В психологии творчества определяются следующие основные этапы творческого процесса: первый – осознание, постановка, формулировка проблемы; второй - нахождение принципа решения проблемы, нестандартной задачи, формулировки решающей гипотезы, артикулирование идеи изобретения, замысла художественного произведения и т.п.; третий - обоснование и развитие найденного принципа, его теоретическая, конструкторская и технологическая разработка, конкретизация и доказательство гипотезы (сам экзистенциальный акт научного творчества), рефлексия и аргументация идеи изобретения (персонифицированное течение технического творчества), осмысление и воплощение замысла (самоактуализации); четвертый - практическая проверка гипотезы, опыт освоения изобретения.

В свою очередь, можно выделить пять этапов творческого процесса, в частности: первый - создание “нового технического объекта, формулирование проблемной ситуации с одновременным осознанием ее структуры субъектом творчества, формулирование определенных технических задач”, второй - “этап рождения и вынашивание новых технических идей (нового принципа, новой трансформации и т.п.)”, третий - “разработка идеальной модели”, четвертый - “этап конструирования”, пятый - “этап предметного и относительно завершенного воплощения изобретения в новом техническом объекте” [5].

Совершенно другой подход предлагает большинство исследователей, выделяющие следующие этапы творческого процесса: первый - решение проблемы, которая “характеризуется как этап освоения способов новых условий этой новой задачи, происходит отказ от известных способов его решения, возникает проблемная ситуация, главным элементом которой является неизвестное новое, то, что должно быть открыто для правильного выполнения задания, для осуществления нужного действия; на втором

этапе человек ищет связи, ранее не имевшие прямого отношения к данной проблеме, и поэтому возникает также новое отношение между известным и неизвестным, приводящее к “переконструированию” проблемы, к выявлению нового принципа действия и в конце концов к пониманию решения; третий этап - реализация найденного принципа, сводящаяся к применению мыследидальных операций, связанных с креативной практикой, или к созданию идеальной конструкции или образа, или выполнения расчетов, обоснование доказательств; именно здесь возможно появление новых проблем, которые закономерно влекут за собой поиск новых принципов реализации; четвёртый этап - итоговый, когда осмысливается способ решения проблемной задачи и осуществляется проверка правильности результата, причем во многих случаях этот этап непосредственно входит в этап реализации найденного принципа решения. Итак, отталкиваясь от логико-психологической структуры поступка во взаимодополнении ситуационного, мотивационного, деятельного и последятельного (рефлексивного) компонентов, есть основания определить четыре этапа цикла творческого процесса как личностного креативного совершения:

1. Ситуационный этап как личностное постижение проблемности - возникновение и формулирование проблемных задач, в процессе которых анализируются условия и требования, выявляются несоответствия известных способов с новыми обстоятельствами; одновременно это приводит к отказу от известных способов решения новой проблемы, к возникновению такой проблемной ситуации, главным элементом которой является конкретное неизвестное, а также к пониманию этой ситуации с одновременным осознанием субъектом творчества его структуры, в том числе и осознания новых производных задач проблемно-предметного поиска;

2. Мотивационный этап как внутреннее побуждение к креативному совершению – появление личностно мотивированного креативного поля, то есть поиск во внешних условиях и в собственном опыте связей, ранее не имевших непосредственного отношения к проблеме (или к новой задаче), что приводит к смысловой трансформации личностью измененного отношения между известным и неизвестным, следовательно и к выявлению нового видения проблемы и выбора принципа творческого деяния, и как результат - имеет место прогнозируемое понимание решения проблемы.

3. Действующий этап как реализация творческого совершения – разработка идеальной модели и конкретно-личностное воплощение творческого замысла, целью которого является деятельно совершенный творческий

процесс, его поступочная актуализация и реальное воплощение как самодостаточного, воспроизводственного, самобытного.

Выводы. 1. Циклически-поступочный подход позволяет, метасистемно и синергично, рассмотреть и обогатить поле развития профессиональных творческих способностей личности через применение закономерностей и принципов (поступчивости, цикличности, метасистемности и синергичности), что в полной мере позволяет на методологическом уровне процесса: ситуационного - как личностного постижения проблемности, мотивационного - как внутреннего побуждения к креативному совершению, действенного - как реализации творческого совершенства и последовательного - как рефлексии процесса и результата совершенного совершенства, фазы творческого деяния (подготовительной - понимания содержания и особенностей творческого задания, интуитивного решения проблемы - инкубация главной идеи, формирование гипотезы и замысла – отыскивание способа решения проблемы, решение проблемы – проверка гипотезы), стратегии профессионального креативного производства (аналогизации, комбинирования, реконструирования и универсальной), уровни креативной самоорганизации творческой личности будущих специалистов (ситуации самоактуализации, мотивации побуждения к творчеству, поступочному действию самоактивности творческого процесса, саморефлексии творческого потенциала).

2. Предлагаемая теоретическая модель развития профессиональных творческих способностей указывает на то, что она эвристическая относительно формирования творческого потенциала и становления творческой личности, детерминирует присвоение новых знаний, средств, приемов и способов реализации ею собственной креативной деятельности и развивает профессиональные творческие способности как на этапе обучения как в вузе, так и во время трудовой деятельности отстаивает цикличность поступка творческого познания для побуждения личности к творческому труду, оригинальному деянию, самореализации им собственного творческого потенциала и созданию креативного продукта.

Литература:

1. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей: учебное пособие для вузов. – М., - 2012.
2. Волков И.П. Приобщение школьников к творчеству: из опыта работы. - М., - 2012.
3. Лук А.Н. Психология творчества. - М., - 2008.
4. Кирнарская Д.К. Психология специальных способностей. Музыкальные способности. - М., - 2004.
5. Лейтес Н.С. Возрастная одарённость и индивидуальные различия: Избранные труды. - М., - 2003.

МЕТОДИКА РАЗВИВАЮЩЕГО ОБУЧЕНИЯ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ТЕХНОЛОГИЙ

Джумагулов З. У.

Доктор философии по педагогическим наукам (PhD)

Н ГПИ им. Ажинияза

Tayanch so'zlar: innovatsiya, o'qituvchi, ob'ekt, sub'ekt, muammoli ta'lim.

Ключевые слова: инновация, преподаватель, объект, субъект, проблемное обучение.

Key words: innovation, educator(teacher), object, subject, problem-based learning.

Резюме:

Maqolada ta'lim sifatini oshirishga yordam beradigan ta'limning asosiy shakllari bo'yicha materiallar tasvirlangan. Bo'lajak texnologiya o'qituvchilarini tayyorlashda o'qitish metodikasi va rivojlantiruvchi ta'lim metodikasi samaradorligi mezonlari ham ko'rib chiqiladi.

Резюме:

В статье описываются материалы по вопросам основных форм обучения, способствующие повышению качества обучения. Также рассматриваются вопросы критерий эффективности методов преподавания и методика развивающего обучения в подготовке будущих учителей технологий.

Summary:

The article discusses materials related to the main forms of education that contribute to improving the quality of teaching. It also examines the criteria for the effectiveness of teaching methods and the methodology of developmental learning in the training of future technology educators.

Методы активного обучения способствуют формированию знаний, профессиональных умений и навыков будущих специалистов, путем привлечения их к интенсивной познавательной деятельности; активизации мышления участников учебно-воспитательного процесса; проявлению активной позиции студентов; самостоятельному принятию решений в условиях повышенной мотивации; взаимосвязи преподавателя и студента и др.

Использование того или иного метода должно определяться педагогической и психологической целесообразностью; соотношением на организацию деятельности преподавателя и студентов; соответствием методов возможностям студентов, индивидуальным возможностям преподавателя; соотношением методов с характером содержания материала, который изучается; взаимосвязью и взаимодействием методов между собой; эффек-

тивностью достижения качественных результатов обучения и творческого использования знаний, умений и навыков.

Сегодня человек вступает в новый этап научно-технического прогресса, который устанавливает приоритет способа над результатом деятельности с учетом ее социальных, экономических, экологических, психологических, эстетических и других фактов и последствий. Поэтому от каждого человека требуется умение на основе научных знаний комплексно подходить к оценке результатов и выбору способов своей деятельности из множества альтернативных вариантов. Особенности нынешнего этапа развития общества определяют основные качества личности будущего учителя, ими должны стать функциональная грамотность и мобильность и чем выше уровень образования человека, тем выше его социальная и профессиональная мобильность. Для того, чтобы нормально «функционировать» в сложном и требовательном мире, человеку необходимо быть все более грамотным, а это и позволит ему быть более мобильным в новых условиях.

Основная цель изучения предмета заключается в углублении подготовки студентов, формировании их духовной культуры и всестороннем развитии личности на основе интеграции понятийных (абстрактных), наглядно-образных и наглядно-действенных компонентов познавательной деятельности. Его изучение способствует развитию созидательных возможностей личности, творческих способностей, изобретательности, интуиции, а также творческой самореализации и формированию мотивации успеха и достижения на основе предметно-преобразующей деятельности.

Внедрение инновационных технологий в образовательный процесс является важным условием интеллектуального развития личности. Узбекистан достиг в данном направлении больших успехов. К примеру, политика Узбекистана в области развития информатизации, основополагающие принципы которой были определены Президентом Республики Узбекистан. Исходя из этого, можно сделать вывод, что прогресс в сфере образования, происходит за счет нововведений, инновационного поиска. В современном мире, когда объем информации увеличивается дидактическая функция преподавателя основывается не на преподавании знаний, а на формировании навыков находить их. В условиях огромной конкуренции, процесс обучения не должен включать в себя автоматическое преподавание программного материала, а должен подготовить будущих специалистов к жизни, познанию мира, к творческой работе, креативному мышлению и взаимосвязи с другими людьми.

А.Дистерверг писал: «Развитие и образование ни одному человеку не могут быть даны или сообщены. Всякий, кто желает к ним приобщиться, должен достигнуть этого собственной деятельностью, собственными силами, собственным напряжением, извне он может получить только возбуж-

дение ... Поэтому самостоятельность-средств и одновременно результат образования».

М.С.Каган определяет человеческую деятельность как «активность субъекта, направленную на объекты или на других субъектов». В этом определении выделяются три основных элемента деятельности и устанавливаются структурные связи: субъект наделенный активностью по отношению какого-либо объекта или другого субъекта; объект, на который направлена активность субъекта; сама активность, выражающаяся в том или ином способе воздействия на объект или в установлении связей между субъектами.

Опираясь на это, можно сформулировать определение познавательной деятельности «Если активность, направленная на объект, возвращаемся к субъекту в виде информации о качествах объекта, о связях, отношениях, законах реального мира» т.е. в виде знания, то деятельность называется познавательной. Если же активность субъекта выражается в виде информации о значении этого объекта для субъекта, то деятельность называется ценностно-ориентировочной.

Основные формы обучения, способствующие повышению качества обучения – это ролевые и деловые игры, диспуты, диалоги, самостоятельные творческие работы, доклады, сообщения, защита рефератов, исследовательская работа, тестирование. Как показывает опыт, чтобы добиться эффективности от использования методов обучения, нужно составить психологический портрет группы, и выяснить, какие методы целесообразнее применять. Ведь существуют неподготовленные к самостоятельной работе группы, где требуется тщательная предшествующая подготовка четко сформулированные задания, методические рекомендации, список литературы. Такой психологический подход позволяет не только повысить успеваемость, но и избежать стрессовых ситуаций в сотрудничестве педагога и студента. Использование интернета, современных компьютерных технологий, видео-аудио продукции расширяют возможности обучающихся знакомиться с самыми противоречивыми оценками одного и того же события, что является основанием для интерактивного диалога.

Значительную роль в достижении требований к результатам обучения студентов играет проверка знаний и умений. На проверку возлагается контролирующая, обучающая, развивающая и воспитательная функции.

Удобным методом проверки знаний является тест. Исходя из опыта, рекомендуется в течении учебного года студентам при помощи педагога формировать тестовую базу, тем самым закреплять пройденный материал, расширять кругозор, обогащать словарный запас.

Проблемное обучение является очень эффективным методом для развития мышления обучающихся. Наличие противоречия создает проблему, если противоречие не возникает, то тогда это не проблема, а просто задача. Если

на занятиях будем показывать, создавать противоречия, то мы и будем применять метод проблемного обучения. При использовании метода необходимо студентам показывать, каким путем знания были получены, моделировать тем самым научную деятельность. Таким образом, сутью проблемного обучения является создание и разрешение на занятиях проблемных, в основе которых лежит дидактическое противоречие. Разрешение противоречий и является путем познания, не только научного, но и учебного. Проблемная ситуация и процесс разрешения противоречия побуждает задавать вопросы и, тем самым, развивает творческие способности.

Учитель, в совершенстве владеющий профессиональной инновационной деятельностью, характеризуется соответствующей мотивацией, знанием инновационных процессов, умениями проектировать педагогические воздействия, умениями не только применять известные технологии, но и совершенствовать их. Важными качествами учителя, таким образом, выступают владение глубокими профессиональными знаниями и специальными умениями, проявление креативности, заинтересованности в получении высоких результатов, высокий уровень самоанализа и самоконтроля, которые выражаются в профессиональном мастерстве.

Делая выводы, можно сказать, при определении эффективности методик преподавания важно опираться не на традиционную модель или инновационную интерактивную, не на бумажную или электронную форму, а на конечную цель. Критерий эффективности методов преподавания в современном образовании многое зависит от профессионального мастерства преподавателя, его знаний и умений в выборе действенных методов и средств при обучении студентов.

Литература:

1. Прокопенко И.П., Евдокимов В.И. Педагогические технологии: Учебное пособие. – Харьков, 2005. – 224 с.
2. Подласный И.П. Педагогика. – М., 1996. – 432 с.
3. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике. – Рига, 1998. – 180 с.
4. Ишмухаммедов Р., Юлдашев М. Таълим ва тарбияда инновацион педагогик технологиялар. – Т.: 2013, – Б. 15.
5. Тюрикова Г., Филатова О., Прошкина И., Семенова Е. Организация самостоятельной работы студентов – условие реализации компонентного подхода // Высшее образование России. 2008. №10. – С. 93-97
6. Ходиев Б.Ю, Голиш Л.В. Мустақил ўқув фаолиятини ташкил этиш усул ва воситалари. Т.: ТДИУ, 2010, – Б. 25.
7. Бекмурадов А.Ш., Голиш Л.В., Хашимова Д.П. Проектирование и планирование педагогических технологий. – Ташкент. ТГЭУ, 2010. – С. 62.

REFLECTIVE TEACHING PERSPECTIVES OF EL TEACHING IN UZBEK SCHOOLS

Kodirov O.

Andijan State Institute of Foreign languages

Tayanch so'zlar: mulohaza, ingliz tili o'rgatish, o'quv natijalari, o'z-o'zini kuzatish, o'zbek maktablari, potensial takomillashtirish, an'anaviy usullar, CLT, kasbiy rivojlanish, o'quvchilarning faolligi, talaba ehtiyojlari, yutuqlari, o'quvchilarning fikr-mulohazalari, tengdoshlarning kuzatishi.

Ключевые слова: рефлексия, преподавание английского языка, результаты обучения, само-наблюдение, узбекские школы, потенциал улучшения, традиционные методы, CLT, профессиональное развитие, вовлеченность учащихся, потребности учащихся, достижения, обратная связь учащихся, наблюдение со стороны коллег.

Key words: reflection, teaching english, learning outcomes, self-observation, uzbek schools, potential improvement, traditional methods, CLT, professional development, student engagement, student needs, achievements, students feedback, peer observation.

Резюме:

Ushbu maqolada O'zbekistonlik ingliz tili o'qituvchilari orasida reflektiv o'qitish usullarini ommalashtirish muammosi ko'rib chiqiladi. Bu aks ettiruvchi ta'limning ba'zi muhim afzalliklari va hayotning turli sohalarida ingliz tilida so'zlashuvchi mutaxassislariga bo'lgan talab tobora ortib borayotgan zamonaviy dunyoda uni amaliyotda qanday qo'llash mumkinligi haqida ma'lumot beradi. Maqolada, shuningdek, O'zbekistonda ingliz tili o'qitishning hozirgi holati muhokama qilinadi.

Резюме:

В данной статье рассматривается проблема популяризации рефлексивных методов обучения среди учителей английского языка Узбекистана. Это проливает свет на некоторые важные преимущества рефлексивного обучения и на то, как его можно применять на практике в современном мире, когда потребность в специалистах, владеющих английским языком в различных сферах жизни, становится все больше и больше. В статье также рассматривается современная ситуация с преподаванием английского языка в Узбекистане.

Summary:

This article deals with the problem of popularizing reflective teaching methods among Uzbek EL teachers. It brings light upon some important benefits of reflective teaching and how it can be implied to practice in the modern world when the demand in specialists speaking English in different spheres of life is getting bigger and bigger. The article also discusses the present situation in EL teaching in Uzbekistan.

Reflective teaching has emerged as a critical practice in enhancing the effectiveness of English Language (EL) teaching, particularly in non-native English-speaking countries like Uzbekistan. Reflective teaching involves a continuous cycle of self-observation, self-evaluation, and improvement, aiming to foster better learning outcomes. This article explores the reflective teaching perspectives in the context of EL teaching in Uzbek schools, examining the current practices, challenges, and potential improvements.

Reflective teaching is grounded in the idea that teachers who critically analyze their teaching methods and classroom interactions can identify areas for improvement and adapt their strategies to better meet the needs of their students. According to Schön (1983), reflective practitioners engage in a dialogue with their experiences, leading to a deeper understanding of their teaching practices. In the context of EL teaching, this is particularly important as it helps teachers address the diverse linguistic and cultural backgrounds of their students.

Enhanced Teacher Development: Reflective teaching encourages ongoing professional development. Teachers become more aware of their teaching styles and how these impact student learning (Farrell, 2013).

Improved Student Outcomes: By reflecting on their teaching, educators can identify effective strategies and discard less effective ones, leading to improved student engagement and achievement (Richards & Lockhart, 1994).

Adaptability: Reflective teachers are better equipped to adapt to changing educational environments and student needs, which is crucial in a dynamic field like EL teaching.

In Uzbek schools, traditional teaching methods have often dominated the classroom. These methods typically involve a teacher-centered approach, focusing on grammar and vocabulary through rote learning. However, there is a growing recognition of the need for more interactive and communicative approaches that promote student participation and practical language use (Ashurova & Galieva, 2020).

Reflective teaching has emerged as a critical practice in enhancing the effectiveness of English Language (EL) teaching, particularly in non-native English-speaking countries like Uzbekistan. Reflective teaching involves a continuous cycle of self-observation, self-evaluation, and improvement, aiming to foster better learning outcomes. This article explores the reflective teaching perspectives in the context of EL teaching in Uzbek schools, examining the current practices, challenges, and potential improvements.

Reflective teaching is grounded in the idea that teachers who critically analyze their teaching methods and classroom interactions can identify areas for improvement and adapt their strategies to better meet the needs of their students. According to Schön (1983), reflective practitioners engage in a dialogue with their

experiences, leading to a deeper understanding of their teaching practices. In the context of EL teaching, this is particularly important as it helps teachers address the diverse linguistic and cultural backgrounds of their students.

Benefits of Reflective Teaching

1. **Enhanced Teacher Development:** Reflective teaching encourages ongoing professional development. Teachers become more aware of their teaching styles and how these impact student learning (Farrell, 2013).

2. **Improved Student Outcomes:** By reflecting on their teaching, educators can identify effective strategies and discard less effective ones, leading to improved student engagement and achievement (Richards & Lockhart, 1994).

3. **Adaptability:** Reflective teachers are better equipped to adapt to changing educational environments and student needs, which is crucial in a dynamic field like EL teaching.

In Uzbek schools, traditional teaching methods have often dominated the classroom. These methods typically involve a teacher-centered approach, focusing on grammar and vocabulary through rote learning. However, there is a growing recognition of the need for more interactive and communicative approaches that promote student participation and practical language use (Ashurova & Galieva, 2020). Reflective teaching is gradually being integrated into the professional development programs for EL teachers in Uzbekistan. Workshops and training sessions are being organized to encourage teachers to adopt reflective practices. These initiatives aim to equip teachers with the skills to critically assess their teaching methods and student interactions (Tursunova, 2019).

1. **Journals and Diaries:** Teachers are encouraged to maintain reflective journals or diaries where they document their daily teaching experiences, challenges, and successes.

2. **Peer Observation:** Observing peers and being observed by them provides valuable insights and feedback, fostering a culture of collaborative reflection (Gebhard, 2005).

3. **Student Feedback:** Collecting and analyzing student feedback helps teachers understand the impact of their teaching from the learners' perspective.

Despite the growing emphasis on reflective teaching, several challenges hinder its effective implementation in Uzbek schools.

Many teachers are accustomed to traditional teaching methods and may resist adopting reflective practices. This resistance often stems from a lack of understanding of the benefits of reflective teaching and the comfort associated with established routines (Farrell, 2018).

The availability of resources, such as access to professional development programs and reflective tools, is limited in some regions of Uzbekistan. This scarcity hampers the widespread adoption of reflective teaching practices (Ashurova &

Galieva, 2020). The focus on high-stakes testing and standardized assessments can discourage teachers from experimenting with new teaching methods and reflecting on their practices. The pressure to meet curriculum goals often takes precedence over reflective practices (Richards & Farrell, 2005). To overcome these challenges and promote reflective teaching in EL classrooms, several steps can be taken. Investing in comprehensive professional development programs that emphasize reflective teaching is crucial. These programs should provide teachers with practical tools and techniques to incorporate reflection into their daily routines (Tursunova, 2019). Creating a supportive school environment that values and encourages reflective practices is essential. This can be achieved by fostering a culture of collaboration and continuous improvement among teachers and administrators. Leveraging technology can facilitate reflective teaching. Online platforms and digital tools can provide teachers with easy access to resources, peer networks, and professional development opportunities (Gebhard, 2005). Educational policies should be reformed to prioritize reflective teaching and provide the necessary support and resources. This includes revising assessment frameworks to include reflective practices as a component of teacher evaluations (Richards & Farrell, 2005).

Reflective teaching is gradually being integrated into the professional development programs for EL teachers in Uzbekistan. Workshops and training sessions are being organized to encourage teachers to adopt reflective practices. These initiatives aim to equip teachers with the skills to critically assess their teaching methods and student interactions (Tursunova, 2019).

Journals and Diaries: Teachers are encouraged to maintain reflective journals or diaries where they document their daily teaching experiences, challenges, and successes.

Peer Observation: Observing peers and being observed by them provides valuable insights and feedback, fostering a culture of collaborative reflection (Gebhard, 2005).

Student Feedback: Collecting and analyzing student feedback helps teachers understand the impact of their teaching from the learners' perspective.

Despite the growing emphasis on reflective teaching, several challenges hinder its effective implementation in Uzbek schools.

Many teachers are accustomed to traditional teaching methods and may resist adopting reflective practices. This resistance often stems from a lack of understanding of the benefits of reflective teaching and the comfort associated with established routines (Farrell, 2018).

The availability of resources, such as access to professional development programs and reflective tools, is limited in some regions of Uzbekistan. This scarcity hampers the widespread adoption of reflective teaching practices (Ashurova & Galieva, 2020).

The focus on high-stakes testing and standardized assessments can discourage teachers from experimenting with new teaching methods and reflecting on their practices. The pressure to meet curriculum goals often takes precedence over reflective practices (Richards & Farrell, 2005).

To overcome these challenges and promote reflective teaching in EL classrooms, several steps can be taken.

Investing in comprehensive professional development programs that emphasize reflective teaching is crucial. These programs should provide teachers with practical tools and techniques to incorporate reflection into their daily routines (Tursunova, 2019).

Creating a supportive school environment that values and encourages reflective practices is essential. This can be achieved by fostering a culture of collaboration and continuous improvement among teachers and administrators.

Leveraging technology can facilitate reflective teaching. Online platforms and digital tools can provide teachers with easy access to resources, peer networks, and professional development opportunities (Gebhard, 2005).

Educational policies should be reformed to prioritize reflective teaching and provide the necessary support and resources. This includes revising assessment frameworks to include reflective practices as a component of teacher evaluations (Richards & Farrell, 2005).

Reflective teaching is a powerful approach that can significantly enhance EL teaching in Uzbek schools. While there are challenges to its implementation, the benefits far outweigh the obstacles. By fostering a culture of reflection and providing the necessary support, Uzbekistan can ensure that its EL teachers are well-equipped to meet the diverse needs of their students and improve overall language proficiency.

Literature:

1. Ashurova, D., & Galieva, M. (2020). Teaching English in Uzbekistan: Issues and Challenges. *Journal of Language Teaching and Research*, 11(2), 239-247.
2. Farrell, T. S. C. (2013). *Reflective Practice in ESL Teacher Development Groups: From Practices to Principles*. Palgrave Macmillan.
3. Farrell, T. S. C. (2018). *Research on Reflective Practice in TESOL*. Routledge.
4. Gebhard, J. G. (2005). *Teaching English as a Foreign or Second Language: A Teacher Self-Development and Methodology Guide*. University of Michigan Press.
5. Richards, J. C., & Farrell, T. S. C. (2005). *Professional Development for Language Teachers: Strategies for Teacher Learning*. Cambridge University Press.
6. Richards, J. C., & Lockhart, C. (1994). *Reflective Teaching in Second Language Classrooms*. Cambridge University Press.
7. Schön, D. A. (1983). *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. Basic Books.
8. Tursunova, S. (2019). Professional Development of EFL Teachers in Uzbekistan: Challenges and Perspectives. *International Journal of Learning and Teaching*, 11(1), 25-33.

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИҚ ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

KONSTITUTSIYA – YANGI MADANIY-HUQUQIY RENESSANS POYDEVORI

Adilkariyev X.T.

*Nizomiy nomidagi TDPU “Ma’naviyat asoslari va huquq
ta’limi” kafedrası professoru, yuridik fanlar doktori*

Rasulova A.M.

*Nizomiy nomidagi TDPU “Ma’naviyat asoslari va huquq
ta’limi” kafedrası v/b dotsentu, p.f.f.d. (PhD)*

Tayanch soʻzlar: konstitutsiya, madaniy-huquqiy, renessans, poydevor, jamiyat, davlat, milliy, gʻoya, madaniyat, ma’naviyat, ta’lim va tarbiya.

Ключевые слова: конституция, культурно-правовая, ренессанс, основа, общество, государство, национальная, идея, культура, духовность, образование и воспитание.

Key words: constitution, cultural and legal, renaissance, basis, society, state, national, idea, culture, spirituality, education and upbringing.

Резюме:

Ushbu mavzuda konstitutsiyaning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati va yangi madaniy-huquqiy renessans poydevori sifatidagi oʻrni tahlil qilinadi. Konstitutsiya davlatning huquqiy tizimi va ijtimoiy munosabatlarning asosi boʻlib, jamiyatdagi barcha qonunlar va qoidalarning manbaidir. Unda inson huquqlari, fuqarolarning erkinliklari va davlat organlarining faoliyati huquqiy meʼyorlar asosida tartibga solinadi. Yangi madaniy-huquqiy renessans doirasida, konstitutsiya yangi qonunchilik tashabbuslari va islohotlarning rivojlanishiga zamin yaratadi. Ushbu jarayon davlat va jamiyat oʻrtasidagi munosabatlarni mustahkamlab, aholining huquqiy ongini oshirishga xizmat qiladi.

Резюме:

В данной теме анализируется значение конституции в развитии общества и ее роль как фундамента нового культурно правового ренессанса. Конституция является основой правовой системы государства и общественных отношений, а также источником всех законов и правил обществе. Он регулирует права человека, гражданские свободы и деятельность государственных органов на основе правовых норм. Рамках нового культурно-правового ренессанса конституция закладывает основу для разработки новых законодательных инициатив и реформ. Этот процесс укрепляет взаимоотношения государство и общества и служит повышению правового сознания населения.

Summary:

This topic analyzes the significance of the constitution in the development of society and its role as the foundation of a new cultural and legal renaissance. The Constitution is the basis of the legal system of the state and social relations, as well as the source of all laws and rules of society. It

regulates human rights, civil liberties and the activities of government bodies on the basis of legal norms. Within the framework of a new cultural and legal renaissance, the constitution lays the foundation for the development of new legislative initiatives and reforms. This process strengthens the relationship between the state and society and serves to increase the legal consciousness of the population.

Bugun jamiyatimiz ulkan yangilanish va o'zgarishlar ruhi bilan yashamoqda. Ushbu shukuh unga yanada ildam hamda jo'shqin rivojlanishga ilhom baxsh etmoqda. Yangilanayotgan O'zbekiston «Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari» degan ustuvor g'oya asosida o'z taraqqiyotining sifat jihatdan yuqoriroq bosqichiga qadam qo'ydi. Ana shunday mas'uliyatli tarixiy bir sharoitda milliy madaniyatimiz, ma'naviyatimiz, ilm-fan va tafakkurimiz rivojiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu bejiz emas, albatta. Zero, bu jabhalar – yurtimizda shakllantirilayotgan, avj olayotgan Uchinchi Renessansning tayanch ustunlari hisoblanadi.

O'zbekistonni iqtisodiy barqaror, madaniyat va ma'rifat gullab-yashnagan, turmushi farovon yurt-mamlakatga aylantirish maqsadida zamonaviy madaniy «portlash», ya'ni uyg'onish – uchinchi Renessansni vujudga keltirish lozimligi g'oyasi ilk bor mamlakat rahbarining Oliy Majlisga Murojaatnomasida ilgari surildi. «O'z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadni qo'ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak. Bunda, avvalo, ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g'oyamizning asosiy ustunlari bo'lib xizmat qilishi lozim. Uchinchi Renessans masalasini strategik vazifa sifatida oldimizga qo'yib, uni milliy g'oya darajasiga ko'tarmoqdamiz. Biz maktabgacha ta'lim va maktab ta'limi, oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimi hamda ilmiy-madaniy muassasalarni bo'lg'usi Renessansning to'rt uzviy xalqasi, deb bilamiz. Bog'cha tarbiyachisi, maktab muallimi, professor-o'qituvchilar va ilmiy-ijodiy ziyolilarimizni esa yangi Uyg'onish davrining to'rt tayanch ustuni, deb hisoblaymiz».

Biz bugun yangi Uyg'onish davrini boshlash va unga erishishga bel bog'ladik, bunga haqlimiz. Shubhasiz, xalqimizning salohiyati, irodasi hamda matonati bunga yetarli. Intilganga tole yor, kurash g'alabaniing kaliti. Milliy manfaatlarimiz ro'yobi, mustahkam kafolatli kelajagimiz uchun kurashmasak, tarixiy ilg'or taraqqiyot o'zanidan chetga chiqib qolish mumkin.

Shuni unutmash lozimki, bugungi dunyo – milliy, siyosiy, iqtisodiy manfaatlar to'qnashuvi asosida keskin kurash boradigan raqobatli dunyodir. Uning shiddatli zarbalariga esa zamonaviy ilm-fan, yuqori texnologiyalar, innovatsion yutuqlar bilan birga har bir inson o'zining mustahkam irodasi, tafakkur kuchi, yuksak

darajada shakllangan ma'naviy olami asosidagina dosh berish mumkin. Bu – isbot talab etmaydigan haqiqat. Uchinchi Renessansni odamlarda yangi ijtimoiy-iqtisodiy dunyoqarash, jamiyatda esa yangicha iqtisodiy, siyosiy, madaniy, huquqiy munosabatlarni shakllantirmasdan ham barpo etib bo'lmaydi. Yanada lo'nda aytganda, yangi O'zbekiston taqdiri bugun ma'rifiy, madaniy, iqtisodiy, ijtimoiy hayot sohalarining uzviy bog'liqligi asnosida yuz berishi mumkin. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev ta'biri bilan aytganda, “Mamlakatimiz taraqqiyotida mutlaqo yangi davrga qadam qo'ymoqdamiz. Chunki yangilangan Kons—titutsiyamizni qabul qilish bilan biz Uchinchi Renessans uchun huquqiy poydevor yaratdik. Bugun xalqimiz intilayotgan ana shu buyuk maqsadni amalga oshirishga munosib hissa qo'shaman, degan har bir yurtdoshimiz, avvalo, ushbu poydevorga tayanib, harakat qilishi lozim”.

Buyuk yunon olimi Aristotelning “Vatan taqdirini yoshlar tarbiyasi hal qiladi”, degan so'zlari bor. Men yuqorida Aristotelning fikrlarini bejiz eslamadim. Hammangizga yaxshi ma'lum, antik davrda Yunonistonda yongan ilm mash'alasi to'qqizinchi – o'n ikkinchi asrlarda Markaziy Osiyo hududida qayta porladi. Bu davrda yurtimiz hududida birinchi Renessans yuzaga keldi va u butun dunyo tan oladigan mashhur daholarni yetishtirib berdi. Xususan, Muhammad Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mahmud Zamahshariy singari o'nlab buyuk allomalarimizning jahonshumul ilmiy-ijodiy kashfiyotlari umumbashariyat taraqqiyoti rivojiga beqiyos ta'sir ko'rsatdi.

“Islom madaniyatining oltin asri” deb e'tirof etiladigan bu davrda ona zaminimizdan yetishib chiqqan Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Moturidiy, Burhoniddin Marg'inoniy, Abul Mu'in Nasafiy kabi ulug' ulamolar butun musulmon olamining faxru iftixori va cheksiz g'ururi hisoblanadi. O'n beshinchi asrda Sohobqiron Amir Temur bobomiz asos solgan va uning munosib avlodlari davom ettirgan muhtasham saltanat, yurtimizda ikkinchi Uyg'onish, ya'ni ikkinchi Renessans davrini boshlab berdi. Bu davrda Qozizoda Rumiy, Mirzo Ulug'bek, G'iyosiddin Koshiy, Ali Qushchi singari benazir olimlar, Lutfiy, Sakkokiy, Hofiz Xorazmiy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Bobur Mirzo kabi mumtoz shoir va mutafakkirlar maydonga chiqdi. Sharafiddin Ali Yazdiy, Mirxond, Xondamir kabi tarixchilar, Mahmud Muzahhib, Kamoliddin Behzod singari musavvirilar, ko'plab xattot va sozandalar, musiqashunos va me'morlarning shuhrati dunyoga yoyildi.

Donishmand xalqimiz har ikki Renessans davrida jahonning eng ilg'or, taraqqiy etgan xalqlari qatorida bo'lgani barchamizga ulkan g'urur va iftixor bag'ishlaydi.

Uyg'onish (renessans) davrida inson omilini rivojlantirish, uning faolligini oshirish bosh tamoyilidir. Shu bois «Inson hayotining qadrini dunyodagi jamiki

ne'matlar birgalikda tashkil etadigan qiymatga tenglashtirib bo'lmaydi», degan g'oya qaror topdi. Ya'ni, inson olamning yenzir xilqati, bebaho ne'mati ekanligini anglash ijtimoiy ongning mulkiga aylandi. Bunday yondashuv, bunday g'oya va talqin Konstitutsiyamizdagi huquqiy va ahloqiy talablarda o'z ifodasini topganligi e'tiborga molik.

Har qanday milliy ko'tarilish, milliy uyg'onish madaniyat sohasi rivojisiz yuz berishi mumkin emas. Bu barcha Renessans davrlarining oltin qoidasidir. Shuning uchun bugun bejiz milliy madaniyatni rivojlantirish, uning milliy taraqqiyotimizdagi o'rni va ta'sirini kengaytirish masalalariga alohida e'tibor qaratilmayapti.

Buni so'nggi besh yilda madaniyat, adabiyot va san'at sohasiga oid 4 ta qonun, Prezidentning 35 ta farmon va qarori, hukumatning 98 ta qaror va far'moyishi qabul qilinganidan ham anglash mumkin. Ayniqsa, 2018 yil 28 noyabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish konsepsiyasi mamlakatimiz ijtimoiymadaniy hayotida katta voqea bo'ldi. Shuningdek, 2019 yil 20 yanvarda «Madaniy faoliyat va madaniyat tashkilotlari to'g'risida»gi qonun qabul qilindi. Unda madaniyat va san'atning yangi O'zbekiston taqdiridagi o'rni va roli, ushbu fenomen hodi-saning jamiyat a'zolarini tarbiyalashdagi ishtiroki masalalari har tomonlama belgilab berildi. Jumladan, madaniyat sohasida olib boriladigan davlat siyosatida ijodiy faoliyat erkinligi, madaniyatlarning xilma-xilligi, mada'niy, axloqiy va ma'naviy qadriyatlarning ustuvorligi kabi prinsiplarga muhim e'tibor qaratilishi mazkur sohaning rivojlanishida alohida ahamiyatga ega.

Shuningdek, mazkur qonunda madaniyatni rivojlantirishda uning davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi to'g'risidagi qoida kiritilishi, bu sohada davlat-xususiy sheriklikning joriy etilishi, madaniy faoliyat sohasida sog'lom raqobat muhiti yaratilishi O'zbekiston jamiyatida ma'naviy, ijtimoiy-madaniy muhitning yanada barqarorlashuviga imkon yaratdi.

Biz hozir Uchinchi Renessansning poydevorini qurishga astoydil kirishdik. Bu, o'z navbatida, milliy manfaatlarni hamma narsadan ustun qo'yishni, demakki, Vatanni faqat shiorlar bilangina sevisht emas, vatanparvarlikni yuksak e'tiqod darajasiga ko'tarishni, aniq sa'y-harakatlarni talab etmoqda.

Mamlakat ijtimoiy taraqqiyotining hozirgi davrida madaniyat sohasidagi muhim vazifalardan yana biri – jamiyat a'zolarida yuksak axloqiy sifatlarni tarbiyalashdan iboratdir.

Biz, axloqiy ildizlari chuqur, g'ururi baland millatimiz. Bu, hech shubhasiz, katta boylik. Ushbu fazilatni xalqimizni, millatimizni birlashtiradigan qudratli kuchga aylantirishimiz lozim. Boisi g'ururi baland xalqning qadr-qimmatini ham

baland, ma'naviyati, irodasi kuchli bo'ladi. Bunday xalq buyuk maqsadlar hamda marralarni ko'zlab harakatlana oladi.

Mamlakatimizda yoshlarni Vatanga sadoqat, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, yosh yigit-qizlarni ilm-fan, madaniyat va innovatsiyalarga keng jalb etish, aslida, ulardagi iste'dodni aniqlash va rivojlantirish demakdir.

Ayniqsa, ularni madaniyat, adabiyot, san'at va sportga keng jalb etish, axborot texnologiyalari bo'yicha savodxonligini oshirish, ilmga da'vat va oshno qilish ham yurtimizda Uchinchi Renessans poydevorini qurish yo'lidagi muhim qadamlardan bo'lishi tayin.

Xalqimizning boy madaniyati bugun o'zining milliyligini saqlab qolgan holda, barkamol shaxsni tarbiyalash, barqaror ijtimoiy madaniy muhitni barpo etish, jamiyatda sog'lom ma'naviy ehtiyojni shakllantirish, odamlarda tafakkur o'zgarishlarini sodir etsagina o'zining ijobiy samarasini beradi. Ana shundagina bugun biz intilayotgan "Yangi O'zbekiston – Uchinchi Renessans sari" harakatini real umumxalq harakatiga aylantirish mumkin.

Mamlakatimizda vujudga kelayotgan yangi ma'naviy makonning poydevori ijtimoiylik, ma'naviy yetuklik, ahloqiy polik va insonning vijdon amri bilan yashashi asosida quriladi. Ma'naviy makonda inson o'zini o'zi ruhiy jihatdan jilovlay oladi, buyuk ishlarga safarbar eta oladi. Ayni paytda, u o'zining ma'naviy barkamolligi tufayli jamiyat talablari, Konstitutsiyamiz va qonunlarga so'zsiz amal qilgan holda, umummilliy manfaatlar yo'lida ma'naviy mardlik ko'rsatishga tayyor bo'ladi.

Shakllanayotgan zamonaviy muhitda mamlakatimiz fuqarolarida tamomila yangi ijtimoiy davlat va ma'naviy makonni yaratishga ishonch va e'tiqod shakllanmoqda. Mazkur fenomen Yangi O'zbekistonning zamonaviy qiyofasi mazmuniga mos bo'lgan yangi qadriyatidir. Bu kadriyat – nurli istiqbolga erishish, erkin va farovon turmush tarziga erishish niyatidir. «Yangi O'zbekistonni barpo etish – bu shunchaki xohish-istak, sub'ektiv hodisa emas, balki tub tarixiy asoslarga ega bo'lgan, mamlakatimizdagi mavjud siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy vaziyatning o'zi taqozo etayotgan, xalqimizning asriy orzu-intilishlariga mos, uning milliy manfaatlariga to'la javob beradigan ob'ektiv zaruratdir». Imom Buxoriy bobomiz keltirgan hadisi – sharifda aytilganidek, «Barcha amallar niyatga qarab bo'ladi». Jamiyatimizning niyati – ezgu! Uning negizida esa ma'rifiy uyg'onish saodatiga erishish maqsadi turibdi. Bu inson kapitalini rivojlantirish orqali sodir bo'ladigan hodisa. Shu bois, e'tibor bersak, inson kapitalini rivojlantirish Taraqqiyot strategiyamizning asosiy maqsadiga aylangan.

Eng muhimi, bu yo‘lda biz tanlagan yo‘l yaxlit ma’naviy asos va bosh mezonga aylanib ulgurdi.

Ilk Renessans davrida «Dorulhikma val-maorif», ya’ni Hikmat va ma’rifat uyi» muhim ahamiyat kasb etgan bo‘lsa, hozirgi O‘zbekistonda yaratilgan shart-sharoitlar, yangi ta’lim tizimi, ilm-fan va innovatsion – intellektual salohiyat ana shunday hikmat va bilimlar maskanini hosil qiladi hamda uning jadal rivojlanishini kafolatlaydi. Yaratilgan shart-sharoitlar hamda imkoniyatlar xususidagi gap borganda, jumladan, moddiy, tashkiliy-huquqiy chora-tadbirlar ham alohida e’tiborga molik. Xususan, «Ilm-fan va ilmiy faoliyat to‘g‘risida»gi, «Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida»gi, «Ta’lim to‘g‘risida»gi qonunlar, Prezidentning 2020 yil 29 apreldagi «O‘zbekiston Respublikasida yuridik ta’lim va fanni tubdan takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi, 2020 yil 29 oktabrdagi «Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi, 2020 yil 6 noyabrdagi «O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi farmonlari shular jumlasidandir.

Biz intilayotgan demokratik jamiyatning istiqboli, birinchi navbatda, demokratik qadriyatlar har birimizning qalbimiz va ongimizdan qay darajada chuqur o‘rin olishiga, bu qadriyatlarning nechog‘liq asrab-avaylanishi va kelajak avlodlarga yetkazilishiga bevosita bog‘liq. Bu borada esa Konstitutsiyaning mazmun-mohiyatini chuqur anglab yetish, konstitutsion talablarga qat’iy rioya etish darkor.

Bugungi kunda yurtdoshlarimizning nafaqat bilimini oshirish, balki ular qalbida va amaliyotida mustaqilligimizni mustahkamlash bilan bog‘liq demokratik tafakkur va yangi g‘oyalarni kamol toptirish, ularni yurtimiz tinchligi, xalqimiz farovonligi va Vatanimiz taraqqiyotini anglash yo‘lida ezgu ishlarga rag‘batlantirish, odamlar ongu shuurida hayotimizning turli sohalaridagi keng qamrovli demokratik islohotlarga dahldorlik, bunyodkorlik, kelajakka ishonch va shukronalik tuyg‘ularini mustahkamlash alohida ahamiyat kasb etadi.

Intellektual salohiyatning yuksak darajada rivojlanishi xalqning milliy ma’naviyati yuksalishida ham ulkan omildir. Yana bir muhim jihati – u milliy manfaatlarni himoya qilishda qudratli qurol vazifasini bajaradi. Qolaversa, intellektual jihatdan ilg‘or mamlakatda demokratik qadriyatlar va ko‘nikmalar barqaror rivojlanadi. Chunki intellektual boylik bilim, aqlu tafakkur, ilm-fan salohiyati bilan birga yuksak ma’naviyatni ham o‘z ichiga oladi.

Konstitutsiyamizning 53-moddasida Har kimga ilmiy, texnikaviy va badiiy ijod erkinligi, madaniyat yutuqlaridan foydalanish huquqi kafolatlanadi. Intellektual mulk qonun bilan muhofaza qilinadi. Davlat jamiyatning madaniy, ilmiy va texnikaviy rivojlanishi haqida g‘amxo‘rlik qiladi. Mamlakatimiz oliy

o'quv yurtlarida ta'lim, ilm-fan va ishlab chiqarishning integratsiyalashuv jarayoni izchil rivojlanayotgani misolida ham ana shu konstitutsiyaviy qoidaning hayotimizga nechog'liq chuqur tatbiq etilayotgani har kimda mamnuniyat hosil qiladi.

Zamonaviy Taraqqiyot strategiyamizda adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirishning eng muhim omili – sifatli ta'lim-tarbiya bugungi dolzarb yo'nalishlardan biri ekanligi ta'kidlangan.

Zamonaviy taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham bu – ilm-fan, ta'lim va tarbiyadir.

Hozirda yosh avlodga ta'lim va tarbiya berishning zamonaviy mezonlari hamda andozasi o'zgardi. Ular bilimni, axborotni, hayot tarziga ta'sir etuvchi boshqa ma'lumotlarni nafaqat oilada, maktabda, oliy ta'lim dargohida emas, balki dunyoviy miqyosdagi verual axborot makonidan, Internet va ijtimoiy tarmoqlardan, matbuot, radio, televidenie hamda o'zga manbalardan olish imkoniyatiga egalar. Ta'lim va tarbiyani tashkil etishda ushbu real voqelikni inobatga olmaslik sira mumkin emas.

Buyuk davlat arbobi Indira Gandining “Bitta qiz bolani o'qitsangiz, butun oilani o'qitgan bo'lasiz”, degan so'zlarida katta hayotiy haqiqat borligini albatta hammamiz yaxshi tushunamiz.

Yuqoridagi vaziyatdan kelib chiqib, “Ta'lim to'g'risida” yangi qonun ishlab chiqilib, 2020 yil 19 mayda Oliy Majlisning Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilindi va 7 avgustda Senatning oltinchi yalpi majlisida ma'qullandi. Mazkur qonunning asosiy xususiyati shundaki, u ta'lim masalasini tarbiya bilan uzviy bog'liqligini ta'minlashga qaratilgan.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50-moddasi Har kim ta'lim olish huquqiga ega. Davlat uzluksiz ta'lim tizimi, uning har xil turlari va shakllari, davlat va nodavlat ta'lim tashkilotlari rivojlanishini ta'minlaydi. Davlat maktabgacha ta'lim va tarbiyani rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratadi. Davlat bepul umumiy o'rta ta'lim va boshlang'ich professional ta'lim olishni kafolatlaydi. Umumiy o'rta ta'lim majburiydir. Ta'lim olish huquqi va imkoniyati kengaytiriladi, o'qituvchilar konstitutsiyaviy maqomga ega bo'ladi. Jumladan, fuqarolarning oliy ta'lim muassasalarida davlat granti hisobidan o'qish huquqi qat'iy belgilab qo'yildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev “Biz maktabgacha ta'lim va maktab ta'limi, oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimi hamda ilmiy-madaniy muassasalarni bo'lg'usi Renessansning to'rt uzviy halqasi, deb bilamiz. Bog'cha tarbiyachisi, maktab muallimi, professor-o'qituvchilar va ilmiy-ijodiy ziyolilarimizni esa yangi Uyg'onish davrining to'rt tayanch ustuni”, deb hisoblaymiz.

Men ishonaman – hurmatli ota-onalar bu tashabbusni albatta qo'llab-quvvatlab, yangi Renessansning beshinchi halqasi, beshinchi ustuni bo'ladilar. Va bu ma'naviy-ma'rifiy hayotimizdagi eng mustahkam ustun bo'ladi, desam, o'ylaymanki, sizlar to'la qo'llab-quvvatlaysizlar., Asosiy qonunda fuqarolarning bepul boshlang'ich kasb-hunarga o'qitilishi ham belgilandi. Maktabgacha ta'lim va tarbiya, umumiy o'rta ta'lim davlat nazoratidadir. Ta'lim tashkilotlarida alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim va tarbiya ta'minlanadi.

Ta'lim olish huquqi:

- ta'lim tashkilotlarini rivojlantirish;
- ta'lim tashkilotlarida innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash va o'quv dasturlarini ilg'or texnologiyalarni qo'llagan holda amalga oshirish;
- ishlab chiqarishdan ajralgan (kunduzgi) va ajralmagan holda (sirtqi, kechki, masofaviy) ta'lim olishni tashkil etish;
- kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish;
- umumiy o'rta, o'rta maxsus ta'limni va boshlang'ich professional ta'limni bepul olish;
- oilada yoki mustaqil o'qish orqali ta'lim olgan fuqarolarga, shuningdek umumiy o'rta ta'lim olmagan shaxslarga akkreditatsiyadan o'tgan davlat ta'lim muassasalarida eksternat tartibida attestatsiyadan o'tish huquqini berish orqali ta'minlanadi".

Milliy qonunchiligimizda ilk bor "ta'lim" va "tarbiya" tushunchalariga rasmiy tarzda ta'rif berildi. Ta'lim – ta'lim oluvchilarga chuqur nazariy bilim, malakalar va amaliy ko'nikmalar berishga, shuningdek ularning umumta'lim va kasbiy bilim, malaka hamda ko'nikmalarini shakllantirishga, qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan tizimli jarayon. Tarbiya – aniq maqsadli hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama kamol toptirishga, ularning ongini, ma'naviy-axloqiy qadriyatlarini va dunyoqarashini shakllantirishga qaratilgan tizimli jarayon.

O'zbekistonning hozirgi ta'lim tizimi qo'yidagilarni:

davlat ta'lim standartlarini, davlat ta'lim talablarini, o'quv rejalari va o'quv dasturlarini;

davlat ta'lim standartlarini, davlat ta'lim talablari va o'quv dasturlarini amalga oshiruvchi ta'lim tashkilotlarini;

ta'lim sifatini baholashni amalga oshiruvchi tashkilotlarni;

ta'lim tizimining faoliyat ko'rsatishi va rivojlanishini ta'minlash uchun zarur bo'lgan tadqiqot ishlarini bajaruvchi ilmiy-pedagogik muassasalarni;

ta'lim sohasidagi davlat boshqaruvi organlarini, shuningdek ularning tasarrufidagi tashkilotlarni o'z ichiga oladi.

Mamlakatimizda, ta'lim tizimi yagona va uzluksizdir.

Yangi Qonun, hususan, maktabgacha ta'lim va tarbiya masalasiga alohida e'tibor qaratib, maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitish va tarbiyalashga, bolalarni umumiy o'rta ta'limga tayyorlashga qaratilgan uzluksiz ta'lim turini takomillashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, unda maktabgacha ta'lim tizimidan boshlab umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim, kasb-hunar ta'limi, oliy ta'lim, kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish, maktabdan tashqari ta'limning uzviyligini, mazmun jihatdan ketma-ketligini ta'minlashga alohida ahamiyat berildi.

Qonunning 7-moddasiga binoan ta'lim turlari quyidagilardan iborat: maktabgacha ta'lim va tarbiya; umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim; professional ta'lim; oliy ta'lim; oliy ta'limdan keyingi ta'lim; kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish; maktabdan tashqari ta'lim.

Ma'lumki, ta'lim to'g'risidagi avvalgi (1997 y.) qonunda kasb-hunar kollejlari tizimiga oid qoidalar mavjud edi. Ushbu tizim samara bermadi, o'zini oqlamadi. Endigi yangi Qonunda yoshlarni kasb-hunarga o'rgatish uchun professional ta'lim turi nazarda tutilgan. Ta'limning mazkur turi egallanadigan kasb va mutaxassislik bo'yicha boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus professorional ta'lim berishni o'z ichiga oladi (10-modda). Qolaversa, boshlang'ich, kasb-hunar ta'limi, kasb-hunar maktablarida IX sinf bitiruvchilari negizida bepul asosda kunduzgi ta'lim shaklida umumta'lim va mutaxassislik fanlarining ikki yillik integratsiyalashgan dasturlari asosida ta'lim amalga oshiriladi.

Qonunda, shuningdek, oliy ta'lim va oliy ta'limdan keyingi ta'lim masalalariga oid normalar mustahkamlangan.

Yurtimiz oliy ta'lim tizimini isloh qilish va rivojlantirishni uch bosqichga ajratish mumkin. Ilk bosqich 1991 yildan 1997 yilgacha, ikkinchi bosqich 1997 yildan 2017 yilgacha bo'lgan davr. Uchinchi bosqich esa 2017 yildan boshlanib, hozirga qadar davom etmoqda. Bu davrni ta'limda modernizatsiya va raqamlashtirish bosqichi deb baholash mumkin.

O'zbekistonda oliy ta'lim tizimining umumiy qamrovi 1991 yildagi 17 foizdan 2016 yilda 9 foizga qadar pasaydi. 2008 yildan 2016 yilgacha bo'lgan davrda oliy ta'lim muassasalari soni qariyb 8 foizga oshganiga qaramasdan, bitirib chiqayotgan mutaxassislar salmog'i kvotalar qo'llanishi natijasida 20 foizga qisqardi. 2017-2019 yillarda 6 ta oliy ta'lim muassasasi va 17 ta filial, chet el oliy ta'lim muassasalarining 14 filiali ochildi. 2019 yil noyabr oyi boshida yurtimizda 114 ta oliy ta'lim muassasasi faoliyat ko'rsatgan bo'lsa, shundan 93 tasi mahalliy, 21 tasi xorijiy oliy ta'lim muassasasi va ularning filiallari edi.

2019-2020 o'quv yilida 59 ta oliy ta'lim muassasasida tahsilning sirtqi, 10 ta oliy ta'lim muassasasida kechki shakli ochildi. Ayni paytda esa oliy ta'lim

muassasalari soni 141 taga yetdi. Ulardan 26 tasi xorijiy ta'lim muassasalari filiallaridir. Qabul kvotasi 3 barobar oshdi. Endilikda bitiruvchi yoshlarni oliy ta'lim bilan qamrab olish darajasi 2016 yilgi 9 foizdan 28 foizga ko'tarildi. Yaqin kelgusida ushbu ko'rsatkichni 50-60 foizga yetkazish mo'ljallanmoqda.

Yangi Qonunda ta'lim olishning quyidagi shakllari belgilangan:

ishlab chiqarishdan ajralgan holda ta'lim olish (kunduzgi);

ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ta'lim olish (sirtqi, kechki, masofaviy);

dual ta'lim; inklyuziv ta'lim; eksternat tartibidagi ta'lim;

oilada ta'lim olish va mustaqil ta'lim olish;

katta yoshdagilarni o'qitish va ularga ta'lim berish;

mudofaa, xavfsizlik va huquqni muhofaza qilish faoliyati sohasida kadrlar tayyorlash.

Qonunning muhim insonparvar xususiyatlari shundaki, unda voyaga yetmaganlarning, yetim bolalarni, jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalarni (shaxslarni), ijtimoiy reabilitatsiyaga muhtoj bo'lgan bolalarni (shaxslarni) o'qitish hamda tarbiyalash masalalari huquqiy tartibga solingan (51, 54-56-moddalar) Jumladan, yetim bolalarni va ota-onasining yoki boshqa qonuniy vakillarining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni o'qitish va ularning to'liq ta'minoti O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi.

Davlat jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalarning (shaxslarning) davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida, umumiy o'rta, o'rta maxsus, professional ta'lim muassasalarida inklyuziv shaklda bepul umumiy o'rta, o'rta maxsus, professional va maktabdan tashqari ta'lim olishini ta'minlaydi. Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan, shuningdek uzoq vaqt davolanishga muhtoj bo'lgan bolalarni o'qitish hamda tarbiyalash uchun davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari tashkil etiladi. Ta'lim oluvchilarni ushbu ta'lim muassasalariga yuborish va ulardan chetlatish ota-onasining yoki boshqa qonuniy vakillarining roziligi bilan tibbiy-psixologik-pedagogik komissiyaning xulosasiga binoan amalga oshiriladi. Davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida ta'lim oluvchilar davlat ta'minotida bo'ladi.

Mohiyati tahlil etilayotgan Qonunda ta'lim muassasasi xodimlari, ta'lim oluvchilar va ota-onalarning huquqlari, majburiyatlari va javobgarligi, ta'lim jarayoni qatnashchilarining ijtimoiy himoyasi, ta'lim jarayonida mehnat qilayotgan minglab mutaxassislarning, millionlab ota-onalarining huquqiy maqomiga, ularning ijtimoiy muhofazasiga doir jihatlar, shuningdek, majburiyatlari mustahkamlangan (45-48-moddalar).

Qonun bilan kiritil yangiliklardan yana biri shuki, endilikda ta'limning nodavlat shaklini rivojlantirishga, jamiyatimizda intellektual mulk salohiyatidan

samarali foydalanishga, ilm-ma'rifatga doir ish joylari kengayishiga imkon beradi. Nodavlat ta'lim tashkiloti, - deyiladi Qonunda, - davlat ta'lim standartlari, davlat ta'lim talablari va o'quv dasturlariga muvofiq ta'lim xizmatlari ko'rsatish faoliyatini amalga oshirish huquqini beradigan litsenziya asosida ta'lim xizmatlari ko'rsatuvchi yuridik shaxs.

Ta'lim sohasidagi vakolatli davlat boshqaruvi organlari va mahalliy davlat hokimiyati organlari innovatsion o'quv dasturlari va loyihalarini amalga oshirish hamda ularning natijalarini amaliyotga joriy etish uchun o'z vakolatlari doirasida shart-sharoitlar yaratadi. Iqtisodiy rivojlanish va innovatsion faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, davlat tomonidan oliy ta'lim tashkilotlari olimlarining ilmiy-tadqiqot ishlari natijalarini ishlab chiqarish jarayoniga joriy etish uchun tegishli shart-sharoitlar, shuningdek oliy ta'lim tashkilotlari ta'lim jarayonining yanada takomillashtirilgan shakllariga bosqichma-bosqich o'tishi uchun imkoniyatlar yaratiladi. Ta'lim tashkilotlari eksperimental va innovatsion faoliyatda masofaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishi mumkin".

Qonunning alohida boblari ta'lim sohasida xalqaro hamkorlik, ta'lim sohasini moliyalashtirish hamda unga investitsiya kiritish, shuningdek ta'lim sohasiga oid nizolarni hal etish hamda tegishli qonunchilikni buzganlik uchun javobgarlik masalalariga bag'ishlangan. Bir so'z bilan aytganda, Qonun mukammal va keng qamrovli xususiyatga ega.

Shubha yo'qki, ta'lim to'g'risidagi yangi qonun mamlakatimizning innovatsion rivojlanishini ta'minlashga, xalqimiz uchun farovon turmush sharoitlarini yaratishdek ezgu ishga kamarbasta bo'luvchi puxta bilimli hamda salohiyatli yosh avlodni, yuqori malakali mutaxassislarni tarbiyalab yetishtirishga xizmat qiladi.

Jamiyat a'zolari, ayniqsa, yoshlar ongida ustuvorlik qilayotgan qadriyatlar, qarashlar, demokratik g'oyalar hamda ahloqiy qoidalar sirasida yangicha huquqiy tafakkurni qaror toptirish muhim hisoblanadi. Bunday tafakkur bir tomondan, Konstitutsiya qoidalari, g'oyalari va prinsiplari asosida shakllanadi, ikkinchi tomondan, zamonaviy huquqiy tafakkur Konstitutsiyani yanada takomillashtirish, konstitutsiyaviy islohotlarga turtki beradi.

Shu o'rinda «huquqiy tafakkur» kategoriyasi ma'nosini oydinlashtirib olaylik. Avvalo, huquqiy tafakkur insonning atrofdagi huquqiy voqelik haqida yuridik kategoriyalar vositasida ijodiy fikrlash, faol aqliy tahlil yuritish qobiliyatidir.

Huquqiy tafakkur asosini haqqoniy yuridik bilim, jamiyatda huquqiy vositalar orqali hal qilinayotgan vazifalarni nazariy anglangan holda tushunish tashkil etadi. Istiqol va islohot davrida huquqning tobora inson hayoti va faoliyatining uzviy qismiga aylanib borishi huquq hodisasini yangi darajada tafakkur mavzusiga aylantirishda to'plangan bilimlarni, axborotlarni umumlashtirish va

tizimlashtirishga, huquqning izchil harakatini ta'minlovchi g'oyalar, nazariyalar, mazmunli tushunchalar yaratishga bo'lgan ehtiyojni vujudga keltirdi.

Huquqiy tafakkur huquq hodisasining barcha qirralarini ham alohida, ham bir butun, yaxlit, umumlashgan tarzda qamrab oladi. Huquqiy tafakkur huquq ijodkorligi bosqichidan to huquqning amaldagi harakati, uning har bir huquqiy munosabat ishtirokchisi faoliyatida, xatti-harakatida mujassamlanishiga qadar singib boradi. Bu jarayon istiqolning dastlabki kunlarida ayniqsa jadal amalga oshdi. U Konstitutsiyani yaratish va qabul qilish chog'ida yaqqol namoyon bo'ldi.

Huquqiy tafakkur orqali huquqiy qoida qo'llaniladigan ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ma'naviy shart-sharoit tahlil etiladi, huquqni yaratish jarayoni ilmiy asoslangan negizga ega bo'ladi, huquqning samarali harakatini ta'minlovchi mukammal yuridik mexanizm yaratiladi va h.k.

Shu nuqtai nazardan huquqiy tafakkur davlatning huquqiy (shu jumladan, konstitutsiyaviy – huquqiy) siyosatini belgilash, huquqiy tizimni shakllantirish, umuman huquq hodisasini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, istiqol mohiyatiga mos huquqiy tafakkurning shakllanishi va rivojlanishiga jamiyatda ayni zamondagi hukmron munosabatlar, amaldagi qonunchilik, huquqiy ong va huquqiy madaniyat, huquqshunoslik fanining darajasi, shuningdek, donishmand ajdodlarimizning boy huquqiy merosi katta ta'sir ko'rsatdi.

Shak-shubhasiz, Yangi huquqiy renessans mavjud huquqiy tafakkurga, huquqiy merosimizga hamda huquqshunoslik sohasidagi ilm-fanga qat'iy tayanib ish ko'rilganida real voqelikka aylanishi mumkin. Ilm-fan va ilmiy faoliyat haqidagi qonun, yuridik ta'lim hamda ilm-fanni tubdan rivojlantirishga oid farmon va boshqa qarorlar huquqshunoslik ilmida ham ulkan "sakrash", yangi maralarga ko'tarilish sodir bo'lishiga yo'l ochmoqda. Bunday muhit zamonaviy huquqshunoslik ilmiy maktablari shakllantirilishi va qaror topishini taqozo etmoqda. Tabiiyki, bunday ilmiy maktablar ilm-fan fidoyisi bo'lgan, mashhur hamda yirik olimlar, ular atrofida uyushgan huquqshunoslik yo'nalishida salmoqli, murakkab ilmiy muammolarni kompleks tadqiq etishga jazm qilgan tadqiqotchilar, maslakdoshlar va shogirdlarning ilmiy-ijodiy kooperatsiyasi samarasi tarzida namoyon bo'ladi.

Huquqshunoslik sohasidagi ilmiy maktablar yurisprudensiyaning muayyan yo'nalishlaridagi: a) ilmiy ta'lim tarbiya maktabi; b) ilmiy tadqiqot olib boruvchi maslakdoshlar jamoasi; v) ilmiy-ijodiy hamkorlik qiluvchi olimlar yaratgan ta'limot, ilmiy meros; g) huquqshunoslikning alohida sohasi hamda yo'nalishlarini rivojlantirishga hissa qo'shgan olimlar mehnati-ijodi mahsuli shaklida bo'lishi mumkin.

Huquqshunoslik ilmiy maktablari innovatsion ilmiy usullarni, ilmiy tafakkur tarzini hamda ilmiy qadriyatlarning fidoiy elituvchisi bo'lish, keyingi avlodlarga yetkazish missiyasini ado etuvchi olimlar jamoasi faoliyati samarasi, ijodi mahsulidir.

Avj olayotgan yangi Huquqiy renessans davrida yuqoridagi ilmiy yo'nalishlarni yanada taraqqiy ettirish yana tadbirkorlik huquqi, inson huquqlari, ekologiya huquqi, oila huquqi, fuqarolik va jinoyat-protsessual huquqlari, soliq va investitsiya huquqi, yer va suv huquqi va boshqa sohalarda ham ilmiy maktablar yaratish, umuman, yuridik fanni zamon ehtiyojlariga munosib javob beraoladigan darajada rivojlantirish vazifasi turibdi.

Komil ishonch bilan ta'kidlash mumkinki, istiqloq tufayli qaror topgan yangicha huquqiy tafakkur, huquqshunoslik ilmiy maktalari va xalqimizning yuksak ma'naviy salohiyati Konstitutsiyamizning g'oyaviy – ilmiy hamda mafkuraviy poydevori bo'ldi. Konstitutsiya va yangi qonunlarimiz, bir tomondan, ijtimoiy huquqiy ongning yuksak ifodasi bo'lmish huquqiy tizimning, huquqiy mafkura va madaniyatning bevosita mahsuli sifatida vujudga keldi, ikkinchi tomondan esa, – aholining ilg'or huquqiy ongini, yangicha tafakkuri va madaniyatini shakllantirish, ularni ijobiy yo'naltirish hamda yuksaltirishning muhim omili bo'lib xizmat qildi va xizmat qilishda davom etmoqda.

Xulosa qilib, mamlakatimiz Konstitutsiyasi hozirgi davr, zamonaviy taraqqiyot taqozosi sifatida maydonga chiqayotgan ma'naviy yuksalish, madaniy va huquqiy Yangilangan Konstitutsiya madaniy-huquqiy renessansning mustahkam poydevori sifatida xizmat qiladi. U inson huquqlari, erkinliklari va davlatning huquqiy asoslarini yangicha ma'noda talqin etib, ijtimoiy adolat, demokratik boshqaruv va qonun ustuvorligi tamoyillarini mustahkamlaydi. Bunda madaniyat, ma'rifat va ilmga bo'lgan e'tiborning oshishi, xalqning huquqiy ongini va madaniyatining rivojlanishiga zamin yaratadi. Shu tarzda, yangi Konstitutsiya jamiyatning huquqiy va madaniy taraqqiyotini yangi bosqichga ko'taradi.

Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. «Янги Ўзбекистон», 2020 йил 30 декабрь.
2. Мор Томас. Утопия.-М-Л, Учпедгиз,1959. – Б. 68.
3. Янги Ўзбекистон, 2020 йил. 1 октябрь.
4. Конституция 30.04.2024

SHARQ ALLOMALARI NIGOHIDA “USTOZ-SHOGIRD” AN’ANASINING O’RNI

Talipova Yu.Sh.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti 2-bosqich magistranti va
Menejment kafedrasi o’qituvchisi*

Tayanch so’zlar: ustoz, shogird, axloq, ilmiylik, qarashlar, ta’lim, ilm olish, maslahat, madaniyat, o’rgatish jarayoni.

Ключевые слова: учитель, ученик, нравственность, научность, взгляды, обучение, получение знаний, наставление, культура, процесс преподавания.

Key words: teacher, student, morality, scientific approach, views, education, knowledge acquisition, guidance, culture, teaching process.

Резюме:

Mazkur maqolada Sharq allomalari tomonidan shakllangan "Ustoz-shogird" an'anasi va uning ta'lim-tarbiya jarayonida tutgan o'rni tahlil etiladi. Ushbu an'ana Sharq ilm-fani va madaniyati rivojlanishida asosiy omillardan biri bo'lib, ilmiy merosning avlod-dan-avlodga o'tishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan. Allomalar ilm-fan va ma'naviyatni ustozlar orqali o'zlashtirib, keyinchalik shogirdlarga yetkazish usulini qadrlaganlar. Xususan, Imom G'azzoliy, Ibn Sino, Husayn Voiz Koshifiy kabi buyuk allomalar o'z asarlarida ustoz-shogird munosabatlari, ilmiy va axloqiy tarbiyaning uzviyligini ta'kidlagan. Sharq allomalari ilmiy maktablarida "Ustoz-shogird" an'anasining ilmiy va ma'naviy ahamiyatini, bilimlarning uzluksizligi va tarbiyaviy jihatlarining qanchalik muhim ekanligini ko'rsatadi. An'ana nafaqat bilim uzatish, balki shaxsiy kamolot, axloqiy qadriyatlarni shakllantirish jarayoni sifatida talqin etilgan.

Резюме:

В данной статье анализируется традиция «Учитель-ученик», сформированная восточными учеными, и её роль в процессе обучения и воспитания. Эта традиция была одним из ключевых факторов в развитии восточной науки и культуры, играя решающую роль в передаче научного наследия от поколения к поколению. Учёные высоко ценили метод усвоения знаний и духовности через учителей с последующей передачей ученикам. В частности, такие великие учёные, как Имам Газали, Ибн Сина (Авиценна) и Хусейн Ваиз Кашифи, в своих трудах подчёркивали неразрывность отношений учителя и ученика, научного обучения и нравственного воспитания. В статье раскрывается научная и духовная значимость традиции «Учитель-ученик» в восточных научных школах, демонстрируя, насколько важны непрерывность знаний и воспитательные аспекты. Эта традиция рассматривается не только как средство передачи знаний, но и как процесс личностного развития и формирования этических ценностей.

Summary:

This article analyzes the "teacher-student" tradition established by Eastern scholars and its role in the educational and upbringing processes. This tradition has been a key factor in the development of Eastern science and culture, playing a crucial role in the transmission of scientific heritage from generation to generation. Scholars highly valued the method of acquiring knowledge and spirituality through teachers and then passing it on to students. Notably, great scholars such as Imam al-Ghazali, Ibn Sina (Avicenna), and Husayn Wa'iz Kashifi emphasized the continuity of teacher-student relationships, scientific learning, and moral education in their works. The article highlights the scientific and spiritual significance of the "teacher-student" tradition in Eastern scholarly schools, showing how this practice ensured the continuity of knowledge and the importance of moral education. The tradition is interpreted not only as a means of knowledge transmission but also as a process of personal development and the formation of ethical values.

Qadim-qadimdan Sharq xalqlarida ustoz, pir, mudarris nomlari bilan yuritiluvchi zotlarning izzat va hurmati hamisha yuqori bo'lgan. Ustozlar ilm-ma'rifat bog'ining bog'bonidirlar. Dunyo ularning mehnati evaziga oboddir. Ular taratgan ilm ziyosi tufayli insonlarning ma'naviy dunyosi yorug' va ravshan. Inson kim bo'lishidan qat'iy nazar, qaysi soha vakili bo'lmasin, u erishgan yutuqlari zahirida ustozning mashaqqatli mehnati yotadi. Shoh-u gado, yaxshi-yu yomon bari bir, qachonlardir muallim saboqlaridan bahra olgan.

Imom al-Haramayn al-Juvayniy (1028–1085) islom huquqi va ilohiyotining buyuk olimlaridan biri bo'lib, uning ustoz-shogird an'anasi haqidagi qarashlari ilmiy ta'limning muhim tamoyillarini ifodalaydi. Al-Juvayniy, ayniqsa, usul al-fiqh (islomiy huquqning asosiy prinsiplari) sohasida yetuk bilimlarga ega bo'lib, bu ilmni ustoz-shogird an'analari orqali targ'ib qilgan. U o'z davrida ko'plab mashhur olimlarning ustoziga aylangan, ulardan eng mashhurlari orasida Imom G'azzoliy ham bor.

Al-Juvayniyning ustoz-shogird an'anasida qarashlari:

1. Ilmiy va ma'naviy tarbiya uyg'unligi

Al-Juvayniy shogirdlarning nafaqat ilmiy bilim olishlarini, balki ma'naviy tarbiyaning ham muhimligini ta'kidlagan. Uning qarashlarida ilmiy mahorat bilan birga axloqiy poklik va taqvo ham katta o'rin tutgan. Ustoz sifatida u nafaqat o'z bilimini, balki shaxsiy fazilatlarini ham shogirdlariga o'rgatishga harakat qilgan. U ilm olish jarayonida shogirdning ichki dunyosini shakllantirish muhimligini ko'rsatgan.

2. Ustozga hurmat va ishonch.

Al-Juvayniy shogirdlarning ustozga hurmat va itoatkorlik bilan munosabatda bo'lishini zarur deb bilgan. U ilm olish jarayonini samimiy, hurmatli va tartibli tarzda olib borishni, ustozning tajribasiga va bilimiga tayanishni tavsiya qilgan. Ustozning maslahati va ko'rsatmalari ilm olishning asosiy omillaridan biri deb hisoblangan.

3. Ilmiy erkinlik va savol-javoblar ahamiyati.

Al-Juvayniy shogirdlari bilan ochiq muloqot qilishni va savol-javob orqali ilm olish jarayonini boyitishni yoqlagan. U ilm olishda faollikni va mantiqiy izlanishlarni rag'batlantirgan. Bu shogirdlarining ilmiy erkinlikka ega bo'lishiga va fikr yuritishda mustaqil bo'lishiga yordam bergan. Uning darslari muloqotga asoslangan bo'lib, savol-javoblar orqali ilmiy masalalarni chuqur tahlil qilishni targ'ib qilgan.

4. Bilimni yetkazishdagi javobgarlik.

Ustozning javobgarligi masalasida al-Juvayniy shogirdlarining qobiliyatlarini rivojlantirish va ularni to'g'ri yo'naltirishga katta ahamiyat bergan. U ustoz shogirdga faqat bilim beribgina qolmasdan, uni ilmiy hayotga tayyorlash, axloqiy jihatdan yetuk qilib tarbiyalash majburiyatini o'z zimmasiga oladi deb hisoblagan.

5. Shogirdlarning ilmiy davomiyligi.

Al-Juvayniyning shogirdlari uning ilmiy merosini davom ettirishda muhim rol o'ynaganlar. Imom G'azzoliy kabi buyuk olimlarning paydo bo'lishida al-Juvayniyning ta'siri juda katta bo'lgan. U ilmiy maktab yaratib, o'z shogirdlarini ilmiy izlanishlarga yo'naltirgan va bu orqali ilmiy merosning uzluksizligini ta'minlagan.

Al-Juvayniy va uning mashhur shogirdlari:

Imom al-Juvayniyning eng mashhur shogirdlaridan biri, shubhasiz, Imom G'azzoliy edi. G'azzoliy al-Juvayniyning ta'siri ostida yetuk olim bo'lib yetishdi va keyinchalik o'zining yirik asarlari bilan islom ilmiy va falsafiy maktabida muhim iz qoldirdi. Shuningdek, al-Juvayniyning boshqa shogirdlari ham ilmiy markazlarda mashhur bo'lib, ustoz-shogird an'anasini davom ettirishgan.

Shu tarzda, al-Juvayniy ustoz-shogird an'ansi doirasida nafaqat ilm olish va o'rgatish jarayonining texnik jihatlarini, balki uning ma'naviy va axloqiy jihatlarini ham chuqur o'rgangan va targ'ib qilgan.

Quyida Imom al-Juvayniyning mashhur asarlaridan ba'zilari keltirilgan:

1. "Al-Burhan fi usul al-fiqh" (Usul al-fiqhda dalillar)

Bu asar usul al-fiqh (islomiy huquq asoslari) sohasidagi yirik ishlardan biri bo'lib, unda fiqhiy dalillar va qoidalar tizimli tarzda bayon etiladi. Al-Juvayniy bu kitobda usul al-fiqhning asosiy tushunchalarini keng yoritib, musulmon huquqshunoslar uchun asosiy nazariy manbani yaratdi. U fiqhiy qoidalarni dalillar bilan tasdiqlab, ularni ilmiy asosda tushuntirgan.

2. "Al-Varaqat fi usul al-fiqh" (Usul al-fiqhda kichik varaqalar)

Bu kitob usul al-fiqhning muhim qismlarini soddalashtirib bayon etgan qisqa, ammo muhim asar hisoblanadi. "Al-Varaqat" asari fiqhiy bilimlarni o'rganuvchilar uchun asosiy o'quv qo'llanma sifatida keng tarqalgan.

U zamonaviy yodlashga qulay va qisqa, shu bilan birga keng qamrovli tushuntirishlar bilan mashhur.

3. "Al-G'iyosiy" (Al-G'iyosiy risolasi).

Bu asar musulmon davlat boshqaruvi, islomiy siyosat va adolatli boshqaruv masalalariga bag'ishlangan. "Al-G'iyosiy"da al-Juvayniy musulmon hukmdorlari va ulamolar o'rtasidagi munosabatlar, shuningdek, fiqh va siyosatning o'zaro ta'sirini tahlil qiladi. Ushbu kitob islomiy davlat boshqaruvi haqidagi muhim nazariy asarlardan biridir.

4. "Kitab al-Talxis" (Xulosa kitobi).

Bu asar ham usul al-fiqh mavzusiga bag'ishlangan bo'lib, unda fiqhiy masalalar qisqa va tushunarli shaklda bayon qilingan. Bu kitobda huquqiy nazariyalarni oson tushunish uchun ilmiy ko'rsatmalar va sharhlar berilgan.

Imom G'azzoliy (1058–1111) islom falsafasi va tasavvufining buyuk allomalaridan biri bo'lib, uning ustoz-shogird an'anasi Islom madaniyati va ilmiy merosining muhim jihatlaridan biridir. Ustoz-shogird an'anasi islomiy ilmiy tizimda bilimlarning og'zaki va amaliy tarzda avloddan-avlodga o'tishida katta rol o'ynagan.

G'azzoliy va uning ilmiy tarbiyasi:

Imom G'azzoliy o'zining ilk ta'limini Nishopur va Tus shaharlarida olgan. U yirik olimlardan, jumladan, mashhur olim Imom al-Haramayn al-Juvayniy kabi ustozlardan saboq olgan. Ustoz-shogird an'anasi asosida G'azzoliy bilim olish jarayonida nafaqat nazariy ma'lumotlarni o'rgangan, balki ustozlarining amaliy tajribasi va axloqiy jihatlarini ham o'zlashtirgan.

Ustoz-shogird an'anasining asosiy xususiyatlari:

1. Ma'naviy va axloqiy tarbiya: Ustoz faqat bilim emas, balki ma'naviyat va axloqiy fazilatlarni ham o'rgatadi. Bu an'ana orqali shogird ustozining shaxsiyatidan ilhom oladi.

2. Bilimning avloddan-avlodga o'tishi: G'azzoliy o'zining asarlari va shogirdlari orqali ilmiy va ma'naviy merosni avlodlarga yetkazgan. Uning shogirdlari bu bilimlarni keyinchalik keng yoyib, boshqa ilmiy markazlarga ham tarqatganlar.

3. Shaxsiy suhbat va amaliyot: G'azzoliy ko'pincha o'z shogirdlari bilan bevosita muloqot qilgan, savol-javoblar orqali bilimni chuqurlashtirishga ahamiyat bergan.

Imom G'azzoliyning asarlari orasida ustoz-shogird munosabatlariga bag'ishlangan bir nechta kitob va risolalar mavjud. Ular ilmiy tarbiya, axloqiy fazilatlar, bilim olish va berish usullari haqidagi chuqur ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Quyida G'azzoliy ustoz-shogird masalalarini yoritgan asarlaridan ba'zilari keltirilgan:

1. "Ihyo ulum ad-din" (Din ilmlarini tiriltirish)

Bu Imom G'azzoliyning eng mashhur va keng tarqalgan asarlaridan biri bo'lib, unda islom ilmlari, axloqiy fazilatlar, va diniy hayotning turli jihatlarini chuqur tahlil qilingan. Bu asarda ustoz va shogird munosabatlari, ilm olish odoblari, ilmiy ta'lim jarayoni haqida ham batafsil so'z yuritiladi. G'azzoliy shogirdning ustozga nisbatan hurmati, ilm olishdagi adab va ustozning shogirdga nisbatan majburiyatlarini keng yoritadi.

2. "Al-Munqiz min ad-dalal" (Adashishlardan najot beruvchi)

Bu kitob Imom G'azzoliyning hayoti va ilmiy izlanishlarining qisqa tarjimai holi hisoblanadi. Ushbu asarda u o'zining shaxsiy tajribalarini va ilmiy yo'lini bayon qilib, ilmiy tarbiya va ustoz-shogird an'anasining ahamiyatini ochib beradi. G'azzoliy ilm izlash jarayonidagi muhim qadamlari haqida gapiradi va o'zining ma'naviy o'sishida ustozlarining o'rni haqida fikr bildiradi.

3. "Bidayat ul-hidoya" (Hidoyatning boshlanishi)

Bu risola shogirdlarga ilmiy va axloqiy tarbiya berishga qaratilgan asarlardan biri bo'lib, unda ilm talab qiluvchilarning odoblari, ustozga hurmat, va to'g'ri ta'lim olish tartibi haqida ko'p foydali maslahatlar berilgan. G'azzoliy bu asarda ilm olish va berishda qanday fazilatlar kerakligini batafsil yoritadi va bu jarayonda ustoz-shogirdning o'zaro mas'uliyatlari haqida fikr bildiradi.

4. "Kimyo-yi saodat" (Saodat kimyosi)

Bu asarda Imom G'azzoliy insonning o'zini tarbiyalash, ilm olish va uni amaliyotda qo'llash masalarini keng ko'rib chiqadi. Ustoz va shogird munosabatlari ham bu asarning muhim qismidir, chunki G'azzoliy bilim olishning axloqiy va ruhiy jihatlariga katta e'tibor qaratgan.

Bu asarlar orqali G'azzoliy ustoz-shogird an'anasining nafaqat ilmiy, balki ma'naviy tarbiya berishda ham qanchalik muhim ekanligini ko'rsatadi. Shogirdning ustozga hurmat qilishi, sabr-toqat va odob bilan ilm olish muhimligini u o'z asarlarida ko'p marta ta'kidlaydi.

Ibn Sino (Avitsenna) (980–1037) islom falsafasi, tibbiyoti va ilmlarining eng yirik allomalaridan biri bo'lib, uning ilmiy va falsafiy qarashlari Sharq va G'arb ilm-faniga katta ta'sir ko'rsatgan. Ustoz-shogird an'anasida Ibn Sinoning qarashlari va u yaratgan ilmiy maktab ilmiy bilimlarni uzatish, o'rgatish va ilm-fan taraqqiyotiga qo'shgan hissasi bilan bog'liqdir. U o'z davrida ilm olish va bilim tarqatishning muhim yo'nalishlarini shakllantirgan olim bo'lib, uning ta'limi ko'plab shogirdlariga yetib borgan.

Ibn Sinoning ustoz-shogird an'anasida qarashlari:

1. Ustozning ilmiy va ma'naviy rolini ta'kidlash

Ibn Sino ilm-fan va tibbiyot sohasidagi ilmiy tajribasida ustozning o'rnini juda yuqori baholagan. Uning qarashlariga ko'ra, ustoz nafaqat ilmiy bilimlarning

yetakchisi, balki shogirdning shaxsiy tarbiyasiga, ruhiy kamolotiga ham katta ta'sir ko'rsatishi kerak. Ustoz faqat dars beribgina qolmay, o'z shogirdiga qanday qilib bilim olish, uni amaliyotda qo'llash va odamlar bilan qanday munosabatda bo'lish kerakligini ham o'rgatadi.

2. Ilmni uzatish mas'uliyati

Ibn Sino ilmni uzatishda o'z ustozlari va ilmiy maktablari orqali o'rganilgan bilimlarning davomiyligini saqlashga katta e'tibor bergan. Uning fikricha, bilim faqat ustozdan olingan dalillarga asoslanishi kerak, bu bilimni tushunish va unga ishonch hosil qilish bilan birga keladi. Ibn Sino ilmni faqat kitoblardan emas, balki ustozning bevosita ta'limi orqali chuqur o'zlashtirishni yoqlagan.

3. Muloqot va ilmiy bahsning ahamiyati.

Ibn Sino o'z davrida ilmiy bahs va muloqotlarni ustoz-shogird munosabatlarining muhim qismi sifatida ko'rgan. U ilm olish jarayonida shogirdlar bilan savol-javoblar, fikr almashish va ilmiy muhokamalar orqali bilimni mustahkamlash va chuqurlashtirishni targ'ib qilgan. Bu yondashuv orqali shogirdlar mustaqil fikrlash va ilmiy dalillarni tahlil qilishga o'rgatiladi.

4. Shogirdning mustaqil fikrlashi va tajriba orttirishi

Ibn Sino ilmiy tajriba va tahlilning muhimligini ta'kidlagan. Shogird faqat nazariy bilimlar bilan cheklanmasligi kerak, balki amaliyotda ularni sinab ko'rish orqali bilimini mustahkamlamog'i lozim. Uning fikricha, ilmiy izlanishlar va tajriba orttirish ustoz-shogird munosabatlarida juda muhim o'rin tutadi.

Ibn Sinoning asarlari:

1. "Kitob al-Shifo" (Shifo kitobi)

Bu asar Ibn Sinoning falsafa va ilm-fan borasidagi eng yirik asarlaridan biri bo'lib, Aristotel falsafasini islom tafakkuri bilan uyg'unlashtirgan. Asarda metafizika, logika, tabiatshunoslik, matematik va musiqa fanlari haqida batafsil ma'lumot berilgan. Bu kitob Ibn Sinoning ilmiy maktabi va ustoz-shogird an'anasidagi qarashlarini aks ettiradi, chunki unda bilim olish va ilmiy tahlil qilishning asosiy prinsiplari ko'rsatilgan.

2. "Kitob an-Nafs" (Nafs haqida kitob)

Bu asar Ibn Sinoning ruhshunoslikka bag'ishlangan ilmiy ishlardan biri bo'lib, unda insonning ruhiy va jismoniy tabiatini chuqur tahlil qiladi. Ibn Sino bu asarida shogirdlarga inson ruhining tabiatini o'rganishda ilmiy metodologiyani qo'llashni o'rgatadi.

3. "Kitob al-Najat" (Najot kitobi).

Bu kitob "Shifo kitobi"ning qisqartirilgan versiyasi bo'lib, unda falsafa va metafizika asoslari haqida ixcham ma'lumot berilgan. U ilmiy ta'limotning

umumiy qoidalarini o'z ichiga oladi va shogirdlarga falsafiy bilimlarni o'rganishda yordam beruvchi qo'llanma sifatida xizmat qilgan.

4. "Risola fi-l-ilm va-l-hikma" (Ilm va hikmat haqida risola).

Bu risola Ibn Sinoning ilm-fan va hikmatni o'rganishdagi tamoyillarini bayon etadi. U ilm va falsafiy bilimlarni o'rganishning asosiy maqsadlarini tushuntirib, ilmiy ta'limotda qanday yondashuvlar kerakligi haqida shogirdlariga tavsiyalar beradi.

Husayn Voiz Koshifiy (1440–1504) temuriylar davrining yirik olimlaridan va yozuvchilaridan biri bo'lib, uning asarlari va ilmiy faoliyati islom falsafasi, adabiyoti va axloqshunosligiga katta hissa qo'shgan. Koshifiy o'z asarlarida ustoz-shogird an'anasining ahamiyatini ta'kidlagan va o'z davridagi ilmiy maktablar va ma'naviy ta'limda muhim rol o'ynagan.

Husayn Voiz Koshifiyning ustoz-shogird an'anasida tutgan o'rni:

1. Ilm tarqatish va ma'naviy tarbiya.

Koshifiy ilmni faqat nazariy bilim sifatida emas, balki uni amaliyotda qo'llash va hayotiy tajriba orqali mukammallikka erishish yo'li sifatida qaragan. U ilm olish jarayonida ustozning ma'naviy va axloqiy tarbiya berish rolini alohida ta'kidlab, ilm-fanni insonning ma'naviy va axloqiy kamolotiga erishish vositasi deb bilgan. Ustoz shogirdni nafaqat bilim bilan boyitishi, balki uning axloqiy jihatdan ham rivojlanishini ta'minlashi kerak, deb hisoblagan.

2. Ilmiy an'anani davom ettirish.

Koshifiy o'z davridagi ilmiy merosni saqlash va uni shogirdlar orqali davom ettirishni ustozning asosiy vazifalaridan biri deb bilgan. U ilm-fan va ma'naviy axloqni keyingi avlodlarga yetkazish uchun ustoz-shogird o'rtasidagi mustahkam munosabatlar zarurligini ta'kidlagan. Uning qarashlariga ko'ra, ilmiy ta'limot uzluksiz bo'lishi va shogirdlar ustozdan olgan bilimni jamiyatda tarqatish va rivojlantirishlari kerak.

3. Ilmiy muloqot va ma'rifiy bahslar

Koshifiy o'z asarlarida ilmiy muloqot va bahslar orqali bilim almashish jarayonining ahamiyatiga e'tibor qaratgan. Ustoz-shogird o'rtasidagi ilmiy suhbatlar ilmiy tafakkurni rivojlantirishning asosiy yo'li ekanligini aytgan. U ilm olishda savol-javoblar, ilmiy muhokamalar va fikr almashish orqali shogirdlarning tafakkurini kengaytirishni targ'ib qilgan.

4. Ommaga ilm tarqatish.

Husayn Voiz Koshifiy o'z asarlarida ilmni keng ommaga tarqatishga katta e'tibor bergan. U xalq tilida yozilgan asarlarida murakkab diniy va falsafiy masalalarni oddiy xalq uchun tushunarli qilib tushuntirgan. Bu yondashuv bilan u ilm-fanni xalq orasida yoyishga va uni keng omma uchun ochiq qilishga xizmat qilgan.

Husayn Voiz Koshifiyning asarlari:**1. "Futuvvatnoma"**

Bu asar futuvvat (riddod va axloqiy qadriyatlar) haqidagi ta'limotga bag'ishlangan bo'lib, unda Husayn Voiz Koshifiy axloqiy fazilatlar va futuvvat ritsarlik kodeksini tushuntiradi. Asarda ustoz-shogird o'rtasidagi ma'naviy va axloqiy munosabatlar ham muhim mavzulardan biri sifatida keltirilgan.

2. "Anvor-i Suhayliy".

Bu asar o'zbek tiliga ham tarjima qilingan va u hayvonlar hikoyalaridan foydalanib, axloqiy saboqlar beruvchi adabiy doston hisoblanadi. Ushbu asar Koshifiyning didaktik uslubini ko'rsatadi, unda shogirdlarga va ommaga axloqiy qadriyatlar va hayotiy hikmatlar o'rgatiladi. U ommabop adabiyot orqali ilmni kengroq tarqatish imkoniyatini yaratgan.

3. "Risoi al-Voiziy".

Bu asar axloqshunoslik va islomiy falsafa bo'yicha yozilgan asarlaridan biri bo'lib, unda Husayn Voiz Koshifiy kishilarning ma'naviy kamolotiga yo'naltirilgan ma'ruzalar beradi. U diniy va axloqiy qadriyatlarni keng xalq ommasiga yetkazish bilan shug'ullangan va bu yo'lda ilmiy va diniy nutqlarini asosiy vosita sifatida ishlatgan.

4. "Tafsir-i Husayniy".

Bu asar Qur'on tafsiridir va unda Koshifiy Qur'on oyatlarining ma'nosini tushuntiradi. Bu kitob xalq tilida yozilgan bo'lib, xalqning diniy bilimni oshirishga qaratilgan. Ustoz-shogird an'anasida bu asar shogirdlarga diniy bilimlarni aniq va tushunarli tarzda o'rgatish vositasi bo'lib xizmat qilgan.

5. "Ravzat al-shuhado" (Shahidlar bog'i).

Bu mashhur asar Karbalo voqealari va Imom Husaynning shahidligi haqidagi hikoyalardan iborat bo'lib, unda Koshifiy axloqiy va ma'naviy saboqlar beradi. Kitob musulmon olamida katta hurmatga ega bo'lib, ma'naviy tarbiya va axloqiy saboqlarni o'rgatishda muhim rol o'ynagan.

Husayn Voiz Koshifiyning qarashlari:

Koshifiyning ilm-fan va ta'limot borasidagi qarashlari keng qamrovli bo'lib, u ilmni keng xalq ommasiga tarqatish, ma'naviy tarbiya va axloqiy yetuklikni shakllantirishni ustozning vazifasi deb bilgan. U o'z davrida ilmiy maktab yaratish va ilmiy merosni keyingi avlodlarga yetkazishda ustoz-shogird munosabatlariga katta e'tibor bergan. Koshifiyning asarlari va qarashlari ilmiy bilim va ma'rifiy qadriyatlarni xalq orasida yoyish va shogirdlar orqali davom ettirishga yo'naltirilgan. Chunonchi, Husayn Voiz Koshifiy bunday deydi: «Agar sendan shogirdlik odobi nechta, deb so'rasalar, yettita degin. Avvalo:

- o'z ishiga yaxshi munosabatda bo'lish, ya'ni o'z kasbini sevish;
- o'z kasbiga e'tiqod qo'yish va unga ishonish;

- ustoz oldida haqsevar bo'lish, o'z nojo'ya odatlarini tark etish;
- ko'rish lozim bo'lmagan hamma narsalardan nigohini olib qochish;
- eshitish mumkin bo'lmagan barcha narsalarga quloq solmaslik;
- barcha noloyiq ishlardan qo'l tortish;
- ustoziga zid bo'lgan kishilar bilan muomala qilmaslik.

Agar shogirdlikning asoslari nechta deb so'rasalar, oltita degin:

- rostgo'ylik;
- vafodorlik;
- mas'uliyatlilik;
- nasihatni quloqqa olish;
- ozor bermaslik;
- sir saqlash.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, Imom al-Juvayniyning asarlari musulmon axloqiy qarashlari markazida insonparvarlikka da'vat bo'yicha juda boy meros qoldirgan. U o'z zamonidagi ilmiy sohalarda chuqur tahlillar olib borgan va ko'plab shogirdlariga, jumladan, Imom G'azzoliy kabi ulug' olimlarga katta ta'sir ko'rsatgan. Imom.

Shunday qilib, Imom G'azzoliyning ustoz-shogird an'anasi islomiy ta'limning asosi sifatida nafaqat ilmiy bilimlarni, balki ma'naviy va axloqiy qadriyatlarni ham tarbiyalash va rivojlantirishga qaratilgan. Bu an'ana hozirgi kunga qadar davom etmoqda. Ibn Sinoning ustoz-shogird an'anasidagi qarashlari ilmiy bilimlarni faqat nazariy o'rganish bilan cheklamasdan, amaliyotga joriy qilish, ma'naviy va axloqiy tarbiya berish, ilmiy muloqot va tajribalarni keng ko'lamda rivojlantirishga asoslangan. Uning asarlari esa bu bilimlarni davom ettirish va kelajak avlodlarga etkazishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Allomalarimiz qarashlari va ilmiy asarlaridan to'g'ri xulosa chiqazgan holda yosh avlodga yangicha uslublarda taqdim etishimiz lozim. Bu esa o'z navbatida shogirdlarning qiziqishlari oshishiga olib keladi va samaradorligini ta'minlaydi.

Adabiyotlar:

1. Husayn Voiz Koshifiy. "Futuvvatnomai sultoni". "Axloqi muhsiniy". T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashri, 2011 y. - 374 b
2. Ibn Sino. Falsafiy qissalar (Irisov A.). –T., "Badiiy adabiyot nashriyoti", 1963. –B.15
3. Hoshimov K., S.Ochil. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. - T.: O'qituvchi, 1995 y - 464 b
4. Mahmudov. R.J.Husayn Voiz Koshifiy. Ma'naviyat yulduzlari. T. 2001y. 241-b
5. Pedagogik mahorat" nazariy, ilmiy, metodik jurnal 3-4 son.

RAQAMLI KOMPETENTLIKNING TARIX DARSLARIDAGI AHAMIYATI

Nomozov M.M.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti,
tarix yo'nalishi 2- kurs magistratura talabasi*

Nuraliyev X.X.

*Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti
tarix yo'nalishi 2-kurs magistranti.*

Tayanch so'zlar: raqamlashtirish, axborot texnologiyalari, pandemiya, online ta'lim, zamonaviylashtirish.

Ключевые слова: цифровизация, информационные технологии, пандемия, онлайн-образование, модернизация.

Key words: digitalization, information technology, pandemic, online learning, modernization.

Резюме:

Mazkur maqola jamiyat sohalaridagi ayrim muommalarga xususan ta'lim tizimida jarayonlarni va kamchiliklarga yutuqlari qiyinchiliklariga qaratilgan bo'lib bu sohalarni rivojlantirish va turli xil muammolarning yechimlari haqida ayrim mulahazalar berilgan.

Резюме:

Данная статья посвящена некоторым проблемам в сферах жизни общества, особенно процессам и недостаткам системы образования.

Summary:

This article focuses on some problems in certain areas of society, in particular, the processes and shortcomings in the education system, and provides some considerations on the development of these areas and solutions to various problems.

Rivojlanayotgan XXI asrda eng ko'p etibor berilayotgan sohalardan biri. Bu ta'lim tizimi va uni rivojlanish yangi va zamonaviy metodlar bilan taminlash bugungi kunning eng dolzarb muammalaridan biri hisoblanadi. Xususan bugungi rivojlanib borayotgan O'zbekiston va uning oliy va o'rta ta'limiga berayotgan etibori va islohatlari kundan kunga rivojlanib bormaqda. Xususan bunga quydagi murojatnoma misol bo'ladi O'zbekiston Respublikasi prezidenti Sh.M. Mirziyoyev 2020 yil 25 yanvardagi 2020 yil uchun eng muhim ustivor vazifalar haqidagi Oliy Majlisga Muroja'atnomasida ham mamlakatimizda raqamli iqtisodning

rivojlanishi bo'yicha quyidagilarni aytib o'tdi: "Mamlakatimizda ilm-fanni yanada ravnaq toptirish, yoshlarimizni chuqur bilim, yuksak ma'naviyat va madaniyat egasi etib tarbiyalash raqobatbardosh iqtisodiyotni shakllantirish borasida boshlagan ishlarimizni jadal davom ettirish va yangi, zamonaviy bosqichga ko'tarish maqsadida men yurtimizda 2020 yilga "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili", deb nom berishni taklif etaman. "

Bu murajatnoma orqali ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish va uni rivojlantirishni nazarda tutgan bo'lib, oliy ta'limni raqamlashtirish va uni an'anaviy ta'lim tizimidagi turli xil muamolarni yechishga qaratilgan hisoblanadi 2020 yilda boshlangan va butun dunyo bo'ylab tarqalgan koronavirus pandemiyasi sababli turli xil sohalarga tasirini o'tkazmay qolmadi. Xususan ta'lim tizimiga juda katta ta'sir ko'rsatdi, talim tizimidagi xato va kamchiliklar yaqqol ko'rinib qoldi. Shuningdek maktab, o'rta va oliy ta'lim tizimini tubdan rivojlantirish va raqamlashtirishga bo'lgan ehtiyoj yanada oshdi, bu dunyo miqyosidagi muammo bo'lib qoldi. Bu muammoga O'zbekistonda ham jiddiy e'tibor berila boshladi. Bu sohani rivojlantirish uchun ishlar olib borildi. Bu jarayonda turli xil muammolarga duch kelmoqda.

Raqamli ta'lim formatida o'rganish va o'rgatish ancha qiyin bo'lganligi uchun barcha ta'lim turlari va shakllarni bu formatga o'tkazish doimo to'g'ri emas deb hisoblaymiz. Muammo o'rta va o'rta-maxsus ta'lim tayyorlayotgan yangi kadrlar ommaviy va muvaffaqiyatli ravishda an'anaviy ta'lim shaklida eski bozor sistemasi uchun moslashtirilganligida va bundan darhol bo'lmasada, asta-sekinlik bilan voz kechish payti kelgan deb hisoblaymiz. Axborot texnologiyalari bilan shug'ullanuvchilar barcha ishlovchilarning taxminan 1,2 % ini tashkil qiladi. Eng samarali yo'l, bir avlod o'rtacha 25-30 yilda almashishini, texnologiyalar esa har 5-6 yilda yangilanishini e'tiborga olinsa, o'rta maktab davridan raqamli texnologiyalarga o'rgatish muhim deb hisoblaymiz. Demak, raqamli texnologiya ishtirokchilaridan hozirgiga nisbatan butunlay boshqacha kompetensiyalar talab qilinadi. Bunday holatli muammolar oliy ta'lim tizimida ham uchramoqda talabalarni ta'lim kompetentligini oshirish va ba'zi bir eskirib qolgan ta'lim jarayonlarini o'zgartirish va uni bugungi zamonga moslash bugungi kunning eng muhim muammolarida biri hisoblanadi.

Shu o'rinda prezidentimiz qarorlari bunga yechim bo'la oladi. «Raqamli O'zbekiston - 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni (PF-6079-son, 05.10.2020) asosida mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni faol rivojlantirish, barcha tarmoqlar va sohalarda, eng avvalo, davlat boshqaruvi, ta'lim, sog'liqni saqlash va qishloq xo'jaligida zamonaviy AKTni keng joriy etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Xususan, elektron hukumat tizimini takomillashtirish, dasturiy mahsulotlar va axborot texnologiyalarining mahalliy bozorini yanada rivojlantirish, respublikaning barcha hududlarida IT-parklarni tashkil etish, shuningdek, sohani malakali kadrlar bilan ta'minlashni ko'zda tutuvchi 220 dan ortiq ustuvor loyihalarni amalga oshirish boshlangan

Bugungi kunga axborot texnologiya sohasini rivojlantirish dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Bu muammo har bir sohaga ta'sirini o'tkazmay qolmaydi, bular ta'lim, sog'liqni saqlash va boshqa sohalarga ta'sirini o'tkazib kelmoqda. Prezident farmoni asosida ishlab chiqilgan «Raqamli O'zbekiston — 2030» strategiyasi yaqin yillarda raqamli savodsizlikka butunlay barham berish, texnologik asosni shakllantirish va malaka oshirish zaruriyatini tug'diradi.

Maktabgacha, maktab, o'rta va oliy ta'lim muassasalarida ta'limni barcha bosqichlarida o'zaro bog'liq kompetensiyalarni qo'llash bolalarda olgarmtik fikrlashni rivojlantirish birinchi o'ringa qo'yishimiz kerak. Ta'lim jarayonining sifati kelajakda davlatning mutaxassislar bilan ta'minlanishiga muqarrar ravishda ta'sir qiladi va shuning uchun bu muammolarga alohida e'tibor qaratish lozim. Milliy ta'limni takomillashtirish jarayonida har yili zamonaviy texnologiyalarning ahamiyati ortib bormoqda, ularning joriy etilishi ta'limni modernizatsiya va rivojlantirish, shuningdek, bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash sifadini oshirish va ta'limni fanga yaqinlashtirishga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, bunday texnologiyalar asosan ta'lim faoliyatiga mavjud yondashuvlarni qayta ko'rib chiqishni, shuningdek ularning jamiyat va alohida ijtimoiy guruhlarga ta'sirini tahlil qilishni talab qiladi. Shu munosabat bilan o'quv jarayonini texnologiyalashtirish va uning ijtimoiy oqibatlarini o'rganish ilmiy tadqiqotning juda dolzarb yo'nalishi bo'lib ko'rinadi. Axborot inqilobi zamonaviy jamiyat hayotiga tez kirib, uning hayotining turli sohalari faoliyatini sezilarli darajada o'zgartirdi

Shu o'rinda aytib o'tish joizki masofaviy ta'lim jarayonlarini yaxshilash o'z o'rnida ta'lim sifadini yaxshilashga olib keladi. Bu jarayonni boshqarish tegishli soha vakillari tomanidan kuzatilishi va axborot muhitini yaratish kerak. Bu o'rinda bugungi kunda axborot muhitini yaratish ishlari olib borilmoqda. Ta'lim muassasalarining yana bir muhim guruhi mintaqalarda intellektual markazlashtirish markazlari vazifasini bajarishi kerak bo'lgan universitetlar bo'ladi. Universitetlarga onlayn ta'lim jarayonlarini qo'llab-quvvatlashga e'tibor qaratishlari uchun takomillashtirilgan universitet funktsiyalari bilan ta'minlash muhimdir.

2022-yil yakunida "O'zbekistonda zamonaviy raqamli muhit" loyihasi tadqiqotchilari ish beruvchilar, oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalari o'qituvchilari va talabalari o'rtasida o'tkazilgan sotsiologik so'rov natijalarini

taqdim etdi. So'rovda qatnashgan o'qituvchilarning yarmidan ko'pi va talabalarning deyarli 90 foizi onlayn ta'lim platformalari taqdim etayotgan imkoniyatlarni yuqori baholaydilar, ammo an'anaviy oliy ta'lim talabalar uchun ustuvor masala bo'lib qolmoqda

Shu bois O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan "Milliy tiklanishdan-milliy yuksalish sari" g'oyasi ilgari surilmoqda. Mazkur g'oya uzida mavjud sharoitni "O'zbekistonda yangi bir g'oya-uchinchi renessans davri" yuzaga kelishini taminlamoqda. "Renessans" lug'aviy fransuzcha "qayta tug'ilish" degan ma'noni anglatadi. Atama sifatida uning mazmuni ancha keng: madaniyatda, ilm-fanda, san'atda, ta'lim-tarbiyada, umuman, jamiyat hayotida uzoq muddatli turg'unlikdan keyin qayta jonlanib, tez rivojlanishni, ijtimoiy ong va qadriyatlar tizimi yangi sifat bosqichiga chiqishini bildiradi. Ilk bor atama Yevropada o'rta asrlar mutaassibligidan keyin 15-16 asrlardagi rivojlanish davriga nisbatan qo'llanilgan. Renessans atalmish mazkur ijtimoiy hodisa o'zbek tiliga Uyg'onish davri deb o'girilgan. Buning g'oyaga aylanishi quydagicha tariflanadi. Milliy g'oya aslida muayyan xalqning oliy istiqbol maqsadini bir necha so'zlarda yoki iborada mujassam ifodalovchi tushunchalar yoki shior, iboradir.

U xalqni o'sha maqsad yo'lida birlashtiradi, safarbar etadi. Xalq barcha sa'y-harakatlarini, intilishlarini, bunyodkorlik faoliyatini unga muvofiqlashtiradi. Zarur bo'lsa, iqtisodiy, ijtimoiy munosabatlarini, mamlakatning huquqiy, siyosiy, mafkuraviy asoslarini, ta'lim-tarbiya tizimini chuqur isloh qiladi. Milliy g'oyaning asosiy vazifalaridan biri, avvalo, xalqning jipsligini, birligini, mamlakatning hududiy yaxlitligini saqlash va mustahkamlashdir. Ikkinchidan, millatning oliy maqsadini, rivojlanish marralarini, mo'ljallarini umumiy tarzda aniqlaydi. Milliy g'oya turli iboralarda ifodalanishi mumkin. Lekin ifoda shaklidan qat'i nazar, xalqqa istiqbolni, ijtimoiy mo'ljalni ko'rsatishi shart.

Xulosa, xulosa qilib aytganda raqamli texnologiyalar ta'lim muassasasini katta darajada o'zgartirdi va ta'lim sohasida ijtimoiylashuvning yangi shakllarini talab qiladi.

Adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining 29 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi // https://uz.fundamental-economic.uz/page_id=1598
2. "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni (PF-6079-son 05.10.2020)
3. Ходжаева Д.Ф. Омонов А.А., Тугизбоев Ф.У. Проблемы, с которыми можно столкнуться при внедрении искусственного интеллекта. Научно-методический журнал "Наука, техника и образование". № 5 (80), с. 23-26
4. Пашкова А.Ф., Абдурасулова Н. А. (2022). Цифровизация образования: проблемы и перспективы. Вестник Мининского университета, 8-31, 75
5. Ходжаев В.Х. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent, "Sanostandart", 2017. 79-bet.

KONFLIKTOLOGIYA FANINING TARIXI

Xushmatova N.

QVPMM Aniq va tabiiy fanlar kafedrası dotsenti

Tayanch soʻzlar: sotsiologiya, jamiyat, konfliktologiya, psixologiya, antik, metod.

Ключевые слова: социология, общество, конфликтология, психология, антик, метод.

Key words: sociology, society, conflictology, psychology, antik, method.

Резюме:

Konfliktologiyaning fanini tushunish uchun qadimgi falsafaga murojaat qilish kerak, uning doirasida birinchi marta dunyoni oqilona tushunishga harakat qilingan. Konflikt haqidagi antik qarashlar qarama-qarshiliklar haqidagi falsafiy taʼlimot asosida qurilgan. Ushbu maqolada konfliktologiya tarixi va uning rivojlanish haqida soʻz boradi.

Резюме:

Для понимания науки конфликтологии необходимо обратиться к античной философии, в рамках которой впервые была предпринята попытка рационального понимания мира. Древние взгляды на конфликт строились на основе философского учения о противоречиях. В данной статье говорится об истории конфликтологии и ее развитии.

Summary:

To understand the science of conflictology, it is necessary to turn to ancient philosophy, within the framework of which an attempt was made to understand the world rationally for the first time. Ancient views on conflict were built on the basis of the philosophical doctrine of contradictions. This article talks about the history of conflictology and its development.

Konfliktologiya atamasi ilmiy bilimlarning eng yosh tarmoqlaridan biri boʻlib, koʻplab fanlar va birinchi navbatda sotsiologiya va psixologiya chorrahasida rivojlangan. Konfliktologiya sotsiologiyada nisbatan mustaqil yoʻnalish sifatida 20-asrning 50-yillari oxirida paydo boʻldi va dastlab “konflikt sotsiologiyasi” deb ataldi.

Konflikt sotsiologiyasi va ayniqsa konflikt psixologiyasi sohasidagi tadqiqotlar konfliktologik amaliyotning rivojlanishiga yordam berdi. Nizolarni boshqarish amaliyotining shakllanishi 20-asrning 70-yillarida sodir boʻlgan. Bu davrda Horowitz va Boardman ziddiyatli oʻzaro munosabatlarda konstruktiv xulq-atvorni oʻrgatishga qaratilgan psixologik trening dasturini yaratdilar. Charlz Osvud xalqaro nizolarni hal qilish uchun moʻljallangan GRID (Tanglikni

kamaytirish uchun bosqichma-bosqich va o'zaro tashabbuslar) metodologiyasini ishlab chiqdi. Nizolarni boshqarish amaliyotini rivojlantirishda nizolarni hal qilishning muzokara usullari alohida o'rin egalladi (D. Skott; S. va G. Bouer; G. Kelman va boshqalar). Mediator (V.Linkoln, L.Tompson, R.Rubin va boshqalar) ishtirokida muzokaralar olib borish texnologiyalarining rivojlanishi AQShda 70-80-yillarda mutaxassis vositachilarni tayyorlash bo'yicha ta'lim muassasalarining yaratilishiga olib keldi. Bu davrda R.Fisher va V.Ureyning Garvarddagi "prinsipial muzokaralar" usuli jahon miqyosida shuhrat qozondi. 80-yillarda AQSh va dunyoning boshqa mamlakatlarida konfliktlarni boshqarish markazlari paydo bo'ldi. 1986 yilda esa Avstraliyada BMT tashabbusi bilan nizolarni hal qilish xalqaro markazi tashkil etildi. Rossiyada birinchi mojarolarni hal qilish markazi 90-yillarning boshlarida Sankt-Peterburgda tashkil etilgan. 50-yillarning oxirlarida konfliktologiyaning nisbatan mustaqil nazariya va amaliyot sifatida vujudga kelishidan avval falsafa doirasida, keyinroq esa sotsiologiya, psixologiya va boshqa fanlar doirasida konfliktologik g'oyalari va qarashlarning shakllanishi, to'planishi va rivojlanishining uzoq davom etgan davri bo'ldi. Shu munosabat bilan konflikt haqidagi ilmiy qarashlar evolyutsiyasini tahlil qilish, quyidagi davrlarni ajratib ko'rsatish muhim. Qadimgi davrlar bu davrda qadimgi Xitoy mutafakkirlarining qarashlari e'tiborga loyiqdir. Ular orasida birinchi Xitoy faylasuflaridan biri Konfutsiy (miloddan avvalgi 551-479) alohida o'rin tutadi. Uning falsafiy, shu jumladan konfliktologik g'oyalari boshqa Xitoy mutafakkirlari tomonidan ko'p asrlar davomida ishlab chiqilgan. Konfutsiyni ko'plab axloqiy amrlarida biz ziddiyat muammosiga qarashlarni topamiz. Mana ulardan biri: "O'zing uchun istamagan narsani boshqalarga ham qilma, shunda davlatda ham, oilada ham ular sizga nisbatan dushmanlik his qilishmaydi". Mutafakkir ixtiloflar manbasini odamlarning "zodagonlar" (o'qimishli, savodli va odobli odamlar) va oddiy odamlar ("kichik odamlar") ga bo'linishida ko'rgan. Oddiy odamlarning bilimsizligi va yomon xulq-atvori insoniy munosabatlar normalarining buzilishiga va adolatning buzilishiga olib keladi. Olijanob erkaklar uchun munosabatlar asosi tartib, kichik odamlar uchun esa foyda.

Konfliktologiyaning fanini tushunish uchun qadimgi falsafaga murojaat qilish kerak, uning doirasida birinchi marta dunyoni oqilona tushunishga harakat qilingan. Konflikt haqidagi antik qarashlar qarama-qarshiliklar haqidagi falsafiy ta'limot asosida qurilgan. Qarama-qarshiliklarning to'qnashuvi va birligi, masalan, Geraklit (miloddan avvalgi 520-460 yillar) fikricha, rivojlanishning umumiy va universal usulidir. Uning fikricha, "aksinchalik mos keladi, nimaga

zid bo'lsa, eng go'zal uyg'unlik paydo bo'ladi" (History of Philosophy in Brief, 1991, 81-bet).

Konflikt muammosiga oid qadimiy qarashlarni tahlil qilar ekanmiz, shu narsaga e'tibor qaratish lozimki, o'sha davrning ko'pgina mutafakkirlari ularni nafaqat turli to'qnashuvlar (nizolar) sabablarini aniqlash, balki ularga baho berish bilan ham ijtimoiy hodisalar konteksti bilan bog'laydilar. Ijtimoiy oqibatlar nuqtai nazaridan. Masalan, Geraklitda biz shunday topamiz: "Urush hamma narsaning otasi va hamma narsaning shohidir. U ba'zilarini boy, boshqalarni oddiy odamlar, ba'zilarini qul, boshqalarni esa ozod qilish kerakligini belgiladi" (o'sha erda). Urushni mohiyatan oqlagan Geraklitdan farqli o'laroq, Platon (miloddan avvalgi 427-347 yillar) uni eng katta yovuzlik deb hisoblagan. Qadimgi Yunonistonning yana bir buyuk mutafakkiri Demokrit (miloddan avvalgi 460-370 yillar) urushni eng keskin ijtimoiy ziddiyat sifatida baholagan. U shunday dedi: "Fuqarolar urushi urushayotgan tomonlar uchun ham falokatdir...".

Ammo urush nafaqat ijtimoiy to'qnashuv sifatida qadimgi mutafakkirlarning e'tiboriga tushdi. Davlat tuzilishi bilan bog'liq qiziqarli konfliktologik g'oyalarni, masalan, Aristotelda (miloddan avvalgi 384-322) uchratish mumkin, u davlat odamlarni yarashtiruvchi vosita ekanligini ta'kidlagan. Davlatdan tashqarida bo'lgan odam, uning fikricha, tajovuzkor va xavfli. Demokritning ijtimoiy-axloqiy va huquqiy g'oyalari ham qiziqish uyg'otadi, u "qonunlar har kimga o'z didiga ko'ra yashashni taqiqlamaydi, agar hamma bir-biriga yomonlik qilmasa, hasad adovatning boshlanishiga yordam beradi" ". O'rta asr mutafakkirlari qarashlarida rivojlangan konfliktologik g'oyalarning eng muhim xususiyati ular asosan diniy xarakterga ega bo'lganligidir. Ushbu tezisni tasdiqlash uchun Avreliy Avgustinning (milodiy 354-430) bir vaqtning o'zida qarama-qarshi va ajralmas sohalarda sodir bo'lgan insoniy va ilohiy tarixining birligi haqidagi fikriga murojaat qilish mumkin. Bu qarama-qarshi va bo'linmagan hikoya ikki shohlikning (shaharning) - Xudoning va erdagingin abadiy jangini ifodalaydi. O'rta asrlarning yana bir mashhur mutafakkiri Foma Akvinskiyning (1225-1274) konfliktologik g'oyalari ko'p jihatdan Avgustin qarashlariga o'xshashdir. Bu qarashlarni uning falsafiy bilim va ilohiyot sohasi, dunyoviy va ma'naviy quvvat, inson borlig'i va xudo haqidagi va boshqa ko'plab munozaralarida ko'rish mumkin.

Uyg'onish davri mutafakkirlarining konflikt muammosi haqidagi qarashlarining muhim xususiyati shundaki, ular qadimgi yunon falsafasining inson ongining buyukligi, uning aql-idroki haqidagi g'oyalari yuqori darajada rivojlanishi natijasida shakllangan. atrofimizdagi dunyoni tushunishdagi

roli. Insoniy muammolarni idrok etishni diniy ong kuchidan ozod qilib, bu davr faylasuflari bunday muammolarga yeriy ma'no berdilar. Bu davrning atoqli mutafakkirlari – Nikolay Kuzaskiy (1401-1464), Nikolay Kopernik (1473-1574), Giordano Bruno (1548-1600), Nikolo Makiavelli (1469-1527) qarashlarini tahlil qilib, e'tiborni qaratish zarur. Ularning ko'pchiligi cherkov tomonidan qatag'onga uchraganligi, u bilan keskin to'qnashuv holatida bo'lganligi. Shu bilan birga, ular insonning kuchiga, uning aqli va uyg'unligiga, ijtimoiy ziddiyatlarni engib o'tish qobiliyatiga ishonishgan.

Yangi davr va ma'rifat davri mutafakkirlarining konfliktologik qarashlarini tahlil qilganda o'sha davrning ijtimoiy-madaniy sharoiti va ijtimoiy tuzilishini tushunish muhim ahamiyatga ega. Avvalo, bu Yevropa davlatlarining nafaqat kuchli iqtisodiy, balki beqiyos madaniy yuksalish davri edi. Bularning barchasi tevarak-atrofdagi olam hodisalarini, shu jumladan konfliktlarni o'rganishga tizimli yondashish uchun zarur shart-sharoit yaratdi. Ko'rib chiqilayotgan davr uchun mojaro haqidagi eng xarakterli qarashlar Frensis Bekon (1561 - 1626), Tomas Xobbs (1588-1679), Jan-Jak Russo (1712-1778), Adam Smit (1723-1790) asarlarida mavjud edi.), va hokazo. Xususan, F.Bekon birinchilardan bo'lib mamlakat ichidagi ijtimoiy ziddiyatlarning sabablarini tahlil qilishda tizimli yondashuvni qo'llagan. Shu ma'noda qiziq T.Gobbsning jamiyatning tabiiy holati haqidagi "hammaning hammaqa qarshi urushi" tushunchasi.

Konfliktologik tafakkur taraqqiyotining ushbu bosqichida mumtoz nemis falsafasi vakillari - Immanuil Kant (1724-1804), Georg Hegel (1770-1831), Lyudvig Feyerbax (1804-1872) va boshqalarning qarashlari alohida ahamiyatga ega 19-asrning birinchi yarmidagi atoqli mutafakkirlarning fikr-mulohazalarini hisobga olgan holda, ularning davrning eng dolzarb ijtimoiy muammolari to'g'risidagi chuqur falsafiy mulohazalariga e'tibor qaratish zarur. Xususan, bu urush va tinchlik muammosi edi. Bu borada I.Kant ("Abadiy tinchlik to'g'risida"), G.Gegel ("Urush xalqlarni ma'naviy poklash vositasi sifatida") va boshqalarning g'oyalari qiziq.

19-asrning ikkinchi yarmi - 20-asr boshlarida Konfliktologiya tafakkuri evolyutsiyasining ushbu davriga to'xtaladigan bo'lsak, uning nisbatan mustaqil nazariya sifatida konfliktologiyaning rivojlanishida alohida o'rin egallashini tushunish kerak, bu quyidagi omillar bilan bog'liq. Bu vaqtga kelib, mojaro muammosi bo'yicha juda katta hajmdagi ma'lumotlar to'plangan edi. U o'tgan davrlarning buyuk mutafakkirlarining qarashlarida mavjud edi. Bu davr shiddatli ijtimoiy qo'zg'alishlar – urushlar, iqtisodiy inqirozlar, ijtimoiy inqiloblar va hokazolar bilan ajralib turdi. Bularning barchasi chuqur ilmiy tahlil qilishni, ijtimoiy muammolarni o'rganishga yangicha nazariy yondashuvlarni talab

qildi. Bu davrda insonning ijtimoiy bilish imkoniyatlarini tubdan o'zgartirgan bir qancha yangi fan va tushunchalar paydo bo'ldi.

Konfliktologiyaning boshqa fanlar bilan aloqasi quyidagi ikki jihatda ochib beriladi. Birinchi jihati shundaki, konfliktologiya boshqa fanlar doirasida ishlab chiqilgan bilimlar tamoyillariga asoslanadi va konfliktologiya tadqiqoti predmetini chuqurroq anglash imkonini beradi. Bu tamoyillar: universal aloqa tamoyillari; determinizm; rivojlanish; tizimli yondashuv; ijtimoiy va faoliyat konteksti; shaxsiy yondashuv; qo'shimchalik va boshqalar. Muammoning ikkinchi jihati - konfliktologiya tomonidan boshqa fanlarning tadqiqot usullaridan ijodiy foydalanish, konfliktologiyaning boshqa fanlar bilan aloqasi haqida gapirganda, uning ushbu fanlarga teskari ta'sirini ham qayd etmasdan bo'lmaydi. Masalan, shaxslararo munosabatlar sohasidagi konfliktologik muammolar ko'plab psixologik, sotsiologik, huquqiy va axloqiy muammolarni, xususan, aloqa, munosabatlar, ijtimoiy-psixologik iqlim va boshqa ko'plab muammolarni hal qilishni rag'batlantiradi. Konfliktologiya fanlararo fan bo'lib, u boshqa fanlar yutuqlaridan foydalanadi va ularni o'zining tadqiqot natijalari bilan ta'minlaydi. Biroq, konfliktologiya va bu fanlar o'rtasidagi bog'liqlik boshqacha. Ulardan qaysi biri bilan konfliktologiya eng yaqin va kuchli aloqaga ega? Konfliktologiya quyidagi fanlar bilan eng yaqin hamkorlik qiladi:

falsafa (xususan, ijtimoiy falsafa va dialektika), chunki hamma narsaning rivojlanish mexanizmini tushuntiruvchi qarama-qarshiliklarning birligi va kurashi falsafasining dialektik printsiplari ham ziddiyatning natijasi bo'lgan konfliktning mohiyatini tushuntirishga asoslanadi. Qarama-qarshiliklarning to'qnashuvi, shuning uchun konfliktologiya dialektik-materialistik falsafada ishlab chiqilgan ziddiyat nazariyasiga asoslanadi. Qarama-qarshiliklarning birligi va kurashi, qarama-qarshiliklarni hal etish, qarama-qarshiliklar tipologiyasi tushunchalaridan foydalanish konfliktologiyani dialektikani falsafiy, antropologik va ijtimoiy-madaniy muammolarga konkretlashtirish shakli sifatida qarashga imkon beradi. Shaxslararo va shaxslararo nizolar), ularni tushunishga psixologik yondashuvlarni, ziddiyatli vaziyatlarda odamlarning o'zaro ta'sirini tahlil qilishni o'rganadigan psixologiya (shu jumladan, nizo psixologiyasi). Shaxsning nizolar tajribasi, nizolar yuzaga kelganda odamlarga psixologik yordam ko'rsatish xususiyatlari va boshqalar. Konflikt psixologiyasi shaxs nazariyasining ko'pgina psixologik muammolarini, uning tuzilishini, motivatsion komponentini, psixik jarayonlarini, shaxs tipologiyasini, irodaviy, hissiy, ongsiz jarayonlarni yaxshi bilishni talab qiladi. Sotsiologiya u konfliktlarni sub'ektlarning ehtiyojlari, manfaatlari, harakatlarini, shuningdek, ularning tabiatiga mos keladigan ziddiyatli harakatlarni ijtimoiy jihatdan

tartibga solish nuqtai nazaridan o'rganadi. Madaniyatshunoslik turli sub'ektlar, shaxslar ijtimoiy jamoalar, ijtimoiy institutlar o'rtasidagi ziddiyatlarni o'rganadi. Konfliktlarni madaniy tahlil qilish predmeti g'oyalar (diniy va dunyoviy), an'ana va urf-odatlar, e'tiqod va e'tiqodlardir. Konflikt madaniyatshunosligi ma'naviy madaniyat va sivilizatsiyaning shaxslararo va ijtimoiy ziddiyatlarga ta'sirini ochib beradi. Tarix, san'atshunoslik, iqtisod, huquq, matematika, pedagogika, siyosatshunoslik, harbiy fan va boshqalar kabi boshqa ko'plab fan sohalari konfliktologiyaga faktik material beradi va uning tushunchalarini qo'llash sohasi bo'lib xizmat qiladi. Bir so'z bilan aytganda, fanlararo tadqiqotlar natijasida konfliktologiya konfliktlarning paydo bo'lishi, rivojlanishi va yakunlanishining o'ziga xos, balki umumiy qonuniyatlarini aniqlash imkoniyatini qo'lga kiritadi.

Adabiyotlar:

1. Axmedova M. T. Pedagogik konfliktologiya-T.: Adabiyot uchqunlari, 2017. – 320.
2. Ibragimov X., Yoldoshev U. va boshqalar Pedagogik psixologiya. O'quv qo'll. T.:Uzbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2009.- -T.: - 400 b.
3. Xolikov A. Pedagogik maxorat. Darslik. -T.: Iqtisod-moliya, 2011. – 420 6.
4. Shabolina V.V. Qaram xatti-harakatlar psixologiyasi: giyohvand moddalar va boshqa psixoaktiv moddalarni iste'mol qilish bilan bog'liq xatti-harakatlarning namunasi –/ V.V. Sankt-Peterburg: Sankt -Peterburg nashriyoti . Univ., 2004 y.
5. Shakurov R. X. Pedagogik jamoalardagi ziddiyatlarning sabablari –va ularni bartaraf etish usullari / R. X., B. S. Alisherov // Psixologiya masalalari. 1986 y.

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

ARALASH TA'LIM SHAROITIDA TALABALARNI TADQIQOTCHILIK FAOLIYATIGA TAYYORLASHNING ZAMONAZIY YONDASHUVLARI

Pulatova D.A.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: talaba, tadqiqotchilik, yondashuv, elektron resurs, axborot, "Professionallar piramidasi".

Ключевые слова: студент, исследование, подход, электронный ресурс, информация, "Пирамида профессионалов".

Key words: student, research, approach, electronic resource, information, "Pyramid of professionals".

Резюме:

Maqolada universitetlarda talabalarni tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorlashda zamonaviy yondashuvlar, ularning ahamiyati, maqsad va vazifalari, ulardan foydalanish algoritmi bo'yicha olib borilayotgan ishlar yoritilgan.

Резюме:

В статье описано современные подходы подготовки студентов к научно-исследовательской деятельности в университетах, их значение, цели и задачи, а также алгоритм их использования.

Summary:

The article describes modern approaches to preparing students for research activities at universities, their significance, goals and objectives, as well as the algorithm of their use.

Oliy ta'limda talabalarning ilmiy tadqiqotchilik haqidagi tasavvurlarini rivojlantirishga imkon beruvchi elektron o'quv-axborot resurslarini yaratish, ijodiy fikrlashini rivojlantirish, o'qitishda bilish ehtiyojini faollashtiruvchi aralash ta'lim shaklini qo'llash Respublikamizning intellektual resurslari salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda talabalarni ilmiy tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorlashning innovatsion texnologiyalaridan foydalanish kabi pedagogik shart-sharoit yaratish zarurligi ta'kidlanadi. Aralash ta'lim muhitidagi innovatsion yondashuvlardan biri talabalarning individual ta'lim yo'nalishini belgilash orqali "Ustoz-shogird" an'anasiga muvofiq

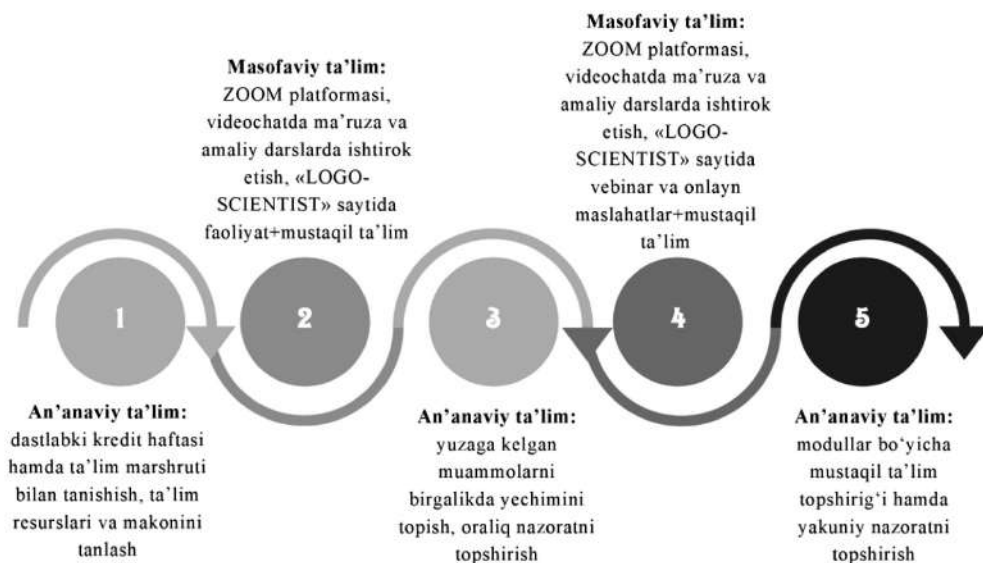

o'qituvchilarga biriktirish, turli kasb to'garaklari, klublarga jalb etish hamda ularni turli tadbirlarda ishtirok etishi orqali amalga oshiriladi.

Talabalarning aralash ta'limda harakatlanish trayektoriyasi. Aralash ta'lim muhitida talabaga o'quv jarayonida harakatlanishi hamda o'quv materialini o'rganish makoni va vaqti belgilab berilgan marshruti varag'i - ta'limning yo'nalishli dasturini taqdim etish muhim hisoblanadi. U o'zida talabaning individual ta'lim trayektoriyasini aks ettiradi.

Turli guruhlar yoki har bir talaba uchun marshrut varag'ini tayyorlash unga rivojlanish traektoriyasini ko'rish va taklif qilingan imkoniyatlar maydonida mustaqil tanlash imkonini beradi.

Quyida biz CHDPUning aralash ta'lim shaklida o'quv jarayonining grafigi asosida 1-semestr davomida talabalarning ta'lim trayektoriyasini diagramma ko'rinishida keltiramiz(1-rasm):

1-rasm. Aralash ta'lim sharoitida talabalarning ta'lim trayektoriyasi

Trayektoriya boshlang'ich nuqtasi ba huddi bu OTM hisoblanadi, bu davr an'anaviy ta'lim shakli 1 hafta davom etib, talabalarga marshrut varag'i, ta'lim (elektron o'quv adabitorlari, video va audio kontent)resurslari va o'rganish makonlari tanishtiriladi.

Marshrut varag'ida yangi mavzuni o'rganish uchun materiallarga havolalar, majburiy va ixtiyoriy topshiriqlar ("yulduzcha bilan"), shuningdek, guruh vazifalari bo'lishi kerak.

Agar talaba uchun o'quv materiallari moslashuvchan onlayn muhit tomonidan tanlangan bo'lsa, unda talabaning ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda, auditoriyada o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar makon va shakllarini belgilab ko'rsatish muhimdir. Bunday holda, marshrut varag'ida ushbu mavzu bo'yicha onlayn muhit va muqobil ma'lumot manbalariga havolalarni ko'rsatish yetarli deb hisoblaymiz.

“Maxsus pedagogika” talabalarining individual ta'lim yo'nalishini amalga oshirish bo'yicha chora-tadbirlar kompleksi quyidagilar:

1. OTMning umumta'lim muassasalari bilan hamkorligi: muassasalarda amaliyot o'tash, talabalar amaliyoti, ish dasturlari va bitiruv malakaviy ishlarini tekshirish. Amaliyot davomida to'plangan tajriba o'quv jarayoniga kiritiladi.

2. Pedagogika OTning ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari bilan o'zaro hamkorligi: kompleks dasturlarni yaratish, o'quv fanlari mazmunini takomillashtirish va ularni o'quv jarayoniga tatbiq etish, ta'lim bosqichlarining uzluksizligini saqlash; OTMning aralash ta'lim sharoitida virtual ilmiy-ijodiy laboratoriyalarvositasida umumta'lim va oliy ta'lim muassasalarining tarmoq o'zaro hamkorligini ta'minlash.

3. Aralash ta'lim sharoitida OTMLar bilan o'zaro hamkorlik: ilmiy-amaliy konferensiyalar va seminarlar, davra suhbatlari, tajriba almashish platformalari.

4. Turli darajadagi ilmiy-uslubiy konferensiyalar va seminarlarda ishtirok etish, pedagogika OTM talabalarining tadqiqotchilik faoliyati tajribasini tahlil qilish, ilmiy-amaliy seminarlar o'tkazish. Bunda OTMning o'quv-uslubiy bo'limi umumiy rahbarlik qiladi.

5. OTM talabalarini ta'lim muassasalarida amaliyot o'tashini ta'minlash, yosh olimlar maktabini tashkil etish.

6. Ilmiy laboratoriyalarda ishtirok etuvchi ta'lim tashkilotlari, muassasa xodimlarining ilmiy-tadqiqot faoliyati tajribasiga oid ilmiy maqolalar chop etish.

7. Umumta'lim tashkilotlari va ixtisoslashtirilgan maktablarda pedagogika OTM talabalarining kasbga yo'naltirish ishlarini tashkil etish.

8. Ilmiy laboratoriyalarda talabalarning ishtirok etishi.

Talabalarda ilmiy tadqiqotchilik faoliyatini samarali tashkil etishda ularning kutubxonada ishlash ishtiyoqini kuchaytirishga ta'sir etuvchi yo'llarni tatbiq etishga ehtiyoj tug'iladi. Shu borada axborot bilan ishlash bosqichlari hamda rasional harakatlar tizimini buklet tarzida tayyorladik. Bukletning maqsadi talablarning axborot izlash, tahlil qilish, saqlashdagi harakatlarini tizimli va foydali amalga oshirishga erishishdan iborat.

Buklet qismlari:

- axborot resurs markazi tuzilishi va faoliyat bo‘limlari rasmi;
- axborot texnologiya markazi tuzilishi va faoliyat bo‘linmalari;
- sohaga oid o‘quv-metodik adabiyotlar ro‘yxati;
- jahonning ilg‘or elektron ilmiy-ta’lim manbalari ro‘yxati.

Ushbu bukletda talabalar uchun kasbiy faoliyatga yoki kelajakda biron-bir yozib topshiriladigan yozma ish(kurs ishi, bitiruv ishi, yozma ish)larni tayyorlashga zurur adabiyotlar ro‘yxatini tuzish uchun ko‘rsatmalar ham taqdim etildi. Quyida kutubxonada kerakli adabiyotlar ro‘yxatini tuzishga oid ko‘rsatmani keltiramiz.

Ma’lumki, kerakli adabiyotlarni izlash uzoq muddatli ishdir. Adabiyotlar va ularning ro‘yxati kasbiy, ilmiy faoliyatda ahamiyatlidir. Chunki aksariyat ilmiy va o‘quv izlanishlarining sifati o‘qib o‘rganilgan va e’lon qilingan materiallarning mazmunga mosligi va to‘liqligiga bog‘liq bo‘ladi.

O‘quv va ilmiy adabiyotlar bilan muvaffaqiyatli ishlash uchun talabalarda axborot bilan to‘g‘ri ishlash ko‘nikmasiga ega bo‘lish talab etiladi. Quyida axborot bilan to‘g‘ri ishlashning bosqichlarini keltiramiz:

1-bosqich. Axborot bilan ishlash maqsadlarini belgilash.

Axborot bilan ishlash har doim ma’lum maqsadlarni, ya’ni kishi erishmoqchi bo‘lgan foydani nazarda tutishi kerak. Boshqa har qanday holatda bo‘lgani kabi, maqsadlar imkon qadar aniq shakllantirilishi kerak, shunda bu maqsadlarga erishish uchun ma’lumot bilan qanday ishlash kerakligi aniq bo‘ladi.

2-bosqich. Axborotni qidirish. Ma’lumotni qanday qidirish kerak?

Axborot bilan ishlashni aniqlash uchun avvalo uni topish kerak. Axborotni izlash bevosita axborot manbasini qidirishni, uning haqqoniyligini, dolzarbligini va foydaliligini tekshirishni o‘z ichiga oladi. Barcha ma’lumotlar manbalarini taxminan 3 toifaga bo‘lish mumkin:

1. Ommaviy axborot vositalarining axborot manbalari. Bunga har qanday ommaviy axborot vositalari kiradi: Internet nashrlari, matbuot, televidenie, radio.

2. Yuqori ixtisoslashgan axborot manbalari. Bunga tematik saytlar va bloglar, kitoblar, ilmiy maqolalar va alohida mualliflarning tahliliy maqolalari, muayyan kompaniyalar va moliyaviy tashkilotlarning saytlari kiradi. Bunday manbalar, qoida tariqasida, birinchi guruh vakillariga qaraganda ko‘proq to‘liq va foydali ma’lumotlarni taqdim etishi mumkin.

3. Axborotning tirik manbalari(o‘qituvchilar, soha mutaxassislari va boshqalar).

Ma'lumotni qanday izlash haqida o'ylayotganda, uni olish imkoniyatini ham hisobga olish kerak. Kishilarning ommaviy nutqlaridan va xatto shaxsiy muloqot orqali olingan so'zlardan ham foydalanish mumkin.

Qiziqtirgan sohada bir nechta ishonchli ma'lumot manbalariga ega bo'lish afzaldir. Agar ularning barchasi bir xil yoki o'xshash ma'lumotlarni taqdim etsa, bu ma'lumotlarning haqiqat bo'lish ehtimoli sezilarli darajada oshadi.

3-bosqich. Axborotni tahlil qilish.

Axborot bilan bevosita ishlash har doim uni tahlil qilishdan boshlanadi. Qabul qilingan ma'lumotlarni tahlil qilish uchun, birinchi navbatda, olingan barcha axborot, ma'lumotlar, bilimlarni ikkita oddiy toifaga bo'lish kerak:

1. Foydali ma'lumotlar.
2. Unchalik foydali bo'lmagan ma'lumotlar.

4-bosqich. Axborotni saqlash.

Ma'lumot bilan ishlashni boshlashdan oldin saqlash kerak. Ayniqsa, strategik yoki taktik ma'lumotlar haqida gap ketganda – bu uzoq vaqt davomida unutmaslik uchun kerak bo'ladi.

Axborotni saqlash shunday tizimlashtirilgan bo'lishi kerakki, har doim kerakli ma'lumotlarga kerakli vaqtda tez va oson kirish mumkin bo'lsin. Ma'lumotni saqlovchi barcha vositalarning ikki xil shakli mavjud:

- qog'oz ko'rinishidagi ma'lumotlar;
- elektron shakldagi ma'lumotlar.

Yana shuni unutmaslik kerekki, ma'lumotlarning nusxasini faqat elektron shaklda saqlash uning yo'qolishi bilan xavfli hisoblanadi, chunki har qanday texnika buzilib, sozlanmasligi ham mumkin. Shuning uchun ma'lumotning elektron va qog'oz shaklini va bir necha nusxalarni yaratish kerak. Buning uchun flesh-disklardan foydalanish maqsadga muvofiq sanaladi.

Bulut xizmatlari ma'lumotlarni boshqa serverlarda onlayn saqlash imkonini beradi (Yandex Disk, Google Disk va boshqalar).

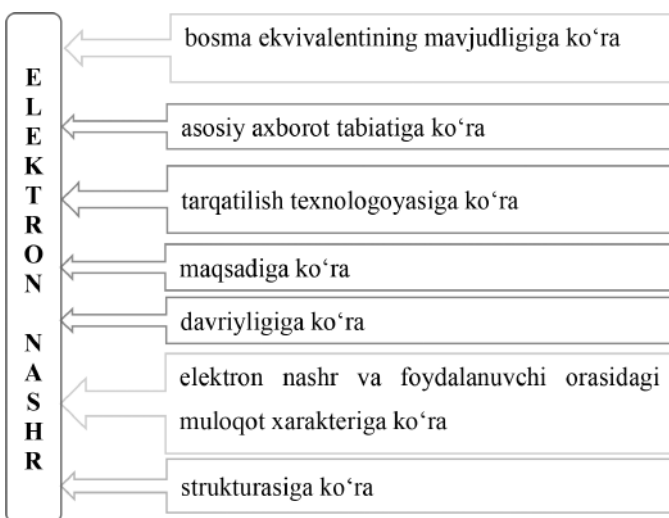
Bosqich 5. Olingan ma'lumotlar asosida qaror qabul qilish.

Axborot bilan bog'liq barcha ishlar birinchi bosqichda qo'yilgan maqsadlarga asoslanib, natijada qaror qabul qilishga to'g'ri keladi. Yakuniy qarorning aniqligi va to'g'riligi, ham strategik, ham operatsion ma'lumotni qidirish, tahlil qilish, qayta ishlash va saqlashni qanchalik malakali amalga oshirilganligiga bog'liq bo'ladi.

Eng muhimi talabalar ma'lumotni aniqlash, topish usullarini o'zlashtirdilar. Ular tomonidan o'zlashtirilgan axborotlar ma'lum vaqtda va makonda zarur bo'lib, muayyan vazifalarni hal qilish uchun foydalaniladigan resursga aylandi.

Aralash ta'lim sharoitida tahsil olayotgan talabalarning asosiy kontingenti ishlab chiqarishdan ajralmagan holda o'qiyotganligi hamda aksariyati uzoq hududlardan kelishi universitet ARMdun unumli foydalanish uchun imkoniyatlarini chegaralasada, muassasa "cspi.uz" veb saytining elektron

resurslari bo'limi "LIB.CSPI.UZ"dan foydalanish tavsiya etildi. Axborotlar bilan ishlashda elektron axborot resurslaridan foydalanish juda qulay usul sifatida talabalar tomonidan ijobiy qabul qilindi. Shu sababli keyingi o'rinda ta'limning elektron axborot resurslarini haqida ayrim ma'lumotlarni berib o'tishni ma'qul deb topdik.

Zamonaviy o'quv elektron nashrlarni tahlil etish ularning murakkab tuzilishga ega bo'lib, klassifikatsiyaga muxtojligini ko'rsatdi. Elektron o'quv nashrlar klassifikatsiyasi asosida ham o'quv, ham elektron hamda dasturiy vositalar klassifikatsiyalarining umumiy metodlari yotadi.

O'quv nashrlari quyidagi turlarga bo'linadi:

o'quv jarayonidagi ahamiyati va o'rnini belgilovchi funksional xususiyatiga ko'ra;

maqsadiga ko'ra;

taqdim etiluvchi axborot xarakteriga ko'ra;

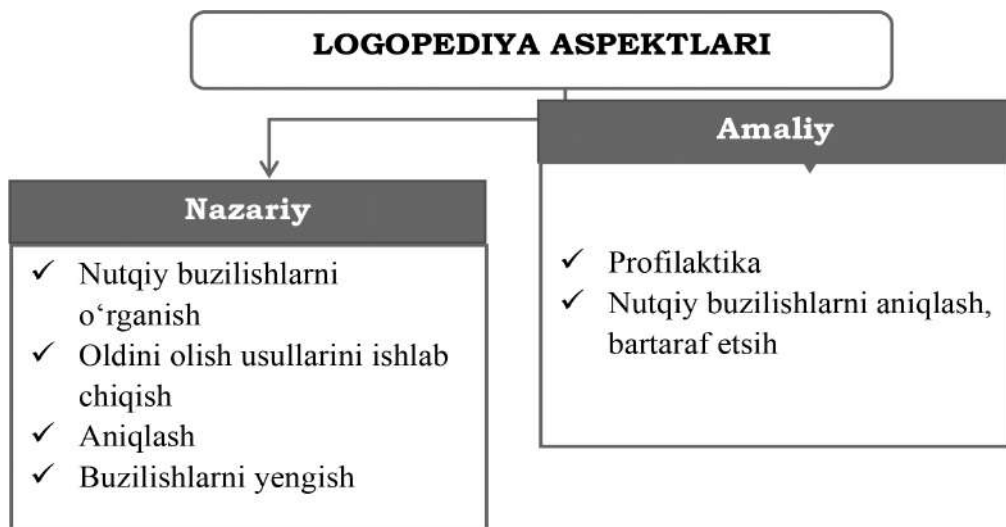
matnning tashkil etilishiga ko'ra;

ifoda etilish shakliga ko'ra.

Elektron nashrlar quyidagi belgilariga ko'ra tavsiflanadi (2-rasm):

Hozirgi vaqtda o'quv nashrlarining to'rt xil turdagi nashrlarni o'z ichiga oluvchi tipologik modeli mavjud bo'lib, bularga:

- Dasturiy-uslubiy (o'quv rejasi va fan dasturlari);
- O'quv-uslubiy (uslubiy ko'rsatmalar, yo'riqnomalar);
- O'qituvchi (darsliklar, o'quv qo'llanmalari, ma'ruza matnlari);
- Yordamchi (praktikumlar, masala va mashqlar to'plamlari).

Pedagogika OTM talabalarini tadqiqotchilik tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorlash tizimining mazmuni protsessual element shaklida qo'llab-quvvatlanadi: o'qitish shakllari, usullari, vositalari va texnologiyalari to'plami, bu sohada ko'rsatkichlarni ishlab chiqishni faollashtiradi. Tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorlash jarayoni tegishli vositalarni tanlash bilan bog'liq.

Elektron ta'lim resurslari an'anaviy majmualaridan farqliroq, o'qitishning kompyuter va an'naviy texnologiyalari birligi sifatida namoyon bo'ladi. Elektron ta'lim resurslari asosida o'quv jarayonini tashkil etishda multimedia texnologiyalarining qo'llanilishi ta'lim oluvchilarga o'qishga qiziqishni yanada orttiradi, ta'limning interaktiv xususiyati asosida qo'llanilishi ta'lim oluvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va o'quv materiallarini o'zlashtirilishining samaradorligini oshiradi. Shu bilan bir qatorda elektron ta'lim resurslari real hayotlarda namoyish qilinishi qiyin yoxud murakkab bo'lgan jarayonlarni modellashtirish va kuzatish imkoniyatini beradi, o'quv materiallarining o'zlashtirilishi nafaqat darajasiga ko'ra, balki ta'lim oluvchilar erishgan mantiq va qabul qilishlari darajasiga ko'ra ham samarali bo'lishini bildiradi.

Ta'lim jarayonida talabalarning tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirish uchun quyidagi ta'lim texnologiyalarini qo'llanildi: ma'ruza-taqdimot, muammoli-keys, loyihalash, davra suhbat, kommunikativ platforma. OTM talabasining individual ta'lim yo'nalishini belgilab berish bilan birgalikda, Ustoz-shogird tizimi tamoyillariga asoslangan "Professionallar piramidasi" shakllantirildi.

"Professionallar piramidasi"ning mexanizmi:

kafedraning har bir professor-o‘qituvchisiga 10 nafardan iqtidorli talabani biriktirish;

talabalarning individual rivojlanish dasturini tuzish;

defektologiya sohalari hamda inklyuziv ta’limda mavjud muammolarga oid ilmiy-tadqiqot mavzulariga individual tarzda hamda talabalarning qiziqishlarini inobatga olgan holda mavzularni biriktirish;

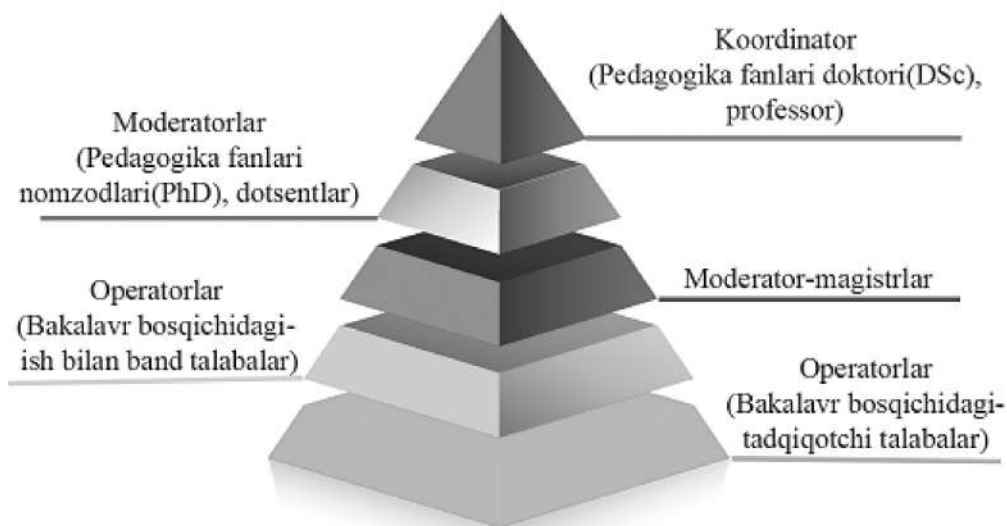
talabalarda ilmiy tasavvurini rivojlantirishda kafedralarda tashkil etilgan “Talaba-talabaga ustoz”, “Mentorlik sari” kurslari, “Profi arena” klubi faoliyatini yo‘lga qo‘yish;

piramidaning ish faoliyatini muvofiqlashtirib boruvchi ishchi guruhni tashkil etilish.

“Professionallar piramidasi” quyidagi modellarning biri ko‘rinishida faoliyat olib boradi:

1. Talabalarning muvaffaqiyatiga yo‘naltirilgan model.
2. Talabalardagi bo‘shliqlar va muammolarga yo‘naltirilgan model.
3. Aralash model.

“Professionallar piramidasi”ni tashkil etish mazmuniga ko‘ra faoliyat mexanizmi ko‘rinishini quyidagicha tasvirlash mumkin (3-rasm).

3-rasm. “Professionallar piramidasi”ning faoliyat mexanizmi

Piramidani tashkil etuvchilarning funksiyalari quyidagilardan iborat:

Piramida koordinatori (Pedagogika fanlari doktori(DSc), professor) - Maxsus pedagogika sohasining dolzarb masalalariga oid bosh tadqiqot mavzusini

aniqlaydi, rahbarligi ostida ilmiy izlanish olib borayotgan tadqiqotchilar uchun ustivor yoʻnalish va strategiyani belgilab beradi.

Piramidaning moderatorlari- (Pedagogika fanlari nomzodlari(PhD), dotsentlar) tanlangan bosh tadqiqot mavzusiga oid ilmiy izlanish olib borib, dissertatsiya himoya qiladilar. Tadqiqot mavzusiga yaqin magistrnlarning ilmiy pedagogik va ilmiy tadqiqotchilik faoliyatiga rahbarlik qiladilar.

Moderator-magistrlar- dissertatsiya mavzusi boʻyicha tadqiqot ishini olib boradilar, bakalavr bosqichidagi tadqiqotchi, iqtidorli talabalar bilan maqola va tezis nashr etishda ishtirok etadilar.

Operatorlar (Bakalavr bosqichidagi ish bilan band talabalar) - bakalavr bosqichidagi tadqiqotchi talabalar bilan ilmiy-amaliy sinergetik faoliyatni olib boradilar. Tadqiqotchi talabalarga nazariya bilan amaliyotni bogʻliqligi, Maxsus pedagogika sohasidagi kasbiy amaliyotda mavjud muammolarni yetkazadilar. Tadqiqot olib borayotgan talabalar dolzarb muammolar yuzasidan ilmiy-nazariy izlanish olib boradilar, ilmiy loyiha va tadbirlarda ishtirok etadilar. Mualliflik maqola va tezislarni tayyorlaydilar.

Maxsus pedagogika tayyorlov yoʻnalishining mutaxassislik modullari boʻyicha eng iqtidorli talabalar aniqlanib, *“Talabalar akademiyasi”* tashkil etildi.

Talabalarining tadqiqotchilik faoliyatiga motivatsiyasini hamda *“Talabalar akademiyasi”*da faolligini oshirish maqsadida turli ragʻbatlantiruvchi koʻrik-tanlovlar, jumladan *“Istiqbolli tadqiqotchi”* koʻrik tanlovi nizomi ishlab chiqildi(ilova qilinadi), koʻrik tanlovni har oʻquv yilida bir marta oʻtkazish rejalashtirildi.

Tanlovda gʻolib chiqqan iqtidorli talabalarni ragʻbatlantirish maqsadida ularning ilmiy-tadqiqot ishlarini universitet mablagʻlari hisobidan Scopus va Web of Science xalqaro maʼumotlar bazalariga kiritilgan hamda yuqori impakt faktorga ega boʻlgan xorijiy va mahalliy jurnallarda chop etish yoʻlga qoʻyildi.

“Talabalar akademiyasi” talabalarini nomdor davlat stipendiyalari, ilmiy tadqiqot, startap, drayver, xalqaro loyihalarga maqsadli va natijali mexanizm asosida tayyorlash kafedraning ustuvor yoʻnalishi sifatida belgilandi;

Pedagogika OTM talabalarining tadqiqotchilik kompetenssiyasini shakllantirish darajasini takroriy diagnostika qilish oʻquv, uslubiy, ilmiy va amaliy tadqiqot komponentlarining koʻrsatkichlarini ishlab chiqish uchun ularning tadqiqotchilik faoliyatini talab qiladigan chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqishni talab qildi.

Aralash taʼlim sharoitida tashkil etilgan konferensiya davomida quyidagi masalalar muhokama qilindi:

- 1) Maxsus pedagogika fan mazmunini yangilash;
- 2) ta'lim jarayonida istiqbolli ta'lim texnologiyalari, elektron ta'lim va axborot resurslarini takomillashtirish;
- 3) ta'lim tashkilotlari o'rtasidagi o'zaro hamkorlik modellari, ish beruvchilar va ta'lim tashkilotlari o'rtasidagi hamkorlik;
- 4) oliy ta'limning ta'lim dasturlarini amalga oshirish sifatini ta'minlash bo'yicha samarali amaliyotlar, muhandislik ta'limi sifatini monitoring qilish va baholash texnologiyalari;
- 5) uzluksiz kasbiy ta'lim, ta'lim tashkilotlarida kompetensiyalarini amalga oshirish;
- 6) inklyuziv ta'lim amaliyoti - resurs va ilmiy-uslubiy ta'minot, tashkiliy, boshqaruv va psixologik-pedagogik yordam;
- 7) maxsus pedagogikaning dolzarb muammosi sifatida o'quv jarayonini psixologik-pedagogik ta'minlash, sog'lom turmush tarzini shakllantirish;
- 8) virtual ilmiy laboratoriyalarda talabalarning tadqiqotchilik kompetensiyalarini takomillashtirish.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, virtual ilmiy-ijodiy laboratoriyada talabalar tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorlash jarayoni samaradorligi zamonaviy texnologik sharoitlarda kasbiy ta'lim berish, OTM bo'limining ta'lim klasteridagi ish beruvchi bilan o'zaro hamkorligi va integratsiyalashuviga bog'liq OTM talabalarini tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorlash jarayonini samaradorligini oshirishda "Profisionallar piramidasi", "Talabalar akademiyasi" ni shakllantirish, kafedra talabalari o'rtasida "Eng yaxshi ilmiy maqola", "Istiqbolli tadqiqotchi" tanlovini o'tkazish maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti PF-5847-son Farmoni. "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risda" gi 08.10.2019-yil. URL: <https://lex.uz/ru/docs/4545887>.
2. Я.К.Абрамова Смешанное обучение как инновационная образовательная технология.// Перспективы развития информационных технологий. 2014.№17. С. 115-119.
3. B.Watwood, J.Nugent, W.Deihl "Building from Content to Community: Rethinking the Transition to Online Teaching and Learning: A CTE White Paper". – Richmond: Virginia Commonwealth University, 2009. – 22 p. – P. 5.
4. D.A.Pulatova. Oliy ta'limda virtual ilmiy-ijodiy tadqiqotlar laboratoriyasini tashkil etish. "Muғallim хэм узликсиз билимлендириш" 2023yil, №6/4, 326-329-b
5. D.A.Pulatova. Oliy ta'limda aralash ta'limni tashkil etish tendensiyalari. "Xalq ta'limi" 2023yil, №3, 49-54-b.
6. D.A.Pulatova. Подготовка студентов к исследовательской деятельности в условиях смешанного обучения. «Maxsus pedagogika: muammo va yechimlar» mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari, 21-aprel 2023-yil.249-251 betlar.

MEDIA TA'LIM METODLARI ORQALI TALABALARNI KREATIV FIKRLASHGA O'RGATISH MEXANIZMLARINING NAZARIY ASOSLARI

Raximova X.K.

ChDPU Psixologiya kafedrasining o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: media, media kompetensiyasi, kompetentlik, motivatsion-media, aloqa, aloqa chastotasi, axborot, perceptual sharhlovchi (baholash), amaliy-operativ (faoliyat), ijodiy, motivatsion-qiymatli, mazmunli, protsessual, raqamli texnologiyalar, model, resurs, internet, mobil ilova, platforma.

Ключевые слова: медиа, медиа компетенция, компетентность, мотивационно-медиа, коммуникация, частота общения, информация, перцептивный комментатор (оценка), практико-оперативный (деятельность), творческий, мотивационно-ценностный, содержательный, процедурный, цифровые технологии, модель, ресурс, интернет, мобильное приложение, платформа.

Key words: media, media competence, competence, motivational-media communication, frequency of communication, information, perceptual commentator (assessment), practical-operational (activity), creative, motivational-value, meaningful, procedural, digital technologies, model, resource, Internet, mobile application, platform.

Резюме:

Ushbu maqolada media ta'lim metodlari orqali talabalarni kreativ fikrlashga o'rgatish mexanizmlarining nazariy asoslari haqida qisqacha mazmini bayon etilgan.

Резюме:

В данной статье представлен теоретические основы механизмов обучения студентов творческому мышлению методами медиаобразования.

Summary:

This article provides a Summary: of the theoretical foundations of the mechanisms of teaching students to think creatively through media education methods.

Bugungi kunda mamlakatimizda oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida ishlab chiqilgan "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish" konsepsiyasi asosida ulkan o'zgarishlar amalga oshirilmoqda [1]. Jumladan, yosh avlodning dunyoqarashini

yuksaltirishda, ma'naviy-intellektual salohiyatini oshirishda, ularni o'z Vataniga hamda xalqiga sadoqatli qilib tarbiyalashda kreativlikni oshirishning muhim ahamiyatga ega ekanligi e'tirof etilmoqda.

Darhaqiqat, "2022 - 2026-yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.05.2022 yildagi PF-134-sonli Farmonida, Xalq ta'limi vazirligiga multimedia ilovalarini ishlab chiqish talabi qo'yilgan, unga ko'ra maxsus elektron tizimlar (S-testing, Onlinedu, Raqamli darsliklar va boshqalar) orqali multimedialar berib borilishi aytib o'tilgan[2]. 2022-yil yakuniga qadar yangi avlod darsliklari uchun 10 ta mobil elektron resurs va 100 ta multimedia mahsulotlarini yaratish ko'zda tutilgan. Mutaxassislar tomonidan tayyorlangan elektron resurslar o'quvchilarning bilimlarini to'ldirishga xizmat qiladi. Shuningdek, mavzular yuzasidan shakllantirilgan multimedia mahsulotlari, o'qituvchiga ko'makchi, ota-onalarga yo'l ko'rsatuvchi, o'quvchiga esa bilimlarni mukammal o'zlashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, multimedialar orqali o'quvchilar o'zlariga media ta'lim beradilar.

G.P.Maksimova «www.mediaeducation.ru» manbasiga tayanib, «media» lotincha «media» (vosita) so'zidan kelib chiqqan bo'lib, hozirgi kunda hamma joyda OKV – ommaviy kommunikatsiya vositalari (matbuot, fotografiya, radio, kinematografiya, televideniye, video, internetni ham o'z ichiga oladigan multimediyali kompyuter tizimlari) atamasi analogi sifatida qo'llaniladi, deb ta'riflaydi[16-119b].

A.K. Nazarmetova ta'rifida, media – bu aloqa va axborot uzatishning eng qadimgi turlari (imo-ishoralar, tutunlar, barabanlar, qoyatosh bitiklari)dan tortib, global axborot oqimlarini yaratuvchi eng zamonaviylarigacha bo'lgan xilma-xil – vositalardir[19-3b].

A.A. Fedorov ushbu atamaga quyidagicha ta'rif beradi: «Media (media, mass media) – (ommaviy) kommunikatsiya vositalari – axborotni yaratish, yozib olish, undan nusxa ko'chirish, ko'paytirish, saqlash, tarqatish, idrok etish va subekt (mediamatn muallifi) va obyekt (ommaviy auditoriya) o'rtasida almashishning texnik vositalaridir»[5-23b].

O'qitishning zamonaviy usul va vositalarini amaliyotga joriy etish bugunning dolzarb vazifalaridan hisoblanadi. Shiddat bilan o'zgarib borayotgan dunyoda globallashuv jarayonlarining ijobiy tomonlari bilan birga, uning salbiy oqibatlari ham hayotimizga kirib kelmoqda. Bunday xatarlardan hayotimizni asrash, ma'naviy bo'shliqqa yo'l qo'ymaslik uchun, avvalo, ezgu insoniy g'oyalar va yuksak mahorat bilan yaratilgan asarlar orqali, bugungi kunda jahon maydonida yuz berayotgan keskin aql-zakovat va iste'dod musobaqasida bellashuvga qodir bo'ladigan yoshlarni tarbiyalashni hayotning o'zi taqozo etmoqdaki, buning

uchun ta'lim muassasalarida dars berib, faoliyat yuritib kelayotgan o'qituvchiga zamon bilan hamnafas bo'lish, talab darajasida mehnat qilish, o'quvchi-yoshlarga ta'lim-tarbiya berishdek vazifa, katta mas'uliyat yuklanadi.

Bugungi kunda axborot texnologiyalaridan foydalanish, masofadan turib va Internet orqali ta'lim berishning ahamiyati va istiqbollari juda dolzarb. Hozirgi kunda media ta'limining rivojlanishi ham shu jarayonlar bilan chambarchas bog'liq. Ommaviy axborot bir vaqtning o'zida eshitish va ko'rish qobiliyatiga ta'sir ko'rsatadi va bu deyarli insoniyat to'plagan barcha aloqa usullarini o'z ichiga oladi. Shu sababli, zamonaviy inson uchun ma'lumotni qabul qilish ko'nikmalari, audiovizual tasvirlarning ma'nosini tushunish qobiliyati va natijada, axborot bilan ko'proq vakolatli va erkin muomala qilish va ular bilan yo'naltirish zarur. Bularning barchasi ommaviy axborot vositalari ta'limini ta'minlash uchun mo'ljallangan. Media ta'lim media matnlarni qabul qilish, tahlil qilish, talqin qilish va tanqidiy anglash madaniyatini shakllantirishga, shuningdek, media texnologiyalaridan foydalangan holda o'zini ifoda etish usullarini o'rgatishga qaratilgan ta'lim va shaxsni rivojlantirish jarayonidir[23-3b].

Zamonaviy o'qituvchi bugungi «axborot asri» deb nomlangan yangi davrda:

- o'z bilimlarini muntazam oshirib borish;
- ilmiyligiga asoslangan holda axborotlarni to'plash;
- ularni tahlil qilish;
- axborotni qayta ishlash va ularni uzatish;
- muammolar va kelishmovchiliklarni hal qilish;
- mustaqil qarorlar qabul qilish;
- ijtimoiy-iqtisodiy hamkorlik qilish;
- ilg'or texnologiyalardan foydalana olish va ularni amaliyotga tatbiq eta olishi talab etiladi.

Shuningdek, zamonaviy o'qituvchi:

- maktabda mehnat qilish layoqatiga tayyor bo'lishi;
- olgan bilimlarini amaliyotga tatbiq eta olishi;
- kundalik hayotda qo'llanuvchi texnologiyalardan xabardor bo'lishi;
- muammo xususida chuqur fikrlash va o'z bilimini oshirib borishi;
- mehnat jamoasi va mutaxassislar bilan hamkorlik qila olishi;
- zarurat bo'lganda qarorlar qabul qilishi;
- muammolarni hal etish va yangi fikrlar yaratishda texnologiyalardan foydalana olishi talab etiladi.

Media ta'limning asosiy vazifalari: yangi avlodni zamonaviy axborot sharoitida hayotga tayyorlash, turli ma'lumotlarni idrok etish, insonni tushunishga o'rgatish, uning psixikaga ta'sirining oqibatlarini anglash, ta'sir qilish usullarini

o'zlashtirish va og'zaki bo'lmagan shakllarga asoslangan muloqot texnik vositalardan foydalangan holda munosabatga kirishish demakdir.[26].

Endi "Media kompetensiyasi" atamasiga ta'rif beramiz, lekin buning uchun avvalo "kompetentlik" atamasiga ta'rif beramiz.

S.I Ozhegovning izohli lug'atida "Kompetentlik - bu kimdir bilimga ega bo'lgan bir qator masalalar; bironing vakolatlari, huquqlari doirasi" [20, 325-b.].

Xutorskoy A.V. kompetensiya deganda shaxsning o'zaro bog'liq sifatleri yig'indisi tushuniladi (bilim, qobiliyat, ko'nikma, faoliyat usullari), kompetentsiya ostida - yuqori sifatli ishlab chiqarish faoliyati uchun zarur bo'lgan va ob'ektlar va jarayonlarning ma'lum doirasiga nisbatan aniqlangan; "shaxsning tegishli vakolatga ega bo'lishi, egaligi, shu jumladan, faoliyat predmetiga shaxsiy munosabati" [25, 27-b.].

Shunday qilib, malakali bo'lish ma'lum bilimlarga, ma'lum bir xususiyatga ega bo'lishni, biror narsadan xabardor bo'lishni anglatadi; malakaga ega bo'lish - bu biron bir sohada ma'lum imkoniyatlarga ega bo'lishni anglatadi.

Biz professional kompetentlik malakaga qiziqamiz.

V.N.Vvedenskiyning fikricha[24,51-55b] kasbiy kompetentsiya bilim va ko'nikmalar to'plamini ifodalay olmaydi, u ehtiyojni va eng muhimi samaradorlikni, ularni amalda qo'llashni belgilashi kerak.

Endi "Media kompetensiya" atamasini aniqlaylik. G'arb va mahalliy manbalarda siz media kompetentsiyasining turli xil ta'riflarini topishingiz mumkin.

Masalan, nemis tilidagi ilmiy nutqda Media kompetentsiyasi - bu ijtimoiy tuzilma, ommaviy axborot vositalari orqali efirga uzatiladigan media-jamiatda ma'lum funktsiyalarga ega bo'lgan o'ziga xos baholash tizimi.

Germaniyaning pedagogik ilmiy sohasida media kompetentsiya kommunikativ komponent hisoblanadi, kompetentsiya - bu media - texnologiyalarni tanlash va ulardan foydalanish, o'z media matnlarini yaratish va tarqatish, ommaviy axborot vositalarining jamiyatga ta'sirini tahlil qilish, ishlab chiqarish va tarqatish shartlarini baholash kabi qobiliyatlarga ega bo'lish bilan belgilanadi.

AQShda "media kompetensiyasi" atamasining yetakchi ta'rifi "sog'lom turmush tarzi va ijtimoiy qadriyatlarni targ'ib qilish hamda oqilona iste'molchi odatlarini shakllantirish uchun turli axborot manbalari bilan ishlash va media resurslaridan foydalanish qobiliyati" [8,208b].

Media kompetentsiyasi quyidagilarni o'z ichiga oladi: tanqidiy fikrlash qobiliyatlari, ommaviy kommunikatsiya jarayonini tushunish, samarali media matnlarini yaratish qobiliyati va media matnlarini tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Myasnikova T.I.[18], Fedorov A.V.[6], Grigorieva I.V.[9] kabi rustadqiqotchilari o'qituvchining media kompetentsiyasini rivojlantirish g'oyasini himoya qiladi, chunki u talaba uchun bilim dirijyori hisoblanadi. O'qituvchining media kompetentsiyasini shakllantirish darajasida o'quvchining media madaniyatini shakllantirishda ta'siri mavjud.

Rossiyalik media-pedagog A.V.Fedorov media kompetentligiga o'z ta'rifini beradi. Shaxsning media kompetentsiyasi deganda u "uning motivlari, bilimlari, ko'nikmalari, qobiliyatlari (ko'rsatkichlar: motivatsion, kontaktli, axborot, idrok etish, sharhlovchi / baholash, amaliy-operatsion/faoliyat, ijodiy), tanlashga, foydalanishga hissa qo'shadigan umumiylikni tushunadi. , turli tip, shakl va janrdagi mediamatnlarni tanqidiy tahlil qilish, baholash, yaratish va uzatish, jamiyatda ommaviy axborot vositalari faoliyatining murakkab jarayonlarini tahlil qilish" [6, 460-465b].

Biz T.M.Goncharovanning fikriga qo'shilamiz, u "Media – kompetentsiya-bu media-faoliyat davomida olingan ma'lumotlarni qidirish, olish, iste'mol qilish, ijodiy qayta ishlash, uzatish va saqlash, shuningdek, o'z xabarlarini yaratish va ommaviy axborot vositalariga joylashtirish imkonini beradigan kasbiy kompetentsiya turi" [8, 208b].

Keling, "O'qituvchining media kompetentsiyasi" atamasini aniqlaylik. Bo'lajak o'qituvchilarning media kompetentsiyasi muammosiga bag'ishlangan tadqiqotlarni tahlil qilish, L.A. Ivanovanning ta'rifiga olib keladi, u hozirgi vaqtda ta'lim tizimi

bitiruvchilarini axborot jamiyatida hayotga tayyorlashning pragmatik modeliga qayta qurilayotganligini yozadi. «Hozirda media kompetentsiya shaxsning eng muhim sifatlaridan biriga aylanib bormoqda va uni shakllantirish umumiy pedagogikaning dolzarb muammolaridan biridir» [12, 20b].

O'qituvchining media kompetentsiyasi Fedorov A.V. turli yoshdagi auditoriyada ommaviy axborot vositalarining ta'lim faoliyatiga hissa qo'shadigan motivlar, bilim, ko'nikma, qobiliyatlar yig'indisida ko'radi.

Chet ellik olimlar tajribasiga asoslanib, Fedorov A.V. shaxs va o'qituvchining media kompetentsiyasi ko'rsatkichlarining quyidagi tasnifini taklif qiladi:

1. **Motivatsion-media** aloqa motivlari bilan birgalikda mediamatnlar: janr, tematik, hissiy, epistemologik, gedonistik, psixologik, axloqiy, intellektual, estetik, terapevtik;

2. **Aloqa** - ommaviy axborot vositalari bilan aloqa (aloqa) chastotasi va media-madaniyat asarlari (media matnlari);

Aloqa chastotasi - bu media rejalashtirish atamasi bo'lib, har bir foydalanuvchi uchun reklama necha marta ko'rsatilishini bildiradi [27].

3. **Axborot** - terminologiya, nazariya va tarixni bilish media madaniyati, ommaviy kommunikatsiya jarayoni;

4. **Perceptual** - media matnlarni idrok etish qobiliyati;

5. **Sharhlovchi (baholash)** - tanqidiy qobiliyatlar jamiyatda ommaviy axborot vositalarining faoliyat ko'rsatish jarayonini hamda ommaviy axborot vositalarini idrok etish va tanqidiy fikrlash rivojlanishining ma'lum darajalari asosida turli tip va janrdagi media matnlarni tahlil qilish;

6. **Amaliy-operativ (faoliyat)** - ma'lum media va media matnlarni tanlash, o'z media matnlarini yaratish va tarqatish qobiliyati, media sohasida o'zini o'zi tarbiyalash qobiliyati;

7. **Ijodiy** – faoliyatning turli jabhalarida ijodkorlikning mavjudligi” [7, 110-b.].

Fedorovning so'zlariga ko'ra A.V. [7], ommaviy axborot vositalari va media-matnlar bilan aloqa qilishning janr va tematik motivlari, masalan, terapevtik motivlarga qaraganda, shaxs va o'qituvchining media-kompetentsiyasini yanada rivojlantirishga yordam beradi. Shaxs media-madaniyat asarlariga qanchalik tez-tez murojaat qilsa, media-matnlarni tanlash, yaratish va tarqatishni shunchalik yaxshi o'rganishi mumkin. Media muhiti haqidagi bilim qanchalik ko'p bo'lsa, media ma'lumotlarini idrok etish va talqin qilish qobiliyati qanchalik yaxshi shakllangan bo'lsa, shaxs media kompetentsiyasini shunchalik yaxshi shakllanadi.

Myasnikova T.I. O'qituvchining media kompetentsiyasini shaxsning rasmiy va norasmiy ta'lim jarayonida shaxsiy-sub'ektiv egallashlari natijasi sifatida ko'rib chiqadi, shaxsning ommaviy axborot vositalarini boshqarishga individual tayyorligini tavsiflaydi. O'quvchilarining media kompetentsiyasini rivojlantirish ko'rsatkichlari [18,200b]:

1. OAV haqida bilim (OAV g'oyasi axborot va innovatsion kontseptsiya sifatida);

2. Ommaviy axborot vositalarini iste'mol qilish (ommaviy axborot vositalaridan retseptiv foydalanish);

3. OAV tanqidi (tahliliy va mulohaza yuritish qobiliyati ko'nikmalar, shuningdek, baholovchi argumentatsiya qilish qobiliyati);

4. Media konstruksiyasi (o'z media-mahsulotingizni yaratishda zamonaviy media muhitining o'zgaruvchanligi va innovatsiyalarini hisobga olgan holda);

5. Ta'lim va kasbiy ijodkorlik ommaviy axborot vosita matnlari.

Shunday qilib, biz Myasnikova T.I.[18] Fedorov A.V.[7]ning media kompetentsiyasini shakllantirish jarayonida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish g'oyasini qo'llab-quvvatlaydi. Biroq, ommaviy axborot vositalarida malakali o'qituvchi bo'lish uchun tahliliy ko'nikmalar va baholovchi dalillar keltira olish qobiliyatini rivojlantirish kerak.

Fedorov A.V.[7] bilan birga Myasnikova T.I.[18], o'qituvchining media kompetensiyasining boshqa ta'riflari ham mavjud bo'lib, ularda ommaviy axborot vositalarining ta'siriga doimiy e'tibor berilmaydi, aksincha, media ta'limda axborot muhitidan faol foydalanish va ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanishga e'tibor qaratiladi.

Misol uchun, Grigorieva I.V. bo'lajak o'qituvchining media kompetensiyasi -bu " o'qituvchining axborot jamiyati sharoitida madaniy jihatdan mos keladigan faoliyatni amalga oshira bilishi , kasbiy va madaniy muloqotni olib borishi va kasbiy pedagogik muammolarni hal qilish qobiliyatiga" ega bo'lishi lozimligini haqida fikrlab o'tgan [9, 12 B.].

Iskakov B.A. O'qituvchining media-kompetensiyasini shaxsiy ta'lim sifatida belgilaydi, bu "media texnologiyalari vositalaridan faol foydalanishga qaratilgan pedagogik faoliyatni malakali va samarali amalga oshirish qobiliyatida ifodalanadi, bu esa o'qituvchini ochiq ta'lim media makonida kasbiy o'zini o'zi anglashga yo'naltirishga imkon beradi, media texnologiyalarining mohiyatini tushunishga yordam beradi, ularni yaxlit pedagogik jarayonda amalga oshirish metodologiyasi bilan qurollantiradi"[11, 179-b.].

Iskakov B.A.[11] O'qituvchining media kompetensiyasining 3 komponentini belgilaydi: **motivatsion-qiyamatli, mazmunli, protsessual.**

Motivatsion-qiyamat komponenti o'qituvchining ijodiy kasbiy faoliyatda media texnologiyalaridan foydalanishga yo'naltirilishida, professional zarur ma'lumotlarga va uni ommaviy axborot vositalari orqali qidirish zarurligiga, ommaviy axborot vositalari bilan axborotni boyitishga bo'lgan ehtiyojida namoyon bo'ladi.

Mazmunli komponent - o'qituvchining media-kompetensiyasining tarkibiy qismi zamonaviy media texnologiyalaridan foydalanish va media ta'limning asosiy tushunchalari va atamaları bilan ishlash bo'yicha bilim va ko'nikmalarni aks ettiradi.

Protsessual komponent ko'proq amaliyotga, ommaviy axborot vositalari orqali o'quv ma'lumotlarini olish va taqdim etish qobiliyatini rivojlantirishga, media axborot oqimlarini pedagogik jihatdan malakali boshqarishga, o'quv media mahsulotlarini yaratishga qaratilgan [10].

Shunday qilib, biz tadqiqotchilar o'qituvchining media-kompetensiyasining muhim xususiyatlarini aniqlab, uning shakllanishini ko'rsatadigan tarkibiy qismlarni belgilashlarini ko'ramiz.

Fedorov A. V.[7] va Myasnikova T. I.[18] ning nazariy ishlanmalariga asoslanib, o'qituvchining media kompetensiyasining muhim ko'rsatkichlarining qiyosiy jadvalini taqdim etishimiz mumkin..

Media-kompetentsiya ko'rsatkichlarini taqqoslash (A. V. Fedorov, T. I. Myasnikova)

Mediakomponentning ko'rsatkichlari		Ko'rsatkichlarning tushunchalari
Fedorov A.V	Myasnikova T.I.	
Informatsion	Media haqida bilim	Media muhit va media mahsulotlarini bilish
Aloqa	Media iste'moli	Media bilan aloqa qilish chastotasi
Izohlovchi	Media tanqidlari	Media mahsulotlarini tanqidiy baholash
Amaliy operatsion	Media dizayni	media mahsulotini yaratish
Ijodiy	Ijodiy	Ijodiy va g'ayrioddiy dizaynli media matnlari yaratish
Motivatsion	-	Shaxsning motivlari (o'qituvchi) media muhitiga murojaat qiladi
Pertseptiv	-	Media mahsulotlarini idrok etish

Shunday qilib, biz Fedorov A. V. o'qituvchining media-kompetentsiyasi ko'rsatkichlarini batafsilroq baholashni taklif qiladi, shaxsning media-kompetentsiyasini aniqlashga asoslangan o'qituvchining media-kompetentsiyasining to'liq ta'rifini beradi.

O'qituvchining media kompetentsiyasi deganda biz A. V. Fedorovning ta'rifini tushunamiz." turli yoshdagi auditoriyalarda media ta'lim faoliyatiga hissa qo'shadigan motivlar, bilimlar, ko'nikmalar, qobiliyatlar to'plami " [7, 110-bet].

O'qituvchining media-kompetentsiyasining amaliy-operatsion komponenti deganda biz "ma'lum media va media-matnlarni tanlash, o'z media-matnlarini yaratish va tarqatish, media sohasida o'z-o'zini o'qitish ko'nikmalarini" tushunamiz [7, 110-bet].

Umuman olganda, media kompetentsiya "shaxsning har xil turdagi, shakllar va janrlardagi media matnlarni tanlash, foydalanish, tanqidiy tahlil qilish, baholash, yaratish va uzatish, shuningdek, ommaviy axborot vositalari faoliyatining murakkab jarayonlarini tahlil qilishga tayyorligida namoyon bo'ladigan integral sifat sifatida tushuniladi. jamiyat." [28].

Ba'zi tadqiqotlarda media kompetentsiya sifatida mediasavodxonlikning sinonimi deb qaraladi.

Media kompetentsiyasi ajralmas komponent bo'lib shaxsning media madaniyati, hisoblanadi "Axborot jamiyati bilan o'zaro hamkorlikning dialog usuli, shu jumladan qiymat, texnologik va shaxsiy-ijodiy komponentlar va o'zaro ta'sir sub'ektlarining rivojlanishiga olib keladigan" deb tushuniladi.[14, 9b].

Bodalev A. A. media kompetentsiyasi o'qituvchining "Shaxsning ilmiy sifatini tadqiq qilishda integratsiyalashuvi" sifatida belgilanadi, turli xil, shakl va janrdagi media-matnlarni tanlash, foydalanish, tanqidiy tahlil qilish, baholash, yaratish

va uzatishga, jamiyatda ommaviy axborot vositalari faoliyatining murakkab jarayonlarini tahlil qilishga tayyorlikda namoyon bo'ladi" [4, 600b]; A. V. Fedorovning ta'rifi "turli yoshdagi auditoriyalarda media-ta'lim faoliyatiga hissa qo'shadigan o'qituvchining motivlari, bilimlari, ko'nikmalari va qobiliyatlari to'plami" sifatida [5,23b].

Ayrim tadqiqotchilar [Bodalev[4], 2011; Stolbnikova[22] va boshqalar] o'qituvchining media kompetentsiyasini tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bilan bog'laydi, boshqalar [Mojarova [3] va boshqalar] - AKT kompetentsiyasi, kommunikativ kompetentsiya va ijodkorlikni shakllantirish.

O'qituvchining media kompetentsiyasi axborot kompetentsiyasi, jumladan, media matnlarni tanqidiy tahlil qilish bilan chambarchas bog'liq deb hisoblaymiz. Shu sababli, ushbu maqolada keltirilgan o'qituvchining ommaviy axborot vositalarining kompetentsiyasini o'z-o'zini loyihalashga innovatsion yondashuvni ishlab chiqish I.S.ning dissertatsiya tadqiqotining asosiy qoidalari asosida amalga oshirildi. Kazakov, bo'lajak o'qituvchining axborot kompetentsiyasining invariantlarining pedagogik va dizayn salohiyatidan professional o'zini o'zi loyihalash uchun asos sifatida foydalanishning nazariy, uslubiy va didaktik asoslarini ishlab chiqishga bag'ishlangan[13, 421b].

O'qituvchining media kompetentsiyasi uning shaxsiyatining zaruriy sifati va uni shakllantirish usullarini quyidagi olimlar o'rganib chiqishmoqda;

- A. E. Mojarova va M. S. Mojarovalar [17], A.V. Fedorov [7], N.A. Legotina [15], N.A. Konovalova [14], E.A. Stolbnikova [22] va boshqalar.

O'qituvchining media kompetentsiyasiga qo'yiladigan zamonaviy talablar va uni shakllantirish texnologiyalari tahlili bizga zamonaviy talablarga javob beradigan eng samarali texnologiya - bunday kompetentsiyani o'z-o'zini loyihalash degan xulosaga kelishimizga imkon berdi.

Biz media kompetentsiyasining o'z-o'zini loyihalashini tushunamiz bo'lajak o'qituvchining yuqori media madaniyati koordinatalarida bunday kompetentsiyaning invariantlari mazmuniga asoslanib, media kompetentsiya tashuvchisi sifatida o'z shaxsiyatining qiyofasini (modelini) yaratish bo'yicha faoliyatini va uning traektoriyasini (dasturini) tuzishda ushbu obrazni media sohasidagi faoliyatning asosiy turlarida gavdalantirishi kerak .

O'qituvchining media kompetentsiyasini yanada samarali shakllantirish uchun o'z-o'zini loyihalash ilmiy qonunlar, umumiy mexanizmlar va yagona sxemalarga asoslanishi kerak. Bunday sxemalar nafaqat o'qituvchilari tomonidan qo'llanilishi muhim, balki o'quvchilar tomonidan - kasbiy o'zini o'zi belgilash, kasbiy o'sish, uzluksiz o'z-o'zini tarbiyalash, kasbiy faoliyatini takomillashtirish, kasbiy mahoratda deb tushunamiz.

Xulosa: O'quvchilarda media va axborot ko'nikmalarini rivojlantirish ilg'or media kompetensiyani talab qiladi. O'qituvchilar auditoriyada multimediya proyektoridan (bugungi kunda kamdan kam hollarda taqdimotsiz ma'ruza qilinadi), video materiallardan, interaktiv doskadan faol foydalanadilar. Ba'zi o'qituvchilar muloqot qilish uchun ijtimoiy sahifa ochdilar va o'quvchilar uchun so'ngi ma'lumotlarni joylashtirdilar. Bunda onlayn jamiyat a'zolari professional rivojlanish uchun foydalanishadi.

Media ta'lim natijasida media savodxonlik faqat o'quvchilarning zamonaviy axborot texnologiyalarini o'zlashtirishi yoki axborotni tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish bilan cheklanib qolmaydi. Media ta'lim konsepsiyasiga kengroq qarash talab etiladi. Axborotdan samarali va tezkor foydalanishda o'quvchi muayyan muammoni hal qilishda zarur bo'lgan ma'lumotlar turini aniqlay oladi, bu ma'lumotlarga samarali va tez kirishi mumkin; qiziqtirgan ma'lumotlarga kirish uchun kalit so'z va tegishli atamalarni aniqlashi; potensial axborot manbalarining turli xil turlarini, formatlarini aniqlashi va yana ko'plab ishlarni bajarishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 29.04.2019 yildagi PF-5712-son O'zbekiston respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida
2. 2022 — 2026-yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.05.2022- yildagi PF-134-son farmoni va uning 1-ilovasi — // Elektron manba. O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi
3. Babadjanov S.S. Oliy ta'lim muassasalari o'quvchilarining mediakompetentligini rivojlantirishning nazariy-metodik asoslari // Xalq ta'limi ilmiy-metodik jurnali. — Toshkent: 2016. — B. 24.
4. Бодалев, А. А. Психология общения. Энциклопедический словарь / Под ред. А. А. Бодалева. - Москва : Когито-Центр, 2011. - 600 с.
5. Федоров А.В. Словарь терминов по медиаобразованию, медиапедагогике, медиаграмотности, медиакompetентности. Таганрог: Изд-во Таганрог. гос. пед. ин-та, 2010. 64 с. 23-бет.
6. Федоров А.В. Медиакompetентность современной молодежи: проблемы и тенденции [Текст] // Молодежь и будущее России / ред. Пивоваров Ю. С. - М.: Издательство Российской академии наук, 2008. — С. 460-465
7. Федоров, А.В. Модель развития медиакompetентности и критического мышления студентов педагогического вуза на занятиях медиаобразовательного цикла [Текст] / А.В. Федоров // Инновации в образовании. 2007. — № 7. — С.107–116
8. Гончарова, Т.М. Формирование медиакompetентности у будущих менеджеров [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Гончарова Татьяна Михайловна. — Челябинск, 2014. — 208 с.
9. Григорьева, И.В. Альтернативный взгляд на сущность и содержание понятия «медиакompetентность личности будущего педагога» в условия ФГОС3 [Электронный ресурс] / Magister Dixit : электронный научно-педагогический журнал — Восточной Сибири. — 2012.—№ 3 (09). — Режим доступа: <http://voluntary.ru/dictionary/898/word/vysshaja-shkola> (дата обращения: 20.11.2015).
10. Ivanova N.I., Kukushkina O.Y. Sotsializatsiya lichnosti v sifrovoy srede // Materiali Mejdunarodnogo molodejnogo nauchnogo foruma «LOMONOSOV2017» / Otv. red. I.A. Aleshkovskiy, A.V. Andriyanov, YE.A. Antipov. [Elektronniy resurs]. - M.: MAKSS Press, 2017.

11. Исаков, Б.А. Развитие медиакомпетентности учителей в условиях ресурсного центра : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Исаков Бейбит Абаканович. – Барнаул, 2013. – 179 с.
12. Иванова, Л. А. Проблема формирования медиакомпетентности будущего учителя назрела и требует решения [Электронный ресурс] // Magister Dixit - электронный научно-педагогический журнал Восточной Сибири - Иркутск: [б.н.], 2011. №1 (03). - – Режим доступа: <http://voluntary.ru/dictionary/898/word/vyshshaja-shkola> (дата 20.11.2015). обращения:
13. Казаков И.С. Инварианты информационной компетентности будущего педагога как основа профессионального самопроектирования: Дис...-д-ра пед. наук. 13.00.08. Сочи, 2015. 421 с.
14. Коновалова Н.А. Развитие медиакультуры студентов педагогического вуза. Дис. ... канд. пед. наук. Вологда, 2004. С.9.
15. Леготина, Н.А. Педагогические условия подготовки студентов университета к реализации медиаобразования в общеобразовательных учреждениях [Текст]: автореф. канд. ... пед. наук: 13.00.08 / Леготина Наталья Александровна. – Курган. – 2004. – 25 с.
16. Максимова Г.П. Медиапедагогика как одно из направлений современного образования. // ж. «Общественные науки», 2005. №4. 119-бет.
17. Можаров, М. С. Медиакомпетентность будущего учителя как необходимое условие его продуктивной творческой активности [Электронный ресурс] // Magister Dixit - электронный научно-педагогический журнал Восточной Сибири - Иркутск: [б.н.], 2011. №1 (03). - Режим доступа: <http://www.psyoffice.ru/6-1024-akreditacija.htm> (дата обращения: 20.11.2015).
18. Мясникова, Т.И. Развитие медиакомпетентности студентов университета [Текст]: дис. канд. ... пед. наук: 13.00.01 / Мясникова Татьяна Ивановна. – Оренбург, 2010. – 200 с.
19. Назарметова А.К. Политический контекст масс-медийного пространства: опыт политической компаративистики. Диссертация... Республика Казахстан, Алматы, 2017. – 136 с. 3-бет.
20. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений [Текст]/ С.И. Ожегов. Н.Ю. Шведова; Рос. акад. наук, Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова. – М.: ИТИ Технологии, 2001. – 994 с
21. Stolbnikova E.A. Razvitiye kriticheskogo mishleniya studentov pedagogicheskogo vuza v protsesse mediaobrazovaniya: Na materiale reklami: Diss. ... k.p.n. – Rostov-na-Donu: Tag.GPI, 2005;
22. Столбникова, Е.А. Медиаобразование: проблема воспитания критического мышления [Текст] / под ред. Р.М. Чумичева. – Волгодонск : Полиграфобъединение, 2001. – С. 150 – 155.
23. Тоискин В.С., Красильников В.В. Медиаобразование в информационно образовательной среде. Учебное пособие. Ставрополь: Ставроп. гос. пед. ин-т, 2009. С.3.
24. Введенский, В.Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога [Текст] / В.Н. Введенский // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 51–55
25. Хуторский, А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированной парадигмы образования [Текст] / А.В. Хуторский // Народное образование. – 2002. – № 2. – С.47-54-68.
26. <https://topuch.ru/referat-mediakultura-i-sovremennoe-obshestvo/index.html> Медиакультура и образование: особенности взаимодействия и развития.
27. Первое индексирование сайта arxiv-drive.com роботом Google: февраль 2019 г. Частота контакта
28. <http://www.xn--80aacc4bir7b.xn--p1ai/> Психология общения. Энциклопедический словарь [Электронный ресурс] //Режим доступа Дата обращения 26.07.2016.

БАСЛАЎЧИ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМ ЁШИДАГИ БОЛАЛАР ТАРБИЯСИДА ХАЛҚ ОҒЗАКИ ПОЭТИК ИЖОДИНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

Нарманов А.Х.

*Чирчиқ давлат педагогика университети бошланғич таълим ва
амалиётлари кафедраси н.ф.ф.д (PhD) dotsent v.b.*

Tayanch iboralar: сюжет, эртак, афсона, накл, ривоят, лоф, латифа, мақол топишмоқ.

Ключевые слова: сюжет, сказка, легенда, поговорка, повествование, чвала, анекдот, пословица, загадка.

Key words: plot, fairy, tale, legend, pogorovka, narration, chvala, anecdote, proverb, riddle.

Резюме:

Ушбу мақолада бошланғич таълим ёшидаги болалар тарбиясида халқ оғзаки поэтик ижодининг ўрни ва аҳамиятининг қисқачамазмун баён этилган.

Резюме:

В данной статье обобщены роль и значение народной устной поэзии в воспитании детей младшего школьного возраста.

Summary:

This article summarizes the role and importance of folk oral poetry in the education of children of primary school age.

Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди миллий қадрият ва маданиятимизнинг ажралмас қисмидир. Халқимиз ўзининг бой ва бетакрор оғзаки ижод намуналари билан ҳар қанча фахрланса арзийди. Миллий адабиётимизнинг оғзаки шаклдаги дастлабки намуналари сифатида унда халқимизнинг узоқ йиллик анъана ва қадриятлари, этнографияси, орзу-умидлари, интилишлари, тили, маданияти, педагогик қарашлари ўз ифодасини топган. Мазкур адабий хазинада адабиётшунослик, тилшунослик, ахлоқшунослик, диншунослик, тарихий, фалсафий ва педагогик нуқтаи назардан илмий таҳлил қилиш қилиш мазкур фан соҳлари учун жуда муҳим аҳамиятга эга бўлган илмий хулосаларни тақдим этади. Хусусан, педагогик нуқтаи назардан ХОПИ намуналарини таҳлил қилиш халқ педагогикасининг назарий асосларини мутахкамлаш, ёшларни миллий қадриятлар руҳида тарбиялаш, халқимизнинг тарихий тараққиёт тадрижида дўстлик, адолат,

тенглик каби умуминсоний тушунчаларнинг амалий талқинини кўриш, муайян илмий хулосалар чиқариш имкониятини беради.

ХОПИни илмий асосда тадқиқ қилиш, ўрганишда илмий ёндашув ва халқимиз тафаккури тадрижида фольклор асарларига нисбатан тадқиқотчиларнинг муносабати масаласини инобатга олиш зарур. Умуман, фольклорни ўрганишнинг илдизи антик дунё илмий тафаккурига бориб тақалади. Шу маънода, дунё илм-фани ривожига катта аҳамиятга эга бўлган қадимги сайёҳлар ва тарих билимдонларининг фольклор намуналари борасидаги қайдлари, фикр-мулоҳазалари ХОПИ тарихини ўрганишда муҳим аҳамиятга эга манбалар сифатида қаралади.

Ўзбек ХОПИ намуналарини таҳлил қилиш, уларни келгуси авлодга етказиш билан боғлиқ дастлабки ишларни машҳур тилшунос олим Маҳмуд Кошғарий амалга оширган. “Девону туғотит-турк” асари ўзида кўплаб фольклор намуналарини бирлаштирган асар ҳисобланади. Олим туркий сўз ва ибораларнинг лексик маъносини изоҳлаш, уларни таҳлил қилиш ва тушунтириш мақсадида мақол, афсона, қўшиқ каби фольклор намуналаридан фойдаланган.

ХОПИ ёзма адабиётдан ўзининг қуйидаги хусусиятларига кўра фарқ қилади:

- оғзаки тарзда ижод ва ижро қилиниши;
- муаллиф сифатида халққа нисбат берилиши;
- кучли анъанвийлик хусусиятига эғалик;
- муаллифнинг анонимлиги;
- бир неча вариантга эғалик.

Мазкур хусусиятлар ХОПИнинг ўзига хослигини белгилайди ва яратилган асарларни таҳлил қилишда уларни инобатга олиш зарур. ХОПИ намуналарининг йиллар давомида оғзаки шаклда яратилиши ва ижро этиб келинаётгани мазкур асарларнинг композицияси, структураси, сюжети ва мазмунига бевосита ўз таъсирини ўтказади. Халқ оғзаки ижод намуналарида тарихий асосга эга бўлган фактлар мавжуд ва улар оғиздан оғизга кўчиши натижасида муайян даражада реалликдан узоқлашиши, бадий тўқима билан бойитилиши, ўзгаришларга учраши ҳам мумкин. Шундай вазиятларда халқ оғзаки ижод намуналарини ўқиш ва таҳлил қилиш жараёнида ўқувчи ёки тадқиқотчидан муайян тарихий билим ва кўникмаларга эга бўлиш ҳам талаб қилинади.

Фольклор – синкретик хусусиятга эга бўлиб, бир нечта санъат турларига хос элементларни ўзида мужассамлаштиради. Унинг талай намуналари сўз ва куй уйғунлигида ижро этилади. Аксарият фольклор асарларида сўз

етақчи ўринни эгаллайди. Эртақ, афсона, нақл, ривоят, лоф, латифа, мақол ва топишмоқ жанрлари шундай характерга эга. Халқ эртақлари ва драматикада ҳаракат ва мимика, куй ғоявий-бадиий мазмунни ифодалашда бир қадар аҳамият касб этса-да, барибир, сўз мазмунни очувчи асосий восита бўлиб қолаверади. Бу эса фольклорнинг сўз санъати сифатидаги моҳиятини тўла-тўқис тасдиқлайди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 26 апрелда “Бахшичилик ва дostonчилик санъатини янада ривожлантириш ҳамда такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 304-сонли қарори қабул қилинган бўлиб, унда жумладан шундай дейилади: “Айни пайтда бахшичилик ва дostonчилик санъатининг тарихи, бахшилар ва дostonчилар ижодини мукамал ўрганиш, бу борада фундаментал тадқиқотлар олиб бориш, ХОПИ ёдгорликларини тўплаш, нашр этиш юзасидан яна кўпгина чора-тадбирларни амалга оширишга эҳтиёж сезилмоқда.”

2021 йил 16 декабрда ЮНЕСКОнинг Номоддий маданий меросни асраш ҳукуматлараро қўмитаси томонидан Бахшичилик санъати Инсониятнинг номоддий маданий мероси репрезентатив рўйхатига киритилгани катта воқелик бўлди. Шу муносабат билан Президентимиз Шавкат Мирзиёев бахшичилик санъати намояндалари ва мухлисларига табрик йўллади. Мазкур табрикда “Бу юксак эътироф дунё ҳамжамиятининг Ўзбекистоннинг қадимий тарихи ва бой маданиятига, ранг-баранг ижодий мактаблар ва изчил ривожланиш силсиласига эга бўлган ноёб бахшичилик санъатига улкан ҳурмат-эътиборининг ёрқин ифодасидир”, дейилади.

Фольклор намуналари ёшларнинг, хусусан, мактаб ўқувчиларининг нутқини ўстиришда, уларни халқ донишмандлиги дурдоналари билан таништиришда ҳамда уларда халқчил хислатларни тарбиялашда катта аҳамиятга эгадир. Ўқувчилар бошланғич синфлардан бошлаб ХОПИ намуналари билан танишадилар. Ўқитувчи уларга фольклор асарларидаги теран фалсафий мазмунни таништиради. Кейинроқ, уларнинг ўзлари ҳам синфда ўрганган мақолларига яқин мақол ва ҳикматларни ота-оналаридан, ўқиган китобларидан тўплашга интиладилар. Ўқувчилардаги мазкур хатти-ҳаракатлар замирида уларнинг халқ мақоллари мазмунига нисбатан теран ҳурматни, уларнинг аҳамияти борасида чуқур мушоҳада қилаётганини тушунишимиз мумкин.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки болалар нутқини турли омиллар воситасида ривожлантиришга нисбатан компетенциявий ёндашув уларда ахборот-коммуникатив компетенцияларни шакллантиришга,

ижтимоий муносабатларга тез ва осон киришиш кўникмаларини қарор топтиришга, фанларни ўзлаштиришдаги сифатни таъминлашга ёрдам беради. Бола нутқининг тўғри шаклланиши, асосан, бошланғич таълимда изга солинади ва ўрта таълимда такомиллаштирилади. Нутқ – шахс фаолиятининг тури бўлиб, тил воситалари асосида тафаккурни ишга солиш билан намоён бўлади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги 187-сон “Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарорига 5-илова / Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 14-сон, 230-модда.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори. Бахшичилик ва дostonчилик санъатини янада ривожлантириш ҳамда такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида. 2018 йил 26 апрель, 304-сон / Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 27.04.2018 й., 09/18/304/1109-сон; 09.03.2019 й., 09/19/199/2729-сон.
3. Адизов Б.Р. Бошланғич таълимни ижодий ташкил этишнинг назарий асослари. - Т.: 2002
4. Ахмаджонова М.Э., Маматкулова Д.Б. Бошланғич синф ўқувчиларини оғзаки ва ёзма нутқини ўстириш тизими // Молодой учёный. 2017. -№4.2 (138.2). –С.6-8.
5. Бабанский Ю.К. Избранные педагогические труды / [сост. М. Ю. Бабанский ; авт. вступ. ст. Г. Н. Филонов, Г. А. Победоносцев, А. М. Моисеев ; авт. коммент. А. М. Моисеев] ; Акад. пед. наук СССР. - М. : Педагогика, 1989.
6. Болтаева Б. Бошланғич синфларда лугат устида ишлашда ибораларни ўрганиш. Замонавий узлуксиз таълим муаммолари: инновация ва истиқболлар. Халқаро илмий конференция. – Тошкент: – 2018.
7. К.Имомов, Т.Мирзаев, Б.Саримсоков, О.Сафаров. Ўзбек ХОПИ. Т.: «Ўқитувчи», 1990. –Б.5.
8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори. Бахшичилик ва дostonчилик санъатини янада ривожлантириш ҳамда такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида. 2018 йил 26 апрель, 304-сон / Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 27.04.2018 й., 09/18/304/1109-сон; 09.03.2019 й., 09/19/199/2729-сон
9. Бахшичилик – минг йилликлар билан юзлашган халқона боқий санъат / https://uz.uz/uz/posts/baxshichilik-ming-yilliklar-bilan-yuzlashgan-xalqona-va-boqiy-sanat_331757.

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALAR EMOTSIONAL SOHASI PSIXOFIZIOLOGIYASINING ASOSIY XUSUSIYATLARI

Achilova M.S.

p.f.f.d(PhD)

CHDPU "Maktabgacha ta'lim metodikasi" kafedrası dotsenti

Tayanch so'zlar: bola, usul, fiziologiya, psixofiziologiya, miya, tizim, neyron, rivojlanish asab xujayra, mexanizm, psixologiya, pedagogika.

Ключевые слова: ребенок, метод, физиология, психофизиология, мозг, система, нейрон, нервная клетка развития, механизм, психология, педагогика.

Key words: child, method, physiology, psychophysiology, brain, system, neuron, nerve cell of development, mechanism, psychology, pedagogy.

Резюме:

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning psixofiziologik rivojlanishi emotsional soha to'liq shakllanishiga muhim ta'siri va bunda atrof muhitning asosiy o'rni haqida so'z yuritiladi.

Резюме:

В статье рассматривается важное влияние психофизиологического развития дошкольников на полноценное формирование познавательной сферы и главная роль среды в этом.

Summary:

The article examines the important influence of the psychophysiological development of preschoolers on the full-fledged formation of the emotional sphere and the main role of the environment in this.

Psixofiziologiya tarkibiy jihatdan aqliy faoliyatlar, emotsiyalar, hatti-harakatlar, differensial va yosh bo'yicha psixofiziologiyaga bo'linadi. Asosiy va amaliy psixofiziologiyaning eng muhim sohalaridan biri insonning emotsiyasi hisoblanadi. Bu, ayniqsa, emotsiyalar kontseptsiyasining turli xil ta'riflari, ularning ko'pgina tasnifi, shuningdek, tabiatga oid ko'plab nazariy qarashlar, psixofiziologik mexanizmlar va bu hodisaning biologik ahamiyati mavjudligi bilan namoyon bo'ladi. Hissiyotlarning psixofiziologik asoslarini o'rganish hissiy hodisalarni, ularning miya mexanizmlarini miya tashkil etishni tahlil qilish bilan chambarchas bog'liq. Zamonaviy psixofiziologiyada aqliy jarayonlarning asosiy miya faoliyati yuqori ixtisoslashgan miya tuzilmalarining

dinamik tizimli o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi. Shu munosabat bilan, turli miya tuzilmalarining ishtirokini tavsiflovchi ko'rsatkichlar, ularning hissiy munosabatlarida tashkil etilishi o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilish dolzarbdir. Psixofiziologiyada tizimli yondashuv, shuningdek, ko'p bosqichli ierarxik xatti-harakatlar tashkiloti nuqtai nazaridan hissiy hodisalarni tahlil qilishni ham o'z ichiga oladi.

Jamiyatimizda yoshlarga ta'lim-tarbiya berish o'sib kelayotgan yoshlarni ma'nan yetuk qilib tarbiyalash, barcha davrlarda bo'lgani kabi bugungi kunda ham davlatimiz oldida turgan muhim masalalardan biri hisoblanadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, inson o'z umri davomida oladigan informatsiyaning 70 % ini 5 yoshgacha bo'lgan davrda ular ekan. Maktabgacha ta'lim bolaning sog'lom, har tomonlama kamol topib shakllanishini ta'minlaydi, unda o'qishga intilish hissini uyg'otadi, uni muntazam ta'lim olishga tayyorlaydi.

Jahon va ichki tajribadan dalolat beradiki, aqliy rivojlanishning noaniq kechikishi bo'lgan bolalar soni katta va barqaror o'sib bormoqda. Bunday bolalar ko'pincha aqliy va kognitiv deprivatsiyaga ega bo'lib, ular rivojlanishning sekinlashuvi, shaxsiy immaturligi, kognitiv faoliyatning buzilishi bilan tavsiflanadi; ular maktab ta'limining boshlanishiga tayyor emaslar, ular shni, asabiy charchoqni boshdan kechiradilar, bu esa tez charchash va kam samaradorlikka olib keladi; bunday bolalar bilan o'qituvchilar va o'qituvchilar uchun ishlash qiyin. Hozirgi vaqtda psixofiziologik rivojlanishni o'rganish turli yo'nalishlarda amalga oshiriladi: kognitiv faoliyat, shaxsiy shakllanish va nutqni rivojlantirish, psixofizikaning xususiyatlari. Rivojlanish muammolari bo'lgan bolalarning rivojlanish manbai asosan ular joylashgan muhitning o'ziga xos xususiyatlari va Markaziy asab tizimining funktsional holati bilan belgilanadi. L. S. Vygotskiy (1956) ta'kidlaganidek, maqsadli pedagogik va psixofizik tuzatishning o'z vaqtida boshlanishi rivojlanish muammolari bo'lgan bolalarning rivojlanishida ko'plab ikkinchi darajali anormalliklarning oldini olishga yordam beradi. Ushbu yo'nalishni amalga oshirish bolalarning neyrodinamik jarayonlarining xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak. Ma'lumki, tizimli tuzatish, intellektual rag'batlantirish, sog'lomlashtirish muammolari bo'lgan bolalar sog'lom tengdoshlar darajasiga jinsi va yoshiga qarab neyrodinamik funktsiyalarni shakllantirish va rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'ladi. Yagona ish individual neyrodinamik xususiyatlari kompleksi shakllantirish dinamikasi bag'ishlangan, o'zaro va oliy asab faoliyati tipologik xususiyatlariga qarab, ularning munosabatlar. Maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsiya ko'rsatkichlari bilan asab tizimining xususiyatlari o'rtasidagi munosabatlar ham o'rganiladi va

maktab yoshi bolalarning ishlashi va boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarda psixofiziologik tuzilmasini shakllantirishda o'z xos xususiyatlari bn ajralib turadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda asab tizimining xususiyatlarini bilish ikkilamchi kasalliklarning oldini olish va psixofizik tuzatish, shuningdek, neyrodinamik jarayonlarni tezlashtirish uchun zarurdir.

Maktabgacha yosh davrining oxiriga kelib oliy xissiyotlar tobora ko'proq bola hulq-atvorining motivlariga aylanib boradi. Hissiyotlar vositasida bolalar jamiyatda o'atilgan estetik, ahloqiy talablarga muvofiq ravishda o'z xohish istaklari, xatti-harakatlarini boshqara boshlaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalar emotsiya va hissiyotlarining rivojlanishi bir qator shartlar bilan bog'liq. Hayotning dastlabki yillaridan boshlab oiladan tashqarida tarbiyalangan bolalardagi sust emotsional rivojlanish butun xayotlari davomida saqlanib qolishi mumkin. Buning sababi shundaki, maktabgacha tarbiya muassasalarida bitta kishiga ko'p bola to'g'ri keladi. Natijada tarbiyachilarning har bir bola bilan emotsional kontakti kam bo'ladi. M.M.Kolsovaning ma'lumotlariga ko'ra oiladagi nosog'lom muhit darhol bolaning chizadigan rasmlarida aks etadi. Oiladagi noto'g'ri munosabatlar ba'zida bir tomonlama affektiv bog'liqlikni (ko'pincha onaga bo'lgan bog'liqlikni) yuzaga keltiradi. Bunda bolaning tengdoshlari bilan muloqatda bo'lishi ehtiyoji susayadi, bolaning xulq-atvori haddan tashqari kattalarga bog'liq bo'lib qoladi, bola, xatto kuchli salbiy kechinmalar boshidan kechirishi mumkin. Emotsiyalar va hissiyotlar bola faoliyati amalga oshirilayotgan ijtimoiy-psixologik vaziyat bilan bog'liq. Emotsiogen vaziyatlar, ya'ni kuchli kechinmalarni uyg'otuvchi vaziyatlar yangiligi g'ayrioddiylik bilan ajralib turadi. Bola kattalarga nisbatan ancha ko'p emotsionalni boshidan kechiradi. Buning sababi shundaki, bolaning xayoti tajribasi hali kam bo'lganligi uchun ko'p narsa unga g'aroyib ko'rinadi. Vaziyatga ko'ra bolaning hissiyot va emotsiyalari ham ijobiy (muxabbat, xursandchilik), ham salbiy (jahol, nafrat) bo'lishi mumkin. Agar bola ehtiyojlarini qondira olish imkoniyatlariga ega bo'lsa ijobiy kechinmalar hosil bo'ladi. Bordini, vujudga kelgan vaziyatga bola o'z ehtiyojlarini qondirish imkoniyatiga ega bo'lmasa, salbiy (astenik) emotsional kechinmalar sodir bo'ladi. Umuman olganda, bolalar xayotiy vaziyatlarga optimistik munosabatda bo'ladilar, ularga tetik xayotdan quvonuvchan kayfiyat xos. Emotsiya va hissiyotlarning ontogenezdagi rivojlanish qonuniyatlarini, shuningdek shartlari va yosh xususiyatlarini hisobga olish bolalarda maktabga psixologik tayyorgarlikni shakllantirish imkonini beradi. Maktabga psixologik tayyorgarlikning asosiy komponentlaridan biri emotsional tayyorgarlikdir. Bu tayyorgarlik nafaqat maktabda ta'lim boshlashni xursandchilik bilan kutish, balki shu bilan birga

oliy hissiyotlarning ancha rivojlangan bo'lishi, bola shaxsining emotsional xususiyatlari shakllangan bo'lishini taqoza qiladi. Emotsiyalar va hissiyotlar maktabgacha yosh davrida yetakchi bo'lmagan faoliyat turi - o'yinda juda intensiv rivojlanadi. O'yin maktabgacha yoshdagi bolalar uchun nafaqat yetakchi, balki xilma xil kechinmalarga boy faoliyat turidir. Bolalarda hissiy sohaning xususiyatlarini o'rganishning umumiy tamoyillari bolaning xatti-harakatlarining sabablarini aniqlashda muhim rol o'ynaydi va uning dunyoga munosabatini aniqlash imkonini beradi. Tuyg'ularning quyidagi xususiyatlarini bilish maqsadga muvofiqdir: ustun hissiy fon, his-tuyg'ularning keskin tebranishlari, qo'rquv hodisalari, umumiy tashvish va ayniqsa maktab tashvishi, shaxs ichidagi nizolar va kompensatsiya mexanizmlari, reaksiyalar, umidsizlik holati.

Adabiyotlar:

1. Возрастная анатомия, физиология и гигиена: программа курса и планы семинарских занятий: Воронеж. гос. ун-т; сост. Ю.А. Гончарова – Воронеж: ИПЦ ВГУ, 2007. – 19 с.
2. Громова З.П. Гигиена и физическое воспитание школьника в семье / З.П. Громова. – Мн.: Высш. шк., 1973. – 143 с.
3. Ежова Н.В. Педиатрия: учеб. пособие / Н.В. Ежова, Е.М. Русакова, Г.И. Кашеева. – Мн.: Высш. шк., 1999. – 524 с.
4. Жучкова А.И. Тестовые задания по анатомии, физиологии и гигиене: учеб. пособие для школьников по анатомии, физиологии и гигиене / А.И. Жучкова, В.В. Чурикова, М.А. Наквасина; Воронеж. гос. ун-т, Гимназия им. Н.Г. Басова. – Воронеж: ВГУ, 2001. – 43 с
5. Матюшонок М.Т. Физиология и гигиена детей и подростков: учеб. пособ. для пед. ин-тов / М.Т. Матюшонок, Г.Г. Турик, А.А. Крюкова; под ред. М.П. Кравцова. – 2-е изд., перераб. – М.: Высш. шк., 1980. – 285 с.
6. Никишов А.И. Дидактический материал по анатомии, физиологии и гигиене: пособие для учителей биологии и уч-ся / А.И. Никишов. – М.: РАУБ; Топикал, 1995. – 117 с.

INKLYUZIV TA'LIMGALB QILINGAN AUTIZM SINDROMLI BOLALAR BILAN ISHLASHDA O'QITUVCHI VA TYUTORNING BIRGALIKDAGI FAOLIYATI

Egamberdiyeva N.A.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

*Pedagogika fakulteti, Maxsus pedagogika kafedrası
o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: inklyuziv ta'lim, nogiron bolalar, tyutor, maxsus ta'lim ehtiyojlari, psixologik va pedagogik yordam.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дети с ограниченными возможностями здоровья, тьютор, особые образовательные потребности, психолого-педагогическая помощь.

Key words: inclusive education, children with disabilities, tutor, special educational needs, psychological and pedagogical assistance.

Резюме:

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun sifatli ta'lim olish imkoniyatini ta'minlash uchun tyutorlik faoliyati zarur shartdir. Maqolada "O'qituvchi va tyutor" tizimida nogiron bolani psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlashni tashkil etish shakllari, yondashuvlari ochib berilgan.

Резюме:

Как показывает практика, тьюторская деятельность является необходимым условием обеспечения доступа к качественному образованию детей с отклонениями в развитии. В статье раскрыты формы, подходы к организации психолого-педагогического сопровождения ребенка с ОВЗ в системе "Учитель и тьютор".

Summary:

As practice shows, tutoring is a necessary condition for ensuring access to quality education for children with developmental disabilities. The article reveals the forms and approaches to the organization of psychological and pedagogical support for a child with disabilities in the "Teacher and tutor" system.

So'nggi yillarda alohida ehtiyojli bolalarni jamiyat hayotida to'liq ishtirok etish huquqlarini xalqaro standartlarga muvofiq ta'minlash, barcha sohalarida sifatli ta'lim olishi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni mamlakatimizda nogironligi bor shaxslarga sifatli ta'lim olish uchun zarur sharoitlar yaratilishini belgilaydi.

Hozirgi kunda mamlakatimizda alohida ehtiyojli bolalarni ta'lim olishga bo'lgan huquqlarini ta'minlash maqsadida inklyuziv ta'lim tizimi amaliyotga joriy etib borilmoqda.

Inklyuziv ta'lim - davlat siyosati bo'lib, nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bolalar, (ayrim sabablarga ko'ra nogiron bo'lgan) o'smirlar rivojlanishda uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir. Inklyuziv ta'lim atamasi fransuzcha *inclusif* so'zidan olingan bo'lib o'z ichiga oladi degan ma'noni anglatadi.

"Inklyuziv ta'lim" atamasi fransuzcha *"inclusif"* so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "o'z ichiga oladi" deb tarjima qilinadi va maxsus ehtiyojlari bo'lgan va shartli ravishda sog'lom, ya'ni sog'ligi cheklanmagan shaxslarning birgalikdagi ta'limini anglatadi. Inklyuziv ta'limning mazmun mohiyati to'g'risidagi bilim va ma'lumotlar hali jamiyatda yetarli emas.

Inklyuziv ta'lim - hamkorlikdagi ta'lim, butun dunyo hamjamiyati tomonidan eng insonparvar va eng samarali ta'lim sifatida tan olingan bo'lib, "inklyuziv" va "integratsiyalashgan" atamalari ko'pincha bir xil ma'noda ishlatiladi. Shunga qaramasdan falsafada bu tushunchalar orasida farq bor.

- nogiron bolani oddiy sharoitga joylashtirish integratsiyaga qarab qo'yilgan birinchi qadamdir.
- integratsiyalashgan ta'lim bu - diqqat markazida bolaning aynan maktabga kelib ketish muammosi turgan, maxsus ehtiyojli bolaning maktabga qatnash jarayonidir.
- integratsiyalashgan ta'limda bolaga muammo sifatida qaraladi.

Inklyuziv ta'lim alohida yordamga muhtoj bolalarni normal rivojlanishdagi bolalar bilan teng huquqlilik asosida ta'lim tarbiya olishlarini ta'minlaydi. Shuning uchun ham ahamiyatlidir.

Inklyuziv ta'lim olish jarayoni bir-biriga o'xshamaydigan, intellektual, jismoniy va aqliy xususiyatlarga ega bo'lgan odamlar maxsus bilimga muhtoj bo'lmagan tengdoshlari bilan birgalikda zarur bilim va ko'nikmalarni oladigan tarzda tashkil etiladi. Inklyuziv ta'lim alohida ehtiyojli bolalar bilan sog'lom bolalar uchun teng ta'lim olish imkoniyatini yaratadi. UNICEF inklyuziv ta'limni O'zbekiston ta'lim tizimiga kiritish masalalari bilan shug'ullanadi. Inklyuziv ta'lim vazifasi bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat'i nazar,

ularning barchasiga sifatli ta'lim taqdim etish. Shu bilan birga, inklyuzivlik tamoyili imkoniyatlari cheklangan bolalar ijobiy ruhiy va ijtimoiy rivojlanishga ega bo'lishlari uchun oilada yashashlari va o'z tengdoshlari bilan birga oddiy maktabda bilim olishlari lozimligini nazarda tutadi. Inklyuziv ta'lim tizimi nogironlar aravachasidagi bola yaqin atrofda joylashgan maktabda ta'lim olishi, o'zlashtirishda qiynalayotgan bo'lsa, o'qish va yozishga o'rganish uchun maxsus yordam olishi darslarga qatnamay qo'ygan bolaga esa maktabga qaytish uchun tegishli yordam ko'rsatilishini kafolatlaydi.

Bugungi kunda umumta'lim maktablaridagi inklyuziv sinflarda quyidagi toifadagi alohida ehtiyojli bolalar ta'lim olmoqdalar: eshitishida, ko'rishida, tayanch harakat a'zolarida, nutqida muammolari bo'lgan, ruhiy rivojlanishi sustlashgan, yengil darajadagi aqli zaiflik, autizmning yengil darajasi, koxlear implantli bolalardir.

Inklyuziv ta'lim ishtirokchilariga oila, maktab, mahalla, sinfdoshlari va tengdoshlari, mutaxassislar, sog'liqni saqlash tizimi hodimlari kiradi.

Hozirgi kunda alohida ehtiyojli bolalar orasida autizm sindromli bolalar sonini ortib borishi, bu toifadagi bolalarni qo'llab-quvvatlash dolzarb masalalardandir. Ta'lim muassasasida ta'lim olish ko'plab bolalar uchun qiyin sinov, jiddiy psixologik stressni keltirib chiqaradigan va bolani psixologik kasalliklarga olib keladigan kuchli aversiv (yoqimsiz) stimuldir. Ularning asosiylari xulq-atvor muammolari va muloqotdagi qiyinchiliklari bo'lib, ular o'quv jarayonini autistik bolaning o'zi va uning sinfdoshlariga tashkil etishga xalaqit beradi. Mutaxassislar autizmda o'quv materiallarini o'zlashtirish va ijtimoiy ko'nikmalarni o'zlashtirishning o'ziga xos xususiyatlarini yetarli darajada tushunmaydilar.

Autizm spektrida kamchiligi bor o'quvchilarning ta'lim ehtiyojlariga javob beradigan maxsus ta'lim sharoitlarini yaratish ta'lim tashkiloti pedagogik jamoasining samarali tashkiliy ishini va autizm spektri buzilgan bolalar bilan ta'lim faoliyatini amalga oshiradigan mutaxassislarning to'liq kasbiy kompetensiyasini talab qiladi. O'zaro munosabatga kirishishda kamchiliklar yoki xulq-atvorida va psixik jarayonlarida qo'pol buzilishlari yo'q ASB bola uchun maktab ta'limining eng istiqbolli shakli – bu bosqichma-bosqich, individual ravishda dozalangan qo'llab-quvvatlanadigan integratsiyasidir. Bolani ta'limi va tarbiyasida autizm sindromli bolalar butun umri davomida maxsus tashkil etilgan qo'llab-quvvatlash ishiga muhtoj. Shu munosabat bilan psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlashning ahamiyati, zarurati, uning maktabdagi o'rnini, roli, funktsiyasini aniqlashga ehtiyoj ortib bormoqda.

Moslashtirilgan ta'lim dasturi ASB o'quvchilarning o'quv jarayoniga aniq va oqilona xarakter beradi, bunda kerakli maqsadlarni shakllantirish, ularga erishish strategiyasini aniqlash va ta'lim-tarbiya natijalarini kuzatish mumkin.

Autizm sindromli o'quvchilar uchun umumiy ta'lim dasturini muvaffaqiyatli ishlab chiqish va amalga oshirish uchun mutaxassislarning (o'qituvchi, tyutor, psixolog, o'qituvchi-logoped, o'qituvchi-defektolog va boshqalar), shuningdek ta'lim tashkiloti ma'muriyatining hamjihatlikdagi, jamoaviy ishi zarur. Faqatgina bolaning qiyinchiliklarini birgalikda muhokama qilish, umumiy maqsadlarni belgilash, yagona uslubiy yondashuv aniqlangan muammolarni tuzatish bilan bolani rivojlantirish bo'yicha kompleks psixologik va pedagogik ishlarni amalga oshirishga imkon beradi.

Autizm sindromli o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish jarayonida quyidagilar zarur:

- bolaning xususiyatlariga mos keladigan o'quv jarayonini tashkil etish shakllaridan foydalanish;
- bolaning o'ziga xos xususiyatlariga mos keladigan metodlardan foydalanish (bolaning o'z manfaatlariga tayanish);
- bolaning xususiyatlariga mos keladigan moslashtirilgan didaktik materiallardan foydalanish;
- vazifalarni individual tanlash.

O'quv sharoitida autizm sindromli bola o'z xatti-harakatlarini tashkil qilishda ham, ma'lumotni frontal taqdim etish formatida bilim olishda ham ko'plab qiyinchiliklarga duch keladi. Bu omillarning barchasi tyutor bilan birga bo'lishni talab qiladi. Aynan shu mutaxassis dars davomida bolaga kerakli harakatlar ketma-ketligini boshqarishga yordam beradi, o'qituvchining ko'rsatmalarini moslashtiradi, kerakli xatti-harakatlarning afzalliklarini mustahkamlaydi, tengdoshlari bilan muloqotda zarur yordamni ko'rsatadi.

Tyutor - bu rivojlanish xususiyatlarida o'quvchining shaxsiy hamrohi. O'qituvchi va tyutor bu vazifalarni eng samarali tarzda taqsimlaydigan bitta jamoa. Tyutor o'qituvchi bilan hamkorlikda ishlaydi, bu o'qituvchi uchun qulay va bola uchun foydali bo'ladi.

O'qituvchi va tyutorning birgalikdagi faoliyatining maqsadi rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolani maktab muhitiga muvaffaqiyatli kiritish uchun sharoitlarni tashkil etish va o'quv dasturini bolaga qulay tezlikda va tegishli hajmda moslashtirish bo'yicha ishlarni amalga oshirishdir.

Autizm sindromli bolalar o'quv bilimlarini o'zlashtirish jarayonini yengillashtirish uchun tyutor va o'qituvchi o'quv topshiriqlarini dozalashni muhokama qiladilar, vositalarni muvofiqlashtiradilar.

Autizm spektrida kamchiligi bo'lgan bolalarda ruhiy jarayonlari, affektiv holati, xulq-atvori va nutqida turli xil kamchiliklar kuzatiladi. ASB bola uchun uning o'ziga xos qiziqishlari va hissiy ma'lumotlarni qayta ishlash xususiyatlarini hisobga olgan holda rag'batlantiruvchi muhitni yaratish ushbu qiyinchiliklarni yengishga yordam beradi.

ASB bolalarini o'qitishda o'qituvchilar duch keladigan asosiy va birinchi qiyinchiliklardan biri bu stereotipik xatti-harakatlardir. Noto'g'ri xatti-harakatlar insonning jamiyatga integratsiyalashuviga to'sqinlik qiladigan ijtimoiy jihatdan nomaqbul xatti-harakatlardir. ASB bilan og'rikan bolalarda bunday xatti-harakatlarning mavjudligi va ularning maktabga moslashish jarayoniga sezilarli darajada xalaqit berishi, ular uchun moslashtirilgan asosiy ta'lim dasturini ishlab chiqishni imkonsiz qiladi, sinfdagi o'quv jarayonini "buzadi" va atrofdagi odamlar bilan yetarli aloqalarni shakllantirishga to'sqinlik qiladi. Shuning uchun, agar ASB bilan og'rikan bolada bunday xatti-harakatlar namoyon bo'lsa, unda uni tuzatish psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash mutaxassislarining ustuvor vazifasiga aylanadi.

Adabiyotlar:

1. Mo'minova L.R. "Autizm sindromi, uning sabablari, turlari va bartaraf etish metodikalari". Uslubiy qo'llanma. Toshkent "Spectrum Media Group" 2015-yil.
2. Egamberdiyeva, N. A. (2023). Ta'lim klasteri sharoiti–autizm sindromli bolalar nutqini rivojlantirishning innovatsion omili sifatida. Konferensiya, 1(1), 154-158.
3. Egamberdiyeva, N. A. Raqamli ta'lim muhitida autizm sindromli bolalarni rivojlantirish. raqamli ta'limning zamonaviy tendentsiyalari va ularni ta'lim-tarbiya jarayoniga tadbiq qilish yo'llari" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi.
4. Qodirova, F. U., & Egamberdiyeva, N. A. (2023). Ta'lim klasteri sharoitida autizm sindromli bolalarni tashxislash va korreksiyalash ishlarining mazmuni. Konferensiya, 1(1), 201-205.
5. Egamberdiyeva, N. A., & Raxmatullayeva, M. R. (2022). Inklyuziv ta'limda eshitishida muammosi bo'lgan bolalarning psixologik xususiyatlari. Inklyuziv ta'limning dolzarb masalalari, 1(1), 163-167

AQLIY RIVOJLANISHDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Tag'onova G.B.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Pedagogika fakulteti, Maxsus pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: aqli zaiflik, bilish faoliyati, yordamchi maktab, potologik buzilishlar.

Ключевые слова: умственная отсталость, когнитивные функции, вспомогательная школа, патологические расстройства.

Key words: mental retardation, cognitive activity, auxiliary school, pathological disorders.

Резюме:

Aqli zaif bolalarda bilish faoliyatining oliy shakllarini yaxshi rivojlanmaganligi fikrlashning yuzakiligi, nutqni sekin rivojlanishi va sifat jihatidan o'ziga xosligi, xatti-xarakatini so'z orqali nazorat qilishni izdan chiqishi xissiy-irodaviy sohani to'laqonli emasligi kuzatiladi.

Резюме:

У умственно отсталых детей наблюдается недостаточное развитие высших форм познавательной деятельности, поверхностность мышления, медленное развитие и качественное своеобразие речи, нарушение контроля поведения через слово, неполноценность эмоционально-волевой сферы.

Summary:

Poor development of higher forms of cognitive activity in Mentally Retarded Children is observed in the superficiality of thinking, slow development of speech and qualitative specificity, the inability to trace the control of behavior through speech is not exhaustive of the hiscio-volitional sphere.

Aqli zaiflik deganda me'yoriy ruhiy rivojlanishdan chetlashib, haqiqiy, aynan aqliy nuqsonlikka olib keluvchi holat tushuniladi. Bunday holat «aqli zaiflik» nomi bilan atala boshlandi. So'nggi yillarda aqli zaiflik mohiyatini tushuntirishda ma'lum ruhiy, kasalliklar emas, balki qobiliyatlarining rivojlanmasligi asosida kelib chiqadigan xulqning buzilishidir, deb ko'rsatish odat tusiga kirib qolmoqda. Shular asosida noto'g'ri holda «aqliy qoloqlik» tushunchasi kengaytirilib, unga pedagogik qarovsiz bolalar, ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar, huquq-tartib normalarini buzuvchi bolalar ham kiritilinoqda.

Aqli zaiflikning mohiyatini nuqsonning moddiy asosi bilan bog'lab, bunga bosh miyaning organik buzilishini ko'rsatadilar. Boshqacha aytganda, aqli

zaiflikning moddiy asosi sifatida kasallangan bosh miya e'tirof etiladi. Bu kasallik natijasida bolaning bilish faoliyatlari keng ma'noda buzilib, aqliy rivojlanish tezligi, samaradorligi pasayadi.

Aqli zaif bolalar bosh miyasi chuqur zararlanganligi sababli barcha oliy asab faoliyatlari buzilgan bo'ladi. Patologik buzilislar shartsiz reflekslarning hosil bo'lishida ham namoyon bo'ladi. Bu buzilishlar bosh miyaning qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlarida ham o'z aksini topadi. Hatto ikki signal sistemalarining o'zaro aloqalarida buzilishlar ko'zga tashlanadi. Rus defektolog va psixologlaridan L.S.Vigotskiy, LV.Zankov, G.Ye.Suxareva, T.a.Vlasova, G.M.Dulnev, N.G.Morozova, S.Ya.Rubinshteyn, M.S.Pevzner, G.I.Rossolimo, V.G.Petrova, J.I.Namozboyeva, shuningdek, G'.B.Shoumarov, K.Q.Mamedov, P.M.Po'latova, V.S.Rahmonova va boshqalarning tadqiqotlarida ko'rsatilishicha, «aqli qoloq»likda ruhiy nuqson murakkab tuzilishga ega. Ularning ko'rsatishicha, bir tomondan, birlamchi nuqson ta'sirida oddiy aqliy jarayonlar buzilsa, ikkilamchi nuqson sifatida ruhiyatning oliy shakllari, xotira, xarakter belgilari buzilar ekan.

Oligofrenopedagogikaning maxsus markazida turadigan manba nuqsonning o'zi emas, balki u bilan bog'langan buzilgan ruhiy holatlardir. Shu bilan birga, biz aqli zaif deb bu holatning turg'unligini ham tushunamiz. Mana shu mezonning bor yoki yo'qligiga qarab aqli zaiflikni boshqa unga o'xshash turlardan farqlashimiz lozim. aqli zaiflikning asosiy belgilari: a) bosh miyada organik buzilishning mavjudligi; b) bilish faoliyatlarining umumiy, chuqur buzilganligi; d) bilish faoliyatlari buzilganligining turg'un xarakterdaligi.

Aqli zaif bolalar guruhiga quyidagi bolalar kirmaydi: a) aqliy rivojlanmaganlik bosh miyaning organik buzilishlari bilan bog'liq bo'lmagan pedagogik qarovsizlar; b) ruhiy rivojlanishi orqada qolgan bolalar; d) aqliy jihatdan saqlangan bo'lib, chuqur nutq kamchiliklari bo'lgan bolalar. amaliyotda ba'zan bosh miyasi zararlangan bolalami aqli zaiflar qatoriga qo'sha olmaymiz. Bunday hollarda bosh miya zararlanishi bilish faoliyatining buzilishiga olib kelmaydi. Oligofreniyaning murakkablashmagan turida qo'pol ruhiy, jismoniy buzilishlar deyarli uchramaydi. Bunday bolalar, odatda, mehnatsevar, intizomli bo'ladilar, ularning nerv sistemalari turg'undir. Biror ish bajarganda ular yetarli darajada diqqatlarini bir joyga yig'a oladilar. Hissiyotlari ham nisbatan saqlangan. Maktabda, oilada turli yumushlarga yordam beradilar, yordamchi maktab dastur materiallarini muvaffaqiyatli o'zlashtiradilar.

aqliy zaiflikning chuqurligiga qarab oligofreniya darajaga ajratiladi: Har qaysi daraja haqida qisqacha to'xtalib o'tamiz. Birmuncha yengil daraja bo'lib, oligofreniyaning eng ko'p tarqalgan turidir. Yordamchi maktabga bolalarni

saralash vaqtlarida asosan shu bolalar bilan ish olib boriladi. Yordamchi maktab o'quvchilarining asosiy qismini ham yengil darajadagi bolalar tashkil qiladi. Bu bolalarni saralash vaqtida ham ma'lum qiyinchiliklarga duch kelinadi. Buning asosiy sababi shuki, aqliy nuqson u darajada chuqur emas. Bu bolalar umumlashtira oladilar. Bog'cha yoshi davrida primitiv, sodda mazmunli o'yinlarni tashkil qila oladi. Maktab yoshi davrida esa ma'lum muayyan holatlarni baholay oladi, amaliy masalalami yechishda to'g'ri ish tutadi. Nutqi asosan saqlangan bo'lib, mexanik xotirasi nisbatan yaxshi natijalar beradi. Bularning barchasi yordamchi maktab dasturi hajmidagi materiallarni muvaffaqiyatli o'zlashtirishga yordam beradi. Yengil darajadagi aqli zaif bolalarda yetarli harakatchanlik, ish qobiliyatlari saqlangan bo'ladi. Bu bolalarda nisbatan hissiyot-iroda sifatleri yaxshi saqlangani natijasida o'zlarini nazorat qilish imkoniyatlari mavjud. Yordamchi maktabning maxsus sharoitlari tufayli yengil darajadagi aqli zaif bolalar 9 yil davomida ommaviy maktablar boshlang'ich sinf hajmidagi o'quv materiallarini egallab, ma'lum ishlab chiqarish, kasb-hunar tayyorgarligini oladilar.

Qator ijobiy xislatlariga qaramay, ma'lum darajada aqliy rivojlanmaganlik bu bolalarga ham xosdir. Bu bolalarning tafakkurlari ko'rgazma-obraz mazmunini kasb etadi. Tushunchalarning shakllanishi juda qiyin amalga oshadi. Umumlashtirish, taqqoslash jarayonlari juda zaif kechadi. O'qilgan muayyan mazmunni qiyinchilik bilan o'zlashtiradilar. Fanlarni to'g'ri idrok qila turib, ularning ichki bog'lanishlarini tushunmaydilar. Bunday xislatlar yengil darajadagi aqli zaif bolalar bilan mazmunli rasmlar, izchil voqealarni tasniflash tajribalari o'tkazilganda yaqqol ko'rinadi, hisoblash malakalari ham qiyin shakllanadi. Sonlar, suratli arifmetik belgilar mohiyatini yetarli tushunib yetmaydilar. Ular sodda masalalarning shartlarini dastlabki tushuntirishlarda bila olmaydilar. To'g'ri yozish malakalarini qiyinchilik bilan egallaydilar. Ularning nutqi sodda, grammatik tomoni buzilgan, tili chuchuk bo'lishi mumkin. So'zli tushuntirishlar muayyan holatlar bilan bog'liq bo'lmasa, materialni juda qiyin idrok etadilar. Debil bolalarning yetarli aqliy taraqqiy etmaganligi ular shaxsining shakllanmaganligi bilan birga qo'shib keladi. Bu xislat fikr yuritish va qarashlarning mustaqil emasligida, bilimga intilishlarning yetishmasligida, tashabbuskorlikning bo'shligida, mehnat faoliyatlarida namoyon bo'ladi.

O'rta darajadagi aqli zaiflik yengil darajadagi aqli zaiflikdan binnuncha og'ir darajadir. aqliy nuqsonning bu darajasida oligofreniyaning o'ziga xos xususiyatlari va namoyon bo'lishi binnuncha yaqqol ko'rinadi. Birinchi navbatda, bu muayyan holatlarda umumlashtira olmaslik, hatto oddiy tushunchalarni hosil qila olmasligi bilan ajralib turadi. O'rta darajadagi aqli zaiflik bolalarning

mantiqiy fikrlash jarayonlari juda past darajada bo'ladi. O'qigan materialning mazmunini ilg'ab ololmaydilar. Yordamchi savollar orqaligina qisman mazmunini tushunishlari mumkin. Ko'rish va eshitish analizatorlari qabul qilgan axborotlarni tahlil qila olmasligi natijasida harflarni eslab qolishda qiynaladilar, o'xshash tovushlarni bir-birlariga aralashtirib yuboradilar. Kitobdagi matnlarni mexanik ravishda o'qib, mazmunini tushuntira olmaydilar. O'ngacha sanash, o'n ichida hisob-kitob qilishlari mumkin. Lekin ularda murakkab son haqidagi tushunchalar yo'q. Ularning so'z boyligi kam bo'lib, nutqi ifodasiz, jummalari qisqadir.

O'g'ir darajadagi aqli zaiflikda ular idrokida qo'pol rivojlanmaganlik ko'rinadi. atrof-muhitga bo'lgan munosabati mos emas. O'z shaxsini aniq bilmaydi. Ularning tafakkuri deyarli yo'q, ular o'zlariga qarab gapirilgan gapdan ko'ra mimika va yuz harakatlarini nisbatan ilg'ab oladilar. O'g'ir darajadagi aqli zaiflikda nutqi aqliy nuqson chuqurligiga bog'liq. Ular nutqi ma'nosiz tovushlardan, ba'zan alohida so'zlar yig'indisidan iborat bo'lishi mumkin. Hissiyotlari haddan tashqari sodda bo'lib, fiziologik xohishlar bilan bog'liqdir. Xursandchiliklari, qoniqishlarining asosida o'zlarining to'qligi, turar joyining issiqligi, patologik intilishlarini qondirish bo'lishi mumkin (jinsiy o'z-o'zini qondirish bafmoqlarini so'rish, yeb bo'lmaydigan narsalarni chaynash). Xafagarchiliklari esa sovuq, ochlik, og'riqdan bo'lishi mumkin. O'zlarining xursandchiliklarini harakat, qichqirish, mimika harakatlari bilan namoyon etsalar, xafagarchiliklarini esa qaysarlik, o'z tana organlarini jarohatlash bilan ko'rsatishlari mumkin. O'g'ir darajadagi aqli zaiflikning nisbatan yengilroq turlarida ijtimoiy hislarning saqlanganligini ko'rish mumkin. Bunday xislatlarni ularni boqadigan kishilarga birmuncha bog'lanib qolganliklarida, maqtaganida ularning xursand bo'lishlarida ko'rish mumkin. Ularning umumiy kayfiyatlari goh befarq, goh bo'shanglik va xursandchilik bilan ifodalanishi mumkin. Harakat tizimlarining haddan tashqari kambag'alligi natijasida hatto yurish va tik turish malakalari ham buzilgan bo'ladi. Faoliyatlari deyarli ko'zga tashlanmaydi. O'zlariga xizmat qilish malakalari shakllanmagan. Xulqlari asosan ularning o'z talablarini qondirish bilan bog'liq. Ba'zilar bir xildagi stereotip harakatlar qiladilar.

Adabiyotlar:

1. V.S.Rahmonova. Maxsus pedagogika - T.: G'afur G'ulom. 2005.
2. П.А.Якунин, В.П.Ермаков Основы тифлопедагогики. М,2000
3. Д. Султонова Тифлопедагогика. Маърузалар матни. -Т., 2011
4. Shoumarov G'. B., Mamedov K. "aqli zaif bolalar psixologiyasi". Toshkent: "O'qituvchi", 1998.
5. "Специальная педагогика". под ред. Н. С.Назаровой Москва: "Владось", 2003
6. www. Ziyaonet

MAKTAB VA MTT TA'LIMIDA INNOVATSION LOGISTIKASINI BOSHQARISH VA UNING PEDAGOGIK KONTSEPTUAL MASALALARI

Madgapilova N.T.

“Psixologiya” kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: logistika, ta'lim sohasidagi innovatsiya, rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari, ta'lim sharoiti, jamiyat va davlat talablari, an'anaviy pedagogik texnologiyalarni innovatsion omillarga muvofiqlashtirish, maktab va MTT faoliyatini muvofiqlashtirish.

Ключевые слова: логистика, инновации в сфере образования, развивающие образовательные технологии, условия обучения, требования общества и государства, координация традиционных педагогических технологий с инновационными факторами, координация деятельности школы и МТТ.

Key words: logistics, innovation in the field of education, developmental educational technologies, educational conditions, society and state requirements, coordination of traditional pedagogical technologies with innovative factors, coordination of school and MTT activities.

Резюме:

Mazkur maqolada, ta'lim sohasidagi innovatsiyalar, ta'limda rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari, ta'lim sohasidagi innovatsiyalar, ta'lim sharoitiga, jamiyat va davlat talablariga, reproduktiv ta'lim mafkurasini amalga oshiruvchi an'anaviy pedagogik texnologiyalarni innovatsion omillarga muvofiqlashtirish, maktab va MTT faoliyatini muvofiqlashtirish va rivojlantirish masalalari ilmiy pedagogik jihatdan tahlil etilgan.

Резюме:

В данной статье рассматриваются инновации в сфере образования, образовательные технологии, развивающиеся в образовании, инновации в сфере образования, условия обучения, требования общества и государства, традиционные педагогические технологии, реализующие идеологию репродуктивного образования, и инновационные факторы, вопросы координации, координации и развития деятельности школы и МТТ анализируются научно и педагогически.

Summary:

In this article, innovations in the field of education, educational technologies that develop in education, innovations in the field of education, educational conditions, the requirements of society and the state, traditional pedagogical technologies that implement the ideology of reproductive education, and innovative factors issues of coordination, coordination and development of school and MTT activities are analyzed scientifically and pedagogically.

Ta'limdagi, shuningdek, iqtisodiyotdagi pedagogik innovatsiyalarning mazmunan o'ziga xosligi va xilma-xilligiga qaramasdan, jami innovatsion ta'lim mahsuloti samaradorligining asosiy mezonlari uning dolzarbligi va raqobatbardoshligidir.[7] Birinchisi, taklif etilayotgan yangilikning dolzarbligini, uning yordami bilan boshqalar uchun muhim bo'lgan pedagogik muammoni hal qilish qobiliyatini tavsiflaydi. Agar taklif uzoq vaqtdan beri mavjud bo'lgan muammoni hal qilishning yangi usulini o'z ichiga olsa yoki endigina paydo bo'lgan, hali taklif qilinmagan ish usullari va vositalarga javob bo'lsa, talab ortadi. Ikkinchisi ushbu yangilikning shunday xususiyatlarini namoyish etadi, buning natijasida uni qo'llash haqiqiy ehtiyojlarni maksimal darajada qondira oladi va shu bilan mavjud alternativalar bilan solishtirganda eng foydali bo'ladi.

Postindustrial jamiyat va ta'lim xizmatlari bozorining rivojlanishi sharoitida iqtisodiy jozibadorlik kabi mezon tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bundan tashqari, innovatsiyalarning "iste'molchisi" uchun muhim nuqta - bu olingan ta'lim natijalari va ta'siridan "narx" (ba'zan nomoddiy) bilan bog'liq holda innovatsiyani sotib olish, joriy etish va saqlash xarajatlari. Innovatsion mahsulotning "ishlab chiqaruvchisi" uchun iste'molchilarga kerak bo'lgan sifat va xususiyatlarni saqlab qolgan holda uni "arzon qilish" muhimdir.

Ta'lim sohasidagi innovatsiyalar, garchi ular nihoyatda ommabop va raqobatbardosh bo'lsa-da, iqtisodiy jihatdan jozibador emas, bundan tashqari, o'z mazmunidagi oxirgi mezon ushbu turdagi innovatsiyalarning mohiyatiga qisman zid keladi. Maktablarda tadbirkorlik kurslarini joriy etishga urinishlar ham ommabop va raqobatbardosh, ammo moliyaviy jihatdan noqulay ekanligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari sohasidagi innovatsiyalar yuqori raqobatbardoshlikka ega, vaqti-vaqti bilan talab qilinadi va iqtisodiy jihatdan jozibador emas.

Yuqori talab va past raqobatbardoshli iqtisodiy jozibadorlik maktab o'quvchilari uchun oldindan tayyorgarlik va profilli ta'limni amalga oshirish uchun xosdir. Xarajat jihatidan ancha tejamkor va o'zini oqlagan, lekin hozirgi ta'lim sharoitiga, jamiyat va davlat talablariga, reproduktiv ta'lim mafkurasini amalga oshiruvchi an'anaviy pedagogik texnologiyalarga ahamiyatsiz.

Ommabop, raqobatbardosh va iqtisodiy jozibador o'quv mahsulotlarini yaratish tizimli innovatsiyalarni, mavjud bilimlardan yuqori darajada foydalanishni, bir vaqtning o'zida bir nechta fanlarning kuch va resurslarini birlashtirishni talab qiladi.[3] Ushbu shartlarning kombinatsiyasi mintaqaviy ta'lim xoldingining o'ziga xos xususiyati bo'lib, optimal integratsiya va ichki raqobat tufayli talab qilinadigan, raqobatbardosh va tejamkor innovatsiyalarning paydo bo'lishiga yordam beradi.

Ushbu jarayonning mahsuldorligi klaster ichidagi jarayonlarning yo‘nalishlari va natijalarini belgilaydigan ta‘lim xoldingini boshqarish mexanizmlariga bog‘liq.

Maktab va MTT uchun klaster a‘zolari o‘rtasidagi muvofiqlashtirishni rivojlantirish bilan birga ularning innovatsion faoliyatini boshqarishni markazsizlashtirishni ta‘minlash muhim ahamiyatga ega. Markazsizlashtirish klaster sub‘ektlari o‘rtasida faoliyat va ularning natijalari bo‘yicha vakolat va majburiyatlarni taqsimlash sifatida qaraladi. Ularning har biri o‘ziga xos sharoitlarda innovatsion ishlarni olib boradi, bu esa undan yetarlicha moslashuvchanlikni, avtonomiyani va mustaqillikni talab qiladi. Shu bilan birga, umumiy innovatsion ta‘lim mahsulotini yaratishga to‘laqonli hissa qo‘shish uchun u butun maktab va MTT bilan barqaror aloqa kanallariga ega bo‘lishi, klaster ichidagi o‘zaro ta‘sirga qo‘shilishi kerak.

Maktab va MTTda markazsizlashtirish va muvofiqlashtirish muammolarini hal qiluvchi mexanizm klasterni birgalikda boshqarish bo‘lib, uning barcha sub‘ektlari vakillari ishtirok etadi. Birgalikda boshqarish madaniyati shuni ko‘rsatadiki, klaster rahbariyati o‘z rolini o‘z sub‘ektlarini nazorat qilishda emas, balki ularning huquq va imkoniyatlarini kengaytirishda, integratsiyani rivojlantirishda ko‘radi. Boshqaruvda ishtirok etish amaliyoti umumiy qadriyatlarni shakllantirish, turli fikr va ko‘nikmalarni almashish imkonini beradi, shu orqali ko‘proq asosli qarorlar qabul qilinishiga va innovatsiyalar yaratilishiga hissa qo‘shadi.[1]

Hamkorlikdagi boshqaruv turli darajalarda va turli shakllarda amalga oshirilishi mumkin. Hududiy darajaga misol tariqasida joylarda maktab klasterlari ishining tashkilotchilari, xususan, Shimoliy va Janubiy Amerika, Osiyo va Tinch okeani mintaqasi mamlakatlarida keng tarqalgan maktab klasterlari qo‘mitalari misol bo‘la oladi. Bunday qo‘mitalar ta‘limning turli darajalarida tashkil etilgan, resurslarni taqsimlash, klaster miqyosidagi tadbirlarni rejalashtirish va amalga oshirish bilan bog‘liq qarorlar qabul qiluvchi organlardir. Tashkilotchilar ko‘pincha notijorat tashkilotlar yoki manfaatdor tomonlar guruhidir. A.Pellini va K.Bredenberg ta‘kidlaganidek, eng samaralisi mahalliy qo‘mitalar bo‘lib, ular tarkibiga klasterda ishtirok etuvchi barcha maktablar direktorlari, tajribali o‘qituvchilar, ma‘muriyat va aholi punktlari vakillari va boshqalar kiradi. Klaster rejasini ishlab chiqish va amalga oshirish, mahalliy hokimiyat organlari bilan aloqa qilish, maktab faoliyatiga jamoatchilikni jalb qilish va tuman ta‘lim bo‘limi bilan muvofiqlashtirish. Shunday qilib, mahalliy klaster maktab qo‘mitasi klaster a‘zolari va tuman ta‘lim bo‘limi o‘rtasidagi tarmoq o‘zaro hamkorligi tashkilotchisi vazifasini bajaradi.[9]

O‘qituvchilar darajasida hamkorlikda boshqaruvning umumiy shakllari, O.A. Ajani & S. Govender, quyidagilardir: klaster uchun muammolarni birgalikda hal

qilishda faol ishtirok etish, konsensus bilimlari, g'oyalari, umumiy yoki muayyan muammolarni hal qilish yo'llarini izlash bilan bog'liq bo'lgan "o'qituvchilarning mazmunga yo'naltirilgan hamkorligi"; klasterdagi hamkasblar saboqlarini fikr almashish, birgalikda o'rganish va kuzatishni o'z ichiga olgan murabbiylik; kasbiy faoliyat va rivojlanish uchun rag'batlantiruvchi professional uchrashuvlar va boshqalar.[2]

Maktab va MTT faoliyatini muvaffaqiyatli rivojlanishi klaster infratuzilmasini kengaytirish va takomillashtirishni nazarda tutadi. Uning miqdoriy o'sishi va sifat jihatidan o'zgarishi ham markazsizlashtirish va xolding ishtirokchilari o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni muvofiqlashtirish masalalarini hal qilishga yordam beradi.

Ushbu yo'nalishning mexanikasi turli yo'llar bilan o'zini namoyon qilishi mumkin. Biz ikkita jihatga e'tibor qaratamiz, ulardan biri miqdoriy. Gap maktab va MTT moddiy-texnikaviy va iqtisodiy resurslarini kengaytirish haqida bormoqda, bu yangi kampuslar, ixtisoslashtirilgan bo'linmalar (laboratoriyalar, bo'limlar, markazlar, institutlar), amaliyotlar uchun bazalar, loyihalar, startaplarni yaratish, yangi kompaniyalarni jalb qilish bilan bog'liq hamda klaster sub'ektlari, yangi sheriklik munosabatlarini tuzadi va yangilaydi, innovatsiyalarni tezlashtiradi.

Ikkinchi jihat sifatli infratuzilmaviy o'zgarishlarni, xususan, intellektual (aqli) ta'lim tizimlarini joriy etishni nazarda tutadi. Bunday tizimlarning asosi, L. Batagan, C. Boja va I. Cristianlarning fikricha, uchta komponentdan iborat bo'lib, ularni quyidagicha tavsiflash mumkin: "O'zaro bog'liqlik" (ta'lim resurslarini almashish), "Asbob" (zarur ma'lumotlarni to'plash) va "Intellekt" (o'quv jarayonini yaxshilaydigan qarorlar qabul qilish). Tizimlar - bu klaster uchun xizmat qiymatiga ega bo'lgan ma'lumotlar bazasi. Masalan, ta'lim klasterining turli sub'ektlari tomonidan uning holatini kuzatish, ma'lumot almashish, asoslangan qarorlar qabul qilish, faoliyat va innovatsiyalarni boshqarish uchun ma'lumotlarni qayta ishlash va qo'llash imkonini beradi.

Ularning yordami bilan ta'limning moslashuvchanligi va qulayligi, hamkorlikka yo'naltirish, yangi qiziqarli tajriba, ta'lim vositalarini o'zlashtirish orqali motivatsiya, harakatchanlik va o'quv vaqtini qisqartirish orqali talabalarni o'qitish va haqiqiy biznes loyihalarida ishtirok etish muvaffaqiyatli tashkil etiladi. Ta'lim maqsadlarida ham, innovatsion loyihalarni boshqarishda ham qo'llaniladigan taqsimlangan o'quv tizimidan samarali foydalanish mumkin bo'ladi. "Ta'lim ma'lumotlari to'plami", shaxsiy ta'lim profillari, "ochiq belgi infratuzilmasi" (ta'lim oluvchi ega bo'lgan vakolatlari to'g'risidagi ma'lumotlarni saqlash usuli) formatida sanoat va klaster ichidagi resurslarda joylashgan ochiq ma'lumotlardan foydalanish mumkin. Eng yaxshi ta'lim resurslari, yangi amaliy vositalar va xizmatlarni yaratish uchun rag'batlantirish haqida ma'lumot.[4]

Shubhasiz, Maktab va MTT faoliyatini boshqarish mexanizmlari sifatida birgalikda boshqarish, tarmoq o'zaro ta'siri va infratuzilmasini rivojlantirish ta'lim oluvchilarning tayyorgarligini sezilarli darajada yaxshilashga qaratilgan ta'lim innovatsiyalarining paydo bo'lishi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish uchun amalga oshiriladi. Ularning harakati innovatsiyalar bilan bevosita bog'liq emas, bilvosita bo'lib, ular iqtisodiyotning globallasuvi sharoitida raqobatbardoshlikni saqlash omili, tashkilotning o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish qobiliyatini yaxshilaydigan shart sifatida qaraladi. Bunday innovatsiyalar ta'lim loyihalari samaradorligini, tegishli ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil etish va o'tkazishni, yangi o'quv dasturlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishni ta'minlovchi mexanizmlarga asoslanadi. Innovatsiyalar mazmuni klasterning pedagogik muammolarini hal qilishda yoki ularning ta'lim xizmatlarini iste'molchilar uchun yanada jozibador qilish uchun mo'ljallangan.

Bugungi kunga kelib, bunday mexanizmni eng to'liq tushunish iqtisodiyotda ishlab chiqilgan bo'lib, u "Logistika" tushunchasi bilan tavsiflanadi. Tashkilotdagi resurslarni muvofiqlashtirish va harakatlanishi, innovatsion mahsulotning hayot aylanishini boshqarish bilan bog'liq iqtisodiy faoliyatning ushbu sohasiga murojaat qilish tobora kuchayib bormoqda. Buning sababi, ta'lim innovatsiyasini ishlab chiqish guruhining o'zi, qoida tariqasida, minimal xarajatlar va maksimal samaradorlik bilan innovatsiyani yaratish va amalga oshirish uchun tegishli vakolatlarga ega emas.

Maktab va MTT faoliyati logistika sohasiga murojaat qilish natijalari turli shakllarda bo'ladi.

Ba'zi hollarda maktab va MTT infratuzilmasida butun tuzilma manfaatlarini ko'zlab logistika funksiyalarini bajarishga yo'naltirilgan ixtisoslashtirilgan bo'linma (subklaster) yaratiladi. Masalan, logistika klasteri global gumanitar klaster doirasida shakllangan tuzilmadir. Logistika klasteri o'z ishtirokchilarining harakatlarini muvofiqlashtiradi (ta'lim, ovqatlanish, sog'liqni saqlash, oziq-ovqat xavfsizligi va h.k. global klasterlari), shuningdek, tezkor qarorlar qabul qilishni qo'llab-quvvatlash uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni boshqaradi va ularga javob berishning bashoratiligi, o'z vaqtidaligi va samaradorligini oshiradi. Agar kerak bo'lsa, ushbu klaster umumiy logistika xizmatlaridan foydalanishni ham osonlashtiradi.

Ushbu ish shaklining barcha afzalliklari bilan klasterdagi logistika markazlashtirilgan holda amalga oshiriladi, bu markazsizlashtirish g'oyasiga zid keladi. Xoldingning barcha bo'linmalari, ixtisoslashganidan tashqari, innovatsion faoliyatga qonuniy ta'sir ko'rsatishdan haqiqatda istisno qilingan, chunki unda sub'ekt sifatida faol ishtirok eta olmaydi. Bunga qo'shimcha ravishda, logistikani

(klasterning alohida quyi tuzilmasining asosiy faoliyati sifatida) uning boshqa ishtirokchilari faoliyatidan begonalashtirish imkoniyati mavjud.

Logistika ta'limida hamkorlikni o'rganishning turli usullaridan foydalanish tajribasi A. Munkácsi va A. Kazai-Onodi tomonidan berilgan. O'quv jarayonini shu asosda tashkil etib, ular ushbu usullarning imkoniyatlarini ochib beradi, talabalarda logistika va "yumshoq" ko'nikmalar nuqtai nazaridan muhim kompetentsiyalarni muvaffaqiyatli rivojlantiradi: qiyin ijtimoiy vaziyatlarni yengish qobiliyati, tizimli va tanqidiy fikrlash, muloqot, ko'nikmalar, moslashuvchanlik va boshqalar.[8]

Ta'limda ta'minot zanjiri boshqaruvining barcha aniq afzalliklari bilan va innovatsion ta'lim mahsulotining hayot aylanishining xususiyatlarini o'rganish bilan ta'lim logistika boshqaruv "moslashuvchanligi", yaratish va amalga oshirishni ta'minlaydigan yechimlarni ishlab chiqish bilan cheklanmaydi. Ta'lim dasturlari, shuningdek, ushbu faoliyat bilan bog'liq xarajatlarni kamaytirish.

Bizning fikrimizcha, uni hal qilish logistikani fan sifatida tushunish va shu bilan birga oqimlarning butun majmuasini (moddiy, axborot, moliyaviy, xizmat ko'rsatish va boshqalar) boshqarish jarayoni va amaliy vositasi sifatida ko'proq yordam beradi.

"Ta'lim logistikasi" iborasi V.A. Denisenkoning asari nashr etilgandan keyin keng tarqaldi. Nazariy jihatdan bu logistika "ta'lim tizimlari va tuzilmalarida jarayonlarni optimallashtirish tamoyillari majmui"dir.[5] Empirik - fan va "ilmiy texnika va o'rganish usullarini sintez qilish san'ati ... ommaviy ta'lim oqimlari ... ularni tashkil etish va boshqarish orqali ijtimoiy makon va vaqt vektorining samarali o'sishiga erishish uchun ta'lim faoliyatining oqim shakllantiruvchi sub'ektlari orasida shaxs madaniyati".[6]

Ta'lim logistikasining torroq ko'rinishi Yu.V. Krupnov - "umuman ta'lim faoliyati samaradorligini oshirish nuqtai nazaridan ta'lim funksiyalari (lavozimlari) va jarayonlarini tashkil etish va birgalikda tashkil etishning fan va texnologiyasi". Maktabda u uzluksizlikni ta'minlaydi, "bir xil parallel doirasidagi fanlarning uyg'un kombinatsiyasini yoki turli sinflarda bir xil fan bo'yicha dasturlar va darsliklarni" topadi.

Ta'lim darajasidan qat'i nazar N.Yu. Sklyarova ta'lim logistikasini "ta'lim sharoitlari va ta'lim jarayonining o'zini ta'minlaydigan ko'p sonli moddiy va axborot oqimlarining ishlashi to'g'risida" fan sifatida belgilaydi.[84] O.A. Trofimova ushbu ta'rifni quyidagicha to'ldiradi: "ta'lim logistikasi - bu "o'z vaqtida" samarali boshqaruv qarorini qabul qilish uchun ta'lim tizimining logistika tamoyillari to'plamiga asoslangan ta'lim tashkilotidagi oqim jarayonlarini samarali boshqarish haqidagi fan bo'lib, "kerakli joyga", kerakli miqdorda, yuqori sifatli, eng kam xarajat bilan" namoyon etadi.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda, ularning barchasini logistikani o'quv (pedagogik) jarayonning o'ziga to'liq "ko'paytirilmagan" tashqi vosita sifatida ko'rib chiqish birlashtiradi. "Pedagogik jarayon ... ta'lim muammolarini hal qilishga qaratilgan ta'lim va tarbiya vositalaridan (pedagogik vositalar) foydalangan holda ta'lim mazmuni bo'yicha o'qituvchilar va o'quvchilarning maxsus tashkil etilgan o'zaro ta'siri (pedagogik o'zaro ta'sir)" deb tushuniladi. jamiyatning ham, shaxsning ham uning rivojlanishi va rivojlanishidagi ehtiyojlari» chekkada qolmoqda. Buning qo'shimcha tasviri - u uyg'unlashtirish uchun mo'ljallangan oqimlarning nomlari: inson axborot, moddiy, moliyaviy va boshqalar. Shubhasiz, bugungi kunda ta'lim logistikasi ta'lim marketingi, moliyaviy menejment va ta'lim tashkiloti va uning infratuzilmasini boshqarishni ta'minlashning umumiy masalalariga moslashtirilgan iqtisodiy vosita bo'lib, vositachilik qiladi, ammo pedagogik faoliyatning samaradorligi va sifatini belgilamaydi.

Shu sababli, bir qator mualliflar ta'kidlashlaricha, "ta'lim jarayonlari bilan ishlashda ularni tabiiylashtirish va ularni tabiiy ravishda yuzaga keladigan va oqimli "biznes jarayonlari" ga aylantirish mumkin emas (odatiy biznes-jarayonlarni tahlil qilish doirasida amalga oshiriladi). ishlab chiqarish logistikasi). Buning uchun ta'lim faoliyati nazariyasi bilan ishlash va o'quv-tarbiyaviy vazifalar turlarini, vaziyatlarni, umumlashtirishlarni va ta'lim jarayonlari jarayonida yuz berishi kerak bo'lgan barcha o'zgarishlarni aniq tushunib olish zarur".[6]

Xulosa qilib aytganda, ta'lim logistikasining maqsad va vazifalari ta'lim muassasasining barqaror va muvaffaqiyatli ishlashi bog'liq bo'lgan oqimlarni muvofiqlashtirish orqali ta'lim muassasasi infratuzilmasi samaradorligini ta'minlash bilan bog'liq. Buning yordamida dolzarb ta'lim muammolarini hal qilish uchun zarur sharoitlar yaratiladi: axborot, moddiy, moliyaviy, kadrlar va boshqalar.

Shubhasiz, bu pedagogik sa'y-harakatlar natijasida talabalar va o'quvchilarda paydo bo'ladigan kognitiv, shaxsiy va xulq-atvorli neoplazmalardan iborat pedagogik natijalarga erishish uchun etarli emas. Eng yaxshi holatda, ta'lim logistikasi ushbu muammolarni hal qilish uchun qulay muhit yaratishga imkon beradi.

To'g'ridan-to'g'ri bolalarning kompetentsiyalarini shakllantirish va qobiliyatlarini rivojlantirishga pedagogik logistika yordam beradi, bu bizning fikrimizcha, samaradorlikni ta'minlashga qaratilgan faoliyatdir, ya'ni, pedagogik tizimning barqaror va muvaffaqiyatli ishlashi. Shu maqsadda yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash bilan bog'liq dolzarb pedagogik maqsadlarga erishish uchun etarli shart-sharoitlarni ta'minlaydigan oqimlar uyg'unlashtiriladi.

Shunga qaramay, oqimlar uyg'unlashtirilgan tizimni rivojlantirish pedagogik logistikaning ustuvor yo'nalishlaridan biri emas. Bu holat, logistika va tizimni rivojlantirish o'rtasidagi bog'liqlik olimlar tomonidan qayd etilganiga qaramay, ta'limdagi ikkita logistika uchun odatiy holdir. Ta'lim va pedagogik logistika kontekstida ta'lim muassasasi va unda mavjud bo'lgan pedagogik tizimning rivojlanishi maqsadli va ongli logistika natijasiga qaraganda ko'proq tasodifiy va nazarda tutilgan ta'sirlarning tabiati ekanligini ta'kidlash mumkin.

Klaster yondashuvining uslubiy asoslaridan foydalangan holda ta'lim va pedagogik logistikani integratsiyalashgan holda bu holatni o'zgartirish mumkin. Bu logistikaning ta'sir doirasini ta'lim klasterlarining butun majmuasiga kengaytirish va pedagogik innovatsiyalar oqimini ta'minlashni missiya sifatida qabul qilish imkonini beradi. Ikkinchisi ham klaster faoliyatining mahsuli, ham ayni paytda uning rivojlanishini ta'minlovchi omil hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Aipinge, L. P. Cluster Centre Principals' perceptions of the implementation of the School Cluster System in Namibia. RHODES UNIVERSITY, 2007. 144 p
2. Ajani, O. A., Govender, S. Using clusters system as an effective teachers' professional development for improved instructional development // Gender & Behaviour. 2018. Vol. 16(3). P.11963-11969.
3. Berezovskiy, D. S. Formirovanie promishlennogo klastera v usloviyax innovatsionnoy ekonomiki [Tekst] : avtoref. dis. ... k-ta ekonom. nauk : 08.00.05 / D. S. Berezovskiy. – Moskva, 2012. – 29 s.
4. Culatta, R. Accelerating Innovation in Educational Technology // Education Review. 2012. vol. 47 (6). P. 34.
5. Denisenko V. A. Osnovi obrazovatelnoy logistiki [Tekst] / V. A. Denisenko. – Kaliningrad : Izd-vo KGU, 2003. – S.65.
6. Gromova, T. A. Logistika obrazovatelnoy protsessiya [Tekst] / T. A. Gromova, A. V. Selivanov // Reshetnevskie chteniya. – 2012. – T. 2. №. 16. – S. 761-762.
7. Klasterizatsiya v sovremennoy obrazovanii: metodologiya i praktika [Tekst] / N. M. Bolshakov, V. V. Jideleva, L. A. Gureva, Ye. A. Raush ; nauch. ruk. d-r ekon. nauk, prof., akad. RAEN N. M. Bolshakov. – Sankt-Peterburg : SPbGLTU, 2016. – 200 s.
8. Munkácsi, A., Kazai-Ónodi, A. Challenges and Methods of the 21st century in Logistics Education / CORE. 2018. 13 p.
9. Shikalepo, E. E. School cluster system for quality education in rural Namibian schools // African Educational Research Journal. 2018. 6(2). P.48-57.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA NUTQ O'STIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Mirkosimova H.M.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Psixologiya kafedrasida
o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: nutq, og'zaki nutq, yozma nutq, nutq o'stirish, matn ustida ishlash.

Ключевые слова: речь, устная речь, письменная речь, речевое развитие, работа над текстом.

Key words: speech, oral speech, written speech, speech development, work on text.

Резюме:

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarida matn ustida ishlash orqali o'quvchilar nutqini o'stirishning psixologik xususiyatlari haqida fikr yuritilgan.

Резюме:

В данной статье рассматриваются психологические особенности развития речи учащихся при работе над текстом в начальных классах на уроках читательской грамотности.

Summary:

This article examines the psychological features of the development of students' speech when working on text in elementary school during reading literacy lessons.

Kirish. Ma'lumki, har bir insonning nutqi individual, o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, tug'ilgandan boshlab rivojlana boshlaydi. Olimlarning fikricha, go'dak 2 oyligida ixtiyoriy tovush chiqaradi, 4 oyligida «gu-gu»lab bir bo'g'inli so'zlarni takrorlagandek bo'ladi. Bola nutqi 2 bosqichda rivojlanadi: u dastlab asosan so'zni tushunadi, biroq kam gapiradi (bu sensor nutq deb ataladi), keyin esa faol nutq ham rivojlanadi. 3 yoshga to'lganidan keyin bolaning nutqi tez rivojlanib, takomillashishda davom etadi. Nutq bolaning boshqalar bilan muomala qilishning, atrofidagi dunyoni tushunishning asosiy vositasiga aylanadi. Bolaning fikrlashi qanchalik aniq rivojlansa, uning nutqi ham shunchalik samarali shakllanadi [1, 51-53].

Ba'zi psixologlarning qilgan hisoblariga qaraganda, ikki yashar bolaning so'z boyligi 250-400 so'zga yetadi, bolalar yetti yoshga yetganlarida ulardagi

soʻz boyligi 3000-3500 ga boradi. Bolalarda soʻz boyligi koʻpaya borgan sari ular nutqining semantik jihatida ham rivoj topaveradi [2, 252].

Maktabgacha yoshdagi bolalarning tilni oʻrganishdagi oʻziga xos xususiyati har tomonlama kuzatuvchanlik, tanish narsa va hodisalarni bir-biridan ajrata olish, ularning oʻziga xos jihatlarini topish qobiliyatini talab etadi.

Maktabga kelish arafasida bolaning soʻz boyligi oʻz fikrini bayon eta oladigan darajada boʻladi. Agar bu yoshda meʼyorida rivojlanayotgan bola oʻz nutqida 500-600 soʻzni ishlatasa, 6 yoshli bola 3000-7000 soʻzni ishlatadi [1, 219-220].

Maktabgacha taʼlim yoshining oxirgi bosqichlarida bola nutq tovushlarini toʻgʻri eshitadi, ularni boshqa tovushlar bilan almashtirmaydi, tovushlarni toʻgʻri talaffuz etish malakasini egallaydi. Lekin bu savodga oʻrgatish davriga oʻtish uchun yetarli boʻlmaydi. Tilni uning fonetikasi va morfologiyasiga nisbatan faol oʻzlashtirish xususiyati namoyon boʻlmaganda, hali soʻzlarni egallamagan goʻdaklarni ona tiliga oʻrgatish muammosi yuzaga kelgan boʻlar edi. Shuni unutmaslik kerakki, bolaning bunday faoliyati kattalar bilan muloqotining uzluksiz natijasidir. Kichik yoshdagi bolalar bunday xususiyatga ega boʻlmaganlarida, kattalarning soʻzlar tarkibi va tovushlarni oʻrgatishga doir barcha harakatlari befoya boʻlardir.

Boshlangʻich sinf oʻquvchilari nutqi asosan ot, feʼl, sifat, son va bogʻlovchilardan iborat boʻladi. 6-7 yoshli bola oʻz jumllarini murakkab grammatik tarkib asosida tuza oladi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Tajribalardan maʼlumki, bola maʼnosiz soʻzlardan koʻra maʼnodor tushunchalarni birmuncha tez va mustahkam eslab qolish xususiyatiga ega. Uning nutqi maktab taʼlimiga tayyorgarlik bosqichida kattalar bilan muloqotga kirishish, kishilarning fikrini uqib olish va toʻgʻri idrok qilish darajasida, nutqining tuzilishi va grammatik qoidalarga mos, mantiqan izchil, ifodali, miqdor va koʻlam jihatdan fikr almashishga yetarli boʻladi [3, 110].

Boshlangʻich taʼlim metodikasida yozma nutq ogʻzaki nutqdan faqat uni amalga oshirish texnikasiga koʻra farqlanadi. Boshlangʻich sinf oʻqituvchilari oʻrtasida oʻquvchini oʻqish va yozishga oʻrgatish uchun uning yozma nutqini shakllantirish yetarlidir, degan fikrlar mavjud. Aslida, yozma nutq ogʻzaki nutqdan faoliyat hamda ichki qurilish jihatidan farqlanishi sir emas.

Nutqning har ikkala shakli fikrimizni, tuygʻularimizni ifoda etadi, biroq jonli soʻzda fikrdan soʻzga koʻchish amalga oshiriladi. Ogʻzaki nutq oʻz vazifalariga koʻra boy va rang-barangdir. U turli xil axborotlarni olish vositasi sifatida

kishilar faoliyatining barcha sohalarida ko'p qirrali muloqot shakliga aylanib bormoqda.

Og'zaki nutqning o'ziga xosligi nimada? Eng avvalo, og'zaki nutq hamma vaqt so'zlovchiga ma'lum ma'noda suhbatdosh bo'lgan tinglovchilarga mo'ljallanadi. Tinglovchilarning yuz-ko'zlarida aks etgan hamdardlik, qiziqish yoki e'tiroz alomatlarini orqali ularning so'zlovchi nutqiga munosabatini bilish mumkin. Bu jonli aloqa so'zlovchiga mazmunga o'zgartirish kiritish, ovoz tembri va kuchini o'ylab olish, bu o'zgarishlar tinglovchilar munosabatiga qanday ta'sir etganini kuzatish imkonini beradi. Og'zaki nutq unga u yoki bu darajada xos bo'lgan improvizatsiya (tayyorgarliksiz aytish) bilan ham farqlanadi. Albatta, qanday improvizatsiya kerak bo'lishi, ma'ruza yo suhbat davomida nimadan voz kechish, qanday yangi usullarni qo'llash, sinf o'quvchilari munosabatini o'zgartirish uchun nimalar qilishni oldindan ko'ra bilish qiyin. Bu so'zlovchi mahoratiga ham, materialni bilishga ham, qator shaxsiy sifatlarga ham bog'liq.

Zamonaviy maktabda o'qituvchining jonli nutqiga texnik vositalar yordamga keladi. Ular nutq ifodaliligini oshiradi, hissiy ta'sirini kuchaytiradi. O'qituvchi nutqi bu holda go'yo birlashtiruvchi bo'lib qoladi: u kinokadr, musiqa, fotoishlanma bilan birga idrok etiladi. O'qituvchi so'zi alohida tasviriy-ifodaviy sifatlarni ham aks ettiradi. Toki og'zaki nutq uni idrok etish jarayonida zudlik bilan tushunishni talab qilar ekan, o'ziga xos leksik-grammatik xususiyat ham kasb etadi.

Og'zaki nutq – yorqin, shaklan obrazli, ichki emotsional nutq. Shu bois u til vositalari va uslubiy xususiyatlar xilma-xilligi bilan farq qiladi. Og'zaki nutqning to'liqlanganligi, emotsionalligining yuqoriligi ekspressiv (hissiy bo'yoqdor) leksikani saralash zaruratini kuchaytiradi. So'zlovchi va tinglovchi so'zning qanday tonallik va sur'atda berilishiga befarq bo'la olmaydi, zero, - so'z yarmi tinglovchiga tegishlidir. Og'zaki nutq jumla va gaplarning kam so'zli bo'lishi hamda ohangdorligini talab qiladi. Mantiqiy va psixologik to'xtamlarni to'g'ri joylashtirish, fikrni rivojlantirishda dialogik qismlarni belgilash, nutqning ifodaliligini o'ylash taqozo qilinadi. Tabiiyki, so'z talaffuzi, diktsiya muammosi alohida dolzarblik kasb etadi. Yaxshi diktsiya (aniq talaffuz) og'zaki nutqning fonetik va musiqiy jaranglashida juda muhim. Og'zaki nutqning yuqoridagi farqlovchi belgilari qaysidir ma'noda nisbiy sanaladi. Zero, ularning ayrimlari (to'xtam, intonatsiya (ohang), mantiqiy urg'u) yozma nutq uchun ham u yoki bu darajada xos. Og'zaki nutqda ular ta'sirli, faol namoyon bo'ladi. Buni og'zaki nutqni rivojlantirish ishlarida hisobga olish juda muhim.

Yozma nutq – ma‘lum tarzda grafik shakllangan nutq bo‘lib, u harf tasvirlariga tayanadi. Yozma nutqda so‘z ustida ishlash ko‘nikmalari, yozilganni tahlil qilish, fikr va uning ifoda shaklini takomillashtirish ustida ishlash malakasi taqozo qilinadi. Yozma nutq manbayi o‘quvchining sinf oldidagi jamoaviy tinglovchiga mo‘ljallangan og‘zaki javoblaridir. Biroq boshlang‘ich sinflarda shevaning keng qo‘llanilishi natijasida talab darajasidagi ixtisoslashgan o‘quv og‘zaki nutq madaniyatiga erishish ancha mushkul.

Yozma nutq og‘zaki nutqdan bir qadar shakllanganligi, so‘zlarning o‘ta sinchkovlik bilan tanlab olinishi, grammatik jihatdan aniq, lekin murakkab shakllanganligi, og‘zaki nutq uchun xos bo‘lgan ohang, mimika va qo‘l harakatlarining bevosita qo‘llana olmasligi bilan ham farqlanadi.

Shuni ta‘kidlash kerakki, maktabda o‘qitishning dastlabki yillarida o‘quvchilarning og‘zaki nutqi ularning yozma nutqiga nisbatan to‘laroq shakllangan bo‘lib, o‘qitish jarayonida alohida ahamiyat kasb etadi. O‘qish va yozish o‘quvchilar uchun o‘rganishning maxsus shakli bo‘lib qoladi. Keyinchalik esa ular o‘quvchilar uchun bilimlarni o‘zlashtirishda bir xil ahamiyat kasb etadi.

Nutqning asl nutq (“tashqi nutq”) va ichki nutq deb ataladigan turlari ham ma‘lum. Boshlang‘ich sinf dasturi va darsliklarida tashqi nutqni rivojlantirishning metodik usullari va vositalarini o‘rganish ko‘zda tutiladi.

Tashqi nutq tovushlarga yoki grafik belgilarga qaratilgan nutq hisoblanadi.

Ichki nutq esa talaffuz qilinmaydigan va yozilmaydigan mantiqiy nutq bo‘lib, u go‘yo insonning o‘z- o‘ziga qaratiladi. U so‘zlovchi ongida bilishga yordam beradigan turli xil masalalarni muhokama qilish va hal etishga qaratiladi. Ichki nutq tashqi nutq asosida, tovush yoki yozuv qo‘llanmagan holda, faqat ovoqli nutqdagi so‘zlar haqidagi aniq tasavvurlar bilan kechadigan aqliy jarayon tarzida amalga oshadi. O‘quvchi xayolan gaplar tuzadi, hatto ularni xayolan aytadi, keyin talaffuz qiladi va yozadi.

Maktab amaliyoti va o‘quvchilar nutqini rivojlantirishga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlarda ichki nutq masalalariga e‘tibor yetarli emas. Ichki nutqni rivojlantirishning muhimligi nutqiy faoliyatning bu turiga yuqorida berilgan ta‘rifdanoq ko‘rinib turibdi. Chunki yangi bilimlarni o‘zlashtirish, mashqlarni bajarish, materialni o‘ylab olish va og‘zaki fikrlash, ayniqsa, yozuvga tayyorgarlik kabi jarayonlarning barchasi ichki nutq darajasida kechadi.

Psixologik ma‘lumotlarga ko‘ra, fikr va tashqi nutqni, shuningdek, o‘z xatti-harakatini boshqara olish qobiliyatini shakllantirish ichki nutq bosqichini bosib o‘tar ekan. Demak, o‘qituvchilarni ichki nutqning tiklanish va rivojlanish jarayoni, uni takomillashtirishning metodik vositalari doimo qiziqtirishi lozim.

Matn ustida ishlash jarayonida ham o'quvchilar ichida (ovoz chiqarmay) o'qish, matnni o'zlashtirish, savol-topshiriqlar ustida ishlashda bevosita ichki nutqdan foydalanadilar.

-Og'zaki nutqning ichki tuzilishi, avvalo, nutq va tafakkur munosabatiga ta'sir o'tkazadi. Yozma nutq fikrlashni intizomli qiladi, bayon qilinadigan fikrlarni qismlarga bo'lishga va uni yoyiq ifodalashga o'rgatadi. Bu bolani bir paytning o'zida ham - yozuvchil, ham muallif nuqtayi nazarini tushunish, matn vositasida ifodalangan boshqaning nuqtayi nazarini qabul qilishga qodir -kitobxon sifatida tarbiyalashni ko'zda tutadi. Bu ikki yoqlama vazifani bajarish o'qish darslaridagi ish mazmuni va metodlarini mutlaqo o'zgacha tushunishni ko'zda tutadil.

Nutq tafakkur bilan ham chambarchas bog'liqdir. Nutq bo'lmasa, tafakkur ham bo'lmaydi, til materiali bo'lmasa, fikrni ifodalab berib bo'lmaydi [5, 199]. Nutqda kishining o'y-fikrlari shakllanadi va mavjud bo'ladi.

Boshlang'ich sinflarning o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilar nutqini o'stirish bo'yicha yangicha fikrlashni maktab ta'limining an'anaviy mazmun va metodlari doirasida tarbiyalab bo'lmaydi. Ko'plab zamonaviy metodik adabiyotlarda uzluksiz ta'lim, xususan, boshlang'ich ta'limda mustaqil fikrlash – empirik tafakkur tarbiyasi yuzasidan qizg'in fikr-mulohazalar yuritilmoqda. Metodist olimlar ham, ruhshunoslar ham bilimlarni egallashda o'quvchilar duch keladigan qiyinchiliklar sabablarini aynan shunda deb biladilar.

Nutqni o'zlashtirish qonuniyatlaridan biri – so'z ma'nosini o'zlashtirish uchun tafakkur mexanizmlari ishlashi zarurligidir. Ko'rinadiki, fikrlash faqat tushunchani o'zlashtirish uchun qo'llanmay, balki o'quvchilar nutqining grammatik qurilishi takomiliga ham ta'sir etadi.

Boshlang'ich ta'limning dastlabki ikki yilida o'qishning asosiy turi ovoz chiqarib o'qish bo'lib, ichida o'qish yordamchi rol o'ynaydi. O'qishdan oldin o'quvchilarni matnni idrok etishga tayyorlashga doir kirish suhbatlari o'tkaziladi. Tushunarsiz so'zlarni sharhlash kirish suhbatining tarkibiy qismidir. Kirish suhbatidan keyin o'qituvchining ta'limiy ahamiyatga ega namunali o'qishi amalga oshiriladi.

Birinchi va ikkinchi sinf o'quvchilari ta'limiy materiallarning ichki bog'lanishlariga ahamiyat bermay, ma'nosiga tushunmay quruq eslab qoladilar. O'rganilayotgan materiallarni mantiqiy tahlil qilmay, yodaki o'zlashtiradilar [3,120].

Namuna bo'yicha ishlash – qonuniyatli jarayon. Chunki nutq ko'proq faqat taqlid jarayonida o'zlashtiriladi. O'quvchilar namunaviy nutqqa taqlid qilish

orqali o'z nutqini leksik va grammatik jihatdan boyitadi. Unda tilni sezish rivojlanadi, nutqiy xotira takomillashadi.

Tabiiyki, o'zlashtirmovchilikning psixologik sabablari, shuningdek, aqliy rivojlanishni tashxislash masalalari, o'quvchilarning nutqiy malaka va ko'nikmalarini zamonaviy texnologiyalar asosida shakllantirish usullari bilan bir qatorda, bilish faoliyatining nutqiy jihatlari o'z yechimini kutayotgan masalalardandir.

Badiiy matnni o'qish jarayonida o'quvchilarda kitobxonga xos turli-tuman hayajon to'planadi, asarlarni o'qish nutqni ham rivojlantiradi. Badiiy matnlar aniq tasavvur va tushunchalarni shakllantirish asosida o'quvchilar lug'at boyligini boyitadi, to'ldiradi va faollashtiradi, fikrni og'zaki va yozma tarzda bayon qilish ko'nikmasini rivojlantiradi. Shuni hech qachon unutmaslik kerakki, badiiy asarlar matni o'quvchilarda asosiy o'qish malakasi hisoblangan nutq malakalarining shakllanishi va rivojlanishi uchun ajoyib material hisoblanadi.

Psixologlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida asarning badiiy dunyosiga nisbatan ikki xil munosabat bo'ladi, deb hisoblaydilar. Munosabatning birinchi hissiy-obrazli turi bolaning asar markazida turgan timsollarga nisbatan bevosita hissiy reaksiyasini namoyon etadi. Ikkinchi intellektual-baholovchi turi bolaning hayotiy va kitobxonlik tajribasiga bog'liq bo'lib, unda tahlil elementlari mavjud bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinflarda badiiy matnni o'qish, undagi personajlarning xatti- harakatlari natijalarini to'g'ri ko'rsata olish, ularga baho berish, matn g'oyasini tushunish o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini, og'zaki va yozma nutqlarini rivojlantirish imkoniyatini yaratadi.

Adabiyotlar:

1. Tarbiya (ota-onalar va murabbiylar uchun ensiklopediya) / Tuzuvchi M.N.Aminov, mas'ul muharrir A.M.Majidov. – T.: -O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2010.
2. Ivanov P.I., Zufarova M.E. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008.
3. G'oziyev E. Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi). – Toshkent: O'qituvchi, 1994.
4. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 12 jildli. – T.: -O'ME Davlat ilmiy nashriyoti, 2004. J.6.
5. Zufarova M.E. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010.

6-7 YOSHLI BOLALARDAGI XAVOTIRLI HOLATLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Xusanova N.B.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Psixologiya kafedrası
o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: xavotir, qo'rquv, tortinchoqlik, psixika, psixologiya, tashvish, norozilik.

Ключевые слова: тревога, страх, застенчивость, психика, психология, неудовлетворенность.

Key words: anxiety, fear, shyness, psyche, psychology, worry, dissatisfaction.

Резюме:

Ushbu maqolada maktabgacha yosh davridagi bolalarning psixoemotsional xususiyatlari tavsifi, maktabgacha yoshdagi bolalarda xavotirlik holatlari namoyon bo'lishining psixologik omillari masalalariga keng e'tibor qaratilgan.

Резюме:

В данной статье основное внимание уделяется описанию психоэмоциональных особенностей детей дошкольного возраста, психологических факторов проявления тревожности у детей дошкольного возраста.

Summary:

This article focuses on the description of psycho-emotional characteristics of preschool children, psychological factors of the manifestation of anxiety in preschool children.

Jahonda tobora rivojlanib borayotgan globallashuv jarayonlari millatning sog'lom genofondini tayyorlash, avvalo, maktabgacha ta'lim tizimidan boshlanishini belgilab bermoqda. Rasmiy ma'lumotlarga qaraganda, bolalar har bir mamlakatning o'rtacha 23-27 % aholisini tashkil qiladi. Turli sabablar bilan bolalarning 22 % ta'lim-tarbiya tizimida rivojlanish jarayonida psixologik yordamga muhtoj, buning sabablaridan biri bolalardagi xavotirlanish muammosi ekanligini ko'rishimiz mumkin. Maktabgacha ta'lim tizimi bolalar hayotidagi ilk ta'lim muassasasi hisoblanadi. Bola ota-onasidan uzoqda, yolg'iz, begona insonlar qurshovida bo'lish hissini ilk bor shu maskanda his qiladi. Demak, bu davr 6-7 yoshli bolalar uchun juda muhimdir va shu bilan birga qiyin davr desak ham mubolag'a bo'lmaydi.

Bolaning yoshi, ayniqsa maktabgacha yoshdagi bolaning yoshi uning shaxsini rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadigan davr hisoblanadi. Sababi bu yoshda bolaning shaxsiy fazilatlari shakllana boshlaydi va uning keyingi hayotini davom ettirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha yoshdagi bola oiladagilaridan tashqari boshqalar bilan munosabatga kirishishi biroz vaqt talab etadigan va ancha murakkabroq davr hisoblanadi. Ayniqsa bola maktagacha ta'lim muassasasiga qadam qo'ygan ilk kunlarida xavotrga tushishi, o'zini boshqalardan olib qochishi, kam gapirishi, yoki umuman gapirmasligi, begonasirashi bularning barchasi tabiiy hol. Aynan shu davrda ko'p bolalarda xavotir, qo'rquv, emotsional beqarorlik, injiqlik va shu kabi psixologik jarayonlar tez tez uchrab turishi ham ehtimoldan holi emas. Maktabgacha ta'lim muassasasiga ko'nikish va moslashish uchun ularga biroz vaqt kerak bo'ladi. Ayni paytda bolaning psixoemotsional farovonligini saqlashni nazorat qilish, tashxislash va oldini olish alohida e'tiborga loyiq muhim masala hisoblanadi. Sababi, maktabgacha yoshdagi bolaning mulki va shaxsiy sifatini shakllantirgan holda, xavotir maktab yoshida barqaror shaxsiy xususiyat bilan ham, kattalar hayotida ham nevroz va psixosomatik kasalliklarga olib kelishi mumkin. Agar bu holat 1 oyda o'tib ketsa, bu normal holat hisoblanadi. Lekin bu holat o'tib ketmasa, battar yomonlashsa, bola injiqlik qilishni boshlasa, hattoki bog'chadan qochib ketishga urinish holatlari kuzatilsa, boshqalar bilan aloqa o'rnatishga harakat qilmasa bu endi tabiiy holat sifatida qabul qilinmasligi kerak. Ortiqcha tashvishlanish bolada xavotirli holatlarning borligini va ularning keragidan ortiqligini namoyon qiladi. Bunda bolaga psixologik yordam zarur. Yangi joyga moslashishda bolalar kuchli hissiy emotsional davrni boshdan kechiradilar. Bunda bolalarda yig'lash, injiqlik qilish, hissiy taranglik kabi holatlar kuzatiladi. Hattoki, 6-7 yoshli bolada ham aynan shu holat kuzatilishi mumkin. Ayrim ota-onalar o'zlari uy bekasi bo'lganliklari, yoki uyda qarashga buva-buvisi bor bo'lsa, bolalarini bog'chaga berishga hojat yo'q deb o'ylaydilar va maktabga chiqishga yaqin qolgan paytda yozish va o'qishni o'rganishi, nutqini biroz bo'lsada o'stirishi uchun ham 5-6 yoshli bolasini maktabgacha ta'lim muassasasiga olib keladigan ota-onalar ham uchraydi. Bu vaziyatda bog'chaga kelgan bolada moslashish yana ham qiyinroq kechadi. Sababi, bola ancha esini tanigan, uyda xohlagan ishini qilib o'rgangan va tartib intizomni qabul qilishi qiyinroq kechadigan yoshda bo'ladi. Bu esa ularda xavotir va qo'rquvni paydo bo'lish ehtimoli ko'pligidan dalolat.

Umuman olganda tashvish va xavotirlik holatlar bu yoshdagi bolalarda uchrab turadigan va ko'p kuzatiladigan holatlardan biri hisoblanadi. Agar xavotirlik vaqtinchalik bo'lsa, bola ma'lum vaqt o'tgach muhitga moslashib ketadi. O'zidagi qorquv va havotirni yengib o'tishi mumkin. Ammo xavotirli holat o'ta kuchli bo'lsa, bunday bolalar muhitga moslasha olmaydilar, boshqa bolalarga nisbatan

judal rivojlanishdan orqada qolishlari mumkin. Kelajakda ham bu holat bolaning hayotda o'z o'rnini topishida ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Xavotir - bu individual psixologik xususiyat bo'lib, u turli sabablarga ko'ra (yoki ularsiz ham) odamning tashvishlanish moyilligining oshishidan iborat. Agar bola ba'zida ayrim vaziyatlarda, masalan, ommaviy nutq yoki yangi muhitga moslashish oldidan tashvishlansa va ba'zida xuddi shunday sharoitda xotirjam bo'lib qolsa, biz tashvish haqida gapirishimiz mumkin, lekin xavotir haqida emas.

Bolalarda xavotirlanishning sababi oiladagi vaziyat, ko'pincha ota-onalar bilan bo'lgan munosabatlarning buzilishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Shunday qilib, agar ota-ona majoziy ma'noda "diktatorlik" deb ataladigan tarbiya uslubiga rioya qilsa yoki bolaga haddan tashqari talablar qo'ysa, ehtimol, ota va onaning umidlarini qondirishga harakat qilib, ularning noroziligini kutsa, bola juda erta katta bo'lib qoladi. Agar ota-onalar bir-biri bilan janjallasha, oiladagi kattalarning daromadlari, ishi va turmush tarzidan noroziligi bo'lsa, oiladagi nizoli muhit ham shunday ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ota-onalarning ajrashishi tashvishlarning keskin oshishiga olib keladi. Agar kattalar bir-biri bilan kelisha olmasalar va xatti-harakatlarida bir-biriga ziddlik bo'lsa, bu davr ayniqsa bolaning hayotidagi eng qiyin va og'riqli davri bo'lib qoladi.

Yuqoridagi barcha mulohazalar xavotirni maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh davriga xos jihatlarini o'rganish va kuzatish uning oqibatlarini aniqlash bolalarda psixokorreksion ishlarni tashkil etish uchun muhimligini isbotlaydi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, xavotirlanish hissining rivojlanishini juda yuqori va juda past darajasi hissiy-sezgilarning noto'g'ri namoyon bo'lishi, hissiy-sensorli moslashuvning belgisi, natijasidir. Xavotirlanishning juda past darajasi bolalarning xavf-xatarni his qilmasligiga olib kelsa, aksincha, juda yuqori darajasi esa shaxsiy xavotirlanishga aylanishi bilan tahdid qilishi mumkin. Bu esa hissiy holat buzilishiga olib kelishi borasidagi xulosalar bu muammoni kengroq empirik ma'lumotlarga asoslangan nazariy hamda amaliy jihatdan o'rganishning zarurligini taqozo etadi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanov xalqimiz bilan birga quramiz. T.: O'zbekiston, 2017. – 488 b.
2. Do'stmuxammedova Sh.A., Nishanova Z.T. va boshq. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. –T.: Fan va texnologiya. 2013, – 343 b.
3. Rasulova Z.A. Farzand tarbiyasiga oid psixologik maslahatlar. T.: 2014. - 106 b.
4. Божович, Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – СПб. [и др.]: Питер, 2008. – 398 с.
5. Abduvalitov N.B. Oilada bola psixologiyasi // Zamonaviy ta'lim. T.: 2017. – B. 53-54.

INTELLEKTIDA MUAMMOLARI BO'LGAN ZAIF ESHITUVCHI BOLALARNING PREDMETLI AMALIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH METOD VA VOSITALARI

Abduraxmanova Sh.B.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

*Pedagogika fakulteti, Maxsus pedagogika kafedrası
o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: korreksion mashg'ulot, kar bolalar intellektida muammolari bo'lgan zaif eshituvchi bolalarlar, ta'lim va tarbiya, faoliyat, sifat, samaradorlik, pedagogik jarayon.

Ключевые слова: коррекционная подготовка, глухие дети с интеллектуальными проблемами, образование и воспитание, активность, качество, эффективность, педагогический процесс.

Key words: correctional training, deaf children with intellectual problems, education and upbringing, activity, quality, efficiency, pedagogical process.

Резюме:

Maqolada intellektida muammolari bo'lgan zaif eshituvchi bolalar yoshlarning mustaqil hayotda o'z o'rni va mavqeiga ega bo'lishi va jamiyatga samarali uyg'unlashuvi uchun ijtimoiy ko'nikma ega bo'lishi yoritilgan.

Резюме:

В статье подчеркивается необходимость приобретения слабослышащими детьми с ограниченными интеллектуальными возможностями социальных навыков, чтобы молодые люди могли занять свое место и позицию в самостоятельной жизни и эффективно интегрироваться в общество.

Summary:

The article highlights the need for hearing-impaired children with intellectual disabilities to acquire social skills in order for young people to have their place and position in independent life and effectively integrate into society.

Hozirgi kunda maxsus maktablarda intellektida muammolari bo'lgan zaif eshituvchi bolalar uchun differensial ta'limni ta'minlashi, korreksion ishlarning ustivor yo'nalishlarini belgilab berishi zarur. Har bir o'quv fani o'z maqsadi va vazifalariga ega bo'libgina qolmay, balki o'ziga xos tashkil etilish hususiyatiga egadir.

Mazkur bolalarning ta'limi fanlarning o'zlashtirilishi bilan bog'liqdir. O'quv fanlarining samarali egallanishida nutqiy zaxiraning o'rni beqiyosdir. Biroq kar bolalar nutqni maxsus tashkil etiladigan jarayon va yondashuvlarsiz egallay olmaydilar. Shu bois ularning ta'limida hamda ijtimoiy hayotga tayyor bo'lishlarida korreksion mashg'ulotlarning ta'siri juda kattadir.

Korreksion mashg'ulotlar o'quvchilarda mavjud nuqsonlar keltirib chiqaradigan ikkilamchi kamchiliklarni bartaraf etish va yumshatishga qaratiladi. Ushbu jarayonga zamonaviy yondashuvlarni olib kirish masalasi hozirgi kunda maxsus pedagogikaning dolzarb masalalaridandir.

Mazkur toifa bolalarning umumiy rivojlanishi sog'lom bolalarniki kabi kechsada, qator o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Ular:

- ko'rib idrok etish tezligining pastligi bois predmetlarni idrok etish va tanib olishda chalkashliklarga uchraydilar. Masalan, rangi va shakli har xil bo'lgan bir xil narsani anglatgan buyumni ajratishda qiynaladilar;

- taqlidning sekin shakllanishi, shuningdek namunaga qarab tanlashda qiyinchiliklarni xis qilishi tufayli ular doim tashqaridan qo'llab-quvvatlashni kutib turadilar. Masalan, rasmni tanlab, joyiga qo'yishda avval o'qituvchiga qaraydi va to'g'ri qilayotganiga ishonch hosil qilsagina harakatni boshlaydilar;

- nutqning yo'qligi va nutqqacha muloqotning kamligi kuzatiladi.

Dars va korreksion mashg'ulotlarda bolalar atrof-olamdagi predmet va hodisalar, predmetlarning tuzilishi va ularning vazifalari haqida tasavvurlarga ega bo'ladilar. Bundan tashqari inson va hayvonlarning hayotiy faoliyati haqida dastlabki ma'lumotlarni o'zlashtiradilar.

Rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarni mehnatga o'rgatishda mehnat ta'limining yangi yo'nalishda nomlanishi «Ta'lim sohasi» va «Texnologiya» tushunchalarining uyg'unligi bilan tavsiflanadi.

Mehnat darsi mazmuni ishlab chiqarish, buyum tayyorlash, ish qurollaridan foydalanish, vaqtni taqsimlash, natijalarni oldindan ko'ra bilgan holda ishni rejalashtirish kabi vazifalarni ko'zda tutishi uning izchillik, ketma-ketlilik, natijalarning kafolatlanishi, inson(o'quvchi)-vaqt-texnika(jixozlar, ashyolar, tayyorlash usul va vositalari) tushunchalarining integratsiyasini ifodalovchi «Texnologiya» nomi bilan atalishiga asos bo'ldi.

«Mehnat ta'limi» ning «Texnologiya» deb nomlanishi uning integrativ ta'lim yo'nalishi ekanini anglatadi. Hozirgi kunda bu fan mazmuniga o'quvchilarni mehnat bozorida raqobatbardosh kadr sifatida tayyorlashga yo'naltirilgan zamonaviy yondashuvlarni singdirish ehtiyoji tug'ilmoqda. Ma'lumki, intellektida muammolari bo'lgan zaif eshituvchi bolalar yoshlarning mustaqil

hayotda o'z o'rni va mavqeiga ega bo'lishi va jamiyatga samarali uyg'unlashuvi uchun ijtimoiy ko'nikma va malakalar talab etiladi.[6]

Masalan, o'z kuni va ishlarini rejalashtirish, yaqin va uzoq muddat uchun maqsad belgilash va unga erishish yo'llarini topish hamda tanlash, o'z-o'zini baholash, o'zini nomoyon qilish, o'zida mavjud muammolardan (eshitmaslik va uning oqibatida nutqning yo'qligi yoki og'zaki so'zlashish imkoniyatiga ega bo'lmaslik) uyalmaslik, o'zining kundalik ehtiyojlarini aniqlashtirish va ularni qondirish choralari ko'rish kabilar intellektida muammolari bo'lgan zaif eshituvchi bolalarlarning sog'lom kishilar orasiga uyg'unlashib ketishi hamda turli munosabatlarda faol ishtirok etishlari uchun zarur ko'nikmalar hisoblanadi.

Aynan mehnat darslari jarayonida bu ko'nikma va malakalarning shakllanishi uchun keng imkoniyat yaratiladi. Texnologiya darslari intellektida muammolari bo'lgan zaif eshituvchi bolalar o'quvchilarda ijodkorlikni rivojlantirish, ularni buyum va uni tayyorlash jarayonini loyihalashga o'rgatishni nazarda tutadi. Ushbu darsning biz ishlab chiqqan tavsiyalar asosida tashkil etilishi natijasida quyidagi natijalarga erishildi:

1. Ushbu darsda o'quvchilar faoliyatining nafaqat mehnat va texnik jihatlarini, balki iqtisodiy va ekologik jihatlarini yoritishga ehtiyoj kuchaydi. Chunki hozirgi kunda o'quvchilarga moddiy va ma'naviy manfaatdorlik mohiyatini tushuntirish masalasi dolzarb sanalmoqda. Intellektida muammolari bo'lgan zaif eshituvchi bolalar muntazam davlat qaramog'ida yashab, ta'lim olishga moslashgani bois, maktabni bitirgandan keyin ham shu kabi ko'maklarga muhtojlik sezmoqdalar.

Bu holatning bosh sababi maktab ta'limi davrida intellektida muammolari bo'lgan zaif eshituvchi bolalarga mehnat qilish va unga haq olish yo'llari yetarlicha o'rgatilmayapti.

Bundan tashqari darslarda o'quvchilarga tayyorlagan buyumning hayotdagi o'rni va undan foydalanishning turli yo'llari haqida zarur ma'lumotlar berilmagan. Mehnat ta'limi darslarida o'quvchilarni iqtisodiy, huquqiy, ekologik bilimlar bilan qurollantirishda treninglar, mashqlar, taqdimotlardan foydalanish ijobiy natijalarga erishish imkonini berdi.

2. Texnologiya darslarida turli axborot va zamonaviy texnologiyalardan foydalanishga e'tibor qaratildi. Masalan, buyum tayyorlashga oid videolavhalar namoyish etish o'quvchilarning darsga qiziqishini oshirdi. Bundan tashqari oddiy qo'l telefonlariga o'quvchilarning buyum tayyorlashi va u haqida so'zlab berishi, ish yakunida xisobot berishi va boshqa jarayonlarning tasvirga olinishi

o'quvchilarda o'z-o'zini nomoyon qilish, o'z-o'zini baholash, o'zgalar ishini tahlil qilish kabi ko'nikma va malakalarni rivojlantirish imkonini berdi.

3. Mehnat darsida ijtimoiy masalalar–oila qadriyatlari, milliy va o'lkashunoslik, mintaqaviy an'analar hamda urf-odatlarining o'quvchilar ongiga singdirilishiga erishish imkoniyati kengroqdir. Masalan, qishloq xo'jaligi, maishiy xizmat mehnati orqali o'zi va oila a'zolari uchun foyda keltirish hamda halol mehnat orqali farovon hayot kechirishning ilk harakatlari mehnat darslari jarayonidan boshlanadi.

Sog'lom bolalar kabi intellektida muammolari bo'lgan zaif eshituvchi bolalar ham jamiyatning turli munosabatlarida ishtirok etish ko'nikmalarini oila va ta'lim muassasalarida egallaydilar. Biroq aksariyat oilalar mazkur toifa bolalarni avaylab, o'z vaqtida kerakli jarayon (jamoaga yaqinlashtirish, o'ynatish, turli faoliyatlarni birga bajartirish, uy yumushlarini taqsimlash, o'z-o'zini boshqarish va nomoyon qilish)ga jalb qilmaydilar.[4]

Natijada kar bola maktab ta'limiga jalb etilganida bog'chaga kelgan sog'lom boladek mustaqil o'z-o'ziga xizmat va oddiy murojaatlarga o'rgatiladi. Sekin-asta umumyashaydigan joy qoidalari va tartibini o'zlashtiishga kirishadilar. Bundan tashqari ular qator o'quv fanlari bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni egallaydilar.

Intellektida muammolari bo'lgan zaif eshituvchi bolalar o'quv fanlari talablarini sog'lom bolalarga nisbatan uzoq muddatda va maxsus tayyorlangan o'quv materiallari orqali egallaydilar. Buning uchun maxsus maktab-internatlarida umumta'lim maktablaridan farqli maxsus korreksion mashg'ulotlar qo'shimcha tashkil etiladi. Korreksion mashg'ulotlar o'quvchilarning birlamchi va ikkilamchi nuqsonlarini bartaraf etish uchun xizmat qiladi.

Texnologiya fani umumta'lim fanlari sirasiga kirsa-da, biroq mazmunan va tashkiliy jihatdan korreksion mashg'ulot ko'rinishiga egadir. Shuning uchun ham intellektida muammolari bo'lgan zaif eshituvchi bolalar maktablarining boshlang'ich sinflarida o'ziga xos nomga ham ega, ya'ni "Predmetli amaliy faoliyat". Ushbu fanga 1-sinflarda xaftasiga 3 soatdan, 2,3,4-sinflarda 4 soatdan ajratiladi.

Ko'rinib turibdiki, "Texnologiya" faniga ajratilgan soatlar xajmi umumta'lim maktablariga nisbatan maxsus maktab-internatlarda ushbu fan o'ziga xos tashkil etilishidan dalolat beradi. Aynan mehnat ta'limi jarayonida intellektida muammolari bo'lgan zaif eshituvchi bolalar ham mehnat, ham nutqiy harakatlar tizimini egallaydilar. Natijada intellektida muammolari bo'lgan zaif eshituvchi bolalar o'quvchilarda qator ijtimoiy ko'nikmalarni jadal rivojlantirish uchun zamin yaratiladi.

“Predmetli amaliy faoliyat” fani intellektida muammolari bo‘lgan zaif eshituvchi bolalar maktablarining boshlang‘ich sinflarida asosiy fanlardan biri bo‘lib, unda o‘quvchilarning aqliy, nutqiy, jismoniy imkoniyatlaridan har tomonlama optimal foydalanish uchun sharoit yaratiladi.

“Predmetli amaliy faoliyat” darsi o‘z mazmunida ham tilga o‘rgatishning, ham mehnat fanining talablarini aks ettiradi. Shu bilan bog‘liq holda ushbu darsda nutqiy muloqotning ustivorligi mehnat ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali ta‘minlanadi. Ma‘lumki, intellektida muammolari bo‘lgan zaif eshituvchi bolalar atrof-dagi narsa va hodisalar haqida o‘ziga xos tasavvurga ega bo‘lib, ularni amaliy egallaydilar. [6]

O‘quvchilar “Predmetli amaliy faoliyat” darsi orqali atrof-muhit haqidagi bilimlarni, hayotiy tajribalarni o‘zlashtiradilar. Tabiat va jamiyatda shunday tushunchalar mavjudki, ularni bevosita tushuntirishdan ko‘ra, tayyor ko‘rgazmali holatda o‘quvchilarga yetkazish qulaydir. Shunday qilib, intellektida muammolari bo‘lgan zaif eshituvchi bolalar o‘quvchilarning jamiyatga uyg‘unlashuvi uchun zamin bo‘lib hisoblangan holda “Predmetli amaliy faoliyat” darsi quyidagi vazifalarni amalga oshiradi:

1. Umumta‘lim fanlarini egallashda muhim bo‘lgan lug‘at zaxirasi (tushuncha va tasavvurlar)ni shakllantirish.
2. Tilni tafakkur quroli va muloqot vositasi sifatida egallashga o‘rgatish.
3. Ta‘limning tarbiyaviy ahamiyatini oshirish.
4. O‘quvchilarning kasbgacha tayyorgarligiga zamin yaratish.
5. O‘quvchilarda ijodkorlikni va loyihalashtirish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Xulosa qilib aytganda, ushbu fan bo‘yicha tuzilgan dasturda o‘quvchilar egallashlari kerak bo‘lgan bilim ko‘nikma va malakalarni har bir chorak uchun alohida ajratib berilgani o‘quvchilar tomonidan egallanishi lozim bo‘lgan tushunchalar zaxirasini nazoratga olish imkonini beradi. Bu o‘z navbatida o‘quvchilar egallashi kerak bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malakalarning aniq ko‘rsatkichlarini ifoda etadi.

Natijada o‘quvchilarning ushbu fan bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalarini joriy, oraliq va yakuniy baholash uchun tayyor topshiriqlar mazmunidan foydalanishga erishiladi. Har bir mavzu bo‘yicha ish turlari alohida ajratib berilgan bo‘lib, ular ikki bosqichda amalga oshiriladi. 1-bosqich o‘qituvchi tomonidan, 2-bosqich tarbiyachi tomonidan amalga oshiriladi.

O‘quv yili boshida o‘qituvchi va tarbiyachi birgalikda har bir mavzuning tegishli qismini yillik rejasida belgilaydi. Tarbiyachi o‘qituvchining ishini mantiqan va tizimli davom ettiradi.

O'qituvchi va tarbiyachi har bir dars davomida egallanishi zarur bo'lgan majburiy va amaliy nutqiy materiallarni ko'rgazmali ravishda tayyorlashi talab etiladi. Bu jarayon murakkab va ashyoviy ta'minot talab qiladi. Lekin ushbu jarayon ostida jamiyatning to'laqonli a'zosi – kar, zaif eshituvchi bola taqdiri yotibdi. Chunki ushbu bolalarga har bir aniq, mavhum tushunchalarni berish ko'rgazmalilik va tabiiylikni talab qiladi.

Adabiyotlar:

1. Kalbaeva. H. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar bog'langan nutqini o'stirish yo'llari. – T.: «Reliable print», 2010.
2. Kobilova Sh.X. “Bezbarernaya sreda” i vozmojnosti yee formirovaniya v inklyuzivnom obrazovanii // Diversity Research: Journal of analysis and trends Volume 1, ISSN (e): 2810-6393. Выпуск 4, Iyul 2023 G. str. 1-5
3. Kobilova Sh.X. Vvedenie v teoriyu "inklyuzivnogo rasprostraneniya" approach to inclusive education and its prospects // Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities Volume 20, July , 2023 –PP. 24-27.
4. Noskova L.P. Metodika razvitiya rechi doshkolnikov s narusheniyami sluxa. – M.: Gumanitarnyy izdatelskiy sentr «Vlados», 2004.
5. Nurkeldieva D.A., Turg'unboev S.F. Eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning mehnat ta'limini takomillashtirish, uzviyligi va uzluksizligini amalga oshirishning dolzarb muammolari. // «Zamonaviy ta'lim», 2015, 11-son. -42–48-b.
6. Qodirova F. Kar va zaif eshituvchi bolalar maktablarining 1-4-sinflari uchun talablar. – T.: RTM, 2015.
7. Surdopedagogika. / Pod red. Nikitinoy M.M. – M.: «Prosveshenie», 1989.

TARBIYA FANI ASOSIDA BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA IQTISODIY TARBIYA KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA SHARQ MUTAFAKKIRLARI TARIXIY MEROSINING O'RNI

Saparova U.B.

Toshkent amaliy fanlar universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: tarbiya, ta'lim, tafakkur, kasb, iqtisod, o'quvchi, o'qituvchi, fan, metodika, mutaffakir.

Ключевые слова: образование, образование, мышление, профессия, экономика, студент, учитель, наука, методология, мыслитель.

Key words: education, education, thinking, profession, economy, student, teacher, science, methodology, thinker.

Резюме:

Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'quvchilariga iqtisodiy tarbiya ko'nikmalarini oila hamkorligida shakllantirishda sharq mutafakkirlari tarixiy merosidan foydalanishning o'ziga xos jihatlari, oilada iqtisodiy tarbiyani mutaffakirlarimizning beqiyos asarlaridan foydalangan holda shakllantirish xususida fikr muloxazalar bildirilgan.

Резюме:

В данной статье рассматриваются конкретные аспекты использования исторического наследия восточных мыслителей при формировании навыков экономического воспитания у младших школьников в семейном сотрудничестве, а также формирования экономического воспитания в семье с использованием бесподобных трудов наших мыслителей.

Summary:

This article discusses the specific aspects of using the historical heritage of Eastern thinkers in the formation of economic education skills for primary school students in family cooperation, and the formation of economic education in the family using the incomparable works of our thinkers.

Kirish. Bugungi kunda o'rta asrlar Sharq tarixi shundan dalolat beradiki, madaniyat va ta'lim-tarbiya, tibbiyot, adabiyot, san'at va arxitektura sohalaridagi beqiyos yuksalish, ilmiy maktablarning vujudga kelishi, yangi-yangi iste'dodli avlodlar to'liqining paydo bo'lishi va voyaga yetishi – bularning barchasi birinchi navbatda iqtisodiyot, qishloq va shahar xo'jaligining ancha jadal o'sishi, hunarmandlik orqali avlodlarning kamol topishi, yaqqol namoyon bo'lgan. Shu jumladan, dunyo iqtisodiy taraqqiyotida Markaziy Osiyo mutafakkirlarining

pedagogik merosida iqtisodiy tarbiya muammosii alohida ahamiyatiga ega. Bu muammoning rivojlanishida Forobiy, ibn Sino, Beruniy, Yusuf Xos Hojib, Amir Temur. Mirzo Ulug‘bek, Alisher Navoiy, Bobur va boshqa ko‘plab mutaffakirlar ijodida o‘z ifodasini topgan. Forobiy va ibn Siioning pedagogik merosida iqtisodiy tarbiyani rivojlanish markazida inson va uning ehtiyojlarini qondirish masalasi turadi.

Asosiy qism. Inson dunyoning oliy ne‘mati va uning ehtiyojlarini qondirish har qanday jamiyatning yashash va rivojlanish shartidir. Inson ehtiyojini ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, ma‘naviy kabi guruhlariga ajratish mumkin. Ushbu ehtiyojlar ichida inson ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlarini qondirish ustivor hisoblanadi.

Sharqning buyuk farzandi, faylasufi Forobiyning Arastu falsafasi tahliliga bag‘ishlangan asarida iqtisodiy tarbiya pedagogika fanining kategoriyasi bo‘lgan ehtiyoj masalasiga katta e‘tibor qaratilgan. Ibn Sino "Tibbiyot dostoni"da yozadiki: "Agar, hayvonlar tabiat ne‘matlariga qanoat qilib yashasalar, odamlarga bu ne‘matlar ozlik qiladi, ular oziq-ovkat, kiyim-kechak uy-joyga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirishlari lozim". Uning ta‘kidlashicha, odamlar o‘z mehnatlari bilan o‘zlariga oziq- ovqat, kiyim-kechak, uy-joy yaratadilar, ular ana shu maqsadda dehqonchilik, hunarmandchilik, chorvachilik bilan shug‘ullanadilar: Shuning uchun ibn Sino odamlarni iqtisodiy tarbiya berish orqali ijtimoiy foydali mehnatga chorlaydi.

Sharqda iqtisodiy tarbiyaning rivojlanishida Yusuf Xos Hojibning "Qutadg‘u bilig" nomli asari alohida ahamiyat kasb etadi.vAsarda mehnatga to‘g‘ri haq to‘lash, mehnatni takdirlash, mehnatni qadriga yetish, moddiy manfaat, kasb-hunar egallash, kuchli ijtimoin himoya masalalariga katta e‘tibor qaratilgan. Bu asarda hunarmandlar, savdogarlar, dehqonlar hamda chorvadorlarga alohida boblar berilgan. Alloma aytadiki, "Xizmat ahli o‘z mehnati natijasidan umidvor turadi. Umidini topmagan xodimning ko‘ngli sinadi. Xizmatiga loyik taqdir ko‘rgan xodimining boshi ko‘kka yetadi", Yusuf Xos Hojibning manfaatlar masalasiga doir g‘oyasi ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi. "Ayniqsa, butun qimirlagan jon nafni o‘ylab harakatlanadi deb yozadi. Bu fikr keyinchalik "Siyosiy iqtisod darsliklarida" har kaysi harakat zamirida manfaat yotadi degan fikrda ham o‘z ifodasini topdi.

Sharq iqtisodiy tafakkurlari rivojlanishida ulug‘ bobokolonimiz, sohibqiron, buyuk sarkarda, davlat arbobi Amir Temurning iqtisodiy g‘oyalari, u ishlab chiqqan va amalda qo‘llagan iqtisodiy siyosat muhim ahamiyatga ega. Amir Temur iqtisodiy g‘oyalarni" Temur tuzuklari" asarida bayon etilgan. Bu asarda iqtisodiyotni tashkil etish, barqarorlashtirish, tartibga solib berish, uni barqaror sur‘atlar bilan yuksaltirib borishga shu iqtisodiy tavsiyalar jamlangan.

"Temur tuzuklari" da quyidagilarni o'qiydiz: "Kasb-hunar va ma'rifat ahllariga saltanat korxonalaridan ulush berilsin, bilagida kuchi bor faqir miskinlar esa o'z ahvoli va kasbkoriga qarab yo'l tutsinlar". "Sarmoyasi qo'ldan ketib qolgan savdolarga o'z sarmoyasini qaytadan tiklashi uchun xazinadan yetarli oltin berilsin". Temurning iqtisodiy qarashlari zahirida davlatni boshqarishning muhim omili sanoati, soliq siyosati ham chetda qolmagan. U o'z soliq siyosatida ham xalk manfaatidan kelib chiqadi. Amir Temur ta'kidlaydiki: "Aholidan olinadigan soliqlar ularning ishlab topgan daromadlariga qarab belgilanishi, ularning qaysi birlari el-yurt obodonchiligi yo'lida o'z mol mulki va sarmoyasini ayamay sarflasa; ularga davlat soliq to'lashda imtiyoz berishi kerak".

O'zbek xalqining ma'naviy merosida, uning madaniyati xalqaro miqyos kasb etishida Sharq she'riyati sultoni, Alisher Navoiyning o'rni beqiyos. Hozirga qadar xalqimiz uni she'riyat mulkining sultoni sifatida qarab keladi. Biroq uning ilmiy merosi shu qadar boy va keng qirraliki, unda iqtisodiyot masalalariga doir ko'pgina qimmatli g'oyalar ham o'z ifodasini topgan. Buyuk mutaffakirning iqtisodiy qarashlari uning bebaho kitobi bo'lgan "Mahbub-ul-qulub" asarida bayon qilingan. Alisher Navoiyning iqtisodiy masalalarga oid g'oyalari 1482 yilda yozilgan "Vaqfiya" va "Mahbub-ul Qulub" asarlarida bayon etilgan. U kishi mahsulotni uch qismga bo'lib: birinchi qismini ketgan xarajatga; ikkinchi qismini o'zi va oilasining ehtiyojlariga; uchinchi qismini esa aholining ijtimoiy manfaatlari uchun sarflashga chaqiradi.

Alisher Navoiy o'z asarlarida inson mehnatiga alohida to'xtalib o'tadi. U boylikni har bir inson o'zining halol mehnati bilan topishi shart deydi, ya'ni shu narsani tasdiqlaydiki, hech bir inson o'zi uchun zarur bo'lgan barcha iste'mol buyumlarini o'zi yarata olmasligini, shu bois ham ular bir-biri bilan iqtisodiy masalada aloqada, munosabatda bo'lishlari obyektiv zaruriyat ekanligini asoslab beradi.

Alisher Navoiy ikkita iqtisodiy g'oyani ilgari suradi: birinchidan, mehnatning miqdori va sifatiga muvofiq taqdirlanishi fikri bo'lsa; ikkinchidan, mehnatga yarasha haq olish "Ona sutidek halol" ekanligi haqidagi fikr uqtirilgan. Shu o'rinda aytib o'tish kerakki, hozirgi davrda ham bu masala o'z kuchini yo'qotmagan va dolzarbligicha qolmoqda. Yuqoridagilardan ayonki, bu g'oya "Qanday qilib bo'lmasin, tirikchilik o'tkazilsa bo'ldi-da", qabilidagi fikrga tamomila zid. Yoshlarda, barcha fuqarolarda iqtisodiy tarbiya masalasi ilgari surilayotgan bir vaqtda buyuk shoirimizning yuqoridagi g'oyasi naqadar ahamiyatli ekanligi tushunarli.

Alisher Navoiy "Mahbub-ul-qulub" asarida quyidagi fikrlarni keltirib o'tadi: "Savdogar yolg'iz foydani niyat qilmasligi, savdo qilib foyda topaman, deb

ortiqcha kema surmasligi, mol va pul ko'paytiraman, deb jonsarak bo'lmasligi kerak", "Savdogar boj-xirojni berish o'rniga o'z molini yashirib, o'z obro'sini to'kmasa yoki topgan tutganini merosxo'rlari sotib sovurishi uchun to'plab qo'ymasa yoki biror yomon hodisa qo'zg'ash uchun sarflamas, jamg'armasi yaxshi bo'ladi". Alisher Navoiyning savdogarlar to'g'risidagi ushbu fikrlari xuddi bugungi savdogar va tijoratchilar uchun aytilayotgandek tuyuladi. Asardagi bu fikrlardan quyidagi xulosaga kelish mumkin:

Birinchidan, savdo, tijorat, bozor, muomala jarayoni (oldi-sotdi) iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Demak, bu mahsulot (tovar)lar taqchilligini tugatishga xizmat kiladi.

Ikkinchidan, savdo davlat budjeti daromadining manbai, mamlakat iqtisodiy kuch-qudratining tayanchi hisoblanadi. Zero, savdogarlar davlat budjetiga soliqlar to'lab turishi orqali uni boyitib boradi.

Uchinchidan, shoir savdogarlarni insof, diyonatga chaqiradi. Ulardan faqat o'z foydasini ko'zlab ish ko'rmasliklarini talab kiladi. Odamlar o'z faoliyatlari jarayonida tadbirkorlik, tejamkorlik va iqtisodiy manbaga va kuchga zarurat sezib, uni to'plash paytida bo'lganlar. Ular bir necha yo'llarda ish olib borishlari shulardan biri. Jamiyatning boyligi puldan, oltindan iborat, boylik savdoda asosan tashqi savdoda-muomala jarayonida paydo bo'ladi, ko'payadi, savdoda band bo'lgan mehnat unumli mehnat, boshqa mehnatlar esa unumsizdir, degan fikrni olg'a suradi.

Bunday fikrlarga qarshi A.Smit, U.Petti, D.Dekardo kabi atoqli iqtisodchi olimlar o'zlarining boshqacharoq fikrlarini bildiradilar. Ular boylik faqatgina qishloq xo'jaligidagina emas, balki shu bilan birga sanoat, transport, qurilish va boshqa xizmat ko'rsatish sohalarida ham yaratiladi degan xulosaga keladilar.

Aytish joizki, A.Smitning "ko'rinmas qurol" tamoyili hozirgi kunda juda ko'p tilga olinmoqda. U o'zining "xalqlar boyligining tabiati va sabablari to'g'risida" (1776y) degan kitobida insonni faollashtiradigan asosiy rag'bat shaxsiy manfaatdir deb ko'rsatadi. Inson o'z shaxsiy manfaatini amalga oshirishga, ya'ni foyda olishga intilib mehnat taqsimoti sharoitida qandaydir tovar yoki xizmat turini yaratadi, boshqalarga etkazib beradi, o'z kapitalini ko'paytiradi va shu intilishda o'zi bilmagan holda jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shadi deb tushuntiradi. Unda ishbilarmonlik, mehnat, tovar, ishchi kuchi va boshqa resurslarining erkin harakatini ta'minlash tamoyilini ilgari suradi. Ushbu maktabning "mumtoz" deb nom olishiga ularning quyidagi yutuqlari sabab bo'ldi:

Birinchidan A.Smit va D.Rikardo iqtisodiyotni o'rganishga ilmiy yondashuv beradigan tadqiqot metodlarini ishlab chiqdi va muvaffaqiyatli qo'lladilar. Aynan

shu metodlar yordamida ular merkantilislarning boylikning manbasi savdo degan g'oyasini asossiz ekanligini isbotlashdi.

Ikkinchidan iqtisodiyot to'g'risidagi barcha yig'ilgan bilimlarni mumtoz maktab namoyondalari ma'lum bir ilmiy tizimga keltirdilar. Bu narsaga ular birinchi bo'lib, iqtisodiy tovarlarni ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste'mol o'rtasidagi tizimli aloqani tadqiq etgani sabab bo'ldi. Shundan so'ng yoshlarni har tomonlama kamol toptirishga qaratilgan ta'lim-tarbiyaviy ishlar yo'lga qo'yila boshladi. Bir qancha vaqt (davr) o'tishi bilan iqtisodiy, ma'naviy, ma'rifiy tarbiyalarga bo'lgan ehtiyojlar turli darajada tus ola boshladi. Bugungi kunga kelib iqtisodga oid manbalar juda ko'plab uchraydi. Ulardan foydalanishda esa o'qituvchi uning asarlarini o'rganib chiqsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga iqtisodiy tarbiya ko'nikmalarini oila hamkorligida shakllantirishda bugungi bozor talabi asosida rivojlanishi va uning ahamiyati ko'pdan buyon pedagoglarning asosiy muammolaridan biri bo'lib kelmoqda. Bozor iqtisodiyotiga o'tilayotgan bir paytda yoshlarda iqtisodiy tarbiyalash ayniqsa muhim. Avvalo, iqtisodiy tarbiya haqida mukammal tushunchaga ega bo'lmoq kerak. Iqtisodiy tarbiya o'quvchilarda tejamkorlik, mehnatsevarlik, tashabbuskorlik, ishbilarmonlik, iqtisodiy hisob-kitob va ayni shu kabilar haqida fikrlay olish qobiliyatini boshlang'ich sinfdan boshlab maktab va oila hamkorligida yo'lga qo'yish lozim.

Xorazmiyning bir hikmati bor: "So'z-gul, ish-me'va". Bu jumlar shunchaki aytilmagan agar rejalarangiz qanchalik pishiq-puxta bo'lsa, ishingiz ham shunchalik yaxshi samarali bo'ladi. Bu shunday olib borilishi kerakki, bola o'z mehnatining natijalarini ko'ra bilsin. Shundagina bola o'z imkoniyatidan to'g'ri yoki noto'g'ri foydalanayotganini anglashi mumkin.

Hunar egallash yoshlarni mustaqillikka o'rgatadi.

Qobusnoma. Farzand tarbiyasi hamisha Sharq mutaffakirlarining diqqat markazida turadi. Kaykovusning "Qobusnoma" asarida ham farzand tarbiyasiga alohida e'tibor beriladi. Shuning uchun ham ushbu asar Sharq pedagogikasining qomusi sifatida ko'p asrlar davomida jahon xalqlari e'tiborini qozonib kelmoqda. Asardagi mo'jaz latifalar, ixcham rivoyatlar kitobning nihoyatda jozibali, o'qishli bo'lishini ta'minlagan. Asarning ba'zi bir boblari unda keltirilgan rivoyatlar barkamol avlodni iqtisodiyot bo'limlarni shakllantirishga undaydi. Jumladan, "Tijorat va bozorgarlik rasm-rusumlari zikrida" fikrlar bayon etilgan. Ya'ni: "Bozorgarlik ikki nav bo'lur va ikkovi ham xatarlidir-biri muomala va biri muvofiqliq.

Muomala muhimlari xosdurkim, kasod mollarini foyda ta'ma bilan sotib olurlar. Bunday mol xatarlidur va bu ishda dalil (shijoatli), pesh bir kishi kuhirkim

kasod matoni sud umidi bila olgan. Demak, har tarikayl bila bozorgon o'zining moli va taniga dalir bo'lmog'i, beboq (beparvo) bo'lmasligi, o'zining nafi uchun o'zgalarningziyonini tilamasligi keraqdir".

Jamiyat iqtisodiy hayoti masalalariga doir qarashlarning vujudga kelishi uzoq tarixiy taraqqiyotning natijasidir. Bunday qarashlar dunyoning barcha mamlakatlari va xalqlari tarixida mavjud. Tarixiy taraqqiyotning turli davrlarida o'sha davrning ilg'or kishilari jamiyatning iqtisodiy hayotida bo'layotgan voqealarga o'z munosabatlarini u yoki bu darajada bildirganlar va bu masaladagi o'z qarashlarini turli shakllarda va turli darajada ifodalab kelganlar. Ana shunday karashlarning umumiy zamirida arablar hududida yashab ijod etgan. Buyuk mutafakkirlarning xizmatlari katta. Ular o'zlarining ilmiy, tarixiy, badiiy asarlarida jamiyatning iqtisodiy hayoti, iqtisodiy munosabatlari masalasiga doir qimmatli fikrlarini ilgari surganlar.

Buyuk mutafakkirlarning iqtisodiy munosabatlariga doir qarashlarini ular yashagan davrdan ajralgan holda o'rganish mumkin emas. Buning asosiy sababi shundaki, ular dunyoqarashlariga o'sha davrlardagi iqtisodiy - siyosiy tartiblar, idora kilish usullari, xalqlar va davlatlar ta'sir ko'rsatgan. Shu bois o'zlarining asarlarida davlat boshliqlari, hukmdorlar va ularning amaldorlari olib borgan ish usullari haqida, xalqlarning bosqinchilarga karshi kurashi va ular ichida yetishib chiqqan qahramonlar haqida muhim ma'lumotlar berganlar.

Feodalizm jamiyati va davlatida islom g'oyalari yetakchi o'rinni egallagan. Islomda ichki ziddiyatlar rivojlanib, turli g'oyaviy-siyosiy oqimlar, maktablar kelib chiqqan. Ularning barchasi mazlum sinflar ustidan hokim siiflarning iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy hukmronligini ta'minlash uchun xizmat qilgan. Arab mamlakatlari hududida vujudga kelgan iqtisodiy qarashlar o'sha davrlarda yashagan olimlar va tarixchilarning asarlarida ifodalangan.

Islom ma'naviyatida savdo-sotiq ishlaridagi masalalarga batafsil to'xtalib, islomda tijorat, savdogar va xaridor odobiga alohida e'tibor berilgan hamda Payg'ambarlar shug'ullangan sharaflil kasb egalariga hurmat bilan yondashib, nafsini ustun qo'ymaslik, xaridor va sotuvchining o'zaro munosabati adolatli va halollikka asoslanib, tartibga solinish haqida to'xtalgan. «Mirza Yusuf» jome masjidi imom xatibi Rahmatulloh qori Sayfuddinov Kun.uz muxbiri bilan suhbatda shu kabi savollar bo'yicha Islom ta'limoti haqida so'z yuritdi: oldi-berdi, savdo-sotiq qoidalarini bilish; xaridorlarga dinidan qat'iy nazar, bir xilda muomalada bo'lish, ya'ni savdoda musulmonga alohida afzallik bermaslik; mollarning narxi masalasida «Molining faqat falon narxda sotaman» - deb turib olmaslik; agar biron - bir kishi savdo bitimni tuzib, keyin undan voz kechmoqchi bo'lsa, shuning aytganini qilish va h.k. Yana shariatga binoan savdo ishi bilan

shug‘ullanishga bel bog‘lagan kishi quyidagi shartlarga javob berishi zarurdir: u voyaga yetgan, aqlli, es – hushi joyida bo‘lishi; u yiqqan boyligini befoyda ishlarga sarflamay, oqilona tasarruf etsin; savdo ishlarida hazil-yolg‘on gap ishlatmaslik, jiddiy bo‘lishlik, tijorat ishlariga o‘zga odamni zo‘rlab, uning inson-ihtiyorisi jalb qilmaslik; voyaga yetmaganlar bilan (hatto ota-onasi rozi bo‘lsa ham) savdo yuzasidan bitim tuzmaslik, ularni ishga olmaslik.

Shariat konunlari o‘zaro (pulsiz) mol ayirboshlashga (oxirgi atamani qo‘llasak -«barter» ga) yo‘l qo‘yadi, faqat bunda quyidagi shartlar bajarilishi shart:

- Molning hajmi, miqdori, vazni yoki o‘lchami oshkora bo‘lsin.
- Mol ayirboshlashda u, albatta, qo‘ldan - ko‘lga topshirilsin.
- Bir xil mol shunday xil boshqa molga ayirboshlanmasin.
- Omonat uchun berilgan, ammo boshqa bir mol bilan almashtirish ko‘zda tutilmagan molni egasining ijozatisiz sotib yuborilmasin.

Yuqorida tilga olingan qonun - qoidalarining o‘zidan ham yaqqol ko‘rinib turibdiki, islom amaliyotida tijoratda katta iqtisodiy ahamiyatga molik ish deb hisoblanadi. Shu bois necha-necha asrlardirki, barcha musulmon davlatlarining, hatto eng oliy hukmdorlari ham savdo-sotiq ishlarini har jihatdan rag‘batlantirishlari, uni davlatning asosiy daromad sohalaridan biriga aylantirish ustida muttasil g‘amho‘rlik qilib qoladilar va shu kabi ishlarda Rasulullohdan ibrat oladilar. Islom ma‘naviyatida iqtisodiy tarbiya Qur‘onda savdoga kagga o‘rin berilgan, ammo sudxo‘rlikka qarshi fikr bildirilgan. Mulkning muqaddasligi, birovning mulkiga xiyonat qilish katta gunoh ekanligi qayd etilgan.

Jamiyatning tengsizligi azaldan tan olinadi: qarz olish, berish, meros taksimlash, yetim-yesirlarga muruvvat, xayr -ehson qilish g‘oyalari kuchli. Soliq turlari va miqdori ham katta ahamiyat kasb etadi. Yetim haqiga xiyonat qilish eng katta gunoh deb e‘lon qilingan. O‘zaro yordam zarur, lekin yomon ishlarda va dushmanlikda buncha hojat yo‘q, deyiladi. Turli kasblarni egallash, ayniqsa dehqonchilik, ko‘ychilik bilan shugullanish, mehnat qilish zarurligi isbotlab berilgan. «Hadis» kitoblarida ham iqtisodiyotga oid ko‘plab foydali fikr va tushunchalar keltirilgan.

X-XII asrlarda O‘rta Osiyo ilg‘or ijtimoiy tafakkurning Sharqdagi yirik markazlaridan biriga aylandi. Bu davrda butun dunyoga tanilgan Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Beruniy, Yusuf Xos Hojib, Nizomul-Mulk va boshqa ko‘plab mutafakkirlar yashab ijod etgan. Ularning asarlarida iqtisodiy g‘oyalar o‘z aksini tolган. Sharqda olimlar shu davrdagi tijorat, mulkdorlik, xunar sirlarini bayon etganlar. Ularning ayrimlari hozirgi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotgani yo‘q.

Yusuf Xos Hojib «Odamga foydasi tegmaydigan odam- o‘lik, essiz o‘g‘gan umri esa, essiz sarflagan mehnat»-deydi. Arastuning izdoshi, uning asarlarini tahlil

etgan Forobiy (673-950 y.) jamiyat shakllanishi uchun moddiy ehtiyojlarning ahamiyati haqidagi ta'limotni yaratadi, siyosiy, iqtisod, fanidan zarur bo'lgan «ehtiyoj» ni ta'riflaydi, moddiy boyliklarni yaratishda mehnat va mehnat qurollarining o'rnini belgilab beradi. Ibn Sino va Yusuf Xos Hojib asarlarida «mehnat taqsimoti» masalalari xakida fozil (ideal) davlat to'g'risida fikr yuritib, o'zaro yordam, do'stlikka katta o'rin berganlar. Musulmon huquqshunosligida tovarning iste'mol qiymati tan olingan, tovarning qiymati bilan so'ralayotgan baho farqlangan,

Tovar qiymatiga xom ashyo qiymati, mehnat vositalari oraliq tovar ishlab chiqaruvchilar mehnatining qiymati kiradi. Olimlarning fikricha, ayrim hunarlar boshqa hunarlarni o'z ichiga oladi. Masalan, duradgor yog'ochdan yasalgan buyumlarni, o'quvchi yigirilgai ipni ishlatadi va h.k.

Shuningdek, asarda tovar -pul munosabatlari tahlil etilgan, narxlar bozorga olib chiqilgan tovarlar massasi (talab -taklif) ga bog'liqligi, soliq tizimini tartibga solish kerakligi aytilgan. Shunisi diqqatga sazovorki, ibn Holdun (asli arab) tarix taqozosi bilan Amir Temur bilan uchrashgan (asir tushgan) va u bilan suhbat qurgan, uning g'oyalaridan, voqif etdi. Nizom ul-Mulk (1017-1094 y.) «Siyosatnoma» asarida hukmdorlarning isrofgarchiligi, amirlar, amaldorlar va qozilarning mansabni suiste'mol qilishi, soliqlarning og'irligi, davlat mablag'larish saqlash va sarflashda hisob-kitob zarurligini qayd etgan.

Iqtisod har bir kishining, har bir oilaning, jamoa va umuman, jamiyatning hayeyotida muhim o'rin tutadi. Iqtisodiy ahvolga qarab, ijtimoiy hayot shakllanadi. Xalqimizda «Oldin iqtisod, so'ngra siyosat»- degan iboraning nshlatishi bejiz emas, albatta. Ikdisodiyot-bizning nafaqat bugungi, balki ertangi hayotimiz, hozirgi kelajagimiz. Shuning uchun ham yuqorida aytib o'tganimizdek iqtisod va iqtisodiy fikr rivojlanishi jamiyat hayotida katta ahamiyatga ega. Qadimdan insonlar o'zi yashab turgan muhitdan kelib chiqib, iqtisodiy fikrlarni rivojlantirishgan, o'zlari yashab turgan tuzumdagi munosabatlar bilan kiziqib, ular ustida ish olib borishgan. Bularning hammasi iqtisodiy fikrlash rivojlanishiga asosiy sabab bo'lgan.

Adabiyotlar:

1. Abu Ali Ibn Sino "Tibbiyot dostoni". –T.: Fan. 2004
2. Yusuf Xos Hojib Qutadg'u bilik –T. O'qituvchi. 2015 y.
3. "Temur tuzuklari" T.:Fan va texnologiya. 2014
4. Alisher Navoiy . Mahbub-ul-qulub. –T.:Fan,1973 .
5. Kaykovus. Qobusnoma. T. 1994.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA FALSAFIY AKSIOLOGIK YONDASHUVNI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

Shonazarova S.R.

*Termiz pedagogika instituti boshlang'ich ta'lim
kafedrasida o'qituvchisi*

Tayanch soʻzlar: boshlang'ich ta'lim, aksiologik yondashuv, didaktik imkoniyatlar, jarayon, amaliy metodologik muammolar, pedagogika, mazmun, o'qitish, shakllar, axborot texnologiyalari, takomillashtirish.

Ключевые слова: начальное образование, аксиологический подход, дидактические возможности, процесс, практически-методические проблемы, педагогика, содержание, обучение, формы, информационные технологии, совершенствование.

Key words: primary education, axiological approach, didactic possibilities, process, practical methodological problems, pedagogy, content, teaching, forms, information technologies, improvement.

Резюме:

Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda falsafiy aksiologik yondashuv asosida dars samadorligini oshirish jarayoni, kichik maktab yoshdagi o'quvchilarda ta'lim uzviyligi, aksiologiya ya'ni qadriyat, unda milliy mentolitimizga xos xususiyatlar, inson va tabiat o'rtasidagi munosabat va muvozanat uzviyligi, o'qitish, innovatsion pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish, shuningdek, ta'lim mazmunini takomillashtirish haqida soʻz yuritiladi.

Резюме:

В данной статье рассматривается процесс повышения эффективности уроков на основе философско-аксиологического подхода в начальных классах, целостности образования учащихся младших классов, аксиологии, т. е. ценности, в которой проявляются характеристики нашего национального ментала, отношения между человеком и характере и целостности баланса, преподавания, эффективного использования инновационных педагогических технологий, а также образования идет речь о совершенствовании содержания.

Summary:

In this article, the process of increasing the effectiveness of lessons based on the philosophical axiological approach in elementary grades, the integrity of education in elementary school students, axiology, i.e., value, in which the characteristics of our national menthol, the relationship between man and nature and the integrity of balance, teaching, the effective use of innovative pedagogical technologies, as well as education there is talk about improving the content.

Boshlang'ich ta'limda geografik tushunchalarni falsafiy aksiologik yondashuv asosida shakllantirish darajasi ta'lim muassasasi va ta'lim oluvchilarning o'quv faoliyati natijalarini ham aks ettiradi. Kasbiy kompetentlikni rivojlanishining o'zini umumta'limda o'quvchi faoliyatini, xuddi shunday ma'lum bir vaqtda rivojlanadigan, funksional tuzilmaga ega shaxsning integrativ sifatini shunchaki baholash mezonlari deb hisoblash mumkin emas. Bu bilan bog'liqlikda ta'lim oluvchilarning kreativ faoliyatning rivojlanganlik darajalarini baholash mezonlarini belgilab olish muhim vazifa sanaladi.

O'quvchilarda bilish faoliyatini falsafiy aksiologik yondashuvga asoslangan holda takomillashtirish tarzi, hayotiy hamda o'quv vazifalarini echish jarayonida turli tushunchalarga murojaat qilgan holda fikrlashni ifodalaydi. Bu jarayonda o'quvchilar turli tushunchalarga murojaat qilgan holda o'z harakatlarini bevosita aql yordamida bajaradilar. Bunda tajribaga asoslangan holda hissiy organlar faoliyatiga tayaniladi. Obrazli fikrlash jarayonida esa, muayyan materiallardan u yoki bu vazifalarni bajarish maqsadida foydalaniladi.

Boshlang'ich sinf o'quv faoliyatini falsafiy aksiologik yondashuv asosida shakllantirish jarayoni o'quvchilarning fikrlash faoliyatiga asoslangan holda ularning axborotlarga tayanish va mazkur axborotlarning mazmunini qayta ishlashga harakat qiladi. O'quvchilarning bunday tafakkur tarzi ularning idroklari, tasavvurlari va dunyoqarashlarida aks etadi. Bu tarzda tafakkurning reproduktiv (mustaqil bo'lmagan) hamda mustaqil tarzda namoyon bo'ladigan produktiv (mahsuldor), konvergent (o'zaro o'xshash) hamda divergent (tafovutli) turlari mavjud.

Xususan, o'quvchilarning bilishga asoslangan tafakkur tarzi asosan mustaqil bo'lmagan reproduktiv hamda o'zaro o'xshash, ya'ni konvergent fikrlash tarziga xosdir. O'quvchilarning reproduktiv tafakkur tarzlarini tayyor bilimlarni o'zlashtirishga asoslangan. Bu ularga o'quv materiallarini o'zlashtirish, esda saqlab qolish imkonini beradi. Bu asosan diqqat va xotiraning imkoniyatlariga tayanilgan holda amalga oshiriladi. O'quvchilarning bunday tafakkur tarzi muayyan pedagogik qimmatga ega. Ularning rivojlanishi esa, o'quv jarayonining muayyan bosqichlarida geografik bilimlarni amalga oshirishda muhim o'rin tutadi.

O'quvchilarning bilishga asoslangan tafakkur tarzini rivojlantirish, ularni intellektual takomillashtirishning muhim shartidir. Bugungi kunda intellektual jihatdan taraqqiy etgan shaxsni shakllantirish uchun, o'quvchilarning bilishga asoslangan tafakkur tarzlarinigina rivojlantirish etarli emas. Unda o'quvchilar tabiat va kishilik jamiyati qonuniyatlarini tushunishlari uchun, ularni ijodiy o'zlashtirishlari va tabiat hamda jamiyat olamiga olib kirishlari lozim. Buning

uchun, o'quvchilarning ko'pdan-ko'p masalalarda o'z shaxsiy nuqtai nazariga ega bo'lishlari talab etiladi. Shu maqsadda ularni ma'naviy, intellektual jihatdan takomillashtirish nihoyatda zarurdir.

O'quvchilarning ijodiy tafakkurlari tabiiyligi, betakrorligi, hozirjavobligi bilan ajralib turadi. Tafakkurning bunday tarzi uchun divergent, ya'ni tafovutli hamda produktiv, ya'ni mahsuldor fikrlash tarzi xosdir. Mahsuldor fikrlash tarziga ega bo'lgan o'quvchilar axborotlarni tanlash, to'plash va muammolarni echishda o'zlarining mustaqilliklari bilan ajralib turadilar. Divergent, ya'ni tafovutli fikrlash tarziga ega bo'lgan o'quvchilar esa, muammolarning echimiga turli tomondan yondasha olishlari bilan alohida namoyon bo'ladilar.

Ta'kidlash joizki, o'quvchilar ilmiy dunyo qarashini falsafiy aksiologik yondashuv asosida takomillashtirish, fikrlash tarzining turli ko'rinishlarini egallashlariga alohida e'tibor qaratish lozim. Har bir o'quvchining fikrlash tarzi o'ziga xos jihatlari bilan ajralib turadi. O'qituvchi ulardagi o'ziga xosliklar, yutuqlar, kamchiliklarni o'z vaqtida payqay olishi lozim, aks holda o'quvchilarni intellektual rivojlantirishda samaradorlikka erisha olmaydi.

O'quvchilarning intellektual rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan holat, ular tafakkurining boshqa barcha ruhiy jarayonlarga ko'rsatadigan ta'sirini har tomonlama hisobga olishdan iborat. Bunda eng asosiy narsa, o'quvchi tafakkurining uning xotirasi va idrokiga ko'rsatadigan ta'sirini hisobga olishdadir.

O'quvchilarning idrokida moddiy borliq, xalqning turmush tarzini anglash imkoniyatining kengayishi, uning kuzatish jarayoniga aylanishi natijasida nazariy bilish faoliyati sifatida namoyon bo'ladi. O'quvchilarda kuzatuvchanlikning rivojlanishi asosan boshlang'ich o'quvchi davriga to'g'ri keladi.

O'quvchi xotirasining mantiqiy jihatdan boyishi natijasida u mantiqiy fikrlay boshlaydi. Esga olish esa, o'quvchilarni topilishi zarur bo'lgan tushunchalarni izlashlariga undaydi. Bu esa, o'quvchilarda erkin tarzda shakllangan xotiraning mustahkamlanishiga olib keladi. Ushbu holat o'quvchilarning eslab qolish usullarini egallaganliklarida namoyon bo'ladi.

Ko'rinib turibdiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ilmiy tushunchalarni falsafiy aksiologik yondashuv asosida shakllantirishda ularga individual yondashuv nihoyatda muhim hisoblanadi. Bugungi kunda pedagogika fani oldiga o'quvchilarni intellektual rivojlantirish vazifasi o'z echimini kutayotgan davr hisoblanadi, buning uchun har bir o'quvchi va o'quvchilar guruhining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ularni intellektual rivojlantirishga yo'naltirilgan didaktik tizimni vujudga keltirish alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda falsafiy aksiologik yondashuvni takomillashtirishda quyidagi jihatlariga alohida e'tibor qaratishni talab etadi. Ular:

o'quvchilarni mustaqil va tanqidiy fikrlashga o'rgatish, ko'proq mustaqil bilim olishlarini ta'minlash;

ularni aksiologik yondashuv asosida takomillashtirish va sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini egallashga undash;

har bir darsda o'quvchilarni ijtimoiylashtirishga yo'naltirilgan o'quv topshiriqlarini taqdim etishdan iboratdir.

Mazkur jarayonda o'quvchilar ilmiy dunyo qarashini takomillashtirish uchun ularni mustaqil va tanqidiy fikrlashga yo'naltirishdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilish faoliyatini falsafiy aksiologik yondashuv asosida shakllantirish va ularning ruhiy, jismoniy hamda ma'naviy olamiga oid nazariy bilimlar va ularni takomillashtirish ehtiyojlarini farqlash lozim.

O'z navbatida mazkur bilimlarni muayyan ko'nikmalarni egallamasdan turib o'zlashtirish mumkin emas. Shu tariqa o'quvchilarda bilim sifatini samarali shakllantirishning muhim jihatlaridan biri, ulardagi intellektual faoliyat ko'nikmalarining shakllanganlik darajasiga asoslanishdan iboratdir.

O'quvchilarni intellektual rivojlantirishda ularning o'zlari va o'z faoliyatlariga bo'lgan hissiy munosabatlari muhim o'rin egallaydi.

Hissiyot - shaxsning voqelikdagi narsa va hodisalar, kishilar hamda o'z-o'ziga bo'lgan munosabatlaridan kelib chiqadigan kechinmalaridir. O'quvchilarning his-tuyg'ulari, kechinmalari, ehtiyojlari ularning intellektual faoliyatlari orqali namoyon bo'ladi. Unda o'quvchilarning hissiy holatlarini ifodalashga ko'maklashadi. Shuningdek, o'quvchilarning ehtirolari ularning ehtiyojlaridan dalolat beradi va ularni intellektual faoliyatga undaydi. O'quvchilarni intellektual rivojlantirishda dastlab ularning aqliy quvvatlarini taraqqiy ettirish muhim ahamiyatga ega.

O'quvchilar o'z faoliyatlari davomida nafaqat ijobiy, balki salbiy his-tuyg'ularga ham ehtiyoj sezadilar. Salbiy hissiyotlar bilan bog'liq holda o'quvchilarga ijobiy hissiyotlar ham nihoyatda zarur. Bunday kechinmalar ularni o'z o'quv faoliyatlarini o'zgartirishga undaydi. Har bir o'quvchi o'quv jarayonida turli-tuman, mazmun jihatdan boy kechinmalarga ehtiyoj sezadi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda falsafiy aksiologik yondashuvni shakllantirish jarayoni o'ta murakkab jarayondir. O'quvchilar har doim o'zlariga nisbatan insonparvarona, demokratik va hissiy-qadriyatli munosabatda bo'lishlaridan manfaatdordir. Bunday munosabatlar o'qituvchi va ota-

onalarning his-hayajonga boy holatlari orqali namoyon bo'ladi. Ular o'quvchi tushunchalarini baholovchi hukmlar va olqishlovchi kechinmalardir.

O'quvchilarda falsafiy aksiologik yondashuvni shakllantirishga bo'lgan munosabatlarning o'zaro o'xshash darajalarini aniqlash nihoyatda muhimdir. Bu o'z navbatida o'quvchilarning o'z intellektual faoliyatlari natijalarini baholashlariga bo'lgan hissiy-qadriyatli munosabatlarni aniqlash uchun zarurdir. O'quvchilarning bajarayotgan intellektual faoliyatlari, mazkur faoliyatning maqsadlari va vositalari bilan o'zaro bog'liq bo'lishi lozim.

O'quvchi o'zining intellektual faoliyati va xulq-atvorini ixtiyoriy tarzda, ongli tashkil etishi va boshqarishi lozim. U o'z oldiga qo'ygan maqsadga erishish yo'lida qiyinchiliklarni bartaraf eta olishi nihoyatda zarurdir. O'quvchini intellektual rivojlantirishda ixtiyoriylikka asoslangan tarkibiy qismi uning o'z-o'zi bilan aloqaga kirishishi, o'zining rivojlantiruvchi va bilishga asoslangan faoliyatini boyitishi bilan tavsiflanadi. Shu asnoda o'quvchilarda geogragik tushunchalarni shakllantirish davomida ularning xohish-istaklarini hisobga olish, ularning his-hayajonlari va ixtiyoriy harakatlariga tayaniladi. Bu quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- o'quvchilarda geografik tushunchalarni falsafiy aksiologik yondashuv asosida shakllantirishning maqsadli yo'nalishlari;

- o'quvchilarda geografik tushunchalarni falsafiy aksiologik yondashuv asosida shakllantirish jarayonida hissiy kechinmalarning namoyon bo'lishi;

- o'z intellektual faoliyatlari natijalarini baholash layoqatlari;

- intellektual faoliyat jarayonida ijodiy fikrlash, qayta ishlash, o'zining imkoniyatlari va layoqatlarini takomillashtirish;

- o'z shaxsiyatini rivojlantirish va aqliy faoliyatga safarbar qilish layoqati;

- qo'yilgan maqsadga erishish yo'lida o'zining intellektual imkoniyatlaridan unumli foydalana olish, o'quvchilarda geogragik tushunchalarni shakllantirishga yo'naltirilgan faoliyatni tashkil etish layoqati;

- intellektual faoliyat ko'rsatish jarayonida o'zi egallagan bilimlarini namoyon qila olish va boyitish layoqati kabilardan iborat.

O'quvchilarda falsafiy aksiologik yondashuvni shakllantirish ehtiyojining hosil bo'lishi, o'ziga xos hissiy ta'sirning vujudga kelishiga xizmat qiladi. O'quvchilarning geogragik tushunchalarni shakllanganlik darajasi baho yordamida aniqlanadi. O'quvchilarning o'z-o'zlariga bergan baholarida ularning bilimlari va o'zlashtirgan ma'naviy sifatlari mujassamlashgan bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida falsafiy aksiologik yondashuvni shakllantirish jarayoni jihatlarini aniqlash natijasida, ularda sermazmun va ko'pjarayonli faoliyat tarkib topadi. Har bir o'quvchining o'ziga xos

imkoniyatini aniqlamasdan turib, ularning o'zlashtirgan bilimlari va ma'naviy sifatlarini ko'nikmalar va layoqatlarga aylantirish mumkin emas. Mazkur yo'nalish o'quvchining chuqur o'ylangan mantiqiy harakatlarni amalga oshirish uchun nihoyatda zarurdir.

Boshlang'ich sinflarda falsafiy aksiologik yondashuvni shakllantirishga yo'naltirilgan o'quv jarayonining sifatini yaxshilash bilan bir qatorda, unga qo'yiladigan talablar va mazkur o'quv jarayoni samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladigan bilimlarni ham o'zlashtirishlari lozim. O'qituvchilar o'quvchilarga taqdim etiladigan o'quv materiallarining mazmun-mohiyati, qurilishi, ularni tanlash manbalarini ham bilishlari muhim o'rin tutadi. Masalan, o'qituvchilar o'quv materiallari hajmi va mazmunini kengaytirishlari, o'quv jarayonini loyihalashtirishlari, bunda o'quv vaqti imkoniyatlarini inobatga olishlari muhimdir. O'quv jarayoni loyihalarini mujassamlashtirish natijasida uning yaxlit tavsifi vujudga keladi.

Adabiyotlar:

1. Abdullayev T. Turmush sohasida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning dialektikasi: f.f.d.... diss. - Toshkent, 1992. - 257 b.
2. Ta'limni rivojlantirishning falsafiy va psixologik muammolari: Ta'limni rivojlantirish nazariyasi va amaliyoti. M.: Intor, 1994.-128 b .
3. Malikova P.C. Maktab o'quvchilarining ta'lim faoliyatini shakllantirish (geografiyani o'qitish misolida). Ilmiy va amaliy qo'llanma. Ufa: Bash.GPI , 1998. -120 s.
4. Mardonov Sh. Pedagogik ta'lim tizimida ta'limiy qadriyatlar asosida pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish.- T.: Fan, 2006. -232 b.
5. Ma'murov B.B. O'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan o'quv-biluv jarayonini tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari. Monografiya. - T.: "Nihol", 2014. -94-b.
6. Nazarov K. Qadriyatlar falsafasi (aksiologiya). Toshkent. Faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti - 2004. 200 b.
7. Nishonova S. Milliy qadriyatlar va barkamol inson tarbiyasi. Xalq ta'limi. - T., 1999 №3-B.16-19.
8. Najmiddinova G.N. Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'quv-biluv faoliyatini shakllantirishning didaktik asoslari: p.f.n., diss. -T., 2006. - 159 b.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA SHAXSLARARO MULOQOT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Ziyaqulova M.Sh.

*Termiz davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi*

Tayanch so‘zlar: oila, munosabat, muloqot, madaniyat, ta’lim, tarbiya, o‘qituvchi, mahorat, muhabbat, qiziqish, halollik, rostgo‘ylik, milliy qadriyatlar, mehnatsevarlik, urf-odatlar, boshlang‘ich sinf, o‘quvchilar.

Ключевые слова: семья, отношение, общение, культура, образование, воспитание, учитель, умение, любовь, интерес, честность, честность, национальные ценности, трудолюбие, традиции, начальный класс, ученики.

Key words: family, attitude, communication, culture, education, upbringing, teacher, skill, love, interest, honesty, truthfulness, national values, hard work, customs, primary class, students.

Резюме:

Ushbu maqolada o‘quvchilarda to‘g‘ri muloqot va munosabat ko‘nikmalarini takomillashtirish. O‘zbekona urf-odatlar, milliy qadriyatlarimiz-an‘analarimizni ongiga singdirish, atrofdagi insonlarga qiziqishni, muhabbatni uyg‘otish, muloqot madaniyatini shakllantirish, ota-onasi bilan hamkorlikda o‘qituvchi va murabbiylar hamda bolaning muloqotga kirishuvchanligini shakllantirish haqida ma’lumotlar berilgan.

Резюме:

Эта статья посвящена улучшению навыков правильного общения и взаимоотношений у учащихся. Дана информация об узбекских обычаях, национальных ценностях-традициях, воспитании интереса, любви к окружающим людям, формировании культуры общения, воспитании в сотрудничестве с родителями, учителями и наставниками, а также способности ребенка к общению.

Summary:

In this article, improving the correct communication and attitude skills in students. Information was given about Uzbek traditions, national values-the absorption of our traditions into the mind, the awakening of interest, love for the people around us, the formation of a culture of communication, the formation of teachers and coaches in cooperation with their parents, and the formation of the child's accessibility to communication.

Yangi O‘zbekiston ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti negizida ta’lim sohasidagi islohotlarda yangicha ta’lim berish, yangicha yondashuvni taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan sog‘lom mustaqil fikrlovchi, aqliy takomillashgan yuksak

axloqli va iste'dodli shaxsni jahon andozalariga mos ravishda dunyoviy bilimlar berish bugungi kunning dolzarb masalalaridan hisoblanadi.

Yangi O'zbekiston demokratik boshqaruv tamoyillariga asoslangan huquqiy davlat hamda fuqarolik jamiyatini barpo etish maqsadida iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, madaniy va ilmiy sohalarda tub islohotlar olib borilayotgan bir sharoitda yoshlarning intellektual salohiyatini yuksak darajaga ko'tarish muhim kasb etadi. Insoniy munosabatlar shunday o'zaro ta'sir jarayonlarki, unda shaxslararo munosabatlar shakllanadi va namoyon bo'ladi. Bunday jarayon dastlab odamlar orasida ro'y beradigan fikrlar, his-kechinmalar, tashvish-u-quvonchlar almashinuvini nazarda tutadi.

Inson muloqot jarayonida bo'lishi, yoki munosabatlar tajribasi ortgan sari ular o'rtasida umumiylik, o'xshashlik va uyg'unlik kabi sifatlar paydo bo'lib, ular bir-birlarini bir qarashda tushunadigan yoki fikr bayon etadigan bo'lib qoladi, ayrim hollarda esa ana shunday muloqotning tig'izligi teskari reaksiyalar bir-biridan charchash, gapiradigan gapning qolmasligi kabi vaziyatlarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Barkamol axloq va yaxshi xulq, birdaniga paydo bo'lmaydi. Xalq, axloqiy mezonlari ko'hna ona diyor bilan, Vatan deb atalmish mo'jiza bir yurt bilan, uning jonli va jonsiz xilqati, quyoshi, havosi, bulog'-u daryolariga ruhiy rishtalar bilan bog'langan.

Bu rishtalar xuddi ona vujudidan hayot nurini oluvchi bola kindigi singari ona zaminga ulangan. Ana shuning uchun axloqiy tasavvurlarimiz, adab maktabimiz pirovard natijada millat uchun, uning obro'si va istiqboli uchun xizmat qilsagina boshqalarda ehtirom va havas tuyg'ularini uyg'otadi. Shundagina millat o'z o'tmishini, taqdirini, urf-odatlarini unutmaydi. Yaxshi fazilatlar, odatlar, an'analar va imonli kishilar siymosi avlodlar yo'lini shamchiroq, yanglig' yoritib boradi.

Dunyoda shunday bir kitob borki, u hech qachon o'qib tugatilmaydi, shunday bir musiqa asari borki, uni oxirigacha ijro etib bo'lmaydi. Bu xalq, millat hayoti, taqdiri, urf-odatlaridir. Mustaqillik tug'ilgan tillarni biyron qilib yubordi, egilgan bilaklarga kuch berdi, orzumand nigohlarga nur bag'ishladi, tafakkur ufqini kengaytirdi, millat taqdiri va insoniy ideallar qismatini adolat va istiqbol tarozisi ustiga qo'ydi. Har inson o'z qo'shig'ini aytish bilan barobar zamon va millat kuyiga quloq, tutishi ham qarz, ham farz bo'lib qoldi. Shu bois, ba'zi unutilgan yoki odatiy bir yo'sindagi fazilatlarimiz, axloqu odob sohasidagi bebaho mulkimizni eslash qanchalik ko'ngilni yashnatib yuborsa, zamona zayli bilan xalqimizga kirib qolgan yoki ta'bimizni xira qilayotgan jihatlar shunchalik dilimizga ozor beradi.

Vatan-ostonadan boshlanadi. Demak, Vatan oila ostonasidan boshlanadi. Vatanparvarlik, milliy gʻurur, milliy oʻzlikni anglash shu oilada shakllanmogʻi zarur. Burch - ota-ona oldidagi farzand burchi, farzand oldidagi ota-ona burchi va vazifalari aynan oilada shakllanishiga erishish zarur. Bu oʻrinda oila, maktab, jamoatchilik hamkorligini taʼminlash joiz. Vatanparvarlik hissini oʻz farzandi qalbiga singdirolgan ota-onaning, shunday ruh, bilan yashaydigan xalqning kelajagi porloqdir. Yurtini sevgan, uning porloq, kelajagiga ishongan har bir fuqaro, har bir kishi uchun yurt taraqqiyotiga ulush qoʻshish asosiy maqsadga aylanadi. Oila ijtimoiy hayotning abadiyligini, avlodlarning davomiyligini, tarbiyaning uzluksizligini taʼminlaydigan, kelajakda davomchilar qanday boʻlib yetishishiga oʻz taʼsirini koʻrsatadigan ijtimoiy makon va pedagogik omil vazifasini oʻtaydi. Inson oilada shakllanadi.

Oila muhabbat, hurmat, birdamlik va mehribonlik manbai hisoblanadi. Aynan shu qadriyatlarga har bir rivojlangan jamiyat suyanadi. Masalan, oila muhiti va undagi munosabatlar ana shunday tigʻiz munosabatlarga kiradi. Faqat bunday tigʻizlik oilaning barcha aʼzolari oʻrtasida boʻlishi mumkin (ona-bola, qaynona-kelin va hokazo). Shaxslararo munosabatlarni oʻrganish eng dolzarb muammolardan hisoblanadi. Chunki inson shaxsining eng nufuzli va yetakchi faoliyatlaridan biri boʻlgan muloqot va u orqali oʻzaro munosabatlar odamlar orasida umumiylik, oʻxshashlik, uygʻunlik kabi sifatlar paydo boʻlishiga olib keladi. Ayniqsa, oila muhitida shaxslararo munosabatlarning, chunonchi, ota-ona va farzand orasidagi munosabatlarning oʻziga xos tomonlari shaxsning hayoti, faoliyatining samarasi va mazmuniga bevosita taʼsir etadi. Yosh avlodni tarbiyalashda asosiy taʼlim -tarbiya oʻchogʻi bu oila va maktabdir.

Oilada bola tarbiyasi gʻoyat nozik va murakkab masala hisoblanib, bu ota-onadan odob, bilim, tarbiyani talab qiladi. Tarbiya ishi taʼlim muassasalari bilan oila hamda mahalla hamkorligida amalga oshiriladigan murakkab, masʼuliyatli vazifadir. Bolaning mustaqil va erkin inson sifatida rivojlanishi uchun birinchi navbatda oila mustahkamligini taʼminlash lozim. Oila jamiyat tayanchi ekanligini unutmasligimiz kerak. Oiladagi tarbiyani toʻldiruvchi bu maktab hisoblanadi. Sharq madaniyati va maʼnaviyati shu qadar noyob, betakror va jozibali boʻlib, buning asosiy sabablaridan biri oʻzbek oilasining betakror muhiti, undagi anʼanalari, rasm-rusmlar va qadriyatlarning barhayotligidir.

Zero har qanday oila inson taqdiri va kamolotini, kelajagini belgilab beruvchi omil ekanligi bilan xarakterli hisoblanadi. Ayniqsa, undagi anʼanalari, milliy qadriyatlar maʼnaviy boy, axloqan yetuk, intellektual rivojlangan

yuqori bilimli, jismonan baquvvat, har tomonlama kamol topgan shaxsni, ya'ni sog'lom avlodni tarbiyalash, voyaga etkazishda ularning o'rni va ahamiyati kattadir. Oila farovonligi-milliy farovonlikning asosidir. Oilada eng avvalo: halollik, rostgo'ylik, mehr-oqibat, or-nomus, sharm-u-hayo, mehnatsevarlik kabi insoniy fazilatlar shakllanadi. Sharqda qadim-qadimdan oila muqaddas Vatan sanalgan. Agar oila sog'lom va mustahkam bo'lsa, Vatanda tinchlik va osoyishtalik hukm suradi.

Oila va bola tarbiyasi muammosi hamma vaqt dolzarb masala bo'lib kelgan. Oila muhiti qanchalik axloq-odobning madaniyat qoidalari va milliy qadriyatlari asosida tashkil topgan bo'lsa, bola shaxsining to'g'ri shakllanishi uchun shart-sharoit yaratilsa, shaxs shunchalik barkamol, komil inson bo'lib yetishadi. O'zbek oilasidagi an'anaviy ta'lim-tarbiya namunalarini farzandlarimizga amaliy tarzda o'rgatib, oilaviy munosabatlar madaniyatini yuksaltirishga da'vat etib shu orqali ota-ona va bolalar o'rtasidagi munosabatlarni oqilona tashkil etish dolzarb masalalardan biridir.

O'zbek xalqi, mamlakatimizdagi boshqa qardosh xalqlar kabi yoshlarga muloqot madaniyatini shakllantirishda o'zining azaliy an'alariga ega bo'lgan. Bugungi kun vazifamiz esa, o'tmishda avlodlar tomonidan yaratilgan eng yaxshi an'analarni o'rganish va hayotimiz talablariga mos holda rivojlantirishdir. Tarbiya jarayonida mayda detal degan narsa bo'lmasligi kerak, chunki u o'z o'rnida g'oyat muhim bo'lishi mumkin. Bolani faqat u bilan gaplashganda, nasihat qilganda yoki unga biror narsa buyurgandagina tarbiyalayman deb o'ylamang. "Siz bolani turmushingizning har bir lahzasida, hattoki o'zingiz uyda yo'qligingizda ham tarbiyalaysiz. Sizning qanday kiyinishingizni, boshqalar bilan va boshqalar haqida qanday gaplashishingizni, xursand bo'lishingiz yoki tashvishlanishingiz, do'stingiz bilan qanday muomala qilishingiz, kitob o'qishingiz bularning hammasi bola uchun katta ahamiyatga ega" - degan edi tarbiyashunos olim.

Haqiqatdan ham inson farzandida shunday bir narsa borki, u oilada olgan tarbiyasini bir umr unutmaydi va doim o'sha ishga taqlid qilib yashaydi. Dono xalqimizda bir maqol bor "Qush uyasida ko'rganini qiladi". Shunday ekan farzandlarimizga yoshligidan katta e'tibor berishimiz lozim. Qadimiy, tarixiy manbalar, xalq og'zaki ijodi materiallari, sharq klassiklarining ta'lim-tarbiyaga oid asarlarini sinchiklab o'rganish shuni ko'rsatadiki, o'zbek xalqi qadim zamonlardan boshlab farzandni tarbiyalash sohasida o'ziga xos an'analarga ega bo'lgan. Ota-onalarning bolalarni sevishi, o'z navbatida farzandlarning ota-onani astoydil hurmat qilishi oila tarbiyasining ko'rki bo'lib hisoblangan.

An'anaga ko'ra, farzandlar yurish-turishi va o'zaro munosabat qoidalari, yoshlarning ota-ona va kattalar oldidagi burchi, mehnati, kasb-kori va ularning inson hayotidagi roli haqidagi dastlabki tushuncha va tasavvurlarni oilada olganlar. Hayot tajribasini ko'rsatishicha, jamiyatning ravnaqi, gullab-yashnashi, farovon hayotning asosiy mezonini axloq-odob bo'lib hisoblangan. Shuning uchun ota-bobolarimiz oilaga, oilada bola tarbiyasiga, ularning ma'naviy kamoliga, axloqiga katta e'tibor berib kelganlar.

Demak, jamiyat mustahkam, ma'naviy va axloqiy jihatdan sog'lom oila bo'lishidan manfaatdordir. Shunday ekan, kattalarning farzand tarbiyasi yuzasidan mas'uliyatini, salohiyatini kuchaytirish, ularning pedagogik layoqatini oshirish, oilaviy va ijtimoiy tarbiya birligini ta'minlash davr talabidir.

Oiladagi nosog'lom muhit juda ko'p illatlar qatori, insonning o'z salomatligi holatiga bo'lgan munosabatini salbiy tomonga o'zgartirib yuborishi mumkin. Bunday o'zgarishlarning ham turlicha sabablari bor. Masalan, agar oila a'zolari ma'lum sog'lom turmush tarziga o'rgangan bo'lsalar ham, biror sabab bilan shu oilada nizo, janjal kelib chiqsa, bu holat barcha oila a'zolari tafakkurining salbiy tomonga o'zgarishiga olib keladi. Bu o'z navbatida umuman faollikning pasayishini keltirib chiqaradi. Demak, o'zaro muomaladagi sog'lom ruhiyat, samimiyat mavjud ijobiy odatlarning barqarorligini kafolatlaydi.

Xulosa qilib aytganda oilada shaxsni axloqiy shakllantirish bolaning tug'ilishidan boshlanadi. U ko'pgina omillar ta'sirida tarkib topadi. Bu omillar oilaviy munosabatlar xarakteri, ota-onalarning namunasi, ulardagi umumta'lim darajasi, umummadaniy saviyasi hamda ularning pedagogik madaniyati va nihoyat oilaviy hayotning tashkil etilishidan iborat. Bu omillar oilada bolani axloqiy tarbiyalashning mazmunini tashkil etadi va ular bir qator pedagogik xususiyatlarni o'z ichiga oladi.

Adabiyotlar:

1. Arapbayeva D.K. Sharq mutafakkirlarining farzand tarbiyasi haqidagi fikrlari. Oila va maktab. 2015. -128 b.
2. Abdullayev T. Turmush sohasida milliy va umuminsoniy qadriyatlarining dialektikasi: f.f.d.... diss. - Toshkent, 1992. - 257 b.
3. Ta'limni rivojlantirishning falsafiy va psixologik muammolari: Ta'limni rivojlantirish nazariyasi va amaliyoti. M.: Intor, 1994.-128 b.
4. Mardonov Sh. Pedagogik ta'lim tizimida ta'limiy qadriyatlar asosida pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish.- T.: Fan, 2006. -232 b.
5. Nazarov K. Qadriyatlar falsafasi. Toshkent. Faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti - 2004. 200 b.
6. Nishonova S. Milliy qadriyatlar va barkamol inson tarbiyasi. Xalq ta'limi. - T., 1999 №3-B.16-19.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA VARIATIV TUSHUNCHALARNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK ASOSLARI

Bobomurotov S.M.

Termiz davlat pedagogika instituti boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: boshlang'ich sinf, o'qitish, mazmun, psixologik, pedagogik, o'quvchi, ta'lim, innovatsiya, shaxs, zamonaviy ta'lim, pedagogik texnologiya, shakl, metod, vosita, ilm, ijod, faoliyat, takomillashtirish, yondashish.

Ключевые слова: начальный класс, обучение, содержание, психолого-педагогическое, ученик, образование, инновация, личность, современное образование, педагогическая технология, форма, метод, средство, наука, творчество, деятельность, совершенствование, подход.

Key words: primary class, teaching, content, psychological, pedagogical, student, education, innovation, personality, modern education, pedagogical technology, form, method, medium, science, creativity, activity, improvement, approach.

Резюме:

Mazkur maqolada boshlang'ich ta'limda variativ tushunchalarni shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslarini takomillashtirish, bu jarayonda o'quvchilarning nazariy bilimi, amaliy ko'nikma, malaka va kompetensiyalari mohiyati, ularning o'zlashtirish holati, bilimlarning bosqichma-bosqich amalga oshirilishi, o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish samaradorligi, ta'lim mazmuni, o'qitish metodlari, vositalari va shakllarini uyg'unlashtirish, o'quvchilar shaxsiga individual va umumiy yondashish, o'qitish metodikasini takomillashtirishning o'ziga xos jihatlari keltirilgan.

Резюме:

Данная статья включает в себя изучение вариативных форм обучения психологов-педагогов основам совершенствования, в том числе совершенствование теории, практики, навыков и компетенций, изучение состояния, совершенствование инновационных технологий обучения, создание плодотворного общества, создание общества совершенствования, создание методов, средств и форм уйгушлаштириша, создание индивидуальных и общих уйгушлаштириша, создание методик совершенствования, характерных для кельтских народов.

Summary:

In this article, improving the psychological and pedagogical foundations of the formation of variative concepts in primary education, the theoretical knowledge of students in this process, the essence of practical skills, qualifications and competencies, their state of assimilation, the gradual implementation of knowledge, the effectiveness of the use of innovative educational technologies in teaching, the harmonization of educational content, teaching methods, tools and forms, the

individual and general approach to the personality of students, the peculiarities of improving the teaching methodology are presented.

Dunyo miqyosida fan-texnika taraqqiyoti yutuqlaridan foydalanish bilan bir qatorda ta'lim jarayonida o'quvchilarni individual yondashuv asosida intellektual rivojlantirishning didaktik parametrlarini aniqlashtirish, o'quvchilarning iqtidori va qobiliyatini shakllantirishda uzliksiz ta'limning asosiy bog'ini hisoblangan kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda ilk invariant va variativ tushunchalarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, ta'lim tizimida o'quvchilarning mustaqil bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish, mantiqiy, tanqidiy va kreativ fikrlashni rivojlantirishning didaktik tizimini takomillashtirishga yo'naltirilgan o'quv-bilish faoliyatini rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik mexanizmlarini takomillashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Bu jarayonning asosini o'quvchilarning o'quv materiallari bilan o'zaro aloqasi tashkil etadi. Buning natijasida o'quvchining ijtimoiy, shaxsiy hamda intellektual taraqqiyoti ta'minlanadi. O'quvchining o'z faoliyatini individual boshqarishi uning shaxsiy maqsadlari bilan bog'liqdir. O'quvchilarning bunday ideallari jumlasiga ularning o'z oldilariga qo'ygan maqsadlari, amal qiladigan qadriyatlar, intellektual rivojlanishdagi faolliklari kabilarni kiritish mumkin.

O'zbekiston jahon hamjamiyatida o'zining munosib o'rnini topmoqda. Mamlakatimizning iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlash maqsadida "ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ma'rifiy va xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, kreativ va tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi va ma'naviy barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish" sohalarda tarkibiy islohotlar amalga oshirilmoqda. Shuningdek, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti yuqori sifatli kadrlar tayyorlash salohiyatiga bog'liq. Shu bois, yangi O'zbekistonning dastlabki kunlaridanoq jahon andozalari darajasida kadrlar tayyorlashning milliy tizimini yaratish vazifasi qo'yildi.

Jumladan, yurtimizning har bir sohasi jadal taraqqiy etayotgan bir davrda yosh avlodni ma'naviy, etuk shaxs qilib tarbiyalash-davrimizning, eng asosiy masalalaridan biriga aylangan. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev o'zining "Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz" asarida alohida to'xtalib o'tgan. Mazkur jarayonda shaxsga yo'naltirilgan individual ta'lim jarayonlari ta'sirchanligi, barqarorligini ta'minlashning psixologik-pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish, individuallikka yo'naltirilgan o'qitishning didaktik imkoniyatlarini aniqlashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni har tomonlama tarbiyalashning asosi ularda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishdan iborat. Bu vazifani amalga oshirishda tabiiy fanlarning roli katta. Shunga ko'ra, murg'ak qalblarga ta'lim-tarbiya berayotgan o'qituvchilarning oldilarida eng muhim vazifalaridan biri ham o'quvchilarning tabiat go'zalliklarini ko'ra bilishi, uni sevishi, tabiatda yuz berayotgan voqea - hodisalar haqida to'g'ri tushunchaga ega bo'lishi, qolaversa tabiat yaratgan boyliklardan oqilona foydalanish ruhida tarbiyalashdan iborat bo'lmog'i lozim.

Binobarin, boshlang'ich sinf o'quv jarayonida variativ tushunchalarni shakllantirishda tushunchalarning mohiyatiga bir nazar tashlasak. Tushuncha bu-tafakkur mahsuli hisoblanadi. Tushunchalar qabul qilinadigan va tasavvur etiladigan narsalar ustida fikr yuritish natijasida vujudga keladi. Masalan, gulni tasavvur qilish uchun unga qarash etarli. O'sha gul to'g'risida tushuncha hosil qilish uchun esa aniq bilim va ularni tizimlashtirish bo'yicha fikrlash lozim bo'ladi.

Tushuncha-narsa va hodisalarning muhim xususiyatlari, aloqalari va munosabatlarini aks ettiruvchi tafakkur shakli. Tushuncha bilish mahsulidir, bu bilishoddiydanmurakkabgako'tarilaborib,tushunchalarnimukammallashtiradi, aniqlashtiradi va yangilarini shakllantiradi. Tushunchaning asosiy mantiqiy vazifasi biron narsani boshqa narsadan fikran ajratishdan iborat. Fanlarni turkumlarga ajratish va tabiiy fanlarni tushunchada umumlashtirish tabiat qonunlarini bilishning zarur shartidir. Har bir fan muayyan tushunchalar bilan ish ko'radi, ularda bilimlar jamlanadi.

Tushunchaning shakllanishi so'z bilan bog'liq. Ular o'rtasidagi uzviy aloqadorlik tafakkur va til o'rtasidagi bog'lanishning aniq tarzda namoyon bo'lishidir. Tushunchalar so'z va so'z birikmalari yordamida ifoda qilinadi. Har qanday tushuncha-abstraksiyadan iboratdir, bu hol tushunchada voqelikdan uzoqlashgandek tuyulsada, haqiqatda esa tushuncha yordamida voqelikning muhim tomonlarini ajratib, tadqiq qilish yo'li bilan chuqurroq bilib olinadi. Tushunchalarning o'zaro aloqadorligi va bir-biriga o'tib turishi dialektik mantiqning tushuncha haqidagi qoidalarining muhim tomonlaridan biridir.

Darhaqiqat, boshlang'ich sinf o'quv jarayonida variativ tushunchalarni shakllantirish nafaqat dars jarayonida balki, darsdan tashqari mashg'ulotlarda ham materillarni to'g'ri tanlashda ya'ni tirik tabiat burchagi, geografik maydonchalarida alohida e'tibor qaratilishi lozim. Tabiatni tushuntirishga oid materiallar tanlash bilan ish o'z nihoyasiga etib qolmaydi. Tanlangan materiallarni amaliyotda qo'llash orqali o'quvchilar bilimi mustahkamlanib

boriladi. O'quvchilarni shu maqsadda turli ekskursiyalarga, mehnat va umumiy kuzatish, tabiat burchagidagi mashg'ulotlarda o'z aksini topadi.

Jumladan, N.X.Oripovaning tadqiqot ishida jahonning taraqqiy etgan mamlakatlari tajirbasiga ko'ra, shaxsning individualligini namayon etishiga ko'maklashish va pedagogik qo'llab quvatlash masalasi ta'lim jarayonining yagona ishi va bu jarayonda talabalarning pedagogik etiqotini variativ modellashirish asosida rivojlantirish samarali yo'llaridan biridir deb, ta'kidlaydi.

Shaxsning rivojlanishi uning qaysi muhitda kamol topib qanday ta'lim va tarbiya olganligi bilan belgilanib, atrof-muhitga bog'liq bo'lgan psixikaning rivojlanishini o'z ichiga oladi. Maktab o'quvchilari faoliyati bilan bog'liq bo'lgan tabiiy hodisalar ularning psixik rivojlanishiga ta'sir qiluvchi asosiy holatlardan biri hisoblanadi. Ushbu holat maktab o'quvchisining tabiat hodisalariga obyektiv munosabatni yuzaga keltiradi, o'zgartiradi, qolaversa yangi ichki hissiy kechinmalarni yuzaga keltiradi.

O'quvchilarning his-tuyg'ulari va o'zlarini o'rab turgan atrof-olamga nisbatan munosabatlari, asosan, ko'rgazmali xarakterdagi o'quv materiallari yordamida boyitiladi. O'quvchilarda tabiatga nisbatan ehtiyotkorona munosabatda bo'lishga oid axloq-odob me'yorlari ham tabiiy o'quv materiallari tarkibida o'quvchilarga taqdim etiladi. Tabiatga nisbatan ehtiyotkorona munosabat o'quvchilarning kundalik faoliyatida amal qiladigan asosiy mezonga aylangandagina kompetensiya darajasida shakllanadi.

O'quv jarayonida ushbu shartlar o'quvchining tabiatga yo'naltirilgan faoliyatini tashkil qiluvchi munosabatlarning mukammal elementlariga aylantiriladi, o'qituvchi uning yordami bilan maktab o'quvchilarini ongiga ta'sir qiladi. Bizning ilmiy farazimizcha ushbu masalada atrof-muhit bilan o'zaro aloqani ajralmas ta'lim jarayoniga aylantirish uchun obyektiv va subyektiv sharoitlarni yaratish, istiqbolli vazifalarni belgilash muhimdir.

Ta'kidlash joizki, boshlang'ich sinf o'quv jarayonida variativ tushunchalarni shakllantirish natijasida darsning amaliy ahamiyati ortadi. Natijada esa o'quvchilarning ichki imkoniyatlari, yangi qirralari ochiladi. Shu bilan bir qatorda, ularda mustaqil ishlash ko'nikmalari rivojlanadi, o'z-o'ziga ishonch hissi ortadi, fanni o'rganishga bo'lgan qiziqish kuchayadi, ijodiy fikrlash qobiliyati shakllanadi, kelajakdagi o'z hayotiy faoliyatiga tayyorlanishi uchun rag'bat hosil bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quv jarayonida variativ tushunchalarni shakllantirishda didaktik talablardan tashqari tarbiyaviy, psixologik, gigiyenik talablar ham mavjud bo'lib, kichik yoshdagi maktab o'quvchilarini har tomonlama etuk

insonlar qilib tarbiyalashda ilk qadamlar qo'yilishida tabiiy o'quv mashg'ulotlari katta imkoniyatga ega. U o'quvchilarni aqliy, axloqiy, mehnat, estetik, jismoniy, tabiiy jarayonlar uyg'unligini ta'minlaydi.

Xususan, boshlang'ich sinf o'quv jarayonida variativ tushunchalarni shakllantirish ta'lim samaradorligini oshiradi. Shunga muvofiq o'qituvchi darsga tayyorlana turib, o'quv dasturi va metodik ko'rgazmalilikka tayanib, mazkur darsda qanday asosiy tushunchalar, o'quv va ko'nikmalar hosil qilishni, qanday tarbiyaviy g'oyalar, ular ongiga singdirilishini, o'quvchilarning idrokiy qiziqishlarini qondirishga qaysi yo'l bilan yordam berish lozimligini aks ettiradi.

O'qituvchining diqqati o'quvchilarga dunyodagi borliq avvalo real hayot haqida, ya'ni ularning o'ziga xos xususiyati va qonuniyatlari asosida rivojlantirishdir, shuningdek, ularda doimiy o'zgarish va rivojlanish asosida har bir dars mavzusi mazmuniga muvofiq tarzda oydinlashtirib boriladi. Kundalik darslar jarayonida kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga estetik tarbiya berish alohida ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quv jarayonida variativ tushunchalarni shakllantirishda har bir o'qituvchining psixologik xususiyatini: tanib olish, eslash, yod olish, fikrlarni tinglash, diqqatni mavjudligini, irodasi va yaqin maqsadlar qo'ya olishini, hissiy faolligini e'tiborga olish lozim.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. -T.: O'zbekiston, 2019. -591 b.
2. Ahliddinov R. Hozirgi bosqichda pedagogik boshqaruvning dolzarb muammolari //Respublika ilmiy-amaliy konf. mat.-T.: O'zPFITI, 2002. - 46 b.
3. Baratov Sh. Kichik yoshdagi o'quvchilar faoliyatini baholash. Toshkent: O'qituvchi, 1992. - 47 b.
4. Vahobov M.M. Umumiy o'rta ta'lim tizimida o'qitish sifati monitoringi modelini takomillashtirish: p.f.d., diss.-Toshkent, 2016. -244 b.
5. Ibragimov R. Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilish faoliyatini shakllantirishning didaktik asoslari: p.f.d., diss.-T.: O'zPFITI, 2005. - 265 b.
6. Narbutaev H.B. Improving the knowledge of ecological content in pupils in interdiscipline for teaching biology. International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECS) DOI:10.9756/INTJECSE/V14I7.110 ISSN: 1308-5581 Vol 14, Issue 07 2022.
7. Oripova N.X. Variativ modellashirish asosida talabalar pedagogik e'tiqotini shakllantirish nazariyasini tizimlashtirish (boshlang'ich ta'lim ixtisosligi misolida): pedagogika fanlari bo'yicha fan doktori (DSc) dissertatsiyasi. -Termiz, 2022. - 213 b.

HLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIGA BADMINTON O'YNI TEXNIKALARINI O'RGATISH METODIKASI

Gimazutdinov R.G.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
"Bolalar sporti" kafedrasida katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: badminton, boshlang'ich sinf, o'quvchi, raketka, mashg'ulot, o'qituvchi, murabbiy, texnika, jismoniy rivojlanish.

Ключевые слова: бадминтон, начальный класс, ученик, ракетка, занятия, учитель, тренер, техника, физическое развитие.

Key words: badminton, elementary school, student, racket, lessons, teacher, coach, technique, physical development.

Резюме:

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga badminton o'yni texnikasini o'rgatish usullari, bosqichlari va tamoillari to'g'risida so'z boradi.

Резюме:

В данной статье рассматриваются методы, этапы и принципы обучения техники игры бадминтона учащихся младших классов.

Summary:

This article examines the methods, stages and principles of teaching badminton techniques to primary school students.

Bugungi kunda badminton ko'pchilikka 1992 yildan beri Olimpiya o'yinlari tizimining bir qismi bo'lgan maxsus jismoniy va texnik tayyorgarlikni talab qiladigan ajoyib va nafis sport o'yini sifatida tanilgan. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, badmintonda o'ziga xos tibbiy yo'nalish paydo bo'lgan, chunki raketka va volan bilan o'ynash sog'lomlashtirish maqsadlarda qo'llaniladi.

Raketka va volan bilan o'yinlar suyak va bo'g'imlarni mustahkamlaydi, qo'llarning mayda mushaklarini mashq qildiradi, qon aylanishini yaxshilaydi, o'pkaning tiriklik sig'imini oshiradi, ko'z mushaklaririni mahsq qildiradi, epchillik, tezlikni rivojlantiradi, chidamlilik, qat'iyatlilik, iroda va xarakterni tarbiyalaydi.

Ushbu o'yinning afzalligi shundaki, jismoniy yuklamani asta-sekin minimal darajadan yuqori darajagacha oshirish juda oson. Badminton o'yini murakkab va og'ir emas, o'yin faqat quvonch va zavq keltiradi [7].

Kichik maktab yoshidagi bolalarda badminton o'ynash texnikasini o'zlashtirish mashg'ulotlarning birinchi besh yilidagi butun mashg'ulot jarayonining asosidir.

Shu sababli, o'qituvchi yoki murabbiy asosiy e'tiborni o'yin texnikasi asoslarini o'zlashtirish va uni takomillashtirishga qaratishi kerak, shundan so'ng faqat bolaning jismoniy tayyorgarligi darajasiga e'tibor qaratish lozim.

Badminton sport o'yini sifatida hali yosh o'quvchilar tomonidan to'liq o'zlashtirilishi mumkin emas, chunki o'yin turli-tuman harakatlarga boy va juda ko'p taktik kombinatsiyalarga ega.

Biroq, ushbu o'yinning alohida elementlari, qiziqarli va hissiy harakatlar turlari bo'lib, jismoniy tarbiya darslarida ham, darsdan keyin ham o'ynalishi mumkin. Shu bilan birga, o'yinni o'ynayotganda asosiy o'yin vazifalarini hisobga olish kerak: volanni yerga tushishiga yo'l qo'ymaslik, volanni raketka zarbasi bilan to'r ustidan oshirishga intilish lozim [8].

Shunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilari badminton bilan shug'ullanishlari kerak bo'lgan beshta asosiy sabab bor:

- Bolalar badmintoni kichik yoshdagi o'quvchilarning jismoniy rivojlanishi uchun ajoyib vositadir. O'yin maydonchasidagi turli harakatlar bola tanasining jismoniy holatini yaxshi holatda saqlashga yordam beradi.

- Badminton xarakterni shakllantiradi. Har safar o'ynab, bola tengdoshlari bilan raqobatlashadi, g'alaba qozonishni va yutqazishni o'rganadi. Bola mag'lubiyatlardan xulosa chiqarishni, asosiy natijaga erishish - muvaffaqiyatli o'yinchi bo'lish uchun o'yinni yaxshilashni o'rganadi.

- Badminton o'yinini muntazam o'ynash ko'rish qobiliyatini yaxshilaydi. Doimiy ravishda kompyuter va telefon ekrani oldida vaqt o'tkazadigan bolalar uchun ayniqsa bu jiddiy va dolzarb hisoblanadi. Mashg'ulotlarda bola doimo o'z nigoxini uzoqdagi ob'ektdan (raqib tomonidagi volanga) yaqin ob'ektga (volanga raketka bilan zarba) o'zgartiradi.

- Badminton bolalarning e'tiborini oshiradi va diqqatini o'qishga qaratishga yordam beradi. Badmintonchi o'yin jarayonida o'z tanasi harakatlarini yaxshi nazorat qila olishi va qattiq charchoq holatida ham aniq zarbalar bera olishi kerak.

Bolalar badminton mashg'ulotlari va o'yin jarayonida jiddiy jaroxat olish xavfi minimaldir, chunki badminton kontaktsiz sport turidir [3].

Kichik yoshdagi o'quvchilarning jismoniy rivojlanishning har bir bosqichiga xos bo'lgan umumiy anatomik va fiziologik qonuniyatlarga bo'ysunishiga qaramay, u atrof-muhit sharoitlari, xususan, sport ta'sirida o'zgaradi.

Boshlang'ich sinf bolalarining jismoniy rivojlanishi ko'rsatkichlari: bo'y, vazn, ko'krak qafasi aylanasi, suyaklar, va mushak tizimi holati, ichki organlar, shuningdek, matorikaning rivojlanish darajasi hisoblanadi [2].

O'g'il bolalar va qizlar uchun boshlang'ich sinf - badminton bo'yicha dastlabki mashg'ulotlarni boshlash uchun eng maqbul yosh.

Ushbu davrda asosiy texnik elementlarni to'g'ri bajarishga jiddiy e'tibor qaratish kerak, chunki kelajakda, zarba berish harakatlari texnikasi va maydondagi harakatlar texnikasini qayta o'rgatishdan ko'ra to'g'ri o'rgatish ancha oson [8].

Badminton o'ynash texnikasi bosqichma-bosqich o'zlashtiriladi:

Birinchi bosqich raketkaning ochiq tomoni bilan zarbalarni amalga oshirishni o'rganishga qaratiladi. Dastlabki ikki hafta raketkaning ochiq tomoni bilan erkin zarbalar, asosan oddiy vaziyatlardan.

Barcha e'tibor harakatlarni bajarish texnikasiga qaratilishi lozim. Avvalo, raketkani to'g'ri ushlanishini o'rganishi, harakatlar yumshoq va serharakat bo'lishi lozim. Qo'lning bilak qismi ishiga va zarba berishda to'g'ri turish xolatini rivojlantirishga maksimal darajada e'tibor beriladi.

Agar birinchi bosqichda uzatishga alohida e'tibor berilmagan bo'lsa, ikkinchi bosqichda barcha e'tibor texnikaning ushbu muhim elementini o'zlashtirishga qaratilishi kerak.

Aniqlik uchun oshirishni o'rganish maxsus mashg'ulot bilan yakunlanadi. Vazifa: avval 50 marta qisqa uzatishni, keyin esa baland uzatish orqali nishonga yo'naltirish.

Uchinchi bosqich - raketkaning yopiq tomoni bilan zarbalarni o'rganish. Huddi raketkaning ochiq tomoni bilan o'rganilgan zarbalari ketma-ketligi singari.

Ikki hafta davomida - raketkani ushlashni o'zlashtirish, zarba paytida oyoqlarning to'g'ri holati, qo'l bilak qismini ishlatish. Keyin harakatda zarba berish: to'r yaqinida, himoyada, orqa chiziqdan zarbalar va shundan keyin - hisob bo'yicha o'yin.

Mashg'ulot bu - nafaqat volan bilan o'yin. Kamida yarim soat maxsus umum rivojlantiruvchi va zarbalarni amalga oshiruvchi turli mashqlarga e'tibor qaratilishi kerak. Harakatlarning moslashuvchanligi va muvofiqlashtirilishi qanchalik yaxshi bo'lsa, zarba berish texnikasini o'rganish shunchalik muvaffaqiyatli bo'ladi.

Bolaning jismoniy rivojlanish darajasiga qarab, o'rganishning dastlabki bosqichida harakatlar texnikaning qayta takrorlab bajartirilishi turli xil tezlikda amalga oshiriladi. Qoidaga ko'ra, jismoniy rivojlanishi yuqori bo'lgan bolalar o'yin texnikasini past darajadagi bolalarga qaraganda tezroq o'zlashtiradilar [3].

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun badminton o'ynashni o'rgatishning butun jarayoni tuzilishi tamoyillari:

1. Dastlabki texnik harakatlar elementar juda oddiy va qo'llay olish juda qulay bo'lsin, lekin uning harakat asosida u to'g'ri bo'lishi kerak.

2. Pedagogikaning "Oddiydan murakkabgacha" degan tamoyillaridan biri buzilmasligi kerak: ayniqsa, yetarli jismoniy tayyorgarliksiz, majburlab bosim bilan o'rgatish. O'rgatish qonunlarini bunday buzish, albatta, nomukammal texnikani egallashga va keyinchalik tuzatish juda qiyin bo'lgan xatolarga olib keladi.

3. Boshqa barcha sport turlari kabi badmintonda ham zamonaviy va mukammal texnika namunasi mavjud bo'lib, o'qituvchi va murabbiylar o'z shogirdlariga o'rgatishga harakat qilishadi.

Shuni esda tutish kerakki, harakatlarning aniq nusxalari mavjud emas, chunki barcha texnik elementlar individualdir.

Bunda o'quvchining gavda tuzilishi holati, uning yuqori asab tizimi, jismoniy va axloqiy-irodaviy tayyorgarligi bilan belgilanadi.

Individual farqlar har bir o'quvchining o'zini maxorati, lekin texnika qanchalik mukammal bo'lsa, undagi farqlar shunchalik kam bo'ladi.

4. Sport mahoratining o'sishi bilan, hatto juda yuqori darajaga ko'tarilishi bilan, har doim texnikani takomillashtirish, uni murakkablashtirish, tezlashtirish va ishonchliligini oshirish vazifasi va imkoniyati mavjud. Maqsad shunday qo'yilishi kerakki – u orzu bo'lishi kerak, vazifani hal qilish yo'llarini izlash va doimo yotda tutish va ishonish: "Yo'lni harakat qilib bosib o'tish mumkin!".

Sport bilan shug'ullanishning boshidanoq bola doimo tasodifga, ilhomga, katta jismoniy kuchga tayanib bo'lmashligini tushunishi kerak, chunki, ular yuqori texnik tayyorgarlikni almashtira olmaydi va badmintondagi tavakallik juda kamdan-kam hollarda o'zini oqlaydi.

Badmintonchining havaskordan, sport ustasigacha bo'lgan yo'lida sport texnikasini o'rganish jarayoni davom etadi. U shartli ravishda ikki bosqichga bo'linadi - o'rganish va takomillashtirish.

Bunday bo'linish bilan o'qituvchi yoki murabbiy uchun butun mashg'ulot jarayonini rejalashtirish va o'quvchilar oldiga aniq vazifalarni batafsilroq belgilash qulayroq va osonroqdir.

Harakatning namoyon bo'lishi va yangi mashqning tassavurdagidek amalga oshirilishi jismoniy va ruhiy jarayonlarning turli xil o'zaro bog'liq bo'lgan harakatlarining paydo bo'lishi (juda zaif darajada bo'lsa ham) bilan belgilanadi.

Irsiyatga qarab, tug'ilishdan boshlab odamda harakatlarni qurish va muvofiqlashtirish uchun individual nerv-mushak mexanizmi mavjud.

Barcha yangi shug'ullanishni boshlayotganlarga harakatlarni qanday qilib to'g'ri bajarish haqida o'ylashni o'rgatish kerak, keyin ularning bir nechtasini birlashtirib, birbutun texnik usulni olish kerak. Muhimi shundaki, agar miya harakatning ma'nosini tushunsa, nafaqat jismoniy sifatlar, balki diqqatni jamlash mashg'uloti ham amalga oshiriladi. Mashq qanchalik murakkab bo'lsa, o'quv jarayonining boshida uni amalga oshirishni soddalashtirish va yengillashtirish talab qilinadi. Ko'pgina hollarda, badminton bilan shug'ullanishga qiziqqan bolalar 5-6 ta mashg'ulotda turli mashqlarni bajarishni o'zlashtiradilar, ya'ni boshlang'ich malakaga ega bo'lishadi [3].

Sport ta'limining yakuniy maqsadi shundan iboratki – ko'p martalab takrorlash natijasida olingan harakat ko'nikmalarini shakllantirish va kuchli, ongli harakat aloqalarni o'rnatish. Harakat ko'nikmasi mustahkamlik, ongliklik, harakatchanlik va variativlik bilan tavsiflanadi.

Shunga qaramay, texnikani amaliy o'zlashtirish uchun asosiy narsa o'rganilgan mashqni ko'p marotaba takrorlash usulidir. Takrorlashlar soni va ular orasidagi pauzalarning davomiyligi maktab o'quvchilarining jismoniy va aqliy tayyorgarligi darajasiga hamda mahorat darajasiga bog'liq. Mashg'ulotga yangi kelganlarning chidamlilik sifatleri sustroq bo'ladi, shuning uchun ularda uzoq vaqt davomida mashq qilish imkoniyatlari kamroq, ya'ni takrorlash soni ham kamroq. Maqsadli texnik harakatlarni bajarishda, harakatlarni o'zlashtirish bilan bir vaqtda, umumiy rivojlantiruvchi sifatida foydalanish mumkin va uni imkon darajasida o'zlashtirgandan so'ng, takrorlashlar sonini oshirish mumkin. Ko'nikmalarni mustahkamlash uchun raketka bilan zarbalarni taqlid qilish kuniga 2-3 marta, shu jumladan uy vazifasi sifatida - mustaqil ravishda amalga oshirilishi kerak. Takrorlashlar soni juda katta bo'lmasligi kerak. Intensivlik o'qituvchi yoki murabbiy tomonidan har bir bola uchun individual ravishda belgilanadi: boshlang'ich ko'nikma hosil qilish bosqichida 65-80%, keyinchalik ko'nikmani mustahkamlash uchun - maksimal intensivlikning 90% gacha. Kichikroq yuklama bilan tez-tez o'tkaziladigan mashg'ulotlar, uzoq davom etadigan mashg'ulotlarga qaraganda texnikani yaxshilash va barqarorlashtirish uchun samaraliroq ekanligi isbotlangan.

Ruhiy charchoq omili va mashqlarni bajarish istagini hisobga olish kerak, chunki, ular, ayniqsa, yangi boshlayotganlar uchun jismoniy charchoqning

o'Ichovi bo'lib xizmat qiladi. Har bir o'rganilgan harakat ko'nikmasini takomillashtirish uchun ko'p marotalab takrorlashni talab qiladi va mahoratning o'sishi bilan ularning soni va tezligi yuzlab va minglab martagacha oshadi.

1-4-sinf o'quvchilariga badminton o'yini texnikasini o'rgatishda ularning tez charchashini esda chiqarmaslik kerak va shu asosda volan bilan mashqlarni harakatli o'yinlar, soddalashtirilgan qoidalar bo'yicha sport o'yinlari va estafetalar bilan almashtirilib turilishi kerak [5].

Adabiyotlar:

1. Бальсевич В. К. Контрольные качественные показатели уровня физической культуры ребенка младшего школьного возраста / В. К. Бальсевич.-М.: Физкультура и спорт, 2006, С. 105-208.
2. Григорян Э. А. Двигательная координация школьников в зависимости от возраста пола и занятий спортом / Э. А. Григорян. - Киев : Рад. шк., 2006.- 123 с.
3. Колисниченко Ж. А. Игры и упражнения с мячом, воляном и ракеткой для работы со школьниками в урочное и внеурочное время : метод. рекомендации для учителей физической культуры / Ж. А. Колисниченко - Харьков : Изд-во НУА, 2015. - 32 с.
4. Косухин В. В. Применение элементов спортивной игры бадминтон на уроках физической культуры / В. В. Косухин, А. С. Кривцов. - Белгород : 2014. 178 с.
5. Кукушкин В. С. Теория и методика обучения играм с ракеткой / В. С. Кукушкин. - Ростов-на-Дону : Феникс, 2005. - 476 с.
6. Лепешкин В. А. Бадминтон для всех / В. А. Лепешкин. - Ростов-на- Дону : Феникс, 2007. - 109 с.
7. Турманидзе В. Г. Влияние занятий бадминтоном на уровень физической подготовленности и функциональных возможностей школьников /Г. Турманидзе, Т. В. Синельникова - М. : Физкультура и спорт, 2010.- 85-126.
8. Турманидзе В. Г. Физическая культура. Бадминтон для 1-11 класса : рабочая программа для учителей общеобразовательных учреждений / В. Г. Турманидзе, - Омск : Изд-во Ом. гос. ун-та, 2011. - 14 с.
9. Шпак В. Г. Играйте с детьми в бадминтон / В. Г. Шпак, Г. Б. Шацкий. - Минск : ИВЦ Минфина, 2014. - 138 с.
10. Шутова Е. А. Применение элементов игры в бадминтон на занятиях со школьниками специальной медицинской группы / Е. А. Шутова, Л. А. Сверигина, - Казань : Казан. ун-т, 2015. - 55 с.
11. Щербаков А. В. Бадминтон - спортивная игра: учебно-методическое пособие / А. В. Щербаков, Н. И. Щербакова. - М. : Советский спорт, 2010. - 156 с.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINI IJTIMOIIY PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASHNING ZARURIY SHART-SHAROITLAR

Raxmonov A.R.

ChDPU "Umumiy pedagogika"

kafedrası pedagogika fanlari bo'yicha (PhD) falsafa doktori

Tayanch so'zlar: ijtimoiylashuv muammosi, ko'tarilinki ruhiyati, intellektual rivojlanishining, hayotda ikkinchi darajali narsani intuitiv ravishda.

Ключевые слова: интуитивно понятно, что проблема социализации, возвышения психики, интеллектуального развития, является второстепенной в жизни.

Key words: the problem of socialization, ascent permission, intellektual development, intuitively what is secondary in life.

Резюме:

Maqolada uzluksiz talim tizimida boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijtimoiy pedagogik moslashuvlarida ota-onalarning asosan rolini oshirishda eng samarali usullarni qo'llash haqida fikr yuritildi.

Резюме:

В статье была рассмотрена идея применения наиболее эффективных методов повышения эффективности роли родителей в социально-педагогической адаптации младших школьников в системе непрерывного образования.

Summary:

The article focused on the application of the most effective methods in increasing the role of parents in social pedagogical adaptation of Primary School students in the system of continuous education.

Ta'limning maqsadi jamiyatni ehtiyojlarga mos ravishda shakllantirib borishdir. Shunday ekan, ta'lim-tarbiya maqsadi mos va mutanosib bo'lishi kerak. Ta'limiy maqsad asosida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, og'zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali bir tomondan ularning ijtimoiylashuvi moslashishlari bilan muloqot madaniyati takomillashtiriladi. Ammo shuni alohida ta'kidlab o'tishimiz lozimki har bir insonni hayotdagi birinchi, yorqin va unutilmas daqiqalardan biri o'zining birinchi darsga qatnashgan damlaridir. Ya'ni ilk o'quvchilik laxzalaridir.

Har birimiz uni eslaymiz maktabdagi birinchi kunimiz, birinchi baholash, birinchi o'qituvchining hotiramizda muxrlanib qolgan siymosidir. Bola uchun maktabga kelish juda muhim va undagi voqealar hamisha yuksak hisoblangan. Bu yerda u hayot uchun zarur bo'lgan bilimlarni oladi, intizomga amal qiladi, mustaqil fikrlaydi va tengdoshlar bilan muloqot qilishni o'rganadi .

Maktabda kattalarni odatlarini o'rganish yo'lida birinchi bosqichning omili bu hayot tarzidir. Ammo, bu muhim bo'lsada, ba'zan bola yangi turmush tarziga o'rganishi juda qiyin, avval kundalik hayotdan uzoqlashish qatorida va u nima uchun darslarga borishi kerakligini tushunib yetadi. Bu esa bolani maktabda jamoaga "qo'shadi" ijtimoiylashuv muammosi va undan kelib chiqadigan bir qator tamoillar: kam ilmiy ishlash, o'rganishga qiziqish yo'qligi, qo'rquv o'qituvchi yoki yomon belgi olish, asossiz tajovuz uchun har bir ota-onaga qanday yordam berish kerak ekanligini ham ta'kidlash joiz.

Asosiy muammo aslida ijtimoiy moslashishdir. Bu birinchi navbatda hal qilish kerak bo'lgan jaryonlardan biri. Uni hal qilish uchun esa ikkita muhim narsaga e'tibor qilish. Birinchi savolda: so'z nimani anglatadi, ya'ni "moslashuv" va uning ahamiyati nimada? Bu atama o'zi XIX asrda paydo bo'lganligiga qaramasdan, ilk marotaba ishlatilgan tomoniga razm solsak biologiya fanida tasvir struktura va funktsiyalarni moslashtirish jarayonini anglatib tana atrof-muhit sharoitlariga ko'nikma hosil qilish. Ta'rifni fanga olib kirgan birinchi kishi Shveytsariyalik psixologi J. Piajje edi. Moslashuv mavjud bolaning intellektual rivojlanishining eng muhim bosqichlaridan biri sifatida qaralgan. U moslashuvida insonni assimilyatsiya qilish jarayoni deb ham hisoblanadi hamda atrof-muhit sharoitlari bilan ta'minlanadi. A.S.Makarenkoning pedagogik kontseptsiyasiga muvofiq;

"Ijtimoiy pedagogik moslashuv" shaxsni moslashtirishning bir shakli sifatida tushunilgan, jamoa esa shaxsning motivatsion harkatini shakllantirishdir. Ushbu hodisani o'rganish ham I.M Sechenov tomonidan amalga oshirildi. U shaxsni ma'lumotlarga moslashtirish shakli sifatida moslashuvni taqdim etdi mavjud sharoitlarini o'z ta'limotida ilgari surdi.

A.S. Ojegov va D.E.Shvedovning tushuntirish lug'atida moslashuv jismoniy va aqliy bo'lib xizmat qiladi, tananing o'zgaruvchan sharoitlarga moslashishidir.

Yuqoridagi ilmiy asoslangan fikrlarga tayanib, buni aniq aytish mumkin "moslashuv" - bu aqliy va shaxsiyatga qaramlik jarayonidir. Jismoniy darajadagi o'zgaruvchan atrof-muhit sharoitlariga ta'sir qiladi va uning xulq-atvori va dunyoqarashi vujudga keladi. Har bir insonni o'zgaruvchan sharoitlarga kiritadi va fikrlash darajasini xilma-xillikka ega qiladi.

Agarda biz bola va kattalar o'rtasidagi moslashuvni taqqoslasak u inson-uchun juda murakkab. Buning sababi birinchi sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlari hisoblanib: ta'lim, fikrlash, e'tibor, hissiy beqarorlikdir. Buning uchun birinchi navbatda bolani moslashtirish jarayoni ota-onalarning roli qandayligi? sinfi? Mazkur savolga Ota-onalarning rolini juda katta, deb baholaymiz.

Ularni esa bunday qiyin vaziyatda bolaning eng muhim yordami "bola" maqomidan "maktab o'quvchisi" maqomiga o'tishidir. Ota-onalarning rolini yanada aniqroq tushuntirish uchun bunda bir qator tamoillarni ko'rib chiqish muhimdir;

1. Sentyabr oyining birinchi kuniga qadar o'quv yiliga tayyorgarlik ko'rish kerak? Tayyorgarlik esa maktab boshlanishidan kamida 1-2 hafta oldin amalga oshadi. Ota-onalarga o'sha kuni bolaning nima kutayotganligi haqida aytib berish; kirishishni boshlaboq uning "ko'tarilinki ruxiyati" ritmiga e'tibor bering; Bolaning unga ishonishi uchun u sevgan o'yinlar o'ta ahamiyatlidir (u ham birinchi kuni o'rganadi); navbatda esa bolani tosh tuyalar bilan ham mashg'ul qilish mumkin ("o'zaro aloqani ta'minlaydi jumladan ota-onalarni ham faollashtiradi").

Maktab kiyimlarini yangi, toza va belgilangan joriy formada bo'lishi. Bu esa allaqachon tanish yoki sevimli tafsilotlarni qo'shish bilan amalga oshadi (sevimli paypoq, tor ko'ylak, ko'ylakdagi belgi va boshqalar) shuni unutmaslik lozim bolaga mobil telefon (va umuman moslashuv davrida) bermaslik yaxshiroqdir.

Birinchi sinf o'quvchisi yangi hayotiy vaziyatga va yangi narsalarga yomon munosabatda bo'ladilar ayniqsa kattalar, agar u bilan doimiy aloqa qilish imkoniga egadirlar. O'qituvchi bolani gullarga qiziqtirishda his-tuyg'ularini estetikaga mos bo'lishi kerakligi ularning go'zalligini ta'minlaydi(ular bir oz bo'lsin). Agar u yaxshi bo'lsa ularga gullarni tanlatish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu uning uchun unchalik balki muhim emas boshqa bolalar chiroyli gullar olib kelishga qiziqadilar.

Bola uchun har bir narsani kechqurun tayyorlang, shunda ertalab hech qanday shoshish va vahima kuzatilmaydi. Bolani ertalab sekin ovqat yeyishi uchun vaqtni hisoblang, iloji bo'lsa ertalabki badantarbiyani ham muntazam kuzating. 2. Stressni qanday yengish kerak? Bu savolni ritmik hayot va kun tartibini ta'minlash uyda va maktabda (bu yerda o'z namunasi va uning bolasini taqlid qilish juda muhimdir).

Uyda kattalar xatti-harakati muhim hisoblanib tabiiy iliq ruxiyat, tabiiy xotirjamlikni amalga oshirish (buzilmasdan, baland ovozda); Bir muncha vaqt kerak va an'anaviy bolalar marosimlarini davom ettirish qatorida,

ovqatlanish, yuvinish, birgalikda o'ynash, sog'inch birla quchoqlashish, tungi o'qish maktabgacha bolalikda qabul qilingan bolalikni qadriyatlarini asrash. O'yinning kuchlanishini olib borishda suv, qum, bo'yoqlarda chizish – o'lchamlarini olish bilan axamiyatlidir. Yoqasi kirlangan kiyimlar, zamon uchun tanqidiy munosabatlar yoki hukmlar, ishlab chiqarishga nisbatan mo'ljallangan texnikumlarda boshlang'ich ta'lim mutaxassisligi bo'yicha (rangli qog'oz bilan ishlash, eski jurnallar va ularning rasmlarini yopishtirish), havoda sport o'yinlari (to'p, arqon, "klassikalar" va boshqalar). Bekor vaqt bo'lmasligi juda muhimdir bu yuzasidan ogohlantirishlar (televizor, qabul qiluvchi) axborot almashinuvdir. Bolaga berish kerak ammo vaqti-vaqti bilan haqiqiy bolalardagi quvonchni boshdan kechirish imkoniyati tug'iladi.

(bayram, teatr tomoshalari). Ko'pchilik uchun, dam olish uchun stressni yengillashtirish tabiat bilan uyg'un yashashdir (ayniqsa, mehnatni o'rni yuksak hisoblanadi).

3. Bola maktabdan qaytib kelganidan keyin nima so'rashi mumkin? Ko'plab psixologik eksperimentlarga ko'ra, ota-onalar tomonidan qiziqtirgan savollari, bolaga ularning yuksak darajasi va qadr qimmatlari hisoblangan. Bu esa bolaning doimo axvolini so'rash va uning ota-onasi uchun asosiy o'rinda ekanligini ko'rsatadi. Hayotda ikkinchi darajali narsani intuitiv ravishda, u asosan bunga tayanadi, ota-onalarning qadriyatlarini davom ettiradi. Lekin bu uning rivojlanishda asosiy jarayon bo'ladi degani emas aksincha ularning istaklariga qat'iy rioya qilishdir. Ko'pincha bola ota-onalarning oddiy e'lon qilingan talablariga javob bera olmaydi, eng qiyin tomoni bunda inqirozlarni mavjudligidir. Ba'zan bu butunlay teskari amalaga oshishida bola maktabning ta'limiy qadriyatlarga e'tiborsiz bo'la boshlaydi, ularning ota-onalari manfaatlarini rozi qilish uchun harakatlanadi. Ota-onalarning iltimosiga binoan bola ikki narsani tushunishi kerak:

1. Ota-onalar u bilan bo'lgan hamma narsaga qiziqishadi va bu asosan maktabda sodir bo'ladi; 2. Ota-onasi uning muvaffaqiyati uchun qayg'uradi, lekin ayni paytida, ular uni shunday yoqtiradi.

4. Ota-onalar ishtirokisiz nimani qilish mumkin emas? Mantiqiy va shubhasiz, bu o'rinda ota-onalar ishtirokisiz hech narsa qurilishi mumkin emas ammo bolaning uy vazifasini bajarishida mustaqilligi, vazifa bajarish uchun ish joyini tashkil etishi, jamoatchilik ishlarini va shaklni tayyorlash kabilar ham quyidagila sirasiga kiradi. Bu holatda "oltin o'rda"ni kuzatish juda muhimdir. Bolaga maktabga tayyorgarlik ko'rish uchun barcha vazifalarni bajarish kerak va har kuni uning xatolari unga ishora va topish singari hatoni esa tuzatish uchun o'rgatish zarur. Odatda bilamiz har bir narsani o'z-o'zidan qo'yib bo'lmaydi.

Lekin, uni yoqib yuborolmaysiz barcha qiyinchiliklardan halos bo'lishda, chunki o'rnatish "buni o'zingiz qilmang iloji boricha!" Bu juda qiyin! Siz uchun men qilaman", "yordamsiz o'rgangan yaxshi", asosan rad etishga olib kelishi mumkin bo'lgan har qanday mustaqil harakatlaridan va ishonchsizligidan muvaffaqiyat kutmaslik kerak. Agar u bolaga yordam berishni xohlasa, ota-ona nimani kuzatishi kerak uning yaxshi o'qish uchun? Ota - onalar uchun eng muhim vazifa-bu vazifalarni tayyor holida bo'lish emas" balkim uni bajarishga nisbatan muammoli vaziyatni yuzaga keltirishdir. Shu o'rinda uyda ta'lim beruvchi o'qituvchilar o'zlarini tushunadigan, sevadigan va tinglaydigan, ota-onalarni bolalarining muvaffaqiyati va o'qishdagi muvaffaqiyatsizligidan muntazam habardorlar deya ta'kidlaganlar. Ota-ona kerakli harakatni amalga oshirishda bola mustaqilligini kuzatib borishi uy ishlarini bajarishga ko'maklashadi (shu jumladan, maktab uy vazifasini bajarish). Yana shuni kezi kelganda ta'kidlash kerak ota-onaning birinchi tashvishi-bolada shakllanishi muhim bo'lgan chiroyli kiyinish(masalan, dantellarni bog'lash), uyqu, xonani va ish stolini tozalash, yotishdan oldin tishlarni tozalash, maktab kiyimlarini tayyorlash va boshqalari. Ammo shuni unutmasligimiz kerak birinchi sinf o'quvchisining harakatlari mustaqil ravishda amalga oshirilishi bilan bir qatorda ularning barchasi kattalar nazoratidadir.

6. Ota-onalarga sinf faoliyati hususida tez-tez murojaat qilish kerakmi? Moslashuv davrida doimiy ravishda ota-onalarni murojatlarini o'z o'rnida o'rnatish kerak va sinf rahbari bu bilan ota-onalar o'rtasidagi munosabatlarni barqarorligini ta'minlaydi. Afsuski, o'qituvchilar kamdan-kam hollarda sinfdan keyin uyda bolaga nima bo'lganini aniqlayapti bu esa ota-onalar bola bilan nima sodir bo'lganligi haqida zaif fikrga egaligi maktabga ishonchni susaytirmoqda. O'qituvchi va ota-onalar uchrashuvlarining joyi va vaqti haqida avvalo o'zaro kelishish kerak, ular o'z kuzatuvlarini almashishlari mumkin, bolalarning harakatlari haqida taassurotlarga ega qilinadi. Ta'limning birinchi yilida ota-onalar va o'qituvchilar bolalarga ibrat bo'lishlari kerak. Har bir inson uchun birinchi sinfga kirish eng muhim va jozibador hisoblanib aslida ular uzoq, qiziqarli va unutilmas maktab yo'lida birinchi qadamdir. Ota-onadan bu qadamni iloji boricha muntazam kuzatishlari juda muhimdir keyinchalik esa yengil, rangli, yokim stressga olib kelmaydi, kelajakda birinchi qo'ng'iroqning salbiy xotiralariga olib kelishi mumkinligi oldi olinadi. Bu yo'lda ota-onalar qanchalik muvaffaqiyatli bo'lishlari yokim birinchi sinf o'quvchilarining ijtimoiy pedagogik moslashuv davrida extiyotkorona munosabatlar tarbiyaviy shakllantirilib boriladi. Lekin, eng ko'p holatda ota-onalarni o'zlari uchun barqaror harakat bo'lib qolishi kerak. Mahalliy odamlar va ota-onalar, bolalarini

muvaaffaqiyatsizligiga qaramay, turli hodisalar, tushkunlik va tajribalarni doimo u bilan birga bo‘ladilar. Eng asosiysi har doim bolalarga yordam beradilar va ularni ko‘ngildan sevadilar. Bu esa boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ijtimoiy pedagogik moslashuvchanlikda ota-onalarning rolini oshirishda asosiy manba sifatida hizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoyev Milliy taraqqiyot yo‘limizni qatiyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. T: “O‘zbekiston” 2017 yil 31b
2. Movlanova R.A, Voxidov N.H Ijtimoiy pedagogika “Istiqlol nashriyoti” 2009 yil 25-26b
3. A.R.Raxmonov “Boshlang‘ich ta’lim jarayoniga innovatsiyon yondashuv” Respublika ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari “O‘qituvchi innovatsiyon faoliyatining asosiy xususiyatlari” 66b
4. A.R.Raxmonov “Zamonoviy o‘quv mashg‘uloti va ta’limning o‘ziga xos imkoniyatlari” O‘zbekiston respublikasi xalq ta’limi vazirligining ilmiy-metodik jurnali 2020 yil 51b
5. Gippenreiter yu. B. bolalarga nima qilish kerak ... savol va javoblar / Hippenreiter yu. B. – M.: Ed. Ast, 2015. – 74 b.

HARAKATLI O'YINLAR ORQALI TAYYORLOV GURUHI TARBIYALANUVCHILARINING AXLOQIY VA IRODAVIY SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH

Kodirova M.E.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Maktabgacha ta'lim fakulteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: harakatli o'yinlar, maktabgacha yoshdagi bola, axloqiy va irodaviy sifatlar, shakllanish, rivojlanish, sabr-toqat, chidamlilik, rivojlanish.

Ключевые слова: активные игры, ребенок дошкольного возраста, морально-волевые качества, формирование, развитие, терпение, выносливость, развитие.

Key words: active games, preschool child, moral and volitional qualities, formation, development, patience, endurance, development.

Резюме:

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda harakatli o'yinlar qo'llash orqali ularda jismoniy, axloqiy rodaviy fazilatlarining shakllanishi, harakatli o'yinlar va ularning qo'llanishi, harakatli o'yinlarning turlari va ularning bolalarda rivojlantirish vazifalari bayon etilgan.

Резюме:

В данной статье описано формирование физических и нравственных качеств у детей дошкольного возраста посредством использования подвижных игр, подвижных игр и их использования, виды подвижных игр и задачи их развития у детей.

Summary:

This article describes the formation of physical and moral qualities in preschool children through the use of mobile games, mobile games and their use, types of mobile games and their development tasks in children.

Kirish. Maktabgacha yoshdagi bolalarda jismoniy sifatlarining yaxshi rivojlanishi ularda axloqiy va irodaviy sifatlarni mustahkamlashda harakatli o'yinlardan keng foydalaniladi, chunki bu o'yinlar orqali bolada sabr-toqat, chidamlilik, irodaviy fazilatlar shakllanib boradi. Bu o'yinlar orqali bolada og'zaki nutq yaxshi rivojlanadi va tengdoshlari bilar tezroq muloqatga kirisha olish imkoniyati vujudga keladi. Bu esa bevosita bolalarning ijtimoiylashuvidan xabar beradi. Harakatli o'yinlar orqali bolada yangi fikrlar, yangi o'yinlar paydo bo'la boshlaydi. Harakatli o'yinlarni ko'proq ochiq havoda o'tkazish tavsiya etiladi chunki bola bu o'yinlarda erkin harakatlana olishi muhim hisoblanadi.

Harakatli o'yinlar o'zi nima va nima uchun maktabgacha yoshdagi bolalarda qo'llaniladi?

Alohida shuni ham ta'kidlash joizki, aksariyat xalq harakatli o'yinlari o'z mohiyati va mazmuni bilan mehnat va turli kasb ko'nikmalari, odob-axloq, ma'naviy-madaniy qadriyatlar, ong, xotira, diqqat, tafakkur, tasavvur, idrok kabi hislatlarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bunday o'yinlarni ilmiy asosda yanada shakllantirish va ta'lim muassasalari va dam olish-sog'lomlashtirish maskanlarida o'tkaziladigan mashg'ulotlar, turli bayram tantanalari, to'y-tomoshalar va sayllar kabi tadbirlarda ulardan keng foydalanish milliy qadriyatlarimizni tiklash, sayqal topishiga turtki beradi, yosh avlod ma'naviyati, kuch-qudrati, jismoniy va ruhiy imkoniyatlarini charxlaydi. Ma'lumki, yurtimizda odil, demokratik davlat va fuqarolik jamiyati qurish sari shahdam qadam qo'yilayotgan hozirgi sharoitda erkin shaxs tarbiyasida juda keng imkoniyatlar yaratildi. Eng oddiy va ayni paytda eng murakkab masala -insonning sog'lom va farovon turmush tarzini ta'minlash ekanligi isbot talab qilmaydigan haqiqatga aylandi. Jamiyat a'zolarining ma'naviy qiyofasini shakllantirish, g'ururini uyg'otish, iftixor tuyg'usini tarbiyalash milliy qadriyatlarga tayangan mafkuraga asoslanadi.

Mustaqillik, yangilangan ruhiyat, ayniqsa o'sib kelayotgan yoshlar ongida dunyoga ilmiy asosda qarash imkoniyatini berdi. Axloqiy tarbiya negizida marosimlar, urf-odatlar va an'analarga yangicha munosabat tuyg'usi shakllandi. Bunday munosabatlarni shakllantirishda o'zbek xalq harakatli o'yinlarining o'ziga xos o'rni bor. Pedagogik va psixologik izlanishlar shu narsani ko'rsatmoqdaki, ta'lim-tarbiya jarayonida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida alohida tizim yaratildi, o'zbek xalq harakatli o'yinlarini tarbiyaviy samaradorligi, ma'naviy-axloqiy va estetik qiymati to'g'risida yangicha qiyofa shakllandi. O'zbek xalq harakatli o'yinlari-bolaning hamma jismoniy xususiyatlarini har tomonlama rivojlantirish, sog'lom hayot kechirishning afzalliklari, shart-sharoitlari, tashabbuskorligini oshirish, harakat faoliyatiga bo'lgan tabiiy intilishlarini shakllantirish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Harakatli o'yin odamlarga xos faoliyatning qiziqarli shakllaridan biridir. O'yin tushunchasi yosh bolaning shaqildoq bilan bajaradigan oddiy harakatlaridan tortib, kattalarning o'zbek jang san'ati, kurash, ko'pkari va boshqa juda ko'p sport turlarida amalga oshiradigan jismoniy faoliyatlarni o'z ichiga oladi. Harakatli o'yinlar muayyan maqsadga erishishga qaratilgan ma'lum qoidalarga amal qilinadigan ongli faoliyatdir. O'yinda, qandaydir moddiy boyliklar ishlab chiqarilmaydi. O'yinlar shaxs ruhiyatiga ta'sir etuvchi muhim ahamiyatga ega bo'lgan mujassamlashtirilgan ta'lim-tarbiya jarayonidir. Bu jaravonning asosini tashkil etuvchi bolalarning harakat faoliyati jismoniy rivojlanishiga, harakat ko'nikmalari va jismoniy sifatlarning shakllanishiga, organizmning funksional faoliyatini oshirishga va hissiy quvnoqlik tuyg'ularini kuchaytirgan

holda salomatlikni mustahkamlashga ijobiy ta'sir etadi. Harakatli o'yinlar bolalarni «Hayotga tayyorlanish maktabi» bo'lib, ularni jismoniy, aqliy va ruhiy rivojlanishiga xizmat qiladi. O'yin bola ongi, tafakkurini o'stirib, xotira, diqqat, irodasini mustahkamlaydi, jismoniy, ruhiy, hissiy (emotsional) taraqqiy ettirishiga xizmat qiladi. Shuningdek, o'yin bolani katta hayotga tayyorlashda mashq vazifasini bajarib, kelajakda hayotda duch kelinadigan turli holatlarga ma'naviy tayyorlaydi. «Agar bola o'yinda halol o'ynasa, keyinchalik hayotda ham halol bo'ladi», yoki «Bolaning o'yindagi harakatiga qarab, uni qanday odam bo'lishini aytish mumkin», degan naqlar bekorga aytilmagan. Qisqa qilib aytganda, o'yin bolalarda ijodiy faollik, tashabbuskorlik, tashkilotchilik va boshqa ko'nikmalarni rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. O'yinlar tufayli bolalarda ularni o'rab turgan dunyoni tushunish va unga ta'sir qilish ehtiyoji shakllanadi, aqliy, axloqiy, irodaviy va jismoniy sifatlari shakllanadi, bir so'z bilan aytganda, o'yin yordamida inson tarbiyalanadi, shaxs sifatida shakllanadi. Harakatli o'yinlar nafaqat bolalar, balki katta yoshdagi kishilar hayotida ham muhim o'rin tutadi. Agar o'yinlar bolalarning ruhiy va jismoniy rivojlanishi, hayotga tayyorlanishi uchun kerak bo'ladigan bo'lsa, katta yoshdagilar uchun ular bo'sh vaqtlarini mazmunli va qiziqarli o'tkazish, hordiq chiqarish, sog'liqlarini mustahkamlash, chiniqishlari uchun hissa qo'shadi. Harakatli o'yinlarning ustuvorligi va hammabopligi shundaki, ulardan yil davomida, turli shart-sharoitlarda va ishtirokchilar yoshiga qarab mazmunan o'zgartirilgan hamda tabaqalashtirilgan holda foydalanish mumkin. Ana shu xususiyatlarni e'tiborga olgan holda xalq harakatli o'yinlarni tarixiy-ijtimoiy nuqtayi nazaridan quyidagicha tasniflash mantiqiy to'g'ri bolishi mumkin deb belgilandi. Ushbu tasniflanishi muvofiq moslashtirilgan mazkur harakatli o'yinlar, bir tomondan, bolalarni yil davomida sog'lomlashtirish imkoniyatini kengaytiradi, ikkinchi tomondan, ularda shu o'yinlar orqali jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanish ehtiyojini hamda motivatsiyasini kuchaytiradi.

Hozirgi kunda o'yinlar ikki turga ajratiladi:

harakatli o'yinlar

sport o'yinlari.

Yugurishning har xil turlari, sakrash, uloqtirish va boshqa harakatlardan tashkil topgan o'yinlar harakatli o'yinlar deb ataladi.

Pedagogik amaliyotda harakatli o'yinlarning ikkita asosiy turi qo'llaniladi.

1. Ozod, ijodiy yoki erkin o'yinlarda, o'yin qatnashchilari o'zlari o'yin rejasini belgilaydilar va belgilangan maqsadni o'zlari amalga oshirishga harakat qiladilar. Go'daklarda, maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarda, ko'pincha, ular syujetli bo'ladi, rollar syujetga bog'liq holda taqsimlanadi, shuning uchun psixologlar ularni rolli deb ataydilar. Ular yakka va guruhli bo'lishi mumkin.

2. O`rnatilgan qoida asosida tashkillashtirilgan harakatli o`yinlar, rahbarlikni yoki bolalarning o`z sardorlari bo`lishini talab qiladi.

Ular mazmuni va murakkablik darajasiga ko`ra juda rang-barang:

a) oddiy, jamoasiz harakatli o`yinlar, qaysiki har bir qatnashchi qoidaga rioya qilgan holda, o`zi uchun kurashadi. Barcha o`yin faoliyati boshqalar ustidan tezlik, kuch, chaqqonlik kabi sifatlar orqali shaxsiy ustunlikka erishishga yo`naltirilgan. Bu o`yinlarda shaxsiy tashabbus ko`rsatish ustunlik qiladi;

b) nisbatan murakkab, jamoaga o`tish harakatli o`yinlari, o`ynovchilar, birinchi navbatda, o`z qiziqishlarini himoya qiladigan, lekin ba`zan, shaxsiy xohishga ko`ra, o`rtoqlariga yordam beradi, ularga ko`maklashadi, o`yinda hujumchidan saqlanish - qutilishga yordam beradi («dog`lash-qo`lni ber», «asir bilan qochib o`tish»). Ba`zan o`ynovchi maqsadga erishish uchun boshqa o`ynovchilar bilan vaqtincha hamkorlikka kirishi mumkin. Ayrim o`yinlarda bunday hamkorlik, hatto, qoidalarda nazarda tutilgan («Oq ayiq», «Bo`ri va qo`ylar»);

c) jamoali harakatli o`yinlarda o`ynovchilar alohida jamoa guruhlarini tashkil qiladi. Ular jamoalarning umumiy maqsadga erishishga yo`naltirilgan hamkorlikdagi faoliyatini ifodalaydi, barcha shaxsiy qiziqishlar o`z jamoasi qiziqishlariga bo`ysundirilgan. Har bir o`ynovchi faoliyati barcha jamoa muvaffaqiyati bilan bog`liq bo`ladi. Jamoali o`yinlarda o`z faoliyatini o`rtoqlari faoliyati bilan muvofiqlashtirish zarur. Ko`pincha, jamoali o`yinlarda faoliyatni muvofiqlashtirish va o`yinning umumiy rahbarligi uchun o`ynovchilar o`rtasidan jamoa sardorini ajratish zarurati paydo bo`ladi, ya`ni bo`ysunish barcha uchun majburiy hisoblangan. Ayrim jamoali o`yinlar yarim sport tavsifiga ega: ular harakat texnikasini, o`yin usuli bo`yicha juda murakkab va belgilangan qoidalar bo`yicha o`tkaziladi. Ba`zi o`yinlarda rollarni ixtisoslashtirish talab qilinadi. Bunday o`yinlar ayrim manbalarda yarim sportli deb ataladi. Ta`lim-tarbiya jarayonida xalq o`yinlarini keng qo`llash, har xil pedagogik vazifalari hal qilish uchun ish sharoitini hisobga olib, o`yinlarning ma`lum belgilari bo`yicha to`g`ri keladiganlarini maxsus saralash talab qilinadi. Xalq o`yinlarini tasniflash bo`yicha ham turli xil qarash, fikr, yondashishlar mavjud. Professor V.G. Yakovlev alohida o`yin guruhlarini birlashtirib, o`ynovchilarni o`yindagi o`zaro munosabatlari va o`zaro faoliyatlari tamoyillaridan kelib chiqib, jamoali harakatli o`yinlarni pedagogik tasniflashni tavsiya qiladi, ya`ni jamoali harakatli o`yinlarni ikkiga ajratadi:

1. Jamoalarni guruhlariga ajratmasdan.

2. Jamoalarni guruhlariga ajratish bilan.

Jamoalar guruhlariga ajratilmaydigan harakatli o`yinlar ikki (o`yinboshisiz va o`yinboshi bilan)ga ajratiladi. O`yinboshisiz o`ynaladigan o`yinlar: o`z o`rni va jamoa faoliyatidagi umumiy tartib uchun kurashadi. O`yinboshi belgilangan o`yinlarda:

a) o'yinboshiga qarshi yakka kurash;

b) bu o'zaro qo'llab-quvvatlash hamda o'zaro yordam paytida o'yinboshiga qarshi kurashishga ajratiladi.

Jamoalarni guruhlariga ajratib o'ynaladigan o'yinlar ham ikkiga ajratiladi, ya'ni:

a) raqibga yaqinlashmasdan turib qatnashchilarning chiqishlari;

b) raqibga yaqinlashib turgan holda qatnashchilarning chiqishlari. Ularning har birining mohiyatiga ko'ra yana ikkiga ajratiladi, lekin harakat faoliyati bir-biridan farq qilmaydi, jumladan:

a) o'z jamoasi uchun yakka kurash;

b) o'zaro qo'llab-quvvatlash va o'zaro yordam paytida o'z jamoasi uchun kurashish.

Jamoali harakatli o'yinlar chog'ida asosiy faoliyat turlari besh turga ajratilgan:

1. Taqlid, ijodiy, ritmik harakatlarni bajarish bilan bogliq bo'lgan faoliyat.

2. Tezlik va chaqqonlik, qisqa yugurib o'tish bilan bogliq bo'lgan faoliyat.

3. To'p, tayoq va boshqa buyumlar bilan chaqqon hamda tezkor faoliyat.

4. Sakrash, to'siqlarni oshib o'tish, kuch ishlatib, qarshilik ko'rsatish bilan bogliq bo'lgan faoliyat.

5. Mo'ljalga olish, kuzatuvchanlik, eshitish bilan bogliq bo'lgan, harakat malakalarini qo'llashni talab qiladigan faoliyat.

Bunday tasniflash pedagogni bolalarda jamoa manfaatlarini tushunishlarini tarbiyalashga yo'naltiriladi. O'yin materiallarini bunday taqsimlash alohida o'yinlar o'rtasidagi metodik izchillikning o'rnatilishini yengillashtiradi va o'yinning mazmuni hamda shakli bo'yicha murakkablik darajasini belgilashga yordamlashadi. L.V. Bileyeva (2002), M.N. Jukov (2004), N.V. Lutkova, L.N. Minina (2010) lar harakatli o'yinlarni quyidagicha tasniflashgan:

1. Ular mazmunining murakkablik darajasi bo'yicha: eng oddiydan nisbatan murakkabga (yarim sportli).

2. Bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish bo'yicha (7-9, 10—12, 13—15 yoshli bolalar uchun o'yinlar). Xuddi shu belgilardan umumta'lim maktablari uchun jismoniy tarbiya dasturida ham foydalanilgan (1-3, 4-8-sinflar uchun harakatli o'yinlar).

3. Ko'proq o'yin mazmunini tashkil qiladigan harakat turlari bo'yicha (URM bilan o'yinlar, yugurishli o'yinlar, balandlikka, yugurib kelib uzunlikka sakrash, harakatdagi va turg'un nishonga uloqtirish o'yinlari, to'pni ilib olish va otish o'yinlari).

4. O'yinda ko'proq namoyon bo'ladigan jismoniy sifatlar bo'yicha (kuch, egiluvchanlikni tarbiyalashga ko'proq ta'sir ko'rsatadigan o'yinlar). Ko'pincha bu jismoniy sifatlar birgalikda namoyon bo'ladi. O'yinlarni harakat turlariga binoan

va jismoniy sifatlarga ko'ra tasniflash jismoniy tarbiya bo'yicha mashg'ulotlarning barcha shakllarida foydalaniladi.

5. Sportning alohida turlariga tayyorlaydigan o'yinlar. Harakatli o'yinlardan texnikaning alohida usullari va taktikani jismoniy sifatlarni tarbiyalashda, u yoki bu sport turi uchun zarur bo'lganlarini mustahkamlash va takomillashtirish maqsadida foydalaniladi.

6. O'ynovchilar o'zaro munosabatlariga bogliq holdagi o'yin;

a) o'ynovchilarning bevosita «raqib» bilan chiqishlari;

b) «raqib» bilan chegaralangan holda yaqinlashib o'yinlarga kirishish;

c) «raqib» bilan kurashish o'yinlari.

Ayrim pedagoglar o'yinlarni o'ynovchilarning o'zaro munosabatlari tamoyil bo'yicha taqsimlab, ularni «oddiylarga» bo'ladilar, har biri boshqalarga munosabatsiz maqsadda bo'ladilar, «murakkablari» esa o'ynovchilarni guruhlariga bo'lish bilan jamoalar, partiya. har biri o'z iamoasi qiziqishlarini qo'llab-quvvatlaydi.

Shunday qilib harakatli o'yinlar qo'llash maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ayniqsa tayyorlov guruhi bolalari uchun muhim ahamiyat kasb etdai. Bu o'yinlarni chiroyli, mazmunli tashkil qilish esa maktabgacha ta'lim tashkiloti jismoniy tarbiya yo'riqchisidan yuqori mahoratni talab etadi. Bolalarda qo'llaniladiga harakatli o'yinlar ularning jismoniy va ruhiy salomatligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu esa bolalarni har tomonlama mukammal qilib tarbiyalashda muhim jihatlardan biri hisoblanadi. Harakatli o'yinlar orqali bola o'zi mustaqil fikrlashi, liderlik qobiliyatlarini shakllantirishi isbotlangan.

Adabiyotlar:

1. D.Zayniddinova., G.Usmonxodjaev, "Bolalar uchun harakatli o'yinlar". Tosh. "Yangi asr avlodi" (2006)
2. Mahkamjonov K., Salomov R., Ikromov I. Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi. Darslik T; Iqtisod-Moliya (2008)
3. M.E.Kodirova, Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida harakatli o'yinlarni tahkil qilish va tayyorlov bolalarda axloqiy va irodavuy sifatlarni shakllantirishdagi ahamiyati. „Eurasian journal of academic research" (2023)
4. Tulenova. X., Xo'jaev.P, Xo'jaeva K., Meliev O., Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. T; Iqtisod-Moliya (2012) o'quv qo'llanma.
5. T.Usmonxo'jaev., M. Toirova., X.Sagdiev., T.Sharipov. "Kichkintoylarga 200 ta harakatli o'yinlar" (2006)
6. T.S.Usmonxo'jaev., S.T.Islomova. "Maktabgacha ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya" Tosh. – "Ilm ziyo" (2006)
7. Xo'jaev F., Raximqulov K.D., Nigmanov B.B., «Harakatli o'yinlar va uni o'qitish metodikasi» Cho'lp on nashriyoti; Toshkent (2011)

ATROF-OLAM BILAN TANISHTIRISHGA OID DIDAKTIK O'YINLAR

Tursunboyeva Z.U.

ChDPU Maktabgacha talim metodikasi kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: didaktik o'yinlar, texnologiya, metod, ta'limiy o'yinlar.

Ключевые слова: дидактические игры, технология, метод, обучающие игры.

Key words: didactic games, technology, method, educational games.

Резюме:

Mazkur maqolada talabalarga tabiat b ilan tanishtirishga oid didaktik o'yinlar, ularning turlari va ularni tashkil qilish haqida bilim berish, maktabgacha yoshdagi bolalarga bilim berishda bilimlar mazmunga ko'ra uslub va usullar tanlash va uni to'g'ri tashkil eta olish haqida ma'lumotlar berib boriladi. Bu o'yinlar ishtirokchilarda aqliy, axloqiy, jismoniy, psixologik, estetik, mehnat va boshqa ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu maqolada ta'lim-tarbiya faoliyatida didaktik o'yinlardan va interfaol metodlardan qanday foydalanish xususida ma'lumotlar beriladi.

Резюме:

В данной статье приводятся знания о дидактических играх для знакомства учащихся с природой, их видах и организации, о выборе методов и методов по содержанию обучения детей дошкольного возраста и умении правильно его организовать. Эти игры помогают участникам развивать умственные, нравственные, физические, психологические, эстетические, трудовые и другие навыки. В данной статье представлена информация о том, как использовать дидактические игры и интерактивные методы в образовательной деятельности.

Summary:

This article provides knowledge about didactic games for introducing students to nature, their types and organization, about the choice of methods and techniques for the content of teaching preschool children and the ability to organize it correctly. These games help participants develop mental, moral, physical, psychological, aesthetic, labor and other skills. This article provides information on how to use didactic games and interactive methods in educational activities.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni "O'zbekiston - 2030" strategiyasi to'g'risida 2023-yil 30-aprelda o'tkazilgan referendumda umumxalq ovozi berish orqali O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi qabul qilinganligi Yangi O'zbekistonni barpo etishning konstitutsiyaviy asoslarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Xalqimizning erkin va farovon, qudratli Yangi O'zbekistonni barpo etish bo'yicha xohish-irodasini ro'yobga chiqarish, har bir fuqaroga o'z salohiyatini rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlarni yaratish,

sog'lom, bilimli va ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash, global ishlab chiqarishning muhim bo'g'iniga aylangan kuchli iqtisodiyotni shakllantirish, adolat, qonun ustuvorligi, xavfsizlik va barqarorlikni kafolatli ta'minlash maqsadida:

1. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasini amalga oshirish jarayonida o'ttirilgan tajriba va jamoatchilik muhokamasi natijalari asosida ishlab chiqilgan "O'zbekiston - 2030" strategiyasi 1-ilovaga muvofiq tasdiqlandi. O'zbekiston Respublikasi milliy davlatchiligimizning poydevori kun sayin mustahkamlanib, rivojlanib bormoqda. Mamlakatimizda yosh avlod ta'lim –tarbiyasiga bo'lgan e'tibor ayniqsa sezirarli darajada kun kunga yanada kuchaymoqda. Shu nuqtayi nazardan Maktabgacha ta'lim sohasida ham qator o'zgarishlar va vazifalar belgilab berildi.

O'zbekistonda 3 mln nafarga yaqin 3–7 yoshli bola bor. Ularni maktabgacha ta'lim bilan qamrab olish darajasi 74 foizni tashkil qilmoqda. Mamlakatda bu ko'rsatkichni 2026-yilgacha 80 foizga, 2030-yilga borib, 100 foizga yetkazish reja qilingan. O'zbekistonda bolalarning 74 foizi maktabgacha ta'lim bilan qamrab olingan

Bugungi kunda O'zbekistonda jami 33 942 ta maktabgacha ta'lim tashkiloti faoliyat yuritmoqda. AOKAda o'tgan brifingda Maktabgacha ta'lim agentligi axborot xizmati rahbari Mavluda Asqarxo'jayeva tizimdagi ishlar haqida ma'lumot berdi. Uning so'zlariga ko'ra, respublikadagi jami maktabgacha ta'lim tashkilotlarining 6780 tasi davlat bog'chalari, 27 162 tasi esa nodavlat tashkilot hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim bilan qamrab olingan 661 945 nafar (93 foiz) 6 yoshli bolalarning 170 721 nafari 7490 ta boshlang'ich ta'limga bir yillik bepul majburiy tayyorlov guruhlariga, 457 008 nafari 9031 ta to'liq kunlik tayyorlov guruhlariga, 33 429 nafari 1337 ta qisqa muddatli tayyorlov guruhlariga, 787 nafari mobil guruhlariga qamrab olindi. 2023-yilning may oyida O'zbekistonda maktabgacha ta'lim qamrovini kengaytirish bo'yicha 5 yillik dastur ishlab chiqilishi ma'lum qilingandi. O'zbekistonda 3 mln nafarga yaqin 3–7 yoshli bola bor. Ularni maktabgacha ta'lim bilan qamrab olish darajasi 74 foizni tashkil qilmoqda. Mamlakatda bu ko'rsatkichni 2026-yilgacha 80 foizga, 2030-yilga borib, 100 foizga yetkazish reja qilingan. 2022–2026-yilgi Taraqqiyot strategiyasiga ko'ra, 5 yilda maktabgacha ta'limdagi qamrov darajasini 62 foizdan 80 foizga yetkazish rejalashtirilgandi. 2026-yilga kelib esa 6 yoshli bolalarni 100 foiz maktabgacha tayyorlov tizimi bilan qamrab olish kutilmoqda. Buning uchun esa 7 mingdan ortiq nodavlat muassasalarni qurish, 160 mingdan ko'proq kadrlar malakasini oshirish maqsad qilingan.

"O'zbekiston - 2030" strategiyasida esa 2030-yilga kelib bolalarni maktabgacha ta'lim va tayyorlov guruhlarini bilan to'liq qamrab olish reja qilingan. Taraqqiyot

strateiyasining 1-bo'limida I. Har bir insonga o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishi uchun munosib sharoitlarni yaratish

1.1. Ta'lim tizimi islohotlari.

1. Maktabgacha ta'lim tizimini yangi bosqichga olib chiqish hamda bolalarning to'liq qamrovini ta'minlash. Bolalarni maktabgacha ta'lim va tayyorlov guruhleri bilan to'liq qamrab olish. Davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarini 100 foiz kompyuter sinfi bilan ta'minlash orqali tarbiyalanuvchilarda boshlang'ich kompyuter savodxonligi ko'nikmalarini shakllantirish. 100 foiz maktabgacha ta'lim tashkilotlarini toza ichimlik suv va zamonaviy sanitariya-gigiyena infratuzilmasi bilan ta'minlash. Pedagog kadrlar maqomini oshirish, ularning bilimi va malakasini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish.

1 000 nafar tarbiyachi va o'qituvchilarni xorijiy mamlakatlarga malaka oshirish va stajirovkaga yuborish. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari va umumiy o'rta ta'lim muassasalari pedagog xodimlarining o'rtacha ish haqini 2 barobar oshirish. 500 ming nafar maktabgacha ta'lim tashkilotlari va umumiy o'rta ta'lim muassasalari xodimlarining malakasini uzluksiz oshirish. Ehtiyoj yuqori bo'lgan yo'nalishlar va olis hududlardagi abituriyentlar uchun pedagogik ta'lim yo'nalishlari bo'yicha kadrlarni to'liq davlat granti asosida tayyorlash tizimini joriy qilish kabilar belgilab qo'yilgan.

Maktabgacha yosh - ta'limda ayniqsa mas'uliyatli davr, chunki bu bola shaxsining dastlabki shakllanishi yoshidir. Bu vaqtda bolaning tengdoshlari bilan muloqotida uning shaxsiyatining rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan juda murakkab munosabatlar paydo bo'ladi. Maktabgacha yoshda bolaning dunyosi allaqachon, qoida tariqasida, boshqa bolalar bilan uzviy bog'liqdir. Bola qanchalik katta bo'lsa, uning tengdoshlari bilan aloqalari shunchalik muhim bo'ladi. Maktabgacha yoshdagi bolalik - bu inson rivojlanishining juda muhim davri. Uning mavjudligi jamiyatning va ma'lum bir shaxsning ijtimoiy-tarixiy va evolyutsion-biologik rivojlanishi bilan belgilanadi, bu esa ma'lum yoshdagi bolaning rivojlanishi uchun vazifalar va imkoniyatlarni belgilaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalik, kelajakdagi maktab ta'limidan qat'i nazar, mustaqil ahamiyatga ega. Maktabgacha yoshdagi bolalik davri bolada kollektivistik fazilatlar asoslarini, shuningdek, boshqa odamlarga nisbatan insoniy munosabatni shakllantirish uchun sezgir. Agar bu fazilatlarining asoslari maktabgacha yoshda shakllanmasa, bolaning butun shaxsiyati nuqsonli bo'lib qolishi mumkin va keyinchalik bu bo'shliqni to'ldirish juda qiyin bo'ladi. Bu yoshda kognitiv faollik kuchayadi: idrok etish, vizual fikrlash rivojlanadi, mantiqiy fikrlashning boshlanishi paydo bo'ladi. Kognitiv qobiliyatlarning o'sishiga semantik xotira, ixtiyoriy e'tiborni shakllantirish yordam beradi. Intirishning amaliy yechimlarini aniqlash va amalga oshirishda katta ahamiyatga ega.

Didaktik o'yinlarning asosiy turlari: Intelektual (aqliy) va harakatli hamda aralash o'yinlardan iborat. Bu o'yinlar ishtirokchilarda aqliy, jismoniy ahloqiy,

psixologik, estetik, badiy, tadbirkorlik, mehnat va boshqa ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Ta'lim – tarbiya jarayonida asosan tarbiya ilarda ta'lim olish motivlarini, ularning turli yo'nalishdagi qobiliyat va qiziqishlarini oshiradigan, biror kasbga moyilliklarini ko'rsatadigan didaktik o'yinlardan foydalaniladi.

Didaktik o'yinlar nazariy, amaliy jismoniy, roli, ishchanlik va boshqa yo'nalishlar bo'yicha turlari bo'yicha ajratiladi. Hozirda kompyuter vositasidagi o'yinlar alohida o'ringa ega bo'lib bormoqda.

Didaktik o'yinlar tarbiyalanuvchilarda tahlil qilish, mantiqiy fikrlash, tadqiq qilish, hisoblash, o'lchash, yasash, sinash, kuzatish, solishtirish hulosa chiqarish, mustaqil qaror qabul qilish, guruh yoki jamoa tarkibida ishlash, ahloq odob o'rgatish, yangi bilimlar o'rgatish va boshqa faoliyat turlarini rivojlantirishga yo'naltirilgano'yinlarga ajratiladi.

Didaktik o'yinlardan amalda foydalanish orqali boshqa usullar yordamida erishish qiyin bo'lgan ta'lim – tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirish ko'zda tutiladi. Turli o'quv fanlariga oid didaktik o'yinlar mavjud bo'lib, ular shu fanlarni sifatli o'rgatish maqsadlariga xizmat qiladi.

Umumiy o'yinlar nazariyasiga, mavjud barcha o'yin turlarini tasniflashda ularni funksional, mavzuli konstruktiv, didaktik, sport va harbiy o'yinlariga ajratiladi. Bularning orasida ta'lim-tarbiya vazifalarini amalga oshirish imkoniyatini berishi bilan alohida o'ringa ega. O'yinlar maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy faoliyat shakli hisoblanadi. Bu esa pedagog va psixolog olimlar tomonidan shu yosh davridagi o'yinlarning ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatini o'rganish va yanada oshirish bo'yicha tadqiqotlar olib borilishiga asos bo'ldi.

Natijada, oldingi asrning 60-yillari boshidan AQSH-da so'ngra boshqa g'arb mamlakatlarida ishchanlik o'yinlari qo'llanila boshlandi. Ishchanlik o'yinlari tadqiqotchilari bu usulni eng asosiy, samarali va tejamli ta'lim metodlaridan iborat deb takidlaganlar.

Didaktik o'yin texnologiyalari amalga oshiriladigan ayrim noan'anaviy faoliyat shakillari

Ishchanlik o'yini faoliyati–dars mavzusi bo'yicha masalalarni hal etish jarayonida tarbiyalanuvchilarning faol ishtirok etishini ta'minlash orqali yangi bilimlarni o'zlashtirish mashqi.

Rolli o'yin faoliyati - mavzu bo'yicha masalalarni o'rganishda o'quvchilarga oldindan ma'lum rollarni taqsimlash va dars jarayonida shu rolni bajarishlarini tashkil etish asosida bilimlarni mustahkamlash mashg'uloti.

Teatrlashtirilgan faoliyat – dars mavzusi bilan bog'liq sahna ko'rinishlari tashkil etish orqali dars mavzusiga doir kompyuter materiallari (multimedia, virtual o'quv kursi va shu kabilar) asosida o'tiladigan mashg'ulot.

O'yin faoliyati – mavzuga mos o'yin orqali tarbiyalanuvchilarning o'zlashtirishlari tashkil qilish mashg'uloti.

Kontsert faoliyati - mavzusini sahnalashtirgan holdagi kontsert shaklida ifodalash mashqlari bo'lib, o'quvchilarni faollashtirish va bilimini mustahkamlash imkoniyatini beradi.

“Tergovni bilimdonlar olib boradi” faoliyat - oldindan puxta o'rganilgan mavzuni tarbiyalanuvchilar yordamida qiziqarli savol-javoblar, tahlillar asosida isbotlab tushuntirish mashqlari bo'lib, bunda tarbiyalanuvchilar dars mavzusini o'zlashtirib, eslab qolishlari uchun qulaylik yaratiladi.

Integral (integratsiyalashgan) faoliyat - bir necha fanlarga oid integratsiyalash uchun qulay bo'lgan mavzular bo'yicha tashkil qilingan faoliyat bo'lib, tarbiyalanuvchilarning turli fanlarga qiziqishlarini ortirib, ta'lim jarayonidagi faolliklarini ta'minlaydi.

Bunday faoliyatlar tarbiyalanuvchilarga fanlararo bog'liqlikni o'rgatish orqali ulardan olam tuzilishining ularning ilmiy asoslarini to'liq idrok etish, ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish, ijodiy tafakkurlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

“Mo'jizalar maydoni” faoliyati – tarbiyalanuvchilar bilan o'tkaziladigan qiziqarli o'yin bo'lib, turli savollarga belgilangan vaqt davomida to'g'ri javoblar topish va g'oliblarni rag'batlantirish orqali o'quvchilarda fikrlash, topqirlik, ziyraklik va bilimlarini kengaytirib borish sifatlarini shakllantiradi.

Didaktik o'yinlarni amalda qo'llash shart-sharoitlari. Didaktik o'yinlarni tanlashda ishtirokchilarning yoshi, bilimi va tarbiyalanganlik darajasi hisobga olinadi. Har bir didaktik o'yin mashg'ulotlariga o'ziga xos xavfsizlik talablari qo'yiladi. Bu xavfsizlik talablariga to'liq rioya qilinishi har bir tashkilotchining doimiy e'tiborida bo'lishi lozim.

Bundan tashqari har bir didaktik o'yin uchun sarflanadigan vaqt miqdorini to'g'ri belgilash va unga rioya qilishning o'ziga xos asoslarini bilish va darsning maqsadiga muvofiq qo'llash talab qilinadi.

Didaktik o'yin turlarini tanlash me'zonlari:

- ishtirokchilar tarkibi bo'yicha o'g'il-bolalar, qiz-bolalar, qiz bolalar, o'smirlar katta yoshdagilar uchun o'yinlar;

- ishtirokchilar soni bo'yicha –yakka, juftlikda kichik guruh, sinf jamoasi, raqobotdosh komandalar, sinflar aro va ommaviy o'yinlar ;

- o'yin jarayoni bo'yicha – fikrlash, o'ylash topog'onlik, harakatlar musobaqa va boshqalarga yo'naltirilgan yo'llar;

- vaqt me'yori bo'yicha dars, mashg'ulot vaqtining reja bo'yicha ajratilgan qismi, o'yin maqsadiga erishguncha, g'olib yoki g'oliblar aniqlanguncha davom etadigan va boshqa o'yinlar.

O'qituvchi pedagog, avval tarbiyalanuvchilarni individual (yakka tartibdagi) so'ngra guruhli o'yinlarga tayyorlashi va uni o'tkazishi, o'yin muvaffaqiyatli

chiqqandan so'ng esa ularni ommaviy o'yinlarga tayyorlashi lozim. Chunki tarbiyalanuvchilar didaktik o'yinli mashg'ulotlarda faol ishtirok etishlari uchun zaruriy bilim, ko'nikma, malakalarga ega bo'lishlari, bundan tashqari guruh jamoasi o'rtasida hamkorlik, o'zaro yordam vujudga kelishi lozim. Didaktik o'yinli mashg'ulotlar orasida konferensiya mashg'ulotlari ham muhim o'rin tutadi. Konferensiya mashg'ulotlari tarbiyalanuvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishda ilmiy dunyo qarashini kengaytirishda, qo'shimcha va mahalliy materiallar bilan tanishtirishda, ilmiy va ilmiy-ommabob adabiyotlar bilan mustaqil ishlash ko'nikma va malakalarni orttirish, mustaqil hayotga ongli tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Konferensiya mashg'ulotini o'tishdan oldin mashg'ulot mavzusini maqsad va vazifalarini belgilanadi.

Ta'lim tizimida yangi pedagogik texnologiyani qo'llash ma'lum qolip asosida fikrlashni emas, balki umumiy yechimga xilma-xil ijodiy izlanishlar orqali kelishini ta'qozo qiladi. Ta'lim-tarbiya tizimiga kreativ yondashuv tarbiyalanuvchilarning bilim olishlariga zamin yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, bolalarni atrof-olam bilan tanishtirishda bolalarning yosh va rivojlanish xususiyatlari va qiziqishlaridan kelib chiqib tarbiyachi o'z maqsadiga erishish yo'lida turli uslub va usullardan to'g'ri foydalanish, bu jarayonda turli innovatsion o'yinlar va texnologiyalardan foydalangan holda bolalarga axborot va bilimlarni yetkazib bera olishi kerak. Bu faoliyatni tashkil etishda albatta tarbiyachidan pedagogik mahorat, bilim, malaka va ko'nikmalar talab etiladi. Biz qaysi uslubdan foydalanmaylik bolalarga ma'lumotlarni to'g'ri va aniq tushuntirib, yetkaza olsakkina maqsadga erishgan bo'lamiz.

Adabiyotlar:

1. A.Zununov. N. Hotamov. J. Esonov. Maktabda adabiyot o'qitish metodikasi. Toshkent, "O'qituvchi" 1993.
2. Q.Yuldoshev. Adabiyot o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari. Toshkent, "O'qituvchi", 1996.
3. Q.Yo'ldoshev, O.Madaev, A. Abdurrazoqov. Adabiyot o'qitish metodikasi, dasturiy qo'llanma. Toshkent, 1994.
4. M.Umarova/Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda atrof-muhitga ma'suliyatli munosabatda shakllantirish.-T.:2008.
5. S.H.A.Sodiqova, M.A.Rasulova / Bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodikasi.-T.:„Fan va texnologiyalar“ 2013.
6. X.J.Jabbarova / Tabiat bilan tanishtirish metodikasi.-T.:2009.

Internet saytlari

www.pedagog.uz
www.edu.uz
www.arxiv.uz
www.tafakkur.uz

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJODIY VA INTELLEKTUAL QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH MEZONLARI

Xamidova G.

*JDPU Maktabgacha ta'lim metodika
kafedrası katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: kognitiv rivojlanish, diqqat va xotira, fikrlash, maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy va intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish mexanizmlari, maktabgacha tarbiya.

Ключевые слова: познавательное развитие, внимание и память, мышление, механизмы развития творческих и интеллектуальных способностей дошкольников, дошкольное образование.

Key words: cognitive development, attention and memory, thinking, mechanisms of development of creative and intellectual abilities of preschoolers, preschool education.

Резюме:

Maqolada bolaning ijodiy va intellektual qobiliyatlari asoslarini shakllantirish, fikrlash, tasavvur qilish, muammoni hal qilish qobiliyatlari faol rivojlantirish, ta'lim va ijtimoiy moslashuv uchun asoslar yaratish. Ushbu qobiliyatlarni samarali rivojlantirish uchun bolalarda ularning rivojlanish darajasini belgilaydigan mezonlari tushunish yoritilgan.

Резюме:

В статье формирование основ творческих и интеллектуальных способностей ребенка, активное развитие мышления, воображения, способностей к решению задач, создание основ обучения и социальной адаптации. Чтобы эффективно развивать эти способности, детям необходимо понимать критерии, определяющие уровень их развития.

Summary:

The article describes the formation of the foundations of a child's creative and intellectual abilities, the active development of thinking, imagination, problem-solving abilities, the creation of the foundations of learning and social adaptation. In order to effectively develop these abilities, children need to understand the criteria that determine their level of development.

Maktabgacha yosh - bu bolaning ijodiy va intellektual qobiliyatlari asoslarini shakllantirish uchun muhim davr. Bu vaqtda fikrlash, tasavvur qilish, muammoni hal qilish qobiliyatlari faol rivojlanmoqda, keyingi ta'lim va ijtimoiy moslashuv uchun asoslar yaratilmoqda. Ushbu qobiliyatlarni samarali rivojlantirish uchun

bolalarda ularning rivojlanish darajasini belgilaydigan asosiy mezonlarni tushunish kerak. Keling, asosiylarini ko'rib chiqaylik.

1. Kognitiv rivojlanish

Kognitiv qobiliyatlar (ma'lumotni bilish, idrok etish va tushunish qobiliyatlari) quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Diqqat va xotira:** Maktabgacha yoshdagi bolalarda tanlangan diqqatni rivojlantiradi, bu ularga vazifalarga e'tibor qaratishga va qisqa muddatli va uzoq muddatli xotirani yaxshilashga yordam beradi.
- **Fikrlash:** Analitik va sintetik fikrlashning rivojlanishini, shuningdek, umumlashtirish va tasniflash qobiliyatini kuzatish muhimdir. Maktabgacha yoshda mantiqiy fikrlash va asosiy muammolarni hal qilish qobiliyati shakllana boshlaydi.
- **Kognitiv faoliyat:** Bu bolaning yangi narsalarni o'rganish va uning atrofidagi dunyoni o'rganish istagi. Rivojlanish ko'rsatkichi yangi bilimlarga qiziqish, turli xil ma'lumot manbalaridan faol foydalanish va tajriba o'tkazish istagi bo'lishi mumkin.

2. Ijodiy tasavvurni rivojlantirish.

Ijodiy tasavvur o'ziga xoslikni, yangi g'oyalar va yondashuvlarni yaratish qobiliyatini rivojlantirish uchun asosdir. Ijodiy rivojlanish mezonlariga quyidagilar kiradi:

- **Tasavvurning namoyon bo'lishi:** maktabgacha yoshdagi bolalar ko'pincha o'yinlarda, rasm chizishda va hikoya qilishda tasavvurdan foydalanadilar. Ijodiy rivojlanish mezonlari - bu bola yaratadigan syujetlar va belgilarning xilma-xillik darajasi.
- **Fikrlashning moslashuvchanligi:** Bu bolaning bir xil muammoga turli xil echimlarni taklif qilish, muammoni hal qilishning bir nechta usullarini ko'rish qobiliyati.
- **Faoliyatdagi tashabbus va mustaqillik:** Ijodiy rivojlanayotgan bolalar tashabbus ko'rsatadi, topshiriqlarni mustaqil bajarishga intiladi, shuningdek, materiallar va usullar bilan tajriba o'tkazishga tayyor.

3. Hissiy va shaxsiy rivojlanish.

Bolaning hissiy rivojlanishi ijodiy va intellektual qobiliyatlari uchun ham muhimdir:

- **O'z-o'zini anglash va o'ziga ishonch:** O'z qobiliyatiga ishongan bolalar qiyinchiliklarni osonroq engishadi va xato qilishdan qo'rqmaydilar, bu ularning intellektual va ijodiy fazilatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

- **Hissiy ekspressivlik:** Ijodkor bolalar o'zlarining his-tuyg'ularini faol ravishda ifodalaydilar, o'yin, chizmalar va musiqa orqali atmosferani nozik his qilishlari va etkazishlari mumkin.
- **Ijtimoiy aloqalar:** Guruhda ishlash, boshqa odamlarning fikrlarini tinglash va hisobga olish qobiliyati ham ijodkorlik va intellektual qobiliyatlarning rivojlanishiga ta'sir qiladi. Boshqalar bilan o'zaro munosabat fikr almashishni rag'batlantiradi va fikrlash ufqlarini kengaytiradi.

4. Nutq va muloqot qobiliyatlari.

Nutqni rivojlantirish intellektual va ijodiy qobiliyatlarning muhim ko'rsatkichidir. Bu erda eng muhim mezonlar:

- **So'z boyligini boyitish:** Bolaning so'z boyligi qanchalik xilma-xil va boy bo'lsa, uning o'zini ifoda etishi, yangi g'oyalar yaratishi va tushunchalar o'rtaidagi aloqalarni o'rnatishi shunchalik oson bo'ladi.
- **Suhbatlashish qobiliyati:** Suhbatdoshingizni tinglash, savol berish, o'z fikringizni shakllantirish va buning sabablarini ko'rsatish qobiliyati intellektual qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi.
- **Tildan ijodiy foydalanish:** she'rlar, hikoyalar va o'yinlar orqali til qobiliyatlarini rivojlantiradigan maktabgacha yoshdagi bolalar tildan ijodiy g'oyalarni ifodalash vositasi sifatida faolroq foydalana boshlaydilar.

5. Motor rivojlanishi.

Ijodkorlik va intellektual qobiliyatlarni rivojlantirishda harakat qobiliyatlari ham muhim rol o'ynaydi. Buning sababi shundaki, ko'plab ijodiy faoliyat, masalan, rasm chizish, haykaltaroshlik, raqsga tushish harakatlarni muvofiqlashtirish va fazoviy idrok etishni talab qiladi. Tanangizni nazorat qilish qobiliyati umumiy rivojlanishga hissa qo'shadi.

6. Rivojlanishga yordam beruvchi faoliyat.

Bolalarning ijodiy va intellektual qobiliyatlarini har tomonlama rivojlantirish uchun turli xil faoliyat turlari muhim ahamiyatga ega:

- **O'yinlar:** Har xil konstruktiv va rolli o'yinlar bolalarning tasavvurini, ijodkorligini va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.
- **Chizish, haykaltaroshlik, musiqa:** Bu faoliyatlar ham ijodiy, ham kognitiv qobiliyatlarni rivojlantiradi, vosita ko'nikmalarini, vizual fazoviy idrok va hissiy idrokni yaxshilashga yordam beradi.
- **Tajribalar va kuzatishlar:** Bolalar amaliy mashg'ulotlar orqali atrofdagi dunyoni o'rganishni yaxshi ko'radilar. Tabiiy ob'ektlar yoki moddiy vositalar (suv, qum, turli moddalar) bilan tajriba o'tkazish ularning

sabab-oqibat munosabatlarini tahlil qilish va aniqlash qobiliyatini rivojlantirishga imkon beradi.

- **O'qish va hikoya qilish:** Kitob o'qish tasavvurni rivojlantiradi, dunyoqarashini kengaytiradi, yangi so'z va tushunchalarni o'rganishga yordam beradi va xotirani yaxshilaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy va intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish mexanizmlari.

Maktabgacha tarbiya - bu kognitiv, hissiy va ijtimoiy ko'nikmalarning jadal rivojlanish davri. Bu vaqtda bolaning kelajakdagi intellektual va ijodiy salohiyatining asoslari shakllanadi. Ijodiy va intellektual qobiliyatlar nafaqat akademik muvaffaqiyatni aniqlaydi, balki jamiyatda moslashishga, nostandart muammolarni hal qilish qobiliyatiga, muloqot qilish va o'zini namoyon qilishga ta'sir qiladi. Keling, maktabgacha yoshdagi bolalarda ushbu qobiliyatlarni rivojlantirishning asosiy mexanizmlarini ko'rib chiqaylik.

1. Kognitiv rivojlanish: intellektual qobiliyatlar uchun asos

Kognitiv jarayonlar - idrok, e'tibor, xotira, tafakkur - bolada erta yoshda shakllanadi va intellektning rivojlanishi uchun asos bo'ladi. Ushbu jarayonning eng muhim mexanizmlari:

- **Tasavvuriy idrok:** maktabgacha yoshdagi bolalar o'zlarining his-tuyg'ulari orqali atrofdagi dunyoni faol ravishda o'rganadilar. Idrok etish qobiliyatlarini rivojlantirish umumlashma va tushunchalarni shakllantirishga, shuningdek, ob'ektlar va hodisalar o'rtasidagi munosabatlarni tushunishga yordam beradi.
- **Nutqni rivojlantirish:** nutq qobiliyatlari bevosita aqlning rivojlanishi bilan bog'liq, chunki ular ma'lumotni tahlil qilish va umumlashtirish qobiliyatini ta'minlaydi. Nutqni rivojlantirish kognitiv jarayonlarni rag'batlantiradi, xotira, e'tibor va fikrlashni yaxshilaydi.
- **Fikrlash va mantiq:** Maktabgacha yoshdagi bolalar o'yin va atrofdagi dunyo bilan o'zaro ta'sir qilish orqali mantiq va sabab va ta'sirning asosiy tamoyillarini o'rganadilar. Asta-sekin ular haqiqat va fantaziya o'rtasidagi farqni tushuna boshlaydilar, shuningdek, mavhum fikrlashni rivojlantiradilar.

2. Ijodkorlikni rivojlantirishda o'yinning o'rni

O'yin bolalarning dunyoni o'rganishi va ijodkorligini rivojlantirishning asosiy mexanizmidir. O'yin davomida bola turli xil faoliyat turlarini o'zlashtiribgina qolmay, balki muammolarni hal qilishni o'rganadi, harakat qilishning yangi usullarini o'ylab topadi, fantaziya va tasavvurni rivojlantiradi.

- **Rol o'yinlari:** "ona-qiz", "do'kon", "shifokor" kabi o'yinlar bolalarning tasavvurini va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi. Ushbu o'yinlarda bola boshqa odamlar bilan muloqot qilishni o'rganadi, o'zini turli rollarda sinab ko'radi va turli xil hayotiy vaziyatlarni boshdan kechiradi, bu esa ijodiy moslashuvchanlikni rivojlantirishga yordam beradi.
- **Qurilish faoliyati:** bloklar, qurilish majmualari yoki boshqa materiallardan turli xil tuzilmalarni qurish va yaratish fazoviy fikrlashni, tafsilotlarga e'tiborni va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi.
- **Ijodiy faoliyat:** rasm chizish, haykaltaroshlik, musiqa va ijodning boshqa shakllari tasavvur va ijodkorlikni rivojlantirishni rag'batlantiradi. Bu mashg'ulotlar bolalarga o'z his-tuyg'ulari va g'oyalarni ifodalash, o'z-o'zini ifoda etish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

3. Boshqalarning ijtimoiy o'zaro ta'siri va ta'siri.

Ijodiy va intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish bolaning boshqalar - ota-onalar, o'qituvchilar, tengdoshlar bilan o'zaro munosabatisiz mumkin emas. Bolalar muloqot va yordamning ijobiy tajribasini olishlari muhimdir.

- **Ota-onalar va o'qituvchilarning roli:** Kattalarning diqqatli va qo'llab-quvvatlovchi munosabati bolada o'ziga ishonchni rivojlantirishga yordam beradi. Farzandingiz o'z fikrlarini ifoda etishdan, savollar berishdan va muammolarni hal qilishning yangi usullarini sinab ko'rishdan qo'rqqanligi uchun hissiy yordam muhimdir.
- **Hamkorlik va guruhning o'zaro ta'siri:** qo'shma o'yinlar, muhokamalar va loyihalar ustida ishlash jarayonida boshqa bolalar bilan muloqot nafaqat intellektual qobiliyatlarni, balki ijtimoiy qobiliyatlarni ham rivojlantiradi. Guruhdagi o'zaro ta'sir bolalarni boshqalarning fikrini hisobga olishga, murosaga kelishga va muammolarni birgalikda hal qilishga o'rgatadi.

4. Ijodiy muammolarni hal qilish va innovatsion o'qitish usullari.

Ijodkorlikni rivojlantirish mexanizmi, shuningdek, bolaning nostandart muammolarni hal qilishni o'rganishi bilan bog'liq. Maktabgacha yoshdagi bolalar tashabbus ko'rsatishi, muammolarni hal qilishning muqobil usullarini izlashi va yangi narsalarni sinab ko'rishlari muhimdir.

- **Loyiha usuli:** maktabgacha ta'limda loyihaga asoslangan faoliyatdan foydalanish bolalarga o'zlarining kashfiyotlarini tashkil qilish, atrofdagi dunyo bilan muloqot qilish va yangi mahsulotlar yoki g'oyalarni yaratish imkonini beradi.
- **O'quv o'yinlari va vazifalari:** e'tibor, xotira, nostandart yondashuvni talab qiladigan muammolarni hal qilish uchun vazifalar, aql va ijodkorlikni

rivojlantirishni rag'batlantiradi. Bunday mashg'ulotlar bolalarga mantiqiy fikrlashni o'rganishga yordam beradi va muammolarni hal qilishga turli tomonlardan yondashadi.

5. Emotsional rivojlanish va uning ijodkorlikka ta'siri.

Bolaning hissiy holati bevosita uning ijodiy salohiyatiga bog'liq. Agar bola o'zini ishonchli his qilsa, u ko'proq tajriba o'tkazishga, muammolarni hal qilishning yangi usullarini izlashga va o'z fikrlarini ifoda etishga tayyor bo'ladi.

- **Hissiy xavfsizlik:** bola o'zini himoyalangan his qiladigan sharoitlarni yaratish unga xatolardan qo'rqqanlik va o'ziga ishonchni rivojlantirish imkonini beradi.
- **Motivatsiya va qiziqish:** faoliyat bola uchun qiziqarli va hayajonli bo'lishi muhimdir. Hissiy ishtirok ichki motivatsiyani, shuning uchun ijodkorlikni rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy va intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish ko'p qirrali jarayon bo'lib, ota-onalar, tarbiyachilar va o'qituvchilarning e'tiborini va ishtirokini talab qiladi. Yuqoridagi mezonlarni qo'llash nafaqat rivojlanishdagi yutuqlarni kuzatish, balki bolaning ijodiy salohiyatini rag'batlantirish uchun pedagogik yondashuvlarni optimallashtirish imkonini beradi. Shuni esda tutish kerakki, bu yoshda asosiy narsa bolalar uchun o'zini erkin ifoda etish, qiziquvchanlik va o'ziga ishonchni rivojlantirishga yordam beradigan sharoitlarni yaratishdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy va intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish mexanizmlari ko'p qirrali va o'zaro bog'liqdir. Bolaning ijodiy va intellektual salohiyatini shakllantirishda o'yin, kognitiv rivojlanish, ijtimoiy o'zaro ta'sir, kattalar yordami va hissiy farovonlik muhim rol o'ynaydi.

Adabiyotlar:

1. O.U.Xasanboeva, M.X. Tadjieva, SH.K.Tashpulatova va boshqalar. -Maktabgacha ta'lim pedagogikasi -Ilm Ziyo. T.: 2006 y.
2. Sh.K.Tashpulatova -Maktabgacha ta'lim muassasalar ishini tashkil etish va boshqarish usullari TDPU.T.: 2001 y.
3. B.Ziyomuhamedov, Sh.Abdullaeva –Pedagogika-O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti. T.: 2000 y.
4. R. Mavlonova -Pedagogik texnologiya Toshkent –Fan. 2009 y. 241
5. R. Ishmuhamedov -Ta'limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent -Iste'dod. 2008 y
6. A. I.Vasileva, L.A. Baxturina, I.I.Kobitina -Bolalar bog'chasining katta tarbiyachisi T.: -O'qituvchil1991 y.
7. Spravochnik -Rukovoditelya doskolnogo orazovatel'nogo uchrejdeniya -Ilm Ziyo. T.: 2006 y.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA INNOVATSION FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI

Xamidova G.

*JDPU Maktabgacha ta'lim metodika
kafedrasi katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: kognitiv qiziqish va qiziqishni rivojlantirish, maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni shakllantirish mexanizmlari, ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish, muammoni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Ключевые слова: развитие познавательного интереса и интереса, механизмы формирования инновационного мышления у дошкольников, формирование творческих способностей, развитие навыков решения проблем.

Key words: development of cognitive interest and curiosity, mechanisms for the formation of innovative thinking in preschoolers, formation of creative abilities, development of problem-solving skills.

Резюме:

Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni shakllantirish, yangi g'oyalarni yaratish, nostandart muammolarni hal qilish va turli vaziyatlarda ijodiy yondashuvni ko'rsatish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan jarayonlar yoritilgan.

Резюме:

В статье рассматриваются процессы, направленные на развитие у детей дошкольного возраста способности формировать инновационное мышление, создавать новые идеи, решать нестандартные задачи и проявлять творческий подход в различных ситуациях.

Summary:

The article discusses processes aimed at developing in preschool children the ability to form innovative thinking, create new ideas, solve non-standard problems and show creativity in various situations.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni shakllantirish - bu bolalarda yangi g'oyalarni yaratish, nostandart muammolarni hal qilish va turli vaziyatlarda ijodiy yondashuvni ko'rsatish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan jarayon. Ushbu jarayonning mazmuni maktabgacha yoshdagi innovatsion fikrlashni rivojlantirishni ta'minlaydigan bir necha asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi.

1. Kognitiv qiziqish va qiziqishni rivojlantirish.

Innovatsion fikrlash qiziqishdan boshlanadi - bolaning yangi narsalarni o'rganish istagi. Eng muhim jihat - bu bolalar uchun sharoit yaratishdir:

- Atrofimizdagi dunyoni o'rganing : bolalar tabiat hodisalarini kuzatish, tabiatni, texnologiyani o'rganish va mustaqil tajribalar uchun materiallardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak.
- Dunyoga savol bering: Bolalarni atrofdagilar haqida savollar berishga va ularga tajriba va kashfiyot orqali javob izlashga undash.

2. Ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish

Ijodkorlik innovatsion fikrlashning asosidir. Bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish mazmuniga quyidagilar kiradi:

- **Tasavvur:** o'yinlar, rasm chizish, hikoya qilish, qurish orqali tasavvurni rag'batlantirish.
- **Tashabbus:** mustaqil g'oyalar, harakatlar va qarorlarni rag'batlantirish, bolalarga vazifalarni bajarishning yangi usullarini sinab ko'rishga imkon berish.
- **Fikrlashning moslashuvchanligi:** bitta variantga e'tibor bermasdan muammoni hal qilishning bir nechta usullarini topish qobiliyati.

3. Muammoni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Innovatsion fikrlashni rivojlantirish uchun bolalarda muammolarni turli yo'llar bilan hal qilish qobiliyatini rivojlantirish muhimdir:

- **Muammoli vaziyatlar:** bola fikrlash jarayonlarini rag'batlantiradigan o'yinlar va vazifalar orqali nostandart echimlarni izlashi kerak bo'lgan vazifalardan foydalanish.
- **Yangi bilimlarni qo'llash:** mavjud bilimlarni yangi vaziyatlarda original echimlarni topish uchun ishlatish qobiliyati.

4. O'yin orqali ijodkorlikni rivojlantirish

O'yin maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni rivojlantirishning asosiy mexanizmi hisoblanadi. O'yinlarni o'quv jarayoniga kiritish mazmuni:

- **Rol o'yinlari:** bolalar o'zlarini turli rollarda tasavvur qilish, g'ayrioddiy vaziyatlar va sharoitlarni yaratish orqali o'zlarini "boshqacha fikrlashga" o'rgatishadi.
- **Konstruktiv o'yinlar:** fazoviy va mantiqiy fikrlashni rivojlantiradigan turli xil materiallardan foydalangan holda ob'ektlar yaratish.
- **Innovatsion o'yinlar:** muammolarni hal qilish uchun yangi yondashuvlarni talab qiladigan o'yinlar, masalan, yangi texnologiyalar yoki interaktiv usullardan foydalanish.

5. Tanqidiy va analitik fikrlashni shakllantirish.

Innovatsion fikrlashni shakllantirishning asosiy jihatlari quyidagilardan iborat:

- **Analitik qobiliyat:** Bolalar muammoning turli tomonlarini baholashni va ularning ijobiy va salbiy tomonlarini tan olgan holda echimlarni taklif qilishni o'rganadilar.
- **Sintezlash qobiliyati:** yangi natija yaratish uchun turli bilim va g'oyalarni birlashtirish.
- **Taqqoslash va xulosalar:** asosiy narsani ta'kidlash, naqshlarni izlash, tajribaga asoslangan xulosalar chiqarish qobiliyati.

6. Mustaqillik va tashabbusni qo'llab-quvvatlash.

Innovatsion fikrlashni rivojlantirish uchun bolaning mustaqil harakat qilishi muhim:

- **Tayyor shablonsiz harakatlar:** qat'iy ko'rsatmalarning yo'qligi, bolalarga muammolarga yechim topishda erkinlik berish.
- **Rag'batlantiruvchi tashabbus:** agar bola muammoni hal qilishning o'ziga xos usulini taklif qilgan bo'lsa, uning tashabbusini asl echimlarni izlashda cheklamasdan qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish muhimdir.
- **O'z-o'zini tartibga solishni rivojlantirish:** o'z harakatlarini nazorat qilish, topshiriqni bajarish jarayonini kuzatish va natijalarni tahlil qilish qobiliyati.

7. Turli faoliyat turlarining integratsiyasi

Innovatsion fikrlashni rivojlantirish turli xil faoliyat turlarini birlashtirish orqali mumkin:

- **Multimedia texnologiyalari:** bolalar uchun ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradigan ta'lim dasturlari, robotlar, elektron o'yinlardan foydalanish.
- **Ijodkorlik va san'at:** musiqa, rasm chizish, raqs, teatr - bu faoliyat turlarining barchasi tasavvurni, hissiy sohani va nostandart echimlarni ishlab chiqish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

8. Xatolar bilan kurashish.

Xatolar muvaffaqiyatsizlik sifatida qabul qilinmasligi kerak. Ular innovatsion yechimlarni topish jarayonining bir qismidir:

- **Xatolarni o'rganish tajribasi sifatida qabul qilish:** Bolalar o'z xatolarini muvaffaqiyatsizlik emas, balki rivojlanish uchun imkoniyat sifatida ko'rishga o'rgatiladi.
- **Muqobil echimlarni izlash:** xatoni anglash orqali bola muammolarni hal qilishning muqobil usullari va usullarini topishni o'rganadi.

9. Ijtimoiy kompetentsiyani rivojlantirish.

Innovatsion fikrlash, shuningdek, jamoada ishlash, boshqalarning fikrini hisobga olish va birgalikdagi faoliyatni qurish qobiliyati bilan bog'liq:

- **Kollektiv loyihalar:** qo'shma o'yinlar va loyihalarni tashkil qilish, bu erda har bir bola o'z g'oyalarini taklif qilishi va ularni amalga oshirish ustida ishlashi mumkin.
- **Empatiya va hamkorlik:** boshqa odamlarning his-tuyg'ularini tushunish, guruhda ishlash, boshqa ishtirokchilarning fikrlarini tinglash va hurmat qilish qobiliyatini rivojlantirish.

10. O'quv faoliyati uchun motivatsiya.

O'rganish va tadqiqot uchun kuchli motivatsiya innovatsion fikrlashning kalitidir.

Buning uchun muhim:

- **Rag'batlantiruvchi muvaffaqiyat:** mukofotlar, ijodkorlik uchun maqto'v, qiziqarli natijalar.
- **Tanlash erkinligini ta'minlash:** vazifalarni, tadqiqot mavzularini yoki ijod turlarini tanlash qobiliyati.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni shakllantirish mexanizmlari.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni shakllantirish mexanizmlarini ijodkorlik, qiziquvchanlik va echimlarni mustaqil izlashni rag'batlantirishga qaratilgan rivojlanish yondashuvlari va pedagogik strategiyalar prizmasi orqali ko'rib chiqish mumkin. Shu nuqtai nazardan, bir nechta omillar asosiy hisoblanadi:

1. Rivojlanish muhitini yaratish.

Innovatsion fikrlashni rivojlantirish uchun atrof-muhit qiziquvchanlik va faol izlanishlarni rag'batlantirishi muhimdir. Bunga quyidagilar kiradi:

- **Materiallarning xilma-xilligi:** o'yinchoqlar, qurilish to'plamlari, nostandart yondashuvni talab qiladigan tabiiy materiallar.
- Faoliyatning xilma-xilligi: qoidalar bilan o'yinlar, ijodiy vazifalar, dizayn, tajriba.
- **Kosmosning harakatchanligi:** dizaynni o'zgartirish, materiallarga bepul kirish, tajriba va ijodkorlik uchun maydonlar.

2. O'yin orqali o'rganish usuli.

O'yin maktabgacha yoshdagi etakchi faoliyat bo'lib, innovatsion fikrlashni rivojlantirish uchun kuchli vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin:

- **Rol o'yinlari:** Bolalar o'z tasavvurlarini, moslashuvchan fikrlashni va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun turli rollarni oladilar.
- **Konstruktiv o'yinlar:** konstruktordan foydalanish, turli ob'ektlar va vaziyatlarni modellashtirish bolalarga elementlarning tuzilishi va o'zaro bog'liqligini tushunishga yordam beradi, bu ijodiy yondashuv uchun asosdir.

- **Muammoli o'yinlar:** Tanqidiy va innovatsion fikrlashni rivojlantirish uchun ijodiy echimlarni talab qiladigan muammolar.

3. Mustaqillik va tashabbuskorlikni rag'batlantirish.

Mustaqil qarorlar qabul qila oladigan va tashabbus ko'rsatadigan bolalarda innovatsion fikrlash rivojlanadi. Bunga quyidagilar orqali erishish mumkin :

- Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: savol berish va javob topish imkoniyatini berish.
- **Tashabbusni qo'llab-quvvatlash:** original g'oyalarni, muammolarni hal qilishda yangi yondashuvlarni rag'batlantirish.
- **Muammoni ijodiy hal qilish:** bola muammoni hal qilish uchun bir nechta variantni taklif qilishi va eng samaralisini tanlashi kerak bo'lgan vaziyatlarni yaratish.

4. Ijodkorlikni rivojlantiruvchi usullar.

Bolalar qutidan tashqarida o'ylashni boshlashlari va yangi g'oyalarni taklif qilishlari uchun siz ularning ijodini rivojlantiruvchi usullardan foydalanishingiz mumkin:

- **Aqliy hujum usuli:** muammoni tanqid yoki baholamasdan hal qilishning ko'plab variantlarini muhokama qilish.
- **Assotsiatsiya usuli:** yangi g'oyalar va echimlarni yaratish uchun tasodifiy so'zlar yoki ob'ektlardan foydalanish.
- **Cheklovli o'yin usuli:** bolalarning materiallardan foydalanishini cheklaydigan, ularni yangi echimlarni topishga majburlaydigan vazifalar.

5. Tabiat va tevarak-atrofdagi olam bilan faol munosabat.

Tabiiy muhitga kirish imkoniga ega bo'lgan va ular bilan faol aloqada bo'lgan bolalarda kuzatish, tasavvur qilish va yangi g'oyalar yaratish qobiliyatlari rivojlanadi. Tabiiy materiallar bilan tajriba o'tkazish, tabiat hodisalarini kuzatish, atrofimizdagi dunyoni o'rganish - bularning barchasi muammolarni hal qilishda innovatsion yondashuvni rivojlantirishga yordam beradi.

6. Kattalar va o'qituvchilarning roli.

Voyaga etgan kishi nafaqat ustoz, balki ijodkorlik va innovatsion fikrlash jarayonida hamkor bo'lishi kerak. Muhimi, o'qituvchi:

- U savollarni ishlab chiqishga yordam berdi, bolalarga ularni yechim topishga undaydigan vazifalarni taklif qildi.
- Yangi echimlarni topish jarayonining bir qismi bo'lgan xatolar uchun joy qoldirilgan.
- Bolalarni o'z g'oyalari va fikrlarini muhokama qilishga undadi, ularning tashabbusini qo'llab-quvvatladi va o'ziga xoslikni rag'batlantirdi.

7. Empatiya va hamkorlikni rivojlantiring.

Innovatsion fikrlashning muhim qismi bu jamoada ishlash, fikr almashish va boshqalarning fikrini hisobga olish qobiliyatidir. Shuning uchun guruh o'yinlarida hamkorlikni rag'batlantirish, tajriba almashish va innovatsion yechimlarni topishda bir-birini qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega.

8. Nutq va tasavvurni rivojlantirish.

Nutq va tasavvurning rivojlanishi ijodkorlik va innovatsion fikrlashning rivojlanishi bilan bevosita bog'liq. Bolaning so'z boyligi qanchalik xilma-xil va boy bo'lsa, unga o'z fikrlarini ifodalash va nostandart echimlarni shakllantirish osonroq bo'ladi. Muhim:

- Bolalarni ertak aytib berishga, hikoyalar tuzishga va muammolarni ertaklar orqali hal qilishga undash.
- Muloqotning dialogik va monologik shakllarini ishlab chiqish.

9. Xatolar bilan kurashish.

Xatolarni o'rganishning muhim qismi sifatida ko'rish kerak. Agar bola xato qilgani uchun hukm qilinmasligini, aksincha, o'sish uchun imkoniyat sifatida ko'rinishini his qilsa, u yangi yondashuvlarni sinab ko'rishda, g'oyalar yaratishda va standart echimlardan tashqariga chiqishda jasoratli bo'ladi.

10. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish.

Bolalar uchun interfaol o'yinlar, ta'lim dasturlari va robotlar innovatsion fikrlashni rivojlantirish uchun yaxshi vosita bo'lishi mumkin. Texnologiyalar bolalarga virtual olam yaratish va ular bilan tajriba o'tkazish, oddiy algoritmlarni dasturlash, turli gadgetlar yordamida muammolarni hal qilish imkonini beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni rivojlantirish usullari ijodiy, tahliliy va tanqidiy qobiliyatlarni rivojlantirishga, shuningdek, mustaqillik va tashabbusni rag'batlantirishga qaratilgan. Usullar bolalarning tasavvurini faollashtirishi, ularga tajriba o'tkazish va innovatsion echimlarni topish imkonini berishi muhimdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni shakllantirishga yordam beradigan asosiy usullar:

1. Muammoli ta'lim usuli.

Muammoli ta'lim bolalarda hal qilinishi kerak bo'lgan muammolarga duch keladigan vaziyatlarni yaratishni o'z ichiga oladi. Bu usul bolalarni nostandart yondashuvlar va usullardan foydalangan holda yechim topishga undaydi.

- **Misollar:** tayyor yechim mavjud bo'lmagan muammolardan foydalanish yoki bir nechta echim variantlarini taklif qilish kerak bo'lgan vaziyat.
- **Maqsad:** bolaning yechim topish, muammoning turli tomonlarini hisobga olish va ijodiy bo'lish qobiliyatini rivojlantirish.

2. Loyiha faoliyati usuli.

Loyiha faoliyati bolalarni mahsulot yaratish yoki ijodkorlik va tadqiqotni talab qiladigan muammoni hal qilish bilan bog'liq vazifalarni bajarishni o'z ichiga oladi.

- **Misollar:** loyihalash, chizish, hunarmandchilik qilish uchun qo'shma loyiha yaratish, shuningdek, bolalarni qiziqtirgan mavzularda mini-tadqiqot loyihalarini ishlab chiqish.
- **Maqsad:** bolalarda rejalashtirish, tashkil etish, g'oyalarni amalga oshirish, guruhda ishlash va natija uchun javobgarlik qobiliyatini rivojlantirish.

3. O'yin yondashuvi usuli.

O'yin maktabgacha yoshdagi bolalar uchun dunyoni tushunishning asosiy usuli bo'lib, innovatsion fikrlashni rivojlantirishning muhim usuli hisoblanadi. Turli materiallar yoki modellardan foydalanishni talab qiladigan o'yinlar ijodkorlikni va yangi echimlarni topish qobiliyatini rivojlantiradi.

- **Rol o'yinlari:** bolalarga turli xil ijtimoiy rollarni sinab ko'rishga imkon beradi, bu esa tasavvur va ijodkorlikni rivojlantirishga yordam beradi.
- **Konstruktiv o'yin:** Qurilish to'plamlari, bloklar va tabiiy materiallar bilan o'ynash bolalarga yangi ob'ektlar va inshootlarni yaratishga yordam beradi.
- **Innovatsion o'yinlar:** yangi ob'ektlar va echimlarni yaratish uchun zamonaviy texnologiyalardan (masalan, dasturlashtiriladigan robotlar, ta'lim dasturlari) foydalanish.

4. Aqliy hujum usuli.

Aqliy hujum usuli g'oyalarni shakllantirish jarayonini o'z ichiga oladi, bunda bolalar ularni darhol baholamasdan, har qanday mumkin bo'lgan echimlarni faol ravishda taklif qiladilar. Bu ijodkorlikni va qutidan tashqarida fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

- **Misollar:** muammoni hal qilish yo'llarini birgalikda muhokama qilish, iloji boricha ko'proq g'oyalarni ilgari surish va muhokama qilish muhim bo'lgan vazifa.
- **Maqsad:** bolalarda ko'plab g'oyalarni yaratish qobiliyatini rivojlantirish, so'ngra eng mos va samaralilarini tanlash.

5. Assotsiativ fikrlash usuli.

Usul yangi g'oyalarni yaratish uchun assotsiatsiyalardan foydalanishga asoslangan. O'qituvchi bolani bir-biriga bog'liq bo'lmagan ikkita ob'ekt yoki tushunchalarni bog'lashni taklif qiladi va ular qanday o'zaro ta'sir qilishi mumkinligini aniqlaydi.

- **Misollar:** kublar va to'p bilan nima qilish mumkin? Yoki o'yinchoq mashina va rasmni umumiy loyihaning bir qismiga aylanishi uchun qanday qilib birlashtirish kerak?

- **Maqsad:** bolalarda moslashuvchan fikrlash, innovatsion echimlarni topish va ob'ektlar va g'oyalar o'rtasidagi yangi aloqalarni izlash qobiliyatini rivojlantirish.

6. Tanqidiy fikrlash usuli.

Bu usul turli ob'ektlar yoki vaziyatlarni tahlil qilish, baholash va taqqoslash qobiliyatini rivojlantiruvchi vazifalarni o'z ichiga oladi. Bola o'z fikrlarini ifoda etishni, xulosa chiqarishni va turli nuqtai nazarlarni hisobga olishni o'rganadi.

- **Misollar:** muayyan muammoni hal qilish uchun qaysi mavzu mos kelishini muhokama qilish, muammoning bir nechta echimlari orasidan tanlash.
- **Maqsad:** bolalarda vaziyatni tahlil qilish, o'z tanlovini asoslash va muammoni hal qilishning muqobil usullarini topish qobiliyatini rivojlantirish.

7. Badiiy ijod orqali ijod qilish usuli.

San'at innovatsion fikrlashni rivojlantirish uchun kuchli vositadir. San'atning turli turlaridan (rasm, musiqa, teatr) foydalangan holda ijodiy faoliyat bolalarga o'z fikrlarini erkin ifoda etishga, tasavvurni rivojlantirishga va yangi narsalarni yaratish qobiliyatiga yordam beradi.

- **Misollar:** nostandart ob'ektlarni chizish, musiqiy kompozitsiyalar yoki spektakllarni yaratish, ijodkorlik uchun nostandart materiallardan foydalanish.
- **Maqsad:** bolalarda ijodiy va o'ziga xos fikrlashni rivojlantirish, ularning o'zini namoyon qilish imkoniyatlarini kengaytirish.

8. “Moslashuvchan cheklovlar” usuli.

Bolalarni innovatsion echimlarni izlashga undaydigan cheklovlar yaratish. Bunday cheklovlar materiallardan foydalanish, ish vaqti yoki usuli bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

- **Misollar:** Farzandingizdan bir nechta maxsus buyumlar (masalan, qog'oz va karton qutilar) yordamida uy qurishni yoki faqat bitta rangdan foydalanib rasm yaratishni buyuring.
- **Maqsad:** bolalarni cheklovlar ostida ishlashga o'rgatish, bu fikrlashning moslashuvchanligini va original echimlarni izlashni rivojlantiradi.

9. Tadqiqot usuli.

Bu usul bolalarda kuzatish, eksperiment va qidiruv faoliyati orqali tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishni nazarda tutadi. Bu bolalarda gipotezalarni tahlil qilish, bashorat qilish va sinab ko'rish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

- **Misollar:** oddiy tajribalar o'tkazish (masalan, o'simliklarning o'sishini kuzatish yoki suvning xususiyatlarini o'rganish), tabiiy materiallar bilan ishlash.
- **Maqsad:** bolalarning atrofdagi dunyoni tushunishga qiziqishini rag'batlantirish va tahliliy ko'nikmalarni rivojlantirish.

10. Dialog va munozaralar usuli.

Suhbat va munozara usuli bolalarda o'z fikrlarini bildirish, boshqalarni tinglash va murosaga kelish yo'llarini izlash qobiliyatini rivojlantiradi. O'qituvchi bolalar yangi g'oyalarni taklif qilishlari va turli fikrlarni tahlil qilishlari mumkin bo'lgan munozaralarni rag'batlantirishi muhimdir.

- **Misollar:** muammolarni hal qilishning turli xil variantlarini muhokama qilish, vaziyatni yaxshilash uchun nimani o'zgartirish kerakligini muhokama qilish.
- **Maqsad:** bolalarning muloqot qobiliyatlarini, tinglash va turli nuqtai nazarlarni tahlil qilish asosida qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish.

Xulosa. Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni shakllantirish rag'batlantiruvchi muhitni yaratish, ijodiy va tanqidiy qobiliyatlarni rivojlantirish, tashabbus va xatolarni rag'batlantirishni o'z ichiga olgan kompleks yondashuvni talab qiladi. Bolalar o'z g'oyalarni erkin ifoda etishda qo'llab-quvvatlanayotganini va erkin his qilishlari, o'yin va dunyo bilan o'zaro munosabatda bo'lish orqali tajriba va o'rganish imkoniyatiga ega bo'lishlari muhimdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni shakllantirish mazmuni rivojlanish faoliyati va sohalarining keng doirasini qamrab oladi. Bu qiziquvchanlikni rag'batlantirish, ijodiy va tanqidiy qobiliyatlarni rivojlantirish, o'yinlar va amaliy topshiriqlar orqali muammolarni hal qilishni o'rganish, mustaqillik va tashabbusni qo'llab-quvvatlash, atrofimizdagi dunyo bilan samarali hamkorlik qilish uchun sharoit yaratishni o'z ichiga oladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni rivojlantirish usullari xilma-xil, faol va ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish qobiliyati va mustaqillikni rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. O'qituvchi bolalarga tajriba, ijodkorlik, mustaqil izlanish va nostandart echimlarni izlash imkoniyatini berishi muhimdir. Ushbu usullar bolalarda har qanday muammoni hal qilish va yangi g'oyalar yaratish qobiliyatiga ishonchni rivojlantirishga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. O.U.Xasanboeva - Oilada barkamol avlod tarbiyasi. T., «Fan va texnologiyalar» 2010 y.
2. Sh.K.Tashpulatova -Maktabgacha ta'lim muassasalar ishini tashkil etish va boshqarish usullari. TDPU.T.: 2001 y.
3. B.Ziyomuhamedov, Sh.Abdullaeva - Pedagogika - O'zbekiston Milliy entsiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti. T.: 2000 y.
- 4.R. Mavlonova -Pedagogik texnologiya Toshkent -Fan 2009 y. 241
- 5.R. Ishmuxamedov -Ta'limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent -Iste'dodl. 2008 y.

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТИЗИМИ РАҲБАР ВА ПЕДАГОГ ХОДИМЛАРИНИНГ УЗЛУКСИЗ КАСБИЙ РИВОЖЛАНТИРИШ БЎЙИЧА МЕХАНИЗМ

Калмуратов Т.Н.

МТТДМҚТМОИ илмий ишлар ва инновациялар бўйича проректор

Таянч сўзлар: методик маҳорат кун, методик маҳорат соати, касбий билим, мастер-тренер, тренер (ментор), касбий ривожлантириш.

Ключевые слова: день методического мастерства, час методического мастерства, профессиональные знания, мастер-тренер, тренер (наставник), повышение квалификации.

Key words: day of methodological mastery, hour of methodological mastery, professional knowledge, master trainer, trainer (mentor), advanced training.

Резюме:

Мактабгача таълим ташкилотлари педагог ходимларининг касбий ривожланиши узлуксизлигини таъминлаш учун зарур шарт-шароитларни яратиш, уларнинг касбий билим, кўникма ва маҳоратини мунтазам ошириб бориш орқали мактабгача таълим ташкилотларидаги таълим-тарбия жараёнларининг сифати ва самарадорлигини оширишга қаратилган “Методик маҳорат кун” ва “Методик маҳорат соати” тадбирларини (шакллари) ташкил этиш ҳақида сўз юритилган.

Резюме:

«День методического мастерства» и «Час методического мастерства» направлены на повышение качества и эффективности образовательного процесса в дошкольных образовательных организациях путем создания необходимых условий для обеспечения непрерывности профессионального развития педагогических кадров дошкольных образовательных организаций, путем регулярного повышения их квалификации. обсуждаются профессиональные знания, умения и навыки организации мероприятий (форм).

Summary:

"Day of Methodological Mastery" and "Hour of Methodological Mastery" are aimed at improving the quality and effectiveness of the educational process in preschool educational organizations by creating the necessary conditions for ensuring the continuity of professional development of teaching staff of preschool educational organizations, through regular improvement of their qualifications. professional knowledge, skills and abilities in organizing events (forms) are discussed.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев томонидан таълим тизимини жумладан мактабгача таълимни ривожлантириш, унинг сифат ва самарадорлигини таъминлаш, замонавий кўникмалар ва кенг дунёқарашга

эга замонавий кадрлар тайёрлаш ҳамда жамиятда педагогларнинг нуфузини кўтариш масалаларига алоҳида эътибор қаратиб келинмоқда.

Таҳлилларга кўра, ўтган йиллар давомида мактабгача таълим тизимидаги педагог ходимларнинг атиги 8-9 фоиз қисми малака ошириш жараёнларига камраб олинган. Агар мазкур суръатларда педагог ходимлар малакаси ошириладиган бўлса, ҳар бир педагог 11 йилда бир маротаба ўз малакасини оширишига тўғри келади. Ваҳоланки, қонунчиликка мувофиқ, педагоглар ҳар 5 йилда бир маротаба ўз малакасини ошириши лозим.

Бунда, мактабгача таълим ташкилотларининг педагог ва мутахассис кадрларини узлуксиз касбий ривожлантириш бўйича «Виртуал касбий ривожлантириш» электрон дастури жорий этилиши билан бирга 2025 йил 1 январдан бошлаб мактабгача ва мактаб таълими ташкилотлари ходимларини касбий ривожлантиришнинг жорий этиш тартиби белгиланди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024-йил 30-сентябрдаги “Мактабгача таълим сифати ва самарадорлигини янада ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПФ-152-сон Фармони ҳамда 2024-йил 30-сентябрдаги “Мактабгача таълим сифати ва самарадорлигини янада ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПФ-152-сон Фармонида белгиланган вазифалар ижросини таъминлаш мақсадида мактабгача таълим тизимидаги раҳбар ва педагог ходимларнинг узлуксиз касбий ривожлаништириш бўйича механизмини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш зарур деб ҳисоблаймиз.

Шу нуқтаи назардан, Мазкур Низом лойиҳаси Мактабгача таълим тизими раҳбар ва педагог ходимларининг узлуксиз касбий ривожланишини тақомиллаштириш таълим тизимининг сифатини оширишда муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, Мактабгача таълим муассасасининг самарали ишлаши учун жавобгар, педагог ходимларнинг касбий ривожланишига йўналтириш ва болаларни таълим-тарбиялаш жараёнида бевосита иштирок этади, уларнинг билим, кўникма ва малакаларини ривожлантириши учун етарлича асос бўлади деб ҳисоблаймиз.

Ушбу Тартибда қуйидаги асосий тушунчалар қўлланилади:

Мактабгача таълим ташкилоти педагог ходимлари – мактабгача таълим ташкилотида фаолият кўрсатувчи директор, директор ўринбосари, тарбиячи, мусика раҳбари, психолог, дефектолог, логопед, жисмоний тарбия йўриқчиси ва тил ўқитувчилари (кейинги ўринларда – педагог ходимлар).

“Методик маҳорат кўни” – таянч мактабгача таълим ташкилотларида тренерлар (ментор) томонидан бириктирилган мактабгача таълим ташкилотлари директор ўринбосарларини (кейинги ўринларда – етакчи педагог) мақсадли тайёрлаш, уларнинг касбий маҳоратини ошириш, ижодий ишлаш

ва ўз билимини мунтазам бойитиб бориш учун ўқув-семинар, тренинг, маҳорат дарслари ва мустақил таълим тадбирлари ўтказилиши белгиланган ҳафтанинг муайян куни;

“Методик маҳорат соати” – касбий ривожланиш кунларида ташкил этилган ўқув машғулотларида директор ўринбосарлари томонидан ўзлаштирилган янги билим ва кўникмаларни ўзлари фаолият кўрсатаётган мактабгача таълим ташкилотларида қўллашларини таҳлил қилиш, уларга зарур методик ёрдам кўрсатиш, касбий ривожланиш учун тавсиялар бериш, гуруҳларда таълим-тарбия жараёнини кузатиш, рефлексив амалиёт ҳамда мактабгача таълим ташкилоти педагоглари учун малака ошириш тадбирлари ўтказиладиган соатлар;

мастер-тренерлар – тренерлар (ментор) учун ўқув машғулотларини ўтказадиган ҳамда уларга методик жиҳатдан кўмак берувчи юқори малакали мутахассислар ҳамда хорижий экспертлар;

тренерлар (ментор) – **“Методик маҳорат кун”** ва **“Методик маҳорат соати”** тадбирларини ташкил этиш учун танлаб олинган юқори малакали директор ўринбосарлари;

иштирокчилар - **“Методик маҳорат кун”** ва **“Методик маҳорат соати”** тадбирларига жалб қилинган мактабгача таълим ташкилотлари педагог ходимлари.

таянч мактабгача таълим ташкилотлари – **“Методик маҳорат кун”** ўқув машғулотлари ўтказиладиган давлат мактабгача таълим ташкилотлари;

координатор – **“Методик маҳорат кун”** ва **“Методик маҳорат соати”** тадбирларини ташкил этишга умумий раҳбарлик ва мувофиқлаштириш вазифаси юклатилган давлат мактабгача таълим ташкилоти директори.

“Виртуал касбий ривожлантириш” электрон дастури - мактабгача таълим ташкилотларининг педагог ва мутахассис кадрларини узлуксиз касбий ривожлантириш электрон дастури (платформаси).

Рефлексив амалиёт - бу одамнинг, хусусан педагогнинг ўзи нима қилаётгани ҳақида ўйлаб, мулоҳаза юритишидир.

“Методик маҳорат кун” ва **“Методик маҳорат соати”** тадбирларининг мақсади таълим сифатини таъминлаш, жараёнга инновацияларни, илғор педагогик ва рақамли технологияларни кенг жорий этиш, педагог ходимларнинг касбий маҳоратини ошириш ва методик тайёргарлигини такомиллаштириш учун зарур шарт-шароитларни яратишдан иборат.

“Методик маҳорат кун” ва **“Методик маҳорат соати”** тадбирларининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

илғор хорижий тажрибаларни мактабгача таълим ташкилотларига жорий қилиш;

педагог ходимларга замонавий педагогик ва инновацион таълим технологияларини ўзлаштириш учун шароит яратиш;

педагог ходимларнинг ўзи устида мустақил ишлаши ва илғор педагогик тажрибаларни ўрганишини ташкил этиш;

педагог ходимларни такомиллаштирилган янги методикалар билан таълимлаштириш;

педагог ходимларга ўзаро тажриба алмашиш, шу жумладан, “Устоз-шогирд” тизимида ҳамкорлик қилиш имкониятини яратиш;

педагог ходимларга ўзаро гуруҳлардаги таълим-тарбия жараёнини кузатиши, рефлексив амалиёти ҳамда давлат мактабгача таълим ташкилоти негизида малака ошириши учун имконият яратиб бериш.

“Методик маҳорат куни” Ўзбекистон Республикаси Мактабгача ва мактаб таълими вазирлиги томонидан белгиланади.

“Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирларини ташкил этиш тизимига қуйидагилар киради:

Ўзбекистон Республикаси Мактабгача ва мактаб таълими вазирлигининг мувофиқлаштирувчи кенгаши (кейинги ўринларда – Республика мувофиқлаштирувчи кенгаши);

Қорақалпоғистон Республикаси Мактабгача ва мактаб таълими вазирлиги, Тошкент шаҳар ва вилоятлар мактабгача ва мактаб таълими бошқармаларининг ишчи гуруҳлари (кейинги ўринларда – Худудий ишчи гуруҳлар);

туман (шаҳар) мактабгача ва мактаб таълими бўлимларининг ишчи гуруҳлари (кейинги ўринларда – туман (шаҳар) ишчи гуруҳи);

“Методик маҳорат куни” тадбирлари ташкил қилинадиган таянч мактабгача таълим ташкилотлари;

“Методик маҳорат соати” тадбирлари ташкил этиладиган давлат мактабгача таълим ташкилотлари.

Республика мувофиқлаштирувчи кенгашининг вазифалари қуйидагилардан иборат:

“Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирлари учун дастурлар ва ўқув материалларини ишлаб чиқиш бўйича соҳанинг малакали мутахассисларидан иборат мастер-тренерлар гуруҳини шакллантиради;

мастер-тренерлар гуруҳи томонидан “Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирлари ўқув материалларининг (ўқув режа, ўқув дастури, тақдимот, тарқатма материаллар, назорат ва баҳолаш материаллари) ишлаб чиқилишини ташкил қилади, тасдиқлайди ва мунтазам янгиллаб борилишини таъминлайди;

тренерлар (ментор)ни тайёрлаш учун қисқа муддатли ўқувларнинг ўқув-методик таъминотини (ўқув-мавзу режа, ўқув дастури, назарий ва амалий машғулотлар материалларини, тақдимот, тарқатма материаллар, назорат ва баҳолаш материалларини) ишлаб чиқишлишини ташкил қилади;

тренерлар (ментор)ни тайёрлаш учун махсус тренингларни ташкил қилади;

“Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирларининг ўқув материалларини ҳудудий ишчи гуруҳларга етказилишини таъминлайди;

“Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирларининг ташкил этилиши устидан умумий назоратни ўрнатади ва мувофиқлаштиради;

Таянч давлат мактабгача таълим ташкилотларидаги ўқувлар ва давлат мактабгача таълим ташкилотларидаги методик маҳорат тадбирларининг ташкил этилишини сайланма тарзда ўрганади ва аниқланган муаммоларни бартараф этиш чораларини кўради;

“Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирларини ташкил этиш бўйича чораклик ва йиллик ҳисоботларни тайёрлайди.

Мактабгача таълим ташкилотлари директор ва мутахассисларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш институти Республика мувофиқлаштирувчи кенгашининг ишчи органи ҳисобланади.

Ҳудудий ишчи гуруҳларнинг вазифалари қуйидагилардан иборат:

таянч давлат мактабгача таълим ташкилотлари рўйхатини шакллантиради;

туман (шаҳар) ишчи гуруҳлари томонидан тақдим этилган тренерлар (ментор) таркибини тасдиқлайди;

“Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирларини ташкил этади, назорат қилади ва мувофиқлаштиради;

педагог ходимларнинг “Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирларидаги давомати ва фаол иштироки, узлуксиз касбий ривожлантириш бўйича “Виртуал касбий ривожлантириш” электрон дастуридаги ўқув машғулотларига иштирокини доимий назорат қилади;

“Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирларини ташкил этиш жараёнида тартиб-қоидаларнинг бузилишига йўл қўйилган ҳолатларда айбдорларга нисбатан белгиланган тартибда таъсир чораларини кўради;

“Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирларини ташкил этиш бўйича туман (шаҳар) ишчи гуруҳларларига ўқув, методик ва ташкилий жиҳатдан кўмаклашади;

“Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирларини ташкил этишга доир тезкор маълумотларни туман (шаҳар) ишчи гуруҳларига етказилишини ва улардан олиншини таъминлайди;

“Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирларини ҳудудда ташкил этиш тажрибасини таҳлил қилади ва мазкур тадбирларни такомиллаштириш бўйича Республика мувофиқлаштирувчи кенгашига таклифлар киритади;

“Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирларини ташкил этиш бўйича чораклик ва йиллик ҳисоботларни тайёрлайди ҳамда Республика мувофиқлаштирувчи кенгашига тақдим этади.

Ҳудудий педагогик маҳорат маркази тегишли ҳудудий ишчи гуруҳнинг ишчи органи ҳисобланади.

Туман (шаҳар) ишчи гуруҳларининг вазифалари қуйидагилардан иборат:

таянч давлат мактабгача таълим ташкилотларида “Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирларини ташкил этиш учун зарур шарт-шароитларни таъминлайди;

тасдиқланган режа ва дастурларга биноан таянч давлат мактабгача таълим ташкилотларида “Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирларини ташкил этади ва мувофиқлаштиради;

иштирокчиларнинг касбий эҳтиёжларидан келиб чиқиб “Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирлари, шу жумладан, ўқув машғулотларини олиб боришга малакали мутахассисларни тренер (ментор) сифатида жалб қилади;

таянч давлат мактабгача таълим ташкилотларидаги “Методик маҳорат куни” тадбирларида иштирок этадиган етакчи педагогларнинг рўйхатини тасдиқлайди ва гуруҳларга тақсимлайди;

“Методик маҳорат куни” ўқувларида иштирокчиларнинг давомати ва “Виртуал касбий ривожлантириш” электрон дастурида ўқишини назорат қилади;

“Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирларини ташкил этиш жараёнида тартиб-қоидаларнинг бузилишига йўл қўйилган ҳолатларда айбдорларга нисбатан белгиланган тартибда таъсир чораларини кўради;

тренерлар (ментор)га белгиланган устамаларнинг тайинланиши ва ўз вақтида тўланишини назорат қилади;

ҳар уч ойда бир марта тренерлар (ментор)нинг фаолияти юзасидан ҳисоботларини муҳокама қилади, аниқланган камчилик ва муаммоларни бартавраф этиш чораларини кўради;

“Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирларини ташкил этиш бўйича чораклик ва йиллик ҳисоботларни тайёрлайди ҳамда худудий ишчи гуруҳларга тақдим этади.

Таянч давлат мактабгача таълим ташкилотлари директорларининг вазифалари қуйидагилардан иборат.

“Методик маҳорат куни” ўқувлари учун зарур шароитларни (иштирокчилар гуруҳлари учун хоналарини ажратиш, компьютер ва проектор қурилмалари билан жиҳозлаш, интернет тармоғининг барқарор ишлашини таъминлаш) яратади;

“Методик маҳорат куни” тадбирларининг ташкил этилиши ҳолати, тренер ва иштирокчиларнинг давомати ҳақида тадбир ўтказилган куни туман (шаҳар) ишчи гуруҳларига маълумот тақдим этади.

Давлат мактабгача таълим ташкилотлари директори - координаторнинг вазифалари қуйидагилардан иборат:

таянч давлат мактабгача таълим ташкилотларида ташкил этиладиган ўқувларда иштирок этадиган етакчи педагог ҳақидаги маълумотларни туман (шаҳар) ишчи гуруҳларига тақдим этади;

таянч давлат мактабгача таълим ташкилотларида ташкил этиладиган “Методик маҳорат куни” тадбирларига ташкилот етакчи педагогининг иштирокини таъминлайди;

ташкилотда “Методик маҳорат соати” тадбирларини тасдиқланган дастур асосида ташкил этилиши ва белгиланган тадбирларнинг тўла ва сифатли амалга оширилишига раҳбарлик қилади ва мувофиқлаштиради;

етакчи педагог томонидан иштирокчиларга “Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирлари дастурлари асосида маҳорат дарслари, тренинг машғулотлари, машғулотларни кузатиш ва рефлексив амалиётларни ташкил этилишини таъминлайди;

иштирокчиларнинг “Виртуал касбий ривожлантириш” электрон дастурида ўқишини назорат қилади;

“Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирларини ташкил этиш жараёнида тартиб-қоидаларнинг бузилишига йўл қўйилган ҳолатларда айбдорларга нисбатан ўз ваколати доирасида белгиланган тартибда таъсир чораларини кўради;

ташкилотда “Методик маҳорат соати” тадбирларининг ташкил этилишига доир ҳафталик ва ойлик ҳисоботларни тайёрлайди, туман (шаҳар) ишчи гуруҳига тақдим этади.

“Методик маҳорат куни” тадбирларида иштирок этмаган етакчи педагогни иш кунида ўз иш жойида бўлмаган ходим сифатида қайд этилишини назорат қилади.

Тренерлар (ментор)нинг вазифалари қуйидагилардан иборат:

Тасдиқланган режа ва дастурларга биноан “Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирларини юқори савияда ва самарали ташкил этиш чораларини кўради;

таянч мактабгача таълим ташкилотларида “Методик маҳорат куни” ўқувларининг назарий ва амалий машғулотларини муносиб тайёргарлик кўрган ҳолда ташкил қилади;

“Методик маҳорат соати” тадбирларида педагоглар томонидан таълим-тарбия жараёнига инновацияларни, илғор педагогик ва рақамли технологияларни кенг жорий этилишини ўрганади ва таълим сифатини ошириш юзасидан методик тавсиялар беради;

“Методик маҳорат куни” ўқувларида ўзлаштирилган материални иштирокчилар томонидан давлат мактабгача таълим ташкилотларидаги “Методик маҳорат соати” тадбирларида амалда қўлланилаётганини сайланма тарзда ўрганади ва уларга методик тавсиялар беради;

“Методик маҳорат куни” ўқувлари самарадорлигини ошириш ва кейинги ўқув йилида дастурни такомиллаштириш юзасидан таклифлар ишлаб чиқади ва туман (шаҳар) ишчи гуруҳига тақдим этади;

“Методик маҳорат соати” тадбирлари доирасида иштирокчиларнинг машғулотларини таҳлил қилади, уларга методик ёрдам кўрсатади, методик маҳорат ривожланиши бўйича тавсиялар беради;

“Методик маҳорат куни” тадбирларини ташкил этиш жараёнида тартиб-қоидаларнинг бузилишига йўл қўйилган ҳолатлар ҳақида туман (шаҳар) ишчи гуруҳига маълум қилади;

“Методик маҳорат куни” тадбирида қатнашмаган иштирокчилар ҳақида тегишли давлат мактабгача таълим ташкилоти раҳбари ва туман (шаҳар) ишчи гуруҳларига тадбир ўтказилган куни маълум қилади.

Мастер-тренер, тренер(ментор), етакчи педагог, координатор ва педагог ходимлар “Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирларининг иштирокчилари ҳисобланади.

“Методик маҳорат куни” тадбирларига давлат мактабгача таълим ташкилотларининг етакчи педагоглари жалб қилинади.

Педагог ходимларнинг “Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирларида иштирок этиши уларнинг ўз малакасини мунтазам равишда ошириб бориш бўйича мажбурияти ҳисобланади.

“Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирларида фаол иштирок этиш, ўқув дастурида кўзда тутилган билим ва кўникмаларни ўзлаштириш, тадбирлар доирасида ўтказиладиган семинар ва очик дарсларда

ўз тақдимотлари билан қатнашиш педагогларнинг узлуксиз методик маҳорати ривожланишининг зарурий шарти ҳисобланади.

Методик маҳорат кунлари етакчи педагоглар учун асосан методик маҳоратни ривожлантириш тадбирларида иштирок этадиган **иш куни** ҳисобланади.

“Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирлари ўтказиладиган вақтда педагог ходимларни бошқа тадбирларга жалб қилинишига йўл қўйилмайди.

Етакчи педагогнинг “Методик маҳорат куни” тадбирларида узрли сабабларсиз иштирок этмаслиги шу куни **ишга келмаганлик** сифатида қайд этилади ва унга иш ҳақини ҳисоблашда амалдаги қонунчиликда белгиланган тартибда ҳисобга олинади.

Ўқув йили давомида узрли сабабларсиз **“Виртуал касбий ривожлантириш”** электрон платформасида ташкил қилинган махсус ўқув курсида малака оширмаган педагогга нисбатан амалдаги қонунчиликда белгиланган тартибда таъсир чоралари қўлланилади.

“Методик маҳорат куни” тадбирларини ташкил қилишда қуйидаги шакллардан фойдаланилади:

- ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда таълим олиш;
- масофавий таълим;
- мустақил таълим.

“Методик маҳорат куни” тадбири Мактабгача ва мактаб таълими вазирлиги томонидан белгиланган ҳафта кунида туман (шаҳар) мактабгача ва мактаб таълими бўлими мудири томонидан тасдиқланадиган машғулотлар жадвали асосида олиб борилади. Бунда, ҳар бир машғулот давомийлиги барча шакллар учун 45 дақиқани ташкил этади.

“Методик маҳорат соати” тадбири давлат мактабгача таълим ташкилоти директори томонидан тасдиқланадиган машғулотлар жадвали асосида олиб борилади. Бунда, давлат мактабгача таълим ташкилотларида гуруҳлардаги машғулотлар билан мувофиқлаштирилган ҳолда 20-35 дақиқа давом этади.

“Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирлари доирасидаги ўқув машғулотлари маъруза, амалий машғулот, семинар, тажриба алмашиш, тренинг, интерфаол машғулотлар ва бошқа шаклларда олиб борилади.

Мастер-тренерлар Мактабгача таълим ташкилотлари директор ва мутахассисларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш институти, ҳудудий педагогик маҳорат марказлари, педагогика йўналишидаги олий таълим муассасалари мутахассислари ва хорижий экспертлар орасидан танлаб олинади.

Мастер-тренерларни тайёрлаш учун махсус тренинглар ташкил қилинади.

Туман (шаҳар) ишчи гуруҳлар томонидан ўқув йилининг бошланишига қадар:

давлат мактабгача таълим ташкилотларида “Методик маҳорат соати” тадбирларини ташкил этишга масъул бўлган етакчи педагог ва иштирокчилар рўйхати шакллантирилади;

25-30 нафар педагоглардан иборат етакчи педагоглар гуруҳлари шакллантирилади ва тасдиқланади;

соҳанинг малакали мутахассислари орасидан танлаб олиш асосида ҳар бир гуруҳ учун 1 нафардан тренерлар (ментор) таркиби шакллантирилади ва тасдиқлаш учун ҳудудий ишчи гуруҳга тақдим этилади.

Тренерлар (ментор)ни танлашда унинг касбий маҳорати, фаоллиги ва лидерлик хусусиятлари ҳисобга олинади.

Ҳар йили 1-августга қадар мастер-тренерлар томонидан навбатдаги ўқув йили учун “Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” дастурлари ҳамда фойдаланиш учун ўқув контентлари ишлаб чиқилади ва Ўзбекистон Республикаси мактабгача ва мактаб таълими вазирлиги томонидан тасдиқланади.

Ҳар йили 20-августга қадар тренерлар (ментор) учун семинар-тренинглари ташкил қилинади ва улар мастер-тренерлар томонидан ўқитилади.

“Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирлари ҳар ўқув йилининг октябр ойидан бошланади ва ҳафтанинг белгиланган кунларида ташкил қилинади.

“Методик маҳорат куни” тадбирлари белгиланган тартибда тасдиқланган ўқув дастурлари асосида бевосита тренерлар (ментор) томонидан ташкил қилинади.

Тренерлар (ментор) томонидан “Методик маҳорат куни” ўқув машғулотлари маъруза, амалий, семинар, тажриба алмашиш, тренинг, интерфаол машғулотлар ва бошқа шаклларда инновацион, педагогик, мултимедиа ва ахборот-коммуникация технологияларидан фаол фойдаланган ҳолда ўтказилади.

“Методик маҳорат куни” машғулотларида тренер (ментор) раҳбарлигида муайян мавзу бўйича тақдимотлари, шунингдек, янги методикаларга доир долзарб янгиликлар билан танишиш ва муҳокама қилиш ишлари амалга оширилади.

Тренерлар (ментор) “Методик маҳорат куни” ўқувларининг мавзулари мазмунини иштирокчиларга тушунтиради ва ўтилган материални амалиётда қўллаш бўйича тавсиялар беради.

“Методик маҳорат куни” доирасида таянч мактабгача таълим ташкилотларида тренерлар (ментор) томонидан бириктирилган мактабгача таълим ташкилотлари етакчи педагоглари учун ўқув машғулотилари ўтказилади.

Давлат мактабгача таълим ташкилотларидаги “Методик маҳорат соати” тадбирлари тасдиқланган жадвал асосида етакчи педагоглар томонидан ташкил қилинади.

“Методик маҳорат соати” доирасида етакчи педагог томонидан педагог ходимлар фаолияти таҳлил қилинади, уларга методик ёрдам кўрсатилади ва касбий ривожланиши бўйича тавсиялар берилади.

“Методик маҳорат куни” тадбирларидаги етакчи педагогларнинг давомати тренерлар (ментор) томонидан электрон қайдномага киритилади.

“Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирларида тўлиқ иштирок этган етакчи педагогларга ҳамда “Виртуал касбий ривожлантириш” электрон дастуридаги ўқувларни муваффақиятли тугатган педагог ходимларга электрон генератсия қилинган ва электрон рақамли имзо (ҚР-код) билан тасдиқланган сертификат берилади.

“Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирларининг сифатини назорат қилиш республика мувофиқлаштирувчи кенгаши, ҳудудий ҳамда туман (шаҳар) ишчи гуруҳларлари томонидан амалга оширилади.

“Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирларининг сифатини назорат қилиш уларни бевосита кузатиш ва таҳлил қилиш орқали амалга оширилади.

“Методик маҳорат куни” ва “Методик маҳорат соати” тадбирлари дастурларини такомиллаштириш ва тренерлар (ментор)нинг фаолиятини баҳолаш мақсадида иштирокчиларнинг билим ва кўникмалари сайланма тарзда электрон платформа орқали диагностикадан ўтказилиши мумкин.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 21 сентябрдаги “Мактабгача ва мактаб таълими ташкилотлари ходимларини узлуксиз касбий ривожлантириш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 231-сон қарори.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Мактабгача таълим сифати ва самарадорлигини янада ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 152-сон Фармони.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНО – ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ЖАНРА БАСНИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Эшчанова Г. А.

*Доцент Ургенчского государственного педагогического института,
кандидат филологических наук*

Кузиева Р. Р.

*Магистрантка Ургенчского государственного педагогического
института*

Tayanch soʻzlar: obraz, sheʼriy ertak, nasriy ertak, taʼlim, “Maymun va duradgor” ertagi, “Tulki va qargʻa” ertagi, ertak ustida ishlash bosqichlari, “Asa va pashsha” ertagi.

Ключевые слова: образ, поэтическая басня, прозаическая басня, воспитание, басня "Обезьяна и плотник", басня "Лиса и ворона", этапы работы над басней, басня "Пчела с мухой".

Key words: figurative image, poetic parable, prose parable, upbringing, parable "Monkey and the carpenter", parable "Fox with crow", stages of working on the parable, parable "Bee with a fly".

Резюме:

Umumtaʼlim maktablarida oʻqish savodxonligi boʻyicha darsliklarda keltirilgan ertak haqida atroflicha tushuncha beriladi, uning natijasi va bolalar rivojlanishidagi axloqiy-tarbiyaviy ahamiyati tahlil qilinadi.

Резюме:

В средних образовательных школах дается подробное понимание басни представленной в учебниках по читательской грамотности, анализируется ее исход и нравственно-воспитательное значение в развитии детей.

Summary:

This article provides a detailed understanding of the parables presented in primary school reading literacy books, and analyzes its origins and moral and educational significance in children's development.

Введение. Президент Ш. М. Мирзиёев: «Если мы с детства будем уделять внимание реализации способностей наших детей и мобилизовать все наши возможности для их развития, в нашей стране вырастет еще много ученых»[1.2.] Воспитание молодого поколения имеет особое значение в развитии общества. Важную роль в этом играет, прежде всего, внимание к учащимся начальных классов, в том числе к учебникам. Различные басни,

представленные в учебниках для учащихся младших классов, важны для их всестороннего развития: не только интеллектуального, но и нравственно-воспитательного.

Литературный анализ и метод. Прежде чем рассматривать басни в учебниках по читательской грамотности, необходимо иметь некоторые общие знания о жанре басня. Ряд басен Гюльхани, известного баснописца, во всех отношениях подходят детям, поэтому мы можем увидеть их в учебниках начальной школы. Среди произведений Абдуллы Авлони жанр басня выделяется своим ни с чем не сравнимым местом, благодаря чему он был включен в школьные учебники для детей [.

Важно проводить этапы, состоящие из последовательных приемов обучения басням по учебнику. Тем более, что исполнение басни в виде живой сцены оставит неизгладимый след в памяти учащихся.

Результаты (Results). Басня - небольшое поэтическое, иногда прозаическое произведение, отражающее нравственное содержание в иронических образах. Характерные черты человека переносятся в мир образных образов – животных, зверей и растений, например. Помимо ироничного характера символов, для языка и стиля басни характерны также юмористические вопросы и ответы. Чаще всего во вступлении басни, иногда в конце, из рассказа за делается вклад - поучительный вывод[2.120].

Басня (араб. – образец, пример) – жанр дидактической литературы. Произведение образовательного характера, преимущественно короткие стихи, иногда проза[3.121]. Басня подобна небольшому стихотворению с небольшим, но богатым смыслом, узлом, кульминацией и развязкой. Это может быть отличным примером краткого и содержательного описания бытия.

В басне отражаются характеристики человека, социальные явления, характерные для общества, взаимоотношения через птиц, отношения между животными и явлениями природы. Содержание построено на метафорической основе, преобладание совершенства и иронии, мотив социальной критики придает притче комический дух. Повествовательная часть басня близка звериным сказкам, повестям или анекдотам, а заключение, воспитательное заключение оформляется в виде пословиц, мудрых слов и фраз. Материалы басни можно использовать в большинстве сказок, метафор, повестей, анекдотов и т. д. В отличие от символического рассказа, басня имеет свой набор традиционных образов и мотивов (животные, растения, птицы, люди в определенной системе и т. д. использовались для притч в произведениях Фариддина Атгара, Руми, Навои). умело использовал басню

в произведении «Зарбулмасал». В древнегреческой литературе Федр (I век до н. э.), во французской литературе (В 17 веке Крылов прославился как представитель этого жанра. В русской литературе Д. Бедный. С. Михалков создал прекрасные образцы басни [.

«Басни Эзопа пользовались большой популярностью в античной литературе. Язык и стиль «скрытой» критики, осуществляемой через (метафорические) слова и иронические выражения, скопированные с их значения, были переданы Эзопу и названы «языком Эзопа» и это выражение было введено.

Басни известного писателя Гульхани «Черепаша и скорпион», «Обезьяна и Наджар» подходят для возраста учащихся младших классов. В них выдвигаются такие идеи, как дружба, честность и не стремление сделать что-то сверх своих способностей.

Известно, что образование дается больше в учебном процессе. С того дня, как у детей приходят в школу, формируется желание учиться. У них постепенно развивается потребность в знаниях, и через это ученики начинают получать духовное питание. При этом у ребенка появляются такие высокие чувства, как стремление к будущему, стремление, жажда труда, честность в благотворительности, любовь к Родине, самоотверженность, национальная гордость, настойчивость, доброта, дружелюбие, добродетель. В частности, произведения в жанре басни способствуют также устранению у детей таких пороков, как грубость, слепота, ложь, лень, невнимательность. Однако в нынешних учебниках для начальной школы жанру басни отводится мало места. Однако роль басни в воспитании детей бесподобна, она заполняет то место, пустоту, которая была утрачена. не пытайтесь понять хорошо.

В басне «Обезьяна и Плотник» из раздела «Образование народа – залог счастья» книги «Читательская грамотность» 1 класса она сочетается с необходимым трудом мастера, который режет и раскалывает дрова в лесу. Описано, что он взял топор плотника и попытался расколоть дрова, и когда он сказал, что убежит от идущего из пещеры мастера, часть его хвоста упала в трещину. дерева, и когда топор вытащили, он защемился, а когда он его вытащил, он сломался, и обезьяна потеряла сознание.

Кажется, что обезьяна, занятая делом, не имеющим к нему никакого отношения, впадет в депрессивное состояние.

Главный вывод упомянутой басни выражен в той части рассказа, которая дана в конце басни, то есть в поговорке «Если даже воробей убьет, пусть убьет мясник», созданной нашими предками и оставленной как Совет поколениям играет большую роль в обучении думать, а затем действовать.

В притче «Лиса с вороной», приведенной в хрестоматии для 2-го класса, ворона и лиса - герои произведения. Через их разговор ясно видно хитрость лисы и хитрость вороны. Например, голодная оставшаяся лиса, увидев сыр во рту вороны, ухмыльнулась и лизнула ей хвост, лукаво похвалив ее.

Кажется, что из-за своей чрезвычайной простоты ворона теряет добычу. В этом месте учащиеся поймут, что ворона – это человек, не умеющий различать друга и врага, а лиса – человек хитрый, считающий себя другом, выполняющий дело врага и не дающий назад отказаться от всякого унижения ради своей выгоды и заключить следующее:

Твой хороший друг смеется,

Твой плохой друг тебя сожжет [4.56].

Дискуссия. При изучении басни в начальных классах важно научить учащихся выразительно читать басню и кратко, емко излагать ее содержание, выявлять характерные черты некоторых персонажей и сравнивать их между собой.

Таким образом, работа над басней включает следующие этапы: - ясное восприятие смысла;

- раскрыть состав, черты характера участников, причины их поведения;
- выявление аллегории;
- анализ краткого содержания басни.

Учитывая эту последовательность, построение урока чтения басни будет следующим:

1. Подготовительные работы:

- а) рассказ учителя об авторе басни;
- б) разговор, связанный с содержанием прочитанной басни;
- г) разговор о характеристиках персонажей, участвующих в прочитанной басне.

2. Басню читает учитель (также можно прослушать магнитофонную запись или показать фильм).

3. Работа над текстом басни:

- а) определение структуры и композиции басни (чтение, планирование и т. д.);
- б) объяснение поведения, характера, особенностей характера участников (выборочное чтение, словесное и графическое описание, ответы на вопросы);
- г) исходя из конкретного содержания басни, определить в ней главную мысль;

д) освоение содержания и идеи басни с помощью кроссвордов, развивающих игр, загадок.

4. Открытие аллегории.

5. Анализ той части, где отражен нравственный вывод.

6. Сравнение с аналогичными событиями, встречающимися в жизни.

В хрестоматии 2-го класса, части III, приведена басня «Полет с детьми» Абдуллы Авлони. Сюжетом басни является дискуссия Пчелы и Мухи. В басне описывается, как Муха встречает Пчелу, летящего со склона горы, и спрашивает, откуда он. Он говорит, что его дети приходят с гор, что он собрал немного меда, а также готовит воск для строительства дома. Тогда Муха:

– О, брат! Ты столько стараешься ради одной головы! Что, если ты будешь жить, как я? В моей жизни нет трудностей. Я живу тем, что ем и пью всевозможную пищу со столов, приготовленных людьми. Иногда я ем досыта даже от меда, который ты делаешь. Здесь! Живи здесь! ...В ответ пчела сказала:

– О, мой друг! Есть ли вкус у еды без усилий? Люди будут гнать вас из-за стола. В конце концов, ты годишься только на укус паука. Но воск, который я сделал, светится повсюду. Мой мёд приемлем во всем мире. Поэтому люди меня воспитывают сами. Давай, брат, у меня много работы. Мне некогда с тобой разговаривать зря - он улетел [5.50].

Заключение. Если в основу положены жанровые характеристики басни, учащиеся должны внести вклад из рассказа. Кстати, они делают вывод, что «Конец работы - удовольствие, конец лени - унижение».

В процессе изучения басни ее следует преподавать по ролям. В процессе чтения текста учащиеся полнее поймут характер героев, их положительные и отрицательные характеристики, научатся различать людей, обладающих этими характеристиками.

Литература:

1. Mirziyoyev Sh. Istiqbolli loyihalar xalqimiz farovonligiga xizmat qilmoqda. "Xalq so'zi". 2018-yil. 8-dekabr. №253.
2. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva X., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent: "Noshir" nashriyoti, 2009. 120-bet.
3. Салаев Ф., Курбаниёзов Г. Адабиётшунослик атамаларининг изоҳли лугати. Тошкент, «Янги авлод», 2010. С.121.
4. G'afforova T., Shodmonov E., Eshturdiyeva G. O'qish kitobi. 1- sinf uchun darslik.T.: "Sharq", 2019. 56 – bet.
5. Aydarova U. B. O'qish savadxonligi 3-qism 2-sinf uchun darslik. Toshkent: Novda, 2023, 50-bet.

ГОТОВНОСТЬ РЕБЕНКА К ШКОЛЕ: ВАЖНОСТЬ ОБУЧЕНИЯ В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

Азизова Э.А.

*магистрант 2 курса, Университета точных и социальных наук,
направления «Психология»*

Tayanch so'zlar: ko'nikma, ta'lim sifati, bolaning maktabga tayyorligi, shakllanishi, o'quv faoliyati, predmetni rivojlantirish muhiti.

Ключевые слова: навык, качество обучения, готовность ребенка к школе, формирование, учебная деятельность, предметно-развивающая среда.

Key words: skill, quality of education, child's readiness for school, formation, educational activities, subject-development environment.

Резюме:

Maktabga o'tish har bir bolaning hayotidagi muhim bosqichdir. Yangi sharoitlarga muvaffaqiyatli moslashish uchun bolalar maktabgacha yoshda allaqachon o'rganishga tayyor bo'lishi kerak. Sinfda o'zini tutish, o'qituvchini tinglash, topshiriqlarni bajarish va o'quvchi rolini o'z zimmasiga olish qobiliyati - bularning barchasi ma'lum darajadagi intellektual, psixologik va motivatsion rivojlanishni talab qiladi.

Резюме:

Переход в школу – это важный этап в жизни каждого ребенка. Чтобы успешно адаптироваться к новым условиям, дети должны быть готовы к учебе уже в дошкольном возрасте. Умение вести себя на уроках, слушать учителя, выполнять задания и принимать на себя роль ученика – все это требует определенного уровня интеллектуального, психологического и мотивационного развития.

Summary:

The transition to school is an important stage in the life of every child. To successfully adapt to new conditions, children must be ready to learn already in preschool age. The ability to behave in class, listen to the teacher, complete assignments and take on the role of a student - all this requires a certain level of intellectual, psychological and motivational development.

В данной статье мы рассмотрим, какие навыки и качества должны быть сформированы у ребенка уже в детском саду, чтобы обеспечить ему успешное обучение в начальной школе.

Развитие ответственного отношения к школе и учебе: Одним из важных аспектов готовности ребенка к школе является формирование ответственного отношения к учебе. Родители и педагоги должны помочь

ребенку понять, что школа – это место, где он будет получать знания и развиваться. Важно внушить ему, что обучение – это не только обязанность, но и возможность раскрыть свой потенциал и достичь успеха.

Произвольное управление поведением: Другим важным аспектом готовности ребенка к школе является умение произвольно управлять своим поведением. Это означает, что ребенок должен быть способен контролировать свои действия, сосредотачиваться на выполнении задач и соблюдать правила поведения. В дошкольном возрасте родители и педагоги могут помочь развить у ребенка самодисциплину и умение справляться с собственными эмоциями.

Умение учиться и усваивать знания: Одним из главных навыков, который должен быть сформирован у ребенка до поступления в школу, является умение учиться и усваивать знания. Ребенок должен научиться концентрироваться на учебных заданиях, анализировать информацию, делать выводы и применять полученные знания на практике.

В дошкольном возрасте родители и педагоги могут помочь развить у ребенка любознательность, интерес к учению и способность к самостоятельному мышлению.

Установление взаимоотношений: Готовность ребенка к школе также включает умение устанавливать взаимоотношения с взрослыми и сверстниками. В дошкольном возрасте ребенок должен научиться сотрудничать, делиться, слушать и уважать других. Важно создать для него условия, в которых он сможет развивать социальные навыки, такие как коммуникация, эмпатия и умение работать в коллективе.

Но как сделать так, чтобы процесс обучения был для них увлекательным и приносил радость? В этой статье мы рассмотрим несколько советов, которые помогут воспитать у детей познавательные интересы и повысить их мотивацию к учебе.

1. Вовлечение в процесс обучения.

Учебная деятельность должна быть организована так, чтобы ребенок активно действовал, вовлекался в процесс самостоятельного поиска и «открытия» новых знаний, решал вопросы проблемного характера. Дети должны быть не пассивными слушателями, а активными участниками образовательного процесса.

2. Разнообразие учебной деятельности.

Однообразный материал и однообразные методы его преподнесения очень быстро вызывают у детей скуку. Чтобы удержать их интерес, необходимо разнообразить учебную деятельность. Это можно сделать, ис-

пользуя различные формы и методы обучения, проводя эксперименты, организуя групповые проекты и дискуссии.

3. Связь нового материала с ранее усвоенным.

Новый материал должен быть хорошо связан с тем, что дети усвоили раньше. Это поможет им лучше понять новую информацию и увидеть ее практическую значимость.

4. Трудность посильных заданий.

Ни слишком легкий, ни слишком трудный материал не вызывает интереса. Учебные задания, предлагаемые детям, должны быть трудными, но посильными. Они должны бросать детям вызов, но не должны вызывать у них чувство безнадежности.

5. Создание предметно-развивающей среды.

Предметно-развивающая среда должна быть создана с учетом потребностей и особенностей развития воспитанников. Она должна быть насыщена разнообразными материалами и игрушками, которые помогут детям познавать окружающий мир и развивать свои творческие способности.

6. Положительная оценка успехов детей.

Важно положительно оценивать все успехи детей. Положительная оценка стимулирует познавательную активность и помогает детям поверить в свои силы.

7. Эмоционально окрашенный учебный материал.

Учебный материал должен быть ярким и эмоционально окрашенным. Это поможет привлечь внимание детей и сделать обучение более запоминающимся. Реализуя эти рекомендации, можно значительно повысить мотивацию и интерес детей к учебе. Это позволит им лучше усваивать новый материал, развивать свои познавательные способности и формировать навыки самообразования, которые будут необходимы им на протяжении всей жизни.

Не менее важной предпосылкой учебной деятельности детей является *самостоятельное нахождение способов решения практических и познавательных задач*, которое является неотъемлемой и важной составляющей учебной деятельности детей. Эта предпосылка играет значительную роль в формировании навыков самостоятельного мышления, развитии творческого потенциала и способностей к самоорганизации.

Способность находить индивидуальные пути и решения активизирует познавательный процесс и углубляет понимание учебного материала. Когда ребенок сталкивается с новой задачей, требующей исследования и анализа, он вынужден проявлять свою инициативу и найти самые эффек-

тивные пути решения. Это позволяет ему не только развивать логическое и креативное мышление, но и формировать самопонимание и уверенность в своих силах.

Самостоятельное нахождение способов решения задач также способствует развитию самодисциплины и ответственности. Дети, которые отвечают за свои решения и принимают на себя ответственность за выбранный подход к решению задачи, приобретают навыки планирования, управления временем и самоконтроля. Это формирует в них целеустремленность, усидчивость и желание достигать высоких результатов.

Более того, самостоятельное нахождение способов решения задач способствует развитию творческого мышления и инновационного мышления у детей. Когда они находят нестандартные подходы к решению проблем и созданию новых идей, это стимулирует их творческий потенциал. Такие навыки являются необходимыми в современном обществе, где инновации и оригинальность играют важную роль.

В целом, самостоятельное нахождение способов решения практических и познавательных задач является ключевым фактором успешного образования детей. Это помогает им развивать критическое мышление, самоорганизацию, творческие навыки и ответственность. Подобные навыки и качества не только полезны для успешной учебы, но и являются фундаментом для достижения успеха в будущем.

Еще одна предпосылка учебной деятельности, которая должна быть сформирована у детей, заключается в *обучении им контролю за способом выполнения своих действий*. Этот навык является важной составляющей развития и успешного усвоения учебного материала.

Обучение детей контролю за способом выполнения своих действий позволяет им осознанно регулировать свои мысли, эмоции и поведение в процессе обучения. Знание того, как правильно выполнять задания, как эффективно использовать различные стратегии, как контролировать свое внимание и концентрацию, является основополагающей частью их учебного успеха.

Этот навык помогает детям стать более самостоятельными и ответственными. Они научатся планировать свое время, выстраивать последовательность действий, контролировать свой прогресс и вносить необходимые коррективы. Таким образом, они смогут повысить свою продуктивность и результативность в учебном процессе.

Важно также обучать детей анализировать свои ошибки и находить пути их исправления. Разбираясь в том, почему произошла ошибка и как

ее можно избежать в будущем, ребенок будет развивать свою критическую мысль и самооценку. Это навык, который пригодится им не только в учебе, но и в жизни в целом.

Итак, обучение детей контролю за способом выполнения своих действий является важной составляющей успешной учебной деятельности. Освоение этого навыка позволяет детям развивать самостоятельность, ответственность, аналитическое мышление и самооценку. Это помогает им достигать лучших результатов в обучении и готовит их к успешной адаптации в современном обществе.

Одной из важнейших составляющих развития ребенка являются навыки речевого общения. Умение выражать свои мысли словами и понимать речь окружающих играет огромную роль в его обучении и социализации. Для развития речи необходима постоянная практика – общение с родителями, братьями, сестрами и другими детьми.

Кроме того, необходимо уделять внимание и развитию моторики рук. Мелкая моторика руки является основой для овладения графо-моторными навыками – умением писать, рисовать, вырезать, складывать предметы. Развитие этого навыка не только способствует развитию художественных способностей ребенка, но и влияет на его общую координацию движений.

Также важно развивать зрительно-двигательную координацию. Этот навык помогает ребенку усваивать информацию, которую он видит, совершая определенные движения. Развитие зрительно-двигательной координации способствует быстрому и точному выполнению задач, и это навык, который будет полезен ребенку в школе и в повседневной жизни.

Заключение: Готовность ребенка к школе – это процесс, который начинается еще в дошкольном возрасте. Родители и педагоги должны помочь ребенку развить ответственное отношение к учебе, умение управлять своим поведением, учиться и усваивать знания, а также устанавливать взаимоотношения с окружающими. Только таким образом ребенок сможет успешно адаптироваться к школьной среде и достичь успеха в учебе. Поэтому, обучение в дошкольном возрасте является важным этапом подготовки к школьному обучению и должно вызывать у ребенка желание учиться и открыть для себя новое.

Литература:

1. Терехова, О. Е. (2023). Психологические аспекты влияния развивающих игр на детей дошкольного возраста. *Analysis of world scientific views International Scientific Journal*, 1(5), 105-111.
2. Терехова, О. Е. (2023). Сущность, содержание и механизм формирования нравственных чувств старших дошкольников. *GoldenBrain*, 1(17), 107-112.

3. Терехова, О. Е. (2023). Требования, предъявляемые к профессиональной компетентности педагога дошкольной образовательной организации. Лучшие интеллектуальные исследования, 8(2), 109-113.
4. Терехова, О. (2022). Развитие творческих процессов–результат совершенствования психических функций. Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar, 1(23), 17-20.
5. Ким, И. Н. (2022). Сущность и содержание экологического образования детей дошкольного возраста. In Информационные технологии и цифровое образование: приоритетные направления развития и практика реализации (pp. 25-28).
6. Ким, И. Н. (2021). Экологическое образование дошкольников как социально значимое направление. In Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста (pp. 75-79).
7. Ким, И. Н. (2021). Возможности использования steam-технологий в экологическом воспитании дошкольников. In Современная наука. XXI век: научный, культурный, ИТ контекст (pp. 96-99).
8. Терехова, О. Е., & Ким, И. Н. (2018). Теоретические основы эколого-валеологического образования дошкольников. Молодой ученый, (20), 423-425.
9. Djamilova, N. N., Terekhova, O. E., & Kim, I. N. (2018). Теоретическое и практическое состояние развития инициативности у обучающихся. Theoretical&AppliedScience, (7), 127-132.

THE NEED FOR SOCIAL-PEDAGOGICAL ASSISTANCE TO FORM THE SOCIAL ADJUSTMENT OF CHILDREN EDUCATED INDIVIDUALLY AT HOME

Kadirova N.R.

Teacher of Andijan State Pedagogical Institute

Tayanch soʻzlar: imkoniyati cheklangan, uyda yakka tartibdagi taʼlim, taʼlim olish, oʻqituvchi, ijtimoiy moslashuv, ijtimoiy-pedagogik yordam, qoʻllab-quvvatlash, shaxsiy xususiyatlar.

Ключевые слова: инвалид, индивидуальное обучение на дому, образование, педагог, социальная адаптация, социально-педагогическая поддержка, поддержка, личностные характеристики.

Key words: disabled, individual education at home, education, teacher, social adjustment, socio-pedagogical support, support, personal characteristics.

Резюме:

Ushbu maqola nogiron bolalarning uyda individual ta'lim olish huquqlarini ta'minlaydi va ularning ta'lim olishi, ijtimoiy rivojlanish istiqbollari, o'zini namoyon qilishi, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ijtimoiy muammolarni aniqlash va ularni mustaqil ravishda bartaraf etish, tegishli vaziyatlarni yaratish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. o'z-o'zini anglash va ijtimoiylashuvni rag'batlantirish, shuningdek, ijtimoiy moslashuvni shakllantirish uchun ijtimoiy-pedagogik yordam ko'rsatish.

Резюме:

Данная статья обеспечивает права детей с ограниченными возможностями здоровья на индивидуальное обучение на дому и создает необходимые условия для их обучения, перспективы их социального развития, самовыражения, выявления возможных социальных проблем и обеспечения их самостоятельного преодоления, создания соответствующих ситуаций. стимулировать самосознание и социализацию, а также оказывать социально-педагогическую поддержку для формирования социальной адаптации.

Summary:

This article provides the rights of children with disabilities to individual education at home and creates the necessary conditions for their education, their prospects for social development, self-expression, and identification of possible social problems. and ensuring that they overcome them independently, creating appropriate situations that encourage self-awareness and socialization, providing social-pedagogical support for the formation of social adaptation.

Introduction. If a child with a disability is born in our society, specialists to achieve and implement his adaptation to social life from birth, first to the

stage of preschool education, general secondary education, and then to higher education institutions, psychologist, neuropathologist, oligophrenopedagogue, typhlopedagogue or speech therapist depending on the type of disability. These specialists deal with the child from the first days of his life and adapt him to the social environment in every way. In the public education system of our republic, there is a form of individual education at home for children with disabilities. Individual education at home is organized for children with physical or mental developmental disabilities, who need long-term treatment and who cannot attend school permanently or temporarily according to a medical opinion. Health impairment leaves its mark on children's personality: first of all, limited health affects professional self-determination and performance of labor activities. Knowing the existence of pathology leads to underestimation of their abilities, level of aspirations, lack of initiative and independence of such children. There is a disturbance in the development of the emotional sphere, which is manifested in the lack of interest in social adaptation, education and professional activities.

Literature analysis and methodology. The decision of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ-4860 of October 13, 2020 “On measures to further improve the system of education for children with special educational needs” was adopted. determines the procedure for individual education at home for children with physical, mental, sensory or mental disabilities, as well as those who require long-term treatment. It is shown that the main goal of providing education at home is to ensure the rights of students to education and to create the necessary conditions for their education. Home education in Uzbekistan was researched in L.Nurmukhamedova's research on the topic “Pedagogical features of raising a disabled child in the family” and in the research of M.Kh.Jorakhoyhayev on the topic “Mechanisms of improving the effectiveness of individual education of children with disabilities at home”.

Discussion. In individual education at home, pedagogical work should be focused on the social, emotional, cognitive spheres of the student's life and self-awareness. In the implementation of an integrated system of home education for children with disabilities, psychological, medical and pedagogical support for the child's development is needed throughout the entire period of education [9; 36-p]. Lack of cognitive development is the main symptom of mental retardation. This disorder primarily affects perception and perception of reality. In children with a disorder of the nervous system, these mental functions are formed slowly and with a number of features and deficiencies. These characteristics are clearly manifested in the reading process: slowness of learning, mixing letters, numbers,

objects with similar graphics, sounds and words with similar pronunciation are examples of these [10; 319-325-b].

Social adjustment of children with disabilities who are educated at home is an integral part that determines the social positive experience of adapting to a different living environment, the ability to express oneself in the process of achieving socially significant achievements and accumulate experience of self-awareness. personal education. Such flexibility allows a child with disabilities who is educated at home to successfully self-determine in the choice of his profession and later to acquire a profession, to express himself positively and personally in an independent life. Home education of disabled children affects their socialization and requires social and pedagogical support from specialists of social service institutions for families and children. Such support includes learning about children, their prospects for social development, self-expression, predicting possible social problems and ensuring that they overcome them independently, encouraging self-awareness and socialization. is the appropriate process of creating appropriate situations that encourage. Social-pedagogical support for the formation of social adaptation of home-schooled children is based on a person-oriented approach. The essence of this approach is to fully take into account the social identity of children, their socialization needs, the environment of education and upbringing, as well as the prospects of integration into society.

The set of conditions necessary for the success of social-pedagogical support for the formation of social adaptation of children studying at home includes the following:

- in the process of determining the strategy of supporting the formation of the personality of each child, taking into account his individuality, social adaptation;

- the openness of the family of a disabled child in dealing with specialists;

- stimulating manifestations of children's social adaptation in different life situations;

- cooperation and partnership of the home education teacher with the disabled child, his family members and school pedagogues;

- readiness of the home-schooling teacher and specialists for socio-pedagogical support [3; 4-5-b];

Parents should create the necessary opportunities, work together with experts in the relevant field, engage in various activities worthy of the child's capabilities, contribute to his psychological-physiological, physical and mental development, and effectively implement correctional work. creates an important ground. In this case, if the cooperation of doctor-pedagogue-psychologist and

parents is organized on a scientific basis, taking into account all psychological and physiological processes, high results are guaranteed.

The continuation of the lesson depends on the level of complexity of the performed activities, the student's health and mental state at the time of mastering the lesson, as well as physical capabilities. This process should take from 5-10 minutes to 20-25 minutes, depending on the complexity of the subject being studied. Most of the students involved in individual education in a home with limited resources get tired quickly, lose their attention, and various negative behaviors appear. Prevention and elimination of such situations, as well as increasing the level of the useful work coefficient of students with a deficiency in psychoneurological development, is carried out by taking a moment of rest at the right time and replacing various types of activities. The rest time depends entirely on the student's condition. If necessary, it can be turned on at any time during the lesson. In order to maintain an optimal level of useful work coefficient during lessons and training, students use various activities aimed at faster recovery of the functional state of the large hemispheres of the brain; in order to activate and increase interest in education, it is appropriate for corrective games and exercises to use entertainment shows [10; 319-325-b].

According to F.I. Kevlya, "...studying the individual characteristics of students creates an opportunity to choose the right pedagogical guidelines, methods and tools that affect their development. A teacher, like a psychologist, should collect data from a comprehensive diagnosis of students in order to correctly determine the strategy and tactics of interaction with the student [9; 40-p].

The result. Social-pedagogical support for the formation of social adaptation of home-schooled children includes the following components: identifying problems of social and individual importance (the uniqueness of children's development, socialization, their positive and negative characteristics, significantly affect the formation of social adaptation and require attention in social-pedagogical work with them;

real difficulties that children may face in the process of self-expression in various spheres of life, in the process of overcoming them, they will need social and pedagogical support;

methods of predicting the child's behavior and self-expression prospects aimed at stimulation, as well as providing the most appropriate support for self-awareness in developmental situations;

ensuring that the child independently overcomes important individual social problems (help, support, encouragement, training, training, counseling, etc.);

assessment of the effectiveness of the formation of children's social adaptation (personal qualities of social importance, monitoring of the formation of a professional direction).

It is also important for teachers to have other means of communication in addition to oral speech. Such contacts include physical and visual contact - patting the student's head, holding hands, hugging shoulders. If teachers perform such actions from the heart, students will accept them as very dear people [9; 41-b].

Communication and cooperation are considered as a guiding and motivating factor in the process of individual education at home. In order to form a positive attitude when conducting lessons, it is necessary to be able to find a way into the student's world, share in his joys and sorrows, and justify his trust. O. N. Maikina noted the following: "You should always remember your actions, because for a student, a teacher is not only a friend, an adviser, but also a living symbol of justice" [9; 42-b].

A teacher can succeed in this important matter only by knowing well the individual psychological and personal characteristics of the student, the nature of tasks. A teacher should always be able to find a reason to treat a student well when analyzing his personal characteristics. The teacher should be able to help the student to achieve real success in teaching activities. To achieve this, the teacher strives to create a positive, friendly and benevolent relationship with the student. **CONCLUSION**

Home education aims to ensure children's rights to education and create the necessary conditions for their education. Pupils perform tasks such as formation of worldview and imagination, instilling knowledge of subjects, life skills and qualifications, moral and spiritual upbringing, preparation for work and other tasks. Regardless of whether children with mental, physical and mental development problems are involved in any form or type of education, choosing appropriate approaches for them is a process that requires complex measures. In order to effectively implement such measures, the pedagogue needs to know information about the personal, medical, psychological and pedagogical characteristics of the student he is teaching. Social-pedagogical support should not be replaced by excessive protection, but should be aimed at encouraging the child's self-expression, eliminating social problems that arise, and gathering self-awareness experience necessary for his integration into society need.

Literature:

1. Decision No. PQ-4860 of October 13, 2020 of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures to further improve the system of education for children with special educational needs"// Uzbekistan Collection of legal documents of the Republic, October 12, 2021, No. 638.

2. Ryzhova, Olga Semenovna. Sotsialno-pedagogicheskoe proektirovanie nadomnogo obucheniya detey s ogranichennymi vozmojnostyami zdorovya: dis... kandidat pedagogicheskikh nauk. - Rostov-on-Don. 2003. 241 p.

3. Popova, Lyudmila Grigorevna. Soyialno-pedagogicheskoe soprovaniya formirovaniya sotsialnoi adaptivnosti podrostkov, obuchayushchihsya na domu, v usloviyakh uchrejdeniya sotsialnogo obslujivaniya semi i detey: dis... kandidat pedagogicheskikh nauk. Moscow. 2009. 246 p.

4. Kevlya F.I. Psihologo-pedagogicheskij consilium kak sredstvo prognozirovaniya lichnostnogo razvitiya rebyonka // Vestnik psycho sotsial'noy i koreksionno-reabilitatsionnoy raboty. 1996. - #3. - S. 50-58.

5. Kulikova T.A. Semeynaya pedagogika i domashneevospitanie. - M., 2001. - 102 p.

6. Mirzaev, O. (2022). The role of ethics and aesthetics in the formation of entrepreneurial relations between individuals. *Science and innovation*, 1(B6), 125-130.

7. Nargiza, Q. (2022). Conduct of the work of the logic therapist in preschool educational organizations. *Journal of PEDAGOGS*, 22(2), 52-54.

8. Dzhoraho'jaev, M. X. (2022). Organizing the educational process of children with disabilities in individual education at home. *Journal of pedagogs*, 1(1), 295-298.

9. Jorakhoyayev M.Kh., Mechanisms of increasing the efficiency of individual education of children with disabilities at home: Doctor of Philosophy (PhD) dissertation in Pedagogical Sciences. - Jizzakh - 2023. - Page 36.

10. Dzhorakhodzhayev M.Kh. Portrait of a teacher of individual education at home / Proceedings of the 3rd international conference "21st century skills in language teaching and learning". - Jizzakh, 2022. - P. 319-325.

11. Mirzaev, O. X. (2020). Vospitanie professionalno-narvstvennykh kachestv u budushchikh molodyx fermerov sredstami otechestvennoy literatury. *Science and Education*, 1(2), 508-513.

12. Husanovich, M. O. (2021). Formation Of Elements Of Entrepreneurial Activity In Pupils Of The Preschool Educational Organization. *JournalNX*, 1, 265.

13. Khalilkhoja, D. M. (2022, March). Problems and solutions of home individual educators. In *Conference Zone* (pp. 315-318).

14. Azimova, Z. E., & Khasanova, G. The way of science. the way of science Published by: Izdatelstvo Nauchnoe obozrenie, (6), 58-59.

15. Azimova, Z. E., & Mullaakhunova, N. M. (2023). Razvitie rechi uchashchixsya 6 class uzbekskikh schkol sredstvami proizvedeniy iskusstva na urokak russkogo yazyka kak inostrannogo. *Science and innovation*, 2(Special Issue 5), 638-641.

16. Azimova, Z. E. (2018). The role of spiritual and educational work of the higher educational institution in pedagogical theory and practice. *Sovremennoe obrazovanie (Uzbekistan)*, (2), 26-35.

17. Gulhayo, M. (2023). Technologies for development of general competences of preschool teachers. *Science and innovation*, 2(B4), 632-634.

18. Mominova, G. (2023). Technologies for development of general competences of teachers of preschool educational organizations. *Science and innovation in the education system*, 2(2), 122-126.

19. Iminova D. Improvement of children's cognitive processes in school preparation groups //Models and methods in modern science. - 2022. - T. 1. – no. 17. - S. 54-56.

20. Iminova D.N. The significance of preschool education organization and interschool cooperation // Science and Education. - 2021. - T. 2. – no. 1. – S. 301-303.

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

SAN'AT TA'LIMIDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYANI JORIY ETISH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Kurbanova A.T.

O'zDSMI, Axborot texnologiyalari kafedrası mudiri, dotsent, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Tayanch so'zlar: san'at, madaniyat, kino, raqamli texnologiyalar, innovatsion faoliyat.

Ключевые слова: искусство, культура, кино, цифровые технологии, инновационная деятельность.

Key words: art, culture, cinema, digital technologies, innovative activity.

Резюме:

Maqolada madaniyat va san'at oliy talim muassasalarida kino san'at ta'limini rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish, sohada raqamli transformatsiya talabalarning kasbiy yetukligida xizmat qiluvchi asosiy vositalardan biri ekanligi yoritib berilgan.

Резюме:

В статье поясняется, что использование цифровых технологий в развитии киноискусственного образования в высших учебных заведениях культуры и искусства, цифровая трансформация в сфере является одним из основных инструментов, служащих профессиональной зрелости студентов.

Summary:

The article explains that the use of digital technologies in the development of film art education in higher education institutions of culture and art, digital transformation in the field is one of the main tools that serve the professional maturity of students.

Ma'lumki, madaniyat va san'at sohasida teatr, kino, televideniye, xalq ijodiyotini rivojlantirish borasidagi zamonaviy talablarga, xalqimizning tobora ortib borayotgan intellektual, estetik va madaniy ehtiyojlariga javob beradigan yuksak malakali mutaxassislarni tayyorlash darajasi hamda sifatini takomillashtirish va tubdan oshirish, shuningdek mazkur yo'nalishdagi oliy ta'lim muassasalarida yaratilgan mavjud moddiy-texnik bazadan yanada samarali foydalanish maqsadida hukumatimizning qator qarorlari qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi, 2020 yil 6 oktabrdagi "Axborot

texnologiyalari sohasida ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni IT-industriya bilan integratsiya qilish chora-tadbirlari to'g'risida" 4851-sonli qarori hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 2 fevraldagi "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 112-sonli qarori ijrosini ta'minlash doirasida ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvar PF-60-sonli "2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida", 2023 yil 11-sentabrdagi PF-158-sonli "O'zbekiston-2030" strategiyasi to'g'risida" farmonlarida barcha sohalarda IT(Axborot texnologiyalari)ni qo'llash va ulardan kasbiy faoliyatlarida foydalanish, raqamli texnologiyalar va ularning imkoniyatini keng tadbqiq qilish masalalari ijrosini ta'minlash maqsadida san'at ta'limida ilmiy ishlar ko'lamini kengaytirish vazifasini qo'ydi.

Texnologiyaning jadal rivojlanishi hayotimizning turli jabhalarini, jumladan, ta'limni ham o'zgartirdi. Raqamli vositalar va platformalarning sinflarda integratsiyalashuvi ortib borayotganligi sababli, talabalar raqamli davrda muvaffaqiyatga erishish uchun raqamli kompetensiyalarga ega bo'lishlari kerak. Biroq, raqamli ko'nikmalarni an'anaviy tarzda o'rgatish ko'pincha yuqori natijaga erishish imkoniyati juda kam va talabalarning ijodiy qobiliyatlarini qo'llab-quvvatlamaydi. Shu sababli, ushbu tadqiqot ishida artpedagogikadan foydalanish orqali talabalarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyati ochib berilgan. Badiiy ifodani texnologiya bilan birlashtirgan holda, artpedagogika talabalarda raqamli ko'nikmalar, ijodkorlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun noyob va samarali yondashuvni taklif etadi.

Raqamli vositalar bilan uyg'unlashgan art pedagogika talabalarda tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Raqamli san'at asarini yaratish axborotni tahlil qilish, sintez qilish va baholashni talab qiladi. Talabalar g'oyalarni aqliy hujumi, turli nuqtai nazarlarni o'rganishlari, tartib va dizayn bo'yicha qarorlar qabul qilishlari va o'z ishlarining samaradorligini tanqidiy baholashlari kerak. Ushbu jarayonda ishtirok etish orqali talabalar raqamli davrda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradilar. Konstruktiv fikr-mulohazalar va o'z-o'zini mulohaza yuritish orqali talabalar o'z ishlariga xolisona qarashni, yaxshilanishi kerak bo'lgan sohalarni aniqlashni va turli nuqtai nazarlarni qabul qilishni o'rganadilar.

San'at sohasining juda ko'p turlari mavjud. Bulardan hozirgi kunda eng muammoli va natijador turi kino san'atidir. San'atning yangi turi bo'lgan kinoning vujudga kelishi va rivojlanishi fan, texnika taraqqiyoti hamda ungacha bo'lgan san'at turlarining erishgan yutuqlari bilan bog'liqdir.

Kinoning san'at turi sifatida shakllanishiga an'anaviy san'atlar ham juda katta hissa qo'shgan. Kino o'zigacha bo'lgan barcha san'atlar tajribasini o'zlashtirgan holda shakllandi. Bu san'atlarning har biridan o'zining ifoda vositalarini rivojlantirishga yordam beradigan hususiyatlarni olishga intildi.

O'zbek badiiy kinosi shakllanishi endi boshlanib kelayotgan 1927 yilda Fitrat o'zining "San'atning manbai (kelib chiqishi)" nomli maqolasida "kino ham teatr singari oltita ajoyib san'at: raqs, musiqa, adabiyot, rangtasvir, haykaltaroshlik, me'morlikdan kelib chiqqan: yoki boshqacha qilib aytganda: kino-oltita qadimiy ajoyib san'atning samarali mevasidir"(X.Boltaboyev "Fitrat va san'at nazariyasi" gazetasi. "O'zbekiston adabiyoti va san'ati gazetasi", 1998 y.23 x.), deb yozgan edi.

Oradan biroq vaqt o'tgach kino muayyan tajribaga ega bo'ldi, bu tajriba nazariy umumlashmalar qilish imkonini berdi va kino to'g'risida ko'plab asarlar yozgan S. M. Eyzenshteyn ham "kinodagi har bir unurning ildizlari boshqa san'atlarda yotadi", "chunki kinoning o'z-o'zidan vujudga kelish nazariyasi allaqachon o'z umrini yashab bo'lgan", "kinoning hususiyatlarini san'atning bir-biriga yaqin turlaridan qidirish kerak" (Eyzenshteyn. Tanlangan asarlar. T 5, 55,96 bet), deb hulosalar chiqargan.

Kino o'zining shakllanishida bir-biriga yaqin san'atlardan tajribalarni singdirib olganligi bois qisqa vaqt ichida chinakam san'atga aylanishiga, an'anaviy san'atlar bilan bir safga turishga imkon yaratildi.

Kino rivojlangani sari uning har bir muayyan mamlakatdagi badiiy madaniyat tizimi bilan munosabatlari murakkablashib, chuqurlashib o'zaro ijodiy aloqa, o'zaro yordamlashish hususiyatlarini kasb etadi. Kino san'atini rivojlanish unga aloqador komponentlarga bog'liq. Bu komponentlar quyidagilardan iborat.

- Kino va adabiyot
- Kino va teatr
- Kino va tasviriyl san'at
- Kino va musiqa

Kino va adabiyot. Kino o'z taraqqiyotining boshlaridanoq adabiyotga murojaat qiladi va adabiy asarlarni ekranlashtiradi. Ekranlashtirish esa kinoga "o'z qaddini tiklab "oyoqqa turib olish"imkoniyatini beradi. Adabiyotning barcha tasvir, ifoda vositalaridan kino hikoya qilish san'atini, inson xarakterini ochib berishni, uning janr boyligini o'ziga meros qilib oldi. Barcha turdagi kinofilmlarda adabiyot ma'lum darajada tadbiq etilgan.

Kino va teatr. Teatrda kinoga obraz yaratishda muhim elementlardan hisoblangan dekoratsiya, liboslar san'ati ham, ning ahamiyati kirib kelgan.

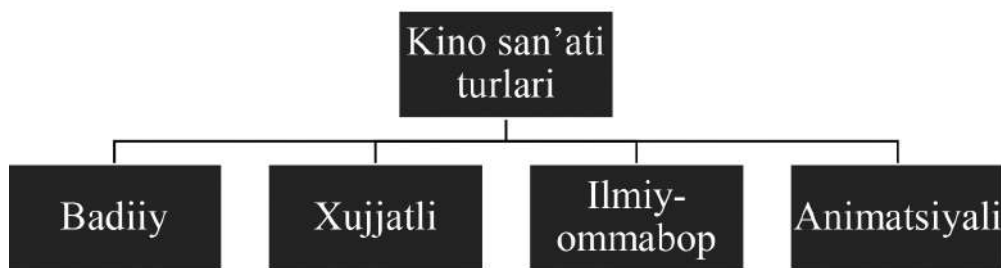
Kino hali ovozsiz bo'lgan dastlabki paytlarda aktyor ijrolari qisman bo'lsa ham teatrni eslatib turgan. Bu yaqqol ko'zga tashlanib turuvchi grim, kuchli mimika, ifodali plastikalarda namoyon bo'lgan.

Kino va tasviriy san'at. Badiiy kinoda qahramon muhitini, film vaziyatini yaratishda amaliy san'at muhim rol o'ynaydi. Film pavilyonlardan tashqariga chiqqanda, ayniqsa film rangli bo'lganda, peyzaj kadrlari peyzajli rangtasvirini eslatadi. Tasviriy san'atning barcha turlariga tegishli ifoda vositalari kinoning shakllanishida katta ahamiyat kasb etgan. Rangtasvir va grafikadan kino, aniqrog'i, operator yorug'lik bilan ishlashni, kadr kompozitsiyasini badiiy jihatdan ifodali qo'yishni o'rgatgan.

Kino va musiqa. Musiqa alohida o'ziga xos ifoda vositalari orqali insonning eng nozik va murakkab his-tuyg'ularini, turli voqea-hodisalar mohiyati va ma'nosini eshituvchiga yetkazib berish hususiyatiga ega. Shuning uchun musiqa kinoning ovozsiz davridayoq filmga "kirib kelgan. Tapyorlik, ya'ni pianinoning ekran yonida filmga musiqa bilan jo'r bo'lib turish, amaliyotining keng yoyilganligi, film mazmunini emotsional jihatdan boyitishi, qahramonlar his-tuyg'ularining tushunarli bo'lishini kuchaytirishi lozim edi.

Film-bu turli san'atlardan o'zlashtirib olingan ifoda vositalarining majmui emas, balki ularning sintezidir, ya'ni kinoning o'ziga xos xususiyatlariga qattiq amal qilgan holda, u yoki bu san'at turlarining ifoda vositalari bir-birlari bilan o'zaro ta'sirga kirishadilar.

Kino san'atning vujudga kelish jarayonida uning turlari ham rivojlandi. Kinoning turlari bir-biridan filmga gavalangan material bilan, ifoda vositalari bilan, ularda ilgari surilgan maqsadlari bilan farq qiladi. Kino san'ati turlari quyidagilardan iborat.

1-rasm. Kino san'ati turlari

Badiiy kino – bu kinoning paydo bo'lishiga fransuz rejissyori J. Meles asos soldi. Kinoning bu turida zamonaviy voqelik, tarixiy o'tmish, turli xil fantastikalarning gavalantirilishi va aktyor san'ati orkali ochib berilishi mumkinligini hayot tasdiqladi. Filmning barcha tarkibiy qismlari

(komponentlari) - rejissura, rassom, operator va kompozitorlarning ishi inson takdirini, uning fe'l-atvorini, u ishtirok etgan voqea va vaziyatlarni ochib berishga bo'ysundiriladi.

Insonlar o'tmishi, hozirgi kuni va kelajagi badiiy kinoda tasvirlashning asosiy obyektidir. Kinoning bu turidagi filmlar to'la metrajli, qisqa metrajli va ko'p seriyali bo'lishi mumkin.

Xujjatli kino – kinoning bu turida tasvirning asosiy materiali, mavzui o'tmishda ro'y bergan faktlar, voqea-hodisalar, zamonaviy voqelikning o'zi bo'lishi mumkin. Barcha ifoda vositalari haqiqiy voqealarning, filmga asos kilib olingan haqiqiy inson taqdirining mohiyatini ochib berishga bo'ysundiriladi. Bu kino san'ati turining asosiy xususiyatlari – to'g'rilik, haqiqiylikdir. Ular obrazlilik bilan filmni yuqori badiiy darajaga ko'tarishi mumkin.

Hujjatli kino ichidan xronikani ya'ni biror voqea, faktni qisqacha izoh bilan beradigan tezkor kinoaxborotni farqlat lozim. Bu filmlarni kinoreportaj deb ham atash mumkin. Kinoxronika bugungi kunda televideniya keng ommalashgan.

Ilmiy-ommabop – kinoning bu turi uchun mavzu ilm-fan, mehnatdagi kishilarning kashfiyoti, ixtirolari, muhim, kiziqarli muammolardan iboratdir. Bu kino turining filmlari orqali ilmiy kashfiyotlar, ixtirolar, farazlar ommalashiriladi.

Animatsiyali kino – kinoning bu turidagi filmlar har qanday mavzu, muammo, janrlarda bo'lishi mumkin. Bolalar va kattalar uchun mo'ljallangan ertaklar, hozirgi zamonning g'oyat keskin muammolari, masalan, ekologik muammolar, tarixiy o'tmish va hokazolar shular jumlasidandir.

Bu kino turining o'ziga xos xususiyati - uning filmlari badiiy asosga ega bo'lib, ishlanishi chizilgan rasmlar, ko'girchoq tarzida bo'lishi mumkin. Zamonaviy animatsiyali kinoda kompyuter grafikasida keng foydalaniladi.

Yuqoridagi kino turlarida hozirgi kunda jadal rivojlanish jarayonida axborot texnologiyalar, va raqamli texnologiyalarning o'rni beqiyos. Ayniqsa san'at ta'limida raqamli texnologiyalarni qo'llash orqali jamiyatda o'zgarishlar jarayonini amalga oshirish imkoniyati mavjud.

Kino va axborot texnologiyalari (IT) bir qarashda tabiatan butunlay boshqacha ko'rinadigan ikkita sohadir. Ulardan biri bizni hissiy jihatdan qamrab oladigan va turli olamlarga olib boradigan san'atdir. Boshqasi esa - axborotni yaratish va boshqarish uchun foydalaniladigan bilim va texnik ko'nikmalar to'plami. Ammo zamonaviy dunyoda bu ikki soha birlashib, kino tushunchasini va ishlab chiqarishni o'zgartiradigan ajoyib ittifoqni tashkil etdi.

Jahon tajribasiga ko'ra kino san'atining raqamli transformatsiyasi quyidagi bosqichlarda namoyon bo'ladi (1-jadval):

Kino san'atining raqamli transformatsiyasi bosqichlari

Kino san'ati bosqichlari	Tranformatsiya jarayoni
Film ishlab chiqarish: Analitikadan vizual effektlargacha	Bugungi kunda kino yaratish jarayoni axborot texnologiyalarisiz amalga oshirilmaydi. Ssenariyni ishlab chiqishdan boshlab, IT potentsial tomoshabinlar haqidagi ma'lumotlarni tahlil qilish, film muvaffaqiyatini bashorat qilish va hatto ishlab chiqarish byudjetini optimallashtirishga yordam beradi. Vizual effektlar (VEF) zamonaviy kino san'atining ajralmas qismi bo'lib, ular kompyuter grafikasi va maxsus dasturiy ta'minotga asoslangan. Hozirgi kunda jahon filmlaridan "Avatar" yoki "Yulduzli urushlar" kabi filmlar IT sanoatining ajoyib yutuqlari tufayli yuzaga keldi.
Tarqatish va marketing: oqimdan ijtimoiy mediagacha	Internet va raqamli platformalarning rivojlanishi bilan kino butunlay boshqacha tarzda tarqatiladi va targ'ib qilinadi. Netflix va Amazon Prime Video kabi striming platformalari kino bozorining asosiy o'yinchilariga aylandi va tomoshabinlarga filmlar va teleseriallarning ulkan kutubxonasidan foydalanish imkoniyatini berdi. Kino marketingi ham ijtimoiy tarmoqlar va onlayn reklama orqali inqilob qildi. Endi virusli treylerlar va interaktiv reklama kampaniyalarini yaratish odatiy holdir.
Tomoshabinlar ishtiroki: Ijtimoiy tarmoqlar va muxlislar bilan muloqot	Ijtimoiy media rejissyorlarga tomoshabinlar bilan ko'proq bog'lanish imkonini beradi. Tomoshabinlar filmlarni real vaqt rejimida muhokama qilishlari, o'z fikrlari va takliflarini bildirishlari, fan-muxlislar bilan muloqot qilishlari mumkin.
Ma'lumotlarni tahlil qilish va muvaffaqiyatni bashorat qilish	Ma'lumotlarni tahlil qilish kino ishlab chiqarish va marketing strategiyasining ajralmas qismiga aylandi. IT mutaxassislari filmning potentsial muvaffaqiyatini aniqlash, tomoshabinlar reaksiyasini baholash va reklama xarajatlarini optimallashtirish uchun katta hajmdagi ma'lumotlardan foydalanadilar. Bu studiyalarga ko'proq asosli qarorlar qabul qilish va foydali loyihalarni yaratish imkoniyatlarini oshirish imkonini beradi.
Virtual va dasturiy ta'minot	Virtual va dasturiy ta'minotlar kinematografiya uchun yangi imkoniyatlarni taqdim etadi. Virtual filmlar tomoshabinga syujetga kirib, uning bir qismiga aylanish imkonini beradi, dasturiy ta'minotlar esa atrofdagi dunyoga interaktiv elementlar qo'shadi. Ushbu texnologiyalar kino chegaralarini kengaytiradi va noyob vizual va hissiy tajribalarni taqdim etadi.

Kino va axborot texnologiyalarining simbiozi filmlarni ishlab chiqarish, tarqatish va qabul qilishda inqilobiy o'zgarishlarga olib keldi. IT ssenariy yaratishdan tortib marketing kampaniyasigacha kino sanoatining har bir

bosqichining ajralmas qismiga aylandi. Bularning barchasi kino ufqlarini kengaytirib, yanada qiziqarli va vizual tarzda ajoyib filmlar yaratish imkonini beradi. Kinoning kelajagi IT sohasidagi hamkorlikka tayanishda davom etadi va bu bizga yanada ajoyib hikoyalar va vizual durdonalarni olib kelishi mumkin.

Bunday katta o'zgarishlar kino san'atida ta'lim oluvchi yoshlarga hamda pedagogik jamoaga mavjud bilimlar bankini kengaytirish, IT bilimini oshirish, o'z ustida ishlash va sohaviy rivojlanish vazifasini yukladi.

San'at ta'limida raqamli transformatsiyani joriy etish quyidagi muammolarni hal etishda yordam beradi:

- zamonaviy ta'limni tashkil etishda bog'lovchi bo'g'in sifatida qo'llash;
- ta'limni boshqarish;
- axborot texnologiyalari sohasini o'rganish va o'qitishning asosiy muhitini yaratish;
- raqamli ta'lim resurslari uchun davlat xizmatlari tizimidagi xizmatlar almashinuvining asosiy kanali.

Adabiyotlar:

1. Ван Юмей, Ян Сяолань, Ху Вэй и др. От цифровой грамотности к цифровым возможностям: концептуальная эволюция, элементы и модель интеграции [J], Журнал дистанционного образования, 2013, 31(3): 24-29.
2. Aziza T. et al. Developing Information and Communicative Competence of Specialists in Art and Culture Sphere //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
3. Tolibovna K. A. Theoretical and practical conditions of development of information and communication competence of future cultural and art figures //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – T. 7. – №. 12.
4. Курбанова А. Т. Бўлажак санъат ва маданият ходимларида ахборот-коммуникатив компетентликни ривожлантиришнинг дастурий таъминоти: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.10.10.019> Курбанова Азиза Толибовна. Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти доценти, педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2022. – №. 10.
5. Tolibovna K. A. Software for the development of it-competence in students. – 2022.

ОИЛАДА БОЛАЛАРНИ МЕҲНАТСЕВАРЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШДА ХАЛҚ МИЛЛИЙ АНЪАНАЛАРИДАН ҲОЙДАЛАНИШ

Нормуродова Б.А.

*Тошкент амалий фанлар университети
Педагогика кафедраси катта ўқитувчиси*

Таянч сўзлар: оила, мутафаккир, анъана, тарбия, миллий, маданият, билим, тажриба, авлод, мерос, маросим, аждод, урф, одат, малака, фаолият, жараён, миллат, жамият, донишманд, ахлоқ, қадрият, ғоя, эҳтиёж, меҳнатсеварлик, байрам.

Ключевые слова: семья, мыслитель, традиция, образование, национальный, культура, знание, опыт, поколение, наследие, церемония, предок, обычай, умение, деятельность, процесс, нация, общество, мудрец, мораль, талант, идея, страсть, трудолюбие, праздник

Key words: family, thinker, tradition, education, national, culture, knowledge, experience, generation, heritage, ceremony, ancestor, custom, skill, activity, process, nation, society, sage, morality, talent, idea, passion, hard work, holiday.

Резюме:

«Оилада болаларни меҳнатсеварлик руҳида тарбиялашда халқ миллий анъаналаридан фойдаланиш» мақоласида, анъаналарнинг аждоддан-авлодга ўтиши билан ижтимоий ривожланишнинг тарбия жараёнига таъсири, миллий анъаналарни сақлаш, ўзлаштириш ва маънавий бойлик сифатида қўллаш ва демократлаштириш, инсонпарварлаштириш, миллий ғурурни англаш шароитида ёш авлодни тарбиялаш ва уларга ахлоқ нормаларини сингдиришда халқнинг маънавий бойликларида самарали фойдаланиш зарурлиги ҳақида мулоҳаза юритилган.

Резюме:

«Использование национальных традиций народа в воспитании детей в духе трудолюбия в семье» Речь шла о необходимости эффективного использования духовных богатств народа для привития ему нравственных норм. Основное направление воспитания детей в семьях узбекского народа основано на идеях воспитания из своих детей умных, щедрых, трудолюбивых людей, при этом даются важные сведения об особом внимании, уделяемом вопросам образования в философские труды шапкских мыслителей.

Summary:

"Using national traditions of the people in raising children in the spirit of hard work in the family" The discussion was about the need for effective use of the spiritual wealth of the people to instill moral standards in them. The main direction of raising children in Uzbek families is based on the ideas of raising smart, generous, hardworking people from their children, while important information is given about the special attention paid to education in the philosophical works of Shapk thinkers.

Анъаналар кенг маънода олинганда, ҳозирги даврни ўтмиш ва келажак билан узвий боғлайди. Айни замонда анъаналарнинг мазмуни ва аҳамияти ҳар бир тарихий даврнинг ва халқнинг аниқ ижтимоий-иқтисодий шароити билан белгиланади. Зеро, ҳар бир анъана пайдо бўлиши, ривожланиши ва ўзгариши нуктаи назаридан ўз тарихига эга. Анъаналар, аввало муҳим ижтимоий ҳаёт воқеаларига тааллуқли бўлиб, у кишиларнинг урф-одатлари ва одоб қоидалари тарихан таркиб топиб боради. Анъаналар аجدоддан-авлодга ўтиши билан ижтимоий ривожланишнинг бутун жараёнига катта таъсир қилади. Янги авлод ўз ривожланишида олдинги авлоддан мерос бўлиб қолган моддий бойликлар, ишлаб чиқариш ва ўзаро муносабатлардаги энг яхши тажрибалардан фойдаланади, мавжуд ахлоқ қоидалари, қонун ва талабларига бўйсунди. Бундай мерос объектив характерга эга бўлиб, янги авлоднинг иродаси ва онгига боғлиқ эмас.

Ўтган авлодлардан тарбияга хос бўлган айрим анъаналар ҳам мерос бўлиб қолади, бу анъаналар халқ билимининг муҳим соҳалари билан боғлиқ бўлиб, улар шартли тарзда "Халқ педагогикаси" деб номланади. Гарчи халқ педагогикаси талаблари маълум тартибга солиниб, тизимга келтирилмаган бўлса-да, улар халқнинг онгига сингиб кетган бўлиб, амалиётда фаол қўлланади. Халқ педагогикаси принципларининг кўпчилиги маълум даражада ва тадрижийликда барча оилаларда мавжуддир. Халқ педагогикаси халқ ижодий ва маънавий ҳаётининг турли соҳалари, унинг иқтисодий ва оилавий муносабатлари билан чамбарчас алоқадордир. Шунинг учун уни ёш авлодни тарбиялаш билан боғлиқ бўлган маълум методлар ва даврлар тизими деб биламизки, улар авлоддан авлодга ўтиб бориш йўли билан тарбиялаш анъанаси бўлиб қолади. Шахснинг ғоявий-ахлоқий жиҳатдан шаклланишида меҳнат анъаналари муҳим роль ўйнайди.

Авлодларнинг ворислиги туфайли кишиларда ўзи, ери ва элининг тақдирини учун масъулият ҳисси, юртдошларига нисбатан меҳр ва ижобий муносабатлар ҳам давом этади. Лекин ўтмиш билан келажак ўртасидаги боғланиш ўз-ўзидан амалга ошмайди, унинг узлуксиз давом этиши учун ҳаётга кириб келаётган ҳар бир янги авлод халқи ва юрти тарихидан яхши хабардор бўлиши, ўзи ҳам бир учи узоқ ўтмишга, иккинчи учи олис келажакка уланган занжирнинг битта узвий ҳалқаси эканини англаши шарт. Маълумки, ҳар бир халқнинг, у катта халқми ёки кичик халқми, ундан қатъи назар, ўзига яраша ва хос маданий мероси бўлади. Бу мерос, унинг пайдо бўлиб шаклланиши ва қарор топишига кўра шу халқ тарихи тараққиётининг маълум даврини, шунингдек, муайян халқнинг шу даврдаги турмуш шароитини, характери, психологиясини, орзу-умид ва интилишларини ҳам ўзида сақлайди. Халқ тарихини, ўзига хос хусусиятларини ўрганишда, шу халқнинг маданий

мероси катта роль ўйнайди. Дарвоқе, ҳар бир халқнинг маданий меросига бўлган эътибор ва ҳурмат айти пайтда ўша халқ тарихига бўлган ҳурмат сифатида англанади. [1]

Лекин маданий мерос характери, мазмунини очишга, уни баҳолашга келганда, жуда эҳтиёткорлик ва бой тажрибадорлик лозим. Чунки ҳар бир халқ маданий меросига тегишли бўлган асарлар ҳамда бошқа ҳодисалар анъанавий ёки реакцион характерга эга бўлади. Ана шу хусусиятнинг ўзи-ёқ фақат эҳтиёткорлик, тажрибадорликнигина эмас, балки асосли, тўғри ва объектив баҳолашни ҳам тақозо қилади.

Тарихий тараққиётнинг хос турмуш шароитида шаклланиб қарор топган тушунчалар ҳам, одамлар орасида мавжуд бўлган ҳар қандай урф-одатлар, маросимлар ҳам, шунингдек, ўзаро муомала муносабатлари ҳам даврлар ўтиши билан табиий равишда мазмунан ва шаклан ўзгариб, ривожланиб боради. Бу қонуний ҳодисадир. Чунки оламдаги ҳамма нарсалар, ва ҳодисалар кишиларнинг ихтиёрига боғлиқ бўлмаган объектив қонуният асосида ҳаракат қилади, ўзгаради, ривожланади. [2]

Ёзма манбаларда келтирилган маълумотлар ҳамда археологик тадқиқотларга Шош вилояти ва унинг пойтахти Тошкент, айниқса X-XI асрларда равақ топганидан далолат беради. Шаҳар ўша даврда вилоятнинг йирик ҳунармандчилик ва савдо марказига айланган. Бу даврда Тошкентдан қурул-яроқ, темир ҳамда мисдан ясалган буюм ва асбоблар, ёғочдан тайёрланган асбоб ва ускуналар, эгар-жабдуқлар, ип ва ипак газламалар, жойнамоз ва чойшаблар, нина ва пичоқлар, устки кийимлар, пойафзаллар, чодирлар ва бошқа ҳунармандчилик маҳсулотлари ҳамда узок мамлакатлардан келтириладиган савдо моллари чет элларга, жумладан, Қозоғистонга чиқарилган.

Фақат Бухоронинг ўзида ўнлаб ҳунармандлар маҳаллалари бўлган, уларда турли авлод ҳунармандлари яшаган. Хусусан, қулоллар, тўқувчилар, темирчилар, қурулсозлар, сотувчилар, пичоқчилар, дурадгорлар, қурувчилар маҳаллалари бўлган. Ҳар бир маҳаллада ўнлаб усталар бўлиб, улар ўз ёрдамчиларига эга бўлишган. Ҳар бир ёрдамчи ўнлаб шогирдларига ҳунар ўргатган.

XIX ва XX аср чегарасида Бухорода, Самарқандда, Ўзбекистоннинг бошқа шаҳарларида ўзига хос ҳунар мактабларига эга бўлган юзлаб машҳур усталар бўлган. Ўз ҳунарини юзлаб шогирдларига ўргатган машҳур усталар қаторида Бухоролик уста Иброҳим Ҳофизов, ғишт терувчи Мажид Қурбонов, ганчкор усталар; Ҳожи Абдурахим, Ҳожи Абу Ҳофиз ва уста Остонақул, ёғоч ўймаkori Ҳожи Совур, уста Абдурахмон, уста Остон Жўйбора, наққошлар Ҳожи Мир Шариф ва Ҳамид Ҳазимов, нусха кўчирувчи Йўлдош Жўраев, ҳаттот Абдуфаттоҳ Маъдиев ва бошқалар бор эди.

Шубҳасиз, Ўрта Осиё, жумладан Ўзбекистон ҳудудида яшаган халқларнинг ижтимоий, иқтисодий, ва маънавий ҳаётига ҳос хусусиятлар улар орасида педагогик фикрларнинг ривожланишига ҳам ижобий таъсир этди.

Шу билан бирга тарихий ижтимоий онгнинг инъикоси сифатида халқ педагогикаси, унинг илғор ғоялари ва тажрибаси ҳар томонлама баркамол шахсни тарбиялаш жараёнида ҳам каттагина ўрин олди. [3]

Ўзбекистон ҳамда бошқа ҳудудлар шароитида ёш авлоднинг фуқаролар сифатида камол топишида оила ва халқнинг меънат анъаналари муҳим роль ўйнаган. Уларнинг кўпчилиги бугунги кунда ҳам сақланиб қолган. Масалан, қадимий ажойиб анъана - "Ҳашар" (жамоат иншоотлари, кўприklar қуриш, ариқлар қазиш, ҳосилни ўриб-йиғиш ва бошқа ишларни биргалашиб бажариш) давом этмоқда. "Наврўз" меънат байрами, "Ҳосил байрами", "Хотира куни" ва ҳоказолар ўтказилмоқда. Улардан педагогик мақсадга мувофиқ равишда фойдаланиш ўқувчиларни мулоқотнинг жамоавий шакллари фаол жалб этиш учун қулай шароит яратади ва бундай тадбирлар ўқувчиларда раҳмдиллик, ҳамдардлик, ўзаро ёрдам, меънатсеварлик, катталарни ҳурматлаш каби фазилатларни тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади.

Ўрта Осиё ҳудудида халқ педагогикасининг вужудга келиши тарихи узок асрлар муқаддам бошланган.

Даставвал, шуни қайд этиш керакки, Шарқнинг буюк мутафаккирлари ўз асарларида доимо меънаткаш халқнинг турмушига, ҳаёт тарзига, тарбия соҳасидаги, айниқса меънат ва ахлоқ тарбиясидаги илғор анъаналарга таянганлар. Машҳур олимлардан Хоразмий, Форобий, Фарғоний, Беруний, Ибн Сино, Улуғбек ва бошқалар жаҳон цивилизациясига бебаҳо қисса қўшдилар.

Меънат тарбиясининг илғор ғоялари акс этган, ўтмишдаги ва ҳозирги атоқли арбоблар юқори баҳолаган халқ оғзаки ижодига доир асарлар халқ тарбиясининг муҳим манбаидир. Бинобарин, мумтозларнинг халқ тарбияси ҳақидаги қарашлари ва фикрларига таяниш педагоглар учун тарбия муаммоларини чуқур ва ҳар томонлама тадқиқ этиш ҳамда улардан тарбиянинг умумий тизимида самарали фойдаланиш имкониятини яратади.

Халқ педагогикасининг вужудга келиши ва ривожланиши ижтимоий таъриқийёт жараёнининг йўналишларидан бири бўлиб, у миллатлар шаклланиши жараёнига таркибий жиҳатдан боғлиқ ва маданиятлар ўзаро сингишуви жараёнининг бир қисми ҳисобланади. Бу жараён ўзбек халқ педагогикасига ҳам тўла тааллуқли. Ўзбек миллатининг шаклланиши жараёни доимо бир маромда давом этмади, балки тарихий ривожланиш ҳамда турли қабилалар, ирқлар ва миллатлар хўжалик-маданий фаолиятининг бориши қонуниятлари бўйича амалга ошди. [4]

Демак, Ўзбекистон ҳудудида маданиятларнинг ўзаро уйғунлиги жараёни ушбу ҳудуддаги қабил ва элатлар миграциясининг ўзига хослигидан, этник катламлар сонининг кўплиги ва уларнинг ўзаро таъсиридан келиб чиққан.

Маълумки, ўзбек халқ педагогикасининг асосини халқ фалсафаси ҳамда турли шаклларда ифодаланган ғоя ва қоидалар ташкил этади.

Бинобарин, кишиларнинг дунёқарабини акс эттирадиган халқ фалсафаси халқ педагогикасининг мазмуний компонентини ташкил этади.

Халқ тарбияси узоқ тарихий жараёнда кўп асрлик муайян амалий фаолиятда, энг аввало, меҳнат фаолиятида ҳосил бўлган халқ фалсафасига оид билимлар билан қуролланган эди. Халқ ўзининг кўп асрлик тарихида кишиларнинг ўхшашлиги ва фарқларини, хусусан, "энг яқин доира" муҳити сифатидаги ўз оиласида қулатган ва шунинг учун доимо ўз авлодларини ўтмиш аجدодларига ўхшашини кўрган. Асосан ҳар бир болада ўз аجدодларидан келиб чиққан фазилатларни иложи борида, кўпроқ топишга ҳаракат қилган, айниқса ўғил "ҳар жиҳатдан" отага ва қиз онага ўхшашини кўрганида мамнун бўлган. Бундан англашиладики, халқ тарбиячилари тушунчасида ирсият фақат жисмоний жиҳатдан эмас, балки маънавий жиҳатдан ҳам ҳал қилувчи омил бўлган (айрим ҳолларда ҳозир ҳам шундай). Ҳозирги ота-оналар ҳам у ёки бу ижобий ёки салбий хатти-ҳаракати учун болани ўтган авлодларига ўхшатиб, "бунинг қонида бор", деб қўйишлари ҳам шундан.

Шундай қилиб, халқнинг болалар камолоти ва тарбиясига қарашлари кўпинча тасодифий материалларга асосланган бўлиб, муҳит ва тарбиялаш омилларини ҳисобга олган ҳолда шаклланган, лекин бунда ирсият етакчи омил сифатида эътироф этилган. [5]

Халқ меҳнат тарбияси тажрибасидан фойдаланишда шаҳарнинг роли ортиши билан боғлиқ воқеаларнинг: кишилар ердан, табиатдан ортиқча узоқлашувининг, ёшлар қишлоқ жойлардан шаҳарларга кўчишининг олдини олишда ёрдам беради; болаларда ерга муҳаббатни оширишдан иборат халқ анъанасини сақлаш эса асрлар мобайнида "инсон – табиат тизими вужудга келтирган анчагина ижтимоий ва экологик муаммоларни ҳал қилишни маълум даражада осонлаштириши мумкин". [6]

Халқ ижодининг дастлабки асарларидаёқ халқнинг баркамол инсон шахси ҳақидаги тасаввури аниқ ифодаланган. Ўша пайтда жамиятнинг етук инсон шахсига қўйган ва халқ қисқа, лўнда қилиб таърифлаган талаблари бизнинг давримизда ҳам ўзининг аҳамиятини йўқотган эмас. Аксинча, улар ҳозирги пайтда инсоннинг маънавий бойлиги, ахлоқий поклиги ва жисмоний баркамоллиги учун кўрсатилаётган ғамхўрликка айнан мувофиқдир.

Оила жамиятнинг дастлабки бўғини бўлар экан, болалар дастлабки тарбия сабоғини уйда, ота-онаси ва бобо-бувисидан олади. Шу асосда ақлий,

жисмоний ва маънавий жиҳатдан камол топади, дунёқараши шаклланади. Халқимизнинг "Қуш уясида кўрганини қилади" деган ҳикматли мақоли ушбу фикрнинг яққол далилидир.

Болаларнинг турли ёшида фикрлар образи муайян ҳаракатларни, воқеаларни ва катталарнинг нутқини идрок этиш натижасида шаклланади. Шунинг учун оила қандай урф-одатлар ва нормаларга риоя қилиб яшагани, унинг мафкураси ва ана шу мафкура асосида муайян тарихий босқичда мазкур бошланғич ячейкада вужудга келган ижтимоий-психологик микромуҳит қандай бўлгани бола тарбиясининг асосий омиллари ҳисобланади.

Оилавий тарбиячилар болаларни ҳалол ва ростгўй қилиб тарбиялашга жиддий эътибор бердилар. Халқ донишмандлигининг "Бошингга қилич келса ҳам, тўғри сўзла", "Тўғри бўлсанг, ўсиб бориб гул бўласан, эгри бўлсанг, униб-ўсмай кул бўласан", "Ёлғончига қўшилма, рост сўзингни яширма" каби жуда кўп дурдоналари ота-оналарнинг, катта авлоднинг ёш авлодга панд-насиҳати сифатида асрлар давомида хизмат қилган.

Ўзбек оиласида болаларда гўзаллик ҳиссини ривожлантириш тўғрисида ғамхўрлик қилишнинг ҳам ўз ўрни бор. Гўзалликни ҳис этишнинг асосий воситаси атрофдаги табиат ва яратувчилик меҳнати бўлган, бинобарин, уларга ҳар бир меҳнаткаш алоҳида эътибор ва меҳр билан ёндашган, табиат ҳамда меҳнатни фақат ўз тирикчилигининг манбаи деб эмас, балки гўзаллиكنинг тимсоли деб ҳам билган. Меҳнат жараёнида табиатдаги бўёқлар кийим-кечаклар, гиламлар ва ҳоказоларнинг гулларига кўчирилган, табиат ва меҳнат адабий-баддий, мусикий ҳамда бошқа санъат асарларига асос бўлган. Агар XVI асрга оид кўлёзмалардаги (масалан, "Шоҳнома"даги) байрам манзараси тасвирланган миниатюраларга назар ташласак, уларда энг аввало, бош кийимларининг оқ гуллар билан безалган яшил зангори туслари диққатимизни ўзига жалб қилади. Тўқ ранглар эса тасвирланган буюмларнинг шаклларини ажратиш учун хизмат қилади. [7]

Миллий маданият маънавий – ахлоқий куч-қудратини ўрганиш асосли, қимматли тарбиявий омиллар билан боғлиқ турли хусусиятларни аниқлаш имконини берадики, бу омиллар миллий рамзлар, диний маросимлар, урф-одатлар ва анъаналардан иборат бўлиб, улар, умуман ўзбек халқи ҳаётининг миллий турмуш тарзини акс эттиради. Лекин бундан мазкур омилларнинг қонунийлашгани тушунилмайди, яъни улардан сўнгги инстанцияда фойдаланилади, деган ҳулоса чиқмайди. Аксинча, "миллий маданият", "миллий мерос", "анъана", "урф-одат", "маросим" каби тушунчалар мазмунини янгилаш орқали ворислик ва бунёдкорликни, тарихий тажриба билан замонавийликнинг бирлашувини таъминлаш - мана шуларнинг ҳаммасини ёш авлодга, жумладан, кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларга меҳнат тарбияси бе-

риш жараёнида тарбиявий - ўзгартувчи таъсир кўрсатиш механизмига киритиш лозим. Педагогик адабиётларда “ўқитувчи билан ўқувчилар амалга оширадиган икки томонлама фаолият” деб, “ўқитувчининг мақсадга мувофиқ фаолияти” деб, “бошқариш тизими” деб таърифланадиган таълим-тарбия жараёни тўғрисидаги билимлар мажмуаси мавжуд. Таълим-тарбия ахлоқий ва жисмоний ишлар жараёнидир, ўқитувчининг ва у бошқарадиган ўқувчиларнинг изчил ҳаракатлари мажмуасидир, ҳар бир ўқувчи шахсининг узлуксиз камол топишидир”. [8]

Кенг маънонинг, яъни авлодлар коммуникатив алоқасининг принципиал аҳамияти шундан иборатки, ҳар бир авлод ўзидан олдинги авлодлар эришган, яратган ва кундалик ҳаётда синаган нарсаларни мерос сифатида қабул қилиб олади. Моддий ва маънавий бойликлардан фойдаланиб, ижтимоий ривожланишнинг янги поғонасида ўзининг йўлини давом эттиради. Бошқача айтганда, ҳар қайси янги авлод таълим, тарбия ва камол топтириш соҳасида ҳам ўтмишдан қолган меросга мурожаат қилади.

Лекин анъана деганда, ўтмишдаги ғояларни, халқ ҳаётининг хусусиятларига болиқ турли принципларни, муайян ва амалий усулларни тақлидан, енгил-елпи кўчиришни тушунмаслик керак.

Маълумки, халқ миллий анъаналари шаклланишида ижтимоий боғланишлар етакчи роль ўйнайди. Улар эмпирик равишда топилган, амалиётда текширилган фаолият ва хатти-ҳаракат усулини кейинги авлодга бериш зарурати туғилганидагина вужудга келади. Анъаналар янги авлодни ижтимоий муҳитга “боғлаш” вазифасини бажаради, шахсни муайян йўналишда камол топтиради.

Анъаналар ижтимоий тажриба тўпланишининг маҳсули бўлиб, шахс учун ижтимоий мақсадлар ва қадриятлар тизими сифатида хизмат қилади. Ана шу жиҳатдан анъаналардаги қадриятларни таълим олаётган шахснинг мустақкам эътиқодига айлантириш муаммоси муҳим муаммолардан биридир. Шунга кўра, анъаналарнинг асосини ташкил этган ғоялар, идеаллар ёш авлод шахсида мужассамланиши лозим. [9]

Шу нуқтаи назардан анъаналарнинг маросим шакли орқали, расм-русумлар, урф-одатлар, байрамлар воситасида англашиладиган ҳиссий таъсири катта аҳамиятга эга. Буларнинг ҳаммаси кўрсатмали-ҳиссий тадбирлар сифатида анъаналар тузилишига таркибий равишда киради. Анъаналарнинг кўрсатмалилиги улардаги ғоялар ва тушунчаларни муайянлаштиришда ёрдам беради. Ўқувчилар, айниқса, кичик мактаб ёшидаги ўқувчилар халқ миллий анъаналарининг кўрсатмали гавдаланиши орқали улардаги ғоялар моҳиятини чуқурроқ ўзлаштирадилар.

Баҳор келиши билан бошланадиган қишлоқ хўжалик ишларига боғлиқ маросим ва одатлар ("Наврўз", "Бойчечак", "Лола сайли", "Биринчи ариқ очиш", "Гул байрами", "Ҳосил байрами", "Қовун сайли" ва ҳоказолар) шунингдек, ҳунарманд ва касиблар меҳнатининг хусусиятларига кўра ўтказиладиган тадбирлар ўзбек болаларида меҳнатсеварликни тарбиялашининг ёрқин далилидир.

Мавсумий ишларнинг бошланиши ва тугашига бағишланган жуда кўп маросим ҳамда удумларда халқ миллий анъаналари ғояси яққол эмоционал шаклда ифодаланади ва шу билан тарбиявий самарага эришилади. Маросимда ижро этиладиган рақслар, мусикалар, кўшиқлар, театрлаштирилган чиқишлар ўқувчи ёшларнинг ҳиссиётига кучли эстетик таъсир кўрсатади. Шундай қилиб, анъаналар авлоддан авлодга ўтадиган меҳнат тарбиясининг тарихан вужудга келган, жамият ҳаётида, ғояларда, нормаларда, маросимлар ва урф-одатларда мустаҳкамланган ижтимоий тажрибаси сифатида намоён бўлади.

Биз ўзбек халқ педагогикасидаги халқ миллий анъаналари деганда ёшларни меҳнат фаолиятига тайёрлашда тарихан шаклланган ва халқ оғзаки ижоди (эртақлар, мақоллар, маталлар, топишмоқ ва ҳоказолар) орқали авлоддан авлодга ўтиб келган тарбиявий тажрибаларни, ғоялар, воситалар, шакл ва методларни тушунамиз. [10]

Маълумки, ўзбек халқининг асосий хўжалик фаолияти асрлар мобайнида деҳқончилик, чорвачилик ва ҳунармандчиликдан иборат бўлган. Шунинг учун халқ миллий анъаналарининг кўпчилиги қишлоқ хўжалик меҳнати асосида шаклланган. Шу билан бирга ижтимоий-иқтисодий ҳаётда ҳунармандчилик ишлаб чиқариши ҳам муҳим ўрин тутган. Улар фақат меҳнат тарбиясининг мазмуни ва мақсадини белгилаб қолмаган, балки халқ меҳнат тарбияси тизими воситалари, шакл ва методларининг таркиб топишига ҳам бевосита таъсир кўрсатганки, бизнингча, уни пухта ўйлаб, эҳтиёткорлик билан таҳлил қилиш керак.

Халқ миллий анъаналарида болаларнинг ўзини-ўзи тарбиялаш бўйича тенгдошлар жамоаси кенг ўрин олган ва бу жамоада унинг ҳар бир аъзосида меҳнат ташаббускорлиги, тадбиркорлиги ва ижодкорлик руҳи шаклланган.

Болаларнинг меҳнатга психологик жиҳатдан тайёрланиши уларда маънавий қадриятлар шаклланиши асосида қарор топган. Одатда ушбу жараён она алласидан бошланган. Она ўз боласига турли халқ миллий анъаналарига бағишланган кўшиқларни куйлаган. Боласини уй-рўзгор ишлари билан таништирган. Бундан ташқари, халқ оғзаки ижодида болани катталар билан мулоқотга ўргатиш шакллари ҳам мавжуд. Шулар ўзига хос меҳнат жараёнини аллақачон эшитилган шаклга кўчириш имконини берган. Бундай

тадбирларнинг ҳаммаси болалар меҳнат жараёнларини тушуниб олишига қаратилган ва уларда меҳнатсеварлик, сабр-тоқатлилиқ ҳамда мақсадга интилиш каби сифатлар таркиб топиши учун мустаҳкам пойдеворни вужудга келтирган. [11]

Болалар нутқи ва хотирасини ривожлантиришда, уларда меҳнаткаш инсон феъл-атворини, меҳнатсеварликни шакллантиришда қуйидагилар катта ёрдам берган:

- асосий моҳияти меҳнаткаш инсонгина юксак ахлоқли бўла олиши мумкинлигини ифодаладиган ўзбек халқ эртаклари;

- авлодлар донишмандлиги ва ҳаётий тажрибасини акс эттирадиган мақоллар ва ҳикматли сўзлар. Уларда меҳнат ҳаёт асоси ва инсон ички эҳтиёжи ҳисобланади; қишлоқ хўжалиқ календари, об-ҳавони кузатиш тушунарли шаклда ёритилади; ақлий меҳнат аҳамияти баён қилинади; текинхўрлар ва ишёқмаслар устидан қулинади;

- бола шахси аналитик-синтетик фаолиятини рағбатлантирадиган, қишлоқ хўжалиқ меҳнати жараёнини, уй-рўзғор ишларини, ишлаб чиқариш қуролларини, озиқ-овқат маҳсулотларини акс эттирадиган топишмоқлар.

Меҳнат байрамлари ва маросимлари ҳар доим ёш авлоднинг меҳнатга психологик жиҳатдан тайёрланиши жараёнида амалий восита бўлган. Улар шахс билан жамият ўзаро муносабатлари амалга ошуви омилларидан бири сифатида шахс ижтимоий фаоллигини оширган. Меҳнат байрамлари ва маросимлари тарбиявий вазифадан ташқари, миллат ривожланишининг барча тарихий давларида анъанавий эҳтиёжларни қондиришдан иборат доимий ва зарур вазифани ҳам бажарган. Биз ўтказган тадқиқотдан маълум бўлишича, миллий меҳнат байрамлари ва маросимлари:

- 1) меҳнатнинг инсон ҳаётидаги аҳамиятини ёритган;
- 2) меҳнаткаш инсон шахсини шакллантирган, унда меҳнатга ҳурматни тарбиялаган;
- 3) шахс ижтимоий фаоллигини оширган.

Халқ миллий байрамлари ва маросимлари жумласига энг аввал қишлоқ хўжалиқ ишларининг муайян туркумига тўғри келадиган, шунингдек, миллий ҳунармандчилик ишлаб чиқариши (кулолчилик, ўймакорлик, гиламдўзлик, каштадўзлик ва ҳоказолар) билан боғлиқ байрам ҳамда маросимлар киради. Меҳнат байрамлари ва анъанавий маросимларнинг кўпи янги йилни, баҳорни кутиш ва ҳосилни йиғиш билан боғлиқ. [12]

Оиланинг яна бир вазифаси болаларда нонга ҳурмат билан қарашни, унинг муқаддаслиги ҳақидаги тушунчани таркиб топтиришдан иборат бўлган. Нон тўғрисида ёмон гап айтиш гуноҳ ҳисобланган. Шунинг учун ҳам халқ орасида нонни эъзозлаш одати вужудга келгани ва кишилар ерда ётган

кичкинагина нон ушоғини кўришлари биланоқ уни олиб четга қўйишлари бежиз эмас.

Халқ миллий анъаналари ёш авлоднинг катталар унумли меҳнатида бевосита қатнашувини талаб қилади ва буни меҳнат тарбиясининг самарали йўли деб ҳисоблайди. Шунга кўра болалар ва ёшлар қуйидаги даврларга бўлинади: 1) туғилганидан 5-6 ёшларигача; 2) 6-7 ёшларидан 13-14 ёшларигача; 3) 14-15 ёшларидан 16-17 ёшларигача.

Биринчи даврдан (туғилганидан 5-6 ёшларигача) болада ақлий, ахлоқий, эстетик, жисмоний ва меҳнат тарбиясининг асослари вужудга келтирилади. Бу вазифани халқ оғзаки ижоди (алла қўшиқлари, эртақлар, мақоллар ва маталлар), болаларнинг уйдаги мебеллари, ўйинчоқлари бажарган. Умуман ўзбек халқ ўйинчоқлари болалар тарбияси меҳнатга қаратилганидан далолат беради.

Илгари ўйинчоқларни ота-оналарнинг ўзлари хилма-хил табиий ашёлардан жуда оддий усулда тайёрлаганлар. Бу ишга болаларни ҳам жалб этишган. Бунинг устига халқ миллий анъаналари болаларни ўйинчоқлар яшаш бўйича ижодкорликка қизиқтиришни назарда тутган. Шу боис болалар ўйин фаолияти жараёнида меҳнат кўникма ва малакаларини эгаллаганлар.

Мазкур даврда (5-6 ёшгача) ота-оналарнинг бола ҳақидаги барча ғамхўрлиги унда меҳнат кўникма ва малакаларининг дастлабки асосларини вужудга келтиришга, шу орқали кейинги ривожланиш даврларида оила, умуман, жамият фаровонлиги йўлида қилинадиган меҳнатда фаол қатнаша оладиган шахсни шакллантириш учун зарур шароитни тайёрлашга қаратилган. Меҳнат тарбиясининг мана шу давридаги асосий усули катталарнинг меҳнат фаолиятини кузатиш ва унинг асосий ўзига хос хусусиятларини кўрсатишдан иборат бўлган. Бу тадбир болаларни меҳнатнинг ҳар хил турлари билан таништиришда, уларнинг қишлоқ хўжалик ва уй-рўзғор меҳнатида доир, оиладаги кичкинтойларга ва қарияларга қараб туришга доир билимларини чуқурлаштиришда катта ёрдам берган.

Болалар уйда қўлларидан келадиган меҳнатга жалб этилган. Одатда, болалар ва қизлар тарбияси алоҳида-алоҳида олиб борилган. Ота-оналар мана шу жараёни бошқаришган. Ота ўғли билан, она қизи билан шуғулланган. Улар ўз фарзандлари осонроқ меҳнат мажбуриятларини, яъни ўзига-ўзи хизмат қилиш ишларини қандай бажаришларини кузатганлар. Бунда мол боқиш меҳнати топшириғи бўлган. Бола 4-5 ёшга тўлиб, ўзи югурадиган, бурро ва мазмунли гапира оладиган бўлгач, ота-оналар унга қўй, сигир ва паррандаларни боқишнинг оддий малакаларини ўргатишган. Уларни парваришлаш йўллари тушунтиришган.

Иккинчи даврда (6-7 ёшлардан 13-14 ёшларгача) асосий вазифа болани келажакдаги мустақил меҳнат фаолиятига тайёрлашдан иборат бўлган. Ўғил ва қиз болаларни тарбиялаш жараёни табақали тус олган, ёш ва жинсининг хусусиятларига кўра, шунингдек, анъанавий "эркаклар" ва "аёллар" меҳнатига секин-аста тайёрлаш мақсадида тамоман алоҳидалашган.

Мана шу даврда болалар ва ўсмирларнинг меҳнат тарбияси уларнинг кишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришидаги топшириқларини кенгайтириш билан, деҳқон оиласидаги меҳнат жараёнида бевосита қатнашишлари билан характерланади. Болаларни тарбиялашда ҳажми тобора ортиб, ишлаб чиқаришдаги аҳамияти ошиб борадиган меҳнат топшириқларидан фойдаланилади. Бу тадбир болаларга меҳнат жараёнида қатнашиш иштиёқини сингдириш, уларда билим, кўникма ва малакаларни, шунингдек, ўзларига доимий мажбурият сифатида буюрилган ва улар ижтимоий меҳнат фаолиятида ҳамда оилавий турмуш соҳасида бажариб келган меҳнат турларини ўзлаштиришнинг асосли эҳтиёжларини таркиб топтириш имконини беради. Мазкур даврдаги меҳнат таълимининг етакчи методи ота-оналарнинг ижобий намуна бўлишидир.

Адабиётлар:

1. Мусурмонова О. Маънавий қадриятлар ва ёшлар тарбияси. - Тошкент: Ўқитувчи, 1996. - 191 б.
2. Мусурмонова О. Оила маънавият – миллий ғурур. –Тошкент; Ўқитувчи. 1999. – 200 б
3. Мусурмонова А.И. Использование прогрессивных традиций в нравственных воспитаний младших школьников. Автореф.дис. ... канд.пед.наук.-Ташкент: 1989. 18 с.
4. Муродов М. Олтин сандиқ очилди.-Тошкент.:Ўзбекистон.1992.-119 б.
5. Мунавваров А.К. Оила педагогикаси. –Тошкент.: Ўқитувчи, 1994.-112 б.
6. Мўминов И.М. Ўзбекистонда ижтимоий-фалсафий тафаккурнинг ривожланиш тарихидан. -Тошкент.; Фан, 1960. -290 б
7. Наджимов Г.Н. Народные традиции и культура. –Ташкент: Ўзбекистон, 1992. - 119 с.
8. Нишоновна С. Миллий қадриятлар ва баркамол инсон тарбияси //Халқ таълими. - 1997. - №3. - 18-19 б.
9. Ниёзмуродов М., М.Алиев. Янги анъаналар ҳаётга. –Тошкент.: Медицина, 1987. - 76 б.
10. Узоқов Ў., Ғозиев Э., Тожиев А. Оила этикаси ва психологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. - 111 б.
11. Отамирзаева У. Янги урф-одатлар. – Тошкент: Фан – 1988. - 25 б.
12. Очилов М., Очилова Н. Ўқитувчи одоби. – Тошкент.: Ўқитувчи, 1997. -136 б.

BOSHQARUVNING MOHIYATI: BOSHQARUV PSIXOLOGIIYASI VA BOSHQARUV PEDAGOGIKASI

Sultanova D.A.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti "Menejment" kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: boshqaruv, boshqaruv psixologiyasi, boshqaruv pedagogikasi, menejer, shaxs, kasbiy vakolat, biologik ehtiyoj, ma'naviy ehtiyoj, individuallik, sangvinik, flegmatik, xolerik, melanxolik, tarbiyalash, pedagogik tamoyillar, rahbar vakolati.

Ключевые слова: менеджмент, психология управления, педагогика управления, менеджер, личность, профессиональный авторитет, биологическая потребность, духовная потребность, индивидуальность, сангвиник, флегматик, холерик, меланхолик, воспитание, педагогические принципы, лидерский авторитет.

Key words: management, management psychology, management pedagogy, manager, personality, professional authority, biological need, spiritual need, individuality, sanguine, phlegmatic, choleric, melancholic, education, pedagogical principles, leadership authority.

Резюме:

Maqolada boshqaruvchi – menejerga psixologik va pedagogik jihatdan qo'yiladigan talablar, menejerlik mohiyatining ijtimoiy-falsafiy sifatleri to'g'risida fikr yuritilgan.

Резюме:

В статье рассматриваются психолого-педагогические потребности менеджера, социально-философские качества сущности управления.

Summary:

The article examines the psychological and pedagogical needs of a manager, the socio-philosophical qualities of the essence of management.

Bugungi kunda mamlakatimizda ta'limni rivojlantirish yo'lida ko'plab olimlarimiz pedagogika sohasiga o'z e'tiborlarini qaratmoqdalar. Bu o'rinda olimlarimiz pedagogik sohaga innovatsion jarayonlarni olib kirmoqdalar.

Boshqaruv – jarayonlarga reja asosida yo'nalish berish va rejalashtirilgan natijani olish bo'yicha harakatlar majmuasini tashkil etadi. Boshqaruv jarayoni, asosan, boshqaruvchi, manba, maqsad va natija tizimidagi faoliyat bo'lib, unda boshqaruvchi ta'siri yo'naltirilgan manba turiga qarab turli ko'rinishlarda bo'ladi.

Boshqarish samaradorligiga erishish maqsadida olib borilayotgan islohotlar natijasi o'laroq, zamonaviy boshqaruv prinsiplariga amal qilib, muayyan natijalarga erishish, maqsadlarni aniq belgilash, sifat sohasidagi ishlarning samaradorligini oshirish uchun ta'lim muassasasi xodimlarining kasbiy fazilatlarini qo'llab-quvvatlamodalar.

Shaxsning individual psixologik sifati. Kishilarning bilimi rahbar kasbiy vakolatining ko'rsatkichidir. Rahbarlar nutqida ko'pincha "inson", "shaxs", "individuallik" kabi so'zlar tez-tez uchrab turadi. Inson ijtimoiy munosabatlar tizimiga qo'shilganda va mustaqil faoliyat uchun arzigulik ijtimoiy sifatga ega bo'lganda shaxs bo'lib qaror topadi. O'z ehtiyojini qondirishga intilib shaxs turli mehnat va ijtimoiy faoliyat sohasiga kirib boradi. Bunda shaxsning ehtiyoji rang-barangdir. Ularni quyidagicha tasniflash mumkin:

- **biologik ehtiyoj:** oziq-ovqat, havo, kiyim-kechak, harakat va h.k.larga bo'lgan talab;
- **ijtimoiy ehtiyoj:** ijtimoiy faollik, shaxsning jamiyatda o'z o'rnini izlashi va h.k;

- **ma'naviy ehtiyoj:** tashqi dunyoni idrok etish, axborotlar (ilmiy, axloqiy, mafkuraviy va b.) olish. Maslou bo'yicha ehtiyojlar darajasi quyidagicha: fiziologik, xavfsizlik va muhofaza, tegishlilik va sevgi, o'z-o'zini qadrlash, o'z-o'zini faollashtirish (o'zini anglash).

Individuallik nima? Bu - xulq-atvorning o'ziga xosligini va muayyan faoliyat turiga muvofiqlikni belgilovchi shaxsning xususiyati. Bu shaxsning bioijtimoiy o'ziga xosligi, uning takrorlanmasligi. Ayni shu turli individual xususiyat (jo'shqinlik) ga ega shaxslar bilan rahbarning ishlashiga to'g'ri keladi. Jo'shqinlik turini bilish unga muayyan shaxsga u yoki bu faoliyat talabi bilan to'g'ri yondashishga, muomalaning ayni bo'lgan shakl va usullarini tanlash, jamoani uyushtirishga imkon beradi. Jo'shqinlikni quyidagi turlari bir-biridan farq qiladi: sangvinik, flegmatik, xolerik, melanxolik.

Sangvinik: odamlar bilan tezda chiqishib ketadi va ular bilan faol aloqaga kirishadi; bir tahliddagi ishlarni yoqtirmaydi va bir tur faoliyatni boshqa tur faoliyatga oson almashtiradi; serzavq, o'z hissiyotlarini oson boshqaradi va yangi sharoitga tezda moslashadi. Baland ovozda tez va dona-dona qilib gapiradi, nutqiga ifodaviy xatti-harakat va imo-ishoralarni qo'shib yuboradi. O'z aqliy qobiliyatiga nisbatan mulozamatlarga farqsiz emas.

Flegmatik: xatti-harakati bir tekis va unga salmoqlab qurilmagan, shoshma-shosharlik bilan qarorlar qabul qilish begona, bir faoliyatdan boshqasiga ko'chishi sust, yangi sharoitlarga uzoq, vaqt mobaynida moslashadi va kam hafsala. Uni biror nima qilishga qo'zg'atish uchun tashqi kuchli turtki

kerak. Chidamlilik va o'zini tuta bilishlilik o'ziga xosdir. Xotirjam so'zlab, hissiyotlarini keskin namoyish qilmaydi.

Xolerik: nihoyatda ishchanligi bilan ajralib turadi, juda faol va kuchini qaerga qo'yishni bilmaydigan bo'ladi; "bosh ko'tarmay" ishlashi mumkin. Qiyinchiliklarni ko'tarinki ruhda yengadi. Ko'pincha faolligi kuchaygandan so'ng tushkunlik davri boshlanadi va toliqish yuz beradi. Ayniqsa, bu hol faol qilingan harakat muvaffaqiyat kelgirmasa shunday vaziyat yuz beradi. Xolerikning kayfiyati barqaror emas (mayda-chuyda narsalar unga ta'sir etishi mumkin), u qiziqqon, o'ziga bino quygan va bir tomonlama fikrlaydi. Tutilinqirab tez so'zlaydi.

Melanxolik: haddan tashqari ta'sirchan, tezda kirishib ketadigan va arzimagan narsalarni ham ko'ngilga oladigan: tang vaziyatlarda ko'pincha sarosima holatga tushib qoladi, ezilish va zerikishlik kayfiyati unga xos, muvaffaqiyatsizlikdan qattiq qayg'uradi. Turmushdagi o'zgarishlarni sekinlik bilan o'zlashtiradi va unga ko'nikish juda sust: uyalinqirab, qimtinib turadi va qatiyatsiz. Hazil va qochirimlarga olazarak va kamtarona munosabat bildiradi. Shaxsning mehnat va ijtimoiy sohadagi faoliyatining muhiti va natijasini belgilovchi individual xususiyat bo'lib, his-hayajon va sezgi, uquv va tushkin faoliyat, tabiatan murosa hisoblanadi.

Rahbar faoliyatining pedagogik yo'nalganligi: Rahbarning boshqaruv sohasidagi faoliyati ko'p jihatdan pedagogik faoliyatdan iborat bo'ladi. Rahbar bajaruvchilarga qat'iyat bilan o'z g'oyasini o'tkazadi va bularni amalga oshirishni o'rgatadi. Har bir rahbar psixologik bilimlar bilan bir qatorda muayyan pedagogik bilimga ham ega bo'lishi kerak. Shular yordamida u xodimlarga ularni tarbiyalash va mukammallashishlariga ta'sir etuvchi shakl hamda usullarning yanada samaraliligini topish mumkin. Tarbiya jarayonida rahbar quyidagi pedagogik muammolarni hal etishi kerak:

- aqliy rivojlanish (xodimlarning umumiy va kasbiy ma'lumoti);
- ma'naviy boyish (madaniy tadbirlar tashkil etish, etik muammolarni yechish);

- muomalani dorilomonlashtirish;

Bunda quyidagi pedagogik tamoyillarga rioya qilish lozim:

- ezgu ideallar bilan mashg'ul bo'lish;
- shaxsiy xislatlarni takomillashtirish.

Tarbiyaviy ta'sir usullari boshqaruv pedagogikasining asosi hisoblanadi. Tarbiyaviy ta'sir rahbarning quyidagi omillarni bilishiga bog'liq:

- xodim madaniyati va ma'lumot darajasi, uning axloqiy kasbiy va hayot tajribasi qay darajada rivojlanganligi;

- jismonan sog'lomligi, ma'naviy barkamolligi;
- individual, ijtimoiy-ruhiy sifatlari;
- metnat jamoasidagi ijtimoiy-ruhiy vaziyat;
- axloqiy-ma'muriy choraga xodimning munosabati [7].

Tabiiyki, tarbiyaviy ta'sir umumiy va qotib qolgan bo'lmazligi lozim, chunki yuqorida qayd etilgan omillar har bir muayyan shaxs uchun farqlidir. Shuning uchun tarbiyaviy ta'sir har bir shaxsning o'ziga qaratilgan bo'lishi kerak, bu rahbar tarbiyaning turli-tuman usullaridan xabardor bo'lishini taqozo etadi. Rahbarning tarbiyaviy ta'sir usullaridan oqilona foydalanishi, ya'ni pedagogik savodli bo'lishi xodimda, maishiy farosat va ko'nikmalarni shakllantirishni ta'minlaydi. Rahbar tarbiyaviy ta'sirni amalga oshirishining quyidagi ta'bir joiz bo'lsa, «texnologik tamoyillari» mavjud [5]:

- ruhiy o'ziga xoslik, ya'ni shaxsga tarbiyaviy ta'sir o'tkazishdan oldin uning individual, ijtimoiy-ruhiy sifatlarini anglash lozim;

- manaviy motivlar - o'ziga bo'ysunuvchilar oldida yuqori darajadagi xulkatvor egasi ekanlikni shaxsan namoyon etish bu rahbarga «mendek bo'l» deb talab qo'yish imkonini beradi;

- yakka tartibda (individual) yondashish, bu - har bir shaxsning o'ziga xos bo'lgan «a'lo» tomonini izlash;

- mehnat faoliyatining talablariga moslashish, bu - xodim aqliy imkoniyatini aniqlash va undan samarali foydalanish bo'yicha pedagogik muammoni hal etish;

- shaxsiy mo'ljall, bu - xodimda noyob qobiliyat kurtaklarini o'stirish va ularni rivojlantirish;

- tizimli yondashish, bu - shaxsni, har jihatdan idrok etish va uning xulqiga ta'sir etuvchi ustuvor omillarni aniqlash.

Boshqaruv tarbiyasi shakllaridan quyidagilarni ta'kidlash zarur:

- dunyoqarashni kengaytirish ta'limi, bu - iqtisodiy, huquqiy, axloqiy va ekologik ta'limni o'z ichiga oladi, uning ko'lami menejer yoshi, madaniy saviyasi va ish tajribasiga bog'liq bo'ladi. Dunyoqarashni shunday o'stirish tufayli ong ma'naviy zaminini barpo etiladi;

- mehnat musobaqasi, bu - kasbiy musobaqalashuv, malaka oshirishda kuchli omil sanaladi. Boshqaruv tarbiyasining bu shakli turli tanlovlar, ratsionalizatorlik takliflari va h. k. lar yordamida amalga oshiriladi;

- boshqaruvda ishtirok etish - boshqaruvga oid qarorlarni ishlab chikish va amalga oshirishga oddiy xodimlarni jalb etish (boshqaruv qarori loyihasini jamoa bo'lib muhokama qilish, ijro faoliyatida jamoatchilik asosida qatnashishi va h.k.). Rahbar xodimga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatar ekan G. Salening quyidagi

so‘zlarini yodda tutishi foydadan xoli emas; «Shuni unutmangki, hamma uchun mos andoza yo‘q. Biz, hammamiz - turli toifadamiz va muammolarimiz ham turlicha» [2].

Boshqaruv faoliyatidagi muvaffaqiyat rahbarning ijrochilar mehnatiga bo‘lgan munosabatdan qanchalik manfaatdorliklarini anglata bilishlik qobiliyatiga sezilarli darajada bog‘liqdir. Mazkur holda mehnatni rag‘batlantirish usullari mujassama ijtimoiy-iqtisodiy, etik va ruhiy pedagogik sharoitlar, insonlar ongida ularning mehnatga ijobiy munosabatda bo‘lishlarini shakllangirish maqsadida yuqori natijalarga erishishga intilishdan iborat. Zamonaviy rahbarning muhim boshqaruv maqsadi o‘z xodimlarini axloqiy jihatdan yuksak darajaga ko‘tarish, ularni ma‘naviy jihatdan sog‘lom jamoaga aylantirishdan iboratdir.

Adabiyotlar:

1. Robert Yang, Peregudov L.V., Zinurova R.G. Rekomendatsii po samoattestatsii obrazovatel'nykh uchrejdeniy. - Tashkent: YeS - TESIS, 1999.
2. Shepel V.M. Chelovekovedcheskaya kompetentnost menedjera. Upravlencheskaya antropologiya. - M.: Narodnoe obrazovanie, 1999.
3. Shukshunov V.E., Vzyatyshhev V.F., Romankova L.I. Innovatsionnoe obrazovanie: idei, printsipy, modeli. - M.: MAN VSh, 1996.
4. Yudin V. Rol i mesto vuza v sisteme rynochnykh otnosheniy. Vysshee obrazovanie v Rossii. 1994, №1
5. Peregudov L. V., Saidov M.X. Oliy ta‘lim menejmenti va iqtisodiyoti / Toshkent — «Moliya» nashriyoti - 2002
6. Musurmanov R. Musurmonova M. Ta‘lim muassasalarini innovasion boshqaruvda intellektual ta‘limning o‘rni / “Talaba - yoshlarni mustaqil ta‘lim olishga yo‘naltirishning pedagogik psixologik xususiyatlari” Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to‘plami 2023 yil 27 may. 143-146 b.
7. Musurmanov R. Musurmonova M. Ta‘lim muassasalarini zamonaviy boshqaruv tizimiga qo‘yiladigan talablar / “Mug‘allim ham uzliksiz bilimlendiriw” / Ilimiy-metodikaliq jurnal 2023 № 5/2-san Nokis

BO‘LAJAK MAKTAB MENEJERLARIDA IJTIMOIIY KOMPETENTLIKLARINI SHAKLLANTIRISH SHART-SHAROITLARI

Hakimova I.X.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Menejment kafedrası” o‘qituvchisi

Таянч сўзлар: menejer, ijtimoiy, motivasiya, stategiya, ijtimoiy kompetentlik, emotsional, ijtimoiy kompetensiya, ehtiyoj, ta’lim-tarbiya, tashabbuskorlik, refleksiv, individual sifatla, ko’nikma, instinktiv, o’z-o’zini boshqarish organlar pedagogika, psixologik, demokratik, jamiyat.

Ключевые слова: управленческий, социальный, мотивация, стратегия, социальная компетентность, эмоциональная, социальная компетентность, потребность, воспитание, инициатива, рефлексивное, индивидуальное качество, умение, инстинктивное, органы самоуправления, педагогика, психологическое, демократическое, общество.

Key words: managerial, social, motivation, strategy, social competence, emotional, social competence, need, education, initiative, reflexive, individual quality, skill, instinctive, self-management bodies, pedagogy, psychological, democratic, society.

Резюме:

Maqolada bo‘lajak maktab menejerlarida ijtimoiy kompetentliklarini shakllantirish shart-sharoitlari hamda imkoniyatlari to‘g‘risida fikr yuritilib, tavsiyalar berilgan.

Резюме:

В статье рассматриваются условия и возможности формирования социальной компетентности у будущих руководителей школ и даются рекомендации.

Summary:

The article discusses the conditions and opportunities for the formation of social competence in future school managers and gives recommendations.

Milliy hamda umuminsoniy qadriyatlar, demokratik tamoyillarga asoslangan mazkur taraqqiyot yo‘li – insonparvar, demokratik va huquqiy jamiyatni barpo yetish yo‘li sifatida ye’tirof yetilmoqda. Fuqarolik jamiyatining bunyod yetilishi, yeng avvalo, ushbu jamiyatda yashayotgan fuqarolarning ma’naviy-axloqiy jihatdan etuk, yuksak darajadagi aqliy salohiyatga yega bo‘lishlariga bog‘liqdir. Zero, fuqarolik jamiyatida amal qiluvchi ijtimoiy me’yorlar aynan mazkur jamiyatda yashovchi shaxslar tomonidan yaratiladi, asoslanadi hamda amalga oshiriladi.

Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev takidlagandek, O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirishni va o'qituvchi kasbi nufuzini hamda pedagoglarning sifat tarkibini oshirishni tushuntiradi.

Hozirgi davrda ta'lim samaradorligini oshirish, pedagog kadrlarni innovatsion faoliyatga yo'naltirish, ta'lim muassasasining boshqaruv jarayonida rahbar mas'uliyati, xislatlari, unga qo'yiladigan talablar, rahbarining ma'naviy qiyofasi va madaniyati, rahbar imidjini yuksaltirishda xos bo'lgan xususiyatlar, muvaffaqiyatli rahbar shaxsining kompetentligini rivojlantirish vazifalari shakllantirilmoqda.

Kompetentlik insonning pedagogik-psixologik xususiyatlari rivojlanishiga bog'liq bo'lgan, nafaqat bilim, ko'nikma va malakalarni amaliyotda qo'llashning turli sohalaridagi murakkab vazifalarni echishga tayyorlikni, balki mazkur masalalarni echish qobiliyatlari rivojlanishining ma'lum darajasiga erishishni ham ifodalovchi sub'ektiv toifa sifatida talabaning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish orqali ijtimoiy faol fuqarolik sifatlarini yuksaltirishda namoyon bo'ladi.

Ijtimoiy kompetenliklarini rivojlantirish uchun tanqidiy fikrlash, fuqarolik jamiyati hayotiga taalluqli bo'lgan axborotni olish, tahlil qilish va foydalanish ko'nikmasi, ijtimoiy-fuqarolik bilim, faol fuqarolik pozitsiyasi, ko'nikma va malakalarining keng doirasi zarur hisoblanadi.

Motivasion soha, insonning butun hayoti davomida shakllanadigan va rivojlanadigan ehtiyojlar, motivlar va maqsadlar majmuini qamrab oladi. Eng asosiy maqsadlaridan biri talabalarda ijtimoiy faol fuqarolik motivasiyasini shakllantirish orqali, fuqarolik jamiyati qurish yo'lida bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish hisoblanadi. Inson o'zining fuqarolik nuqtai nazarini aniqlash zaruratini anglashi muhim o'rin tutadi, unda fuqarolik faoliyati motivlari shakllangan bo'lishi, maqsad qo'yish va ularga erishish ko'nikmasini rivojlantirish bilan erishiladi.

Emotsional soha tarkibiga emotsiyalar, his-tuyg'ular, o'zini-o'zi baholash, xavotirlanuvchanlik kiradi. Emotsiyalar ehtiyojlarni qondirish yoki qondirmaslik bilan bog'liq va bevosita kechinmalar shaklidan namoyon bo'ladi. Ijobiy emotsiyalar ehtiyojlarni qondirishda, faoliyat maqsadiga muvaffaqiyatli erishishda yuzaga keladi va ularni yanada samarali amalga oshirishga yordam beradi. Insonning ehtiyojlari va motivlariga aloqador borliq hodisalari ahamiyatini aks ettiruvchi uning barqaror emotsional munosabatlari his-tuyg'ular deb ataladi.

Emotsional sohaning o'ziga xos xususiyati xavotirlanuvchanlik hisoblanib, u fuqarolik faoliyatida muhim rol o'ynaydi, chunki mazkur faoliyat muvaffaqiyatga

erishishga yo'naltirilgan va noaniqlik yoki yaqinlashayotgan xavf vaziyatiga emotsional reaksiya berishi bilan katta ahamiyat kasb etadi. Bunday vaziyatlar faol fuqarolik faoliyatiga xos emas, chunki insonni o'z huquqlari, manfaatlarini yoki nuqtai nazarini himoyalash zarurati nizoli vaziyatga olib keladi. Bezovtalik, o'z xulqining to'g'riligiga ishonchsizlik, tajovuzkorlik, umidsizlik va hokazolarda ifodalanishi mumkin bo'lgan yuqori xavotirlanuvchanlik darajasi, zo'riqish vaziyatlaridan qochish istagiga olib kelish, faol fuqarolik motivasiyasini keskin pasaytiradi.

Talaba-yoshlar individual sifatлари motivasion va emotsional sohalar bilan bevosita bog'liq bo'lib, uning rivojlanishi insonning ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi uchun muhim o'rin tutadi. Tashabbuskorlik, maqsadga intiluvchanlik, o'ziga ishonch, qat'iyatlik kabi irodaviy holatlar insonga bosim o'tkazish, iqtisodiy va siyosiy mansabdor shaxslar, korporasiyalar, ommaviy axborot vositalari va boshqalarning ta'siri sharoitlarida kasbiy va shaxsiy o'z-o'zini amalga oshirish juda muhim hisoblanadi.

Shuning uchun, inson o'z faoliyatida instinktiv-ehtiyojli sohasini ijtimoiy-ahamiyatligiga bo'ysundira olish, jamiyat manfaatlarini asosida bo'lajak hatti-harakatlarga o'zini-o'zi mobillashtirishni bilishi ham kerak.

Talaba-yoshlarni insof, halollik, poklik, vijdonlilik tushunchalariga asoslanib, o'z maqsad va intilishlarini tanlashga ongli yondashishi, tanqidiy va har tomonlama fikrlashni bilish, o'z xulqini boshqa insonlarning hatti-harakatlari bilan bog'lash, o'z mustaqil fikr va hatti-harakatlarini to'g'ri baholashni bilishi kerak. Bu ko'p jihatdan refleksiv ko'nikmalarga, o'zini-o'zi nazorat qilishga bog'liq bo'ladi, chunki muvaffaqiyatsizliklarning sabablarini tashqi sharoitlardan emas, balki avvalo o'z xulqlarida yoki sifatlarida izlaydigan insonlar muvaffaqiyatga erishadilar. Bundan tashqari, kompetensiyaviy yondashuv orqali quyidagilarni bajara olishi kerak:

- ijtimoiy-siyosiy hayotda faol ishtirok etish, fuqarolik jamiyatini qurish yo'lida jamiyat manfaatlariga asosan bunday ishtirokning samaradorligini tahlil qilish;

- fuqarolarning jamiyat hayotida ishtirokining samaradorligi va shaxs, jamiyat va davlat manfaatlariga yo'налganligiga ko'ra boshqarish;

- o'z fuqarolik munosabatlari tizimini jamiyat va davlat hayoti hodisalari bilan bog'liq ravishda tahlil qilish va tuzatish;

- mamlakat va jamiyatda sodir bo'layotgan hodisalar tahlili asosida jamiyat va davlat manfaatlariga muvofiq ravishda jamiyat manfaatlarini ta'minlashga yo'naltirilgan o'zining faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish;

- axloqiy va huquqiy me'yorlarga asoslangan holda ijtimoiy-siyosiy hodisalar ishtirokidagi yoshlar xuquq va majburiyatlarini tartibga solish;

- shaxsiy, axloqiy, fuqarolik, madaniy va boshqa qadriyatlar tizimini anglash va tartibga solish.

Predmetli-amaliy soha o'z ichiga inson faoliyati va muloqotning turli ko'rinishlaridagi qobiliyatlar, hatti-harakatlar, ko'nikmalarni o'z ichiga qamrab oladi.

Ijtimoiy kompetensiya, fuqaroni ommaviy faoliyatda ifodalanuvchi qobiliyatlarini tavsiflaydi: insonlarga ta'sir etish, o'z maqsadlariga erishish uchun jamiyat hayotida yuz berayotgan o'zgarishlarga daxldorlik, o'z masadlariga erishish uchun zarur bo'lgan axborotni olish, o'zlashtirish va foydalanishga oid bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantiradi. Ijtimoiy faol fuqaro rivojlangan predmetli-amaliy sohada, talabalar axloqiy, ma'naviy, faol fuqarolik hatti-harakatlarini amalga oshirish, jamiyatda o'z namunali xulqi orqali mas'uliyatli munosabatni ifodalash, o'zining yoki boshqa insonlarning xulqi, axloqiy, vatanparvarlik, fuqarolik jihatidan baholashga imkon beradi, shuningdek:

- jamoat tashkilotlari, fuqarolik jamiyati institutlari, fuqarolik vaziyatining turli ifodalanish shakllari orqali ishtirok etish;

- talaba-yoshlar jamiyatning ijtimoiy-siyosiy hayotida faollikni namoyon etish, fuqarolik jamiyati va demokratik davlat qurish me'yorlarini muhokama qilish;

- davlat va jamoat tashkilotlari hamda mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlariga saylovlarda ishtirok etishga mas'uliyatli va ongli yondashish;

- fuqarolik ta'sir, zo'ravonlik, konyukturasi shakllariga faol hatti-harakatlari orqali qarshi kurashish;

- o'z fuqarolik huquqlari va huquqiy majburiyatlarini bajara olishi.

Ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishda pedagogik tarbiya, insonparvarlik tamoyillari asosida quriladi – jamiyat a'zolarini ijtimoiy munosabatlarga kirishish, milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, vijdon erkinligi, millatlararo totuvlik, dinlararo bag'rikenglikni ta'minlashda inson tanlovi erkinligini tan olish. Aynan mazkur yo'nalganliklar talabalar individual sifatlarining ekzistensial sohasi mohiyatini belgilab beradi.

Ijtimoiy kompetensiya o'z taqdirini jamiyat, vatan, o'z xalqi taqdiridan ajralmasligini tan olishdan kelib chiqadi. Inson o'zining shaxsiy muvaffaqiyatiga, u faqatgina jamiyatda o'z imkoniyatlaridan to'liq foydalana olganidagina erishishi mumkinligini, ya'ni shaxsiy muvaffaqiyat jamiyat, davlatning muvaffaqiyatli rivojlanishidan ajralmasligini tushunish kerak. O'zining hayotiy yoki kasbiy rivojlanishini amalga oshirib, inson jamiyat taraqqiyotining yangi bosqichiga o'tishiga yordam beradi hamda jamiyat rivojiga o'z xissasini qo'shadi.

Olimlar tomonidan ta'kidlangan fikr-mulohazalarni umumlashtirish orqali, ijtimoiy hamkorlikda ta'lim-tarbiya, faol faoliyat usuli professor-o'qituvchi bilan talaba o'rtasidagi hatti-harakatlari tizimiga aytiladi.

Psixologiya fanida talabalar shaxs sifatлари rivojlanishida ijtimoiy-hamkorlikning quyidagi sifatlarini alohida keltirib o'tilgan:

pedagogik-psixologik hamkorlik faoliyatiga kirishish;

talabaning o'qituvchi bilan o'zaro hamkorlikda bajaradigan individual sifatleri orqali amalga oshirish;

o'qituvchi shaxs sifatida harakatni boshlab beradi va unga talabalarni jalb etadi;

talaba o'qituvchidan ibrat olgan holda namuna asosida o'z harakatini bajaradi;

o'qituvchining talabadan o'zini-o'zi boshqarishda faol individual harakatlari nazoratida ishtirok etadi;

talabalar o'zini-o'zi faollashtiruvchi, o'zini-o'zi uyushtirish refleksiv harakatlarini amalga oshiradi

Shu tariqa, talaba-yoshlar ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasining mazmunli ko'rsatkichlari individuallik sohalari orqali yangi islohotlar, o'zgarishlar, shaxsning faol fuqarolik kompetensiyalarini o'zlashtirishning zaruriy sharti bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa o'rinda shuni alohida ta'kidlash lozimki, jamiyatimizning bugungi rivojlanish bosqichida ta'lim samaradorligini oshirish, pedagog kadrlarni innovatsion faoliyatga yo'naltirish, ta'lim muassasasining boshqaruv jarayonida rahbar mas'uliyati, xislatlari, unga qo'yiladigan talablar, rahbarining ma'naviy qiyofasi va madaniyati, rahbar imidjini, ta'lim jarayonining pirovard mahsuli – har tomonlama yetuk pedagog kadrlarni yetishtirish va jamiyatga naf keltirishi uchun ilmiy, ijodiy, ma'naviy, iqtisodiy imkoniyatlar yaratish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi "O'zbekistonning Yangi taraqqiyot davrida ta'lim - tarbiya va ilm - fan sohasini rivojlantirish chora - tadbirlari tug'risida"gi PF-6108 - sonli Farmoni.

2. Usarov J. Using Teaching Methods for Development Student Competencies //International Journal of Progressive Sciences and Technologies. – 2019. – T. 15. – №. 1. – С. 272-274.

3.Хамдамова Г.А. ва бошқалар. Инновацион менеджмент. Ўқув қўлланма. "Иқтисод-молия", 2018 йил, -262 б

4. Po'latov Sh.P. Ta'lim menejmenti yoxud ta'lim muassasasini ilmiy-metodik boshqarishga innovatsion yondashuv./ T.: "Yosh kuch".2022 y

5. Rasulov A.N. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida zamonaviy ta'lim klassteri sharoitida iqtisodiyot bilim asoslari fani o'qitishning zarurligi. //“Xalq ta’limi” 2022 - №2. -Б. 10-12.

OILA- TA'LIM MUASSASASI VA IJTIMOIIY BORLIQDA O'SIB KELAYOTGAN AVLODNI SHAKLLANTIRUVCHI MUHIM IJTIMOIIY INSTITUTLAR SIFATIDA

Karimova S.P.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti "Maktabgacha ta'lim metodikasi
" kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: maktabgacha ta'lim tashkiloti, oila, alohida ehtiyoji bo'lgan bolalar, inklyuziv ta'lim, tarbiya, texnologiyar integratsiyasi, qo'llab-quvvatlash markazlari, muloqot, oiladagi munosabat.

Ключевые слова: организация дошкольного образования, семья, дети с особыми потребностями, инклюзивное образование, воспитание, технологическая интеграция, центры поддержки, общение, семейные отношения.

Key words: organization of preschool education, family, children with special needs, inclusive education, upbringing, technological integration, support centers, communication, family relationships.

Резюме:

Ushbu maqolada sog'lom hamda alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalarni har tamonlama barkamol avlod bo'lib shakllanishida oila, maktabgacha ta'lim tashkilotlari, hamda maktab muhitining ijtimoiy institut sifatida ta'siri haqida.

Резюме:

В данной статье речь идет о влиянии семьи, дошкольных образовательных организаций и школьной среды как социального института на формирование из здоровых и особенных детей совершенного поколения.

Summary:

This article shows that the influence of the family, preschool educational organizations and the school environment as a social institution on the formation of healthy and special children into a perfect generation.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar uchun inklyuziv ta'limning rivojidadagi jismoniy va ruhiy nuqsonlarning turli shakllariga qarshi ta'sir ko'rsatishda muhim roli bor. Ko'plab mamlakatlar bu nuqsonlarga e'tibor berish, ularni qabul qilish va ularning o'zlarini rivojlantirish bo'yicha amaliy ishlarni rivojlantirishda yutuqlar qilmoqdalar.

Rivojidadagi jismoniy va ruhiy nuqsonlarga ega bolalar uchun inklyuziv ta'lim sohasida erishilgan yutuqlar quyidagilardir:

1. Texnologiyalarning integratsiyasi: ko'plab mamlakatlarda, texnologiyalar inklyuziv ta'limda muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu bolalarga ta'lim olish va o'zlashtirishda yordam berish uchun qo'llaniladi. Interaktiv dasturlar, virtual o'quv markazlar, va boshqa texnologiyalar bu bolalarning o'rganish jarayonini rag'batlantirishda yordam beradi.

2. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni qo'llab-quvvatlash markazlari: bir qancha mamlakatlarda, yosh bolalarni qo'llab-quvvatlash markazlari yaratilgan va ularga inklyuziv ta'lim berish bilan shug'ullanmoqdalar. Bu markazlar bolalarga zaruratlariga mos ta'lim va qo'llab-quvvatlashni taqdim etishda muhim rol o'ynaydi.

3. Tarbiyachilarning tayyorlashi: ko'plab mamlakatlarda, o'qituvchilar inklyuziv ta'lim sohasida tayyorlanmoqda va ularga bu tur bolalarni o'qitish va ularni qabul qilishda qanday ko'rsatkichlarni qo'llash haqida tajribalar berilmoqda.

4. O'quv dasturlari va texnologiyalar: yangi inklyuziv o'quv dasturlari va texnologiyalar yaratilmoqda va ular bu tur bolalarni qabul qilish va o'rganish jarayonini yanada qulaylashtirishda foydalanilmoqda. Yosh bolalar uchun inklyuziv ta'lim sohasida amaliy ishlar yuzaga kelganligi ko'rinadi va bu bilan birga ularga o'zlashtirish va integratsiya qilishda yutuqlar paydo bo'lmokda. Bu tendentsiya jahon miqyosidagi barcha mamlakatlarda muhim ahamiyatga ega bo'lgan bir muzlatilmas muammolardan biridir.

Respublikamizda ham ushbu masala yuzasidan Davlat nuqtai nazaridan katta e'tibor berilib, YUNESKO tashkiloti hamkorligida bosqichma-bosqich tadbiq etilayotgan inklyuziv ta'lim amaliy dasturi qo'llanilmoqda.

Imkoniyatichklanganbolalarnitarbiyalashvarivojlantirishgayondashuvlarni o'zgartirish zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda ijtimoiy moslashuvchan xulq-atvor ko'nikmalariga ega bo'lgan shaxsni ijtimoiylashtirishga qaratilgan. Ushbu muammoni hal qilish usullaridan biri inklyuziv ta'lim bo'lib, u teng huquqlar, erkinlik, jismoniy yoki boshqa qobiliyatlaridan qat'iy nazar har qanday bola uchun mos ta'lim yo'nalishini tanlash imkoniyatini beradi. Ta'lim-tarbiya jarayoni bilan bog'liq masalalarni ta'lim muassasasi mutaxassislari, psixolog, nutq terapevti va boshqalar hal qiladi. Ammo «maxsus» bola va uning oilasining qiyinchiliklari, ko'pincha, ularning qiyinchiliklari bo'lib qoladi. Yechim topolmay, ular bunday o'quvchini ta'lim muhiti va bolalar jamoasidan siqib chiqarishga olib kelishi mumkin. Natijada, bunday qo'shilishning har bir ishtirokchisi o'zini jarohat olgan tomon deb atashi mumkin. Ota-onalar va

oiladagi munosabatlar bolaning shaxs sifatida rivojlanishida juda muhim rol o'ynaydi. Ular bolaning tarbiyasi va ta'limi samaradorligi uchun asosiy faktorlar hisoblanadi.

Ota-onalar va oiladagi munosabatlar bolaning ijtimoiy-psixologik moslashuvdagi darajani belgilaydi. Bu munosabatlar, bolaning o'ziga xos xususiyatlari, aqliy rivojlanish sifatining asosiy xususiyatlari, va ularning yosh me'yorlariga muvofiqligi bilan bog'liqdir. Ota-onalar o'z farzandlari rivojlanishida qo'llanishlari va ularga qarshi ta'sir ko'rsatishlari orqali, ularning ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishlariga o'z hissalarini qo'shadilar.

Ota-onalar va oiladagi munosabatlar bolaning o'ziga xos xususiyatlari va qobiliyatlari bilan e'tiborli ravishda ta'lim olishiga yordam beradi. Ular uning qiziqishi, maqsadlari, va qobiliyatlari bilan to'g'ri bog'liq bo'lgan ta'lim usullarini tanlashda muhimi rol o'ynaydi. Bolaning imkoniyati cheklanganligi oiladagi og'ir psixologik stress va ko'ngil ochiqliklarga olib kelishi haqida gaplashish juda muhim masala. Bu holatda, oila a'zolari uchun yordam va qo'llab-quvvat muhimdir. Quyidagi qadamlar qo'llab-quvvat va maslahat berishda yordam berishi mumkin:

1. Achchiq muloqot va tushuncha: Ota-onalar va oila a'zolari o'rtasidagi ochiq va ehtiyotkor muloqotlar o'zgarishni yaratishga yordam berishi mumkin. Bolani qo'rab tashlab, ularga tushunchalar va qiziqishlarini qo'llab-quvvatlash, ularga qarshi ta'sir ko'rsatish va o'z fikrlarini bildirishning amaliyatlari oilaning munosabatlarini kuchaytirishi mumkin.

2. Psixologik yordam olish: Agar oiladagi holatning psixologik tarbiyasi va ta'limi bilan bog'liq hissasini qo'llab-quvvatlash zarur bo'lsa, psixologik yordam olish muhim bo'lishi mumkin. Psixolog yordam berish uchun uyushmalar, terapevtik mashg'ulotlar yoki oila danixxonalaridan foydalanish mumkin.

3. Jamiyatdagi qo'llab-quvvatni qidirish: Oila muammolari bilan yuzlashganda, jamiyatdagi qo'llab-quvvat tadbirlariga murojaat qilish muhim bo'lishi mumkin. Mahalliy xizmatlar, jamiyat tashkilotlari yoki resurslardan foydalanish mumkin.

4. Oila a'zolarining o'zaro muloqot va ko'rsatish: Oila a'zolari o'rtasidagi muloqot va ko'rishuv muhim bo'lishi mumkin. Bir-biriga qarshi hurmat va tushunuvni o'rganish, munosabatlarni kuchaytirish va o'zaro qo'llab-quvvatlash yordam berishi mumkin.

Imkoniyati cheklangan bolaning oilada paydo bo'lishi hamma uchun zor muddat, ammo ota-onalar va oila a'zolari o'zaro yordam va qo'llab-quvvatlash orqali bu kutilmagan holatga murojaat qilishlari mumkin. Bu, oilaning birlashishi, munosabatlarini kuchaytirishi va ayrim miqyosda hal qilishi uchun

muhimdir. Imkoniyati cheklangan bolaga ega bo'lish oiladagi boshqa bolalarga salbiy ta'sir qiladi. Ularga kam e'tibor qaratiladi, madaniy hordiq chiqarish imkoniyatlari kamayadi, ular yomonroq o'qishadi va ota-onalarning nazorati tufayli kasal bo'lib qolish ehtimoli ko'proq.

Ko'proq yoshda bolani o'qitishni o'rganish va uning rivojlanishini ta'minlashda oila ahamiyatli rol o'ynaydi. Bu haqda gapirganingizning yomon tajribalar olib borishiga aqldorlik bilan qarayman. Nogiron bolalar va ularning ota-onalarining ta'lim-tarbiyasi qo'rqinchliroq va qiyinroq bo'lishi mumkin, lekin bu jarayonlarni takomillashtirish va yaxshilash uchun yordam olishingiz mumkin. Birinchi navbatda, oliy o'quv yoki psixologik yordamga murojaat qilish foydali bo'lishi mumkin. Ota-onalar o'zlarini boshqalar bilan murojaat qilishda muammoni his qiladigan va hal qilishda yordam beradigan mutaxassislar bilan bo'lishadi. O'quvchining ma'quliyati va kerakli yo'nalishlarda yordam beradigan mutaxassislar (masalan, terapist yoki psixolog) ko'rsatilishi mumkin.

Jamiyatdagi xalqaro aloqalar va do'stlar juda muhim. Bu, bolani jamiyat bilan bog'lab qolish va u bilan do'stlashish uchun muhim imkoniyatlar yaratishga yordam beradi. Ota-onalar o'zlarining o'zaro aloqalarini qo'llab-quvvatlash uchun qo'rqinchli yoki nogiron bo'lishi mumkin, lekin bu muammolar muvaffaqiyatli tarzda hal qilinadigan va o'zaro muvofiqlashgan tajribalarga aylanadi. O'qituvchilar, do'stlar va o'z oilasi, ayniqsa, nogiron bolalar bilan achchiq muloqotlar olib borishda katta o'rin o'ynaydi.

Buni aytish kerakki, har bir inson o'ziga o'xshash, lekin turli ko'rinishda bo'lgan muammolarga duch kela oladi. O'rganish va tajribaga asoslanish, muammolarni hal qilishga yordam beradigan eng yaxshi usul bo'ladi. Ota-onalar o'z farzandlarini tarbiyalashga harakat qilishadi, uning asabiylashuvidan, egosentrizmdan, ijtimoiy va aqliy infantilizmdan qochib, unga tegishli mashg'ulotlar, keyingi ish uchun kasbga yo'naltirish berishadi. Bu ota-onalarning pedagogik, psixologik, tibbiy bilimlarining mavjudligiga bog'liq, chunki bolaning moyilligini, uning nuqsoniga munosabatini, boshqalarning munosabatiga bo'lgan munosabatini aniqlash va baholash, unga ijtimoiy moslashishda yordam berish, o'zini o'zi anglashni maksimal darajaga ko'tarish uchun maxsus bilim kerak.

Sizning keltirilgan tekshiruvlaringizda, imkoniyati cheklangan bolalar va ularning oilalari uchun ko'plab muammolar o'zgaruvchan va kuchli ko'rsatishlar tashkil etadi. Bu holatda, davlat va jamiyat tashkilotlari, ijtimoiy va tibbiy reabilitatsiya bilan shug'ullanishda keng imkoniyatlarni ta'minlash uchun qat'iy vaqtda qadam olib borishi zarurdir.

Bolaning barcha yo'nalishlarda rivojlanishi uchun turli sohalar bilan bog'liq mutaxassislar va xizmat ko'rsatuvchilari bilan hamkorlik kiritish muhimdir. Shu bilan birga, oilalar, oliy ta'lim muassasalari, ijtimoiy tashkilotlar, va davlat organlari hamkorlik qilishlari kerak. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining inkluziv ta'limni rivojlantirish, imkoniyati cheklangan bolalarni o'z oilalari va jamiyat bilan integratsiyalashda muhim rol o'ynaydi. Bu tashkilotlar orqali, bolalar ustida yuqori ijobiy ta'sir qoldiradigan o'qituvchilar va o'quvchilar birgalikda yaxshi ko'nikmalar olishlari mumkin. Ota-onalarning birlashmasi va o'zaro qo'llab - quvvatlash, nogiron bolalarning rivojlanishi va tinchlik bilan yashashlari uchun muhimdir. Bu, o'quvchi yoki tarbiyalanuvchi yoki oilaning murojaat qilishi yoki ilg'or maslahatlar olishi kerakligini hisobga oladi. Bolalar va oilalar o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlashda ijtimoiy tashkilotlar va dasturlar juda muhimdir. Bu tashkilotlar o'z hisob-kitoblari va imkoniyatlari bo'yicha bolalarga va oilalarga yordam berishadi. Umuman olganda, imkoniyati cheklangan bolalarni tarbiyalash va ularning integratsiyasini ta'minlash uchun hamkorlikni kuchli ko'rsatishlar zarurdir. Bu, o'quvchi, oila, ta'lim tashkilotlari, va jamiyat umumiy ko'maklashishini talab qiladi. Buning uchun, avvalo, hissiy aloqa, ishonch, hurmat va qabul, ota-onalarning ko'magi va ularning fikrlarini ko'rib chiqish kerak. Oila bilan maslahat, profilaktika va tarbiyaviy ishlar hamkorlik g'oyasiga asoslanadi, bu albatta-ki, alohida ehtiyoji bor bolaning ta'lim-tarbiya ola olish qobiliyatini oshiradi, ota-ona va bola o'rtasida to'g'ri munosabatlarni o'rnatadi. Ushbu ishning maqsadi:

ota-onalarning maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi mashg'ulotlar jarayonida oilaning roliga bo'lgan psixologik munosabatlarini o'zgartirish;

bola bilan munosabatlar uslubini o'zgartirish;

oilaning pedagogik va psixologik imkoniyatlaridan kengroq foydalanish. Bundan tashqari, ijtimoiy ish talabalar va ota-onalarni ularning huquqlari va majburiyatlari, qonunchilik hujjatlari bilan tanishtirishni, shuningdek Rossiyada va chet ellarda imkoniyati cheklanganlar bilan bog'liq jamoat va davlat tashkilotlari to'g'risida ma'lumot berishni o'z ichiga oladi.

Xulosa qilib aytganda, oila bilan ishlashning asosiy maqsadi-barcha oila a'zolarining (jismoniy, ijtimoiy, ma'naviy, axloqiy, intellektual) shaxsiy rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, har tomonlama ijtimoiy va psixologik yordam ko'rsatish, shuningdek, bola va uning atrofini turli xil omillarning shaxsiy rivojlanishiga salbiy ta'siridan himoya qilish. Biroq, inkluziv ta'lim o'zi bilan olib keladigan barcha ijobiy holatlarga qaramay, uni tashkil qilishda bir qator muammolar mavjud. Inkluziv amaliyotni tashkil qilishning tartibga solinmagan va moliyaviy masalalari, malakali kadrlar

etishmasligi bilan bir qatorda, imkoniyati cheklangan bolalarni tarbiyalayotgan oilalarda va ularning tengdoshlari bilan rivojlanishning standart darajasiga ega bolalarni tarbiyalashning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, ota-onalarni inklyuziya jarayoniga jalb qilish texnologiyalari hali ham mavjud emas. Maxsus yordamga muhtoj bolalarning ayrimlari doimiy ravishda tibbiy xizmatga muhtoj bo'ladi. Inklyuziv ta'lim muassasasida shifokor-pediatr har bir bolaning ruhiy asab holatini doimiy ravishda tekshirib borishi kerak. Zarurat bo'lganda davolash muolajalarini tavsiya etadi, korreksion pedagogik ta'lim jarayonida bolalar sog'ligini nazorat qiladi, aqliy va jismoniy yuklamaning me'yorini belgilaydi, ota-onalarga bolaning somatik hamda ruhiy salomatligini saqlash yuzasidan tavsiyalar berib boradi. Inklyuziv ta'limning asosiy qismi-bolalarga bilim olish uchun do'stona munosabat va o'qishga imkon beruvchi muhitni yaratish lozim. Bolalar maktabga bexatar, qiyinchiliklarsiz yetib borish imkoniyatiga ega bo'lishlari lozim.

Adabiyotlar:

1. N.S. Musayeva «Innovative approach to mathematical knowledge for mentally disabled students». European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. 2022/4/30
2. F.R.Qodirova, Sh.Q.Toshpo'latova, N.M.Kayumova, M.N.A'zamova, «Maktabgacha pedagogika», T:-2019
3. L.Mo'minova, M.Ayupova, D.Nurkeldieva, X.Kalbaeva, «Maxsus pedagogika» 2-nashr, T:-2016
4. Usmonova D.T. Bo'lajak pedagoglarda inklyuziv kompetentlikni rivojlantirish -//Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar - 2022 6.2. <http://interscience.uz>
5. <https://lex.uz/docs/-5013007>

BOLALARDA IJTIMOIIY ONGNI SHAKLLANTIRISH

Xamrayeva A.F.

JDPU p.f.f.d

Tayanch so'zlar: ijtimoiy ong, xulq-atvor, sezgir davr, bioijtimoiy munosabatlar, kognitiv-motivasion bosqich, o'zaro hamkorlik usullari.

Ключевые слова: общественное сознание, поведение, сенситивный период, биосоциальные отношения, когнитивно-мотивационный этап, способы взаимного сотрудничества.

Key words: public consciousness, behavior, sensitive period, biosocial relations, cognitive-motivational stage, ways of mutual cooperation.

Резюме:

Ushbu maqolada bolalarda ijtimoiy ongni shakllantirish haqida fikr yuritilgan.

Резюме:

В данной статье рассматривается формирование социального сознания у детей.

Summary:

This article examines the formation of social consciousness in children.

Ma'lumki, ijtimoiylashuv keng ma'noda, o'sib kelayotgan avlodning an'ana va qadriyatlarni o'zlashtirishi hamda ijtimoiy tajribani faol qayta qo'llash tufayli jamiyat hayotida ishtirok yetish jarayoni hamda natijasi sifatida tushuniladi. Bu esa, maktabgasha yosh xususiyatlariga mos ravishda bolalarning shaxslararo munosabatlarini maqsadli yo'lga qo'yishga doir pedagogik mexanizmga bo'lgan zarurat va uning yechimi bo'yicha ilmiy asoslangan amaliy yondashuvlarni aniqlashtirishga yetarlisha e'tibor bermaslik; zamonaviy maktabgacha ta'lim jarayonining kommunikativ va ijtimoiy yo'nalishini amalga oshirishga bo'lgan zarurat bilan bolalarda ijtimoiy ongni shakllantirishga doir innovatsion yondashuvlarning yetarli darajada ishlab shiqilmaganligi; jarayon sub'ekti va an'anaviy tarzda ijro etuvshi tarkibiy asosni amalga oshirishga yo'naltirilgan bolalar faoliyatini tashkil etish shakllari o'rtasida qator qarama-qarshiliklarni keltirib shiqaradi.

Aslida ijtimoiy jihatdan maqbul xulq-atvor shakllarini tarkib toptirish va mustahkamlash hamda ulardan yangi shaxslararo munosabatlar tizimida foydalanish imkoniyati mavjud. Xulq-atvorga oid vazifalarni hal qilishning

tez-tez takrorlanadigan usullari odatlarga aylanib boradi. Mazkur fikrni L.I.Bojovichning fikrlari ham tasdiqlaydi. Unga ko'ra, muayyan shaxsiy fazilatlar asosini bola xulq-atvorining odatiy shakllari tashkil etadi. Ijtimoiy ongni shakllantirish haqida gapirganda, ijtimoiy obyektga sust taqlid qilishga emas, balki ijodiy o'zgarishlarga imkon beradigan samarali ta'sir ko'rsatish me'yori va vositalariga muvofiq taqdim etilgan vaziyatda faol va ongli xatti-harakatlarga alohida e'tibor qaratish zarur. Aynan shu turdagi xatti-harakatlar ijtimoiylashuvning yuqori darajasiga to'g'ri keladi va unda atrof-muhit va o'z faoliyatini baholash bilan bog'liq bo'lgan anglash elementi mavjuddir.

Izohli lug'atlarda qayd etilishicha, ijtimoiy ong: 1) individning jamiyat va tabiat haqidagi voqelikdan xabardorligi; 2) tabiat tomonidan in'om etilgan insonning ehtiyojlari, hissiyoti, ishonch va motivasiyasi; 3) jamiyat mahsuli bo'lib, faqat insongagina xosdir. U ijtimoiy hayot va munosabatlar uyg'unligini o'zida ifoda etadi. Ijtimoiy ong tufayli bolaning jamiyatda o'z-o'zini anglashi sodir bo'ladi, kechayotgan jarayonlarga munosabati shakllanadi; 4) jamiyat hayotining, shaxslararo muloqot va munosabatlarni o'zida aks ettiradigan, xilma-xil ijtimoiy qarashlar, tasavvurlar, g'oyalar, nazariyalar va ta'limotlar majmui.

Zamonaviy maktabgacha ta'limni rivojlantirishning yetakchi tendensiyasi nafaqat bolalarda tayanch kompetensiyalarni shakllantirish, intellektual salohiyatini rivojlantirish, balki bola shaxsining umumiy rivojlanishini ta'minlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, uning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvida muhim o'rin tutadigan ijtimoiy ongni shakllantirishni ham o'z ichiga oladi.

1. Maktabgacha katta yosh – bu ijtimoiy ongni shakllantirishning sezgir davri hisoblanadi (L.Vigotskiy, L.Kolberg, E.Erikson va boshqalar) va ontogenezning ma'lum bir bosqichi sharoitida yanada rivojlanishi uchun asos bo'ladi. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar kooperasiya va hamkorlikka juda qiziqishi va "tarbiyachi-bola" munosabatlari tizimi aslida uning maktabgacha ta'lim hayotining asosini tashkil etishini hisobga olsak, pedagogik o'zaro munosabat istiqbollarni qadriyatlar tizimi va qadriyatli munosabatlarni shakllantirish nuqtai nazaridan, shuningdek, aynan shu yosh davridagi munosabatlar madaniyatini hisobga olish asosida belgilab olish kerak bo'ladi.

2. Bolalarda ijtimoiy voqelikka nisbatan qadriyatli munosabatni shakllantirish xususiyatlari quyidagi yosh va psixologik jihatlariga bevosita bog'liqdir:

3. Birinchidan, o'yin bolaning hayotida muhim ahamiyat kasb etadi, bolada unda belgilangan qoidalarga amal qilish qobiliyatini rivojlantiradi, bu esa, o'z

navbatida bolani belgilangan me'yorlar doirasida harakat qilish ko'nikmasini rivojlantirishga undaydi;

4. Ikkinchidan, ilk hayotiy tajriba bilan bog'liq qadriyatlar va ularning ma'nolarini yaxshi tushunmaslik bolaning ijtimoiy voqelikda faol harakat qilishiga to'sqinlik qiladi;

5. Uchinchidan, shaxsiy mayllar va tez toliqish faoliyat turlari hamda ish shakllarini tanlashga ta'sir qilib, ular o'z jozibadorligi, obrazlarning yorqinligi, ijtimoiy voqelikni tushunishga qiziqish uyg'otishi, shuningdek, mo'tadil harakatchanlik bilan ajralib turishi kerak;

to'rtinchidan, axloqiy me'yorlar, odob qoidalari to'g'risidagi zaruriy bilim hamda bolaning axloqiy ustanovkalari va shaxsiy xohish-istaklarining o'zaro mos kelmasligi kundalik hayotiy vaziyatda maqsadga muvofiq tarzda korreksiya qilib borilishi lozim.

Pedagogika va psixologiya ilmidagi mavjud emotsional intellektga doir nazariy modellarni tahlil qilish asosida taqdim etilgan konsepsiyalarda farqlar ko'zga tashlansa-da, ularning barchasida uchta parametr ishtirok etishi haqidagi xulosaga kelish mumkin: ijtimoiy xulq-atvor motivlari va boshqa kishilarning emotsiyasini tushunish; shaxsiy emotsiyalarini maqbul ifoda ettirish va yo'naltirish; o'zining emotsiya va ijtimoiy xulq-atvorini boshqarish. Mazkur uch blok parametrlar barcha tadqiqotchilar tomonidan qayd etilgan va bolalarda emotsional intellektning shakllanganligini tashxis etish imkonini berishi mumkin. Bu esa, mazkur bloklar maktabgacha yosh davrida ham emotsional intellektni shakllantirishning tarkibiy asoslari bo'lib xizmat qilishi mumkinligidan guvohlik beradi.

Ma'lumki, bola shaxsi o'zaro va bioijtimoiy munosabatlar tizimida tarkib topadi. Bu munosabatlarni keltirib chiqaradigan asosiy manba – bolaning hissiy bilish jarayoni va o'yin faoliyatidir. Tafakkur psixologiyasiga ko'ra, bola shaxsiga xos bo'lgan barcha psixologik holat va jarayonlar ijtimoiy hayot hamda atrof-muhit ta'sirida vujudga keladi. Bola o'z faoliyati jarayonida o'zini o'rab turgan tabiiy va antropogen narsalar va hodisalar mohiyatini bilib oladi.

Bolaning atrof-muhitni hissiy bilish jarayoni o'z mohiyati va xususiyatiga ko'ra sezgilariga bevosita ta'sir etgan atrof-muhit (tabiat) va uning alohida xossalarning ko'rinishlar, qiyofalar, tasvirlar, manzaralar shaklida miyasida eks etishidir.

Bola o'zini o'rab turgan atrof-muhit va tabiatning muayyan xossalarni: havoning issiq-sovuqligini terisi, suyuqliklar ta'mini tili, havodagi hidni burni, tabiatdagi turli obyektlar rangini ko'zi, tovushlarni qulog'i bilan sezib, ya'ni mazkur xossalar bolaning besh turli sezgisiga ta'sir etib, shu a'zolarida

joylashgan asab hujayralari orqali bosh miyasiga borib yetib, natijada, miyada tabiatning ayrim xossalari to'g'risida bilim paydo bo'ladi, ularning ko'rinishlari, qiyofalari, tasvirlari, manzaralari vujudga keladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar jo'shqin rivojlanish bilan ajralib turadi. Maktabgacha yosh davrida turli yo'nalishlar bilan bog'liqlikda kuchli o'zgarishlar sodir bo'ladi, faoliyatning asosiy turlari, shuningdek, psixik jarayonlar faol rivojlanadi. Masalan, bolaning xotirasi ham sifat, ham miqdor o'zgarishlariga uchraydi. N.Kryajeva ta'kidlaganidek, maktabgacha katta guruh bolalari qariyb 7-8 ta obyektни, tayyorlov guruhlarida esa, 10-12 tagacha obyektни yodda saqlaydi. Sifat o'zgarishlari shundayki, maktabgacha yoshdagi bolalar nafaqat uning uchun qiziqarli axborotlarni yodda saqlaydi, shuningdek, yod olish tavsiya etilgan topshiriqlarni qabul qiladi, zarur ma'lumotlarni esda saqlashning alohida usullarini qo'llay oladi.

Yetti yoshgacha to'plangan amaliy tajriba, nutq, xotira va idrok etishning yetarli darajasi bolada o'z kuchiga ishonchni oshiradi. Bola xulq-atvorning irodaviy xususiyatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi turli murakkablikdagi maqsadlarni belgilashga qobiliyatlidir. Shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarning motivatsion sohasida ham qator o'zgarishlar ro'y beradi: xulq-atvorning umumiy yo'nalganligini ta'minlovchi o'zaro aloqador motivlar tizimi shakllanadi, bilishga qiziqish va ehtiyoj, atrofdagi kishilarga ijobiy munosabat motivasiyasining jadal rivojlanishi amalga oshadi. Bosqichma-bosqich maktabgacha katta yoshdagi bolalarda axloqiy baho berish o'zlashtiriladi, shaxsiy xatti-harakatlarning ketma-ketligini hisobga olish boshlanadi, natija va kattalarning bahosidan umidvorlik sezadi.

Yuqoridagi tahlillarga asoslangan holda maktabgacha katta yoshdagi bolalarda ijtimoiy ongni shakllantirishning kognitiv-motivasion, faoliyatli, refleksiv-baholovchi va xulq-atvor bosqichlarini ajratib ko'rsatish mumkin. Mazkur bosqichlarning har biri avvalgisining sifat o'zgarishlariga uchrashini hisobga oladi va yanada boyitib boradi.

Kognitiv-motivasion bosqich bolalar tomonidan axloq me'yorlarini bilish va o'zaro munosabatlarning muayyan usullarini o'zlashtirishning muhimligini anglab yetilishini nazarda tutadi. Faoliyatli bosqich maqsad qo'yish, harakatlarni rejalashtirish, konstruktiv o'zaro munosabatlarning me'yorlari va usullarini o'zlashtirish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Refleksiv-baholovchi bosqich o'z xatti-harakatlarini, ichki holatini, his-tuyg'ularini, mulohazalarini anglash va baholash qobiliyatini, o'z bilganlari doirasini anglash, o'z yutug'ini ko'ra olishni nazarda tutadi. Xulq-atvor bosqichi turli holat va vaziyatlarda o'zaro hamkorlik usullarini bilish va mavjud tajribadan foydalanishni nazarda tutadi.

Ijtimoiy xulq-atvor quyidagi asosda qurilishi mumkin: o‘z niyat va istaklari o‘rtasidagi “Men”ini; insonlar bilan munosabatda o‘z “Men”ini; jamiyatdagi qadriyatlar, axloq va madaniyat me‘yorlari bilan bog‘liqlikda o‘z “Men”ini anglab olish.

Bolalarda ijtimoiy ongni shakllantirish uchun bolalarning o‘zaro hamkorlik usullari, xulq-atvor me‘yorlari va ularning qadriyatli yo‘nalishlari to‘g‘risidagi bilim darajasini aniqlash, boshqalar bilan samarali aloqada bo‘lish ko‘nikmalarini shakllantirish darajasini o‘rganish, muayyan vaziyatga muvofiq ma‘lum bir xulq-atvor yo‘nalishini oqilona tanlash qobiliyati, shuningdek, erkin fikr bildirish imkoniyatlaridan foydalanish qobiliyatini o‘rganish kerak.

Ijtimoiy ongni shakllantirishning har bir bosqichida bir vaqtning o‘zida ijtimoiy ongni shakllantirishning mazmunli komponentlari ham bo‘lgan turli xil diagnostika metodikalaridan foydalanish ko‘zda tutildi. Shuningdek, har bir bosqich maqsadlarini amalga oshirishga qaratilgan maxsus mashqlar, treninglar, o‘yinlar va boshqalar nazarda tutilgan.

I – kognitiv (kognitiv-motivatsion) bosqichda asosiy e‘tibor bolalarning o‘zaro hamkorlik usullari, xulq-atvor me‘yorlari va qadriyatli yo‘nalishlar haqidagi bilimlarining tarkib topganiga qaratiladi. “Muammoli maydonni” ko‘rish va bolalarning xulq-atvori qoidalari va o‘zaro hamkorlik qilish usullari, xatti-harakatlarni (o‘zlarini va boshqalarni ham) baholash qobiliyatini aniqlash uchun “Tugallanmagan gaplar”, “Men do‘stman”, “Mening do‘stim” kabi diagnostika usullaridan foydalanish mumkin.

II – faoliyatli bosqichda o‘zining va boshqalarning holatini hisobga olgan holda, emotsional kechinmalar darajasida samarali hamkorlik uchun yetarli bo‘lmagan ko‘nikma va yaxshi yo‘naltirilgan bo‘lish, o‘z harakatlari, ishlari va motivlarini umuminsoniy qadriyatlar bilan bog‘lab tahlil qilish zarurati o‘rtasidagi ziddiyatni hal qilish mumkin.

Bolalarning o‘z-o‘zini baholashga asoslangan xulq-atvori va muloqotdagi kompetentligini o‘rganish uchun ular bilan “Men o‘zimni qanday tutaman?” mavzusida suhbat o‘tkazish ma‘qul. Unda bola har bir fikr bo‘yicha o‘ziga mos javob variantini qabul qilishi kerak. “Aslida sen qanday yo‘l tutishingni iloji boricha samimiyroq javob berishing lozim”, degan ko‘rsatma beriladi. Suhbat natijalarini tahlil qilish tarbiyachiga bolaning xulq-atvorining o‘ziga xos xususiyatlarini tushunish va uni keyinchalik tuzatishga imkon beradi.

Atrof-muhit bilan konstruktiv o‘zaro munosabatlarni o‘zlashtirish, o‘z tahminlarini aniqlash va ularni verbal shaklga o‘tkazish qobiliyatini rivojlantirish uchun ham diagnostik, ham shakllantiruvchi funktsiyaga ega mashqlar samarali bo‘ladi.

III – refleksiv-baholovchi bosqich ma'lum bir vaziyatga muvofiq biror bir xulq-atvor yo'nalishini tanlab olishga imkon beradi. Bolalar xatti-harakatlar modelini erkin va ongli ravishda tanlashi hamda to'g'ri qaror qabul qilishlari muhimdir.

Bolalar tomonidan ma'lum bir harakatni baholash, shuningdek, o'ziga xos ijtimoiy roldagi xarakter xususiyatlari va o'z-o'ziga baho berish darajasini tashxislash uchun Dembo – Rubinshteynning mashhur “Shaxsning o'z-o'ziga baho berishi” metodikasi yoki bolalar tomonidan ular ega bo'lgan yoki bo'lishni xohlaydigan ma'naviy-axloqiy fazilatlariga o'zlarining baho berish darajasini aniqlashga qaratilgan “Fazilatlar do'koni” mashqidan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

IV – xulq-atvorga doir bosqich. Bu ko'nikmalarni yangi vaziyatda qo'llay olishning yuqori darajada shakllangani bilan bog'liq. Bu holatda mavjud bo'lgan tajribadan ijtimoiy xulq-atvorning turli shakllarida foydalanish va axloqiy namunalarga muvofiq harakat qilish zarurligini shakllantirishdan tashqari, mas'uliyatning yuqori darajasi ham namoyon bo'ladi.

Xulq-atvorni baholash uchun “Qadriyatli yo'nalganlik ijtimoiy xulq-atvor ko'nikmalarining ko'rsatkichi sifatida” metodikasidan foydalanish mumkin. Uning maqsadi bilish, shaxsiyat (uning ikki ko'rinishida – “Men – qadriyat” va “Boshqalar – qadriyat”), mas'uliyat va ijtimoiy foydali faoliyat kabi jihatlar orqali ijtimoiy xulq-atvorning rivojlanish darajasini aniqlashdan iborat.

Ijtimoiy ongning faoliyatli va refleksiv-baholash komponentlarini rivojlantirishda bolalarda o'yin faoliyati asosiy vosita hisoblanadi. Bunda syujetli-rolli o'yin alohida ahamiyatga ega.

Adabiyotlar:

1. Blake PR, Rand DG, Tingley D, Warneken F. 2015. The shadow of the future promotes cooperation in a re'eated prisoner's dilemma for children. *Sci Re'*. 5:14559.
2. Block K, Gibbs L, Staiger 'K, Gold L, Johnson B, Macfarlane S, Long C, Townsend M. 2012. Growing community: the impact of the Ste'hanie Alexander Kitchen Garden program on the social and learning environment in 'rimary schools. *Health Educ Behav*. 39(4):419-32.
3. Cortes Barragan R and Dweck CS. 2014. Rethinking natural altruism: simple reci'rocal interactions trigger children's benevolence. *proc Natl Acad Sci U S A*.111(48):17071-4.
4. Xodjaev B.X. Umum ta'lim maktabi o'quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan didaktik ta'minot vositasida rivojlantirish: ped.fan.dok.... diss. - T., 2016. - 314 b.

MOJARONING SIGNALLARI – INQIROZ VA TOMONLAR O'RTASIDAGI KESKINLIK

Xushmatova N.A.

QVPMM Aniq va tabiiy fanlar kafedrasi dotsenti.

Tayanch soʻzlar: mojarora, signal, sotsologiya, jamiyat, konfliktologiya, psixologiya, antic, metod.

Ключевые слова: конфликт, сигнал, социология, общество, конфликтология, психология, антик, метод.

Key words: conflict, signal, sociology, society, conflictology, psychology, antic, method.

Резюме:

O'qituvchi bolani tarbiyalash jarayonida yuzaga keladigan oilaviy muammolar bilan tanishadi. avvalambor, qarashlarning kelishmovchiligi, qaysidir muammo bo'yicha qarama-qarshi nuqtai nazarlarning to'qnashuvi, salbiy oqibatlarini keltirib chiqaradi. Ushbu maqolada majaroni yuzaga kelishi omillari haqida soʻz boradi.

Резюме:

Воспитатель знакомится с семейными проблемами, возникающими в процессе воспитания ребенка. прежде всего, разногласия во взглядах, столкновение противоположных точек зрения по какой-либо проблеме вызывают негативные последствия. В данной статье рассказывается о факторах, вызывающих возникновение маджаро.

Summary:

The teacher gets acquainted with family problems that arise in the process of raising a child. first of all, the disagreement of views, the clash of opposite points of view on some problem, causes negative consequences. This article talks about the factors that cause the occurrence of majaro.

Har bir inson bolaligidan boshlab nizolardan qochish kerak, janjal yaxshi emas, tinch yashash kerak. Esingizda bo'lsin: bolalar kichkina barmoqlarini siqib, bir-birlariga: "Bo'yaning, bo'yaning, bo'yaning va endi jang qilmang" deyishadimi? Inson Rabbiiy tomonidan yaxshilik, tinchlik va muhabbat istagi bilan yaratilgan. Xudoga shukur, janjaldan zavqlanib, nizoga intilayotganlar kam. Va agar biror kishi o'zini shunday tutsa, bu qandaydir aqliy anormallik yoki juda katta komplekslar va boshdan kechirilgan ruhiy travmadan dalolat beradi. To'g'ri, shunday odamlar borki, ular tez-tez mojaroli vaziyatlarga tushib qolishadi va ularni tez-tez qo'zg'atadilar. Ammo ularning o'zlari

muloqot yo'qligidan, qo'ni-qo'shnilari bilan til topisha olmasliklaridan juda qiynalmoqda. Ular ongli ravishda ziddiyatga kirishmaydi, balki yomon xulq-atvori, tor fikrliligi yoki yomon xarakteri tufayli. Hayotimizda mojarolar va to'qnashuvlarsiz qilish mumkinmi? Buning uchun siz harakat qilishingiz kerak; O'zaro munosabatlarda har qanday ishqalanish va keskinlikni oldini olish uchun barcha imkoniyatlarni ishga solish kerak. Havoriy Pavlus, agar iloji bo'lsa, odamlar bilan tinchlikni saqlashimiz kerakligini aytadi (qarang: Rim. 12:18). Ammo o'sha havoriy shunday yozadi: "Orangizda ixtiloflar bo'lishi kerak, toki sizlarning orangizda mohirlar oshkor bo'lsin" (1 Kor. 11:19). Va u Korinflik nasroniylarni ogohlantiradi, toki ularning fikr-mulohazalari cherkov jamoasi ichidagi bo'linishlarga aylanmaydi. Har qanday ijtimoiy guruhdagi (oila, mahalla, jamoat tashkiloti, ishlab chiqarish birlashmasi va hokazo) kishilar o'rtasida turlicha fikrlar, qarashlar, qarashlar, qarashlar muqarrar va buning hech qanday yomon joyi yo'q. Ular aytganidek, "odamlar qancha bo'lsa, shuncha ko'p fikr bor". Bizga esa turli masalalarda kelishib, kelishib olishimiz uchun Allohdan aql, til va muloqot qilish qobiliyati berilgan. Xo'sh, konflikt nima va ziddiyatli vaziyatda o'zini qanday tutish kerak? "Mojaro", "janjal", "janjal", "nizo", "janjal" so'zlarini sinonim deb o'ylash noto'g'ri. "Konflikt" so'zi lotin tilidan olingan. Lotin tilida konflikt "to'qnashuv" degan ma'noni anglatadi. Universitetlar uchun konfliktologiya bo'yicha o'quv qo'llanmada konfliktga quyidagi ta'rif berilgan: "Konflikt – ijtimoiy hodisa, odamlarning bir-biriga mos kelmaydigan qarashlari, pozitsiyalari va manfaatlari to'qnashganda o'zaro ta'sir qilish usuli, o'zaro bog'liq bo'lgan, lekin o'z manfaatlarini ko'zlayotgan ikki yoki undan ortiq tomonlar o'rtasidagi qarama-qarshilik. maqsadlar. Har qanday konfliktning asosi har qanday masala bo'yicha tomonlarning qarama-qarshi pozitsiyalarini yoki qarama-qarshi maqsadlar yoki ularga erishish usullarini yoki raqiblarning manfaatlari, istaklari va boshqalarni o'z ichiga olgan vaziyatdir. Demak, konflikt, avvalambor, qarashlarning kelishmovchiligi, qaysidir muammo bo'yicha qarama-qarshi nuqtai nazarlarning to'qnashuvi, lekin bu umuman olganda, konflikt janjal, janjal yoki janjalga aylanishi kerak degani emas. Buni aytishimiz mumkin: har qanday janjal nizodir, lekin har bir janjal janjal emas. Va bizning asosiy vazifamiz - kelishmovchiliklarni muhokama qilishni janjalga olib kelmasdan hal qilishni o'rganishdir. Qarashlarning kelishmovchiligi: har kimning o'z qo'ng'iroq minorasi bor. Oilaviy nizolar mavzusiga o'tishdan oldin, hech bo'lmaganda har qanday nizolar asosida nima yotgani haqida qisqacha gapirish kerak. Konfliktli vaziyatda bir-biri bilan o'zaro bog'liq bo'lgan ikki yoki undan ortiq odamlar bir xil muammo bo'yicha fikrlar va qarashlarda turlicha bo'ladi; bu qarashlar to'qnashadi va qarama-qarshi tomonlar odatda o'zlarining

mutlaqo to'g'ri ekanligiga ishonch hosil qilishadi (hech bo'lmaganda birinchi navbatda). To'qnashuvlar insoniyatning butun mavjudligi tarixi davomida unga hamroh bo'lgan. Nafaqat tarixiy yilnomalar va yilnomalar turli to'qnashuvlar tavsifi bilan to'la. Ushbu mavzu bo'yicha juda ko'p tadqiqotlar va oddiygina badiiy asarlar yozilgan. To'qnashuvlar, fikrlar va qarashlarning nomuvofiqligi haqida ko'plab maqollar, maqollar, "ma'ruza iboralari" mavjud: "har kim o'z qo'ng'iroq minorasidan qaraydi", "o'zining ko'ylagi tanaga yaqinroq", "qancha bosh - shunchalik aql" ", "to'yganlar ochni tushunolmaydi", "har kimning o'z haqiqati bor" va hokazo. Ko'pgina adabiy asarlar nafaqat mazmuni, balki nomining o'zida ham ziddiyat mavzusini ko'taradi. Masalan, "Ivan Ivanovich Ivan Nikiforovich bilan qanday janjallashgani haqidagi ertak" N.V. Gogol yoki I.S.ning taniqli romani. Turgenev "Otalar va o'g'illar". Roman syujeti aynan keksa avlod va yoshlarning hayotga bo'lgan qarashlari butunlay boshqacha bo'lib, bu avlodlar to'qnashuviga olib keladi. Kundalik hayotda ziddiyatli vaziyatlar bizga hamroh bo'ladi. Ba'zilar uchun ular juda kamdan-kam hollarda, boshqalar uchun tez-tez sodir bo'ladi, lekin u yoki bu tarzda barchamiz ularga tayyor bo'lishimiz kerak.

Mana, bitta haqiqiy hayot voqeasi. Bir kuni quyoshli Moldovaning ikki fuqarosining shirin so'zlariga va saxovatli va'dalariga berilib, men ularni uyga yog'och kengaytma qurish uchun yolladim. Ular juda kamtarona narx so'rashdi, qo'l berib ko'rishdik. Lekin yomon, do'stlarim, biz klassikalarni eslaymiz. Chunki hamma narsa Pushkinning mashhur ertakidagidek bo'lib chiqdi: "Siz, ruhoni, arzon narsalarning orqasidan quvmasligingiz kerak!" (Aytgancha, "ruhoni" so'zi faqat sovet davridagina kamsituvchi xususiyatga ega bo'lgan; inqilobdan oldin barcha ruhoniylarni shunday chaqirish odat edi: masalan, sobor arxipeyasi soborda xizmat qiluvchi protokoreydir.) Mening ishchilarim. , ammo, o'z ishlarini yakunladilar va hatto va'da qilingan vaqtda ham, lekin ular men tuzatishim kerak bo'lgan juda ko'p kamchiliklarni qoldirdilar. Ammo bu eng yoqimsiz narsadan uzoq edi. Moldovaliklar, shekilli, mahalliy ob-havo sharoitlarini hisoblamay, kengaytmaning devorlarini qurdilar, tomni yopmadilar, lekin darhol polda ishlay boshladilar: ular "pastki pol" deb ataladigan narsalarni yotqizdilar, izolyatsiyani yotqizdilar va tepaga mixlangan taxtalarni qo'yishdi. . Shunday qilib, ular tom ustida ishlay boshlaganlarida, kuchli yomg'ir yog'a boshladi va butun hafta davomida yog'ishda davom etdi. Charchagan va g'azablangan quruvchilar nihoyat ishni tugatdilar, lekin zamin umidsiz ravishda shikastlangan: suv yoriqlar orqali ichkariga oqib o'tib, izolyatsiyani ho'llagan; namlik chiqib keta olmadi, chunki uning ostiga ruberoid va "podpol" yotqizilgan. Ushbu noxush holatni bilib, men baxtsiz

quruvchilarga tanbeh berdim, ularni polni ochishga va buzilganini almashtirish uchun yangi izolyatsiya qo'yishga chaqirdim. Menga qonuniy tuyulgan bu talabimdan quruvchilar juda g'azablandi; Ularning aytishicha, butun hafta davomida yomg'ir yog'ib, ularning ishlariga putur etkazganida ularning aybi yo'q: bular, deyishadi, engib bo'lmaydigan holatlar - ta'bir joiz bo'lsa, "fors-major". Garchi ishchilar bu zamonaviy atamani ishlatmagan bo'lsalar ham va uni umuman bilishmasa ham, ular uchun suv elementining engib bo'lmasligi aniq edi. Ular avval tomni yasashlari, shundan keyingina polga ishlov berishlari, shekilli, xayollariga ham kelmagan. Bu tushunarli, chunki Moldovada yozda ko'p yillar davomida qurg'oqchilik bo'lgan va yomg'ir deyarli yo'q. Vaziyatni quruvchilarga va'da qilingan barcha pullarni to'lab bo'lganim og'irlashtirdi. Ammo, Xudoga shukur, hamma narsa muvaffaqiyatli hal qilindi va ko'p tortishuvlar va ishontirishlardan so'ng, moldovaliklar polni to'sib qo'yishga rozi bo'lishdi, garchi bu mojaroni bartaraf etish uchun ko'p asab va vaqt sarflangan bo'lsa ham. Ushbu hikoyaning misoli shuni ko'rsatadiki, ziddiyatli vaziyat tomonlar o'rtasidagi muammoning turli xil qarashlari tufayli yuzaga keladi. Muayyan vaqtgacha raqiblar o'z pozitsiyalarining so'zsiz to'g'riligiga ishonch hosil qilib, hamkasbining pozitsiyasiga rozi emasligini bildiradilar. Biz doimo tomonlarning noto'g'ri tushunishlari, muammoning mohiyatini o'rganish va qarama-qarshi tomonni tushunishni istamaslik asosidagi vaziyatlarning ishtirokchisi bo'lmasak ham, guvohiga aylanamiz. Bunday holatlar ko'pincha bozorda, do'konda va boshqa xizmat ko'rsatish sohaslarida sodir bo'ladi. Bu erda, masalan, ko'pchilikka tanish bo'lgan holat: mikroavtobusdagi yo'lovchi pulni topshiradi va haydovchidan o'zgarish kutadi. Haydovchi esa ish kuni davomida rulni aylantirib, pul qabul qilib olayotganda shunchalik holdan toyganki, hisoblarni noto'g'ri sanab, yo'lovchiga nafaqat kerakli o'zgarishni bermagan, balki pul haqida eslatganida, uni ayblagan. chiptasiz sayohat qilganini, undan umuman pul olmaganini aytib. Janjal kelib chiqadi va tez orada iboralar ishlatila boshlaydi, Andrey Aleksandrovich Mironov aytganidek, so'zlarni tarjima qilib bo'lmaydigan o'yin. To'qnashuv ishtirokchilari tomonidan umuman vaziyatni va raqibning pozitsiyasini noto'g'ri tushunish va qarash mavjud. Bunday holda, haqiqatni aniqlash va voqeani uchinchi shaxs - bir turdagi hakamlik aralashuvi bilan bartaraf etish juda foydali bo'ladi. Bu rolni boshqa mikroavtobus yo'lovchilari o'ynashi mumkin edi. Ular nohaq xafa bo'lgan yo'lovchi haqiqatan ham pul topshirganligi haqida guvohlik berishlari mumkin edi. Adolat tiklanadi. Ba'zida keskin vaziyatni hal qilish uchun mustaqil uchinchi tomonning yordami shunchaki zarur, lekin ba'zida bu hatto istalmagan. Bularning barchasi muayyan vaziyatga bog'liq. Fikrlar, qarashlarning o'xshashligi, nomuvofiqligi va buning

natijasida odamlar o'rtasida yuzaga keladigan to'qnashuvlar odamlarning umumiy o'xshashligidan kelib chiqadi. Ularning hayotiy tajribasi, xarakteri, jinsi, yoshi, ijtimoiy mavqei va boshqa ko'plab farqlar. A.P. Chexov shunday deb yozgan edi: "Har birimizda juda ko'p vintlar, g'ildiraklar va klapanlar borki, biz bir-birimizni birinchi taassurot yoki ikki yoki uchta tashqi belgilarga ko'ra hukm qilishimiz mumkin." Shuning uchun, nizo yoki to'qnashuvdagi asosiy vazifa - raqibning dalillarini tushunishga harakat qilish, uning nuqtai nazarini qabul qilish, bu masala bo'yicha uning fikrini va vaziyatni qanday ko'rishini tushunishga harakat qilishdir. Garchi ular "boshqa odamning ruhi zulmatdir" deyishsa-da, siz hali ham "qo'ng'iroq minorangiz" dan tushib, boshqa odamning pozitsiyasiga kirishga harakat qilishingiz mumkin, uning psixologiyasi haqida ozgina tushunishingiz mumkin. Zero, konfliktli vaziyat qanday hal etilishi biz buni tushunib yetmasligimizga bog'liq.

Aristotel o'zining "Siyosat" risolasida nizolarning sababi sifatida tengsizlik va odamlarning bir-biriga o'xshamasligini ko'rsatdi. U janjal va nizolarning manbasini odamlarning mol-mulkka ega bo'lish va nomus olishdagi tengsizligida, shuningdek, takabburlik, qo'rquv, e'tiborsizlik, intrigalar, xarakterlarning bir-biriga o'xshamasligi, ba'zilarini haddan tashqari ko'tarib, boshqalarni xo'rlashda ko'rgan. Garchi bu erda antik faylasuf odamlarning odatiy o'xshashligidan ko'ra, asosan ijtimoiy tengsizlikka ishora qiladi. Mojaro - bu tushunmovchilik. Agar biror kishi bizga o'xshamasa, biz uni yaxshi tushunmaymiz. Bu to'qnashuvlar va qarama-qarshiliklarga olib kelishi mumkin. Boylar kambag'allarni yomon tushunadilar, xuddi mashhur hazildagidek: "Nega bunchalik ozg'insan?" - Ha, men bir haftadan beri hech narsa yemadim. - "Xo'sh, siz o'zingizni majburlashingiz kerak." Sog'lom odam kasal odamni o'zi kasal bo'lmaguncha yaxshi tushunmaydi. Tolstoyning fikricha, ozg'in juda kam ovqatlanadi va faqat o'zini qiynaydi; ozg'in odam, semiz odam ochko'zlikdan aziyat chekadi va shu bilan uning sog'lig'iga putur etkazadi, deb hisoblaydi. Juda yorqin misol mo'min va kofirdir. Juda keng tarqalgan vaziyat: turmush o'rtoqlardan biri imonga keldi, cherkovga boradi, ibodat qiladi, ikkinchisi esa yo'q. Imonli uchun cherkov ikkinchi uydur, u xizmatga borishdan, ibodat qilishdan va cherkov madhiyalarini tinglashdan xursand; Bu erda hamma narsa aniq va yaqin va xizmat uchun ikki yoki uch soat turish unchalik qiyin emas. Cherkov bo'lmagan odamlar bilan muloqot qilish unga hatto qiyin; ularning qiziqishlari va muhokama qilinadigan mavzular zerikarli va oddiy ko'rinadi. Imonsiz, aksincha, bu "cherkovlar" cherkovda bir necha soat davomida nima qilishlarini tushunmaydi, bu erda xizmat paytida bir so'zni tushunishning iloji yo'q, u tor, bo'g'iq va hatto hech qanday joy yo'q. o'tirish. Axir, ma'bad, agar siz uning

ruhiy ichki mohiyatini ko'rmasangiz, umuman olganda, juda tushunarsiz va ishlamaydigan bino. Uning qurilishiga juda ko'p pul sarflangan, ammo bu turarjoy binosi emas va unda hech narsa ishlab chiqarilmaydi. Bu, albatta, go'zal, bir sovet filmida aytilganidek, "ochiq osmon ostidagi muzey kabi". Ammo haftada ikki marta muzeyga borolmaysiz, har safar u erda ikki soatdan ko'proq vaqt sarflasangiz, u erda ishlamasangiz. Ammo imonlilarda ham ro'za tutish, o'zini tutmaslik va o'qish qoidalari bor! Hayot emas, balki ixtiyoriy og'ir mehnat. Ya'ni, kofir mo'min uchun to'liq ravshan bo'lgan, uning hayotining mazmuni va mohiyatini tashkil etuvchi narsalarni oddiygina "noto'g'ri ko'rmaydi". Kofir faqat tashqi tomonni ko'radi, keyin esa juda buzuq, ichki komponentsiz. Va u bu ulkan ruhiy dunyoni faqat shaxsiy tajriba orqali, qalbini Xudoga ochib, unga ilgari bema'ni va kulgili tuyulgan hamma narsani o'rganishga harakat qilish orqali bilishi mumkin. Agar oilada, turmush o'rtoqlar, ya'ni eng yaqin odamlar o'rtasida e'tiqodsizlik va e'tiqod ziddiyatlari yuzaga kelsa, u holda kofir tomon hech qanday holatda o'z yarmi uchun aziz va muqaddas bo'lgan narsani beg'araz rad etmasligi va masxara qilmasligi kerak. Haqiqiy sevgi nafaqat hamdardlik, hamdardlik, balki tushunish hamdir. Va shuning uchun, nikoh va oilaviy nizolarni hal qilishda, ayniqsa, yaqinlaringizning pozitsiyasi va nuqtai nazarini tushunishga va o'rganishga harakat qilishingiz kerak.

Ayolning har qanday muammoga bo'lgan nuqtai nazari erkaknikidan juda farq qilishi mumkinligini hamma biladi, lekin ayolning idroki erkaknikidan qanchalik farq qilishini hamma ham bilmaydi. Garchi erkaklar va ayollar tasodifan emas, balki o'zaro ta'sir va sevgi uchun cheksiz darajada farq qilsalar ham (biz bu haqda batafsilroq gaplashamiz), ba'zida erkak va ayol o'rtasidagi bu farq nikohda juda kuchli tushunmovchiliklarni keltirib chiqaradi. Turmush o'rtoqlarning vazifasi buni tushunish, to'qnashuvlar va ajralishlarning oldini olish uchun bir-birining xususiyatlarini o'rganishdir. Xullas, har qanday konfliktning asosi bir muammo bo'yicha turli (ba'zan butunlay qarama-qarshi) qarashlarga ega bo'lgan tomonlarning turli qarashlari, pozitsiyalarining to'qnashuvi ekanligini aniqladik. Ushbu to'qnashuvning sabablari ham aniq: jinsdan yoshga va ijtimoiy mavqega qadar odamlarning farqi va o'xshashligi. Xitoylik donishmandlardan biri odamlarning tengsizligi va bir-biriga o'xshamasligidan tashqari, oddiy, ziddiyatsiz muloqotga yomon illatlar ham zarar etkazadi: shaxsiy manfaatdorlik, foyda olishga intilish, o'jarlik, yolg'on, notiqlik va hokazo. Lekin, umuman olganda, Buni odamlarning o'zaro bir-biriga o'xshamasligi bilan ham bog'lash mumkin. Misol uchun, bir tomon o'z manfaati uchun ikkinchi tomonni xafa qilishni xohlaydi. Konfliktli vaziyat yaratiladi. Bir kishi jinoyatchi, ikkinchisi esa begunoh xafa bo'ladi. Bundan

tashqari, huquqbuzar har doim o'z xatti-harakatining oqlovchi versiyasiga ega va ko'pincha bunga qat'iy ishonadi. Xafa bo'lgan tomon o'zining aybsizligiga ishonadi. Odamlar, ularning qarashlari va fikrlar to'qnashuvi o'rtasida o'xshashlik mavjud. Ammo ziddiyatni tushunish va hal qilish uchun, hatto nohaq xafa bo'lgan tomon ham, birinchi navbatda, raqibning asl niyatlarini tushunishi kerak, chunki ba'zida biz norozilik tufayli buni qila olmaymiz va bu faqat ziddiyatni yanada kuchaytiradi. Agar biz dushmani tushunsak, mojaroni hal qilish uchun kerakli yechim topmasak ham, hech bo'lmaganda uni oqlab, kechira olamiz. Va bu allaqachon urushning yarmi. Psixologiyada ziddiyatli vaziyatni tahlil qilishning juda yaxshi usuli mavjud. U "metamirror printsipi" deb ataladi. Uning mohiyati shundan iboratki, vaziyatga faqat birinchi shaxsdan emas, balki uch tomondan qaraladi. Ya'ni, o'z pozitsiyamizdan, raqibimiz pozitsiyasidan va tashqi kuzatuvchidan, xuddi yuqoridan. Bu usul ziddiyatli, ziddiyatli vaziyatni iloji boricha xolisona tushunish imkonini beradi. Axir, ko'pchilik, afsuski, o'zlarini hamma narsaning o'lchovi deb bilgan holda, narsalarning holatini va boshqa odamlarning xatti-harakatlarini faqat o'z pozitsiyalaridan baholashga moyildirlar. Turli vaziyatlarni ko'rib chiqishda biz " metamirror " tamoyiliga bir necha marta qaytamiz.

Adabiyotlar:

1. Feldshtein D.I. Shaxs sifatida inson rivojlanishining psixologiyasi: tanlangan asarlar: 2 jildda / D. I. Feldshteyn . Moskva: "Mosk" nashriyoti . ruhiy.-ijtimoiy in-ta. Voronej: MODEK, 2005. T. 1. 456 p.
2. Fetiskin N.P. Shaxsni rivojlantirishning ijtimoiy - psixologik diagnostikasi va $\neg$ N.P. $\neg$ Moskva: Psixoterapiya instituti nashriyoti, 2002. 490 p.
3. Fridman L. M. Talabalar va talabalar guruhlarini shaxsiyatini o'rganish $\neg$: o'qituvchilar uchun kitob / L. M. Fridman, T. A. Pushkina, I. Ya . Moskva: Ta'lim, 1988. 207 b.

ҲАМШИРАЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ-ЭМОЦИОНАЛ МУНОСАБАТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИ БИЛАН БОҒЛИҚ ТРЕНИНГЛАРНИ ҚЎЛЛАНИЛИШИ

Муродова У.Д.

Низомий номидаги ТДПУ

Таянч сўзлар: эмоционал тон, кайфият, стресс, аффект, симуляция, ментор, популяция, сенсор, интеллект.

Ключевые слова: эмоциональный тон, настроение, стресс, аффект, симуляция, наставник, популяция, сенсор, интеллект.

Key words: emotional tone, mood, stress, affect, simulation, mentor, population, sensor, intelligence.

Резюме:

Ушбу мақолада ҳамширалар турли маданиятларга мансуб беморларнинг ижтимоий-эмоционал меъёрларини тушуниш ва ҳурмат қилиш қобилиятини яхшилашлари билан боғлиқ тренингларни қўлланилиши ҳақида ёритилган.

Резюме:

В этой статье рассматривается использование обучения для улучшения способности медсестер понимать и уважать социально-эмоциональные нормы пациентов, принадлежащих к разным культурам.

Summary:

This article examines the use of training to improve nurses' ability to understand and respect the social-emotional norms of patients from different cultural backgrounds.

Жаҳон психологияси фанида ҳуқ-атвор, муомала ва фаолият муваффақиятини таъминловчи омилларнинг энг муҳими тариқасида инсоннинг эмоционал ҳаёти ётиши аксарият кўпчилик психологлар томонидан таъкидлаб ўтилади. Бу талқиннинг ҳаққонийлигига ҳеч қандай эътирозлар бўлиши мумкин эмас. Чунки мазкур омил экспериментал психологиянинг мустақил соҳа сифатида вужудга келишидан эътиборан устувор, исбот ва далил тақозо қилмайдиган атрибут сингари тадқиқот предмети моҳиятига сингиб кетган. Шунинг алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимки, инсон муомаласининг, ҳуқ-атворининг кечиши, фаолиятининг муваффақиятли, сермахсул яқунланиши кўп жиҳатдан шахснинг эмоционал ҳолатларига эмоционал

тон, кайфият, стресс, аффект каби изоҳланиши мураккаб бўлган руҳий кечинмаларга ҳамда юксак ҳис-туйғуларга боғлиқдир. Ҳозирги кунда шахсининг касбий жиҳатдан ривожланиши, касбий қобилиятлари ҳамда компетентлик даражасини ўрганиш масаласи тиббий психологиянинг олдида ўзига хос қатор вазифалар қўймоқда.

Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш вазирининг 2019 йил 17 июлдаги 161-сон буйруғига биноан тиббиёт ходимларининг одоб-ахлоқ кодексига ҳамшираларни бир қатор вазифалари кўрсатиб ўтилган. Ушбу кодексга биноан, - ўз хизмат вазифаларини бажаришга тўсқинлик қилувчи бирор-бир шахсий, мулкӣ ва бошқа манфаатларнинг таъсири билан боғлиқ бўлган хатти-ҳаракатларга барҳам бериш;

– норматив-ҳуқуқӣ ва идоравий ҳужжатларда белгиланган ички қоидаларга риоя қилиш, ўз хизмат вазифаларини лавозим ваколатлари доирасида оғишмай бажариш;

– ўз хизмат вазифаларини виждонан бажаришда шубҳа пайдо қилиши мумкин бўлган ҳулқ-атвордан ўзини тийиш, шунингдек, ўз обрўсига ёки муассасанинг нуфузига зарар етказиши мумкин бўлган вазиятларга йўл қўймаслик;

– хизмат мавқеидан давлат органлари, уларнинг мансабдор шахслари, шунингдек фуқоралар фаолиятига ноқонуний таъсир кўрсатиш учун фойдаланмаслик;

– давлат органида хабарлар ва хизмат ахборотларини тақдим қилишнинг белгиланган қоидаларига риоя этиш; ва шу каби вазифалар ҳақида кўрсатиб берилган. Юқорида келтирилган жумлалар тиббиёт соҳасида ҳамшираларни психологик, ижтимоӣ, одоб , ахлоқ муносабатларида қўл келади.

Психология фанлари ичида тиббиёт психологиясининг алоҳида ўрни бор. 1924 йили Эрнст Кречмер томонидан тиббиёт психологиясининг алоҳида фан сифатида ажратилиши дунё миқёсида бу фanning ривожланишига катта туртки бўлди. Тез орада Европа давлатларининг нуфузли университетларида тиббиёт психологияси кафедралари, сўнгра факультетлар ташкил қилинади ва бу соҳа бўйича мутахассислар тайёрлашни бошлади.

Тиббиёт психологияси - касалларнинг даволаниши, гигиена, профилактика, диагностика жабҳаларини тадқиқ қилувчи психология соҳасидир. Тиббиёт психологиясида тадқиқотлар тизимига касалликларнинг келиб чиқиши, касалликнинг кечиши, уларнинг шахс психологиясига таъсири қонуниятлари, инсоннинг касалликдан соғайишига кичик ижтимоӣ гуруҳнинг таъсири ўрганилади. Маълумки, тиббиёт психологияси ўз ичига

клиник психология, патопсихология, нейропсихология, соматопсихология ҳамда психотерапия каби бўлимларни камраб олади.

В.В.Гулдан фикрича, поликлиникаларда тиббий-психологик кабинетлар ва тиббиёт ходимлари учун ўқувларни ташкил этилиши юқори сифатли тиббий ёрдам кўрсатишни таъминлайди. Биз ўз тадқиқотларида соғлиқни сақлаш тизимида фаолият юритаётган тиббиёт ходимларининг ижтимоий-эмоционал психологик компетентлигини ривожлантириш долзарб муаммолардан бири эканлигини эътиборга олиб, кундалик амалиётда тиббиёт ва психологиянинг ўзаро таъсири масаласига алоҳида тўхталиб ўтамиз. Замонавий тиббиёт психологиясида ҳозирги кунгача касалликларга таъсир қилувчи психологик омиллар, тиббиёт ходимлари шахсий сифатларининг касбий фаолият самарадорлигига таъсири масалалари З.Р.Ибодуллаев, Д.И.Илҳамова, М.Х.Карамян, З.Абидова, Г.Қ.Тулаганова, Ю.К.Нарметоваларнинг тадқиқотларида ўрганилган. Тиббиёт фанлари доктори, профессор З.Р.Ибодуллаев замонавий цивилизациянинг жадал суръатлар билан ривожланиши, жамиятда инсон шахси ролининг ортиб бориши кузатилаётган бир пайтда соғлиқни сақлаш тизимида фаолият кўрсатаётган тиббиёт ходимларини тайёрлаш масаласи бугунги кун учун нихоятда долзарб масала эканлигини таъкидлайди. Тиббиёт ходими ҳар қандай бемор шахсининг эмоционал ҳолатларини, ёшга оид психик ривожланиш хусусиятларини билиши ва бемор билан психологик алоқа ўрната олиши, даволаш жараёнида турли хил психологик усулларни қўллай билиши зарурлигини уқтиради.

Кўпгина ҳамширалик дастурлари ижтимоий-эмоционал компетенцияни ошириш учун симуляцияга асосланган тренингни ўз ичига олади. Мисол учун, Калифорниядаги ҳамширалар мактаби симуляция сценарийларини ўтказди, унда талабалар ҳиссий жиҳатдан қийин вазиятларда стандартлаштирилган беморлар билан мулоқот қилишлари керак, масалан, қийин янгиликларни етказиш ёки қайғули оила аъзоларини бошқариш. Ушбу симуляциялар ўқувчиларга эмпатия, фаол тинглаш ва ҳиссий ёрдамни машқ қилиш имконини беради. Шунингдек, Нью-Ёркдаги шифохонада ҳам янги ҳамширалар учун мураббийлик дастурини яъни менторлик дастурини амалга оширди. Тажрибали ҳамширалар ёш ҳамшираларга мураббий бўлиб хизмат қилади ва янги ҳамшираларга ижтимоий-эмоционал кўникмаларини ривожлантиришда кўрсатмалар беради. Менторлар ўз тажрибалари ва тушунчалари билан ўртоқлашадилар, янги бошланувчиларга беморни парвариш қилишнинг ҳиссий талабларини бошқаришга ёрдам беришади.

(Канададаги Торонто Генерал Ҳоспитал) Источник: [https:// visasam. ru/emigration/ canadausa/medicina-v-kanade.html](https://visasam.ru/emigration/canadausa/medicina-v-kanade.html) касалхонаси беморларнинг ҳиссий фаровонлигини биринчи ўринга қўядиган беморга йўналтирилган парвариш моделини қабул қилди. Натижада, касалхонада беморларнинг қониқиш кўрсаткичлари яхшилангани ва беморнинг қайғуга учраши камайган. Касалхонадаги ҳамширалар эмпатик мулоқот бўйича махсус тренингдан ўтдилар ва беморларнинг ҳиссий ташвишларини ҳал қилиш учун вақт ажратишга даъват этилди.

Бирлашган Қиролликда ўтказилган тадқиқот бир гуруҳ ҳамширалар ўртасида акс эттириш амалиётини қўллашнинг таъсирини баҳолади. Ҳамширалар беморларнинг ўзаро муносабати ва ҳиссий жавоблари ҳақида мунтазам равишда фикр юритишга даъват этилди. Бир йил давомида тадқиқот шуни кўрсатдики, акс эттириш амалиёти билан шуғулланадиган ҳамширалар ўз-ўзини англаш ва ҳиссий тартибга солишни яхшилади, бу эса беморларнинг муносабатлари ва ишдан қониқишнинг яхшиланишига олиб келади. Яна бир тренинг, Бирлашган Қиролликдаги касалхонада ўтказилган амалий тадқиқот ижтимоий-эмоционал компетенцияни оширишда касблараро ҳамкорликнинг афзалликларини таъкидлади. Ҳамширалар, шифокорлар, психологлар ва ижтимоий ходимлардан иборат жамоа сурункали касалликларга чалинган беморларнинг мураккаб ҳиссий эҳтиёжларини қондириш учун биргаликда ишлади. Ҳамкорликдаги ёндашув беморнинг натижаларини яхшилашга ва беморларда ҳиссий стрессни камайтиришга олиб келди.

Австралиядаги соғлиқни сақлаш тизими маданий компетенцияни ўқитиш турли хил беморлар популяциясига сифатли ёрдам кўрсатишда маданий малаканинг муҳимлигини тан олди. Улар ҳамширалар учун кенг қамровли маданий малака ошириш дастурини, жумладан, семинарлар, маданий сезгирлик курслари ва чуқур тажрибаларни амалга оширдилар. Натижада, ҳамширалар турли маданиятларга мансуб беморларнинг ижтимоий-эмоционал меъёрларини тушуниш ва ҳурмат қилиш қобилиятини яхшиладилар.

Ушбу амалий мисоллар ва амалий тадқиқотлар турли механизмлар ва омиллар ҳамшираларнинг ижтимоий-эмоционал муносабатини шакллантиришга қандай ҳисса қўшишини кўрсатади. Улар ҳамширалик таълимида муҳокама қилинган тушунчаларнинг реал ҳаётда қўлланилишини ва беморларни парвариш қилиш ва соғлиқни сақлаш натижаларига таъсирини бир қанча амалий мисоллар билан кўрсатади.

Ҳиссий интеллект бўйича Бирлашган Қиролликдаги ҳамширалар мактаби ўқув дастурининг бир қисми сифатида ҳиссий ақл бўйича ўқув дасту-

рини жорий қилди. Талабалар эмоционал интеллектнинг беш компоненти (ўз-ўзини англаш, ўзини ўзи бошқариш, мотивация, эмпатия ва ижтимоий кўникмалар) билан танишди ва бу кўникмаларни ролли ўйин машқлари ва реал ҳаёт сценарийлари орқали машқ қилди. Дастур талабаларнинг эмоционал тушунишни ва беморлар ва ҳамкасблар билан мулоқотни яхшилашга олиб келди.

Қўллаб-қувватловчи меҳнат муҳити ташаббусларидан бири Швециядаги шифохона ҳамшираларнинг ижтимоий-эмоционал фаровонлигини ошириш учун қулай иш муҳитини яратишга қаратилган. Улар ҳиссий жиҳатдан қийин вазиятлардан кейин мунтазам равишда жамоавий брифинглар, юқори стрессли вазиятларга дуч келган ҳамширалар учун маслаҳат хизматларидан фойдаланиш ва ҳамдардлик ва раҳм-шафқатли ҳамширалик парвариши учун тан олиш дастурлари каби чора-тадбирларни амалга оширдилар. Натижада ҳамширалар ўзларида чарчаш даражасининг пастлиги ва ишдан қониқишнинг ортиб бургани ҳақида хабар беришди.

Беморга йўналтирилган ёрдамни амалга ошириш тренинги бўйича Нидерландиядаги касалхонада ўтказилган амалий тадқиқот соғлиқни сақлаш маданиятининг беморга йўналтирилган ёрдамга ўзгаришини ўрганиб чиқди. Ҳамширалар фаол тинглаш, беморга эмпатия ва ҳиссий ёрдам кўрсатиш бўйича тренингдан ўтдилар. Улар беморларни қарор қабул қилишда иштирок этишга ва беморларнинг ҳиссий эҳтиёжларини ҳисобга олишга даъват этилди. Тадқиқот ўз натижаларида беморнинг тажрибаси кўрсаткичларида сезиларли яхшиланишни ва беморларнинг ташвиш даражасини сезиларли пасайтиришни кўрсатди.

Стрессни бошқариш дастури бўйича Қўшма Штатлардаги йирик ўқув шифохонасида ўтказилган тадқиқот стрессни бошқариш дастурининг ҳамшираларга таъсирини баҳолади. Дастур онгни ривожлантириш медитацияси машғулотларини, стрессни бошқариш бўйича семинарларни ва руҳий саломатлик ресурсларидан фойдаланишни ўз ичига олади. Дастурда иштирок этган ҳамширалар стресс даражасининг пасайиши, ҳиссий фаровонлиқнинг яхшиланиши ва беморнинг қийин вазиятларини ҳал қилишда яхшироқ курашиш механизмлари ҳақида хабар беришди.

Ахлоқий дилемма ечими тренингида Австралиядаги ҳоспис (ҳоспис бу — оғир ва бедаво дардни енгиллатишга кўмак бериладиган жой) парваришlash муассасасида ўтказилган амалий тадқиқот ҳамширалар умрининг охиригача бўлган парвариш билан боғлиқ ахлоқий дилеммаларни қандай бошқарганликларини таъкидлади. Ҳамширалар мунтазам ахлоқий мунозаралар олиб боришди ва ахлоқ қўмитасидан кўрсатмалар олишди. Ушбу

мунозаралар орқали ҳамширалар ушбу нозик даврда беморлар ва уларнинг оилаларининг ҳиссий эҳтиёжларини қондириш учун нозик ижтимоий-эмоционал ёндашувни ишлаб чиқдилар.

Педиатрия ҳамширасида маданий компетенцияни ривожлантириш борасида Қўшма Штатлардаги академик тиббиёт маркази болалар ҳамшираларига маданий компетенцияларни ўқитишнинг таъсири бўйича тадқиқот ўтказди. Тренингда маданий сезгирлик бўйича семинарлар ва турли беморларнинг оилалари билан интерфаол машғулотлар ўтказилди. Натижада, ҳамширалар маданий тафовутлар тўғрисида хабардорликни ошириш, турли келиб чиқиши оилалари билан мулоқотни яхшилаш ва болалар парваришига хос ижтимоий-эмоционал эҳтиёжларни яхшироқ тушунишни намоёйиш этдилар.

Ушбу қўшимча амалий мисоллар ва амалий тадқиқотлар турли механизмлар ва стратегиялар ҳамшираларнинг ижтимоий-эмоционал муносабатини шакллантиришга қандай ҳисса қўшиши ҳақида кенгроқ кўринишни таклиф қилади. Улар ушбу механизмларнинг реал ҳаётда қўлланилишини ва уларнинг беморларни парвариш қилиш, соғлиқни сақлаш натижалари ва ҳамшираларнинг фаровонлигига сезиларли таъсирини таъкидлайдилар.

Динамик ва талабчан ҳамширалик соҳасида профессионал компетенция клиник кўникмалар ва тиббий билимлардан ташқарига чиқади. У ҳамшираларнинг ёрдам кўрсатиши, беморлар билан боғланиши ва соғлиқни сақлаш гуруҳлари билан ҳамкорлик қилишига чуқур таъсир кўрсатадиган бир қатор ижтимоий-психологик хусусиятларни ўз ичига олади.

Адабиётлар:

1. Бровн, Х., Мичелс, Ж., ва Ван Сон, С. Дастлабки кенгайтириш ва ҳис-туйғуларни ошириш учун восита. Илмий журнали, 2019й 6(2), 176-180.
2. Дауйи, И., Филипс, С., ва Жонз, И. Халқаро журнал. Ҳамшира таълимида ҳис-туйғулик маърифати роли: Адабиёт таҳлили. Илмий журнали, 2016 й 40, 123-127.
3. Жонз, Т. Л., ва Смит, Ж. Ҳ. Ҳамшира амалиётини ривожлантиришдаги этик кўрсаткичларнинг тўлиқ диапазонини интеграция қилиш. Профессинал журнал 2020й 36(1), 14-19.
4. Васи́ла Каримова. Ижтимоий психология. –Т.: «Фан ва технология», 2012, 7-бет
5. Собирова Д.А. "Тиббиёт ходимлари фаолиятида социал-психологик компетентлик омилларининг намоён этилиши ва ривожланиши." Психология фанлари доктори (DSc) диссертацияси 1-36бет.
6. Умида Муродова Дилмуродовна Компонентс оф эмотионал интеллигенсэ оф нурсес "Сиенсэ анд Инноватион" халқаро илмий журнали ВОЛUME 2 ИССУЭ 10 ОСТОБЕР 2023.
7. Муродова У.Д. Ҳамшираларда ижтимоий эмосионал компитетлигини ривожлантириш механизмлари. Илмий ахборотлар журнали 2023 й 11-сон 182-190 бетлар.
8. Тиббиёт психологияси Ибодуллаев З. 2006 й. Тошкент. "Истиқлол"-2006 3-5 бетлар.

ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ЭТНОМАДАНИЯТ ВА ТРАНСФОРМАЦИОН ЖАРАЁНЛАР

Абдужаббарова М.

*Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти
педагогика фанлари номзоди, доцент*

Таянч сўзлар: глобаллашув, этномаданият, трансформация, ўзбек халқи, олимлар, тараққиёт, таҳлил, хулоса.

Ключевые слова: глобализация, этнокультура, трансформация, узбекское качество, учёные, развитие, анализ, вывод.

Key words: globalization, ethnoculture, transformation, Uzbek quality, scientists, development, analysis, conclusion.

Резюме:

Ушбу мақолада глобаллашув шароитида этномаданият жараёнларнинг трансформацияга учраши ҳақида ёритилган. Айниқса, ушбу масалани ўзбек халқи этномаданияти мисолида таҳлил қилинган. Шунингдек, жаҳон олимларининг бу масала юзасидан берган мулоҳазалари ҳам илмий тадқиқ қилинган. Тадқиқот юзасидан илмий хулоса ва тавсиялар берилган.

Резюме:

В данной статье описывается трансформация этнокультурных процессов в условиях глобализации. В частности, данный вопрос был проанализирован на примере этнокультуры узбекского народа. Также научно исследованы мнения мировых учёных по этому вопросу. По результатам исследования даны научное Резюме:и рекомендации.

Summary:

This article describes the transformation of ethnocultural processes in the context of globalization. In particular, this issue was analyzed on the example of the ethnoculture of the Uzbek people. Also, the opinions of world scientists on this issue have been scientifically researched. Scientific summary and recommendations are given in connection with the research.

Этномаданият, халқ анъанавий ижоди ҳозир замонавий санъат билан уйғунлашиб, модернизациялашиб, ўз навбатида халқ ижоди ҳам замонавий санъатни халққа, кўпчиликка яқин, тушунарли қилиш орқали ривожланиш йўлидан бормокда. Шунинг учун этномаданиятни фақат узок ўтмишга тааллуқли, ўзгармайдиган санъат, ижод турлари, маросимлар, анъаналар, байрам ва томошалар деб қарамаслик, балки уни халқ ижтимоий ҳаёти билан муҳим диалектик боғлиқ, у билан бирга трансформацияга учраб, кишиларнинг

маънавий-маданий қизиқишлари ва инновациялар таъсирида модернизациялашиб келадиган воқелик сифатида қараш лозим. Аммо, этномаданиятдаги ўзак, яъни ўзбек халқига хослик мудом сақланиб қолади. Глобаллашув, яъни “... ҳаёт суръатларининг бекиёс даражада тезлашуви” жараёнида ўзбек халқига хосликни ифода қилган халқ ижоди ва миллий томоша санъатининг баъзи намуналари турли сабабларга кўра трансформацияга учрамоқда ёки йўқолиб бормоқда.

Қадим замонлардан сабр-тоқат энг муҳим хислатлардан бири бўлиб келган. Глобаллашув жараёнида бу сўз йўқолиб бормоқда. Халқимизда “Сабрнинг таги сариқ олтин”, “сабр қилсанг ғўридин ҳолво битур”, “шошилган қиз эрга ёлчимабди”, “етти ўлчаб бир кес” каби мақолларнинг пайдо бўлиши ҳам шу билан боғлиқ. Рус этнографи ва сайёҳи Н. Ликошиннинг фикрича, пул-товар муносабатларининг ривожланиши маҳаллий халқнинг характеридаги бу хислатнига путур етказган. “Шошқолоқлик шайтонга хос”. Н. Лыкошин мусулмонларга тегишли бу иборани эслатар экан: “эндиликда улар тирикчилик илинжида тинмасдан шошадилар”, – деб маълумот берган.

Маданиятдаги трансформация аслида ундаги сифатий ўзгаришларни англатади ва у доимо давом этадиган, ҳеч қачон тўхтамайдиган жараён бўлиб XX аср тугаб XXI аср бошларида ҳам кучайди. Трансформация – киёфанинг ўзгариши бўлиб, ҳозирги ўзбек халқининг миллий маданиятига четдан кириб келаётган турли даражадаги маданий янгиликлар кўпроқ оммавий ахборот воситлари, интернет, турли товарлар ёки замонавий санъат намуналари орқали кириб келмоқда. Ушбу янги маданий жараёнлар миллий маданиятимиз ривожланишига ижобий ёки салбий таъсир кўрсатмоқда.

Ўзбекистон мустақиллик эришганимиздан сўнг, ўзбек халқининг моддий маданиятида бир қанча ижобий ўзгаришлар юз берди. Жумладан, уяли алоқа телефонлар, кабел телевизорлар, интернет, кампютерлар ижтимоий ҳаётга тезлик билан кириб келди. барча соҳаларда янгича услубдаги кўринишлар ахборотлашган трансформацион ва инновацион жараёнларни кириб келганини кўрамиз.

Фанда “трансформация” (лотинча трансформация) атамаси “қайта ўзгариш”, “қайта ҳосил бўлиш” деган маъноларини беради. Бошқача сўз билан айтганда, трансформация аслида ҳужайрага ёт ДНК кириши натижасида унинг ирсий хусусиятлари ўзгаришини англатади. Бу сўз кўпроқ генетикада ишлатилса-да кейинги пайтларда у ижтимоий-гуманитар фанлар, жумладан маданиятшунослик соҳасида кўп бора ишлатилмоқда.

Халқ томоша санъати намуналарининг трансформацияга учраши, четдан кириб келиши замонавий бадий маданият таъсирининг аҳолининг ижтимоий ва кундалик турмушига кириб келиши билан боғлиқ.

Тадқиқотчи С.А.Арутюнов “Халқлар маданиятининг интеграцияси нафақат миллий ўзига хосликни асраш, балки инновацияга мойилликни кучайтиради” деб ёзган. Олим халқ маданиятларининг тенглигини кайд этса-да, “инновация” деганида аслида Ғарбона турмуш тарзига мос ўзгаришларни назарда тутган. Бу билан у халқ маданиятларида инновацияга мойил ички кучлар ҳам борлигини унутган. Р.И.Галушко Ғарб телевидениясининг халқ маданиятларига салбий таъсирини тўғри танқид қилган ва “Ғарб оммавий маданияти миллий ўзига хосликларни сийқалаштирмоқда”, деб эътироф этган. Ҳақиқатан ҳам, глобаллашув жараёнлари Ғарб оммавий маданиятини тез тарқалишига олиб келмоқда. Шу билан бирга, аммо бу жараёнда халқ томоша санъатининг намуналари бутунлай йўқолиб кетмайди. Балки халқ ўзининг тарихий меросини сақлаб қолиш мақсадида унинг “қиммати”ни ошириб боради.

Хуллас, ўзбекистонлик олимлар ҳам Глобаллашув шароитида ўзбек халқи-га хос бўлган турли анъаналар ва маросимларнинг трансформацияга учраши ёки йўқолиб кетишини олдини олиш каби муаммони халқимиз маданиятини асраш ва ривожлантириш концепцияси нуктаи-назаридан тадқиқ этишлари даркор.

Адабиётлар:

1. Алмасов В., Манзаров Й. Ўзбекистонда маънавий-маърифий соҳа: назария ва амалиёт. Тошкент: Наврўз, 2014.
2. Арутюнов С.А. Народы и культуры. Развитие и взаимодействие. - М.: Наука, 1989 - С.212.
3. Ачилдиев А. Проблемы взаимодействия национального самосознания и национальной культуры. Ташкент, 1994.
4. Бегматов А., Бекмуродов М. Миллий менталитет ва маънавият.-Т.: 2002.
5. Газиев С., Ато Н., Раҳимов Н. Маданият марказларида барча учун таълим ва ривожланиш имкониятларини яратиш. – Тошкент: Фан ва технологиялар наشريёти, 2020.
6. Галушко Р.И. Западное телевидение и “массовая культура”. - М.: Изд-во Моск.ун-та,1991. - С.12.
7. Исмоилова Ж.Х, Нишоновна К.С. Музей ва жамият. – Тошкент, 2015. – 174б.
8. Каримов И.А. Юсак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б. 3.
9. Курязова Д.Т. Музей иши тарихи ва назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 2007. – 160б.
10. Қорахонов М. Совет Ўзбекистони маданияти. Тошкент: 1957. – 108б
11. Лыкошин Н. Результаты сближения русских с туземцами. Селения Дальян 29 июня 1903 года. – С. 6.
12. Мўминов Миллий сиёсат ва маданий соҳадаги ислохотлар. – Тошкент: Академия, 2010. – 168б.
13. Мухамедов С. Совет Ўзбекистони маданияти. – Тошкент., 1963. – 30б.
14. Нишоновна К. Музей – халқ тарихининг кўзгуси. – Тошкент: Ёшлар матбуоти, 2011. – 390б.
15. Нурмухамедова М. Ўзбекистонда маданий-маърифий ишлар. – Тошкент: Ўқитувчи, 1993. – 96б.
16. Раҳмонов М.Р. Ўзбек академик драма театри тарихи (1960-2000). 2- китоб. Тошкент: Фан, 2003. – 268б
17. Ҳакимов Н., Алиев Б. Маданият ва жамият.– Т.:1992.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДДЕРЖКА МИГРАНТОВ И ИХ СЕМЕЙ В ОБЩЕСТВЕ

Умарова Ш.А.

Чирчикский государственный педагогический университет

Tayanch soʻzlar: psixologiya, migratsiya, mentalitet, ish haqi, qamoqxona, urush, tadqiqot.

Ключевые слова: психология, миграция, менталитет, заработная плата, тюрьма, война, исследование.

Key words: psychology, migration, mentality, wages, prison, war, research.

Резюме:

Maqolada migrantlar va ularning oilalarini jamiyatda psixologik qo'llab-quvvatlash usullari muhokama qilinadi, shuningdek, migratsiya tizimini takomillashtirish tahlil qilinadi.

Резюме:

В статье рассматриваются методы о психологическо-социальной поддержке мигрантов и их семей в обществе также сделан анализ усовершенствования системы миграции.

Summary:

The article discusses methods of psychological support of migrants and their families in society, and also analyzes the improvement of the migration system.

Процесс адаптации иностранных студентов-мигрантов к новым условиям существования, как правило, весьма длителен и не всегда удачен. Успешная психосоциальная адаптация в образовательном пространстве невозможна без организации действенного сопровождения со стороны учебного заведения страны пребывания (поддержки, помощи, обеспечения и защиты). Учитывая это, требуют рассмотрения научно-практические основы организации деятельности педагогических коллективов по психологической реабилитации студентов-иностранцев и психолого-педагогическому сопровождению процесса их адаптации, с учетом накопленного отечественного опыта и международной практики. Кроме того, неотложной является необходимость разработки для временных мигрантов, как особо незащищенной группы, программ психосоциальной поддержки и социальной помощи, имеющих направленность на преодоление

отчуждения в новой социокультурной среде и способствующих оптимизации адаптационного процесса.

В отечественной и зарубежной психологии и психиатрии понятие психологической защиты (реабилитации) рассматривается как важнейшая форма реагирования сознания человека на психическую травму. Или как направленная на редукцию эмоционального патогенного напряжения своеобразная перестройка, которая происходит в субъективной иерархии ценностей, в системах взаимосвязанных психологических установок и отношений.

Согласно теории когнитивной адаптации, механизмами, с помощью которых психотравмированные индивидуумы восстанавливают свои взгляды на себя и окружающий мир являются позитивное переосмысление, выборочный подход и переоценка. С этой точки зрения, борьба со стрессом, вероятно, будет одним из наиболее результативных паттернов поведения человека в желании получить контроль над ситуацией и повысить самооценку. Важно отметить, что невзирая на фокусированность модели Ш. Тейлор почти исключительно на генерации позитивных когниций (о себе и случившемся травматическом событии), она может быть использована для выработки адаптивного поведения. Исследования показывают, что эти позитивные убеждения могут мотивировать людей к перемене своей жизни к лучшему.

Предоставление индивидам психолого-педагогической поддержки в рамках психосоциального подхода направлено на устранение внешнего или внутреннего конфликта и снижение уровня стресса от проблемной ситуации за счет применения процедур поддержки и модификации.

Основными моделями психосоциального подхода к предоставлению психолого-педагогической поддержки временным мигрантам, посетившим страну пребывания с целью получения образования, можно считать:

- 1) Метод, центрированный на задании (банк процедур для упрощения перцепции целевых проблем, состоящий из элементов функциональных и проблемно-ориентированных подходов, а также кризисных интервенций). Взаимодействие психолога и студента четко структурировано, директивно и ограничено во времени. Его последовательные шаги предусматривают: исследование специфики проблемной ситуации, планирование и выполнение задания, достижение целевой установки, урегулирование ситуации. Главными составляющими успешности решения проблемы являются определение ее состояния и пунктуальное выполнение заданий

2) Кризисно-ориентированный метод индивидуальной работы (комбинированный краткосрочный подход, использующий приемы практической психологии, психотерапии и рациональных дискуссий). Как правило, длительность основного этапа составляет 3-4 консультативных сессии, но при необходимости он может быть увеличен до 7-8 встреч. Метод обычно применяется в таких кризисных обстоятельствах, как вина, враждебность, тревожность, стыд и тому подобное. Психолог, смягчая социальную и психологическую напряженность студента, помогает ему принимать адекватные решения, подбирает для него релевантные модели поведения в сложившейся ситуации

3) Рациональный метод индивидуальной работы. Базируется на принципах когнитивной теории и предположении, что интенсивность поступков по изменению ситуации зависит от волевого настроя человека. С использованием принципа «здесь и теперь», оценка состояния индивида фокусируется на мышлении, чувствах, поведении в реальном времени. Целью является изменение сознания личности, которое складывается из проявлений эмоций, представлений и поведения. Стратегии взаимодействия направлены на решение проблем; студенту предлагаются модели анализа и способы трансформации поведения в проблемной ситуации. Рациональный метод используется в случаях, когда студент требует помощи в осознании тяжелых жизненных обстоятельств и намеревается их изменить

4) Терапия реальностью. В основе метода индивидуальной работы – стремление индивида чувствовать свою значимость, уважение и любовь со стороны окружающих, что требует определения соответствующих стандартов поведения. Целью является действенная поддержка человека в понимании и принятии ответственности за свои собственные поступки. Взаимодействие направлено на идентификацию каждодневного поведения студента, обучения его производительному общению без агрессии и конфронтации, которое не ограничивает интересы других [4]. Таким образом, целью психосоциального подхода в психолого-педагогической поддержке иностранных студентов является нахождение равновесия между внутренней психической жизнью личности и ее межсистемными отношениями, которые имеют значительное влияние на процесс и качество жизнедеятельности. При таком подходе оптимистично рассматриваются потенции человека, положительно оценивается его личностный потенциал, а также способность к росту и развитию (при наличии достаточных ресурсов, условий и помощи). Сущностью поддержки является, прежде

всего, эффективное участие в решении многочисленных психологических, межличностных и социальных проблем «индивида в ситуации».

В целом, реализацию психолого-педагогической поддержки студентов иностранцев мы рассматриваем как внедрение в учебный процесс лично-стно ориентированных технологий оптимизации процесса психосоциальной адаптации. Высшему учебному заведению предлагается трехкомпонентная программа психолого-педагогической поддержки временных мигрантов, которая состоит из психолого-диагностического обследования, медико-психологического консилиума и психолого-коррекционной работы.

Подводя итог, можно сделать вывод о том, что основной психологической особенностью мигранта является потребность в улучшении своего существующего положения, стремления к комфорту, как в материальном, так и в психологическом отношении. При этом, в процессе переезда в новое место, в результате интенсивной работы адаптационного аппарата в психологии мигранта могут происходить видимые изменения на личностном уровне, которые, в свою очередь, связаны с получением (развитием) навыков, необходимых для жизни и деятельности в среде.

Уровень развития стресса у мигранта бывает тесно связан его социальной защищенностью (достойное финансовое положение, наличие собственного жилья, родственных и деловых связей, наличия в стране социальных программ по обустройству мигрантов, поддержки национальной общины), коммуникативных навыков, лояльности местного населения, культурной адаптивности (знаний и опыта применения обычаев и традиций, уровня владения языком, схожестью культур, терпимости населения к культурным приоритетам мигранта), индивидуальных особенностей личности (уровня образованности, волевых качеств, кругозора).

Мигрантами становятся люди, по разным причинам не нашедшие своего места в жизни. Они непрерывно пребывают в состоянии поиска лучшей «доли», удовлетворяя потребности путем реализации имеющегося потенциала в чужой стране. В отличие от патриота мигрант не стремится изменить существующего положения на родине, а с удвоенной силой воплощает свои намерения за рубежом. На первом этапе (въезд в страну) он подвержен наибольшему стрессу, поскольку смена обстановки априори заставляет его адаптироваться к новой жизни, перерабатывать и запоминать значительные объемы новой информации, получать, либо оттачивать языковые навыки, знакомиться с новыми людьми и правилами поведения. Столкновение с другой культурой и обычаями, иногда неблагоприятными

климатическими условиями, агрессивным поведением местного населения вызывают значительный стресс, активирующий ранее не используемые возможности психики, необходимые для полноценной адаптации и выживания в среде. В результате может произойти ряд личностных изменений, обусловленных появлением новых элементов в её структуре (к примеру, коммуникативные навыки), развитием или утратой старых привычек и навыков.

Осуществление этого задания возлагается на штатных психологов вуза (работников социально-психологической службы), педагогов и кураторов учебных групп, которые должны обеспечить проведение широкого комплекса запланированных диагностических, реабилитационных и профилактических мероприятий.

Литература:

1. Гурович И.Я. Психосоциальная терапия и психосоциальная реабилитация в психиатрии / И.Я. Гурович, А.Б. Шмуклер, Я.А. Сторожакова. – 2-е изд. – М.: Издат. дом «Медпрактика-М», 2007. – 492 с.
2. Жуков Ю.М. Методы практической социальной психологии. Диагностика. Консультирование. Тренинг : Учеб. пособие / Ю.М. Жуков, А.К. Ерофеев, С.А. Липатов и др. ; Под ред. Ю.М. Жукова – М.: Аспект Пресс, 2004. – 256 с.
3. Кагермазова Л.Ц. Социально-психологическая адаптация студента-мигранта в новых социокультурных условиях / Л.Ц. Кагермазова, Л.А. Галачиева // Педагогика и психология «Наука. Инновации. Технологии». – 2013. – №3. – С. 189 – 197.

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ҲАМ СПОРТ

MAKTABGACHA YOSHDAGI SEREBRAL FALAJ BOLALARNI MAXSUS JISMONIY MASHQLAR ORQALI HARAKAT FAOLLIGINI OSHIRISH SAMARADORLIGI

Djurabayeva D.E.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti,

“Jismoniy madaniyat nazariyasi” kafedrası o‘qituvchisi

Tayanch so'zlar: bolalar miya serebral falaji, jismoniy reabilitatsiya; adaptiv va terapevtik jismoniy tarbiya, kompensatsiya guruhi, maktabgacha ta'lim tashkiloti.

Ключевые слова: детский церебральный паралич, физическая реабилитация, адаптивная и лечебная физическая культура, группа компенсирующей направленности, дошкольная образовательная организация.

Key words: cerebral palsy, physical rehabilitation, adaptive and therapeutic physical culture, the group compensating focus, pre-school education organization.

Резюме:

Miya falajining tabiati va xususiyatlari aniqlanadi; tibbiy, reabilitatsiya va maktabgacha ta'lim muassasalarida jismoniy reabilitatsiya zarurligini ko'rsatadi muassasalar; taqdim etilgan: kontseptual apparat, qonunchilik bazasi, reabilitatsiyaning zamonaviy usullari va vositalari; maktabgacha ta'lim tashkilotlarida (MTM) bolalarni reabilitatsiya qilish shartlari.

Резюме:

Определены природа и особенности детского церебрального паралича; учреждения, показывающие необходимость физической реабилитации в медицинских, реабилитационных и дошкольных образовательных учреждениях; представлены: понятийный аппарат, правовая база, современные методы и средства реабилитации; условия реабилитации детей в дошкольных образовательных учреждениях (ДДОУ).

Summary:

The nature and characteristics of cerebral palsy in children are defined; institutions that demonstrate the need for physical rehabilitation in medical, rehabilitation and preschool educational institutions; the following are presented: conceptual apparatus, legal framework, modern methods and means of rehabilitation; conditions for the rehabilitation of children in preschool educational institutions (PEI).

XXI asrdagi hayot yangi muammolarni keltirib chiqaradi, ko'plab muammolarga duch keladi, ular orasida eng muhimi, eng muhim insoniy qadriyat sifatida salomatlikni saqlashdir. Bu kelajak avlodning sog'lig'i haqida gap ketganda muhim ahamiyatga ega. Statistikaga ko'ra, Rossiyada so'nggi yillarda sog'lom

yangi tug'ilgan chaqaloqlarning ulushi 48% dan 26% gacha kamaydi. Bolalar (74 %) fiziologik jihatdan etuk bo'lmagan holda, sog'liq, nafas olish, ovqat hazm qilish asab, mushak-skelet va boshqa tizimlarning turli xil anormalliklari bilan tug'iladi. Mushak-skelet tizimi tananing eng kuchli tuzilishi bo'lishiga qaramay, bolalik davrida u eng zaif hisoblanadi. Bolalarning 5-7 foizida mushak-skelet tizimining patologiyasi kuzatiladi. Ushbu guruhning asosini (89 %) bolalar serebral falaji (BSF) bo'lgan bolalar tashkil etadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda eng asosiy va hayotiy zarur harakatlar: piyoda yurish, yugurish, sakrash, osilish, tortilish, uloqtirish, muvozanat saqlash va shu kabilar bolaning har tomonlama rivojlanishida asosiy manba hisoblanadi. Harakatlarning asosiylariga bolalarni orgatishda murabbiy ta'lim berish barobarida tarbiyaviy hamda sog'lomlashtiruvchi vazifalarni ham yechadi. Xususan, jismoniy mashqlardan: tezkorlik, chaqqonlik, egiluvchanlik, mushaklarni puxtalash bilan birga, yurak-qon tomir, nafas olish va asab tizimlarini ham mustahkamlaydi. Olti-yetti yoshli bolalarning fiziologik, psixologik jihatdan o'qishga, maktabga tayyorgarligi darajasi asosiy harakatlarga va harakat tajribasiga bog'liq bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Tadqiqotning maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarni asosiy harakat turlariga o'rgatish jarayonini tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqotning vazifasi maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy rivojlantirishda asosiy harakat turlariga o'rgatish jarayonini metodologik asosini yoritishdan iborat.

Tadqiqotning uslublari: ilmiy-metodik manbalarni o'rganish, tahlil qilish, kuzatuv, analiz va sintez.

Tadqiqotning muhokamasi. Davlat talablari (Standart)ning "Jismoniy rivojlanish va sog'lom turmush tarzining shakllanishi" bo'limining birinchi yonalishida bolaning jismoniy faolligini oshirish, yirik motorika, mayda motorika, sensomotorikani rivojlantirib, madaniy-gigienik ko'nikmalarni shakllantirib borish nazarda tutiladi.

1-jadval

Ilk yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan talablar

JISMONIY RIVOJLANISH VA SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANISHI		
Kichik soha: Yirik motorika		
Talab: Bola o'z tanasi va uning a'zolarini boshqaradi, maqsadli to'g'ri Harakatlanadi		
0-1 yosh	1-2 yosh	2-3 yosh

KUTILAYOTGAN NATIJALAR		
Boshi va ko'raginiko'taradi; Orqasidan qorniga vaqayta o'giriladi; yordamsiz o'tiradi; oyoqlarini izlaydi va to'ib, og'ziga tortadi; turli yo'nalishlardaemaklaydi; to'rt oyoqlab harakatlanadi; tirgakka suyangan holda oyoqda turadi; kattalar yordamida va yordamsiz oyoqda turadi; yura boshlaydi; kichik to'siqlar ustidanxatlab o'tadi.	kattalar yordamisizturli yo'nalishlardayuradi; tizzasiga o'tiradi;yuguradi; engashib o'yinchoqlarni oladi; zina'oyadan yuqoriga qadama-adam ko'tariladi.	bir oyoqda turibmuvozanatni saqlaydi; mustaqil zina'oyadan ko'tariladi va tushadi; te'alikdan sirganibtushadi; ikki oyoqlab bir joyda sakraydi, oldinga siljib sakraydi; kichik to'siqlar ustidan sakrab o'tadi; yo'iq eshikni ochadi, eshikdan kiradi va chiqadi; uch oyoqli velosipedda uchadi.
BOLANI RIVOJLANTIRISH BO'YICHA FAOLIYAT		
bolani sevimli o'yinchog'i yaqiniga emaklab kelishini ragbatlantirish; bola o'tirgan holatdanyotgan holatga tushishi va ko'tarila olishi uchun yumshoqjoyini ta'minlash; bolani qorindan orqasiga aylanishiga va qorniga o'girilishiga rag'batlantirish; - men tomon emakla, -o'tir ko'rsatmalari orqali bola bilan hamkorlikdao'yinlar tashkil qilish; bola xatlab o'ta olishi uchun uni past predmetlar bilan ta'minlash; vazifani murakkablashtirish maqsadidapredmetlar sonini (masalan,kubiklarni) asta-sekin ko'paytirib borish; bola qiziqayotgan predmetiga emaklab yoki xatlab etishishi uchun imkoniyat yaratish.	Bolaga tortish,cho'zish, ko'tarish Imkonini beruvchi Predmetlarni taklifqilish; bola bilan qo'l va oyoqlarni harakatlantirib va xirgoyi qilib o'ynash; bola erkin harakatlanishi uchun xavfsiz va mustahkam muhit yaratish; bolaga aravacha,otchalar, kubiklar, yirik o'yinchoq mashinalarbilan o'ynashni o'rgatish; bola bilan to'g'ri yo'nalishda yurish, yugurish, emaklash, predmetlarni otish/ilib olish imkoniyatiniberadigan o'yinlaro'ynash; ertalabki badantarbiyani ochiqhavoda tashkillashtirish.	Bolaning harakattajribasini turli xil jismoniy mashqlar bilan boyitish; bola bilan yo'nalishini to'ishi va bo'sh joyda harakatlanishi uchunharakatli o'yinlar o'tkazish; bolaga kichik te'alikka chiqish va tushishida ko'maklashish; bolalarni harakatfaolligini tashkillashtirishda jamoaviy shakllarga jalbetish; tanish harakatlarnibirgalikda oson va erkin, birmaromda va kelishgan holda bajarish; o'lda turli kataklar, yo'lakchalar, doirachalar chizish hamda bolaga quvonch va xursandchilik bag'ishlaydigan mashqlar bajarish.
Kichik soha: Mayda motorika		

Talab: Bola qo'li va barmoqlarini turli maqsadlarda muvofiqlashtiradi va Ishlatadi		
0-1 yosh	1-2 yosh	2-3 yosh
KUTILAYOTGAN NATIJALAR		
Asosiy arakatlar predmetlarni ushlaydi; predmetlarni bir qo'lidan ikkinchi qo'lga oladi; bir vaqtda bir necha predmetlarni q o'lida ushlaydi; barmoqlari bilan turli o'yinchoqlarni aylantiradi; oddiy o'yinchoqlarni bo'laklarga ajratadi va yig'adi; qarsak chaladi; qo'lini silkitadi.	ko'pincha birnecha varaqni o'tkazib, kitob betlarini varaqlaydi; predmetlarni teradi va birlashtiradi (piramida va hokazo); predmetlarni burab qo'yadi va burab oladi; – barmoqlar o'yinilni o'ynaydi.	5 —7 halqali piramidani boo'laklarga ajratadi va yig'adi; teshik shakliga moskeladigan yassi va hajmli shakldagi predmetlarni joylashtiradi; halqaga arqonni o'tkazadi; katta hajmli sodda mozaikalarni yig'adi; oson qurilish

Kundalik hayotda, jamiyatda, tabiatda xavfsiz yurish-turish asoslarini shakllanishi. Tug'ilgandan 3 yoshgacha

Bola hali juda kam tajribaga ega bo'lganligi sababli: bolani qarovsiz qoldirmaslik va travmatizmni oldini olish; o'yin va mustaqil harakat mobaynida doimiy ravishda bolaning kayfiyatini kuzatish; sokin va do'stona ohangda gapirish; bolaga o'yinchoq tanlashda ishlab chiqaruvchining tavsiyalariga rioya qilish lozim. 6-7 yoshli bolalarning umumiy jismoniy rivojlanishi uyg'un ravishda 6-7 yoshli bolalarning umumiy jismoniy rivojlanishi uyg'un ravishda ro'y bera boshlaydi. Ularda tayanch-harakat, yurak-qon tomir, nafas olish, ichki sekretsiya bezlari jadal rivojlanadi. Shuning uchun maktabga tayyorlov guruhiga quyidagi vazifalar qo'yiladi: yil davomida bolalarning yurish va yugurish ko'nikmalarini takomillashtirish, ya'ni bir holatlarda, keng va erkin tibbiy holda harakatga keltirib yurish, yengil bir xil yugurish. Yurish va yugurishda bir xil belgilangan topshiriqni saqlay bilish va yana uni tezda o'zgartira olish. Sakrashlarda yugurish va oyoqni to'g'ri qo'yib depsinishni o'rgatish (1-jadval).

Muhokama va natijalar. Nishonga aniq otishning turli usullarini, uloqtirishlarni rivojlantirish, osilib, tirmashib chiqishda harakatlarning bir xilligini bir me'yorga moslashtirib, kelishtirib bajarishga o'rgatish. Bolalarni bir joyda turib saflanish va qayta saflanishga, ketma-ket, yonma-yon, doira hosil qilib saflanishlarga hamda qad-qomatni to'g'ri rivojlantirishga o'rgatish. Jismoniy tarbiya bolalar bog'chalari uchun tarbiyaviy dasturda ko'rsatilgandek, quyidagi asosiy harakat mashqlari didaktik prinsipda o'rgatiladi va ketma-ket murakkablashtirib boriladi.

Asosiy harakatga o'rgatish. «Bayroqcha». Bolalar bir safda (ketma-ket saflanib) turib, so'ng yurib (yugurib) maydoncha yoki xona burchagiga boradilar. Birinchi bolaning qo'lida bayroqcha bo'lib, «To'xtang!» so'ziga hamma bolalar to'xtaydilar. Tarbiyachi bolalardan birontasini chaqiradi, u bayroqchani ilgarigi boladan olib, o'zi saf oldiga borib turadi va yurish (yugurish) davom etadi. Qachonki bolalar o'zlarining saf oldiga borib turishlarini tezda o'rganib olsalar, shunda saf harakatini to'xtatmasdan oldinda boruvchilarni almashtirish mumkin. Bolalarning yurish (yugurish) paytlarida maydon yoki xona burchagiga ustunchaning tepa qismiga bayroqcha qo'yish joizdir, chunki bolalar yurgan va yugurgan paytlarida o'sha burchaklarda to'g'ri burilishni o'rganadilar. Keyinchalik ustunchaga bayroq qo'yishning zaruriyati bo'lmaydi, chunki bolalar burchaklardan to'g'ri burilib yurish, yugurishga odatlanadilar.

«Hushyor bo'!» Bolalar bir safda yugurib bormoqdalar, har bir bolaning qo'lida bayroqcha yoki koptokcha, shar bo'lishi mumkin. Tarbiyachi shu payt bironta bolaning ismini aytadi. Shunda bola qo'lidagi narsani ko'taradi. So'ng boshqa bolaning ismini aytadi, u qo'lidagi narsani ko'targanda oldingi bola bayroqchani tushiradi.

«Baland va past». Bolalar safga ketma - ket, bo'ybastlariga qarab saflanadilar. Ushbu yo_inda yuradilar hamda yuguradilar. Tarbiyachi tartibga qarab: bo'yi balandlarni oldinga, bo'yi pastlarni esa ulardan keyinga qoo'yadi. «Buriling!» Bolalar bir safda yuradi (yuguradi). Shu tarzda bironta joyga borib (devor, daraxt, oyna), orqaga buriladi, oldinda boruvchi bola safni boshqarib boradi. Keyingi navbatlarda yo_nalishni o'zgartirib yurishni (yugurishni) to'satdan doiraga urib, hushtak yoki chapak chalib o'rgatadi. Keyingi navbatlarda tarbiyachi so'z bilan: «Burilinglar!» deb yoki to'satdan (chapak yoki doiraga urib) yurishni, yugurishni o'zgartirishi mumkin.

«Ilon izi». Maydoncha yoki pol ustiga aylana bo'ylab koptokchalar (tennis to'pidan kattaroq lattadan, matodan yasalgan, ichiga eski paxta, qum solingan) 40–50 sm oralig_ida qo'yib chiqiladi. Bolalar doira bo'ylab saflanadilar. Tarbiyachining topshirig_iga binoan «Yuringlar!» deganda, aylana bo'ylab yurishadi. «Ilonizi bo'ylab» deganda, har qaysi to'ldirma to'pchalarni aylanib yuradilar (yuguradilar).

Xulosa. Bolalarning kundalik hayotdagi harakat faoliyatini to'g'ri tashkil etish bolaning sog'lom jismoniy holati va kun davomidagi psixikasi uchun zarur harakat rejimini bajarilishini ta'minlaydi. Bir tomondan muayyan aqliy kuchni va ikkinchi tomondan aktiv dam olishni talab qiluvchi turli xarakterdagi bolalar faoliyatini maqsadga muvofiq almashtirib turish nerv tizimi charchashining oldini olishni, bolada xushchaqchaq kayfiyat va organizmning optimal ish qobiliyatini saqlab turishni ko'zda tutadi. Bolalar hayoti asosan ochiq havoda

kechadigan paytlarda doimiy ravishda sosiy harakat turlarini soddalashtirib lekin qiziqarli tarzda o'tkazish tavsiya qilinadi. Asosiy harakat turlari 2-3 dan 5-6 gacha bolalar yosh guruhlari kesimida o'rgatib borilishi lozim. Bunda musiqaviy ovozlari va guruhij jo'rlikdan foydalanish, harakatni juftlikda bajaritirish, turli buyumlar bilan bajarish, bolalar maydonchasini o'zgartirib turish ham foyda beradi.

Adabiyotlar:

1. Abdikadirova, N. S., Nurillaeva, D. S., Ganijanovna, M., Azamova, S. R. J., Bobomuradov, B. K., & Kutlimuratov, I. K. (2021). Football in Uzbekistan: Law, Leisure and Sociology. *PSYCHOLOGY AND EDUCATION*, 58(1), 1995-2002.
2. Djurabayeva D.E. (2023). Hygienic requirements for food and its impact on human health. *Web of teachers: Inderscience Reasearch*, 8-11.
3. Джурабоева Д. Э. (2024). Инновационные технологии профилактики и реабилитация спортсменов с заболеваниями опорно-двигательного аппарата. Актуальные проблемы адаптивной физической культуры и спорта, УзГУФКС, г.Чирчик, Узбекистан 156-158.
4. Тангриев, А. Т., & Дачев, О. В. (2019). Национальный спорт в вузе. *Наука, техника и образование*, (11 (64)), 69-71.
5. Djurabayeva D.E. (2024). Jismoniy mashqlar intensivligi bo'yicha adaptiv sport turlarida tasniflashni nazariy asoslari. Adaptiv jismoniy tarbiya va sportining dolzarb muammolari, O'zDJTSU, Chirchiq, O'zbekiston, 60-62.
6. Djurabayeva D.E. (2023). Ovqatlanish gigiyenasining inson salomatligiga ta'siri. *Муғаллим хәм ўзликсиз билимлендириў*, 610-614.
7. Игамбердиев, О. Р. (2021). Футбол тўғарақларида шуғулланувчи 4-5 синф ўқувчиларини жисмоний тайёргарлигини ошириш. *Фан-спортга*, 54-56.
8. Дачев, О. В., & Ирисбоев, М. Т. (2021). Уровень подготовки специалистов по футболу в узбекистане. *Проблемы педагогики*, (1 (52)), 85-87.
9. Нурматов, М. Х. (2021). Эффективность и надежность тактической деятельности квалифицированных футболистов. *Фан-спортга*, 16-17.
10. ШУКУРОВА, Ш. (2019). Мини-футбол бўйича аёллар жамоаларида амалга оширилган стандарт вазиятлар таҳлили. *Фан-Спортга*, (2), 44-47.
11. Хамдамов, Р. М., & Курызов, Р. (2022). Особенности совершенствования технических элементов у футбольных вратарей. *POLISH SCIENCE JOURNAL*, 1(46), 152-155.
12. Бадалян Л.О., Журба Л.Т., Тимонина О.В. Детские церебральные параличи. – Киев, 2008. – С. 2–6.
13. Дмитриев В.С. Адаптивная физическая реабилитация: структура и содержание. – М., 2003. – С. 39.
14. Мастюкова Е.М. Физическое воспитание детей с церебральным параличом. Младенческий, ранний и дошкольный возраст. – М.: Просвещение, 2006. – С. 158.
15. Наумов А.А., Токаева Т.Э. «Солнышко»: программа воспитания и обучения детей с сочетанными нарушениями (интеллектуальной недостаточностью и нарушениями опорно-двигательного аппарата) / Перм. гос. пед. ун-т, Лаб. психофиз. развития детей ПГПУ; Спец. (коррекц.) общеобразоват. шк. для детей с ОВЗ № 152. – Пермь, 2009. – С. 19–34.
16. Семенова К.А., Мастюкова Е.М., Смуглин М.Я. Клиника и реабилитационная терапия детей с церебральным параличом. – М.: Просвещение, 2005. – С. 306.
17. Современные методики физической реабилитации детей с нарушением функций опорно-двигательного аппарата / под ред. Н.А. Гросс. – М.: Медицина, 2005. – С. 180.

BIATLONCHILARNING JISMONIY RIVOJLANGANLIK KO'RSATKICHLARINING TUZILISHI

Halimova F.K.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Jismoniy madaniyat va sport kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: antropometrik ko'rsatkichlar, koordinatsiya, asab tizimi, lokomotor harakat, sport, energiya, siklik harakat, mushaklar, morfologik, massa, tiriklik sig'imi, mushak tolasi, yog' qatlami.

Ключевые слова: антропометрические показатели, координация, нервная система, локомоторное движение, спорт, энергия, циклическое движение, мышцы, морфологические, масса, жизненная емкость, мышечные волокна, жировая прослойка.

Key words: anthropometric indicators, coordination, nervous system, locomotor movement, sport, energy, cyclic movement, muscles, morphological, mass, vital capacity, muscle fiber, fat layer.

Резюме:

Ushbu maqolada biatlonchilarning jismoniy rivojlanganlik ko'rsatkichlarining tuzilishi haqida qisqacha mazmuni bayon etilgan.

Резюме:

В данной статье представлена краткая информация о структуре показателей физического развития биатлонистов.

Summary:

This article provides a summary of the structure of physical development indicators of biathletes..

Biatlonchilarning antropometrik ko'rsatkichlari sport natijalariga erishishda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, uzoq masofaga yuguruvchilarning o'rtacha bo'y ko'rsatkichlari 178-185 sm ni tashkil etishi ko'pchilik olimlar tomonidan e'tirof etib o'tilgan. Ammo, shunday bo'lsada, jahon chempionlari va uzoq masofalarga yugurish bo'yicha rekord o'rnatgan sportchilarning bo'y uzunligi 167-180 sm atrofida bo'lgan sportchilarda yuqori sport natijalariga erishganligini ko'rsatai. Uzoq masofaga yuguruvchilar tana tuzilishi qotmadan kelgan, ko'krak qafasi keng, mushaklari yaxshi shakllangan, oyoq uzunligiga ega bo'lgan sportchilar ko'proq uchraydi. Albatta, bu sport natijalariga erishishda uzoq masofalarga yuguruvchilarning tana tuzilishi va baquvvat mushakga ega bo'lishi zarur. Chunki, uzoq masofaga yuguruvchilarda mushaklarni chiniqtirish,

nafas olish tizimini rivojlantirish, o'pkaning tiriklik sig'imini oshirish sport natijasini ko'rsatishda muayyan xizmat vazifasini bajaradi. Yurishda sportchilar gavdasini fazoda joy almashtirib turishini ta'minlovchi harakatlarning asosidir. Sportda yugurish murakkab lokomotor harakat bo'lib, uni ta'minlovchi faqatgina mushaklar harakati emas, balki markaziy asab tizimi bilan bog'liqdir. Sportchilar yugurganda asosiy ishini mushaklar bajaradi. Ammo, ana shu mushaklar ishini markaziy asab tizimi tartibga solib turadi. Inson yugurganda uning tanasi har xil holatda harakatlarni bajaradi. Bunda harakatlar mushaklar faoliyatini qiyinlashtirishi yoki osonlashtirishi ham mumkin. Misol uchun, tekis yerda yugurganda mushaklar faoliyati yengil harakatni bajaradi. Agarda noteks joylarda harakatlansa mushaklar ishi qiyinlashadi. Yugurishda bir oyoq depsinish fazasida bo'lsa, ikkinchisi uchish fazasini bajaradi. Yugurish vaqtida bu harakatlar o'rni almashib turadi. Ana shu vaqt ichida har ikkala oyoq galma-gal yerga tegib, o'rni almashtirib turadi. Bir oyoq yerdan ko'tarilib, ikkinchi oyoq yerga tekkungacha bo'lgan vaqt davomida uchish fazasi vujudga keladi. Yugurayotgan sportchining gavdasi yurib ketayotgan insonning gavdasiga qaraganda ancha oldinga engashgan bo'ladi. Shuning uchun ham yugurib ketayotgan sportchining gavdasi yerga nisbatan bir tekisda uchib ketayotganga o'xshaydi. Natijada og'irlik markazi vertikal chiziq bo'ylab chiqib tushish amplitudasi yurib ketayotgan sportchiga qaraganda ancha past bo'ladi. Shuning uchun ham yugurib ketayotgan sportchining gavdasi yuruvchiga nisbatan kichik amplitudada harakatlanadi. Yugurib ketayotgan sportchining oyoq mushaklaridan boshqa gavda mushaklarining harakatlari ham yaxshi sezilib turadi. Yugurganda va yurganda ham mushaklar faoliyati deyarli o'xshash vazifalarni bajaradi. Ammo, yugurganda mushaklar tez va qattiq qisqaradi. Shuning hisobiga katta hajmdagi kuch va energiya sarflaydi.

Skelet mushaklari odam harakat apparatining faol qismi hisoblanadi. Uning passiv qismini suyaklar, boylamlar va fassiyalar tashkil qiladi. Odam organizmida 600 ga yaqin skelet mushaklari mavjud, ularning jami og'irligi katta odamlarda tana vaznining 40-50% ini tashkil qiladi. Odam tanasining hamma skelet mushaklari: tana, kalla, oyoq va qo'llar mushaklari ko'ndalang-targ'il mushak to'qimasidan tuzilgan. Sportchilar tanas harakatlari va oyoq-qo'llarning fazodagi harakati, mehnat faoliyati, nutq, nafas olish va boshqa fiziologik jarayonlar mushaklarning guruh-guruh bo'lib qisqarishi orqali amalga oshadi. Skelet mushaklarining qisqarishi inson ihtiyoriga bo'ysunadi. Mushaklar ta'sirlanish, qo'zg'alish va qisqarish xususiyatiga ega. Skelet mushaklari ko'ndalang-targ'il mushak tolalaridan tuzilgan. Mushak tolalari o'zaro biriktiruvchi to'qima yordamida birikadi. Har bir endomiziy, mushak

tolalarining alohida tutamlarini o‘rab turgan biriktiruvchi to‘qima – perimiziy, mushakni tashqarisidan o‘rab turgan biriktiruvchi to‘qimali parda epimiziy yoki fassiya deb nomlanadi. Biriktiruvchi to‘qima pardalari orqali mushaklarga ko‘p miqdorda qon tomirlari hamda sezuvchi va harakatlantiruvchi asab tolalari o‘tadi.

Mushaklar ikki tomondan paylarga davom etadi. Paylar yordamida mushaklar suyaklarga birikadi. Paylar zich tolali birikmadan tuzilgan va juda mustahkam hamda pishiq bo‘ladi. Masalan, ahilla payi 400 kg, son to‘rt boshli mushagining payi esa 600 kg.gacha yukni ko‘tara oladi.

D.D.Safarova fikricha har bir mushakning boshi, tanasi va dumi tafovvut etiladi. Mushak boshi bilan tanaga yaqin suyakka, dumi bilan tanadan uzoqroq suyakka birikadi. Mushakning tanasi qisqarganda bo‘g‘imda (suyak richagida) harakat bajariladi. Mushaklar hech qachon bitta-bittadan qisqarmaydi. Doimo ular guruh-guruh bo‘lib harakat qiladi. Bajaradigan vazifasiga ko‘ra mushaklar ichida antoganistlar va sinergistlar farq qilinadi. Qarama-qarshi harakatni bajaradigan mushaklar antogonistlar deb ataladi. Masalan, bilakni bukuvchi mushaklarning antogonisti bo‘lib bilakni yozuvchi mushaklari hisoblanadi. Bitta vazifani bajaruvchi mushaklar esa sinergistlar deb ataladi. Harakat koordinasiyasi asab tizimi tomonidan boshqariladi. Bunda mushak guruhlarining qisqarishi va bo‘shashishi ma’lum tartibda va kerakli kuch bilani amalga oshiriladi. Shu tufayli harakatlar silliq ketadi.

Markaziy asab tizimi boshqaruvining tormozlovchi ta’siri tufayli sog‘lom odam o‘z mushaklarini maksimal kuch bilan qisqarishga majbur qila olmaydi. Ammo ba’zi kasalliklarda asab tizimi nazoratni yo‘qolishi natijasida mushak qisqarishlari shunchalik kuchli bo‘ladiki, u paytlarni uzilishi va hatto, suyaklarning sinishiga ham olib kelishi mumkin. Bajaradigan vazifasining ko‘lamiga qarab mushaklar turli shakl va kattalikda bo‘ladi. Uzun, keng va qisqa mushaklar farq qilinadi. Oddiy mushaklardan tashqari tishsimon, ikki boshli, uch boshli va to‘rt boshli mushaklar uchraydi. Shakliga ko‘ra duksimon, yarim patsimon, ikki yoqlama patsimon, tasmasimon va ikki qorinchali mushaklar bo‘lishi mumkin. Joylashgan joyiga qarab gavda mushaklari, qorin mushaklari yuqori va pastki kamar mushaklari farqlanadi. Gavda mushaklari o‘z navbatida ko‘krak mushaklari, orqa mushaklari, bosh va bo‘yin mushaklaridan iborat bo‘ladi.

Yu.F.Kuramshin va boshqalar fikricha [1999] 11-13 yoshdan boshlab o‘rta va uzoq masofaga yuguruvchi o‘smirlarda tana tuzilishining o‘sishi va skelet suyaklarining qotishi davom etishini ko‘rsatib oyoqlarning o‘sishi hisobiga tana proporsiyalarini o‘zgarishi va mushaklarni jadal rivojlanishini miya katta

yarim sharlar po'stlog'ini integrasiyalovchi rolining ortishi, tormozlanish jarayonlarining kuchayishi bilan ifodalanishini ko'rsatib o'tgan. Ular tomonidan berilgan ma'lumotlarda 11-13 yoshli bolalarning morfologik, funksional va biomexannik xususiyatlari shug'ullanuvchilarning katta hajmdagi va jadallikdagi yuklamalarni bajara olish qobiliyatlaridagi sezilarli o'zgarishlarni o'zlarida aks ettiradi. Harakat va vegetativ funksiyalar ko'rsatkichlarni o'sishi kattalashgan sari sezilarli o'zgarmaydi. Chunki jismoniy sifatlarni aks ettiradigan yoshga oid sensitiv qonuniyatlarga bog'liq holda, natijalarning pasayishi va o'sishning konkret bosqichlari mavjud bo'lib, bu bir qator olimlar tomonidan o'tkazilgan tajribalar natijalariga mos keladi [107; 288-289-b;].

1.8-jadval

Har xil yoshdagi, uzoq masofaga yuguruvchi sportchilarning morfologik ko'rsatkichlari (V.P.Zelichenok bo'yicha)

Morfologik ko'rsatkichlar	Statistik miqdorlar	Yoshi				
		11-12	13-14	15-16	17-18	19-20
Tana uzunligi, m	m	149,33	163,60	172,87	174,94	176,87
	$\pm \delta$	6,35	6,72	5,81	5,37	4,51
Tana vazni, kg	m	37,36	49,23	59,14	62,86	66,61
	$\pm \delta$	5,25	6,12	4,77	5,20	5,11
Mutloq tana yuzasi, m ²	m	1,27	1,52	1,71	1,78	1,82
	$\pm \delta$	0,09	0,11	0,09	0,07	0,08
Nisbatan tana yuzasi, m ²	m	337,53	309,14	289,75	283,17	276,60
	$\pm \delta$	7,76	8,32	7,57	6,72	6,83
Ko'krak aylanasi, sm	m	72,01	78,50	88,42	90,96	92,84
	$\pm \delta$	2,91	3,24	3,07	2,95	2,71
Son aylanasi, sm	m	45,86	48,92	50,97	53,04	53,71
	$\pm \delta$	3,01	2,88	2,60	2,52	2,35
Boldir aylanasi, sm	m	29,89	33,21	34,72	36,43	36,96
	$\pm \delta$	1,82	1,97	1,90	1,55	1,71
Topig' aylanasi, sm	m	20,08	22,34	23,20	23,57	23,69
	$\pm \delta$	1,14	1,20	1,12	1,03	1,07
Oyoq uzunligi, sm	m	79,88	88,61	92,08	93,75	95,37
	$\pm \delta$	3,84	4,29	4,06	3,78	3,49
Oyoq uzunligi/ tana uzunligi, %	m	53,42	54,11	53,32	53,60	53,96
	$\pm \delta$	1,74	2,03	1,89	1,96	1,63
Mushak qatlami, kg	m	17,26	23,58	28,40	32,16	34,80
	$\pm \delta$	2,15	3,09	3,17	2,95	2,62

Yog' qatlami, kg	m	4,86	5,63	6,17	6,25	6,34
	$\pm \delta$	1,31	1,27	1,23	1,26	1,19
Suyak qatlami, kg	m	7,00	8,81	10,96	11,28	12,06
	$\pm \delta$	0,81	1,32	1,08	1,12	1,03

V.P.Zelichenok tomonidan berilgan ma'lumotlarga ko'ra, morfologik ko'rsatkichlar tana tuzilishi bo'yicha o'n bir yoshdan yigirma yoshgacha bo'lgan sportchilar misolida 2,6% ga o'zgarishlar bo'lishi mumkin ekanligini ko'rsatib o'tgan. Mahalliy olimlardan S.S.Tajibayev bergan ma'lumotlarda boks bilan shug'ullanuvchi 13-14 yoshli sportchilar bilan o'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra ularning tana uzunligi, vazn og'irligi ko'krak qafasi kengligi, oyoq, qo'l, yelka, toz, son uzunligini yoshi bo'yicha model ko'rsatkichlariga nisbatan jismoniy rivojlanish me'yor chegarasida bo'lganligi ko'rsatishadi.

1.9-jadval

Uzoq masofalarga yuguruvchilarni mushak tolasi, suyak massasi va yog' qatlamining og'irligi bo'yicha morfologik model ko'rsatkichlari

(V.P.Cherkashin va bosh. bo'yicha)

Maso-fa, m	Jin si	Yoshi	Tana uzunlig, sm	Tana vazni, kg	Yog' qatlami		Suyak		Mushak tolasi	
					mutloq	nisbiy	mutloq	nisbiy	mutloq	nisbiy
5000-10000	E	22-28	175-185	58-65	6,47 $\pm$ 1,5	10,11 $\pm$ 1,94	9,51 $\pm$ 1,1	15,0 $\pm$ 1,29	29,99 $\pm$ 3,22	46,99 $\pm$ 2,04
3000 t/o	E	21-28	175-185	65-70	6,47 $\pm$ 1,5	10,11 $\pm$ 1,94	9,51 $\pm$ 1,1	15,0 $\pm$ 1,29	29,99 $\pm$ 3,22	46,99 $\pm$ 2,04
42195	E	23-31	168-182	55-60	6,47 $\pm$ 1,64	10,94 $\pm$ 2,38	11,1 $\pm$ 1,2	17,3 $\pm$ 1,14	31,18 $\pm$ 0,69	48,76 $\pm$ 3,72

V.P.Cherkashin bergan ma'lumotlarga ko'ra, uzoq masofalarga yuguruvchi sportchilarda tana uzunligi 175 sm.dan 185 sm.gacha, tana vazni esa

58-65 kg.gacha tashkil etishi mumkinligini ko'rsatgan. Ular tanasidagi mutloq yog' qatlami 6,47 $\pm$ 1,5; nisbiy yog' qatlami esa o'rtacha 10,11 $\pm$ 1,94 tashkil etishini ko'rsatib o'tgan. Sportchilarda suyakning mutloq massasi 9,51 $\pm$ 1,1 teng bo'ladigan bo'lsa, nisbiy massasi esa 15,0 $\pm$ 1,29 ga.teng bo'lishini ko'rsatib o'tgan. Mushak tolasining mutloq og'irligi 29,99 $\pm$ 3,22 mushak tolasining nisbiy og'irligi 46,99 $\pm$ 2,04 ni tashkil etishini ko'rsatgan.

Marafon yuguruvchilarda esa bu ko'rsatkichlar quyidagicha ifodalandi. Tana uzunligi 168-182 smga teng bo'lsa, vazni esa 55-60 kg, yog' qatlami 6,47 $\pm$ 1,64, nisbiy yog' qatlami esa o'rtacha 10,94 $\pm$ 2,38 tashkil etishini ko'rsatib o'tgan. Marafonchilarda suyakning mutloq massasi 11,1 $\pm$ 1,2 teng bo'ladigan bo'lsa, nisbiy massasi esa 17,3 $\pm$ 1,14 ga teng bo'lishini ko'rsatib o'tgan. Mushak tolasining mutloq og'irligi 31,18 $\pm$ 0,69, mushak tolasining nisbiy og'irligi 48,76 $\pm$ 3,72 ni tashkil etganligini ko'rishimiz mumkin.

Olingan ma'lumotlarga ko'ra, uzoq masofaga yuguruvchilarda morfologik model ko'rsatkichlar bo'yicha bo'yning uzunligi $176,4 \pm 4,0$ ni tashkil etgan. Vazn og'irligi esa $63,0 \pm 3,0$ kg.ni tashkil etishini ko'rsatgan. Ko'krak qafasi aylanasi 87-88 sm o'rtacha tashkil etilishi ko'rsatilgan. Son aylanasi esa 50-51 sm, boldir aylanasi 34-35 sm, yelka kengligi 29-30 sm, toz kegligi 26-27 sm, bel uzunligi 92-93 sm, oyoqlar uzunligi 90-91sm, son uzunligi 36-37 sm, boldir uzunligi 39-40 sm, qadam uzunligi 24-25 sm, yelka uzunligi 32-33 sm, bilak uzunligi 27-28 sm, panja uzunligi 20-21 sm, o'pkaning tiriklik sig'imi esa 4000-5000 sm³ tashkil etishini ko'rsatib o'tgan. Sergeyenko tomonidan berilgan ma'lumotlarni boshqa olimlar tomonidan berilgan ma'lumotlar bilan qiyosiy tahlil qiladigan bo'lsak, ular orasida sezilarli farq yo'qligini olib borilgan tadqiqot natijalarida ko'rishimiz mumkin.

Xulosalar. Mavzuga oid ilmiy uslubiy adabiyotlar tahlili quydagi xulosalarni qayd etish imkonini beradi.

1. Antropometrik xususiyatlar biatlonchilarning bo'yi baland, vazni nisbatan kam bo'lishi kerak, degan fikr mavjud. Taniqli biatlonchilar orasida baland bo'yli sportchilar ham, o'rta va past bo'yli ham bor. Xuddi shuni vazn haqida ham aytilish mumkin. Vazn ko'rsatkichlari juda tez o'zgarib turadi. Antropometrik belgilarning o'zgarishi ko'p jihatdan sportchilar yoshiga ham bog'liq.

2. Jismoniy sifatlarni takomillashtirish funksional va marfofunksional o'zgarishlarga bog'liq bo'lib jismoniy sifatlardan biri bo'lgan tezkorlik, chidamlilik, kardinasion xarakterini bajarish vaqti bilan ifodalanadi. U yuqori tezlikda bajariladigan jismoniy mashqlarni ijro etilganda rivojlanadi. Masalan: siklik xarakterlarni bajarganda dinamik ishlar bajariladi. Qisqa masofalarga yugurish, uloqtirish, uzunlikka sakrash, sport o'yinlari bilan shug'ullanganda tezkorlik jismoniy sifati shakllanib boror ekan.

3. Organizmni ayerob reaksiyalari deganda kislorod ishtirokida o'tadigan ovqat moddalarining parchalanishi reaksiyalari xisobiga energiya hosil bo'lishini tushiniladi. F.P.Suslov fikricha: ayerob jarayonida rivojlanishi asta-sekin boshlanib, maksimal darajada ko'tarilishi uchun odatda shiddatli ish boshlanganidan keyin 2-5daqqa kerak bo'lar ekan.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston xotin-qizlar qo'mitasi faoliyatini qo'llab-quvvatlash borasidagi qo'shimcha chora tadbirlar to'g'risida»gi farmoni 2004-yil 25-may.
2. Nijozov I. Yengil atletika Farg'ona.: / O'quv qo'llanma / 2009 y.
10. Nikitushkin V.G., Chesnokov N.N., Zelichenok V.B., Prokudin B.F. Legkaya atletika: beg na korotkiye distansii. Izdatelstvo: Sovetskiy sport. 2004 g.

3. Nurmekivi A. Beg na 400 m: sovremennaya trenirovka. 2008. № 10, s.
4. Ozolin N.G. Nastolnaya kniga trenera: Nauka pobejdat / N.G.Ozolin. – M.: ООО «Izdatelstvo Astrel»: ООО «Izdatelstvo AST», 2004.
5. Ter-Ovanesyan. I. Podgotovka legkoatleta: sovremennyy vzglyad. Terra-Sport. Moskva, 2000 god. «Bibloteka legkoatleta».
6. Teoriya i metodika fizicheskoy kultury. Uchebnik / Pod red. Prof. Yu.F.Kuramshina. – 2-ye izd. Ispr. – M. Sovetskiy sport, 2004..
7. Guzy S.M. Struktura i sodержaniye trenirovochnykh nagruzoq na etape predvaritelnoy podgotovke v silovom troyeborye. /Teoriya i praktika fizkultura/ 2008g.
8. Romashov A.V. Osobennosti razvitiya dvigatelnykh sposobnostey/Aktualnyye voprosy optimizatsii trenirovochnogo prosessa v vidaxsporta: Mejevuz sb. nauch. Tr./pod red. L.F.Kobzevoy – Smolensk :SGIFK, 2001..
9. Smuragina L.V., Salixov M.S. Kontrol fizicheskogo razvitiya i fizicheskoy podgotovlennosti studentov v prosesse fizicheskogo sovershenstvovaniya. /pedagogik ta'lim/ Tashkent 2003.
10. To'xtaboyev N.T. Magistr.dis. T; 2003y. 13-15 yoshli sportchilarni chidamliligini tarbiyalash. 8,23 bet.
11. Salamov R.S. Sport mashg 'ulotining nazariy asoslari. T.2007.
12. Raxmatov N.A. ,Maxmudov T.M. , Mirzayev S. Biokimyo. Toshkent 2007y.,

VOLEYBOL O'YINI TEXNIKASINI O'RGANISHDA O'YINCHILARGA QO'YILGAN TALABALAR

Tunyan A.A.

*O'zbekistan davlat jismoniy tarbiya sport universiteti
o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: voleybol, sport, texnika, o'yin, malaka, harakat, hujum, himoya, to'p, usul, jamoa.

Ключевые слова: волейбол, вид спорта, техника, игра, мастерство, действие, атака, защита, мяч, прием, команда.

Key words: volleyball, sport, technique, game, skill, action, attack, defense, ball, method, team.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada voleybol o'yini texnikasini o'rganishda o'yinchilarga qo'yilgan talabalar haqida qisqacha mazmuni bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье описывается конспект, который дается игрокам при обучении технике игры в волейбол.

SUMMARY

In this article, a summary of the students who are given to the players in learning the technique of the volleyball game is described.

Voleybol sport o'yinlari turlariga mansub bo'lib, o'z mohiyati mazmuni va hususiyati bilan ulardan farq qiladi. Voleybol o'yini nisbatan kichik bo'lgan, ya'ni o'rtasidan teng ikkiga bo'lingan 18x9 metrli tug'ri burchakli to'rtburchak shaklidagi maydonchada amalga oshiriladi. 6 kishidan iborat bo'lgan ikki jamoani maydoncha o'rtasidan o'tgan o'rta chiziq va to'r chegaralab turadi, o'yin shu to'r ustida to'p bilan o'ynaladi. Zamonaviy voleybol turli o'yin malakalari va taktik kombinatsiyalarga nihoyatda boy bo'lib, o'ta katta shiddat va tezlikda o'tadi. Musobaqa o'yinlarida texnik mahorat kanchalik keng va tashqi ta'sirlarga nisbatan mukammal shakllangan bo'lsa, shunchalik g'alabani qo'lga kiritish imkoni ko'p bo'ladi.

O'yin texnikasi - bu bir vaqtning o'zida ketma ket va muayyan maqsadli tartibda ijro etiladigan iqtisoslashgan harakat yoki harakatlar majmuasidir.

O'yin texnikasi harakatni aniq, tez engil, vaziyatga qarab, kam kuch sarf etib yuqori samarada bajarishga mo'ljallangan bo'lishi lozim. "Texnika" atamasi yunoncha "texnik" so'z bo'lib, juda keng ma'noda foydalaniladi va o'zbek tilida {san'at} tushunchasini anglatadi. Sportda muayyan harakat malakasining o'ziga xos texnik ko'rsatkichlari, o'lchamlari va uni ijro etishda shakllangan texnik tartibi mavjuddir.

Voleybol o'yini texnikasi o'ziga xos tasnifga ega bo'lib, u bir necha turkumdan tarkib topadi. O'yin texikasining tasnifi {Xujum texnikasi} va "Himoya texnikasi" kabi turkumlarga bo'linadi. Ular esa o'z navbatida yuqoridan pastga qarab bir-biriga bo'ysindirilgan kichik turkumlardan tashkil topadi.

Hujum texikasiga holat va harakatlanish, uzatish, to'pni o'yinga kiritish va zarba texnikasi kiradi.

Himoya texnikasi esa holat va harakatlanish, to'pni qabul qilish va to'siq qo'yish texikasidan iborat.

Holat va harakatlanish o'yinda ro'y beradigan vaziyatlarga qarab o'yinchining holati turlicha bo'lishi mumkin. {Jangavor} holat - har qanday yo'nalishdagi harakatlanishga yoki vaziyatga munosib o'yin malakasini darhol bajarishga qaratilgan bo'ladi. Bunda o'yinchi oyoqlarining tayanch satxi deyarli katta bo'lmaydi, ya'ni salgina oyoq uchida turuladi, oyoqlar tizza bug'umlarida birozgina egilgan bo'lib, tana hiyol oldinga intilgan bo'ladi. Vaziyatga qarab jangavor holat uch turda ijro etilishi mumkin. (1-rasm) 1-rasm. O'yinchining to'pni qabul qilishdagi xolatlari Turg'un holat - bir oyoq ikkinchi oyoqdan biroz oldinga joylashadi, tizzalar bukilgan, gavda biroz oldinga egilgan, qo'llar tirsak-egin sathigacha ko'tarilgan bo'ladi.

Asosiy holat - ikki oyoq bir-biridan 20 - 30 sm oralig'ida paralel joylashgan bo'lib, o'yinchi og'irligi tizzalar bo'kilgan ikki oyoqqa teng taqsimlangan bo'lib, gavda oldida joylashgan bo'ladi.

O'zgaruvchan holat - yuqoridagi qayd etilgan u yoki bu holatlarning texnik nusqasini o'zida mujassamlashtirgan bo'ladi.

Harakatlanishlar - turli usullarda amalga oshiriladi` yurish, yugurish, sakrash, hatlash, yiqilish.

To'pni uzatish. To'p uzatish voleybolda asosiy o'yin malakalaridan biri bo'lib, shu o'yin bilan bog'liq bo'lgan barcha texnik va taktik faoliyatni amalga oshirishda imkon yaratuvchi yagona vositadir.

Uzatish hujum texikasiga mansub bo'lib, uni ma'lum vaziyatda taktik mahorat bilan to'g'ridan to'g'ri ijro etilishi ochko olish imkonini berishi mumkin.

Uzatish bir necha turlardan iborat bo'ladi: tayanch holatda ikki qo'llab yuqoridan uzatish, ikki qo'llab pastdan uzatish, bir qo'l bilan yuqoridan va pastdan uzatish, sakragan /tayanchsiz/ holatda ikki qo'l yoki bir qo'l bilan yuqoridan uzatish.

Uzatish vertikal, gorizontaal yoki diogonal ravishda baland, past, uzoq yaqin yo'nalishlarida ijro etilishi mumkin.

Ikki qo'llab yuqoridan uzatish texnikasi {Jangavor} holat bir oyoq ikkinchisiga nisbatan oldinda, ikkala oyoq ham tizza qismidan egilgan bo'ladi~kelayotgan to'pni yo'nalishiga, baland pastligiga va tezligiga qarab halat yoki harakatlanish, joy tanlash munosib mazmunga ega bo'lishi lozim~to'p yaqinlashganda to'pga nisbatan qarshi harakat oyoqlari tizza qismidan yozilishi bilan boshlanadi~qo'llarini ko'rsatkich, katta barmoqlari uch burchak shaklida bo'lib, uni orasidan to'pni yaqinlashishi ko'zatiladi, bilaklar salgina orqaga egilgan bo'lib, barmoq panja-kaftlar cho'mich shaklida bo'ladi, to'p bilan qo'llarni {Uchrashuvi} arafasida oyoqlarni tizza qismidan yozilishi, qo'llarni tirsak qismidan yozilishi bilan davom etib, to'pning uzatilish yo'nalishi maqsadga muvofiq ta'minlanishi lozim.

Texnik tayyorlash - bu sport turida texnika harakatlarini o'rgatish va chuqurroq o'zlashtirish protsessi bo'lib hisoblanadi. Buning asosiy vazifasi voleybol texnikasini mukammal o'rganish, harakatning biomexanik qonunlarini o'zlashtirish, ularning hammasini o'yin amaliyotida mukammal darajada qo'llay bilishi demakdir.

Yoqori sport ko'rsatkichlariga erishish uchun voleybolchi har tomonlama texnik tomondan tayyorlangan bo'lishi va bu texnik usullarini jamoada taktik tomondan qullanib bilishi kerak. Buning uchun quyidagilarga amal qilish kerak bo'ladi. 1. Texnik usullarni yaxshi egallagan va uni bajara oladigan bo'lishi kerak. Bu usullarni bajarishda o'yinchining texnikaviy ustaligi hamda uning har tomonlama tayyorgarligi ko'zga tashlanadi. 2. O'yinchining har bir texnik usulini yuqori darajada egallagan bo'lishi va bu texnik usullarni o'yin davomida jamoaning konkret taktik harakatlarida ishlata bilishi kerak bo'ladi. Mana shundagina o'yinchining texnik usullarni mukammal o'zlashtirgani va uning ko'rsatkichi ko'zga tashlanadi. 3. Texnika usullarini o'yinchi har hil o'yin situatsiyalarida taktik tarafdin sifatli /jamoaga foydali tarzda/ qo'llay bilsa va qiyin hollardan o'zining mahorati bilan chiqib keta olsa, bunda o'yinchining harakati bir hil tarzda kechishi ko'zga tashlanadi. O'yinchining texnik usullarni yaxshi egallashi uning yakka /o'zining/ holda texnika elementlarini bajara bilishida, hamda bu elementlarni ketma-ketlikta o'rgana borishida o'sib boradi.

O'yin texnikasiga o'rgatish va chuqurroq, mukammalroq o'zlashtirish bu ko'p yillik protsess bo'lib, bu o'z ichiga 3 etapni oladi: - boshlang'ich o'rgatish, - chuqurroq va mukammallashtirilgan o'zlashtirish, - yuqori sport cho'qqilarini egallash.

Boshlang'ich o'rgatish etapi - bu etapning asosiy ahamiyati shundaki texnik ustalikka mana shu etapda fundament qo'yiladi. Bu etapga birinchi bor asosiy harakat holatlarini bajara bilishni paydo qilish va etapning asosiy vazifasi biror bir texnik harakatni o'rganishda, keragi bo'lmagan muskul qisqarishlarni olib tashlab texnik usullarni mukammal bajarilishini o'rgatish bo'lib hisoblanadi. Shu bilan birga voleybol o'yinining asosiy texnik usullarini o'rganish bilan birga ularni o'yin davomida bajarib borishi kiradi.

Oldin biror bir texnik usulni alohida keyinchalik esa boshqasi bilan birgalikda o'rganiladi.

Bu o'rgatishning izma-izlik printsipti shundan iboratki; bunda oddiydan murakkabga tamon o'rganilib boriladi.

O'rgatish - harakatlanish texnikasidan boshlanadi /yugirish, sakrash va hakoza/.

Keyinchalik to'pni egallash texnikasini oddiy usullarda o'rgatishga o'tiladi. Bunda asosan quyidagi elementlarni egallashga ko'proq e'tibor beriladi. - dastlabki holatning to'g'riligi, - ish bajariladigan to'g'ri holat, - texnik usulni harakat strukturasini fazaga bo'lgan holda va jipslashgan holdagi harakati.

Har bir texnik usullarni bajarishda /egallashda/ o'yinchining tanasidagi barcha qatnashadigan zvenolari bir-biri bilan kelishilgan holda kerakli ritmda ishlashi kerak.

Keyingi o'rgatishlarda sharoit qiyinlashtira boriladi, sekin asta o'yin protsessida o'rgatilgan barcha usullarni bajara borish zarur protsessga aylanadi. Bu mukammallashtirish quyidagicha amalga oshiriladi; - dastlabki holatni o'zgartirish, - dastlabki harakatlanish natijasida biror bir texnik usulni bajarish, - harakatlanish maydonini kengaytirish.

Chuqurroq va mukammalroq o'zlashtirish etapi - bu etapning asosiy vazifasi voleybol texnikasining barcha variantlarini chuqurroq va mukammalroq o'rganish va o'yinchining ongiga singdirish kerak bo'ladi. Buning uchun asosan quyidagilarni bajarishga to'g'ri keladi. 1. Texnik usullarni bajarishda aniqlik ko'rsatkichini oshirish. 2. Texnik usullarni bajarishda harakat strukturasini optimallashtirish /amplitudani, tempni va ritmni aniqlash, zvenolar harakatining kelishilganligi/.

Bu etapda usullarni egallash qiyin sharoitlarda olib boriladi; - biror bir texnik usulni boshqa bir texnik usul bilan birga bajarish, - biror bir texnik

usulni qiyinlashgan sharoitda bajarish, - biror bir texnik usulni bajarishda uning effektivligiga va sifatiga bo'lgan talabning oshirilishi, - o'yin situatsiyasida vaqtni kamaytirgan holda biror bir usulni bajarish. - o'yin tempini pasaytirish faktorlari.

O'yin texnikasini chuqur o'zlashtirish musobaqaga yaqinlashtirilgan holda o'rgatilishi kerak. Shuning uchun bu texnik harakatlar maksimal tezlikda aniq, qo'lay emas sharoitda, raqib qarshiligiga nisbatan, charchagan hollarda, psixologik qiyin hollarda oldindan qo'yilgan maqsad bo'yicha olib boriladi. O'yin texnikasini o'zlashtirish uchun har hil usullarni izma-izlikda, o'zgartirilgan holatlarda olib borish kerak bo'ladi. Buning uchun o'quv va o'rtoqlik uchrashuvlari o'tkazib borish kerak bo'ladi.

Sport malakalariga dastlabki o'rgatish jarayoni ko'p yillik sport tayyorgarligi tizimining poydevori bo'lib hisoblanadi. Dastlabki o'rgatish o'z tashkiliy, ilmiy va moddiy texnika nuqtai nazaridan qanchalik puxta asoslangan bo'lsa, sifatli bo'lsa, shunchalik sport o'rinbosarlarini tayyorlash yo'li qisqaroq va osonroq bo'ladi. Ammo, bu albatta, mutaxassisning bilimiga, kasbiy ko'nikma va malakasiga bevosita bog'lik. SHuning uchun mutaxassislarni tayyorlashga mo'ljallangan o'quv dasturining eng e'tiborli va asosiy bo'limlaridan biri boshlang'ich o'rgatish uslubiyati (texnologiyasi) bo'lib hisoblanadi.

Mazkur ma'ruzada boshlang'ish o'rgatish jarayonining maqsad vazifalari, uslub va vositalari hamda shu mavzuga oid bo'lgan ma'lumotlar talqin etiladi.

Musobaqa jarayonida samarali natijaga erishishning asosiy shart sharoitlaridan biri bu voleybolchining texnik tayyorgarligi va texnik mahorati takomillashgan darajada bo'lishidir. Demak, o'rgatish jarayonining dastlabki va asosiy maqsadi bu o'yin texnikasini mukammal o'zlashtirishdir.

O'rgatish jarayoni - bu pedagogik jarayon bo'lib, murabbiydan katta maxorat, kasbiy tayyorgarlikni talab qiladi. O'quvchining o'yin malakasini oshirish va ijro etish texnikasiga o'rgatish boshqa ahamiyatli sabablarga ham bog'liqdir bolaning faolligi, mashg'ulotlar soni va sifati, davom etish muddati, erdamchi texnik uskunalar, mashg'ulot o'tkaziladigan joy sharoitlari, bolaning qiziqishi, harakat (boyligi) tajribasi va hakoza.

Shuni ham aytish zarurki, harakat texnikasini o'zlashtirish muddati bolaning oilaviy sharoitiga, uning ijtimoiy va iqtisodiy imkoniyatiga xamda ruhiy holatiga bog'likdir.

Dastlabki o'rgatish jarayoni bir necha bosqichlarda amalga oshiriladi va bu bosqichlarning har biri o'ziga hos uslub vositalarni o'z ichiga oladi.

Umumiy rivojlantiruvchi mashqlarni o'yinchida jismoniy barkomallik va o'yinchi uchun zarur bo'lgan harakat kechinmalari va malakalarini rivojlantirish uchun foydalanishadi.

Barcha mashqlar o'z yo'nalishiga mos ravishda birlashgan holda mashq qilishning maxsus tayyorgarligining asosiy qismlarini tashkil etadi umumiy jismoniy, maxsus jismoniy, texnik-taktik, o'yin tayyorgarligi, har bir tayyorgarlik turida o'zining etakchi omillari borki, ular yordamida ko'zlangan maqsadga erishiladi. SHu bilan birga barcha turdagi tayyorgarliklar bir-biri bilan uzviy bog'lik. Misol uchun agar o'quvchi jismoniy yaxshi tayyorlanmagan bo'lsa, u hujumda zarba berish texnik mashqini yaxshi bajara olmaydi. Bunday holda o'quvchini jismoniy tomonidan chiniqtirish, zarba berish usulini ko'p marta takrorlashdan ko'ra foydaliroqdir.

Adabiyotlar:

1. Abdullaeva M. Bolalar o'yinlarida o'z-aro munosabatlar.//Boshlangich ta'lim.- Toshkent.2000-№3.-b.47-48.
2. Solomov R.S. Sport mashg'ulotining nazariy asoslari Toshkent, 2005 3.Ayrapet'yants L.R., Voleybol. «Учебник для высших учебник заведений». ZAR QALAM, T. 2006 y. 239 b
4. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi 394-sonli Qonuni (yangi tahriri). 2015 yil 5 sentabr. "Xalq so'zi" gazetasi 174-son.
- 5.L.R. Pulatov A.A. Voleybol nazariyasi va uslubiyati. Darslik. T.: O'zDJTI.2011,-280b. 3. Masharipov F.T., Ro'zmetov N.Q., Ro'zmetov R.T. Voleybol mashg'ulotlarini olib borish va boshqarishning pedagogik asoslari. O'quv-uslubiy qo'llanma. Urganch.:2012,- 72b.
6. Masharipov F.T., Ro'zmetov A.T., Ro'zmetov R.T. Voleybol va uni o'rgatishning pedagogik asoslari. O'quv-uslubiy qo'llanma. Urganch.:2018,80-b.
7. Isroilov Sh.X. Voleybol. Olimpiya zaxiralari talabalari uchun o'quv qo'llanma. T.:Tasvir, 2008. – 144 b.

SOG‘LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISH

Ataxanov H.K.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Jismoniy madaniyat fakulteti
dekan o‘rinbosari*

Tayanch so‘zlar: sog‘lom turmush, jismoniy, tarbiya, gigiyena, zararli odatlar, chiniqish.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, физическая активность, воспитание, гигиена, вредные привычки, закаливание.

Key words: healthy lifestyle, physical, upbringing, hygiene, harmful habits, tempering.

Резюме:

Ushbu maqolada aholi orasida sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda jismoniy tarbiyaning tutgan o‘rni haqida ma‘lumotlar keltirilgan. Ma‘lumki, jismoniy tarbiya yoshlarni tarbiyalashning biologik omillariga, sharoitlaridan kelib chiquvchi biologik tabiatiga asoslanadi. Jismoniy tarbiya mazmuni jismoniy kamolot, jismoniy holat diagnostikasi, jismoniy tarbiya madaniyati, sport ishlari, jismoniy ma‘lumot tushunchalarida o‘z ifodasini topadi.

Резюме:

В данной статье представлена информация о роли физического воспитания в формировании здорового образа жизни среди населения. Как известно, в основе физического воспитания лежит биологический характер воспитания молодежи, вытекающий из ее условий. Содержание физического воспитания находит свое выражение в понятиях физическая зрелость, диагностика физического состояния, физкультурная культура, спортивная работа, физическая информация.

Summary:

This article provides information on the role of physical education in the formation of a healthy lifestyle among the population. It is known that physical education is based on the biological factors of the upbringing of young people, their biological nature arising from their circumstances. The content of physical education is expressed in the concepts of physical maturation, diagnostics of physical condition, culture of physical education, sports work, physical education.

Sog‘lomlashtirish yer kurrasida dolzarb muammo bo‘lib, uning vositalaridan hamma o‘z hayoti davomida imkoniyat darajasida foydalanadi, lekin har bir inson o‘zini sog‘lomlashtirish borasida amaliy chora-tadbirlarni qo‘llay bilishi lozim, buning uchun nazariy bilimga, amaliy ko‘nikmaga ega bo‘lmog‘i kerak. Sog‘lomlashtirishda badantarbiya, gigiyena va massaj alohida o‘ringa ega. Sog‘lom turmush tarzi - hayot faoliyatining sihat-salomatlikni saqlash va uni yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlar majmuasidir. U har taraflama

rivojlanish, salomatlikni saqlash va uni mustahkamlash, ijodiy ish qobiliyatini uzaytirish, ish qobiliyatini yuqori darajaga yetkazish, har bir insonda ijobiy sifatlarni ochishga qaratiladi. Sog'lom turmush tarzini tekshirgan ko'pchilik olimlarning fikriga ko'ra, har bir insonni salomatlik darajasi belgilab beradi. Sog'lom turmush tarzini, avvalo, har bir inson bilishi va unga ijobiy yondashishi lozim. Agarda yuqoridagi qoidaga har bir inson amal qilsa, tug'ilgan bolaning sog'lom bo'lishi uchun qo'limizdan kelgan chora-tadbirlarni ko'rishimiz lozim.

Masalan, yangi tug'ilgan chaqaloqning olti oy mobaynida ona suti bilan yetarlicha ta'minlanishining har xil yuqumli kasalliklardan uzoqda bo'lishiga, bolaning baqquvvat, onaning sog'lom bo'lishiga olib kelishi buyuk alloma Ibn Sino o'gitlaridan bizga yaxshi ma'lum. Oilada chaqaloq bo'lgan xonadonlarda onaning ovqati va ovqatlanishiga ahamiyat berish ona va bolaning sog'lom bo'lishida amaliy ahamiyatga ega. Bu haqda ham Ibn Sinoning «Tib qonunlari»da alohida o'rin ajratilgan. Sog'lom turmush tarzi har bir odamning kun tartibiga kiritilishi lozim bo'lib, u quyidagilarni: unumli mehnat, to'g'ri tashkil etilgan mehnat va dam olish, zararli odatlarga barham berish, odam tanasiga yoqimli ta'sir etadigan harakat tartibi, shaxsiy gigiyena, chiniqtirish, me'yorida ovqatlanishni o'z tarkibiga oladi.

Unumli mehnat sog'lom turmush tarzining asosi hisoblanadi. U har bir odamning kun tartibidagi asosiy o'ringa ega bo'lgan faoliyat hisoblanib, odamni iqtisodiy tomondan ta'minlash uchun zarur asos yaratadi, ikkinchi tomondan esa moddiy boylik yaratadi. Unumli mehnat jarayonida odam salomatligiga fizik, kimyoviy, biologik va ijtimoiy omillar o'z ta'sirini ko'rsatadi. Mehnat jarayoni davomida odamlar har xil noqulay tashqi sharoit omillariga duch kelishi mumkin. Shuning uchun har doim noqulay mehnat sharoitining oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar ko'riladi.

To'g'ri tashkil etilgan mehnat va dam olish har bir mehnat muassasasi odamlarning sihat-salomatligini yaxshilash borasida ommaviy jismoniy tarbiyadan foydalanishi katta amaliy ahamiyatga ega. Ayrim mehnat korxonalarida ish boshlamasdan oldin o'tkaziladigan badantarbiya mashqlari, mehnat jarayoni davomida olib boriladigan badantarbiya mashg'ulotlari, ish tugagandan so'ng salomatlik markazlarida shug'ullanish, suzish to'garaklarida qatnashish salomatlikni saqlashga xizmat qiladi.

Zararli odatlarga barham berish. Odamning sihat-salomatligiga zararli ta'sir etadigan odatlar: tamaki chekish, alkogolli ichimliklar iste'mol qilish, narkotik moddalar qabul qilish, jinsiy aloqaga ruju etishdan hosil bo'ladigan oqibatlarni hisobga olib, imkoniyat darajasida ularga barham berish lozim. Bular salomatlikning ashaddiy dushmani hisoblanadi.

Yoqimli harakat tartibi sog'lom turmush tarzining tarkibiy qismi hisoblanadi. Uning asosini muntazam ravishda jismoniy tarbiya bilan shug'ullanish tashkil etadi. Bu borada jismoniy tarbiya va sport birinchi o'rinda turadi. Ommaviy sog'lomlashtiruvchi jismoniy tarbiya va sport alohida ahamiyatga ega. Buni o'z davrida Ibn Sino ham ta'kidlab o'tgan.

Chiniqtirish - kuchli sog'lomlashtiruvchi vosita. U ko'p kasalliklarga barham beradi, umrni uzaytiradi, uzoq vaqt ijodiy ish qobiliyatini saqlab turadi, qon aylanishini yaxshilaydi, modda almashishni me'yoriga keltiradi, shamollashlarni oldini oladi. Har bir odam o'zini quyosh bilan, suv bilan, havo bilan, jismoniy mashqlar bilan chiniqtirib borishi lozim.

Me'yorida ovqatlanish - sog'lom turmush tarzining asosidir. Me'yorida ovqatlanish organizmning to'g'ri o'sishi va rivojlanishini ta'minlaydi, salomatlikni saqlaydi, yuqori ish qobiliyatini saqlab turadi va umrni uzaytiradi. Har bir odam kun davomida sarflagan energiyani qoplaydigan, oqsil, yog', karbonsuv, vitamin, mineral moddalarga bo'lgan ehtiyojni qoplaydigan holatda ovqatlanishi lozim.

Jismoniy tarbiya esa har tomonlama chiniqtirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon. Boshqacha aytganda, o'zaro tafavut qiluvchi turli hodisalar. Lekin, qizig'i shundaki, ular bir-birisiz yashay olmaydi. Chunki jismoniy madaniyatga jismoniy tarbiya orqali erishiladi.

Jahon madaniyati, fan texnika taraqqiyotining hozirgi bosqichi insoniy tafakkurining yuksak parvozi, fikr inqilobi bilan chambarchas bog'liq sog'lom tanda-sog'aql, deydi dono xalqimiz.

Aqliy kamolot sari intilgan jamiyat jismoniy yuksalish orqali ham o'z maqsadiga erishadi. Bu esa jismoniy madaniyatni rivojlantirish naqadar katta ahamiyatga ega ekanligini bildiradi. Shu jihatdan olib qaraganda, bugun mamlakatimizda Prezidentimiz farmoni bilan bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasining tuzilishidan, "Sport bu mening hayotim", "Sport orqali yuksaklikka parvoz qilamiz" kabi shiorlarning o'rtaga tashlanishidan ko'zlagan maqsad yanada yaqqolroq ko'rinadi.

Har bir millatning madaniylik darajasi uning sog'lomligi, jismoniy kamolot darajasi bilan ham belgilanishi esdan chiqarmaslik zarur. Ma'naviy va jismoniy madaniyati mutunosib ravishda taraqqiy topgan xalqlarni, millatlarni yuksak madaniyat hisoblari, deb atash mumkin. Demak, kamolot cho'qqisiga eltuvchi to'g'ri va yaqin yo'l xalq o'yinlari, boshqacha ifodalanganda, ommaviy sportdan boshlanadi.

Jismoniy madaniyatni ko'tarish muayyan moddiy, ijtimoiy-siyosiy, pedagogik va tabiiy sport-sharoitlarning mavjudligiga har jihatdan bog'liq.

Tarixdan yaxshi ayonki, mustamlakachilik asorati, sohta erkinlik xalqning milliy madaniyatiga putr yetkazishi bilan birga, uning jismoniy madaniyati taraqqiyotiga ham jiddiy ziyon keltiradi.

Jismoniy tarbiyaga bo'lgan e'tibor, g'amho'rlikning kun sayin oshib borishi fikrimizning yorqin dalilidir. Ma'lumki, jismoniy tarbiya yoshlarni tarbiyalashning biologik omillariga, sharoitlaridan kelib chiquvchi biologik tabiatiga asoslanadi. Jismoniy tarbiya mazmuni jismoniy kamolot, jismoniy holat diagnostikasi, jismoniy tarbiya madaniyati, sport ishlari, jismoniy ma'lumot tushunchalarida o'z ifodasini topadi. Jismoniy kamolot yosh avlod ikki a'zolarining o'zgarishi, o'sishidir. Birinchi navbatta yurak va o'pka, shuningdek nerv va harakat tizimi, tana shaklining o'zgarishi, teri-muskul tizimi og'irligi, tananing mukammal rivojlanishidir.

O'quvchining jismoniy kamolotlari uchun sharoit yaratish va pedagogik boshqarish jismoniy tarbiyaning vazifasidir. Jismoniy tarbiya tizimida jarayoniy kamolot diagnostikasi muhim o'rin tutadi. Jismoniy kamolot jismoniy tarbiya, tarbiya saviyasi, fan tili bilan aytilganda, jismoniy tarbiya samaradorligi ko'rsatkichidir.

Maxsus usul va jismoniy texnika asosida o'quvchilarning sog'liqlarini, har bir individual shaxs kamoloti saviyasini tadqiq etish: belgilangan norma undan uzoqlashish ko'rsatkichlarini oldindan belgilash negizida jismoniy tarbiya uchun doimiy ko'rsatkich aniqlanadi. Jismoniy yetuklik deganda badanning tashqi ko'rinishidagi garmoniya, go'zallik shakli, jismoniy sifatlarining yuqori darajadagi kamoloti tushuniladi. Agar diagnostika o'quvchilarning yoki biron-bir o'quvchining jismoniy va tibbiy ko'rsatkichlari pasayib ketayotganligini ko'rsatsa, demak, zudlik bilan jismoniy tarbiyadagi mavjud tizimni o'rgatish lozim. Shuning uchun ham maktablarda, bilim yurtlarida individual yoki guruhli differentsial tartibdagi jismoniy tarbiyani tashkil etishni yo'lga quyish kerak.

Jismoniy madaniyat jismoniy tarbiyaning tarkibiy qismidir. Shu bilan birgalikda, jismoniy madaniyat inson va jamiyat umumiy madaniyatining ham ajralmas qismi. Jismoniy madaniyat mazmuniga quyidagilar kiradi:

1. Inson a'zolarining tuzilishi va ularning funksional kamoloti. Ichki a'zolar, nerv va harakat, suyak muskul tizimi, badanning uyg'unligi va ularning funksional faoliyatini boshqarish.
2. O'quvchining sog'lomligini mustahkamlash.
3. Gigiena qoidalariga ko'nikish.
4. O'quvchilarning har tomonlama mohirligini o'stirish.

5. Bo‘lajak ishchi-mehnatkashlarning jismoniy va fiziologik jihatlarini ahamiyati jihatidan shakllantirish, ish qobiliyatlarini oshirish.

6. O‘quvchilarning jinsiy va yosh xususiyatlari uchun sharoit yaratish.

7. O‘quvchilarning iroda, chidamlilik, do‘stlik hissini kamol toptirish.

8. Shaxsiy jismoniy qobiliyatlarini tarbiyalash.

Ko‘rinib turibdiki, jismoniy tarbiya mazmuni benihoyat kengdir. Bu vosita yoshlarimizning turmush tarzi, jismoniy madaniyat va sport asosida mazmunli shakllanishini ta’minlaydi. Ayniqsa jismoniy tarbiya darslari, sport va jismoniy tarbiya targ‘iboti, ishlab chiqish ta’limi texnologiyasi va ishlab chiqarish amaliyoti borasidagi yutuqlarini rag‘batlantirishda, o‘quvchilarning uzoq vaqtgacha ish qobiliyatlarini ushlab turishda, yoshlarimizning jismoniy va fiziologik sifatlarini kasb mazmuniga bog‘lash borasidagi jarayonlardan beqiyos ahamiyatga egadir.

Адабиётлар:

1. Здоровый образ жизни. Учебное пособие/ В.А.Пискунов. 2012. 86 с.
2. Артюнина Г.П. Основы медицинских знаний и здорового образа жизни/.-М.: Академический проект, 2009.-766 с.
3. Назарова Е.Н. Основы здорового образа жизни: Учебник /.- М.: Академия, 2019. -536 с.

O'ZBEKISTONGA VOLEYBOLNING KIRIB KELISHI VA RIVOJLANISHI

Tursunov A.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Jismoniy madaniyat fakulteti katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: voleybol, jismoniy tarbiya, yon chiziq, yuz yoki en chiziq, o'rta chiziq, hujumdagi holatlar, himoyadagi holatlar, spartakiada.

Ключевые слова: волейбол, физкультура, боковая линия, лицевая или боковая линия, средняя линия, позиции в нападении, позиции в защите.

Key words: volleyball, physical education, side line, face or width line, middle line, attacking positions, defensive positions.

Резюме:

Bugungi kunga qadar O'zbekistonda voleybol o'yining kelib chiqish va rivojlanish tarixi hamda bugundagi darajasi haqida so'z yuritiladi. Bundan asosiy maqsad tinglovchilarga mavzuning nazariy asoslarini yoritishdan oldin uning tarixi haqida tushunchalarni eslatib o'tishdir. Shu bilan birga voleybol o'yinining bugungi xolati va yangi talablar haqida takliflar keltirib o'tiladi.

Резюме:

В этой статье рассказывается краткая история происхождения и развития игры в волейбол, а также ее теоретические основы. Основная цель этого состоит в том, чтобы напомнить аудитории о концепциях истории предмета, прежде чем они смогут осветить его теоретические основы. В то же время будут внесены предложения о сегодняшнем состоянии волейбольной игры и новых требованиях.

Summary:

This article will talk about the brief history of the origin and development of the game of volleyball and its theoretical foundations. The main purpose of this is to remind the audience of concepts about the history of the subject before covering the theoretical foundations of it. At the same time, suggestions will be brought about today's state of the volleyball game and new requirements.

O'zbekistonga voleybolning kirib kelishi va rivojlanishi.

Rivojlangan jahon mamlakatlari kabi bizni ta'lim va sport ham kundan-kunga rivojlanib bormoqda. "Davlat-ta'lim-talaba-ota-ona" halqalarini birlashtirib, maktabgacha ta'lim va tarbiya, umumiy o'rta ta'lim, professional ta'lim, oliy ta'lim tizimi hamda ilmiy-madaniy muassasalarini bo'lg'usi jismoniy tarbiya o'qituvchisining pedagogik ta'limi nazariyasi va amaliyotining akmeologik asoslarini o'rganish muammosini tadqiqot ob'ekti qilib belgilashga turtki bo'ldi.

“O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni 2025 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da davlat sport ta’limi muassasalarida trener va mutaxassislarning sifat tarkibi, xususan, oliy ma’lumotlilar sonini bosqichma-bosqich 80 % ga etkazish; sport turlari bo‘yicha terma jamoalar sportchilari uchun ilmiy-majmua laboratoriyalar tashkil etish, tayyorgarlik jarayoniga ilg‘or innovatsion texnologiyalarni joriy etish hamda sport sohasida samarali tibbiy va farmakologik ta’minotni yo‘lga qo‘yish tizimini joriy etish ustuvor vazifalar sifatida belgilandi.

Ayniqsa, voleybol, gandbol sport turlari hozirgi kunda yildan-yilga raqobatning jadal keskinlashuvi bilan muhim o‘ringa ega. Voleybol sport turi bo‘yicha o‘tkazib kelinayotgan milliy chempionatlar va o‘ta nufuzli halqaro musobaqalarda yuksak natijaga erishish uchun jismoniy potensial zahirasini kuchaytirish va kengaytirish, eng asosiysi kadrlar salohiyatini oshirishni taqozo etadi. Bu omil jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari va darslarida talaba yoki talabalarni voleybol sport turiga tizimli ravishda o‘rgatish hamda pedagogik mahoratining oshishida muhim manba hisoblanadi.

Butun jahon mamlakatlarida hozirda voleybol sport turini o‘rgatishning samarali usullarini tatbiq qilish eng muhim vazifadan hisoblanadi. Rivojlangan davlatlar orasida shunday klublar borki, o‘smirlarni hatto 4-5 yoshidan boshlab mashg‘ulotga qobiliyati borligini va genetik prognoz orqali saralab olish jarayonlari amalga oshiriladi. Shuningdek, bu jarayonga kompleks tarzda zamonaviy yondashish zarurati yuzaga kelmoqda. Shu jumladan bolalarning har tomonlama intellektual rivojlanishida yosh avlodni shakllantirish, jamiyat rivojiga mos barkamol shaxsni voyaga etkazishga barcha imkoniyatlar yaratilmoqda.

Aynan voleybol va gandbolchilarning jismoniy sifatlarini rivojlantirishga, harakatlanish harakatlari turlarini kengaytirishga, eng asosiysi voleybolchi uchun muhim bo‘lgan taktik harakatlarga qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirishni ta’minlovchi psixofizik jarayonlari va funksiyalarini rivojlantirish va takomillashtirishga yordam beradigan yo‘llarini tanlab olish muhim deb hisoblaymiz. Chunki eng yaxshi natijalarga o‘rgatishning aniq vazifalarini va shug‘ullanuvchilarning individual-guruhli xususiyatlarini hisobga olib o‘qitish, tarbiyalash va mashqlarning boshqa vositalari bilan mosligida erishish mumkin. Shuning uchun jismoniy sifatlarini yaxshilashga va voleybol, gandbol o‘yini ko‘nikmalarini mustahkamlashga qaratilgan mashqlar tizimini ilmiy asosda tanlab olish zarur.

1921 – 1928 yillarda o‘yin qoidalari mukammallashib, texnik usullar (to‘pni o‘yinga kiritish, uzatish, hujumkor zarba, to‘siq) shakllandi. Birinchi navbatda bir necha o‘yinchi harakatlarini tashkil etish va ularni taktik usullarini qo‘llash bilan bog‘liq, o‘yin taktikasi usullari vujudga keladi. Voleybol rivojlanishning ushbu bosqichida oldin to‘pni o‘yinga kiritish imkoni hisoblangan usul hujumkor usul sifatida qo‘llanila boshlandi. Yuqoridan yo‘naltirilgan to‘pni o‘yinga kiritish

usuli paydo bo'ldi. Texnik usullar yanada hujumkor tusga kira boshlandi. 1929-1939 yillarda o'yin texnika va taktikasining rivojlanishi bordi. Raqib zarbalariga guruh bo'lib to'siq qo'yish usuli ko'proq qo'llanila boshlandi. Bu o'z navbatda hujumkor zarbalar shakli rivojiga o'z ta'sirini o'tkazdi. Aldamchi, kuchli, hujumkor, zarbalar qo'llanildi. To'siq qo'yuvchilarni qo'llash zarurati tug'iladi.

O'zbekistonda voleybol sport turi 1924-1925 yillarda paydo bo'lganligi haqida ma'lumotlar bor. O'zbekistonda voleybol o'yinining paydo bo'lishiga Toshkent shahrida jismoniy tarbiya o'qituvchisi Chernishev 1925 yilning oxiri 1926 yilning boshlarida birinchi marta Moskva shahridan voleybol to'pi, to'r va musobaqa qoidalari yozilgan kitobini olib kelgan va maktabda voleybol to'garagini tuzadi. Shu maktabning voleybol jamoasi 1927 yil 27 aprelda Metallist jamoasi bilan o'ynab, 3:0 ga yutadi. Shu vaqtdan boshlab ushbu o'yin ishchi klub va jismoniy tarbiya to'garaklarida o'ynala boshlandi.

1927 yili KIM stadionida voleybol bo'yicha maktablararo bahorgi shahar birinchiligi musobaqasi o'tkazildi.

1927 yili 1-Butun O'zbekiston spartakiadasi o'tkazildi va uning dasturiga voleybol o'yini ham kiritildi. Shunday qilib, O'zbekistonda voleybol o'yini 1927 yildan boshlab o'ynala boshlandi.

Usha davrning sport faxriysi K. Lebedevning tarixiy izlanishlariga binoan 1924-25 yillarda zamonaviy voleybolni qonun qoidalari mavjud bo'lgan ya'ni maydon o'lchami 9x18 m, 6-kishidan o'yinchi o'ynaydi, ochkolar 15 gacha va h.z. xullas o'yin qoidalari o'xshash bo'lgan. 1927 yil 26 aprelda esa aynan Chernishev o'z maktabi voleybol to'garagi jamoasi bilan birinchi rasmiy musobaqa tashkil etib, unda bu jamoa yuqori mahoratni ko'rsatib musobaqa g'olibi bo'ladilar. Bu musobaqa voleybol sport turining ommalashishida va shakllanishida katta turtki bo'ldi. 1927 yilda birinchi marta Toshkent shahar birinchiligi o'tkaziladi va unda 9 ta voleybol jamoasi ishtirok etadi. Voleybolni keng ommalashishi aynan 1927 yildan boshlanadi. Shu yil Toshkent shahrida 6 ta voleybol maydoni paydo bo'ladi.

1928 yil Toshkentda musobaqa tashkil qilinadi va unda 10 ta erkaklar va 4 ta ayollar jamoasi ishtirok etadi. 1930 yilda "Dinamo" ko'ngilli sport jamiyatida voleybol klubi tuzildi. Ilk jamoaning murabbiysi B.A. Varontsov O'zbekiston voleybolining rivojlanishiga salmoqli hissasini qo'shadi. 1933 yilda II O'zbekiston spartakiadasi o'tkazildi va bunda voleybol ham o'z o'rnini mustaxkam egalladi.

1934 yil O'zbek voleyboli uchun muhim burilish bo'ldi, chunki ilk bor O'zbek voleybolchilari Moskvada mamlakat birinchiligida ishtirok etdi. Aynan shu yili voleybol O'rta-Osiyo va Qozog'iston spartakiadasi dasturidan o'rin oldi.

Shuni ham alohida ta'kidlab o'tish lozimki O'zbek voleybolini ilk bor ravnaq topishida A. Saakov, G.L.Kechishev, V.X. Shnurov, A.A. Bogachenko, B.A. Vorontsov kabi murabbiylarning xizmatlari alohida ahamiyatga ega.

1938 yilga kelib O'zbekistonda kuchli jamoalar soni 72 taga etdi. Bularga SAGA-“Dinamo”ODO, Qurilish texnikumi, “Lokomotko” O'zTRANS, Farg'ona, Xorazm, Qoraqalpoq, Samarand va boshqalar. 1941-45 yillarda Ulug' Vatan urushi davrida harbiy o'quv shaxobchalar tashkil etiladi va unda jismoniy tayyorgarlikka alohida e'tibor qaratildi.

1945 yildan boshlab jismoniy tarbiya va sport hamda jamoalarning qayta tiklanish davri kuchga kirdi.

1946 yili Toshkent, Andijon, Samarqandda shahar birinchiliklari, Respublika birinchiliklari bo'lib o'tadi va shu yili “Lokomotiv” Odessa shahriga mamlakat birinchiligiga jo'nab ketadi.

1947 yil Voleybol bilan muntazam shug'ullanuvchilar soni 9278 taga etgan. 1950 yildan boshlab O'zbekiston voleybolida uzluksiz xujum taktikasi ustunligi ko'zga tashlana boshladi, o'yinlarda turli xil kombinatsiyalar qo'llana boshlandi. Shu yildan boshlab hozirgi kunga qadar har-xil turda musobaqalar muntazam ravishda o'tkazib kelinmoda.

O'zbekiston voleybolining rivojlanishida G.Xudyakov, G.Bagirov R.Xusainov, Yu.Simonov, V.Kuchero, V.Ananich, S.Myachin, E.Sklyarova, L.Raxmonulova, Yu.Xolnazarova, L.Korchagina, L.Ishmaeva, V.Galushko, V.Duyunova, L.Pavlova, O.Belova O.Dubyaga o'zlarining katta hissalarini qo'shganlar.

Hozirgi kunda Vatanimizning erkak va ayollar milliy terma jamoalari jahon miqyosidagi sport musobaqalarida muntazam qatnashib keladilar. O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng, voleybol bo'yicha erkaklar va ayollar o'rtasida milliy chempionatlar muntazam o'tkazilib kelinmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Xalqaro voleybol federatsiyasiga 1991 yili a'zo bo'ldi. O'zbekiston Respublikasi Osiyo Voleybol konfederatsiyasiga 1992 yili a'zo bo'lgan. O'zbekistonda hozirda voleybol bilan 700 mingga yaqin kishi shug'ullanadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining 2015 yil 4 sentabrda “Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida” gi O'RQ-394-sonli qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-martdagi PF-5368-son “Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 yanvardagi PF-5924-son “O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida” gi farmoni.
4. Pulatov A.A. Voleybol. // JTI I kurs talabalariga mo'ljallangan ma'ruzalar to'plami. T.: 2004. - 71 b.
5. Salomov R.S. Sport mashg'ulotining nazariy asoslari. O'quv qo'llanma. T., 2007.
6. Tursunov A.E. Sport va harakatli o'yinlarni o'qitish metodikasi (voleybol, gandbol). Darslik. Chirchiq-2024y.

FUTBOL SPORTINI RIVOJLANTIRISHNING MAQSAD VA VAZIFALARI

Arislanov I.T.

Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti dotsent

Tayanch soʻzlar: rivojlanish tendensiyasi, sogʻlom turmush, xorijiy davlatlar, professional futbolchi, futbol akademiyalarida, shuningdek, futbolchilarning huquq va manfaatlarini himoya qilish maqsadida futbol boʻyicha agentlar (vositachilar) professional faoliyatini yoʻlga qoʻyish.

Ключевые слова. тенденция развития, здорового образа жизни в зарубежных странах, профессиональный футболист, налаживание профессиональной деятельности футбольных агентов (посредников) в футбольных академиях, а также в целях защиты прав и интересов футболистов.

Key words: the trend of development, healthy lifestyle in foreign countries, professional footballer, the establishment of professional activities of football agents (intermediaries) in football academies, as well as in order to protect the rights and interests of football players.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada, mamlakatimizda futbolning ommaviyligini yanada oshirish, istiqbolli va iqtidorli futbolchilarni tanlash hamda professional darajada tayyorlashning yangi tizimini yoʻlga qoʻyish, trener va hakamlarni xalqaro talablar asosida tayyorlash va mahoratini yuksaltirish, futbol infratuzilmasini yaxshilash hamda oʻrnatilgan standartlarga moslashtirish haqida maʼlumot berilgan.

РЕЗЮМЕ

В этой статье представлена информация о дальнейшем повышении популярности футбола в нашей стране, подборе перспективных и талантливых игроков и создании новой системы профессиональной подготовки, подготовке и повышении квалификации тренеров и судей на основе международных требований, улучшении футбольной инфраструктуры и приведении ее в соответствие с установленными стандартами.

SUMMARY

This article provides information on further increasing the popularity of football in our country, the selection of promising and talented players and the creation of a new system of professional training, training and advanced training of coaches and referees based on international requirements, improving the football infrastructure and bringing it in line with established standards.

Zamonaviy futbolning bugungi rivojlanish tendensiyasi unga faqatgina ommalashgan sport turi sifatida emas, balki mamlakat aholisi, ayniqsa, yoshlarni sogʻlom turmush tarziga oʻrgatuvchi, ruhiy-maʼnaviy jihatdan ona Vatanga

sadoqat tuyg'ularini shakllantiruvchi noyob vosita, keng ko'lamli islohotlar davrida mamlakat iqtisodiyotining rivojlanish ko'rsatkichini belgilovchi muhim omil sifatida e'tibor qaratishni taqozo etmoqda.

Futboli rivojlangan xorijiy davlatlar tajribasi tahlil qilinganda, aksariyat hollarda, yoshlarni professional futbolchi sifatida tayyorlash orqali futbol klublarining biznes tuzilma sifatida shakllanganligini ko'rishimiz mumkin.

Misol uchun, futbol rivojlanish istiqbollari jihatidan O'zbekistonga yaqin bo'lgan Xorvatiya so'nggi o'n yillikda futbol sohasida shiddatli o'zgarishlarni amalga oshirib, Angliya, Fransiya, Italiya, Ispaniya, Germaniya kabi futbolni yo'lga qo'yilgan mamlakatlar bilan raqobatlashish darajasiga chiqdi.

Xorvatiya futbol akademiyalarida tarbiyalangan mahoratli sportchilar aynan yuqorida nomlari keltirilgan futbolni rivojlangan mamlakatlarning futbol klublari safini to'ldirdi. Bu esa Xorvatiya tomonidan futbol akademiyalarini tubdan rivojlantirish orqali mahoratli futbolchilarni tarbiyalab, mamlakat daromadlarini oshirishga hamda futbolchilar va ularning oila a'zolari manfaatdorligi oshishiga xizmat qiladi.

O'zbekiston sharoitida salohiyati yuqori, muayyan tajriba va ko'nikmalarga ega bo'lgan futbolchilarni tayyorlash, ularni innovatsion yondashuvlar asosida ilmiy-uslubiy jihatdan ta'minlash, futbolni yangi bosqichga olib chiqish maqsadida quyidagi muhim yo'nalishlarga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

birinchidan, mamlakatimizda beshta muhim tashabbus hamda "Obod qishloq" va "Obod mahalla" dasturlari doirasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar orqali yoshlarimizni jismoniy chiniqtirish va sportga faol jalb qilish, jumladan O'zbekistonda futbolni umummilliy sport turiga aylantirish;

ikkinchidan, yuqori iqtidorga ega bo'lgan yosh futbolchilarni tanlash va saralab olish (selektsiya) tizimini tubdan takomillashtirish;

uchinchidan, iqtidorli futbolchilarni saralab olish, ularni bosqichma-bosqich professional tayyorgarlikdan o'tkazib borish orqali futbolni rivojlangan davlatlarning yetakchi klublariga "futbolchilar eksporti"ni amalga oshirish tizimini yo'lga qo'yish;

to'rtinchidan, ayollar futbolini, futzal (mini-futbol) va sohil futbolini ommaviylashtirish va rivojlantirish;

beshinchidan, futbol sohasiga xususiy investitsiyalarni keng jalb etish va ularni rag'batlantirish;

oltinchidan, futbol bo'yicha hakamlik faoliyatida erishgan muvaffaqiyatli tajribani ommalashtirish, uni yangi pog'onaga ko'tarish orqali futbol sohasida O'zbekiston trenerlik va hakamlik maktabini takomillashtirish;

yettinchidan, salohiyati yuqori futbolchilarni professional darajada tayyorlash, ularni xorijiy davlatlarning nufuzli futbol klublarida professional faoliyat olib borishini ta'minlash, shuningdek, futbolchilarning huquq va manfaatlarini himoya qilish maqsadida futbol bo'yicha agentlar (vositachilar) professional faoliyatini yo'lga qo'yish;

sakkizinchidan, respublikaning har bir hududida faoliyat olib borayotgan futbol klublarini Osiyo Futbol Konfederatsiyasi talablari asosida faoliyat yuritishini ta'minlash, moliyalashtirish bo'yicha samaradorlikka erishish maqsadida futbol sohasida monetizatsiya tamoyillarini yo'lga qo'yish;

to'qqizinchidan, professional futbol klublarining aksariyati davlat ulushi mavjud bo'lgan yirik korxona va tashkilotlar tomonidan moliyalashtirilishini qisqartirib borish va klublarda boqimondalik kayfiyatiga barham berish maqsadida futbol sohasini bozor mexanizmlari asosida boshqarish, futbol klublarini xususiy sektorga bosqichma- bosqich o'tkazish;

o'ninchidan, futbol musobaqalari tomoshabopligini oshirish hamda futbolni rivojlantirishning yangi tizimini samarali yo'lga qo'yish orqali O'zbek futboli maktabini yaratish;

o'n birinchidan, professional futbol klublarining zaxirasini tayyorlash va ularning samaradorligini oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Turizm va sport vazirligi huzuridagi futbol mahorat maktablarini tegishlicha hududiy professional futbol klublariga birlashtirish.

Ushbu Konsepsiyaning maqsadi O'zbekistonda futbolni 2030-yilgacha yanada ommalashtirish hamda mazkur sport turini tizimli rivojlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish va amalga oshirish hisoblanadi:

birinchisi, ommaviy va professional futbolni har tomonlama rivojlantirish uchun sharoitlar yaratish;

ikkinchisi, istiqbolli va iqtidorli futbolchilarni tanlash va saralab olish (selektsiya), ularni professional darajada tayyorlash tizimini yo'lga qo'yish;

uchinchisi, futbol infratuzilmasini moddiy-texnik jihatdan yanada yaxshilash hamda xalqaro talablarga moslashtirish;

to'rtinchisi, davlat ta'lim muassasalari, shu jumladan sport ta'lim muassasalarini futbol uchun zarur bo'lgan anjomlar va jihozlar bilan ta'minlash, sport anjomlari va jihozlari ishlab chiqarishni mahalliyashtirish;

beshinchisi, futbol sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislarni tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish, tanlab olish va rivojlantirishga ilg'or ilmiy-metodik va innovatsion texnologiyalarni joriy etish;

oltinchisi, futbol sohasidagi me'yoriy-huquqiy bazani yanada takomillashtirish;

yettinchisi, futbolni moliyalashtirish tizimini takomillashtirish va tijoratlashuv mexanizmlarini joriy etish;

sakkizinchisi, futbol bo'yicha terma jamoalar va ularning zaxirasini shakllantirishda zamonaviy yondashuvlar va qat'iy reglament talablarini joriy etish.

Modulli o'qitish– o'qitishning istiqbolli tizimlaridan biri hisoblanadi, chunki u odam bosh miyasining o'zlashtirish tizimga eng yaxshi moslashgandir. Modulli o'qitish asosan inson bosh miyasi to'qimalarining modulli tashkil etilganligiga tayanadi.

O'qitishning modul tizimi haqida rasmiy ravishda birinchi marta 1972 yil, YUNESKOning Tokiodagi Butunjahon Konferensiyasida so'z yuritilgan edi. Modulli o'qitish texnologiyasi funksional tizimlar, fikrlashning neyrofiziologiyasi, pedagogika va psixologiyalarning umumiy nazariyasidan kelib chiqadi.

Ta'lim tizimida ilg'or innovatsion ta'lim texnologiyalarini joriy qilish asosida talaba yetarli bilimlarga ham, ko'nikmaga ham, o'quvga ham ega bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasida futbolni rivojlantirishni davlat tomonidan yanada qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. 03.12.2009 y. № 304.
2. Nurimov R.I. "Futbol". Darslik. – T. 2005 yil.
3. Nurimov R.I., Iseev P. Futbolchilarni tayyorlashda pedagogik nazorat (Pedagogik tavsiyalar).- T. 1990 yil.
4. Sergeev G.M., Nurimov R.I. – Futbol bo'yicha bolalar va o'smirlar sport maktabi olimpiya o'rinbosarlari, bolalar va o'smirlar maxsus maktabi, olimpiya o'rinbosarlari bilim yurti o'quv-mashq qilish va sport kamolotiga erishish guruhlar uchun dastur.- T. 1997 yil
5. Кошбахтиев И.А. Управление подготовкой футболистов.-Т. 2001
6. Кошбахтиев И.А. Управление подготовкой футболистов высокой квалификации. -Т.: 1998 год.
7. С.В.Голомазов, Б.Г.Чирва. Футбол. "Универсальная техника атаки". –М. Спорт Академ Пресс. 2001.
8. R.I.Nurimov, Abidov Sh.U, Nurimov Z.R, S.R.Davletmuradov. -Sport va milliy o'yinlar (Futbol). Darslik.ITA-PRESS. Toshkent. 2015 yil

KURASHCHILARNING JISMONIY HARAKATLARI VA TEXNIK TAYYORGARLIGI

Ergashev R.Q.

Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti dotsent v/b

Tayanch so'zlar: protsess, usul, kurash, taktika, texnika, kombinatsiya, raqib, g'alaba, ko'nikma, aktiv, passiv.

Ключевые слова: процесс, метод, борьба, тактика, прием, комбинация, противник, победа, умение, активное, пассивное.

Key words: process, method, struggle, tactic, technique, combination, opponent, victory, skill, active, passive.

Резюме:

Ushbu maqolada kurashchining texnik va taktik tayyorgarligi haqida qisqacha mazmuni bayon etilgan.

Резюме:

В данной статье представлен краткий обзор технико-тактической подготовки борца.

Summary:

This article provides a summary of the technical and tactical training of a wrestler.

Kurashda usullar texnikasi va harakatlar taktikasi bir butun holatda namoyon bo'ladi. Texnika-kurash usullarini bajarish uslubi, taktika esa kurash vaqtida turli xil vazifalarni hal etish uchun texnik harakatlarini qo'llash usulidir. Bunda o'zi hamda raqibining imkoniyatini hisobga olish kerak, albatta.

Kurashish usullari va harakatlariga o'rgatish, ularni takomillashtirishni quyidagi prinsip asosida ya'ni usul harakatlariga o'rgatish va ularni takomillashtirish har bir usul va harakatlarni ularni kombinatsiyalarini tushunish asosida olib borish lozim.

Texnik tayyorgarlik – o'quv-mashg'ulot protsessining eng muhim tomoni. O'quv yillari davomida takomillashtiriladi va individuallashtirib boriladi. Shuning uchun ham unga katta e'tibor beriladi. Sportchining texnikasi qanchalik boy bo'lsa, hamda u kurashdagi ayrim usullar va harakatlarning taktik ma'nosini qanchalik yaxshi tushunsa, uning taktik mahorati shunchalik yuqori bo'ladi.

Kurashchining texnik tayyorgarlik darajasining yuqori bo'lishligi bu texnik tayyorgarlikka, ya'ni kurash sohasidagi harakat ko'nikmalarini konkret ravishda

tarkib topdirish, ularni takomillashtirish, shu bilan birga eng muhim jismoniy va irodaviy sifatlarni rivojlantirishga bog'liq ekanligiga asoslanishi kerak. Shu sababli kurash maktabi bilan belgilangan harakat usullari va ish ko'rish usullarini tarkib topdirish va takomillashtirishda faqat usullar texnikasini egallab olish emas, balki turli raqiblar kurashganda, shu texnikani mohirona qo'llash muhimdir. Bu – sportchi kurash texnikasini yuksak darajada egallangan bo'lishi va kurash vaziyatida g'alabaga erishish uchun mana shu texnikani mohirona qulay bilishi, ya'ni rangba-rang taktikaga ega bo'lishi kerak, degan gapdir. Bularning hammasi texnika va taktika bir-biri bilan o'zaro chambarchas bog'lanibgina qolmay, balki axloqiy va irodaviy tayyorgarlik jihatidan ham o'zaro bog'liq ekanligidan dalolat beradi.

Kurashchining texnik usullari haqida umumiy tasavvurga ega bo'lish uchun tayyorlovchi va asosiy gruppalar berilgan. Usullarni tayyorlovchi gruppasida kurashchining asosiy holati va harakatlari, asosiy gruppada uloqtirish, himoya va qarshi usullar ochib berilgan. 1 va 2 gruppalarda turli xil kombinatsiyalashgan harakatlar bo'lishi mumkin.

Kurash texnikasi usullari va harakatlar taktikasining o'zaro bog'liqligini tushunish uchun kurashdagi taktik harakatlar sxemasini o'rganish zarur. Undan biz, harakatlarning 3 gruppasi borligini, ya'ni birinchi tayyorlovchi harakatlar – bular asosiy harakatlar: razvedka, raqibining zaif tomonlarini qidirish, manyovr qilish, hiyla ishlatish, maskirovka, raqibini chalg'itishlarning muvaffaqiyatini ta'minlashi kerak. Ikkinchi asosiy taktik harakatlar – hujum va himoya harakatlari, qarshi hujum harakati, 3 ayrim usul va harakatlarini qo'llab turlicha kurashish, mashg'ulot kurashishi, turnir, musobaqa kurashlari va hokazo.

Kurash usullari va taktik harakatlar to'g'risida umumiy tasavvurga ega bo'lgan usullar sistemasini va taktik harakatlar klasifikatsiyasini tahlil qilamiz. Bu klassifikatsiyada biz kurash usullari sistemasini o'qish, ya'ni jarayondagi o'rganish izchilligida to'zishga harakat qildik. Shubhasiz, usullar sistemasining bunday tuzilishi qat'iy emas, albatta. Shu sababli ham bir trener ta'lim izchilligini shug'ullanuvchilar kontingentiga qarab o'zgartirish va takomillashtirish mumkin.

Kurashchilarning bellashuvi tayyorlovchi va asosiy taktik harakatlardan iboratdir.

Tayyorlovchi harakatlar – ular musobaqa qoidalari tomonidan yo'l qo'yiladigan, hujum va himoya harakatlarining muvaffaqiyatini ta'minlaydigan harakatlardir. Kurashish bellashuvida bular razvedka, raqibining zaif tomonlarini qondirish, manyovr qilish hamda o'z rejalalari harakatlari va holatidan iborat.

Razvedka – kurashchining raqib to'g'risida, uning gavda tuzilishi, xususiyatlari, sifatlari imkoniyatlari va holati haqida: kurash olib borish uslubi – aktiv yoki passiv, hujumkor yoki himoyalanuvchi kurashchiligi to'g'risida: uning yaxshi

ko'rgan harakatlari, o'y-fikrlari va hokazolar haqida tashqi va ichki axborotlar olishga qaratilgan hatti-harakatlardir.

Razvedka bellashuvidan oldin va bevosita bellashuv vaqtida ham olib boriladi.

Bellashuv gacha sportchi raqibning familiyasi, millati, malakasi, unvoni haqida umumiy ma'lumot oladi: uning taxminiy bo'yini, tashqi ko'rinishini, holatini va hokazolarni aniqlaydi.

Bellashuv vaqtida sportchining eng sevimli turish holati qandayligini, qanday masofada turishini, qanday ushlash usulini qo'llashini va ularning kuchini, oyoqlari bilan qanday harakat qilishga intilayotganini, biror usulni bajarish uchun tayyorgarlikni qanday olib borishini, niyatlarini, qanday hujum qilishi, himoyalalanishini va qarshi hujum qilishini, ularning kuchi qandayligini, chaqqonligi va chidamliligini aniqlash ayniqsa muhimdir. Razvedka ko'proq tayyorlovchi xarakterdagi haqiqiy va soxta harakatlar bilan hamda kurashish sevimli usullarini qo'llash bilan olib borilishi mumkin.

Kurashish vaqtida kurashchi psixolog bo'lishi – raqibining holatini bilishi; fiziolog bo'lishi – harakatlari, nafas olishi va ter chiqishiga qarab raqibining holatini bilishi; artist bo'lib, raqibni soxta harakatlar bilan aldab, to'g'ri usul qo'llashdan adashtirib o'ynashi, raqibga o'z kurash rejasini majbur etuvchi va bu bilan o'z rejasini qat'iy amalga oshiruvchi hamda g'alabaga erishuvchi mard, irodali sportchi bo'lishi kerak.

Hiyla ishlatish – yakka holda raqibini ushlab olish turli xilda siljish, qulay sharoitlar yaratish hamda usulni muvaffaqiyatli qo'llash, himoya va qarshi hujum uchun qulay payt tanlash maqsadlarida tayyorlovchi harakatlar qilishdir. Turli holatda va turli masofalarda turib, aldash harakatlari va soxta harakatlarni, undash, taklif qilish usulini qo'llab, shuningdek, tanlangan usulni yoki qarshi hujum harakatini o'tkazish uchun hujum va himoya harakatlaridan foydalanib hiyla ishlatish mumkin. Hiyla bilan sportchi tashabbusni o'z qo'lga olishga, faollik ko'rsatishga, kerakli harakat uchun to'shakdan qulay joyni tanlashga ba'zan esa raqibidan qochishga harakat qiladi.

Raqibidan o'zining haqiqiy niyatlarini yashirish, uning xushyorligini yo'qotish, chalg'itish va o'zi o'ylagan rejasini amalga oshirish maqsadida harakatlari va holati maskirovka qilinadi. Maskirovka harakatlarida tajribali sportchilar raqiblariga o'zlarini bamaylixtir, sustkash qilib ko'rsatadilar, ba'zilar bo'shashgan bo'lib, to'satdan butun kuchlarini ishga soladilar, ba'zi birlari iste'dodli artist kasbiylikni ifodalaydilar – u yoqdan bu yoqqa yuradilar, muskullarini silkitadilar, boshqalari esa kurashish oldidan bamaylixtir, bo'shang yoki o'ziga ishonch bilan o'tiradilar va hokazo.

Har bir kurashchi o'ziga xos maskirovka uslubiga ega bo'ladi. Shuning uchun ba'zan uning niyati chin yoki soxtaligini aniqlash juda qiyin bo'ladi.

Qat'iy hujumkorlik harakatlari, mudofaa-himoya va qarshi hujum harakati asosiy taktik harakatlardir. Hujum qilishdagi oddiy ataka usuli va harakatlariga ko'proq bir sur'atda bajariladigan va bir taktik vazifani hal qiladigan ayrim uloqtirishlar kiradi. Ular poypechak, qoqma usullari bilan va ko'tarib uloqtirish; bir siltab ko'tarib olib, engashib yelkadan oshirib uloqtirish usullaridir.

Hujum qilishdagi murakkab ataka usuli va harakatlari–bular ikki tempda aldash, soxta harakatlar bilan birgalikda bajariladigan uloqtirish hamma turli xil kombinatsiyalar-usullar majmuidan iborat.

Mudofaa usul va harakatlari – bular himoya va qarshi hujum harakatlardir. Himoya harakatlariga quyidagilar kiradi: raqibning hujumda qo'llaydigan usullari, qarshi usul ishlatish bilan hujumdan qutulish yoki undan qochish.

Qarshi hujum harakatlari – bu raqibning hujumiga qarshi hujumni tayyorlayotganda tashabbusni o'z qo'liga olish va qarshi hujum usulini oldinroq qo'llash uchun hujum qilish yoinki qulay himoyalanib olib, keyin qarshi hujum qilishdan iborat. Qarshi hujumlar bu o'z nomi bilan raqib hujumning yakunlovchi vazifasiga qarshi javob hujumi bo'lishi mumkin.

Taktik tafakkur va harakatlar tezligini tarbiyalash uchun o'quv-mashg'ulot mashg'ulotlari jarayonida kurashni endi o'rganuvchilar, razryadli sportchilar va masterlar bilan turli xil o'quv, kontrol va kalendar musobaqalarini doimo rejalashtirish va o'tkazib borish kerak. Kontrol musobaqalarida vaqtni qisqartirib va oshirib hamda musobaqa qoidalari bo'yicha bellashuvlar o'tkazish lozim. Turnir bellashuvini esa huddi klassifikatsion va kalendar musobaqalaridek o'tkazish zarur.

Taktik harakatlarini turlicha klassifikatsiyalash mumkin. Mazkur klassifikatsiyada kurashchi uchun muhim bo'lgan harakatlar taktikasining asoslari ochib berilgan.

Adabiyotlar:

- 1.Yusupov K. Kurash Xalqaro qoidalari, texnikasi va taktikasi. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot -matbaa ijodiy uyi, 2005.
2. P.Xo'jayev, T.Achilov, Kurash va yakka kurash. Davr nashriyoti (O'rta maxsus kasb hunar ta'limi o'quv muassasalari uchun o'quv qo'llanma)-T.:2013
3. Achilov T.S, Xudoyberganov J.S. Kurash turlari va uni o'qitish metodikasi Jismoniy madaniyat yo'nalishi talabalari uchun «Zebo prints» nashriyot O'quv qo'llanma T.2022.
4. Kurash sport pedagogik mahoratni oshirish. A.Taymurodov, S.Atajanov. Toshkent, 2018
5. Yunon-rim va erkin kurash sport pedagogik mahoratni oshirish. N.Tastanov, Sh.Abdullayev, Sh.Tursunov, S.Adilov. Toshkent, 2018
6. Теория и методика спортивной борьбы.Ф.А.Керимов. - Ташкент, 2018.
7. Греко-римская борьба . И.А. Турсуналиев. - Ташкент, 2018
8. Дзюдо . Л.П. Югай., Д.Е. Нурышов. -Ташкент , 2018

KURASH SPORTINI RIVOJLANTIRISH HAMDA TAKOMILLASHTIRISH

Yusupov E.T.

Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti dotsent

Tayanch soʻzlar: sport, kurash, jahon, gʻurur, istiqloq, arena, murabbiy, usul, mehnat.

Ключевые слова: спорт, борьба, мир, гордость, независимость, арена, тренер, метод, работа.

Key words: sport, struggle, world, pride, independence, arena, coach, method, work.

Резюме:

Kurash sportini rivojlantirish hamda takomillashtirish haqida qisqacha ma'lumot bayon etilgan.

Резюме:

Краткие сведения о видах борьбы, их развитии и прогрессе.

Summary:

Brief information about the types of wrestling and their development and progress.

Hozirgi kunda yuksak malakali sportchilar, kurashchilar tayyorlash kabi vazifa har bir murabbiylarining nufuzli burchi hisoblanadi. O'zbekiston bayrog'ini xalqaro musobaqalarda butun jahon sport arenalari uzra xilpirashida mamlakatimiz pahlavonlarining ham xizmatlari beqiyosdir.

Sportchilarimizni musobaqalarga tayyorlash jarayonida albatta, ularning axloqiy, estetikruxiy tayyorgarliklarini, ulardagi milliy g'ururlarini rivojlantirish, milliy istiqloq g'oyalarini yoshlarimiz ongiga yanada chuqurroq singdirishda alohida e'tibor berilishi kerak. «Sportchi tinchlik elchisi-sportchilarni tinchlik jarchilariga» taqqoslanadi.

Shunday ekan tinchlik jarchilari o'zlarining har tomonlama shunga mos kelishlarini, ulardagi barcha fazilatlarini munosib bo'lishini tarbiyalash uchun murabbiylar o'quv mashg'ulotlari jarayonlarida astoydil mehnat qilishlari kerak. Bunda asosan o'tmishimiz saboqlaridan, ajdodlarimiz ko'rsatgan jasoratlaridan hamda allomalarimizning qoldirgan pandu-nasihatlaridan foydalanishlari maqsadga muvofiq bo'lar edi. O'zbek sportchilari kelajakda barcha sport turlari bo'yicha jahon arenalarida, olimpiada o'yinlarida g'oliblikni qo'lga kiritishib,

vatanimiz va millatimizni shonu shuhratini yanada yuqoriga ko'tarishadi deb umid bildiramiz.

O'zbek xalqi o'zining milliy sport turlari bilan faxrlansa arziydi. Mamlakatimiz rahbariyatining jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishda qilayotgan g'amxo'rligi natijasida milliy sport turlarimiz yanada rivojlanib ommaviylashib bormoqda. Prezidentimiz ta'kidlaganidek mamlakatni sport kabi hech narsa dunyoga tez tanita olmaydi.

Yakkakurash usullaridan hisoblangan Kurash usullari qadimiy tarixga ega. Buxoro yaqinidagi Varaxsha shahri xarobalaridan topilgan kumush gardishda, ko'zalar va ossuariylarda kurashchilarning bellashuvlari tasvirlangan. SHuningdek Panjikent harobalarining saroy devorlariga tushirilgan rasmlarida ov, chavandozlik, merganlik, kurash musobaqalari tasvirlarini ko'rish mumkin. Qadimgi Grek tarixchisi Gerodot asarlarida ajdodlarimiz bo'lgan saklar, massagetlar va turkiy qabilalar "Navro'z" va xalq bayramlarida Kurash musobaqalari uyushtirilganligi haqida yozilgan. Shuningdek "Shohnoma", "Alpomish", "Go'ro'g'li" qahramonlari ham pahlavon kurashchilar bo'lganligi xalq dostonlarida yozib qoldirilgan. Zardushtiylikning "Avesto" va "Mahobhorat" diniy kitoblarida ham saklar, massagetlar va turkiy qabilalarni, "yovuz kuchlar" bilan jang qilishda kurash mashqlaridan foydalanilganligi aks ettirilgan.

Turkiy elatlar, ya'ni hozirgi o'zbeklar, qozoqlar, qirg'izlar, qoraqalpoqlar, turkmanlar va boshqalar ajdodlarining o'zlariga xos yakka kurash usullari muayyan tarixiy davrda yashagan turli xalqlar va qabilalarning hayot kechirishi tarzidan kelib chiqqan bo'lib, ular hayotining ichki va tashqi muhit xususiyatlarini o'zida aks ettirgan, kishilarni jismoniy chiniqishi, ularni baquvvat, epchil, chidamli, dadil va dov yurak qilib tarbiyalash maqsadlariga xizmat qilgan. O'zbeklarning qadimgi ajdodlari o'z yuksak madaniyatini vujudga keltirguncha og'ir yo'lni bosib o'tganlar, zo'r jasorat ko'rsatganlar. Bu esa xalqdan jismoniy baquvvat bo'lishni talab qilgan.

Qabilalar o'rtasidagi janglar, keyinchalik harbiy yurishlar hamda bosqinchilarga qarshi janglar erkaklarni har tamonlama jismonan baquvvat, mard, pahlavon bo'lishini talab etardi. Qabilalar o'rtasidagi nizolar har bir qabiladan pahlavonlar chiqib bellashuvlari – Kurash tushishlari bilan ham hal etilgan. Mard jangchilarni tarbiyalash va tayyorlashda milliy yakka kurash usullari qo'l kela boshlagan. Ajdodlarimiz tarixida eng avvalo shakllangan jismoniy mashq turlari kurash usullari hisoblanadi. Kurash faqatgina harbiy jang qilish vositasi emas balki xalqning ko'ngil ochish mashqlari bo'lib xizmat qilgan.

Kurash usullari elatlarni yashash joylari va sharoitlari hamda urf odatlariga muvofiq shakllanib keldi va taraqqiy etdi. Oʻrta Osiyoning SHarqiy qismida yashagan xalqlar va elatlarda belbogʻli Kurash usuli (Fargʻona usuli) shakllangan boʻlsa, Oʻrta Osiyoning Shimoliy va Janubiy qismida yashagan xalqlarda Xalqaro Kurash usuli (Buxoro usuli) shakllandi. Har ikkala kurash usullari ham xalqni jismonan rivojlantirish hamda harbiy tayyorgarligi vositasi boʻlib xizmat qilgan.

Oʻrta Osiyo xalqlarining yakka kurash usullari asosi yagona hamda bir xil taraqqiyot yoʻlini bosib oʻtganligi, shuningdek Turkiy xalqlarning urf odatlari va milliy anʼanalari bir biriga oʻxshashligi ham Kurash usullarida yaqqol koʻrinib turadi. Oʻzbeklarning Buxorocho Kurash usuli - Qozoq va Qirgʻizlarning Kures, Turkmanlarning Guresh usullaridan deyarli farq qilmasa, Fargʻonacha Kurash usuli – Uygʻurlar, Qarluqlarning Bellashuv usullaridan deyarli farq qilmaydi.

Kurash usullari elatlarning yashash joylari va sharoitlari hamda urf odatlariga muvofiq shakllanib keldi va taraqqiy etdi. Oʻrta Osiyoning SHarqiy qismida yashagan xalqlar va elatlarda belbogʻli Kurash usuli (Fargʻona usuli) shakllangan boʻlsa, Oʻrta Osiyoning SHimoliy va Janubiy qismida yashagan xalqlarda Xalqaro Kurash usuli (Buxoro usuli) shakllandi.

Kurash usullarining taraqqiyotiga hamda ommaviylashib borishiga xalqlarning oʻzaro birdamlikda yashashlari ularning milliy anʼanalari va urf odatlarining uygʻunlashib ketishi katta taʼsir koʻrsatgan. SHu bilan birga Oʻrta Osiyo mamlakatlari hududidan “Buyuk Ipak yoʻlini” oʻtishi ham xalqlar orasida jismoniy mashqlar va yakkakurash sport turlarini oʻzlashtirilib borilishiga va ommaviylashuviga katta taʼsir koʻrsatgan. CHunonchi moʻgʻullar va kareyslarda Fargʻonacha kurash usullariga oʻxshash kurash usullari shakllangan.

Kurash usullari qadimgi tarixga ega boʻlib, bugungi kunda bu kurash usullari Osiyoni barcha mamlakatlarida hamda bir qator Evropa xalqlari orasida keng tarqalgan. Kurash usullari, ularni shakllanishi, turlari hamda moxir kurashchilar haqida SHarq mutafakkirlari oʻz asarlarida yozib qoldirgan. Masalan, “Boburnoma”da Temuriylar sulolasidan boʻlgan mashhur sarkarda va hokim Muhammad Bobur oʻzining harbiy yurishlaridan birini bayon qilib, manzilgohda polvonlar kurashga tushgani; qayiqchi pahlavon Lohuriy Doʻst YOsinni Xayr degan polvon bilan olishgani; Doʻst YOsin raqibini juda qiynalib yiqitganini yozgan.

Bobur oʻsha darvning mashhur polvoni Muhammad Abu Saidga yuksak baho berib, uni tengi yoʻq pahlavon deb atagan edi. Bobur oʻz xotiralarida yozishicha, uning zamondoshlari orasida bir zarb bilan otni qulata oladigan odamlar ham boʻlgan.

Ibn Sinoning “Tib qonunlari” asarida ham kurash usullari quyidagicha ta’riflanadi. Kurashning turlari ham bir nechadir. Ulardan biri: ikki kurashuvchining har biri o‘z raqibining belbog‘idan ushlab o‘ziga tortadi, shu bilan birga kurashuvchi o‘z raqibidan qutilishning chorasini qiladi. Ikkinchisi esa, uni qo‘yib yubormaslikka harakat qiladi. Boshqa turi: ikki kurashuvchidan biri ikkala qo‘li bilan ikkinchisini mahkam quchoqlab o‘ziga tortadi va yonga ag‘daradi, bu vaqtda birinchi kurashuvchining o‘ng qo‘li ostidan o‘tishi kerak, kurashuvchilar goh qadilarini tiklab, goh egiladilar. Kurash turlariga yana ko‘krak bilan zarbani qaytarish, ikkinchi bir kishining bo‘ynidan ushlab pastga egish, bir-birining oyoqlarini o‘z oyoqlari bilan chalkashtirib, chalib, yoki oyoqlari bilan ikkinchisining oyoqlarini yirib qilinadigan va polvonlar ishlatadigan harakatlar ham kiradi”.

Pahlavonlarimiz o‘tgan asr boshlaridan jahonning kurash musobaqalarida ishtirok etganlar. Ular xorijiy mamlakatlar shuningdek Evropa mamlakatlari kurash maydonlarida barcha raqiblarini mag‘lub etib, tengi yo‘q pahlavonlar deb tan olingan.

O‘zbek zamini qadimdan buyuk allomalar, polvon va pahlavonlar yurti hisoblanib kelgan. Xalqimiz o‘zining milliy g‘ururi, iftixori, mehmondo‘stligi va tantiligi bilan boshqa millatlardan tubdan farq qiladi. O‘zbekiston respublikasi mustaqilligiga erishgandan keyin hamma sohalarda o‘zining taraqqiyot yo‘lini o‘zi tanlash huquqiga ega bo‘ldi. Ko‘plab mahoratli sportchilarimiz xalqaro musobaqalarda g‘oliblikni qo‘lga kiritishib, davlatimiz madhiyasi sadolari ostida bayrog‘imizni yuksakka ko‘tarilishi oqibatida, o‘zbek xalqi dunyo xalqlariga o‘zligini namoyon qildi. Hozirgi kunda O‘zbek Kurash usullarini ommaviylashib borishi, milliy qadriyatlarimiz tiklanayotganligi va ajdodlarimiz azaliy orzulari ro‘yobga chiqayotganligidan dalolatdir.

Adabiyotlar:

1. Теория и методика спортивной борьбы. Ф.А. Керимов. - Ташкент, 2018.
2. Греко-римская борьба . И.А. Турсуналиев. - Ташкент, 2018 .
3. Дзюдо Л.П. Югай., Д.Е. Нурышов. -Ташкент , 2018.
4. Erkin kurash . Sh. A. Abdullayev, L. Z. Xolmurodov. – Toshkent, 2018.
5. Yunon-rum kurashi nazariyasi va uslubi yati N .A. Tastanov. –Toshkent, 2018.
6. Dzyudo . Sh.A. Arslonov. - Toshkent, 2018.
7. Yosh kurashchilarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish. A.U. G'ofurov. – Toshkent, 2018.

KICHIK VOLEYBOL SPORT TURIGA TAYYORLASH AKMEOLOGIYASINI VOLEYBOLGA INTEGRATSIYALASH MEXANIZMINING DETERMINANTLARI, TAMOYILLARI

Shukurllayev J.M.

ChDPU p.f.f.d. (PhD), dotsent v/b.

Tayanch so'zlar: determinant, tamoyil, voleybol, akmeologiya, metodika, sifat, talaba, ilm, integratsiya, mexanizm, natija.

Ключевые слова: детерминант, принцип, волейбол, акмеология, методика, качество, ученик, наука, интеграция, механизм, результат.

Key words: determinant, principle, volleyball, acmeology, methodology, quality, student, science, integration, mechanism, result.

Резюме:

Mazkur maqolada kichik voleybol sport turiga tayyorlash akmeologiyasini voleybolga integratsiyalash mexanizmining determinantlari, tamoyillari bo'yicha ko'rsatma va takliflar keltirilgan.

Резюме:

В данной статье представлены рекомендации и предложения по детерминантам, принципам механизма интеграции акмеологии подготовки в малый волейбол как вид спорта.

Summary:

This article provides instructions and suggestions on the determinants, principles of the mechanism for integrating the acmeology of preparation for the sport of small volleyball into volleyball.

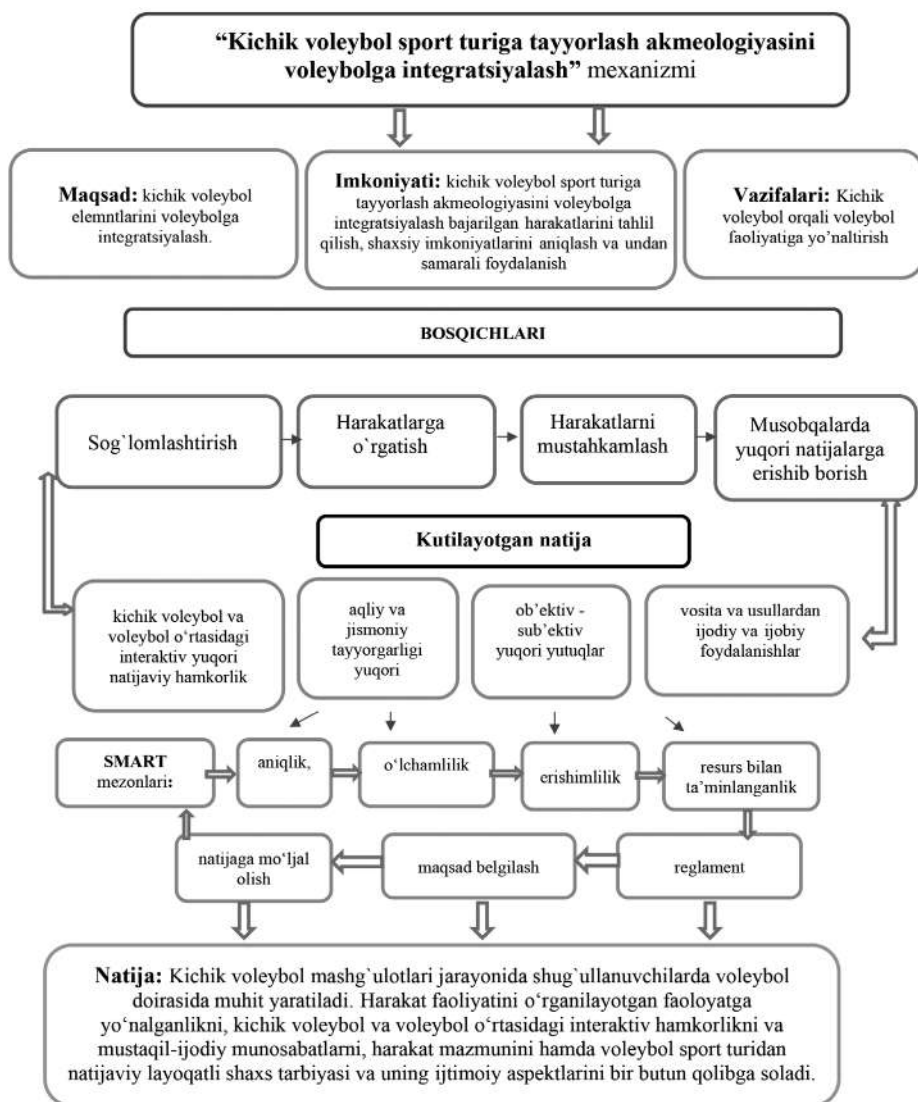
Kichik voleybol sport turiga tayyorlash akmeologiyasini voleybolga integratsiyalash - bu integrativ sifat bo'lib, u o'z ichiga o'quvchining faolligini va uning vektorining asosini aniqlovchi maqsad, qadriyatlar, motivlar, intilishlar va boshqalarni qamrab oladi.

Kichik voleybol sport turiga tayyorlash akmeologiyasini voleybolga integratsiyalash mexanizmi orqali voleybolga akmeologik yo'nalganlik – bu jismoniy tarbiya sohasida ham, keyingi hayot faoliyati sohasida ham maksimal darajada jismoniy sifatlarini (texnikum, oliy ta'lim tizimi, oliy ta'limdan keyingi ta'lim, kasbiy faoliyatda) o'z jismoniy sifatlarini namoyon qilishga, o'quvchini ilg'or rivojlanishga yunaltiruvchi tavsifi hisoblanadi.

Chunki mazkur yondashuv integratsiyasi o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligini mo'tadil rivojlanishida hamda takomillashishida istiqbolli hisoblanadi. Ushbu sabab mazkur maqola mavzusini tanlashga asos bo'ldi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 3-noyabrdagi "Jismoniy tarbiya va sport sohasida kadrlarni tayyorlash hamda ilmiy tadqiqotlar tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori mazkur faoliyatni rivojlantirishga doir boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mazkur maqolamiz muayyan darajada xizmat qiladi.

Akmeologik yondashuv asosida kichik voleybol sport turiga tayyorlash akmeologiyasini voleybolga integratsiyalashga yoʻnalgan taʼlim – oʻquv mashgʻulotlarida harakat texnikalarini anglash va bu borada nazariy va amaliy bilim doirasini kengaytirish, differensiallovchi tafakkurni shakllantirish, bilish ehtiyojlarni rivojlantirish hisoblanadi.

Kichik voleybol sport turiga tayyorlash akmeologiyasini voleybolga integratsiyalash mashgʻulotlarida shugʻullanuvchining jismoniy holat koʻrsatkichlari quyidagilardan iborat: tezlik, maydonni koʻrish kengligi, moʻljalaga olish darajasi, salomatlik va jismoniy barkamollik, maxsus jismini tayyorgarlikning yuqori darajasi, sportga boʻlgan ehtiyoj, maxsus bilimlar, jismoniy fazilatlarini rivojlantirish, texnik harakatlarni shakllantirish va jismoniy yutuqlarni taʼminlaydi. Shu bilan birga, shugʻullanuvchining jismoniy sifatleri va madaniyatining organik elementi sifatida, jismoniy faollik akmeologiyaning tarkibiy qismlaridan biri sifatida koʻrib chiqiladi.

Kichik voleybol sport turiga tayyorlash akmeologiyasini voleybolga integratsiyalash mashgʻulotlarida shugʻullanuvchilarni jismoniy sifatlerini shakllantirishda amalga oshirilayotgan harakatlar majmui, pedagogik va psixologik, shuningdek, anotomik hamda fiziologik jihatlarni ham bir vaqtning oʻzida qiyoslash imkoniyatini yaratib beradi. Buning natijasida oʻquvchilarni jismoniy sifatlerini bir maromda kechishini, unda qoʻllanilgan metod, vosita, shakl va tamoyillarni bir butun qolibga solishga imkon beradi.

Ushbu kichik voleybol sport turiga tayyorlash akmeologiyasini voleybolga integratsiyalash mexanizmining determinantlari quyidagilarni oʻz ichiga oladi shugʻullanuvchilarning jismoniy qobiliyatlerini maqsadli va ehtiyojga yoʻnalgan hamkorlik shakllari va SMART mezonlari (aniqlik, oʻlchamlilik, erishimlilik, resurs bilan taʼminlanganlik, reglament) maqsad belgilash va natijaga moʻljal olish tamoyillariga ustuvorlik berish asosida takomillashtirish;

kichik voleybol sport turiga tayyorlash akmeologiyasini voleybolga integratsiyalash mexanizmi boʻyicha shugʻullanuvchilar xususiyatlari harakatlar majmui, qiyoslash, organizmni individual rivojlantirish, morfo-funksional jihatlarni hisobga olish kabi determinantlarga ustuvorlik berish asosida aniqlashtirish;

kichik voleybol sport turiga tayyorlash akmeologiyasini voleybolga integratsiyalashda adaptiv, refleksiv kompetentlik darajalarini boholash mezonlari hamda kichik voleybol elementlerini voleybolga qoʻllay olish qobiliyatini akmeologik rivojlanish darajasining progress talablariga koʻra takomillashtirish;

akmeologik yondashuv asosida shugʻullanuvchilarning jismoniy qobiliyatini kichik voleybol mashgʻulotlari vositasida sifatli pozitiv oʻzgarishni intensiv taʼminlaydigan muammoli, interfaol usullari va koʻnikmalarni rivojlantiruvchi adaptiv kompleks mashqlar tizimini shugʻullanuvchilarning fiziologik oʻsish parametrlari darajalariga integratsiyalash orqali takomillashtirish.

Mazkur determinantlar shugʻullanuvchilar jismoniy qobiliyatlarini bir maromda kechishini, unda qoʻllanilgan metod, vosita, shakl va tamoyillarni bir butun qolibga soladi, hamda voleybol elementlarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shu bois kichik voleybol sport turiga tayyorlash akmeologiyasini voleybolga integratsiyalash mashgʻulotlarida oʻquvchilarning jismoniy tayyorgarlik sifatlarini rivojlantirishda akmeologik oʻsish darajasini taʼminlovchi mezon sifatida oʻquv mashgʻulotlarini tizimlashtiradi va individual, shaxsiy hamda subʼektiv oʻzgarishlarga erishishda noaniqlik va salbiy xususiyatlarni bartaraf etishni taʼminlaydi.

Adabiyotlar:

1. Педагогик таълим инновацион кластери: таъриф, тавсиф, тасниф. Илмий рисола. Ғ.И. Мухамедов, У.Н. Ходжамкулов. ЧДПИ 2019.
2. Shukurllayev J.M. Voleybolga yosh talabalarni tanlashning uslubiy xususiyatlari. ta'lim fanlari bo'yicha akademik tadqiqotlar. № 1. 2020 yil 2 oktyabr.
3. Shukurllayev J.M. "Maktab o'quvchilarida jismoniy sifatlarni rivojlantirishda akmeologik yondashuvning didaktik asoslari (voleybol turi misolida)" PhD dissertatsiyasi Chirchiq-2023.
4. Shukurllayev J.M. Talabalarni ilmiy va kasbiy faoliyatga tayyorlashda akmeologik yondashuvning mazmuni. "XALQ TA'LIMI" ilmiy-metodik jurnali. 2023. № 5. B. 28-30.

BARKAMOL SHAXSNI VOYAGA YETKAZISHDA OILAVIY MUHITNING O'RNINI

Xo'janiyozov B. I.

JM22/2 guruh talabasi

Zokirov R.O.

Chirchiq davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: jismoniy salomatlik, sog'lom turmush tarzi, barkamol avlod, ijtimoiy tarbiya, oilaviy tarbiya.

Ключевые слова: физическое здоровье, здоровый образ жизни, здоровое поколение, социальное воспитание, семейное воспитание.

Key words: physical health, healthy lifestyle, harmoniously developed generation, social education, family education.

Резюме:

Ushbu maqolada barkamol shaxsni voyaga yetkazishda oilaviy muhitning o'rni to'g'risida so'z yuritilgan. Shuningdek barkamol shaxsni tarbiyalashda oilaning roli kuchli zkanligi isbotlanadi.

Резюме:

В данной статье говорится о роли семейной среды в воспитании всесторонне развитой личности. Это также доказывает, что роль семьи велика в воспитании всесторонне развитого человека.

Summary:

This article talks about the role of the family environment in raising a well-rounded personality. It also proves that the role of the family is great in raising a well-rounded person.

Hamma xalqlar ham farzandni oila quvonchi, oila baxti va oila poydevori deb biladilar. Bola shirin, uning sog'lom o'sishi jamiyat uchun foydali inson bo'lib yetishishi va uning kelajagi porloq bo'lishini har bir ota-ona orzu qiladi. Zero, yoshlar bizning umidimiz va kelajagimizdir. Mustaqil respublikamizni jahonga ko'z-ko'z qilish, sanoat va qishloq xo'jaligida erishadigan yutuqlarimiz ko'p jihatdan ularni jismonan va ma'naviy tarbiyalashimizga bog'liq. Shuning uchun ham davlatimiz yoshlar to'g'risida g'amxo'rlik qilib, ularning har tomonlama barkamol bo'lib ulg'ayishida juda katta e'tibor qaratmoqda va ularga barcha sharoit va imkoniyatlarni yaratib bermoqda. Bu shart-sharoitlarga keyingi yillarda tashkil etilgan sport kollejlari, sport majmualari, ularni

boshqarishni to'g'ri yo'lga qo'yish uchun tashkil etilayotgan ko'plab sport turlari federatsiyalarini va jahonga tanilayotgan sportchilarimizni ma'naviy va moddiy "qo'llab-quvvatlanayotganini va boshqa tadbirlarni amalga oshirilayotganini misol qilib keltirishimiz mumkin. Bu sharoitlarni yaratishdan maqsad yoshlarning nafaqat jismonan barkamol bo'lishlari va uning natijasi o'laroq ularning kelgusida ilm va hunar egasi bo'lib yetishishlari uchun keng imkoniyatlar yaratib berishdir.

Kishining jamiki ijtimoiy xususiyatlari singari jismonan baquvvatligi, ahloqiy sifat, odat va his tuyg'ulari ham tug'ma emas, balki orttirma (nogiron tug'ilganlarni hisobga olmaganda), ya'ni odam bolasi dunyoga kelganidan keyin butun umri davomida orttiriladigan fazilat ekanligini fan allaqachon isbotlab bergan. Shu boisdan yangi tug'ilgan chaqaloq jismoniy jihatdan na yaxshi-yu na yomon bo'ladi. Binobarin bir fransuz psixologi fikricha: "Yangi tug'ilgan chaqaloq insonlikka nomzod xolos". Modomiki, shunday ekan, chaqaloqning har tomonlama barkamol bo'lib yetishishi keng ma'noda ijtimoiy muhit va tarbiyaga, tor ma'noda esa oilaviy muhit va jismoniy tarbiyaga bog'liq. Maqolada yana shu muhitlar va tarbiyalarning o'zaro chambarchas bog'liqligini ta'minlagandagina sog'lom avlodni voyaga yetkazish samarali bo'lishini ba'zi jihatlari xaqida so'z yuritiladi.

Shularning ba'zilariga to'xtalib o'tamiz:

Jismoniy barkamol avlodni shakllanib voyaga yetishida ijtimoiy muhitning roli qanday. Falsafiy nuqtai nazardan bu masalaga yondashadigan bo'lsak, ijtimoiy muhit, ijtimoiy ongni shakllantiradi. Bundan kelib chikadigan xulosa shuki, har tomonlama barkamol bo'lib yetishishning birinchi sharti ham ijtimoiy muhit hisoblanadi. Bevosita ijtimoiy barkamollikka erishtiruvchi ijtimoiy muhitga keladigan bo'lsak, avvalo sportga bo'lgan ijobiy munosabatni shakllantirish va uni amalga oshirish uchun kerakli vosita va obyektlar (sport inshootlari, sport maktablari, kollejlarning tashkil qilinishi) bilan ta'minlashdir.

Gap sportga bo'lgan ijobiy munosabat xususida ketganda iliq gaplarni aytish mumkin, buni keyingi ishlarda yuqorida ta'kidlaganidek, har xil sport tadbirlari o'tkazilishi va inshootlar barpo etilishining jadal sur'atlar bilan olib borilayotganligi bilan izohlash mumkin. Jumladan gazeta, jurnallarda, kitoblarda, radio va teleko'rsatuvlarda yoritilayotgan oliy, o'rta bugundagi o'quv yurtlarida o'tkazilayotgan sport musobaqalari har bir kishini sport bilan shug'ullanishga undaydi, bu yaxshi ammo shunga qaramasdan bu sohada ham o'z yechimini kutayotgan muammolar ham yo'q emas. Bunga misol qilib keyingi yillarda teleko'rsatuvlar orqali berilayotgan ertalabki gimnastika mashqlari (hoh yakka tartibda, hoh guruh bo'lib) ning berilmayotgani, kundalik

mehnat jarayonida ish orasida qilinayotgan fizkultura daqiqalarining ahamiyati keng ommaga yetarli targ'ib qilinmayotganligi va har xil kasb egalari hamda mehnat sharoiti bilan bog'liq holda bu mashqlarning turli va necha daqiqa davom etishi ilmiy asosanib berilmayotganligi, yoshlar o'rtasidagi turizm ishlarining deyarli olib borilmayotganligi, xotin – qizlar (ayniqsa olis qishloq joylardagi) sport bilan shug'ullanishi uchun ham sharoit yetarli emasligi, xotin – qizlar gimnastikaga oid kitob yeki qo'llanmalarining kamchil yoki mutlaqo yo'qligi kabilarni keltirish mumkin.

Shu o'rinda ba'zi fikr mulohazalarni aytishni o'rinli deb o'ylaymiz. Hozirgi oliy o'quv yurtlari, litsey va kollejlarda yotoqxonasida talaba va o'quvchilarga maxsus dastur asosida ertalabki musiqali gimnastika va kechqurungi yotish oldidan ochiq havoda sayr qildirishni yo'lga qo'yish foydadan holi bo'lmaydi. Ish orasida qilinadigan fizkultura daqiqalarining turi va davomiyligi to'g'risida bitta misol keltiramiz. Ko'pgina viloyatlarda yoshlarning paxta terimida ishtirok etishi hammamizga ma'lum. Ayniqsa doimiy engashib harakatlanish toliqtirishdan tashqari, belning og'rib qiynalishiga sabab bo'ladi. Bundan qutulishning oson yo'li terim jarayonida bevosita dalaning o'zida har soatda 3-5 daqiqa mashqlar bajarib turish foydali. Mazkur mashqlarni naqadar foydaliligini ular 3 – 4 kun muntazam mashg'ulot o'tkazgandan keyin aniq seza boshlaydi.

Sport turlarining xotin-qizlar o'rtasida hatto qadimda ham qadrlanganligi ulug' olim va mutaffakirlar Ibn Sino, A. Navoiy, Bobur va boshqalarning asarlarida ham ifoda etilgan. Ularning mehnatdagi ayniqsa jangdagi va turli marosimlarda ko'rsatgan jasoratlari faxr bilan tilga olinadi.

Ijtimoiy tarbiyaning ahamiyatini yozda oftobda badanni toblash, cho'milish (ochiq suv havzalari va hammomda), chekish va ichkilikning salbiy oqibatlarini jismoniy o'sish (akseleratsiya)ning aqliy o'sishga ijobiy ta'siri, aqliy mehnatning kishi salomatligiga ta'siri, ovqatlanish, uyqu, turmush tarzining odamga ta'sirini va boshqa omillarning jismoniy va ma'naviy yetuklikka erishishdagi rolini keng targ'ibot qilish va amalga oshirish bilan yanada yuksaltirish bugungi kundagi dolzarb muammolardan biri bo'lib turibdi. Bundan ko'rinadiki, mazkur ijtimoiy tarbiya vositalarini o'zida mujassamlagan (yagona risola ilmiy asoslangan) bugun har qachongidan zarur. Mos holda uni amalga oshirish esa o'z navbatida faqat dam olish uylarida emas, joylarda ochiq cho'milish, yopiq cho'milish joylari (plyaj) ni tashkil qilish, hammomlar bilan ta'minlashni yanada (qishloq joylarda ayniqsa) yaxshilashni taqozo etadi.

Bor yug'i 3 daqiqa cho'milish kishining yurak tomir sistemasi va ichki sekretiya bezlari faoliyatiga ijobiy ta'sir etishidan tashqari, zavq bag'ishlaydi,

asabni tinchlantiradi. Plyajda cho‘milishda muskullar kuchayadi, ko‘krak qafasi kengayadi va buni suv harorati 16 – 17 darajasiga chiqqan paytdanoq boshlash mumkin.

Sog‘lom kishilar oftobda toblanishni dastlab 20 daqiqa, terisi qoraroq odamlar esa 30 daqiqadan boshlaganlari va bir yarim soatdan ko‘p turmasliklari aniqlangan.

Inson tanasining o‘shida biologik omillarning roli har qaysi asr kishisi uchun bir xildir. Ammo XXI asr kishilarning o‘shiga biologik omillardan tashqari ijtimoiy omillar ham katta ta’sir ko‘rsatadi. Chunonchi dam olish, ovqatlanishning nisbatan yaxshilanishi, axborotlar miqdorining ko‘payishi, kishilar harakatining ma’lum maqsadga yo‘naltirilganligi, meditsina xizmati va sanitariya maorifining yaxshilanishi va boshqa ko‘plab omillar insonning o‘shini avvalgi asrlarga nisbatan tezlashtiradi. Bu o‘shning tezlanishini akseleratsiya (lotincha “tezlanish”) deb ataladi. Bunday jismoniy o‘sh o‘z navbatida jismoniy va aqliy o‘shga ham samarali ta’sir ko‘rsatishi fanda isbotlangan. Bunday akseleryatsiya hodisasi ilmiy texnika taraqqiyoti axborotlarni yetkazib berishning jadallashuvi pedagogika va psixologiya fanlari ayniqsa jismoniy tarbiya va ta’lim tarbiya sohasida yangi murakkab masalalarni xal etish masalasini ko‘ymoqda. Ushbu muammo ijobiy hal qilinmas ekan yoshlarimizning jismoniy va aqliy o‘shini bilan tarbiyasi o‘rtasida, muvaffaqiyatsizlikni keltirib chiqaradi. Bu nimalarda namoyon bo‘ladi. Yuqorida ta’kidlagandek bu muammo bir uchi ta’bir joiz bo‘lsa eng asosiy bo‘g‘ini oilaviy muhitga bog‘liq. Oilaviy tarbiya tajribalari o‘rganilib, unda uchta vositadan foydalanish aniqlangan. Bular – “Avtoritar” (ya’ni “obro‘parastlik”), “erkin tarbiya”, “ehtiyoj” vositasidir.

Birinchi vositada tarbiyalangan bola ota – onaning qattiqqo‘lligi tufayli undan qo‘rqib o‘sadi. Oqibatda irodasi bo‘sh, nomustaqil, betashabbus, shavqatsiz, qo‘rqoq va ikki yuzlamachi bo‘lib yetishadi.

Ikinchi “erkin tarbiya” olgan yoshlar guruhi esa erkatoy, xudbin, mehnatdan qochadigan, tanbal, tekintomoq, tamagir, va bag‘ri tosh kimsa bo‘lib yetishadi.

Uchinchi usulning talabiga ko‘ra bolaning o‘zi shaxsan “yaxshi bo‘lishga” intiladi. “O‘zligini o‘zi ro‘yobga chiqarish” deb nom olgan bu usul o‘ziga xos tarbiya bo‘lib, uning mohiyati asrlar bo‘yi ardoqlanib kelingan.

Ayniqsa sport mazkur ehtiyoj mazmunan yanada boyib, murrakablashib, o‘ziga xos shaklda (birinchilikka, chempionlikka intilish) namoyon bo‘ladi.

Oilaviy jismoniy tarbiyaning rolini izohlashda uyda jismoniy mashqlar (tosh ko‘tarish, yugurish, har xil trenajyorlarda mashq bajarish), turli harakatli

o'yinlari bilan shug'ullanishni ta'kidlash lozim. Buning uchun sport jihozlari yetarli bo'lsa bas.

Xulosa qiladigan bo'lsak, yoshlarni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalashda muhim shartlardan biri ijtimoiy muhit va tarbiya bilan oilaviy tarbiya uyg'unligini tarbiyalashdan iborat bo'lishi lozim.

Shu taqdirdagina yoshlarning qalbida o'z ishidan mamnuniyat, hayotga, odamlarga yaxshilik ko'zi bilan qarash, Vatani va xalqiga munosib farzand bo'lish, o'zligini ro'yobga chiqarish ehtiyojining yuqori bosqichi bo'lgan, doimo birinchilikga intilish kabi hislatlar rivojlanib barq urib rivojlanadi, bu esa aslida axloqiylikning yuksak cho'qqisi bo'lib insonparvarlik va Vatanparvarlik, jamoatchilik, fuqarolik singari xislatlarni kamol topishidir.

Ushbu maqolada yosh avlodni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalashning nihoyat kichik bir qismi – ijtimoiy muhit va tarbiya bilan oilaviy muhit va tarbiya o'zaro uyg'unligini tarbiyalashning sog'lom va barkamol avlodni voyaga yetkazishdagi rolga oid ba'zi masalalar xususida qisqacha to'xtalib o'tdik xolos.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tishimiz kerakki, allomalarimiz aytganlaridek, "Yoshlarimiz bizning kelajagimizdir. Yaxshi tarbiya bu bizning baxtiyor kelajagimiz, yomon tarbiya – bu bizning kelajakdagi tuganmas kulfat - musibatimiz, achchiq ko'z yoshlarimiz, boshqa odamlar oldidagi butun mamlakat oldidagi yuvib bo'lgan gunohimizdir".

Adabiyotlar:

1. A.A. Istomin. O'quv qo'llanma: "Kurash" 2007.
2. Istomin A.A., Alimxodjayeva Ch.R.- O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportning nazariyasi T. 2005
3. A.N.Normurodov, T.S.Usmonxo'jayev «210 ta harakatli o'yinlar», TDSHI, 2006 y.
4. A.N.Normurodov «Jismoniy tarbiya» oliy o'quv yurtlari uchun darslik. «O'zbekiston», TDSHI-2006 y.

YOSH FUTBOLCHILARNING JISMONIY TAYYORGARLIGINI O'RGANISH.TEZKORLIKNI RIVOJLANTIRISH XUSUSIYATLARI

Shermatov M.N.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti, "Jismoniy madaniyat nazariyasi" kafedrası
dotsent v.b, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD)*

Tayanch so'zlar: yosh futbolchilarning jismoniy tayyorgarlikni egallashiga, sog'liqini mustahkamlash va mutanosib rivojlanishiga, xilma-xil ko'nikma va malakalarni egallab olishiga, kuch, tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik va erchillik, tezkorlik chaqqonlik.

Ключевые слова: юным футболистам приобрести физическую подготовку, укрепить свое здоровье и пропорциональное развитие, приобрести различные навыки и умения, силу, скорость, выносливость, ловкость и ловкость, скоростную ловкость.

Key words: young football players to acquire physical training, strengthen their health and proportional development, acquire various skills and abilities, strength, speed, endurance, agility and agility, speed agility.

Резюме:

Ushbu maqolada, yosh futbolchilarning jismoniy tayyorgarligini o'rganish, tezkorlikni rivojlantirish xususiyatlari, mamlakatimizda futbolning ommaviyligini yanada oshirish, istiqbolli va iqtidorli futbolchilarni tanlash hamda professional darajada tayyorlashning yangi tizimini yo'lga qo'yish, trener va hakamlarni xalqaro talablar asosida tayyorlash va mahoratini yuksaltirish, futbol infratuzilmasini yaxshilash hamda o'rnatilgan standartlarga moslashtirish haqida ma'lumot berilgan.

Резюме:

В данной статье проводится исследование физической подготовленности юных игроков, особенностей развития ловкости, дальнейшего повышения популярности футбола в нашей стране, отбора перспективных и талантливых игроков и создания новой системы подготовки на профессиональном уровне. , подготовка и повышение квалификации тренеров и судей на основе международных требований, дана информация по совершенствованию футбольной инфраструктуры и адаптации ее к установленным стандартам.

Summary:

This article examines the physical fitness of young players, the peculiarities of the development of dexterity, further increasing the popularity of football in our country, the selection of promising and talented players and the creation of a new training system at the professional level. , training and advanced training of coaches and referees based on international requirements, information is provided on improving the football infrastructure and adapting it to established standards.

Yosh futbolchilar bilan ishlashdagi dastlabki tayyorgarlik bosqichida ularning har tomonlama jismoniy tayyorgarlikni egallashiga, sogʻliqini mustahkamlash va mutanosib rivojlanishiga, xilma-xil koʻnikma va malakalarni egallab olishiga, futbol oʻyini texnikasi va taktikasining boshlangʻich asoslarini oʻrganishiga qaratilgan vositalar kompleksidan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Jismoniy tayyorgarlikning bu vaqtdagi vazifasi, avvalo yosh futbolchilarning harakat funksiyalarini (kuch, tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik va epchillik), shuningdek oʻz harakatlarini vaqt oraligʻida (havoda va mushaklarning zoʻr berishi darajasiga koʻra boshqara bilish harakat funksiyasining asosiy komponentlaridir) shakllantirishdan iborat boʻladi. Harakatlar tezligini tarbiyalashga katta eʼtibor berish kerak. Chunki bolalik va oʻsmirlik yoshida ana shu eng muhim jismoniy sifatni tarbiyalash uchun keng imkoniyatlar mavjuddir.

Shuni qayd qilish kerakki, dastlabki tayyorgarlik va boshlangʻich sport ixtisoslashuvi bosqichlarida tezkorlik chaqqonlik bilan mustahkam bogʻliq ravishda tarbiyalanadi, bu esa siljishning (bir joydan ikkinchi joyga oʻtishning) rasional texnikasini muvaffaqiyatli egallab olish uchun zarur asos yaratadi. 8-12 yoshlar oraligʻida yugurishdagi maksimal tezlikning anchagina ortishi harakatlar tezligining tabiiy oʻsishi bilan bogʻliq. 12-14 yoshda esa tezlik asosan tezlik-kuch sifatlarining va mushak kuchining oʻsib borishi tufayli ortadi.

Shuning uchun tezkorlikni rivojlantirishda yugurish surʼati va katta mushak kuchini talab etadigan harakatlar chastotasini maksimal ravishda oshirishga harakat qilish kerak. Bunda tabiiy harakatlarga koʻproq oʻrin berish lozim. Oʻyin, musobaqa formasida bajariladigan sport oʻyinlari va harakatli oʻyinlar, mashqlar ham juda katta yordam koʻrsatishi mumkin.

Oʻyin mashqlarini bajarish yosh futbolchilarni gʻalabaga erishish uchun maksimal kuch sarflashga majbur etadi. Oʻyin materiali mashgʻulotdagi umumiy vaqtning 50% chasini egallashi kerak. Har bir mashq qisqa vaqt ichida (10-15 soniya) bir necha seriyali usulda bajariladi, dam olish intervali 10-15 m boʻladi. Maksimal tezlik bilan qayta yugurish muhim ahamiyatga ega, bu 20 m gacha masofada estafeta usulida bajariladi. Mashgʻulotlarga estafetalardan tashqari 10-15 m ga yugurish boʻyicha nazorat mashqlarini kiritish ham tavsiya etiladi. Murakkab harakat reaksiyasini va harakatlar chastotasini rivojlantirish uchun turli sport holatidan yuguriladigan tezkorlik mashqlaridan keng foydalanish kerak. Bu mashqlar turli xil koʻruv signallariga binoan, yugurish yoʻnalishini oʻzgartirib bajariladi. Bu esa oʻyin jarayonida vujudga keladigan murakkab vaziyatlarni modellashtirib, signallarning har biriga javob harakatlari bilan reaksiya koʻrsatish imkonini beradi.

Boshlang'ich sport ixtisoslashuvi bosqichida keng ko'lamdagi o'yinlar, o'yin mashqlarini qo'llashdan tashqari, asosiy jismoniy tayyorgarlik mashqlari komplekslaridan foydalanish mumkin. Bu har tomonlama jismoniy tayyorgarlikning mustahkam bazasini Yaratish uchun qulay shart-sharoitni yuzaga keltiradi. Ko'proq tezkorlikni rivojlantirishga qaratilgan komplekslarni darsning asosiy qismi boshlarida qo'llash kerak, shundan so'ng bu sifatni takomillashtirishga yordam beruvchi o'yinlardan foydalanish lozim. Kuch talab qiluvchi tegishli o'yinlar va o'yin mashqlari kompleksiga, shuningdek, chidamlilik ko'rsatishni talab etadigan o'yinlar komplekslariga ancha kam vaqt ajratiladi. Ular tegishlicha darsning o'rtasida va oxirida o'tkaziladi.

O'yinlar va maxsus tayyorgarlik mashqlari komplekslarini o'z ichiga oluvchi vositalarning rang-barangligi bolalar va o'smirlarning umumiy jismoniy tayyorgarligini yaxshiroq takomillashtirishga va uning zaminida ularning asosiy jismoniy sifatlarini maxsus ravishda rivojlantirishga yordam beradi.

Jiddiy mashg'ulot qilish va takomillashish bosqichida tezkorlikni rivojlantirishga katta e'tibor beriladi, chunki tezkorlikni oshirish ancha murakkab ish. Tezkorlikning erishilgan darajada vaqtdan ilgari barqarorlashib qolishidan qutulish uchun maksimal tezlikda takroriy yugurish bilan bir qatorda tezlik-kuch, shaxsiy kuch mashqlaridan keng foydalanish, ya'ni yugurish tezligini, asosan, dinamik kuch hisobiga oshirish kerak. Kuchni tezlik bilan namoyon qilish qobiliyatini tarbiyalashda dinamik zo'r berish uslubini qo'llash maqsadga muvofiqdir, bunda engil yukni maksimal tezlikda boshqa joyga ko'chirish yo'li bilan haddan tashqari zo'r berishga erishiladi.

Juda ham jadallik bilan bajariladigan mashg'ulot kuchli vositadir. Shuning uchun maksimal tezlikni rivojlantirishga qaratilgan mashqlarni tez-tez, lekin kichikroq hajmda o'tkazib turish lozim. Harakatlar tezligini oshirishga qaratilgan mashqlar me'yorini to'g'ri belgilash, mashqlarning tezligini pasaytirmay, necha marta takrorlanishini, shuningdek, imkon chegarasi yoki unga yaqin tezlikni pasaytirmay bajariladigan uzluksiz mashg'ulot ishlarining qancha davom etishini hisobga olish uchun zarur. Tezkorlikni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar yosh futbolchining sub'ektiv sezgilari, charchaganlikning tashqi belgilari yoki sekundomer ko'rsatkichlari harakat tezligining pasayganligidan dalolat bergan vaqtda to'xtatiladi. Bu pasayish mazkur mashg'ulotda tezkorlikni rivojlantirish ustida olib borilayotgan ishlarni to'xtatish uchun birinchi signal ("yetarlilik mezon") bo'lib xizmat qiladi.

Maksimal tezlik bilan bajarish mumkin bo'lgan mashqlar tezkorlikni rivojlantirish vositalari sifatida qo'llaniladi. Birinchi navbatda, uch guruh mashqlari: umumiy rivojlantiruvchi (tezlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan),

o'z sport turlaridagi maxsus mashqlar va boshqa sport turlaridagi mashqlar qo'llaniladi (N.G.Ozolin,1970). Bunda hech bo'lmaganda uchta talabni hisobga olish lozim:

1. Mashqlar oxirgi tezlikda bajarilishi kerak.
2. Mashqlar shug'ullanuvchilar tomonidan shunchalik yaxshi o'zlashtirilgan bo'lishi kerakki, harakat vaqtida harakatni bajarish usuliga emas, balki uni bajarish tezligiga zo'r berilsin.
3. Mashqning davom etishi (yoki masofaning uzunligi) shunday bo'lishi kerakki, mashqni bajarish oxiriga kelib tezlik charchash natijasida pasaymasin (V.M. Zaporozhes, 1966).

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasida futbolni rivojlantirishni davlat tomonidan yanada qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori.03.12.2009 y. № 304.
2. Nurimov R.I. "Futbol". Darslik. – T. 2005 yil.
3. Nurimov R.I., Iseev P. Futbolchilarni tayyorlashda pedagogik nazorat (Pedagogik tavsiyalar).- T. 1990 yil.
4. Sergeev G.M., Nurimov R.I. – Futbol bo'yicha bolalar va o'smirlar sport maktabi olimpiya o'rinbosarlari, bolalar va o'smirlar maxsus maktabi, olimpiya o'rinbosarlari bilim yurti o'quv-mashq qilish va sport kamolotiga erishish guruhlari uchun dastur.- T. 1997 yil
5. Кошбахтиев И.А. Управление подготовкой футболистов.-Т. 2001
6. Кошбахтиев И.А. Управление подготовкой футболистов высокой квалификации. -Т.: 1998 год.
7. С.В.Голомазов, Б.Г.Чирва. Футбол. "Универсальная техника атаки". – М. Спорт Академ Пресс. 2001.
8. R.I.Nurimov, Abidov Sh.U, Nurimov Z.R, S.R.Davletmuradov. -Sport va milliy o'yinlar (Futbol). Darslik. ITA-PRESS. Toshkent. 2015 yil.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA VOLEYBOLCHILARNI JISMONIY TAYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH ASOSLARI

Nazarov A.I.

ChDPU Sport o'yinlari va uni o'qitish metodikasi kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: sport, o'yin, maktab, texnika, kuch, malaka, mahorat, qobiliyat.

Ключевые слова: спорт, игра, школа, техника, сила, умение, мастерство, умение.

Key words: sport, game, school, technique, strength, skill, skill, ability.

Резюме:

Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida voleybolchilarni jismoniy tayorgarligini rivojlantirish asoslari haqida qisqacha mazmuni bayon etilgan.

Резюме:

В данной статье изложены основы развития физической подготовленности волейболистов в общеобразовательных школах.

Summary:

This article provides a summary of the basics of physical fitness development of volleyball players in secondary schools.

Sport faoliyatida texnik-taktik malakalarni samarali ijro etish va muayyan sport turida yuqori natijalarga erishish sportchilarni shakllangan jismoniy tayyorgarligiga bevosita bog'liqdir. Binobarin, jismoniy sifatlarni (kuch, tezkorlik, chaqqonlik, chidamkorlik, egiluvchanlik) maqsadga muvofiq shakllantirish sport tayyorgarligining muhim shartlaridan biridir.

Jismoniy tayyorgarlik umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik jarayonlaridan iborat bo'lib, muvofiq sport turining xususiyatiga mos ravishda tashkil qilinishini taqozo etadi.

Ushbu jarayonning asosiy maqsadi umumiy va maxsus jismoniy sifatlarni tarbiyalashga qaratiladi.

Umumiy jismoniy sifatlarning rivojlanganlik darajasi maxsus jismoniy sifatlarni samarali yoki samarasiz shakllanishiga bog'liq bo'ladi.

Maxsus jismoniy tayyorgarlik sportchilar organizmining funksional imkoniyatlarini oshirish va maxsus jismoniy sifatlarni rivojlantirishga qaratiladi. Barcha sport turlari kabi voleybolda ham o'yin malakalarini tez,

aniq va vaziyatga nisbatan maqsadga muvofiq ijro etish eng avvalo maxsus jismoniy sifatlarga bog'liqdir.

Maxsus jismoniy tayyorgarlikning asosiy vositalari turli yo'nalishda ijro etiladigan maxsus mashqlar bo'lib to'p kiritish, qabul qilish, uzatish, zarba berish, to'siq qo'yish kabi o'yin malakalaridan iboratdir.

Ma'lumki, zamonaviy voleybolda barcha o'yin malakalari aksariyat vaziyatlarda o'ta katta tezlikda tayanchsiz holatda (sakragan vaqtda, ko'krakka yiqilib to'pni qabul qilish) ijro etiladi. Demak, maxsus jismoniy tayyorgarlik jarayonini tashkil qilishda sport tayyorgarligining davri va bosqichlariga qarab sakrash, turli yo'nalishda qisqa oraliqlarga chopish, «yiqilish», to'xtash, depsinish mashqlari alohida yoki o'yin malakalarini ijro etish bilan qo'llanilishi mumkin.

Jismoniy tarbiya jarayonida uning eng asosiy o'ziga xosligi o'quvchilarning aktiv harakat faoliyatlaridan iborat. Shu oraliq orqali odamning jismoniy va ruxiy takomillashuvi vujudga keladi. O'quvchilr jismoniy tabiya haqida maxsus bilimlarga ega bo'ladi. Jismoniy tarbiyada o'rgatish harakat faoliyatlari haqida maxsus bilimlar sistemasini o'zlashtirib olish va berish uchun tashkil etilgan jarayon hisoblanadi.

Jismoniy tarbiyada, o'rgatishining natijasi jismoniy ma'lumot hisoblanadi. Harakat faoliyatlariga o'rgatish davrida harakat malakasi vujudga keladi,

shu bilan birga harakat sifatlari, kuch, tezlik va boshqa sifatlar ham rivojlanib boradi. ("Harakat sifatlari" bo'limiga qaralsin). Ikkala jarayon bir-biridan ajralmaydi. Ammo o'zining metodi, ba'zida mansab manbasi bo'yicha bir xil emas. Shuning uchun aniq pedagogik jarayonda, yo o'rgatishga (malakani takomillashtirish) yoki harakat sifatlarini rivojlantirishga e'tibor beriladi. ("O'rgatish tarkibiga" qaralsin).

Harakat faoliyatlarga o'rgatish (yoki jismoniy mashqlarga o'ragish, agarda u aniq harakat faoliyatlari sifatida tushunilsa) qisqa pedagogik vazifadan iborat bo'ladi. "Harakat faoliyatlariga o'rgatish" atamasi aniq harakat faoliyatlar haqida nazariy ma'lumotlar hamda nazariy ma'lumot ham bersa, u qo'llaniladi. Chunki harakat faoliyatlar unga kiruvchi harakat strukturasini anglatadi., bu holda bir xil ahamiyatga ega bo'lgan "harakatlarga o'tish" atamasi ishlatiladi.

Harakat faoliyatlarga o'tish jarayonida, faqat ta'lim va tarbiya vazifalarigina emas, sog'lomlashtirish ham birga qo'shib boriladi.

Birorta mumota'lim predmetlarida sog'lomlashtirish vazifasi shunchalik olib berilgan emas.

Harakat faoliyatlarga o'rgatishda ta'lim vazifasi ham xususi yatlariga ega.

O'quvchi o'quv materiallarini o'zlashtirib olish jarayonining komponenti (tarkibiy qismi) o'quvchilarnin faol harakat faoliyatlaridan iborat. Ularning o'quv mehnat faoliyati, potensial jismoniy kuchlarni sarflashni talab etadi. Shunday ekan, o'quvchilar o'quv faoliyatlarining ba'zi bir qonuniyatlarini tushunish uchun odamning mumuiy ish qobiliyatini hisobga olish zarur. Ish qobiliyatchanligi bir necha omillarga bog'liq: merosiy, xayot jarayonida o'zlashtirib olingan va aniq sharoitda odam o'zining to'liq faoliyatini boshqarish usuli. Bu omillar qancha rivojlangan bo'lsa, odamning ish qobiliyati shuncha ortadi. Oddiy sharoitda odam o'zining to'liq ish qobiliyatidan foydalanmaydi, bir qismini extiyojda (rezervda) ushlab turadi, zarur bo'lgandagina uni ishlatadi.

Harakat faoliyatlariga o'rgalishining boshqa xususiyatlari, harkat, malakalarining tarkibini vujudga kelt irishdan iborat. Faqat harkat faoliyatlar tizimigina o'quvchining jismoniy tayyorgarligini aniqlaydi. Ammo ko'pgina sistema variantlari mavjud.ular jismoniy tarbiyaning yo'naltirilganligi va uning aniq vazifasiga bog'liq holda tanlanadi.

Uchinchi xususiyati-harakat sifatlar kompleksining rivojlanishi bilan bog'liqligi ikki yo'nalish orqali amalga oshiriladi:

1. Harakat malakasining shakllanishi, harakat sifatlarining bir vaqtda rivojlanishi bilan uzluksiz bog'liq;

2. Harakat sifatleri malakasining o'ziga xos rivojlanishi boshqa siifatlarning rivojlanishi bir vaqtning o'zida samaradorlik bilan amalga oshadi. Masalan, qisqa masofaga yugurishga o'rgatishda tezlik rivojlantiriladi.lekin tezlikning o'z kuchining, chidamlilikning samarali rivojlanishi orqali sodir bo'ladi.

Harakat faoliyatlarga o'rgatishning natijasi jismoniy ma'lumot va jismoniy rivojlanishda erishilgan natija darajasiga qarab aniqlanadi. Pedagogik jarayonni to'g'ri tashkil etish orqali bilimlar sistemali va harakat faoliyatlarni o'zlashtirshlik jismoniy rivojlanish ko'rsatmalarning albatta oltishi kuzatiladi.

Ta'lim vazifasini amalga oshirish tarbiyaviy vazifalar bilan organik bog'langandir. O'lgatishning tarbiyaviy xarakteri tushunchasi jismoniy tarbiyaning asosiy qoonuniyatlaridan biri sifatida qo'llaniladi.

Har qanday maxsus tashkio etilgan jismoniy mashqlar jarayoni pedagogik qiymatga ega bo'lmaydi. Ularning tarbiyaviy ta'siri pedagogik jarayonning to'liq bog'liq. L.F.Lensgaft maxsus mashqlarning odam psixikasiga, uning bir butun shaxsiga kuchli ta'sir etuvchi manba ekanligini ta'kidlagan.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisi, umumta'lim maktablarining boshqa fan o'qituvchilarisingari o'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasini doimo yodda tutish zarur. Ammo o'quv fani xususiyati , mumiy tarbiya vazifalarining metodika si

hal etilishini talab etibgina qolmasdan, jismoniy tarbiyaga eng monand bo'lgan ayrim tarbiyaviy vazifalarni oldinga suradi:

-jismoniy mashqlar mashg'ulotlariga muntazamlilik odatini tarbiyalash, bu odat zamonaviy odamning harakat faolligi yetishmasligi muammosini hal etishga ma'lum ravishda yordam beradi, kundalik mustaqil mashqlar uchun imkoniyat topishga o'rgatadi; botirlikni va jismoniy og'irlikni yenga bilishni tarbiyalaydi - gigienik malaka va odatlarni tarbiyalaydi. Jismoniy mashqlarning samaradorligi gigienik omillardan to'g'ri foydalanishga bog'liq.

O'quvchilar orasida o'zaro munosabatni tarbiyalaydi:

- harakat faoliyatlarida mustaqillikni tarbiyalaydi.

Harakat faoliyatlarga o'rgatishda sog'lomlashtirish vazifasini hal etishlik jismoniy tarbiyaning hamma kompleksi manbalari bilan amalga oshiriladi.

O'rgatish predmetining o'zi o'quvchini jismoniy va ruhiy tomonlariga intensiv ta'sir etishi bilan bog'liq.

Jismoniy mashqlarga o'rgatish tibbiy ko'rik natijalarining ko'rasatkichlari asosida differensiyalanadi, shular orasida o'quvchilar uch guruhga bo'linadi: asosiy, tayyorlov va maxsus.

O'quvchilarga beriladigan o'quv materialining mazmuni va yosh ularningyoshiga, jinsiga va jismoniy tayyorgarligiga qarab qat'iy ravishda differensiyalanishi kerak. Bu talabni buzilishlik o'quv materialini o'zlashtirmaslikkagina emas, o'quvchilar salomatligining yomonlashuviga ham olib keladi. Sanab o'tilgan harakat faoliyatlaiga o'rgatishning xususiyatlari o'quvchilardan faqat psixologik-pedagogik bilimlarga emas, anatomo-fiziologik va tibbiy tayyorgarlik sohasida ham yuqori darajada bo'lishi talab etiladi.

Nazariy ma'lumotlar o'rgatish har bir harakat faoliyatlariga o'rgatishda, o'quvchilarda mavjud bo'lgan va yangidan o'zlashtirib olinadigan bilimlarga tayaniladi.

Jismoniy tarbiyada maxsus bilimlar-bu ma'lum faktlar sistemasi hamda to'g'ri tashkil etilgan jismoniy tarbiya asosida yozuvchi qoonuniyatlardan iborat.

Umumta'lim maktabalarida nazariy ma'lumotlarning mazmunini va xajmi jismoniy tarbiya bo'yicha yagona davlat dasturi bilan belgilanadi. O'qituvchi tomonidan ishlatilgan taxminiy metodikaga quyidagi momentlar kiritilishi zarur.

1. Belgilangan va bajarilishi zarur bo'lgan harakat faoliyatlarini tahlil qilish.

2.O'rgatiladigan jismoniy mashqlar xajmi va ma'lumot mazmunining misoliy belgisi.

3. O'quv rejasini umumta'lim predmetini aniqlash.

4. O'quvchilar tomonidan o'rganilib bo'lingan va o'rganiladigan umumta'lim predmeti mavzularini aniqlash davr seriyalarida izhor qilinadigan nazariy ma'lumotlar xajmining katta- kichikligini aniqlash.

Jismoniy tarbiya haqidagi maxsus ma'lumotlar xajmining shartli ravishda uch guruhga bo'linadi:

a) jismoniy tarbiyaning sotsial mavjudligi haqida ma'lumot;

b) jismoniy tarbiya ni qo'llash qoidalarini haqida;

v) meditsina-biologik tro tarzidagi ma'lumotlar.

Jismoniy tarbiyaning ko'p obrazli vazifalarida harakat qila-bilishlik va malaka sistemasini mujassamlashtirish yotadi. Bu jarayon qonuniyatlarini bilsh harakat faoliyatlarga o'rgatish bosqichlarining samaradorligini oshiradi. O'rgatish sharoitini baholash, darslar tizimini ko'proq, chuqurroq tashkil etishni, yordamchi mashqlarni berishni, malakalar ko'chishini, samaradorlik bilan ishlash imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Abdullayev.A. Xonkeldiyev.Sh. "Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi" Farg'ona. 2001 y.
2. Айрапетъянц.Л.Р., Годик.М.А. «Спортивные игры». – Ташкент изд- воим. Ибн-Сино.
3. Ayrapetyants.L.R., Pulatov.A.A. "Voleybol nazariyasi va uslubi" – Tashkent. O'zDJTI. 2011 y
4. Ayrapetyants.L.R. "Voleybolning rasmiy qoidalarini" –T. 2002 y
5. Ayrapetyants.L.R. "Voleybol" –T. Zarqalam, 2006 y.

KURASH HARAKATLARI TEXNIKA VA TAKTIKASI O'RGATISH METODIKASI

Achilov T.S.

Jismoniy madaniyat fakulteti dekani dotsent p.f.f.d (PhD)

Tayanch so'zlar: kurash, gilam, harakat, usul, taktika, texnika, bellashuv, yaktak, masofa.

Ключевые слова: борьба, ковер, движение, прием, тактика, техника, соревнование, оди-
ночка, дистанция.

Key words: wrestling, mat, movement, method, tactics, technique, competition, single, distance.

Резюме:

Maqolada kurashchilarning texnika va taktika harakatlarni o'rgatish haqida qisqacha mazmuni bayon etilgan.

Резюме:

В статье изложены итоги тренировки борцов по технике и тактическим движениям.

Summary:

The article describes a summary of the training of wrestlers in technique and tactical movements.

Kurash harakatlari kurashchining turish holatlari, gilam bo'ylab siljish harakatlari, qo'l va oyoq hamda gavda bilan harakatlar va uloqtirish harakatlari texnikasidan iborat bo'lsa, bellashuv jarayonlarida kurash harakatlarini va uloqtirishlarni samarali bajara olish qobiliyati hujum va himoya taktikalari deb tushuniladi. Kurashchilarning turish shakllari: yaqin masofada turishlar, bunda kurashchilar bir biriga tegib turadilar. O'rta masofada turishlar bunda kurashchilar uzatilgan qo'l masofasida turadilar. Uzoq masofada turishlar kurashchilar 1 – 2 metrli masofa oralig'ida turadilar. Kurashchilarning turish shakllari baland, o'rta va past turish shakllarida bo'ladi. SHuningdek kurashchilar o'ng va chap yon tamonlama turish hamda to'g'ri turish holatlarida turadilar.

Kurashchilar bir biriga yaqinlashish va belbog'idan, qo'l va yaktagidan ushlash uchun gilam bo'ylab siljish harakatlarini bajaradilar. Kurashchining siljish harakatlari yurib, yugurib, qadamlab, juft qadam tashlab, bir oyoqni oldiga tashlab, yon tomonlarga harakatlanib bajariladi. Kurashchilarning siljish, usul qo'llash va bir birini ushlashga bo'lgan harakatlar jumlasini tayyorlov harakatlarga, asosiy harakatlarga va usullarga bo'linadi.

Kurashchilarning bir birlarini ushlash shakllari: belbogʻidan va qoʻlidan ushlash, belbogʻidan va yaktagidan ushlash, belbogʻidan va boʻynidan ushlash, belbogʻidan va gavda qismlaridan ushlash shakllarida boʻladi. SHu bilan birga ushlash shakllarida belbogʻidan ushlash va oyogʻidan ilish, yaktagidan ushlash va oyogʻidan ilish harakatlari ham bajariladi. Yaktakdan ushlashda yaktak elkasidan, yaktak etagidan, yaktak yoqasidan ushlash shakllari uchraydi.

Kurashchilar dastlabki sport tayyorgarlik guruhida uloqtirish mashqlari oddiydan murakkabga qarab oʻrgatib boriladi. Kurash malakasi va maxorati ortib borishi bilan kurash usullarini xususiylashtirib borish imkoniyatiga erishishi mumkin. Kurashda asosan uloqtirish harakatlari: elkadan oshirib uloqtirish, orqadan oshirib uloqtirish, biron bir oyogʻi bilan raqibini ham xuddi shunday oyogʻini tashqi tomondan ilib uloqtirish, elkadan ilib uloqtirish turlariga boʻlinadi. Uloqtirishning oʻtirib va egilib elkasidan oshirib uloqtirish: sonidan oshirib uloqtirish: ichki tomondan ilish, chap oyoq bilan raqibning chap oyogʻini yoki oʻng oyogʻini ilish: ichki tomondan ilish, ichki tomondan qoqib yiqitish shakllari koʻp qoʻllaniladi.

Uloqtirish va yiqitish usullarini bellashuv jarayonlarida samarali qoʻllashda taktik harakatlardan keng foydalaniladi. Taktik harkatlarga tezkor va qatʼiy hujum, qarshi hujum, sekin rejali bosim oʻtkazish, aldash va soxta harakatlar, manevr va razvedka hamda fint ishlatishlarni kiritish mumkin. Hujum harakatlarida raqibning nozik joylarini aniqlash, uning harakatlanish tezligi va kuchidan hamda inertsiasida foydalanish yuksak sport mahorati talab etadi.

Himoyalanişda kurashchi oʻzini mudofa qilishga, raqibi harakatlariga qarshi turishga, engil sharoit tugʻilganda qarshi hujumga oʻtishga shaylanadi. Kurashchi himoyalanişda raqibning hujum harakatlariga tayyor turish, harakatlardan qochish yoki qarshi usullar qoʻllashdan iborat boʻladi. Kurashchining qarshi hujumi raqibining hujum harakatlariga javoban harakatlar bajarish, raqib hujumi harakatlarini oldindan bilib qarshi hujum harakatlarini bajarish hamda raqib hujum harakatlarini bartaraf etib, qarshilik koʻrsatish va tashabbusni oʻz qoʻliga olib hujum harakatlariga oʻtish shakllarida boʻlishi mumkin.

Kurash turlarida qoʻllar bilan himoyalanişda siltanib ushlashdan chiqib ketish, raqib qoʻliga urish va uning koʻkragida surib yuborish, qoʻllarini ushlab olish harakatlarini bajariladi. Oyoqlar bilan himoyalanişda esa oyoqlarini surib tashlab, oyogʻini tirab olib, bir oyogʻiga tiz choʻkdirib, orqaga tortib yoki oldiga surib harakatlaniladi. Gavda bilan himoyalanganda orqaga tashlanib, gavdani yon tamonlarga olib qochib, orqaga va oldga engashib bajariladi.

Kurashchilarning bellashuv jarayonlaridaga asosiy maqsadi raqibini muvozanatdan chiqarish va usulni qoʻllay olishdan iborat. Kurashchi raqibni muvozzantdan chiqqarishda qoʻl va yaktagidan tortish boshidan va boʻynidan egish

gavdasi bilan surish harakatlarini bajaradi. Oyoqdan chalish yoki ilib olib oʻziga tortish kabi harakatlar bilan ham raqib muvozanatini yoʻqotish mumkin.

Muvozanatini yoʻqotgan raqibni oʻz harakatlariga boʻysundirish bilan, uloqtirish yoki yiqitish usulini samarali qoʻllashga sharoit yaratiladi. Kurash bellashuvlarida raqibni muvozanatdan chiqarishda oʻnga va chapga siltash, oldiga oʻziga tortish va oʻzidan itarish harakatlari bajariladi.

Aldash va chalgʻitish kabi soxta harakatlarda qoʻllar harakati, gavda harakati, oyoqlar harakati shakllaridan foydalaniladi.

Uloqtirishga tayyorlanish harakatlarida kurashchi turish holatini oʻzgartirishi mumkin, masofani qisqartirib oldiga intilish mumkin, raqibni chalgʻitish, aldash uchun soxta harakatlar bajarish mumkin, kuch yordamida bosim oʻtkazishi mumkin. Tayyorlanish harakatlari siljishlar, ushlab olish, muvozanatdan chiqarish, quchoqlab olish shakllarida ham boʻladi.

Kurash turlarida uloqtirish harakatlari qoʻllar yordamida uloqtirish, oyoqlar yordamida uloqtirish va gavda yordamida uloqtirish usullariga boʻlinadi. Qoʻllar bilan uloqtirishda belbogʻdan, yaktakdan, raqib qoʻllaridan, gavdasidan ushlab uloqtiriladi. Ushlashlar turli shakllarda boʻlishi mumkin. Oyoqlar bilan uloqtirishda esa oyoqlarga urib chalib, oyoqlarni ilib olib, oyoqlarda koʻtarib olib uloqtirishlar qoʻllaniladi. Gavda yordamida uloqtirish harakatlari son va elkasidan tutib uloqtirish, qoʻllarni qoʻshib quchoqlab aylanib uloqtirish, belidan aylantirib koʻtarib uloqtirish shakllarida boʻlishi mumkin.

Kurashchining qarshi hujumga oʻtish jarayonlari uch hil koʻrinishda boʻlishi mumkin. Birinchi koʻrinishda kurashchi raqibini usul qoʻllash harakatidan avval qarshi hujumni uyushtiradi, ikkinchi koʻrinishda raqib hujum harakati jaryonida kurashchi qarshilik koʻrsatib, qarshi hujumga oʻtadi va raqib usulni yakunlayotganda qarshi hujum amalga oshiriladi. Qarshi hujumga oʻtish malakalari kurashchilar sport maxorati ortib borishi bilan takomillashtib boradi. Kurash turlarida qarshi usullar raqibning har bir harakatlariga qarshi harakatlar bajarish bilan amalga oshiriladi. Qarshi usullarda uloqtirishga qarshi va uloqtirishga urinishga qarshi usullar hamda himoyalash jarayonida qarshi usullar keng qoʻllaniladi.

Shunga qaramay kurashchilar oʻzlarining shaxsiy xususiyatlariga muvofiq bellashuvlar olib borish strategiyasiga ega boʻladilar. Masalan baʼzi kurashchilar faqat qarshi hujumga asoslangan bellashuv strategisi boʻyicha kurashadilar. Baʼzi kurashchilar esa faqat gʻalabaga tezkor va qatʼiy hujum bilan erishadilar. SHuningdek aralash strategiyaga ega kurashchilar ham boʻlib ular sharoitga muvofiq bellashadilar, raqibi hujumkor kurash namoyon qilsa qarshi hujumlar bilan kurashadi, raqib mudofaani afzal koʻrsa hujumkor kurash olib boradi.

Kurashchilarning texnik tayyorgarligida oddiydan murakkabga intilish uslubi samarali hisoblanadi. Yosh kurashchilar dastlabki sport tayyorgarlik

mashg'ulotlarida kurashchiga xos bo'lgan turish holatlari, kurashchining gilam bo'ylab yurib, yugurib, sakrab, qadamlab harakatlanishlari, harakatlarni bajarishda egilish, o'tirish, qayrilish, aylanish harakatlarni o'rganadilar. Bu harakatlar takomilashib borishi bilan kurashchilarning uloqtirish harakatlari shakllarib o'rganib boriladi. Uloqtirish va kurash tushish usullari yosh kurashchilar maxorati va o'rganish malakasiga muvofiq murakkablashtirilib, takomillashtirib boriladi.

Kurashchilar dastlabki sport tayyorgarlik mashg'ulotlarida bajara bilish tamoyili bilan bir qatorda xususiylashtirish tamoyili talablariga amal qilish ham muhim ahamiyatga ega. Xususiylashtirish tamoyiliga muvofiq kurash harakatlari va usullarning ba'zi bir shakllari kurashchining jismoniy qobiliyati, shaxsiy xususiyatlari hamda tana tuzilishi ko'rsatkichlariga muvofiq xususiylashtirilishi ya'ni shaklan o'zagatilishi va kurashchi harakatlariga muvofiqlashtirilishi mumkin. Bu tamoyilga binoan kurash usullari shaklan o'zgarsada uning maqsadi raqibni yiqitish va usulni ijobiy yakunlash jarayoni o'zgarmay qoladi.

Shuningdek kurashchilarning texnik va taktik maxoratlarini takomillashtirishda ta'lim va tarbiyaning izchillilik va ketma ketlilik tamoyili ham muhim ahamiyatga ega bo'lib hisoblanadi. Mashg'ulotlarga muntazam qatnashish, usullar texnikasi va taktikasini maxorat bilan egallash, kurash harakatlarini bajarishdagi xatolar va kamchiliklarni uslubiy ko'rsatmalar yordamida muntazam bartaraf etib borish, jismoniy yuklamalardan texnik va taktik mahoratni ortirib borishda samarali foydalanish kurashchilar ta'lim va tarbiya tamoyillarining mazmuni bo'lib sanaladi.

Kurashchilar hujum va himoya taktikalarga o'rgatishda, ularda g'alabaga bo'lgan ishonch va tirishqoqlikni tarbiyalashda ma'naviy ruhiy iroda tayyorgarligining ahamiyati katta bo'lib hisoblanadi. Ruhiy iroda tarbiya jarayonlarida axloqiy sifatlardan mardlik, dovyuraklik, qat'iyatlilik va puxtalik bilan bir qatorda bellashuv "sarosimasi" kabi salbiy ko'rinishlar barham etiladi. Bellashuv "sarosimasi" hosil bo'lishi Kurashchining tayanch harakat apparati, muskul qo'zg'olishini tormozlaydi, markaziy nerv tizimida salbiy qo'zg'olish kuchayib ketadi. Yurak urishi tezlashib, sovuq ter chiqadi, oyoqlar qaltiraydi, ko'z o'ngi qorong'ulashadi, ba'zan ovozlar eshitilishi ham pasayib ketadi. Bu holatda bellashuvda kurashchi usullarni to'laqonli bajara olmaydi, etarli darajada himoyalana olmaydi, qarshi hujumlar qo'llay olmaydi va natijada mag'lubiyatga uchraydi. Bunday salbiy holatlar dastlabki tayyorgarlik guruh kurashchilari o'rtasida ko'p uchrashi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Kurash sport pedagogik mahoratni oshirish. A.Taymurodov, S.Atajanov. Toshkent, 2018
2. Yunon-rim va erkin kurash sport pedagogik mahoratni oshirish. N.Tastanov, Sh.Abdullayev, Sh.Tursunov, S.Adilov. Toshkent, 2018.
3. Теория и методика спортивной борьбы. Ф.А.Керимов. - Ташкент, 2018.
4. Греко-римская борьба. И.А. Турсуналиев. - Ташкент, 2018.
5. Дзюдо. Л.П. Югай., Д.Е. Нурышов. -Ташкент, 2018.

БОЛАЛАР СПОРТИДА МАШҒУЛОТЛАРГА ЎРГАТИШНИНГ ДАСТЛАБКИ БОСҚИЧ ВА УСЛУБЛАРИ

Норкулов Ш.М.

ЖДПУ спорт турларини

ўқитиш методикаси кафедраси доценти

Таянч сўзлар: техник ҳаракатлар, спорт, кураш, тизимлаштириш, усуллар, таснифлаш.

Ключевые слова: технические усилия, спорт, борьба, организация, методы, классификация.

Key words: technical efforts, sports, wrestling, organization, methods, classification.

Резюме:

Мазкур мақолада болаларни спорт машғулотларига саралаб олиш ҳамда улар билан ташкил этиладиган машғулотларда қўланиладиган усул, воситалари ёритиб берилган.

Резюме:

В статье описаны методы и средства, используемые при отборе детей для спортивной подготовки и организуемых с ними тренировок.

Summary:

This article describes the methods and tools used in selecting children for sports activities and organizing activities with them.

Кириш. Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришиши шарофати билан болалар ўртасидаги жисмоний маданият ва спортга эътибор юқори даражада кучайди. Бунга мисол Ўзбекистон Республикаси президенти томонидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Болалар спортини ривожлантириш жамғармасини тузиш тўғрисида» 2002 йил 24 октябрдаги ПФ-3154-сон Фармони бажариш юзасидан ҳамда Жамғармага юкланган асосий вазифаларни амалга ошириш учун белгиланган вазифалар ва зарур шарт-шароитлар яратиш инobatга олинган. Натижада ўзбек олимлари томонидан болалар спортини ташкиллаштириш, оммавий спортни янада юқори чўққиларга кутариб, спортни ҳозирги давр андозаларига мос ҳар томонлама асослаб, жисмоний маданият услубиятига Ўзбекистонга хос янгиликни киритмоқдалар. Бола тарбияси педагогик жамоа аъзолари фаолиятининг асосий йўналишларидан бири

булиб, бу спорт турларидан тўгаракларни, умумий жисмоний тайёргарлик, соғломлаштириш гуруҳларини ташкил қилиш билан боғлиқ бўлган вазифаларни ҳал қилиш орқали амалга оширадилар. Бу машғулотларнинг мақсади шундан иборатки, унда болаларни аниқ режа асосида спорт мусобақаларига қатнашишлари учун тайёрлаш билан боғлиқ бўлган ишларни амалга ошириш назарда тутилади. Болалар спортида машғулотларга ўргатишнинг бутун жараёнини шартли равишда "Таълим" ва "Машғулот" қисмларига бўлиш мумкин. "Таълим" бу шуғулланувчилар билим, кўникма ва эгаллаб олиш жараёни тушунилади. Таълимнинг асосий мазмуни - ўйин ва машғулотларнинг техник элементларини, тактикадаги оддий индивидуал ва гуруҳ кизиқишларини, ҳаракатларини шакллантириб боришдан иборат. "Машғулот" бу олинган билим, кўникма ва малакаларни мустаҳкамлаш ҳамда такомиллаштиришга қаратилган тайёргарликнинг кейинги босқичи ҳисобланади.

Асосий қисм. Машғулотнинг асосий мазмуни-техник усулларни, тактикадаги индивидуал, гуруҳ ва жамоа ҳаракатларини такомиллаш-тиришдан, таълимий, жисмоний, ахлоқий ва иродавий фазилатларни ривожлантиришдан иборат. Таълим" ва "Машғулот" тушунчаларига махсус ташкил қилинган кўп йиллик ягона педагогик жараён деб ҳам қараш зарур. Уларни бир-биридан кескин суратда ажратиб бўлмайди, чунки биз таълим бера туриб, спорт машғулотларига ўргатамиз ва айни чоғда спорт машғулотларига ўргата туриб таълим ҳам берамиз. "Таълим" ва "Машғулот" тушунчалари бир-бири билан чамбарчас боғлиқ жараёнлардир.

"Таълим" ва "Машғулотни тушунчаси сифатида ажратиш эса ўқув-машғулот ишининг ўзига хос вазифалари, мақсадлари борлигини яққолроқ аниқлаш имконини яратади. Спорт машғулотларига тайёрлаш жараёнининг турли босқичларида таълим ва машғулотнинг салмоғи табиий равишда ўзгариб ҳам туради. Биз юқорида "Таълим" ва "Машғулот" тушунчаларига бежиз тўхталиб ўтмадик. Чунки, биз ҳар қандай машғулот ўтказишимиздан қатъий назар, таълимий, тарбиявий, ахлоқий мезонларга таянамиз, улар воситасида болаларни спорт машғулотларга ўргатиш жараёнларининг босқич ва услубларини ишлаб чиқамиз.

Биринчи босқичда ўрганиладиган машғулот (ҳаракат) техникаси батафсил таништириш. Бу билан танишиш, шуғулланувчиларни босқичда, айтиб бериш, кўрсатиш ва тушунтириш услублари қўлланилади. Ўқитувчи шахсан кўрсатиш билан бирга кўргазмали куроллардан фойдаланади: кинофильм, тасвирий фильм, схема, спорт майдонлари макети ва ҳоказо. Намойишни тушунтиришлар билан қўшиб олиб бориш мақсадга му-

вофикдир. Ўқитувчиларнинг дастлабки уринишлари шуғулланувчиларда бирламчи машғулот (ҳаракат) сезгисини шакллантиради.

Иккинчи босқичда ўргатилаётган машғулот техникаси соддалаштирилган (оддийлаштирилган) ҳолатда ўргатилади. Мазкур ўрганиш босқичида муваффақият кўп ҳолатларда ёндоштирувчи машқларнинг тўғри танланганлигига боғлиқ бўлади. Улар ўзининг тузилиши, шаклига кўра ўрганилаётган машғулот техникасига яқин ва ўқувчилар бажара оладиган бўлиши керак. Мураккаб тузилишга эга бўлган ҳаракатларда (хужум зарбаси), уни ташкил қилувчи ижро этувчи асосий қисмларга (звеноларга) ажратиб берилади. Бу босқичда бошқариш услубларидан фойдаланилади, яъни буюриш, кўрсатма бериш, кўриш ва эшитиш, кўриб илғаш, техник воситалар ва ҳоказо.

Шунингдек кўргазмали ҳаракат ўқитувчи-мураббийларнинг бевосита ёрдами, ёрдамчи жиҳозларни қўллаш, тўпга бўлган зарба кучи, тушиш аниқлиги, ахборот, овозни белгилаш каби услублар алоҳида аҳамиятга эга бўлади. Учинчи босқичда техникани мураккаблаштирилган шароитда ўргатиш жараёни кузатилади ҳамда қуйидагилар қўлланилади: такрорий усул, машғулот ҳаракатларини мураккаб шароитларда бажартириш, ўйин ва баҳолаш услуби, қўшимча услуб, давра, айлана машқлари. Такрорлаш услуби бу босқичда энг асосийдир. Кўп маротаба такрорлашгина машғулотга бўлган малакани шакллантиради. Малака ҳосил қилиш учун такрорлаш шароитларда машқ бажаришни ҳаракат шароитини ўзгартиришни, аста-секин мураккаблаштиришни таказо. Ҳатто чарчаганда ҳам машқлар бажартирилади, қўшма ва уйин услублари бир вақтнинг ўзида техникани сайқаллаштиришга ҳамда махсус жисмоний сифатларни ўстириш масалаларини ҳал қилишга, техник-тактик тайёргарлик ва уйин маҳоратини такомиллаштиришга қаратилган бўлади. Туртинчи босқичда ҳаракатни уйин жараёнида мустаҳкамлаш кўзда тутилади.

Бунда бажарилган ҳаракатларни талқин қилиш услуби қўлланилади (расмлар, жадваллар, ўқув фильмлари, тасвирий фильмлар). Шуғулланиш жараёнида техник-тактик, махсус тайёргарлик топшириқлари, "уйин" ва "беллашиш" услублари. Тайёргарлик ва ўқув ўйинларида ҳарбир услубни (малакани) ўрганиш, уни такомиллаштириш ва мукаммаллаштириш кўзда тутилади. Малакани мустаҳкамлашнинг энг юқори воситаси -бу мусобақалашишдир.

Машғулотларга ўргатишда фаол услублар катта аҳамиятга, имкониятларга эгадир. Уларнинг орасида муаммоли ўқитиш (муаммоли вазифаларни қўйиш, юзага келтириш) ва ўзининг ўзлаштиришини баҳолаш услу-

би алоҳида аҳамиятга эга. Муаммоли вазиятларни қўйиш, унинг ечимини қидирувчи ҳолатни, вазиятни вужудга келтиради, узини баҳолаш эса ҳаракатланиш фаолиятини яна ҳам фаоллаштиришга олиб келади. Бу ўқувчи кишини яна ҳам орттиради ҳамда ижодий фикрлаш орқали машғулотларни моҳирона бажаришга ўргатади. Юқорида айтилганларни қўл тўпи, баскетбол, футбол спорт тури машғулотларида қўллаш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, пировардида асосий моҳияти шундаки, натижаларни кўриб туриш, тушуниш, мақсадга яқинлашаётганлигини аниқ сезиб туриш имконини яратади.

Биз юқорида болалар спортида машғулотларга ўргатишнинг дастлабки босқич ва ҳар бир босқич камраб олган услублари хусусида тўхталиб ўтдик. Ўйлаймизки, кўриб, ўрганиб чиққан босқич ва услубларимиз таълим истеъмолида ўзининг амалий аҳамияти ва натижасини кўрсатади. Болаларнинг соғломлигини мустаҳкамлаш ва ҳар томонлама жисмоний ривожланишини таъминлаган ҳолда ҳар томонлама ривожланган юқори малакали ўсмир спортчиларни тайёрлашни амалга оширишда шуғулланувчилар орасидан ўқув гуруҳ ажратилади .

-Бошланғич тайёргарлик гуруҳлари(3-йиллик)

-Ўқув тренировка гуруҳлари (4-йиллик)

-Спорт такомиллашув гуруҳлари(3-йиллик)

-Олий спорт маҳорати гуруҳлари(3-йиллик ва ундан ортик)

Шуғулланувчилар қайси ташкилотта қарашли бўлса шу ташкилот томонидан тасдиқланган спорт тадбирларининг календар режасига мувофиқ спорт машғулотлари ҳамда мусобақаларида иштирок етиш бутун йил давомида машғулотларга қатнашиш ёзги ва қишги таътил даврларида ёш шуғулланувчилар фаол дам олишлари ва спорт соғломлаштириш оромгоҳларида дам олишлари мақсадга мувофиқ бўлади.

Адабиётлар:

1. Саидов Г. Миллий кураш - миллий кадриятлар бўлоғи. Тошкент. 2022.
2. Умаров Т. Кураш турлари ва уни ўқитиш методикаси. Самарқанд. 2021.
3. Тастанов Т. Кураш турлари назарияси ва услубияти. Тошкент. 2015.
4. Умиров Ш. Курашчилар жисмоний фазилатларини ривожлантириш. Ссиентифис прогресс. 2021.
5. Таймуратов А. Спорт педагогик маҳоратини ошириш. Тошкент. 2017.
6. А.А.Атоев Кураш дарслиги. 1987 й.

VOLEYBOL TA'LIM YO'NALISHIDA TAXSIL OLUVCHI TALABA QIZLARLARDA KASBIY MAHORATLARNI RIVOJLANTIRISH

Turg'unov B. O'.

dotsent

Xaydarov I.S.

Jizzax davlat pedagogika universiteti,

Sport turlarini o'qitish metodikasi kafedrası

Tayanch so'zlar: kasbiy-pedagogik mahorat, voleybol ta'limi, ta'lim jarayoni, kasbiy mahoratlarning shakllanishi, nazariy bilimlar voleybol texnikasini, texnik tayyorgarlik.

Ключевые слова: профессионально-педагогическое мастерство, волейбольное образование, образовательный процесс, формирование профессиональных навыков, теоретические знания техники игры в волейбол, техническая подготовка.

Key words: professional and pedagogical skills, volleyball education, educational process, formation of professional skills, theoretical knowledge, volleyball technique, technical training.

Резюме:

Ushbu maqola voleybol ta'lim yo'nalishida ta'lim oluvchi qizlarida kasbiy mahoratlarni shakllantirish jarayonini tahlil qiladi. Maqolada kasbiy mahoratlarning mohiyati, nazariy va amaliy bilimlarning integratsiyasi, o'z-o'zini rivojlantirish, innovatsion ta'lim metodlari va baholash tizimlarining ahamiyati keltirilgan. Olimlarning fikrlariga tayanib, ta'lim jarayonida samarali strategiyalarni ishlab chiqish va talabalarda kasbiy mahoratlarni rivojlantirishga qaratilgan tavsiyalar berilgan. Ushbu ish, voleybol ta'limida o'qituvchilar va talabalarga kasbiy ko'nikmalarni shakllantirishda yordam berishi maqsadida yozilgan.

Резюме:

В статье анализируется процесс формирования профессиональных навыков у девушек, занимающихся волейболом. В статье представлена важность профессиональных навыков, интеграции теоретических и практических знаний, саморазвития, инновационных образовательных методов и систем оценивания. На основе мнения ученых даны рекомендации, направленные на разработку эффективных стратегий в образовательном процессе и развитие профессиональных навыков у студентов. Данная работа написана в помощь учителям и учащимся в развитии профессиональных навыков в волейбольном образовании.

Summary:

This article analyzes the process of forming professional skills in girls studying volleyball education. The article presents the essence of professional skills, the integration of theoretical and practical knowledge, self-development, the importance of innovative teaching methods and assessment systems. Based on the opinions of scientists, recommendations are given to develop

effective strategies in the educational process and develop professional skills in students. This work is written to help teachers and students in the formation of professional skills in volleyball education.

Kirish. Voleybol ta'lim yo'nalishida tahsil oluvchi talaba qizlarda kasbiy mahoratlarni shakllantirish, ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun muhim ahamiyatga ega. Texnik ko'nikmalar, jismoniy tayyorgarlik, psixologik holat va jamoa bilan ishlash qobiliyati, sportchilarning kasbiy rivojlanishida asosiy asosni tashkil etadi. Bular barchasi, o'z navbatida, voleybolda muvaffaqiyatli bo'lish uchun talab qilingan shartlarni ta'minlaydi. Shunday ekan, voleybol ta'lim yo'nalishidagi ta'lim jarayonlari, kasbiy mahoratlarni shakllantirish va rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Bundan tashqari, hayotning barcha sohalarini yangilash sharoitida zamonaviy mutaxassisga nafaqat chuqur va mustahkam bilim va rivojlangan fikrlash, balki ularni o'zgartirilgan yoki nostandart vaziyatda qo'llash qobiliyati, paydo bo'lgan muammolarni hal qiladi. Oliy ta'lim tizimida sport faoliyati voleybol yo'nalishida tahsil oluvchi talabalarida kasbiy mahoratlarning shakllanishining mexanizmlarini ilmiy asoslash muammosiga A.A.Boltayev, A.N.Abdiev, A.A. Ummatov, T.A.Polivayev, T.A.Udalova, N.A.Xudayberdiyeva, A.Akbarov, J.Sh. Umirzokov., P.U. Mamatov., N.F. Sultanbayeva va boshqalar ishlar olib borishgan.

Tadqiqotning maqsadi: voleybol sport turida ixtiyoriy, ijodiy va professional muvaffaqiyatlarga erishish uchun zarur bo'lgan kasbiy ko'nikmalar, texnik va psixologik tayyorgarliklarni rivojlantirish, shuningdek, jamoa bilan samarali ishlash qobiliyatlarini shakllantirishdir.

Tadqiqotning vazifasi:

- ✓ Talaba qizlarga voleybol o'yinida muhim texnik ko'nikmalarni (to'pni qabul qilish, urish, bloklash, pas berish) o'zlashtirishga yordam berish.
- ✓ Psixologik stressni boshqarish, raqobatga tayyorgarlik va muvaffaqiyatni ta'minlash uchun talaba qizlarning psixologik tayyorgarligini rivojlantirish.
- ✓ Jamoaviy muammolarni hal qilish, strategiya va taktikada qarorlar qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirish.
- ✓ Voleybol ta'limida samarali metodikalarni qo'llash, shu jumladan interaktiv va amaliy mashg'ulotlarni olib borish.
- ✓ Voleybol olamidagi zamonaviy tendensiyalarni, innovatsiyalarni o'rganish va tadqiq qilish.

√ Kasbiy tajribalar, statistika va sport olimpiadalarida ishtirok etish va talaba qizlarning shaxsiy rivojlanishini, kasbiy ixtiyoriyligni, ijodkorlikni ragʻbatlantirish.

√ Vijdonli va masʼul sportchi sifatida rivojlanishlarini taʼminlash.

Ushbu maqsad va vazifalar voleybol taʼlim yoʻnalishida tahsil oluvchi talaba qizlarning kasbiy mahoratlarini shakllantirish jarayonida samarali natijalarga erishish uchun xizmat qiladi. Talabalarning professional rivojlanishi, jismoniy, psixologik va texnik tayyorgarligini oshirish, shuningdek, jamoa bilan ishlash qobiliyatlarini rivojlantirish, ularni raqobatdosh, muvaffaqiyatli voleybolchilar etishda asosiy oʻrin tutadi.

Tadqiqot usullari va tashkil etilishi. pedagogik kuzatuv, pedagogik tajriba, matematik statistika usullari, tadqiqot natijalarining tahlili va ularni umumlashtirish.

Voleybol mashgʻulotlari jarayonida umumiy va maxsus jismoniy sifatlar hamda texnik-taktik malakalarning shakllanishi samaradorligini nazorat qilish yuqori malakali sportchilar tayyorlash borasida muhim amaliy ahamiyatga egadir. Ayniqsa, ushbu nazorati sport tayyorgarligining dastlabki oʻrgatish bosqichida juda kattadir. Chunki, sport bilan endigina shugʻullanishni boshlagan bolalar organizmi oʻzlarining funksional va jismoniy jihatlari boʻyicha ham katta yuklamalarga tayyor boʻlmaydi. Shuning uchun qoʻllanilayotgan jismoniy va texnik-taktik mashqlar bolalarning yoshga bogʻliq imkoniyatlariga qarab meʼyorlangan boʻlishi lozim.

Yosh voleybolchilarda ishqobiliyatining bir qator texnik-taktik koʻrsatkichlari musobaqa sikllaridan avval dastlabki koʻrsatkichlarga nisbatan oʻsib borgan boʻlsa, shu siklda oʻtkazilgan mashgʻulot va musobaqa yuklamalari taʼsirida susayini (A.A.Boltayev) ilmiy tadqiqot ishlarida takidlab oʻtgan. Bugungi kunda voleybolda deyarli barcha texnik-taktik usullarni ijro etish samaradorligi ustuvor jihatdan oyoq-qoʻl mushaklarining funksional imkoniyatlariga bogʻliqligini asoslab bergan.

A.A. Ummatov, oʻz tadqiqotlarida taʼkidlashicha, dastlabki oʻrgatish bosqichida shugʻullanayotgan yosh voleybolchilar sakrovchanlik sifatini rivojlantirish, kasbiy tayyorgarlik davrida voleybol yoʻnalaishida taxsil olayotgan talabalarni taʼlim olish davrida, talabalar tanlagan mutaxassisligi boʻyicha chuqurlashtirilgan mashgʻulotlarni tashkil qilish va maqsadga yoʻnaltirilgan boʻlishi kerakligini takidlab oʻtgan.

A.N.Abdiev fikricha, 12-14 yoshli voleybolchilarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish orqali jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish, maxsus mashqlarni sport turlariga qarab mashqlarni mashgʻulotlarning tarkibiy qismiga

kiritish, voleybolda texnik-taktik malakalar shakllantirish, maxsus jismoniy tayyorgarlik va jismoniy sifatlar darajasini oshirish asosiy dolzarb masala bo'lib qolganiligini etirof etgan.

Kasbiy va pedagogik mahoratini shakllantirish bo'yicha yetarli darajada ko'p tadqiqotlar mavjud, ammo biz tomondan turli xil sport turlari bo'yicha murabbiylarda ushbu mahoratlarni shakllantirishning mazmuni va usullarini aks ettiruvchi ko'plab ilmiy ishlar o'rganib chiqildi.

Zamonaviy sport natijalarining yuqori darajasi sportchidan yuqori jismoniy tayyorgarlik bilan bir qatorda ratsional harakat texnikasiga mukammal egalik qilishni talab qiladi. Shu bilan bir qatorda, vosita harakatlarining tuzilishini batafsil o'rganish va shu asosda sportchilarning harakatlarining texnikasini tayyorlash va takomillashtirish metodikasini optimallashtirish haqida o'rganilgan.

Texnika sportchining musobaqa jarayonida yuzaga keladigan harakatlaridan ajralmas bo'lib, musobaqa harakatlarining zaruriy qismi hisoblanadi. Voleybol bo'yicha ilmiy-uslubiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, hozirgi vaqtda texnikaning o'ziga xos xususiyatlari va xususiyatlarini o'rganish va tahlil qilishga, sportchining vosita harakatlarining oqilona va samarali bajarilishini ta'minlaydigan omillarni tahlil qilish mumkin. Voleybol sport turida bo'lgani kabi, sportchilarning texnik mahoratini oshirish jarayonini tayyorlash va boshqarishda yetakchi rol murabbiyga tegishli hisoblanadi..

Murabbiyning pedagogik mahorati bevosita mashg'ulot jarayonida uning o'yinchining harakat faoliyati ustidan vizual nazoratni amalga oshirish qobiliyati, uning xatolarini tahlil qilish, ularni o'z vaqtida yaxshilash bilan nazorat olib borliadi. Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi ko'pgina tadqiqotchilar bu mahoratlarni yetakchi deb hisoblaydilar, murabbiylar esa ularning ahamiyatini yuqori baholaydilar.

O'z tadqiqotida I.P.Sokolova ta'kidlaydiki, vosita ko'nikmani shakllantirish bosqichida yosh sportchilar bilan ishlashda quyidagi mahoratlar eng katta ahamiyatga ega bo'ladi: xatoni ko'rish, mashqni qisqa va tushunarli tushuntirish, kuzatish uchun joy tanlash, xatolar sababini ko'rish, sportchining harakatlarini tahlil qilish, yosh va individual xususiyatlarning namoyon bo'lishini farqlash zarurdir. Yuqori malakali sportchilar bilan ishlaydigan murabbiylar uchun quyidagi ko'nikmalar muhim ahamiyatga ega: qisqacha va aniq tushuntirish, voleybolchilarni xatolarni aniqlash mumkin.

Ma'lumki, bir qator nashrlar va tadqiqot natijalari tahlili shuni ko'rsatdiki, Sport faoliyati volaybol yo'nalishi talabalarni sport mashg'ulotida xatolarni yaxshilash qobiliyatini shakllantirishning hozirgi holati pedagogika talablariga

javob bermaydi: xatolarni aniqlash va bartaraf etish uchun zarur bo'lgan kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan mahoratlarning tarkibi o'rganib chiqilmagan; shakllantirilgan mahorat ma'lumotlarining boshlang'ich darajasi o'rganilmagan, shakllantirilgan mahoratlar darajasini baholash usullari ishlab tajribada o'rganib asoslab berilmagan; bundan tashqari, bu kasbiy mahoratlarning shakllanishining nazariy-metodik jihatlari o'rganib chiqilmagan.

V.A.Maginning fikricha, mahalliy sport faoliyati voleybol yo'nalishida taxsil olayotgan talabalarda eng muhim zamonaviy muammolaridan biri – uni gumanitar bilimlarni mustaxkamlash, mutaxassislar tayyorlash jarayonini rivojlantirish, o'quv jarayonini tashkil etishda pedagogik texnologiyalaridan foydalanilgan holda mashg'ulotni tashkil qilish

S.D.Neverkovich, sport faoliyati voleybol yo'nalishida taxsil olayotgan talabalarda kasbiy tayyorgarlik masalasining hozirgi holatini o'rgangan, bugungi kundagi mutaxassislarga qo'yiladigan talablar bilan kasbiy tayyorgarlik tarkibida shakllangan amaliyot o'rtasidagi nomuvofiqlikni ko'rsatib o'tgan. Buning asosiy sabablariga muallif quyidagilarni kiritadi: oliy ta'limning nazariy asoslarining yo'qligi; mutaxassislar tayyorlashning bo'lakli, ko'p predmetlilik; metodlarni maktab ta'limi amaliyotidan kattalar ta'limi amaliyotiga mexanik "sudrab kelish"; ko'pincha amaliyotdan ajralgan mavhum bilimlarni uzatishga yo'naltirilgan pedagogik jarayonning sustligini o'z tadqiqotida asoslagan.

N.G.Alekseev, Yu.V.Gromiko, V.A.Zolotniklarning fikricha, kadrlar tayyorlash sifati va samaradorligini oshirish zahiralarini izlash ham ilg'or pedagogik tajribani o'rganish va tarqatish sohasida yangi pedagogik texnologiyalarning kontseptual va nazariy asoslarini yaratish kerakligi takidlangan.

Sport faoliyati voleybol yo'nalishida taxsil olayotgan talabalarda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish va ulardan foydalanish muammosi alohida dolzarblikni kasb etadi, bu talabaning barcha imkoniyatlaridan foydalanishni, jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini kasbiy tayyorlash sifatini oshirish uchun qulay psixologik-pedagogik shart-sharoitlarni yaratishni va rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Sport faoliyati voleybol yo'nalishi muhim tarkibiy qismlaridan biri bu faol ta'limga e'tibor qaratish qisoblanadi. Umuman oliy ta'lim tizimida faol o'qitishdan foydalanish amaliyoti va tajribasi, va oliy jismoniy ta'limda, xususan, shuni ko'rsatadiki, uning shakllari, usullari va vositalari yordamida shakllantirilgan kasbiy mahorat darajasini maqsadli va samarali oshirish mumkin. Sport faoliyati voleybol yo'nalishi bo'yicha mutaxassislar tayyorlashda faol o'qitish usullarini ishlab chiqish tajribasi alohida e'tibor qaratish kerak.

Voleybol bo'yicha bo'lajak murabbiylarda amaliy harakatlarini bajarish texnikasini yaxshilash bo'yicha kasbiy mahoratlarni shakllantirish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish asosida malakalarni bosqichma-bosqich shakllantirishga asoslangan maxsus metodika ishlab chiqish zarur. Bu shuningdek voleybol texnikasini yaxshilash bo'yicha eng muhim va shakllantirilishi qiyin bo'lgan ko'nikmalar majmuasini aniqlash, texnik xatolarni aniqlash va yaxshilash jarayonida murabbiyning amaliy harakatlari algoritmini ishlab chiqish va voleybol bo'yicha bo'lajak murabbiylarga o'rgatish zarurdir.

Xulosa. Voleybol ta'lim yo'nalishida tahsil oluvchi talaba qizlarda kasbiy mahoratlarni shakllantirish, faqatgina sportga qiziqishni rag'batlantirishdan iborat emas, balki ularning muvaffaqiyatli va professional voleybolchilar bo'lishlari uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va qobiliyatlarni o'zlashtirishini ta'minlashga qaratilgan murakkab jarayondir.

Voleybol ta'lim yo'nalishida kasbiy mahoratlarni shakllantirish, talaba qizlarning sportdagi muvaffaqiyatlari va raqobatdoshligini ta'minlash uchun strategik yondashuvni talab etadi. Ushbu jarayonda o'qituvchilar, murabbiylar va pedagogik jamoa talabalarni o'qitish, tayyorlash va motivatsiyalashga mas'ul bo'lib, ularning kasbiy rivojlanishlarida asosiy rol o'ynaydilar.

Kasbiy mahoratlarni shakllantirishni rag'batlantirish, talaba qizlarning voleybol sport turida olishi kerak bo'lgan natijalar va yutuqlar uchun yaratilgan muhitni ta'minlash, shubhasiz, ularni kelajakdagi muvaffaqiyatli sportchilarga aylantirishga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. Ayrapetyants L.R. Voleybol. // Uchebnik dlya vsishix uchebnix zavedeniy.T.: Zar qalam. 2010y. 256b.
2. Po'latov A.A., Isroilov Sh.X. Voleybol nazariyasi va uslubiyoti. //o'quv qo'llanma. –T.: 2007y. 105 b.
3. A.A.Pulatov "Voleybol nazariyasi va uslubiyati" darslik. CHIRCHIQ – 2020y. 345 b.
4. A.A.Pulatov "Voleybol nazariyasi va uslubiyati" darslik, Toshkent 2020y.
5. Pulatov A.A. Yosh voleybolchilar tezkorlik-kuch sifatlarini shakllantirish uslubiyati. // Uslubiy qo'llanma. T.: 2008y. 215 b.
6. Xaydarov, I. (2021). Ways to Prepare for the Profession by Inculcating a Healthy Lifestyle in the Minds of Students : Ways to Prepare for the Profession by Inculcating a Healthy Lifestyle in the Minds of Students . Физическое воспитание, спорт и здоровье, 5(5). извлечено от <https://pshedu. jspi.uz/index.php/pshedu/article/view/4493>
7. Olimov , A., & Khaydarov , I. (2024). Forming professional skills in female students in the field of volleyball education. Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal, 5(08), 1–5. <https://doi.org/10.37547/mesmj-V5-I8-01>
8. Xaydarov, I. (2022). Zamonaviy voleybol o'yinida sakrovchanlikni rivojlantirishning dolzarbligi.: Zamonaviy voleybol o'yinida sakrovchanlikni rivojlantirishning dolzarbligi. Физическое воспитание, спорт и здоровье, 5(5). извлечено от <https://pshedu. jspi.uz/index.php/pshedu/article/view/4992>

ВОЛЕЙБОЛ ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШИДА ТАҲСИЛ ОЛУВЧИ ТАЛАБА ҚИЗЛАРДА КАСБИЙ МАҲОРАТЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШИНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДИК ЖИҲАТЛАРИ.

Тургунов Б.

Жиззах давлат педагогика университети

Таянч сўзлар: волейбол, касбий маҳорат, талаба қизлар, назарий-методик жиҳатлар, машғулотлар.

Ключевые слова: волейбол, профессиональное мастерство, студентки, теоретико-методические аспекты, упражнения.

Key words: volleyball, professional skills, female students, theoretical and methodological aspects, training.

Резюме:

Мазкур мақолада волейбол таълим йўналишида таҳсил олаётган талаба қизларда касбий маҳоратларнинг шаклланишининг назарий-методик жиҳатлари таҳлил қилинган. Асосий эътибор волейбол мураббийлигига ихтисослашган талабаларнинг касбий маҳоратини шакллантиришда амалий машғулотлар ва назарий билимларнинг ўрнига қаратилган. Мақолада касбий компетенцияларни ривожлантиришга йўналтирилган таълим жараёнининг асосий элементлари ва услублари кўриб чиқилган.

Резюме:

В статье анализируются теоретико-методические аспекты формирования профессиональных навыков студенток, занимающихся волейболом. Основное внимание уделено месту практических занятий и теоретических знаний в формировании профессиональных навыков студентов тренерской специальности по волейболу. В статье рассмотрены основные элементы и методы образовательного процесса, направленные на развитие профессиональных компетенций.

Summary:

This article analyzes the theoretical and methodological aspects of the formation of professional skills in female students studying volleyball. The main focus is on the replacement of practical training and theoretical knowledge in the formation of professional skills of students specializing in volleyball coaching. The main elements and methods of the educational process aimed at the development of professional competences are considered in the article

Кириш: Айни вақтда спорт таълими тизимида волейбол мураббийлиги соҳасида юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш муҳим аҳамият касб этмокда. Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида талабаларнинг касбий

маҳоратларини шакллантириш, уларни малака ошириш дастурлари асосида тайёрлаш орқали спортнинг барқарор ривожланишини таъминлаш мумкин. Тадқиқотнинг долзарблиги юқори малакали мураббий кадрларга бўлган эҳтиёж ва уларнинг жамиятда спортни тарғиб қилишдаги ролини таъминлаш зарурати билан белгиланади. Шу боисдан, ушбу тадқиқот йўналишига эътибор қаратиш жуда муҳим.

Тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари.

Тадқиқот мақсади – волейбол таълим йўналишида таҳсил оловчи талаба қизларда касбий маҳоратларни шакллантиришнинг назарий ва методик жиҳатларини таҳлил қилиш. Ушбу мақсадга эришиш учун қуйидаги вазифалар қўйилган:

1. Волейбол йўналишидаги таълимнинг назарий асосларини ўрганиш.
2. Касбий маҳоратларни шакллантириш усуллари ва жараёнларини аниқлаш.
3. Талаба қизларнинг касбий малакасини ривожлантиришга қаратилган замонавий услубий йўналишларни белгилаш.
4. Волейбол соҳасидаги мураббийлик фаолиятида муҳим бўлган ижтимоий ва психологик тайёргарликни таҳлил қилиш.

Тадқиқот усуллари.

Мазкур тадқиқотда қуйидаги илмий усуллардан фойдаланилди:

- **Назарий таҳлил:** Волейбол таълими ва касбий маҳоратлар масалаларига бағишланган адабиётларнинг таҳлили орқали асосий назарий қоидаларни аниқлаш.
- **Эмпирик тадқиқотлар:** Волейбол машғулотларидаги амалиёт усуллари натижаларини кузатиш ва талаба қизлар билан ўтказилган тажрибаларни ўрганиш.
- **Сўров ва интервьюлар:** Волейбол мураббийлари ва талабалар ўртасидаги мулоқот орқали машғулотлардаги ютуқлар ва муаммоларни аниқлаш.

Илмий услубий адабиётлар таҳлили. Волейбол таълим йўналишидаги касбий тайёргарликка бағишланган тадқиқотлар касбий маҳоратларнинг шаклланишида назарий асосларнинг муҳимлигини кўрсатади. Олий таълим тизимида спорт фаолияти волейбол йўналишида таҳсил оловчи талабаларида касбий маҳоратларнинг шаклланишининг механизmlарини илмий асослаш муаммосига А.А.Болтаев, А.Н.Абдиев, А.А. Умматов, Т.А.Поливаев, Т.А.Удалова, Н.А.Худайбердиева, А.Акбаров, Ж.Ш. Умирзоков., П.У. Маматов., Н.Ф. Султанбаева ва бошқалар ишлар олиб боришган.

Хорижий мутахассислар орасида Д. Дрейпер ва Ж.Л. Рийд кабилар волейбол ўйинлари орқали талабаларда жамоавий ишлаш қобилияти-ни шакллантиришнинг аҳамиятига алоҳида эътибор қаратадилар. Ушбу тадқиқотларда таълим жараёнининг самарадорлигини ошириш учун комплекс ёндашувни ривожлантириш зарурлиги кўрсатилган.

Касбий маҳоратларни шакллантиришда назарий ва амалий билимларни уйғунлаштириш зарурияти. Талабаларда волейбол мураббийлигига оид билим ва кўникмаларнинг муваффақиятли шаклланиши учун назарий ва амалий жиҳатларни бирлаштириш муҳим аҳамиятга эга. Таълим жараёнида назарий билимлар талабаларга спортнинг тузилиши, ўйин тактикалари ва техник воситаларни тўғри тушуниш имконини беради. Амалий машғулотлар эса назорат ва амалий кўникмаларни ривожлантиришга қаратилган бўлиб, талабаларнинг малакасини ошириш учун асосий замин яратади.

Назарий билимларнинг аҳамияти. Назарий билимларни ўзлаштириш талабаларга ўйин тактикалари, кўникмаларни ўрганиш ва спортни тизимли тушуниш имконини беради. Бу билимлар талабаларнинг мураббийлик соҳасидаги иш самарадорлигини ошириш учун замин яратади. Назарий тайёргарлик, шунингдек, уларнинг мураббий сифатида ўйинчиларни баҳолаш ва улар билан ишлаш кўникмасини оширади.

Амалий машғулотларнинг ўрни. Амалий машғулотлар талабаларнинг мураббийлик фаолиятида жуда муҳимдир. Волейболни профессионал даражада тушуниш ва ўзлаштириш учун амалий машғулотлар жараёнида жисмоний ва техник кўникмаларни такомиллаштириш зарур. Амалий машғулотлар доимий равишда амалга оширилиб, назарий билимларнинг ёрдамида тўлдирилганда, талабаларнинг касбий маҳоратлари шаклланади.

Тадқиқот натижалари. Тадқиқот давомида аниқланганидек, волейбол йўналишидаги касбий маҳоратлар қуйидаги асосий омиллар таъсирида шаклланади:

1. **Жисмоний тайёргарлик.** Касбий маҳоратлар жисмоний тайёргарлик даражасига бевосита боғлиқ. Куч, чидамлилиқ ва ҳаракат суръати каби хусусиятларни ривожлантириш касбий маҳоратни такомиллаштиришга хизмат қилади. Жисмоний тайёргарликнинг юқори даражада бўлиши талаба қизларнинг касбий фаолиятидаги рақобатбардошлигини оширади.

2. **Назарий билимларни эгаллаш.** Волейбол тактикалари ва техникасини ўрганиш талабаларнинг жамоавий ишлаш қобилияти ва ўйинни тўғри таҳлил қилиш кўникмасини оширади. Билимлар талабаларга про-

фессиионал мураббий сифатидаги вазиятларни тўғри баҳолаш ва тезкор қарорлар қабул қилиш қобилиятини ривожлантиради.

3. Ижтимоий ва психологик тайёргарлик. Волейбол ўйинида талабаларда ҳамкорлик қилиш ва стрессни бошқариш қобилияти ривожланади, бу эса келажакда мураббийлик фаолияти учун муҳим саналади. Талабаларда мураббий сифатидаги масъулиятни ҳис қилиш ва эмоцияларни назорат қилиш кўникмаси мустаҳкамланади.

Хулоса. Волейбол таълим йўналишида таҳсил олувчи талаба қизларда касбий маҳоратларнинг самарали шаклланиши назарий ва амалий машғулотларнинг интеграциясини талаб этади. Таълим жараёнида назарий билимлар билан бир қаторда амалиётнинг муҳимлиги эътироф этилади. Назарий ва амалий тайёргарлик жараёнида талабаларнинг жамоавий ишлаш қобилияти, тезкор қарорлар қабул қилиш кўникмаси ва мураббий сифатидаги психологик тайёргарлик даражаси юқори натижаларга эришишга ёрдам беради.

Адабиётлар:

1. A.A.Pulotov “Voleybol nazariyasi va uslubiyati” darslik. CHIRCHIQ – 2020y. 345 b.
2. A.A.Pulotov “Voleybol nazariyasi va uslubiyati” darslik, Toshkent 2020y.
3. Pulatov A.A. Yosh voleybolchilar tezkorlik-kuch sifatlarini shakllantirish uslubiyati. // Uslubiy qo‘llanma. T.: 2008y. 215 b.
4. Olimov A., & Khaydarov, I. (2024). Forming professional skills in female students in the field of volleyball education. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 5(08), 1–5. [https:// doi.org/10.37547/mesmj-V5-I8-01](https://doi.org/10.37547/mesmj-V5-I8-01)

JISMONIY TARBIYA VA SPORT BO'YICHA IQTIDORLI BOLALAR BILAN ISHLASH TEXNOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

Arabjonov Sh. Sh.

*Andijon davlat universiteti jismoniy madaniyat nazariyasi va
metodikasi kafedrası o'qituvchisi*

Turdiyeva M.

Andijon davlat pedagogika instituti 3-bosqich talabasi

Tayanch so'zlar: iqtidorli o'quvchi, yosh izlanuvchi, ta'lim jarayoni, omil, boshqaruv faoliyati, iqtidor, ilmiy.

Ключевые слова: одаренный ученик, молодой исследователь, учебный процесс, фактор, управленческая деятельность, талант, научный.

Key words: gifted student, young researcher, educational process, factor, management activity, talent, scientific.

Резюме:

Maqolada iqtidorli o'quvchilarni erta aniqlash va iqtidorini ro'yobga chiqarishning maqsad va vazifalari hamda omillari, jarayonlari haqida fikr-mulohazalar keltirilgan.

Резюме:

В статье содержатся мнения о целях и задачах раннего выявления одарённых учащихся и реализации их талантов, а также о факторах и процессах.

Summary:

The article contains opinions about the goals and tasks of early identification of gifted students and the realization of their talents, as well as factors and processes.

Kirish. Iqtidorli yoshlarni barvaqt aniqlash va ularning iqtidorini ro'yobga chiqarishda jahon miqyosidagi buyuk kashfiyotlarni jamiyatimizning negizini tashkil etadigan buyuk allomalarimiz merosiga tayangan holda bugungi zamon talabalaridan kelib chiqib, xalq farovonligiga xizmat qiladigan buyuk kashfiyotlar yaratish ko'nikma va malakalarini hosil qilish muhim ahamiyat kasb etdi.

Bilimli, iqtidorli bola nafaqat o'zining, balki xalq, millatning ham kelajagini belgilaydi. Iqtidorli yoshlar O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy va iqtisodiy

taraqqiyotining hamda uning jahon hamjamiyatida munosib o‘rin egallashini ta’minlovchi muhim omil hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi. Shu o‘rinda «Iqtidorli yoshlar kimlar?» degan savol paydo bo‘ladi. «Iqtidor» arabcha «qodir bo‘lmoq», «qila olmoq», shaxsning ijodiy xususiyati va aqliy faoliyatini anglatadigan tushuncha, shuningdek, iqtidorli yoshlar maqsadga intilish, qat’iyatlilik va mehnatsevarlik kabi fazilatlarini hamda ijodiy faoliyat bilan shug‘ullanish istagining kuchlilik bilan ajralib turadilar. Iqtidorli o‘quvchilarni izlash, aniqlash va tarbiyalashning asosiy maqsadi respublikaning ilmiy va ijodiy salohiyatini rivojlantiruvchi intellektual salohiyati bor yoshlarni tayyorlash, yordam berish, iste’dod sohiblariga bilimning tegishli sohalarini va fanning aniq yo‘nalishlari bo‘yicha o‘z qobiliyatlarini namoyon etish va rivojlantirish hamda ulardagi noyob iste’dodni ro‘yobga chiqarish uchun imkoniyatlar yaratishdan iboratdir. Bir so‘z bilan aytganda, ta’lim muassasalarida o‘quvchilar shaxsining rivojlanishi, ularning qiziqishlari, iqtidorlarini ro‘yobga chiqishi, mustaqil bilim olishlariga va ijodiy mehnat qilishlariga shart-sharoit yaratish lozim. Shuning uchun ham davlat iste’dodli yoshlarni alohida qo‘llab-quvvatlaydi. Ta’lim muassasalarining iqtidorli o‘quvchilari maxsus psixologik va pedagogik test o‘tkazish orqali aniqlanadi. Bunday o‘quvchilarni maqsadli hayotga yo‘llashda ta’lim muassasalarining vazifalari quyidagilardan iboratdir:

iqtidorli o‘quvchilarning intellektual salohiyati, chuqur bilim olishi va qobiliyatlarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish;

malakali o‘qituvchilarni iqtidorli o‘quvchilar bilan individual (yakka tartibda) ishlashga safarbar qilish;

ilm-fan taraqqiyotining ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha ilmiy jamiyat ishlariga iqtidorli o‘quvchilarni keng jalb etish;

iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlashda maktabda iqtidorli o‘quvchilar haqidagi ma’lumotlar banki va ularni doimiy tashxislash monitoringini shakllantirish;

ular bilan ishlashning ilg‘or pedagogik texnologiyalarini aniqlash;

oliy ta’lim muassasalari, o‘rta-maxsus kasb-hunar ta’limi tizimida faoliyat yuritayotgan yetuk mutaxassislar bilan hamkorlik qilish [1].

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Umumiy ta’lim maktablarida iqtidorli o‘quvchilarni maqsadli tayyorlash mazmuni quyidagi tartibda amalga oshirilishi mumkin:

maqsadli dastur bo‘yicha yakka tartibda (individual) o‘qitish;

chuqurlashtirilgan dastur bo‘yicha o‘qitish (fundamental fanlar, umumkasbiy fanlar);

oliy ta'lim muassasalari, o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi va litsey talablariga asoslangan holda maktabda iqtidorli o'quvchilarning kasbiy, o'quv-ijodiy va tarbiyaviy tayyorgarligining qo'shimcha yo'nalishi va ta'lim xizmatlarini joriy etish.

Iqtidorli o'quvchini maqsadli tayyorlash dasturlarida ular egallashi zarur bo'lgan quyidagi omillar nazarda tutiladi:

fanlarni yuqori darajada o'zlashtirish;

kompyuter bilimdonligi hamda dasturlashtirishni chuqur bilish;

chet tillaridan savodxonlik;

ilmiy-ijodiy ishlarni bajarish jarayonida mustaqil fikrlash, yangi fikr-mulohazalarni bildira olish ko'nikma va malakalarini egallash;

soha bo'yicha yangiliklarni tezkorlik bilan egallash;

davlatning ichki va tashqi siyosatini to'g'ri tushunadigan va uni qo'llab-quvvatlaydigan, vatanparvar, barkamol inson sifatida o'zini namoyon etish.

Iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashda ustoz-shogird an'anasiga qat'iy rioya etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonga ilmiy rahbar sifatida o'quvchilarni maqsadli tayyorlash dasturi bo'yicha yetarli bilimga ega bo'lgan o'qituvchilar jalb etiladi. Bunday qobiliyatli o'quvchilarga ilmiy rahbar etib ijodiy va uslubiy ishlash tajribasiga ega bo'lgan o'quv-uslubiy va ilmiy faoliyati bo'yicha reytingi yuqori bo'lgan o'qituvchilar tanlanadi [2].

Iqtidorli o'quvchilarning ilmiy rahbarlari zimmasiga quyidagi vazifalar yuklatiladi:

iqtidorli o'quvchilarni maqsadli tayyorlash dasturini yaratish va uni amalga oshirishga rahbarlik qilish;

iqtidorli o'quvchilar bilan ishlash bo'yicha yetakchi xorijiy davlatlardagi ilg'or tajribalarni bilish va ularni o'z faoliyatida qo'llash;

yangi pedagogik texnologiyalarni o'quv jarayoniga tatbiq qilish;

kompyuter texnologiyasi va video, audiotexnikalar, elektron darsliklarni keng qo'llash;

maqsadli dasturni muvaffaqiyatli bajarayotgan iqtidorli o'quvchilarni moddiy va ma'naviy rag'batlantirish.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida iqtidorli bolalar bilan ishlashni tashkil etishning o'ziga xos tizimi mavjud bo'lib, unda muassasada mavjud barcha sub'ektlar ishtirok etadi. Jumladan, maktab direktori va uning o'rinbosarlari, uslubiy birlashmalar, sinf murrabbiysi, xotin-qizlar va yoshlar tashkilotlari, ota-onalar hamda barcha o'qituvchi-murabbiylar shular jumlasidandir [4]. Mazkur sub'ektlarning iqtidorli bolalar bilan ishlashda o'z vazifalari bo'lib, ular yagona maqsadni amalga oshiradilar.

Iqtidorli o'quvchilar bilan ishlash orqali ta'lim muassasalari o'z oldiga qo'ygan vazifalarni, ya'ni yoshlarni mustaqil fikrlash, bo'sh vaqtlarini tashkil etish, ularning birorta kasb-hunar egallashi uchun poydevor yaratish, iqtidorli, ijodkor o'quvchilarni rag'batlantirish ishlarini mahalla hamkorligida amalga oshirish orqali iqtidorli o'quvchilar safini kengaytirishga erishadi.

Xulosa va munozara. Shunday qilib, iqtidorli o'quvchilarni aniqlash, tanlash va tarbiyalash borasida mamlakatimiz ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan ishlar, jamiyat taraqqiyotini ta'minlash, vatanimiz iqtidoriy salohiyatni dunyo miqyosida namoyon etish imkonini beradi.

Shuningdek:

umumiy o'rta ta'lim maktablarida iqtidorli bolalarni aniqlash va tarbiyalashning pedagogik mexanizmini yaratish;

iqtidorli bolalarning qobiliyatlarini rivojlantirish mazmunini ishlab chiqish (o'quv reja, maqsadli dastur);

umumiy o'rta ta'lim maktablarida mavjud pedagogik sub'ektlar imkoniyati va salohiyatini shu jarayonga safarbar etish;

umumiy o'rta ta'lim maktablari qoshida «Iqtidorli bolalar maktabi», «Kichik akademiya»lar tashkil etish va ularda iqtidorli bolalarning qiziqishlariga ko'ra iqtidorlarini tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuning bilan birga:

umumiy o'rta ta'lim maktablarida iqtidorli bolalarni erta aniqlash bo'yicha pedagogik, psixologik, ilmiy salohiyat, kasbiy salohiyat kompleks tashxis dasturlarini yaratish va uni amalga joriy etish mexanizmini ishlab chiqish;

ushbu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun maktab, oila, fuqarolik jamiyati, ilmiy muassasalarning ijodiy-pedagogik hamkorligini kuchaytirish maqsadga muvofiqdir. Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari, shaxsga fizik va ruhiy salomatlikni ta'minlashda katta ahamiyatga ega. Bu yuqori faoliyatlarni bajarishning bir necha usullari mavjud, ammo odatda dunyoda amalga oshiriladigan usullar sportni va jismoniy tarbiyani hujjatlangan metodlar, o'zaro o'zgarishi yoki mashq turlari orqali rivojlantirish mumkin. Uslubiy rivojlanish esa, mashg'ulotlarni ozodligi, g'oyalar va maqsadlarga javob berishga erishishga yordam beradi. Asosan, uslubiy rivojlanish sportning zamonaviy usullari va yoshlarga qaraganda o'qitishi, jismoniy tarbiya va sport funksiyalarini bajarishni o'rgatish uchun muhimdir. Bu tarz usullar o'quvchilarni sportga qiziqish yaratishga, shaxsga yaxshi tajriba berishga, tashqi holatlarga qarshi qaramasdan rivojlantirishga, jannat va shamolga ishonishga olib keladi. Oliy o'quv yurtlarida o'qish jarayonida jismoniy madaniyatning shaxsni shakllantirish jarayoniga va kasbiy faoliyat turini tanlashga ta'sirini o'rganish

uchun insonning jismoniy holati va sog'lig'ini yaxshilash vazifasini qo'yadigan doimiy va vaqtinchalik sharoitlarni ham hisobga olish kerak. Ikkinchisiga jismoniy tarbiyaning ahamiyati va rolini hisobga olish kiradi. Jismoniy madaniyat va sportning inson salomatligi, rivojlanishi va umumiy holati uchun ahamiyati juda katta. Kichik yoshdan boshlab ota-onalar, o'qituvchilar va ommaviy axborot vositalari - radio va televidenie o'zlarining bolalari uchun jismoniy faoliyatning noyob foydali tomonini ilhomlantiradilar va talab qiladilar va bolalarni sport bilan faol shug'ullanishga undashadi. Aynan shu yoshda sport odatda o'sayotgan organizmning to'g'ri va uyg'un rivojlanishini kuzatadigan tajribali murabbiylar va mutaxassislar nazorati ostida o'tkaziladi. Maktab yoshida bu rolni asosan maktabdagi jismoniy tarbiya o'qituvchilari bajaradilar. 16 yoshga kelib, odamning o'zini anglashi etarlicha shakllanadi. Shu paytdan boshlab sport o'ynashning o'ynoqi tabiati shaxsni jismoniy tarbiya va sport unga olib keladigan barcha foydali va quvonchli narsalar to'g'risida jiddiy va to'liq xabardorlikka aylanadi. Ijobiy jihat shundaki, sport shaxslararo ko'nikmalarni rivojlantirishga hissa qo'shadi, komplekslar va ozodlikni yo'q qiladi; jismoniy faoliyat, faol harakat aqliy ishdagi muvaffaqiyatlarga juda foydali ta'sir ko'rsatadi, bu o'quvchilar va talabalar uchun ortiqcha bo'lmaydi. Shu bilan birga, ularning jismoniy imkoniyatlarini mustaqil ravishda baholash va shunga mos ravishda ularning kuchini to'g'ri hisoblash zaruriyati paydo bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. 2 jild. – T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediya- si» Davlat ilmiy nashriyoti, 2016.
2. Yo'ldoshev X.K. Barkamol avlodni tarbiyalash oila, mahalla va ta'lim muassasalari hamkorligi konsepsiyasi. – T., 2012.
3. Milliy g'oya: targ'ibot texnologiyalari va atamalar lug'ati. – T.: «Akademiya», 2017.
3. Кодирова Бузулайхо Тургуновна. "Формирование восприятия произведений искусства в профессиональной подготовке будущих учителей начальных классов." European research: innovation in science, education and technology. 2020.
4. .Kadirova B. "Psychological-pedagogical and methodological features of the formation of historical consciousness in primary school students." harmony 3: 12.
5. .Кодирова, Бузулайхо Тургуновна. "Специфика работы над художественно-историческим произведением в начальной школе." Вопросы науки и образования 7 (19) (2018):

O'RTA MASOFALARGA YUGURUVCHILARNING MUSOBAQA OLDI MASHG'ULOTLARIDA QAYTA TIKLANISH JARAYONLARINI BOSHQARISH

Abdullaev G'.A.

Andijon davlat pedagogika instituti doktori

Tayanch so'zlar: jismoniy yuklamalar, qayta tiklanish vositalari, mediko-biologik vitaminlar, ovkatlanish ratsioni, fiziologik jarayonlar.

Ключевые слова: физические нагрузки, средства восстановления, медико-биология, витамины, рациональное питание, физиологические состояния.

Key words: physical loads, means of recovery, medical-biology, vitamins, balanced diet, physiological conditions.

Резюме:

Ushbu maqolada o'rta masofaga yuguruvchi sportchilarning musobaqa oldi mashg'ulotlari jarayonlarida yuklar va qayta tiklanishning o'zaro bir biriga bog'likligini ko'rib chiqamiz. Maqolada musobaqalarda sportchilar yukori natijalarga erishishlari uchun to'g'ri tanlangan uslub va samarali tarzda qayta tiklanishni boshqarish, sport musobaqalarida yuqori natijalarga erishishning asosiy omillaridan biri ekanligini yoritilib beriladi. Yuqori natijalarga erishish uchun mashgulotlar yuklamasi va qayta tiklanishning bir biriga mutanosibligi ilmiy dalillar bilan o'z ifodasini topadi.

Резюме:

В данной статье мы рассматриваем взаимосвязь между нагрузкой и восстановлением в ходе предсоревновательной подготовки бегунов на средние дистанции. В статье подчеркивается, что правильно выбранный метод и эффективное управление восстановлением являются одним из основных факторов достижения высоких результатов на спортивных соревнованиях. Баланс между тренировочной нагрузкой и восстановлением для достижения высоких результатов подтверждается научными данными.

Summary:

In this article, we examine the relationship between loading and recovery during the pre-competitive training of ultra-distance runners. In the article, it is highlighted that the correctly chosen method and efficient management of recovery are one of the main factors for achieving high results in sports competitions. The balance between training load and recovery to achieve high results is supported by scientific evidence.

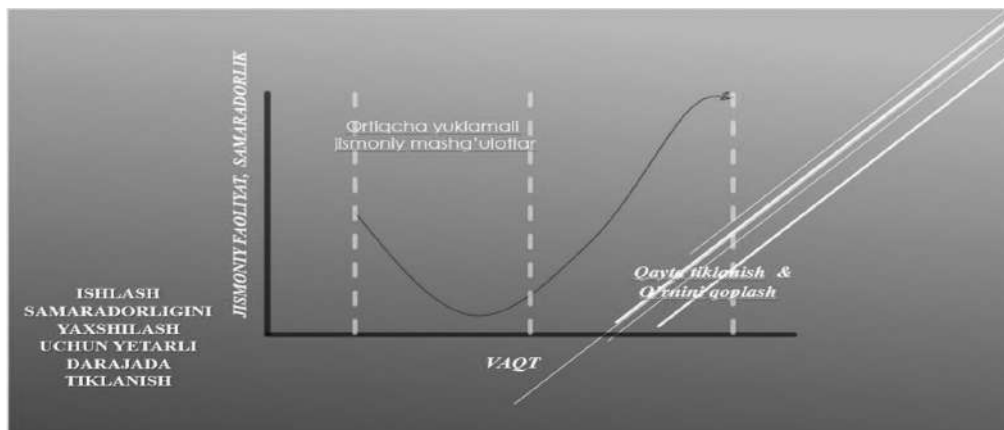
Kirish. O'rta masofalarga yuguruvchi sportchilarda musobaqa oldi yuklama va qayta tiklanish zamonaviy sportda muxim vositalardan xisoblanadi. Xozirgi

kunimizda uslublarning rivojlanishi va sportchiarning sport mashg'ulotlaridan so'ng qayta tiklanish jarayonlarini boshqarish tobora jadal tarzda rivojlanib bormoqda. Bu borada soha mutaxassislari tomonidan bir qancha ilmiy ishlar olib borilmoqda va muvaffaqiyatli mashg'ulot rejasini tuzishda sport murabbiylari tomonidan faol foydalanib kelinmoqda. Shu bilan bir qatorda yengil atletika aynan o'rta va uzoq masofaga jahon va olimpiya musobaqalarida yuqori natijaga erishib kelayotgan sportchilarning mashg'ulot hamda qayta tiklanish strategiyalari bilan yaqindan tanishib tahlil qilish albatta foydadan holi bo'lmaydi degan umiddamiz. Shu sababli ushbu maqolda zamonamiz yetuk sport fiziologlari tomonidan o'rganilgan qayta tiklanish tamoyillarini musobaqa oldi mashg'ulotlarda qayta tiklanish mexanizmini boshqarishdagi ro'lini ham ko'rib chiqamiz. Sportchilar optimal ishlash va takomillashtirish uchun mashq qilishning muhimligini tushunadilar. Biroq, dam olish va tiklanish ham mashqlar dasturining muhim jihati hisoblanadi, chunki u tanaga mashg'ulotlar oralig'ida o'zini tiklash va mustahkamlash uchun vaqt beradi. Bundan tashqari, sportchining jismoniy va ruhiy jihatdan tiklanishiga imkon beradi. {5}

Qayta tiklash davrida nima sodir bo'ladi? Tanaga jismoniy mashqlar bilan bog'liq stressga moslashishga ruxsat beriladi, mushaklar glikogenini (energiya zahiralari) to'ldiradi va tana to'qimalarining tiklanishi uchun vaqt beradi. Qayta tiklashning ikki xil toifasi mavjud: Darhol yoki qisqa muddatli tiklanish - bu tiklanishning eng keng tarqalgan shakli bo'lib, mashg'ulot mashg'uloti yoki hodisadan keyin bir necha soat ichida sodir bo'ladi. Qisqa muddatli tiklanish mashg'ulotdan keyin va sovutish bosqichida past intensivlikdagi mashqlarni o'z ichiga oladi. Uzoq muddatli tiklanish - Bu mavsumiy mashg'ulotlar jadvaliga kiritilgan va yillik sport dasturiga kiritilgan kunlar yoki haftalarni o'z ichiga olishi mumkin bo'lgan tiklanish davrlarini nazarda tutadi. Kutish - bu sport ko'rsatkichlari haqida gap ketganda, dam olish va tiklanishning yana bir muhim jihati. Uyqusiz sportchilar aerobik chidamlilikni yo'qotish xavfiga duch kelishadi va gormonlar darajasida nozik o'zgarishlarga duch kelishlari mumkin, bu kortizol (stress gormoni) yuqori darajalariga olib kelishi mumkin, shuningdek, to'qimalarni tiklash jarayonida faol bo'lgan inson o'sish gormoni kamayishi mumkin. Barcha buyuk sportchilar mashg'ulotlarni qachon kuchaytirishni bilishadi. Qachon qattiq yurish kerak. Qachon tanalarini chegaraga surish kerak. Ammo eng yaxshi sportchilar qachon to'xtash kerakligini ham bilishadi. Qayta tiklash rolini e'tiborsiz qoldirish halokatli bo'lishi mumkin. Energiyani to'kish, mushaklarga zarar etkazish, uyqu rejimini buzish va ishlashni buzish. Endi aqlli fikr shundaki, Yuqori samarali sportda to'g'ri tiklanish strategiyasi to'g'ri o'quv dasturi kabi muhimdir.

Muhokama va natijalar. Nima uchun tiklanish juda muhim? Qayta tiklash printsipida aytilishicha, sportchilar mashg'ulotlar va musobaqalardan tiklanish uchun etarli vaqtga muhtoj. Ko'pchilik tiklanish mashg'ulotlardan ko'ra muhimroq bo'lmasa ham, xuddi shunday muhim ekanligini ta'kidlaydi. Musobaqa oldi mashg'ulotlar sportchilar tanasida stressni keltirib chiqaradi, ammo mashg'ulotdan keyin moslashishlar sodir bo'ladi. Shuning uchun sportchilar mashg'ulotlar va musobaqalar o'rtasida nima qilishlari juda muhimdir. Agar ular tiklanishni optimallashtirishi mumkin bo'lsa, bu ish faoliyatini maksimal darajada oshirishi, mashg'ulotlarga moslashishni tezlashtirishi, izchil mashg'ulotlarni ta'minlashi, charchoq, kasallik va charchashni kamaytirishi va jarohatlar xavfini kamaytirishi mumkin. Agar biz tanani mashg'ulot stresslari bilan haddan tashqari yuklasak, bu bizning hujayralarimizga oz miqdorda zarar etkazadi, bu esa o'sishni rag'batlantirish uchun gormonlar chiqarilishini boshlaydi. {1} Ushbu davr mobaynida 1-rasmda ko'rsatilganidek, charchoq va hujayralarga etkazilgan zarar tufayli tanamiz moslashishi bilan ishlash kamayadi.

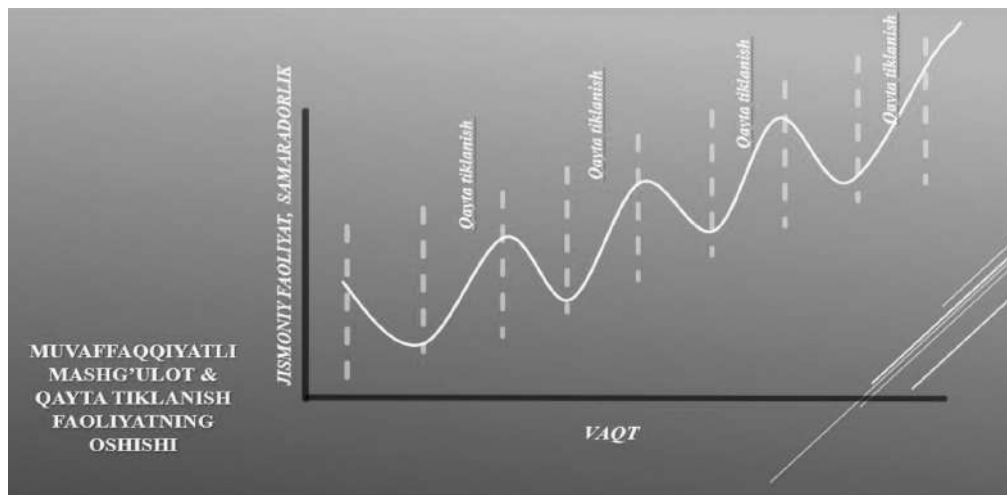
1-rasm: Yetarli darajada tiklanish ishlashni yaxshilash imkonini beradi

Murabbiylar shikastlangan hujayralar to'planishi va ishlashning pasayishiga olib kelishi mumkin bo'lgan charchoqning oldini olish uchun o'z mashg'ulotlarida o'sish va moslashish uchun vaqt ajratishlari kerak. Agar tiklanish etarli bo'lsa, moslashish samaradorlikning oshishiga olib keladi. Agar to'g'ri kuchlanish va tiklanish davrlari ketma-ket qo'llanilsa, 2-rasmda ko'rsatilganidek, moslashuvlar ishlashni maksimal darajada oshirish uchun optimallashtiriladi.

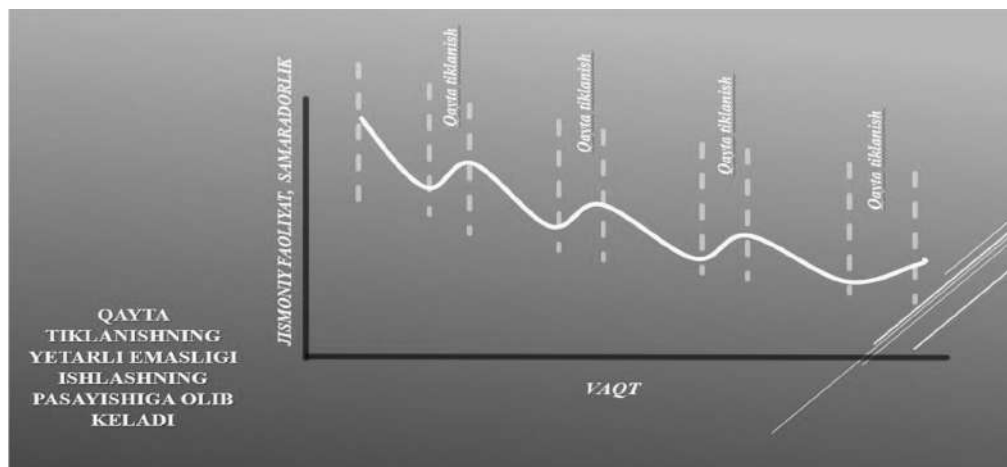
Haddan tashqari mashq qilish xavfi. Agar mashg'ulot intensivligi juda yuqori bo'lsa va tiklanish uchun etarli vaqtga yo'l qo'yilmasa, 3-rasmda ko'rsatilganidek,

ish samaradorligi pasayadi va ortiqcha mashg'ulotlar tufayli kasallik, charchash va shikastlanish xavfi ortadi.

2-rasm: Ketma-ket muvozanatli mashg'ulotlar va tiklanish davrlari samaradorlikni maksimal darajada oshiradi

3-rasm: Tiklanish davrining etarli emasligi, ortiqcha mashq qilish va ishlashning pasayishiga olib keladi.

Mashg'ulotlar va musobaqalardan so'ng tiklanish sportchilarning normal fiziologik va psixologik holatiga imkon qadar tezroq qaytishiga imkon beradi. {2} Mushak og'rig'i va yoki charchoq tufayli keyingi musobaqalarda yoki mashg'ulotlarda ko'rsatkichlarga putur etkazmaslik uchun sportchilar turli usullardan foydalanadilar. Turli jismoniy mashqlar va uzliksiz sport mashg'ulotlari ish faoliyatini yaxshilash uchun tiklanish usullarining

afzalliklarini qo'llab-quvvatlovchi ilmiy dalillar ko'payib bormoqda va bular faqat elita sportchilar bilan cheklanmay barcha sport shug'ullanuvchilar uchun umumiy bo'lishi mumkin. Qayta tiklash usullariga ba'zi misollar: Uxlang va dam oling, Oziqlanish, Davrlash, Isitish, Massaj, Gidroterapiya, Kompresli kiyimlar, Dam olish texnikasi, Sayohat strategiyalari, Quyida qayta tiklash tamoyillari bo'yicha bir qancha samarali usullarni ko'rib chiqamiz. Qayta tiklash printsipi mashqlar to'plamlari o'rtasida zarur bo'lgan zudlik bilan/qisqa muddatli tiklanish uchun ham, mashg'ulotlar yoki musobaqalar orasidagi bir necha soat/kunlik uzoqroq vaqt oralig'ida ham qo'llaniladi. Quyidagi usullar sportchilarning mashg'ulotlar va musobaqalar oralig'ida etarlicha tiklanishiga va ko'rsatkichlarini maksimal darajada oshirishga yordam berish uchun qo'llaniladi.

Qayta tiklashning umumiy usullari.

Uxlash. Umumiy salomatlik bilan bir qatorda, uyqu ham tiklanish uchun juda muhimdir. Uyquning etarli emasligi ishlashning pasayishiga olib kelishi mumkin, surunkali yomon uyqu esa ko'plab salbiy ta'sirlarni keltirib chiqarishi mumkin, shu jumladan yog 'to'planishi, kasallik xavfining oshishi, diqqatning pasayishi, jinsiy aloqaning pasayishi va gormonlar muvozanati. Biz uxlayotganimizda, tanamiz tiklanish uchun juda muhim bo'lgan gormonlarni, shu jumladan inson o'sish gormonini chiqaradi. Morris va boshqalar. (2012) uzoq vaqt uyqu paytida "o'sish gormoni ko'tarilishi" taxminan har ikki soatda sodir bo'lishini ko'rsatdi.

Oziqlanish. Biz iste'mol qiladigan narsa tanamiz uchun yoqilg'i beradi, shuning uchun to'g'ri ovqatlanish samarali tiklanish uchun juda muhimdir. Oziq-ovqat miqdori va turi mashg'ulot turi, mashg'ulot intensivligi, mashg'ulot davomiyligi va mashg'ulot chastotasi, shuningdek, individual va ularning maqsadlari kabi bir qator omillarga qarab o'zgaradi. Ammo mashg'ulotdan 1-2 soat oldin va keyin muvozanatli ovqatlanish yaxshi amaliyotdir .

Hidratiya. Bizning tanamizdagi har bir kimyoviy reaksiya suvni vosita sifatida talab qiladi. Faqatgina biz etarli darajada namlanganimizda, tanamiz o'zining to'liq potentsialida ishlay oladi va bu samarali tiklanishni o'z ichiga oladi. Ko'rsatmalar kuniga kamida 3 litr suv iste'mol qilishni tavsiya qiladi, ammo muntazam ravishda mashg'ulot o'tkazadigan sportchilar bundan sezilarli darajada ko'proq narsani talab qilishi mumkin. Trening davomida yo'qolgan har 1 kg tana vaznini 1,5 litr suyuqlik bilan almashtirish tavsiya etiladi. Bu jismoniy mashqlar paytida yo'qolganlarni almashtirish uchun suv va elektrolitli ichimliklardan iborat bo'lishi mumkin.

Faol qayta tiklash. Faol tiklanish mashg'ulotlardan keyin past intensivlikdagi mashqlarni bajarishni o'z ichiga oladi, masalan, salqinlash yoki tiklanish kunlarida

mushaklarning yaqinda yuqori intensiv mashqlardan tiklanishiga yordam beradi. Bu mushaklardan laktatlar va boshqa metabolitlarni olib tashlashga yordam berish va mushaklarning og'rig'i va qattiqligini kamaytirish uchun mo'ljallangan. Ko'plab tadqiqotlar faol tiklanishning ijobiy ta'sirini ko'rsatadi, ammo tiklanishni maksimal darajada oshirish uchun faoliyatning optimal davomiyligi va intensivligi hali aniq emas.

Cho'zish. Yuqori intensiv mashqlardan keyin cho'zish mushaklarni bo'shashtirish va siqilish va / yoki mushaklarning og'rig'ini kamaytirish uchun mo'ljallangan. Kechasi cho'zish tartibi sportchilarga yaxshi uxlash va tiklanishni tezlashtirishga yordam beradigan bo'shashish reaksiyasini keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun, cho'zish vaqti muhim bo'lishi mumkin, agar u sportchiga "yopish" ga yordam beradigan istalgan ta'sirga ega bo'lsa.

Sovuq suvga cho'mish. Vannada, hovuzda yoki okeanda 10 dan 14 darajagacha bo'lgan sovuq suvga cho'mish tana haroratini pasaytirish va mushaklarning og'rig'i va yallig'lanishini kamaytirishga qaratilgan. Mashqdan so'ng darhol amalga oshirilsa, tiklanish uchun foydali bo'ladi va og'ir mashg'ulotlardan keyingi kunlarda ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Siqish. Elastik kiyim yoki shishiriladigan asboblardan orqali mushaklarni siqish mushaklarning charchoq va og'rig'ini engillashtiradi, laktat va metabolik mahsulotlarni olib tashlashni tezlashtiradi, mushaklarning qattiqligini kamaytiradi, venoz va limfa oqimini va mushaklarning kislorodlanishini oshiradi va tiklanishni tezlashtiradi, shu bilan birga ish faoliyatini yaxshilaydi. Tadqiqotlar hali siqilishning haqiqiy ta'sirini ochib bera olmaydi, ammo Hill va boshqalar. (2014) zararli nojo'ya ta'sirlar haqida ozgina tashvishlanib, ba'zi bir kichik tiklanish imtiyozlari borligini aniqladi.

Massaj. Massaj qon aylanishini va limfa oqimini oshirish, mushaklarning og'rig'i va stressini kamaytirish orqali tiklanishni kuchaytirish uchun mo'ljallangan. Biroq, tadqiqotchilar hali uning qiymatini tasdiqlamadilar va Wiltshire va boshqalar. (2010) hatto mashqdan keyin juda tajovuzkor yoki juda tez bajarilsa, mushaklarning ko'proq shikastlanishi mumkinligi haqida ogohlantiradi. Mashhurlikiga qaramay, massaj tiklanishni yaxshilashi mumkinmi yoki yo'qmi, bu hali ham noma'lum va shuning uchun tiklanish rejasining yagona yo'nalishi bo'lmasligi kerak, lekin boshqa tiklanish usullari bilan birgalikda ishlatilishi mumkin.

Qayta tiklash piramidasi. Yuqorida aytib o'tilganidek, barcha tiklanish usullari bir xil emas, ba'zilar boshqalarga qaraganda ko'proq ta'sir qiladi va shuning uchun sportchilar va ularga maslahat beradigan murabbiylar uchun ustuvor bo'lishi kerak. Quyidagi tiklash piramidasi samarali tiklanish uchun asos sifatida uyqu, ovqatlanish va namlanishning eng ta'sirli usullarini ta'kidlab o'tadi, bu barcha sportchilar yoki havaskorlar tiklanishiga eng katta ta'sir ko'rsatish uchun o'z kuchlarini yo'naltirishlari kerak. (RYPT jamoasi)

4-rasm: Qayta tiklash piramidasi. Ushbu manba (RYPT) Team Using the Recovery Principle to help your athletes recover better and perform at their peak maqolasidan olindi.

Xulosa. Qayta tiklash ko'pincha e'tibordan chetda qoladigan mashg'ulot tamoyilidir, ayniqsa, raqobatbardosh sportchilar bilan ishlaydigan murabbiylar natijalarga qarab baholaydi, shuning uchun har doim boshqa mashg'ulotni o'tkazish vasvasasi mavjud. Biroq, tiklanish, mashg'ulotdan so'ng tanamiz moslashishi va ishlashning yaxshilanishini amalga oshirishi kabi mashg'ulotdan ham muhimroqdir. Shuning uchun uyqu, ovqatlanish va hidratsiyaning tiklanish asoslarini to'g'ri olish juda muhim va agar kerak bo'lsa, ularni boshqa tiklash usullari bilan to'ldirish ham samarali bo'lishi mumkin. Shu bilan birgalikda qayta tiklash individual ekanligini hisobga olib va mashg'ulot yuklari va tiklanishni boshqarish uchun vositalardan foydalanish murabbiylarga sportchilarning tiklanishini optimallashtirishga yordam beradi, shunda ular ish faoliyatini maksimal darajada oshiradi, mashg'ulotlarga moslashishni tezlashtiradi, izchil mashg'ulotlarni ta'minlaydi, charchoq, kasallik va charchashni minimallashtiradi va jarohatdan xavfni kamaytiradi.

Adabiyotlar:

1. By Lee Bell BSc (Hons), PGCE, MSc The Crucial Role of Recovery in Sports Performance. <https://www.performancelab.com/>
2. Hill, J. va boshqalar. 2014. Siqish kiyimlari va mashqlar natijasida mushaklarning shikastlanishidan tiklanish: meta-tahlil. Britaniya sport tibbiyoti jurnali, 48 (18), 1340–1346.
3. Morris CJ, Aeschbach D, Scheer FA. Sirkadiyalik tizim, uyqu va endokrinologiya. Mol hujayrali endokrinol. 2012 yil 5 fevral; 349 (1): 91-104. doi: 10.1016/j.mce.2011.09.003. Epub 2011 yil 10-sentabr. PMID: 21939733; PMCID: PMC3242827.
4. Wiltshire, EV, Poitras, V., & Pak, M. 2010. Massaj mashqlardan keyingi mushaklarning qon oqimini va "sut kislotasini" olib tashlashni buzadi. Sport va mashqlarda tibbiyot va fan, 42 (6), 1062–1071.
5. R.S.Salomov Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubi. Toshkent-2014 68-70 betlar.

JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA INNOVATSION TA'LIM TEKNOLOGIYALARINI FOYDALANISH

Usmonova Sh. T.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Bolalar sporti
kafedrası kata o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: pedagog, boshlang'ich sinf, innovatsiya, ta'lim texnologiyasi, metod, o'quvchi, o'qituvchi.

Ключевые слова: педагог, начальный класс, инновация, технология обучения, метод, ученик, учитель.

Key words: pedagogue, elementary class, innovation, learning technology, method, student, teacher.

Резюме:

Ushbu maqola boshlang'ich sinf jismoniy tarbiya darslarida innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llash borasida fikrlar keltirilgan bo'lib, unda ta'lim amaliyotida qo'llaniladigan ta'lim metodlari borasida fikr yuritilgan.

Резюме:

В этой статье дается обзор того, как использовать инновационные технологии обучения на уроке физкультуры в начальной школе, в котором основное внимание уделяется методам обучения, используемым в образовательной практике..

Summary:

This article gives an overview on how to use innovative learning technologies in the elementary school physical education lesson, which focuses on teaching methods used in educational practice.

“Zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi?! Yangi fikr, yangi g'oyaga, innovatsiyaga tayangan davlat yutadi”. Prezident Shavkat Mirziyoyevning yangilik yaratishga, innovatsiyani qo'llab-quvvatlashga qaratilgan bu fikrlari qonunchilikda ham aks etmoqda. “Innovatsion faoliyat to'g'risida”gi qonun loyihasi ishlab chiqilgani buning amaliy ifodasidir.

Mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab ta'lim tizimini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida e'tirof etilgan. «Bugungi kunda oldimizga qo'yilgan buyuk maqsadlarimizga, ezgu niyatlarimizga erishishimiz, jamiyatimizning yangilanishi, hayotimizning taraqqiyoti va istiqboli, amalga oshirayotgan islohotlarimiz, rejalарimizning samarasi taqdiri eng avvalo, zamon talablariga javob beradigan yuqori malakali, ongli mutaxassis kadrlar tayyorlash

muammosi bilan chambarchas boq'liq» O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirishdagi asosiy tamoyillardan biri - bu ta'lim tizimini tuzilish va mazmun jihatidan isloh qilish uchun o'qituvchi va murabbiylarni qayta tayyorlash, yuqori malakali, raqobatga qodir mutaxassislar tayyorlash bo'yicha ta'lim muassasalarining faoliyatini uyg'unlashtirish, ilg'or pedagogik texnologiyalarni, pedagogik innovatsiyalarni ta'lim jarayoniga kiritish hisoblanadi. Ammo ilg'or pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar o'z-o'zidan ta'lim tizimiga kirib kelmaydi. Bu o'qituvchi faoliyati va uning motivatsiyasiga boq'liq jarayon. O'qituvchi faoliyatini o'zgartirmay turib, uning mas'uliyati va faolligini oshirmasdan ta'limda bir qadam oldinga siljib bo'lmaydi.

O'qituvchi innovatsion faoliyatning sub'ekti va tashkilotchisi sifatida yangilikni yaratish, qo'llash hamda ommalashtirishda ishtirok etadi. U fandagi bilim, an'analardagi o'zgarishlar mazmunini va mohiyatini tahlil eta bilishi kerak. Innovatsion faoliyat tushunchasi innovatsiya, innovatsion jarayon kabi tushunchalar bilan chambarchas boq'liq.

Innovatsiya - amaliyot va nazariyaning muhim qismi bo'lib, ijtimoiy-madaniy ob'ekt sifatlarini yaxshilashga yo'naltirilgan ijtimoiy sub'ektlarning harakat tizimidir.

Boshlang'ich ta'lim tizimida ham juda salmoqli ishlar olib borilmoqda. Boshlang'ich ta'lim 1-4 sinflarni o'z ichiga oladi. Bu tizimda jismoniy tarbiya darslari jarayonidagi innovatsion yondashuvlar, hozirgi kundagi dolzarb muammolardan biriga aylanmoqda. Chunki yangi innovatsion texnologiyalar bilan ishlash uchun, bu sohada malakali kadrlarni bo'lishi juda muhim bo'lib hisoblanadi.

Boshlang'ich ta'lim jismoniy tarbiya darslarida innovatsion yondashuvlar jarayonida pedagogik texnologiya termini mavjud bo'lib, bunda pedagogik texnologiyalar orqali ta'lim-tarbiya jarayonidagi innovatsiyalarni qo'llash usuli hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf jismoniy tarbiya darslari asosan amaliy mashg'ulotlardan iborat bo'lgani uchun o'qitishda "Musobaqa", "Ko'r-satmali", "O'yin", "Muammoli o'qitish texnologiyasi" kabi innovatsion pedagogik texnologiya va metodlardan keng foydalanish tavsiya etiladi.

Misol tariqasida boshlang'ich sinf o'quvchilari jismoniy tarbiya darslarida "To'pni 11 metrlik jarimadan darvozaga yo'llash texnikasini o'rgatish" mavzusidagi mashg'ulot maqsadi ularda jismoniy sifatlar va jismoniy tayyorgarligini oshirish bo'lsa, uning vazifasi o'quvchilarni harakatli va sport o'yinlariga jalb etish orqali ularni jismoniy faolligini oshirish va tanasini to'g'ri shakllanishini ta'minlashdan iborat.

Mavzu bo'yicha DTS hamda o'quv dasturida quyidagi rejalar beriladi:

- oyoq yuz qismi bilan darvozaga yo'llash;

- oyoq o'ng yon qismi bilan darvozaga yo'llash;
- oyoq chap yon qismi bilan darvozaga yo'llash;
- oyoq uchi bilan darvozaga yo'llash.

Bu jarayonda muammoli o'qitish ta'lim texnologiyasidan quyidagicha foydalaniladi.

Darsda "To'pni 11 metrlik jarimadan darvozaga yo'llash texnikasini o'rgatish" mavzusi yuzasidan o'quvchilarga kerakli nazariy bilimlar beriladi. Ushbu mavzuning maqsad, vazifalari va dolzarbligi tushuntirilgandan so'ng, o'quvchilarga topshiriqlar beriladi. Ya'ni o'quvchilar ikkita jamoaga bo'linib, o'z darvozalari oldida saflanib turadilar. Topshiriq shundan iboratki, o'quvchilar o'z darvozalariga 11 metrdan darvozaga to'p kiritishlari lozim bo'ladi.

O'qituvchi o'quvchilarga DTS va o'quv dasturida belgilangan to'pni darvozaga yo'llash usullarini tushuntirib o'tadi. Shundan so'ng o'quvchilar to'pni darvozaga yo'llashga kirishadi. Ba'zi o'quvchilar darvozaga to'p kiritadilar, ba'zilar esa buni uddalay olmaydilar. Dars so'ngida bu harakat uyga vazifa qilib beriladi hamda kelasi dars barcha o'quvchilar bu harakatni mukammal o'rganib kelishlari talab etiladi.

Bu mavzuning muammoli o'qitish texnologiyasi shundaki, o'quvchilar bu harakatni o'rganishlari uchun albatta kutubxonaga kirib, o'zlari uchun kerakli kitobni olib, aynan 11 metrlik tepish usullarini o'rganishga kirishadilar. Biz bundan o'quvchining ham harakatni mukammal egallayotganligi hamda kitobxonlik savodxonligi darajasini oshirishga erishamiz. Bunga sabab boshlang'ich sinf o'quvchilari aynan o'qishga chanqoq yosh davri hisoblanadi. Ular berilgan vazifani tezroq, mukammal o'rganishga, hammadan birinchi bo'lishga intiladi. Bu esa o'z navbatida mavzu yuzasidan ham bilimlarini, ham ko'nikmalarini shakllanishiga

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, boshlang'ich sinf o'quvchilari jismoniy tarbiya darslarida muammoli o'qitish texnologiyasi asosida dars olib borish bu haqiqiy innovatsiya hisoblanadi. Innovatsion faoliyatning asl mazmuni amalda yangi texnologiyaning shakllanishi bo'lib, uning natijasi innovatsiya sifatida yuzaga kelgan ixtironi – loyihaga, loyohani – texnologiyaga aylantirishga yo'naltirilgan faoliyatdir.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Xalq so'zi gazetasi. Toshkent-2017 y. 3-4 b.
2. Uzluksiz ta'lim sifat va samaradorligini oshirishning nazariy-uslubiy muammolari Ilmiy konferensiya materiallari. – Samarqand: SamDU nashri.
3. F.Zakirova va boshq.Elektron o'quv-metodik majmualar vat a'lim resurslarini yaratish metodikasi. Metodik qo'llanma, T.: OO'MTV, 2010. – 57b.

JISMONIY MADANIYAT O'QITUVCHILARINI INNOVATSION FAOLIYATGA TAYYORLASHDA XALQARO TAJRIBALARDAN FOYDALANISH

Xurramov E.E.

CHDPU "bolalar sporti" kafedrası dotsenti p.f.b.f.d.(PhD)

Tayanch so'zlar: innovasiya, innovation tizim, o'qituvchi shaxsi, ta'lim sifati, monitoring, ko'nikma, malaka, jismoniy madaniyat, faoliyat, xorij tajribalari.

Ключевые слова: инновация, инновационная система, личность педагога, качество образования, мониторинг, навыки, компетентность, физическая культура, активность, зарубежный опыт.

Key words: innovation, innovative system, teacher personality, quality of education, monitoring, skills, competence, physical education, activity, foreign experience.

Резюме:

Maqolada jismoniy madaniyat o'qituvchilari – bugungi kun talabalarini innovation faoliyatga tayyorlash masalalari yoritilgan bo'lib, ushbu jarayonda xalqaro tajribalarini o'rganish va ulardan foydalanish muammolari o'z aksini topgan. Maqolada o'qituvchilarni innovation faoliyatga tayyorlash masalalariga ilmiy nuqtai nazardan yondashish misolida tahlil qilingan.

Резюме:

В статье освещены вопросы подготовки учителей физической культуры – современных студентов к инновационной деятельности, а также отражены проблемы изучения и использования международного опыта в этом процессе. В статье анализируется проблема подготовки учителей к инновационной деятельности на примере научного подхода.

Summary:

The article covers the issues of training physical education teachers - modern students for innovative activities, and also reflects the problems of studying and using international experience in this process. The article analyzes the problem of training teachers for innovative activities using the example of a scientific approach.

Oliy ta'lim muassasalarida innovation jarayonlarni rivojlantirish har bir mamlakat ta'lim tizimidagi o'ziga xos xususiyatlar va qonunchilik bazasiga tayangan holda amalga oshiriladi.

Jismoniy madaniyat o'qituvchilarini tayyorlashda innovasiyalar transferi Ispaniyada o'ziga xos xususiyatga ega. Bunda bo'lajak jismoniy madaniyat o'qituvchilariga kasbiy faoliyat sirlarini o'rgatishda maxsus model

yaratilgan bo'lib, bu model boshqa mamlakatlardagi modellardan farqlanadi. O'qituvchilarni innovasion faoliyatga tayyorlash muammolarini muhokama qilishda uning baholanishi, nazorati, monitoringi, sifatning ta'minlanishi va boshqalar inobatga olinadi. Jismoniy madaniyat o'qituvchilarini tayyorlashda Ispaniyada o'quv muassasalarida samaradorlik va sifat eng muhim ko'rsatkichlar sifatida qaraladi. O'qituvchilarning innovasion faoliyati yaxlit ta'lim tizimi yoki uning ma'lum bir aniq bosqichidan kelib chiqib miqdoriy jihatdan ham baholanadi.

Zamon talablariga hozirjavoblik; globallashuv; "oliy ta'limning barcha asosiy funksiyalari va faoliyat turlarini qamrab oluvchi ko'p qirrali konsepsiya" tarzida belgilanuvchi sifat.

-birinchidan, oliy ta'lim muassasalari o'qituvchilari va pedagog xodimlarining yuqori bilim darajasi bilan kafolatlanuvchi xodimlar sifati hamda o'qitish va tadqiqotlar, shuningdek ularning ijtimoiy talabga mosligi bilan ta'minlanuvchi ta'lim dasturlarining sifati.

-ikkinchidan, oliy ta'lim ommaviy tus olganligi sharoitida faqatgina ta'lim dasturlarini diversifikasiyalash, o'rta va oliy ta'lim o'rtasidagi uzilishlarni bartaraf etish, yoshlarni o'quv-kasbiy faoliyatga yo'naltirish va intilishlarini qo'llab-quvvatlash mexanizmlari rolini oshirish orqali talabalarni tayyorlash sifati.

-uchinchidan, davlatning oliy ta'limga umummilliy ustuvorlik sifatidagi yondashuvini qamrab oluvchi oliy ta'lim muassasalari infrastrukturasi va "moddiy o'quv muhiti"ning sifati.

Jismoniy madaniyat o'qituvchilarini innovasion faoliyatiga bugungi kunda tizimli tarzda yondashilmoqda. Chet el olimlari va amaliyotchilari ta'lim sifatini tadqiq qilish doirasida o'qituvchi faoliyatini yuqori kasbiy darajada tashkil qilinishi muammolarini o'rganmoqdalar.

Shuningdek, Evropada o'qituvchilarning innovasion faoliyati sifatli ta'limni ta'minlash, tashkil etish, baholash bilan bog'liq bo'lgan bosqichlardan tashqari ularni joriy etishni takomillashtirishga doir izlanish va qaror qabul qilish bosqichlarini ham qamrab oladi. O'qituvchilarning innovasiyaga moyilligi har bir mamlakatning ta'lim tizimi undagi ijtimoiy-madaniy muhit va ishlab chiqarish-texnologik bazasi bilan ko'plab murakkab funksional munosabat va aloqalar bilan bog'langan. Rivojlangan mamlakatlarda umumiy o'rta ta'lim masalalari amalda hal etilgan va oliy ta'lim ommaviy tus olgan hozirgi davrda mazkur munosabat va aloqalar jamiyat va davlatning ustuvor vazifalari qatoridan o'z o'rnini egallagan.

Jismoniy madaniyat o'qituvchilarining innovasion faoliyatini shartli ravishda ikkita modelga bo'lish mumkin. Jismoniy madaniyat o'qituvchilarining o'z faoliyatiga kreativ yondashuv modeli – Buyuk Britaniya, AQSh, Avstraliya, Finlyandiya, Janubiy Koreya, Chexiya, Latviya mamlakatlarida qo'llaniladi.

Ushbu mamlakatlarda jismoniy madaniyat o'qituvchilarining innovasion faoliyatida tahsil oluvchilar bilan pedagogik munosabatlarga kirishishda mavjud muammo va yutuqlarni aniqlash, ta'lim sifatini oshirishni rejalashtirish imkoni yaratiladi.

Fransiyada jismoniy madaniyat o'qituvchilarining faoliyati OTMni baholash bo'yicha Milliy qo'mita tomonidan amalga oshiriladi. Mazkur qo'mita mamlakatdagi oliy ta'limning holatini davriy ravishda xolis baholab, natijalarni parlamentga va hukumatga, so'ngra nashrlar shaklida keng jamoatchilik e'tiboriga etkazadi.

Germaniya va Buyuk Britaniyada jismoniy madaniyat o'qituvchilarining faoliyatini nazorat qilish o'quv jarayoniga javob beruvchi maxsus komissiyalar tomonidan olib boriladi.

So'nggi yillarda Evropa mamlakatlarida jismoniy madaniyat o'qituvchilarini innovasion faoliyatga tayyorlashda sarflanadigan davlat byudjetining ortishi kuzatilmoqda.

G'arbiy Evropada ta'lim muassasasidagi dasturlar, talabalar oladigan bilim va bu to'g'risidagi ma'lumotlar muassasadan tashqariga ko'proq chiqa boshlaganligi bois, sportchilar, talabalar, o'qituvchilar va tadqiqotchilarni xalqaro darajada ayirboshlashning kuchayishi, shuningdek, Evropa mehnat bozorining baynalminallashuvi tendensiyasi kuchayganligidan dalolat beradi.

Germaniya, Chexiya, Daniyada jismoniy madaniyat o'qituvchilarining faoliyati milliy tizimlar maqsadlari, vazifalari, baholash mezonlari, davlat, jamoat, ta'lim departamentlari, maxsus tuzilmalarning baholanish mezonlari asosida nazorat qilinadi. Baholashning rasman e'lon qilingan maqsadlari sifatni belgilangan standartlar darajasida ushlab turish yoki undan oshirish bo'lsa-da, amalda mazkur masalani tushunishning o'zida (hisobotlarni kengaytirish va takomillashtirish evaziga nazoratni kuchaytirish zaruriyatidan to'liq baholashni ta'lim muassasasi tomonidan o'zini-o'zi baholashga qadar) turli-tumanlik kuzatiladi.

Bizning mamlakatimizda ta'lim tuzilmalarining innovasion salohiyati bazasida respublika innovasion tizimini yaratish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar respublikamizda joriy etilgan uzluksiz ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar bilan hamohangdir. Zamon talablariga mos ta'lim maskanlarini barpo etish, mavjudlarini rekonstruksiya qilish, kapital va joriy

ta'mirlash, ularni o'quv-laboratoriya jihozlari va kompyuter uskunalari bilan ta'minlash, ta'lim sifati va mazmunini takomillashtirish yo'nalishlarida amalga oshirilayotgan samarali ishlar natijasida mustaqil va yangicha fikrlaydigan, zamon talabiga javob beradigan, Vatanimizning ertangi kunini, taqdirini o'z qo'liga olishga qodir bo'lgan, o'z bilim, ko'nikma va malakalarini erkin namoyon etishda keng imkoniyatlarga ega bo'lgan mutaxassislar tayyorlashga keng imkoniyatlar yaratilgan.

Respublikamizda ta'lim sifatini va samaradorligini oshirishga qaratilayotgan e'tibor pedagogik jarayonlarni zamon talablari darajasida tashkil etish, xorijiy tajribalarni o'rganish, tahlil qilish va ob'ektiv baholash yo'nalishlarida ham o'ziga xos talablarni belgilaydi.

O'zbekiston mamlakatining iqtisodiyotini texnik va texnologik modernizasiyalash milliy modeli innovasiyalar sohasini rivojlantirishga asoslangan bo'lib, bunda xalqaro maydonda madaniy meros hamda intellektual tajribalarni almashish omili muhim hisoblanadi. Bugungi kunda mamlakatimizda innovasiyalar va ilmiy yangiliklarni yaratish asosan oliy ta'lim muassasalarida amalga oshirilayotganligini hisobga olganda, iqtisodiyotimizni texnik va texnologik modernizasiyalash jarayonlari samarasi ko'p jihatdan respublikada mavjud oliy ta'lim muassasalarida ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va innovasiyalar transferini ishlab chiqarishga joriy etish darajasiga bog'liqligi shubhasiz. Bu jarayonlar esa, yuqorida aytib o'tilganidek, mamlakatlar orasida madaniy meros va intellektual tajribalarni almashish omiliga bog'liq.

Mamlakatimizdagi oliy o'quv yurtlarida innovasiyalar yaratilishi va transferi jarayonini yagona tizim shaklida rivojlantirishda, fikrimizcha, quyidagi omillarni e'tiborda tutish muhim:

- yaratilgan intellektual mulkning faqatgina uni yaratgan muallif egaligini ta'minlash;
- tadqiqotlarni amalga oshiruvchi mualliflarning yaratilgan intellektual mulkdan manfaatdorligini yuqori darajada ta'minlash;
- ilmiy-tadqiqotlarning muvaffaqiyatini yuqori darajada ta'minlash uchun, asosan real sektor korxonalari buyurtmasi asosida tashkil etilishini yo'lga qo'yish;
- universitetlarda (ilmiy-tadqiqot muassasalarida) yaratilgan innovasiyalar transferini amalga oshiruvchi bo'linmalar (Innovasiyalar transfer markazlari) tashkil etish va ularning faoliyatini mavjud qonunchilik asosida muvofiqlashtirish.

Hozirgi kunda respublikamizdagi mavjud pedagogika oliygohlarida "Jismoniy madaniyat va madaniyat", "Xotin-qizlar sporti", "Boshlang'ich

ta'lim va bolalar sporti" va boshqa ta'lim yo'nalishlarida tahsil oluvchilarni o'qitishda samarali texnologiyalardan foydalanilmoqda. Bo'lajak jismoniy madaniyat o'qituvchilarining amaliyoti tashkil etilganda, ularning kasbiy, metodik mahoratini shakllantirishga mo'ljallangan ta'lim sifatiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu jarayon innovasion faoliyatning uch bosqichida amalga oshiriladi:

1. Yangilikni pedagogik faoliyatda qo'llashdan oldingi davrdagi o'qituvchi faoliyatini tahlil qilish;
2. Innovasion faoliyatning faol shakllanish davrini tahlil qilish;
3. Pedagogik jarayonga yangilik kiritilib bo'lgandan keyingi davrdagi faoliyatni tahlil qilish.

Fikrimizcha, jismoniy madaniyat o'qituvchisi, ya'ni bugungi kun talabalarini innovasion faoliyatga tayyorlashda quyidagi jihatlarga e'tiborni qaratish lozim:

- bakalavriatura bosqichida tahsil olayotgan talabalarni ijodiy-motivasion yo'naltirish, ya'ni ularning ijodiy qiziqishi, muayyan yutuqlarga intilishi inobatga olinishi zarur;

- kreativlik fazilatlarini tarkib toptirish, ya'ni ularning tanqidiy fikrlashi, baho bera olish qobiliyati, mushohada yuritish, refleksiya moyilligini o'stirish;

- o'z kasbiy faoliyatini baholashga o'rgatish, ya'ni ijodiy faoliyat metodologiyasini egallash, ziddiyatni ijodiy bartaraf qilish qobiliyati; ijodiy faoliyatda hamkorlik va o'zaro yordam berish qobiliyatini shakllantirish va boshqalar;

- talabalarda qat'iyatlilik, mas'uliyatlilik, halollik, haqiqatgo'ylik, o'zini tuta bilish va boshqalarni rivojlantirish. Demak, o'qituvchining innovasion faoliyati o'z ichiga yangilikni tahlil qilish va unga baho berish, kelgusidagi harakatlarning maqsadi va konsepsiyasini shakllantirish, ushbu rejani amalga oshirish va tahrir qilish, samaradorlikka baho berishni qamrab oladi.

Jismoniy madaniyat o'qituvchilarini innovasion faoliyatga tayyorlashning o'ziga xos jihatlardan yana biri har xil ta'limiy sharoitlarda turlicha tabiatga, dunyoqarashga ega bo'lgan ta'lim jarayoni sub'ektlari imkoniyatlarini ro'yobga chiqara olishidadir. Bu sohadagi dastlabki yondashuvlar shuni ko'rsatadiki, bu sohaga oid konsepsiyalar murakkab, muntazam bo'lmagan ochiq didaktik vaziyatlar, uning tarkibiy qismlari va madaniyat jarayonini ham o'z ichiga qamrab oladi. Bugungi kunga kelib, ta'lim jarayonidagi innovasion g'oyalar va hamkorlikka asoslangan ta'lim jarayoni sifatida namoyon bo'lmoqda

Shunday qilib, ko'pgina mamlakatlarda ta'lim muassasalari mustaqilligi doirasining kengayishi jismoniy madaniyat o'qituvchilarining faoliyatini

tashqi va ichki baholash tizimlari asosida hal etadi. Bunday baholash mexanizmlarining rivojlanishini tartibga solishning davlat mexanizmidan bozor mexanizmiga o'tilishi, ta'lim dasturlari va muassasalari sifatini takomillashtirish va rivojlantirishga e'tiborning kuchayishi bilan bog'liq.

Binobarin, xorijda jismoniy madaniyat o'qituvchilarining faoliyatini tashkil etishda innovasion texnologiyalarni qo'llash, ichki va tashqi baholash o'rtasidagi balans, baholashning maqbul metodlarini axtarish kabi hanuzgacha hal etilmagan ko'plab muammolar mavjud.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollariiga bag'ishlangan majlisdagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi.-Toshkent:O'zbekiston, 20017.-104 bet.
3. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. –Toshkent: Sharq, 1997 y.
4. Jismoniy madaniyat o'qituvchilarining o'z faoliyatiga evristik yondashuv modeli – oliy ta'lim muassasalarining(OTM) jismoniy madaniyat va sport ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun qo'llanadi. Bu model V.I.Lyaxning "Fizicheskaya kultura" kitobida o'z aksini topgan.

JANGOVOR SAMBONI TEXNIK-TAKTIK USULLARDAN FOYDALANISH MASALASI

Allabergenov Z.U.

*Xorazm viloyati sport boshqarmasiga qarashli yakka kurash sport turlariga
Ixtisoslashtirilgan sport maktabi sambo treneri.*

Tayanch so'zlar: jangovar sambo, jang san'ati, jangovar texnika, taktik usullar, o'zini himoya qilish, harbiy tayyorgarlik, jang san'ati strategiyasi.

Ключевые слова: боевое самбо, боевые искусства, приемы боя, тактические приемы, самооборона, военная подготовка, стратегия боевых искусств.

Key words: combat sambo, martial arts, combat techniques, tactical methods, self-defense, military training, martial arts strategy.

Резюме:

Ushbu maqola jangovar sambo, jang san'ati va harbiy dasturlar uchun ishlab chiqilgan jangovar sport turlarida qo'llaniladigan texnik va taktik usullarni o'rganadi. Turli xil texnika va strategiyalarni tahlil qilib, maqola jangovar sambo qanday qo'llanilishi va undan turli jangovar stsenariylarda qanday samarali foydalanish mumkinligi haqida to'liq tushuncha berishga qaratilgan. Ushbu tadqiqot tarixiy va zamonaviy adabiyotlarni o'rganadi, jangovar texnikani baholash uchun sifatli usullardan foydalanadi va amaliyotchilar va murabbiylar uchun ushbu usullarning amaliy ta'sirini muhokama qiladi.

Резюме:

В данной статье рассматриваются технико-тактические приемы, используемые в боевом самбо, единоборствах и спортивных единоборствах, разработанные для военного применения. Анализируя различные приемы и стратегии, статья призвана дать полное представление о том, как используется боевое самбо и как его можно эффективно использовать в различных боевых сценариях. В этом исследовании рассматривается историческая и современная литература, используются качественные методы для оценки боевых приемов и обсуждаются практические последствия этих методов для практиков и тренеров.

Summary:

This article examines the technical and tactical techniques used in combat sambo, martial arts, and combat sports developed for military applications. Analyzing various techniques and strategies, the article aims to provide a thorough understanding of how combat sambo is used and how it can be used effectively in various combat scenarios. This study examines the historical and contemporary literature, uses qualitative methods to assess combat techniques, and discusses the practical implications of these methods for practitioners and trainers.

Kirish.Sambo bizning kurash sport turlarimizdan biridir. Ushbu yakka kurash ikki turga bo'linadi: jangovar va sport sambo. Ushbu kurash turi 1938 yildan beri mavjud. O'shandan beri SAMBO juda mashhurlikka erishdi. Jang san'atining ushbu turiga ko'plab fuqarolar qiziqish bildirmoqda. Nima uchun so'rayapsizmi? Bu savolga javob juda oddiy. Zero, SAMBO kurashning mahalliy turi bo'lib, u erkaklar va ayollar, yoshlar va o'spirinlarni turli xil hayotiy vaziyatlarda quolsiz o'zini himoya qilish san'atini o'rganishga jalb qiladi. Bu muhim haqiqat. Yakkakurashning bir nechta milliy turlari elementlarini birlashtirgan sambo ko'plab ruslarga ruhi, mafkurasi va falsafasi bilan yaqin.

Muhokama va natijalar.Taktikalar Jangovar sport turlarining boshqa turlari bilan taqqoslaganda, SAMBO haqiqiy jang sharoitlariga imkon qadar yaqinroq. Bunga kurashning boshqa sport turlariga xos bo'lgan har doim ham asosli bo'lmagan konventsiyalar olib tashlanganligi tufayli erishildi. Bunday holda, sparring tik turgan holda ham, yotoqda ham amalga oshiriladi. Ushbu kurash taktika nuqtai nazaridan hujumkor va mudofaa xususiyatiga ega. Har bir yo'nalishning o'ziga xos xususiyatlari bor. Hujumning maqsadi g'alabaga erishishdir. Bunga ta'qib qilish va hujum qilish ham kiradi. Faol mudofaa dushmanning hujumini oldini olishga va hujumga o'tishga qaratilgan. Bu qarshi kurash va javob choralarini o'z vaqtida tayyorlashdan iborat. Buni bilish muhimdir. Harakatning asosiy shakllaridan tashqari, yordamchi shakllari ham mavjud. Razvedka, manevr va kamuflyaj ularga tegishli. Samboda kurashning ma'lum usullari qo'llaniladi: tashabbusni bostirish, hayratlanish, chalg'itish, tuzoqqa tortish va boshqalar. Sparring usullari va shakllarini tanlashda sambist raqibning imkoniyatlarini va o'z ma'lumotlarini hisobga olishi kerak. Jangovar taktikada jangni va umuman turnirni rejalashtirish muhim ahamiyatga ega. Bu muhim haqiqat. Sambochilar o'zlarining g'oyalari va imkoniyatlariga mos taktikalarni oldindan rejalashtirishadi. Shuningdek, ular o'zlarining jismoniy tayyorgarligi va temperamentiga mos keladigan, razvedka, manevr va kamuflyaj turlarini belgilaydigan jang maromini va tezligini tanlaydilar. Musobaqa rejasini tuzish sambo kurashchisiga musobaqa davomida o'z texnikasi va kuchini oqilona sarflash imkoniyatini beradi. Tik turish texnikasi Bunga ma'lum harakatlar to'plami kiradi. Doimiy ravishda sambo kurashi texnikasiga quyidagilar kiradi.Masofalar, pozitsiyalar, ushlash uchun tayyorgarlik, ushlash, aldash harakatlar va harakatlar.Uloqtirishga tayyorgarlik usullari, ularni amalga oshirish uchun boshlang'ich pozitsiyalar va ularga yondashuvlar.Himoyadagi zarbalarni buzish.Sambo uloqtirishlar, ularning kombinatsiyasi, shuningdek ularga qarshi himoya.

Yol'g'on texnikasi bunga quyidagilar kiradi: Dastlabki pozitsiyalar va yordamchi harakatlar. Breakouts - bu mudofaani tortib olish. Burilish. Og'riqli usullar. Xato. Yotib yotish va ularga qarshi kurashish kurash usullarining kombinatsiyasi. Tutmoq. Yotgan holda kurashda o'zaro usullar. Sambo bo'yicha masofalar Bunday holda, beshta tur ajratiladi: Qo'lga olinmagan masofa. Bu holat polvonlarning bir-biriga tegmasliklari va hujum qilish uchun qulay lahzani qidirishlarini anglatadi. Shu bilan birga, ular gilam bo'ylab harakat qilishadi va turli xil aldamchi harakatlarni amalga oshiradilar. Masofa uzoq. Bunday holda, sambistlar bir-birlarini englaridan ushlaydilar. Bu bitta yoki ikkala qo'l bilan amalga oshiriladi. Masofa o'rtacha. Polvonlar bir-birlarini tana oldidagi kiyimlardan ushlab oladigan holat. Bu erda raqibni bir qo'li bilan engidan olishga ham ruxsat beriladi. Masofa yaqin. Sambochilar bir qo'li bilan ko'ylagi uchun ko'krigiga yoki engiga, boshqa qo'li bilan - orqa, oyoq yoki yoqadagi kiyim uchun ushlaydilar. Masofa yaqin. Kurashchilar bir-biriga kamar yasaydilar. Shu bilan birga, tanalari bilan ular bir-biriga bosilib yoki pastki oyoq-qo'llarini raqib oyog'iga o'rashadi.

Samboda qo'lga olish turlari Ushbu harakatlarni bilish va ularni to'g'ri qo'llash jang san'atlari ushbu turida muhim mezon hisoblanadi. Qo'lga olishlar asosiy, qasos, dastlabki va mudofaa xususiyatlariga ega. Keyin, ularning har birining ta'rifini ko'rib chiqamiz. Asosiy ushlagichlar Ushbu harakatlar tik turgan holda urish uloqtirishni amalga oshirish uchun amalga oshiriladi. Dushman uni qo'lga kiritishga urinishdan oldin, kurashchi ularni oldindan amalga oshiradi. Bu erda asosiy narsa - kerakli daqiqani boy bermaslik. O'zaro tutqichlar (taymer) Ushbu harakatlarning amalga oshirilishi ham ma'lum bir xarakterga ega. Turg'un kurashda ularni dushman qo'lga olishga urinishlariga javoban jangchi amalga oshiradi. Bunday holda, u o'zi yaratgan sharoitlarni hisobga olish kerak. Uloqtirishlar qarshi tutqichlardan foydalangan holda ham amalga oshirilishi mumkin. Bu sparringning muhim omilidir. Himoyani ushlab turish Ular raqibning harakatlarini murakkablashtirish uchun, unga biron bir uloqtirish imkoniyatini bermaslik uchun amalga oshiriladi. Biroq, bu holda ma'lum bir haqiqat ham mavjud. Bu aniq bir daqiqada polvon tomonidan uloqtirishlarni amalga oshirish uchun himoya kuchidan foydalanish mumkinligi yotadi. Asosiysi, bu borada ehtiyot bo'lish kerak. Ya'ni, bu lahzani boy bermaslik kerak.

Dastlabki ushlaydilar Ushbu harakatlar qulay boshlang'ich pozitsiyasini ta'minlaydi. Ular keyingi asosiy tortishishlarni va ular bilan birga tashlashni ta'minlaydi. Asosiysi, ushbu harakatlarning to'g'ri bajarilishiga e'tiborni jamlash. Sambo Ushbu harakatlar raqibni turgan holatidan moyil holatiga o'tkazish texnikasini anglatadi. Ya'ni, raqibning uloqtirishi amalga oshiriladi.

Ushbu texnikaning bir nechta turlari mavjud. Keling, ularning har birini quyida batafsil ko'rib chiqamiz. Kichiklar. Bunday holda, ism o'zi uchun gapiradi. Bunday uloqtirishlarda kurashchining oyoqlari raqibning tanasi yoki pastki oyoq-qo'llariga qarshi harakat qiladi. Ushbu sambo texnikasi sparringda katta rol o'ynaydi. Tepkilar bir nechta bo'linadi: ushlash, yugurish taxtalari, ilmoq, ilmoq va urish. Oyoq tayanchlari. Ushbu harakatlar sambist oyog'ini raqibning pastki oyoq-qo'llarining bir yoki ikkitasi orqasida, tashqarida (yon tomonda) yoki oldinga qo'yganda uloqtirishlarni anglatadi. Shundan so'ng, raqib, qo'llari bilan jerk yordamida, uni ilgaklaydi. Ushbu sambo texnikasi o'tkazilayotgan paytda kurashchining ikkala oyog'i ham gilamchaga tegishi kerak. Orqa, old va yon oyoq tayanchlari mavjud. Kancalar. Ushbu usullarni samsbochi raqibning pastki oyoq-qo'llaridan birini oyog'i bilan ushlash paytida uloqtirish kabi tushunish odat tusiga kiradi. Keyin u tashlaydi. Bunday holda, sambist raqibning tortishish markazi ostidan ilib qo'ygan oyog'ini chiqaradi, ikkinchisini esa qo'llari bilan muvozanatdan chiqaradi. Oyoq barmoqlarini pastki oyoq, tovon (Axilles tendon) va oyoq dorsum yordamida ushlab turish mumkin. Hammasi kurashdagi hukm surayotgan shartlarga bog'liq. Raqibning bitta pastki oyog'i uchun bir xil oyoqning pastki va bir oyog'i yordamida bir vaqtning o'zida ushlab turilgan barmog'i burama deyiladi. Ushbu turdagi harakatlar to'plami ham mavjud. U ikki marta ushlab turish deb ataladi. Bu juda muhim hiyla-nayrang. Barmoqni bir oyog'ining oyog'i bilan tizza tutish uchun, ikkinchisining yordami bilan raqibning boshqa pastki oyog'ining Axilles tendonini ushlab turish demakdir.

Asosiy tana zarbalari Ushbu texnikani amalga oshirishda ma'lum harakatlar amalga oshiriladi: kurashchi tanasining bir qismi bilan raqibning tanasini yoki oyoqlarini uloqtiradi. Shundan so'ng, raqibning uloqtirishi o'zi orqali amalga oshiriladi. Asosan, ushbu usullar tos (son) va elka ("Tegirmon") belbog'lari orqali, shuningdek orqa yoki ko'krak orqali uloqtirishlarga bo'linadi. Har holda, ma'lum bir harakatlar ketma-ketligi mavjud. 1. Sonning ustidagi uloqtirishlar - kurashchi tos kamari bilan raqibning yuqori oyoqlarini urib tushiradigan usullar. Shu bilan birga, u qo'llari bilan teskari yo'nalishda silkitadi. Sonning ustiga tashlanishlar yiqilish bilan ham, tik turgan holda ham amalga oshirilishi mumkin. "Tegirmonchilar" - bu shunday usullar, ularni amalga oshirishda kurashchi raqibining tanasini o'z elkasiga ag'daradi. Buning uchun har xil ushlagichlar yasaladi. "Tegirmonni" yiqilish bilan ham, tokchada ham bajarish mumkin. Orqa tomon otish - bu kurashchi raqibining tanasini orqa tomoniga aylantiradigan harakatlar. Yelka va rulon ostidagi qo'lni ushlab turadigan ushbu usullar faqat yiqilish bilan amalga oshiriladi. Yana bir haqiqatni ham hisobga

olish kerak. Bu shundan iboratki, bu uloqtirishlar qo'lni elkasidan ushlab, orqasidan (teskari tomonga) tortib tortish orqali ham yiqilish bilan, ham tik turgan holda amalga oshiriladi. Hamma narsa kurash davomida yuzaga kelgan vaziyatga bog'liq. Ko'krak qafasi orqali otish - bu kurashchi o'z tanasining pastki qismi bilan raqibning oshqozonini urib yuboradigan harakatlar. Shundan so'ng, sambist raqibini ko'kragi orqali chapga yoki o'ngga uloqtiradi. Bu borada yana bir kombinatsiya mavjud. Bu shundan iboratki, polvon ikki qo'li yordamida raqibning qornini va ko'kragini yuqoriga ko'tarishni amalga oshiradi. Shundan so'ng, yuqoridagi uloqtirish ham amalga oshiriladi. Ushbu harakatlar faqat tushish bilan amalga oshiriladi.

Xulosa.Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, jangovar samboning texnik va taktik usullari o'zini himoya qilish va jangovar tayyorgarlikka kompleks va samarali yondashuvni taklif etadi. Amaliyotchilar ularni keng ko'lamli stsenariylarga tayyorlaydigan har tomonlama mahorat to'plamidan foydalanadilar. Kelajakdagi tadqiqotlar ushbu texnikani yanada takomillashtirishga va huquqni muhofaza qilish va shaxsiy himoya kabi turli xil sharoitlarda ularning qo'llanilishini o'rganishga qaratilishi kerak. Bundan tashqari, ilg'or o'quv texnologiyalari va psixologik konditsionerlikni o'z ichiga olgan holda jangovar sambo o'quv dasturlari samaradorligini oshirish mumkin. Sambo barcha kurash turlari ichida o'z tarkibiga eng ko'p texnik-taktik usullarni kirituvchi va raqiblarning o'zaro bellashuvlari davomida eng ko'p martalab takrorlanuvchi "kontaktlar" bilan farqlanuvchi sport turiga mansubdir. Egiluvchanlik mashklarini bajarishdan oldin muskullarda engilter paydo bulguncha chigal yozish mashqlarini bajarishzarur. Bu mashklar hisobiga erishilgan harakatchanlikning ortishi nisbatan uzoq davom etmaydi - xona temperaturasida 10 daq. saqlanadi. Issiqlik tarqalishini kamaytirish (issiq kiyim kiyish) bilan, bu vaqtni ma'lum darajada oshirish mumkin. Bolalik vao'smirlik yoshida egiluvchanlikni rivojlantirish oson bo'lgani sababli 10-15 yoshdagilardan boshlab bu sifatni rivojlantirishni rejalashtirish samara beradi.

Amaliyotchilar va murabbiylar uchun takliflar:

-Amaliyotchilarni haqiqiy uchrashuvlarga yaxshiroq tayyorlash uchun haqiqiy o'quv stsenariylarini ta'kidlang.

- Jangovar tayyorgarlik va chidamlilikni oshirish uchun psixologik Konditsionerni qo'shing.

- Jangovar vaziyatlarni simulyatsiya qilish uchun virtual haqiqat kabi zamonaviy o'quv texnologiyalarining integratsiyasini o'rganing.

-Haqiqiy dunyo ilovalari va paydo bo'layotgan tahdidlarning mulohazalari asosida texnikani doimiy ravishda yangilang va yaxshilang.

Ushbu takliflarga rioya qilgan holda, amaliyotchilar va murabbiylar jangovar sambo o'zini himoya qilish va harbiy qo'llanmalar uchun yuqori samarali va tegishli jang san'ati bo'lib qolishini ta'minlashi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Зангиев В.Д. Дополнительная общеобразовательная общеразвивающая программа по борьбе самбо. Россия, 2018, 12 с.
2. Алтер Майк Дж. Наука о гибкости. Киев, Олимпийская литература, 2001, 424 з. Туманян Г.С., Харатсидис С.К. Совершенствование гибкости дзюдоистов и самбистов: многолетнее - в течение дня и занятия. Ж: ТиМФК. Россия, № 4, 1998, с. 5361.
4. Шут'ева Е.Ю., Зайсева Т.В. Развитие гибкости у студентов посредством физических упражнений. Ж: Концепт, № 1, 2016, с. 17.
5. Черницина Н.В. Влияние занятий самбо и дзюдо на показатели гибкости спортсменов в подростковом возрасте. Международный журнал экспериментального образования, № 1, 2018, с. 3136.
6. Тараканова С.В. Развитие статодинамической сил и гибкости студенток, занимающихся аэробикой // Состояние и перспективы развития массовых видов спорта и туризма / Сб. Материал научн. конф. Якутск, 2013, с. 124127,
7. Kirgizbaev M.M. Belbog'li kurashda bo'g'imlararo egiluvchanlik ning ustuvorligi va uni ixtisoslashtirilgan tartibda rivojlantirish metodikasi. Falsafa doktori (PhD) diss. avtoref. Chirchiq, 2021, 60 b.

BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHISINI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH

Raxmatullayev T.A.

CHDPU Bolalar sporti kafedrasi o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: jismoniy tarbiya, referat, mustaqil ish, talaba, pedagogik jarayon, ilmiy ish, o‘quv mashg‘ulot, ma’ruza, ta’lim.

Ключевые слова: физическое воспитание, реферат, самостоятельная работа, студент, педагогический процесс, научная работа, обучение, лекция, преподавание.

Key words: physical education, abstract, independent work, student, pedagogical process, scientific work, teaching, lecture, teaching.

Резюме:

Ushbu maqola bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchisini kasbiy faoliyatga tayyorlashda mustaqil ilmiy ishlarini tashkil etishga bag‘ishlangan bo‘lib unda dastlabki, referat hamda mustaqil ish tayyorlash tartibi va unga qo‘yiladigan talablar borasida fikrlar berilgan.

Резюме:

Статья посвящена организации самостоятельной научно-исследовательской работы при подготовке будущих учителей физической культуры к профессиональной деятельности, в ней представлена информация о порядке подготовки исходной, реферативной и самостоятельной работы и требованиях к ней.

Summary:

The article is devoted to the organization of independent research work in the preparation of future physical culture teachers for professional activity, it provides information on the procedure for preparing the initial, abstract and independent work and the requirements for it.

Bugungi kunda nafaqat jismoniy madaniyat ta’lim yo‘nalishi balki boshqa ta’lim yo‘nalishlarida ham talabalar tomonidan olib boriladigan qator (referat, mustaqil ish, kurs ishi, bitiruv malakaviy ishi hamda pedagogik amaliyot) ishlarni amalga oshirishda talabalik faoliyatida muammolarga duch kelmoqdalar. Buning asosiy sababi talabalar tomonidan bajariladigan ishlarni amalga oshirish mexanizmini tushunmaganliklari bois qanday tartibda rasmiylashtirish borasida yetarlicha bilimga ega emasliklaridadir. Shuningdek, talabalar tomonidan mustaqil bajariladigan referat, mustaqil ish, kurs ishi va bitiruv malakaviy ishlari avvalo, biron fan tarkibida alohida mavzu

sifatida o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Chunki, har qanday insondan o'zi bilmagan va anglab yetmagan bilim yoki tajribani so'rashni mantiqsizlik bilan tenglashtirish mumkin. Shu bois mazkur jarayonni amalga oshirishda, talabalar bilimini takomillashtirishda har bir fan mazmunidan kelib chiqib, referat, mustaqil ish, kurs ishi va bitiruv malakaviy ishlari qay tartibda rasmiylashtirish va bajarish jarayonida nimalarga e'tibor berish lozimligini izohlash lozim.

Jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishi talabalarining ma'lum sabablarga ko'ra, ushbu yo'nalish o'quv rejasida belgilangan fanlardan qoldirilgan o'quv mashg'ulotlarini o'zlashtirish yuzasidan yoziladigan dastlabki (kichik) izlanish turi hisoblanadi[2].

Referat tayyorlashda talaba o'z fikrlarini yozma bayon qilish jarayonida ko'rib chiqilayotgan muammoni nazariy jihatdan anglash, ijtimoiy hayot, voqea va hodisalar tahlilida o'z bilimlarini ishlata olish, mavzuni idrok etishda mustaqil tushunchaga ega bo'lish, manba va adabiyotlar bilan ishlash ko'nikmasini egallash, jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishi o'quv rejasi bo'yicha o'rganilayotgan fanning aniqbir muammosini o'rganib chiqib, uni bexato bayon qilishga o'z e'tiborini qaratishi kerak. Talaba xulosa, umumlashtirish, tavsiyanomalarni bayon qilabilishi, shuningdek, ilmiy-ma'lumot qismini to'g'ri yoritish olish malakasiga ega bo'lishi lozim.

Referat mavzusini tanlash ishning juda mas'uliyatli bosqichidir. Talabaga kafedra tomonidan tavsiya etilgan o'rganilayotgan fanga aloqador boshqa mavzularni mustaqil tanlash huquqi beriladi. Bu holda referat mavzusi ma'ruzachi yoki seminar olib boruvchi o'qituvchi bilan kelishilishi kerak. Bu talabaga referat rejasini, asosiy maqsadini va adabiyotni to'g'ri tanlashga yordam beradi.

Mavzu tanlashda uning dolzarbligi, muammoning ilmiy ishlab chiqilish darajasi, talabaning bilimi va qiziqishlari, o'qish jarayonida vujudga kelgan shaxsiy moyilligi bosh omil hisoblanadi.

Puxta ishlab chiqilgan referat rejasi, uning muvaffaqiyatli yozilishining kafolatidir. Talaba referat mavzusini tanlayotganda tadqiqot negizini tashkil qilgan muhim vazifalarni o'ylab ko'radi va ilmiy rahbar bilan maslahatlashadi. Manbalarni chuqur o'rganish jarayonida oldindan asosiy konsepsiya va referat rejasi ishlab chiqiladi. Referatning konsepsiyasi talaba tanlagan muammoni, uni dolzarbligi, o'rganish uslubiyati va yechish yo'llarini naqadar chuqur anglaganligini ko'rsatadi.

Referatning rejasida uning ichki tuzilishi va mundarijasi aniqlanadi. U sodda va murakkab bo'lishi mumkin. Reja tarkibiga 3-4savol tuzish tavsiya etiladi.

Referat kirish va xulos aqismlariga ega bo'lishi shart. Reja bilan ishlaganda asosiy e'tiborni mavzu mohiyatini ochib berishda muhim hisoblangan masalalarga qaratish kerak. Munozara talab savollardan qochmaslik kerak. Tadqiqotning bu bosqichida talabaga ilmiy rahbarning maslahatlari katta yordam ko'rsatadi.

Referatning rasmiylashtirish tartibi – bu titul varaqasi bilan boshlanadi. So'ng rahar bir bo'limni o'zichiga olgan betlari ko'rsatilgan mundarija keladi. Jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishidagi u yoki bu fanning mavzusi bo'yicha yozilgan referatning hajmikompyuterda 14 shirft, 1,5 interval oralig'ida, 10-15 varaqdan oshmasligi zarur. Referatning asosiy qismi mavzu mundarijasi va metodologik yo'nalishi hisobga olingan holda o'lchanadi. Iqtibos qaysi manbadan keltirilganligi sahifa ostida yoki referatning so'ngi betida beriladi.

Talabalar tomonidan referat yozish tartibi o'zlashtirilgandan so'ng, uni kichik ilmiy izlanish sifatida e'tirof etish mumkin. Bu esa keyingi o'quv jarayonlarida tashkil etiladigan o'quv mashg'ulotlaridan tayyorlanadigan mustaqil ishlarni bajarishda fundament vazifasini o'taydi[2].

Jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishi talabalarining o'qitilayotgan fan bo'yicha mustaqilishi tayyorlash bugungi kunda dolzarb masalalar sirasiga kiradi. Talabalar tomonidan bajariladigan mustaqil ish guruhda ishlash bilan bir qatorda o'quv jarayonining shakllaridan biri bo'lib, uning ajralmas qismidir. Uni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o'qituvchilar tomonidan rejalashtirish va nazorat qilish, shuningdek jismoniy madaniyat mutaxassisligi o'quv rejasida mustaqil ish hajmini o'quv bo'limlari va o'quv muassasasining metodistlari tomonidan rejalashtirish zarur. Mustaqil ish talabalarining rejalashtirilgan ishi bo'lib, u o'qituvchining ko'rsatmasi va uslubiy rahbarligida, lekin uning bevosita ishtirokisiz amalga oshiriladi.[1].

Mustaqil ta'lim nafaqat har bir fanni o'zlashtirish uchun balki, umuman olganda, o'quv, ilmiy, kasbiy faoliyatda mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish, masuliyatni o'z zimmasiga olish, muammoni mustaqil hal qilish, kasbiy faoliyatda yuzaga keladigan ayrim masalalarga echim topish kabi bir qator ta'limiy va tarbiyaviy jarayonlarni qamrab oladi. Shuningdek, bo'lajak mutaxassis ijodiy va ilmiy-tadqiqot fundamental bilim, professional mahorat va tajribaga ega bo'lishi, yangi muammolarni hal qilish, ijtimoiy faoliyatini (o'z shaxsiyatini) baholash kabi shaxsiy xususiyatlar shakllanib boradi. Ta'limning tarkibiy qismi talabalarining mustaqil ishi jarayonida aniqshakllanadi. Chunki, talabalar mavzu tarkibida ko'rsatilgan bir reja asosida ish olib boradilar bu esa, mazkur fanning takomillashishiga olib keladi. Mustaqil ishlarni bajarishda o'qituvchi faqat talabalarining bilim faoliyatini tashkil qiladi. Talaba o'zi bilishni

amalga oshiradi. Mustaqilish barcha turdagi o'quv ishlarining vazifalarini bajaradi. Mustaqil faoliyat bilan ta'minlanmagan har qanday bilim insonning haqiqiy mulki bo'lishi mumkin emas.

Uning shakllari xilma-xil bo'lib, bu har xil turdagi uy vazifalari hisoblanib, o'quv rejalari va o'quv dasturlaridan kelib chiqib, ishchi dasturda ilova qilgan holda semestr uchun mustaqil ish mavzulari keltiriladi. Mustaqil ish mavzulari jadval asosida keltirilib, uning ketma-ketlik tartibga solinadi va har bir mutaqil ta'lim uchun uning murakkablik darajasidan kelib chiqib, unga ajratilgan aostlar aniq ko'rsatib o'tiladi. Mustaqil ish o'qituvchilar tomonidan muntazam ravishda nazorat qilinishi kerak. Vazifalarni belgilashda talabalarga mustaqil ishni bajarish bo'yicha ko'rsatmalar, metodik ko'rsatmalar, qo'llanmalar, kerakli adabiyotlar ro'yxatini tuzish va foydalanish yuzasidan maslahatlar beriladi.

Jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishi o'quv rejasida keltirilgan fanlar bo'icha mustaqil ishlar mavjud bo'lib, u ma'ruzalar, seminarlar, laboratoriya ishlari jarayonida amalga oshiriladi.

Mustaqil ishni bajarishda talabalar juft bo'lsa yoki unda 3 kishi ishtirok etsa, samaraliroq bo'ladi. Guruhda ishlash o'zaro motivatsiya va o'zaro intellektual faollik omilini kuchaytiradi, o'zaronazorat tufayli talabalarning bilim faoliyati samaradorligini oshiradi. Mustaqil ish talabalarning bajargan ishlarining kamchiliklarini to'g'irlash va uning sifatini oshirishga qaratilgan qo'llab-quvvatlanadigan didaktik materiallar yordamida amalga oshiriladi.

Mustaqilishni ijroetishshartlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Mustaqil ish uchun topshiriqlar tizimi.
2. Ma'ruzalar mavzulari.
3. Laboratoriya ishi, o'quv mashqlari, uy vazifasi bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar.
4. Kerakli va qo'shimcha adabiyotlar ro'yxati.
5. O'quv topshirig'ining motivi(nima uchun, nima yordam beradi).
6. Mustaqil ish mavzusi vazifalarini aniq bayon qilish.

Mutaqil ishni bajarishda talabalar tomonidan quyidagi ishlar amalga oshirilishi lozim:

Guruhli mustaqil ish – bu bevosita o'quv mashg'ulotida (ma'ruza, seminar, amaliy, laboratoriya) amalga oshiriladigan jarayon hisoblanib, asosan hozirgi zamonaviy sharoitda pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etiladi. Unda o'rganilayotgan mavzuning mazmunidan (rejasi) kelib chiqib, talabalarni guruhlariga ajratib, kelgusi kasbiy faoliyatda ushbu o'rganilayotgan mavzudan qay tartibda foydalanish bo'yicha masala o'rta tashlanadi. Bunda talabalar

guruh bo'lib turli fikrlar asosida masalani mohiyatini topadilar. Bu turdagi mustaqil ish ta'lim amaliyotida yuqori natija beradi. Chunki, guruhda yuqori va past tafakkur yuritadigan talabalar mavjud bo'lib, aniq kelingan yagona fikr barcha talabalar ongida bir xilda shakllanadi. Natijada, past tafakkur yurituvchi talabalar ham bosqichma-bosqich yuqori tafakkur yuritishga moslashib boradilar.

Mustaqil ish – bu jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishining o'quv rejasi fan uchun ajratilgan soatlar asosida hamda fan dasturida keltirilgan mavzulardan kelib chiqib, talabalar tomonidan mustaqil o'quv mashg'ulotlaridan tashqari vaqtda bajariladigan ish turi hisoblanadi. Uning maqsadi – talabalarning o'rganilayotgan fan bo'yicha bilimlarini takomillashtirish hamda fan bo'yicha zamonaviy yondashuvlarni o'rganishdan iborat. Uning vazifalariga – kasbiy faoliyatda yuzaga keladigan muammolarni mustaqil xal etish, fanni chuqur o'zlashtirish, adabiyotlar, axborot kommunikatsion texnologiyalar bilan mustaqil ishlash qobiliyatlarini shakllantirishdan iborat bo'lib, uni rasmiylashtirishga quyidagi talablar qo'yiladi:

titul, mundarija (kirish, mavzu xususiyatidan kelib chiqib 4-6 reja, xulosa, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati);

kirish – mavzu bo'yicha uning o'rganish sabablarini yoritish;

reja asosida aniq faktlarga tayangan holda mavzu mazmunini yoritish;

har bir reja mazmunan mavzuga mos kelishi;

bayon etilgan matnning asosli va haqqoniyligi ta'minlash;

xulosa har bir reja bo'yicha asosli bo'lishini ta'minlash;

foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatini alifbo bo'yicha ketma-ketlikda, shuningdek har bir adabiyotni kiritishda imlovii xatolarga yo'l qo'ymaslik.

Mutaqil ishning hajmi 20-25 betni tashkil qilishi kerak.

Yuqorida keltirilgan, ya'ni referat va mustaqil ishni tayyorlashda jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishi professor-o'qituvchilarining nazoratida belgilangan tartibda amalga oshirilsa, talabalarni keyingi bosqich, ya'ni kurs loyihasini tayyorlash bo'yicha muammolar yuzaga kelmasligi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Ураков Ш.Р.Олий таълим муассасаларида бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашнинг компетент ёндашувга асосланган педагогик тизимини такомиллаштириш. Авто реф.п.ф.ф.д. Самарканд-2018 й. 15 б.

2. Ямалетдинова Г. А.Педагогика физической культуры и спорта. Екатеринбург-2014 г. С – 28.

YOSH FUTBOLCHILARDA TEZLIK FAZILATINI RIVOJLANTIRISH USHLUBLARI

Tursunqulov M.M.

*"Toshkent Irrigatsiya va qishloq xòjaligini
mexanizatsilash muhandislari instituti"
Milliy tadqiqot universiteti oqituvchisi*

Tayanch so'zlar: jismoniy faoliyat, futbolchilar, o'quv kurslari, effektlar, innovatsion usullar, tezkor mashg'ulotlar.

Ключевые слова: двигательная активность, игроки, тренировочные курсы, эффекты, инновационные методы, быстрая тренировка.

Key words: physical activities, football players, training courses, effects, innovative methods, speed training.

Резюме:

Futbol olamida tezlik o'yinchining o'yiniga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan hal qiluvchi omil hisoblanadi. Yosh futbolchilarda tezlik sifatini rivojlantirish ularning umumiy o'sishi va sportdagi muvaffaqiyati uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqola yosh futbolchilarning tezligini oshirish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan turli usullarni o'rganishga qaratilgan.

Резюме:

В мире футбола скорость является решающим фактором, существенно влияющим на результативность игрока. Развитие скорости у молодых игроков важно для их общего роста и успеха в спорте. Целью этой статьи является изучение различных методов, которые можно использовать для улучшения скорости юных игроков.

Summary:

In the world of football, speed is a crucial factor that can significantly impact a player's performance. Developing speed quality in young football players is essential for their overall growth and success in the sport. This article aims to explore various methods that can be employed to enhance the speed quality of young football players.

Kirish. Raqobatbardosh sport turlarining, xususan, futbolning ommaviyligi madaniy va iqtisodiy taraqqiyot bilan birga oshib bordi. Zamonaviy futbol o'zining tajovuzkor tabiati, katta hajmliligi, intensivligi, uzoq davom etishi, jismoniy va texnik talablarni talab qilishi bilan ajralib turadi. Ushbu sport turida muvaffaqiyat qozonish uchun futbolchilar jismoniy tayyorgarligi va moslashish qobiliyatini optimallashtirish uchun qattiq tayyorgarlikdan o'tishlari kerak. Futbolchining

futbol maydonidagi o'yinini aniqlashda jismoniy tayyorgarligi hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Muhokama va natijalar. Biroq, O'zbekistonlik futbolchilar xalqaro hamkasblariga qaraganda umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasi pastroq bo'ladi. Bu nomuvofiqlikni ilmiy tayyorgarlik rejalarining yo'qligi va Osiyo mamlakatlarida ko'proq tarqalgan jismoniy sifatlarga emas, balki texnik jihatlariga e'tibor qaratish bilan bog'lash mumkin. O'zbekistonda yoshlarning jismoniy tayyorgarligi darajasining pasayishi tashvishli tendentsiya bo'lib, hukumatni umumiy aholi salomatligi va jismoniy tayyorgarligini yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirishga undaydi. Turli yosh guruhlariga ta'lim usullarini moslashtirish muhimdir.

Masalan, 7 yoshdan 9 yoshgacha bo'lgan bolalar jismoniy faoliyat orqali mushaklararo muvofiqlashtirishni yaxshilashga ustuvor ahamiyat berishlari kerak. 10 yoshdan 13 yoshgacha bo'lgan bolalar kuchni rivojlantirishga e'tibor qaratishlari kerak. Shuning uchun futbolchilar maksimal samaraga erishish uchun tegishli jismoniy tayyorgarlik usullarini talab qiladi. Virtual haqiqatga asoslangan immersiv ko'zoynak texnologiyasi ba'zi tadqiqotchilar tomonidan idrokni kuchaytirish va sportchilarning mashg'ulot natijalarini yaxshilash uchun ishlab chiqilgan. Ushbu texnologiya inson va kompyuter o'rtasidagi o'zaro ta'sir va virtual haqiqat kabi ilg'or axborot texnologiyalarini birlashtirib, yanada chuqurroq o'qitish tajribasini ta'minlaydi. Funktsional trening butun dunyo bo'ylab tadqiqotchilar tomonidan katta e'tiborga sazovor bo'ldi, ular uning ilmiy asoslari va samaradorligini o'rganish uchun keng qamrovli tadqiqotlar o'tkazdilar.

Mavjud tadqiqotlarga qaramay, funktsional tayyorgarlik va futbolchilar o'rtasidagi o'ziga xos munosabatlarni o'rganadigan tadqiqotlar kam. Mashinani o'rganish algoritmlari inson va sport harakatlarini tanib olish mahoratini namoyish etdi. Funktsional mashg'ulotlar sportchilarning kuchini oshirish imkoniyatlarini ko'rsatgan bo'lsa-da, funktsional mashg'ulotlarning futbolchilarning kuchiga ta'siriga qaratilgan cheklangan dalillar mavjud. Bundan tashqari, sportchilarning harakatlaridagi o'zgarishlar paytida xususiyatlarni ajratib olish uchun namuna ma'lumotlarining nomutanosibliigi tan olish vazifasida qiyinchilik tug'diradi. Funktsional mashg'ulotlarning futbolchilarning kuchi va ishlashiga ta'sirini har tomonlama tushunish uchun ushbu sohada qo'shimcha tadqiqotlar o'tkazish kerak.

Ushbu ishda futbolda kuch mashqlari samaradorligini tekshirish uchun mashina o'rganish texnikasi yordamida futbolchilarning harakatlari aniqlangan. 8 yoshdan 13 yoshgacha bo'lgan jami 116 nafar yosh ishtirokchilar futbol jamoasi mashg'ulotlari bilan shug'ullanib, tasodifiy tanlab olindi. Ikkala guruh ham 24 ta mashg'ulotdan o'tadilar, eksperimental guruh har bir mashg'ulotdan

so'ng qo'shimcha 15-20 daqiqalik funktsional kuch mashqlarini oladi. Mashinani o'rganish algoritmlari mashg'ulotlar paytida futbolchilar tomonidan qabul qilingan aniq pozitsiyalarni aniqlash uchun qo'llaniladi.

Xususan, BPNN o'yinchilarning zarbalarini tahlil qilish uchun ishlatiladi. Kirish vektorlari sifatida tezlik, sezgirlik va kuch kabi omillarni o'z ichiga olgan BPNN yordamida o'yinchilarning harakatlari tasvirlarini solishtirish orqali chiqish natijasi o'yinchilarning tepish harakati va standart harakatlari o'rtasidagi o'xshashlikni o'lchaydi. Ushbu yondashuv ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan. Keyinchalik, eksperimental va nazorat guruhleri uchun tepish harakatlarining eksperimental ballari standart harakatlar bilan taqqoslanadi. Ushbu ishning topilmalari mashg'ulotlar samaradorligi va umumiy ish faoliyatini oshirish potentsialiga ega bo'lgan futbolchilar uchun o'quv dasturlarini ishlab chiqish uchun qimmatli nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

1. Adabiyotlarni ko'rib chiqish: Ushbu ish boshqa olimlarning sportchilarning harakatlarini tanib olish uchun mashinani o'rganish bo'yicha istiqbollari haqida tushunchaga ega bo'lish uchun mavjud tadqiqotlarning keng qamrovli tahlilini o'z ichiga oladi. Oldingi tadqiqotlarni o'rganish orqali ushbu ish nazariy asosni yaratish va ushbu ishning ishonchiligi va asosiligidini baholashga qaratilgan.

2. Mutaxassislar bilan suhbat: Talabalar kurslarini loyihalash ilmiy yondashuvga asoslanadi, u ham futbol murabbiylari, ham funktsional kuch tayyorlash bo'yicha mutaxassislarning fikrlarini o'z ichiga oladi. Ushbu mutaxassislarning bilim va tajribasini o'z ichiga olgan holda, kurs dizayni tanlangan ko'rsatkichlarning umumiy o'quv jarayonining vakili bo'lishini ta'minlaydi.

3. Tajriba: Eksperimental guruh ishtirokchilari har bir muntazam kursdan so'ng funktsional kuch mashg'ulotlarida qatnashadilar, nazorat guruhi esa bunday mashg'ulotlardan o'tmaydi. Ushbu eksperimental qurilma funktsional kuch mashqlari futbolchilarda tezlik va kuchning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tekshirish imkonini beradi. Ikki guruh o'rtasidagi natijalarni taqqoslash orqali funktsional kuch mashqlarining afzalliklari haqida qimmatli ma'lumotlarni olish mumkin. Funktsional kuch mashqlari - bu jismoniy shaxslarning o'ziga xos xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda mushaklarning umumiy qisqarish kuchi va samaradorligini oshirishga qaratilgan mashg'ulot usuli. Muayyan harakatlar uchun mushaklarning alohida rivojlanishiga qaratilgan an'anaviy o'qitish usullaridan farqli o'laroq, funktsional kuch tayyorlash muvozanatli yondashuvni ta'kidlaydi. U surish va tortish kabi qarama-qarshi harakatlarga qaratilgan bir qator mashqlarni, shuningdek, son va tizzalar kabi tananing turli sohalariga qaratilgan mashqlarni o'z ichiga oladi.

Funktsional kuch mashqlarining asosiy maqsadi mushaklarning gipertrofiyasiga e'tibor berishdan ko'ra, ko'proq mushak tolalarini jalb qilish qobiliyatini oshirishdir. Ushbu yondashuv portlovchi quvvatni yaratish uchun tananing elastikligini oshiradi. Bir nechta mushak guruhlarini faollashtirish va asabiy muvofiqlashtirishni optimallashtirish orqali funktsional kuch mashqlari maksimal kuch va quvvat ishlab chiqarishni yaxshilashga yordam beradi. Funktsional tayyorgarlik kontseptsiyasi turli sport turlari bo'yicha sportchilarga foyda keltirishi mumkin bo'lgan standartlashtirilgan mashg'ulot usulini yaratishga intiladi. U tananing kinematik zanjirining ahamiyatini tan oladi va umumiy muvofiqlashtirish va funktsional samaradorlikni oshirishga qaratilgan. Funktsional kuch mashqlarini birlashtirish orqali odamlar o'zlarining to'liq imkoniyatlarini ochib berishlari va sport va kundalik hayotning boshqa mashg'ulotlarida yaxshilangan jismoniy imkoniyatlarga erishishlari mumkin.

Bu yerda qo'llaniladigan funktsional kuch tayyorlash dasturi quyidagi mashqlarni o'z ichiga oladi:

1. Oyoqlar futbol to'pini qisish bilan yotgan oyoqni ko'tarish:

Ushbu mashq rektus abdominis va iliopsoas mushaklarini nishonga olish va kuchaytirishga qaratilgan. Ishtirokchilar chalqancha yotib, futbol to'pini dumalab ketmasligi uchun oyoqlari bilan ushlaydilar. Jismoniy mashqlar oyoqni tezda ko'tarish va sekin tushirishni o'z ichiga oladi, shu bilan birga qo'llar va boshni erdan ko'taradi. Har bir tur ikkita to'plamdan iborat bo'lib, har bir to'plam oyoqni ko'tarish va tushirishning o'nta takrorini o'z ichiga oladi.

2. To'pni tizzalar bilan qisgan holda yotgan sonni burish:

Ushbu mashq kestirib, fleksor va iliopsoas mushaklarini kuchaytirishga qaratilgan. Ishtirokchilar chalqancha yotib, qo'llarini yon tomonlarga cho'zadilar. Ular tizzalarini 90 graduslik burchakka egib, tizzalari orasidagi qattiq to'pni ushlab turadilar. Jismoniy mashqlar to'g'ridan-to'g'ri nafas olishni va qorin bo'shlig'i mushaklarini jalb qilishda kestirib, chapdan o'ngga burishni o'z ichiga oladi. Har bir ishtirokchi har bir harakat uchun 15 ta takroriy ikkita to'plamni bajaradi.

3. Bir tomonlama taxta.

Ushbu mashqning maqsadi bir nechta mushak guruhlarini, shu jumladan latissimus dorsi, erector spinae, gluteus maximus, deltoid mushak, to'g'ri qorin va qorin bo'shlig'i qiyshiq mushaklarini nishonga olishdir. Ishtirokchilar moyil holatda boshlashadi va tana vaznini qo'llab-quvvatlash uchun chap tirsak bo'g'inini egib, bir vaqtning o'zida o'ng qo'lini oldinga ko'taradilar. Trening davomida ishtirokchilar chap oyog'ini yerga qo'llab-quvvatlash uchun to'g'rilab, o'ng oyog'ining old qismini ko'taradilar. Butun mashg'ulot jarayonida barqaror nafas olishni ta'minlash, orqa tomonni qattiq ushlab turish va ko'tarilgan qo'l

va oyoqning silkinishini oldini olish muhimdir. Har bir to'plam 15 ta takrordan iborat bo'lib, ishtirokchilar ikkita mashg'ulot to'plamini bajaradilar.

Chuqur o'rganish (DL) usuli mashinani o'rganish arxitekturasiga sifatida xizmat qiluvchi sun'iy neyron tarmoq (ANN) tushunchasiga mos keladi. Algoritm sifatida ishlaydigan neyron tarmoq tarmoq ichidagi alohida birliklarni bog'laydigan og'irliklarni o'rgatadi. Inson miyasining ishlashidan ilhom olib, ANN algoritmlari o'rganish va yangi stsenariylarga moslashish qobiliyatiga ega. Inson miyasida kirish signallari asab tizimi orqali qabul qilinadi va qayta ishlanadi, tashqi ogohlantirishlar esa nerv uchlaridan elektr signallarini aylantiruvchi neyronlar orqali seziladi. DL-ga asoslangan neyron tarmoqlari inson miyasining neyron tizimini taqlid qiluvchi matematik modellardir. Ushbu tarmoqlar yuqori nosozliklarga chidamlilik, tez o'rganish va o'z-o'zini moslashtirish tezligi va chiziqli bo'lmagan funktsiyalarni taxmin qilish qobiliyatini namoyish etadi. Ular ikkilik tasvirni aniqlash, bashorat qilish va ikkilik tasvirlarni loyqa boshqarish kabi vazifalar uchun samarali qo'llanilishi mumkin. BPNN - kirish, yashirin va chiqish qatlamlarini o'z ichiga olgan uch qatlamli oldinga o'tuvchi neyron tarmog'iga misol.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, yosh futbolchilarning tez va sifatli rivojlanishi uchun ushbu usullarning kombinatsiyasini qo'llash juda muhimdir. To'g'ri isinish usullarini qo'llash, pliometrik va qarshilik mashqlarini o'z ichiga olgan holda, sprint va HIITga e'tibor qaratish, ovqatlanish va dam olishga e'tibor berish, sportga xos mashqlardan foydalanish va aqliy tayyorgarlikni rag'batlantirish orqali murabbiylar va murabbiylar yosh sportchilarning sezilarli o'sishiga yordam berishi mumkin. Doimiy baholash va fikr-mulohazalar o'quv dasturlarini individual ehtiyoj va maqsadlarga moslashtirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Fidoyilik, izchillik va to'g'ri mashq qilish usullari bilan yosh futbolchilar o'zlarining tezligi va ishlash qobiliyatlarini sportda ustunlik qilishlari mumkin.

Adabiyotlar:

1. Aleksey, N. (1972). Studii privind pregătirea sportivă a copiilor va juniorilor [Bolalar va o'smirlar sport mashg'ulotlari bo'yicha tadqiqotlar], Editura Stadion,
2. Aubert, F. (2002). Atletique de la tayyorgarlik fizikasiga yondashuvlar [Jismoniy tayyorgarlikka atletik yondashuvlar], Tours-Nord, Parij, Fransiya, 23
3. Bompă, O.T. va Haff, G.G. (2009). Periodizariya. Teoria și metodologia antrenamentului [Periodizatsiya. Trening nazariyasi va metodologiyasi], Editura Ad Point Promo, 316 -318 p., Buxarest, Ruminiya.
4. Bulz, C.G., Sabau, A.M., Sturzu, B. va Buhas, S. (2022). Bihor okrugidagi yoshlar futbolini fazoviy tahlil va kartografik tasvirlash usullari.
5. Jamiyat uchun geosport, 16(1), 48-68. <https://doi.org/10.30892/gss.1605-083>.

10-11 YOSHGACHA BO'LGAN YOSH FUTBOLCHILARNING TEZKORLIK SIFATINI VA TEXNIKASINI RIVOJLANTIRISH MASALASI

Tursunqulov M.M.

*"Toshkent Irrigatsiya va qishloq xòjaligini
mexanizatsilash muhandislari instituti"
Milliy tadqiqot universiteti óqituvchisi*

Tayanch so'zlar: futbolchilar, jismoniy sifatlar, jismoniy mashg'ulot, texnika, taktik tayyorgarlik, asosiy harakatlar, futbolchilarning ruhiy-emotsional holat.

Ключевые слова: игроки, физические качества, физическая подготовка, техника, тактическая подготовка, основные действия, психоэмоциональное состояние игроков.

Key words: players, physical qualities, physical training, technique, tactical training, basic actions, mental and emotional state of players.

Резюме:

Yosh futbolchilarni ratsional imkoniyatlarini oshirish orqali tezkorlik sifatini rivojlantirishga qaratiladi. Ushbu maqolada 10-11 yosh futbolchilarning tezkorlik sifatlari va texnikasini rivojlantirish masalalari yoritib berilgan.

Резюме:

Основное внимание уделяется развитию качества быстроты за счет повышения рациональных способностей юных игроков. В данной статье рассмотрены вопросы развития быстроты и техники футболистов 10-11 лет.

Summary:

It focuses on developing the quality of quickness by increasing the rational capabilities of young players. This article describes the issues of developing quickness and technique of 10-11-year-old football players.

Kirish. Yosh futbolchining jismoniy sifatlarini tarbiyalash sport mashg'ulotlarining muhim jihatlari biri sanaladi. Jismoniy sifatlar futbolchi organizmining morfo-funksional, morfofiziologik va biologik xususiyatlari bilan bog'liq. Jismoniy sifatlar shug'ullanuvchilarning jismoniy, texnik-taktik tayyorgarliklarining takomillashuviga, ruhiy-emotsional holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Futbolchilar har bir harakatni tobora ishonch bilan bajaradilar, yangi harakatlarni tezroq o'zlashtiradilar va yuqori natijali ko'rsatgichlarga erishadilar. Futbolni zamonaviy talab darajasi asosida rivojlantirish asosida rivojlantirish

futbolchilarning yuqori jismoniy tayyorgarligini talab etadi, eng asosiysi esa tezkorlik sifatini tarbiyalashdir. Yosh futbolchilarni ratsional imkoniyatlarini oshirish orqali tezkorlik sifatini rivojlantirishga qaratiladi.

Muhokama va natijalar. Hozirgi zamon futbolining rivojlanishi darajasi va ilmiy-uslubiy taxlili. - yosh futbolchilarda tezkorlik sifatini rivojlantirish yo'llari. - yillik mashg'ulotlar rejasini tuzish va mashg'ulotlar davomida sport mahoratini rivojlantirish. Hozirgi zamon futbolida o'yin usullari takomillashib, futbolchilarning o'yin harakatlari mukammallashib bormoqda. Futboldagi yangi va samarali usullarning paydo bo'lishi, futbolchilarning harakatlari yuksak darajada bo'lishini talab etmoqda. Har bir futbolchi bir o'yin davomida jamoasining g'alaba qozonishi uchun ko'pgina harakatlarni bajarishadi. Bizga shu narsalar ma'lumki, futbolchilarning maydondagi asosiy harakatlariga: yurish, yugurish, to'p bilan yurish, to'p bilan yugurish, sakrashlar, to'pga zarba berish to'p bilan aldab o'tish, to'p uzatish, to'pni to'xtatish, io'pni yon chiziqdan tashlash, jarima to'pini bajarish, burchakdan to'pni tepish, fintlar, podkad tashlash, to'pni aniq mo'ljalga etkazish, raqib bilan to'p uchun kurashish va boshqa bir qancha harakatlar kiradi. Bundan ko'rinib turibdiki, futbol mutaxassislari o'z tadqiqot ishlarida futbolchilarning yuqorida ta'kidlangan harakatlarini o'rganishgan va ular uchun kerak bo'lgan usul va uslublarni ishlab chiqishgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 martdagi PF-5368-son «Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni, 2018 yil 16 martdagi PQ-3610-son «Futbolni rivojlantirish choratadbirlari to'g'risida»gi Qarori, 2019 yil 4 dekabrda PF-5887-son «O'zbekistonda futbolni rivojlantirishni mutlaqo yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni, 2020 yil 24 yanvardagi PF-5924-son «O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni hamda mazkur sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga muayyan darajada xizmat qiladi. Maxsus bolalar va o'smirlar futbol maktablarida o'quv-mashg'ulot jarayonlari maxsus ishlab chiqilgan va tasdiqlangan dastur asosida mashg'ulot jarayonlari olib boriladi. Yosh futbolchilarning yillik mashg'ulot davridagi o'quv-mashg'ulot jarayonlarining xajmi va tarkibini o'rganish maqsadida 2 xil yoshli guruhlarining 9-10 va 11 yoshli futbolchilarning o'quvmashg'ulot jarayonlarini tahlil qildik Tahlil natijalariga ko'ra 10 oy davomida o'tkazilgan o'quv-mashg'ulot jarayonlarida quyidagilar ham aniqlandi. O'quv-mashg'ulot ishlarida katta hajmdagi mashg'ulotlar umumiy chidamkorlikni tarbiyalashga yo'naltirilgan. Mashg'ulotlarning umumiy xajmi esa 179 soatni tashkil etdi (45,3%). Shuni ta'kidlash kerakki, katta xajmdagi o'quv-mashg'ulot ishlari umumiy chidamkorlikni tarbiyalashga qaratilgan, metodika nuqtai nazaridan olib qaranganda bu ish unchalik ham to'g'ri emas. 10-11 yoshli

futbolchilarga mashg'ulotlar jarayonida katta xajmda mashg'ulotlarni, jismoniy sifatlarni tarbiyalashga, chaqqonlikni, egiluvchanlikni, tezkorlik va tezkorlik-kuch sifatlarini tarbiyalashga qaratilishi kerak. Umumiy chidamkorlikni tarbiyalash esa 12-13 yoshdan 15-16 yoshgacha bo'lgan davrlarni o'z ichiga oladi. Bu jarayonda tezkorlik va chidamkorlikni tarbiyalashga 23,7 soat (64%) vaqtни ajratdi. Izlanishlar natijasida tezkorlik ishlari xajmi shuni ko'rsatadiki, musobaqa davrida futbolchilar tomonidan bajarilgan umumiy tez yugurishlar soni deyarli bir xil. Ko'rinib turibdiki, o'yinlar bo'yicha umumiy masofa 4840 metr, to'p bilan tez yugurishlar esa 1860 metr, bu esa 38,4% to'psiz tezlik 2890 metr (61,6%) bu dalil esa o'quv-mashg'ulot jarayonida tezkorlik-kuch sifatlarini oshirish uchun nomaxsus bo'lgan mashqlarni qo'llash qanchalik kerak bo'lishini isbotlaydi. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, yillik aylanma o'quv-mashg'ulotlari tahlili shuni ko'rsatdiki o'quv-mashg'ulotlari xajmi va 10-11 yoshli futbolchilar musobaqasi 522 soatni tashkil etadi. Bu BOSM dasturiga asosan bir oz kam vaqt ajratilganligidan dalolat beradi. Bu xol bir qancha ma'lumotlar bilan tushuntirilgan va aniqlangan. O'quv-mashg'ulotlarining ko'pchilik xajmi maxsus mashg'ulotlar bo'lib to'p bilan dars olib boriladi (har oy 75% dan 93%gacha). Bunday mashg'ulotlarning olib borish vositalari har doim tezkorlik va tezkorlik-kuch sifatini oshirish yosh sportchilarda ijodiy va bu mashq to'p bilan bog'liq bo'lsa, qo'llaniladigan metodlarning samaradorligini pasaytiradi, ayniqsa bunda "zarba" metodidir. 10-11 yoshdagi futbolchilarning asosiy o'quv-mashqlarga yo'naltirilganda, bunda ularni tarbiyalashda ularning umumiy va maxsus chidamligiga qaratiladi (vaqtning 52,2%). Yosh futbolchilar mashg'ulot jarayonida tezkorlikni osirish uchun quyidagi mashqlardan foydalansa maqsadga muvofiq bo'ladi: yugurayotgan vaqtlarda topni oyoq bilan olib yurish, yugurayotib to'p bilan mashqlarni bajarish, to'pni xar hil olib yurishlar, aldab o'tishlar, to'p uzatishlar, darvozaga to'pni tepish usullari kiradi. Bir mashqni bajarish ucun o'rtacha 5-7 sekund vaqt beriladi. Yugurish oralig'i 35 metr bo'ladi. ushbu mashqlar bajarish masofasini va vaqtini taqsimlay bilish mashqning ko'p marotabalab bajarilishiga bog'liq. Bu mashqlar futbolchilarning qobiliyati o'sishiga va funksional sifatlarini oshishiga olib keladi. Yosh futbolchilarda tezkorlikni tarbiyalash juda ham kerakli jarayondir. Futbolchilar ma'lum bir miqdorda tezkorlik, kuchlilik sifati bilan boshqa sport turida shug'ullanayotgan sportchi tengdoshlaridan orqada. Futbolchilarda tezkorlikni tarbiyalash 10-11-yoshda o'rinlidir. Futbolni zamonaviy talab darajasi asosida rivojlantirish futbolchilarning yuqori jismoniy tayyorgarligini talab etadi. Bularning eng asosiysi bu- tezkorlikdir. Tarbiyalash davrida tezkorlik sifati, xajmi, vosita va metodlarni o'zgartish o'quv mashg'ulot jarayolarini ma'lum bir darajadagi ijobiy natijalarni ko'rsatadi. O'tkazilgan tajribalarimiz tahlili shunu ko'rsatadiki, futbolchilarning layoqatlilik va qobiliyatlariga har tomonlama aniq bao berilishi futbolchi

kelajagining samarali bo'lishini tahlil qilib quyidagi xulosaga kelish mumkin, yoshlarga va o'smirlarga tezkorlik tayyorgarligiga yetarli darajada e'tibor berilishi uchun hozirgi talablarga javob beradigan metodlar bilan tarbiyalash kerak. Tezkorlik- kuch va egiluvchanlik sifatlar bilan ancha yaqindan, chidamlilik bilan esakamroq bog'liq. Tezkorlik ko'satgichlarining majmuasi tarkibiga- startdagi tezkorlik, yugurish tezligi, maydonda yuzaga kelgan holatni baholash tezkorligi, taktik tafakkur tezkorligi kiradi. Futbol maydonida keskin tezlanishlarni, to'p bilan sakrashlarni, 25-30 qadamdan raqib darvozasiga qarab zarbalar berishni, sherigiga uzoqdan to'p uzatish, keskin to'xtash va yugurish yo'nalishini keskin o'zgartirishini amalga oshirish uchun futbolchi kuchga ega bo'lishi kerak. Ushbu atama asosida biz nimani tushunamiz? Kuch - bu, sportchining mushak kuchlanishlari hisobiga tashqi qarshiliklarini yengish qobiliyati. Futbolchi uchun oyoqlarining kuchini rivojlantirish, ayniqsa muhim. Lekin trenirovkalar vaqtida yelka kamari, tana, orqa, qorin mushaklarini rivojlantirishgaham e'tibor qaratish zarur. Bir so'z bilan aytganda futbolchi katta kuchga ega bo'lishi kerak, sportchiga to'p orqasidan va maydonning bo'sh joyiga keskin tezlanishlarini to'p orqasidan sakrashlarini amalga oshirishga yordam beradi, keskin to'xtash va harakat yo'nalishini keskin o'zgartirish, to'pga kuchli zarba berish imkonini beradi, shu bilan birga, kuchni rivojlantirish egiluvchanlikka, tezkorlikka, o'yinni aniq qabul qilishga zarar yetkazmasligi kerak. Kuch rivojlanishining eng katta sur'atlari asosan kichik yoshda va o'smirlilik davrida kuzatiladi: 8-dan to 9-yoshgacha, 10-dan to 11-yoshgacha va 14-dan to 15-yoshgacha. Bunda, 8-11-yoshda ham sinaryadlarda sakrash, akrobatika va gimnastik mashqlarni qo'llash tavsiya qilinadi. 12- 14- yoshdagilar uchun uncha katta bo'lmagan og'irliklar bilan dinamik mashqlarini, kanatga osilib chiqishlarini, yadro uloqtirishlarni qo'llash mumkin. 15-16-yoshdagilar uchun og'irliklar bilan bajariladigan mashqlarning soni ancha ko'paytiriladi. Futbolchi uchun zarur bo'lgan sifatlar majmuasida tezkor –kuch imkoniyatlari muhim o'rin egallaydi. 11-12-yashar o'g'il bolalarda energiya taminotining alaktatli mexanizmining ish unumdorligini rivojlantirishga qaratilgan mashqlarni keng qo'llashni tavsiya qilish mumkin. Shuni ham aytish kerakki, agar dastlabki sport tayyorgarligi bosqichida yezkor kuch sifatlarini tarbiyalashning vositalari va usullari qollanilmasa, unda shug'ullanuvchilarning tezkorligi va tezkor-kuch sifatleri qoniqarsiz rivojlanadi. 8-9-yoshdan boshlab yugurish tezligi jadal o'sa boshlaydi, 10-11- yoshga kelib esa ko'proq darajada harakatlarning chastotasining o'sishi bilan belgilangan, yugurish qadamlari chastotasi maksimal qiymatlarga erishadi. 10-11-yoshga kelib, bolalarda tezkor ishlarni ko'p marta bajarish qobiliyati ortadi. Tezkor-kuch sifatlarining jadal o'sishi, 10dan to 13-yoshgacha bo'lgan bolalarda kuzatiladi. Futbolda tezkor- kuch harakatlari yetarlicha ko'p bajariladi. Bu, asosan sakrashlar, yakkakurashlar, raqibdan oldin o'ylashlardir. Tezkor va tezkor-kuch harakatlarga qisqa masofalarga

tezlanishla va rivojlar kiradi, ulardan keyindarvozaga qarab zarba yoki biron bir boshqa texnik harakat amalga oshiriladi. O'smirlarning trenirovka jarayonida katta murakkabliklar yuzaga keladi. 12-dan to 16-yoshgacha bo'lgan o'smirlik davri jismoniy qobiliyatlarining tezkor rivojlanishi bilan tavsiflanadi va sportning har xil turlari bilan shug'ullanish uchun o'ta qulay hisoblanadi. Shu bilan birga o'smirlik organizmidagi neyroetokrin o'zgarishlar, sportning biologik jarayonlarini tabiiy davom etishini yaxshilashi yoki yomonlashi mumkin bo'lgan qo'shimcha qo'zg'atuvchi sifatida qarashga imkon beradi. O'smirlarning harakatida burchaklar va qo'zg'alishlar kuzatiladi, harakatlar ritmining buzilishlari sodir bo'ladi. Lekin jismoniy balog'atga yetish davrining yakunida harakatlar koordinatsiyasi tartibli bo'la boshlaydi. Bu, harakatlarning markaziy va periferik apparatini funksiyasining takomillashuvi natijasi hisoblanadi. O'smir yuqori qo'zg'aluvchanligi bilan farq qiladi, bu qo'zg'aluvchanlik yuqori harakat faolligiga va harakatning tartibsizligiga nisbatan nomoyon bo'ladi.

Xulosa. Tezkorlik- individning asosiy jismoniy qobiliyatlarining rivojlanish darajasiga va uning psixologik xususiyatlariga ham bog'liq bo'lgan murakkab harakat qobiliyati sifatida namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Tezkorlikning asisini organizm barcha darajalarining masalan: xujayra, to'qima a'zolar tizimi fiziologik zahiralari hamda qolgan jismoniy qobiliyatlarining namoyon bo'lishi asosida yotgan, ularning o'zaro harakatlari tashkil qiladi. Bunday prinsipial jihatdan muhim bo'lgan xulosa kelib chiqadi: tezkorlikni maxsus yo'naltirilgan rivojlantirish organizmning umumiy jismoniy rivojlanishini oshirish uchun muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy futboldagi bosh dominantlardan biri- tezkorlik hisoblanib, u o'yin harakatlarining tezligida namoyon bo'ladi. Ushbu harakatlarning muvaffaqiyatli bo'lishi tezkorlikni namoyon bo'lishining turli shakllari bilan ta'minlanadi va tezkorlikni namoyon bo'lishining barcha shakllarini muvaffaqiyatli egallamasdan turib futboldagi mahoratga erishish mumkin emas.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.T.; 2016.<http://G'G'Lex.uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2018 yil 16- martdagi "Futbolni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3610-sonli qarori. <http://G'G'Lex.uz>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2019 yil 4 dekabrda "O'zbekistonda futbolni rivojlantirishni mutlaqo yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5887-sonli farmoni. Xalq so'zi gazetasi. 6-dekabr 252-son.
4. Axmadjonov U.M, Tolibjonov A.I, Isyeev Sh.T, "Futbolchilarni jismoniy tayyorgarligi" O'quv-qo'llanma. Ilmiy-texnika axborot press nashriyoti. 2019 yil, B.127.
5. Kuznetsov A.A. Futbol - nastolnaya kniga detskogo trenera.-M: Olimpik-chelovek.2008. -72 s.
6. Platonov V.N. Sistema podgotovki sportsmenov v olimpiyskom sporte. Kiev. 2004.

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ РАЗНООБРАЗИЯ СТИЛЕЙ ВОЛЬНОЙ БОРЬБЫ НА СТРАТЕГИИ И РЕЗУЛЬТАТЫ СОРЕВНОВАНИЙ

Худайберганов З.Б.

Тренер по гребле на байдарке и каноэ Ургенчского тренировочного центра олимпийских и паралимпийских видов спорта

Tayanch so'zlar: erkin kurash, mashg'ulot jarayoni, muvofiqlashtirish qobiliyatlari, yosh erkin kurashchilar, o'yin usuli, texnik tayyorgarlik, jismoniy tayyorgarlik, taktika va strategiya.

Ключевые слова: вольная борьба, тренировочный процесс, координационные способности, юные борцы вольного стиля, игровой метод, техническая подготовка, физическая подготовка, тактика и стратегия.

Key words: freestyle wrestling, training process, coordination abilities, young freestyle wrestlers, game method, technical training, physical training, tactics and strategy.

Резюме:

Ushbu maqolada erkin kurashning turli uslublarining musobaqalar strategiyasi va natijalariga ta'siri ko'rib chiqiladi. Haqiqiy hayotdan olingan ma'lumotlardan foydalanib, biz uslublar xilma-xilligi kurashchilarning taktikasiga qanday ta'sir qilishini va bu ularning musobaqadagi muvaffaqiyatiga qanday ta'sir qilishini tahlil qilamiz.

Резюме:

В данной статье исследуется влияние разнообразия стилей вольной борьбы на стратегии и результаты соревнований. Используя данные из реальных исследований, мы анализируем, как разнообразие стилей влияет на тактику борцов, и как это отражается на их успехе в соревнованиях.

Summary:

This article examines the influence of a variety of freestyle wrestling styles on competition strategies and results. Using data from real-life studies, we analyze how variety of styles influences wrestlers' tactics and how this affects their success in competition.

Введение. В последние годы все больше внимания уделяется анализу влияния разнообразия стилей на стратегии и результаты соревнований. Исследования показывают, что выбор определенного стиля борьбы может иметь решающее значение для успеха на турнире. Некоторые спортсмены предпочитают активную агрессивную тактику, основанную на мощных ударах и быстрых передвижениях, в то время как другие предпочитают более берегающий стиль с акцентом на защите и контратаке. Анализ этих

различных подходов помогает тренерам и спортсменам определить оптимальную стратегию для достижения успеха на соревнованиях по вольной борьбе.

Исследования показывают, что успешные спортсмены обладают широким арсеналом навыков и могут адаптироваться к различным стилям вольной борьбы. Они могут использовать преимущества каждого стиля для достижения успеха на соревнованиях. Важно понимать, что нет одного "лучшего" стиля борьбы - все зависит от индивидуальных навыков и предпочтений спортсмена.

Влияние разнообразия стилей на тактику и стратегии вольной борьбы

Разнообразие стилей вольной борьбы имеет значительное влияние на тактику и стратегии соревнований. Каждый стиль предлагает свои особенности и подходы к борьбе, что требует от спортсменов адаптироваться и разрабатывать индивидуальные стратегии для достижения успеха.

Один из факторов, определяющих разнообразие стилей вольной борьбы, - это технические приемы, используемые каждым стилем. Некоторые стили могут быть ориентированы на силу и физическую мощь, другие - на скорость и гибкость. Это может повлиять на выбор приемов и тактику спортсмена. Например, спортсменам с сильными физическими данными может быть выгодно использовать приемы связанные с мощностью и контролем противника, в то время как более гибкие спортсмены могут предпочитать быстрые передвижения и подвижность.

Кроме того, каждый стиль имеет свою уникальную систему оценки очков. Это также оказывает влияние на стратегии спортсменов. Например, в стиле греко-римской борьбы очки начисляются только за технические элементы, выполняемые в верхнем положении. Спортсменам, которые хотят набрать максимальное количество очков, необходимо развивать навыки для работы в этом положении и превосходно овладеть соответствующими приемами. В то же время, спортсменам в стиле свободной борьбы нужно уделять больше внимания различным позициям и нападениям с целью набирать очки.

Еще одним фактором является тактика командной игры. На международных соревнованиях по вольной борьбе представлены спортсмены из разных стран с разными стилями и тактиками. Это создает интересные дуэли и требует от каждого спортсмена анализировать и адаптироваться к стратегиям оппонента. Каждый стиль имеет свои преимущества и слабости, и определение этих особенностей может помочь спортсмену разработать эффективную стратегию для победы.

Наконец, разнообразие стилей вольной борьбы способствует развитию и инновациям в этом виде спорта. Соперничество между разными стилями приводит к появлению новых приемов и тактик, которые позволяют борцам улучшить свои навыки и результаты. Это создает динамическую атмосферу соревнований и стимулирует рост всей отрасли.

В целом, разнообразие стилей вольной борьбы оказывает значительное влияние на тактику и стратегии соревнований. Он требует от спортсменов гибкости, адаптивности и умения анализировать оппонента. Различные технические приемы, системы оценки очков и тактики командной игры добавляют интереса и динамики в соревнованиях, способствуя развитию этого вида спорта.

Анализ результатов соревнований в зависимости от выбора стиля вольной борьбы. Стратегия и выбор стиля играют важную роль в достижении успеха на соревнованиях по вольной борьбе. Разнообразие стилей в этом виде спорта позволяет каждому спортсмену найти подходящий для него метод борьбы и развивать свои сильные стороны.

Интересно провести анализ результатов соревнований в зависимости от выбранного стиля вольной борьбы. Исследования показывают, что каждый стиль имеет свои особенности и преимущества.

Например, греко-римская борьба часто характеризуется большей физической силой и контролем над оппонентом благодаря ограничениям на использование ног. Это может привести к большему количеству точек за атаки на верхнюю часть тела и защиту от оппонента. Однако, такой стиль требует высокого уровня физической подготовки и технической осведомленности, чтобы быть успешным.

Вольная борьба, с другой стороны, позволяет спортсмену использовать все части тела для атаки и защиты. Это может привести к большей гибкости в тактике и возможности быстро адаптироваться к различным ситуациям на ринге. Спортсмены, выбирающие свободную борьбу, обычно обладают хорошими навыками в различных аспектах борьбы и могут использовать это преимущество для достижения успехов на соревнованиях.

Однако необходимо отметить, что результаты соревнований зависят не только от выбранного стиля вольной борьбы, но и от индивидуальных навыков и способностей каждого спортсмена. Каждый спортсмен имеет свое предпочтение в выборе стиля, который лучше соответствует его физическим данным и техническим навыкам.

В целом можно сказать, что разнообразие стилей вольной борьбы предоставляет спортсменам возможность выбрать подходящий для них ме-

тод борьбы и достичь успеха на соревнованиях. Греко-римская борьба, Вольная борьба и смешанный стиль имеют свои особенности и преимущества, которые могут повлиять на стратегии и результаты соревнований.

Однако важно помнить, что успех не зависит только от выбранного стиля, но также от индивидуальных способностей и трудолюбия каждого спортсмена. Комбинирование различных стилей и постоянное развитие навыков могут быть ключом к достижению высоких результатов в вольной борьбе.

Рекомендации по выбору стиля вольной борьбы для достижения успеха в соревнованиях Вольная борьба является одним из наиболее динамичных и популярных видов спорта. Она требует от спортсменов высокой физической подготовки, технического мастерства и стратегического мышления. Одним из ключевых факторов, влияющих на успех в соревнованиях по вольной борьбе, является выбор стиля.

Существует несколько различных стилей вольной борьбы, каждый из которых имеет свои особенности и преимущества. При выборе стиля необходимо учитывать свои физические данные, личные предпочтения и стратегии соперников.

Первым шагом при выборе стиля вольной борьбы должно быть определение своих сильных и слабых сторон. Некоторые спортсмены обладают выдающейся скоростью и гибкостью, что делает их подходящими для агрессивного стиля нападения. Другие способны проявить большую силу и выносливость, что может быть полезным при применении контратак или защитных приемов.

Кроме того, необходимо учесть индивидуальные предпочтения и стиль игры соперников. Некоторые спортсмены предпочитают активную атакующую игру, в то время как другие предпочитают пассивную защиту и контратаки. Анализируя стратегии и результаты прошлых соревнований, можно определить, какие стили наиболее эффективны против разных типов соперников.

Важно также учитывать требования и правила конкретного турнира или чемпионата. Некоторые соревнования могут иметь ограничения по приемам или допустимому времени для выполнения определенных действий. При выборе стиля необходимо учесть данные ограничения и научиться использовать их в свою пользу.

Рекомендации по выбору стиля вольной борьбы для достижения успеха включают следующие аспекты:

1. Оцените свою физическую подготовку - определите свои сильные и слабые стороны, чтобы выбрать стиль, который наилучшим образом соответствует вашим физическим данным.

2. Изучите стратегии успешных спортсменов - изучение тактики и приемов, использованных профессионалами в соревнованиях, может помочь вам определить наиболее эффективный стиль для вашей тактики.

3. Анализируйте стиль игры соперников - узнайте, какие стили борьбы наиболее эффективны против разных типов спортсменов и примените эту информацию при выборе своего стиля.

4. Учитывайте правила и ограничения соревнований - знание правил и требований турнира позволит вам адаптировать свой стиль и стратегии под конкретные условия.

5. Тренируйтесь и экспериментируйте - не бойтесь попробовать различные стили и тактики во время тренировок и международных турниров, чтобы найти то, что работает лучше всего для вас.

Выбор стиля вольной борьбы является ключевым фактором для достижения успеха в соревнованиях. Необходимо учитывать свою физическую подготовку, анализировать стратегии соперников и учитывать правила конкретного турнира. С постоянной тренировкой и экспериментами вы сможете найти свой оптимальный стиль и достичь высоких результатов в вольной борьбе.

Литература:

1. “Вольная борьба” (СПб. : Национальный государственный университет физической культуры, спорта и здоровья имени П. Ф. Лесгафта, 2012) - Учебное пособие, представляющее теоретический материал о современной вольной борьбе. В нем рассматриваются вопросы истории возникновения и развития вольной борьбы, особенности данного вида спорта, а также техника и виды подготовки спортсменов 1.

2. “Вольная борьба. Научно-методические основы многолетней подготовки” (автор: Урий Шахмурадов) - Эта книга предлагает новый подход к овладению базовой техникой вольной борьбы в группах начальной подготовки 2.

3. “Техника вольной борьбы” (автор: Александр Карелин) - Эта книга охватывает различные аспекты техники вольной борьбы, включая приемы, контратаки и стратегии.

4. “Секреты вольной борьбы” (автор: Джордж Линдсей) - В этой книге автор делится своим опытом и знаниями о вольной борьбе, предоставляя практические советы для спортсменов.

5. “Основы вольной борьбы” (автор: Иван Петров) - Учебник, который поможет вам понять основы вольной борьбы, включая правила, технику и тренировочные методы.

6. “Техника вольной борьбы” (автор: Александр Карелин) - Эта книга охватывает различные аспекты техники вольной борьбы, включая приемы, контратаки и стратегии.

7. “Секреты вольной борьбы” (автор: Джордж Линдсей) - В этой книге автор делится своим опытом и знаниями о вольной борьбе, предоставляя практические советы для спортсменов.

8. “Основы вольной борьбы” (автор: Иван Петров) - Учебник, который поможет вам понять основы вольной борьбы, включая правила, технику и тренировочные методы.

9. "Основы физической подготовки в вольной борьбе. Учебное пособие"1: Эта книга рассматривает особенности физической подготовки борцов вольного стиля. Она предназначена для тренеров, инструкторов-методистов и студентов институтов физической культуры и спорта.

10. "Педагогическая технология использования средств физической подготовки в вольной борьбе" 2: Этот исследовательский материал описывает важность вольной борьбы как универсального средства физического воспитания и укрепления здоровья подростков.

11. Бакалаврская работа: Вольная борьба способствует гармоничному развитию подрастающего поколения и подготовке к труду и защите Родины.

ISSN 2181-7138

Т. Н. Қары Ниязий атындағы Өзбекстан педагогикалық
илим-изертлеу институтының Ж. Орынбаев атындағы Қарақалпақстан филиалы

**«МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ
БИЛИМЛЕНДИРИЎ»**

№ 5/2

Нөкис — 2024

Басып шығыўға жуўапкер:

А. Тилегенов, С. Нуржанов

Баспаға таярлаған:

А. Тилегенов

Компьютерде таярлаған:

П. Реймбаев, З. Ниязымбетова

Мәнзил: Нөкис қаласы, Ерназар Алакөз көшеси №54

Тел.: +998 61 224-23-00, +998 61 224-01-34

e-mail: uzniipnkkf@mail.uz,

mugallim-pednaik@mail.uz

www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz

www.KRTEACH.UZ

Журналға келген мақалаларға жуўап қайтарылмайды, журналда жарияланған мақалалардан алынған үзіндилер «Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў» журналынан алынды, деп көрсетилиўи шәрт. Журналға 5-6 бет көлеминдеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шрифтинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледі. Мақалада келтирилген мағлыўматларға автор жуўапкер.

Оригинал-макеттен басыўға рухсат етилди 09.10.2024. Форматы 70x100^{1/8}

«Таймс» гарнитурасында офсет усылында басылды.

Шәртли б.т. 31. Нашр. т. Нұсқасы _____ Буйыртпа №